Digitaliseret af | Digitised by



Forfatter(e) | Author(s):	Rousseau, Jean-Jacques.; J. J. Rousseau ; paa Dansk ved Vilh. Malling ; med Forord af Kroman.
Titel | Title:	Emil eller om Opdragelsen
Udgivet år og sted | Publication time and place:	Aarhus : Jydsk Forlags-Forretning, 1897
Fysiske størrelse | Physical extent:	VII, IV, 685, VIII s.

DK

Værket kan være ophavsretligt beskyttet, og så må du kun bruge PDF-filen til personlig brug. Hvis ophavsmanden er død for mere end 70 år siden, er værket fri af ophavsret (public domain), og så kan du bruge værket frit. Hvis der er flere ophavsmænd, gælder den længstlevendes dødsår. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work may be copyrighted in which case the PDF file may only be used for personal use. If the author died more than 70 years ago, the work becomes public domain and can then be freely used. If there are several authors, the year of death of the longest living person applies. Always remember to credit the author



15, - 22. - 8

DET KONGELIGE BIBLIOTEK
130020832429

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

1712 - 1798

EMIL

ELLER

OM OPDRAGELSEN

J. J. ROUSSEAU

EMIL

ELLER

OM OPDRAGELSEN

PAA DANSK

VED

VILH. MALLING

MED FORORD AF PROFESSOR, DR. PHIL. KROMAN

AARHUS
JYDSK FORLAGS-FORRETNING
1897

15-22-8°

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

AARHUS STIFTSBOGTRYKKERI

FORORD.

Aldrig er vistnok en pædagogisk Afhandling bleven til fra et mere omfattende Synspunkt end Rousseaus Emil. Det var intet mindre end en Verdensreformation, Forfatteren vilde. Thi Verden var kommet af Lave. Udviklingen, Civilisationen, Kulturen havde ført Slægten ind i et fordærveligt Spor; alt var forvrænget og vanslægtet, og Rousseau saa ikke blot Ødelæggelsens Bølger taarne sig højt overalt i Samfundet; men han sporede — i sine bedste Øjeblikke med levende Smerte — tillige deres Virkninger i sit eget sønderrevne Indre. Og dog var — som hans varme Følelse tilsagde ham — alt oprindelig jo godt. Kunde der blive slaaet en Streg over den hele Udvikling, og kunde der begyndes forfra igen i det rette Spor, var en Frelse maaske endnu at haabe. Men netop dette kunde jo ske med Barnet, blot det saa vidt muligt blev unddraget den fordærvede Omverdens ødelæggende Paavirkninger og ledet af de rette Hænder.

Ud fra disse Forestillinger skrev han sin Emil. Vore Opdragere kunne da for det første lære af ham at sætte sig et højt Maal.

Nutiden vil dog næppe være tilbøjelig til at se saa frejdig paa den stillede Opgave som Rousseau. Den men-

neskelige Karakter er Produkt af tre Faktorer: de medfødte Anlæg, Tingenes Indvirkning og Menneskenes Indvirkning, siger han med Rette. Men med den overstrømmende Kærlighed til det oprindelige, det simple, det naturlige, der var ham egen og som det blev hans Lod at indplante en hel Kulturperiode, saa han i disse medfødte Anlæg noget udelukkende godt, noget, der vel allerede kunde have sin individuelle Farve, men som paa ingen Maade allerede i sig selv kunde være Spiren til det uheldige og slette. Arvelighedens vidtrækkende Betydning var ham endnu ukendt. Som Romantikerne senere troede han derfor, at enhver Begyndelse var en Guldalder, noget ublandet herligt. Naar han udtalte: den fattige behøver ingen Opdragelse, saa har han sikkert ikke her, som mange have ment, fornægtet sit sædvanlige Standpunkt, men simpelthen ment, at den fattige var født aandelig som legemlig sund og at han paa Grund af sine sunde, naturlige Livsforhold ganske uden Kunst vilde bevare denne Sundhed. Men er Opgaven end saaledes mere sammensat, end han troede, beholde de Vink, han giver til dens Løsning, dog derfor lige fuldt deres vidtrækkende Betydning. Kampen skal jo derfor ikke opgives; kun bliver Sejren ikke at vinde i ét Slag.

Rousseau har i sin Bog talt haarde Ord til »Pedanterne«. Til Gengæld have disse ofte nok læst hans Bog paa deres særegne Maade og ved at forblande væsenligt og uvæsenligt søgt at holde hans Grundtanker tre Skridt fra Livet. Aldeles kostelig er i saa Henseende den ældre danske Oversættelse af Emil, hvor et Kor af »Pedanter« i talrige Anmærkninger tager ham i Skole for omtrent hver enkelt af hans Sætninger. Paa en saa overfladisk Maade kan det ikke nytte at læse ham. Det enkelte maa ses i Belysning af det hele, og det uvedkommende maa holdes udenfor. Ogsaa Rousseau var et Barn af sin Tid og undgik ikke dens Lastefuldhed. Men, som S. Kierkegaard siger: Naar en Mand staar paa ét Ben og forkynder en kostelig Sandhed, vil den dygtige Tilhører sige: Han staar ganske vist paa ét Ben; men hvad han siger, er sandt!

medens den daarlige vil slutte: Han staar paa ét Ben, altsaa har han Uret!

Rousseaus Bog fremtræder som en Mellemting mellem en Afhandling og en Roman. Med Forsæt valgte han denne malende Fremstillingsform. Hvem vilde ellers have læst en Bog om Opdragelse! Og han vilde tegne Idealet i de store Træk, det Forbillede, man skulde stræbe imod. Han vidste, at Afslaget og Begrænsningen, dem skulde Livet nok sørge for af sig selv. Til alt det smaa, til at komme og gaa paa Klokkeslet o. s. v. o. s. v. have vore Opdragere jo altid været udmærkede. Det har som oftest været Synet for det store, det mest skortede dem paa.

Alle disse mange Indvendinger mod den ene, rige, uafhængige Elev, den i saa høj Grad forudseende Hovmester, o. s. v. o. s. v., ere derfor blot uvæsenlige Indvendinger mod Bogens Ramme, ja til Dels blot Mangel paa Forstaaelse af Grundtanken i det hele. Skolen er en Masseanstalt, en Nødanstalt, vil Rousseau blot sige, maaske nødvendig, men ingenlunde Idealet. Èn Lærer for hver Elev vilde ingenlunde være for meget. Skal der komme virkeligt Udbytte, maa Opgaven dog individualiseres; men allerede det: at sætte sig ind i èt eneste andet Væsens Individualitet er jo en tilstrækkelig vanskelig Livsopgave, og mest fuldendt vilde Opdragelsen aabenbart kunne gaa for sig, om Læreren bestandig fuldt kunde gennemskue sin Elev og forudberegne alle Paavirkningers Resultater. Fra Vekselvirkningen med Kammerater og andre Mennesker bliver Eleven jo ikke dermed nødvendigvis udelukket. Rousseau vil blot have denne Vekselvirkning henlagt til de heldigst mulige Tider og begrænset til de gavnligst mulige Former. Jeg tegner Idealet, tilraaber han Samtidens praktiserende Opdragere; det har jeg sikkert faaet mine særegne Evner til! I maa da søge saa vidt muligt at indføre det i Virkeligheden! Dertil har I sikkert Eders særlige Dygtighed. Ved denne Arbejdets Deling faa vi det bedst mulige ud af det hele!

Og det var et paa én Gang indgaaende og mægtigt virkende Billede af Idealet, han skænkede sin Samtid og

Eftertid. Mens Bødlerne brændte hans Bog, fløj hans Tanker ud over Verden og omformede denne. Samtidigt med at den blodige Revolution, som Historien har optegnet med sine største Typer, gik for sig, til Dels foranlediget ved andre af hans Arbejder, foregik en anden Revolution, mindre bemærket, men maaske ikke mindre betydningsfuld, i den praktiske Opdragelses Verden. Rousseau havde virkelig lært de mere fremragende blandt Skolens Kræfter at fatte Barnets Natur, at begribe, hvorledes man i Sand-hed skulde faa det i Tale, at forstaa, hvorledes Paavirk-ningen skulde formes, om der skulde høstes virkelige Frugter. Adskillige af disse Tanker vare allerede tænkte af John Locke og af enkelte andre; men Rousseau havde formaaet at forme dem, saa at de tændte den store Verden, og det uhyre Fremskridt, der skete paa Opdragelsens Om-raade i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede, et Fremskridt i Metode, i Interesse og Iver, i Sands for Opdragelsens store Maal og vidtrækkende Be-tydning, havde først og fremmest, ja næsten udelukkende sit Kildespring fra Rousseaus Emil.

Man kunde spørge: Men er der da efter alt dette endnu noget at lære af denne, snart halvandet hundrede Aar gamle Bog?

Menneskeslægten synes under sin Udviklingsgang at ligne et Skib, der krydser sig op mod Vinden. Hvert Slag, det gør, sker under visse store Idealers Ledelse. De tændes, funkle, blegne og afløses derpaa af andre, som lede det næste Slag. Den rationelle — eller, som vi med et nedsættende Udtryk kalde den, — rationalistiske Tidsalder, hvortil Rousseau i saa mange Maader hørte og hvis Idealer vare Fornuft, Dyd, Rationalitet, havde netop gennem Rousseau selv ogsaa paa Opdragelsens Omraade stræbt efter rationelle Veje og Midler, efter det vel gennemtænkte, det fysiologisk og psykologisk rigtige. Men Tidsaandeu slog om, og atter her gik Rousseau til Dels i Spidsen. Mod den ensidige Fornuft og Tankedyrkelse gjorde hans liden-skabelige Følelse, hans umiddelbare Natur Oprør. Han blev selv den første Romantiker, og den nye Tidsaand-

Romantiken, fik til Idealer: Hjertet, Lidenskaben, det umiddelbare, primitive, oprindelige. Fornuft og Dyd blev latterlige, forældede Sager, og det rationelle skubbedes til Side for det positive, det irrationelt uigennemsigtige, det historiske. Nureddin detroniseredes af Aladdin, ikke blot i Poesien, men paa alle Livets Omraader. Opdragelsesspørgsmaalet, der nys havde sat endog Tidens største Aander i Bevægelse, sank igen ned til at blive et Spørgsmaal af femte, sjette Rang, kun af Interesse for dem, der direkte levede af og for det, og under denne Isolation skrumpede det ind og antog snevrere og snevrere Grænser. Umiddelbarheden var jo alt og Indsigten, Teorien, af det onde. Man blev Opdragere udelukkende »af Guds Naade« og opdrog derefter eller opgav det som haabløst. At belære var simplere; det mente man at kunne, og dermed lod man sig nøje. Det var, som om Rousseau slet ikke havde levet, som havde han selv tilintetgjort sit Værk.

Hvad bestiller vel Barnet i vore Skoler? Maaske flere Ting! Men først og fremmest: Det bliver hørt i sine Lektier! Til denne Forretning medgaar største Delen af selve Skoletiden. Er det kommet hjem, læser det paa sine Lektier til næste Dag. Og dermed hengaar 8, 10, 12 Aar af dets Liv. Vor Skole er først og fremmest, ja ofte udelukkende en Lektieskole og vore Opdragere Lektiehørere. Er Skolegangen forbi, anstille vi en Prøve — ikke paa, hvorvidt den unges Karakter er modnet, hans Intelligens udviklet eller hans Legeme hærdet, men paa — hvor godt han kan sine Lektier.

Men netop denne Opdragelse var det, Rousseau forefandt, netop den var det, han hudflettede. I gøre kun Pappegøjer og Frasemagere af Børnene med al denne Snak, hvoraf Barnet intet forstaar, selv om det kan plapre Ordene efter, udbryder han. Ingen af de Kundskaber, Barnet faar ind paa den Maade, kunne anvendes af det. Til Kundskabsmeddelelse egner Barnealderen sig overhovedet kun i ringe Grad; hvad Barnet lærer daarligt paa Aar, kan den ældre lære godt paa Uger. Det er ikke Ord, men Handling, der skal til. Barnet skal selv handle, øve sit Legeme

og sine Evner paa lutter naturlige, for det selv interessante Opgaver. Hvad der saaledes vindes, bliver hængende for Livet. Barnealderen maa ikke udelukkende gøres til Middel. Under al sand Opdragelse maa Barnet leve sit eget Liv, se med egne Øjne, tænke med egne Tanker og handle ud fra egen Lyst og Interesse. Lok blot Barnet til at opdrage sig selv! Al aandelig Vækst, al sand Modning maa komme indenfra. Hvad Værdi have alle disse løst paahængte pedantiske Kundskaber imod den kostbare Tid, der er forbrugt, hvori Legeme og Sjæl kunde være modnede, Drifterne harmoniserede og Viljen formet og øvet!

Modsætningen her er dog tydelig nok; større kan den næsten ikke tænkes. Er det da Rousseau, der har Uret, og os, der have Ret? Er det Lektiehøring og »Karaktergivning«, der er det sande Ideal, medens Karakterformningen kun var en Frase?

Svaret herpaa vil jo sikkert blive givet forskelligt af de forskellige. Og for de allerflestes Vedkommende vil det naturligvis være stærkt medbestemt ved den samtidig herskende Tidsaand. Det vilde have været mere end mærkværdigt, om den romantiske Tidsalder ikke havde gjort den hele Opdragelsesvirksomhed saa udvortes historisk, som den faktisk er bleven. Men for enhver, der finder, at det rette og sande i den store Modsætning væsenlig er paa Rousseaus Side, er dog hermed det sidste Ord endnu ikke sagt. Den romantiske Tidsaand er i vore Dage selv i Færd med at vige. Skibet, der nu saa længe har sejlet i Øst, begynder atter at dreje Stævnen mod Vest. Dette betyder ikke, at den gamle »rationalistiske« Tid vil vende tilbage; hvert Slag bringer os jo sikkert sit Stykke fremad. Men det betyder muligvis, at alt, hvad der var godt og beret-tiget i hine tidligere Idealer, vil genopstaa i en rigere og fuldkomnere Skikkelse, hvis lysende Straaler atter ville lede Slægten, indtil ogsaa de blegne og slukkes, fordi deres Ensidighed og Ufuldkommenhed er bleven aabenbar. Paa mange Omraader og ikke mindst paa Skolens er jo en saadan Kursforandring i vore Dage tydelig nok at spore. Den før omtalte Lektieskole nyder ikke længer ubetinget Tillid.

Endog her hjemme begynder man jo at rejse sig imod den, og rundt omkring os ere Ankerne imod den og talrige Forsøg paa en bedre Ordning, en mere gennemtænkt og frugtbringende Anvendelse af de unges Tid endnu langt mere fremtrædende. Men alle de indførte og foreslaaede Forbedringer vise tilbage til Rousseau. Jordbunden er paany begyndt at blive beredt; de mange Frøkorn, han strøede ud, begynde atter at spire og faa ny Vækst; selve denne nye Oversættelse af hans Værk er jo et Eksempel blandt flere.

Han er altsaa dog ikke ganske død endnu. Maatte det Lys, han har spredt over Barnets sande Natur, det Liv og den Varme, hvormed han har omfattet sin store Sag, tænde beslægtede Tanker og Følelser i mange!

K. Kroman.

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

Forord.

I Aaret 1796 begyndte den første danske Oversættelse af Rousseaus »Emile« at udkomme paa Bogtrykker Sebastian Popps Forlag, tilegnet Arveprins Frederik. Ikke alene er denne Oversættelse i sproglig Henseende nu — efter hundrede Aars Forløb — forældet; men den er næppe til at opdrive antikvarisk, hvorfor jeg tror, Tiden er kommen til at lade den efterfølge af en ny.

Det er Beundring og Begejstring for den Verden af dybe og store Tanker, der aabenbarede sig for mig, efterhaanden som jeg avancerede frem i Læsningen af Rousseaus verdensberømte Værk, der har drevet mig til at vove at forelægge Offentligheden dette i en ny Fordanskning. Foruden Forfatterens Noter i Originaludgaven samt de i en senere Udgave — som Svar paa Angreb — tilføjede Noter, hvilke jeg i min Oversættelse har betegnet med »R.«, vil man enkelte Steder finde Anmærkninger af Oversætteren. For at man imidlertid ikke her skal være berettiget til at anlægge en streng videnskabelig Maalestok paa mit Arbejde, skynder jeg mig at sige, at jeg til disse smaa Anmærkninger har hentet min Oplysning hos Pierre Larousse: Dictionaire complet, Hermann Hettner: Frankerigs Literaturhistorie i det 18de Aarhundrede, Harald Høffding: Rosseau og hans Filosofi, Taine: L'ancien régime o. s. v., saa at de altsaa hélt igennem ere anden Haands Værk. —

Jeg føler mig forvisset om, at en almindeligere Læsning af Rousseaus »Emile« — end mulig er, naar en Oversættelse mangler — vil tilføre vore Forhandlinger om Opdragelsens store Spørgsmaal saavel en Rigdom af nyt Stof som ny Spændkraft.

Kirkebakken, Odder, i Septbr. 1896.

Oversætteren.

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

FORFATTERENS FORTALE.

Denne Samling af Overvejelser og Iagttagelser, uden Orden og til Dels uden Sammenhæng, begyndte jeg for at imødekomme en god og tænksom Moders Ønske.[1]) Jeg havde fra først af kun tænkt mig en Afhandling paa nogle Sider; men som Emnet rev mig med sig, voxede den umærkeligt til et helt Værk, alt for stort — uden Tvivl — i Forhold til sit Indhold, men alt for lille i Forhold til den Sag, det behandler. Jeg har længe været tvivlraadig med Hensyn til Offentliggørelsen, og jeg har under Udarbejdelsen ofte faaet at føle, at det at være Forfatter til nogle Flyveskrifter ikke er nok til at kunne skrive en Bog. Efter frugtesløse Anstrængelser for at gøre den bedre, tror jeg nu, at jeg bør udgive den, som den er, idet jeg tænker som saa: det er af Vigtighed at vende den offentlige Opmærksomhed i denne Retning, og selv om mine Ideer skulde vise sig ubrugelige, kunde de maaske hos andre vække gode Ideer, og jeg havde i saa Fald ikke helt spildt min Tid. Og en Mand, der fra sit Enebo kaster sine Skrifter ud blandt Publikum uden Fortalere og uden Partifæller, der ere rede til at forsvare dem, ja uden en Gang at vide, hvad man tænker eller siger om dem, han behøver ikke, hvis han fejler, at være bange for, at man skal gaa ind paa hans Vildfarelser uden Prøvelse.

Om Betydningen af en god Opdragelse vil jeg kun

[1]) Madame de Chenonceaux.

tale lidt; heller ikke skal jeg opholde mig med at bevise, at den, der er i Brug, er slet, det har tusende andre gjort før mig, og jeg føler ikke Spor af Lyst til at fylde en Bog med Sandheder, som Alverden kender i Forvejen. Jeg vil kun understrege, at man snart i umindelige Tider har raabt i Kor mod den herskende Praxis, uden at nogen har tænkt paa at foreslaa en bedre. Vort Aarhundredes Litteratur og Videnskab er i det hele meget mere nedbrydende end opbyggende. Man kritiserer som udlærte Mestere; men vil man komme med noget positivt, maa der tales i en anden Tone, hvori den filosofiske Opblæsthed ikke kan brede sig slet saa selvbehagelig. Trods et Utal af Skrifter, der — siger man — ikke have noget andet Formaal end det almene Vel, er dog det nyttigste af alt nyttigt, den Kunst at opdrage Mennesker, hidtil bleven glemt. Mit Emne var helt urørt siden Lockes[1]) Bog, og jeg frygter svært for, at det vil vedblive at være det ogsaa efter min.

Man forstaar slet ikke Barndommen. Jo længer man kører videre paa de falske Forestillinger, man har der om, desto mere forvilder man sig. De viseste tænker kun paa at proppe Børnene med alt det, som det kan være gavnligt nok for Mennesker at vide; men om Børnene ere i Stand til at modtage det eller ej, det skænker man ikke en Tanke. De søge altid det voxne Menneske i Barnet, uden at tænke paa, hvad det er, førend det naar saa vidt. Her er netop mit Studium, det *jeg* hovedsagelig har kastet mig over. Lad være, at hele min Methode er Hjernespind og aldeles forfejlet; man vil dog altid have nogen Nytte af mine Iagttagelser. Jeg kan have sét forkert paa, *hvad* der bør gøres; men Maalet, hvorimod der skal arbejdes, det tror jeg at have opdaget. Begynd fremfor alt med at studere dine Elever bedre; thi du kender dem sikkerlig aldeles ikke, og læser du min Bog i dette Øjemed, tror jeg ikke, den vil være uden Nytte.

Nu et Par Ord om det, som man vil kalde mit System, der dog her ikke er andet end Naturens eget. Det er højst

[1]) Pencées sur l'education des enfants, 1721.

rimeligt, at det vil forvirre Læseren mest; det er ogsaa her, man uden Tvivl vil angribe mig, og maaske ikke med Urette. Man vil næppe tro at læse en Afhandling om Opdragelse, men snarere anse det for en Sværmers Drømmerier. Hvad er derved at gøre? Det er ikke andres Tanker, jeg fører til Torvs, det er mine egne. Jeg har et helt andet Syn end andre Mennesker! ja, det har man længe bebrejdet mig. Men kan jeg give mig selv andre Øjne eller give mig selv andre Forestillinger, end dem jeg har? Nej! men jeg anser ikke mine Meninger for ufejlbare, og jeg tror ikke om mig selv, at jeg alene er klogere end hele den øvrige Verden. Jeg kan tvivle om mine Anskuelsers Rigtighed, selv om jeg ikke derfor kan forandre dem. Ja, det er, hvad *jeg* kan gøre, og det er det, jeg gør. Dersom jeg undertiden udtrykker mig noget bestemt, er det aldeles ikke for at imponere Læseren; det er kun for at tale til ham, som jeg tænker. Hvorfor skulde jeg udtrykke mig tvivlende om det, som jeg — for mit Vedkommende — ikke nærer Spor af Tvivl om? Jeg gør ingen Røverkule af mit Hjerte, men skriver, som jeg føler.

Naar jeg frisk væk fremsætter min Mening, er det saa langt fra, at jeg ønsker at gælde for Autoritet, at jeg tværtimod altid tilføjer mine Grunde, for at man kan prøve dem og derefter fælde sin Dom. Men skønt jeg paa ingen Maade stædigt vil forsvare mine Ideer, saa tror jeg mig derfor ikke desto mindre forpligtet til at lade dem komme frem; thi det er ikke i Smaating, at jeg er af en hel anden Mening end andre. Det drejer sig om de store Grundspørgsmaal, hvor det betyder noget — ja, gælder Slægtens Lykke eller Ulykke — at finde, hvad der er Sandheden, og hvad der er vrangt.

»Kom med Forslag, som ere gennemførlige!« det holder man ikke op med at forlange af mig. Det er det samme, som at sige til mig: foreslaa os at gøre det, som vi allerede gør, eller foreslaa os i det mindste nogle Forbedringer, som kunne gaa i Spænd med det elendige, vi har. Et saadant Forlangende er — i visse Forhold — langt mere taabeligt end mine Planer. Thi ved en slig Lappen sammen vil Ondet ikke

afhjælpes og Forbedringerne blive betydningsløse. Jeg vilde meget hellere i et og alt følge den nedarvede Opdragelsesmaade end delvis og haltende gaa ind paa en, der var virkelig god; derved vilde der skabes mindre Modsigelse hos Mennesket, der ikke paa én Gang kan stræbe mod to stik modsatte Maal. Fædre og Mødre! hvad I har Vilje til at gennemføre, *kan* gennemføres. Bør jeg bære Ansvaret for eders Vilje?

Ved enhver Plan er to Ting at undersøge. For det første: det uimodsigeligt gode ved den; for det andet: hvor let den lader sig virkeliggøre.

Hvad det første angaar, da er det nok til at gøre en Plan antagelig og i sig selv brugbar, naar det gode ved den rammer Sagens Kærne. Det vil i dette Tilfælde sige, at den foreslaaede Opdragelse passer for Mennesker og tilfredsstiller Menneskehjertets Krav.

Det andet, Gennemførelsens Lethed, afhænger af særlige og tilfældige Forhold, som derfor ikke ere nødvendige og selvfølgelig kunne vexle i det uendelige. Saaledes kan en Opdragelse være gennemførlig i Schweitz, men ikke i Frankrig, én hos Borgerstanden, en anden i de højere Stænder. Den større eller mindre Lethed i Udførelsen afhænger af tusende Omstændigheder, som det er umuligt at bestemme uden igennem en særlig Anvendelse af Methoden i dette eller hint Land, denne eller hin Stand. Men da alle disse særlige Anvendelser ikke har nogen væsentlig Betydning med Hensyn til det Maal, jeg sigter imod, saa have de intet at gøre med min Plan. Lad andre — om de ville — tage det op, enhver efter det Land eller den Stand, han har for Øje. For mig er det nok, at min Plan er brugbar overalt, hvor der fødes Mennesker, og at man, efter at have opdraget dem til det, jeg stiller som Maalet, ville have ydet det bedste baade for dem selv og for deres Omgivelser. Opfylder jeg ikke dette Løfte, har jeg uden Tvivl Uret; men opfylder jeg det, handler man ubilligt ved at forlange mere af mig; thi kun det har jeg lovet.

FØRSTE BOG

Alt er godt, som det kommer fra Skaberens Haand, alt udarter under Menneskets Hænder. Han tvinger ét Land til at frembringe et andet Lands Grøde, ét Træ til at bære et andets Frugter; han blander og bytter om paa Klimaer, Elementerne og Aarstiderne; han lemlæster sin Hund, sin Hest, sin Slave; han vender op og ned paa alt, gør alt uskønt; han elsker det vanskabte, det aparte; intet er ham til Behag, saaledes som Naturen har dannet det — ikke en Gang Mennesket; han maa dressere sig det som en Beriderhest; han maa omskabe det efter sin Smag som et Træ i hans Have.

Uden dette vilde alt dog gaa meget værre endnu, og Halvdannelse ville vi ikke nøjes med. Som Forholdene nu én Gang ere, vilde et Menneske, der fra sin Fødsel af var overladt til sig selv midt imellem alle andre, være den mest forkvaklede af alle. Fordomme, fastslaaede Sædvaner, Tvangen, Exemplet, alle Samfundsinstitutionerne, af hvilke vi ere oversvømmede, vilde kvæle Naturen i ham og intet nyt og bedre sætte i Stedet. Det vilde gaa med den ligesom med en Busk, som Tilfældet havde plantet midt paa en Vej, og som de spaserende snart vilde ødelægge ved at sparke til den fra alle Sider og bøje den i alle Retninger.

Det er til dig, jeg henvender mig, du kærlige og omhyggelige Moder,[1]) som var vis nok til at trække dig tilbage fra den store Verden og skærme den opblomstrende

[1]) Den første Opdragelse er den vigtigste, og den tilhører ubestrideligt Kvinderne. Dersom Skaberen af vor Natur havde villet, at den skulde være Mændenes Sag, havde han givet *dem* Mælk til at nære Børnene med. Tal derfor altid fortrinsvis til Kvinderne i eders Afhandlinger om Opdragelse; thi foruden det, at de ere i Stand til bedre end Mændene at vaage over Opdragelsen og altid have den

lille Pode mod de menneskelige Meningers Stød! Dyrk! vand den unge Plante, før den visner; dens Frugter ville en Dag bringe dig usigelig Glæde. Byg i god Tid en Vold op omkring dit Barns Sjæl; en anden kan hjælpe dig med at afstikke Grænserne; men du alene bør rejse Værnet. [2])

Planter dyrker man, men opdrager Mennesker. Selv om Mennesket kom til Verden fuldt udvoxet og stærkt, vilde dets Kræfter og Styrke dog ikke være det til nogen

største Indflydelse derpaa, saa ere de ogsaa i langt højere Grad interesserede i det lykkelige Udfald af Opdragelsen, efterdi de fleste Enker gerne ere afhængige af deres Børn og derfor enten glædeligt eller smerteligt komme til at føle Virkningen af deres Opdragelsesmaade. Lovene, der altid ere omhyggelige for vore Ejendele, men bekymre sig saa lidt om vore Personer, fordi deres Opgave er at holde Orden og ikke at opelske Dyden, de give ikke Mødrene tilstrækkelig Myndighed. Dog er deres Stilling meget sikrere end Mændenes: deres Pligter ere besværligere; deres Omsorg betydningsfuldere for god Orden i Familien, og i Almindelighed have de mere Hengivenhed for Børnene. Forholdene kunne være saadanne, at det paa en Maade kan undskyldes, om en Søn ikke viser sin Fader den skyldige Agtelse; men dersom et Barn — det være sig under hvilke som helst Omstændigheder — var i den Grad vanartet, at det aldeles glemte Ærbødigheden mod sin Moder, der har baaret det under sit Hjerte, som har næret det ved sit Bryst, og som igennem Aaringer har kunnet glemme sig selv for kun at ofre sig for det — man burde skynde sig med at kvæle denne elendige som et Uhyre, uværdigt til at se Dagens Lys. — Mødrene — siger man — forkæle deres Børn. Deri gøre de naturligvis Uret, men mindre Uret end I, som maaske fordærve dem. En Moder vil sé sit Barn lykkeligt, og det strax. Deri har hun Ret, og tager hun fejl i Midlerne, bør man oplyse hende. Fædrenes Forfængelighed, Gerrighed, Tyranni og indbildte Fremsyn, deres Forsømmelighed og Følelsesløshed er hundrede Gange mere ødelæggende for Børnene end Mødrenes blinde Ømhed. — Forøvrigt er det jo nødvendigt først at forklare, hvad Mening jeg lægger i Modernavnet; men det skal jeg gøre siden. *R.*

[2]) Man forsikrer mig, at Hr. Formey har troet at jeg her har villet tale om min egen Moder, og at han endog har anført det i et af sine Værker. Det kan man kalde at gøre blodigt Nar af Hr. Formey — eller *af mig. R.*

Rousseaus Moder døde nemlig kort efter hans Fødsel. Formey var tysk Skribent, men af fransk Slægt, var født i Berlin 1711 og døde 1797. (Overs. Anm.)

Da »Emil« i 1762 var offentliggjort, udkom der hos J. Neaulme i Haag en Udgave, hvor der paa Foden af Titelbladet var tilføjet: *efter Pariserudgaven.* Bogen mishagede Generalstaterne, og Neaulme var paa Nippet til at blive idømt en klækkelig Pengebøde og erholdt kun Tilgivelse paa den Betingelse, at han strax foranstaltede en ny Udgave, *renset for alt, som kunde give Stof til Skandale.* Han henvendte sig til Formey, der i 1763 havde offentliggjort en »*Anti-Emil*«, og som virkelig besørgede den ny Udgave med følgende Titel: *Den kristelige Emil, helliget det almene Vel og redigeret af Formey.* I dette Arbejde havde han foretaget alle de Udeladelser og Forandringer, som den ny Titel nødvendiggjorde. (Efter Anm. til ny Udg.)

Nytte, før det lærte at bruge dem; de vilde snarere være til Skade ved at forhindre andre fra at tænke paa at komme det til Hjælp,[1]) og overladt til sig selv vilde det dø af Elendighed, førend det endnu havde lært sine Fornødenheder at kende. Man beklager Barndommens Hjælpeløshed; man sér ikke, at Slægten vilde være gaaet under, dersom Mennesket ikke begyndte med at være Barn.

Vi fødes svage, men behøve Styrke; vi fødes blottede for alt, og kunne ikke undvære Hjælp; vi fødes aandsløve, vi trænge til en udviklet Dømmekraft. Alt, hvad vi ikke have fra vor Fødsel, men dog behøve som voxne, er os givet gennem Opdragelsen. Vore Opdragere er Naturen, Menneskene eller den os omgivende Tingenes Verden. Udfoldelsen indefra af vore Evner og Organer er Naturens Opdragelse; den Brug, man lærer os at gøre deraf, er Menneskenes Opdragelse, og den Kundskab, som vi erhverve os gennem vore egne Erfaringer om de Genstande, vi komme i Forhold til, er den Opdragelse, som Tingene selv give os.

Enhver af os har altsaa modtaget vor Dannelse af tre Slags Læremestre. Den Discipel, i hvem disse tres forskellige Lærdomme komme i Strid med hverandre, er daarlig opdraget og vil aldrig være i Overensstemmelse med sig selv. Den, i hvem de smelte sammen og pege mod de samme Endemaal, han alene naar sin Bestemmelse og lever derefter. Kun han er vel opdraget.

Af disse tre forskellige Opdragelser er Naturens aldeles uafhængig af os; den, som Tingene giver os, beherske vi kun til Dels. Menneskenes Opdragelse er den eneste, over hvilken vi i Sandhed raade, og dog kun betingelsesvis; thi hvem tør haabe i ét og alt at kunne være Herre over alle de Menneskers Ord og Handlinger, der omgive et Barn?

Saavist som Opdragelsen altsaa er en Kunst, er den næsten umulig at virkeliggøre, efterdi hele det Samarbejde, der er nødvendigt — om den skal lykkes — ikke staar i nogens Magt. Alt, hvad man med Opbydelse af al sin Omhu kan gøre, er at nærme sig mér eller mindre mod Maalet; men der hører stor Lykke til at naa det.

---

[1]) Et saadant Menneske lignede vel de øvrige i det ydre, men berøvet Ordet saa vel som de Ideer, dette er Udtryk for, vilde det være ude af Stand til at gøre dem sin Trang til Hjælp forstaaelig, ligesom der jo ikke var noget synligt ved det, der kunde aabenbare denne Trang. *R.*

Og hvad er saa Maalet da? det samme, som Naturen har. Dette er nylig bevist. Naar de tre Opdragelser nødvendigvis maa samvirke for at naa det fuldkomne, er det selvfølgelig den Faktor, hvorover vi slet ikke raader, der maa være Leder for de to andre. — Men maaske har det Ord Naturen en altfor svævende Betydning. Jeg vil prøve paa nærmere at bestemme det.

Naturen, siger man, er ikke andet end Vanen.[1]) Hvad vil det sige? Er der ikke Vaner, som man tvinges ind i uden at de dog nogensinde formaa at kvæle Naturen? En saadan Vane har f. Ex. Planter, som man har tvunget bort fra deres lodrette Stilling. Sætter man Planten i Frihed, vil den vistnok bevare den Bøjning, man har tvunget den til at gøre; men i dens indre Kræfter er der desuagtet ikke foregaaet nogen Forandring fra dens oprindelige Vækstretning, og dersom Planten fremdeles faar Lov til at gro i Frihed, ville de ny Skud vende tilbage til den oprette Stilling. Paa lignende Maade er det med Menneskene. Saalænge man bliver i de samme Forhold, kan man bevare de Tilbøjeligheder, der i Grunden slet ikke ere os naturlige, men kun en Følge af Vanen. Forandre Forholdene sig, taber ogsaa Vanen sig, og det naturlige vender tilbage. Opdragelsen er sikkerlig kun en Vane. Og dog! er der ikke Folk, som glemme og miste deres Opdragelse, andre derimod, som bevare den? Hvorfra kommer denne Forskel? Dersom man vil indskrænke Ordet Natur til at betegne Vaner, der ere i Overensstemmelse med Naturen, saa kan man spare sig sligt Galimatias.

Vi fødes modtagelige for Indtryk, og fra vor Fødsel paavirkes vi paa forskellige Maader af de Genstande, som omgive os. Saasnart disse Sanseindtryk — for at sige det saaledes — naar ind til vor Bevidsthed, ere vi tilbøjelige til at søge eller sky de Genstande, som frembringe dem, for det første, eftersom de ere os behagelige eller ubehagelige, dernæst eftersom der er Overensstemmelse eller Uoverensstemmelse mellem os og disse Genstande, og endelig i Kraft af de Domme, som vi — ud af den Forestilling om Lykke

---

[1]) Hr. Formey forsikrer os, at man siger det ikke saa krast. Det synes mig dog saa temmelig bestemt sagt i det Vers, jeg netop havde i Tanker:

Naturen, tro du mig, er ikke andet end Vane.
(La nature, crois-moi, n'est rien que l'habitude.)

Hr. Formey vil ikke gøre sine Medmennesker hovmodige, men sætter meget beskedent Maalet af sin egen Hjerne som Maalestok for den menneskelige Skarpsindighed. *R.*

og Fuldkommenhed, som Fornuften giver os — fælde over dem. Disse Tilbøjeligheder voxe og fæstne sig i samme Forhold, som vi blive mere modtagelige og oplyste, men forandres — tvungne af vore Vaner — mer eller mindre efter vore Meninger. Forud for denne Ændring ere de det, som jeg kalder Naturen i os.

Det er derfor til disse oprindelige Tilbøjeligheder alt maa tilbage, og dette vilde være muligt, dersom vore tre Opdragelseskrav kun var forskellige; men hvad er der at gøre, naar de staa som hverandres Modstandere? naar man, i Stedet for at opdrage et Menneske for dets egen Skyld, vil opdrage det for andres? Da er det ude med Enigheden. Tvungen til at kæmpe enten mod Naturen eller imod Samfundsinstitutionerne, har man kun Valget imellem at opdrage det til et Menneske eller en Borger; thi man kan ikke paa èn Gang gøre det til begge Dele.

Ethvert mindre Samfund, som indadtil er nøje og godt sammenarbejdet, vil altid fjerne sig fra det store Samfund. Enhver Fædrelandsven er haard imod fremmede: de ere kun Mennesker, og det betyder ikke noget i Patriotens Øjne.[1]) Dette Onde er uundgaaeligt, men betyder heller ikke stort. Hovedsagen er at være god imod det Folk, man lever sammen med. Spartaneren var ærgerrig, havesyg og uretfærdig mod alt, som ikke var spartansk; men indenfor hans Mure herskede Uegennyttighed, Retfærdighed og Enighed. Stol ikke paa de Alverdensborgere, som i deres Bøger søge langt borte efter de Pligter, som de ikke gide opfylde paa det Sted, hvor de leve. En saadan Filosof elsker Tartarerne for at være fri for at bryde sig om sine Naboer.

Naturmennesket er alt for sig selv; han er et hélt Tal, en selvstændig Ener, som kun staar i Forhold til sig selv og sine Ligemænd. Borgeren derimod er kun en Brøk, afhængig af Nævneren, og hans Værdi bestaar i hans Forhold til det hele Tal, nemlig Statssamfundet. De gode Samfundsinstutioner blive da saadanne, der bedst ere i Stand til at føre Mennesket bort fra at leve paa en naturlig Maade, at berøve det sin Selvstændighed imod til Gengæld at give det en betinget Existens og lade »Jeget« tabe sig i Fællesenheden, saa hver enkelt ikke mere føler sig som Ener, men som en Del af Enheden og herefter kun

[1]) Ogsaa ere Republikernes Krige mere blodige end Monarchiernes; men lad Kongernes Krig være taaleligere, det er deres Fred, der er rædselsfuld; det er bedre at være deres Fjende end deres Undersaat. *R.*

føler i og med Helheden. Borger i Rom var hverken Caïus eller Lucius; de vare Romere, skønt hver af dem elskede Fædrelandet højere end sig selv. Regulus gjorde Fordring paa at være Corthagenienser; thi han var jo sine Herrers Ejendom. I sin Egenskab af fremmed nægtede han at tage Sæde i det romerske Senat; en Carthagenienser maatte befale ham at gøre det. Han harmedes, da man vilde frelse hans Liv. Han sejrede og vendte triumferende tilbage for at dø en kvalfuld Død. Her er ikke megen Lighed, synes mig, med Menneskene, saaledes som vi kende dem.

Lakedæmoneren Pedaretus melder sig for at faa Sæde i de tre hundredes Raad, men bliver afvist. Han gaar bort, henrykt over, at der i Sparta fandtes tre hundrede Mænd, der gjaldt mere end han.[1]) Jeg forudsætter, at dette Følelsesudbrud er ægte, og der er Grund til at tro, at det var det: saaledes sér den ægte Borger ud.

En Spartanerinde havde fem Sønner i Hæren, og nu venter hun paa Efterretning fra Slaget. Endelig kommer en Helot til hende. Skælvende spørger hun om Udfaldet. »Dine fem Sønner ere faldne.« — »Elendige Træl! har jeg spurgt dig om det?« — »Vi have sejret!« — Moderen iler til Templet og takker Guderne:[2]) her er Borgerinden.

Hvem der under den borgerlige Ordning vil hævde de naturlige Følelsers Forrang, forstaar ikke, hvad det er, han vil. Altid i Modsigelse med sig selv, vaklende mellem sine naturlige Tilbøjeligheder og sine Pligter, vil han hverken blive Menneske eller Borger; hverken for sig selv eller andre vil han blive noget. Han vil blive et af vore Dages Mennesker, en Franskmand, en Englænder, en Storborger; en Nathue vil han blive.

For at være noget, være sig selv og altid én, maa man lade Handlingen følge Ordet; altid maa man være besluttet paa, hvad Vej man vil slaa ind paa og da vandre ad den aabent og trofast. Jeg venter, at man viser mig dette Vidunder, for at jeg kan sé, om han er Menneske eller Borger, eller hvorledes man bærer sig ad med at være begge Dele paa én Gang.

Fra disse — med Nødvendighed modsatte Formaal stammer to, ligeledes modsatte, Arter af Undervisning: den ene offentlig og fælles, den anden privat og hjemlig.

Vil man danne sig en Forestilling om den offentlige Opdragelse, behøver man bare at læse Platons »Republik«.

---

[1]) Plut. Dict. Noten om Lakedæmonerne, § 60.
[2]) Plut. Dict. Noten om Lakedæmonerne, § 5.

Det er aldeles ikke noget politisk Arbejde, som de mene, der kun bedømme Bøger efter deres Titler. Det er den skønneste Afhandling om Opdragelse, som nogensinde er skreven.

Naar man trænger til et Exempel paa det, der ingen Steder har hjemme (det utopiske), plejer man at nævne Platons Stat; men dersom Lykurg kun havde virkeliggjort sin paa Papiret, vilde jeg have fundet den meget mere utopisk. Platon har kun villet rense Menneskehjertet, Lykurg har gjort det fremmed for alle naturlige Følelser.

Den offentlige Opdragelse existerer ikke mere og kan ikke existere mér, thi hvor der ikke mer er noget Fædreland, kan der ikke længer være Borgere. Disse to Ord: *Fædreland* og *Borger* burde udslettes af det moderne Sprog. Jeg véd nok hvorfor, men vil ikke sige det; det har intet med mit Emne at gøre.

De latterlige Indretninger, som man kalder Collegier[1]) betragter jeg nemlig ikke som en offentlig Institution. Den almindelige Opdragelse regner jeg heller ikke, efterdi den stræber mod to modsatte Maal og derfor forfejler dem begge. Den duer kun til at skabe disse Dobbelt-Mennesker, der altid synes at gøre alt for andre og dog aldrig gøre noget uden for deres egen Skyld. Disse Spilfægterier, fælles for alle, narre imidlertid ingen. Det er spildt Umage.

Af disse Modsigelser er den Modsigelse født, som vi allesammen bære i os. Vi drages af Naturen og af Menneskene i modsatte Retninger, og tvungne til at dele os imellem disse forskellige Tilskyndelser, komme vi til at følge en Middelvej, som hverken fører os til det ene eller det andet Maal. Saaledes omtumlede og vaklende gennem hele vort Liv ender vi det uden at være komne i Overensstemmelser med os selv og uden at have været til Gavn, hverken for os selv eller for andre.

Endelig har vi endnu den hjemlige eller Naturens Opdragelse. Men hvad vil det Menneske, der kun er opdraget

---

[1]) Der er ved flere Skoler,*) og fremfor alt ved Universitetet i Paris, Professorer, som jeg sætter Pris paa og højagter, og som jeg ansér særdeles vel skikkede til at oplære Ungdommen, dersom de ikke var tvungne til at følge den én Gang vedtagne Methode. Jeg opfordrer en af d'Hrr. til at offentliggøre det Reformforslag, som han har forfattet. Man vil da maaske fristes til at helbrede Ondet, naar man sér, at der gives et Lægemiddel derimod. *R.*

*) I Orginaludgaven staar: Der er ved Akademiet i Genf og ved Universitetet i Paris Professorer etc. O. Anm.

for sin egen Skyld, kunne være for andre? Ja, var det muligt, at dette dobbelte Formaal, som man har for Øje, kunde samles i ét eneste, saa vilde man unægtelig, ved at befri et Menneske for denne Modsigelse, have bortryddet en stor Hindring for dets Lykke. Men for at kunne dømme herom, maatte man sé et saadant fuldt færdigt Menneske; man maatte have iagttaget hans Tilbøjeligheder, set hans Fremskridt, fulgt hans Udvikling; man maatte — kort sagt — kende Naturmennesket. Jeg tror, man vil have gjort nogle Skridt ind i disse Undersøgelser efterat have læst nærværende Skrift.

For nu at opdrage dette sjældne Menneske, hvad have vi saa at gøre? saare meget, uden Tvivl, det vil sige, forhindre, at noget gøres. Naar det kun gælder om at gaa op imod Vinden, maa man krydse; men er Havet i Oprør og man vil blive paa Stedet, maa Ankeret ud. Giv Agt, unge Styrmand! at dit Tov ikke brister eller dit Anker driver, saa dit Skib faar Afdrift, før du aner det.

Under ordnede Samfundsforhold, hvor alle Pladser ere bestemt begrænsede, maa enhver opdrages for sin. Dersom En forlader den Stilling, han er særlig uddannet til, vil han være ubrugelig. Opdragelsen er kun nyttig, for saa vidt Lykken begunstiger Forældrenes Valg. I ethvert andet Tilfælde er den skadelig for Eleven, bare for alle de Fordommes Skyld, den har givet ham. I Ægypten, hvor Sønnen var forpligtet til at blive i sin Faders Stand, havde Opdragelsen i det mindste et sikkert Maal; men hos os, hvor kun Rammerne ere de blivende, medens Personerne idelig skifte, kan ingen vide, om han ikke, ved at give sin Søn en Opdragelse, der svarer til hans egen Stand, arbejder imod hans Lykke.

I Naturtilstanden, hvor alle Mennesker ere hverandres Ligemænd, have de alle det fælles Kald at være Menneske, og enhver, der er godt opdraget for *dette* Kald, vil ikke daarligt gøre Fyldest i et hvilket som helst af de øvrige, som følger dermed. Man bestemme min Elev for Hæren, Kirken eller Skranken, mig er det uden Forskel. Forud for Forældrenes Kald gaar Naturens; den kalder ham til at leve et Menneskeliv. Ja, »at leve« — det er det Haandværk, jeg vil lære ham. Naar han forlader mine Hænder, vil han — det indrømmer jeg — hverken være bleven Øvrighedsperson, Soldat eller Præst, han vil frem for alt være Menneske; men alt hvad et Menneske bør være, vil han i Nødsfald forstaa at være, ligesaa godt som enhver anden, og skulde Skæbnen tvinge ham til at skifte Stilling, vil

han dog altid være paa *sin* Plads. *Occupavi te, fortuna, atque cepi; omnesque aditus tuos interclusi, ut ad me aspirare non posses.*[1])

Vort vigtigste Studium er dette: at granske over de menneskelige Livsvilkaar. Den iblandt os, der bedst forstaar at bære Livets Medgang som Modgang, er — efter min Mening — bedst opdraget. Deraf følger, at den sande Opdragelse mindre bestaar i Forskrifter end i Øvelser. Vi begynde at lære, med det samme vi begynde at leve; vor Opdragelse begynder med vor egen Begyndelse; vor første Vejleder er vor Amme. Selve Ordet *Opdragelse* havde hos de gamle en Betydning, som vi ikke mér lægge ind deri; det betød Opfostring. *Educit obstetrix*, siger Varro, *educat nutrix, instituit pædagogus, docet magister.*[2]) Saaledes er Opdragelse, Vejledning og Undervisning tre, i deres Formaal ligesaa forskellige Ting, som Fostermoder, Hovmester og Lærer. Men denne Deling er ikke heldig; for at blive godt ledet, bør Barnet kun følge én eneste Fører.

Vi maa derfor gaa mere i det almindelige i vore Undersøgelser og i vor Elev sé paa Mennesket abstrakt, d. v. s. Mennesket udsat for alle det menneskelige Livs Tilfældigheder. Dersom Menneskene vare uløseligt bundne til deres Fødestavn, dersom den samme Aarstid varede hele Aaret, og dersom enhver havde saadant Tag i sin Lykke, at den aldrig kunde omskiftes, saa vilde den nuværende Opdragelsesmaade i visse Henseender være god. Det Barn, der var opdraget efter sin Stand, som det aldrig forlod, kunde aldrig blive udsat for Ubehagelighederne ved nogen anden. Men naar man sér, hvor let de menneskelige Forhold omskiftes, og mærker sig den Uroens og Omvæltningens Aand i dette Aarhundrede, som i hvert Slægtled vender op og ned paa alt, kan man saa tænke sig en mere meningsløs Methode, end den at opdrage et Barn, som om det aldrig behøvede at gaa ud af sit Kammer, eller som om det altid vilde være omgivet af sine Oppassere? Dersom et saadant ulykkeligt Væsen gør et eneste Skridt paa Jorden, eller bare én Gang gaar ned ad en Trappe, vil det jo være fortabt. Nej, dette er ikke at lære Barnet at *bære* Lidelsen, det er at indøve det i at *føle* den.

---

[1]) Cic. Tuscul. V, Cap. IX. Jeg har overvundet dig, Skæbne! og tvunget dig; alle dine Veje har jeg spærret; du kan ikke skade mig.

[2]) Non Marcell.
[Jordemoderen forløser, Ammen opdrager, Hovmesteren leder og Læreren meddeler Undervisningen.]

Man bekymrer sig bare om at pase paa sit Barn; men det er ikke nok; man maa lære det, hvorledes det skal passe paa sig selv, naar det en Gang bliver et voxent Menneske; man maa lære det at taale de Stød, som Verden giver, at trodse Overflod og Elendighed, at leve, om det skal være, paa Islands Snemarker eller paa Maltas glødende Klipper. Du kan bruge al den Forsigtighed, du vil, for at dit Barn ikke skal dø, det maa jo dog en Gang dø, og selv om dets Død ikke ligefrem er den Frugt, som din Omhu har baaret, saa er denne dog ilde anvendt. Det gælder mindre om at staa paa Vagt imod Døden, end at lære Barnet at leve Livet. At leve er ikke bare det at trække Vejret, det er at handle, det er at gøre Brug af vore Lemmer, vore Sanser, vore Evner, kort: af hver Del af os selv, som giver os Følelsen af at være til. Det Menneske har ikke levet længst, som har de fleste Aar paa Bagen, men den, som dybest har følt Livets Pulsslag. Mangen lader sig begrave i hundrede Aars Alder, som i Grunden har været død fra sin Fødsel. Han havde vundet ved at være gaaet i sin Grav i sin Ungdom, dersom han virkelig havde levet i det mindste til den Tid.

Al vor Visdom bestaar i slaviske Fordomme, alle vore vedtagne Skikke bestaa kun i Slaveri, Undertrykkelse og Tvang. Borgeren fødes, lever og dør i Trældom. Ved hans Fødsel vikler man ham ind i et Svøb og ved hans Død putter man ham i en Ligkiste. Saalænge han lever, er han lænkebundet af vore Institutioner.

Man siger, at adskillige Jordemødre paastaa, at de, ved at klemme det nyfødte Barns Hoved, giver det en mere passende Form — og det taaler man! Vore Hoveder skulde være saa elendigt dannede af ham, der har skabt os, at de behøvede at makkes om paa, i det ydre af Jordemødrene, i det indre af Filosoferne! Da er Caraiberne næsten dobbelt saa lykkelige som vi.

»Næppe har Barnet forladt sin Moders Liv, og »næppe er det kommet i Besiddelse af Frihed til at »røre og strække sine Lemmer, før man lægger det »i nye Baand. Man svøber det, man gør Hovedet ube»vægeligt, lader Benene være udstrakte og Armene »pressede tæt til Legemets Sider; det bliver omviklet »med alle Slags Baand og Bandager, som ikke tillade »det at skifte Stilling. Lykkeligt er det da, naar »man ikke har bundet det saa stramt, at det ikke kan »faa Vejret, og naar man har iagttaget den Forsigtigheds»regel at lægge det paa Siden, saa at de nødvendige

»Opkastninger kunne foregaa saa nogenlunde af sig »selv; thi det maa jo ikke have Frihed til at vende »Hovedet til Siden for paa en nem Maade at give »dem Afløb.« [1])

Det nyfødte Barn trænger til at strække og bevæge sine Lemmer for at rive dem ud af den Uvirksomhedstilstand, som de — samlede i en Klynge — saa længe har været i. Man strækker dem, ja, det er sandt; men man forhindrer dem i at bevæge sig. Selv Hovedet indhyller man i en Barnehue, saa det sér ud, som om man var bange for, at den nyfødte skulde tage sig ud som et levende Væsen.

Den indre Drift i Legemet, som stræber efter at voxe, finder saaledes en uovervindelig Hindring for de Bevægelser, som ere nødvendige for Vækten. Barnet bliver ved med at gøre unyttige Anstrængelser, der bare udtømme dets Kræfter eller forsinke deres Udvikling. Det havde det mindre knebent, mindre pinligt og mindre tvungent i Fostersækken end i sit Svøb; jeg kan ikke sé, hvad det Barn har vundet ved at blive født.

Uvirksomheden og Tvangen, hvori man holder Barnets Lemmer, maa nødvendig hæmme Blodets og Vædskernes Omløb, maa hindre Barnets Vækst og sunde Udvikling og saaledes nedbryde dets Legemsbygning. I de Egne, hvor man ikke bruger den Slags overdrevne Forsigtighedsregler, ere Menneskene allesammen store, stærke og velskabte. De Lande derimod, hvor man svøber Børnene, vrimle af pukkelryggede, halte, hjulbenede, forkrøblede, lidende af engelske Syge, ja, af alle mulige Slags Vanskabninger. Af Frygt for at Legemerne skulde blive vanskabte under de frie Bevægelser, saa skynder man sig med selv at vanskabe dem ved at lægge dem i Presse. Man gjorde gærne Børnene lamme, bare for at forhindre dem fra at komme til Skade.

Mon det kan undgaas, at en saa gruelig Tvang lige saa vel faar Indflydelse paa deres Sind som paa deres legemlige Befindende? Børnenes første Følelse er at føle Smerte og Pine: enhver fri Bevægelse, som de behøve, møder Hindringer; ulykkeligere end en Forbryder i Jærn anstrænge de sig forgæves; de irriteres og skrige. Den første Lyd, de lade høre — siger man — er Graad. Jeg vil gerne tro det. Man ærgrer dem lige fra deres Fødsel; de første Gaver, de modtage, er Baand; det første Traktement, de faa at smage, er Smerter. Naar de ikke har andet til fri Raadighed end Røsten, hvorfor i al Verden skulde de ikke bruge

[1]) Hist. nat. T. IV. pag. 190

den til at beklage sig? de skrige over al det onde, man tilføjer dem. Vilde man saaledes svinebinde os, saa skreg vi meget højere end de.

Hvorfra stammer nu denne vanvittige Skik? fra Unatur. Da Mødrene, med Ringeagt for deres fornemste Pligt, ikke længer gad amme deres Børn, maatte man jo betro disse til lejede Kvinder, der som Mødre uden Moderhjerte for de fremmede Børn, kun have søgt at spare sig selv for Besvær. Havde Barnet sin Frihed, var det nødvendigt at vaage over det uden Ophør; men er det først forsvarligt bundet, kan man kaste det i en Krog uden at bryde sig om dets Skrig. Forudsat at man ikke har Beviser paa Ammens Forsømmelighed, og forudsat at Pattebarnet hverken brækker Arme eller Bén, hvad Vægt ligger der saa for Resten paa, om det gaar til Grunde eller bliver en Svækling alle sine Dage. Man passer paa Lemmerne paa hele Legemets Bekostning, og hvad der saa end hænder — Ammen er uden Skyld.

Men disse dejlige Mødre, som — fri for Ulejligheden med deres Smaabørn — gladeligen gaa op i Bylivets Adspredelser, mon de virkelig véd, hvilken Behandling Svøbelsesbarnet faar i Landsbyen? Ved den mindste Anledning, der kommer, hænger man det op paa et Søm som en Bylt Klæder, og imens Ammen — uden at forjage sig — nusler omkring i sine Forretninger, hænger det ulykkelige Puds saaledes korsfæstet. Alle de Børn, man har fundet i denne Stilling, have violette Ansigter. Da Brystet er stærkt sammenpresset, hindres Blodets frie Omløb, saa det stiger til Hovedet; men man syntes, den lille Stakkel var saa meget rolig; den havde nemlig ikke Kræfter til at skrige. Jeg véd ikke, hvormange Timer et Barn kan blive i denne Stilling uden at miste Livet; men jeg tvivler om, at det kan gaa ret længe. Der har vi, mener jeg, en af de største Bekvemmeligheder ved Svøbet.

Man paastaar, at Børnene, fri for Svøbet, kunde lægge sig i farlige Stillinger og gøre Bevægelser, hvorved de kunde ødelægge Lemmernes kønne Form. Der har vi et af disse taabelige Ræsonnementer af vor indbildte Visdom, og som Erfaringen aldrig har stadfæstet. Af den Mængde Børn, der med uhindret Brug af deres Lemmer ere opfostrede hos mere fornuftige Folkeslag end vort, sér man ikke et eneste, der af den Grund saarer sig eller gør sig selv til Krøbling. Smaabørnene have simpelt hen ikke Kræfter til at gøre saa voldsomme Bevægelser, at disse kunne blive

farlige, og skulde de komme i en farefuld Stilling, skal Smerten nok lære dem at forandre den.

Vi have da endnu ikke hittet paa at lægge vore Smaahunde og Kattekillinger i Svøb; men har man sèt, at de have lidt nogen Overlast paa Grund af denne Forsømmelighed? — Ja, men Børnene ere meget tungere! ja vel! men saa ere de til Gengæld ogsaa meget svagere. De kunne næppe flytte sig, hvorledes skulde de kunne gøre sig selv Skade? Hvis man lagde dem paa Ryggen, maatte de dø i denne Stilling, ligesom Skildpadden, uden nogensinde at kunne vende sig.

Mødrene ere imidlertid ikke fornøjede, selv efter at de have holdt op med at opamme deres Børn; de ville ogsaa være fri for flere Fødsler. Det ene følger naturligt af det andet. Har man først følt det som en Byrde at være Moder, finder man snart et Middel til helt at fri sig derfor: man vil nok øve Gerningen, men uden Frugt, for altid at kunne begynde den paa ny; og den Drift, som er nedlagt i Mennesket for Formerelsens Skyld, vender man om til Slægtens Skade, Denne Misbrug, føjet til de andre Aarsager til Affolkning, spaar os Europas nær forestaaende Skæbne. Den Videnskab, Kunst, Filosofi og de Sæder, som Europa er Moder til, vil ikke tøve med at gøre det til en Ørken. Det vil blive beboet af vilde Dyr: ingen stor Forandring i Henseende til Befolkning for Resten.

Jeg har nogle Gange lagt Mærke til de Smaakneb, som unge Koner kunne betjene sig af. De lade, som om de absolut selv ville opamme deres Børn; men paa samme Tid forstaa de at mage det saa, at man nøder dem til at give Afkald paa denne romantiske Grille. Uhyre behændigt forstaa de at faa Ægtemanden og Lægerne, men frem for alt Mødrene, til at lægge sig derimellem. En Mand, der vovede at give sit Samtykke til, at hans Hustru selv opammede sit Barn, vilde være en mærket Mand; man vilde betragte ham som en Snigmorder, der bare længtes efter at blive hende kvit. O, I kloge Ægtemænd; Faderkærligheden maa bringes som Offer paa Husfredens Alter. En Lykke er det da, at man paa Landet finder Hustruer, der ere mere afholdende end eders! endnu større Lykke, dersom den Tid, som disse sidste vinde, ikke er bestemt for andre end eder.

Hustruernes Pligt er ikke tvivlsom; men da de nu en Gang ringeagte den, strides man om, hvorvidt det er lige godt, enten Børnene opammes ved deres eller en andens Mælk. I dette Spørgsmaal, hvor for øvrigt Lægerne ere

de rette Dommere,[1]) ansér jeg Hustruernes eget Ønske for det afgørende, og naar jeg skal sige *min* Mening, saa tror jeg desuden, at det er bedre, at Barnet dier en sund Amme end en forkælet og fordærvet Moder, dersom det da skulde have ny Daarligheder at frygte for af det selvsamme Blod, hvorfra det har Livet.

Men bør man nu bare betragte Spørgsmaalet fra den fysiske Side? Trænger Barnet mindre til en Moder end til hendes Brystvorte? Lad andre Kvinder eller endog Dyr, give det den Mælk, som hun nægter det; men den moderlige Omhu *kan* ikke erstattes. Den, som opammer en andens Barn i Stedet for sit eget, er en elendig Moder, og hvordan skulde hun kunne være en god Amme? hun *kan* blive det, men der skal Tid til. Vanen maa omskabe Naturen, og Barnet, der bliver daarligt passet, vil have Tid nok til at gaa til Grunde hundrede Gange, førend hun lærer at omfatte det med en Moders Ømhed.

Men selv om dette lykkes, saa medfører det igen et Tab, der for en hjærtevarm Hustru vil være nok til at berøve hende Mod til at lade en anden opamme hendes Barn, for det er jo det samme som at dele eller snarere helt at afstaa sine Moderrettigheder; hun maa sé sit Barn elske en anden Kvinde lige saa højt, ja højere end hende selv; hun maa føle, at den Ømhed, som det endnu har for sin egen Moder, er en Gunst, medens den, det viser mod sin Plejemoder, er en Pligt; thi hvor jeg har fundet en Moders Omhu, mon jeg ikke dèr skylder en Søns Hengivenhed?

Den Maade, hvorpaa man slipper ud over denne Ubehagelighed, er at man indgyder Barnet Ringeagt for dets Amme ved at behandle hende som et almindeligt Tyende. Naar hendes Tjeneste er endt, tager man Barnet fra hende eller man giver hende Afsked; ved at modtage hende haanligt, naar hun kommer for at sé til sit Plejebarn, skrækker man hende fra at komme igen. Barnet sér hende ikke i flere Aar og kender hende til sidst slet ikke. Men Moderen tagerFejl, naar hun tror at sætte sig selv i hendes Sted og at oprette sin Fomsømmelighed ved Hjerteløshed. Hun tror at opdrage sig et kærligt Barn ved at gøre det til en

---

[1]) Dette Forbund mellem Hustruerne og Lægerne har altid været mig en af de pudsigste Fremtoninger i Paris. Det er igennem Fruerne, at Lægerne vinde deres Anseelse, og det er igennem Lægerne, at Fruerne forstaa at sætte deres Vilje igennem. Man gætter let, hvad det er for en Slags Duelighed, der er nødvendig for en Pariserlæge for at blive berømt. *R.*

unaturlig Fostersøn; men i Virkeligheden indøver hun det i Utaknemmelighed, hun lærer det en Dag at ringeagte saa vel hende, der har givet det Livet, som hende, der har opfødt det ved sin Mælk.

Hvor havde jeg ikke Lyst til at tale meget mere om denne Sag, dersom det ikke var saa ulideligt, forgæves at gentage saa store Sandheder! Denne Sag er meget alvorligere, end man forestiller sig. Vil man bringe ethvert Menneske tilbage til sine fornemste Pligter, maa man begynde med Mødrene. Man vil forbavses over den Forandring, der vil ske. Al Elendigheden stammer fra dette første Skridt paa Fordærvelsens Vej, og den breder sig lidt efter lidt: Sædeligheden nedbrydes, de naturlige Følelser afstumpes, Hjemmet bliver kedeligt og tomt; dette rørende Billede af en opblomstrende Familie øver ikke længer sin Tiltrækningskraft paa Ægtemændene og fylder ikke mer de besøgende med Ærbødighed. Man har mindre Agtelse for Moderen, naar man ikke sér Børnene. Der er ingen Sammenhold i Familien; det daglige Samvær styrker ikke mere Blodets Baand; der existerer i Grunden hverken Fædre eller Mødre, Børn, Brødre eller Søstre mere; de kende jo næppe hverandre, hvorledes skulde de da komme til at elske hverande? Enhver bekymrer sig kun om sig selv. Naar Hjemmet ikke har andet at byde end den kedeligste Ensformighed, er det saa naturligt, at man søger ud for at fornøje sig.

Men lad Mødrene værdiges at opamme deres Børn, da ville Sæderne forbedres af sig selv, de naturlige Følelser vaagne i alle Hjerter og Samfundet voxe i Folketal: dette er Hovedsagen, det eneste, der kan gøre alt godt igen. Kærligheden til Hjemmet er den bedste Modvægt mod slette Sæder. Pligterne mod Børnene, som man troede utaalelige, blive fornøjelige; de gør Fader og Moder uundværligere og kærere for hinanden og knytter Ægteskabets Baand fastere imellem dem. Naar Familielivet sprudler af Liv og Lyst, bliver Omsorgen for Hjemmet Hustruens kæreste Gerning og Mandens bedste Fornøjelse. Blev altsaa bare denne ene Misbrug rettet, vilde der snart følge en Reformation over hele Linjen, og Naturen skulde snart tilbageerobre alle sine Rettigheder. At dog en Gang Hustruerne maatte vende tilbage til det at være Mødre, da skulde Mændene snart følge efter som Fædre og Ægtemænd.

Overflødig Snak desværre! End ikke Overmættelsen af Verdens Nydelser vil nogensinde føre tilbage hertil. Hustruerne have holdt op med at være Mødre, de blive det heller ikke, for de ville ikke være det mere. Selv

om de vilde, kunde de næppe gennemføre det. Den, der prøvede derpaa, vilde komme til at staa ene i Kampen imod en samlet Opposition af alle hendes Omgangsfæller; saa dybt rodfæstet er nu om Stunder denne unaturlige Uskik; alle have de sammensvoret sig imod et Exempel, som nogle ikke have givet og andre ikke ville følge.

Dog findes der undertiden endnu unge naturlige Hustruer som paa dette Punkt have vovet at trodse den herskende Mode og deres eget Køns Ramaskrig, og som med prisværdig Uforfærdethed have opfyldt denne skønne Moderpligt, hvortil Naturen har kaldet dem. Gid dog alle de Goder, der vente dem, der gøre ligesaa, maatte lokke flér og flér, at deres Tal maatte voxe! Idet jeg støtter mig paa simple og klare Fornuftslutninger og paa Iagttagelser, som jeg aldrig har sét afkræftede, tør jeg love saadanne værdige Mødre deres Mænds oprigtige og varige Hengivenhed. Børnene ville hænge ved dem med inderlig Ømhed, deres Medborgere ville vise dem den skyldige Højagtelse og Ærbødighed; deres Barselfærd vil faa et lykkeligt Forløb uden Følger; en blomstrende Sundhed tør jeg love dem og til sidst den Glæde en Dag at sé dem efterlignede af deres egne Døtre og fremstillede som et Mønster for andres.

Ingen Moder, intet Barn! her er Pligterne vexelvirkende; opfyldes de daarligt fra den ene Side, ville de forsømmes fra den anden. Et Barn maa elske sin Moder, førend det forstaar, at det bør gøre det. Dersom Blodets Røst ikke styrkes igennem dagligt Samvær og Omhu, vil den forstumme allerede i de første Aar, og Kærligheden vil dø — saa at sige — førend den fødes. Se, allerede fra det første Skridt ere vi da udenfor Naturen.

Man kan ogsaa komme udenfor ved at gaa den stik modsatte Vej, naar nemlig en Moder, i Stedet for at være forsømmelig, driver sin Omsorg til Yderlighed, naar hun gør sit Barn til sin Afgud, naar hun øger og nærer dets Svaghed for at det ikke skal mærke den, og naar hun, i Haab om at fri det for at gaa ind under Naturens Love, fjerner hvert Stød for dets Fod. Hun skaaner det vel for nogle Ubehageligheder i Øjeblikket, men tænker ikke paa, hvor mange Ulykker og Farer hun derved opdynger over dets Hoved i Fremtiden og hvor barbarisk en Forsigtighed det er at forlænge Barndommens Svaghed lige indtil den Tid, da det skal ind under det voxne Menneskes Besvær. For at gøre sin Søn usaarlig, fortæller Fablen, dukkede Thetis ham i Floden Styx' Vande. Dette Billedsprog er skønt og

klart. De grusomme Mødre, som jeg taler om, gøre netop det modsatte; ved deres Pylren om Børnene gøre de dem blødagtige og modtagelige for den ubetydeligste Smerte; de gøre dem følsomme for Lidelser af enhver Slags, som de da ogsaa ufejlbarlig ville blive et Bytte for som voxne.[1])

Læg Mærke til Naturen og træd i dens Fodspor. Den øver stadig Børnene og hærder dem legemligt ved at prøve dem paa forskellig Maade; den begynder tidligt at lære dem, at der er noget, som smerter og gør ondt: Tandbruddet bringer Feber, Koliksmerter medfører Krampetilfælde, den vedvarende Hoste Kvælningsanfald. De plages af Orm, af for rigeligt og paa Grund deraf ofte usundt Blod; der kommer Betændelse, som paafører dem farligt Udslet. Næsten hele den første Barndomsstid er farefuld; de ere ofte syge, Halvparten af de Børn, som fødes, dø før det ottende Aar. Har Barnet kunnet gennemgaa disse Prøvelser, vil det ogsaa have vundet i Styrke, og naar det saa kan bruge Livet, er dets Livskraft i Flor.

Se, dette er Naturens Maade. Hvorfor modarbejde den? Sér man da ikke, at man, naar man bilder sig ind at kunne rette paa den, netop nedbryder dens Værk og hæmmer Virkningen af dens Omhu? At gøre det samme, som Naturen gør, det er — mener man — at fordoble Farerne; men det er tvertimod at afværge og formindske dem. Erfaringen lærer, at der dør flere af de i Blødagtighed opdragne Børn end af de andre. Forudsat at man ikke overskrider Grænsen for deres Kræfter, saa vover man mindre ved at lade dem gøre Brug af dem, end ved at lade dem spare dem. Øv dem derfor i at udholde det, som de en Gang ville komme til at bære. Lad deres Legemer blive hærdede mod Aarstidernes, Vejrligets og Elementernes Ustadighed, imod Hunger, Tørst og Træthed, duk dem i Styx' Vande! Under Opvæxten kan man uden Fare vænne Legemet til at taale hvad som helst, medens i den modnere Alder den mindste Afvigelse fra det sædvanlige kan blive farlig. Et Barn kan taale Forandringer, som en voxen

---

[1]) Samtidig med »*Emil*« udgav en Borger i Genf en *Afhandling om Barnets fysiske Opdragelse*, hvori han slaar til Lyd for de samme Grundsætninger som Rousseau. Denne beklagede sig over Plagiatet i 9de Bog af *Bekendelserne*. Denne tilfældige Fremkomst paa samme Tid af to Skrifter over samme Emne og med samme Titel hos begge Forfattere er behandlet i andet Bind af *l'Histoire de J. J. Rousseau* pag. 15 under Artiklen *Ballexsert*, hvor man vil finde Enkelthederne saavel om Værket som om Forfatteren.

(Anmærkn. til »ny Udgave«.)

Mand ikke kunde udholde. Barnets Muskler ere bløde og bøjelige; de antage let den Form, man giver dem; Mandens derimod ere fastere og omformes kun ved Vold. Man kan altsaa hærde et Barn uden at sætte dets Liv og Helbred i Fare, og selv om der skulde voves noget derved, burde man dog ikke betænke sig derpaa. Naar det at trodse Farer er uadskilleligt fra Menneskelivet, kan man saa gøre bedre end at øve sig deri i den Tid af Ens Liv, da det skader mindst? Et Barns Værdi tiltager med Aarene; thi foruden det Værd, som Barnet har i sig selv, i sin Person, maa ogsaa medregnes Værdien af den Omhu, det har kostet; Tabet af dets Liv forener sig i det med Følelsen af Døden. Det er da overhovedet Fremtiden, man maa tænke paa i sin Aarvaagenhed for at bevare det; det er imod Ungdomstidens Farer, man bør væbne det, førend de komme; thi naar dets Livsværdi er i stadig Vækst lige indtil den Alder, da det er i Stand til at gøre Gavn, hvilken Daarskab er det da ikke at skaane Barndomstiden for nogle Farer, naar man derved forøger dem for den modne Alder! er det en Mesters Lærdomme?

Menneskets Skæbne er at lide alle Dage. Endogsaa Selvopholdelsen er forbunden med Smerte. Lykkelig den som i sin Barndom kun kender til fysiske Lidelser: de ere ikke saa gruelige, langt mindre smertefulde end andre, og det er meget sjældent, at de forlede et Menneske til Selvmord. Man dræber sig ikke for nogle Gigtsmerters Skyld. Kun Sindslidelser føre til Fortvivlelse. Vi beklage Barndommens Kaar; det er vore egne, vi skulde beklage. Vore største Lidelser have deres Oprindelse i os selv.

Barnet skriger ved sin Fødsel; sine første Barnedage henlever det i Graad. Snart vugger man det eller klapper det for at berolige det; snart truer man det eller slaar det, for at faa det til at tie. Enten gør vi alt, hvad der kan fornøje det, eller vi forlange, at det skal gøre, hvad der behager os. Enten underkaster vi os dets Luner eller vi tvinge det ind under vore: ingen Middelvej; enten lader man Barnet give eller modtage Befalinger. Saaledes er dets første Forestillinger dels Herskerens, dels Trællens. Før det kan tale, kommanderer det, førend det kan handle, adlyder det, og undertiden revser man det, førend det kan forstaa sine Fejl, eller — rettere — førend det kan begaa nogen. Det er paa den Maade, at man i god Tid indgyder Barnehjertet Lidenskaber, som man siden giver Naturen Skyld for, og efter at man har haft Umage med at gøre Børnene uartige, beklager man sig over, at de ere det.

Et Barn tilbringer sex eller syv Aar paa denne Maade under Vejledning af Kvinder, et Offer for deres og sine egne Luner; og efter at have lært det dit og dat, det vil sige efter at have bebyrdet dets Hukommelse enten med Ord, som det ikke forstaar, eller med Ting, som det ingen Verdens Nytte har af, ja, efter at have kvalt det naturlige i det ved Hjælp af Lyster og Tilbøjeligheder, som man selv har vakt til Live, saa giver man dette Kunstprodukt af et Barn i Hænderne paa en Lærer, der fuldender Udviklingen af disse kunstige Sædekorn, som han allerede finder fuldt færdige, og lærer det nu alt muligt, kun ikke at kende sig selv, kun ikke selv at kunne tage en Beslutning, og kun ikke det at forstaa at leve og blive et lykkeligt Menneske. Naar saa endelig dette Barn — paa én Gang Slave og Tyran — proppet med Kundskaber, men uden at eje en selvstændig Tanke, og en lige saa stor Svækling i legemlig som i sjælelig Henseende, bliver kastet ud i Verden og dér viser sig i sin fuldstændige Umulighed, fuld af Hovmod og diverse Laster, saa beklager man denne Ulykke og begræder den menneskelige Syndighed. Man tager slemt fejl; denne Fyr her er et Menneske, som er skabt af vore egne Indbildninger: Naturmennesket skabes paa anden Vis.

Vil man, at Mennesket skal bevare sin Oprindelighed, da give man Agt derpaa lige fra det Øjeblik, det er kommet til Verden. Tag imod det, saa snart det er født og forlad det ikke, før det er et voxent Menneske; ellers lykkes det aldrig. Som Moderen er Barnets naturlige Amme, er Faden dets Lærer. Som de maa enes om Ordningen af hvers Gerning, maa de ogsaa enes om Systemet, da Barnet jo gaar fra den ene af Forældrenes Hænder over i den andens. Det vil være bedre opdraget af en fornuftig, jævnt oplyst Fader end af den største Lærermester i Verden; thi den førstes Iver udfylder lettere, hvad der mangler i Talent, end Talentet udfylder det manglende i Iver.

Men nu Arbejdet, Forretningerne, Pligterne . . . . Ah! Pligterne! Faderpligten er naturligvis den sidste af dem alle! [1])

---

[1]) Naar man læser hos Plutark,*) at Censoren Cato, der med saa stor Hæder styrede Rom, selv opdrog sin Søn lige fra Vuggen af, og det med saa stor Omhyggelighed, at han forlod alt for at være til Stede, naar Ammen, det vil sige Moderen, skiftede hans Linned og vaskede ham; naar man læser hos Sveton.**) at Augustus, Herskeren

*) Vie de Marcus Caton, § 41.
**) Vie de Auguste, Kap. XIV.

Det er ikke at undres over, at en Mand, hvis Hustru ringeagter at opamme det Barn, der er Frugten af deres ægteskabelige Forening, forsmaar at opdrage det. Der gives ikke noget Billede, mere yndefuldt, end Billedet af en Familie; men et eneste mislykket Træk forvansker alle de øvrige. Dersom Moderen mener, at hun er altfor svag til at være Amme, vil Faderen have altfor travlt til at kunne være Lærer. Børnene, sendte bort fra Hjemmet og spredte omkring i Pensionater, i Klostre eller Skoler, ville overføre Kærligheden til Fædrehjemmet paa andre Steder, eller — for at sige det bedre endnu — de komme hjem, hjærtelig ligegyldige for alt muligt. Brødre og Søstre kende næppe hverandre. Ere de alle samlede ved en festlig Lejlighed, ville de være meget høflige mod hverandre, de ville behandle hverandre som fremmede. Saasnart det er forbi med den inderlige Fortrolighed imellem Forældrene, og der ikke er noget Samliv i Hjemmet, som drager og giver Livet Ynde, kommer man ganske selvfølgeligt ind paa en elendig Levevis for at udfylde Savnet. Hvor er det Menneske, der er saa dum, at han ikke kan sé Sammenhængen i alt dette?

En Fader, som avler og opføder Børn, har derved endnu kun løst en Tredjedel af sin Opgave. Slægten skylder han Mennesker; han skylder Samfundet Samfundsmennesker og Staten Borgere. Ethvert Menneske, som kan betale denne tredobbelte Gæld og ikke gør det, er skyldig, og mest skyldig maaske, naar han betaler den halvt. Den, som ikke kan opfylde en Faders Pligter, har ikke Ret til at blive det. Der gives intet, hverken Fattigdom eller Arbejde eller Hensyn til andre Mennesker, der kan fritage ham for at opføde sine Børn og selv opdrage dem. Læser! heri kan du stole paa mig. Jeg forudsiger enhver, der har Hjerte i Livet og dog forsømmer saa hellige Pligter, at han længe vil komme til at fælde bitre Taarer over sin Forsømmelighed uden nogensinde at finde Trøst.

Men hvad gør den rige Mand, den Familiefader, der er saa optaget af Forretninger, at han er tvungen til — mener han — at lade sine Børn gaa for Lud og koldt

---

over den Verden, han selv havde erobret og selv styrede, ogsaa selv lærte sine Børnebørn at skrive, svømme samt Begyndelsesgrundene i Videnskaberne, og at han altid havde dem omkring sig, saa kan man ikke lade være at smile ad de Godtfolk fra hin Tid, der vare tilstrækkelig ubetydelige til at kunne fornøje sig med saadanne Narrerier og naturligvis altfor smaatskaarne til at kunne tumle med vor Tids store Folks Kæmpeforetagender. *R.*

Vand? Han betaler en anden for at opfylde de Kærlighedspligter, der ere ham til Byrde. Slavehandler! tror du, at du for Penge kan give din Søn en anden Fader? Sé dig dog for! det er ikke en Gang en Lærer, du giver ham, det er en Lejesvend. Han skal snart forme din Søn i sit eget Billede.

Man snakker frem og tilbage om de Egenskaber, en god Opdrager maa besidde. Det første, jeg vilde kræve — men dette ene forudsætter rigtignok ogsaa mange af de andre gode Egenskaber — det er, at han maa være en Mand, der ikke kan købes for Penge. Der gives nemlig Kald saa fine, at ingen kan gaa ind i dem for Penges Skyld uden paa samme Tid at aabenbare sin Uværdighed til at være der; et saadant Kald er Krigerens og Opdragerens. »Hvem skal opdrage mit Barn?« Jeg har jo sagt det: du selv! »Jeg kan ikke.« Du kan ikke! . . . . Sé dig da om efter en Ven.[1]) Jeg sér ingen anden Udvej.

Opdrager! rene, uegennyttige Sjæl! . . . . . I Sandhed, for at opdrage et Menneske, maa man enten være dets Fader eller mér end et Menneske. Og saa betror man ganske roligt en saadan Gerning til Kræmmersjæle!

Jo mere man tænker derover, desto flere nye Vanskeligheder bliver man var. Egentlig var det nødvendigt, at Opdrageren var opdraget med sin Fostersøn som Maalet, at Tjenerne ligeledes vare opdragne for denne, deres Herre, ja, at alle, der kom i hans Nærhed, havde modtaget netop den Paavirkning, som de burde udøve under deres Samvær med ham. Man maatte i Grunden tilbage fra Opdragelse til Opdragelse indtil, jeg véd ikke, hvor langt. Hvorledes er det muligt, at En skulde kunne opdrage et Barn godt, naar han ikke selv var godt opdraget?

Men findes han, denne sjældne dødelige? Jeg véd det ikke. Dog, hvem kan sige — selv i en Forfaldstid som vor — til hvilken Grad af Dyd en Menneskesjæl endnu kan hæve sig? Men lad os nu antage, at dette Vidunder er fundet. Det er under Synspunktet af hans Gerning, at vi nu ville sé, hvordan han bør være. Det, jeg paa Forhaand tror at sé, er det, at en Fader, der virkelig følte, hvad en god Opdrager er værd, vilde tage det Parti at undvære ham; thi han vilde have mere Møje med at skaffe ham til Veje end

[1]) Rousseau mener vel: gør ham, til hvem du betror dit Barns Opdragelse, til din Ven, saa han ikke gør sin Gerning for Lønnens Skyld, men af Venskab.

(Anmærkning af Campe.)

ved at være det selv. Og vil han skaffe sig en Ven, saa lad ham opdrage sin Søn til at være det. Han er da fri for at søge andre Steder, og Naturen har her allerede gjort det halve.

En Mand, hvem jeg kun kender af Rang, har foreslaaet mig at være Opdrager for hans Søn. Det var naturligvis en stor Ære, han beviste mig; men langt fra at beklage sig over mit Afslag, burde han rose mig for min Taktfølelse. Dersom jeg havde modtaget hans Tilbud og ikke haft Held med min Methode, var det blevet en forfejlet Opdragelse; men var den lykkedes for mig, havde det været endnu værre: hans Søn havde da frasagt sig sin Titel, og ikke mér villet være Prins.

Jeg er alt for gennemtrængt af Storheden af de Pligter, der paahvile en Hovmester; jeg føler i altfor høj Grad min Uduelighed til nogensinde at turde paatage mig en saadan Stilling, fra hvem saa end Opfordringen maatte komme, og selv den Fordel, som Venskabet her byder, vil for mig kun være en ny Bevæggrund til Afslag. Jeg tror, at der er faa Mennesker, som — efter at have læst denne Bog — vil fristes til at gøre mig et sligt Tilbud, og dem, der muligvis kunde være, beder jeg om ikke at gøre sig forgæves Ulejlighed. Jeg har forhen tilstrækkeligt forsøgt mig i dette Kald til at forvisse mig om, at jeg ikke egner mig til det, og min Tilstand vilde desuden fritage mig, selv om mine Evner ellers gjorde mig skikket dertil. Denne offentlige Erklæring har jeg ment at skylde dem, der ikke synes at vise mig saa megen Agtelse, at de tro mig oprigtig og fast i mine Beslutninger.

Ude af Stand til at gøre Fyldest i den nyttigste af alle Gerninger, vover jeg ikke desto mindre at forsøge mig i den, som er langt lettere: efter saa mange andres Exempel vil jeg ikke selv lægge Haand paa Værket, men skrive derom, og i Stedet for at gøre, hvad der bør gøres, vil jeg bestræbe mig for at sige det.

Jeg véd, at en Forfatter i lignende Tilfælde altid har let ved at bygge Systemer og fylde dem med mange skønne, men umulige Forskrifter, naar han selv er fritaget for at praktisere dem, og i Mangel af Exempler og Udførlighed i Fremstillingen bliver selv det brugbare af det, han siger, unyttigt, naar han ikke kan vise det anvendt i det virkelige Liv.

Jeg har derfor taget det Parti at give mig selv en tænkt Fostersøn og at forestille mig, at han har den Alder, Sundhed, Kundskaber og alle øvrige Naturgaver, som ud-

fordres til, at jeg kan arbejde paa hans Opdragelse og lede den lige fra hans Fødselsstund indtil det Tidspunkt, da han som voxent Menneske ikke længer behøver anden Fører end sig selv. Denne Methode synes mig brugelig til at forhindre en Forfatter, der har Mistillid til sig selv, fra at fortabe sig i Drømmesyner; thi saasnart han fjerner sig fra den almindelige Methode, behøver han kun at prøve sin paa sin Fostersøn og vil da snart føle, eller Læseren vil føle for ham, om han følger Væxten i Barndomstiden og det menneskelige Hjertes naturlige Udvikling.

Det er det, jeg har arbejdet paa at gøre under alle mødende Vanskeligheder. For ikke at gøre Bogen unødvendig stor, har jeg nøjedes med bare at fremsætte de Grundsætninger, hvis Rigtighed enhver maa erkende. Men med Hensyn til de Regler, som først behøve at prøves, da har jeg anvendt dem alle paa min Emil eller paa andre, og jeg har meget omstændelig vist, hvorledes alt det, som jeg ønsker taget i Brug, kan praktiseres. Saaledes er i det mindste Planen, som jeg har foresat mig at følge. Det staar nu til Læseren at dømme, om den er lykkedes mig.

Som Følge heraf har jeg i Begyndelsen kun talt lidt om Emil, efterdi mine første Grundsætninger om Opdragelse — skønt i Strid med de almindelig gældende — ere saa indlysende, at det skal blive ethvert fornuftigt Menneske vanskeligt at nægte dem sit Bifald. Men efterhaanden som jeg skrider frem, er min Fostersøn — ledet paa en anden Maade end eders — ikke længer noget almindeligt Barn. Han behøver en særlig Behandling. Han kommer nu hyppigere frem paa Skuepladsen, og jeg taber ham — især hen imod den sidste Tid — ikke et Øjeblik af Syne, førend den Tid kommer, da han, hvad han saa end siger derom, ikke i mindste Maade mér behøver mig.

Jeg taler ikke her om en god Opdragers Egenskaber; dem forudsætter jeg, og jeg forudsætter, at jeg selv er begavet med alle disse Fortræffeligheder. Naar man læser denne Bog, vil man sé, hvor gavmild jeg er imod mig selv.

Jeg vil kun bemærke — tværtimod den almindelige Mening — at et Barns Opdrager bør være ung, ja endog saa ung som paa nogen Maade kan forenes med at være et udviklet Menneske. Jeg kunde ønske, at han selv var Barn, hvis det var muligt, saa han kunde blive Kammerat med sin Fostersøn og vinde hans Fortrolighed ved at tage Del i hans Lege. Der er ikke tilstrækkeligt Fællesskab

mellem Barndommen og den modnere Alder til at der paa den Afstand nogensinde kan udvikle sig et rigtig grundmuret Hengivenhedsforhold. Børnene smigre jo nok undertiden for de gamle; men de elske dem ikke.

Man kunde vel ønske, at en Hovmester allerede havde fuldendt mindst én Opdragergerning. Dette er en urimelig Fordring; et og samme Menneske kan kun gøre det én Gang. Dersom han behøvede to Gange, for at det kunde lykkes ham, med hvilken Ret paatog han sig da Gerningen første Gang?

Med større Erfaring vilde man vist nok forstaa at gøre det bedre; men man kunde det bare slet ikke Den, der har udført denne Gerning én Gang tilstrækkelig godt, saa han har følt alle de Kvaler, den fører med sig, han vil ikke fristes til at gaa ind i den paany, og har han første Gang gjort sine Sager slet, saa er det en daarlig Grund til at begynde anden Gang.

Der er stor Forskel, indrømmer jeg, paa at undervise et ungt Menneske i fire Aar og saa at være hans Vejleder i fem og tyve. Du giver din allerede udviklede Søn en Hovmester; men jeg, jeg vil, han skal have ham, førend han bliver født. Din Hovmester kan skifte Elev hvert fjerde eller femte Aar; men min vil aldrig faa mere end denne ene. Du skelner imellem Læreren og Opdrageren, atter taabeligt! skelner du ogsaa imellem det at være Discipel og det at blive opdraget? Der er kun én Kundskab at meddele Børnene: det er Kundskaben om Menneskets Pligter. Denne Videnskab er en Enhed, og hvad saa end Xenophon har sagt om Persernes Opdragelse, den lader sig ikke dele. For øvrigt kalder jeg hellere ham Opdrager end Lærer, der er Mester i denne Videnskab, efterdi det for ham gælder mindre om at afrette end om at vejlede Barnet. Han skal slet ikke give Forskrifter; han bør sørge for, at de findes.

Naar man med saa stor Omhu bør vælge Opdrageren, maa det vel ogsaa være ham tilladt selv at vælge sin Fostersøn, især naar det gælder om at fremstille et Mønster. Dette Valg kan hverken tage Hensyn til Barnets Naturgaver eller dets Karakter, som man jo først kender, naar Opdragelsen er endt, og desuden adopterer jeg ham jo, førend han er født. Naar jeg kunde vælge, saa valgte jeg en jævn Begavelse, som jeg da ogsaa forudsætter hos min Fostersøn. Det er kun almindelige Mennesker, man behøver at opdrage, og deres Opdragelse skal saa tjene til Mønster for den, man bør give deres jævnlige. De andre opdrage sig selv, trods os.

Landets Beliggenhed er ikke ligegyldigt for Menneskenes Kultur; alt hvad de kunne blive, naa de kun i det middelvarme Bælte. Det uheldige ved at bo i det hede eller kolde Bælte er øjensynlig. Et Menneske er jo ikke som et Træ plantet i et Land for at bo dér alle sine Dage; men den som rejser fra det kolde til det varme Jordstrøg, eller omvendt, er tvungen til at tilbagelægge den dobbelte Vej mod den, der fra det middelvarme Bælte rejser til den samme Bredegrad.

Naar en Beboer af et Land med tempereret Klima gennemrejser, først maaske det kolde Norden, siden det hede Syden, er Fordelen øjensynligt paa hans Side; thi selv om hans Legemsbygning gennem Vanen er ligesaa tilpasset efter Klimaet i hans Fødestavn som dens, der rejser fra den ene Yderlighed til den anden i klimatisk Henseende, saa fjerner han sig dog kun halvt fra det for ham naturlige. En Franskmand kan leve i Guinea og i Lapland; men en Neger kan ikke leve i Torneaa, saalidt som en Samojed i Benin.[1]) Det synes endog som Hjernens Bygning er mindre fuldkommen hos dem i de yderste Jordstrøg. Hverken Negrene eller Lapperne have Europæernes Forstand. Da jeg nu vil, at min Fostersøn skal kunne leve overalt paa Jorden, saa vælger jeg ham i det middelvarme Bælte, i Frankrig for Exempel; hellere dér end andetsteds.

I Norden behøve Menneskene, boende paa en utaknemmelig Jord, mere Føde; i Sydlandene, paa den frugtbare Jordbund, spise de mindre. Herfra stammer en ny Forskel, der gør nogle arbejdsomme, andre grublende (contemplative). Samfundet byder os paa et og samme Sted, i fattige og rige, et Billede af denne Forskel. De første bebo den utaknemmelige Jord, de andre det fede Land.

Den fattige behøver ingen Opdragelse; den, der passer for hans Stand, er ham paatvungen; han vilde ikke forstaa at bruge nogen anden. Og omvendt: den Opdragelse, som den rige modtager efter sin Stand, er den, som er mindst passende baade for ham selv som for Samfundet. Vistnok burde den naturlige Opdragelse gøre et Menneske skikket til at passe ind i alle menneskelige Forhold; men dog er det mindre fornuftigt at opdrage en fattig til at være rig end en rig til at være fattig; thi, i Forhold til Tallet i de to Stænder, er der flere ruinerede Rigmænd end fattige, der have svunget sig op. Lad mig da vælge en rig; jeg vil

---

[1]) Negerby i Guinea.

da i det mindste have beriget Jorden med ét Menneske mere; den fattige kan blive Menneske ved sig selv.

Af denne samme Grund vil jeg heller ikke være ked af, om Emil var af adelig Byrd. Det vil altid være at fravriste Fordommen ét Offerlam.

Emil er forældreløs. Der ligger ingen Magt paa, at han har sin Fader og Moder levende. Bebyrdet med alle deres Pligter gaar jeg ind i alle deres Rettigheder. Han skal ære sine Forældre, men kun adlyde mig. Dette er min første eller rettere min eneste Betingelse.

Jeg maa dog gøre en Tilføjelse, der kun er en Følge af det foregaaende, nemlig at man aldrig maa skille os uden vort Samtykke. Dette er et Hovedpunkt, og jeg kunde endog ønske, at Fostersønnen og Hovmesteren betragtede hinanden i den Grad som uadskillige, at deres Livsskæbne altid var dem en Fællessag. Saasnart som de i det Fjerne øjne Skilsmissen, saasnart de kunne forudsé det Øjeblik, der gør dem fremmede for hinanden, saa ere de det allerede; hver for sig lægger sin lille Fremtidsplan, og optagne begge to af det Tidspunkt, da de skulle skilles, forblive de kun ugerne sammen. Disciplen betragter bare sin Hovmester som et Kendetegn paa og en Svøbe for Barndommen; Hovmesteren betragter kun Disciplen som en tung Byrde, som han brænder efter at blive fri for: de længes i Forening efter det Øjeblik, da de kunne blive befriede for hinanden, og da der ikke er noget Hengivenhedsforhold imellem dem, saa vil den enes Aarvaagenhed kun være saa som saa, og den andens Lærvillighed kun ringe.

Betragte de derimod deres Forhold saaledes, at de muligvis komme til at leve alle deres Dage sammen, saa vil det være dem magtpaaliggendø at vinde hinandens Kærlighed og allerede derved komme de til at holde af hinanden. Fostersønnen skammer sig ikke ved i sin Barndom at adlyde ham, der altid vil være hans Ven, ogsaa naar han bliver voxen. Hovmesteren er interesseret i al den Omhu, han viser sin Fostersøn; han vil selv høste Frugt deraf, ja det Menneskeværd, han opelsker hos sin Fostersøn, er en Kapital, som han sætter paa Rente for sine gamle Dage.

Den i Forvejen sluttede Overenskomst forudsætter, at Fostersønnen bliver lykkelig født, er et velskabt, kraftigt og sundt Barn. En Fader har intet Valg og bør ingen Forskel gøre i den Familie, som Gud giver ham: alle hans Børn ere i lige Grad hans Børn; han skylder dem alle den samme Omhu og samme Ømhed. Hvad enten de ere for-

krøblede eller ej, hvad enten de ere svage eller stærke, saa er dog enhver af dem betroet Gods, hvorfor han skylder den Regnskab, fra hvis Haand han har modtaget dem, og Ægteskabet er en Pagt med Naturen lige saa fuldt som mellem Ægtefællerne.

Den derimod, der paatager sig en Pligt, som Naturen ikke har lagt paa ham, maa i Forvejen sikre sig Midlerne til dens Opfyldelse; i modsat Fald bliver han ansvarlig endog for det, som han ikke har evnet at gøre. Den, der bebyrder sig med en svag og skrantende Fostersøn, forvandler sin Hovmestergerning til en Sygeplejers; han spilder — ved at pusle om et unyttigt Liv — den Tid, han havde bestemt til at øge dets Værd; han udsætter sig for en Dag at sé en Moder grædende bebrejde ham den Søns Død, hvis Liv han dog længe har bevaret for hende.

Jeg vilde ikke bebyrde mig med et svagt og usundt Barn, selv om det kunde leve i firsindstyve Aar. Jeg ønsker ikke en Fostersøn, der ingensinde bliver til Nytte for sig selv eller andre, som kun tænker paa at bevare sig selv og hvis Legeme er en Hindring for Sjælens Opdragelse. Hvad Gavn vilde jeg gøre ved forgæves at ødsle al min Omhu paa ham? Jeg vilde kun fordoble Samfundets Tab, idet jeg berøvede det to Mennesker i Stedet for ét. Lad en anden, i Mangel af mig, bebyrde sig med denne Svækling; jeg skænker det mit Bifald og paaskønner hans Barmhjertighed; men mine Evner ligge ikke der: jeg forstaar mig ikke paa at lære ham at leve, som kun bekymrer sig om at vogte sig for Døden.

Legemet maa være kraftigt for at kunne adlyde Aanden: en god Tjener maa være stærk. Det er sikkert, at Umaadelighed vækker Lidenskaberne og efterhaanden udpiner Legemet; men Spægelse og Faste frembringer af en modsat Aarsag ofte den samme Virkning. Jo svagere Legemet er, desto mere kommanderer det; jo kraftigere det er, desto bedre adlyder det. Alle kødelige Lidenskaber høre hjemme i blødagtige Legemer; jo mindre de kunne tilfredsstilles, dés mere ægges de.

Et skrøbeligt Legeme svækker Aanden. Derfra stammer Lægekunstens Herredømme, en Kunst, der er farligere for Menneskene end alle de Onder, den paastaar at helbrede. Jeg for mit Vedkommende véd ikke, fra hvilken Sygdom Lægerne kunne helbrede os; men jeg véd, at de kunne paaføre os mange Ynkeligheder: Slaphed, Modløshed, Lettroenhed, Rædsel for Døden; helbrede de virkelig Legemet, saa dræbe de Modet. Hvad gavner det os, om de kunne

holde nogle Kadavere paa Benene? det er Mennesker, vi trænge til, og af saadanne sér man ingen udgaa af deres Hænder.

Medicinen er paa Moden hos os; den maa være det. Den er Tidsfordriv for Lediggængere og Dagdrivere, som — da de ikke véd, hvor de skulle gøre af Tiden — drive den hen med at bevare deres dyrebare Liv. Dersom de havde haft det Uheld at være fødte udødelige, vilde de have været de elendigste Væsner: et Liv, som de aldrig behøvede at frygte for at miste, vilde for dem ikke have Spor af Værdi. For den Slags Folk er Lægerne en Nødvendighed; de opstille Skræmmebilleder for dem for at smigre dem og skaffe dem hver Dag den eneste Fornøjelse, de ere modtagelige for, den nemlig, at de ikke ere døde.

Det er ikke min Hensigt her at udbrede mig over Lægekunstens Vindmageri. Mit Formaal er kun at betragte den fra Moralens Side. Jeg kan dog ikke lade være at lægge Mærke til, hvorledes Menneskene her tage deres Tilflugt til de samme Godtkøbsslutninger, som naar de ere ude for at søge Sandheden. De forudsætte altid, at man helbreder en syg, naar man bare behandler ham, og at man finder en Sandhed, naar man søger den. De sé ikke, at Fordelen ved én Helbredelse under Lægens Haand maa vejes imod de hundrede Patienters Død, som han er Mester for, og at Nytten af en funden Sandhed maa vejes mod Skaden af alle de Vildfarelser, der følge i dens Kølvand. Den Videnskab, der vejleder, og den Lægekunst, der helbreder, ere naturligvis særdeles gode; men den Videnskab, som leder vild, og den Lægekunst, som slaar ihjel, ere nogle slemme Fyre. Men hvorledes skulle vi skille dem ud fra hinanden? Ja, lær os det.

»Se, det er netop Knuden. Dersom vi kunde give Sandheden en god Dag, saa vilde vi aldrig lade os narre af Løgnen, og dersom vi havde Forstand til ikke at ville helbredes paa Trods af Naturen, saa vilde vi aldrig dø for Lægens Haand: Afholdenhed paa disse to Omraader vilde være Visdom; man vilde aabenbart vinde ved at give sig ind derunder. Jeg nægter dog ikke, at Lægekunsten kan være til Gavn for nogle Mennesker; men jeg paastaar, at den er en Fordærvelse for Slægten.

Man vil svare mig, som man stadigt gør, at Fejlen ligger hos Lægen, medens Lægekunsten i sig selv er uden Skyld. Lad gaa! men lad den saa komme uden Lægen; thi saalænge de følges ad, vil der være hundrede Gange mere

at frygte af Kunstnerens Fejltagelser end at haabe af Kunstens Hjælp.

Denne falske Kunst, mere opfunden for aandelige end for legemlige Lidelsers Skyld, gavner hverken disse eller hine: snarere end at helbrede os for vore Sygdomme, fylder den os med Rædsel for dem; den ikke saa meget forhaler Døden, som den lader os føle den i Forvejen; den tærer paa Livet i Stedet for at forlænge det, og selv om den forlængede det, vilde det kun være til Skade for Slægten, efterdi den, ved alle de Forsigtighedsregler, den paalægger os, gøre os ubrugelige for Samfundet og tager os bort fra vore Pligter ved al den Rædsel, den fylder os med. Det er Kundskaben om Farerne, der lader os frygte dem. Den, som troede sig usaarlig, vilde ikke frygte for noget. Ved i alt for høj Grad at væbne Achilles mod Faren berøver Digteren ham Tapperhedens Fortjeneste; enhver anden i hans Sted vilde paa samme Vilkaar været en Achilles.

Vil man finde modige Mennesker, saa skal man søge paa de Steder, hvor der ingen Læger er, hvor man er uvidende om Sygdommens Følger, og hvor man næppe tænker paa Døden. Af Naturen forstaar Mennesket at lide standhaftigt og at dø i Fred. Det er Lægerne med deres Anordninger, Filosoferne med deres Forskrifter og Præsterne med deres Formaninger, som have svækket dets Mod og ladet det glemme at kunne dø.

Man give mig derfor en Fostersøn, der ikke har Brug for alle disse Folk; ellers sender jeg ham tilbage. Jeg vil ikke have, at andre ødelægge mit Arbejde; jeg vil opdrage ham alene eller ogsaa slet ikke befatte mig dermed. Den vise Locke, der havde tilbragt en Del af sit Liv med lægevidenskabelige Studier, anbefaler eftertryggeligen aldrig at give Børn Medicin, hverken for at sikre dem mod mulige Sygdomme eller for lettere Upasseligheder. Jeg vil gaa endnu videre; jeg erklærer, at som jeg aldrig vil kalde nogen Læge til mig selv, saaledes vil jeg heller aldrig kalde nogen til min Emil, med mindre hans Liv skulde være i øjensynlig Fare; thi da kan han jo ikke gøre ham noget værre end at slaa ham ihjel.

Jeg véd vel, at Lægen ikke vil undlade at drage Fordél af denne Opsættelse: dersom Barnet dør, har man kaldt ham alt for sent, og kommer det sig, vil det være ham, der har frelst det. Ja, ja, lad Lægen triumfere, naar kun det staar fast, at han ikke bliver hentet før i den yderste Nød.

Barnet forstaar ikke at helbrede sig; men lad det saa forstaa at være sygt. Denne Kunst udfylder den anden og lykkes ofte meget bedre; det er Naturens Kunst. Naar Dyret er sygt, lider det i Tavshed og holder sig i Ro, og dog sér man ikke flere svækkede Dyr end Mennesker. Utaalmodighed, Ængstelse, Uro og fremfor alt Lægemidlerne! hvormange Mennesker have de ikke dræbt, hvem Sygdommen vilde have sparet og Tiden alene helbredet. Man vil maaske indvende, at Dyrene leve paa en anden Maade, mere i Overensstemmelse med Naturen, og derfor ere mindre udsatte for Sygdomme end vi. Ja vel! men denne Maade at leve paa er det netop, jeg vil føre min Fostersøn ind i; han vil da høste den samme Fordel, tænker jeg.

Den eneste Gren af Lægevidenskaben, der er til nogen Nytte, er Sundhedslæren (Hygiejnen); men denne er ogsaa mindre en Videnskab end en Dyd. Maadehold og Arbejde ere Menneskets to bedste Læger. Arbejdet skærper Appetiten og Maadehold hindrer dens Misbrug.

For at forstaa, hvilken Levemaade der er den gavnligste for Liv og Helbred, behøver man kun at kende de Folks Leveregler, der bevare deres Sundhed bedst, ere de kraftigste og leve længst. Dersom man gennem disse almindelige Iagttagelser ikke finder, at Brugen af Lægemidler giver Menneskene et bedre Helbred eller et længere Liv, saa er dermed bevist, at Lægekunsten er unyttig, og altsaa skadelig, efterdi den øder Tid og Penge og beskæftiger Mennesker til ingen Verdens Nytte. Ikke alene maa man trække *den* Tid fra — som tabt for Arbejdet — der pylres hen med Omsorg for det kære Liv; men naar endvidere den samme Tid er brugt til vor Kval, saa er den mere end spildt, den er negativ, og, for at regne rigtig, maa man endnu en Gang trække den fra den tiloversblevne Tid. Den Mand, som lever ti Aar uden Læger, lever mere til Gavn for sig selv og andre end den, der lever tredive Aar som deres Offerlam. Da jeg selv har prøvet baade det ene og det andet, tror jeg mig mere end nogen anden berettiget til at drage denne Slutning deraf.

Sé, dette er mine Grunde til kun at ønske en stærk og sund Fostersøn, og dette er de Regler, jeg vil følge for at bevare ham frisk og sund. Jeg skal ikke opholde mig ret længe med at bevise, hvor nyttige Haandgerning og Legemsøvelser ere til at styrke Sjæl og Legeme; det er der ingen, der nægter. De Exempler, man har paa et langt Liv, findes næsten udelukkende hos Folk, der have drevet stærkest paa Legemsøvelser og som have udholdt den største

Anstrengelse og det sværeste Arbejde.[1]) Jeg vil heller ikke indlade mig paa nogen vidtløftig Beskrivelse af den Omhu, jeg vil anvende paa denne Sag. Man vil let indsé, at den nødvendigvis maa høre ind under min Opdragelsesmethode; har man forstaaet Aanden i denne, behøves ingen nærmere Forklaring.

Med Livet begynder ogsaa Fornødenhederne. Den nyfødte behøver en Amme. Samtykker Moderen i at opfylde sin Pligt, saa meget desto bedre. Man skal da skriftligt give hende sine Forholdsregler; thi denne Fordel har ogsaa sin Mangel og holder Hovmesteren lidt vel meget paa Afstand fra hans Fostersøn. Det er imidlertid at vente, at Barnets Vel og Agtelsen for den Mand, som hun vil betro en saa dyrebar Skat, vil gøre hende agtpaagivende overfor Hovmesterens Forskrifter, og i alt, hvad hun er villig til at gøre, kan man være sikker paa, at hun vil gøre det bedre end nogen anden. Dersom det er nødvendigt at søge en fremmed Amme, saa lad os gøre et godt Valg.

En af de riges Ulykker er den, at de overalt blive førte bag Lyset. Dømme de derfor haardt om Menneskene, kan man saa i Grunden forundre sig derover? Det er Rigdommen, som fordærver dem: men til Gengæld ere de ogsaa de første, som føle Manglerne ved den, det eneste Hjælpemiddel, som de kende. Hos dem bliver alting gjort slet, undtagen hvad de selv udføre; men de gøre næsten aldrig noget selv. Gælder det om at søge en Amme, saa lader man Fødselshjælperen vælge hende. Hvad bliver Følgen deraf? at den bedste altid er den, som har betalt ham mest. Jeg vil ikke raadføre mig med en Fødselshjælper om en Amme til Emil; jeg vil gøre mig Umage for at vælge

[1]) Nedenstaaende Exempel, taget af de engelske Blade, kan jeg ikke nægte mig Fornøjelsen af at meddele, da det indbyder til Overvejelser, der passe godt til mit Emne.

»En Mand ved Navn Patrik Oneil, født 1647, har nylig »i 1760 giftet sig for syvende Gang. I Karl den andens syttende »Regeringsaar tjente han ved Dragonerne og siden ved forskellige »Korpser lige indtil 1740, da han fik sin Afsked. Han har været »med i alle Kong Wilhelms og Hertugen af Marlboroughs Felttog. »Denne Mand har aldrig drukket andet end almindeligt Øl; han »har altid levet af Planteføde og har kun spist Kød ved nogle »Familie-Gæstebud, som han selv gjorde. Det har altid været »hans Skik at staa op og gaa i Seng med Solen, med mindre »hans Pligter hindrede ham deri. Han er for Øjeblikket i sit »hundrede og trettende Aar, hører godt, befinder sig vel og gaar »uden Stok. Trods sin høje Alder er han ikke ledig et eneste »Øjeblik. Hver Søndag gaar han til sin Sognekirke, ledsaget af »sine Børn, Børnebørn og Børnebørns Børn.« *R.*

selv. Meget muligt, at jeg ikke kan udbrede mig saa veltalende derom som en Kirurg; men det er sikkert, at jeg vil gaa ærligere til Værks, og min Iver vil skuffe mig mindre end hans Gerrighed.

Dette Valg er slet ikke noget saa stort Mysterium. Reglerne ere kendte nok: men jeg véd dog ikke, om man ikke i lidt højere Grad burde have sin Opmærksomhed henvendt paa Mælkens Alder saa vel som paa dens Beskaffenhed. Den ny Mælk er helt vandagtig; den skal være noget afførende for at bortskaffe Resterne af den faste *meconium*[1]) i det nyfødte Barns Indvolde. Lidt efter lidt bliver Mælken mere jævn og giver Barnet en solidere Næring, som det nu ogsaa bedre er i Stand til at fordøje. Det er sikkert ikke for intet, at Naturen hos Hunnerne — hele Skabningsrækken igennem — forandrer Mælkens Næringsværdi, eftersom den diende bliver ældre.

Til et nyfødt Barn kræves altsaa en Amme, der nylig har født. Dette har sin Vanskelighed, ved jeg; men saasnart man gaar udenfor Naturens Orden, er der forbundet Vanskeligheder med alt, naar man da vil gøre det godt. Den eneste bekvemme Maade er at gøre det daarligt, og det er ogsaa den, man vælger.

En Amme maa være sund paa Sjæl og Legeme; voldsomme Lidenskaber saavel som legemlige Uordner kan fordærve hendes Mælk. Det er desuden kun at se Sagen fra én Side, dersom man alene holder sig til den fysiske. Mælken kan være god, men Ammen daarlig; en god Karaktér er lige saa væsentlig som legemlig Sundhed. Dersom man vælger en lastefuld Kvinde, vil jeg just ikke paastaa, at Barnet, som dier hende, indsuger alle hendes Laster; men jeg paastaar, at det vil lide derunder. Er det bare hendes Skyldighed at give Barnet Mælk, eller skylder hun det ikke tillige en omhyggelig Pleje, der kræver Nidkærhed, Taalmodighed, Mildhed og Renlighed? Dersom hun er en Lækkermund og umaadelig, vil hun snart fordærve sin Mælk og dersom hun er forsømmelig eller opfarende, hvad skal saa den ulykkelige Stakkel gøre, der er prisgivet hendes Luner og hverken kan forsvare eller beklage sig? Nej, daarlige Personer vil aldrig due til noget godt, i hvad man saa sætter dem til.

Valget af Ammen er saa meget mere vigtigt, som det lille Barn ikke bør have nogen anden Hovmesterinde end

[1]) Det nyfødte Barns første Afsondringer.

hende, saa lidt som det bør have nogen anden Lærer end sin Hovmester. Saaledes var det Sæd hos de gamle, der snakkede mindre om Tingen, men vare klogere end vi. Ammerne forlod aldrig de Pigebørn, som de havde opfostret. Deraf kommer det, at største Parten af de fortrolige i de gamle Teaterstykker ere Ammerne. Det er umuligt, at et Barn, som efterhaanden gaar igennem saa mange forskellige Hænder, kan blive godt opdraget. Ved hver Forandring gør det sine hemmelige Sammenligninger, som altid fører til at formindske dets Agtelse for dem, som have over det at sige, og som Følge deraf ogsaa deres Myndighed. Dersom det en Gang kommer til at tænke paa, at der er voxne Folk, som ikke have mere Fornuft end Børnene, saa er det ude med den Autoritet, som den modnere Alder sidder inde med, og Opdragelsen er forfejlet. Et Barn bør ikke kende andre over sig end sin Fader og Moder, eller — i Mangel af dem — sin Amme og sin Hovmester; af disse to er allerede den ene for mange; men denne Deling er uundgaaelig, og alt det, som man kan gøre for at hjælpe derpaa, er at Personerne af de to Køn, som have over det at sige, stemme saa godt sammen i alt, hvad der angaar Barnet, at de to i dets Bevidsthed smelte sammen til én.

Ammen maa leve lidt mageligere, hendes Føde bør være nok saa nærende som den, hun er van til, uden at hun dog hélt forandrer sin Levemaade; thi en pludselig og fuldstændig Forandring, selv fra det ringere til det bedre, er altid farlig for Sundheden, og da hun trivedes ved sin sædvanlige Kost og var rask, hvad godt skulde det saa gøre hende at forandre den.

Bønderkonerne spise mindre Kød og flere Grøntsager end Fruerne i Byen; Planteføde synes snarere at være gavnlig end skadelig baade for dem og deres Børn. Naar de komme som Ammer til Købstaden, giver man dem mere Kødmad i den Tro, at Suppe og Bouillon skal gøre dem kraftigere og forsyne dem med rigeligere Mælk. Jeg er slet ikke af den Mening, og jeg har paa min Side Erfaringen, som lærer os, at Børn, der ere opammede paa denne Maade, ere mere udsatte for Kolik og Orm end andre.

Dette er næppe til at undres over, efterdi de dyriske Stoffer — i Modsætning til Plantestofferne — under Forraadnelsen vrimle af Orm. Skønt Mælken tilvirkes i et dyrisk Legeme, er den et Plantestof[1]); den kemiske Analyse

[1]) Kvinderne spise Brød, Grøntsager og Mælkemad. Tævehunde og Hunkatte ligesaa; endogsaa Ulvinderne græsse. Altsaa tilvirkes deres

viser det; den syrnes let og langt fra, som de dyriske Stoffer, at vise Spor af flygtige Alkalier, giver den ligesom Planterne væsentlig et nevtralt Salt.

Planteædende Hundyrs Mælk er sødere og sundere end de kødædendes. Dannet af et Stof, der er ensartet med Mælken, bevarer denne derved bedre sin Natur og forraadnes ikke saa let.

Med Hensyn til Mængden, saa véd enhver, at Melspiser give mere Blod end Kødspiser; følgelig maa de ogsaa give mere Mælk. Jeg kan ikke tro, at et Barn, som man ikke altfor tidlig vænner fra, eller som man kun vænnede fra ved at give det Plantefode, og hvis Amme ligeledes levede af Plantefode, nogensinde blev plaget af Orm.

Det er muligt, at Plantefoden bevirker, at Mælken hurtigere syrnes, men det er saa langt fra, at jeg ansér syrlig Mælk for usund Føde. Der gives hele Folkeslag, som kun nyde Mælken sur og befinde sig vel derved, og alle de Kunster, man bruge med syrefortærende Lægemidler staa for mig som det pure Charlataneri. Der er jo Mennesker, hvis Legemer ere saaledes indrettede, at Mælk er dem ligefrem modbydelig, og intet af den Slags Medicin hjælper dem til at finde Behag i den; andre taale den uden Lægemiddel. Man er bange for skørnet eller sammenløbet Mælk. Dette er taabeligt, da man vèd, at Mælken altid løber sammen i Maven. Det er netop derved, at den blivet et tilstrækkeligt nærende Fødemiddel for Børnene og Dyrenes Unger. Dersom den ikke løb sammen, vilde den kun gaa igennem dem uden at nære dem. [1]) Man kan længe nok fortynde Mælken paa utallige Maader og bruge de Tusinder af Lægemidler, saa maa dog enhver, der spiser Mælk, fordøje Ost; derfra gives ingen Undtagelser. Maven er saa godt indrettet til at skørne Mælken, at man netop af Kalvemaverne tilbereder Osteløbe.

Jeg mener derfor, at man, i Stedet for at forandre Ammens almindelige Levevis, kun behøver at give hende den Kost, hun er vant til, i et noget rigeligere Maal og i bedre Udvalg. Det er ikke Næringsmidlernes Skyld, naar

---

Mælk af Plantesafter. Tilbage staar at undersøge Mælken af de Dyr, som kun kunne nære sig af Kød, dersom der da gives saadanne, hvorom jeg tvivler.

[1]) Skønt Næringssafterne i vore Fordøjelsesorganer opsuges i flydende Tilstand, maa de dog udpresses af faste Fødemidler. En Arbejder, der kun nød Kraftsuppe, vilde meget hurtig bukke under. Han vilde meget bedre kunne holde Kræfterne ved at nyde Mælk, netop fordi den oster. *R.*

Fastespiser virke ophidsende; det er Tillavningen, der gør dem usunde. Lad Kogekunsten blive grundig forandret, brug hverken Fødemidler brunede eller stegte i branket Smør; lad i det hele hverken Smør, Salt eller Mælkemad komme over Ilden; kog Grøntsagerne i Vand og tillav dem ikke, førend de komme helt varme paa Bordet. Denne tarvelige Føde vil da langt fra at hidse Ammen tvert imod forsyne hende med rigelig Mælk af bedste Slags.[1]) Skulde virkelig Kødspiser være den bedste Føde for Ammen, naar det er en Kendsgerning, at vegetabil Føde tjener Barnet bedst? Der er en Modsigelse i dette.

Det er især i de første Aar, at Luften virker paa Barnets Legemsbeskaffenhed. I den fine og bløde Hud trænger den ind gennem alle Porer og virker styrkende paa de nyfødte Legemer; disse Indvirkninger tabe sig aldrig. Jeg er derfor ikke af den Mening, at man bør hente en Bondekone fra sin Landsby og lukke hende inde i en By, i et Kammer for der at opføde Barnet. Jeg foretrækker i høj Grad, at det indaander den friske Landluft fremfor at føre hende ind i Byens daarlige Luft. Barnet maa indtage sin ny Moders Stand; det maa bo i hendes landlige Hytte, og dets Hovmester maa følge det derhen. Læseren vil nok erindre, at Hovmesteren ikke er nogen Lejesvend, men en Ven af Faderen. Men naar denne Ven nu ikke findes, naar denne Omflytten ikke er let at faa i Stand, naar ingen af mine Raad ere gennemførlige, hvad skal der saa gøres i Stedet? vil man spørge . . . . . Jeg har allerede sagt, hvad der bør gøres; dertil behøves ingen flere Raad.

Menneskene ere ikke skabte til at ophobes i Myretuer, men til at spredes over Jorden, som de skulle dyrke. Jo tættere de pakke sig sammen, desto mere fordærves de. Legemlige Svagheder saa vel som sjælelige Laster ere den ufejlbarlige Virkning af denne Sammenstimlen i alfor store Hobe. Af alle Skabninger er Mennesket den, der mindst egner sig til at leve i Flok. Skulde Menneskene pakkes sammen som Faar, vilde de alle gaa til Grunde i meget kort Tid. Menneskets Aande er dræbende for dets Medmennesker. Dette er ikke mindre sandt i bogstavelig end i overført Betydning.

---

[1]) Hvem der ønsker nøjere at undersøge Fordelene og Manglerne ved den pythagoræiske Levevis, kan raadføre sig med de Afhandlinger, som Lægerne Cocchi og Bianchi fra hver sit Stade har forfattet om denne vigtige Sag. *R.*

Byerne ere et gabende Svælg for Menneskeslægten. Efter nogle Slægtled uddø Stammerne eller vanslægte; de trænge da til at fornyes, og det er altid Landet, som bringer Stoffet til denne Fornyelse. Send derfor Børnene ud, for at de, saa at sige, kan forny sig og ude i det fri genvinde den Kraft, som man taber i den usunde Luft paa de altfor tæt befolkede Steder. Frugtsommelige Bydamer, som opholde sig paa Landet, skynde sig tilbage for at komme til at føde i Byen. De skulde gøre netop det modsatte, de i al Fald, som selv vilde opamme deres Børn. De vilde befinde sig meget bedre, end de tænke, og paa dette for Mennesket saa naturlige Opholdssted, vilde de Glæder, der ere forbundne med Opfyldelsen af Naturens Pligter, snart give dem Afsmag for de Fornøjelser, hvori der ikke er Spor af Naturlighed tilbage.

Strax efter Fødslen vasker man Barnet i lunkent Vand, hvori man almindeligvis blander noget Vin. Dette Tillæg af Vin synes mig temmelig unødvendigt. Da Naturen intet gærende frembringer, er det ikke troligt, at Brugen af et Kunstprodukt skulde have nogen Betydning for dens Skabningers Liv.

Af samme Grund er den Forsigtighed, at gøre Vandet lunkent, heller ikke aldeles nødvendig. I Virkeligheden er der mange Folk, som uden videre vaske deres nyfødte Børn i Floden eller i Havet; men vore, der paa Grund af Forældrenes Blødagtighed ere forkælede allerede før de blive fødte, komme til Verden med et svækket Legeme, hvorfor man ikke strax tør udsætte dem for alle de Prøver, som ere nødvendige for at genvinde de tabte Kræfter. Det er derfor kun gradvis, man kan føre dem tilbage til deres oprindelige Styrke. Begynd derfor først med at følge Skik og Brug og bryd saa med den lidt efter lidt. Vask Børnene ofte; deres Urenlighed viser, at de trænge til det. Dersom man bare tørrer dem af, gnider man Huden itu; men eftersom de blive kraftigere, formindske man trinvis Vandets Varmegrad, indtil de endelig kunne vaskes Sommer og Vinter i koldt, ja iskoldt Vand. Da det er af Vigtighed, for ikke at udsætte dem, at denne Formindskelse sker langsomt, lidt efter lidt og umærkeligt, kan man bruge Thermometret for at kunne maale den nøjagtigt.

Denne Brug af Badet burde, naar man en Gang var kommet i Gang dermed, aldrig afbrydes, og det er af Vigtighed at blive ved dermed hele sit Liv. Jeg betragter det ikke alene fra Renlighedens og den forhaandenværende Sundheds Side, men ogsaa som et Middel til Sundhedens

Bevarelse, idet det gør Muskelvævet smidigere og derved sætter det i Stand til uden Anstrengelse og uden Fare at taale forskellige Grader af Varme og Kulde. Af den Grund kunde jeg ønske, at man, som man blev større, lidt efter lidt vænnede sig til at bade undertiden i varmt Vand af alle taalelige Grader og ofte i koldt Vand af alle mulige Grader. Er man først vænnet til at taale Vandets forskellige Varme- og Kuldegrader, vil man med det samme være næsten ufølsom for Luftens skiftende Temperatur, efterdi Vandet, som det vægtfyldigste af disse to Legemer, paavirker os stærkest og under Badningen jo kommer i Berøring med os overalt.

Taal dog ikke, at Barnet, i samme Øjeblik, det har forladt Moders Liv og aander, indespærres i et Fængsel, stævrere endnu næsten end det, som det forlod. Ingen Barnehuer, ingen Liste, intet Svøb! men en vid og rummelig Dragt, som lader alle dets Lemmer i Frihed: den maa hverken være saa tung, at den besværliggør Barnets Bevægelser eller saa varm, at den hindrer det i at føle Luftens Paavirkninger.[1]) Læg det saa i en stor, godt udforet Vugge[2]), hvori det kan bevæge sig med Lethed og uden Fare. Naar det bliver kraftigere, kan man lade det krybe om i Stuen; lad det kun udvikle og strække sine smaa Lemmer. Man vil da se, hvorledes det voxer og bliver stærkere fra Dag til Dag. Sammenlign det saa med et jævnaldrende, men godt svøbt Barn, og du vil forbavses over Forskellen i deres Udvikling.[3])

---

[1]) I Byerne kvæler man ligefrem Børnene ved at holde dem indelukkede og tilpakkede. De, der pleje dem, bør vide, at kold Luft, langt fra at skade dem, tvertimod styrker dem, medens ophedet Luft svækker, paafører dem Feber og dræber dem. *R.*

[2]) Jeg siger en *Vugge*, for at bruge et kendt Ord i Mangel af et andet: men jeg er alligevel overbevist om, at det aldrig er nødvendigt at vugge Børnene, og at denne Skik ofte er farlig for dem. *R.*

[3]) »De gamle Peruanere brugte et meget stort Svøb, der lod Børnenes »Arme i Frihed. Naar de tog dem ud af Svøbet, satte de dem ned »i et gravet Jordhul, beklædt med Linned. Dets øverste Rand naaede »dem til midt paa Livet, og her kunde de frit røre Armene, dreje »Hovedet og bøje deres Krop efter Behag uden at falde og uden at »komme til Skade. Saasnart de kunde gøre et Skridt, lokkede man »dem til at gaa ved, i en lille Afstand fra dem, at vise dem Brystet. »— Negrenes Børn maa undertiden indtage en meget umagelig Stil»ling for at die: de omfatte nemlig den ene af Moderens Hofter »med deres Knæer og Fødder og klynge sig saa godt fast, at de »holde sig uden at Moderen behøver at støtte dem med sin Arm. »De klamre sig nu med Hænderne fast til Brystet og suge ufortrødent

Man maa være forberedt paa en vældig Modstand fra Ammernes Side, da de selvfølgelig have mindre Ulejlighed med det Barn, der er godt snøret sammen, end med det, der uafbrudt skal passes paa. Desuden bliver Barnets Urenlighed mere iøjnefaldende i en aaben Dragt end i Svøbet, hvorfor det meget oftere maa gøres rént. Endelig er Vanen en Grund, som man i visse Lande aldrig kan røre ved uden at faa Utak af alle, lige meget hvad Stand de tilhøre.

Tænk aldrig paa at tale Ammerne til Fornuft; giv dine Befalinger, paasé, at de efterkommes og spar intet for at gøre dine Forskrifter angaaende Røgt og Pleje lette at udføre. Hvorfor skulde du ikke tage Dél deri? Ved den almindelige Maade at opdrage paa, hvor man kun sér paa den fysiske Side af Sagen, bekymrer man sig ikke synderlig om alt det øvrige, naar bare Barnet lever og ikke helt gaar til Grunde; men her, hvor det gælder at begynde Opdragelsen med Livet, er allerede det nyfødte Barn Lærling, ikke Hovmesterens, men Naturens. Hovmesteren har kun at gaa i Skole hos denne første Lærer og passe paa, at der ikke lægges Hindringer i Vejen for dennes Omsorg. Han maa vaage over Barnet, iagttage det og følge det. Han bør lure paa det første Glimt af dets svage Erkendelse med en Aarvaagenhed som den, hvormed Muselmanden ved første Kvartèr spejder efter det Nu, da Maanen hæver sig over Synskredsen.

Vi fødes med Fatteevne, men véd ingenting, forstaa intet. Sjælen, der er bunden til ufuldkomne og halvt færdige Redskaber, har ikke en Gang Bevidsthed om sin egen Tilværelse. Det nyfødte Barns Bevægelser og Skrig ere rene mekaniske Virkninger uden Spor af Erkendelse eller Vilje.

Lad os tænke os et Barn, der fra sin Fødsel af havde Skikkelse og Styrke som et voxent Menneske, og som — saa at sige — udgik fuldt udrustet af sin Moders Skød som

---

»uden at lade sig forstyrre og uden at falde ned til Trods for »Moderens forskellige Bevægelser under Arbejdet, som hun samtidig »fortsætter paa sædvanlig Vis. Disse Børn begynde at gaa i den »anden Maaned, eller snarere at krybe paa Knæer og Hænder. Denne »Øvelse giver dem i Fremtiden en Lethed i at løbe paa alle fire »næsten lige saa hurtig som paa to«. Hist. Nat. IV in 12, p. 192.

Disse Exempler kunde Hr. de Buffon have forøget med et fra England, hvor den urimelige og barbariske Skik med Svøbet taber sig fra Dag til Dag. Sé ogsaa La Loubère: *Rejse til Siam*, Hr. Le Beau: *Rejse til Canada* o. s. v. — Jeg kunde fylde tyve Sider med Anførsler, dersom jeg behøvede at stadfæste dette med flere Exempler.

R.

Pallas udsprang af Jupiters Hjerne. Dette Mand-Barn vilde jo være en fuldstændig Umulighed, en Automat, en ubevægelig Billedstøtte, næsten uden Følelse. Det vilde intet se, intet høre, ingen kende, og ikke forstaa at vende Øjnene imod det, som det skulde se. Ikke alene vilde det ikke blive nogen Genstand var uden for sig; men det vilde ikke en Gang sanse den, der viste sig for det. Farverne vilde ikke eksistere for dets Øjne, saalidt som Tonerne for dets Øren. De Legemer, som det berørte, vilde det ikke fornemme paa sit, ja det vilde ikke en Gang forstaa, at det selv havde et Legeme. Rørte man ved dets Hænder, vilde det mærke det i sin Hjerne. Alle dets Sansefornemmelser vilde forene sig i et eneste Punkt; det vilde kun have Tilværelse dér, hvor al Sansning samler sig. Det vilde kun have én Ide: Bevidstheden om at være et »Jeg«, og hertil vilde det henføre alle sine Fornemmelser. Denne Ide, eller snarere denne Følelse, vilde være det eneste, som det havde forud for et almindeligt Barn.

Dette Menneske — dannet som med ét Slag — vilde heller ikke have Forstand paa at rejse sig op paa sine Ben; det vilde behøve meget lang Tid for at lære sig det og at holde sig i Ligevægt; maaske vilde det ikke en Gang gøre Forsøg derpaa, og man vilde se dette store Legeme, stærkt og kraftigt, ligge paa ét Sted som en Sten, eller krybe og slæbe sig henad Jorden som en Hundehvalp.

Det vilde føle sig ilde stedt ved sine Fornødenheder uden at forstaa dem og uden at forestille sig noget Middel til at afhjælpe dem. Imellem Mavens, Armenes og Benenes Muskler vilde der ikke være nogen umiddelbar Forbindelse, saa at denne — selv om det var omgivet af Fødemidler — bevirkede, at det gik et Skridt for at naa dem eller udstrakte Hænderne for at gribe dem, og da Kroppen var helt udvokset og Lemmerne fuldt udviklede, saa at det følgelig hverken vilde mærke noget af den Uro eller de stadige Bevægelser, som ere ejendommelige for Smaabørnene, vilde en saadan Skabning dø af Hunger, førend den kunde flytte sig for at søge sin Føde. Forsaavidt man har tænkt lidt over Udviklingsgangen i vor Erkendelse, kan man ikke nægte, at dersom man kom til Verden saaledes, maatte denne første Uvidenheds og Sanseløshedstilstand omtrentlig være den naturlige for Mennesket, førend det havde lært noget af Erfaringen og sine Medmennesker.

Man kender altsaa, eller man kan kende det Yderpunkt, hvorfra enhver af os maa begynde for at naa til det Erkendelsestrin, som er det almindelige, fælles for alle;

men hvem kender det andet Yderpunkt? Enhver arbejder sig frem, længere eller kortere, efter sine medfødte Gaver, sin Lyst, sin Trang, sine Evner, sin Ihærdighed og den Lejlighed, han har til at give sig hen deri. Jeg kender ingen Tænker, der endnu har vovet at sige: her er Grænsen, hvortil et Menneske kan naa, men aldrig overskride; vi vide ikke, hvilke Muligheder vor Natur gemmer paa, og hvad vi derfor kunne blive. Ingen af os har maalt den Afstand, der kan være mellem ét Menneske og et andet. Hvor er den Sjæl, der er saa sløv, at denne Tanke aldrig har opildnet den, og som ikke undertiden i Overmod har sagt: hvormange har jeg ikke allerede overfløjet! hvormange kan jeg ikke endnu naa! hvorfor skulde mine jævnbyrdige naa længer frem end jeg?

Jeg gentager det: Menneskets Opdragelse begynder ved dets Fødsel; før det kan tale, før det kan høre, begynder det paa sin Uddannelse. Erfaringen kommer. Lektierne i Forkøbet; i det Øjeblik det kender sin Amme, sidder det allerede inde med megen Kundskab. Man vil forbavses over selv det tarveligste Menneskes Kundskaber, dersom man fulgte dets Fremskridt lige fra dets Fødselsstund indtil det Punkt, det har naaet. Dersom man delte al menneskelig Viden i to Dele: den ene fælles for alle Mennesker, den anden særlig for de lærde, da vilde den sidste Del være saare liden i Sammenligning med den første. Men vi tænke saa ringe om denne for alle fælles Kundskabsfylde, fordi den erhverves helt umærkeligt, ja endog før man rigtig kommer rigtig til Skelsalder, og desuden fordi Lærdommen først bliver iøjnefaldende, naar den overstraaler alle andres, medens man — som i de algebraiske Ligninger — ikke regner med de lige store Størrelser.

Selv Dyrene maa erhverve sig mange Kundskaber. De have Sanser; følgelig maa de lære at bruge dem. De have Fornødenheder, som de maa lære at tilfredsstille. De maa lære at æde, at gaa, at flyve. De firfoddede, som fra Fødselen af kan staa paa deres Ben, forstaa endnu ikke at gaa; man ser paa deres første Skridt, at de ere meget usikre Forsøg. Kanariefuglen, der er sluppet ud af sit Bur, forstaar aldeles ikke at flyve, fordi den aldrig har prøvet det. Overalt er der Undervisning i hele den Skabningsrække, der aander og sanser. Dersom Planterne kunde gaa, maatte de ogsaa have Sanser og være i Stand til at erhverve sig Kundskaber, da Arterne ellers snart vilde uddø.

Børnenes første Sansninger bestaa udelukkende i

Følelsesindtryk, de fornemme kun Lyst eller Smerte. Da de hverken kunne gaa hen til Tingene eller tage fat paa dem, behøve de lang Tid til efterhaanden at danne i sig de Forestillinger, gennem hvilke de anskue Genstandene udenfor sig; men førend dette sker, førend saa at sige disse Genstande ligesom udstrække eller fjerne sig for deres Øjne, det vil sige antage Udstrækning og Skikkelse, saa er det den stadig tilbagevendende Lystfølelse, der vænne dem til at lægge Mærke til Tingene. Man vil altid se Børnene vende Øjnene mod Lyset, og kommer det fra Siden, vil deres Blik umærkeligt gaa i samme Retning; derfor maa man være omhyggelig for at vende deres Ansigt imod Dagen, for at de ikke skulle blive skeløjede eller vænne sig til at skotte til Siden. Det er ogsaa nødvendigt, at de tidligt vænnes til Mørket; ellers græde og skrige de, saasnart de ere i Mørke. Altfor stor Nøjagtighed i Spise- og Sovetiderne vil gøre, at Føde og Søvn blive nødvendige for dem ved Enden af disse bestemte Mellemrum, og inden ret længe ville de kræve dem, ikke just fordi de trænge, men fordi de ere komne i Vane dermed, eller rettere: denne Vane vil lægge et nyt Behov til det naturlige. Her er noget at passe paa.

Den eneste Vane, man bør lade Børnene faa, er den ikke at have nogen. Man bør ikke bære dem oftere paa den ene Arm end paa den anden; man bør ikke vænne dem til at række eller betjene sig af den ene Haand fremfor den anden, ikke vænne dem til at ville spise, sove eller i det hele foretage sig noget til bestemte Tider, eller til ikke at kunne være alene hverken Nat eller Dag. Indøv tidligt Barnet i at bruge sin Frihed og sine Kræfter ved at lade dets Legeme bevare sine naturlige Vaner og ved at sætte det i Stand til altid at være Herre over sig selv og ved i alle Forhold at lade det følge sin egen Vilje, saasnart det begynder at faa en Vilje.

Fra det Øjeblik, at Barnet begynder at gøre Forskel paa Genstandene, er det af Vigtighed, at man med Skønsomhed udvælger dem, man viser det. Af Naturen har Mennesket Interesse for alle nye Ting. Det føler sig saa svagt, at det frygter for alt, hvad det ikke kender; men vænner man det til at se disse nye Ting uden at blive bange, saa udrydder man denne Frygt. Børn, som ere opdragne i meget propre Hjem, hvor man ikke paa nogen Maade taaler en Edderkop, ere bange for disse Dyr, og denne Skræk kan sidde fast i dem efter at de ere blevne

voksne. Paa Landet har jeg aldrig set hverken Mænd, Kvinder eller Børn at være bange for Edderkopper.

Hvorfor skulde altsaa et Barns Opdragelse ikke begynde før det kan tale eller forstaa, efterdi alene Valget af de Genstande, man viser det, er i Stand til at gøre det frygtsomt eller modigt? Jeg mener, at man skal vænne det til at se nye Genstande, stygge, væmmelige eller aparte Dyr, men lidt efter lidt og paa Afstand, indtil det er bleven fortrolig med dem og tilsidst, ved idelig at se andre røre dem, selv tør berøre dem. Naar det i Barndomstiden uden Skræk har set Skruptusser, Slanger eller Krebs, vil det som voksen uden Rædsel se hvilket Dyr, det skal være. Der gives ingen Ting gyselige for den, som daglig er vant til at se sligt.

Alle Børn ere bange for Masker. Jeg begynder derfor med et vise Emil en køn Maske; derpaa tager En denne denne Maske for Ansigtet, jeg brister i Latter, de ler allesammen, og Barnet ler ligesom de andre. Efterhaanden vænner jeg ham til at se mindre smukke og tilsidst hæslige Masker. Dersom jeg kun er gaaet tilstrækkelig langsomt frem, vil han, saa langt fra at forskrækkes for den sidste Maske, le ad den som af den første. Fra nu af er jeg ikke bange for, at man skal forskrække ham med Masker.

Ved Andromakes og Hektors Afsked blev den lille Astyanax saa forskrækket for den flagrende Fjerbusk paa paa Faderens Hjelm, at han ikke kendte ham, men trykkede sig skrigende ind til sin Ammes Bryst og aflokkede sin Moder et Smil blandet med Taarer. Hvad var der nu at gøre for at berolige det forskrækkede Barn? netop det, som Hektor gjorde, at lægge Hjelmen fra sig og kærtegne Barnet. I et roligere Øjeblik havde man næppe nøjedes med det; man havde nærmet sig til Hjelmen, leget med Fjerene og ladet Barnet røre ved dem; tilsidst havde Ammen taget Hjelmen og smilende sat den paa sit eget Hoved — hvis ellers da en Kvindehaand havde vovet at røre ved Hektors Vaaben.

Naar den Tid kommer, at Emil skal lære at taale Knaldet af Skud, vil jeg først afbrænde Fængkrudtet paa en Pistol. Dette raske, kortvarige Glimt — som et lille Lyn — vil fornøje ham. Jeg gentager Forsøget, men med lidt mere Krudt; saa lader jeg Pistolen ganske svagt, dog uden at bruge Forladning, og derefter gør jeg Ladningen større. Paa denne Maade vænner jeg ham til at høre Skud af Geværer, Morterer, Kanoner, ja til de mest jordrystende Skrald.

Jeg har lagt Mærke til, at Børn sjælden ere bange for

Torden, med mindre Skraldene ere særlig voldsomme og virkelig smerte Høreorganerne, men at derimod denne Frygt kommer, naar de have lært, at Lynet kan slaa ned og undertiden dræbe. Naar en saadan Ræsonneren begynder at skrække dem, bør man sørge for, at Vanen igen kan berolige dem. Naar man kun gaar langsomt og fornuftigt frem, kan man gøre Voksne som Børn uforfærdede over for alt.

I den spæde Barndom, hvor Hukommelsen og Indbildningskraften ere uvirksomme, lægger Barnet kun Mærke til det, som i Øjeblikket gør Indtryk paa dets Sanser. Da dets Sansninger er det første Grundlag for dets Kundskaber, bør man sørge for, de komme til det i en passende Orden; thi derved bevirker man, at de i sin Tid, fra at være en Hukommelsessag, i samme Rækkefølge gaa over til at blive forstaaede; men da Barnet kun lægger Mærke til, hvad det sanser, er det i Førstningen tilstrækkeligt, at man meget nøjagtigt viser det Forbindelsen mellem disse Sansninger og de Genstande, som frembringe dem. Barnet vil røre ved alt og føle paa alt, og man maa ikke trættes ved denne Urolighed; den vil tilføre det en saare nødvendig Lærdom. Det er paa denne Maade, at det lærer at føle Legemernes Varme, Kulde, Haardhed, Blødhed, Tyngde, Lethed og at dømme om deres Størrelse, Figur, kort sagt om alle de Egenskaber, som kunne sanses. Alt dette lærer Barnet gennem Synet, Følelsen, [1]) Hørelsen og fremfor alt ved en Sammenstilling af Syn og Følelse, det vil sige, ved at sammenligne Indtrykket gennem Øjet med den Fornemmelse, som det gennem Fingrene modtager af Genstandene.

Det er kun igennem Bevægelsen, vi lære, at der gives Genstande udenfor os, og det er kun ved vor egen Bevægelse, at vi erhverve os Forestillingen om Afstand. Efterdi Barnet mangler denne Forestilling, rækker det uden Forskel Haanden ud for at gribe Genstanden, enten den saa er hundrede Skridt borte eller ganske nær. Denne Anstrengelse for at gribe Tingene betragte vi som et Herrebud; vi bilde os ind, at det er en Befaling, som Barnet giver til Genstanden, at den skal nærme sig, eller til os, at vi skulle bringe den; men det er ingen af Delene.

[1]) Lugten er den af alle Sanser, der udvikler sig senest hos Børnene. Indtil to eller tre Aars Alder synes det ikke, at de have nogen Fornemmelse af, om noget lugter godt eller ilde. De have i denne Henseende den samme Ligegyldighed eller snarere Ufølsomhed, som man finder hos de fleste Dyr.

Sagen er simpelthen den, at de samme Genstande, som det først saa i sin Hjerne, derpaa i sine Øjne, nu viser sig for Enden af dets smaa Arme, og det kan ikke forestille sig anden Afstand end den, som det kan række over. Sørg derfor for, at det ofte bæres fra en Plads til en anden, at det kan føle Forandring af Sted og derigennem lære at dømme om Afstande. Naar det begynder at faa Forstaaelse heraf, maa man forandre Methode og kun bære det omkring, som man selv finder for godt og ikke overalt, hvor det behager Barnet; thi saasnart det ikke længer narres af sine Sanser, vil dets Anstrengelser skifte Aarsag. Denne Forandring er ret mærkelig og behøver en Forklaring.

Utilfredsstillet Trang giver sig Udtryk igennem Tegn, for saa vidt andres Hjælp er nødvendig for at afhjælpe den. Herfra stammer Børnenes Skrig; de græde meget; det kan ikke være andet. Efterdi alle deres Sansninger bestaa i Lyst- eller Ulystfølelser, saa fryde de sig i Tavshed over dem, naar de ere behagelige; men ere de pinlige, saa tale de deres Sprog og begære Trøst. Saasnart de ere vaagne, er det dem næsten umuligt at være uvirksomme; de maa enten sove eller være optagne af noget.

Alle vore Tungemaal er Kunstens Værk. Man har længe forsket efter, om der ikke skulde være et naturligt og for alle Mennesker fælles Sprog: uden Tvivl gives der et saadant, og det er det, som Børnene tale, førend de have lært at tale. Dette Sprog er ikke leddelt (artikuleret): men det er betonet, klingende og tydeligt. Brugen af vort eget har ladet os forsømme det i den Grad, at vi helt have glemt det. Vi maa studere Børnene, og vi ville da snart lære det igen af dem. Ammerne ere rene Mestre i dette Sprog; de forstaa alt det, som deres Patteglutter sige dem, og de svare dem, ja kunne føre helt sammenhængende Samtaler med dem, og endskønt de jo nok bruge Ord, saa ere disse Ord fuldstændig unyttige; det er ikke Ordenes Betydning, men den Tone, hvormed de blive sagte, som Smaabørnene forstaa.

Foruden sin Røst betjener Barnet sig af Minernes og Ladernes ikke mindre eftertrykkelige Sprog. Det er ikke ved at gøre Fagter med de svage Smaahænder, at Børnene udtrykke sig, men gennem Ansigtets Minespil. Det er forbavsende, hvormeget Udtryk, der allerede kan lægges i disse i deres Form saa enkle Fysiognomier. Ansigtets Linier skifte fra det ene Øjeblik til det andet med en ufattelig Hurtighed: man ser Smil, Ønsker, Skræk fødes og

svinde som lige saa mange Lynglimt, og for hver Gang tror man at se et andet Ansigt. Deres Ansigtsmuskler ere aabenbart langt mere bevægelige end vore. Til Gengæld ere deres Øjne glansløse og intetsigende; men saaledes maa Tegnsproget være i en Alder, hvor man kun har legemlige Fornødenheder; thi de sanselige Fornemmelser give sig Udtryk gennem Ansigtets Minespil, men Følelsen afspejler sig i Blikket.

Som Menneskets første Tilstand er elendig og svag, er ogsaa dets første Lyd, Klage og Graad. Barnet føler sine Fornødenheder og kan ikke tilfredsstille dem; derfor paakalder det ved sine Skrig andres Hjælp. Hungrer eller tørster det, saa græder det; dersom det fryser eller er altfor varmt, det græder; om det trænger til Bevægelse og man holder det i Ro, saa græder det, og vil det sove og man vil holde det vaagent, saa græder det ogsaa. Jo mindre det er i Stand til at foretage nogen Forandring, des hyppigere forlanger det, at andre skal gøre det. Det har kun ét Sprog, efterdi det, saa at sige, kun har én Slags Ubehageligheder. Paa Grund af dets Organers Ufuldkommenhed kan det ikke skelne eller gøre sig rede for, hvad der er i Vejen med det; alle Arter af Lidelser forme sig for det til en eneste Smertefornemmelse.

Af disse Taarer, som man værdiger saa lidt Opmærksomhed, fødes Menneskets første Forhold til Omverdenen: her smedes det første Led i den Kæde, hvoraf Samfundsordenen er dannet.

Naar Barnet græder, saa befinder det sig ilde; der er noget, det trænger til uden at forstaa at skaffe sig det: man prøver, man efterforsker, hvad det kan være; man finder det og afhjælper Savnet. Naar man ikke kan udfinde, hvad der er i Vejen eller ikke han hjælpe, saa bliver Barnet ved at græde, og man bliver ked deraf; man klapper det for at faa det til at tie, man vugger det, eller man synger for det for at faa det til at sove; men dersom det gør sig ustyrligt, saa taber man Taalmodigheden; man truer det, ja der gives Ammer saa raa, at de undertiden slaa Barnet. — Det er nogle mærkelige Lærdomme, det faar ved sin Indtrædelse i Livet!

Jeg glemmer aldrig, hvad jeg en Gang har været Vidne til; jeg saa en af disse besværlige smaa Skrigehalse blive slaaet af sin Amme. Han tav øjeblikkelig; jeg troede, det var af Frygt, og jeg sagde ved mig selv: denne Fyr vil blive en Trællesjæl, som man ingen Vej vil komme med uden igennem Strenghed; men jeg bedrog mig. Den

ulykkelige Stakkel var som kvalt af Harme; den havde tabt Vejret, jeg saa den blive helt violet i Ansigtet. Et Øjeblik efter fik Stakkelen Luft i et skærende Skrig; alle Tegn paa Harme, Raseri, paa Fortvivlelse, som den kan føles i den Alder, var i dette Skrig. Jeg frygtede for, at Barnet vilde udaande i den Ophidselse, som det var i. Dersom jeg havde tvivlet paa, at Følelsen for Ret og Uret var Menneskehjertet medfødt, saa vilde dette ene Eksempel have været tilstrækkelig til at overbevise mig. Jeg er vis paa, at en glødende Brand, der tilfældig var faldet paa dette Barns Haand, vilde have voldet det mindre Smerte end dette vistnok lette Slag, men dog givet i den tydelige Hensigt at krænke det.

Dette Anlæg hos Børnene til Hidsighed, Forbitrelse og Vrede kræver en overordentlig stor Skønsomhed i Behandlingen. Boerhaave [1]) mener, at deres Sygdomme for største Delen henhører under Krampetilfælde, da deres Hoved er forholdsvis meget stort og deres Nervesystem i i lige Maade mere udbredt end hos voksne, hvorfor det er mere modtageligt for Irritation. Hold derfor med stor Omhyggelighed alle Tjenestefolk borte, som ville tirre og drille Børnene eller gøre dem utaalmodige; thi de ville være hundrede Gange farligere for dem og mere ødelæggende end daarligt Vejr og Aarstidernes Ustadighed. Møder Børnene ikke anden Modstand end den, som de døde Ting udøve, og aldrig Uvilje, saa blive de hverken trodsige eller arrige og ville bedre bevare deres Sundhed. Her er en af Grundene til, at jævne Folks Børn, der ere opvoxede mere frit og uafhængt, i Almindelighed ere mindre svage, mindre sarte og kraftigere end dem, man regner for at være bedre opdragne, og som man uophørlig retter paa. Men man maa naturligvis altid huske paa, at der er Forskel paa at føje Børnene og saa paa ikke stadig at skænde og rette paa dem.

Børnenes første Taarer ere Bønner; men tager man sig ikke i Agt, blive de snart Befalinger; de begynde med at lade sig hjælpe, men ende med at lade sig betjene. Af deres medfødte Svaghed, hvorfra Følelsen af deres Afhængighed stammer, fødes saaledes siden Forestillingen om Magt

---

[1]) En berømt hollandsk Læge, født 1668 i Nærheden af Leyden, hvor han praktiserede, og død 1738. Fra alle Egne strømmede de syge til Leyden for at høre hans Mening. Pave Benedikt XIII raadspurgte ham og Peter den store besøgte ham. Som Vidnesbyrd om hans store Berømmelse anfører man ofte et Brev, som en Mandarin sendte fra China og som naaede ham under følgende Adresse: *Til Hr. Boerhaave, Læge, Europa.* (O. Anm. efter Pierre Larousse.)

og Tyranni; men denne Forestilling vækkes ikke saa meget af deres Fornødenheder som af de Tjenester, vi yde dem; de moralske Virkninger, som her begynde at lade sig til Syne, have altsaa ikke deres umiddelbare Aarsag i Naturen, og man sér derfor, hvor vigtigt det er fra den tidligste Alder at give Agt paa den hemmelige Hensigt, der ligger bagved Barnets Miner eller Skrig.

Naar et Barn med Anstrengelse, men i Tavshed rækker Haanden ud, saa tror det at kunne naa Genstanden, fordi det ikke regner Afstanden; det har endnu intet Begreb om denne; men naar det klynker og skriger, samtidig med at det udrækker Haanden, saa er det ikke længer i Vildfarelse om Afstanden; det befaler enten Genstanden at rykke nærmere, eller dig at bringe den. I første Tilfælde bør man langsomt og med smaa Skridt bære Barnet hen til Genstanden, i sidste Tilfælde bør man ikke en Gang lade som om man forstaar det. Jo mere det skriger, des mindre bør man føje det. Det er nødvendigt i god Tid at vænne det til ikke at befale, hverken over Menneskene, thi det er ikke deres Herre, eller over Genstandene, thi de forstaa det ikke. Naar altsaa Barnet ønsker en Ting, som det sér, og som man vil give det, saa er det bedre at bringe Barnet til Genstanden, end Genstanden til Barnet. Det vil nemlig af denne Praksis drage en Slutning, som passer for dets Alder, og man kan ikke paa nogen anden Maade lære det at gøre denne Slutning.

Abbed Saint Pierre[1]) kaldte Menneskene store Børn; omvendt kunde man kalde Børnene for smaa Mennesker. Disse Sætninger ere Aandrigheder, som har deres Sandhed; men som Grundsætninger trænge de til Forklaring. Naar derimod Hobbes[2]) kaldte det onde Menneske for et kraftigt Barn, saa gjorde han sig skyldig i en aabenbar Modsigelse. Al Ondskab kommer af Svaghed. Barnet er kun ondt, fordi det er svagt; gør det stærkt, og det vil blive godt; thi den, som magtede alt, vilde aldrig gøre ondt. Blandt alle den almægtige Guds Egenskaber er *Godheden* den, uden hvilken vi daarligst kunne tænke os ham. Alle Folkeslag, som har antaget to Grundprincipper, har altid betragtet det onde som staaende under det gode

---

[1]) Berømt Utopist, Fredstankens Fader. (1658—1743.) O. Anm. efter Pierre Larousse.

[2]) Engelsk Filosof, født 1588 i Malmbury og død 1679. I Filosofien erklærede han sig for Materialismen, i Moralen for Egoismen og i Politiken for Despotismen. O. Anm. efter Pierre Larousse.

i Magt; ellers vilde de ogsaa have været hildede i en urimelig Vildfarelse. Læg Mærke til den længere henne i Bogen forekommende Troesbekendelse af Vikaren fra Savoyen.

Alene Fornuften lærer os at kende godt og ondt. Samvittigheden, der lader os elske det ene og hade det andet, kan — skønt uafhængig af Fornuften — ikke udvikle sig uden denne. Førend vi komme til Skelsaar og Alder gøre vi det gode og onde uden at kende det, og der er da ikke Spor af Moral i vore Handlinger, selv om der undertiden kan være noget deraf i vor Bedømmelse af andres Handlinger imod os. Et Barn vil ødelægge alt, hvad det sér: det knuser og slaar alt det i Stykker, som det kan faa fat i; det tager paa en Fugl, som det vilde tage paa en Sten, og kvæler den uden at vide, hvad det gør.

Hvoraf kommer nu dette? Filosofien vil straks søge Aarsagen hertil i den medfødte Lastefuldhed: Menneskets Hovmod, Herskesyge, Egenkærlighed, Ondskab og — dets Svaghedsfølelse, skulde den tilføje, gør Barnet begærligt efter at gøre Kraftprøver og bevise sig selv, hvad *det* magter at gøre. Men sé saa paa den svækkede og udlevede Olding, der igennem Livets Kresløb atter er kommen tilbage til Barndommens Svaghed! ikke alene er han for sit eget Vedkommende stille og fredsommelig, men ønsker ogsaa, at alt omkring ham skal være ligesaa; den mindste Forandring forstyrrer og foruroliger ham; han saa helst, at der herskede Ro overalt. Hvorledes skulde nu den samme Kraftesløshed — Barnets og Oldingens — i Forbindelse med de samme Lidenskaber kunne frembringe saa forskellige Virkninger i disse to Aldersperioder, dersom ikke den oprindelige Aarsag var undergaaet en Forandring? Og hvor kan man søge denne Forandring uden i de to Individers hele fysiske Tilstand? Handledriften er fælles for dem begge; men hos Barnet er den i Færd med at udfolde sig, medens den hos Oldingen er i Begreb med at udslukkes; den ene udvikler sig, den anden gaar sin Opløsning i Møde, den ene higer mod Livet, den anden vandrer mod Døden. Den lille Rest af Aktivitet, der er tilbage, koncentrerer sig i Oldingens Hjerte; men hos Barnet er den tilstede i Overflødighed og maa give sig Udslag; det føler i sig en saadan Livsfylde, at det, saa at sige, mener at kunne sætte Liv i alt, hvad der omgiver det. Om det bærer sig rigtigt eller taabeligt ad, bekymrer det sig ikke om; det er det nok, naar det bare kan lave om

paa Tingene, og enhver Forandring er en Handling. Synes Barnet at have mest Tilbøjelighed til at ødelægge, saa kommer dette ikke af Ondskab, men deraf, at det, at bygge op, gaar langsomt, medens det at ødelægge gaar meget hurtigere og passer bedre til hele dets Spænstighed og Livlighed.

Naar Naturens Skaber giver Børnene denne Handledrift, sørger han samtidig for, at den bliver saa lidt skadelig som mulig, idet han kun giver dem faa Kræfter. Men saasnart de faa Øje for, at Omgivelserne ere Redskaber, som de efter Godtbefindende kunne sætte i Bevægelse, saa betjene de sig deraf for at følge deres Tilbøjeligheder og udfylde deres egen Svaghed. Der har vi Grunden til, at de blive besværlige, herskesyge, bydende, uartige og ustyrlige; thi alle disse Fejl komme ikke af en naturlig, medfødt Herskesyge; men denne avles netop af disse. Der behøves nemlig ingen lang Erfaring for at føle, hvor behageligt det er at virke ved Hjælp af andres Hænder og kun at behøve at røre Tungen for at sætte hele Verden i Bevægelse.

Som man vokser, bliver man stærkere, mere rolig og sat og mere indesluttet i sig selv. Sjæl og Legeme komme i Ligevægt, og Naturen kræver ikke mere Bevægelse end nødvendig er for Helbredets Skyld. Men Kommandolysterne svinde ikke samtidig med den Trang, som har afført dem. Herskermyndigheden vækker og smigrer Egenkærligheden og Vanen befæster den. Saaledes følger Lunefuldheden efter Trangen, og saaledes slaa Fordomme og Meninger deres første Rødder.

Da vi nu en Gang kende Princípet, kunne vi klart sé det Punkt, hvor man forlader Naturens Vej. Lad os nu se, hvad der bør gøres, for at vi kunne blive paa den.

Det er saa langt fra, at Børnene har overflødige Kræfter, at de tværtimod ikke en Gang har Kræfter nok til alt det, som Naturen kræver af dem. Man maa altsaa lade dem beholde Brugen af alle de Kræfter, som Naturen giver dem, og som de ikke kunne misbruge. Dette er den første Grundsætning.

Det er nødvendigt at hjælpe dem og at udfylde deres Mangel paa Indsigt og Styrke i Henseende til alle deres legemlige Fornødenheder. Anden Grundsætning.

Man bør i den Hjælp, man yder dem, bestemt indskrænke sig til det virkelig nyttige uden at gøre Indrømmelser til Luner eller ufornuftige Ønsker; thi Børnene ville aldrig blive lunefulde, naar man ikke selv gør dem

til det, efterdi de ikke ere det af Naturen. Tredje Grundsætning.

Man maa med Omhu studere deres Sprog og Minespil, for at man, medens de ere i den Alder, hvor de slet ikke forstaa at forstille sig, kan skelne imellem deres Ønsker; hvilke af dem der komme umiddelbart af naturlige Krav, og hvilke af dem der kun ere Indfald. Fjerde Grundsætning.

Aanden i disse Regler er at indrømme Børnene den størst mulige virkelige Frihed og det mindst mulige Herredømme og at lade dem udføre det mest mulige ved egne Kræfter og forlange det mindst mulige af andre. Naar de saaledes fra den tidligste Tid ere vænnede til at begrænse deres Ønsker efter deres Kræfter, ville de uden synderlig Smerte finde sig i at undvære det, som de ikke magte at opnaa.

Dette er altsaa en ny og meget vigtig Grund til at lade Børnenes Legemer og Lemmer være i fuldstændig Frihed, kun med den eneste Forsigtighed, at man ikke udsætter dem for farlige Fald, og at man fjerner alt det fra deres Hænder, som de kunne saare sig med.

Et Barn, hvis Legeme og Arme ere fri, vil ufejlbarligt græde mindre end et Barn, der er snøret sammen i et Svøb. Den, som kun har legemlige Fornødenheder, græder kun, naar han lider, og det er en meget stor Fordel; thi man véd da paa en Prik, naar Barnet behøver Hjælp, og man bør ikke tøve et Øjeblik med at yde den, naar det da er muligt. Men kan du ikke hjælpe, saa forhold dig rolig, lad være med at kæle for det, for at faa det til at tie; alle dine Kærtegn kunne jo dog ikke helbrede dets Mavepine; men Barnet vil derimod huske, hvad det skal gøre for at blive klappet og kælet for, og er det først gaaet op for det, at du beskæftiger dig med det, saasnart det ønsker det, saa er det blevet din Herre: alt er tabt!

Jo mindre Børnene hindres i deres fri Bevægelser, des mindre græde de, og jo mindre man besværes af deres Graad, desmindre vil man plage sig med at faa dem til at tie. Jo sjældnere de trues eller kæles for, desto mindre ville de være enten sky eller genstridige, men mere naturlige. Naar Børn faa Brok, saa sker det sjældnere ved at man lader dem græde, end ved at man er febrilsk ivrig for at faa dem til at tie, og mit Bevis herfor er dette, at de mest forsømte Børn har det sjældnere end andre. Jeg er dog meget langt fra at ønske, at man af den Grund skal forsømme dem; tværtimod! det er rigtigere at komme dem

i Forkøbet, end at lade dem underrette os om deres Fornødenheder ved Skrig. Men jeg vil heller ikke, at den Omhu, man yder dem, skal blive misforstaaet. Hvorfor i al Verden skulde de lade det mangle paa Taarer, naar de først har opdaget, at deres Taarer ere gode til mange Ting? Har de først lært, hvilken Pris man sætter paa deres Tavshed, skulle de nok vogte sig for at ødsle med den. De ende med at trække saa store Veksler herpaa, at man ikke kan indfri dem, og da hænder det, at de under deres voldsomme, men frugtesløse Graad overanstrenge og udmatte sig, at det kan koste Livet.

Et Barns vedholdende Graad er, naar det da ikke er stramt svøbt eller sygt og man ikke lader det mangle noget, ikke andet end en Vane eller Stivsindethed. Det er ikke Naturens, men Ammens Værk. For at fri sig for en Smule Ulejlighed, mangfoldiggør hun den tværtimod, idet hun ikke tænker paa, at man, ved bare at faa Barnet til at tie i Dag, kun faar det til at græde heftigere i Morgen.

Det eneste Middel til at udrydde eller forekomme denne Uvane er, ikke at skænke den nogen Opmærksomhed. Der er ingen, der holder af at gøre sig unyttig Besvær, ikke en Gang Børnene. De ere ganske vist haardnakkede i deres Forsøg; men dersom du har mere Standhaftighed, end de har Stivsind, saa blive de kede af det og begynde ikke igen. Paa den Maade skaaner man dem for mange Taarer og vænner dem til ikke at græde, uden naar Smerten nøder dem dertil.

Naar de græde af Lunefuldhed eller af Trods, saa er det for Resten et sikkert Middel til at faa dem til at holde op, naar man adspreder dem ved at vise dem en eller anden fornøjelig og mærkelig Ting, som lader dem glemme, at de vilde græde. De fleste Ammer ere Mestre i denne Kunst, og — anvendt med Fornuft — er den meget nyttig; men det er af yderste Vigtighed, at Børnene ikke mærke Hensigten, men more sig uden at tro, at det just er det, man tænker paa. I den Henseende ere imidlertid alle Ammer ubehændige.

Man vænner altfor tidligt Børnene fra Brystet. Det Tidspunkt, da man bør vænne dem fra, er tydelig nok betegnet ved Tandbruddet, og dette er i Almindelighed pinligt og smertefuldt. I den Tid har Barnet en uvilkaarlig Drift til idelig at putte alt, hvad det faar fat paa, i Munden for at tygge paa det. Man tror at lette Gennembruddet ved at give det Rangler af haarde Stoffer, f. Eks.

Elfenbén eller Ulvetænder. Jeg tror, man fejler. Naar disse haarde Genstande trykkes imod Gummerne, ville de, i Stedet for at blødgøre dem, gøre dem tykke og haarde og saaledes gøre Tandbruddet mere pinligt og smertefuldt. Tag altid Instinktet til Forbillede. Man sér aldrig Hundehvalpe øve deres nylig fremkomne Tænder paa Flintestene, Jern eller Ben, men paa Træ, Læder eller gamle Klude, i det hele paa Stoffer, der give efter, og hvori de kunne trykke deres Tænder.

Man har ikke mere Forstand paa at være tarvelige, end ikke i det, man giver Børnene. Bjælder af Sølv, Guld, Koraller eller slebne Krystaller skal det være, forskellige og dyre Rangler. Hvad skulle alle disse unyttige og kostbare Ragerier til? nej, intet af alt dette. Ingen Bjælder, ingen Rangler! Smaa Trægrene med Frugter og Blade, Valmuens tørrede Frøhus, i hvilket man kan høre Frøene rasle, et Stykke Lakritsrod til at suge og tygge paa vil more dem lige saa meget som alt dette kostbare Legetøj, og saa medfører det ikke den Ulæmpe, at de vænnes til Luksus lige fra Fødselen af.

Det er bleven erkendt, at Barnemad ikke er nogen videre sund Føde. Den kogte Mælk iblandet med ukogt Mél er for tung Kost og skadelig for Maven. I denne Grød bliver Melet for lidt kogt, mindre end i Brød, og har dertil ikke gæret. Brødsuppe og Vælling af god Ris er — efter mit Skøn — at foretrække. Dersom man endelig vil lave Grød, bør man i Forvejen riste Melet lidt. I min Fødeby laver man en meget velsmagende og sund Suppe af Mél, man paa den Maade har tørret. Kødsuppe og Kraftsuppe ere ogsaa temmelig daarlige Næringsmidler, hvorfor man bør bruge dem saa lidt som muligt. Det er af Vigtighed, at Børnene tidligt vænne sig til at tygge, dels fordi det gør Tandbruddet lettere, og dels fordi Spyttet blandet med Næringsmidlerne, som de synke, hjælper paa Fordøjelsen.

Jeg vilde altsaa i Begyndelsen lade dem tygge tørre Frugter og Brødskorper. Til at lege med vilde jeg give dem smaa Stykker haardt Brød eller Tvebakker af lignende Slags, som man bruger meget i Piemont og som man dèr kalder »*grisse*«. Ved at opbløde dette Brød i Munden vilde de tilsidst kunne synke lidt af det. Tænderne vilde komme igennem, og man vilde finde Børnene vænnede fra Brystet, næsten før man lagde rigtig Mærke dertil. Bønderne har i Almindelighed meget gode Maver, og hos dem vænner man ikke Børnene fra paa anden Maade end denne.

Børnene høre Tale lige fra deres Fødsel; man taler til dem, ikke alene før de forstaa, hvad man siger dem, men førend de kunne gengive de Lyde, som de høre. Deres endnu uøvede Organer vænnes efterhaanden til at efterligne de Lyde, som man frembringer for dem, og det er ikke en Gang sikkert, at disse Lyde fra Begyndelsen af klinge ligesaa klart i deres Øre som i vort. Jeg har ikke noget imod, at Ammen morer Barnet med Sange og fornøjelig og afvekslende Passiaren; men jeg misbilliger det, naar hun næsten gør det døvt med sin ustandselige Strøm af unyttige Ord, hvoraf det ikke forstaar andet end den Tone, hvori de ere sagte. Jeg vilde, at de første Ord, som man lader Barnet høre, skulde være udvalgte, lette og klare; de burde ofte gentages og maatte betegne saadanne sanselige Genstande, som man straks kunde vise det. Den ulykkelige Færdighed, som vi har til at lade os afspise med Ord, som vi slet ikke forstaa, begynder meget tidligere, end man tænker. Skolediscipien sidder i sin Klasse og hører paa Skolemesterens Ordskvalder, ganske som han i Svøbet hørte paa sin Ammes Vrøvlen. Det synes mig, det vilde være at vejlede Barnet meget bedre, om man opdrog det til slet ikke at forstaa noget af alt dette.

Man kommer ind i en talløs Mængde af Overvejelser, naar man vil granske over Dannelsen af Børnenes Sprog og deres første Samtaler. Hvad man end gør, saa lære de altid at tale paa én og samme Maade, og alle filosofiske Spekulationer ere her i allerhøjeste Grad unyttige.

For det første har de — om jeg saa maa sige — en Grammatik, der passer til deres Alder, og hvis Sætningslære indeholder mere almindelige Regler end vor, og dersom man lægger nøje Mærke dertil, vil man forbavses over den Nøjagtighed, hvormed de følge visse Analogier. Deres Udtryksmaade kan derved blive meget urigtig, om man vil, men dog meget regelret, og den lyder kun stødende enten paa Grund af en vis Haardhed i Udtrykket, eller fordi dette strider mod Sprogbrugen. Jeg kom en Gang til at høre, hvorledes et stakkels Barn fik mange Skænd af sin Fader, fordi det havde sagt til ham: »Mon père, irai-je-t-y?« [1] Man ser dog, at dette Barn fulgte Analogien bedre end vore Grammatikere; thi naar man sagde til det: »Va-s-y!« [2]

[1]) og [2]) Ved i Oversættelsen at gengive disse Sætninger paa Dansk (»Fader, skal jeg gaa derhen?» — »gaa derhen!«), vilde det blive uforstaaeligt, hvori Barnets Fejl bestod. Derfor gengives de efter Originalen. Af Vellydshensyn indskydes nemlig »s« mellem Va og y. Analogt hermed indskyder Barnet »t« mellem je og y; men efter Sprogbrugen skulde det kun sige: Irai je? *O. A.*

hvorfor skulde det saa ikke kunne sige: »Irai-je-t-y? Læg Mærke til, med hvilken Behændighed det undgik Sammenstødet af to Selvlyde i »irai-je-y eller y irai-je?« Er det da det stakkels Barns Fejl, naar vi utidigt i denne Frase har udeladt det bestemmende Biord »y», fordi vi ikke vidste, hvor vi skulde stille det? Det er et utaaleligt Pedanteri og en altfor overflødig Omhyggelighed at bebyrde sig med at rette hos Børnene alle disse Smaasynder mod Sprogbrugen. De skulle nok forstaa at rette dem selv med Tiden. Tal bare altid rigtigt, naar Børnene høre det, lad os sørge for, at der ikke er nogen, de hellere ville være hos, end hos os, da kunne vi være sikre paa, at deres Sprog helt umærkeligt renses efter vort, uden at vi behøve nogensinde at rette paa det.

Men der er en Misbrug, som er af langt større Rækkevidde, og som dog er meget let at forhindre; det er den overdrevne Umage, man gør sig for at lære Børnene at tale, som om man nærede Frygt for, at de ikke skulde lære sig det selv. Denne taabelige Iver fører til et Resultat, lige modsat det tilsigtede. De komme derved først til at tale i en senere Alder og dertil mere utydeligt; thi den overdrevne Opmærksomhed, hvormed man giver Agt paa alt, hvad de sige, fritager dem for at tale tydeligt, og da de næppe gide lukke Munden op, beholde adskillige af dem hele deres Liv igennem den Fejl at tale for sagte og utydeligt, saa at de næsten blive uforstaaelige.

Jeg har levet meget imellem Bønder, men har aldrig hørt nogen af dem læspe, hverken Mænd eller Kvinder, Piger eller Drenge. Hvoraf kommer nu det? Mon Bøndernes Taleredskaber skulde være anderledes indrettede end vore? nej, men de ere anderledes øvede. Lige overfor mit Vindu er en Høj, hvor Stedets Børn samle sig til Leg. Endskønt de ere temmelig langt borte fra mig, kan jeg dog tydelig forstaa, hvad de sige, og jeg opsnapper paa den Maade ofte mangen god Lærdom til nærværende Skrift. Hver Dag narrer mit Øre mig med Hensyn til Børnenes Alder. Jeg dømmer efter Røstens Styrke, at det maa være Børn paa ti Aar; men ser jeg ud, saar ser jeg, efter Størrelsen og Trækkene at dømme, at det er Børn paa tre à fire Aar. Jeg er ikke den eneste, som har gjort denne Erfaring; naar der kommer Folk fra Byen for at besøge mig, lader jeg dem prøve, og de gør sig skyldige i den samme Fejltagelse.

Grunden er den, at Børn i Byerne indtil deres femte Aar opdrages i et Værelse og under en Hovmesterindes

Vinger; de behøve kun at mumle i Skægget for at blive hørte. Saasnart de bevæge Læberne, gør man sig Umage for at forstaa dem; man foresiger dem de Ord, som de udtale galt, og ved at gøre sig Umage kunne de Folk, som stadig ere om dem og som altid ere de samme, snarere gætte, hvad Børnene har villet sige, end hvad de virkelig har sagt.

Paa Landet er det en anden Sag. En Bondekone kan ikke altid være hos sit Barn; det er tvungen til at sige højt og tydeligt, hvad det vil, at hun skal forstaa. Paa Markerne, hvor Børnene ere spredte og langt borte fra Fader og Moder eller andre Børn, øve de sig i at gøre sig forstaaelige paa Afstand og maa afpasse Stemmernes Styrke efter det Mellemrum, der skiller dem fra dem, de vil forstaas af. Se, saaledes lærer man i Sandhed at tale tydeligt; men det læres ikke ved, at man fremstammer nogle Brudstykker af Ord ind i Øret paa en opmærksom Hovmesterinde. Naar man spørger et Barn paa Landet om noget, kan vel Undseelse ogsaa afholde det fra at svare; men hvad det siger, er sagt tydeligt, medens Barnepigen maa tjene som Tolk for By-Barnet, dersom man da ellers skal forstaa noget af det, som det staar og mumler mellem Tænderne. [1])

Efterhaanden som Børnene vokse til, burde jo Drengene i Skolerne og Pigerne i Klostrene lære at vænne sig af med denne Uvane, og i Virkeligheden tale de i Reglen saavel i Skolerne som i Klostrene et renere Sprog end de, der under hele deres Opdragelse aldrig har været borte fra Hjemmet. Deres Udtale bliver alligevel aldrig saa klar som Bøndernes, fordi de tvinges til at lære en urimelig Mængde udenad, som de saa atter skulle gengive ordret og højt. Under Læsningen vænne de sig nemlig til at ramse og til at udtale Ordene skødesløst og slet, og under den mundtlige Gengivelse bliver det bare værre endnu. Mens de med Besvær staa og lede efter Ordene, hale de i Stavelserne og forlænge dem, og det er jo umuligt andet, end at Tungen maa stamme, naar Hukommelsen svigter.

---

[1]) Herfra gives der selvfølgelig Undtagelser, og det er ofte saa, at de Børn, der som smaa har været mest faamælede, blive de værste til at skrige Folk Ørene fulde, naar de først lære at bruge deres Røst. Men skulde jeg gaa nøjere ind paa alle disse Smaating, saa blev jeg aldrig færdig. Enhver tænkende Læser vil se, at Overdrivelsen og Mangelen, der begge stamme fra den samme Misbrug, rettes paa samme Maade ved min Methode. Jeg betragter disse to Sætninger som uadskillelige: »*Altid tilstrækkelig*« og »*aldrig for meget.*« Er den første kun gennemført, følger den anden med Nødvendighed efter. *R.*

Paa denne Maade komme de, eller — om man vil — blive de i Vane med den daarlige Udtale. Man vil siden finde, at min Emil skal være fri for denne Fejl. I det mindste skal han ikke faa den paa den Maade.

Jeg vil indrømme, at Almuesfolk og Landboere gerne gaa til den modsatte Yderlighed, idet de næsten tale højere end nødvendigt. Paa Grund af den altfor nødagtige Udtale leddele de Ordene for stærkt og grovt; de betone for meget og forstaa ikke at vælge deres Udtryk o. s. v.

Men denne Yderlighed synes mig dog ikke saa slem som den anden. I Betragtning af, at den første Lov for al Tale er at tale forstaaeligt, saa er dette, at tale uforstaaeligt, den største Fejl, man kan gøre sig skyldig i. At være stolt af at tale uden Betoning, er det samme som at rose sig af at berøve Talen dens Ynde og Kraft. Tonefaldet er Sjælen i al Tale; det giver den Varme og Troværdighed. Betoningen lyver mindre end Ordet; det er maaske derfor, at velopdragne Folk ere saa bange for den. Denne Vane at tale uden Eftertryk, at sige alt paa den samme tonløse Maade, hjælper godt til at kunne gøre Nar ad Folk, uden at de mærke det. Derfra skriver sig denne latterlige, kunstlede, moderne Manér at tale paa, som man især vil lægge Mærke til hos ungdommelige Hofmænd. Denne kunstlede Maade at være paa og tale paa er det, som i de første Øjeblikke i Reglen gør Franskmændene frastødende og ubehagelige for andre Folkeslag. I Stedet for at lægge Eftertrykket i sin Tale, sætter man det i Minespillet. Dette er ikke Maaden til at gøre sig yndet paa.

Alle de smaa Sprogfejl, som man er saa bange for, at Børnene skulle komme i Vane med, betyde i Grunden ingenting! dem kan man forekomme eller rette med den største Lethed; men de Fejl, som man selv indpoder dem, idet man vænner dem til at tale dæmpet, usammenhængende og undseeligt ved stadig at rette paa Tonen og file paa deres Udtryk, vænne de sig aldrig af med. Det Menneske, der kun har lært at tale i Ammestuen, vil daarlig blive hørt i Spidsen for en Bataillon, og han vil næppe imponere Folk under et Opløb. Lær først Børnene at tale til Mænd, saa skulle de nok forstaa at tale til Kvinder, naar det gøres nødvendigt.

Blive eders Børn opfødte paa Landet, hvor de overalt ere omgivne af de uslebne landlige Forhold, ville de faa en klar og tydelig Røst, og de ville være aldeles fri for den forlegne Stammen, som Børn fra Byen gerne lide af. Det

er ingen Nødvendighed, at de skulle tilegne sig Landsbyudtryk og Landsbytonen, og skér det, vil det meget let tabe sig. Det Sprog, som tales af deres Hovmester, der jo lever sammen med dem fra deres Fødsel og med hvem Samlivet fra Dag til Dag bliver inderligere, vil være dem et stadigt Korrektiv og vil forhindre eller udrydde saadanne Landsbyudtryk. Emil vil tale det franske Sprog lige saa rent, som jeg kan tale det; men han vil tale det tydeligere og artikulere meget bedre end jeg.

Naar Barnet begynder at tale, bør det kun høre de Ord, som det kan forstaa, og kun sige dem, som det mægter at udtrykke. De Anstrengelser, som det gør sig, ville medføre, at det, ligesom for at øve sig i at tale tydeligt, vil gentage den samme Stavelse. Naar det begynder at pludre, skal du ikke pine dig for at gætte, hvad det siger. Den Fordring, altid at blive forstaaet, er ogsaa et Slags Herskerkrav, og af dem bør Barnet ikke udøve nogen. Lad det være dig nok, meget opmærksomt at sørge for alt, hvad der er nødvendigt; det bliver Barnets Sag at arbejde paa at gøre sig forstaaelig, hvor det drejer sig om Ting, der ikke ere absolut nødvendige. Endnu mindre bør man jage med at opmuntre Barnet til at tale; det vil nok vide at tale af sig selv, efterhaanden som det føler Nytten deraf.

Man lægger Mærke til — det er sandt — at de Børn, der først meget sent begynde at tale, aldrig komme til at tale saa tydeligt som andre; men det er ikke den sene Talen, der er Grunden til at de faa et daarligt Organ; det forholder sig omvendt. Det er fordi de ere fødte med et daarligt Organ, at de først senere begynde at tale; thi dersom det ikke forholdt sig saaledes, hvorfor skulde de saa begynde at tale meget senere end andre Børn? mon de skulde have mindre Lejlighed, eller opmuntrer man dem mindre? Tværtimod! saasnart man bliver opmærksom paa denne Langsomhed til at tale, bliver man urolig og piner sig meget mere for at faa dem til at tale, end man gjorde lige overfor de Børn, der begyndte i god Tid. Denne misforstaaede Iver kan bidrage meget til, at deres Tale bliver utydeligere, end om man havde været mindre ilfærdig og givet dem den fornødne Tid at øve sig i.

De Børn, som man presser altfor meget til at tale, faa hverken Tid til at lære at udtale Ordene godt eller til at fatte det, som man faar dem til at sige. Lader man dem derimod gaa deres egen Gang, saa øve de sig først i at udtale de allerletteste Stavelser og lidt efter lidt

lægge de en Betydning deri, som man kan forstaa af deres Minespil; de give os saaledes deres egne Udtryk, førend de modtage vore. Deraf følger igen, at de ikke modtage eller bruge vor Udtryksmaade, førend de har forstaaet den. Naar de aldeles ikke presses til at betjene sig af den, begynde de med at lægge Mærke til, hvad Mening vi lægge i vore Ord, og naar de ere blevne sikre i deres Sag, saa optage de dem og bruge dem.

Det største Onde, der følger af dette urimelige Hastværk for at faa Børnene til at tale forud for deres Alder, er just ikke det, at de ikke forbinde nogen Forestilling, hverken med hvad vi sige til dem eller med de første Ord, som de selv sige; men det uheldige er, at de lægge en anden Mening ind i Ordene, uden at vi mærke det, saa at det vel kan tage sig ud, som om de give meget passende Svar; men i Virkeligheden tale de uden at forstaa os, og uden at vi forstaa dem. I Almindelighed er det saadanne Tvetydigheder, der gør, at vi undertiden blive saa overraskede over deres Indfald, hvortil vi har laant dem Begreber, som de selv aldrig har forbundet dermed. Denne fra vor Side manglende Opmærksomhed for den virkelige Mening, som Ordene har for Børnene, syntes mig at være Aarsagen til deres første Fejltagelser, og disse Fejltagelser ville — selv efter at de ikke eksistere mere — dog faa Indflydelse paa deres Tænkning for hele deres Liv. I det følgende vil jeg mere end én Gang faa Lejlighed til at oplyse dette ved Eksempler.

Lad endelig Barnets Ordbog være saa lille som mulig. Det er til stor Skade, at Barnet har flere Ord end Forestillinger og at det forstaar at sige mange Ting, som det ikke mægter at forbinde nogen Tanke med. Jeg tror, at én af Grundene til, at Bønderne i Almindelighed har en sundere Dømmekraft end Bybeboerne, er den, at deres Ordforraad er mere indskrænket. De har faa Begreber; men de anvende dem træffende.

De første Fremskridt i Barndomstiden foregaa næsten alle paa én Gang. Barnet lærer at tale, at spise og at gaa næsten paa én og samme Tid. Dette er egentlig det første Afsnit af dets Liv. Forud derfor er det intet mere, end hvad det var i Moders Liv; det har ingen Følelse, ingen Forestillinger; det er næppe, at det sanser, og det føler ikke en Gang sin egen Tilværelse.

Vivit, et est vitæ nescius ipse suæ. [1])

---

[1]) Ovid. Trist. lib. I, 3, 12: Det lever, men véd om sit Liv dog intet.

ANDEN BOG.

Vi staa nu ved Livets andet Grænseskel, hvor Barndommen egentlig ender; thi Ordene *infans* (Barn) og *puer* (Dreng) ere ikke enstydige. [1]) Det første betegner en Underafdeling af det andet og betyder: *den som ikke kan tale.* Derfor kan man hos Valerius Maximus finde Udtrykket: *puerum infantem.* [2]) Jeg vedbliver imidlertid efter vor Sprogbrug at betjene mig af samme Ord lige indtil den Alder er naaet, da vort Sprog har andre Udtryk.

Naar Børnene begynde at tale, saa græde de mindre. Dette Fremskridt er naturligt, det ene Sprog træder i Stedet for det andet. Saasnart de med Ord kunne fortælle, hvad der er i Vejen med dem, hvorfor skulde de saa sige det ved at skrige? det skulde da være, at Smerten var altfor heftig til at kunne udtrykkes med Ord. Blive de altsaa ved med at græde, saa er det de Menneskers Fejl, som omgive dem. Fra det Øjeblik, at Emil én Gang har sagt: *det gør ondt,* saa skal der meget heftige Smerter til for at faa ham til at græde.

Dersom Barnet er saa ømskindet og kælent, at det giver sig til at skrige for ingenting, skal jeg snart stoppe den Kilde ved at lade det skrige forgæves og uden Virkning. Saalænge det græder, gaar jeg slet ikke hen til det; men jeg løber derhen, saasnart det tier. Inden ret længe vil dets Maade at kalde paa netop være at tie eller i det højeste at give et eneste Skrig. Det er igennem den Virkning, som deres Tegn udøve, at Børnene lære at

---

[1]) Det franske Sprog har ligesom vort kun ét Ord (enfant), hvor Latinerne havde to: *infans*, der brugtes om Barnet i den første Tid og *puer*, hvormed Barnet betegnedes lige indtil 17-Aars Alder.
O. A.

[2]) Lib. I Cap. VI.

dømme om deres Betydning; de har ingen anden Maade. Hvad Smerte end et Barn tilføjer sig, vil det være meget sjældent, at det græder, naar det er ene, med mindre det skulde have Haab om at blive hørt.

Dersom det falder og slaar sig en Bule i Hovedet eller støder sin Næse tilblods, eller dersom det skærer sig i Fingrene, saa — i Stedet for at styrte hen til det med Forfærdelsen malet i mit Ansigt — vil jeg forholde mig ganske rolig, en lille Tid i det mindste. Ulykken er sket, nu er det nødvendigt at finde sig i den; al min Iver vilde kun tjene til at forskrække det end mere og forøge dets Smertefornemmelse. Har man saaret sig, saa er det i Virkeligheden meget mere Ængstelsen end selve Saaret, der forvolder Pine. Angsten vil jeg i det mindste spare det for; thi det vil sikkert dømme om Stødet eller Slaget, som det ser, jeg dømmer derom. Dersom det ser mig komme løbende fuld af Uro for at trøste og beklage det, saa vil det frygte for, at det nu er ude med det. Ser det derimod mig bevare min Koldblodighed, saa vil det ogsaa snart blive roligt og tro, at Skaden er helbredet, saasnart det ikke mere føler, det gør ondt. Det er i denne Alder, man modtager de første Indøvelser i Mod og at man — ved uden Forskrækkelse at taale lettere Smerter — lærer lidt efter lidt at bære de store.

Det er saa langt fra, at jeg vil bære Omsorg for, at Emil ikke skal saare sig, at jeg tværtimod vil være meget ked af, om han aldrig skulde saare sig, eller blive et voksent Menndske uden at have kendt noget til Smerte. At taale noget, er det første, han maa lære og som han vil have den allerstørste Gavn af at kende. Det synes som om Børnene netop derfor ere smaa og svage, for at de uden Fare kunne tilegne sig disse saa vigtige Lærdomme. Falder et Barn saa langt, det er, brækker det ikke Benene derfor; slaar det sig med en Kæp, gaa Armene ikke i Stykker af den Grund, og griber det om et eller andet skarpt Redskab, vil det næppe tage saa fast paa det, at Saaret bliver videre dybt. Jeg véd ikke, at man nogensinde har set, at et Barn, der havde Frihed til at tumle sig, slog sig ihjel eller til Krøbling eller tilføjede sig nogen nævneværdig Skade, med mindre man da i Tankeløshed havde stillet det lige ved Randen af en stejl Skraaning eller alene ved Ilden, eller man havde efterladt farlige Instrumenter i dets umiddelbare Nærhed. Hvad skal man dog sige om den Masse af Indretninger, som man samler sammen om et Barn for at beskytte det mod enhver Art

af Fare, indtil det som voksent Menneske staar helt hjælpeløst, uden Mod og uden Erfaring, saa at det tror sig Døden nær ved den mindste Rift, og besvimer bare ved at se en Draabe af sit eget Blod?

Vor naragtige Iver for at vejlede Børnene gaar altid ud paa at lære dem det, som de meget bedre kunde lære sig selv, og derover glemme vi, hvad vi — og kun vi kunne lære dem. Kan man tænke sig noget mere taabeligt end al den Besvær, man gør sig for at lære dem at gaa, som om man nogensinde havde set et voksent Menneske, der — paa Grund af sin Ammes Forsømmelighed — ikke forstod at gaa? Tværtimod — hvor mange Mennesker ser man ikke, der hele deres Liv har en elendig Gang, fordi man selv har lært dem at gaa daarligt!

Emil skal hverken have Faldehat, Gangvogn eller Gangkurv eller føres i Ledebaand. Fra det Øjeblik, han begynder at kunne sætte den ene Fod foran den anden, skal han kun støttes paa Steder, hvor der er Stenbro, som man skal se at komme over i en Fart. [1]) I Stedet for at lade ham hensygne i fordærvet Stueluft, skal man hver Dag føre ham ud paa en Eng, hvor han kan løbe, tumle sig og — falde hundrede Gange om Dagen; men saa meget desto bedre; thi han vil derved meget snart lære at rejse sig. Frihedens Velvære vil i fuldt Maal erstatte ham de Stød, han faar. Min Fostersøn vil jo nok faa adskillige Skrammer; men han vil til Gengæld altid være straalende glad. Naar andre Børn ere mindre udsatte, saa ere de ogsaa under stadig Tvang, aldrig fri, og altid i daarligt Humør. Jeg tvivler om, at Fordelen vil være paa deres Side.

Et andet Fremskridt, som gør det mindre nødvendigt for Børnene at klynke, er dette, at deres Kræfter øges. Naar de selv mægte mér, behøve de ikke saa ofte at tage deres Tilflugt til andres Hjælp. Med Kræfterne vokser ogsaa deres Indsigt, som sætter dem i Stand til at bruge dem. Med dette Trin er det egentlig, at det individuelle Liv begynder; Barnet bliver sig bevidst, og Erindringen lærer det paa hvert Punkt af dets Tilværelse at føle sig som det samme Væsen. Det bliver en virkelig Enhed, et

[1]) Der gives ikke noget mere komisk og mere usikkert, end de Menneskers Gang, som man alt for meget har holdt i Ledebaand, mens de var smaa. Det er en af disse Bemærkninger, som bliver en Trivialitet, fordi den er saa rigtig, men som er træffende i mere end én Betydning. *R.*

Selv og, som Følge deraf, modtagelig for Lykke og Ulykke. Det er af Vigtighed, at det fra nu af betragtes som et moralsk Væsen.

Endskønt man saa temmelig nøjagtig kender den yderste Grænse for Menneskelivet og den Sandsynlighed, der i enhver Alder er for at naa den, saa er der dog intet mere usikkert end Varigheden af den enkeltes Liv; kun yderst faa naa den højeste Alder. De største Farer true os i Begyndelsen af vort Liv; jo kortere man har levet, desto svagere Haab tør man gøre sig om at leve Livet ud. Af de Børn, der fødes, naar i det højeste Halvdelen Ungdomsalderen, og det er meget muligt, at dit Barn ikke naar Manddomstiden.

Hvad skal man dog tænke om denne barbariske Opdragelse, som opofrer Nutiden for en uvis Fremtid, som bebyrder Barnet med Baand af enhver Art og begynder med at gøre det ulykkeligt for at berede det for en — jeg véd ikke hvilken — forventet Fremtidslykke, som det rimeligvis aldrig vil komme til at nyde? Selv om jeg nu maatte ansé denne Opdragelse for at være nok saa fornuftig efter dens Hensigt, hvor kan jeg saa uden at oprøres se disse ulykkelige Stakler pinte ind under et utaaleligt Aag og fordømte til et uophørligt Slid som Galejslaver uden at have Sikkerhed for, at al denne deres Møje en Gang vil blive dem til Nytte? Denne livsglade Alder henrinder under Taarer, Prygl, Trusler og i Slaveri. Man piner den ulykkelige til hans eget bedste, og man ser ikke Døden, som man selv kalder paa, og som griber ham midt under denne kedsommelige Forberedelse. Hvem véd, hvormange Børn der ere faldne som Ofre for en Faders eller Hovmesters naragtige og indbildte Visdom? Lykkelige ere de, som undslippe hans Grusomhed; den eneste Fordel, de har af alle de Pinsler, man har ladet dem lide, er den at dø uden at græde for det Liv, hvoraf de kun har kendt Kvalerne.

Mennesker! værer dog menneskelige! dette er eders første Pligt; værer det for enhver Stand, for enhver Alder, for alt det, som ikke er fremmed for Mennesket. Hvilken Visdom drømme I om udenfor det menneskelige? Elsk Barndommen, værn om dens Leg, dens Fryd, dens elskværdige Naturlighed. Hvem af eder har ikke undertiden med Suk ønsket sig tilbage til den Alder, hvor Smilet altid er os paa Læberne, og hvor Sjælen altid ejer Fred? Hvorfor ville I hindre disse smaa uskyldige i at glæde sig i denne korte Tid, der saa hastigt svinder, og berøve dem et saa uskatterligt

Gode, som de ikke forstaa at misbruge? Hvorfor ville I fylde med Bitterhed og Smerter disse saa hurtigt ilende første Aar, som aldrig mere vende tilbage, hverken for dem eller for eder selv? Fædre! kende I det Øjeblik, da Døden henter eders Børn? Bered eder ikke selv Anger og Nag ved at berøve dem de korte Øjeblikke, som Naturen skænker dem; saasnart de kunne føle Glæden over at være til, lad dem nyde den; mag det saa, at de, hvad Time end Gud maa kalde dem, ikke skulle dø uden at have smagt Livet.

Hvormange Røster vil der ikke løfte sig imod mig! Jeg hører i det Fjerne Skraalet af denne falske Visdom, som uophørlig sætter os udenfor os selv, som altid regner Nutiden for intet og uden Ophør forfølger en Fremtid, der flygter i samme Forhold, som man nærmer sig til den. Ved idelig i Tankerne at føre os derhen, hvor vi ikke ere, fører denne indbildte Visdom os derhen, hvor vi aldrig komme.

Barndommen, ville I svare mig, er netop Tiden til at rette Menneskets slette Tilbøjeligheder; det er i Barnealderen, hvor Besværlighederne føles mindst, at man bør mangfoldiggøre dem for at skaanes for dem i den modnere Alder. Men hvem siger, at denne Ordning staar til eders Raadighed og at alle disse skønne Lærdomme, som I proppe i Barnets svage Sjæl, ikke en Dag ville blive det mere til Skade end til Gavn? Hvem har givet eder Brev paa, at I skaane det for noget ved alle de Fortrædeligheder, som I ere saa rundhaandede med? Hvorfor overlæsse I det med flere Byrder, end det efter sin Udvikling kan taale, uden at være sikre paa, at disse nærværende Plagerier indeholde en Kvittering for Fremtiden? og hvorledes ville I bevise mig, at disse slette Tilbøjeligheder, som I gøre Fordring paa at helbrede det for, ikke snarere ere en Følge af eders saa ilde anvendte Omhu end Naturens Værk? Ulykkelige Snusfornuft, som i Nutiden gør en Skabning bundulykkelig i det Haab — godt eller daarligt begrundet — at gøre den lykkelig en Gang i Fremtiden! Men dersom disse Døgnprofeter ikke kunne gøre Forskel paa Tøjlesløshed og Frihed, og mene de, at det, at gøre et Barn lykkeligt, er det samme som at fordærve det, saa lad os lære dem at skelne der imellem.

For ikke at jage efter Skygger, saa lad os ikke glemme, hvad der svarer til vore Vilkaar. Menneskeheden har sin Plads i Skabningsrækken, og Barndommen har sin Plads i Menneskelivet: man maa altsaa betragte Mennesket i

Mennesket og Barnet i Barnet. At anvise og fæstne enhver paa sin Plads, at afpasse (regulere) de menneskelige Lidenskaber efter Mennesket, som det nu én Gang er indrettet: det er alt, hvad vi kunne gøre for at befordre dets Vel. Alt det øvrige afhænger af andre Aarsager, som ligge uden for vort Magtomraade.

Ublandet Lykke eller Ulykke! vi véd jo ikke, hvad det er. Alt er blandet i dette Liv; vi smage aldrig hernede nogen ren Følelse, vi ere ikke to Sekunder i den samme Tilstand. Sjælens Stemninger, saa vel som vort Legemes Befindende, ere i en stadig Omskiften. Medgang og Modgang er fælles for os alle, men i forskelligt Maal. Lykkeligst er den, som har mindst Lidelse, ulykkeligst den, som kender mindst til Glæden. Altid har vi mere af Smerte end af Glæde: denne Forskel er fælles for os alle. Den menneskelige Lyksalighed hernede er altsaa kun negativ, den maa maales efter den mindste Mængde af ondt, som man lider.

Enhver Smertefornemmelse er uadskillelig fra Ønsket om at frigøre sig for den; enhver Forestilling om Glæde er uadskillelig fra Ønsket om at nyde den: ethvert Ønske forudsætter et Savn, og ethvert Savn, som man føler, er pinligt: det er altsaa i Misforholdet mellem vore Ønsker og vore Evner, at vor Ulykke bestaar. Et følende Væsen, hos hvem Evner og Ønsker vare lige, vilde være fuldkommen lykkeligt.

Hvori bestaar altsaa den menneskelige Visdom, eller hvor gaar Vejen til den sande Lykke? Den bestaar just ikke i at formindske vore Ønsker; thi dersom vi vilde mindre, end vi kunde gennemføre, saa vilde en Del af vore Evner være uvirksomme og vi kunde da ikke fuldt ud nyde vor Tilværelse: men den bestaar heller ikke i Udvidelse af vor Formaaen; thi dersom vore Ønsker samtidig voksede i en forholdsvis højere Grad, saa blev vi derved bare mere elendige: men den bestaar i at formindske Ønskernes Overvægt over Evnerne til at virkeliggøre dem, kort sagt: i at bringe fuldkommen Ligevægt mellem det at ville og at kunne. Da er det først, naar alle Kræfterne ere i Virksomhed, at Sjælen vil føle Freden og at Mennesket vil finde sig helt ud tilpas.

Det er saaledes, at Naturen, som gør alt for det bedste, fra først af har indrettet det. Umiddelbart giver den kun Mennesket de til dets Opholdelse nødvendige Begæringer og de tilstrækkelige Evner til at tilfredsstille dem. Alle de øvrige har den gemt som i Behold i Sjælens Dyb, for at de dér

kunne udvikle sig efter Behov. Det er kun i denne oprindelige Tilstand, at det at kunne og at ville er i Ligevægt og at Mennesket ikke er ulykkeligt. Saasnart som disse gemte Evner sætte sig i Virksomhed, vaagner Indbildningskraften — den virksomste af dem alle — og den iler forud for dem alle. Det er Indblildningskraften, som udvider for os det muliges Grænser, det være sig i godt som i ondt, og som følgelig ægger og nærer vore Begæringer igennem Haabet om at kunne tilfredsstille dem. Men Maalet, som fra først af syntes os lige for Haanden, flygter hurtigere, end vi kunne følge; tror man at have naaet det, forvandler det sig og viser sig for os langt ude i det Fjerne. Vi se ikke den Vej, vi allerede har tilbagelagt, og vi regne den for intet; men den, som er tilbage at gennemløbe, vokser og forlænger sig i det uendelige. Saaledes udmatte vi os uden at naa Maalet, og jo mere vi naa af Nydelse, desto længere fjerner Lykken sig fra os.

Jo nærmere Mennesket holder sig til sin naturlige Bestemmelse, desto mindre er Forskellen mellem dets Evner og dets Ønsker, og desto nærmere er det følgelig ved at være lykkeligt. Det er aldrig mindre elendigt, end naar det synes blottet for alt; thi Ulykken bestaar ikke i at undvære Tingen, men i den Trang, som vi føle til den.

Den virkelige Verden har sine Grænser, Indblidningernes Verden er uendelig. Da vi ikke kunne forstørre den første, saa lad os begrænse den anden; thi det er alene Afstanden mellem disse to, som afføder alle de Kvaler, som i Sandhed gør os ulykkelige. Undtag Kraft, Sundhed og den gode Samvittighed, saa ere alle dette Livs saakaldte Goder kun Drømmebilleder, og undtag legemlige Smerter og Samvittighedsnag, saa ere alle vore Ulykker indbildte. »Det er en forslidt Sandhed,« vil man sige; jeg indrømmer det; men den praktiske Anvendelse deraf er ikke forslidt, og det er kun det praktiske, det her gælder om.

Naar man kalder Mennesket svagt, hvad vil saa det sige? Det Ord »Svaghed« peger hen paa et Forhold, en Tilstand hos det Væsen, som man kalder svagt. Det Væsen, som har mere af Kraft end af Fornødenheder, lad det være et Insekt eller en Orm, er stærkt. Det Væsen — var det en Elefant, en Løve, eller en Erobrer, en Helt, ja var det en Gud — hvis Fornødenheder overstige Kraften til at afhjælpe dem, er svagt. Oprørsengelen, som miskendte sin Natur, var svagere end den lykkelige dødelige, som lever med Fred i Overensstemmelse med sin Natur. Mennesket er meget stærkt, naar det nøjes med at være, hvad det

er; men det er uhyre svagt, naar det vil hæve sig op over det menneskelige. Lad os dog ikke indbilde os, at vi vokse i Kraft ved at udvikle vore Evner og Færdigheder; vi formindske den tværtimod, dersom vort Hovmod vokser endnu mere end disse. Lad os udmaale Radien i vor Cirkel, og lad os holde os i dens Midte som Insektet, der sidder midt i sin Væv. Vi vilde da altid være tilfredse med at være os selv og havde ingen Trang til at klage over vor Svaghed; thi vi følte den aldrig.

Ethvert Dyr besidder nøjagtigt de Evner, som ere nødvendige til dets Opholdelse. Alene Mennesket har Overflod af Evner. Er det dog ikke underligt, at denne Overflødighed skal være Kilden til dets Ulykke? I ethvert Land kunne en Mands Arme erhverve mere, end han behøver til sit Underhold. Var han klog nok til ikke at regne denne Overflødighed for noget, vilde han altid have nok, fordi han aldrig havde formeget. »De store Fornødenheder«, sagde Favorinus, »fødes af de store Besiddelser, og det bedste Middel til at skaffe sig de Ting, som man mangler, bestaar ofte i at skille sig af med dem, man har«. [1]) Ved ideligt at arbejde paa at forøge vor Lykke, forvandle vi den til Ulykke. Ethvert Menneske, som kun tragtede efter at leve, vilde leve lykkeligt; følgelig vilde han være god; thi hvad Fordel vilde han have af at være ond?

Dersom vi vare udødelige, vilde vi være saare elendige Væsner. Det er svært at dø — det er sikkert; men det er sødt at haabe paa, at man ikke skal leve altid, og at et bedre Liv skal ende det nærværende Livs Kvaler. Dersom man tilbød os Udødelighed paa Jorden, hvem [2]) vilde da modtage denne sørgelige Gave? Hvilken Tilflugt, hvilket Haab, hvilken Trøst vilde vi da have imod Skæbnens Haardhed og Menneskenes Uretfærdighed. Den uvidende, som ikke ser fremad, har ikke megen Følelse af Livets Værd og frygter kun lidt for at miste det; det oplyste Menneske kender Goder af højere Værdi, som han foretrækker for det nærværende Liv. Det er kun Halvdannelsen og den indbildte Visdom, som, idet den retter vort Blik henimod Døden, men ikke ud over den, gør os den til det værste af alle Onder. Nødvendigheden at dø er for den Vise kun

---

[1]) »Attiske Nætter«, 9de Bog, 8de Kap. *R.* [Taleren Favorinus levede paa Trojans Tid.] *O. A.*

[2]) Man forstaar, at jeg her taler om tænkende Mennesker, og ikke om alle og enhver. *R.*

en Grund til at udholde Livets Trængsler. Dersom man ikke var sikker paa en Gang at miste det, vilde det koste alt for meget at opholde det.

Vore sjælelige Lidelser eksistere kun i Indbildningen med Undtagelse af én eneste, nemlig Forbrydelsen, og den *kunne* vi undgaa. Vore legemlige Lidelser fortære sig selv eller os. Tiden eller — om man vil — Døden ere vore Lægemidler; men vi lide desto mere, jo mindre vi forstaa at lide, og vi skabe os mange flere Kvaler for at (at helbrede vore Sygdomme, end vi vilde faa ved at finde os i dem. Lev efter Naturen, vær taalmodig og jag Lægerne paa Porten; du vil ikke derfor undgaa Døden, men du vil da kun føle den én Gang, medens disse hver Dag ville føre den ind i dine forfærdede Forestillinger, og medens deres løgnagtige Kunst, i Stedet for at forlænge dine Dage, kun suger al Glæden ud af dem. Jeg spørger stadigt: »hvilket virkeligt Gode har denne Kunst bragt Menneskene?« Nogle af dem, den helbreder, vilde dø; det er sandt; men Millioner, som den slaar ihjel, vilde blive i Live. Menneske! er du fornuftig, saa spil ikke i det Lotteri, hvor saa mange Muligheder ere imod dig. Lid, dø eller bliv rask; men — fremfor alt — lev lige indtil den sidste Time.

Hvilken Daarskab og Modsigelse man dog møder i de menneskelige Forhold! Bekymringerne for vort Liv stige i Forhold til, som det taber i Værdi. Udlevede Oldinge begræde det mere end unge Folk; de ville ikke, at de skulle spildes, alle de Tilberedelser, de har gjort for at kunne nyde det, og det er saare grueligt for den sekstiaarige at skulle dø, førend han har begyndt et leve. Man tror, at Mennesket ejer en levende Selvopholdelsesdrift, og det er sandt; men man ser ikke, at denne Drift, saaledes som vi føle den, for en stor Del er Menneskenes eget Værk. Af Naturen bekymrer Mennesket sig kun for at opholde sig, forsaavidt Midlerne staa til hans Raadighed; saasnart disse Midler glippe, beroliger han sig og dør uden at gøre sig unyttige Kvaler. Forsagelsens *første* Lov har Naturen nedlagt i os. De vilde Folkeslag — saa vel som Dyrene — krympe sig meget lidt for Døden, og de taale den næsten uden at klage. Men er denne Lov tilintetgjort, saa danner der sig en anden, som stammer fra Fornuften; men de ere faa, som forstaa at udvinde sig den, og denne selvgjorte Forsagelse bliver aldrig saa fuldkommen og saa hel som den første.

Fremtidssorgerne! disse Fremtidsbekymringer, som uophørlig føre os ud over os selv og ofte ind i noget, som vi

aldrig faa noget med at gøre, de ere den sande Kilde til alle vore Elendigheder. Hvilket Vanvid for et saa forgængeligt Væsen, som Mennesket er, altid at ville stirre langt ud i en Fremtid, som saa sjældent naas, og saa at forglemme Nuet, som er det sikre! Dette Vanvid er saa meget mere ødelæggende, eftersom det uophørligt vokser med Alderen, saa at Oldinge, altid fulde af Mistillid, af Bekymring for Fremtiden og gerrige, hellere ville nægte sig det nødvendige i Dag end undvære det at kunne have til Overflod om hundrede Aar. Saaledes klynge og klamre vi os til alt. Tid, Sted, Menneskene, Tingene, alt det, som er og som vil blive, har den største Betydning for enhver af os: vor egen Person er kun den ringeste Del af os selv. Enhver strækker sig — saa at sige — ud over hele Jorden og bliver følsom for alt paa denne store Overflade. Er det underligt, at vore Lidelser mangfoldiggøres ved alle de mange Punkter, hvor man kan saare os? Hvormange Fyrster har ikke græmmet sig over Tabet af et Land, som de aldrig har set! Hvormange Købmænd er der ikke, hvis Forretning i Indien kun behøver et lille Stød, for at de skulle skrige op i Paris! [1])

Er det Naturen, som saaledes fører Menneskene bort fra dem selv? Er det Naturens Vilje, at enhver skal erfare sin Skæbne af andre og undertiden være den sidste, som erfarer den, saa at mange kunne dø som lykkelige eller ulykkelige Mennesker uden nogensinde at vide det? Jeg ser for mig en Mand; han er rask, munter, kraftig og vel tilpas; hans Nærværelse bringer Glæde med sig, hans Øjne straale af Tilfredshed og Velvære; han er et Billede paa den fuldkomne Lykke. — Saa kommer der et Brev med Posten; den lykkelige Mand ser paa det, det bærer hans Adresse, han aabner det og læser det. Øjeblikkelig forandre hans Miner sig; han blegner, falder i Afmagt. Da han kommer til sig selv, græder han, raser, sukker, river sig i Haaret, fylder Luften med sine Jammerskrig og synes som grebet af de voldsomste Krampetrækninger. Vanvittige! hvad ondt har dog det Papir gjort dig? hvilken af dine Lemmer har det berøvet dig? hvilken Forbrydelse har det

---

[1]) »Mennesket er som besat af en voldsom Iver for at brede sig paa alle Omraader . . . . Jo mere vi udvide vore Besiddelser, desmere udsætte vi os for Skæbnens tunge Slag. Vore Ønskers Løbebane bør være omgivet og begrænset af de nødvendigste Bekvemmeligheders snevre Skranke. De Handlinger, som ikke udspringe af denne Betragtning, ere fejlagtige og sygelige.« *Montaigne.* 3. Bog, Kap. 10.

bragt dig til at begaa? hvilken Revolution har det afstedkommet i dig selv, saa det har kunnet sætte dig i den Tilstand, hvori jeg nu ser dig?

Dersom nu dette Brev var gaaet fejl, om nu en kærlig Haand havde kastet det paa Ilden, saa vilde denne dødeliges Skæbne — lykkelig og ulykkelig paa samme Tid — have været, synes det mig, et ganske mærkeligt Problem. Hans Ulykke, kunde man sige, var virkelig. Meget vel; men han følte den jo ikke. Hvor var den saa? Hans Lykke var indbildt. Jeg forstaar: Sundhed, Munterhed, Velvære, Sjælefred ere kun Drømmebilleder. Vi leve ikke mere, hvor vi ere; vi leve kun dér, hvor vi ikke ere. Er det Umagen værd at have saa stor Frygt for Døden, forudsat, at det, hvori vi leve, dog bliver. [1])

O Menneske! nøjes med at være, hvad du er inderst inde i dig selv, og du vil ikke mere være elendig. Bliv paa den Plads, som Naturen har anvist dig i Skabningsrækken, og ingen Magt vil kunne fortrænge dig derfra; stamp ikke imod Nødvendighedens haarde Lov og svæk ikke, ved forfængelig Modstand, de Kræfter, som Himlen ikke har givet dig til at gøre dig større eller til at forlænge din Tilværelse, men alene til at bevare den saaledes og saalænge, som det behager den. Din Frihed, din Magt gaar ikke længere end dine naturlige Kræfter, ikke udover dem; alt andet er kun Trældom, Indbildning og Blændværk. Selve Herskermagten er Trældom, naar den er afhængig af den offentlige Mening; thi du er afhængig af deres Fordomme, som du behersker i Kraft af Fordomme. For at kunne lede dem, som det behager dig, er det nødvendigt, at du maa gøre og lade ganske som det behager dem.

---

[1]) »Major pars mortalium de naturæ malignitate conqueritur qvod in exiguum ævi gignimur . . . . non exiguum temporis habemus, sed multum perdimus. Satis longa vita est, si tota bene collocaretur . . . . Præcipitat quisque vitam suam, et futuri desiderio laborat præsentium tædio«.

[Største Parten af de dødelige klage over Naturens Karrighed, fordi vi fødes til et saa kortvarigt Liv . . . . vi har ikke lidt af Tid; men vi spilde megen Tid. Livet er langt nok, dersom det helt igennem anvendtes godt . . . . Hver af os sprænger sit Liv, og af Bekymring for Fremtiden lider man Nød i Nutiden.]

Seneca: Om Livets Korthed, Kap. I og VII.

Vore Lidenskaber fører os udover os selv . . . . vi ere aldrig hjemme, altid paa Farten: Frygt, Attraa, Haab vender os med al Magt mod Fremtiden og røver os Følelse og Tanke for det nærværende for at føruøje os med al det, som kommer, vel at mærke, naar vi ikke ere mere! *Montaigne* 1. Bog, Kap. 3.

De behøve kun at skifte Tænkemaade, for at du — hvad enten du vil eller ej — maa ændre din Handlemaade. Dine Omgivelser behøve kun at forstaa det Folks Mening, som du tror at styre, eller disse Yndlinges, som styrer dig, eller din Families eller dine egne Meninger: disse Vesirer, disse Hoffolk, disse Præster, disse Soldater, disse Tjenere, disse Sladdersøstre, ja lige ned til Børnene, de ville — var du end en Themistokles [1]) i Geni — lede dig som et Barn midt imellem dine Legioner. Du kan gøre hvad du vil, saa vil din virkelige Myndighed dog aldrig overskride dine virkelige Kræfter og Evner. Saasnart man skal se med andres Øjne, maa man ogsaa ville med andres Vilje. Mine Folk ere mine Undersaatter! siger du nok saa stolt. Ja vel! men du, hvad er saa du? du er dine Ministres Undersaat. Og dine Ministre igen, hvad er de? De ere deres Embedsmænds, deres Elskerinders, deres Tjeneres Tjeners Undersaat. Tag alt, riv alt til dig og øs Penge ud med begge Hænder, opkast Batterier, rejs Galger og Stejler, giv Love og Resolutioner, skaf flere Spioner, Soldater, Bødler, Fængsler og Lænker: stakkels smaa Mennesker! hvad vil alt dette nytte eder? I ville ikke blive bedre betjente, hverken mindre bestjaalne eller mindre bedragne, heller ikke mere uindskrænkede i Magt. I ville blive ved med at sige: Vi ville! — og I ville blive ved med at gøre, hvad de andre ville.

Den eneste, som kan fuldbyrde sin Vilje, er den, som — for at gennemføre den — ikke behøver at sætte en andens Arme til Enden af sine: deraf følger, at det første af alle Goder er ikke Magt og Myndighed, men Frihed. Det i Sandhed fri Menneske vil kun, hvad det kan og gør det, som det har Lyst til. Se, dette er min store Grundsætning. Det gælder kun om at anvende den paa Barndommen, og man vil da af den kunne udlede alle Regler for Opdragelsen.

Samfundet har gjort Mennesket svagere, ikke alene ved at berøve det den Ret, som det havde over sine egne Kræfter, men i det hele derved, at det har gjort dem utilstrækkelige for Mennesket. Der har vi Grunden til, at

---

[1]) »Denne lille Dreng, som I se dér«, sagde Themistokles til sine Venner, »er Grækenlands Styrer: thi han behersker sin Moder, hans Moder behersker mig, jeg hersker over Athenienserne, og Athenienserne styre Grækerne.« O, hvilke smaa Førere vil man ikke ofte finde i Spidsen selv for de største Riger, naar man fra Fyrsten gaar tilbage til den første Haand, som lønligt sætter Maskineriet i Gang.

Menneskets Begæringer mangfoldiggøres samtidigt med, at det bliver svagere, og her ligger ogsaa Grunden til Barndommens Svaghed, sammenlignet med den modne Alders. Er Manden et stærkt Væsen og Barnet et svagt Væsen, saa er det ikke fordi den første har mere absolut Kraft end den sidste, men fordi den første af Naturen er i Stand til at hjælpe sig selv, men Barnet ikke. Det voksne Menneske maa altsaa have mere Vilje og Barnet mere Fantasi ved dette Ord forstaar jeg alle de Begæringer, som ikke udspringe af virkelig Trang, og som man kun kan tilfredsstille ved andres Hjælp.

Jeg har angivet Grunden til denne Svaghedstilstand. Naturen har gennem Fader- og Moderkærligheden draget Omsorg derfor; men denne Kærlighed kan overdrives, være mangelfuld, misbruges. Forældre, som leve i det borgerlige Samfund, omplante før Tiden deres Barn deri. Ved at give det flere Fornødenheder, end det har, hjælpe de ikke paa dets Svaghed, men øge den. De øge den end mere ved at forlange af Barnet, hvad Naturen ikke har forlangt, ved at gøre deres Vilje til Hersker over den lille Kraft, som det har faaet til at fuldbyrde sin egen Vilje, og ved at forvandle — enten for Barnets eller deres eget Vedkommende — til Trældom den gensidige Afhængighed, hvori Barnet holdes af sin Svaghed og de af deres Kærlighed.

Er Mennesket først kommet til Skelsaar og Alder, saa forstaar det at holde sig paa sin Plads; men Barnet, som ikke kender sin, forstaar ikke at hævde sig dér. Det har under vor Varetægt tusende Udveje at slippe ud, og det er deres Sag, som lede det, at holde det tilbage; men denne Opgave er ikke let. Barnet skal hverken være Dyr eller Menneske, men Barn; [1]) det maa føle sin Svaghed, men ikke lide under den; det skal være afhængigt, men ikke lystre; det bør bede, men ikke befale. Det er kun undergivet andre for dets Fornødenheders Skyld, og fordi disse, bedre end det selv, kunne se, hvad der er det nyttigt og hvad der kan være til Gavn eller Skade for dets Bevarelse. Ingen — ikke en Gang Faderen — har Ret til at befale Barnet noget, som ikke paa en eller anden Maade tjener det til gode.

---

[1]) Il ne doit être ni bête ni homme, mais enfant. D. v. s.: Barnet skal behandles ikke blot efter sin Særstilling i Skabningsrækken men ogsaa efter sin Særstilling (Barnets) i Menneskelivet. Sammenlign II Bog pag. 67 Linje 1 fra neden. *(O. A.)*

Førend Fordommene og de menneskelige Indretninger havde omkalfatret vore naturlige Tilbøjeligheder, bestod Børnenes, saavel som de voksnes Lykke i Brugen af deres Frihed; men denne Frihed er hos de første begrænset af deres Svaghed. Den, der gør, hvad han vil, er lykkelig, saafremt han er i Stand til at hjælpe sig selv: Dette er Menneskets Stilling i Naturstanden. Den, der gør, hvad han vil, er ikke lykkelig, dersom hans Trang overstiger hans Kræfter: dette er Barnets Stilling i den samme Stand. Børnene nyde — selv i Naturstanden — kun en ufuldkommen Frihed, lig den, som Menneskene fryde sig ved i det borgerlige Samfund. Da ingen af os kunne undvære de andre, blive vi i denne Henseende atter svage og elendige. Vi ere skabte til at være Mennesker; Lovene og Samfundet kaster os atter tilbage i Barndommen. De rige, de store, Kongerne ere alle sammen Børn, der se, at man er saa ivrig for at hjælpe paa deres Elendighed, og laver sig netop deraf en barnagtig Forfængelighed; de ere helt stolte af al den Omhyggelighed, som man ikke vilde yde dem, dersom de havde været helstøbte Mennesker.

Disse Overvejelser ere vigtige og give os Nøglen til Løsningen af alle Modsigelserne i det sociale System. Der er to Arter af Afhængighed. Afhængigheden af Tingene, hvilken stammer fra Naturen, og Afhængigheden af Menneskene, hvilken er Samfundets Værk. Da den første er uden sædelig Betydning, skader den aldeles ikke Friheden og avler ingen Laster. Afhængigheden af Menneskene er en Uregelmæssighed [1]) og derfor avler den alle Laster, og det er ved den, at Herren og Trællen gensidigt nedbryde hinandens Moralitet. Dersom der gives noget Middel til at læge dette Onde i Samfundet, saa maa det være det at sætte Loven i Menneskets Sted og at udruste Almenviljen med en virkelig Kraft, som er ethvert Udslag af Enkeltviljen overlegen. Dersom Folkenes Love — saaledes som Naturens — kunde eje en Ubøjelighed, som ingen menneskelig Magt nogensinde kunde besejre, saa vilde Afhængigheden af Menneskene atter vende tilbage til at blive Afhængighed af Tingene; man vilde da i Republiken forene alle Naturstandens Fordele med dem, som det borgerlige Samfund ejer, og til Friheden, der magter at holde Mennesket fri for Laster, vilde man føje Moralen, der hæver det op til Dyden.

---

[1]) I mine »*Statsrettens Grundsætninger*« er der vist, at ingen Enheltvilje ordentligvis kan faa Plads i det sociale System. *R.*

Hold Barnet frit for al anden Afhængighed end den, som Tingene selv holde det i, saa vil du under Opdragelsens Fremadskriden følge Naturens Orden. Lad aldrig andet modsætte sig dets uforstandige Ønsker end fysiske Hindringer og de Tugtelser, som selve Handlingerne afføde, og som det ved given Lejlighed vil huske: du skal ikke forbyde det at gøre ondt, det er nok, at du hindrer det deri. Alene Erfaringen eller Afmagten bør træde det i Lovens Sted, Opfyld aldrig dets Ønsker, bare fordi det forlanger det, men kun naar det trænger dertil. Det bør ikke forstaa, hvad Lydighed er, naar det selv foretager noget, og heller ikke, hvad det er at befale, naar andre udføre noget for det. Kom dets manglende Kraft til Hjælp netop saa langt, som det behøver det for at føle sig fri, men ikke befalende: ved at modtage dine Tjenester med en Slags Ydmygelse, vil det hige efter det Øjeblik, da det kan undvære dem og da det vil sætte en Ære i at kunne hjælpe sig selv.

Til at styrke Barnets Legeme og dettes Vækst har Naturen Midler, som man aldrig maa bekæmpe. Man bør aldrig tvinge et Barn til at blive i Ro, naar det vil gaa, og aldrig tvinge det til at gaa, naar det vil blive paa sin Plads. Naar Børnenes Vilje ikke ødelægges ved vore Fejl, da ville de ikke gøre noget unyttigt. Børnene maa have Lov til at springe, løbe eller raabe, som de har Lyst. Alle deres Bevægelser ere nødvendige for deres Legemsbygning, der søger, ifølge en naturlig Drift, at vokse i Styrke; men man maa være paa sin Post lige over for det, som Børnene forlange uden selv at kunne skaffe sig, saa de ere nødte til at ty til andres Hjælp. Da gælder det omhyggeligt at kunne skelne mellem de sande, naturlige Fornødenheder og saa de Fornødenheder, som udspringe af begyndende Lunefuldhed eller ere en Følge af Livets Overdaadighed, hvorom jeg har talt.

Jeg har allerede sagt, hvad man skal gøre, naar et Barn græder for at faa dette eller hint. Jeg skal kun tilføje, at fra det Øjeblik af, da det med Ord kan udtrykke, hvad det ønsker, og dog — for at faa det hurtigere opfyldt eller for at besejre et Afslag — med Taarer vil ligesom give sit Forlangende Eftertryk, da bør dette uigenkaldelig afslaas. Dersom det er noget nødvendigt, det beder om, da maa du forstaa det og straks opfylde dets Ønske; men at give efter for dets Taarer, er at opmuntre det til at udgyde dem; det er at lære det at tvivle om din gode Vilje og at tro, at Paatrængenhed formaar mere hos dig end

Velvilje. Dersom Barnet ikke tror, du er god, vil det snart blive ondt, og tror det, at du er svag, vil det snart blive genstridigt: det er af Vigtighed altid straks at sige ja, naar det gælder et Forlangende, man ikke vil afslaa. Vær ikke ødsel med Afslag, men kald dem aldrig tilbage.

Pas fremfor alt paa ikke at lære Barnet tomme Høflighedsformler, som det ved given Lejlighed kan bruge som et Trylleord til at sætte sin Vilje igennem hos sine Omgivelser og i Øjeblikket faa, hvad der behager det. Under den kunstlede Opdragelse, som de rige faa, lader man det ikke mangle paa at lære dem at befale paa en høflig Maade, idet man foreskriver dem de Udtryk, som de bør bruge, for at ingen skal vove at være dem imod: deres Børn ere ikke bedende, hverken i Tonen eller Maaden at optræde paa; de ere lige saa anmassende, ja endog mere anmassende, naar de bede, end naar de befale, som om de paa den Maade vare sikrere paa at blive adlydte. Man mærker snart, at »*vær saa god*« i deres Mund betyder »*jeg er saa god at forlange* o. s. v.«, og at »*jeg beder Dem*« betyder »*jeg befaler Dem*«. Det er en dejlig Høflighed, som for dem kun har til Hensigt at forandre Ordenes Mening samt aldrig at kunne tale paa anden Maade end som befalende! Jeg for mit Vedkommende er ikke saa bange for at Emil skal blive usleben, som for at han skal blive uforskammet; jeg vil meget hellere, at han i en bedende Tone skal sige »*gør det*«, end han kommanderende skal sige »*jeg beder dem*«. Det er ikke det Udtryk, han bruger, som jeg lægger Vægten paa, men meget mere den Betydning, han lægger deri.

Strengheden kan overdrives og Overbærenheden kan overdrives; man skal i lige Grad undgaa begge Dele. Dersom du lader Børnene gaa for Lud og koldt Vand, udsætter du deres Sundhed, deres Liv; du gør dem i Sandhed elendige; men dersom du ved en altfor vidtgaaende Omhyggelighed skaaner dem for enhver Art af Ubehagelighed, saa lægger du Grunden til stor Elendighed: du gør dem kælne og pylrevorne; du holder dem borte fra at være Mennesker, hvad de dog en Gang, trods al din Umage, maa blive. For ikke at udsætte dem for nogle naturlige Ubehageligheder, laver du dem paa kunstig Vis andre, som Naturen ikke vilde udsætte dem for. Nu vil man vel sige, at jeg selv falder ind under den Katori af daarlige Fædre, som jeg har bebrejdet, at de ofre Børnenes Lykke af Hensyn til en fjern Fremtid, som de maaske aldrig opleve.

Ingenlunde! thi den Frihed, som jeg giver min Fostersøn,

erstatter ham i rigeligt Maal de ubetydelige Ubehageligheder, som jeg lader ham udsætte sig for. Jeg sér smaa Gadeunger tumle sig i Sneen; de ere blaafrosne, stive af Kulde og kunne næppe røre Fingrene. De behøve kun at gaa ind og varme sig; men de gør det ikke. Dersom man nu drev dem ind, saa vilde de hundrede Gange mere føle Strengheden i denne Tvang, end de føle den ved Kulden. Hvad klager man saa over? Gør jeg Barnet Fortræd ved kun at udsætte det for de Ubehageligheder, som det selv gærne vil finde sig i? Jeg gør det bedste for det i Øjeblikket ved at lade det have sin Frihed, og jeg gjør det bedste for det i Fremtiden ved at hærde det imod de Knubs, som det kommer til at taale. Dersom det havde Valget imellem at være min eller din Fostersøn, tror du saa, det vilde betænke sig et eneste Øjeblik?

Kan du tænke dig nogen sand Lykke mulig for noget som helst Væsen udenfor Menneskets naturlige Forhold[1]), og er det ikke at føre Mennesket ud af dets naturbundne Stilling, naar man vil fritage det for det ene som for det andet af alle de Onder, som Slægten er underlagt? Jo, jeg paastaar det! For at værdsætte de store Goder, maa man have kendt de smaa Onder; saaledes er Menneskets Natur. Gaar det altfor glat med det fysiske, vil Moralen forplumres. Det Menneske, som ikke kendte Smerten, vilde hverken kende de bløde Rørelser, som høre Menneskeligheden til, eller Medlidenhedens Sødme; hans Hjerte vilde ikke bevæges af noget, han vilde ikke være nogen god Kammerat, han vilde være en Uting mellem sine jævnlige.

Véd du, hvad der er det sikreste Middel til at gøre dit Barn ulykkeligt? det er at vænne det til at faa alt; thi da dets Ønsker uophørligt vokse ved at opfyldes alt for let, saa vil tidlig eller sént din Afmagt tvinge dig til, imod din Vilje, at komme med et Afslag, og dette uvante Afslag vil pine dit Barn mere end selve Savnet af det, som det ønsker. Snart vil det have den Stok, du holder i Haanden, saa vil det have dit Ur og endelig Fuglen, som flyver forbi; det vil have Stjernen, som det sér skinne — det vil — kort sagt — have alt, hvad det sér: hvordan

---

[1]) Concevez-vous quelque vrai bonheur possible pour aucum être hors de sa constitution? — Rousseau bruger her Ordet »Constitution« ikke i den sædvanlige Betydning: Legemsbeskaffenhed, men om Beskaffenheden af Menneskets hele Natur og Stilling, om Beskaffenheden af alt det, der gør det til *Menneske*.
Cramers Anm. til den tyske Overs.

vil du da bære dig ad med at stille det tilfreds, med mindre du da er en Gud?

Mennesket er af Naturen tilbøjeligt til at betragte alt, hvad det har i sin Magt, som sit. I denne Forstand er Hobbes Sætning[1]) til en vis Grad sand: Lad, samtidigt med at vore Ønsker mangfoldiggøres, ogsaa Midlerne til deres Tilfredsstillelse mangfoldiggøres, og enhver vil gøre sig til Herre over alt. Det Barn altsaa, som kun behøver at ville for at faa, bilder sig ind at være Besidder af den hele Verden; det betragter alle Mennesker som sine Slaver, og naar man endelig bliver nødt til at nægte det noget, vil det — idet det tror alt muligt, naar det kun befaler — ansé dette Afslag som en Slags Oprør; alle de Fornuftgrunde, som man giver det i en Alder, hvor det er uimodtagelig for al Fornuft, ere efter dets Mening kun Paaskud; det sér overalt kun ond Vilje: Følelsen af en formentlig Uretfærdighed forbitrer dets Sind, det faar Nag til alle, og — uden nogensinde at takke, naar det føjes — vil det blive opbragt over enhver Modstand.

Hvorledes skulde jeg kunne tænke mig, at et Barn, saaledes behersket af Vrede og fortæret af den mest lidenskabelige Forbitrelse, nogensinde kunde blive lykkeligt? Lykkelig! saadan en Fyr! det er en Despot, det er paa én Gang den nedrigste Slave og den elendigste Skabning. Jeg har set Børn, opdragne paa denne Maade, som har forlangt, at man skulde sætte Skuldren imod og med ét Skub vælte Huset, at man skulde give dem Vejrhanen, som de saa paa en Kirke, at man skulde standse et Regiment Soldater paa Marchen for at de i længere Tid kunde høre Trommerne, og som har skreget i vilden Sky uden at ville høre paa nogen, saasnart man tøvede med at adlyde dem. Man anstrengte sig forgæves med alt, hvad man kunde hitte paa, for at fornøje dem; da deres Ønsker vare saa voldsomme, fordi de saa let havde faaet dem opfyldte, kunde de haardnakket forlange de umuligste Ting, og de fandt overalt kun Modsigelse, Hindringer, Kval og Smerter. Altid brummende, altid tvære, altid i Raseri tilbragte de deres Dage med at skraale og beklage sig. Var det virkelig lykkelige Væsner? Svaghed og Herskesyge i Forening avler kun Taabelighed og Elendighed. Af to

[1]) Efter Hobbes er af Naturen alle Mennesker lige og have lige Ret til alt. Lidenskaberne fremkalde imidlertid *en Krig af alle imod alle*, hvad atter fører til, at alle overdrage deres Magt til én: saaledes fremstaar den absolute Stat. *O. A.*

uvorne Børn slaar det ene Bordet, det andet lader Havet piske! der skal piskes meget og slaas meget, førend de komme til at leve tilfredse.

Dersom disse Hersker- og Despotnykker allerede gøre dem elendige fra Barndommen af, hvorledes vil det saa gaa, naar de vokse til og komme i mere indgaaende og mangeartede Forhold til andre Mennesker? Hvilken Overraskelse, naar de — vante til at sé alt bøje sig for dem — indtræde i Verden, føle alt imod sig og finde sig knuste under Vægten af den Verden, som de tænkte at kunne tumle efter Forgodtbefindende.

Deres hovmodige Væsen og barnagtige Forfængelighed vil kun skaffe dem Krænkelser, Ringeagt og Spot; Fornærmelser ville høre med til deres daglige Brød; bitre Erfaringer lære dem snart, at de hverken have forstaaet at vurdere deres Stilling eller deres Kræfter rigtigt; da de ikke magte alt, tro de, at de slet intet kunne. De mange uvante Hindringer afskrække dem, al den megen Haan nedværdiger dem: de blive dovne, fejge, krybende og synke lige saa dybt under deres virkelige Værd, som de forhen vare hævede derover.

Vi komme nu tilbage til Grundreglen. Naturen har skabt Smaabørnene, for at man skal elske dem og hjælpe dem; men har den ogsaa skabt dem, for at man skal lystre dem og være bange for dem? har den givet dem et ærefrygtindgydende Væsen, et strengt Blik, en haard og truende Røst, for at de kunne gøre sig frygtede? Jeg kan forstaa, at en Løves Brølen kan sætte Skræk i Dyrene, og at de skælve ved Synet af dens rædselsfulde Medusahoved; men kan man tænke sig et mere upassende, grimt og latterligt Skuespil, end et Optog af Øvrighedspersoner i Embedsdragt, som med deres Øverste i Spidsen kaste sig i Støvet for et Svøbelsebarn og i opstyltede Udtryk holde Tale til det, medens dettes eneste Svar er at skrige og savle.

Lad os betragte Barndommen, som den er; gives der da i Verden et Væsen mere svagt, mere elendigt og mere afhængigt af alle sine Omgivelser end et Barn, som i saa høj Grad trænger til Medynk, Pleje og Beskyttelse? Synes det ikke netop derfor at have faaet en saa sød Skikkelse og en saa rørende Mine, for at alle og enhver, som nærmer sig det, skal faa Interesse for dets Svaghed og ile med at komme det til Hjælp? Kan man saa tænke sig noget mere stødende og unaturligt end at se et herskesygt og trodsigt Barn kommandere alle sine Omgivelser og paatage sig en

uforskammet Herskertone lige over for dem, som bare behøve at forlade det, for at det hjælpeløst maa gaa til Grunde.

Hvem kan saa til Gengæld ikke se, at de første Aars Svaghed paa saa mange Maader lægger Baand paa Børnene, at det vilde være umenneskeligt at forøge dette Aag med nye Baand, tvundne af vore Luner og Indfald, og at det vilde være barbarisk at berøve dem en Frihed, der er saa begrænset, saa de næsten ikke *kunne* misbruge den, og som det vilde gavne baade dem og os saa uhyre lidt at berøve dem? Staar det fast, at ingen saa fuldt ud fortjener at spottes som et vigtigt og hovmodigt Barn, saa er det sikkert, at der ikke er nogen, der har saa stort Krav paa vor Medynk som et lille frygtsomt Barn. Med Skelsaar og Alder begynder det borgerlige Livs Trældom; hvorfor skal man da komme den i Forkøbet ved at begynde med den allerede i Hjemmet? Lad os dog taale, at et Øjeblik af Livet er friet for det Aag, som Naturen ikke har paalagt os, og lad Barndommen tumle sig i den naturlige Frihed, som i det mindste en Tid holder den borte fra de Laster, som det bylter paa sig under Trældommen.

Kom kun I strenge Opdragere, I Fædre, som underkue eders Børn! kom allesammen med eders overfladiske Indvendinger; men førend I prise i høje Toner eders Methoder, saa lærer dog en Gang Naturens at kende.

Jeg kommer nu tilbage til det praktiske. Jeg har allerede sagt, at du ikke bør give dit Barn noget, bare fordi det forlanger, men kun fordi det behøver det, [1]) og at det intet bør gøre for at lystre, men kun fordi det er nødt dertil: altsaa maa Ordene at »lystre« og at »befale« være strøgne af dets Ordbog; endmere Ord som »Pligt« og »Skyldighed«, medens derimod Ord, som betegne Styrke, Nødvendighed, Afmagt og Tvang maa have en stor Plads. Førend man naar til Skelsaar og Alder, kan man ikke have nogen Forestilling om moralske Væsner eller om Samfundsforholdene; man maa derfor saameget som muligt undgaa at bruge de Ord, som betegne disse Ting, for at Barnet

[1]) Man maa forstaa, at som Straffen ofte er en Nødvendighed, saa er Fornøjelse ogsaa undertiden fornøden. Der er derfor hos Børnene et eneste Forlangende, som man aldrig maa opfylde: det er Ønsket om at blive adlydte. Derat følger, at det fremfor alt gælder om at undersøge Bevæggrunden, der ligger bag deres Ønske. Tilstaa dem saa meget som muligt, alt hvad der kan give dem en virkelig Fornøjelse; nægt dem altid, hvad de forlange af Lunefuldhed eller for at vise deres Myndighed.

ikke fra Begyndelsen af til disse Ord skal knytte falske Forestillinger, som man ikke vil være i Stand til siden hen at udrødde. Den første falske Forestilling, som sætter sig fast i Barnets Hoved, er for det en Spire til Vildfarelser og Laster; det er dette første Skridt, som man fremfor alt maa være opmærksom paa. Sørg for, saalænge Barnet kun paavirkes af sanselige Ting, at alle dets Forestillinger indskrænke sig til Sanseindtryk, og giv Agt paa, at det overalt kun kommer til at lægge Mærke til den fysiske Verden. Sker dette ikke, saa kan du være sikker paa, at det enten slet ikke vil høre paa dig, eller at det om den Moralverden, du taler til det om, vil danne sig en Mængde fantastiske Forestillinger og Begreber, som du aldrig i Livet vil faa Bugt med.

At bruge Fornuftgrunde lige over for Børnene var Lockes store Grundsætning, og den er paa højeste Mode den Dag i Dag. Udfaldet af Methoden synes mig dog ikke meget skikket til at bringe den til Ære og Værdighed, og jeg for mit Vedkommende kender ingen større Narre, end de Børn, hvem man saa ivrigt har snakket Fornuft med. Af alle Menneskets Evner er Fornuften, der saa at sige er sammensat af alle de øvrige, den der vanskeligst og senest udvikler sig, og saa vil man endda bruge den til at udvikle de andre! Mesterstykket af en god Opdragelse er jo at danne et fornuftigt Menneske — og saa paastaar man endda at kunne opdrage et Barn ved Fornuftgrunde! Herregud! det er at begynde med Enden; det er jo at ville danne sig et Stykke Værktøj af selve det Værk, man skal udføre. Dersom Børn forstod Fornuft, behøvede de ikke at opdrages; men ved fra deres tidligste Alder at tale med dem i et Sprog, som de slet ikke forstaa, vænner man dem til at nøjes med Ord, til at kritisere alt, hvad man siger dem, til at tro sig lige saa kloge som deres Lærere og til at blive Ordkløvere og Stivnakker. Alt hvad man tror at opnaa hos dem ved Fornuftgrunde, opnaar man dog kun af Grunde, som udspringe af Begærlighed, Frygt eller Forfængelighed, som man derfor altid er nød til at regne med.

Til følgende Formel kan saa godt som alle de Moral-lærdomme, man giver og kan give Børn, føres tilbage.

Læreren:

Dette maa man ikke gøre.

Barnet:

Hvorfor maa man ikke gøre det?

Læreren:

Fordi det er ondt.

Barnet;

Ondt! hvad er da ondt?

Læreren:

Hvad man forbyder dig.

Barnet:

Hvad ondt er der i at gøre det, man forbyder mig?

Læreren:

Man vil straffe dig, fordi du har været ulydig.

Barnet:

Jeg vil gøre det saa, at man ikke faar noget at vide derom.

Læreren:

Man vil passe paa dig.

Barnet:

Saa skjuler jeg mig.

Læreren:

Man vil udspørge dig.

Barnet:

Jeg vil lyve.

Læreren:

Man maa ikke lyve.

Barnet:

Hvorfor maa man ikke lyve?

Læreren:

Fordi det er ondt o. s. v.

Der har vi den uundgaaelige Cirkel. Gaar du udenfor den, saa vil Barnet ikke længer forstaa dig. Er det ikke en saare nyttig Undervisning? Jeg gad gerne vide, hvad man kunde sætte i Stedet for denne Samtale! Selv Locke vilde sikkerlig have været i stor Forlegenhed. At kende godt og ondt, at have Forstand paa Fornuftgrunde og Menneskets Pligter er ikke et Barns Sag.

Naturen vil, at Børnene skulle være Børn, førend de blive Mennesker. Dersom vi ville vende op og ned paa denne Ordning, saa ville vi kun frembringe for tidligt udviklede Frugter, som hverken have Modenhed eller Smag og som snart ville fordærves: vi ville skabe unge lærde og gamle Børn. Barndommen har sin Maade at se, tænke og føle paa, som er egen for den; intet er mere taabeligt end at ville give den vor i Stedet. Jeg kunde lige saa godt forlange, at et Barn skulde være fem Fod i Højden, som forlange, at det skulde besidde Dømmekraft i ti Aars Alderen. Og hvortil skulde ogsaa Fornuften tjene dem?

Den er en Tøjle paa Kraften; men Barnet behøver ikke denne Tøjle.

Forsøger du paa at overbevise dine Elever om Lydighedens Pligt, saa vil du med denne foregivne Overbevisen forbinde Tvang og Trusler, eller — hvad værre er — Smiger og Løfter. Lokkede altsaa af Egeninteresse eller tvungne ved Magt, handle de som om de vare overbeviste af Fornuftgrunde. De se meget godt, at Lydigheden gavner, og at Opsætsighed skader dem, saasnart du mærker enten det ene eller det andet hos dem. Men da du ikke fordrer andet af dem, end hvad der er dem ubehageligt, og da det altid er pinagtigt at rette sig efter en andens Vilje, saa søge de i Smug at gøre, hvad de selv ville, og ere overbeviste om, at de gøre noget godt, naar man bare ikke opdager deres Ulydighed, medens de dog ere rede til at indrømme, hvis de blive opdagede, at det er noget ondt, de have gjort, fordi de frygte for Straffen. Da Læren om Pligterne slet ikke ligger for deres Alder, saa gives der ikke det Menneske i Verden, som magter til Bunds at gøre dem i Sandhed indlysende for Børnene; men Frygten for Straf, Haabet om Tilgivelse, den ubehagelige Stilling, de ere i, og Vanskeligheden i at finde paa Svar tvinger alle de Tilstaaelser ud af dem, som man forlanger; man bilder sig saa ind at have overbevist dem, medens man kun har trættet dem eller gjort dem rædde.

Hvad følger nu deraf? For det første, at du — ved at paalægge dem en Pligt, som de ikke føle — vækker Misstemning hos dem imod dit Tyranni og vender deres Kærlighed bort fra dig; for det andet, at du lærer dem at blive hykkelske, falske og løgnagtige, for enten at presse dig for Belønninger eller unddrage sig for Tugtelser; endelig at du — ved at vænne dem til altid med en synlig Bevæggrund at dække over en skjult — selv giver dem Midlet i Hænde til at skuffe dig, berøve dig Lejlighed til at lære deres sande Karakter at kende og til ved given Lejlighed at spise dig og andre af med tomme Ord og Udflugter. Men Lovene, vil man sige, bruge — hvorvel de ogsaa ere bindende for Samvittigheden — alligevel Tvang imod de voksne Mennesker. Jeg indrømmer det; men hvad er disse Mennesker andet end Børn, som Opdragelsen har ødelagt? Det er netop det, man skulde forebygge. Brug Magt lige overfor Børnene og Fornuften overfor de voksne; saaledes er den naturlige Orden: den Vise behøver ingen Lov.

Behandl din Fostersøn efter sin Alder. Anbring ham fra først af paa sin Plads og hold ham saa godt dér, at

han ikke mere fristes til at forlade den. Da vil han praktisere de vigtigste af Visdommens Lærdomme, før han véd, hvad Visdom er. Befal ham aldrig noget, absolut intet, hvad saa end i Verden det kan være. Lad det ikke en Gang gaa op for ham, at du gør Fordring paa at have nogen Myndighed over ham. Lad ham alene forstaa, at han er svag, og at du er stærk, at han — efter hele sin og din Stilling — nødvendigvis er afhængig af dig; det bør han vide, lære og føle. Lad ham i god Tid paa sit stolte Hoved føle det haarde Aag, som Naturen paalægger Mennesket, Nødvendighedens tunge Aag, under hvilket ethvert endeligt Væsen maa bøje sig; lad ham se, at denne Nødvendighed udspringer af Tingene og aldrig af Menneskeluner, [1]) at det er Kraftens og ikke Myndighedens Tøjler, der holde ham tilbage. Forbyd ham ikke, hvad han bør holde sig borte fra, men mag det saa, at du, uden Forklaringer, uden Fornuftgrunde, forhindrer ham i at gøre det. Hvad du vil tilstaa ham, tilstaa ham det paa hans første Ord, uden Tiggen, uden Bønner, fremfor alt uden Betingelser. Giv dine Tilladelser med Glæde, dine Afslag kun modstræbende; men lad alle dine Afslag være uigenkaldelige: lad intet Overhæng bringe dig til at vakle. Det en Gang udtalte *Nej* bør være som en Kobbermur, imod hvilken Barnet kun en fem eller seks Gange vil have udtømt sine Kræfter for aldrig mere at forsøge paa at omstyrte den.

Det er paa denne Maade, at man hjælper det til Taalmodighed, Ligevægt i Sindet, Forsagelse og Tilfredshed, selv naar det maa give Afkald paa, hvad det har ønsket; thi det ligger i Menneskets Natur med Taalmodighed at finde sig i det uundgaaelige, men det finder sig ikke i ond Vilje hos andre. Det Ord: *der er ikke mér*, er et Svar, som aldrig gør et Barn oprørsk, medmindre det da tror, at man har løjet for det. For Resten gives der her ingen Middelvej; man maa enten aldeles intet fordre af Barnet eller ogsaa fra Begyndelsen af tvinge det til den mest fuldkomne Lydighed. Den elendigste Opdragelse bestaar i at tillade Barnet at vakle imellem at følge sin egen eller din Vilje, hvoraf følger en uafbrudt Strid mellem dig og det,

---

[1]) Man kan være sikker paa, at Barnet vil betragte som Lune enhver Vilje, der strider mod dets egen, og hvis fornuftige Grund det ikke kan indse. Men nu føler Barnet intet til Grunden i alt det, som modsætter sig dets Indfald. *R.*

om hvem af jer to, der skal være Herren: saa vilde jeg hundrede Gange hellere, at Barnet altid var det.

Det er egentlig ganske mærkeligt, at man — saa længe man har befattet sig med Børneopdragelse — ikke har kunnet tænke sig andre Opdragelsesmidler end Kappestrid, Skinsyge, Forfængelighed, Begærlighed og slavisk Frygt, der alle sammen høre til de farligste Lidenskaber, yderst villige til at bringe Gæring og i høj Grad skikkede til at fordærve Sjælelivet, endog før Legemet er fuldt udviklet. Med enhver Lærdom, som man for tidligt propper ind i Børnenes Hoved, planter man en Last dybt i deres Hjerte; tankeløse Lærere tro at gøre Underværker, naar de gøre Børnene onde for at lære dem, hvad det gode er, og derpaa fortælle de os med den højtideligste Mine: »saaledes er Mennesket«! Ja, ganske vist, saaledes er det Menneske, som I har dannet.

Man har forsøgt alle Midler undtagen et, det eneste netop, som kan føre til Maalet: Friheden indenfor en fornuftig Ordning. Man bør aldeles ikke give sig af med at opdrage et Barn, naar man ikke forstaar, udelukkende ved Hjælp af Lovene for det mulige og umulige, at lede det derhen, hvor man vil. Da Rækkevidden af det ene som af det andet er Barnet lige ukendt, kan man, lige over for det, forlænge og forkorte den, som man vil. Med denne ene Nødvendighedens Snor kan man binde det, drive det fremad eller holde det tilbage, uden at det knurrer derover; man kan alene ved den Kraft, der ligger i dette: »det kan ikke være anderledes« gøre det bøjeligt og lærevilligt uden at nogen Unode faar Lov til at slaa Rod i det; thi Lidenskaberne komme ikke i Bevægelse, naar de ikke kunne udøve nogen Virkning.

Giv ikke din Elev nogen Lærdom i Ord; han bør kun faa den igennem Erfaringen. Idøm ham ikke nogen Art af Straf; thi han forstaar ikke, hvad det vil sige at være strafskyldig. Lad ham aldrig bede om Forladelse; thi han har ingen Forstand paa at krænke dig. Da alle hans Handlinger ere blottede for al bevidst Sædelighedsfølelse, er han jo ikke i Stand til at gøre noget moralsk slet, der fortjener enten Tugtelse eller Bebrejdelse.

Jeg ser allerede den forfærdede Læser — udfra vore Børn, som de nu en Gang ere — at dømme om dette Barn og sige: han bedrager sig! Den stadige Tvang, hvori vi holde vore Børn, ægger deres Livslyst; jo mere Tvang de ere i under vore Øjne, desto voldsommere blive de i det Øjeblik, de slippe løs; det er en given Sag, at de, naar de

kunne, maa se at skaffe sig Erstatning for den haarde Tvang, hvori man holder dem. To Skoledrenge fra Købstaden ville gøre mere Skade paa Mark og i Skov end en hel Landsbys Ungdom tilsammen. Luk en lille Junker og en Bondedreng ind i ét Kammer; den første vil have vendt op og ned paa alt og slaa alt i Stykker, førend den anden faar rørt sig af Stedet. Hvad kan nu være Grunden hertil, dersom det ikke er den, at den ene skynder sig med at misbruge et Øjebliks Frihed, medens den anden, altid sikker paa sin Frihed, ikke har saa stor Hast med at bruge den? Og dog ere Landsbybørnene — snart klappede og snart nappede — endnu langt fra den Tilstand, hvori jeg vil, at Børnene bør bevares.

Vi maa fastslaa som uimodsigelig Grundsætning, at de første naturlige Rørelser altid føre i den rigtige Retning: der er ingen oprindelig Forvendthed i det menneskelige Hjerte; der findes dér ikke en eneste Udyd, uden at man jo kan eftervise, hvorledes og ad hvilken Vej den er kommen derind. Den eneste naturlige Lidenskab i Mennesket er Selvkærligheden eller Egenkærligheden, Ordet forstaaet i sin Almindelighed og ikke efter dets snevrere Betydning. Denne Egenkærlighed i sig selv, eller i Forholdet til os, er god og nyttig, og da den intet nødvendigt Forhold har til andre, saa er den i denne Henseende af Naturen nevtral: den bliver kun god eller ond efter den Anvendelse, man gør af den, og efter de Forhold, man fører den ind i. Lige indtil det Tidspunkt, da Egenkærlighedens Vejleder — det er Fornuften — kan fødes, er det altsaa af Vigtighed, at et Barn intet foretager sig, fordi det er set eller hørt, intet — kort sagt — som angaar andre, men alene det, som Naturen forlanger af det, og da vil det ikke gøre andet end godt.

Jeg mener ikke, at det aldrig vil gøre Skade, at det ikke vil saare sig eller maaske sønderslaa en kostbar Genstand, som det faar fat paa. Det kunde gøre meget ondt uden at gøre det onde, efterdi den slette Handling afhænger af Viljen til at gøre Skade; men denne Hensigt vil et Barn aldrig have. Dersom det bare en eneste Gang handlede ud fra denne Hensigt, vilde det allerede være fortabt: det vilde være et ondt Barn, næsten uden Redning.

Der gives mange Ting, som ere onde i den gerriges Øjne, men ikke i den fornuftiges. Lader man Børnene i fuld Frihed udøve deres Tankeløsheder, maa man selvfølgelig fjerne fra dem alt det, der kunde gøre det til en dyr Spas for os; man maa ikke lade noget være i deres

Nærhed, som kan slaas i Stykker eller som er kostbart. Deres Værelse maa være forsynet med grove og stærke Møbler, ingen Spejle, intet Porcellain, ingen Luksusgenstande. Med Hensyn til min Emil, som jeg opdrager paa Landet, saa skal hans Værelse i ingen Henseende adskille sig fra en almindelig Bondestue. Hvad godt skulde det gøre at udstyre den med saa stor Omhu, da han dog bør opholde sig der saa lidt som muligt? Dog, jeg fejler; han vil selv pynte op, og vi skulle snart se hvormed.

Dersom Barnet alligevel — trods din Forsigtighed — kommer til at gøre Fortræd, at slaa en eller anden nyttig Genstand itu, saa maa du ikke straffe det for din Forsømmelse; skænd ikke paa det, lad det ikke høre et eneste bebrejdende Ord; lad det ikke en Gang mærke, at det har skaffet dig en Ærgrelse paa Halsen; men forhold dig aldeles, som om denne Genstand var gaaet i Stykker af sig selv, og vær endelig forvisset om, at du har gjort meget, dersom du kan lade være med at sige noget.

Skulde jeg vove her at fremkomme med den største, den vigtigste og nyttigste Regel for al Opdragelse? Den bestaar ikke i at vinde Tid, men i at spilde Tid. Mine jævne Læsere! tilgiv mig mine Paradokser; dem kommer man til, naar man tænker, og — hvad I saa end kunne have at sige — jeg vil hellere være en Mand med Paradokser, end et Menneske fuldt af Fordomme. Det farligste Tidsrum i det menneskelige Liv er Tiden fra Fødselen indtil tolv Aars Alderen. Det er den Tid, hvor Vildfarelserne og Lasterne spire, uden at man endnu har noget Middel til at udrødde dem, og naar saa Midlet kommer, ere deres Rødder saa dybe, at der ikke mere er Tid til at rykke dem op med Rode. Dersom Børnene paa én Gang kunde gøre Springet fra Brystvorten og til Skelsaar og Alder, saa vilde den Opdragelse, man giver dem, være passende for dem; men — efter hele Naturens Gang — kræves der en hel modsat. Børnene burde intet foretage sig med Sjælen, førend den havde alle sine Evner udviklede; thi det er umuligt, at den, saalænge som den er blind, kan blive det Lys vår, som I holde hen for den, og det er umuligt, at den, i Ideernes umaalelige Rige, kan følge den Vej, som af Fornuften, selv for de bedste Øjne, endnu kun er afridset saa løseligt.

Den første Opdragelse bør altsaa være rent negativ. Den bestaar aldeles ikke i at give Undervisning om Dyden eller om Sandheden, men i at bevare Hjertet frit for Lasten og Aanden for Vildfarelsen. Dersom det var dig muligt

intet at gøre og ikke at lade noget gøre af andre; dersom du kunde føre din Elev sund og kraftig ind i hans tolvte Aar, uden at han kendte Forskel paa sin højre og venstre Haand, saa vilde hans Sjæls Øjne ved din første Undervisning aabne sig for Fornuften. Han vilde være fri for Fordomme, fri for Sædvaner og følgelig vilde der ikke være noget i ham, der kunde modsætte sig Virkningen af din Omsorg. Snart vilde han under dine Hænder blive det viseste Menneske, og ved at begynde med intet at gøre, vilde du have udført et Underværk af Opdragelse.

Gør bare det modsatte, af hvad alle andre gør, saa vil din Opdragelsesmaade næsten altid vise sig at være god. Da man af et Barn ikke vil opdrage et Barn, men en lille Lærd, saa kunne Fædre og Lærere aldrig tidlig nok begynde med at skænde, rette, dadle, rose, true, love, undervise og holde Fornuftprædikener. Gør du det, som bedre er; vær klog og hold ikke Fornuftprædikener for din Fostersøn, fremfor alt da ikke for at faa ham til at finde det dejligt, som han er inderlig ked af; thi naar disse kedelige Sager altid skulle gøres fornuftige, saa gør man ham bare træt deraf, og man lærer i god Tid en Aand, der endnu ikke er i Stand til at forstaa sig paa det fornuftige, at sætte grumme lidt Pris derpaa. Øv hans Legeme, hans Lemmer, hans Sanser og hans Kræfter, men lad hans Sjæleliv være udyrket saalænge som muligt. Alle gamle, vedtagne Meninger ere farlige for ham, da han endnu ikke har Dømmekraft til at prøve dem. Hold tilbage og dæm op for alle fremmede Indtryk, og du maa endelig ikke — for at forhindre det onde fra at komme op — være ivrig for at fremme det gode; thi det bliver først »det gode«, naar Fornuftens Lys kommer til. Betragt enhver Opsættelse som en Fordel: der er vundet meget ved at naa op imod Maalet uden at tabe noget; lad Barndommen naa sin Modenhed hos Børnene. Skulde det endelig blive nødvendigt at give Børnene en eller anden Lærdom, saa vogt dig for at give den i Dag, dersom du uden Fare kan opsætte den til i Morgen.

Værdien af denne Methode stadfæstes ogsaa igennem Undersøgelsen af Barnets særlige Ejendommelighed, som det er meget nødvendigt at kende for at kunne vide, hvilken Art af sædelig Tugt, der passer sig for det. Hver Aand har sin Ejendommelighed, i Overensstemmelse med hvilken den bør ledes, og det er af Vigtighed for Udfaldet af den Umage, man gør sig, at den netop ledes paa sin Maade og ikke paa nogen anden. Er du klog, o Menneske!

saa udforsk længe Naturen, læg nøje Mærke til din Fostersøn, før du siger det første Ord til ham; lad Spirerne til hans Karakter først komme til Syne i fuld Frihed og paalæg ham ikke i nogen Henseende nogen Tvang, for at du klarere og helt ud kan faa Øje for den. Mener du, at denne Frihedstid skulde være spildt for ham? Tværtimod, den vil være brugt allerbedst; thi det er paa denne Maade, at du lærer ikke at spilde et Minut, naar den mere kostbare Tid kommer. Dersom du derimod begynder at gribe ind, førend du er kommen til Klarhed over, hvad der bør gøres, vil du komme til at handle paa Lykke og Fromme; du vil være udsat for at fejle og følgelig for at maatte begynde forfra; du vil være længere borte fra Maalet, end om du havde været mindre hidsig paa at naa det. Bær dig dog ikke ad som den gerrige, der taber det meget, fordi han intet vil tabe. Du maa ofre en Tid af de første Aar, for at du kan indvinde den igen med Renter i den mere fremrykkede Alder. Den kloge Læge giver ikke tankeløst sine Forskrifter efter det første Skøn; men han studerer den syges Legemsbeskaffenhed, førend han foreskriver noget; han giver sig Tid med sin Behandling; men han helbreder den syge, medens den altfor ilfærdige Læge slaar ham ihjel.

Men hvor skal man nu føre dette Barn hen, for at kunne opdrage det paa denne Maade som et ufølsomt Væsen, som en Slags Maskine af et Menneske? Skulle vi lade det bo paa Maanen eller paa en øde Ø? Skulle vi holde ham borte fra alle Mennesker? Vil han ikke i denne Verden stadig have Skuespillet og Eksemplet af andres Lidenskaber for Øje? Skal han aldrig se andre jævnaldrende? Maa han ikke komme til at se sine Forældre, sine Naboer, sin Amme, sin Lærerinde, sin Tjener, ja ogsaa sin Hovmester, som dog ikke kan være nogen Engel?

Dette er en alvorlig og grundig Indvending. Men har jeg sagt, at en naturlig Opdragelse var nogen let Opgave? O, Mennesker! er det min Skyld, at I har gjort alt det gode svært? Jeg indrømmer, at jeg føler alle disse Vanskeligheder, muligvis ere de uovervindelige; men det vil altid staa fast, at gør man sig Flid for at forebygge dem, saa vil man kunne gøre det indtil et vist Punkt. Jeg peger paa Maalet, som man bør have for Øje: jeg staar ikke inde for, at man kan naa det; men jeg svarer for, at den, som kommer det nærmest, for ham vil Opdragelsen lykkes bedst.

Kom i Hu, at førend man drister sig til at opdrage et Menneske, maa man have opdraget sig selv til et Menneske;

i En selv maa det Forbillede findes, som hin bør stile imod. Saalænge Barnet endnu er uden Erkendelse, har man Tid til at træffe sine Forberedelser med Hensyn til alt, hvad der omgiver det, saa at det fra først af kun faar Øje paa saadanne Genstande, som ere passende for det at se. Vind alles Agtelse, begynd med at gøre dig elsket, saa enhver søger at være dig til Behag. Du vil ikke være Barnets Herre, dersom du ikke er Herre over alle dets Omgivelser, og denne Anseelse vil endda ikke strække til, dersom den ikke er grundet paa Agtelse og Dyd. Det gælder ikke om at lænse sin Pung og øse Penge ud med begge Hænder; jeg har aldrig set, at man kan købe Kærlighed for Guld. Vær dog ikke gerrig og haardhjærtet, nøjes ikke med at beklage den Elendighed, du kan lindre; men du kan længe nok lukke op for din Pengekasse; dersom du ikke samtidigt lukker dit Hjerte op, saa vil andres dog altid dog være lukket for dig. Det er din Tid, din Omhu, din Velvilje, det er dig selv, som du skal give; thi hvad du end mægter at gøre, man vil altid føle, at dine Penge ere ikke dig. Der er Beviser paa Deltagelse og Velvilje, som ere af større Virkning og i Virkeligheden gavne mere end alle Gaver: hvormange ulykkelige og syge trænge ikke mere til Trøst end til Almisser! hvormange undertrykte sukke ikke dybere efter en Beskytter end efter Penge! Forlig de stridende, forebyg Processer; led Børnene til Pligten, Fædrene til Overbærenhed; pris de lykkelige Ægteskaber, vær en Hindring for Undertrykkelser; brug rundhaandet den Indflydelse, som din Fostersøns Forældre eje, til Gunst for den svage, som man nægter Retfærdighed og som den mægtige træder i Støvet. Forkynd dig højt og lydelig som Beskytter for de ulykkelige. Vær retfærdig, menneskelig, rede til at gøre godt. Giv ikke bare Almisser, giv Kærlighed; Barmhjertighedens Gerninger hindre flere Onder end Pengene: elsk andre, og de skulle elske dig; tjen dem, og de ville tjene dig; vær deres Broder, og de ville være dine Børn.

Alt dette er ogsaa en af Grundene, hvorfor jeg vil opdrage Emil paa Landet, langt borte fra Kammertjenernes Slæng — de usleste Mennesker næst efter deres Herrer — og langt borte fra de fordærvede Sæder i Byerne, hvor den Fernis, hvormed man dækker dem, gør dem forførende og smittende for Børnene; Bøndernes Laster derimod, usminkede og grovkornede som de ere, ere mere skikkede til at frastøde end til at forføre, naar man da ikke har nogen særlig Trang til at efterligne dem. —

I Landsbyen vil en Opdrager i langt højere Grad være

Herre over de Genstande, som han vil vise Barnet; hans Berømmelse, hans Samtaler og hans Eksempel ville dér give ham en Anseelse, som han ikke vil opnaa i Byen: som han selv er til Gavn for alle, vil enhver være ivrig for at fortjene hans Tak og hans Agtelse og vil gærne vise sig for hans Discipel, saadan som Hovmesteren kunde ønske, at Folk vare i Virkeligheden. Selv om man ikke retter sine Fejl, vil man dog undgaa at give Forargelse, og det er alt, hvad vi behøve for at naa vort Maal.

Hold dog en Gang op med at give andre Skyld for eders egne Fejl: det daarlige, som Børnene se, ødelægge dem ikke saa meget som det, I selv lære dem. Altid ere I snakkesalige, moraliserende, altid skolemestererende! for hver en ny Forestilling, I give Børnene i den Tro, at den er god, give I dem hver Gang tyve andre, som ere uden Værdi: optagne af det, som foregaa i eders eget Hoved, se I ikke, hvilken Virkning det frembringer i deres. Tro I virkelig, at der i den Ordstrøm, som I uophørlig lade skylle ud over dem, ikke skulde være ét Ord, som de fik galt fat paa? Mene I, at de ikke paa deres Maade fortolke eders vidtløftige Forklaringer, og at de ikke dèr skulde finde et og andet, hvoraf de efter deres Fatteevne bygge sig et System, som de ved given Lejlighed nok skulle vide at gendrive eder med?

Hør en Gang paa saadan en lille Fyr, som man nylig har indprænteet en eller anden Lærdom; lad ham af Hjertenslyst pludre, spørge, snakke fra Leveren, og du vil forbavses over den mærkelige Vending, dine Fornuftprædikener har taget i hans Hoved. Han roder alt sammen, vender op og ned paa alt; han gør dig utaalmodig, bringer dig adskillige Gange ud af Fatning ved uforudsete Indvendinger; han faar dig til at tie eller til at tvinge ham til Tavshed: og hvad maa han tænke om denne Tavshed hos et Menneske, som holder saameget af at tale? Dersom han nogensinde naar at faa dette Overtag og bliver opmærksom derpaa, saa Farvel, Opdragelse! alt er forbi fra dette Øjeblik; han bryder sig ikke mere om at undervises, han lurer paa at kunne gendrive dig.

I ivrige Lærere! værer jævne, taktfulde og tilbageholdne: skynd eder aldrig med at handle uden for at forebygge, at andre gøre det. Jeg gentager det atter og atter: værer langsomme — om det er muligt — til at give en god Lære, af Frygt for at komme til at give en daarlig. Her paa denne Jord, hvor Naturen havde skabt Menneskets første Paradis, vogt jer for at udøve Fristerens Embede

ved at ville give de uskyldige Kundskab om godt og ondt. Da vi ikke kunne forhindre, at Barnet indsuger Lærdomme af Eksemplerne udefra, saa indskrænker al eders Aarvaagenhed til i dets Sjæl at indprænte disse Eksempler under et Billede, som passer sig for det.

De stormende Lidenskaber indvirke voldsomt paa Barnet, naar det bliver Vidne dertil, efterdi de ytre sig paa en udvortes, iøjnefaldende Maade og saaledes tvinger Barnet til at at blive opmærksomt. Fremfor alt er Vreden saa larmende i sine Udbrud, at det er umuligt ikke at lægge Mærke til den, naar man da er i Nærheden. Det er ufornødent at drøfte det Spørgsmaal, om der nu ikke her er Lejlighed for Pædagogen til at indlede en belærende Samtale. Nej! ingen belærende Samtale, slet ingen Ting, ikke et eneste Ord! Lad Barnet komme selv: forbavset over dette Skuespil vil det ikke fejle, at det jo nok skal komme med Spørgsmaal, og Svaret ligger lige for Haanden, det giver sig af selve Sagen, som har sat dets Sind i Bevægelse. Barnet har set et flammende Aasyn, lynende Øjne, truende Haandbevægelser, har hørt Raaben og Skrigen, der tilhobe ere Tegn nok paa, at Legemet ikke er i sin naturlige Ligevægt. Sig saa ganske sindigt, uden Kunstlerier og Hemmelighedskræmmeri: »den stakkels Mand er syg, han har faaet et Anfald af Feber«. Du kan her bruge Lejligheden til at give Barnet — men i faa Ord — en Forestilling om Sygdommene og deres Virkninger; thi dette her hænger ogsaa sammen med Naturen og er et af de Nødvendighedens Baand, som det bør føle sig at være undergivet.

Skulde det ikke være muligt, at denne — ikke falske — Forestilling i god Tid kunde bevirke hos Barnet en vis Afsky for at give sig over til lidenskabelige Udbrud, som det vil betragte som Sygdomme? Og tror du ikke, at en saadan Oplysning, givet paa rette Tid og Sted, vil gøre lige saa god og lige saa sund Virkning som den kedsommeligste Moralprædiken? Men læg nu ogsaa Mærke til de fremtidige Følger af denne Oplysning: om det nogensinde skulde gøres nødigt, er du nu berettiget til at behandle et genstridigt Barn som et sygt Barn. Du kan lukke det inde paa dets Værelse, lade det gaa i Seng, om det er nødvendigt; holde det paa Smalkost, indgyde det Skræk for disse dets spirende Laster, ja vække Afsky og Frygt for dem, uden at det kan betragte som en Tugtelse den Strenghed, som du maaske kan være tvungen til at anvende for at helbrede det. Skulde det hænde, at du selv

i et heftigt Øjeblik tabte den Koldblodighed og det Maadehold, som du alvorligt bør øve dig i, saa forsøg slet ikke paa at dække over din Fejl for Barnet; men sig det aabent med en mild Bebrejdelse: »min Ven! du har gjort mig syg«.

For øvrigt maa man passe paa, at alle de troskyldige Indfald, som et Barn — paa Grund af Enfolden i hele dets Idekreds — kan komme med, aldrig optrevles i dets Nærværelse eller fortolkes paa en saadan Maade, at det faar en Forstaaelse deraf. Et taktløst Latterudbrud kan nedbryde et halvt Aars Arbejde og gøre ubodelig Skade for hele Livet. Jeg kan ikke noksom gentage det, at for at være Barnets Herre, maa man være Herre over sig selv. Jeg forestiller mig nu, at min lille Emil, under et heftigt Klammeri mellem to Naboersker, skynder sig hen til den mest rasende af dem og siger i en medlidende Tone: »du er syg, min gode Kone! det gør mig meget ondt«. Uden Tvivl vil denne hans pludselige Indblanden ikke blive uden Virkning paa Tilskuerne og vel heller ikke paa de agerende. Uden et Smil, uden at skænde paa ham, uden at rose ham fører jeg ham bort, godvillig eller med Magt, førend han kan mærke denne Virkning, eller i det mindste førend han faar tænkt over den, og jeg skynder mig med at adsprede ham med andre Ting, som hurtigt kunne lade ham glemme det passerede.

Min Plan er aldeles ikke at gaa i Enkeltheder, men kun at fremsætte de almindelige Grundsætninger og for vanskelige Tilfældes Skyld at belægge dem med Eksempler. Jeg anser det for umuligt, at man midt i Samfundet kan lede et Barn indtil tolv Aars Alderen uden at give det nogen Forestilling om Forholdet mellem Mand og Mand og om den sædelige Værdi af de menneskelige Handlinger. Kun maa man beflitte sig paa at give det disse nødvendige Oplysninger saa sent som muligt, og — naar dette ikke kan undgaas — indskrænke sig til, hvad der i Øjeblikket er Brug for, navnlig for at det ikke skal tro sig at være Herre over alt, og for at det ikke uden at betænke det eller vide af det skal gøre andre ondt. Der gives Karakterer saa bløde og rolige, at man længe kan lade dem blive i deres første Uskyldighed; men der gives ogsaa saa heftige Naturer, i hvem Vildskaben tidlig aabenbarer sig, at det er nødvendigt at ile med at gøre dem til Mennesker, for ikke at være nød til at binde dem.

Vore første Pligtər gælde os selv; vore tidligste Følelser samle sig om os selv; alle vore naturlige Rørelser angaa fra først af vor egen Opholdelse og eget Velvære. Vor

første Retsfølelse udspringer saaledes ikke af den Retfærdighed, vi skylde andre, men af den, som andre skylde os, og det er atter en af Meningsløshederne i den almindelige Opdragelsesmaade, at man, ved først at undervise Børnene om deres Pligter, men ikke om deres Rettigheder, kommer til at begynde ved den fejle Ende og taler med dem om det, som de ikke forstaa eller kunne interessere sig for.

Dersom jeg altsaa skulde opdrage et Barn af den Slags, som jeg ovenfor har tænkt paa, saa vilde jeg sige til mig selv: Et Barn forgriber sig ikke paa Personer, [1]) men paa Ting, og Erfaringen skal snart lære det at respektere den, der er det overlegen i Alder som i Styrke; men Tingene forsvare sig ikke selv. Den første Forestilling, man maa bibringe det, er altsaa ikke fortrinsvis Frihedens, men Ejendommens Begreb, og for at Barnet kan fatte dette Begreb, er det nødvendigt, at det har noget, som det kalder sit eget. At henvise det til dets Klæder, Møbler eller Legetøj hjælper ikke; thi endskønt det raader over disse Ting, forstaar det hverken, hvorfor eller hvorledes det besidder dem. At fortælle Børnene, at de eje disse Ting, fordi de have faaet dem som Gave, skal næppe gøre dem stort klogere; thi for at kunne give noget, er det nødvendigt først at eje det: se, dér er altsaa en Ejendomsret, som er forud for Barnets; og det er jo Ejendommens Grundbegreb, man vil forklare det; ikke at tale om, at enhver Gave er en Overdragelse af Ejendomsretten, og Barnet kan endnu ikke vide, hvad en saadan Overdragelse er. [2]) Min Læser! jeg beder dig: lær af dette og tusend andre Eksempler, hvorledes man propper i Børnenes Hoved en Mængde Ord, som de ikke har Fatteevne til at finde

[1]) Man bør aldrig taale, at et Barn giver sig i Kast med voksne, som vare de dets underordnede eller bare dets Ligemænd. Vover det for Alvor at daske En — være sig dets Tjener eller Rakkeren selv — saa sørg for, at man altid giver det Daskene igen med Renter og det saa eftertrykkeligt, at det taber Lysten til at komme igen. Jeg har set tankeløse Lærerinder opmuntre et Barns Genstridighed og ægge det til at slaa, ja som selv har ladet sig gennemprygle af det, medens de har let af dets svage Slag uden at overveje, at disse, efter den lille rasende Fyrs Hensigt, vare lige saamange dødbringende Slag, og uden at tænke paa, at den, der vil daske som lille, vil slaa ihjel, naar han bliver stor.

[2]) Der har vi Grunden til, at de fleste Børn ville have igen, hvad de har givet bort, og græde, naar man ikke vil give dem det. Dette hænder imidlertid ikke mere, naar de først til Bunds har forstaaet, hvad det betyder at give noget bort. Men saa blive de rigtignok ogsaa mere varsomme med at give. *R.*

Meningen i, og saa tror man endda at have givet dem en meget fortrinlig Undervisning.

Det gælder altsaa om at komme tilbage til Oprindelsen af al Ejendom; thi derfra maa den første Forestilling derom udledes. Det Barn, som lever paa Landet, vil have erhvervet sig nogen Kundskab om Markarbejdet; dertil behøver det kun at bruge sine Øjne og sin Frihed, og begge Dele staa jo til dets Raadighed. Det ligger nu for enhver Alder, men fremfor alt for Barnealderen, at ville skabe, efterligne, frembringe og give Vidnesbyrd om sin Kraft og Virksomhed. Et Barn behøver kun et Par Gange at have set nogen arbejde i en Have og besaa den, set Urterne komme op og vokse, førend det ogsaa selv vil arbejde i Haven.

Efter de ovenfor udviklede Grundsætninger modsætter jeg mig aldeles ikke hans Lyst: tværtimod, jeg begunstiger den, jeg deler hans Smag, jeg arbejder med ham, ikke for hans Fornøjelses Skyld, men for min egen; i det mindste tror han, at det er saaledes. Jeg bliver hans Gartnerdreng, og indtil han selv faar tilstrækkelige Kræfter, gennemarbejder jeg Jorden for ham. Han tager den i Besiddelse ved at plante en Bønne i den, — og sikkerlig er denne Ejendomsret helligere og agtværdigere end den, som Nunez Balbao [1]) i Kongen af Spaniens Navn tiltog sig over Syd-Amerika, da han plantede sin Fane paa Sydhavets Kyster.

Man vander nu daglig Bønnerne og ser med Jubel, at de komme op. Jeg forhøjer denne Glæde ved at sige til ham: dette tilhører dig; og ved nu at forklare ham Ordet »tilhøre« lader jeg ham forstaa, at han her har lagt sin Tid, sit Arbejde, sin Møje, kort sagt, sin Person, at der i denne Jord er noget af ham selv, saa at han kan gøre Fordring paa den, lige over for hvemsomhelst, paa samme Maade som han har Ret til at trække sin Arm ud af Haanden paa et Menneske, der vil holde fast i den imod hans Vilje.

En skøn Dag kommer han fuld af Iver med sin Vandkande i Haanden. Men, o Ve! hvilket Syn! alle Bønnerne ere rykkede op med Rode, hele Jordstykket er omgravet og selve Pladsen er ikke til at kende igen. Aa, hvor er

[1]) Vasco Nunez de Balbao, spansk Officer, født 1475 og henrettet ved Svig 1517. — 25. Sept. 1513 tog han det store Ocean med alt, hvad det beskyller, i Besiddelse for Ferdinand den Katolske.
O. A.

mit Arbejde, mit Værk, den søde Frugt af al min Omhu og min Sved? Hvem har røvet min Ejendom? hvem har taget mine Bønner? Det unge Hjerte oprøres; den første Følelse af Uretfærdighed gyder sin vemodige Bitterhed i det; Taarerne rinde i Strømme: det trøstesløse Barn fylder Luften med sine Suk og Jammerklager. Man tager Del i hans Smerte, i hans Harme: man søger, spørger sig for, anstiller Undersøgelser. Endelig opdager man, at det er Gartneren, som har spillet os dette Puds. Man sender Bud efter ham.

Men der komme vi net afsted. Da Gartneren erfarer, hvorover man beklager sig, begynder han at beklage sig meget højere over os. Hvad behager, mine Herrer! det er dem altsaa, som har ødelagt mit Arbejde! Jeg havde saaet Malteser-Meloner, hvis Frø man havde overladt mig som en kostbar Skat, og med hvilke jeg havde haabet at traktere dem, naar de var modne; men der har vi det; for at kunne plante jeres elendige Bønner her, har I ødelagt mine Meloner, som allerede var komne op, og som jeg ikke mere vil kunne erstatte. De har gjort mig en ubodelig Skade og berøvet dem selv den Fornøjelse at spise udsøgte Meloner.

Jean-Jacques.

Undskyld os, min gode Robert! De har anvendt deres Arbejde og Umage paa denne Jord. Jeg ser meget godt, at vi har haft Uret i at ødelægge deres Arbejde; men vi vil skaffe Dem andre Frø fra Malta og skal ikke oftere bearbejde nogen Jord, førend vi véd, om nogen anden har lagt Haand paa den før vi.

Robert.

Ja vel, mine Herrer! De kan da gøre dem det meget mageligt, for der er næppe mer fri Jord. Jeg arbejder i den, som min Fader har sat i Stand; enhver anden gør ligesaa; thi al den Jord, de ser, er optaget for længe siden.

Emil.

Hr. Robert! det er vel altsaa ofte, at eders Melonfrø gaar tabt?

Robert.

Nej, undskyld, min unge Junker! vi faa ikke ret tidt Besøg af saadanne Smaaherrer, der er lige saa tankeløse som De. Her er ingen, som rører sin Nabos Have; enhver respekterer andres Arbejde, for at de kan have deres eget i Fred.

Emil.

Men jeg har jo ingen Have.

Robert.

Hvad kommer det mig ved? dersom De ødelægger min, saa tillader jeg Dem ikke mere at spadsere her; for jeg vil ikke have mit Arbejde spildt, ser De.

Jean Jacques.

Skulde man ikke kunne foreslaa den gode Robert en Ordning? muligvis indrømmer han os — min lille Ven og mig — et Hjørne af Haven til Dyrkning paa den Betingelse, at han faar Halvdelen af Avlen.

Robert.

De skal faa det uden Betingelser. Men De maa vide, at jeg graver deres Bønner op, hvis de rører mine Meloner.

Ved dette Forsøg paa en Methode til at indskærpe Børnene de grundlæggende Begreber ser man, hvorledes Ideen om Ejendom paa naturlig Maade gaar tilbage til den Ret, som vindes af den første, der lægger sit Arbejde paa et Stykke Jord og derigjennem tager det i Besiddelse. Dette er klart, tydeligt og simpelt og vil altid være letfatteligt for Barnet. Herfra og til Ejendomsretten med Kjøb og Salg er der kun ét Skridt; men der maa man saa bryde brat af.

Man ser endvidere, at den Forklaring, som jeg her har sammentrængt paa to skrevne Sider, maaske kan give Arbejde nok for et helt Aar i Praksis; thi i Udviklingen af Moralbegreberne kan man hverken gaa altfor langsomt frem eller dvæle altfor udførligt ved hvert Trin. I unge Lærere! jeg beder eder tænke paa dette Eksempel og huske paa, at eders Lærdomme — ihvad det saa end drejer sig om — mere bør gives i Handlinger end igennem Samtaler; thi Børnene glemme let, baade hvad de selv har sagt og hvad man har sagt dem, men derimod ikke, hvad de har udført eller hvad man har udført for dem.

Saadanne Belæringer maa, som jeg har sagt, gives før eller senere, ganske som Barnets roligere eller mere voldsomme Naturel fremskynder eller forhaler Trangen til dem; men Nytten af dem er indlysende og iøjnefaldende nok.

For imidlertid ikke at forbigaa noget af Vigtighed i disse vanskelige Forhold, tage vi endnu et Eksempel.

Dit egensindige Barn ødelægger alt, hvad det rører ved: bliv ikke ærgerlig derover; men sørg for, at der ikke er noget i dets Nærhed, som det kan ødelægge. Det slaar sine Møbler i Stykker; skynd dig endelig ikke med at give det andre i Stedet: lad det føle det ubehagelige ved at mangle dem. Det knuser Vinduerne i sit Værelse; lad Vinden blæse paa det Nat og Dag, uden at du bekymrer

dig om Forkølelse o. l.; thi det maa hellere forkøle sig end blive ved at være halstarrigt. Beklag dig aldrig over den Ulejlighed, som det gør dig, men sørg for, at det selv er den første, som kommer til at mærke Følgerne deraf. Nogen Tid efter lader du igen indsætte Ruder, stadig uden at sige noget. Fyren slaar dem anden Gang itu, men saa forandrer du Methode; ganske tørt, men uden Vrede, siger du til ham: »Vinduerne ere mine; det er mig, der har sørget for at faa dem anbragte her, og jeg vil passe paa dem. Derpaa lukker du ham ind i et mørkt Rum uden Vinduer. Ved denne Behandlingsmaade, der er ham saa ny, begynder han at skrige og rase; ingen hører ham. Snart arbejder han sig træt og slaar over i en anden Tone; han beklager sig, han sukker. En Tjenestepige kommer over til ham; den halstarrige Fyr beder om at blive lukket ud. Uden at søge efter et Paaskud for sin Vægring, siger Pigen: *Jeg har ogsaa Ruder at passe paa*, og gaar derpaa sin Vej. Endelig, efterat Barnet har boet der i flere Timer, længe nok til at gøre ham ked af det og faa ham til at huske det, kommer en eller anden og indgiver ham den Tanke at foreslaa dig en Overenskomst, som gaar ud paa, at du skal sætte ham i Frihed og han ikke mere slaa Ruder ud. Han forlanger intet bedre og lader dig bede om at komme og se til ham. Du kommer, og han forelægger dig sit Forslag, som du øjeblikkelig tager imod, idet du siger: »det er meget fornuftigt tænkt; vi ville begge to vinde ved det — havde du bare meget før faaet den gode Ide!« Derpaa, uden at forlange hverken højtidelige Erklæringer om eller Stadfæstelser paa, at han vil holde sit Løfte, omfavner du ham med Glæde og fører ham straks ind i sit Værelse, idet du betragter Overenskomsten for lige saa hellig og ukrænkelig, som om den var bekræftet med Ed. Hvilken Forestilling tror du nu, at han — efter denne Fremgangsmaade — vil danne sig om indgaaede Forpligtelsers Hellighed og Nytte? Jeg skulde tage meget fejl, om der i den hele vide Verden skulde findes et eneste Barn, som — naar det da ikke allerede var fordærvet — kunde døje denne Behandlingsmaade og dog bagefter hitte paa med Forsæt at slaa Ruder ud. Læg nu Mærke til Sammenhængen i alt dette. Den lille Slubbert drømte næppe om, at han gravede et Fængsel, hvor hans egen Viden ikke vilde tøve med at lukke ham inde.[1 og 2])

[1]) Begge de nævnte Børn erhvervede sig jo gennem deres Handlinger en Viden om en Moralverden, der satte dem Grænser. *O. A.*

[2]) Selv om iøvrigt denne Pligt til at holde sine Løfter ikke skulde

Vi ere nu komne ind i Moralverdenen, hvor Døren er aaben for Lasten. Med Overenskomster og Pligter følger Bedrag og Løgn. Saasnart man kan gøre, hvad man ikke bør gøre, vil man skjule, hvad man ikke burde have gjort. Saasnart én Fordel faar os til at love noget, kan en større Fordel lokke os til at bryde Løftet; nu gælder det kun om at kunne bryde det ustraffet — og Tilflugten ligger da lige for Haanden: man kryber i Skjul, man lyver. Har vi ikke kunnet forebygge Lasten, ere vi med det samme i det Tilfælde at maatte straffe den. Saaledes begynder det menneskelige Livs Elendighed med dets Forvildelse.

Jeg har tilstrækkelig tydeligt sagt, at man aldrig bør idømme Børnene Tugtelsen som en Straf; men at denne altid bør komme over dem som en naturlig Følge af deres slette Handling. Altsaa skal du ikke holde Tordentaler imod Løgnen og heller ikke direkte straffe et Barn, fordi det har løjet; men sørg for, at alle Løgnens beske Følger samle sig over det Barns Hoved, som har løjet, saa at det f. Eks. ikke bliver troet, naar det siger Sandhed, saa at det anklages for ondt, som det ikke har gjort, selv om det nægter. — Men lad os forklare, hvilken Betydning det »at lyve« har paa Børnene.

Der gives to Slags Løgn: Benægtelsesløgnen, som angaar Fortiden, og Løfte-Løgnen, som angaar Fremtiden[1]). Den første finder Sted, naar man nægter at have gjort, hvad man har gjort, eller naar man forsikrer at have udført, hvad man ikke har udført, naar man — kort sagt —

---

være dybt nok rodfæstet i Barnets Sjæl bare ved Forstaaelsen af det nyttige deri, saa vilde snart den indre Følelse, som nu begynder at spire, paalægge det denne Pligt som en Samvittighedens Lov, som en medfødt Leveregel (Princip), der kun venter paa den Viden, hvorpaa den kan anvendes, for at udfolde sig. Det første Rids er ikke gjort af Menneskehænder, men indgravet i vore Hjerter af ham, der er Ophav til al Retfærdighed. Borttag den oprindelige Lov om Overenskomster og den Forpligtelse, som den paalægger, og alt i det menneskelige Samfund vil være Blændværk og Forfængelighed. Den, som kun for sin Fordels Skyld holder sit Løfte, er næppe mere bundet, end om han intet Løfte havde givet; i det højeste vil han gemme Magten til at bryde det, ligesom de overlegne Spillere, der kun tøve med at gøre sig gældende for at vente paa det Øjeblik, da de kunne gøre det med den største Fordel. Denne Grundsætning er af den yderste Vigtighed og fortjener, at man grundigt fordyber sig i den; thi her er det, at Mennesket begynder at komme i Modsigelse med sig selv. *R.*

[1]) Rousseau har: celui de fait — og celui de droit (ɔ: den, som angaar en Gerning, og den, som angaar det rette). Udtrykket er laant fra Juristernes: de facto (hvad der i Virkeligheden finder Sted) og de jure (hvad der retlig bør finde Sted). *O. A.*

trods bedre Vidende siger noget, som strider imod de virkelige Forhold. Den anden Slags Løgn finder Sted, naar man lover noget, som man ikke har til Hensigt at holde, naar man — kort sagt — giver sig Skin af at have en Hensigt modsat den, man har. Disse to Arter af Løgn kunne undertiden forene sig hos en og samme Person[1]; men her betragter jeg dem kun i deres Forskel.

Den, som føler Trang til andres Hjælp og uophørlig faar Beviser for disses Velvilje, har ingen Interesse af at narre dem; tværtimod har han den øjensynligste Interesse af, at de se Tingene, som de ere, af Frygt for, at de skulle skuffes til hans Skade. Det er altsaa klart, at Benægtelsesløgn ikke er naturlig for Børnene; men det er Loven om at lystre, som afføder Nødvendigheden til at lyve; for det første, fordi det at lystre er trælsomt, hvorfor man i Hemmelighed fritager sig derfor det meste, man kan, og dernæst fordi den øjeblikkelige Interesse, den nemlig at undgaa Straffen eller Bebrejdelsen, sejrer over den fjernere Interesse, den nemlig at sige Sandheden. Er Opdragelsen naturlig og fri, hvorfor skulde dit Barn saa lyve for dig? hvad har det at skjule? Du bebrejder det intet, du straffer det ikke, og du forlanger ikke noget af det. Hvorfor skulde det ikke fortælle alt, hvad det har gjort, lige saa aabenhjertigt til dig som til sin Kammerat? Barnet kan umuligt se, at denne Aabenhjertighed rummer større Fare for det til den ene end til den anden Side.

Løfteløgnen er endnu mindre naturlig, efterdi Løfter om at gøre eller afholde sig fra noget ere at henregne til Handlinger, der hvile paa en Overenskomst; de gaa altsaa udenfor Naturstanden og gøre Indgreb i Friheden. Mere endnu: alle Børnenes Løfter ere i sig selv intet, da de med deres begrænsede Synskres ikke kunne se udover Øjeblikket; de véd altsaa ikke, hvad de gøre, naar de forpligte sig til noget. Et Barn kan næppe lyve, naar det lover noget; thi da det kun tænker paa at klare sig i Øjeblikket, saa bliver ethvert Middel, der ikke har øjeblikkelig Virkning, det lige godt: naar det lover noget, som angaar Fremtiden, saa lover det i Grunden intet, og dets endnu slumrende Indbildningskraft forstaar aldeles ikke at udspænde dets »Jeg« ud over to forskellige Tider. Dersom det kunde undgaa Prygl og i

---

[1]) Naar f. Eks. en skyldig, der er anklaget for en Forbrydelse, forsvarer sig, idet han kalder sig for en ærlig Mand, saa gør han sig skyldig saavel i en Benægtelsesløgn som i Løfteløgn. (Han tillyver sig en Hensigt, som han aldrig har haft.) *R.*

Stedet derfor faa et Kræmmerhus Brystsukker ved at love at kaste sig ud af Vinduet i Morgen, saa vilde det paa Øjeblikket love det. Derfor tage Lovene heller ikke Børnenes Forpligtelser i Betragtning, og naar Fædrene og Lærerne ere strengere og forlange, at de skulle opfylde dem, saa sker dette kun med de Ting, som Barnet skulde gjøre, selv om det ikke havde givet noget Løfte.

Da Barnet ikke véd, hvad det gør, naar det lover noget, saa kan det altsaa ikke lyve ved at give Løfter. En anden Sag er det, naar det undlader at opfylde sit Løfte; det er en Slags tilbagevirkende Løgn; thi det mindes meget godt at have gjort dette Løfte; men hvad det ikke ser, er Vigtigheden af at holde det. Da det ikke er i Stand til at læse i Fremtidens Skrift, kan det ikke forudse Følgerne af, hvad det i Øjeblikket lover, og naar det bryder sine Løfter, saa foretager det dog ikke noget, der strider imod den Fornuft, som svarer til dets Alder.

Deraf følger, at Børnenes Løgne ere deres Læreres Værk, og naar de ville lære dem at sige Sandhed, lære de dem bare rigtig at lyve. Paa Grund af det Jag, man har med at retlede, styre og undervise dem, kan man aldrig finde Midler nok til at naa Maalet. Ved uholdbare Grundsætninger og ufornuftige Forskrifter vil man se at faa bedre fat paa Barnesjælen, og man synes bedre om, at de kunne deres Lektier og lyve, end at de forblive uvidende og sanddru.

Men vi, som kun vejlede vore Elever med det virkelige Liv for Øje og som meget hellere ville have dem gode end lærde, vi forlange slet ikke af dem, at de skulle sige Sandheden, af Frygt for at de skulle tilsløre den, og vi lade dem ikke love nogetsomhelst, som de kunde være fristede til ikke at holde. Dersom der under min Fraværelse sker noget, som ikke bør være, og jeg ikke kender Ophavsmanden, saa skal jeg vel vogte mig for at anklage Emil eller spørge ham: *Er det dig, der har gjort det?* [1]) thi hvad andet vilde jeg udrette dermed end at lære ham at nægte det? Dersom han har et saa vanskeligt og stridigt Sind, at jeg nødes til

---

[1]) Intet er mere tankeløst end et saadant Spørgsmaal, fremfor alt naar Barnet er skyldigt. Dersom det nemlig tror, at du véd, hvad det har gjort, saa vil det se, at du opstiller en Fælde for det, og den Tanke vil ikke undlade at gøre det bitter imod dig. Dersom det tror, at du ikke ved noget, saa vil det sige til sig selv: hvorfor skulde jeg sladre om min egen Fejl? Der ser du: den første Fristelse til Løgn er bleven Følgen af dit eget ukloge Spørgsmaal.

at træffe en eller anden Overenskomst med ham, saa skal jeg nok mage det saa, at Forslaget til Overenskomsten altid kommer fra ham, aldrig fra mig, for at han — naar han har bundet sig — altid kan have øjeblikkelig og øjensynlig Fordel af at opfylde sin Forpligtelse, og for at Løgnen — dersom han nogensinde bryder sit Løfte — kan føre saadanne Ubehageligheder med sig for ham, at han ser, at de ere en naturlig Følge af selve Forholdene og ikke stamme fra Hævnfølelse hos hans Opdrager. Men det er saa langt fra, at jeg vil behøve at bruge saa haarde Midler, at jeg næsten er sikker paa, at Emil meget sent vil lære, hvad det er at lyve, og at han vil være meget forbavset, naar han lærer, hvad det er, og ikke vil kunne begribe, hvad Løgnen kan være godt for. Det er jo saa indlysende, at jo mere jeg gør ham Velbefindende uafhængig af andres Vilje eller Domme, desto mere bortskærer jeg for ham enhver Fordel ved Løgnen.

Naar man ikke er altfor forhippet paa at komme med sin Undervisning, saa forhaster man sig heller ikke med at stille Fordringer, og man tager Lejligheden i Agt for ikke at forlange noget i Utide. Saa udvikler Barnet sig, idet det ikke fordærves. Men naar en forfjamsket Lærer, der ikke forstaar, hvordan han skal bære sig ad, hvert Øjeblik lader det love snart et, snart et andet, uden Forskel, uden Valg og uden Maal, saa bliver Barnet træt og overlæsset af alle disse Løfter; det bliver efterladende, forglemmer dem, ja bliver til sidst led ved dem, og da det betragter dem som lige saa mange tomme Formler, saa bliver det Legeværk for det baade at aflægge dem og bryde dem. Vil du altsaa, at det skal være tro imod sit Ord, saa se dig vel for, inden du tager noget Løfte af det.

Hvad jeg her i stor Udførlighed har sagt om Løgnen, kan i mange Henseender anvendes paa alle de andre Pligter, hvilke man kun indskærper Børnene, saa at de ikke alene blive dem forhadte, men umulige at opfylde. Bare for at faa Skinnet af at prædike Dyd for dem, vækker man Lysten hos dem til alle mulige Laster; man indpoder dem ligefrem med de evindelige Forbud. Vil man gøre dem fromme, slæber man dem til Kirken, hvor de kede sig ihjel; ved at lade dem mumle Bønner i en Evindelighed, tvinger man dem til at længes efter den Lykke, ikke mere at skulle bede til Gud. For at indgive dem Næstekærlighed, lader man dem give Almisser, som om man skammede sig ved selv at give dem. Nej, nej! det er ikke Barnet, som skal give; det er Læreren: hvor kær han end har sin

Elev, bør han dog gøre ham denne Hæder stridig; han maa bringe ham til at indse, at i hans Alder er man endnu ikke værdig dertil. At give Almisse tilkommer Manden, der kender sin Gaves Værdi og sin Næstes Trang til den. Barnet, som ingen af Delene kender, kan ikke have nogen Gavn af at give; det giver uden Kærlighed, uden Medfølelse; det skammer sig næsten ved at give, naar det ud af sit eget som dit Eksempel drager den Slutning, at det kun er Børnene, som give, medens man som voksen ikke mere giver Almisse.

Læg ogsaa Mærke til, at man aldrig lader et Barn bortgive andre Ting end dem, hvis Værdi det ikke kender, f. Eks. Metalstykker, som det har i Lommen og ellers ingen Brug har for. Et Barn vilde hellere bortgive hundrede Kroner end en Kage. Men prøv en Gang paa at forlange af denne Flottenhjmer, at han skal bortgive Ting, som han sætter Pris paa, f. Eks. Legetøj, Brystsukker eller sin Aftensmad, og vi skulle snart faa at se, om du virkelig har opnaaet at gøre ham gavmild.

Man har — denne Sag vedrørende — endnu et Middel til sin Raadighed, og det bestaar i hurtigst muligt at skaffe Barnet igen, hvad det har givet bort, saa at det vænner sig til at give alt det bort, som det er sikker paa at faa igen. Jeg har sjælden set anden Gavmildhed hos Børn end disse to Slags: at give det bort, som de ingen Brug har for, eller det, som de ere sikre paa at faa erstattet. Mag det saa, siger Locke, at Børnene gennem Erfaring blive overbeviste om, at den mest gavmilde altid faar rigeligst igen. Dette er at gøre et Barn gavmildt i det aabenbare, men gerrigt i Virkeligheden. Han tilføjer, at Børnene paa denne Maade vænne sig til Gavmildhed. Aa ja, en Gavmildhed, som giver gode Renter, som bestaar i at give en Skilling for at faa en Daler igen. Men naar det saa kommer til at gælde om at give for ramme Alvor, saa god Nat, Vane! holder man op med at give dem igen, saa skulle de snart holde inde med at give bort. Man bør da mere se paa Hjertets Vane end paa Hændernes. Alle de andre Dyder, som man lærer Børnene, ligne denne. Og med at indprente dem alle disse grundmurede Dyder bortødsler man deres unge Aar i én Kedsommelighed! Er dette ikke en vis Opdragelse?

I gode Lærere! giv Skaberiet en god Dag, lev et dydigt og godt Menneskeliv, saa at eders Eksempel kan indprente sig i eders Lærlinges Hukommelse, indtil det en Gang kan vinde Plads i deres Hjerter. I Stedet for at

haste med at forlange Kærlighedsgerninger af min Fostersøn, vil jeg meget hellere selv udøve dem i hans Nærværelse, ja endog berøve ham Midlerne til at efterligne mig deri, da det er en Ære, som ikke passer sig for hans Alder. Det er nemlig af stor Betydning, at han ikke vænner sig til at betragte Menneskenes Pligter bare som Barnepligter. Naar han ser mig hjælpe de fattige og i den Anledning stiller Spørgsmaal til mig, og jeg finder, at det er Tid til at svare ham, [1]) saa vilde jeg sige til ham: »Min Ven! da de fattige har givet deres Samtykke til, at der maa være nogle, som ere rige, saa har de rige lovet at føde alle dem, der hverken har Penge eller Gods og heller ikke ved deres Arbejde kunne skaffe sig det fornødne til Livets Ophold.« »Har du ogsaa lovet det?« vil han vel spørge igen. »Uden Tvivl! jeg er ikke Herre over de Penge, som gaa igennem mine Hænder, uden paa den Betingelse, som er knyttet til det at eje dem.«

Efter at have forstaaet denne Samtale — og man har set, hverledes man kan sætte et Barn i Stand til at forstaa dette — kunde en anden end Emil føle sig fristet til at efterligne mig og give Partiet som den rige Mand. I et saadant Tilfælde vilde jeg i det mindste forhindre, at det skete med Praleri: jeg vilde meget hellere, at han bedrog mig for min Forret og gav bort i Hemmelighed. Det vilde være en Svig, som kunde tilgives i hans Alder, og den eneste, jeg vilde tilgive ham.

Jeg véd godt, at alle disse Dyder ere Abedyder, og at ingen god Handling er moralsk god, med mindre den fuldføres som saadan og ikke fordi andre udøve den. Men i en Alder, hvor Hjertet endnu er uden Følelse, kan det være nødvendigt at lade Børnene efterligne saadanne Handlinger, som man vil bringe dem i Vane med, indtil de kunne udføre dem efter eget Skøn og af Kærlighed til det gode. Mennesket har Tilbøjelighed til at efterligne; ogsaa Dyr har det; denne Efterlignelseslyst er en vis Ordning af Naturen; men i Samfundet udarter den til Last. Aben efterligner Mennesket, som den ser op til, men efterligner ikke Dyrene, som den ser ned paa; den anser det for godt, som udføres af et Væsen, der staar over den. Mellem os derimod efterligne vore Hanskvaster af enhver

[1]) Man vil forstaa, at jeg ikke indlader mig paa hans Spørgsmaal, naar det behager ham, men naar det behager mig; ellers vilde jeg jo være Træl for hans Vilje og sætte mig selv i den farligste Afhængighed, som en Opdrager kan komme i lige over for sin Fosterson.
R.

Slags det skønne for at nedværdige og latterliggøre det; i Følelsen af deres egen Ubetydelighed søge de at gøre sig lig med dem, som ere bedre end de, eller dersom de anstrenge sig for at efterligne, hvad de beundre, ser man, i Valget af Genstandene, Efteraberens falske Smag: de ville meget hellere putte andre Blaar i Øjnene eller faa dem til at beundre deres Talenter end virkelig at gøre sig bedre og visere. Grunden til denne Efteraben iblandt os kommer af Ønsket om stadig at gælde for mere, end man er. Dersom jeg faar Held med mit Foretagende, vil Emil sikkerligen ikke have noget Ønske i den Retning. Vi maa altsaa give Slip paa det tilsyneladende gode, som denne Efterlignelseslyst kan føre med sig.

Gennemgaa kun alle Reglerne for eders Opdragelsesmaade, og I skulle finde, at de ere forkerte allesammen, fremfor alt i det, som angaar Dyd og Sædelighed. Den eneste Moralforskrift, som passer for Barnealderen, ja den vigtigste for enhver Alder, er den: ikke at tilføje andre noget ondt. Selve den Forskrift »at gøre godt« er farlig, falsk og modsigende, dersom den ikke underordnes hin. Hvem er vel det, som ikke gør godt, Slubberten lige saa vel som alle andre; han gør nemlig én lykkelig paa hundrede ulykkeliges Bekostning, og derfra stamme netop alle vore Ulykker. De mest ophøjede Dyder ere negative; de ere ogsaa de sværeste, fordi de indøves uden Praleri og ere hævede selv over Menneskehjertets rigeste Glæde: at se et andet Menneske gaa lykkelig og tilfreds bort fra os. Hvormeget godt gør det Menneske ikke, der aldrig tilføjer andre noget ondt — dersom der da findes et saadant Menneske! Hvilken Uforfærdethed i Sjælen, hvilken Karakterstyrke maa det ikke eje for at kunne dette! Det er ikke ved at snakke om denne store Grundsætning, men ved at føre den ud i Livet, at man føler, hvor tung og vanskelig den er at virkeliggøre til Fuldkommenhed. [1])

[1]) Den Sætning »aldrig at skade andre« drager en anden med sig, den nemlig »at have saa lidt som muligt at gøre med det menneskelige Samfund:« thi i Samfundet er den enes Gavn nødvendigvis den andens Skade. Denne Art af Vekselvirkning ligger i Sagens Natur, og intet vil være i Stand til at ændre den. Efter denne Grundsætning undersøge man, hvad der er bedst, enten Samfundsmennesket eller det Menneske, som lever ene. En berømt Forfatter siger, at det kun er den onde, som lever ensomt; *) jeg siger, at det kun er den gode, som gør det. Selv om denne Sætning klinger mindre aandrig, saa er den sandere og mere begrundet end den føregaaende.

*) Diderot, preface du Fils naturel [Fortale til »det uægte Barn.«]

Se, dette er nogle korte Bemærkninger om den Forsigtighed, som man — efter min Mening — bør iagttage med den Undervisning, som man undertiden ikke kan undlade at give Børnene uden at udsætte dem for at skade sig selv eller andre og især for at tilegne sig daarlige Vaner, som man siden hen vil have Møje med at vænne dem af med; men vi kunne være sikre paa, at denne Nødvendighed vil sjælden indfinde sig lige overfor Børn, der ere opdragne, som de bør opdrages, efterdi det er umuligt, at de kunne blive ulærvillige, slemme, løgnagtige eller havesyge, naar man ikke har saaet i deres Hjerter de Laster, der gør dem dertil. Hvad jeg altsaa har sagt om dette Punkt gaar mere paa Undtagelserne end paa Reglerne; men disse Undtagelser blive hyppigere i Forhold til som Børnene faa Lejlighed til at træde ud af Barnestillingen og tilegne sig de voksnes Laster. De Børn, der opdrages midt i Samfundet, behøve meget tidligere Undervisning end dem, man opdrager paa et ensomt Sted, fjernt fra Verden. Det sidste vil altsaa være at foretrække alene af den Grund, at det giver Barndommen Tid til at modnes.

Der gives ogsaa en anden Slags Undtagelser, rene Modsætninger til de førnævnte; det er dem, hvem et lykkeligt Naturanlæg gør fremmelige, saa de ere forud for deres Alder. Som der er Mennesker, der aldrig komme ud af Barndommen, saaledes er der andre, der — saa at sige — aldrig har gennemlevet den, men ere voksne næsten lige fra Fødselen af. Ulykken er, at denne sidste Undtagelse er meget sjælden, meget vanskelig at kende, og at enhver Moder, der har faaet Forestillingen om, at der kan gives Vidunderbørn, ikke et Øjeblik tvivler om, at hendes Barn er et af dem. Ja, hun gør mere endnu, hun ser noget ganske overordentligt i dets Livlighed, Indfald, Ubesindigheder, pudsige Troskyldigheder, skønt de allesammen ere Kendetegn, der ere saare almindelige og ejendommelige for deres Alder, og som i det højeste vise, at et Barn ikke er andet end et Barn. Er det saa forbavsende, at et Barn, som man taler meget med, som man giver Lov til at sige alt, hvad det lyster, og som ikke er trykket af Hensyn eller Vedtægter, at det tilfældigt slumper til at gøre et heldigt Greb? Det vilde da være mere underligt, om

---

Dersom den anden var alene, hvad ondt skulde han da gøre? Det er i Samfundet, han kan spinde sine Ränker for at skade andre. Dersom man vil bruge den samme Begrundelse lige over for det gode Menneske, saa svarer jeg med at henvise til det Afsnit ovenfor, hvortil denne Anmærkning hører. *R.*

det aldrig skete, ligesom det vilde være underligt, om en Astrolog imellem tusend Løgne ikke nogensinde kom til at forudsige Sandheden. »De lyve saa længe,« sagde Henrik IV, »indtil de til sidst træffe det rigtige.« Hvem der en Gang imellem vil sige nogle Vittigheder, behøver bare at sige en hel Hob Dumheder. Ja, Gud være med dem, alle disse moderne Aander, som ikke har andre Fortjenester, og som man dog gør Stads af!

De mest glimrende Tanker kunne opkomme i Børnenes Hjerter, eller rettere, de sindrigste Ord i deres Mund, ligesom Diamanter af den største Værdi kunne falde i deres Hænder, uden at derfor hverken Tankerne eller Diamanterne tilhøre dem; der gives ingen virkelig Besiddelse af nogen Slags for den Alder. De Ting, som et Barn siger, betyder ikke det samme for det som for os; det forbinder ikke de samme Forestillinger dermed. Disse Forestillinger — saafremt det for Resten har nogen af dem — har i dets Hoved hverken Følgeorden eller Sammenhæng; der er intet fast, intet sikkert i alt det, som det tænker. Prøv en Gang paa at gaa dit Vidunderbarn rigtig paa Klingen. I visse Øjeblikke vil du finde en overordentlig Spændkraft og Livlighed, en Aandsklarhed, der kan fatte alt; men oftest vil det samme Barns Aand synes dig mat, slap og som omgivet af en tyk Taage. Snart er det forud for dig, snart aldeles ubevægeligt. Et Øjeblik fristes du til at sige: »det er et Geni!« og Øjeblikket efter: »det er en Dosmerpande.« I begge Tilfælde bedrager du dig; det er et Barn. Det er en Ørneunge, som i et Øjeblik kløver Luften og i næste Sekund atter falder ned i Reden.

Du bør derfor behandle det efter sin Alder uden at agte disse Fremtoninger, og vogt dig for at svække dets Kræfter ved alt for overdreven Indøvelse. Dersom den unge Hjerne bliver varm, dersom du mærker, den begynder at bruse, saa lad den først afgære i Frihed, men du maa aldrig ægge den, for at ikke alt skal forflygtiges; og naar de første Opbrusninger ere forbi, saa hold tilbage, undertryk de andre, indtil med Aarene alt vender sig til en livgivende Varme og sand Styrke. Ellers vil du spilde din Tid og din Omhu, og du vil ødelægge dit eget Værk, og efter at du tankeløst har berust dig i alle disse fyrige Dampe, vil du kun have tilbage et Bundfald uden Kraft.

Af livlige Børn bliver der ganske almindelige Mennesker. Jeg kender ingen Iagttagelse, der er mere almindelig og mere sikker end denne. Intet er mere vanskeligt, end i selve Barnealderen at skelne imellem den virkelige Aands-

sløvhed og denne tilsyneladende og skuffende Aandssløvhed, der netop er Kendetegnet paa de store Aander. Det forekommer En straks noget underligt, at disse to Yderligheder tage sig saa ens ud i Begyndelsen, og dog kan det ikke være anderledes: thi i den Alder, hvor Mennesket endnu ingen sande Forestillinger har, er Forskellen mellem Geniet og Ikke-Geniet kun den, at den sidste danner sig udelukkende falske Forestillinger, medens den første — kun mødende falske Forestillinger — slet ingen danner sig. Der bliver altsaa for saa vidt en Lighed mellem det aandssløve og det geniale Barn, idet det ene ikke er i Stand til at fatte noget som helst, og det andet ikke finder noget, der egner sig for det. Det eneste Kendemærke, hvorved man kan komme til at skelne imellem dem, afhænger af, om Tilfældet muligen kan lade det sidste møde en Ide, der svarer til dets Fatteevne, medens det første altid og overalt er og bliver, hvad det er. Cato den yngre regnedes som Barn i Hjemmet for at være aandssvag. Han var indesluttet og egensindig; det var alt, hvad man havde at sige om ham. Først i Sullas Forværelse lærte hans Onkel ham at kende. Dersom han ikke var kommet derhen, havde man maaske, lige indtil han var bleven voksen, anset ham for en Dosmer, og havde Cæsar ikke levet, var muligvis den samme Cato, der gennemskuede hans ulykkebringende Geni og længe i Forvejen forudsaa hans Planer, bleven betragtet som en Drømmer alle sine Dage. Ja, hvor de Godtfolk dog ere udsatte for at tage slemt fejl, som ere altfor hastige til at holde deres Dom over Børnene! de ere ofte mere barnagtige end selve Børnene. Jeg kender en Mand[1]), der hædrede mig med sit Venskab, og som endogsaa i en temmelig fremrykket Alder i sin Familje og iblandt sine Venner gik og gjaldt for at være meget indskrænket. Dog var han et glimrende Hovede, men modnedes bare i Stilhed. Paa én Gang træder han frem som Filosof, og jeg tvivler ikke om, at Eftertiden jo vil indrømme ham en hædret og fremskudt Plads imellem vort Aarhundredes bedste Tænkere og dybeste Metafysikere.

Forgrib dig ikke paa Barndommen, og forhast dig ikke med at holde din Dom over den, enten til den ene eller den anden Side. Lad det undtagelsesvise i lang Tid

[1]) Abbed Condillac. R. — C. var f. i Grenoble 1715 og døde 1770. »Han er den eneste mellem de franske Oplysningsmænd, som fortjener at blive kaldt Filosof i Ordets strængeste Forstand« (se Hettner: Dansk Oversætt., pag. 384). *O. A.*

gøre sig bemærket, bevise og stadfæste sig, førend du griber til særlige Methoder. Lad Naturen længe raade, førend du giver dig af med at handle i dens Sted, at du ikke skal komme til at krydse dens Værk. Du véd, siger du, hvad Tiden er værd, og du vil ikke spilde den. Du ser ikke, at du i højere Grad spilder den ved at bruge den slet end ved intet at gøre, og at et daarligt oplært Barn er længere borte fra Visdommen, end det, der slet ikke er undervist. Du er oprørt over at se Barnet tilbringe sine første Aar med ikke at udrette noget. Hvorledes! er det at være lykkelig og glad da slet intet? er det at springe, lege, løbe hele Dagen igennem da slet intet? Det bliver saamænd hele sit Liv igennem aldrig i den Grad optaget. I sin »*Stat*«, som man troede saa streng, opdrager Plato Børnene alene ved Fester, Leg, Sang og Fornøjelser; man skulde tro, han mente at have gjort alt, naar han kun havde lært dem til Gavns at fryde sig. Og hør nu Seneca, hvor han taler om Oldtidens romerske Ungdom: den var, siger han, altid paa Benene; man lærte den intet, som den behøvede at sidde ned for at lære[1]). Var den derfor mindre værd, naar den naaede den modnere Alder? Lad dig altsaa ikke afskrække af denne formentlige Lediggang. Hvad vilde du sige om et Menneske, som, for rigtig at udnytte hele sit Liv, aldrig vilde sove? Du vilde sige: dette Menneske er jo rasende, han nyder ikke sin Tid, han øder den; for at undgaa Søvnen, løber han i Armene paa Døden. Tænk saa paa, at Forholdet her er ganske det samme. Barndommen er Fornuftens Søvn.

Den tilsyneladende Lethed til at lære er ødelæggende for Børnene. Man lægger ikke Mærke til, at selve denne Lethed er Beviset for, at de slet intet lære. Deres glatte og blanke Hjerne tilbagekaster som et Spejl alle de Genstande, man fører frem for den; intet sidder fast, intet trænger ind i den. Barnet fastholder Ordene, men Ideerne tilbagekastes: de forstaas af dem, der høre det i Lektierne, Barnet er den eneste, som aldeles ikke forstaar dem.

Endskønt Hukommelse og logisk Tænken ere to væsentlig

---

[1]) Nihil docebant, qvod discendum esset jacentibus. Epist. 88. Den samme Bemærkning findes hos Montaigne, 2den Bog, Kap. XXI.

»Det er mærkeligt, siger han (i første Bog, Kap. XXV), hvor Plato i sine Love viser sig omhyggelig for Ungdommens Fornøjelser og Morskab, og hvor udførligt han dvæler ved deres Løben, Legen, Syngen, Springen og Dansen . . . . Han giver tusinde Forskrifter for sine Gymnastikskoler; ved det videnskabelige dvæler han meget lidt.« *Anm. til „Ny Udgave“.*

forskellige Evner, saa udvikler den ene sig i Virkeligheden kun sammen med den anden. Før Fornuftalderen er Barnet ikke modtageligt for Begreber, men for Forestillinger, og Forskellen mellem disse to er den, at Forestillingen kun er et Maleri, et Billede af de sanselige Genstande, medens Begrebet er Enheden af Kendemærkerne ved Genstandene, bestemte gennem deres indbyrdes Forhold. Et Billede kan godt være ene i den Aand, som forestiller sig det; men ethvert Begreb forudsætter andre. Naar man forestiller sig noget, ser man kun; naar man begriber, sammenligner man. Vore Sansninger ere rent uvirkende (passive), medens alle vore Opfattelser eller Begreber fødes af en virkende (aktiv) og dømmende Grundevne. Dette vil i det følgende blive nærmere belyst.

Jeg siger altsaa, at da Børnene ikke ere i Stand til at fælde Domme, saa ere de heller ikke i Besiddelse af nogen egentlig Hukommelse. De fastholde Lydene, Formerne, Sanseindtrykkene, men sjældent Begreberne, og endnu sjældnere disses indbyrdes Sammenhæng. Ved at indvende, at de dog lære nogle af Geometriens Begyndelsesgrunde, bilder man sig ind at føre Bevis imod mig; tværtimod, det er for mig, at man leverer Beviset: man viser nemlig, at de — saa langt fra at kunne tænke selvstændigt — ikke en Gang ere i Stand til at fastholde andres Slutninger; thi gaa en Gang til Bunds i disse smaa Matematikeres Metode, og du vil straks se, at de kun har fastholdt det nøjagtige Indtryk af Figuren og af Udtrykkene i Beviset. Ved den mindste ny Indvending er de ikke mere med; vend Figuren om, og de véd hverken ud eller ind. Hele deres Viden bestaar i Sansningen; intet er gaaet over i Forstaaelsen. Selve deres Hukommelse er næppe mere fuldkommen end de andre Evner, efterdi det næsten altid er nødvendigt for dem som voksne at lære det om igen, som de i deres Barndom har lært en Del af.

Jeg er imidlertid meget langt fra at mene, at Børnene ikke skulde være i Besiddelse af nogen Art af logisk Tænkning[1]). Tværtimod! jeg ser, at de tænke meget godt, naar

[1]) Jeg har under min Skribentvirksomhed de hundrede Gange tænkt over, hvor umuligt det er i et stort Værk altid at underlægge de samme Ord den samme Mening. Intet Sprog er rigt nok til at forsyne os med lige saa mange Udtryk, Vendinger og Ordforbindelser, som vore Tanker antage nye Skikkelser. Den Metode, at forklare alle Udtryk og saa hver Gang at sætte denne Forklaring i Stedet for det forklarede, kan være skøn nok, men er uigennemførlig; thi hvorledes undgaar man at køre i Ring? Forklaringerne kunne være

det kun gælder Ting, de har Kendskab til og som for dem har øjeblikkelig og haandgribelig Interesse. Men det er i Henseende til deres Kundskaber, man bedrager sig, idet man tiltror dem saadanne, som de slet ikke har, og lader dem anstille Betragtninger over meget, som de ikke kunne forstaa. Ogsaa bedrager man sig, naar man vil vække Børnenes Opmærksomhed for Betragtninger, som ere dem fuldstændigt ligegyldige, f. Eks. over deres Fremtidsvel, deres Fremtidslykke og den Agtelse, man vil vise dem, naar de en Gang blive voksne; det er altsammen Betragtninger, der — for Skabninger, som ere blottede for alle Bekymringer for Fremtiden — ikke betyde det allermindste. Dog gaa alle disse stakkels ulykkeliges tvungne Studier ud paa saadanne Sager, der helt igennem ere fremmede for deres Aand. Man dømme deraf om den Opmærksomhed, de kunne ofre derpaa.

Pædagogerne, som med stor Pomp udkramme for os de Lærdomme, som de meddele deres Disciple, blive jo betalte for at føre et andet Sprog, og dog ser man af deres egen Færd, at de tænke aldeles ligesom jeg. Thi hvad lære de dem saa? Ord, igen Ord og ikke andet end Ord. Iblandt de forskellige Videnskaber, som de rose sig af at undervise dem i, skulle de nok vogte sig for at vælge saadanne, som kunne være Børnene til sand Nytte, fordi det vilde være virkelig Viden, og dermed vilde de ingen Vej komme; men de vælge derimod saadanne, hvor man synes at vide noget, naar man kender Udtrykkene, f. Eks. Læren om Vaabenskjolde, Jordbeskrivelse, Aarstal, Sprog o. s. v. Det er altsammen Studier, der ligge Mennesket og især Barnet saa fjernt, at det skulde gaa underligt til, om alt dette en eneste Gang i dets Liv kunde blive det til nogen Nytte.

Man vil sagtens undres over, at jeg regner Sprogstudiet mellem de unyttige Ting i Opdragelsen; men man

---

gode nok, naar man ikke behøvede at bruge Ord til dem. Trods alt dette er jeg overbevist om, at man — hvor fattigt end Sproget er — dog kan udtrykke sig tydeligt, ikke just ved altid at underlægge de samme Ord den samme Betydning, men paa den Maade, at man, hver Gang et Ord bruges, sørger for, at den Betydning, man giver det, er tilstrækkelig klar og bestemt af hele Tankerækken, saa at hver Tankerække, hvor det Ord findes, saa at sige tjener til dets Forklaring. Snart siger jeg, at Børnene ere ude af Stand til at tænke logisk, og snart lader jeg dem optræde som temmelig fine Tænkere. Jeg tror ikke, at der derved fremkommer Modsigelse i min Tænkning; men jeg kan ikke nægte, at jeg ofte modsiger mig selv i mine Udtryk.

skal huske paa, at jeg her kun taler om Undervisningen i Børneaarene, og — man sige, hvad man vil — jeg tror ikke, at noget Barn — Vidunderbørnene fraregnede — før det tolvte eller femtende Aar har lært to Sprog til Gavns.

Jeg indrømmer, at dersom Sprogstudiet ikke var andet end at lære nogle Ord, det vil sige nogle Tegn eller de Lyde, hvormed man udtrykker disse, saa kunde det passe for Børnene; men idet Sprogene forandre Tegnene, omforme og nuancere de ogsaa de Begreber, som Tegnene ere Repræsentanter for. Hovederne formes efter Sprogene; det enkelte Folks Tankegang farves af dets Sprog. Fornuften alene er Fælleseje. Aanden i hvert Sprog har sin særegne Form, og denne Forskel kunde meget vel for en Del være Aarsag til eller Virkning af Folkekarakteren. Hvad der synes at stadfæste denne Gisning er, at Sproget hos alle Nationer i Verden holder Skridt med Forandringen i Sæderne; det holder sig eller forandrer sig med disse.

Barnet tilegner sig nu ved Brugen én af disse Former, og det er den eneste, det magter indtil Fornuftalderen. For at kunne to Sprog, maatte Barnet være i Stand til at sammenligne Ideerne med hverandre, men hvorledes skulde det kunne sammenligne dem, naar det næppe kan fatte dem? Enhver Ting kan for Barnet have tusend forskellige Tegn, men hver Ide kun *én* Form: altsaa kan det kun lære at tale ét Sprog. Det lærer dog flere, paastaar man; men jeg siger nej. Jeg har set disse smaa Vidundere, som troede at tale fem eller seks Sprog. Jeg har hørt dem tale tysk i latinske, franske og italienske Vendinger; de betjente sig virkelig af fem eller seks Ordbøger, men deres Talen var og blev tysk. Kort sagt: lær Børnene saa mange Gloser, du vil, du kan forandre deres Ordforraad, men ikke deres Sprog; de ville kun kunne ét.

For at dække over denne deres Uduelighed, øver man dem fortrinsvis i de døde Sprog, hvori der ikke længer gives Dommere, som man er nødt til at bøje sig for. Da disse Sprog ikke mere bruges i den daglige Omgang, nøjes man med at efterligne, hvad man finder skrevet i Bøgerne, og det kalder man at tale dem. Naar det staar saadan til med Lærernes Græsk og Latin, hvad skal man saa tænke om Børnenes? Næppe har de lært udenad de første Begyndelsesgrunde, som de absolut ikke forstaa et Muk af, førend man lader dem gengive en fransk Tale med latinske Ord, og naar de ere komne lidt videre frem, lader man dem sammenflikke paa Prosa nogle Fraser af Cicero og paa

Vers nogle Brudstykker af Virgil. [1]) Saa tro de at tale Latin! ja, hvem skal komme og modsige dem?

I al Undervisning — lige meget hvilken — gælder det, at uden Forstaaelse af det, der handles om, betyder det intet bare at lære Ordene. Man nøjes alligevel med at lære Barnet alle disse Ord uden nogensinde at kunne faa det til at begribe noget af de Sager, de handle om. I den Tanke, at man lærer det Jordbeskrivelse, lærer man det at kende Landkortet; man lærer det Navnene paa Byerne, Landene, Floderne uden at det forstaar, at de findes andet Steds end paa det Papir, hvor man viser det dem. Jeg erindrer en Gang at have set en Geografi, som begyndte saaledes: »*Hvad er Verden?*« *Det er en Kugle af Pap.* Saaledes er netop Børnenes Geografi. Jeg er vis paa, at efter to Aars Undervisning i Geografi og Astronomi er der ikke et eneste Barn paa ti Aar, som efter de Regler, man har lært det, er i Stand til at finde Vej fra Paris til Saint-Denis. Jeg er overbevist om, at der ikke gives ét Barn i den Alder, som efter en Plan vilde være i Stand til at følge Gangene i sin Faders Have uden at løbe vild. Saadan se de ud, disse smaa lærde, som paa en Prik véd, hvor Peking, Jspakan, Mexiko og alle Landene paa Jorden ligge.

Jeg har hørt sige, at det netop er saa meget passende at beskæftige Børnene med den Slags Undervisning, hvor de kun behøve at bruge Øjnene. Ja, det kunde være, dersom der gaves en Undervisnig, hvortil man ikke behøvede andet end Øjne; men jeg kender ingen af den Slags.

Af en endnu mere latterlig Fejltagelse lader man Børnene studere Historie; man indbilder sig nemlig at Historien rigtig ligger for deres Fatteevne, efterdi den kun bestaar af en Samling Kendsgerninger. Men hvad forstaar man ved det Ord Kendsgerninger? tror man, at de Hensyn og Forhold, som ere bestemmende for de historiske Kendsgerninger, ere saa lette at fatte, at Forstaaelsen af dem saadan uden videre danner sig i Børnenes Sjæl?

Tror man, at virkeligt Kendskab til Begivenhederne kan skilles fra Kendskab til deres Aarsager og Virkninger, eller at Historien har saa lidt med Moralen at skaffe, at man kan kende den ene uden at kende den anden? Dersom du ikke ser andet i Menneskenes Handlinger end rent

[1]) I Oldtid og Middelalder yndede man at laane Brudstykker af andre Forfattere og sammensætte dem paa Prosa eller Vers til et hele med ny og selvstændig Mening. *O. A.*

ydre, fysiske Bevægelser, hvad lærer du saa af Historien? absolut ingenting; den historiske Undervisning bliver paa den Maade kedelig og giver hverken Fornøjelse eller Belæring. Dersom du derimod vil værdsætte Handlingerne efter deres moralske Betydning, saa prøv paa at faa dine Elever til at forstaa disse Forhold, og da skal du faa at se, om Historien ligger for deres Alder.

Min Læser! husk altid paa, at den, som taler til dig, hverken er lærd eller Filosof, men en jævn Mand, Ven af Sandheden, uden Parti og uden System; en Eneboer, der, da han kun har levet saa lidt med Menneskene, har haft mindre Lejlighed til at indsuge deres Fordomme, men mere Tid til at tænke over det paafaldende, han møder under Omgangen med dem. Mine Betragtninger ere mindre byggede paa Principer end paa Kendsgerninger, og jeg tror ikke paa bedre Maade at kunne give dig Lejlighed til Selvdømme end ved ret ofte at fremføre for dig nogle Eksempler paa de Iagttagelser, hvorfra jeg henter dem.

Jeg tilbragte en Gang nogle Dage paa Landet hos en god Husmoder, der viste stor Omhu for sine Børn og deres Opdragelse. En Morgenstund var jeg tilstede ved den ældstes Undervisning. Hans Lærer, som meget godt havde indøvet ham i den gamle Historie, gentog Fortællingen om Aleksander og kom saa til det kendte Træk med Lægen Filip, som man — hvad det sikkerlig ogsaa fortjente — har foreviget paa et Maleri. [1]) Læreren, en dygtig Mand, anstillede over Aleksanders Uforfærdethed flere Betragtninger, som slet ikke smagte mig; men for ikke at nedsætte ham i hans Elevs Øjne, undlod jeg at modsige ham. Ved Bordet lod man selvfølgelig — efter fransk Skik — den unge Herre pludre af Hjertens Lyst. Hans Alders Livlighed og den sikre Forventning om Bifald fristede ham til at sige de tusende Dumheder, imellem hvilke der Tid efter anden kom nogle gode Indfald, som gjorde, at man glemte det øvrige. Endelig kom Historien om Lægen Filip. Han fortalte den kønt og med megen Ynde. Efter det skyldige Bifald, som Moderen forlangte og Sønnen ventede, talte man frem og tilbage om Fortællingen. De fleste

[1]) Se Qvintus Curtius III, 6. — Det samme Træk er ogsaa fortalt hos Montaigne: »Aleksander var gennem et Brev fra Parmenion bleven underrettet om, at hans Livlæge Filip var underkøbt af Darius til at forgive ham; paa samme Tid som han giver Filip Brevet at læse, synker han Lægedrikken, som denne havde rakt ham.

I, 23. Anm. til ny Udgave.

misbilligede Aleksanders Dumdristighed; nogle, f. Eks. Læreren, beundrede hans Fasthed og Mod. Deraf sluttede jeg, at ingen af de Tilstedeværende saa, hvori dette Træks virkelige Skønhed bestod. Efter min Mening, sagde jeg, er Aleksanders Handling, dersom der skal tales det allermindste om Mod og Fasthed, ikke andet end Galskab. Nu vare de alle enige med mig og stemmede i med, at det var den rene Taabelighed. Jeg blev varm og vilde svare, da en Frue, som sad ved min Side og som ikke havde lukket sin Mund op under hele Samtalen, bøjede sig over imod mig og hviskede mig i Øret: Ti stille, Jean-Jaques! de ville ikke forstaa dig. Jeg saa paa hende, jeg var forbavset, og jeg tav.

Flere Tegn lod mig formode, at min unge lærde ikke havde forstaaet et Muk af den Historie, han havde fortalt saa kønt. Efter Middagen tog jeg ham ved Haanden, gik en Tur med ham i Haven og kunde nu udspørge ham efter Behag. Jeg fandt da, at han, mer end nogen anden, beundrede Aleksanders saa berømte Mod; men véd du, hvori han saa dette Mod? alene deri, at han uden Betænkning og uden den mindste Vægring i én Slurk kunde drikke en Medicin, der smagte saa væmmeligt. Den stakkels Dreng havde man for fjorten Dage siden givet Medicin; han havde kun kunnet tage den efter en voldsom Kraftanstrængelse og havde endnu den grimme Smag i Munden. Død og Gift vare i hans Tanker det samme som ubehagelige Smagsfornemmelser, og han kendte for sit Vedkommende ingen anden Gift end Sennesblade. Jeg maa imidlertid tilstaa, at Heltens Fasthed havde gjort et dybt Indtryk paa hans unge Hjerte, og første Gang, han skulde tage Medicin, havde han fast besluttet, at han vilde være en Aleksander. Uden at indlade mig paa Forklaringer, som vilde gaa langt over hans Fatteevne, bestyrkede jeg ham i hans rosværdige Beslutninger, og, idet jeg gik tilbage, lo jeg ved mig selv over den ophøjede Visdom hos de gode Fædre og Lærere, som tro at lære Børnene Historie.

Det er let nok at lægge i Munden paa Børnene Ordene om Konger, Riger, Krige, Erobringer, Revolutioner og Love; men gælder det om at forbinde klare Begreber med disse Ord, saa vil der være lang Vej fra Samtalen med Gartneren Robert og til disse Forklaringer.

Adskillige Læsere ere vel misfornøjede med dette: »ti stille, Jean-Jaques!« og ville — forudsætter jeg — spørge om, hvad jeg da finder at være det skønne i Aleksanders Handling. Ulykkelige! er det nødvendigt, at det skal siges

eder, hvorledes ville I da kunne forstaa det? Nu vel, det skønne er, at Aleksander troede paa Dyden, at han turde sætte sit Hoved, sit Liv ind derpaa, at hans store Sjæl var skabt for denne Tro. Han tømmer Lægedrikken! hvilken mægtig Trosbekendelse! Nej, ingen dødelig har aflagt en saa ophøjet Bekendelse. Gives der i vore Dage en Aleksander, saa beder jeg, at man viser mig ham igennem lignende Træk.

Saavist som dette at have lært en Mængde Ord og Udtryk endnu ikke er Videnskab, saavist gives der intet Studium, som egner sig for Børnene. Ere de ikke i Stand til virkelig at kunne forstaa, saa har de heller ingen virkelig Hukommelse; thi det at kunne fastholde nogle Sanseindtryk kalder jeg ikke at have Hukommelse. Hvad gavner det Børnene at proppe i deres Hoved en Mængde Formler og Udtryk, som aldeles intet repræsenterer for dem? Lære de en Gang Sagerne til Bunds, mon de da ikke ogsaa ville lære Tegnene og Udtrykkene? Hvorfor skaffe dem den spildte Ulejlighed paa Halsen at skulle lære disse Ting to Gange? Og endelig: hvilke farlige Fordomme begynder man ikke at indpode dem, naar man lader dem anse en Mængde Ord, som for dem ingen Mening rumme, for Videnskab! Det er det første Ord, hvormed et Barn lader sig afspise; det er den første Ting, som det tager imod paa en andens Ord uden selv at have indset Nytten deraf, der ødelægger dets Evne til selvstændig Dømmen: længe vil det glimre i Tossers Øjne, før det opretter denne Skade. [1])

Nej, naar Naturen giver Barnehjernen denne Smidighed, der gør den skikket til at modtage alle Slags Indtryk,

[1]) De fleste lærde ere lærde paa Børnenes Maade. Den umaadelige Lærdom skriver sig mindre fra Ide- end Billedrigdom. Datoer, Navne paa Personer eller Steder, i det hele saadanne løsrevne Sager, der ikke ere Led i en Tankerække, fastholdes kun ved en Slags Tegnhukommelse, og sjældent genkalder man sig noget af alt dette uden samtidigt at se for sig højre eller venstre Side i Bogen, hvor man har læst det, eller den Form, under hvilken man saa det første Gang. Saaledes var omtrent den Videnskab, der i det nærmest foregaaende Aarhundreder var paa Moden. I vort Aarhundrede er det anderledes. Man studerer ikke, man iagttager ikke mere; man drømmer, og saa udgiver man i fuldt Alvor nogle søvnløse Nætters Drømmerier for Filosofi. Man vil maaske indvende, at ogsaa jeg drømmer. Jeg indrømmer det; men hvad de andre klogeligen tage sig i Agt for, det gør jeg: jeg udgiver mine Drømme for det, de er, nemlig Drømme, og overlader til Læseren at udfinde, om de indeholde noget af Værdi ogsaa for vaagne Folk. *R.*

saa er det ikke for at man skal proppe den med Kongerækker, Aarstal, Kunstudtryk fra Vaabenskjoldslæren, Astronomien, Geografien eller med alle disse for Barnealderen meningsløse og for enhver Alder unyttige Ord, hvormed man overlæsser Barnet og derved gør Barndomstiden kedelig og ufrugtbar; men det er, for at alle de Ideer, som det kan fatte og have Gavn af, som angaa dets egen Lykke og som en Dag skal oplyse det om dets Pligter, med uudslettelige Træk i Tide kunne indskrive sig i dets Hukommelse og hjælpe det til at føre hele dets Liv paa den Maade, som passer for dets Ejendommelighed og Evner.

Den Art af Hukommelse, som et Barn kan være i Besiddelse af, bliver ikke uvirksom, fordi det ikke hænger over Bøgerne. Alt hvad Barnet ser og hører, lægger det Mærke til og husker; det fører selv Regnskab over Menneskenes Handlinger og Samtaler, og alle dets Omgivelser ere netop den Bog, hvoraf det uophørlig beriger sin Hukommelse, indtil dets Dømmekraft er saa udviklet, at den kan gøre Brug deraf. I Valget af de rette Genstande, i Omhuen for stadig at føre frem for Barnet de Ting, som det kan fatte, og holde dem borte fra det, som det ikke bør kende, deri er det, at den virkelige Kunst bestaar, naar det gælder om at dyrke denne første Evne hos Barnet. Paa denne Maade maa man søge at forskaffe det et Forraad af Kundskaber, der kunne være til Gavn for dets Opdragelse i Ungdomstiden og for hele dets Livsvandel alle Dage. Denne Methode — det er sandt — skaber ikke smaa Vidunderbørn og giver ikke Lærerinder og Lærere Lejlighed til at glimre; men den skaber selvstændigt dømmende, dygtige Mennesker, sunde paa Legem og Sjæl, som ikke vække Beundring i deres Ungdom, men som vinde Agtelse som voksne.

Emil skal aldrig lære noget udenad, ikke en Gang Fabler, ikke en Gang *La Fontaines*, saa barnlige og ypperlige de end ere; thi Fablernes Ord er ikke det samme som Fablerne selv, saa lidt som Historiens Ord er Historien selv. Hvor kan man dog være saa forblindet at kalde Fablerne for Børnenes Sædelære? man tænker da slet ikke paa, at Fablerne, ved at more Børnene, bedrage dem. Forførte af Løgnen tabe de Sansen for Sandheden, og hvad man her gør for at gøre Undervisningen fornøjelig for dem, forhindrer dem i at faa Gavn af den. Fablerne kunne være belærende for voksne Mennesker; men Børnene maa man sige den nøgne Sandhed: saasnart man kaster et Slør over den, gøre de sig ikke den Ulejlighed at løfte det.

Man lader alle Børn lære La Fontaines Fabler og dog forstaa de ikke en eneste af dem. Dersom de forstod dem, vilde det være værre endnu; thi Moralen i dem er alt andet end enfoldig og saa lidt afpasset efter deres Alder, at den snarere vilde forføre dem til Lasten end til Dyden. Der har vi igen, siger man, disse Paradokser. Ja, ja! men lad os en Gang se, om det ikke skulde være Sandheder.

Jeg siger altsaa, at et Barn aldeles ikke forstaar de Fabler, som man lader det lære, fordi den Lærdom, som man vil uddrage — trods alle Anstrængelser for at gøre Fablerne enfoldige og simple — tvinger ind i Tankeforbindelser, som Børnene ikke ere i Stand til at følge, og fordi den poetiske Form, der gør dem saa lette at huske, gør dem vanskeligere at forstaa. Man køber paa denne Maade det fornøjelige paa Klarhedens Bekostning. Uden at gaa ind paa den Mængde af Fabler, der hverken ere fortrinlige eller nyttige for Børnene, men som man dog tankeløst lader dem lære sammen med de andre, fordi de findes blandede mellem hverandre, ville vi indskrænke os til dem, som Forfatteren synes at have digtet netop med Børnene for Øje.

Af hele La Fontaines Samling kender jeg kun fem eller seks Fabler, som — saa at sige — lyse af barnlig Troskyldighed; af disse fem eller seks tager jeg til Eksempel den første i Rækken, fordi dens Moral bedst passer for enhver Alder, fordi Børnene lettest forstaa den, fordi de lære den udenad med Fornøjelse og endelig fordi Forfatteren af samme Grund har udmærket den ved at sætte den forrest i sin Bog. Vil man nu virkelig gaa ud fra, at det er hans Mening at ville forstaas af Børnene, at fornøje og belære dem, saa er denne Fabel virkelig hans Mesterværk. Man tillade mig derfor at gaa den lidt efter i Sømmene og i nogle faa Ord at belyse den en Smule.

Ravnen og Ræven. [1]

En Fabel.

---

[1] Mester Ravn i Trætop glad
med en Ost i Næbet sad.
Mester Ræv, af Lugten fristet,
har til Træets Fod sig listet,
siger: Ih, god Dag, Hr. Ravn!
nej, hvor smuk, jeg véd ej Navn — — —
Dog! — — uden at lyve — kan Sangen bare
kun halvt til eders Fjerpragt svare,
da er I Fønix, disse Skoves stolteste Indvaaner!
Ravnen fast ved disse Ord af Glæde daaner.
Og for at vise ret sin skønne Røst for alle,
den spærrer op sit brede Næb og la'er sit Bytte falde.

Mâitre corbeau, sur un arbre perché,
(Mester Ravn, i et Træ siddende.)

Mester! hvad betyder nu det Ord i sig selv? hvad betyder det foran et Egennavn? og hvilken Mening har det i denne Forbindelse?

Hvad er en Ravn?

Hvad skal nu det sige: »i et Træ siddende«? Man siger jo ikke »i et Træ siddende«, men »siddende i et Træ«. Følgelig maa man tale om denne forandrede Ordstilling i Poesien; man maa forklare Forskellen mellem Prosa og Vers.

Tenoit dans son bec un fromage.
(Holdt i sit Næb en Ost.)

Hvilken Ost! var det en Schweitzerost eller en Ost fra Holland eller Brie? [1]) Dersom Barnet aldrig har set en Ravn, hvad kan det saa nytte at tale med det derom? Og dersom det har set en saadan, hvorledes vil det da kunne forstaa, at den holder en Ost i sit Næb? Mal altid Billederne efter Naturen.

Maître renard, par l'odeur alléché,
(Mester Ræv, lokket af Lugten,)

Nok en Gang en Mester! men her passer Titlen godt nok; thi Ræven er en udlært Mester i alle de Kneb, der høre til dens Haandtering. Det er nødvendigt at forklare, hvad en Ræv er og at skelne imellem dens sande Natur og den Karakter, som man har vedtaget at tillægge den i Fablerne.

Alléché (lokket). Dette Ord bruges ikke mere. Man maa forklare det og tilføje, at man kun bruger det i Vers. Barnet vil spørge, hvorfor man taler anderledes paa Vers end i Prosa. Hvad vil du svare derpaa?

Lokket af Lugten af en Ost! Denne Ost, holdt af en Ravn siddende i et Træ, maa have haft en stærk Duft, siden Ræven kunde lugte den inde i Skoven eller hjemme

---

Fluks Ræven snapper det og siger: ja, min gode Herre!
hør nu og lær, hver Smigrer leve maa desværre
paa dens Bekostning, som har Smigren kær.
Den Lærdom, lille Ven! er sagtens Osten værd.
Men Ravnen, skamfuld og forvirret, efter Ost og Ræven ser
og sværger, skønt lidt sent: du narrer mig ej mer.

[1]) Forhen et Grevskab i Frankrig, nu for største Delen hørende til Departementet Seine-et-Marne. Det er et frugtbart Landskab og bekendt for sin Ost. *O. A.*

i sin Hule! Er det saaledes du indøver din Lærling i den skarpe Kritiks Aand, der ikke bøjer sig uden for gode Grunde, og som forstaar at skelne mellem Sandheden og Løgnen i andres Beretninger?

Lui tint à peu près ce langage:
(Holdt for den omtrent følgende Tale:)

Følgende Tale! Rævene tale altsaa? de tale vel det samme Sprog som Ravnene? Vise Lærer! tag dig i Agt: overvej nøje dit Svar, førend du giver det; det betyder mere, end du tror.

Eh! bonjour, monsieur le corbeau!
(Ih! god Dag, Hr. Ravn!)

Hr.! Barnet ser denne Tiltale brugt spottende, endnu førend det véd, at det er en Hæderstitil. De, som sige: »*Hr. von Ravn*« *(monsieur du Corbeau)*, ville have meget større Vanskeligheder med at forklare dette »*du*«.

Que vous êtes! que vous me semblez beau!
(Hvor De er smuk! hvor jeg finder Dem skøn!)

Fyldekalk, unyttig Ordflom. Barnet, som ser, at man gentager det samme med andre Udtryk, lærer at tale skødesløst. Dersom du vil forklare det, at denne Ordrigdom viser Forfatterens Kunst, at den netop passer saa godt til Rævens Plan, fordi denne med de mange Ord vil gøre sine Lovprisninger mere svulmende, saa vil denne Undskyldning være god nok for mig, men ikke for min Lærling.

Sans mentir, si votre ramage
(Uden at lyve, dersom Deres Sang)

Uden at lyve! man lyver altsaa undertiden? Hvad vil Barnet tænke, dersom du lærer det, at Ræven siger »uden at lyve«, netop fordi den lyver?

Repondoit à votre plumage,
(Svarede til Deres Fjer,)

Svarede til! hvad betyder dette? Prøv paa at lære Barnet at sammenligne to saa forskellige Ting som Stemmen og Fjerene, og du vil faa at se, hvor godt det forstaar dig.

Vous seriez le phénix des hôtes de ces bois.
(Vilde De være Føniks blandt disse Skoves Beboere.)

Føniks! hvad er en Føniks? Nu ere vi paa en Gang komne midt ind i Fortidens Røverhistorier, næsten midt ind i Mythologien.

Disse Skoves Beboere! hvilken sirlig Tale! Smigreren gør sit Sprog blomstrende og giver det mere Værdighed for at gøre det mere forførende. Mon et Barn vil forstaa denne Finesse? véd det virkelig eller kan det vide, hvad ædel og lav Stil er?

A ces mots, le corbeau ne se sent pas de joie,
(Ved disse Ord bliver Ravnen ude af sig selv af Glæde,)

Man maa have følt meget heftige Lidenskaber for at kunne forstaa dette ordsprogsmæssige Udtryk.

Et, pour montrer sa belle voix,
(Og for at vise sin skønne Røst,)

Forglem endelig ikke, at for at forstaa denne Verslinje, ja hele Fablen, maa Barnet have Kendskab til, hvordan det forholder sig med Ravnens skønne Røst.

Il ouvre un large bec, laisse tomber sa proie.
(Den aabner sit brede Næb og lader sit Bytte falde.)

Denne Verslinje er glimrende. Alene Rhytmen er malende. Jeg ser et stort, hæsligt Næb spile sig op; jeg hører Osten falde imellem Grenene; men den Slags Skønheder ere spildte paa Børnene.

Le renard sen saisit, et dit: Mon bon monsieur,
(Ræven tager den og siger: Min gode Herre,)

Her er altsaa Godmodighed gaaet over til at være en Dumhed. Det er sikkert, at man spilder ikke Tiden, naar det gælder om at undervise Børnene.

Apprenez qui tout flatteur
(Lær, at enhver Smigrer)

En almindelig Grundsætning; vi holde os ikke længer til Sagen.

Vit aux depens de celui qui l'écoute.
(Lever paa dens Bekostning, som hører paa ham.)

Aldrig vil et Barn paa ti Aar forstaa denne Verslinje.

Cette leçon vaut bien un fromage, sans doute.
(Denne Lærdom er vel en Ost værd, uden Tvivl.)

Dette er forstaaeligt, og Tanken er meget god. Imidlertid vil der kun være meget faa Børn, som forstaa at sammenligne en Lærdom med en Ost, og som ikke ville foretrække Osten for Lærdommen. Man maa altsaa gøre dem det forstaaeligt, at denne Ytring kun er sagt spøgende og spottende. Hvilke Finesser for Børn!

Le corbeau, honteux et confus,
(Ravnen, skamfuld og forvirret,)

Atter Ordrigdom; men denne er ikke til at undskylde.

Jura, mais un peu tard, quon ne l'y prendroit plus.
(Svor, men lidt for sent, at man ikke skulde narre den oftere.)

Svor! Hvor er vel den Tosse af en Lærer, som vover at forklare Barnet, hvad en Ed er?

Dette er ganske vist at gaa i Enkeltheder; men det maa imidlertid gøres endnu grundigere, om man vil analysere denne Fabels hele Tankeindhold og føre dette tilbage til de enkle og elementære Begreber, hvoraf det er sammensat. Men hvem tror vel, at man behøvede denne Analyse for at gøre den forstaaelig for Ungdommen. Ingen af os er tilstrækkelig stor Filosof til at forstaa at sætte sig i Barnets Sted. — Lad os nu gaa over til Moralen.

Jeg spørger, om man bør lære seks Aars Børn, at der gives Mennesker, som smigre og lyve for Fordelens Skyld? man skulde i det højeste lære dem, at der gives Spottefugle, som snærte Smaaherrer og bag deres Ryg gøre sig lystige over deres taabelige Indbildskhed; men Osten fordærver det hele; man lærer dem meget snarere at mage det saa, at den falder ud af en andens Næb, end at passe paa ikke selv at tabe den. Dette er mit andet Paradoks, og det er ikke det mindst vigtige.

Læg en Gang Mærke til Børnene, naar de lære deres Fabler, og du vil se, at saasnart de ere i Stand til at anvende dem, vil deres Anvendelse næsten altid være den modsatte af Forfatterens, og i Stedet for at give Agt paa den Fejl, som man vil helbrede dem for eller værne dem imod, ere de tilbøjelige til at stille sig paa Gavtyvens Side, som drager Fordel af andres Fejl. I ovennævnte Fabel gøre Børnene sig lystige over Ravnen, og de holde allesammen med Ræven. I den følgende Fabel tror man at give dem Græshoppen som Forbillede; nej Tak! de vælge Myren. Man holder ikke af at fornedre sig, men vil altid have den bedste Rolle; saaledes vælger Egenkærligheden, og Valget er meget naturligt. Hvilken rædselsfuld Lærdom for Barndommen! Det mest hadefulde af alle Uhyrer vilde et saadant gerrigt og hjerteløst Barn være, der forstod, hvad man bad det om og hvad det afslog. Myren gør mere endnu, den lærer Barnet at haane paa samme Tid, som den giver Afslag.

I alle Fabler, hvor Løven optræder, har den almindeligvis den mest glimrende Rolle, og det fejler ikke, at Barnet

jo vil spille Løven, og naar det en Gang skal foretage en Deling, vil det — godt undervist af sit Forbillede — omhyggeligt sørge for at bemægtige sig det hele. Men naar Myggen knækker Løvens Mod, saa er det en anden Sag; da er Barnet ikke længer Løve, da er det Myg. Det lærer en Dag at dræbe *dem* med Naalestik, som det ikke vover at angribe i aaben Kamp.

Af Fablen om den magre Ulv og den fede Hund vil Barnet ikke lære Maadehold og Nøjsomhed, hvilken Lærdom man tror at give det; men det vil snarere lære tøjlesløs Selvraadighed. Jeg glemmer aldrig, at jeg har set en lille Pige græde heftigt, fordi man havde gjort hende helt fortvivlet med denne Fabel ved uafladelig at prædike for hende om Lærvillighed. Man kunde længe ikke forstaa Grunden til hendes Taarer; endelig gættede man den. Det stakkels Barn kededes ved at være i Lænker; hun havde en Fornemmelse af, at hendes Hals var helt flaaet; hun græd, fordi hun ikke var Ulven. [1])

Moralen i den først anførte Fabel giver altsaa Barnet en Lektion i det laveste Smigreri, den anden i Umenneskelighed, den tredje i Uretfærdighed, den fjerde i Spot og den femte i Uafhængighed. Denne sidste Lærdom er imidlertid overflødig for min Lærling; men derfor passer den alligevel ikke for eders Lærlinge. Naar I give dem modsigende Forskrifter, hvilken Frugt vente I saa af eders Omhu? Men naar vi undtage denne ene Lærdom, saa indeholder maaske hele den Moral, der bringer mig i Harnisk mod Brugen af Fablerne, ligesaa mange Grunde for Brugen. I Samfundslivet behøves én Moral i Ord og én i Eksempler, og disse to stemme aldeles ikke sammen. Den første finder man i Katekismen, hvor man rolig lader den ligge, den anden i La Fontaines Fabler for Børn og i hans Fortællinger for Mødre. Den samme Forfatter er dygtig til alt. [2])

---

[1]) Fablen om Ulven og Hunden. En udhungret Ulv mødte en Gang en velnæret Hund, der raadede den til — ligesom den selv — at tjene Mennesket for at faa god og rigelig Føde. Ulven er rede til at gaa med, men faar i rette Tid Øje paa Hundens Hals, der er flaaet af Lænken. Den vendte om og valgte Friheden, trods Hunger og Savn. — *Corancez* fortæller, at Rousseau, da man kom til at tale om hans fattige Liv, havde svaret: »Vist nok er jeg fattig; men min Hals er ikke flaaet.« *O. A. efter Dr. E. von Sallwürk.*

[2]) La Fontaine er født 1621 og døde 1695 efter at have gjort Afbigt for sine alt andet end moralske Fortællinger. Det er hans Fabler, der har gjort ham verdensberømt. *O. A.*

Lad os komme overens om Sagen, min gode Hr. La Fontaine! For mit Vedkommende lover jeg at læse Dem i Udvalg, at elske Dem og lade mig belære af deres Fabler, for jeg haaber, at jeg ikke vil tage fejl af deres gode Hensigter; men hvad min Lærling angaar, maa De tillade, at jeg ikke lader ham lære én eneste, førend De har bevist mig, at han kan have Gavn af at lære Ting, hvoraf han ikke forstaar en Fjerdepart, og at han i det, han kan forstaa, ikke nogensinde gaar galt i Byen, saa han, i Stedet for at lade sig corrigere af den bedragne, tager Gavtyven til Forbillede.

Idet jeg fritager Børnene for alle Pligter, saa frier jeg dem ogsaa for det, der er Kilden til deres største Plage, nemlig Bøgerne. Læsningen er Barndommens Pine og næsten den eneste Beskæftigelse, man véd at give den. I tolv Aars Alderen vil Emil næppe vide, hvad en Bog er. Men han skal dog vel lære at læse? vil man sige. Naturligvis skal han kunne læse, naar han kan have nogen Gavn af Læsningen. Indtil den Tid tjener den kun til at kede ham.

Naar man ikke bør forlange, at Børnene skulle gøre noget bare for at lystre, saa følger deraf, at de ikke kunne lære noget, som de ikke føle at have nogen virkelig øjeblikkelig Fordel eller Nytte af; hvad andet skulde ellers bevæge dem til at lære det? Den Kunst at kunne tale med fraværende og forstaa dem, den Kunst uden Mellemmand at kunne meddele langt borte boende sine Følelser, sin Vilje og sine Ønsker, er en Kunst, hvis Nytte kan gøres indlysende for enhver Alder. Ved hvilket Underværk er nu denne saa nyttige og fornøjelige Kunst bleven til en ren Tortur for Børnene? derved at man tvinger dem til imod deres Vilje at lægge sig efter den og lader den bestaa i Øvelser, som de ikke forstaa det allermindste af. Et Barn er ikke meget ivrig for at fuldkommengøre det Redskab, hvormed man piner det; men sørg for, at det kommer til at tjene til Barnets Fornøjelse, og det vil snart dygtiggøre sig uden at du behøver at opmuntre det dertil.

Man gør sig megen Umage for at udfinde de bedste Læsemetoder; man opfinder Læsetabeller og Kort. Barnekamret laver man om til et Bogtrykkerværksted. Locke vil, at Barnet skal lære at læse ved Hjælp af Terninger. Er det ikke en uhyre sindrig Opfindelse? hvilken Ynkelighed! Der er et Middel, som er sikrere end alt dette, men som man stadig glemmer, og det er Ønsket om at lære noget. Væk dette Ønske hos Barnet, saa kan du godt

gemme dine Læsetabeller og dine Terninger; thi da vil enhver Metode være god.

Den forhaandenværende Interesse! se, det er den store Drivkraft, den eneste, som fører sikkert og langt frem. Emil modtager undertiden fra sin Fader eller Moder, sine Slægtninge eller Venner Indbydelsesbilletter til en Middag, en Spadsere- eller Rotur eller til at overvære en eller anden offentlig Fest. Disse Smaabreve ere korte, tydelige, smukt og godt skrevne. Nu gælder det om at finde En, som kan læse dem for ham; men denne er i Øjeblikket ikke til at faa fat i, eller han vil maaske gengælde Barnets Uvillighed fra i Gaar. Saaledes gaar det belejlige Øjeblik tabt. Endelig læser man Brevet for ham, men nu er det for sent. Aa, dersom man bare havde forstaaet at læse det selv! Der kommer andre Breve; de ere saa korte! deres Indhold er saa interessant! man vil forsøge paa at tyde dem; snart finder man Hjælp, snart Afslag. Man gør sig Umage, endelig er Halvdelen af Brevet tydet: det handler om at komme i Morgen og spise oplagt Mælk . . . man véd ikke hvor eller hos hvem . . . hvor man anstrenger sig for at læse Resten! Jeg tror ikke, Emil vil have Brug for nogen Læsetabel. Skal jeg med det samme tale om at skrive? Nej — jeg skammer mig over at opholde mig ved saadanne Narrerier i en Afhandling om Opdragelsen.

Jeg vil kun gøre en eneste Tilføjelse, som indeholder en vægtig Grundregel: almindeligvis opnaar man meget sikkert og meget hurtigt det, som man aldeles ingen Hast har for at naa. Jeg er næsten sikker paa, at Emil før sit tiende Aar vil læse flydende og skrive godt, netop fordi jeg ikke lægger videre Vægt paa, at han lærer det før i femten Aars Alderen; men jeg vil hellere, at han aldrig lærte at læse, end jeg skulde skaffe ham denne Færdighed paa Bekostning af alt det, den kan gavne ham: hvad vilde Læsefærdigheden nytte ham, naar man for stedse havde gjort ham ked af at læse? *Id imprimis cavere aportebit, ne studia, qui amare nondum potest, oderit, et amaritudinem semel perceptam etiam ultra rudes annos reformidet.* [Fremfor alt bør man vogte sig for, at den, som endnu ikke kan elske Studeringerne, ikke fatter Had til dem og at den én Gang følte Afsky ikke ogsaa skal afskrække ham ud over de unge Aar. Qvint. 1, 1.]

Jo mere jeg holder fast ved min Afventnings- og Uvirksomhedsmetode, desto mere føler jeg Indvendingerne taarne sig op imod mig. »Dersom din Fostersøn ikke lærer noget af dig, vil han lære af andre. Dersom du ikke, ved

at indprente ham Sandheden, kommer Vildfarelsen i Forkøbet, vil han lære Løgnen. De Fordomme, som du frygter for at bibringe ham, vil han optage fra alle sine Omgivelser; de ville trænge sig ind paa ham gennem alle hans Sanser; enten ville de forvirre hans Fornuft, før den endnu har vundet Skikkelse, eller hans Aand, der er sløvet under en saa lang Uvirksomhedsperiode, vil forsvinde i Stoffet. Vænnes han ikke til at tænke i sin Barndomstid, vil han for hele sit øvrige Liv være berøvet Evnen dertil.

Det synes mig let at svare paa alt dette; men hvortil tjener disse evindelige Svar? Dersom min Metode selv mægter at gendrive alle Indvendinger, saa er den god; kan den ikke svare paa dem, saa dur den ikke. — Jeg gaar videre.

Dersom du — efter den Plan, jeg har gjort det første Udkast til — følger Regler, der ere stik modsatte de almindelige; dersom du i Stedet for at føre din Fostersøns Aand langt ud i det fjerne, og dersom du, i Stedet for uophørligt at lade ham forvilde sig paa andre Steder, under andre Himmelegne, i andre Aarhundreder, indtil Jordens yderste Grænser, ja, lige ind i Himlen, derimod lægger Vind paa at holde ham indenfor hans egen lille Verden, opmærksom paa alt, hvad der umiddelbart vedrører ham, saa vil du erfare, at han er i Stand til at opfatte, huske, ja, ogsaa til at tænke logisk. Dette er Naturens Ordning. Efterhaanden som det sansende Væsen bliver handlende, erhverver det sig en til dets Kræfter svarende Evne til at forstaa og dømme, og det er kun ved Hjælp af Overskuddet af den Kraft, det behøver til sin Selvopholdelse, at der i det udvikler sig den spekulative Evne, som er skikket til at anvende Kraftoverskuddet paa andre Formaal. Vil du altsaa opelske din Fostersøns aandelige Kraft, saa maa du styrke de Kræfter, som den skal styre. Øv stadig hans Legeme, gør det kraftigt og sundt for derved at gøre ham vis og fornuftig; lad ham arbejde, virke, løbe, raabe; lad ham altid være i Bevægelse: gør ham til et kraftigt Menneske, og da vil han snart blive et fornuftigt Menneske.

Efter denne Methode vilde du — det er vist — gøre ham sløv, dersom du altid vilde lede ham, altid sige til ham: gaa, kom, bliv, gør dette, gør ikke hint! Dersom dit Hoved altid leder hans Arm, saa bliver hans eget unyttigt for ham. Men kom vor Overenskomst i Hu: Er du ikke andet end en Pedant, saa er det ikke Umagen værd, at du læser, hvad jeg skriver.

Det er en sørgelig Vildfarelse at mene, at Legemsøvelser skulde skade Aandsvirksomheden; som om disse to

Virksomheder ikke altid burde holde Skridt med hinanden, og som om den ene ikke altid burde lede den anden!

Der gives to Slags Mennesker, som uafbrudt øve deres Legemer, og hvoraf sikkerlig den ene Slags lige saa lidt som den anden Slags drømmer om at uddanne Sjælen, og det er Bønderne og de vilde. De første ere plumpe, grove og kejtede; de andre ere bekendte for deres gode naturlige Forstand og endnu mere for deres Aands Skarpsindighed. I Almindelighed finder man ingen mere dorsk end en Bonde og ingen mere snu end en vild. Hvoraf kommer nu denne Forskel? Deraf, at den første, der altid gør det, som man befaler ham, det han har set sin Fader gøre, eller hvad han selv har gjort lige fra sin Ungdom af, stadig følger gammel Slendrian, og da han i sit næsten maskinmæssige Liv altid er beskæftiget med de samme Arbejder, saa træder Vanen og Lydigheden ham i Fornuftens Sted.

Med den vilde er det en hel anden Sag. Han er ikke knyttet til noget bestemt Sted, har intet foreskrevet Arbejde at udføre, adlyder ingen og kender ingen anden Lov end sin egen Vilje. Han er derfor nødt til at overveje enhver Handling i sit Liv. Han foretager ikke en Bevægelse, gør ikke et Skridt, uden han i Forvejen har undersøgt alle mulige Følger. Jo mere altsaa hans Legeme opøves, des mere klares hans Aand; hans Styrke og Fornuft vokse samtidigt, og den ene udvikler sig ved den andens Hjælp.

Lad os nu se, min sprænglærde Hr. Lærer! hvilken af vore Lærlinge det er, der ligner en vild, og hvilken der ligner en Bonde. Din Lærling foretager sig intet uden efter Befaling, fordi han i et og alt er undergivet en Myndighed, som stadig retter og vejleder ham. Han tør hverken spise, naar han er sulten, le, naar han er glad, græde, naar han er bedrøvet, række den ene Haand i Stedet for den anden eller flytte Foden uden efter Forskriften; inden ret længe tør han ikke en Gang trække Vejret uden efter de Regler, du har fastsat. Hvad vil du, han skal tænke paa, naar du tænker paa al Ting for ham? Han er jo sikret ved din Omsorg; af hvad Grund skulde han saa tænke paa Fremtiden? Da han ser, at du har taget den Byrde paa dine Skuldre at sørge for hans Bevarelse og Velvære, saa føler han sig fritaget for den Umage; sine Domme bygger han paa dine; alt det, du ikke forbyder ham, gør han uden Spor af Overvejelse, da han jo godt ved, at han kan gøre det uden Fare. Behøver

han at lære at forudse, om det bliver Regn? han ved, at du iagttager Himlen for ham. Hvad bryder han sig om at passe Tiden, naar han er ude at spadsere? han frygter ikke for, at du skal lade ham forsømme Middagstimen. Saa længe du ikke forbyder ham at spise, saa spiser han; saa snart du forbyder ham det, spiser han ikke mer; han spørger ikke sin Mave til Raads, men dig. Du kan længe nok blødagtiggøre hans Legeme ved denne Uvirksomhed, men dermed gør du ikke hans Forstand mere smidig. Tværtimod opnaar du til Gavns at nedsætte Fornuften i hans Øjne, idet du lader ham bruge den Smule, han har, til Ting, der synes ham de mest unyttige af alle. Da han aldrig erfarer, hvad den kan bruges til, saa mener han tilsidst, at den dur til ingen Ting. Det værste, der kan hænde ham ved at tænke galt, vil være at faa en Irettesættelse; men det faar han saa ofte, saa det rører ham næppe mere; en Fare, der er saa almindelig, skrækker ham ikke længer.

Du vil dog finde, at han besidder Aand; ja, saa meget har han, at han kan lade Munden løbe, naar han er sammen med Kvinder, saaledes som jeg allerede har omtalt. Men lad ham komme i det Tilfælde, at han skal vise, at han er en Personlighed, at han skal tage Parti i en vanskelig Sag, da skal du se ham hundrede Gange dummere og umuligere end Sønnen af den mest klodsede Bonde.

Med min, eller snarere Naturens Lærling vil det være anderledes. Da han i god Tid vil være opøvet i saa snart som muligt at staa paa egne Ben, vil han ikke vænne sig til uophørlig at spørge andre til Raads og endnu mindre til at udkramme sin store Visdom for andre. Til Gengæld dømmer han, tager sine Forholdsregler og overvejer alt, hvad han umiddelbart kommer i Forhold til. Han snakker ikke, men handler; han véd ikke et Ord om, hvad der tager sig godt ud i Verdens Øjne; men hvad der passer ham, forstaar han meget godt at udføre. Da han uden Ophør er i Bevægelse, nødes han til at lægge Mærke til mange Ting og lærer at kende mange Virkninger; han samler sig i god Tid en ikke ubetydelig Erfaring. Han henter sine Lærdomme fra Naturen og ikke fra Menneskene, og da han ingen Steder opdager den Hensigt at belære ham, er han saa meget villigere til at lade sig undervise. Saaledes øves hans Legeme og Aand paa samme Tid. Da han altid handler efter sin egen Tanke og ikke efter nogen andens, saa forener han stadig to Virksomheder: jo mere han gør sit Legeme kraftigt og stærkt, desto forstandigere

og mere selvdømmende bliver han. Dette er Vejen til en Dag at eje det, som man troede uforeneligt, men som dog næsten alle store Mænd har forenet: et kraftigt Legeme og en stærk Sjæl, en Vismands Fornuft og en Kæmpes Kræfter.

Unge Opdrager! jeg prædiker for dig en vanskelig Kunst, den nemlig at vejlede uden Forskrifter og at gøre alt ved ikke at gøre noget. Denne Kunst, indrømmer jeg, ligger ikke for din Alder; den egner sig ikke til lige straks at lade dine Talenter glimre eller til at skaffe dig Anseelse hos Fædrene; men den er den eneste, som fører til Maalet. Du vil aldrig naa til at skabe vise Mænd, dersom du ikke begynder med at skabe kaade Drenge[1]). Saaledes var Spartanernes Opdragelse. I Stedet for at lænke dem til Bøgerne begyndte man med at lære dem at stjæle deres Middagsmad. Men var Spartanerne af den Grund Dummerhoveder som voksne? Hvem kender ikke Kraften og Saltet i deres fyndige Svar? Altid beredte til at sejre, knuste de deres Fjender i enhver Slags Krig, og de snakkesalige Athenienserе vare lige saa bange for deres Ord som for deres Hug.

I de mest omhyggelige Opdragelsessystemer er det Læreren, som befaler og tror at holde Tømmerne i sin Haand; men det er i Virkeligheden Barnet, der styrer. De Fordringer, som du stiller til det, bruger det til at opnaa af dig, hvad det selv har Lyst til; det forstaar altid at lade sig én Times udholdende Flid betale med otte Dages Føjelighed fra din Side. Hvert Øjeblik er det nødvendigt at underhandle med det. Disse Overenskomster, som du bringer i Forslag og lægger din Mening i, men som det gennemfører paa sin Maade, falde altid ud til Fordel for Barnets Luner, i Særdeleshed naar man er ubehændig nok til at love det noget, som det er sikker paa at faa, hvad enten det opfylder eller ikke opfylder den Betingelse, som man til Gengæld har stillet. I Almindelighed læser Barnet meget tydeligere i Lærerens inderste, end Læreren

[1]) Hine Dages Pariserungdom behagede derfor ikke Rousseau. »I min Tid,« fortæller han i sit Brev til D'Alembert, »var man ikke saa fine . . . . Svedende, aandeløse, med Huller paa Albuerne kom man hjem; rigtige Vildbasser var det; men disse Vildbasser bleve Mænd, som fulde af Iver for Fædrelandet vare beredte til at tjene det og udgyde deres Blod for det. Vilde kun Gud, at man en Gang kunde sige det samme om vore pyntede unge Herrer; gid de, som i deres femtende Aar ville være Mænd, dog ikke skulle vise sig at være Børn i deres tredivte.« — *Emil, übersezt von Dr. E. von Sallwürk, Pag. 134, Noten.*

i Barnets Hjerte; dette kan ikke være anderledes; thi al den Skarpsindighed, som Barnet — frit overladt til sig selv — vilde have anvendt til sin egen Udvikling, bruger det nu til at redde sin naturlige Frihed ud af sin Tyrans Lænker, medens denne, der ikke har nogen saa paatrængende Interesse af at gennemskue Barnet, ofte finder sin Regning ved at overlade det til dets Dovenskab eller Pjankethed.

Du bør derfor slaa ind paa en Vej, der er stik modsat den, som din Lærling følger. Lad ham bare altid tro, at han er Herre, men vær du det i Virkeligheden. Der gives ingen Underkastelse saa fuldkommen som den, hvor Frihedens Skin er bevaret; paa den Maade lægger man endog Viljen i Lænker. Det stakkels Barn, som intet véd, intet kan og intet kender, er det ikke i ét og alt afhængigt af dig? Raader du ikke i alt, hvad der angaar det, over dets Omgivelser? Staar det ikke i din Magt at paavirke det, som det behager dig? Er ikke dets Arbejder, dets Lege, dets Fornøjelser og dets Møje altsammen i dine Hænder, uden at det véd af det? Vist nok bør det have Lov til at gøre, hvad det vil; men det bør ville, hvad du vil, det skal gøre; det bør ikke gøre et Skridt, som du ikke har forudset; det bør ikke aabne Munden, uden du véd, hvad det vil sige.

Da vil det kunne hengive sig til de legemlige Øvelser, som dets Alder kræver, uden at fordummes; da skal du faa at se, hvorledes det i Stedet for at pønse paa Rænker for at sno sig fra et besværligt Herredømme, udelukkende vil være optaget af alt det, som omgiver det, for at udvinde det bedst mulige for sit sande Vel; da vil du forundres over, hvor fint det ved at gaa til Værks for at tilegne sig alt, hvad det magter at naa, og for i Sandhed at nyde Tingene uden at spørge om andres Mening.

Overlader du saaledes Barnet Herredømmet over sin egen Vilje, saa nærer du ikke dets Luner. Ved stadig kun at gøre, hvad der passer sig for det, vil det inden ret længe kun gøre, hvad det bør gøre, og skønt det aldrig er i Ro, men dets lille Krop er i uophørlig Bevægelse, vil du dog — saalænge det drejer sig om dets egne øjeblikkelige og haandgribelige Interesser — se, hvorledes dets Tænkeevne udvikler sig i saa høj Grad, som den kan, men meget bedre og paa en for Barnet langt naturligere Maade, end om det havde været optaget af Studeringer af ren aandelig Art.

Altsaa: naar det aldrig ser, at du lægger an paa at

være det imod, naar det ingen Mistro har til dig og intet har at skjule for dig, saa vil det aldrig bedrage dig og aldrig lyve for dig; det vil uden Frygt vise sig, som det er. Du vil med største Lethed kunne studere det og vil kunne ordne rundt om det den Undervisning, du vil give det, uden at det nogensinde tænker paa, at det modtager nogen saadan.

Det vil heller ikke med nysgerrig Mistro udspejde dine Særheder og ikke gøre sig en hemmelig Fornøjelse af at gribe dig i en Svaghed. Den Vanskelighed, som vi paa denne Maade forebygge, er meget stor. En af Børnenes første Bestræbelser er — som jeg allerede har sagt — at opdage de svage Sider hos dem, der vejlede dem. Denne Tilbøjelighed fører til Ondskab, men den kommer ikke af Ondskab, den kommer af en Trang til at sno sig fra en Myndighed, som er dem til Besvær. Trykkede af det Aag, man lægger paa dem, søge de at ryste det af, og de Svagheder, som de opdage hos deres Lærere, give dem gode Midler i Hænde til dette Brug. Imidlertid komme de i Vane med at give Agt paa Folks svage Sider og at more sig med at finde dem. Det er indlysende, at ogsaa her er en Kilde til Laster stoppet i Emils Hjerte; da han ingen Interesse har af at finde Fejl hos mig, saa vil han ikke søge efter nogen hos mig, og han vil ikke være synderlig fristet til at søge efter dem hos andre.

Hele denne Fremgangsmaade synes vanskelig, fordi man staar fremmed lige over for den; men i Grunden burde den ikke være svær. Man er berettiget til at forudsætte, at du er i Besiddelse af den Indsigt, som er nødvendig til at udføre den Gerning, du har valgt; man maa formode, at du kender Menneskehjertets naturlige Udvikling, saa du er i Stand til at studere Mennesker og Personer, og at du i Forvejen véd, i hvilken Retning din Lærlings Vilje ved given Lejlighed vil gaa, naar du lader alle de Ting, som har Interesse for hans Alder, passere forbi hans Øjne. Men at være i Besiddelse af de nødvendige Redskaber og at forstaa at bruge dem godt, er det ikke at være Herre over det hele Foretagende?

Ja, men Barnets Luner! vil du indvende. Du har Uret. Barnets Luner ere aldrig Naturens Værk, men en Følge af en slet Optugtelse: det har enten maattet lystre eller befale; men jeg har hundrede Gange sagt, at hverken det ene eller det andet er paa sin Plads her. Din Lærling vil altsaa ikke have andre Luner end dem, du har givet ham, og det er billigt, at du selv bærer Følgerne af dine

egne Fejl. Men, vil du sige, hvorledes skal jeg da hjælpe ham af med dem? Dette kan vel endnu lade sig gøre ved en bedre Vejledning og megen Taalmodighed.

Jeg havde en Gang for nogle Uger taget den Byrde paa mig at være Hovmester for et Barn, der ikke alene var vant til at følge sin egen Vilje, men ogsaa til at sætte den igennem hos alle andre; følgelig var denne Dreng fuld af Særheder. Allerede det første Døgn, vilde han, for at sætte min Føjelighed paa Prøve, staa op ved Midnat. Da jeg laa i min sødeste Søvn, sprang han ud af Sengen, iførte sig sine Klæder og kaldte paa mig. Jeg stod op, tændte Lys, og det var saa alt, hvad han vilde. Inden et Kvarters Forløb var han overvundet af Søvnen og gik i Seng igen, vel tilfreds med sit Forsøg. To Dage efter gentog han Forsøget med samme heldige Udfald og uden mindste Tegn paa Utaalmodighed fra min Side. Da han kyssede mig for atter at lægge sig, sagde jeg ganske sindigt til ham: »Min lille Ven! dette gaar jo meget godt, men kom nu ikke oftere med de Løjer.« Dette Ord vakte hans Nysgerrighed og allerede Dagen efter vilde han dog se, om jeg virkelig vovede ikke at adlyde ham. Han stod op ved samme Tid og kaldte paa mig. Jeg spurgte ham, hvad han vilde. Han sagde, at han kunde ikke sove. »Det er jo slemt nok,« svarede jeg og forholdt mig rolig. Han bad mig tænde Lyset. »Hvorfor det?« Jeg forholdt mig fremdeles rolig. Denne lakoniske Tone begyndte at sætte ham i Forlegenhed. Han famlede sig frem i Mørket for at søge efter Fyrtøjet, og nu lod han, som han slog Ild. Jeg kunde ikke lade være at smile ved at høre ham give sig nogle gode Knubs over Fingrene. Endelig — tilstrækkelig overbevist om, at han ikke vilde komme nogen Vej dermed, bragte han Fyrtøjet hen til mig i Sengen. Jeg sagde, at jeg havde ingen Brug for det og vendte mig om paa den anden Side. Nu gav han sig til at løbe rasende omkring i Kammeret, skrigende, syngende, gørende en voldsom Støj og stødende sig paa Bord og Stole; men han passede dog paa, at Stødene ikke blev altfor haarde, skønt han ikke undlod at skrige stærkt, i Haab om at bringe mig i Uro. Alt dette hjalp ham ikke, og jeg mærkede godt, at han, der havde gjort Regning paa en Hob skønne Formaninger eller et Udbrud af Vrede, slet ikke var forberedt paa denne store Koldblodighed.

Han var imidlertid besluttet paa at besejre min Taalmodighed med Trods, og han fortsatte sin Støjen med et saadant Held, at jeg tilsidst blev hed i Hovedet; men da

jeg forudsaa, at jeg ved utidig Heftighed vilde fordærve det hele, tog jeg mit Parti paa en anden Maade. Jeg stod op uden at sige noget, gik efter Fyrtøjet, som jeg imidlertid ikke kunde finde. Jeg spurgte ham om, hvor det var, og han gav mig det straalende af Glæde over endelig at have triumferet over mig. Jeg slog Ild, tændte Lyset, tog min lille Fyr ved Haanden og førte ham roligt ind i et Sideværelse, hvis Vindusskodder vare godt lukkede, og hvor der ikke var noget at slaa i Stykker. Dér efterlod jeg ham uden Lys, lukkede Døren i Laas og vendte tilbage til min Seng uden at have sagt ham et eneste Ord. Man behøver ikke at spørge, om der ikke straks blev en voldsom Larmen; det var jeg forberedt paa, men det rørte mig ikke. Endelig tabte Larmen sig; jeg lyttede og hørte ham lægge sig, og nu var jeg rolig. Morgenen derpaa gik jeg ind i Værelset og fandt min lille Spektakelmager liggende paa en Seng i dyb Søvn, som han, efter saa megen Anstrengelse jo ogsaa nok kunde trænge til.

Sagen var imidlertid ikke endt dermed. Moderen erfarede, at Barnet to Tredjedele af Natten ikke havde været i sin Seng. Nu var hundrede og et ude: det var jo at slaa Barnet ihjel. Da Fyren saa, at her var en passende Lejlighed til at hævne sig, saa lod han, som han var syg uden at tænke paa i Forvejen, at han ikke vilde vinde noget ved den Manøvre. Lægen blev hentet. Uheldigvis for Moderen var denne Læge en Spasmager, som morede sig over hendes Forskrækkelse og gjorde sig Umage for at forøge den. Imidlertid hviskede han mig i Øret: lad bare mig raade, jeg indestaar Dem for, at Barnet for en Tid skal blive helbredet for den Grille at spille syg. Han foreskrev virkelig Diæt, forbød det at forlade Stuen og anbefalede en Del Medicin. Det gjorde mig ondt at se denne stakkels Moder saaledes at blive holdt for Nar af alle hendes Omgivelser, undtagen af mig alene, hvem hun havde faaet Nag til, just fordi jeg ikke bedrog hende.

Efter nogle temmelig haarde Bebrejdelser sagde hun mig, at Sønnen var af en noget sart Natur, at han var Familiens eneste Arving, som det gjaldt om at bevare for enhver Pris, og at han ikke taalte, at man lagde ham Hindringer i Vejen eller drillede ham. Deri var jeg fuldstændig enig med hende; men ved at drille forstod hun, ikke at adlyde ham i et og alt. Jeg indsaa, at jeg maatte tage den samme Tone overfor Moderen som overfor Barnet. »Min Frue!« sagde jeg temmelig kølig, »jeg véd ikke, hvorledes man opdrager en Stamherre, og hvad mere er,

jeg bryder mig heller ikke om at lære det; De kommer til at indrette Dem derefter.« Man havde Brug for mig endnu nogen Tid. Faderen fik stillet alle tilfreds, Moderen skrev til Hovmesteren om at skynde paa sin Tilbagekomst, og Barnet der saa, at det intet vandt, hverken ved at forstyrre min Søvn eller ved at være sygt, tog endelig det Parti at sove roligt og befinde sig vel derved.

Man gør sig ingen Forestilling om, med hvormange lignende Indfald denne lille Tyran havde plaget sin ulykkelige Hovmester; thi Opdragelsen foregik under Moderens Øjne, og hun taalte ikke, at man i noget som helst var Stamherren ulydig. Naar han vilde gaa ud, var det nødvendigt at være rede til at føre ham eller snarere følge ham, og han sørgede altid meget omhyggeligt for at vælge det Øjeblik, naar han saa sin Hovmester mest optaget. Han vilde udøve det samme Herredømme over mig og hævne sig om Dagen for den Hvile, han var nødt til at indrømme mig om Natten. Jeg fandt mig godvillig i alt, og jeg begyndte med tydeligt at vise ham, hvor megen Fornøjelse jeg havde af at være ham til Behag; men senere da det gjaldt om at helbrede ham for hans Luner, tog jeg det paa en anden Maade.

Det var derfor nødvendigt først at faa ham til at begaa Uret, og dette var ikke vanskeligt. Da jeg vidste, at Børnenes Tanker aldrig gaa ud over Øjeblikket, saa skaffede min Forudseenhed mig en let Fordel over ham. Jeg havde sørget for at skaffe ham i Hjemmet en Fornøjelse, som jeg vidste rigtig faldt i hans Smag, og i det Øjeblik, da jeg saa ham mest optaget derav, foreslog jeg ham en Spadseretur. Han afslog det aldeles bestemt. Jeg holdt paa mit; han hørte mig ikke. Jeg maatte bøje mig, og han mærkede sig omhyggeligt dette Tegn paa Underkastelse.

Den følgende Dag var det min Tur. Han kedede sig; det havde jeg sørget for. Jeg derimod syntes at sidde til Halsen i Forretninger. Der behøvedes nu ikke saa meget for at bestemme ham. Det varede ikke længe, før han kom for at rive mig bort fra mit Arbejde; jeg skulde øjeblikkelig gaa ud at spasere med ham. Jeg afslog det; han fastholdt sit Forlangende. »Nej,« sagde jeg, »du satte din Vilje igennem i Gaar og har derved lært ogsaa mig at gennemføre min Vilje; jeg gaar ikke ud.« »Vel,« svarede han heftigt, »saa vil jeg gaa ganske alene.« »Som du vil.« Jeg fortsatte mit Arbejde.

Han klædte sig paa, lidt urolig ved at se, at jeg lod

ham gøre det uden at gøre ligesaa. Færdig til at gaa ud hilser han mig; jeg hilser igen. Han forsøgte at gøre mig bange ved at fortælle mig om den Tur, han havde besluttet at gøre. Ved at høre derpaa, skulde man tro, han agtede sig til Verdens Ende. Uden at lade mig mærke med noget, ønskede jeg ham en lykkelig Rejse. Hans Forlegenhed voksede. Han holdt sig imidlertid tappert, og, færdig til at gaa, befalede han Tjeneren at følge sig. Denne var allerede i Forvejen instrueret og svarede derfor, at han ikke havde Tid, da han var beskæftiget efter min Ordre, og han burde adlyde mig fremfor ham. Nu véd Fyren hverken ud eller ind. Hvorledes skal han dog forstaa, at man lader ham gaa ud alene, ham, der troede om sig selv at være det mest vigtige Væsen af alle, og som tænkte, at Himmel og Jord var optaget af at vaage over ham? Imidlertid begynder han at føle sin Svaghed; han forstaar, at han vil komme til at befinde sig alene midt imellem Folk, som ikke kende ham; han forudser Farerne, han styrter sig ind i, og alene hans Egensindighed gør, at han endnu holder Stand. Han gaar ned ad Trappen, men langsomt og ikke saa lidt bange. Endelig kommer han ud paa Gaden, idet han trøster sig lidt over alle de Ulykker, der kunde ramme ham, med det Haab, at det er mig, man vil drage til Ansvar derfor.

Dertil var det, jeg vilde bringe det. Alt var forberedt i Forvejen, og da det drejede sig om at opføre et Slags offentlig Skuespil, havde jeg sikret mig Faderens Billigelse. Næppe havde han gaaet nogle Skridt, før han snart fra den ene, snart fra den anden Side hørte forskellige Ytringer, møntede paa ham. »Nabo! se en Gang den lille Herre! hvor mon han vil hen saadan ganske alene? det gaar aldrig godt; jeg vil bede ham træde indenfor hos os.« »Nej, Naboerske! hold eders Fingre derfra. Ser I ikke, at det er en lille Slubbert, som man har jaget ud af Fædrenehuset, fordi der ikke var noget at stille op med ham? saadanne Smaaslyngler er det aldrig værd at holde paa, lad ham gaa, hvor han vil.« »Nu vel da, Gud være med ham! det vilde dog gøre mig ondt, om der tilstødte ham noget.« Lidt længere fremme mødte han Gadedrenge, omtrent paa hans Alder, som drillede og gjorde Nar ad ham. Jo længer han gik, desto flere Fortrædeligheder. Alene, uden Beskyttelse ser han sig udsat for alles Spot, og han erfarede til sin store Overraskelse, at hans Skuldersløjfe og guldbroderede Klæder ikke indgød mere Respekt.

En af mine Venner, som han ikke kendte, og hvem

jeg havde overdraget det Hverv at vaage over ham, havde imidlertid, uden at han mærkede det, fulgt ham Skridt for Skridt, for at tage sig af ham, naar det var Tid. Denne Rolle, som lignede Sbriganis i *Pourceaugnac,* [1]) krævede en Mand med Omløb og Takt, og han spillede den udmærket. Uden at gøre Barnet ængsteligt og frygtsomt ved at indjage ham en altfor stor Skræk, forstod han saa godt at lade ham føle det ukloge i hans dumme Streg, at han inden en halv Time førte ham tilbage til mig føjelig og skamfuld, saa han ikke vovede at slaa Øjnene op.

For at bringe Bægeret til at flyde over, kom netop i det Øjeblik, da Drengen vendte tilbage, Faderen for at gaa og mødte ham saaledes paa Trappen. Han maatte nu bekende, hvor han kom fra og hvorfor jeg ikke var med ham. [2]) Det stakkels Barn ønskede sig hundrede Fod under Jorden. Uden at indlade sig paa nogen lang Straffeprædiken sagde Faderen ganske tørt, som jeg havde ventet det: »Naar du vil gaa ud alene, saa vær saa god; men da jeg ikke vil have nogen Gadestryger i mit Hus, saa vogt dig for at komme hjem igen, hvis det skulde ske oftere.«

Jeg selv modtog ham uden Bebrejdelser og Spot, men med nogen Alvor, og af Frygt for, at han skulde faa Mistanke om, at alt det passerede kun var en Spøg, vilde jeg ikke spadsere med ham den Dag. Den følgende Dag saa jeg med stor Fornøjelse, hvorledes han ved min Side med triumferende Miner gik forbi de samme Folk, som Dagen forud havde gjort sig lystige over at møde ham alene. Man begriber nok, at han ikke oftere truede med at gaa ud uden mig.

Ved saadanne og lignende Midler bragte jeg det i den korte Tid, jeg havde med ham at gøre, dertil, at han gjorde alt, hvad jeg vilde, uden at jeg behøvede at foreskrive eller forbyde ham noget, uden Prædikener eller Formaningstaler og uden at kede ham med unyttige Lærdomme. Han

---

[1]) Et af Moliéres Skuespil ved Navn: Hr. de Pourceaugnac. Denne Hr. de Pourceaugnac er en gammel Advokat fra Limoges. Han kommer for at ægte Orontes Datter Julie, der imidlertid er forelsket i Eraste, der ikke ejer saa mange Penge som Pourceaugnac. Den listige Sbrigani følger under Forklædning Advokaten overalt og mager det ved sine Rænker saaledes, at Orontes til sidst selv tvinger Julie til at ægte Eraste. *O. A.*

[2]) I et saadant Tilfælde kan man uden Fare forlange af et Barn, at det skal komme frem med Sandheden; thi det véd godt, at det ikke kan skjule den, og at det øjeblikkelig vilde blive overbevist, hvis det vovede at komme med en Løgn. *R.*

følte sig ogsaa vel tilpas, saalænge jeg talte; men min Tavshed gjorde ham betænkelig; thi da forstod han, at der var et eller andet, som ikke var i sin gode Orden — og Lærdommen kom altid til ham fra Tingen selv. — Men tilbage til Sagen.

Det er sikkert, at disse stadige Øvelser, alene overladte til Naturens Vejledning, sløve ikke Sjælen, fordi de styrke Legemet; men de danne tværtimod i os den eneste Art af Tænkning, som den første Alder er modtagelig for, og som er den mest nødvendige for enhver Alder. De lære os til Fuldkommenhed at kende Brugen af vore Kræfter samt Forholdet mellem vore Legemer og de Genstande, som omgive os. De lære os at bruge de naturlige Redskaber, som staa til vor Raadighed og passe for vore Lemmer. Kan der tænkes nogen taabeligere lille Skabning end et Barn, der vokset op alle sine Dage i en Stue, og som — ukendt med Tyngde og Modstandskraft — vil oprykke et stort Træ med Rod eller løfte en Klippe? Første Gang jeg satte Foden udenfor Genf, vilde jeg følge en Hest i Gallop; jeg kastede Sten imod Bjerget Saléve, som laa to Mil borte; alle Landsbyens Drenge drev deres Spil med mig; jeg var i deres Øjne en ren Idiot. I atten Aars Alderen lærer man i den filosofiske Klasse, hvad en Løftestang er; der gives ikke den lille Bondedreng i tolv Aars Alder, som ikke forstaar at bruge en Løftestang bedre end Akademiets første Mekaniker. De Lærdomme, som Drengene tilegne sig mellem hverandre i Skolegaarden, ere dem hundrede Gange vigtigere end alt det, man fortæller dem i Klassen.

Se en Gang paa en Kat, der første Gang smutter ind i en Stue; den undersøger, betragter, snuser til alt; den er ikke rolig et Øjeblik, og den stoler ikke paa noget, førend den har undersøgt det og lært det at kende. Saaledes ogsaa med et Barn, der begynder at gaa og — saa at sige — gør sin Indtrædelse i Verden. Hele Forskellen er, at foruden Synet, der er fælles for Barnet og Katten, har Naturen givet det første Hænder til at undersøge Tingene med, medens den har udrustet den sidste med den fine Lugt. Dette Anlæg — godt eller daarligt plejet — er det, som gør Børnene enten smidige eller plumpe, klodsede eller behændige, tankeløse eller kloge.

Naar Menneskets første Bevægelser altsaa medføre, at det maaler sig selv med alt det, som omgiver det, og i enhver Genstand, det bliver var, undersøger de sanselige Egenskaber, som kunne komme i Forhold til det, saa følger

deraf, at dets første Studium er en Art Eksperimentalfysik anvendt paa dets Selvopholdelse, og derfra holder man det borte ved spekulative Studeringer, førend det endnu har lært at finde sig til rette her paa Jorden. Saalænge som dets fine og bøjelige Organer kunne tilpasse sig efter de Legemer, som de skulle indvirke paa, og saalænge som dets Sanser ere rene og fri for Blændværk, saa er det Tiden til at indøve disse som hine i de Forretninger, som høre dem til, og det er Tiden til at lære at kende de sanselige Forhold, hvori Tingene staa til os. Da alt, hvad der kommer ind i Menneskets Forstand, kommer ad Sansningens Vej, saa er Menneskets første Erkendelse en Sanseerkendelse; det er denne, som danner Grundlaget for den intellektuelle Erkendelse: vore første filosofiske Læremestre ere vore Fødder, vore Hænder og vore Øjne. Lad nu Bøgerne træde i Stedet for alt dette, og da er det ikke at lære os at erkende, men det er at lære os at betjene os af andres Erkendelse; det er at lære os at tro meget og intet at vide.

For at udøve en Kunst maa man begynde med at skaffe sig Redskaber, og for med Nytte at kunne bruge disse Redskaber, maa man gøre dem saa stærke, at de kunne taale at bruges. For at lære at tænke, maa vi altsaa øve vore Lemmer, vore Sanser og vore Organer, som netop ere vor Erkendelses Redskaber, og for at faa den mest mulige Nytte af disse Redskaber, er det nødvendigt, at Legemet, som forsyner os med dem, er kraftigt og sundt. Altsaa: langt fra at Menneskets sande Erkendelse danner sig uafhængigt af Legemet, er det tværtimod den gode Legemsbeskaffenhed, som gør Aandens Virksomheder lette og sikre.

Ved at vise, hvortil man bør anvende Barndommens lange Fritid, kommer jeg ind paa Enkeltheder, som man vil finde latterlige. »En prægtig Undervisning,« vil man sige, »som vil falde for din egen Kritik og som indskrænker sig til en Undervisning, som ingen behøver! Hvorfor skulde man bruge Tiden til Lærdomme, som give sig af sig selv og som ikke koste noget, hverken af Møje eller Omhu? Hvilket tolvaars Barn véd ikke — foruden hvad dets Lærere har lært det — alt det, som du vil lære din Fostersøn?«

Mine Herrer! De tage fejl! Jeg underviser min Lærling i en meget lang og møjsommelig Kunst, som sikkerlig ingen af eders Lærlinge ere indøvede i: den nemlig at være uvidende. Thi den, som ikke tror at vide andet, end hvad han virkelig véd, hans Videnskab bliver vist grumme

lille. I undervise eders Lærlinge i Videnskaben, — ja, Lykke med det! Jeg beskæftiger mig med Redskabet, der egner sig til at erhverve den. Man fortæller, at Venetianerne en Dag med stor Højtidelighed viste en spansk Gesandt deres St. Markusskat, og at denne, i Stedet for at complimentere dem, skal have set under Bordet og sagt: Qui non c'è la radice. [1]) Jeg kan aldrig se en Lærer udkramme sin Lærlings Viden, uden at jeg føler mig fristet til at sige det samme til ham.

Alle de, som har tænkt over de gamles Levevis, give deres gymnastiske Øvelser Æren for den Legems- og Sjælskraft, der saa kendelig udmærker dem fremfor vor Tids Mennesker. Det Eftertryk, som Montaigne lægger paa denne Betragtning, viser hvor stærkt han er gennemtrængt deraf; han kommer uophørlig og paa mange Maader tilbage hertil. Naar han taler om et Barns Opdragelse, siger han, at man maa hærde dets Muskler for at skaffe det en kraftig Sjæl; ved at vænne det til Arbejde, vænner man det til Smerten; det er nødvendigt at vænne det til at taale Øvelsernes Besvær, for at det derigennem kan lære at finde sig i Besværligheden af en Forvridning, heftige Mavesmerter eller andre Onder. Den vise Locke, den gode Rollin, den lærde Fleury og den pedantiske Crousaz [2]) samstemme — saa forskellige de end ere i alt øvrigt — alle i dette ene Punkt, at man bør sørge for, at Børnenes Legemer øves meget.

---

[1]) Men Roden er her jo ikke.

[2]) *Michel de Montaigne* er en berømt fransk Filosof og Moralist, født 1533 og død 1592. Som yngre Søn skulde han selv bryde sig sin Bane og nød en omhyggelig Opdragelse. Da Faderen og hans ældre Broder døde, blev han selv Godsbesidder og kunde nu i fuld Frihed og Uafhængighed foretage Rejser og dyrke sine filosofiske Studier. Hans Hovedværk er »Essais de Messire Michel, siegneur de Montaigne« (Forsøg af ærlig og velbyrdig Hr. Michel, Herre til Montaigne). *John Locke* er en berømt engelsk Filosof (1632—1704). Hans Skrift: »Some thoughts concerning education,« hvilket Rousseau flere Gange angriber, fremkom 1693. *Charles Rollin* (1661—1741), Professor og Rektor for Universitetet i Paris, er Historiker og Humanist. Han er Forfatter til »Traité des etudes« (En Afhandling om Studierne). Abbed *Claude Fleury* (1641—1723) var Advokat, førend han gik over til den gejstlige Stand. Han var Opdrager for Prinsesserne af Conti og flere af Ludvig d. XIV's Børn. Han har skrevet en Afhandling om Valget af Studierne og deres Methode (1686). *Jean-Pierre de Crousaz* (1663—1750) er Protestant, var først Professor ved Akademiet i Lausanne og senere Professor i Grønningen (Holland) og Opdrager for Prinsen af Hessen-Kassel. Han har skrevet en Afhandling om Opdragelsen. *O. A.*

Dette er den fornuftigste af deres Forskrifter; men det er ogsaa den, der til alle Tider er og vil være mest forsømt. Jeg har allerede talt tilstrækkeligt om dens store Betydning, og da man ikke kan give bedre Grunde eller mere fornuftige Regler end dem, man finder i Lockes Bog, saa nøjes jeg med at henvise dertil, efter at have taget mig den Frihed at føje nogle enkelte Bemærkninger til hans.

Saalænge Legemet vokser, bør Lemmerne kunne røre sig frit i Klæderne; der maa ikke være noget, som hindrer hverken deres frie Bevægelser eller Vækst. Klæderne maa ikke passe alt for godt eller slutte tæt til Kroppen, og intet Snørliv! Den franske Dragt, der er generende og usund for voksne, er især farlig for Børnene. De stillestaaende Vædsker, standsede i deres Omløb, fordærves ved den Ro, som det uvirksomme og stillesiddende Liv endog forøger, blive urene og foraarsage Skørbug, en Sygdom, der fra Dag til Dag bliver mere almindelig hos os, medens den næsten var ukendt hos Oldtidsfolkene, fordi deres hele Maade at leve paa og klæde sig paa bevarede dem imod den. Husardragten[1]) er saa langt fra skikket til at hæve dette Onde, at den tværtimod øger det, og for at skaane Børnene for nogle Snørebaand, giver man dem en Dragt, der strammer over hele Legemet. Det bedste, man kan gøre, er at lade dem gaa i Barnekjolen saa længe som muligt og derpaa give dem en meget bekvem Klædedragt uden at bekymre sig om at stille deres skønne Legemsbygning til Skue; thi dette tjener nemlig kun til at vanskabe den. Deres legemlige og sjælelige Fejl stamme næsten alle fra den samme Aarsag; man vil gøre dem voksne før Tiden.

Der gives livlige og mørke Farver. De første falde mest i Børnenes Smag og klæde dem ogsaa bedre, og jeg indser ikke, hvorfor man ikke skulde rette sig efter denne saa naturlige Overensstemmelse. Men fra det Øjeblik af, da de foretrække ét Klædningsstof for et andet, fordi det er pragtfuldere, saa er deres Sind allerede optaget af Luksus og alle Modens taabelige Indfald, og denne Smag har de sikkerlig ikke faaet af dem selv. Det er ikke muligt at sige, hvor stor Indflydelse Valget af Klædedragten og Bevæggrundene til dette Valg har paa deres Opdragelse. Ikke alene love forblindede Mødre deres Børn Pynt og Smykker for at belønne dem; men man kan træffe Hovmestere, der ere ufornuftige nok til at true deres Lær-

[1]) Husardragten var Modedragt for Børn paa Rousseaus Tid. *O. A.*

linge med en tarveligere og simplere Dragt som en Slags Straf: Dersom du ikke tager dig i Agt og passer bedre paa dine Klæder, saa vil man klæde dig som en lille Bondedreng. Det er det samme som at sige til dem: I maa vide, at det er Klæderne, der skabe Mennesket, og at eders Værd afhænger af eders Klæder. Kan man undres over, at saadanne vise Lærdomme slaa Rod hos Ungdommen, saa at den kun har Respekt for det pragtfulde og dømmer Fortjenesten alene efter det ydre?

Dersom jeg skulde sætte Skik paa en saadan fordærvet lille Fyr, saa vilde jeg sørge for, at de prægtigste Klæder vare de mest umagelige, at han var generet af dem, altid tvungen og trykket af dem paa de tusende Maader. Jeg vilde mage det saa, at han maatte give Slip paa Frihed og Fornøjelser for Glansens Skyld: vilde han blande sig i Legen med andre Børn, der var tarveligere klædte, skulde den paa Øjeblikket standse; de skulde straks spredes. Kort og godt: jeg vilde trætte ham, jeg vilde i den Grad gøre ham ked af hans Pragt, i den Grad gøre ham til Slave af hans gallonerede Klæder, at de blev hans Livs Plage, saa at han skulde se med mindre Skræk paa det sorteste Fængsel end paa sine pragtfulde Klæder. Saalænge man ikke har gjort Barnet til Slave af vore Fordomme, er det dets højeste Ønske at være fri og ubunden; den tarveligste, mest magelige Klædning, den som generer det mindst, er da altid den kæreste for det.

Der er én Legemsbeskaffenhed, der egner sig for Øvelser, og en anden, der passer bedre for det rolige Liv. Denne sidste maa ved Vædskernes ligelige og jævne Omløb bevare Legemet mod Luftforandringer. Den første maa ved den uophørlige Vekslen fra Bevægelse til Hvile, fra Varme til Kulde vænne Legemet til disse Forandringer. Det følger deraf, at Folk, som føre et stillesiddende Stueliv, maa klæde sig varmt til enhver Tid for at bevare Legemet i en ensartet Temperatur, paa lidt nær den samme under alle Aarstider og i hver Time af Døgnet. De derimod, som gaa ud og ind i Blæst og Solskin og Regn, som bevæge sig meget og tilbringe største Delen af deres Tid *sub dio* (under aaben Himmel), bør altid være let klædte, for at de kunne vænnes til at taale alle Vejrforandringer og alle Temperaturgrader uden at lide derunder. Jeg vil raade de første som de sidste til ikke at skifte Dragt efter Aarstiderne, og saaledes skal det altid være med min Emil. Jeg mener ikke dermed, at han skal bære sine Vinterklæder om Sommeren som stillesiddende Folk, men at han

om Vinteren skal gaa i sin Sommerdragt som Folk, der arbejde. Dette sidste var Sir Newtons Vane hele Livet igennem, og han blev dog firsindstyve Aar.

Til enhver Aarstid kun en let eller slet ingen Hovedbedækning. De gamle Ægyptere vare altid barhovede, medens Perserne bedækkede Hovedet med tykke Huer og bruge endnu i vore Dage store Turbaner, som i Følge Chardin[1]) ere nødvendige paa Grund af Landets Klima. Jeg har andet Steds[2]) gjort opmærksom paa den Forskel, som Herodot paa en Slagmark bemærkede mellem Persernes og Ægypternes Hovedskaller.[3]) Da det altsaa er af Vigtighed, at Hovedets Ben blive haarde og faste, ikke lette at sønderbryde, og mindre porøse for bedre at beskytte Hjernen ikke alene mod Saar, men ogsaa imod Forkølelse og Betændelse og alle Luftens Indvirkninger, saa bør man vænne Børnene til altid at være barhovede Sommer og Vinter, Dag og Nat. Dersom man af Renlighedshensyn og for at holde Haaret i Orden vil give dem en Hovedbedækning om Natten, saa bør denne bestaa i en let Hue af gennemsigtigt Tøj, lig de Net, hvormed Baskerne bedække deres Haar. Jeg véd vel, at de fleste Mødre, mere overbeviste af Chardins Iagttagelser end af mine Fornuftgrunde, overalt tro at finde persisk Luft; men jeg har nu ikke valgt min Fostersøn blandt Europæerne for at gøre ham til en Asiat.

I Almindelighed klæder man Børnene alt for varmt, især i det første Aar. Man burde hellere hærde dem mod Kulde saavel som mod Varme. Den stærkeste Kulde vil aldrig skade dem, naar man lader dem udsættes derfor i god Tid; men Hudens Væv, der endnu er i høj Grad zart og blød, tillader Uddunstningerne en altfor let Udgang, og udsætter derfor Børnene for en uundgaaelig Afmattelse under stærk Varme. Man har ogsaa lagt Mærke til, at der dør flere Børn i August end i nogen anden Maaned. Desuden synes det at være stadfæstet ved Sammenligning mellem Nord- og Sydboere, at man bliver kraftigere ved at være udsat for stærk Kulde end ved at

[1]) Fransk Rejsende og Forfatter til »En Rejse i Persien og Østindien«. *O. A.*

[2]) Brev til Hr. d'Alembert om Skuespil, Pag. 109, første Udgave. *R.*

[3]) Hvor Herodot fortæller om Kampen imellem Kambyses og Psammenit, skriver han i III Bog, Kap. 12: Persernes Hovedskaller ere saa svage, saa at du kan gennembore dem ved blot at slaa paa dem med en lille Sten, medens Ægypternes ere saa stærke, at du næppe kan slaa dem i Stykker med Sten. *O. Anm.*

skulle taale stærk Varme. Men efterhaanden som Barnet vokser, og dets Muskelvæv bliver kraftigere, vænne man det lidt efter lidt til at trodse Solens Straaler; ved at gaa gradvis frem, vil man uden Fare kunne hærde det imod det hede Bæltes glødende Sol.

Midt under de gennemgribende og fornuftige Forskrifter, som Locke giver os, kommer han ind i en Modsigelse, som man ikke skulde vente af en saa skarp Tænker. Den samme Mand, som forlanger, at Børnene om Sommeren skulde bade sig i iskoldt Vand, vil ikke tillade dem, naar de ere varme, at drikke koldt Vand eller at lægge sig paa den fugtige Jord.[1]) Men naar han nu vil, at Børnenes Sko til enhver Tid skulde være utætte og trække Vand, mon de da trække mindre Vand, naar Barnet er ophedet? Og kan man ikke gøre de samme Slutninger med Hensyn til Legemet fra Forholdet med Fødderne, som han gør om Fødderne fra Forholdet med Hænderne eller om Legemet fra Forholdet med Ansigtet? Vil du, kunde jeg sige til ham, at Mennesket skal være lutter Ansigt, hvorfor dadler du da mig, fordi jeg vil, at det skal være lutter Fod?[2])

For at forhindre Børnene fra at drikke, naar de ere varme, foreskriver han dem at spise et Stykke Brød, førend de drikke. Det er dog ganske mærkeligt, at man skal give et Barn at spise, naar det er tørstigt; jeg vilde hellere give det at drikke, naar det var hungrigt. Men aldrig vil man kunne overbevise mig om, at vore fornemste Fornødenheder ere saa uregelret ordnede, at man ikke kan tilfredsstille dem uden at udsætte sig for at gaa til Grunde. Forholdt det sig saaledes, saa vilde Menneskeslægten være gaaet under hundrede Gange, førend den havde faaet lært, hvad den skulde gøre for at bevare sig i Live.

Hver Gang Emil er tørstig, skal man give ham at drikke, og man skal give ham rent Vand uden nogen Til-

[1]) Som om de smaa Bønderdrenge udvalgte en rigtig tør Plet Jord til at sætte sig eller hvile sig paa, og som om man nogensinde havde hørt, at Jordens Fugtighed havde gjort nogen af dem syge. Ved at høre vore Læger tale om den Sag, skulde man tro, at de vilde Folkeslag altid vare lamme af Rheumatisme. *R.*

[2]) Rousseau sigter til en Anekdote, som Locke fortæller om en Athenienser, der forundret spurgte den skythiske Filosof Anacharsis, hvorledes han kunde udholde at gaa nøgen i Frost og Sne. Denne svarede med at spørge Athenienseren, hvorledes han kunde taale, at hans Ansigt var udsat for den skarpe Vinterluft. »Jo,« sagde Athenienseren, »mit Ansigt er vant dertil.« »Nu vel,« svarede Skyteren, »saa tænk dig da, at jeg er lutter Ansigt.« *(Locke: some thoughts concerning education, Dr. Sallwürks Overs., Pag. 10.) O. Anm.*

beredning, ikke en Gang lade det blive kuldslaaet, selv om han var badet i Sved, og det var midt i Hjertet af Vinteren. Det eneste, som jeg vil anbefale, er, at man giver Agt paa, hvad Slags Vand det er. Dersom det er Flodvand, kan man tage det af Floden og give ham det paa Stedet. Dersom det er Kildevand, maa man lade det staa nogen Tid i Luften, førend han drikker. I den varme Aarstid ere Floderne varme; det er derimod Kilderne ikke, da de ikke har været i Berøring med Luften. Man maa derfor vente, indtil det har modtaget Luftens Varmegrad. Om Vinteren derimod er Kildevandet mindre farligt end Flodvandet. Det er imidlertid hverken naturligt eller hyppigt, at man kommer i Sved om Vinteren, især naar man opholder sig i fri Luft, eftersom den kolde Luft, der er i stadig Berøring med Huden, holder Sveden tilbage og forhindrer Hudporerne i at aabne sig tilstrækkeligt til at give den fri Passage. Jeg mener nemlig ikke, at Emil om Vinteren skal skaffe sig Bevægelse i en lun Kakkelovnskrog, men udenfor, midt ude paa Marken, midt imellem Sne og Is. Saalænge han holder sig varm ved at kaste med Sneboldte, lader jeg ham drikke, naar han er tørstig; efter at have drukket skal han fortsætte med at holde sig i Bevægelse, og jeg frygter i saa Fald ikke for nogen Fare. Dersom han muntrer sig paa anden Vis og kommer i Sved og bliver tørstig, skal han drikke koldt Vand, selv ved Vintertid. Kun give man Agt paa, at han med smaa Skridt føres et langt Stykke Vej til Vandet. Jeg forudsætter jo, at det er koldt, og han vil da være tilstrækkelig afkølet, naar han kommer for at drikke, saa han kan gøre det uden Fare. Fremfor alt gælder det om at tage disse Forsigtighedsregler, uden at han mærker det. Jeg vilde hellere, at han blev syg en Gang imellem, end at han uophørligt skulde gaa og passe paa sin Sundhed.

Børn behøve megen Søvn, fordi de har saa megen Bevægelse. Det ene fører det andet med sig; man vil ogsaa lægge Mærke til, at de trænge til begge Dele. Natten er den rette Tid til Hvile; dette er Naturens Anvisning. Det er en sikker Iagttagelse, at Søvnen er mere rolig og mere blid, saa længe Solen er under Horizonten, og at den af Solstraalerne opvarmede Luft ikke yder vore Sanser saa stor Ro. Den sundeste Vane er altsaa sikkerlig den at staa op og lægge sig med Solen. Deraf følger, at Mennesket saa vel som Dyrene i vort Klima i Almindelighed har Trang til at sove længere om Vinteren end om Sommeren. Men Livet i vort borgerlige Samfund er ikke

tilstrækkelig jævnt og naturligt, heller ikke frit nok for voldsomme Forstyrrelser og Hændelser, saa at man tør vænne Mennesket til denne Ensformighed og endnu mindre gøre den uundværlig for ham. Vist nok maa man underkaste sig Regler; men den første af disse er, at man kan overtræde dem uden Fare, naar Nødvendigheden byder det. Gaa derfor ikke tankeløst hen og gør din Fostersøn blødagtig ved at vænne ham til en rolig Søvn, der ikke taaler at afbrydes. Lad ham i Begyndelsen uhindret følge Naturens Lov; men glem ikke, at han i Samfundslivet maa være hævet over den. Han maa kunne gaa sent til Sengs og staa tidlig op, maa kunne vækkes pludselig og holde sig paa Benene en Nat igennem uden Besvær. Naar man begynder i Tide og altid gaar jævnt og gradvis frem, saa kan man danne sin Konstitution efter de samme Forhold, som vilde ødelægge den, dersom man først kom ind under dem, naar den var udformet.

Det er af Vigtighed, at man fra Begyndelsen af vænner sig til at ligge daarligt; dette er et godt Middel til aldrig at finde en daarlig Seng. En hærdet Levevis, som én Gang er bleven til Vane, gør i Almindelighed Behagelighederne større og flere, medens det blødagtige Liv bereder os et Utal af Ubehageligheder. Alt for blødt opdragne Mennesker kunne ikke falde i Søvn uden at ligge paa Dun; Folk, der ere vante til at sove paa et Brædt, falde i Søvn overalt: der gives ingen Seng for haard for den, der sover ind, saasnart han lægger sig.

En blød Seng, hvor man begraver sig i Fjer og Edderdun, smelter — saa at sige — og opløser Legemet. De alt for varmt tildækkede Nyrer ophedes. Følgen deraf er ofte Sten eller andre Besværligheder og i alle Tilfælde et forkælet Legeme, modtageligt for alle Daarligheder.

Den bedste Seng er den, som giver den bedste Søvn, og et saadant Leje bereder Emil og jeg os hele Dagen igennem. Man behøver ikke at sende os persiske Slavinder til at rede vor Seng; ved at arbejde i Jorden pusler vi selv vore Madratser.

Jeg véd af Erfaring, at naar et Barn er rask og sundt, saa er man Herre over at lade det sove eller vaage næsten efter Behag. Naar Barnet er bragt til Sengs og ved sin Pludren keder sin Barnepige, siger hun: *sov nu!* Det er det samme som at sige til det, naar det er sygt: *hav det nu godt!* Det bedste Middel til at faa det til at sove, er, at det selv bliver træt. Tal derfor saa længe, til det nødes til at tie, og det vil da snart sove ind: ja, Prækener ere

dog gode for noget; det er lige saa godt at præke som at vugge; men dersom du griber til dette Sovemiddel om Aftenen, saa pas paa ikke at bruge det om Dagen.

Jeg vil undertiden vække Emil, mindre af Frygt for, at han skal komme i Vane med at sove alt for længe, end for at vænne ham til alt, ogsaa til at blive vækket pludseligt. [1]) Jeg vilde overhovedet være meget lidt skikket til mit Kald, dersom jeg ikke forstod at tvinge ham til at vaagne af sig selv og til at staa op — saa at sige — naar jeg vilde, uden at behøve at sige et eneste Ord.

Dersom han ikke sover længe nok, stiller jeg ham i Udsigt en lang og kedelig Formiddag, og hvert Minut, han sover længere, vil han selv betragte som ren Gevinst. Dersom han sover for længe, skaffer jeg ham ved hans Opvaagnen en Fornøjelse, som rigtig er efter hans Smag. Ønsker jeg, at han skal vaagne til et bestemt Klokkeslet, saa siger jeg til ham: I Morgen Klokken seks tage vi ud at fiske eller foretage en Vandring til dette eller hint Sted; vil du med? Det vil han gerne og beder mig kalde paa sig. Jeg lover det eller lover det ikke, ganske efter Omstændighederne. Dersom han vaagner alt for sent, finder han mig borte. Det skulde gaa løjerligt til, om han ikke snart lærte at vaagne af sig selv.

Skulde forøvrigt dette sjældne Tilfælde indtræde, at et noget ligegyldigt Barn havde Tilbøjelighed til at ligge og dvaske om Morgenen, saa kunde det aldeles ikke gaa an at lade denne Tilbøjelighed, der jo vilde gøre det sløvt for hele Livet, faa Magt over det; man maatte se sig om efter et Opmuntringsmiddel, der kunde vække det. Man forstaar nok, at her ikke er Tale om at bruge Magt for at sætte det i Virksomhed, men om at sætte lidt Fart i det ved Hjælp af noget, der har Tillokkelse for det, og dette Tillokkende vil, naar man i Valget deraf følger Naturens Fingerpeg, paa samme Tid hjælpe os til Opnaaelsen af to Formaal.

Jeg kan ikke forestille mig noget, som man med en Smule Behændighed ikke skulde kunne give Børnene Smag, ja endog gøre dem lidenskabelige for, uden at behøve at ty til deres Forfængelighed, Kappelyst eller Skinsyge. Deres Livlighed, deres Efterlignelseslyst er tilstrækkelig, og fremfor alt er deres naturlige Munterhed et Hjælpemiddel, som er

[1]) Her er R. i absolut Uoverensstemmelse med Locke, der anbefaler at vække Barnet langsomt og mildt. (Locke Pag. 26).
O. A.

sikkert, men som ingen Lærer endnu har forstaaet at gøre Brug af. I alle Lege, hvor de føle sig forvissede om, at det kun er Leg, kunne de uden at klage, ja endog under Latter finde sig i, hvad de ellers aldrig vilde taale uden at udgyde Strømme af Taarer. At udholde lang Fasten, at taale Slag, Brandsaar og Anstrengelser af enhver Art er Tidsfordriv for de vildes Ungdom, et Bevis for, at selv Smerten har sit Krydderi, som kan borttage Bitterheden; men det ligger ikke for enhver Lærer at forstaa at tilberede denne Ret og vel heller ikke for alle Lærlinge at nedsvælge den uden en sur Mine. Men se, nu er jeg nok igen paa Vej til at forvilde mig i Undtagelserne, dersom jeg ikke tager mig i Agt.

Hvad der imidlertid ikke hører til Undtagelserne, er, at Mennesket er underkastet Smerter, Lidelser af enhver Slags, Ulykker, Livsfare og til sidst Døden. Som Mennesket vænnes til disse Forestillinger, saa helbredes det ogsaa for denne besværlige Følsomhed, som til Lidelsen føjer Utaalmodigheden over at skulle bære den; jo mere fortrolig man gør det med de Lidelser, som kunne møde det, desto mere befrier man det — som Montaigne har sagt — for »det uventedes Stik«; man gør dets Sjæl usaarlig og hærdet; dets Legeme vil være Pantseret, mod hvilket Pilene ville prelle af, der ellers vilde saare det dybt. Selve Dødens Nærmelse, der endnu ikke er Døden, vil det næppe føle som saadan; det vil, saa at sige, ikke dø; det vil være i Live eller dødt, Mellemtingen vil det ikke kende. Om dette Menneske havde den samme Montaigne kunnet sige, hvad han sagde om Kongen af Marokko: [1]) »intet Menneske har levet saa langt ind i Døden, som han.« Bestandigheden og Fastheden ere — saa vel som de øvrige Dyder — de Lærdomme, som skulle tilegnes i Barndommen; men det er ikke ved, at Børnene lære deres Navne at kende, at de indøves deri; det er ved at lade dem smage dem, uden at de endnu forstaa, hvad det er.

Men — siden vi tale om Døden — hvorledes skulle vi forholde os med vor Fostersøn angaaende Faren for Børnekopperne? Skulle vi lade ham dem indpode i en tidlig Alder, eller skulle vi vente, til han faar dem paa naturlig Maade? [2]) Det første stemmer mere med hele vor Praksis

[1]) Anden Bogs 21. Kap. *R.*

[2]) Rousseau tænker ikke paa Kokoppeindpodningen, der jo først blev almindelig efter 1798. Man havde imidtertid længe, ogsaa med Held, forsøgt sig med Indpodning af den virkelige Koppegift; dog var Brugen meget omstridt. *O. A.*

og yder en Garanti mod Faren paa det Tidspunkt, da hans Liv har mest Værdi, og udsætter ham derimod for den paa en Tid, da hans Liv er mindre værd, dersom man ellers kan kalde Indpodningen farlig, naar den udføres med Fornuft.

Men det andet er mere i Overensstemmelse med vore almindelige Grundregler, nemlig at lægge alt i Naturens Haand, hvor den selv alene vil have den fornødne Omsorg, medens den holder sig tilbage, saasnart Mennesket vil blande sig deri. Naturmennesket er altid forberedt: lad derfor Mesteren [1]) indpode ham, han vil forstaa at vælge Øjeblikket bedre end vi.

Gaa nu ikke hen og drag heraf den Slutning, at jeg dadler Indpodningen; thi de Grunde, i Følge hvilke jeg fritager min Fostersøn, passe ikke for eders Børn. Eders Opdragelse bereder dem til ikke at undgaa Faren i det Øjeblik, de angribes af Sygdommen. Lade I det komme an paa Tilfældet, er det meget rimeligt, at de bukke under. Jeg ser, at man i forskellige Lande desto ivrigere modsætter sig Indpodningen, jo mere den bliver nødvendig, og Grunden er let at gætte. [2]) Det er heller næppe værd at afhandle dette Spørgsmaal for min Emils Vedkommende. Lad ham blive indpodet — eller ikke — efter Tid, Sted og Omstændigheder; for ham er det saa godt som ligegyldigt. Indpoder man ham Børnekopperne, har man den Fordel i Forvejen at kunne forudse og kende hans Sygdom, og det er meget; men faar han dem paa naturlig Maade, ville vi have undgaaet Lægerne, og dette er mere.

Særopdragelsen, der alene gaar ud paa at udskille dem, der har modtaget den, fra det menige Folk, foretrækker altid den kostbareste Undervisning for den almindelige, og dermed ogsaa for den nyttigste. Saaledes opdragne unge Mennesker lære alle med stor Omhyggelighed at ride, fordi denne Sport koster mange Penge, medens næsten ingen af dem lære at svømme, fordi det ingentig koster, og fordi en jævn Haandværker kan lære at svømme lige saa godt som enhver anden. Imidlertid kan en almindelig rejsende, uden at have gennemgaaet den højere Rideskole, stige til Hest, holde sig paa Ryggen af den og i det hele bruge den

---

[1]) I Originaludgaven staar: le maître (Mesteren, nemlig Naturen); i senere Udgaver: ce maître (denne Mester). *O. A.*

[2]) I sin tyske Oversættelse forklarer *Cramer* i en Note denne Rouseaus mærkelige Udtalelse saaledes: »for ikke at have hange Børn at ernære — hvis jeg ellers forstaar den sarkastiske Filosof rigtig«. *O. A.*

efter sit Behov; men i Vandet drukner man, hvis man ikke kan svømme, og svømme kan man ikke uden at have lært det. Man vil endvidere ikke blive tvungen til at stige til Hest for at redde Liv og Lemmer, medens ingen er sikker paa at undgaa en Fare, som man saa ofte er udsat for. Emil vil tumle sig i Vandet som paa Landet. Gid han kunde leve i alle Elementer! Kunde man lære at flyve, vilde jeg gøre en Ørn af ham; jeg vilde gøre ham til en Salamander, dersom man kunde hærdes imod Ilden.

Man er bange for, at Barnet skal drukne under Svømmeøvelserne; dersom det drukner, medens det lærer at svømme, eller fordi det aldrig har lært det, vil det altid være din Fejl. Det er kun Forfængeligheden, der gør os dumdristige; man er det aldrig, naar ingen ser det: Emil vilde aldrig være forvoven, om saa hele Verden saa paa ham. Da man kan øve sig uden at udsætte sig for Fare, vilde han i en Kanal i sin Faders Park kunne lære at svømme over Hellesponten; men han maa ogsaa blive fortrolig med selve Faren, for at han ikke skal tabe Fatningen i det kritiske Øjeblik; dette er en væsentlig Side af den Lære, jeg nys talte om. Naar jeg for Resten opmærksomt afpasser Faren efter hans Kræfter og altid selv tager Del i Øvelsen sammen med ham, saa vil jeg næppe behøve at frygte for nogen Uforsigtighed, naar jeg med samme Omhu søger at passe paa ham som paa mig selv.

Et Barn er ikke saa stort som en Mand; det har hverken hans Kræfter eller hans Fornuft; men det ser og hører lige saa godt som han, eller omtrent da; det har en god Smag, skønt mindre fin; det lugter godt, selv om dets Modtagelighed her er mindre end den voksnes. De første Evner, som komme frem og fuldkommengøre sig hos os, ere Sanserne. De ere altsaa de første, som bør dyrkes; men de ere de eneste, som man forglemmer eller forsømmer mest.

At øve Sanserne er ikke blot at bruge dem, men det er at lære til Gavns at dømme ved deres Hjælp, det er — saa at sige — at lære at føle; thi vi forstaa hverken at føle, se eller høre, uden eftersom vi har lært det.

Der gives rent naturlige og mekaniske Øvelser, der tjene til at gøre Legemet stærkt, uden derved at øve Dømmekraften: at svømme, løbe, springe, spille Top og kaste Sten. Alt dette er meget godt; men har vi ikke andet end Arme og Ben? har vi ikke ogsaa Øjne og Øren? og ere disse Organer overflødige under Brugen af de første? Øv altsaa ikke

alene Kræfterne, men øv alle Sanserne, som lede dem; drag den størst mulige Fordel af enhver af dem, og lad den ene Sans stadfæste det Indtryk, der er modtaget igennem den anden. Maal, tæl, vej, sammenlign! Brug ikke Kraften, førend du har vurderet Modstanden. Mag det altsaa saa, at Vurderingen af Virkningen gaar forud for Brugen af Midlerne. Gør Barnet interesseret i aldrig at gøre utilstrækkelige eller overflødige Anstrengelser. Dersom du saaledes vænner det til at forudse Virkningen af alle dets Bevægelser og at lade Erfaringen rette dets Fejltagelser, er det saa ikke klart, at jo virksommere det er, desto mere øver det sin Dømmekraft?

Gælder det om at løfte en Masse, og det da tager en altfor lang Løftestang, saa vil det bruge for stor Bevægelse, men vælger det en, der er altfor kort, vil det ikke eje Kraft nok: Erfaringen kan lære det at vælge nøjagtig den Stang, det behøver. Denne Indsigt ligger altsaa ikke for højt for dets Alder. Gælder det om at bære en Byrde, og det vil tage saa meget, som det kan bære, uden først at prøve, om det kan løfte det, vil det saa ikke være nød til først med Øjet at vurdere Vægten? Forstaar det at sammenligne Masser af samme Stof, men af forskellig Størrelse, lad det saa vælge mellem Masser af samme Størrelse, men af forskelligt Stof; derved nødes det til at øve sig i at sammenholde deres Vægtfylde. Jeg har set en ung, velopdragen Mand, der ikke, før han havde prøvet det, vilde tro, at en Spand, fyldt med Egespaaner, var lettere end den samme Spand, fuld af Vand.

Vi ere ikke paa samme Maade Herre over Brugen af alle vore Sanser. Der er én af dem, nemlig Følelsen, hvis Virksomhed i vaagen Tilstand aldrig er ophævet; den er udbredt over hele Overfladen af vort Legeme som en Vagt, der stadig underrettes om alt det, der kan skade det. Det er ved Hjælp af denne Sans, at vi, igennem den stadige Øvelse, hvad enten vi ville det eller ej, erhverve os den aller tidligste Erfaring, og følgelig behøve vi i mindre Grad at skænke den særlig Pleje. Imidlertid lægge vi Mærke til, at de blinde har en sikrere og finere Følelse end vi, fordi de — ikke vejledte af Synet — ere tvungne til alene af denne første Sans at lære at fælde de Domme, som Synet hjælper os til. Hvorfor lærer man saa ikke os, ligesom dem, at gaa i Mørke, at kende de Legemer, som vi kunne tage og føle paa, at dømme om de Genstande, som omgive os, at gøre, med ét Ord, om Natten og uden Lys alt det, som de gøre om Dagen uden Øjne til at se med?

Saalænge Solen lyser, har vi Fordelen paa vor Side; men i Mørket er det deres Tur at være Førere for os. Halvdelen af vort Liv ere vi blinde, men med den Forskel, at de virkelig blinde altid vide at bjerge sig, medens vi ikke vove at gøre et eneste Skridt om Natten. Derfor har vi jo Lys, vil man indvende. Hvad! altid disse kunstige Indretninger! Hvem staar eder inde for, at de overalt ville være ved Haanden, hvor der er Brug for dem? Jeg vil i det mindste hellere, at Emil har Øjne i sine Fingerender end i en Lysestøbers Bod.

Dersom du midt om Natten befinder dig inde i en Bygning, og du klapper i Hænderne, saa vil du af Genlyden kunne erfare, om Rummet er stort eller lille, om du er i Midten af det eller i et Hjørne, En halv Fod fra en Mur vil Luften, hvis Bevægelse dér er mindre fri, og som tilbagekastes, frembringe en særegen Fornemmelse i dit Ansigt. Staa nu rolig og vend dig i alle Retninger; findes der nu en aaben Dør, saa vil en let Luftstrøm overtyde dig derom. Er du ombord i en aaben Baad, saa kan du af den Maade, paa hvilken Vinden møder dit Ansigt, ikke alene kende, i hvilken Retning den gaar, men ogsaa, om Flodens Strøm fører dig langsomt eller hurtigt af Sted. Disse Iagttagelser, og tusende andre lignende, kunne kun lade sig gøre om Natten; hvormeget vi end om Dagen ville anspænde vor Opmærksomhed, saa vil dog vort Syn enten hjælpe eller forstyrre os, saa Iagttagelserne undslippe os. Og endnu er her hverken Tale om at bruge Hænderne eller en Stok. Hvormange af de Kundskaber, som vort Øje hjælper os til, kunne vi ikke erhverve os gennem Følelsen, selv uden at berøre nogen Genstand!

Sæt Lege i Gang om Natten! dette Raad er vigtigere, end det kunde se ud til. Natten forfærder ganske naturligt Menneskene og undertiden Dyrene. [1]) Fornuften, Kundskaberne, Aand og Mod befrier de færreste Mennesker for at betale denne Skat. Jeg har set Tænkere, stærke Aander, Filosofer og Krigere, der alle vare uforfærdede i det fulde Dagslys, skælve som Kvinder om Natten for et faldende Blad. Man skriver denne Rædsel paa Ammestuehistoriernes Regning; man fejler; den har en naturlig Aarsag. Hvad er saa Aarsagen? Den samme som gør Taaberne mistroiske og Folket overtroisk: Uvidenheden om de Ting, som omgive

[1]) Denne Rædsel aabenbarer sig meget tydeligt under store Solformørkelser. *R.*

os, og om det, som foregaar omkring os. [1]) Da jeg er vant til at iagttage Genstandene i det fjerne og straks at kunne forudse det Indtryk, de ville gøre, hvorfor skulde jeg saa ikke, naar

---

[1]) Se her en anden Aarsag, ypperlig forklaret af en Filosof, hvis Bog jeg ofte henviser til, og hvis Storsyn endnu oftere har belært mig.

»Naar vi, paa Grund af særlige Omstændigheder, ikke kunne have nogen rigtig Forestilling om Afstanden og derfor kun kunne dømme om Genstandene efter Synsvinklens Størrelse eller rettere, efter det Billede, de danne i vore Øjne, saa bedrage vi os nødvendigvis med Hensyn ttl Genstandenes Størrelse. Alle og enhver har gjort den Erfaring, at man under en Natterejse kan tage en nærstaaende Busk for et Træ længere borte, eller omvendt kan mene at se et stort Træ i det Fjerne, og saa er det en Busk lige i Nærheden. Paa samme Maade, dersom man ikke kan kende Genstandene af deres Form og saaledes ikke ad denne Vej kan danne sig nogen Forestilling om Afstanden, undgaar man ikke at bedrage sig. En Flue, som i nogle Tommers Afstand flyver forbi vort Ansigt, forekommer os i dette Tilfælde at være en Fugl, meget langt borte. En Hest, der staar ganske rolig paa en Mark, og som for Eksempel staar i en ganske lignende Stilling som et Faar, synes os, naar vi ikke kunne kende, at det er en Hest, ikke større end et stort Faar; men saasnart vi har kendt den, se vi den i samme Øjeblik stor som en Hest, og vi rette i samme Nu vor første Dom.

Hver Gang man ved Nattetide befinder sig paa ukendte Steder, hvor man ikke er i Stand til at bedømme Afstanden, og hvor man ikke kan skelne Tingenes Form paa Grund af Mørket, vil man hvert Øjeblik være udsat for at fælde vrange Domme om de Genstande, som vise sig for En. Derfra skriver sig Rædselen og den ejendommelige indre Frygt, som Nattens Mørke lader næsten alle Mennesker faa at føle. Herpaa grunder sig Aabenbarelsen af Spøgelser, kæmpemæssige og rædselsfulde Skikkelser, som mange Folk sige at have set. Man svarer dem almindeligvis, at disse Skikkelser kun eksisterede i deres egen Indbildning. De kunne imidlertid virkelig have været i deres Øjne, og det er meget muligt, at de virkelig har set det, som de sige at have set; thi det maa nødvendigvis være saa, hver Gang man kun kan bedømme en Genstand efter den Synsvinkel, den danner i Øjet, at denne samme Genstand maa vokse og forstørres, eftersom man er den nær, og naar det fra først af synes Beskueren, som hverken kender den Genstand, han ser, eller hvor langt den er borte, at den havde en Højde af nogle Fod, da han var i en Afstand af tyve til tredive Skridt, saa maa den forekomme ham mange Favne høj, naar han kun er nogle faa Skridt fjernet fra den, hvad der ganske naturligt maa forbavse og forskrække ham, indtil han endelig naar at røre ved Genstanden eller genkende den. Thi i samme Øjeblik han genkender den Genstand, der syntes ham saa kæmpemæssig, saa formindskes den pludselig og han ser den i sin virkelige Størrelse; men dersom man flygter eller ikke vover at nærme sig den, saa kan man ikke have nogen anden Forestilling om Genstanden end efter det Billede, som den dannede i Øjet, og man vil da i Virkeligheden have set en af Størrelse og Form kæmpemæssig og forfærdelig Skikkelse. Frygten for Spøgelser er altsaa grundet i Naturen, og den Slags Syner stamme

jeg intet kan se af det, der omgiver mig, forestille mig tusende Væsner og Bevægelser, som kunne skade mig, og som det er mig umuligt at tage mig i Agt for? Lad være, at jeg véd mig i Sikkerhed paa det Sted, jeg befinder mig, saa véd jeg det dog aldrig saa godt, som naar jeg saa alt tydeligt. Jeg har altsaa i Mørket altid en Grund til Frygt, som jeg ikke vilde have i det fulde Dagslys. Vistnok véd jeg, at intet fremmed Legeme kan røre mit Legeme uden at give sig til Kende ved nogen Larm; hvor ere mine Øren ikke derfor stadig vagtsomme! ved den mindste Støj, hvortil jeg ikke er i Stand til at skelne Aarsagen, vil Omsorgen for min Selvopholdelse straks lade mig forudsætte alt det, som i højeste Grad opfordrer mig til at være paa min Post, og derfor selvfølgelig alt det, som mest kan forskrække mig.

Lad være, at jeg slet intet hører, derfor er jeg slet ikke rolig; thi man kunde jo ogsaa overraske mig uden at gøre Støj. Jeg maa forestille mig Tingene, som de vare i Forvejen og endnu maa være; jeg maa se, hvad jeg ikke ser. Tvungen altsaa — som jeg er — til at sætte min Indbildningskraft i Virksomhed, vil jeg snart ikke være Herre over den, og hvad jeg har gjort for at berolige mig, tjener kun til at sætte mig endnu mere i Uro. Dersom jeg hører noget Pusleri, saa hører jeg straks Tyve, og hører jeg intet, ser jeg Spøgelser. Den Aarvaagenhed, som min Selvopholdelsesdrift tvinger mig til, giver mig kun Anledning til Frygt. Min Fornuft er den eneste, som

---

altsaa ikke, saaledes som Filosoferne mene, udelukkende fra Indbildningen.« Histoire naturelle, tome VI page 22 in 12mo.

Jeg har i Teksten forsøgt at vise, hvorledes den altid for en Del stammer derfra (nemlig fra Indbildningen), og hvad angaar den Begrundelse, som her er givet, saa ser man, at den Vane at vandre om Natten bør lære os at kende det Sansebedrag, som, paa Grund af Ligheden i Formerne og Forskellen i Afstandene, foregaar for vore Øjne med Genstandene i Mørket; thi selv om Luften endnu er klar nok til at lade os skelne Genstandenes Omrids, saa komme vi atter, paa Grund af den større Luftmængde, der kommer imellem ved den store Afstand, til at se disse Omrids mindre skarpt, naar Genstanden er langt borte fra os, og dette er nok til ved fortsat Vane at bevare os imod den Vildfarelse, som Hr. Buffon her forklarer. Hvilken Forklaring man saa end foretrækker, saa vil min Methode dog altid vise sig hensigtsmæssig, hvad Erfaringen ogsaa helt igennem stadfæster. *R.*

Buffon (George Louis Leclerc, Greve af Buffon) er en berømt Naturforsker. Pierre Larousse kalder ham en af de største Skribenter, som Frankrig har haft. Han er født 1707 og død 1788. Hans Hovedværk er hans bindstærke Naturhisiorie, der indtil Cuviers Dage (1773—1838) var uovertruffen. *O. A.*

kunde berolige mig; men Instinktet — stærkere end denne — taler et helt andet Sprog. Hvad nytter det at tænke, at man intet har at frygte, da man jo i saa Fald intet har at gøre? [1])

Har man først fundet Kilden til et Onde, saa har man med det samme Lægemidlet. Vanen dræber altid Indbildningen; det er kun nye Genstande, som vækker den igen. I de Ting, som man ser hver Dag, er det ikke Indbildningskraften, men Hukommelsen, der er virksom, og der har vi Oprindelsen til Ordsproget: *Ab assuetis non fit passio;* [2]) thi det er kun Indbildningskraftens Ild, der tænder Lidenskaberne i Brand. Indlad dig derfor aldrig paa at bruge Fornuftgrunde, naar du vil helbrede en for at være mørkeræd; lad ham ofte opholde sig i Mørket og stol paa, at alle Filosofiens Argumenter betyde intet i Sammenligning med Øvelsen. Blytækkeren bliver ikke svimmel oppe paa Taget, og man finder aldrig den mørkeræd, som er vant til at være i Mørke.

Her er altsaa endnu en Fordel ved vore natlige Lege foruden den første; men for at de skulle lykkes, kan jeg ikke nok anbefale at gøre dem fornøjelige. Intet er mere trist end Mørket: luk dog ikke dit Barn ind i et Fængsel. Lad det gaa leende ind i Mørket, og lad det gaa leende ud igen, saa at — medens det er der — Forestillingen om de Fornøjelser, det forlader, og dem, det venter paa, kan bevare det mod taabelige Indbildninger, som dér kunde opstaa i det.

Livet har sit Toppunkt: har man passeret det, gaar det med hvert Skridt nedad. Jeg føler, jeg har overskredet dette Punkt. Jeg begynder, saa at sige, paa en ny Bane. Den modnere Alders Tomhed, som jeg har begyndt at føle, fremkalder i min Sjæl den skønne Tid fra de første Aar. Som jeg ældes, bliver jeg Barn, og jeg mindes med større Glæde mit tiende end mit tredivte Aars Bedrifter. Tilgiv mig, mine Læsere! at jeg henter adskillige af mine

[1]) Der var i saa Fald intet at gøre for Fantasien; men nu er Fantasien opskræmt; altsaa maa der være noget at frygte. — I et Brev af 12. Marts 1770 til Digteren *Belloy* skriver Rousseau: »Om Dagen har aldrig noget sat mig i Skræk; men naar Mørket omgiver mig, gør alt mig bange, og i Skumringen ser jeg sort paa alt. Selv det skrækkeligste Syn har i min Barndom ikke sat mig i Angst; men en under et hvidt Klæde skjult Genstand kunde give mig Krampeanfald. I denne, som i mange andre Henseender, vil jeg være et Barn lige til min Død.« (Se J. J. Rousseaus Emil, übersetzt von Dr. E. von Sallwürk I, Pag. 158, Noten.)

[2]) Det tilvante avler ingen Lidenskab.

Eksempler fra mit eget Liv; men for at kunne gøre en god Bog ud af denne, maa jeg skrive den med Fornøjelse.

Jeg var paa Landet i Pension hos en Præst ved Navn Lambercier. [1]) Jeg havde til Kammerat en Fætter, der var rigere end jeg, og som man behandlede som den rige Arving, medens jeg — skilt fra min Fader — kun var en stakkels forældreløs. Min fornemme Fætter Bernhard var en rigtig Kujon, især om Natten. Jeg drillede ham saalænge med hans Frygtagtighed, at Hr. Lambercier, ked af mine Pralerier, besluttede at sætte mit Mod paa Prøve. En Aften i Høst, da det var meget mørkt, gav han mig Kirkenøglen og bød mig gaa over at hente hans Bibel, som han havde ladet ligge paa Prækestolen. Forat anspore min Æresfølelse tilføjede han nogle Ord, som gjorde mig det umuligt at undslaa mig.

Jeg gik uden Lygte; havde jeg haft Lys med, vilde det maaske have været værre endnu. Jeg maatte passere Kirkegaarden, men gik vel til Mode over den; thi saalænge jeg var ude i det fri, havde jeg endnu aldrig følt nogen Rædsel om Natten.

Idet jeg aabner Døren, hører jeg fra Hvælvingerne en ejendommelig Genlyd, der syntes mig at ligne Stemmer, og som begyndte at ryste min romerske Uforfærdethed. Døren er aaben, og jeg vil gaa ind; men næppe har jeg gjort nogle Skridt, førend jeg standser. Ved at mærke dette Bælgmørke, som herskede her i dette udstrakte Rum, blev jeg overfaldet af en Rædsel, det fik Haarene til at rejse sig paa mit Hoved. Jeg trækker mig tilbage, gaar ud og begiver mig aldeles rædselslagen paa Flugt. I Gaarden møder jeg en lille Hund, kaldet Sultan, hvis Kærtegn atter beroligede mig. Skamfuld over min Frygt vender jeg om, idet jeg dog forsøger at faa Sultan med mig; men den vil ikke. Jeg gaar lidt støjende igennem Døren og træder ind i Kirken. Næppe er jeg kommet ind, førend Skrækken i den Grad lamslaar mig, at jeg helt taber Hovedet, og skønt Prædikestolen var paa højre Side, hvad jeg meget godt vidste, saa søgte jeg dog længe efter den til venstre, idet jeg, uden at lægge Mærke til det, maa have vendt mig om. Jeg farer vild imellem Bænkene, saa jeg til sidst slet ikke véd, hvor jeg er, og kan derfor

[1]) Da Jean Jaques var ti Aar gammel, maatte hans Fader flygte fra fra Genève paa Grund af en Duelhistorie, og Drengen blev sat i Huset hos Lambercier, en Slægtning, der var Præst. (Se Prof. Høffding: Rousseau, Pag. 20).

hverken finde Prædikestolen eller Døren, hvorover jeg næsten helt gaar fra Vid og Sans. Endelig opdager jeg Døren, kommer lykkelig og vel ud af Kirken og piler af Sted ligesom første Gang, fast besluttet paa ikke at begive mig alene derind uden ved højlys Dag.

Jeg kommer tilbage til Huset. Da jeg vil træde ind, hører jeg en skraldende Latter og kan i den skelne Hr. Lamberciers Stemme. Jeg skriver den paa min Regning, og skamfuld over at se mig udsat for Spot tøver jeg med at aabne Døren. I det samme hører jeg Frøken Lambercier, der er urolig for mig, anmode Tjenestepigen om at hente en Lygte, og at Hr. Lambercier bestemmer sig til at gaa ud efter mig, ledsaget af min tapre Fætter, hvem man nok bagefter skulde havde givet Æren for denne Ekspedition. Paa Øjeblikket er min Angst som blæst bort, og jeg er nu kun bange for at blive grebet i mit Flugtforsøg. Jeg løber, jeg flyver til Kirken; uden at forvilde mig, uden at famle naar jeg Prædikestolen; jeg bestiger den, tager Biblen og styrter ned; i tre Spring er jeg ude af Kirken, hvis Dør jeg glemmer at lukke; jeg træder aandeløs ind i Værelset, kaster Biblen paa Bordet, vel noget forvirret, men dog skælvende af Fryd over at være kommet den tiltænkte Hjælp i Forkøbet.

Man vil vel spørge mig, om jeg fremstiller denne Begivenhed som et Forbillede til Efterfølgelse eller som et Eksempel paa den Fornøjelighed, som jeg forlanger under den Slags Øvelser. Nej, men jeg fortæller den for at vise, at der ikke er noget, der bedre er i Stand til at berolige den, der er blevet forskrækket for Nattens Skygger, end at høre et Selskab i Værelset ved Siden af le og passiare roligt. Jeg kunde derfor ønske, at man — i Stedet for paa to Mands Haand at underholde sig med sin Lærling — om Aftenen samlede en Flok livlige Børn, og at man da ikke begyndte med at sende dem ud enkeltvis, men flere i Flok, samt at man aldrig vovede at lade nogen være helt alene, førend man var fuldt ud vis paa, at han ikke vilde blive altfor bange.

Jeg kan ikke forestille mig noget fornøjeligere og nyttigere end saadanne Lege, saafremt man da vil ordne dem med nogen Omtanke. I en stor Sal vilde jeg ved Hjælp af Borde, Lænestole, Skamler og Skærmbrædter lave en Slags Labyrinth. I denne Labyrinths mest indviklede Snoninger vilde jeg imellem otte til ti Fikseræsker anbringe en anden næsten lignende Æske, fyldt med Godter. I korte og fyndige Udtryk vilde jeg nøjagtigt betegne det

Sted, hvor den gode Æske var at finde; jeg vilde give Anvisningerne tilstrækkelig tydelige for Folk, der ere mer opmærksomme og mindre larmende en Børn ere. [1]) Derpaa vilde jeg lade de smaa Konkurrenter trække Lod én efter én, indtil den rigtige Æske var funden, og Vanskeligheden med at finde den vilde jeg omhyggelig afpasse efter Børnenes Alder og Udvikling.

Forestil dig nu en lille Herkules, der kommer tilbage med en Æske i Haanden, hel stolt af sin Ekspedition. Æsken sættes paa Bordet og aabnes derpaa med stor Højtidelighed. Jeg hører allerede den støjende Latter og Jubelraabet af denne legende Flok, naar man, i Stedet for det ventede Sukkergodt, pænt indpakket paa Mos eller Bomuld, finder en Oldenborre, en Snegl, et Stykke Kul, nogle Agern, en Roe eller andre lignende Lækkerbidskener. En anden Gang kan man i et nylig hvidtet Værelse ophænge tæt ved Væggen et Stykke Legetøj eller en anden lille Genstand, som det da gælder om at hente uden at røre Muren. Næppe vil den, som bringer det, være traadt ind, førend — saafremt Betingelsen er overtraadt — den hvide Rand paa hans Hat, Spidsen af hans Sko, hans Trøjesnip eller Ærmet vil forraade hans Ubehændighed. Dette maa vel være nok, maaske alt for meget til at antyde Aanden i den Slags Lege. Skal jeg sige alt, saa maa man hellere lade være at læse mig.

Hvilken Fordel vil et saadan opdraget Menneske ikke have om Natten fremfor andre Mennesker! Hans Fødder, vante til at træde sikkert i Mørket, og hans Hænder, øvede i med Lethed at føle sig frem mellem omgivende Legemer, ville lede ham uden Vanskelighed i det tætteste Mørke. Hans Indbildningskraft, der er fyldt af natlige Lege fra hans Ungdom, vil vanskeligt fremmane skrækkende Genstande for ham. Hører han stærk Latter, saa vil den, i Stedet for Spøgelsers, lyde for ham som hans gamle Kammeraters Latter; forestiller han sig at se et Selskab, vil det ikke være en Heksesabbat, men hans Hovmesters Værelse, han ser. Natten, der kun genkalder i hans Erindring en Række fornøjelige Forestillinger, vil aldrig være afskrækkende for ham; i Stedet for at frygte den, vil han elske den. Gælder det et krigersk Foretagende, vil han

[1]) For at øve Børnene i Opmærksomhed, bør man aldrig sige dem andet, end hvad de har en haandgribelig og øjeblikkelig Interesse af at forstaa; fremfor alt ingen lange Taler, ikke ét overflødigt Ord; men lad paa den anden Side heller ikke dine Forklaringer være dunkle eller tvetydige. *R.*

til enhver Tid være beredt lige saa vel alene som sammen med sit Mandskab. Han vil gaa ind i Sauls Lejr, [1]) han vil gennemløbe den uden at forvilde sig; lige til Kongens Telt vil han gaa uden at vække nogen, og han vil forlade det uden at blive opdaget. Skal Rhesus Heste [2]) bortføres, saa henvend dig trygt til ham. Imellem anderledes opdragne Folk vil du vanskelig finde en Ulysses.

Jeg har set Folk, som ved at overraske Børnene har villet vænne dem til ikke at forskrækkes for noget om Natten. Denne Fremgangsmaade er i høj Grad forkastelig; den frembringer en Virkning, helt modsat den tilsigtede, og gør kun Børnene endnu mere frygtsomme. Hverken Fornuften eller Vanen kunne berolige os lige over for Forestillingen om en nærværende Fare, hvis Storhed og Art man ikke kan kende, eller betage os Frygten for Overrumplinger, som man saa ofte har prøvet. Hvorledes kan du imidlertid være sikker paa, at din Fostersøn altid vil blive skaanet for slige Hændelser? Det bedste Raad, som man i denne Sag kan give ham, synes mig at være følgende. Du er i dette Tilfælde, vilde jeg sige til min Emil, berettiget til at bruge Nødværge; thi Angriberen lader dig ikke dømme om, hvorvidt han vil gøre dig ondt eller blot forskrække dig, og da han har taget sine Forholdsregler, saa er end ikke Flugten nogen sikker Redning for dig. Angrib derfor kækt den, som vil overrumple dig om Natten, hvad enten det er et Menneske eller et Dyr; tag fat paa ham og hold fast af alle dine Kræfter. Dersom han slaar, saa slaa igen og spar ikke paa Slagene, og hvad han saa end vil sige eller gøre, saa slip ikke dit Tag, førend du er sikker paa at vide, hvem han er. Denne Opklaring vil efter al Rimelighed vise dig, at der ikke var stort at være bange for; men denne Maade at behandle Spasmageren paa vil ganske naturligt betage ham Lysten til at komme igen.

Endskønt Følelsen er den af vore Sanser, som vi uafbrudt øve, saa ere dog dens Domme, som jeg har sagt, ufuldkomne og mere overfladiske end nogen af de andre

---

[1]) 1 Sam. 26, 7. I sin tyske Oversættelse af Emile (I, pag. 162, Noten) skriver Dr. Sallwürk, at R. var en flittig Læser af det gl. Testamente. *O. A.*

[2]) Rousseau sigter til Virgils Æneide, første Bog V. 469—471. Rhesus var Konge i Thracien, og der gik det Sagn, at dersom hans Heste smagte paa Trojanernes Foder eller drak af Floden Xanthus, saa kunde Troja ikke gaa under. Diomedes og Ulysses bortførte Hestene til Grækernes Lejr. *O. A.*

Sansers, efterdi vi altid samtidig med den gøre Brug af vort Syn, og da Øjet naar Genstanden førend Haanden, saa fælder vor Forstand i Reglen sin Dom uden Brugen af den sidste. Til Gengæld ere Følesansens Domme de sikreste, netop fordi de ere mere begrænsede; thi da de ikke gaa ud over, hvad vore Hænder kunne naa, saa berigtige de de overilede Domme, som fældes af vore andre Sanser, som vove sig til at dømme om Genstande langt borte, som de næppe kunne iagttage, medens alt det iagttages godt, som Følesansen iagttager. Hertil kommer endnu, at denne Sans, naar det behager den, kan forene Muskelkraften med Nervevirksomheden, saa at vi i én samtidig Sansning kan forene Dommen om Vægt og Soliditet med Dommen om Varmegrad, Størrelse og Figur. Da saaledes Følesansen er den af alle vore Sanser, som bedst belærer os om det Indtryk, som fremmede Legemer kunne gøre paa vort, saa er det den, vi hyppigst gøre Brug af og som mest umiddelbart giver os den Kunskab, som er nødvendig til vor Selvopholdelse.

Naar den uddannede Følelse kommer Synet til Hjælp, hvorfor skulde den saa ikke ogsaa til en vis Grad kunne støtte Hørelsen, da Tonerne i de tonegivende Legemer frembringe Rystelser, der ere mærkbare for Følelsen? Ved at lægge en Haand paa Brystet af en Violoncel kan man, uden Øjets eller Ørets Hjælp, alene ved den Maade, paa hvilken Træet vibrerer og svinger, skelne om Tonen, den giver, er dyb eller høj, om der er strøget paa Kvinten eller Basstrengen. Øver man Følesansen i at kunne gøre disse Adskillelser, saa tvivler jeg ikke om, at man med Tiden vil kunne blive i den Grad fintfølende, at man vil være i Stand til at høre en hel Melodi ved Hjælp af Fingrene. Under denne Forudsætning er det klart, at man med Letheд vilde kunne tale til blinde ved Musikens Hjælp; thi da Tonerne og Takten ikke ere mindre skikkede til regelrette Sammenstillinger end Artikulationen og Røsten, saa kunne de jo godt træde i Stedet for Bestanddelene af Samtalen.

Der gives Øvelser, som sløve Følesansen og afstumpe den, og andre, som skærpe den og gøre den modtageligere og finere. De første forene megen Bevægelse og Kraftudfoldelse med stadige Indtryk af haarde Legemer; de gøre derfor Huden ru og haard og berøve den sin naturlige Følsomhed. Ved de sidste varieres det samme Følelsesindtryk i det uendelige ved hyppige, men lette Berøringer, saa at Aanden, ved at mærke sig disse uophørligt

tilbagevendende Indtryk, derved erhverver sig Færdighed i at bedømme denne Mangfoldighed af Smaaforandringer i Følelsesindtrykkene. Denne Forskel er mærkbar under Brugen af musikalske Instrumenter. Den haarde og faste Berøring af Violoncellens, Contrabassens, ja selv af Violinens Strenge giver vistnok Fingrene stor Smidighed, men gør Huden næsten hornagtig i Spidserne. Den lette og legende Berøring paa Klaveret gør paa samme Tid Fingrene saavel smidige som mere følsomme. Af den Grund er altsaa Klaveret at foretrække.

Det er af Vigtighed, at Huden hærdes imod Luftens Indtryk og sættes i Stand til at trodse dens Omskiftelser; thi det er den, som beskytter det øvrige Legeme. Afset herfra vilde jeg ikke gerne, at Haanden, ved en alt for trælsom Beskæftigelse med det samme Arbejde, i den Grad hærdedes, saa at Huden næsten forbenedes og derved tabte denne fine Følelse, som giver os Kundskab om, hvad det er for Legemer, man rører ved, og som efter Berøringens Art undertiden i Mørket kan faa os til at gyse paa forskellig Maade.

Hvorfor skal min Fostersøn altid være tvungen til at have en Oksehud under sine Fødder? Hvad ondt skulde der være i, at han i Nødsfald kunde bruge sin egen Hud som Saaler. Det er klart, at paa denne Del af Legemet kan Hudens Finhed ikke være til nogen som helst Nytte, men ofte derimod til stor Skade. Da Genferne ved Midnat, i Vinterens Hjerte opskræmmedes af Fjenden i deres By, saa fandt de hurtigere deres Geværer end deres Sko. Hvem véd, om Genf ikke var bleven indtaget, dersom de ikke havde kunnet marchere barfodede. [1])

Mennesket maa altid være væbnet mod uforudsete Tilfælde. Emil maa gerne hele Aaret igennem løbe med nøgne Fødder om Morgenen i Værelset, paa Trappen, i Haven; langt fra at skænde paa ham derfor, vil jeg tværtimod efterligne ham; kun vil jeg sørge for, at der ikke ligger Glasstumper paa hans Vej. Jeg kommer snart til at tale om de Arbejder og Lege, hvortil man bruger Hænderne. Han maa forøvrigt lære at gøre alle de Trin, som lette Legemets frie Bevægelser og se at faa en let og sikker Holdning i alle Stillinger. Han maa kunne springe i Længden og i Højden, klatre op i et Træ og stige over en Mur; overalt maa han forstaa at holde Ligevægten; alle

[1]) Hertugen af Savoyen bekrigede i mange Aar Genferne, og i December 1602 forsøgte den daværende Hertug at overrumple Byen. *O. A.*

hans Bevægelser og Fagter maa være regulerede efter Tyngdeloven, længe førend Læren om Ligevægten giver ham Forklaringen derom. Af den Maade, paa hvilken han sætter sin Fod paa Jorden og hans Legeme bæres af hans Ben, skal han kunne mærke, om han staar godt eller daarligt. En sikker Holdning ser altid godt ud, og de fasteste Stillinger ere tillige de netteste. Var jeg Dansemester vilde jeg ikke befatte mig med alle Marcels [1]) Abespring, der for Resten kunne være gode nok for det Land, hvor han udfører dem; men for i det Sted stadig at kunne beskæftige min Lærling med Luftspring, vilde jeg føre ham hen til Foden af en Klippe: dér vilde jeg vise ham, hvilken Stilling han skulde indtage, hvorledes han skulde føre sit Legeme og holde Hovedet, hvilken Bevægelse han maatte gøre, og paa hvilken Maade han skulde stille, snart sin Fod og snart sin Haand, for med Lethed at kunne følge de stejle, knudrede, raa Stier og svinge sig fra Spids til Spids saa vel under Op- som Nedstigningen. Jeg vilde hellere gøre ham til Gemsens Konkurrent end til en Balletdanser.

Som Følelsen samler sin Virksomhed om det, der nærmest omgiver Mennesket, i samme Grad udstrækker Synet sin Virkekreds uden for det; det er det, der gør Synet saa bedragerisk: med ét Blik omfatter Mennesket det halve af sin Synskreds. Hvor er det muligt, i denne Mangfoldighed af ensidige Sansninger og deraf udspringende Domme, ikke at fejle paa noget Punkt? Af alle vore Sanser er altsaa Synet den mest upaalidelige, netop fordi det iler langt forud for alle de øvrige og foretager sine Iagttagelser altfor hurtigt og omfattende, til at disse kunne kontrollere dem. Ja, mere endnu: selve Perspektivets Skuffelser ere os nødvendige til at opnaa Kundskab om Udstrækningen og for at kunne sammenligne dennes enkelte Dele. Dersom vort Øje ikke bedrages, vilde vi intet se i det fjerne; uden denne Gradsforskel i Størrelse og Belysning kunde vi ikke bedømme nogen Afstand, eller rettere: der

[1]) En berømt Danselærer i Paris, der kendte sine Folk og var listig nok til at spille den overspændte og give sin Kunst en Vigtighed, som man foregav at finde latterlig, men for hvilken man dog i Grunden nærede den dybeste Respekt. I en ikke mindre letfærdig Kunst ser man den Dag i Dag en Komediespiller agere ligesaa stor Vigtigpeter og Nar, og hans Forretning lønner sig ikke mindre godt, Denne Metode er altid sikker i Frankrig. Det sande Talent, mere ligefrem og mindre Markskriger, gør ingen Lykke. Hos os er Beskedenheden Tossernes Dyd. *R.*

vilde slet ingen være for os. Dersom et Træ i hundrede Skridts Afstand saas lige saa stort og lige saa tydeligt som et andet, der kun var ti Skridt borte, saa vilde vi tro, at de stod ved Siden af hinanden. Dersom vi saa alle Genstandenes Udstrækninger i deres sande Maal, saa vilde vi intet Rum opdage; men alt vilde synes os at staa paa Overfladen af vore egne Øjne.

Synets Sans har til at bedømme Genstandenes Størrelse og Afstand kun én eneste Maalestok, nemlig Aabningen af den Synsvinkel, som dannes i vort Øje, og da denne Aabning er en enkel Virkning, hvis Aarsag er sammensat, saa kan i den Dom, vi fælde i Kraft heraf, de enkelte Aarsager ikke være adskilte, eller Dommen maa nødvendigvis blive fejlagtig. Thi hvorledes er det muligt ved Synet alene at bedømme, om den Vinkel, under hvilken jeg ser én Genstand mindre end en anden, er netop saadan, fordi den første Genstand virkelig er mindre end den anden, eller fordi den er længere borte?

Her maa man altsaa følge en anden Metode, der er modsat den foregaaende; i Stedet for at nøjes med én Sansning, maa man fordoble den, altid stadfæste den ved Hjælp af en anden; man maa underkaste Synsorganet under Føleorganet og — saa at sige — tøjle den første Sans's store Ilfærdighed ved Hjælp af den andens vægtige og afmaalte Virkemaade. Betjene vi os ikke af denne Praksis, ville vore Vurderinger efter Øjemaal blive meget unøjagtige. Vi ere ikke i Besiddelse af tilstrækkeligt skarpt Blik til at bedømme Højder, Længder, Dybder eller Afstande, og Beviset for, at dette ikke saameget har sin Grund i en Mangel ved vor Sans som ved vor Brug af den, er dette, at Ingeniører, Landmaalere, Bygmestre, Murere og Malere i Almindelighed har et langt sikrere Blik end vi og ere i Stand til at vurdere Afstande med større Nøjagtighed. Da deres Haandtering giver dem en Erfaring deri, som vi forsømme at erhverve os, saa forstaa de at ophæve Vinklens Flertydighed ved Hjælp af Sandsynlighedsberegninger, som i deres Øje nøjagtigere bestemme Forholdet mellem Vinklens to Aarsager. [1])

Alt det, som kan sætte Legemet i en tvangfri Bevægelse, er altid let at opnaa med Børn. Man har tusend Midler til at vække deres Interesse for at udmaale, kende og vurdere Afstande. Dér staar nu et meget højt Kirsebærtræ, hvorledes skal man nu bære sig ad med at faa

[1]) Disse ere Genstandenes Afstand og Udstrækning. *O. A.*

Kirsebærrene plukkede? er Stigen fra Laden lang nok til det Brug? Her har vi en meget bred Bæk, hvorledes skulle vi komme over den? vil en af Gaardens Planker kunne naa fra Bred til Bred? Fra vore Vinduer ville vi fiske i Slotsgraven; hvormange Favne Snor behøve vi til Snøre? Jeg vilde binde en Gynge op imellem disse to Træer; vil et Tov paa to Favne være tilstrækkeligt? Man paastaar, at vort Værelse i det andet Hus skal være fem og tyve Fod i Kvadrat; mener du, det kan passe os? er det større end dette? Vi ere sultne; dér ligger to Landsbyer, hvilken af dem ville vi snarest kunne naa for at spise til Middag? [1]) o. s. v.

Det gjaldt en Gang om at indøve i Løb en stor og doven Dreng, der af egen Drift hverken foretog denne eller nogen anden Øvelse, skønt man havde bestemt ham for den militære Stand. Han havde — jeg véd ikke hvorledes — dannet sig den Overbevisning, at en Person af hans Rang hverken behøvede at foretage sig noget eller at vide noget, og at hos ham hans Adel maatte træde i Stedet for Arme og Ben saa vel som for enhver Art af Fortjeneste. Af en slig adelig Herre at gøre en letbenet Achilles, dertil vilde selv Chirons [2]) Dygtighed næppe have været tilstrækkelig. Vanskeligheden var saa meget større, som jeg absolut intet vilde foreskrive ham: jeg havde banlyst Formaninger, Løfter, Trusler, Kappestrid samt Ønsket om at glimre, fra de Rettigheder, der tilkom mig; hvorledes skulde jeg give ham Lyst til at løbe uden at sige noget til ham derom? At løbe selv havde været et altfor usikkert Middel, og det var desuden forbundet med Besvær. Endvidere gjaldt det ogsaa om af denne Øvelse at uddrage noget, der kunde blive til Belæring for ham, for at de maskinmæssige Foretagender og dem, der sker i Kraft af Omdømmet, kunde vænnes til altid at holde Skridt med hinanden. Se nu, hvorledes jeg greb Sagen an: jeg, ja, det vil sige den, der er den talende i dette Eksempel.

Naar jeg spadserede med ham om Eftermiddagen, havde jeg undertiden i min Lomme et Par af den Slags

[1]) Formey mener, at efter dette Sted maa det være Rousseaus Grundsætning at gøre Bugen til Kunstens Læremester, (se Dr. Sallwürks Overs. I Pag. 167).

[2]) I Neaulmes Udgave af Rousseaus Emil (se nærværende Overs. Pag. 4, Noten) findes foran 2. Bog et Staalstik, der forestiller, hvorledes den unge Achilles øves i Løb af Kentauren Chiron. A. kommer løbende til Ch. med en Hare, som han havde fanget, hvorfor Ch. klapper hans Kind og rækker ham et Æble. *O. A.*

Kager, som han satte stor Pris paa; vi spiste hver en paa Turen [1]) og kom meget fornøjede hjem. En Dag lagde han Mærke til, at jeg havde tre Kager; han kunde magelig have spist seks, uden at det skulde gøre ham noget; derfor skyndte han sig med at fortære sin for at kunne bede mig om den tredje. »Nej«, sagde jeg; »jeg kunde godt spise den selv, eller vi kunde dele den; men jeg har mere Lyst til at se disse to Drenge dér kappes om den i Løb.« Jeg kaldte paa dem, viste dem Kagen og kom frem med mine Betingelser. De vilde heller end gerne. Kagen blev lagt paa en stor Sten, der tjente som Maal; Banen blev afstukket og vi satte os ned. Paa et givet Tegn stak begge Drengene i Løb; Sejrherren snappede Kagen og spiste den uden Medlidenhed for Øjnene af Tilskuerne og den besejrede.

Denne Fornøjelse var mere værd end Kagerne; men i Begyndelsen slog den ikke an og gjorde ingen Virkning. Jeg tabte imidlertid ikke Modet og forhastede mig heller ikke: Undervisning af Børn er en Gerning, hvor man maa forstaa at spilde Tid for at vinde Tid. Vi fortsatte vore Ture; ofte havde vi tre, undertiden fire Kager med, og fra Tid til anden fik Løberen én eller endog to af dem. Var Præmien ikke stor, saa blev de, der stredes om den, ikke ærgerrige: den, som vandt den, blev rost, gjort Stads af; alt gik for sig med en vis Højtidelighed. For at give Plads for en Omskiften af Lykken og for at øge Interessen, gjorde jeg Banen længere og lod flere Konkurrenter deltage. Næppe vare de opstillede ved Maalet, førend de spadserende standsede for at se derpaa. Tilraab, Skrig og Haandklap opmuntrede de løbende. Jeg saa undertiden min lille Adelsmand fare let sammen, rejse sig og raabe, naar den ene var nærved at naa eller løbe forbi den anden; det var for ham de olympiske Lege.

Imidlertid brugte de konkurrerende Smaakneb; de holdt hverandre tilbage, væltede hinanden eller kastede Sten i Vejen for hverandre. Dette gav mig Anledning til at skille

---

[1]) En Spadseretur paa Landet, som man snart vil se. De offentlige Spadsereveje i Byerne ere farlige for Børn af begge Køn. Dér er det, de begynde at blive forfængelige og faa Lyst til at blive lagt Mærke til. Det er i Luxembourg, i Tuilerierne, men fremfor alt i Palais-Royal, at den skønne Pariserungdom lærer at paatage sig denne uforskammede og lapsede Mine, der gør den saa latterlig og udsætter den for hele Europas Spot og Afsky. *R.*

I store Selskaber var Rousseau forlegen og kejtet, (jfr. Prof. Høffding: Rousseau Pag. 28). *O. A.*

dem ad og at lade dem begynde Løbet fra forskellige Mærker, som dog vare lige langt fjernede fra Maalet. Man skal snart komme til at indse Grunden til denne Forsynlighed; for jeg maa behandle denne vigtige Sag med stor Udførlighed.

Da min Junker var bleven ked af altid at se de Kager, som han selv havde saa stor Lyst til, blive spiste lige for hans Øjne, kom han endelig til at tænke paa, at det kunde dog være godt for noget at kunne løbe, og da han opdagede, at han ogsaa havde Ben, saa begyndte han at øve sig i Hemmelighed. Jeg vogtede mig vel for at se noget til det; men jeg forstod, at min Felttogsplan var lykkedes. Da han troede sig tilstrækkelig dygtig — og jeg læste før ham i hans Tanker —, lod han, som om han rigtig vilde overhænge mig for at faa den Kage, der var tilbage. Jeg nægtede ham den, han blev ved at forlange den, og med en opbragt Mine sagde han endelig: »Nu vel! læg den paa Stenen og mærk Banen af, og saa skal vi se«. »Godt«, svarede jeg leende, »forstaar en Junker sig ogsaa paa at løbe? du vil bare faa mere Appetit, men ikke noget at tilfredsstille den med. Tirret af mine Spottegloser tog han sig sammen og hjemførte Prisen, saa meget lettere, som jeg havde gjort Banen meget kort og sørget for at fjerne den bedste Løber. Man forstaar nok, at da det første Skridt var gjort, var det let for mig at holde ham i Aande. Han fik snart en saadan Smag for denne Øvelse, at han, uden at begunstiges, næsten var sikker paa at overvinde mine smaa Gadedrenge i Løbet, hvor lang end Banen var.

Af denne Fordel, som nu var vunden, udsprang en anden, som jeg ikke havde tænkt paa. Saalænge han kun en enkelt Gang bragte Prisen hjem, spiste han den næsten altid alene, saaledes som hans Medbejlere gjorde; men da han blev vant til Sejren, blev han ædelmodig og delte ofte med de besejrede. Dette gav mig Anledning til en sædelig Iagttagelse, og jeg lærte deraf Ædelmodighedens sande Grund at kende.

Ved at fortsætte med at afmærke Udgangspunkterne, hvorfra hver enkelt hver Gang havde at løbe, gjorde jeg, uden at han lagde Mærke dertil, Afstandene ulige store, saa at den, der havde en kortere Vej at tilbagelægge for at naa det samme Maal, havde en øjensynlig Fordel; men endskønt jeg overlod min Lærling Valget, forstod han ikke at drage Fordel deraf. Uden at bryde sig om Afstanden foretrak han altid den bedste Vej. Da jeg altsaa let

kunde forudse hans Valg, var jeg saa godt som Herre over at lade ham vinde eller tabe efter Behag, og denne Omtanke havde ogsaa sin Nytte i mere end én Henseende. Da det imidlertid laa i min Plan, at han skulde opdage Forskellen, bestræbte jeg mig for at gøre den tydelig for ham; men skønt dorsk i rolige Øjeblikke, var han spillevende i sine Lege og mistroede mig saa lidt, at jeg havde den største Umage med at faa ham til at opdage, at jeg narrede ham. Endelig kom jeg dog, trods hans blinde Iver, til Maalet; han gjorde mig Bebrejdelser. Jeg svarede: »hvad beklager du dig over? Naar jeg vil give en Gave, er jeg vel Herre over mine Betingelser? hvem tvinger dig til at løbe? har jeg lovet dig at gøre Banerne lige lange? har du desuden ikke selv Valget? Vælg den korteste; der er ingen, der vil forhindre dig deri. Kan du ikke se, at det er dig, som jeg begunstiger, og at Uligheden, som du knurrer over, er til din Fordel, naar du bare forstaar at bruge den? »Dette var klart; han forstod det, og for at gøre sit Valg, blev han nød til at se nøjere efter. Først vilde man tælle Skridtene; men at udmaale ved Skridt gaar for et Barn altfor langsomt og er upaalideligt. Desuden fandt jeg paa at lade foretage flere Løb paa den samme Dag, og da denne Fornøjelse var bleven en Slags Lidenskab, vilde man ikke spilde den til Løbene fastsatte Tid med at udmaale Banerne. Den barnlige Fyrighed kan ikke godt finde sig i disse Omsvøb. Man øvede sig derfor i at se bedre, og bedre at bedømme en Afstand efter Øjemaal. Jeg havde nu ikke megen Umage med at øge og nære denne Smag. Nogle Maaneders Øvelser og Rettelser af begangne Fejltagelser uddannede endelig i den Grad hans Øje, at han, naar jeg for Tanken anbragte en Kage paa en eller anden fjern Genstand, med Øjet kunde maale Afstanden næsten lige saa sikkert som med en Landmaalerkæde.

Da Synet er den af vore Sanser, der mindst kan undvære Forstandens Vejledning, saa behøves der lang Tid til at lære at se; man maa længe have sammenlignet Synet med Følelsen for at vænne den første af disse to til at give os et tro Billede af Skikkelserne og en nøjagtig Underretning om Afstanden. Uden Følesans og uden selv at kunne bevæge sig vilde ikke de allerskarpeste Øjne i Verden kunne give os nogen Forklaring om Udstrækning. Hele Universet kan for en Østers kun være et Punkt; det vilde ikke synes denne Østers andet og mere, selv om den havde en menneskelig Sjæl i sig til at undervise den. Det

er kun ved at gaa, at røre ved, at tælle og ved at maale Udstrækningerne, at man lærer at vurdere dem. Dersom man paa den anden Side altid vilde maale, saa vilde vor Sans aldrig erhverve sig nogen Dygtighed, fordi den stoledе paa Maaleredskabet. Barnet behøver heller ikke paa én Gang at gaa over fra at maale til at vurdere. Det maa først stadig sammenligne ved Hjælp af smaa Maale-Enheder, hvor det ikke er i Stand til at foretage Sammenligningen under ét, og da straks begynde med at lade de nøjagtige Smaamaal afløses af Øjemaal. I Stedet for altid at foretage Maalinger ved Haandens Hjælp vænner det sig til alene at bruge Øjemaalet. Jeg mener dog, at man med virkelige Maal maa undersøge Rigtigheden af disse første Maalinger, for at det kan rette sine Fejltagelser og for at det — dersom dets Øje viser sig at opfatte galt — kan lære at rette denne Fejl ved at lære at dømme rigtigere. Man har naturlige Maal, som omtrent ere de samme allevegne; en Mands Skridt, Længden af hans udstrakte Arme og hans Højde. Naar Barnet skal vurdere Højden af et Hus paa ét Stokværk, kan det bruge sin Hovmester som Favnemaal; skal det bedømme Højden af et Kirketaarn, kan det bruge Husene som Maale-Enheder. Vil det kende Vejlængden, kan det tælle Timerne. der behøves til at gaa den, og fremfor alt maa man ikke gøre noget af alt dette for Barnet, men lade det selv gøre det.

Man kan ikke lære til Gavns at dømme om Legemernes Udstrækning og Størrelse, uden at man lærer at kende deres Form og lærer at tegne dem; thi i Grunden hviler denne Efterligning helt og holdent paa Lovene for Perspektivet, og man kan ikke vurdere Udstrækningen efter Øjemaalet, dersom man ikke har noget Begreb om disse Love. Børn ere store Efterlignere, og de forsøge alle paa at tegne. Min Lærling skal øve sig i denne Kunst, ikke just for selve Kunstens Skyld, men for at faa et skarpt Øje og en øvet Haand. Det er overhovedet meget lidt magtpaaliggende, om han opnaar denne eller hin Færdighed, naar han kun faar de skarpe Sanser og de gode legemlige Vaner, som man vinder ved denne Øvelse. Jeg skal vel vogte mig for at give ham en Tegnelærer, som kun vilde lade ham efterligne Efterligninger og lade ham tegne efter Fortegning. Han maa ikke have nogen anden Lærer end Naturen og ikke andre Modeller end Genstandene selv. Jeg forlanger, at han skal have Originalen selv for Øje og ikke Papiret, som forestiller den, saa at han tegner et Hus efter et Hus, et Træ efter et Træ og et Menneske efter et

Menneske, for at han kan vænne sig til nøje at iagttage Legemerne og deres Udseende og ikke at tage falske og vedtagne Efterligninger for sande. Jeg vil ogsaa afholde ham fra at tegne noget efter Hukommelsen uden at have Genstandene for Øje, førend deres Former, igennem hyppige Iagttagelser, nøjagtigt har indprentet sig i hans Forestillingsevne, for at han ikke, ved at sætte nogle taabelige og fantastiske Figurer i Stedet for Tingenes sande Skikkelse, skal tabe Kendskaben til de virkelige Forhold og tabe Sansen for Naturens Skønheder.

Jeg véd vel, at han paa denne Maade vil kludre længe uden at frembringe noget nævneværdigt, at han sent vil tilegne sig Finheden i Konturerne og Tegnerens lette Haandføring, og at han maaske aldrig vil lære at dømme om de maleriske Virkninger eller opnaa god Skole i Tegningen. Til Gengæld vil han sikkert erhverve sig et skarpere Øje, en sikrere Haand og Kendskab til de sande Forhold med Hensyn til Størrelse og Form, som de forefindes hos Dyrene, Planterne og Naturlegemenerne, samt vinde et raskere Blik for den perspektiviske Virkning. Men se! dette er netop, hvad jeg har villet, og min Hensigt er ikke saameget, at han lærer at tegne Genstandene som at kende dem; og jeg ser hellere, at han kan vise mig en Akantusplante [1]), selv om han mindre godt er i Stand til at tegne Løvværket til et Søjlehoved. —

For øvrigt vil jeg lige saa lidt i denne som i alle andre Øvelser, at min Lærling skal have Fornøjelsen alene. Jeg vil gøre ham den endnu fornøjeligere ved stadig at tage Del med ham deri. Han maa ikke have nogen anden Medbejler end mig; og det skal være en stadig, men ufarlig Kappestrid, der kan øge hans Interesse for dennə Beskæftigelse uden at give Anledning til Skinsyge imellem os. Jeg vil gribe Blyanten paa samme Maade som han; jeg vil føre den med den samme Kejtethed som han. Selv om jeg var en Apelles [2]), vilde jeg i dette Tilfælde dog kun være en Fusker. Jeg vil begynde med at tegne en Mand, saaledes som Gadedrengene tegne ham paa Murene: en Streg for hver Arm, en Streg for hvert Ben, og Fingrene tykkere end Armen. Der gaar lang Tid, førend vi begge to blive

---

[1]) Akantusbladet (Bjørneklo) har givet Motivet til den ornamentale Prydelse af det korinthiske Søjlehoved. (Rousseaus Emil, übersetzt von D. E. v. Sallwürk.) *O. A.*

[2]) En af de berømteste græske Kunstnere; levede ved Alexander den stores Hof. *O. A.*

opmærksomme paa dette Misforhold. Vi mærke os, at et Ben har en vis Tykkelse, og at denne Tykkelse ikke er den samme overalt, at Armens Længde staar i et bestemt Forhold til Kroppen o. s. v. Under denne Fremgang holder jeg mig altid paa Siden af ham, eller jeg kommer en saadan Smule foran ham, at han altid vil have let ved at indhente mig og undertiden overgaa mig. Vi anskaffe os Farver og Pensler; vi bestræbe os for at efterligne Genstandenes Farve, ja hele deres Udseende saavel som deres Form. Vi bruge stærke Farver, vi male, og vi fuske; men i alt vort Fuskværk ere vi stadig paa Jagt efter at aflure Naturen dens Ejendommeligheder; vi udføre aldrig noget uden under denne vor Mesters Øje.

Vi vare i Forlegenhed for Prydelser til vort Værelse; nu er der raadet Bod paa det. Jeg lader vore Tegninger sætte i Ramme, forsynede med smukke Glas, for at man ikke mere skal røre ved dem, og for at enhver af os, naar vi se, at de forblive saaledes, som vi én Gang har udført dem, kan faa Interesse for ikke at jaske med sine. Jeg anbringer dem i Orden rundt om i Værelset, enhver Tegning gentaget tyve til tredive Gange, saa at hvert Eksemplar viser Forfatterens Fremskridt lige fra den Gang, da Huset saa ud som en næsten uformelig Firkant, indtil den Tegning, hvor dets Façade, dets Sideafrids (Profil), dets Forhold, samt Lys og Skygge ere i Overensstemmelse med Virkeligheden. Disse trinvise Fremskridt kunne jo umuligt andet end give os Billeder, der ere interessante for os, morsomme for andre, og som stadig mere anspore vor Kappelyst. De første og mest ubehjælpsomme af disse Tegninger indfatter jeg i glimrende, smukt forgyldte Rammer, der ere i Stand til at fremhæve dem; men naar Efterligningerne blive mere nøjagtige, og naar Tegningen bliver virkelig god, saa giver jeg den kun en sort, meget simpel Ramme; den behøver da ingen anden Prydelse end sig selv, og det vilde dog være en Skam, om Rammen skulde aflede en Del af den Opmærksomhed, som Billedet fortjener. Enhver af os stræber altsaa efter den Ære at faa en tarvelig Ramme, og naar den ene vil nedsætte den andens Tegning, dømmer han den til en forgyldt Ramme. En skøn Dag kunne maaske disse Rammer blive til et Ordsprog imellem os, og vi ville undres over, hvormange Mennesker der dog er, som forstaa at vurdere sig selv saa rigtigt, at de bekoste sig indfattede i den Slags Rammer.

Jeg har sagt, at Geometrien oversteg Børnenes Fatteevne; men Skylden er vor. Vi forstaa ikke, at deres Me-

tode slet ikke er vor, og at det, som for os bliver til den Kunst: »at tænke logisk«, for dem kun maa være den Kunst: at kunne se. I Stedet for at give dem vor Metode, gjorde vi bedre i at optage deres; thi vor Maade at lære Geometrien paa er fuldt saa meget et Arbejde for Indbildningskraften som for vor Forstand. Naar Sætningen er givet, skal Beviset findes, det vil sige: man skal finde, af hvilken allerede bevist Sætning denne er en Følge, og af alle de Følgeslutninger, som man kan drage af denne samme Sætning, vælge netop den, hvorom det her gælder.

Paa denne Maade maa den skarpeste Tænker — dersom han ikke er opfindsom — komme til kort. Og hvad følger deraf? at man — i Stedet for at lade os finde Beviserne — dikterer os dem, og i Stedet for at lære *os* at tænke, saa tænker Læreren for os og øver kun vor Hukommelse.

Tegn Figurene nøjagtigt, sammenhold dem med hinanden, læg den ene ovenpaa den anden og undersøg Forholdene; du vil finde hele den elementære Geometri ved at gaa fra Iagttagelse til Iagttagelse, uden at der bliver Spørgsmaal, hverken om Definitioner, Problemer eller nogen anden Bevisform end den ganske simple at lade Figurerne dække hinanden. Jeg vil, for mit Vedkommende, slet ikke indlade mig paa at lære Emil Geometri; det er ham, der skal lære mig den; jeg vil søge efter Forholdene, og han vil finde dem; thi jeg vil søge paa den Maade, at han *maa* finde dem. For Eksempel: i Stedet for at slaa en Cirkel ved Hjælp af en Passer, vil jeg slaa Cirklen med en Stift, bundet i Enden af en Snor, der bevæger sig om et Midtpunkt. Naar jeg nu siden efter vil sammenligne Radierne, saa vil Emil gøre sig lystig over mig og lade mig forstaa, at den samme Snor, altid udspændt, ikke kan afsætte ulige store Afstande.

Dersom jeg vil maale en Vinkel paa tredsindstyve Grader, beskriver jeg fra Toppunktet af denne Vinkel ikke blot en Bue, men en hel Cirkel; thi ligeover for Børn maa man aldrig underforstaa noget. Jeg finder, at den Del af Cirklen, som er indesluttet mellem Vinklens to Sider er lig en Sjettedel af Cirklen. Derpaa slaar jeg fra samme Punkt en anden, meget større Cirkel, og jeg finder, at denne anden Bue ogsaa er Sjettedelen af sin Cirkel. Jeg beskriver en tredje koncentrisk Cirkel, paa hvilken jeg gør den samme Prøve, og jeg fortsætter med nye Cirkler, lige indtil Emil, forbavset over min Dumhed, gør mig opmærksom paa, at enhver Bue, stor eller lille, men indesluttet af den samme Vinkel, altid vil være Sjettedelen af

sin Cirkel o. s. v. Se, nu ere vi med det samme naaede til Brugen af Vinkelmaaleren.

For at bevise, at Nabovinkler ere lig to Rette, plejer man at tegne en Cirkel; men jeg derimod gør det saaledes, at Emil opdager dette først i Cirkelen, og derpaa siger jeg til ham: dersom man nu tog Cirkelen kort og lod de rette Linjer staa, mon Vinklernes Størrelse derfor vilde forandres? o. s. v.

Man ringeagter Figurernes Nøjagtighed, man forudsætter den og kaster sig over Beviset. Mellem os derimod vil der aldrig være Spørgsmaal om Bevis; vor vigtigste Opgave vil være den at drage Linjerne fuldkommen rette, nøjagtige og lige, at gøre et Kvadrat fuldkommen nøjagtigt, at slaa en Cirkel aldeles rund. For at overbevise os om Figurernes Nøjagtighed, undersøge vi hos dem alle deres synlige Ejendommelighed, og dette giver os Lejlighed til hver Dag at opdage nye. Vi ville sammenfolde de to Halvcirkler om Diameteren og Kvadratets to Halvdele om Diagonalen: vi ville sammenligne vore to Figurer for at se, hvis Linjer ere de klareste, og følgelig de bedst udførte; vi ville forhandle om, hvorvidt denne Delenes Lighed altid vil finde Sted i Parallelogrammer, Trapezer o. s. v. Undertiden vil man forsøge paa at kunne forudbestemme Resultatet af Forsøget; førend det gøres, vil man bestræbe sig for at finde Grundene, o. s. v.

Geometrien bliver for min Lærling kun den Kunst, at kunne betjene sig godt af Lineal og Passer; men han maa ikke forveksle den med Tegning, hvor man hverken bruger det ene eller det andet af disse Redskaber. Lineal og Passer ere under Laas og Lukke, og han faar kun sjældent Lov til at bruge dem og da kun en kort Tid, for at han ikke skal vænne sig til at jaske. Undertiden kunne vi ogsaa tage vore Figurer med os paa Spadsereturen og tale om, hvad vi har gjort eller agter at gøre.

Jeg glemmer aldrig, at jeg i Turin saa en ung Mand, hvem man i Barndommen havde lært Forholdet imellem Omkres og Overflade ved hver Dag at give ham Valget imellem alle Slags geometriske Figurer, fremstillede af Vafler med lige stor Omkres. Den lille Fraaser havde udtømt Arkimedes Kunst for at finde, i hvilken af dem der var mest at spise.[1])

[1]) Det er bevist, at af alle isoperimetriske Figurer (ɔ: med lige stor Omkres), er Cirkelen den, der har den største Overflade. Barnet har forstaaet at vælge cirkelrunde Vafler. (Jfr. *Dr. E. v. Salwürk: Rousseau oder über die Erziehung.)*

Naar et Barn spiller Fjerbold, øver det Øjet og Armen i Nøjagtighed; naar det spiller Top, øger det sin Styrke ved at bruge den, men uden at lære noget. Jeg har nu undertiden spurgt om, hvorfor man ikke fører Børnene ind i de samme Idrætslege, som de voksne har: Langbold, Fodbold, Billard, Bueskydning, musikalske Instrumenter. Man har svaret mig, at nogle af disse Lege oversteg Barnets Kræfter, og at deres Lemmer og Organer ikke vare tilstrækkelig udviklede for andre af dem. Jeg finder, at disse Grunde ere daarlige: et Barn har heller ikke en Mands Vækst, men bærer dog en Dragt, der er syet som hans. Jeg mener ikke, at det skal spille med vore Queuer paa et tre Fod højt Billard; heller ikke skal det gaa ind og spille i vore Boldhuse, saalidt som man skal lægge en Boldspillers Boldtræ i dets lille Haand; men jeg mener, at det skal spille i en Sal, hvis Vinduer man har beskyttet godt. Det skal i Begyndelsen bruge bløde Boldte; lad de Redskaber, hvormed Boldten kastes, først være af Træ, siden af Pergament og til sidst af snoede Tarmstrænge, alt efter dets Fremskridt. Man foretrækker Fjerbold, fordi det trætter mindre og er uden Fare. Man har Uret af to Grunde. Fjerbold er en Leg for Kvinder; men der er dog ingen af dem, som ikke flygter, naar Boldten kommer flyvende. Deres hvide Hud maa ikke hærdes ved Stød, og deres Ansigter vente paa andet end paa at blive kvæstede. Men vi, der ere skabte til at blive kraftige, mon vi mene at kunne blive det uden Umage? og hvilket Forsvar skulle vi være i Stand til, naar vi aldrig blive angrebne? Man leger skødesløst i den Slags Lege, hvor man uden Fare kan være klodset. Rammes man af en Fjerbold, det skader ingen; men intet gør Armene saa smidige som det at skulle dække for sit Hoved, og intet gør Øjet saa skarpt som det at skulle vogte sine Øjne. At springe fra den ene Ende af en Sal til den anden, at bedømme Boldens Fart, medens den endnu er i Luften, at sende den tilbage med en kraftig og sikker Haand: saadanne Lege passe sig mindre for Mænd, end de tjene til at skabe Mænd.

Et Barns Muskler, siger man, ere alt for bløde! de have mindre Spændkraft; men de ere mere smidige; dets Arm er svag; men det er jo dog en Arm; man bør gøre ud af den — forholdsvis selvfølgelig — alt det, som man gør ud af en anden Maskine. Børnene have ingen Færdighed i at bruge deres Hænder: derfor er det, at jeg forlanger, man skal give dem denne Færdighed. En voksen

Mand — lige saa lidt øvet som Børnene — vilde ikke have noget forud for disse: vi lære ikke at kende Brugen af vore Organer uden ved at sætte dem i Virksomhed. Kun igennem en lang Erfaring lære vi at tage os selv i Brug, og denne Erfaring er det sunde Studium, som vi ikke tidlig nok kunne føres ind i.

Alt hvad der virkelig gøres, er gørligt. Og der er intet mere almindeligt, end at sé behændige og smidige Børn have den samme Bevægelighed i deres Lemmer som en voksen. Paa saa godt som ethvert Marked sér man dem gøre Ligevægtsøvelser (eqvilibristiske Kunststykker), at gaa paa Hænderne, at springe og at danse paa Line. I hvor mange Aar har ikke Barnetrouper ved deres Balletter samlet Tilskuere til »Italiensk Komedie«![1]) Hvem har ikke i Tyskland og Italien hørt tale om den berømte Nicolinis Pantomimetroup. Hvem har hos disse Børn bemærket mindre udviklede Bevægelser, mindre yndefulde Stillinger, et mindre godt Øre eller en mindre let Dans, end hos helt udlærte Dansere? Ere Børnenes Fingre i Begyndelsen tykke, korte og kun lidt bevægelige, og de kødfulde Hænder kun daarligt i Stand til at tage fast paa noget, saa forhindrer dette dog ikke, at mange Børn forstaa at skrive eller tegne i en Alder, hvor andre ikke en Gang formaa at holde paa en Blyant eller en Pen! Hele Paris mindes endnu den lille Englænderinde, som i ti Aars Alderen gjorde Underværker paa Klaveret.[2]) Jeg har i Huset hos en Embedsmand[3]) set hans Søn, en lille Fyr paa otte Aar, hvem man ved Desserten stillede paa Bordet som en Statue midt paa en Bakke, spille paa en Violin, næsten lige saa stor som han selv, saa at endog Kunstnere bleve overraskede over hans Foredrag.

Alle disse Eksempler og hundrede tusend andre bevise,

---

[1]) Børneballetter og Børnepantomimer vare paa Rousseaus Tid meget yndede i Paris. Den samme Kirkefyrste, som fordømte R.s Emil, vilde ogsaa skride ind imod Børneforestillingerne, men lod dem bestaa, da der betaltes Fattigafgift af dem som af de øvrige Skuespil. *(R.s Emil, übersetzt von Dr. E. v. Sallwürk P. 177, Note.)*

[2]) En lille Dreng paa syv Aar har siden den Tid ydet noget endnu mere forbavsende. Anmærkn. af Rousseau i en senere Udgave.

Denne Dreng er rimeligvis *Mozart*, som, nogen Tid efter Offentliggørelsen af Emil, i syv Aars Alderen var i Paris og den Gang især henrykkede Hoffet ved sit Talent og sit barnlige Væsen.

[3]) Efter *Petitain* var det Hr. *de Boisgelou*, der var kendt som musikalsk Theoretiker. Om nogen praktisk Musikydelse af Sønnen er ellers intet bekendt. (Til begge Anm. se *Rousseaus Emil, übersetzt von Dr. E. v. Sallwürk, Pag. 177, Noterne.)*

synes det mig, at den Uskikkethed, som man forudsætter hos Børnene for vore Øvelser, er indbildt, og dersom man sér, at de ikke lykkes for nogle, saa er Grunden den, at man aldrig har øvet dem deri.

Man vil vel sige, at jeg her med Hensyn til Legemet gør mig skyldig i den Fejl — for tidlig Uddannelse — som jeg dadlede hos Børnene med Hensyn til Forstandssager. Men Forskellen er meget stor; thi det ene af disse Fremskridt er kun tilsyneledende, medens det andet er virkeligt. Jeg har vist, at den Forstand, som de synes at have, den har de ikke, medens de virkelig udføre alt det, som de sés at udføre. Desuden maa man hele Tiden huske paa, at alt dette kun er og kun bør være en Leg, en let og frivillig Vejledning i de Bevægelser, som Naturen kræver af dem, en Kunst i at gøre deres Fornøjelser afvekslende for at gøre dem mere tiltrækkende, uden at man ved den mindste Tvang maa forvandle dem til et Arbejde. Og endelig: hvad Slags Fornøjelser skulde det være, som jeg ikke skulde være i Stand til at bruge, til derigennem at undervise dem? Men selv om jeg nu ikke kunde det, saa er deres Fremskridt i det hele taget — forudsat at de more dem uden Skade og at Tiden gaar godt — mindre magtpaaliggende paa dette Tidspunkt, medens det, naar man nødvendigvis skal lære dem dette eller hint, altid vil være umuligt, hvordan man saa end tager det, at naa Maalet uden Tvang, uden Fortrædelighed og Kedsommelighed.

Hvad jeg har sagt om de to Sanser, som ere de mest brugte og de vigtigste, kan tjene til Eksempel paa, hvorledes man bør indøve de andre. Syn og Følelse beskæftige sig i lige Grad med Legemer i Hvile og med Legemer i Bevægelse; men da det kun er Rystelser i Luften, som kunne paavirke Høresansen, saa er det kun Legemer i Bevægelse, der frembringe Støj eller Toner, og dersom alt var i Hvile, vilde vi aldrig høre noget. Om Natten altsaa, hvor vi kun bevæge os selv saa meget, som det behager os, og kun have de Legemer at frygte, som ere i Bevægelse, er det af Vigtighed at have et vagtsomt Øre og af de Lyde, som vort Øre opfanger, at kunne dømme om det Legeme, som er Aarsagen til dem, er stort eller lille, om det er langt borte eller nær ved, om Rystelsen af det er voldsom eller svag. Den Luft, som er bragt i Bevægelse, er udsat for at møde en Modstand, som kaster den tilbage og som, ved at frembringe Genlyden, gentager Sanseindtrykket og lader os høre det støjende eller tonende Legeme paa et

andet Sted, end det er. Dersom man paa en Slette eller i en Dal lægger Øret til Jorden, saa hører man Menneskestemmer og Hestetrampen meget længere borte, end naar man staar oprejst.

Da vi have sammenlignet Synet med Følelsen, er det paa sin Plads ogsaa at sammenligne det med Hørelsen og at erfare, hvilket af de to Indtryk, der — naar de samtidigt udgaa fra samme Legeme — snarest naar sit Organ. Naar man ser Ilden fra en Kanon, er det endnu Tid at dække sig for Skuddet; men saasnart man hører Knaldet, er det for silde; Kuglen er der. Man kan af Tidsrummet mellem Lynet og Skraldet dømme om, hvor langt borte et Tordenvejr er. Sørg for, at Barnet lærer at kende alle disse Forsøg; lad det selv foretage dem, det magter at gøre, og finde de andre gennem Slutninger; men hundred tusend Gange hellere maa det være uvidende om dem, end faa dem fortalt af dig.

Vi har et Organ, der svarer til Hørelsen, nemlig Stemmen. Vi har derimod ikke paa lignende Maade noget, der svarer til Synet, og vi kunne ikke gengive Farverne som Tonerne. Dette er et Middel mere til at pleje Hørelsen, idet vi øve det aktive som det passive Organ ved Hjælp af hinanden.

Mennesket har tre Arter af Stemme, nemlig den artikulerede eller Talestemmen, den melodiøse eller Sangstemmen og den accentuerede eller den pathetiske Stemme, der giver Lidenskaberne Udtryk og besjæler Sangen og Ordet. Barnet har ogsaa disse tre Slags ligesaavel som den voksne, men uden at forstaa at forbinde dem. Det har, som vi, Latter, Skrig, Klage, Udraab og Sukket, men forstaar ikke at forene Modulationerne af disse Lyde med de to andre Stemmer. En fuldkommen Musik er den, der bedst forener de tre Stemmer. Denne Musik ligger ikke for Børnene, og deres Sang har aldrig Sjæl. Ligesaa med deres Tale; deres Sprog har ingen Betoning; de skrige, men betone ikke, og da der er saa lidt Betoning i deres Tale, saa er der kun lidt af Energi[1]) i deres Røst. Vor Lærling vil tale endnu mere jævnt og ensformigt, efterdi hans endnu slumrende Lidenskaber ikke ville blande deres Sprog i hans. Man maa derfor ikke lade ham fremsige Roller af Tragedier eller Komedier eller lære ham — som man siger — at deklamere. Han vil have formegen sund

[1]) I første Udgave ere Ordene Betoning (Accent) og Energi ombyttede; men dette er rettet af R. i den senere Udgave. *O. Anm.*

Sans, til at han skulde give de Ting, han ikke forstaar, den rette Tone eller give de Følelser, som han aldrig har erfaret, Udtryk.

Man lære ham at tale jævnt og tydeligt, at artikulere godt, at udtale Ordene nøjagtigt uden Skaberi, at kende og følge den grammatikalske Betoning af Ord og Stavelser og altid at tale tilstrækkelig højt, saa det kan høres, men heller ikke højere, hvad der er en almindelig Fejl hos Børn, der ere opdragne i de større Skoler (Kollegierne); men i enhver Sag: ingen overflødig Snak.

Ligesaa i Sangen. Man lade ham synge rigtigt og med en ensartet, bøjelig og klangfuld Stemme; hans Øre maa være lydhørt for Takten og Harmonien, men intet derud over. Den efterlignende og theatralske Musik ligger ikke for hans Alder. Han burde ikke en Gang synge Ordene; vilde han endelig synge dem, saa vilde jeg gøre mig Umage for at skrive nogle Sange, der vare morsomme og passende for hans Alder og lige saa enkle som hans Forestillinger.

Man mener vel, at siden jeg har saa lidt Hast med at lære ham at læse Skrift, saa vil jeg heller ikke skynde mig mere med at lære ham at læse Musik. Vi maa skaane hans Hjerne for al Opmærksomhed, der er altfor møjsommelig, og vi maa aldeles ikke haste med at beskæftige hans Forstand med vedtagne Tegn. Dette — indrømmer jeg — synes at have sin Vanskelighed; thi endskønt det tidlige Kendskab til Noderne ikke synes mere nødvendigt for at kunne synge, end Kendskabet til Bogstaverne for at kunne tale, saa er der dog den Forskel, at vi i Talen give vore egne Tanker, men i Sangen saa godt som helt og holdent andres. Og for at kunne gengive dem, maa man kunne læse dem.

Men først kan man jo høre dem i Stedet for at læse dem, og Øret opfatter en Sang fuldkommen saa tro som Øjet. Til virkelig at kunne forstaa Musik, er det endvidere ikke tilstrækkeligt at kunne udføre, man maa kunne komponere Musik, og det ene maa læres med det andet; ellers vil man aldrig forstaa den til Gavns.. Øv først din lille Musiker i at opfinde nogle vel ordnede og godt taktdelte (cadencerede) Satser; derpaa i at forbinde dem ved en meget ligefrem Overgang (Modulation) og endelig i at betegne deres forskellige Forhold ved en nøjagtig Inddeling (Punctuation), hvilket sidste opnaas ved et skønsomt Valg af Toneslutning (Cadenz) og Hvilepunkt. Fremfor alt aldrig aparte, aldrig pathetisk eller udtryksfuld Sang, men en

altid syngelig og ligefrem Melodi, der er bygget paa Tonearten Hovedtone og angiver Bassen saa tydeligt, at han uden Besvær kan føle den og akkompagnere den; thi for at danne Stemme og Øre maa man altid kun synge til Klavér.

For bedre at gøre Lydene tydelige, artikulerer man dem ved at udtale dem: derfra stammer det at synge Tonerækken med visse Stavelser.[1]) For at adskille Tonetrinene maa man give saavel dem som deres bestemte Tonehøjde Navne; derfra skriver sig Intervallernes Navne og tillige de Bogstaver i Alfabetet, hvormed man betegner Klaverets Tangenter og Noderne i Tonerækken. *C* og *A* betegne faste og uforanderlige Toner, altid spillede paa de samme Tangenter. Med *ut* og *la* er det anderledes. *Ut* er stadig Grundtonen (Tonica) i en Durtoneart eller Mellemled (Mediant) i en Molltoneart. *La* er bestandig Grundtonen i en Molltoneart eller sjette Node i en Durtoneart. Altsaa betegne Bogstaverne de uforanderlige Punkter for Forholdene i vort musikalske System, og Stavelserne betegne de tilsvarende Punkter for lignende Forhold i forskellige Tonearter. Bogstaverne betegne Klaverets Tangenter, og Stavelserne betegne Trinene i Tonearten. De franske Musikere har mærkværdig nok sammenblandet disse Forskelligheder; de har ombyttet Stavelsernes Betydning med Bogstavernes, og ved en unyttig Fordobling af Tegnene for Tangenterne har de ingen Tegn til Tonearternes Trin, saa at for dem *ut* og *C* altid er den samme Ting, hvad den ikke er og ikke skal være; thi hvad Brug har man da for *C*? Ogsaa er deres Maade at synge Tonerækken paa overordentlig vanskelig uden at være til nogen Verdens Nytte og uden at give Forstanden nogen klar Forestilling,

[1]) Franskmænd, Italienere og andre sydlige Nationer benævne de 7 Stamtoner med Stavelserne ut (eller do), re, mi, fa, sol, la, si. Benediktinermunken *Guido fra Arezzo* († c. 1040), der var en stor Musiktheoretiker og som havde hjemme i Klosteret Pomposa ved Ferrara, skal, for at lette Sangen, have indført Brugen af de seks første, som derfor kaldes de *aretinske* Stavelser. Den sidste Stavelse *(si)* kom først langt senere i Brug. Disse seks første Stavelser skal han have taget af følgende Digt til Johannes Døber:

Ut qveant laxis **re**sonare fibris
mira gestorum **fa**muli tuorum,
solve polluti **la**bii reatum,
Sancte Joannes.

(For at Tjenerne frejdigt kunne synge om dine Gerningers Storhed, saa borttag Brøden fra den besmittede Læbe, hellige Johannes! (se *Prof. Fr. Nielsens Haandbog i Kirkens Historie II Pag. 453* og jfr. *Rousseaus Emil übersetzt von Dr. E. v. Sallwürk I Pag. 181, Noten.)*

efterdi, efter denne Metode, begge Stavelserne *ut* og *mi* for Eksempel paa én Gang kunne betegne en stor, lille, overmaade stor eller formindsket Terts. Hvilken mærkelig Skæbne, at man netop i det Land, hvor man skriver de skønneste Bøger over Musiken, har vanskeligst ved at lære den!

Med vor Lærling ville vi følge en simplere og klarere Praksis: for ham vil der kun være to Tonearter, hvis Forhold altid ere de samme og altid betegnede ved de samme Stavelser. Hvad enten han synger, eller han spiller paa Instrument, maa han forstaa at bygge sin Toneart paa enhver af de tolv Toner, som kunne tjene ham til Grundlag, og om man modulerer i D, i C eller i G o. s. v., lad Slutningstonen altid være *la* eller *ut* i Overensstemmelse med Tonearten. Paa denne Maade vil han altid forstaa din Undervisning; Toneartens væsentligste Forhold ville altid være nærværende for ham, saa han kan synge og spille rigtigt; hans Udførelse vil være renere og hans Fremskridt hurtigere. Intet er mere taabeligt end Franskmændenes saakaldte naturlige Tonerække; det er at skille Begreberne fra Sagen og i det Sted at stille andre, som kun forvirre. Intet er naturligere end at synge Tonerækken transponeret, naar Tonearten er transponeret. Men dette er allerede vel meget om Musiken: undervis som du vil, forudsat at din Undervisning aldrig bliver andet end til Fornøjelse.

Vi véd nu tilstrækkelig god Besked om andre Legemers Tilstand i Forhold til vort, om deres Vægt, deres Form, Farve, Holdbarhed, Størrelse, Afstand, Varmegrad, Hvile og Bevægelse. Vi kende ogsaa de Legemer, som vi har Lyst til at nærme til os og dem, vi ville holde borte fra os; vi véd, hvorledes vi bør bære os ad for at besejre deres Modstand eller yde en saadan Modstand mod dem, at vi beskyttes mod dem; men dette er ikke nok: vort eget Legeme afkræftes uden Ophør, hvorfor det trænger til uophørlig Fornyelse. Vistnok har vi Evner til at omsætte andre Legemer i vor Substants; men Valget af disse Legemer er ikke ligegyldigt; det er ikke alt muligt, som kan tjene til Føde for Mennesket, og af de brugelige Stoffer ere nogle mere, andre mindre passende, dels paa Grund af Menneskets Legemsbygning, det Himmelstrøg, hvorunder det bor, og dels paa Grund af dets særlige Legemsbeskaffenhed og den Levevis, dets Stilling foreskriver det.

Vi vilde dø af Hunger eller Gift, hvis vi skulde vente

med Valget af passende Næringsmidler, indtil Erfaringen havde lært os at kende og vælge dem; men den evige Godhed, som af de sanselige Væsners Lystfornemmelse har skabt Redskabet til deres Bevarelse, underretter os igennem det, som behager vor Gane, om hvad der passer sig for vor Mave. Naturen har ikke givet Mennesket nogen mere paalidelig Læge end hans egen Appetit, og naar jeg tænker paa Mennesket i dets oprindelige Stand, saa tvivler jeg aldeles ikke om, at de Fødemidler, som det da fandt at være de behageligste, ogsaa vare de sundeste for det.

Og mere endnu! Skaberen har ikke alene sørget for den Trang, som han giver os, men ogsaa for den, som vi give os selv, og for altid at sætte Ønsket ved Siden af Trangen, lader han vor Smag omskiftes og ændres samtidig med vor Levevis. Jo længer vi fjerne os fra Naturstanden, desto mere tabe vi vor naturlige Smag, eller — rettere sagt — Vanen giver os en anden Natur, som vi i den Grad lade træde i den førstes Sted, at ingen af os mere kender den.

Deraf følger, at den naturlige Smag ogsaa maa være den mest enkle; thi det er den, som lettest forandrer sig, medens derimod Smagen, naar vi har skærpet den og pirret den ved vore Luner, antager en Form, som ikke mere ændres. Det Menneske, som endnu ikke tilhører noget bestemt Land, vil uden Vanskelighed vænne sig til hvilket som helst Lands Skik, det skal være; medens det Menneske, som én Gang er bleven hjemme i et bestemt Land, ikke vil blive det i et andet.

Dette synes mig sandt i alle Maader og i Særdeleshed, naar det anvendes paa Smag i snevrere Forstand. Vort første Fødemiddel er Mælk, og kun lidt efter lidt vænne vi os til at finde Smag i stærkere Sager; de ere os i Begyndelsen modbydelige. Frugter, Urter, Grøntsager og endelig noget ristet Kød uden Krydderi og uden Salt vare rene Festmaaltider for de første Mennesker. [1]) Den første Gang en af de vilde drikker Vin, vil han skære Ansigt og støde Bægeret fra sig, og ligesaa hos os; hvem der har levet til sit tyvende Aar uden at smage gærende Drikke, vil ikke siden kunne vænne sig dertil: vi vilde alle være afholdne, dersom man ikke havde givet os Vin i vore unge

[1]) Se »Arkadien« hos Pausanias; se ogsaa Plutarks Stykke, som kommer om lidt. *R.* (Pausanias, græsk Historiker og Geograf, levede i 2. Aarhundrede eft. Chr. Han gjorde flere Rejser gennem Grækenland og har nedlagt Udbyttet af disse i sin Bog »Fører gennem Hellas«. (Nord. Conversationsleksikon.)

Aar. Endelig, jo mere tarvelig vor Smag er, desto mere almindelig er den ogsaa; den almindeligste Modstand gælder de mest sammensatte Retter. Ser man nogensinde nogen, der har Afsky for Vand eller for Brød? Se, det er Naturens Fingerpeg, og det er altsaa ogsaa vor Regel. Bevar Barnets oprindelige Smag saalænge som muligt; dets Næring skal være dagligdags og tarvelig, dets Gane kun vænne sig til lidt krydrede Sager, og lad det ikke faa en kræsen Smag.

Jeg undersøger ikke her, om denne Levevis er den sundeste eller ej; det er ikke fra den Side, jeg betragter Sagen. Naar jeg véd, at den er den bedst stemmende med Naturen og den, som lettest indordner sig under andre Forhold, saa er dette mig nok til at foretrække den. De, der paastaa, at man bør vænne Børnene til de Fødemidler, som de skulle nyde som voksne, de ræsonnere ikke rigtigt, synes det mig. Hvorfor skal deres Føde være den samme, da deres Levevis dog ellers er forskellig fra de voksnes? En Mand, der er udmattet af Arbejde, Sorger og Møje, trænger til saftfulde Næringsmidler, der kunne tilføre hans Hjerne ny Livskraft; men et Barn, som rigtig har tumlet sig, og hvis Legeme er i Vækst, trænger til en rigelig Føde, som kan forsyne det med den tilstrækkelige Mængde af Næringssaft. Desuden har den voksne allerede sin Stilling, sin Beskæftigelse og sin Bolig; men hvem kan være sikker paa, hvad Skæbnen har forbeholdt Barnet? Lad os ikke i nogen som helst Retning forme det saa bestemt, at det skal blive det alt for svært at gøre Forandringer, om Nøden skulde tvinge det dertil. Lad os ikke være Skyld i, at det dør af Hunger i andre Lande, med mindre det overalt kan føre en fransk Kok med i sit Følge, eller i, at det en Dag siger: »kun i Frankrig forstaar man at spise.« Det var ellers — i Forbigaaende sagt — en mærkelig Lovtale! Jeg vilde tværtimod sige, at det kun er de Franske, som ikke forstaa at spise, efterdi der udfordres en særlig Kunst for at gøre dem Maden spiselig.

Af alle vore Sansefornemmelser, er det Smagsfornemmelserne, der paavirke os stærkest. Ligeledes ere vi mere interesserede i at dømme rigtigt om de Stoffer, der skulle gaa over i og blive noget af os selv, end om dem, der kun omgive os. Der er tusende Ting, som ere ligegyldige for Følelsen, Hørelsen og Synet; men der gives næsten intet ligegyldigt (indifferent) for Smagen. Endvidere er Virksomheden hos denne Sans rén og bar fysisk og materiel; den alene er uden Forhold til Indbildnings-

kraften; idet mindste er det den Sansefornemmelse, som denne har mindst med at gøre, medens Efterligning og Indbildningskraft ofte indblande det sædelige i alle de andre Sanseindtryk. Ligeledes ere ømme og nydelsessyge Hjerter, lidenskabelige og fint følende Karakterer i Almindelighed lette at bevæge gennem de andre Sanser, medens de forholde sig temmelig kølige overfor denne. Ud af dette, som synes at nedsætte Smagen under de andre Sanser og at gøre den Tilbøjelighed, som gør os til dens Trælle, til den mest foragtelige, vilde jeg tværtimod drage den Slutning, at det mest bekvemme Middel til at styre Børnene er at lede dem ved Munden. Den Drivfjeder, der ligger i Lækkersultenheden, er overhovedet at foretrække for Forfængelighedens, i det den første er en naturlig Tilbøjelighed og hænger umiddelbart sammen med Sansen, medens den anden er skabt af Meninger (Opinionen) og er underkastet Menneskenes Luner og alle Slags Misbrug. Madlyst er Barndommens Lidenskab, den kan ikke holde Stand imod nogen anden; ved den mindste Konkurrence er den færdig. Ja, tro mig! Barnet vil kun altfor tidligt holde op med at tænke paa, hvad det spiser, og naar dets Sind er alt for optaget, vil dets Gane næppe længer beskæftige det. Naar det en Gang er bleven voksent, ville tusende stormende Følelser gøre det af med Lækkersultenheden og kun pirre Forfængeligheden; thi denne sidste Lidenskab alene drager sin Næring af de andre og opsluger dem tilsidst allesammen. Jeg har undertiden studeret disse Mennesker, der lægge stor Vægt paa et godt Bord, som, saasnart de vaagne, tænke paa, hvad de skulle spise den Dag, og som kunne beskrive et Maaltid med større Nøjagtighed, end den, hvormed Polybius beskrev et Slag. Jeg har da fundet, at disse foregivne Mænd kun vare Børn paa firti Aar uden Kraft og Styrke, *fruges consumere nati.*[1]) Madkærligheden er de tomme Hjerters Last. Fraaserens Sjæl sidder i hans Gane; han er kun til for at spise; i hans Aandsfattigdom er han kun paa sin Plads ved Bordet; han forstaar kun at dømme om Mad: lad os uden Beklagelse overlade ham den Post; det er ligesaa meget til Gavn for os som for ham, at han beholder den fremfor at faa nogen anden.

At frygte for, at Graadigheden skal rodfæste sig hos et Barn, der ellers dur til noget, er en Bekymring, som kun kan huses af smaa Sjæle. I Barndommen tænker man

[1]) Horats Breve I, 2, 27. Nos numerus sumus et fruges consumere nati (Vi ere kun et Tal og fødte til at fortære Jordens Frugter). *O. A.*

kun paa det at spise. I Ungdomsalderen tænker man ikke mer derpaa; da er alt os godt nok, og man har ganske andre Ting i Hovedet. Derfor kunde jeg dog ikke ønske, at man gik hen og gjorde en tankeløs Brug af en saa lav Drift, eller at man ved en god Bid vilde fremlokke Æresfølelsen for at udføre en god Handling. Men da hele Barndommen ikke er og ikke skal være andet end Leg og overgiven Lystighed, saa indser jeg ikke, hvorfor rent legemlige Øvelser ikke skulde have en materiel Belønning, der kan smages. Naar en ung Majorkaner ser en Kurv højt oppe i et Træ og slaar den ned med et Slyngekast, er det saa ikke billigt, at han profiterer deraf, og at en god Frokost erstatter ham den Kraft, han har brugt til at vinde den? [1]) Naar en ung Spartaner trods det, at han udsætter sig for hundrede Piskeslag, behændigt smutter ind i et Køkken; naar han stjæler en spillevende Ræveunge, bærer den bort under sin Klædning, lader sig kradse, bide, saa Blodet flyder, og naar han, for ikke at have den Skam at blive opdaget, lader sit Kød sønderslide uden at fortrække en Mine eller udstøde et eneste Skrig: er det saa ikke billigt, at han tilsidst nyder godt af sit Bytte og faar *den* under sine Tænder, under hvis Tænder han selv har været? [2]) Et godt Maaltid bør aldrig være en Belønning; men hvorfor skulde det ikke undertiden kunne være Følgen af de Anstrengelser, man har gjort sig for at skaffe sig det? Emil betragter aldeles ikke den Kage, som jeg har lagt paa Stenen, som en Løn for at have løbet godt; men han véd bare, at det eneste Middel, til at kunne faa Kagen, er at kunne naa den førend nogen anden.

Dette modsiger aldeles ikke de Grundsætninger, som jeg nylig har fremsat om Retternes Tarvelighed; thi for at forsøde Børnenes Appetit, behøver man ikke at ægge deres Sanselighed, men kun at tilfredsstille den, og det kan man opnaa ved de allermest dagligdags Ting, naar man ikke arbejder paa at forfine deres Smag. Deres stadige Appetit, som Væksten giver dem, er et udmærket Krydderi, som erstatter dem mange andre. Frugter, Mælkemad, lidt

---

[1]) Det er mange Aarhundreder siden, at Majorkanerne har tabt denne Færdighed; det var paa den Tid, da deres Slyngekastere stod paa deres Berømmelses Toppunkt. *R.* (I de puniske Krige udmærkede de sig. *O. A.*)

[2]) Denne Historie fortæller *Plutark* i Lykurgs Levnedsskildring; men hos ham dør Drengen under Rævens Bid uden at lade sig forraade. *O. A.* (Jfr. Rousseaus Emil, übersetzt von Dr. E. v. Sallwürk I Pag. 186 Noten).

Bagværk, en Smule finere end almindeligt Brød, og fremfor alt den Kunst at uddele alt dette med Maadehold: dermed er man i Stand til at føre hele Hære af Børn til Verdens Ende uden at give dem Smag for forfinede Retter og uden Fare for at forvænne deres Gane.

Et af Beviserne for, at Smagen for Kød ikke er naturligt for Mennesket, er dels den Ligegyldighed, som Børnene har for den Slags Retter, og dels det Fortrin, som de allesammen give Planteføde saa vel som Mælkemad, Kage, Frugter o. s. v. Det er overhovedet af Vigtighed ikke at ødelægge denne oprindelige Smag og ikke at gøre Børnene kødelskende, om ikke for deres Sundheds, saa for deres Karakters Skyld; thi paa hvad Maade man nu end vil forklare den Erfaring, saa er det sikkert nok, at de store Kødspisere i Almindelighed ere grueligere og vildere end andre Mennesker. Denne Iagttagelse er gjort allevegne og til alle Tider. Det engelske Barbari er kendt nok. [1]) Gaurerne derimod ere de mest sagtmodige Mennesker af Verden. [2]) Alle vilde Folkeslag ere gruelige, og dog er det ikke deres Sæder, der føre dem til at være det; men denne Grusomhed kommer af deres Føde. De gaa i Krigen som til Jagten og behandle Menneskene som Bjørne. Selv i England modtager man ikke Slagterne i en Vidnesag, [3]) lige saa lidt som Kirurger. De store Forbrydere hærde sig til at udføre Mord ved at drikke Blod. Homer gør de kødspisende Kykloper til forfærdelige Mennesker og Lotho-

[1]) Jeg véd, at Englænderne rose sig i høje Toner af deres Humanitet og det gode naturlige Sindelag hos deres Nation, som de kalde »*good natured people*« (et godmodigt Folk); men lad dem raabe dette saa højt, de kunne; der er dog ingen som gentager det. *R.*

[2]) Banianerne, som afholde sig fra alle Kødspiser endnu strengere end Gaurerne, ere næsten lige saa sagtmodige som disse, men da deres Moral er mindre ren og deres Gudsdyrkelse mindre fornuftig, ere de ikke saa hæderlige Folk. *R.* (Banianerne bekende sig til Brahmas Lære. Gaurerne eller Gebrerne leve under fortrykte Kaar i Østpersien og ere de sidste Tilhængere af Zoroasters Lære). *O. A.*

[3]) En af denne Bogs engelske Oversættere har her anket over min Vildfarelse, og de har begge rettet den. Slagtere og Kirurger modtages i Vidnesager; men de første kunne i en Kriminalsag ikke blive Medlemmer af Juryen; de sidste kunne det. — Anm. af *R.* i en senera Udg. — (Hvor Locke skriver om Børnenes Grusomhed overfor Fugle, Sommerfugle og andre stakkels Dyr — en Grusomhed, der forhærder dem, tilføjer han: Deraf kommer det, at vi hos os udelukke Slagtere fra at være med til at sidde til Doms, hvor det gælder Liv eller Død. — Locke, Sallwürks Overs. Pag. 125. — Andre paastaa, at en saadan Udelukkelse aldrig har fundet Sted i England). *O. A.*

pagerne til et saa elskværdigt Folk, at man, saasnart man er kommet i Forbindelse med dem, glemmer alt, endog sit eget Fædreland, for at leve iblandt dem. [1])

»Du spørger mig, sagde Plutark, hvorfor Pythagoras [2]) afholdt sig fra at spise Kødet af Dyr; men jeg spørger dig til Gengæld, hvilket Mod det første Menneske havde, der nærmede til sin Mund et Stykke sønderflænget Kød, som med sine Tænder knuste Benene af et Dyr, der lige havde udaandet, som lod frembære for sig døde Legemer, Lig, og som nedsvælgede i sin Mave de Lemmer, som som for et Øjeblik siden endnu brægede, brølte, gik og saa. Hvor kunde hans Haand begrave Staalet i et følende Væsens Hjerte? hvor kunde hans Øjne udholde et Mord? hvor kunde han se paa, at et stakkels forsvarsløst Dyr slagtedes, blev flaaet og sønderlemmedes! hvor kunde han taale Synet af det bævrende Kød? hvor var det muligt, at Lugten ikke gav ham Kvalme? hvor var det muligt, at han ikke væmmedes, frastødtes, grebes af Rædsel, da han greb med Hænderne i de blodige Saar for at afvadske det sorte, størknede Blod, som bedækkede det?

Den afflaaede Hud sig endnu paa Jorden bevæger;
Kødet ristes ved Ild — det er som det gispende bræger.
Mennesket ej til sin Mund foruden Skælven det fører,
og i sit indre dets Suk og Stønnen endnu han hører.

Saaledes maa Mennesket have forestillet sig det og følt det, den første Gang han overvandt sin Natur til at holde dette rædselsfulde Maaltid, første Gang han hungrede efter et levende Dyr og vilde nære sig af en Skabning, som endnu gik og græssede, og da han sagde, hvorledes man skulde dræbe, sønderlemme og koge det Faar, som slikkede hans Haand. Det er dem, der begyndte disse gyselige Maaltider, og ikke os, som give Afkald paa dem, man har Grund til at forundre sig over. Og dog kunde disse første retfærdiggøre deres Barbari

---

[1]) Førend Odysseus kom til de menneskeædende Kykloper, kom han til Lotopagernes Land.
Hver af disse, som aad af den Frugt, der var liflig som Honning,
lystedes ej at bringe Besked eller komme tilbage;
hos Lothopagernes Folk, hvor de var, de vilde forblive,
dèr vilde Lotos de plukke, og ej de tænkte paa Hjemfærd.
(Homers Odyssé IX, 94, 11. Wilsters Overs.).

[2]) *Plutark* (50—120 eft. Chr.) er en berømt græsk Historiker og Moralist. *Pythagoras* er en græsk Filosof, som levede i 6. Aarh. f. Chr.
O. A.

med Undskyldninger, som vi mangle, hvad der gør os hundrede Gange mere umenneskelige end disse.

I dødelige! højt elskede af Guderne! kunde disse første Mennesker sige til os: sammenlign Tiderne, se hvor lykkelige I ere, og hvor elendige vi vare! Den nylig dannede Jord og den med Dampe mættede Luft havde endnu ikke lært at bøje sig ind under Aarstidernes Orden; Flodernes uregelmæssige Løb ødelagde overalt deres Bredder; Damme, Søer, dybe Sumpe overskyllede de tre Fjerdedele af Jordens Overflade; den sidste Fjerdepart var dækket af Træ og ufrugtbare Skove. Jorden frembragte ingen gode Frugter; vi havde ingen Redskaber til dens Dyrkning; vi kendte ikke den Kunst at gøre den til vor Tjener, og Høstens Tid kom aldrig for den, som ej havde saaet. Saaledes forlod Hungeren os aldrig. Om Vinteren var Mos og Træernes Bark vor almindelige Føde. Nogle bitre Rødder af Kvikgræs og Lyng var et lækkert Maaltid for os; og naar Mennesker havde fundet lidt Olden, Nødder eller Agern, dansede de af Glæde rundt om en Eg eller Bøg til en landlig Sang og kaldte Jorden Amme og Moder: det var deres eneste Fest; det var deres eneste Glæde; hele det øvrige Menneskeliv var kun Smerte, Møje og Elendighed.

Da altsaa den nøgne og blottede Jord intet mere tilbød os, saa fortærede vi — tvungne til at krænke Naturen for at opholde os — vor Elendigheds Medbrødre, hellere end at gaa under med dem. Men I, gruelige Mennesker! hvem tvinger eder til at udgyde Blodet? Se, hvilken Overflod af Goder, der omgiver eder! hvormange Frugter frembringer ikke Jorden, og Marker og Vingaarde, hvilken Rigdom give de eder ikke! hvormange Dyr tilbyde eder ikke deres Mælk til Føde og deres Uld til Klæder! Hvad mere forlange I af dem? Hvilket Raseri forfører eder til at begaa saa mange Mord, I som ere mættede med Goder og overvældede af Livsfornødenheder? Hvorfor lyve I imod vor Moder ved at anklage hende for ikke at kunne føde eder? hvorfor synde I imod Ceres [1]), Opfindersken af de hellige Love, og imod den yndefulde Bachus, Menneskenes Trøster? Som om deres overdaadige Gaver ikke vare nok til at opholde Menneskenes Slægt! Hvorledes kunne I have Hjerte til paa eders Bord at blande Benene med deres søde Frugter og sammen med Mælken at spise Blodet af de Dyr, som

[1]) Gudinde for Agerdyrkning. *O. A.*

give eder den? Pantere og Løver, som I kalde de vilde Dyr, følge af Trang deres Instinkt og dræbe andre Dyr for at leve. Men I, hundrede Gange vildere end disse, I underkue Naturdriften uden Nødvendighed for at kunne hengive eder til eders gruelige Lyster. I spise ikke de Dyr, som æde andre; I spise ikke disse kødædende Dyr, I efterligne dem: I føle kun Hunger efter uskyldige og venlige Dyr, som ikke gør nogen noget ondt, men som holde sig nær til eder, tjene eder, og som I graadigen fortære til Løn for deres Tjenester.

O, du unaturlige Morder! dersom du fastholder den Paastand, at Naturen har skabt dig til at fortære dine Medskabninger af Kød og Ben, følende, levende ligesom du, saa kvæl da den Rædsel, som den indgiver dig for disse grufulde Maaltider; dræb selv Dyrene, med dine egne Hænder — mener jeg — uden Redskaber, uden Knive; sønderslid dem med dine Negle, ligesom Løver og Bjørne gøre, hug dine Tænder i denne Okse og riv den i Stykker; begrav dine Kløer i dens Hud; spis dette Lam helt levende, fortær Kødet endnu varmt, drik dets Sjæl med dets Blod! Du skælver! du vover ikke at føle et Stykke levende Kød krampagtigt sitre under dine Tænder! Ynkelige Menneske! først dræber du Dyret, og derpaa spiser du det, som for at lade det dø to Gange. Dette er dog ikke nok: det døde Kød er dig endnu modbydeligt, dine Indvolde kunne ikke taale det; det er nødvendigt at omforme det ved Ilden, at koge, stege, tilberede det med Krydderier, saa det bliver helt ukendeligt; du behøver Slagtere, Kokke, Stegevendere, Folk, som kunne borttage for dig Mordets Rædsel og iføre de døde Kroppe en ny Dragt, for at Smagssansen, bedraget ved denne Forklædning, ikke skal vise det tilbage som unaturligt, men med Velbehag nyde de Lig, som selve Øjet kun modstræbende kunde taale Synet af.«

Skønt dette Stykke just ikke har noget med mit Emne at gøre, saa har jeg dog ikke kunnet modstaa Fristelsen til at tage det med, og jeg tænker heller ikke, at der er ret mange Læsere, der ville give mig Utak derfor.

Paa hvilken Maade man nu for Resten ordner Børnenes Levevis — forudsat at man kun vænner dem til dagligdags og tarvelige Retter — lad dem saa kun spise, løbe og lege saa meget, de har Lyst til, og man kan være vis paa, at de aldrig ville spise formeget eller ødelægge deres Fordøjelse; men dersom du udhungrer dem den halve Tid, og de da kunne se deres Snit til at undgaa dit aarvaagne Øje,

saa ville de utvivlsomt af alle Kræfter holde sig skadesløse: de ville fylde dem til Halsen, spise til de ere ved at revne. Vor Appetit bliver kun umaadelig, fordi vi ville give den andre Regler end Naturens; altid ere vi fyldte med Regler og Forskrifter, lægge til og trække fra, ja, vi foretage os snart intet, uden at vi staa med Vægtskaalen i Haanden; dennen denne Vægtskaal er afbalanceret efter vore Indbildninger og ikke efter vor Mave. Jeg kommer her altid tilbage til mine Eksempler. Hos Bønderne staar Brødskuffen og Frugthaven altid aaben, men hverken Børn eller voksne rækende af den Grund noget til Fordøjelsesbesværligheder.

Skulde det dog hænde, at et Barn vilde spise for meget, hvad jeg nu ikke anser for muligt efter min Metode, saa var det let ved Fornøjelser, rigtig efter dettes Smag, at bortskræftelse, uden at det tænkte derpaa. Hvor er det dog umuligt, at saa sikre og saa lette Midler kunne undgaa alle Opdragere? Herodot fortæller, at Lydierne under en stor Hungersnød kom i Tanker om at opfinde Lege og andre Forlystelser [1]), ved hvilke de kunne glemme deres Hunger og tilbringe hele Dage uden at tænke paa at spise [2]). I vise Opdragere have maaske hundrede Gange læst dette Afsnit uden at mærke eder den Anvendelse, som heraf kan gøres paa Børnene. Nogle af dem ville maaske svare mig, at et Barn ikke med sin gode Vilje forlader sin Middagsmad for at læse paa sin Lektie. Mester, du har Ret! men jeg tænkte just ikke paa denne Fornøjelse.

Lugtesansen er for Smagen, hvad Synet er for Følelsen: den underretter den i Forvejen om, hvorledes dette eller dint Stof maa virke paa den og bestemmer den til enten at søge det eller fly det, alt efter det Indtryk, man i Forvejen har modtaget. Jeg har hørt sige, at de vilde skulde

---

([1]) Lydierne opfandt den Gang *Tærninger*, *Knokkelspil* (spilledes med Hvirvelknogler, med eller uden Tal, paa samme Maade som Tærninger) og *Boldspil*. De spillede den ene Dag fra Morgen til Aften for ikke at føle Savnet af Mad; den næste Dag spiste de og lod være at spille. (Se Herodot I, 94, F. Falkenstjernes Oversættelse, pag. 87.) *O. A.*

([2]) De gamle Historikere ere fyldte med Iagttagelser, som man kunde gøre Brug af, selv om de Kendsgerninger, de fortælle, skulde være falske. Men vi forstaa ikke at drage Nytte af Historien; den historiske Kritik sluger alt: som om det betød saa meget, om en Begivenhed var sand eller ej, forudsat at man kunde drage en nyttig Lærdom af den. Fornuftige Mennesker burde betragte Historien som en Vævning af Fabler, hvis Moral er godt tilpasset efter det menneskelige Hjerte. *R.*

have en Lugtesans, der paavirkedes helt anderledes end vor, og at de derfor dømte helt forskellig fra os om, hvad der lugter godt eller daarligt. Jeg tror det meget gerne. Lugtene i sig selv ere meget svage Sanseindtryk; de sætte mere Indbildningskraften end Sansen i Bevægelse, og de paavirke os ikke saa meget, ved hvad de give, som ved hvad de lade os vente. Under denne Forudsætning maa nogles Smag, der ved deres Levevis er bleven saa forskellig fra andres, nødvendigvis ogsaa bevirke, at deres Domme i Smagssager ere vidt forskellige fra andres, — og følgelig gælder det samme med Hensyn til Lugten, der kommer med Melding i Forvejen. Det maa være en lige saa stor Fornøjelse for en Tartar at lugte den stinkende Fjerdepart af en død Hest, som for en af vore Jægere at lugte en halvraadden Agerhøne.

Vore sanselige Nydelser i ledige Timer, som f. Eks. at indaande Duften fra et Blomsterparti, maa ikke kunne fornemmes af de Mennesker, som maa være altfor meget paa Benene til at kunne finde Fornøjelse i at spadsere, eller som arbejde altfor lidt til at kunne nyde Hvilen. Folk, der altid hungre, ville ikke have stor Fornøjelse af den Duft, der ikke underretter dem om, at der er noget at spise.

Lugten er Indbildningens Sans; da den gør et meget stærkt Indtryk paa Nerverne, maa den i høj Grad paavirke Hjernen; derfor kan den et Øjeblik virke oplivende paa vort Almenbefindende, men trætter i Længden. I Forelskelsen er dens Virkninger tilstrækkelig kendte: den søde Duft fra et Paaklædningsværelse er ikke saa farefri en Snare, som man tænker, og jeg véd ikke, om man skal lykønske eller beklage den vise og temmelig koldsindige Mand, hvem Duften af Blomsterne, som hans Elskerinde bærer paa Brystet, aldrig bringer Hjertebanken.

Lugtesansen maa altsaa ikke være meget virksom i de første Aar, hvor Indbildningskraften, der endnu kun er sat i Bevægelse af faa Lidenskaber, næppe er modtagelig for Paavirkning, og hvor man endnu ikke har tilstrækkelig Erfaring til med den ene Sans at ane, hvad den anden lover. Ogsaa denne Slutning er tilstrækkelig stadfæstet gennem Iagttagelser, og det er vist, at denne Sans hos de fleste Børn endnu er uudviklet og næsten slumrende. Ikke er dette at forstaa saaledes, at denne Sansefornemmelse ikke skulde være lige saa fin hos dem, som hos de voksne; den er maaske endog finere; men Grunden er den, at de ikke forbinde nogen anden Forestilling dermed, hvorfor den ikke saa let opvækker nogen Lystfølelse eller Ulystfølelse

...os dem, ligesom de heller ikke som vi føle Behag eller ...Ubehag ved Lugten. Jeg tror, at man, uden at gaa uden... for Sagen og uden at tage sin Tilflugt til den sammen...ignende Anatomi af de to Køn, let vilde være i Stand til ...at finde Grunden til, at Kvinderne modtage et stærkere ...Indtryk gennem Lugtesansen end Mændene.

Man siger, at de vilde i Kanada fra deres Ungdom af ...forefine deres Lugtesans i den Grad, at de — endskønt de ...nave Hunde — ikke bryde sig om at bruge disse til Jagten, ...men bruge sig selv som Hunde. Jeg forstaar virkelig godt, ...at dersom man opdrog Børnene til at vejre deres Middags...mad som Hunden vejrer Vildtet, saa vilde man maaske ...kunde gøre deres Lugtesans lige saa fin; men jeg indser i ...Grunden ikke, hvad synderlig Brug man kunde gøre af ...denne Sans, naar det da ikke var for at lære Børnene at ...kende Forbindelsen mellem denne og Smagssansen. Naturen ...har sørget for at tvinge os til at sætte denne Forbindelse i Værk. Den har gjort den enes Virksomhed næsten uad...skillig fra den andens ved at anbringe deres Organer nær ...hinanden og ved i Munden at anbringe en umiddelbar For...bindelse imellem dem, saa vi ikke kunne smage noget uden ...at lugte det. Jeg ønskede bare, at man lod være med at ...ødelægge denne naturlige Forbindelse for at narre et Barn, ...bedet man for Eksempel ved noget, der lugter godt, vil ...slække over en Medicins ubehagelige Eftersmag; thi Uover...ensstemmelsen mellem de to Sanser er da altfor stor til at ...kunne skuffe det; den virksomste Sans vil opsluge Virk...ningen af den anden, og Barnet vil ikke tage Medicinen ...med mindre Modbydelighed: denne Modbydelighed kommer ...egen i alle samtidige Sansefornemmelser; selv om det i Øje...blikket er den allersvageste, saa vil Indbildningskraften ...gjengsaa kalde den anden frem; en meget behagelig Duft er ...nu ikke andet for det end en ubehagelig Lugt: og det er ...saaa den Maade, at vor tankeløse Forsigtighed forøger ...Summen af de ubehagelige Sansefornemmelser paa Bekost...ning af de behagelige.

Jeg har endnu tilbage i de følgende Bøger at omtale ...lejen af en Slags sjette Sans, som man kalder Almen...sansen, mindre fordi den er fælles for alle Mennesker, end ...fordi den fremkommer som Følge af en velordnet Brug af ...de andre Sanser, og fordi den underviser os om Tingenes ...Natur ved at samle i ét alle deres Ejendommeligheder. ...Denne sjette Sans har som Følge deraf intet særligt Organ; ...den har sit Sæde i Hjernen, og dens Sansninger — ude...lukkende indadvendte — kaldes bevidste Sansninger (Per-

ceptioner) eller Ideer. Det er ved Antallet af disse Ideer, at vore Kundskabers Udstrækning maales, det er deres Renhed og Tydelighed, som skaber Aandsklarheden, og den Kunst at kunne sammenholde dem med hverandre er det, man kalder den menneskelige Fornuft. Det, som jeg altsaa kaldte den sanselige eller barnlige Fornuft, bestod i at danne enkle Forestillinger gennem Ophobningen af flere Sansninger, og det, som jeg kalder den forstaaende (intellektuelle) eller den voksnes Fornuft, bestaar i at danne Ide-Forbindelser gennem Ophobningen af flere enkle Forestillinger (Ideer).

Under den Forudsætning altsaa, at min Metode er Naturens Metode, og at jeg ikke har taget fejl i Anvendelsen af den, saa har vi nu ført vor Lærling helt igennem Sansningernes Enemærker øg lige indtil den yderste Grænse af den barnlige Fornuft; det første Skridt, vi nu staa i Begreb med at gøre derudover, maa altsaa være et Mandsskridt. Men førend vi begive os ind paa denne nye Bane, saa lad os et Øjeblik se tilbage paa den Bane, som vi har gennemløbet. Hver Alder, hvert Livsafsnit har sin tilsvarende Fuldkommenhed, sin Art af Modenhed, som er ejendommelig for det. Vi har tidt hørt tale om en moden Mand; men lad os en Gang betragte et modent Barn: dette Syn vil være os mere nyt og maaske ikke mindre tilfredsstillende.

De endelige Væsners Tilværelse er saa fattig og saa begrænset, at vi aldrig vilde røres, dersom vi kun se det, som er. Det er Blændværket, som forskønner det virkelig bestaaende, og dersom Indbildningskraften ikke lagde Ynde over alt det, som møder os, saa vilde den fattige Glæde, man faar deraf, indskrænke sig til vedkommende Sanseorgan og lade Hjertet forblive koldt. Jorden — prydet med Høstens Skatte — udkrammer en Rigdom, som Øjet beundrer; men denne Beundring rører os ikke; den stammer mere fra Overvejelse end fra Følelsen. Om Foraaret derimod! den næsten nøgne Mark er endnu ikke bedækket af noget, Skovene byde ingen Skygge, det grønne pipper kun frem, og dog gribes Hjertet ved dette Syn. Ved at se Naturen saaledes at genfødes, oplives man selv; et Billede af Fryd omgiver os; disse Nydelsens Følgesvende, disse milde Taarer, altid rede til at være med ved enhver jublende Følelse, ere allerede paa Øjenlaagenes Rand; men Synet af Vinhøsten! lad den være nok saa munter, lovende og indbydende, man ser dog altid paa den med tørre Øjne.

Hvorfra nu denne Forskel? Det er Indbildningskraften,

som til dette Foraarets Skuespil føjer Skuet af de Aars-
tider, som ere i dets Følge; til disse fine Knopper, som
Øjet opdager, føjer den Blomster, Frugter, Skygge og
mangen Gang ogsaa de Hemmeligheder, som de kunne
gemme paa. Den samler i ét Aarstiderne i deres Række-
følge og ser mindre Genstandene som de ville være, end
som den ønsker dem at være, efterdi den selv er Herre over
Valget af dem. Om Høsten derimod kan man kun se alt,
som det er. Dersom man i Tankerne vil ile frem til For-
aaret, standser Vinteren os, og den stivnede Indbildnings-
kraft udaander i Sne og Rimfrost.

Her er Kilden til den Henrykkelse, man i langt højere
Grad føler ved at betragte en skøn Barndom fremfor den
modne Alders Fuldkommenhed. Naar ser man sig i Sand-
hed glad paa en Mand? naar Mindet om hans Handlinger
lader os se tilbage paa hans Liv og, saa at sige, forynger
det for vore Øjne. Dersom vi ere indskrænkede til at be-
tragte det, som det er, eller forudsætter det, som det vil
være i hans Alderdom, da vil Forestillingen om den hen-
sygnende Natur berøve os al vor Glæde. Der er ingen
Glæde i at se en Mand med raske Skridt ile imod sin
Grav, og Billedet af Døden gør alt hæsligt.

Men naar jeg forestiller mig et Barn paa ti til tolv
Aar, sundt, kraftigt, vel udviklet efter sin Alder, saa vækkes
der kun behagelige Forestillinger i mig, hvad enten det
gælder Øjeblikket eller Fremtiden; jeg ser ham fyrig, livlig,
opflammet, uden nagende Sorg, uden kedelige og pinagtige
Fremtidsbekymringer, helt givende sig hen i Tilværelsen
og nydende en Livsfylde, der synes mig at ville naa langt
udenfor ham. I Tankerne ser jeg ham i en anden Alder,
øvende sine Sanser, sin Aand og sine Kræfter, som ud-
vikle sig hos ham fra Dag til Dag, og hvorpaa han hvert
Øjeblik giver nye Prøver: jeg betragter ham som Barn, og
han behager mig; jeg forestiller mig ham som Mand, og
han behager mig endnu mere; hans varme Blod synes at
føre Varme over i mit; jeg tror at leve af hans Liv, og
hans Livslyst forynger mig.

Klokken slaar, hvilken Forandring! I samme Øjeblik
taber hans Øje sin Glans, hans Munterhed som blæses ud:
Farvel Glæde, Farvel alle I muntre Lege! En streng,
grynaven Mand tager ham ved Haanden og siger alvorligt:
Kom ind, Dreng! og saa fører han ham med sig. I Væ-
relset, hvor de træde ind, ser jeg Bøger. Bøger! sørgelige
Vægprydelser for hans Alder! Det stakkels Barn lader sig
trække med, sender et vemodsfuldt Blik til alt det, som

omgiver det, tier og gaar; Øjnene staa fulde af Taarer, som det ikke vover at give Løb, og Hjertet er spændt af Suk, som det ikke vover at give Luft.

Men du, som ikke har noget lignende at frygte, du, for hvem ingen Tid af dit Liv er trykkende og kedelig, som imødeser Dagen uden Uro og Natten uden Utaalmodighed, og som kun tæller Timerne efter dine Fornøjelser, kom, min lykkelige, min elskelige Fostersøn og trøst mig ved din Nærværelse for denne ulykkeliges Bortgang; kom! . . . der er han, og jeg føler med hans Nærværelse en Fylde af Glæde, som jeg ser, han deler. Det er hans Ven, hans Kammerat, hans Legebroder, som han kommer til; han er, da han ser mig, aldeles vis paa, at han ikke skal komme til at vente længe paa Morskaben; thi vistnok ere vi ikke afhængige af hinanden; men vi stemme altid saa godt sammen og befinde os aldrig saa godt i nogens Selskab som i hinandens.

Hans Skikkelse, hans Holdning og hele Væsen vidner om Sikkerhed og Tilfredshed; Sundheden blomstrer paa hans Ansigt; hans faste Gang udviser Kraft; hans endnu fine, dog ikke matte Hudfarve har ikke Spor af det kvindelig blødagtige; Luft og Sol har allerede paatrykt ham hans Køns ærefulde Præg; hans endnu afrundede Muskler antyde svagt i adskillige Træk det begyndende Ansigtsudtryk; hans Øjne, som Følelsens Ild endnu ikke har besjælet, har i det mindste hele deres naturlige Utilsløredhed; de ere ikke formørkede af langvarige Græmmelser, saa lidt som Taarestrømme har furet hans Kinder. I hans raske, men sikre Bevægelser ser man den Livfuldhed, som tilhører hans Alder, Uafhængighedens Fasthed og den sikre Erfaring, som mangfoldige legemlige Øvelser give. Hans Mine er aaben og fri, men hverken fræk eller vigtig; her er ingen bøjet Nakke, intet ludende Hoved, for hans Ansigt har aldrig været lænket til Bøgerne; man behøver ikke at sige til ham: *op med Hovedet!* hverken Skam eller Frygt har nogensinde tvunget ham til bøje det.

Lad os kun gøre Plads for ham midt i Forsamlingen: Mine Herrer! prøver ham, udspørger ham uden nogen som helst Betænkelighed; frygt ikke, hverken for at han skal være paatrængende, pjanket eller komme med tankeløse Spørgsmaal. Vær ikke bange for, at han skal bemægtige sig dig, forlange, at du skal beskæftige dig med ham alene, saa at du ikke skal kunne frigøre dig for ham.

Vent heller ikke, at han skal holde sirlige Taler eller

at han skal udkramme noget for dig, som jeg i Forvejen skulde have indøvet ham i; men vent alene den barnlige og jævne Sandhed uden Udsmykning, Prunk eller Forfængelighed. Han vil sige dig det daarlige, som han har gjort eller tænkt, lige saa frit som det gode uden i nogen Maade at forvirres af den Virkning, som hans Ord vil gøre paa dig: han vil bruge Ordet i hele dets Ligefremhed, efter dets oprindelige Bestemmelse.[1])

Man holder meget af at tage Varsler med Hensyn til Børnenes Fremtid, og man maa altid beklage den Mængde Taabeligheder, som næsten altid komme og omstyrte de Forhaabninger, som man havde skabt sig af et eller andet lykkeligt Indfald, som tilfældigvis var faldet dem ud af Munden. Naar min Fostersøn kun sjældent giver Anledning til slige Forhaabninger, saa giver han heller ikke nogensinde Grund til denne Beklagelse; thi han siger aldrig et unyttigt Ord, og han trætter sig aldrig med at føre en Snak, som han véd, at man aldeles ikke hører paa. Hans Forestillingskres er begrænset, men klar; kan han intet udenad, saa véd han dog meget af Erfaring; læser han ikke saa godt som mange andre Børn i *vore* Bøger, saa læser han bedre i Naturens Bog; han har ikke sin Forstand paa sin Tunge, men i sit Hoved; hans Hukommelse er ikke saa udviklet som hans Dømmekraft; han kan kun tale ét Sprog; men han forstaar, hvad han siger, og selv om han er mindre godt skaaret for Tungebaandet end andre Børn, saa udfører han til Gengæld alting bedre end de.

Han véd ikke, hvad Routine, Skik eller Vane er for noget; hvad han gjorde i Gaar har ingen Indflydelse paa det, han gør i Dag.[2]) Han følger ingen Formel, gaar ikke af Vejen for nogen Autoritet eller for Eksemplet; han

[1]) Og ikke — som det en Gang er sagt — til at skjule sine Tanker med. *O. A.*

[2]) Det tillokkende ved Vanen kommer af Menneskets naturlige Ladhed, og denne Ladhed vokser, som man giver sig hen til den: man gør meget lettere det, som man allerede før har udført; det er meget let at følge i den Skure, som en Gang er gjort. Man kan ogsaa mærke sig, at Vanens Herredømme er meget stort hos Oldinge og sløve Folk, medens dens Magt over Ungdommen og energiske Mennesker kun er meget lille. Dette Herredømme er kun godt for svage Sjæle og gør dem bare svagere fra Dag til Dag. Den eneste nyttige Vane for Børn er den, uden Besvær at kunne underkaste sig Nødvendighedens Lov, og den eneste gavnlige Vane for voksne Mennesker er, uden Selvovervindelse at kunne underkaste sig Fornuften. Al anden Vane er en Last. *R.*

handler og taler, som det passer ham bedst. Altsaa maa du ikke vente af ham tillærte Taler eller indøvede Manerer, men til alle Tider et tro Udtryk for hans Tanker og en Væremaade, der udspringer af hans Tilbøjeligheder.

Du vil finde hos ham et lille Antal af moralske Begreber, som vedrøre hans virkelige Stilling, men ingen, der angaa de voksnes indbyrdes Forhold; og hvortil skulde de heller tjene ham, efterdi et Barn endnu ikke er et aktivt Medlem af Samfundet? Tal til ham om Frihed, om Ejendom, ja endog om Overenskomst; saa langt véd han Besked; han vèd, hvorfor det, som tilhører ham, er hans, og hvorfor det, som ikke tilhører ham, ikke er hans; men hvad der gaar udover det, véd han ikke Rede paa. Tal til ham om Pligt og om at lystre, og han véd ikke, hvad du mener. Befal ham noget, og han vil ikke forstaa dig; men sig til ham: vis mig den Villighed, saa vil jeg tjene dig ved Lejlighed igen; han vil paa Øjeblikket skynde sig med at være dig til Tjeneste; thi han forlanger intet bedre end at gøre dig sig forbunden og erhverve over dig en Rettighed, som han véd er ukrænkelig. Maaske han ikke er ked af at vinde en Plads, at blive regnet med eller anset for noget; men dersom denne sidste Bevæggrund er med i Spillet, saa er han allerede skejet ud fra Naturen, og alle Dørene for Forfængeligheden har ikke været godt lukkede i Forvejen.

Dersom han paa den anden Side behøver nogen Hjælp, saa vil han uden Forskel forlange den af den første den bedste, han møder; han vil forlange den af Kongen som af hans Tjener: alle Mennesker ere endnu Ligemænd i hans Øjne. Du vil af den Maade, hvorpaa han beder, se, at han føler, at man ikke skylder ham noget; han véd, at det, som han forlanger, er en Gunst. Han véd ogsaa, at det er Menneskevenlighed, som fører det med sig, at man siger ja. Hans Udtryk ere ligefremme og kortfattede (laconiske). Hans Stemme, hans Blik, hans hele Maade at være paa udvise, at han er vant til at føjes saavel som til at faa Afslag. Den er ikke krybende, slavisk underdanig, men heller ikke befalende som en Herres; det er en beskeden Tillidsfuldhed til sit Medmenneske. Det er et frit, men følsomt og svagt, Væsen, der med ædel og rørende Sagtmodighed bønfalder et andet frit, men stærkt og velvilligt Væsen om Hjælp. Dersom du tilstaar ham, hvad han beder dig om, vil han ikke takke dig, men han vil føle, at han har paadraget sig en Gæld. Dersom du giver ham Afslag, vil han aldeles ikke beklage sig eller over-

hænge dig, for han véd, at det vil være til ingen Nytte. Han vil ikke sige: man har givet mig Afslag; men han vil sige: dette kunde ikke lade sig gøre, og — som jeg allerede har sagt det — den Nødvendighed, som man til fulde har indset, sætter man sig næppe op imod.

Lad ham være alene, i fuld Frihed; se paa hans Virksomhed uden at sige noget til ham; læg Mærke til, hvad han foretager sig og hvorledes han bærer sig ad dermed. Da han ikke trænger til at bevise sig selv, at han er fri, saa gør han intet af Ubesindighed eller alene for at udøve en Handling, der kan lade ham føle, at han har Raadighed over sig selv: thi véd han ikke, at han altid er sin egen Herre? Han er rask, let, vel tilpas; i hans Bevægelser er hele den Livlighed, som hører hans Alder til; men du vil ikke se ham gøre en eneste Bevægelse, som ikke stiler mod et Maal. Hvad han saa end vil gøre, vil han ikke foretage sig noget, som overstiger hans Kræfter; for han har prøvet dem og kender dem; han vil altid vælge sine Midler efter sine Planer, og han vil sjældent foretage sig noget uden at være sikker paa et heldigt Udfald. Han vil have et opmærksomt og sikkert Øje: han vil ikke gaa som en lille Dosmer, der spørger andre om alt, hvad han ser; men han vil undersøge selv og anstrenge sig for at udfinde, hvad han vil vide Besked om, førend han spørger om det. Kommer han i en uforudset Forlegenhed, saa bliver han ikke saa fortumlet som mangen anden; er der Fare paa Færde, bliver han ogsaa mindre forskrækket. Da hans Indbildningskraft endnu er uvirksom, og da man ikke har gjort noget for at gøre den levende, saa ser han kun Sagen, som den er, vurderer Faren for, hvad den gælder, og bevarer altid sin Koldblodighed. Det nødvendige har han altfor ofte maattet bøje sig for, til at han endnu skulde sætte sig op imod det; han bærer dets Aag lige fra sin Fødsel af, og derfor er han godt vænnet dertil; han er altid forberedt paa alt.

Hvad enten han er beskæftiget eller han morer sig, for ham er det ens; hans Lege ere hans Beskæftigelser, han føler ingen Forskel. I alt, hvad han foretager sig, lægger han en Interesse, som faar En til at smile, og en Fribaarenhed, som man finder Behag i, idet han samtidig aabenbarer den Retning, hans Aandsudvikling har taget, og Omfanget af de Kundskaber, han har erhvervet sig. Er dette ikke det yndefulde og indtagende Skue, som denne Alder frembyder, at se en smuk Dreng — Øjet spillende og livligt, Aasynet tilfreds og klart, Ansigtsud-

trykket aabent og smilende — legende at foretage sig de mest alvorlige Ting, eller være saa helt optaget af de pudsigste Fornøjelser.

Har du nu Lyst til at prøve en Sammenligning? bring ham sammen med andre Børn og overlad ham til sig selv. Du skal snart faa at se, hvem der er udviklet paa den sandeste Maade, og hvem af dem der mest nærmer sig den Fuldkommenhed, som hører deres Alder til. Imellem Bybørnene er der ingen mere adræt end han, og han er stærkere end nogen af de andre. Imellem Bønderdrengene er han deres Lige i Styrke, men overgaar dem i Behændighed. I alt, hvad der ligger indenfor Barnets Fatteevne, dømmer han, ræsonnerer og forudser bedre end alle de øvrige. Gælder det Sporten, at løbe, springe, trække, løfte Vægtmasser, vurdere Afstande, opfinde Lege og vinde Prisen, saa skulde man fristes til at sige, at Naturen var ham lydig; i den Grad forstaar han med Lethed at faa alt til at gaa efter sin Vilje. Han er skabt til Fører, til Styrer for sine Ligemænd: Dygtighed og Erfaring giver ham Retten og Myndigheden. Giv ham hvilken Klædning og hvad Navn, du finder for godt; det gør ligemeget, han vil dog overalt være den første; han bliver overalt Hovedet for de andre. De ville altid føle hans Overlegenhed over dem; uden at ville befale, vil han være Herren; uden at tænke paa at adlyde, ville de adlyde ham.

Han er nu naaet til Barndommens Modenhed; han har levet et Barneliv, og han har ikke købt denne sin Fuldkommenhed paa sin Lykkes Bekostning; tværtimod, de har rakt hinanden Haanden. Medens han har erhvervet sig den aandelige Modenhed, der hører hans Alder til, har han været saa lykkelig og fri, som hans Natur tillod ham at være. Dersom den grumme Skæbne nærmer sig og i ham afmejer vore Forhaabningers Blomst, saa behøve vi ikke samtidigt at begræde baade hans Liv og hans Død, vi ville ikke behøve at gøre vor Smerte end bitrere ved at bebrejde os, at vi har foraarsaget ham Smerter. Vi ville sige: han har i det mindste nydt sin Barndom; vi har ikke bedraget ham for noget af det, som Naturen har givet ham.

Den store Mislighed ved denne første Opdragelse bestaar deri, at den kun kan forstaas af Mennesker, der se klart, og at Folk i Almindelighed i et Barn, der er opdraget med saa megen Omhu, kun se en ubehøvlet Gadedreng. En Huslærer tænker mere paa sin egen Fordel end paa sin Lærlings; han er svært interesseret i at vise, at

han ikke har spildt Tiden, og at han ærlig har fortjent den Løn, man giver ham; han lærer ham en hel Del, som let kan stilles til Skue, og som man kan vise frem, naar det skal være; det har mindre at sige, om det, han lærer ham, er nyttigt, naar det bare let falder i Øjnene. Uden Valg eller Skønsomhed propper han Masser af unyttigt Tøjeri i hans Hukommelse. Naar saa Barnet skal eksamineres, lader man det udpakke sit Kram: dette stilles til Skue, man er tilfreds; Barnet pakker igen sin lille Varebylt sammen og gaar. Min Lærling er ikke saa rig, han har ingen Varer at udkramme og har intet andet at vise frem end sig selv. Men et Barn kan — saa lidt som en voksen Mand — gennemskues i et Øjeblik. Hvor er vel de Iagttagere, som forstaa ved første Øjekast at gribe de Træk, som udgøre dets Ejendommelighed. Der gives saadanne, men de ere faa, og af hundrede tusind Fædre vil ikke én være i deres Tal.

Alt for mange Spørgsmaal ere trættende og virke frastødende paa alle; hvor meget mere da paa Børn. Efter nogle Minutters Forløb er deres Opmærksomhed forbi; de høre ikke mere paa, hvad en haardnakket Eksaminator spørger dem om, og svare kun paa maa og faa. Denne Maade at udspørge paa er indholdsløs og pedantisk; ofte kan et enkelt Svar, grebet i Flugten, give et bedre Billede af deres Sans og Forstand end lange Taler; men man maa selv være i Besiddelse af megen Dømmekraft for at kunne vurdere et Barns.

Jeg har hørt afdøde Mylord Hyde fortælle, at en af hans Venner, der efter en treaarig Fraværelse var vendt tilbage fra Italien, vilde prøve de Fremskridt, som hans ni- til tiaarige Søn havde gjort. Han spadserede en Aften sammen med ham og hans Hovmester paa en jævn Plads, hvor Skolebørnene morede sig med at sende Drager til Vejrs. Faderen siger i Forbigaaende til Sønnen: *hvor er den Drage, hvis Skygge vi se her?* Uden at tøve og uden at se i Vejret svarer Barnet: *paa Landevejen.* Og virkelig, tilføjede Mylord Hyde, Landevejen var imellem Solen og os. Faderen omfavnede over dette Svar sin Søn, endte dermed Prøven og gik videre uden at sige et Ord. Den følgende Dag sendte han Hovmesteren foruden hans sædvanlige Løn en Forskrivning paa en livsvarig Pension.

Hvilken Mand var ikke denne Fader! og hvilken Søn var der ikke forjættet ham[1]). Spørgsmaalet var nøjagtigt

[1]) Efter et Brev fra Rousseau til Madame Latour de Franqueville af 26. Sept. 1762 var dette Barn Greven af Gisor, eneste Søn af

afpasset efter Barnets Alder, og Svaret er meget ligefrem; men se dog hvilken Klarhed i den barnlige Dømmekraft, det forudsætter! Saaledes tæmmede Aristoteles' Lærling den berømte Ganger, som ingen Staldmester havde formaaet at tøjle.

Marskalken af Belle-Isle. Han prises af alle Samtidige for sin Aands og Karakters Egenskaber saa vel som for sine militære Dyder. Rousseau omtaler ham atter i femte Bog. (Se Dr. E. v. Sallwürk: Rousseau I Pag. 201.) *O. A.*

TREDJE BOG.

Endskønt hele Livet lige indtil Ynglingealderen er en Svaghedstid, er der dog et Tidspunkt i den første Alder, da Forøgelsen af Kræfterne gaar ud over den tilsvarende Forøgelse af Behovet, og den voksende Skabning, der i og for sig endnu er svag, bliver forholdsvis stærk. Da alle dens Fornødenheder endnu ikke ere til Stede, saa ere dens virkelige Kræfter mere end tilstrækkelige til at tilfredsstille de Fornødenheder, som den har. Som voksen betragtet vilde en saadan Skabning være meget svag; men betragtet som Barn er den meget stærk.

Hvorfra kommer Menneskets Svaghed? Fra Uligheden mellem dets Styrke og dets Ønsker. Det er vore Lidenskaber, som gøre os svage, fordi der til deres Tilfredsstillelse kræves flere Kræfter, end Naturen giver os. Indskrænk altsaa Begæret; det er det samme som at øge Kræfterne: den som evner mere, end han attraar, har Overflod af Kraft; han er i Sandhed et meget stærkt Væsen. Dette er Barndommens tredje Udviklingstrin, og det er den, hvorom jeg nu skal tale. Jeg vedbliver med at kalde det Barndommen i Mangel af et særligt Udtryk til at betegne den med; thi denne Alder nærmer sig Ynglingealderen, uden at dog endnu Mandbarhedens Tid er indtraadt.

I tolv eller tretten Aars Alderen udvikler Barnets Kræfter sig langt hurtigere end dets Fornødenheder. Den voldsomste og frygteligste Drift har det endnu ikke faaet at føle; selve Organet for den er endnu i sin Ufuldkommenhed og synes, for at forlade denne, kun at vente paa, at dets Vilje skal tvinge det ud af denne Ufuldkommenhed. Det er ikke meget følsomt for Vejrligets og Aarstidernes Forandringer; dets egen indre Varme erstatter det Manglen af Klæder, og dets Appetit er det Krydderi nok til Maden; alt, hvad der kan nære, smager godt i den Alder; behøver

det Søvn, strækker det sig paa Jorden og sover; det ser sig overalt omgivet af, hvad det behøver; det pines ikke af indbildte Fornødenheder. Verdens Dom bryder det sig ikke om; dets Ønsker gaa ikke længere, end dets Arme række. Det er ikke alene i Stand til selv at tilfredsstille dem, det har mere Kraft, end det behøver. Dette er den eneste Tid i dets Liv, hvor dette vil være Tilfældet.

Jeg aner Indvendingerne. Man vil sige, at Barnet har flere Fornødenheder, end jeg tillægger det, og man vil nægte, at det har den Kraft, som jeg tildeler det; men man husker ikke paa, at jeg taler om *min* Fostersøn og ikke om disse vraltende Dukker, for hvem det er en hel Rejse at komme fra én Stue og til en anden, som pløjer i en Urtepotte og slæber paa nogle Papæsker. Man vil paastaa, at den mandlige Kraft først viser sig med Mandbarheden, og at Livsaanderne, modnede i passende Kar og udbredte over hele Legemet, alene ere i Stand til at give Musklerne den Tæthed, Bevægelighed, Fylde og Spændkraft, hvoraf den sande Styrke udspringer. Dette er Studerekammerfilosofi; men jeg beraaber mig paa Erfaringen. Paa eders egne Marker ser jeg jo store Drenge pløje, harve, føre Ploven, bære et Fad Vin, køre et Par Heste ganske som deres Fader. Man vilde tage dem for voksne Mennesker, dersom deres Stemme ikke forraadte dem. I vore Byer ere Læredrenge hos Grovsmede, Finsmede og Beslagsmede næsten lige saa store og stærke som deres Mestre, og de vilde næppe være mindre raske, dersom man havde øvet dem i Tide. Dersom der er nogen Forskel, hvad jeg indrømmer, saa er den meget mindre — gentager jeg — end den Forskel, der er imellem en Mands voldsomme Begær og et Barns indskrænkede Attraa. Desuden er her ikke alene Spørgsmaal om fysiske Kræfter, men især om den Aandens Kraft og Duelighed, som udfylder og styrer hine.

Dette Tidsafsnit, hvori den enkelte formaar mere, end han har Begær til, er — endskønt det ikke er den Tid, hvor han har sin største absolute Kraft — dog, som jeg har sagt, den Tid, hvor han er *forholdsvis* stærkest. Det er den kostbareste Tid i hans Liv, en Tid, som kun kommer en eneste Gang; den er meget kort, og den er, som man af det følgende vil se, saa meget desto kortere, som det gælder om for ham at anvende den paa allerbedste Maade.

Hvad er der nu altsaa at gøre med denne Overflod af Evner og Kræfter, som Barnet for nærværende Tid besidder i saa rigeligt Maal, men som det har Mangel paa i en anden Alder? Det skal arbejde paa at bruge dem paa en saadan

Maade, at det i paakommende Tilfælde kan høste Fordel deraf. Det skal, saa at sige, kaste sin nuværende Overflod over i Fremtiden; det kraftige Barn skal samle Forraad for den svage Mand; men det skal ikke gemme sine Forraad i Kister, som man kan stjæle, eller i Lader, som ikke ere dets egne; for i Sandhed at sikre sig selv, hvad det erhverver, skal det anbringe det i sine Arme, sit Hoved, ja, i sig selv. Det er altsaa Arbejdstid, Læretid og Studeretid, og man lægge Mærke til, at det ikke er mig, som virkelig gør dette Valg, men at det er Naturen selv, som peger i den Retning.

Den menneskelige Indsigt har sine Grænser, og ikke alene kan en Mand ikke vide alt; han kan ikke en Gang helt overse den Smule, som andre Mennesker véd. Da Modsigelsen af enhver falsk Antagelse er en Sandhed, saa er Antallet af Sandheder saa vel som af Vildfarelser uudtømmeligt. Der maa altsaa gøres et Udvalg af de Ting, som man bør lære, ligesom man maa vælge den rette Tid til at lære dem i. Af de Kundskaber, som staa til vor Raadighed, ere nogle falske, andre unyttige og atter andre tjene kun til at nære dens Hovmod, som besidde dem. Det lille Antal, som virkelig give Bidrag til vort Velvære, er for en fornuftig Mand alene værd at eftertragte, og følgelig ogsaa for det Barn, som man vil gøre til et fornuftigt Menneske. Det gælder ikke om at vide Besked om alt det, som er, men kun om det, som er nyttigt.

Af dette lille Antal maa man endnu paa dette Tidspunkt udskyde de Sandheder, som — for at forstaas — kræve en allerede helt udviklet Fatteevne; endvidere dem, som forudsætte Kendskab til det voksne Menneskes Forhold, hvilket Kendskab et Barn jo ikke kan erhverve sig; og endelig dem, som — skønt sande i sig selv — forlede en uerfaren Sjæl til at tænke falskt om andre Ting.

Vi maa altsaa bevæge os indenfor en Kres, der er meget lille i Sammenligning med hele den store Tilværelse, og dog! hvilke umaadelige Kundskabsmængder indeslutter den ikke i Forhold til Barneaanden! I, den menneskelige Forstands dunkle Dybder! hvor er den dristige Haand, der vover at røre ved eders Slør? Hvilke Afgrunde ser jeg ikke vor forfængelige Viden grave rundt omkring denne unge ulykkelige! Du, som leder ham paa disse farefulde Stier og bortdrager Naturens hellige Forhæng fra hans Øjne — skælv! vær først fuldkommen sikker paa hans og dit Hoved, pas paa, at det ikke fordrejes paa den ene eller den anden af eder eller endog paa eder begge. Frygt

Løgnens forførende Tillokkelse og Overmodets berusende Dunster. Husk, ja husk uophørligt paa, at Uvidenheden har aldrig gjort ondt, at det alene er Vildfarelsen, der er fordærvelig, og at man aldrig bliver Vildfarende paa Grund af det, man ikke véd, men kun ved det, man tror at vide.

Hans Fremskridt i Geometrien kunne tjene som Bevis paa og sikker Maalestok for Udviklingen af hans Fatteevne; men saasnart han kan skelne imellem, hvad der er nyttigt og hvad ikke, da er det af Vigtighed at gaa frem med stor Forsigtighed og Kunst, for at føre ham ind i de spekulative Studier. Vil du for Eksempel lære ham at søge Mellemproportionalen til to Linjer, saa begynd saaledes, at han skal finde det Kvadrat, der er lige stort med en given Rektangel. Gælder det at finde to Mellemproportionaler, saa maa han først have forstaaet at konstruere en Kubus, der er dobbelt saa stor som en anden. Du ser, hvorledes vi Skridt for Skridt nærme os til de moralske Begreber, som skelne imellem godt og ondt. Indtil nu har vi ingen anden Lov kendt end Nødvendighedens; men nu tage vi Sigte paa det, som er nyttigt,[1]) og vi skulle snart komme til det, som er antageligt og godt.

Det er den samme Drift, som sætter Liv og Fart i Menneskets forskellige Evner. Efter den legemlige Virksomhed, som søger at udvikle sig, følger Aandsvirksomheden, som søger Belæring. I Begyndelsen tænke Børnene kun paa at bevæge sig; men siden blive de videbegærlige, og denne Videbegærlighed er, naar den bliver ledet godt, Drivfjederen i den Alder, hvortil vi nu ere komne. Vi maa altid skelne imellem de naturlige og de indbildte Tilbøjeligheder. Der gives en brændende Higen efter Viden, der kun bunder i Lysten til at blive anset for lærd; men der er ogsaa en anden, som kommer af Menneskets naturlige Nysgerrighed efter alt det, som kan have større eller mindre Interesse for det. Den medfødte Higen efter Velvære, og det umulige i at kunne tilfredsstille denne Trang fuldt ud, lader det uophørligt søge efter nye Midler, som kunne hjælpe det dertil. Dette er Videbegærlighedens første Grund, og den er naturlig for Menneskehjertet; men den kommer kun frem i Forhold til vor Trang og vore Indsigter. Lad os tænke os en Filosof, der med alle sine Instrumenter og Bøger var forvist til en øde Ø, hvor han kunde være sikker paa at maatte tilbringe Resten af sine Dage. Han vilde

[1]) Ved i Geometrien stadig at mærke sig, hvad denne eller hin Konstruktion kan tjene til, være nyttig til. *O. A.*

mæppe bekymre sig stort om Verdenssystemet, Tyngdeloven eller Differentialregningen; han vilde maaske hele sit Liv igennem ikke aabne en eneste Bog, medens han ikke vilde mundlade at gennemsøge sin Ø indtil dens yderste Krog, hvor stor den saa maatte være. Fra vore første Studier maa vi altsaa endnu udelukke alle de Kundskabsgrene, hvortil Mennesket ikke har nogen naturlig Tilbøjelighed, og indskrænke os til dem, som Instinktet driver os til at søge hen til.

Menneskeslægtens Ø er Jorden, og den mærkeligste Genstand for vore Øjne er Solen. Saasnart som vi begynde at befatte os med, hvad der er udenfor os selv, saa maa vore første Iagttagelser rettes mod disse to. Næsten alle vilde Folks Filosofi tumler ogsaa udelukkende med eventyrlige Inddelinger af Jorden og med Solens Gudommelighed.

Hvilket Spring! vil man maaske sige. Nyligen vare vi kun beskæftigede med det, som angaar os selv, eller vor umiddelbare Omgivelser, og paa én Gang fare vi Jorden rundt og springe lige til Verdens yderste Grænser! Dette Spring er Følgen af vore Kræfters Vækst og vor Aands Tilbøjelighed. I vor svage og evneløse Tilstand vil Omsorgen for vor Selvopholdelse samle vor Opmærksomhed om os selv; men i vor Krafts og Styrkes Tilstand vil Ønsket om at udvide vort Væsen føre os ud over os selv og lade os ilhige ud efter, saa langt som muligt. Da Aandens Verden imidlertid endnu er os ukendt, gaar vor Tanke ikke længer end vore Øjne, og vor Forstand naar ikke længere end det Rum, den maaler.

Vi maa omsætte vore Sansninger i Begreber, men vi kan ikke springe ikke paa én Gang fra de sanselige Genstande til de aandelige; det er igennem de første vi naa de andre. Ved Aandens første Operationer maa Sanserne stedse være Førere: ingen anden Bog end selve Verden, ingen anden Undervisning end den, som Kendsgerningerne give! Naar Barnet læser, tænker det ikke, det læser kun; det undervises ikke, det lærer nogle Ord.

Gør din Elev opmærksom for Naturens Fremtoninger, og du vil snart vække hans Videbegærlighed; men for at nære den, maa du aldrig jage med at tilfredsstille den. Afpas Spørgsmaalene efter hans Fatteevne og lad ham selv løse dem. Lad ham ikke berige sin Viden, ved at du siger ham Besked, men ved at han selv forstaar; lad ham ikke lære Videnskaben, men lad ham opfinde den. Dersom du i Stedet for Fornuften vil lade din Autoritet være den

gældende over for ham, saa vil han holde op med at tænke; han vil kun blive en Bold for andres Meninger.

Du vil lære dette Barn Geografi og hente frem Jordgloben, Himmelgloben og Landkortene; hvilken Mængde Redskaber! hvad skulle alle disse Stedfortrædere til? hvorfor begynder du ikke med at vise ham selve Genstanden, saa at han i det mindste forstaar, hvad det er, du taler om?

En smuk Aften spadserer man paa et Sted, hvor Horizonten er helt fri, saa man kan nyde det fulde Skue af den nedgaaende Sol, og man lægger Mærke til Genstandene rundt om, saa man er i Stand til at genkende Stedet. Den følgende Dag vender man, for at trække frisk Luft, tilbage til det samme Sted, men før Solopgang. Man ser Solen melde sit Komme i det fjerne ved Ildstraaler, som den udsender i Forvejen. Branden øges, hele Østen synes at staa i Flammer; ved deres Skin venter man Stjernen, længe før den viser sig; hvert Øjeblik tror man at se den hæve sig. Et glimrende Punkt bryder frem som et Lyn og fylder straks hele Rummet. Mørkets Slør sønderrives og falder. Man genkender Stedet fra i Gaar og finder det forskønnet. Det grønne har i Nattens Løb faaet ny Kraft; den nyfødte Dag, som oplyser det, og dens første Straaler, som forgylde det, viser det dækket af et glimrende Net af Dugperler, som tilbagekaste Øjet Lys og Farver. Fuglene samles i Flok og hilse i Kor Livets Fader; i dette Øjeblik tier ikke én; deres Sang — endnu svag — er blødere og yndefuldere end paa den øvrige Del af Dagen; den lykkelige Opvaagnens stille Fred føles i den. Alt dette i Forening tilfører Sanserne et Friskheds-Indtryk, der synes at trænge ind til Sjælen. Det er en Halvtime, fuld af Henrykkelse, som intet Menneske kan modstaa. Det er et Skuespil saa stort, saa smukt og saa yndefuldt, at ingen kan se det med koldt Blod.

Den Betagethed, der har grebet Læreren, vil han meddele Barnet; han tror at kunne begejstre det ved at snakke om de Følelser, hvoraf han selv er bevæget. Topmaalt Dumhed! det er i Menneskehjertet, at Naturens Skuespil bliver levende; for at kunne se det, maa man føle det. Barnet lægger Mærke til de enkelte Genstande; men deres indbyrdes Forhold, Enheden i Mangfoldigheden, bliver det ikke vár; denne gribende Harmoni i dette Sammenspil forstaar det ikke. For at kunne føle dette samlede Indtryk, man paa én Gang fyldes af ved alt det, der gennem Sanserne strømmer ind paa En, maatte det besidde en Erfaring, som det ikke har vundet; det maatte eje Følelser,

som endnu ere det helt ukendte. Naar det ikke i lang Tid har vandret gennem øde, ufrugtbare Stepper, naar det ikke har faaet sine Fødder forbrændte i det glødende Sand eller nogensinde har været forpint af den kvælende Hede, der kastes tilbage fra de solbeskinnede Klippevægge, hvorledes skulde det da kunne nyde en skøn Morgenstunds friske Bris? hvorledes skulde da Blomsternes Duft, de grønne Blades jomfruelige Ynde, Duggens fugtige Dampe og den lette Gang over Grønsværets bløde Fløjelstæppe kunne henrykke alle dets Sanser? Hvorledes skulde Fuglenes Sang kunne fylde det med en Følelse af Vellyst, saalænge Kærlighedens Sprog og dens Lyst endnu ere det ukendte? Med hvilke Henrykkelsesudraab skulde det kunne se en saa smuk Dag fødes, naar dets Indbildningskraft ikke forstaar at udmale det de Glæder, hvormed man kan fylde den? Og endelig, hvorledes skulde det kunne gribes ved Skuet af Naturens Skønhed, naar det ikke kender den Haand, der har baaret Omsorg for at pryde den?

Hold ingen Samtaler med Barnet, som det ikke kan forstaa. Ingen Beskrivelse eller veltalende Ordstrøm; ingen Talen i Billeder, ingen Poesi! her er endnu ikke Spørgsmaal om Følelse eller Smag. Bliv ved at være klar, ligefrem og kold. Tiden til at føre et andet Sprog vil kun komme alt for snart.

Dersom Barnet er opdraget efter vore Grundsætninger, vant til at hjælpe sig selv og til ikke at tage sin Tilflugt til andre, før det har erkendt sin egen Afmagt, saa vil det længe — uden at sige noget — undersøge enhver ny Genstand, det ser. Det er tankefuldt, ikke spørgesygt. Derfor bør du nøjes med til Tid og Sted at vise det de forskellige Genstande, og naar du ser, at dets Videbegærlighed er tilstrækkelig optaget, saa kan du give det et ganske kort Spørgsmaal, der kan lede det paa Vej til at finde Svar paa de Spørgsmaal, det selv har stillet sig.

Efter at du nu ved denne Lejlighed sammen med Barnet tilstrækkeligt har betragtet Solopgangen, efter at have bedet det lægge Mærke til Bjergene og de nærliggende Genstande paa samme Side og efter at have ladet det pludre af Hjertenslyst om alt dette, saa forhold dig i nogle Øjeblikke ganske taus som en Mand, der er hensunken i dybe Tanker. Derpaa kan du sige: »Jeg tænker paa, at i Gaar Aftes gik Solen ned her, og nu, denne Morgenstund, er den staaet op her; hvorledes kan dette lade sig gøre?« Du skal saa ikke sige mere; kommer Barnet med Spørgsmaal, skal du slet ikke svare paa dem, men tale om andre Ting.

Lad det nu selv, og du kan være vis paa, at det nok skal tænke over Sagen.

For at et Barn kan vænnes til at lægge Mærke til og blive forundret over enhver ny Sandhed, der aabenbarer sig for det gennem dets Sanser, maa man lade det gaa nogle Dage i Uro, førend den afdækkes for det. Dersom det ikke skulde faa tilstrækkelig fat paa den ovennævnte Sandhed paa denne Maade, saa har man jo et Middel til at gøre den endnu mere anskuelig for det, og dette Middel bestaar i at vende tilbage til Spørgsmaalet. Fatter det ikke, hvorledes Solen kan komme fra sit Nedgangs- til sit Opgangssted, saa forstaar det i det mindste, hvorledes den kommer fra sit Opgangs- til sit Nedgangssted; dette kan dets Øjne jo belære det om. Forklar altsaa det første Spørgsmaal ved det andet, og enten maa din Elev være fuldstændig dum, eller ogsaa maa Analogien være ham saa indlysende, at den ikke kan undgaa ham. Se, det var nu hans første Time i Læren om Verdenssystemet.

Da vi stadig gaa langsomt frem fra den ene sanselige Forestilling[1]) til den anden; da vi i længere Tid gøre os fortrolige med den samme Forestilling, førend vi gaa over til den anden, og da vi endelig aldrig tvinge vor Elev til at være opmærksom, saa vil der jo være lang Vej fra denne første Undervisning til Kundskaben om Solens Løb og om Jordens Form. Men da alle Himmellegemernes synlige Bevægelser hidrøre fra samme Grund, og da den første Iagttagelse fører til alle de andre, saa koster det mindre Anstrengelse, om der end behøves længere Tid, for at komme fra denne ene daglige Omdrejning til Beregningen af Formørkelserne end til den rigtige Forstaaelse af Dag og Nat.

Da Solen drejer sig omkring Jorden, saa beskriver den en Cirkel, og enhver Cirkel maa have et Midtpunkt; dette har vi allerede lært.[2]) Dette Midtpunkt kan ikke ses, thi det er inde i Jordens Midte; men paa dens Overflade kan man afsætte to modsatte Punkter, der med Midtpunktet ligge i samme rette Linje. En Naal der gaar igennem disse tre Punkter og som forlænges til begge Sider indtil Himlen, vil være Jordens Akse og tillige Akse for Solens

---

[1]) Idée sensible: en Forestilling eller et Begreb, der ikke dannes ad Slutningens, men ad den sanselige Iagttagelses Vej. *O. A.*

[2]) I den første Undervisning i Geometri (se II Pag. 172). *O. A.*

daglige Bevægelse. En Spindekone,[1]) der snurrer rundt paa sin Spids, forestiller Himlen drejende sig om sin Akse; de to Stifter (Spidsen og Haandtaget) i Spindekonen ere de to Poler. Barnet vil gerne lære at kende en af dem; jeg viser ham den i Halen af den lille Bjørn. Se, dette er nu en fornøjelig Underholdning om Natten; lidt efter lidt bliver man fortrolig med Stjernerne, og deraf udspringer saa Lysten til ogsaa at kende Planeterne og iagttage Stjernebillederne.

Vi har nu set Solen staa op ved St. Hansdagstid; vi ville ogsaa se den staa op ved Juletid eller en anden smuk Vinterdag; thi man véd, at vi ere ikke dovne og at vi gøre os en Fornøjelse af at trodse Kulden. Jeg sørger for, at denne anden Iagttagelse sker paa samme Sted, hvor vi gjorde den første, og naar man med lidt Behændighed forbereder denne Iagttagelse, saa vil det ikke fejle, at en af os udbryder: »Nej se, det var da morsomt! Solen staar ikke mere op paa samme Sted! her har vi vore gamle Mærker, og se, nu er den staaet op der! o. s. v. . . . den staar altsaa op paa ét Sted om Sommeren og paa et andet om Vinteren, o. s. v. . . . Unge Lærer! her har du nu Vejen. Disse Eksempler maa være tilstrækkelige til fuldkomment at anskueliggøre Himmelkuglen, idet man bruger Jorden, naar man underviser om Jorden, og Solen, naar det gælder Solen.[2])

Brug, i det hele taget, aldrig Billeder i Stedet for Tingen selv, naar det da er muligt at vise Tingen; thi Billedet optager Barnets Opmærksomhed og lader det glemme selve den Ting, som det forestiller

En Himmelglobus, sammensat af Ringe, (Armillarsfæren) synes mig at være en daarlig opfundet Maskine, der tillige er lavet i falske Forhold. Denne Forvirring af Ringe og løjerlige Figurer, som man tegner derpaa, giver den et hekseagtigt Udseende og afskrækker Barnets Aand. Jorden er altfor lille, Cirklerne ere altfor store og altfor mange; nogle af dem, f. Eks. Kolurerne,[3]) ere fuldstændig unyttige; enhver Ring er større end Jorden; Pappets Tykkelse giver dem et solidt Udseende, saa de tages for virkelig eksi-

---

[1]) Et Stykke Legetøj, der ligner en Top, men er mindre og sættes med Fingrene i snurrende Bevægelse f. Eks. paa et Bord. *O. A.*

[2]) Og ikke bruger Jord- og Himmelkugler af Pap dertil. *Campe.*

[3]) Kolurerne ere de to Storcirkler, der under en ret Vinkel skære hinanden i Verdenspolerne, og hvoraf den ene gaar gennem Jævndøgns-, den anden gennem Solhvervspunkterne. *O. A.*

sterende massive Cirkler, og naar du saa siger Barnet, at disse Cirkler ere kun noget, man tænker sig, saa forstaar det ikke, hvad det ser; det forstaar ikke mere noget af det hele.

Vi forstaa aldrig at sætte os i Børnenes Sted; vi gaa ikke ind i deres Forestillingskres, vi laane dem vor, og, idet vi stadig følge vore egne Fornuftslutninger, saa proppe vi ikke andet end noget urimeligt og forvirret Tøjeri ind i deres Hoved.

Man strides om, hvorvidt man under de videnskabelige Studier skal vælge den analytiske eller synthetiske Methode;[1]) man behøver ikke altid at vælge imellem dem: undertiden kan man i de samme Undersøgelser opløse og stille sammen og føre Barnet gennem den direkte vejledende Methode, naar det kun tror at analysere. Ved at bruge begge Methoder samtidigt kunne de vekselvis tjene til Prøve for hinanden. Naar Barnet paa én Gang gaar ud fra to modsatte Punkter uden at tænke paa, at det gaar samme Vej, saa vil det være det en stor Overraskelse at møde sig selv, og denne Overraskelse kan jo kun være fornøjelig. Jeg vilde f. Eks. i Geografien begynde ved begge Endepunkter; samtidigt med Studiet af Jordens Omdrejning vilde jeg tage fat paa Udmaalingen af Jordens Dele, idet jeg begyndte med det Sted, hvor man bor. Medens Barnet studerer Himmelkuglen og altsaa færdes i Himmelrummet, fører man det tilbage til Jordens Inddeling og viser det først det Sted, hvor det selv bor.

Dets to første Punkter i Geografien ville være Byen, hvor det bor og hvor dets Faders Landsted ligger; derpaa de mellemliggende Steder og endelig Floderne i Nabolaget; sluttelig Betragtninger af Solens Stilling og Maaden at østne (orientere) sig paa. Her har vi Stedet, hvor det møder sig selv. Lad det selv gøre Kort over alt dette; Kortet skal være meget simpelt og i Begyndelsen kun indeholde to Punkter, hvortil man saa lidt efter lidt føjer alle de andre, efterhaanden som det lærer at kende eller vurdere deres Afstande og Stilling. Du ser, hvilken Fordel vi i Forvejen har givet det ved at øve det i at maale med sine Øjne.

Trods alt dette maa man uden Tvivl vejlede det en

[1]) Den analytiske (eller opløsende) Methode opløser og undersøger alle ad Erfaringsvejen fundne Enkeltheder for derved at naa til det almene. Den synthetiske M. gaar den omvendte Vej, gaar ud fra det almene for derfra at begrunde alle Enkelthederne. Den første gaar altsaa fra Virkning til Aarsag, den sidste omvendt. *O. A.*

Smule, men meget lidt og uden at det mærker det. Tager det fejl, saa lad det kun gøre det; du skal ikke rette dets Fejltagelser. men vente i Taushed, til det er i Stand til selv at se dem; i det højeste kan du ved en gunstig Lejlighed føre det til at foretage en eller anden Operation, der lader det mærke dem. Dersom det ingensinde skuffedes i sine Beregninger, vilde det ikke lære saa grundigt. For Resten gælder det jo ikke om at vide nøjagtig Besked om sit Hjemlands Topografi, men derimod om at kende Midlet til at sætte sig ind i den. Det har kun lidt at betyde, om det har Kortene i Hovedet, naar det bare rigtig har forstaaet, hvad de forestille, og har et klart Begreb om den Kunst, som tjener til at skaffe sig dem. Man vil allerede her se den Forskel der er imellem eders Elevers Viden og min Elevs Uvidenhed! de kende Kortene, men han udarbejder dem. — Se, der har vi nye Prydelser til hans Værelse.

Man maa altid huske paa, at Aanden i min Undervisning ikke er at lære Barnet mange Ting, men derimod kun at lade rigtige og klare Forestillinger komme ind i hans Hjerne. Selv om han ingenting vidste, ja, det var mig i Grunden saa temmelig ligegyldigt, naar han blot ikke vildledes, og jeg putter kun Sandheder ind i hans Hoved for at vogte ham mod de Vildfarelser, som han ellers vilde lære i deres Sted. Fornuften og Dømmekraften kommer langsomt, men Fordommene trænge paa i Mængde, og det er imod dem, han skal bevares. Betragter du Videnskaben i sig selv, saa er du ude paa et bundløst Hav uden Bredder, men opfyldt af Skær; du vil ingensinde finde ud af det. Naar jeg ser et Menneske, der — tørstende efter Kundskaber — af det tillokkende ved dem lader sig forføre til at løbe fra én Videnskab til en anden uden at finde Hvile, saa tænker jeg mig at se et Barn, der samler Muslingeskaller paa Strandbredden og begynder med at samle sig en stor Mængde, men derpaa — fristet af dem, han senere ser — bortkaster de første for at samle sammen af de andre, indtil han er overlæsset og ikke mere véd, hvilke han skal udvælge, saa han tilsidst ender med at kaste dem bort allesammen og vender tomhændet hjem.

I Barnets første Aar var Tiden lang, og vi søgte kun at spilde den af Frygt for at komme til at bruge den daarligt. Nu finder det modsatte Sted; nu har vi ikke Tid nok til at udføre alt det, som det vilde være nyttigt at gøre. Husk paa, at Lidenskaberne nærme sig, og husk, at saa snart de banke paa Døren, vil din Lærling ikke have

Opmærksomhed for andet end dem. Forstandighedens fredelige Alder er saa kort, den gaar saa hurtigt, og der er saa mange andre nødvendige Ting, den skal bruges til, saa det er en Taabelighed at ville mene, at den skulde være tilstrækkelig til at gøre et Barn lærd. Nej, det gælder slet ikke om at føre det ind i de forskellige Videnskabsgrene, men derimod om at give det Lyst og Kærlighed til dem og dernæst at anvise det de Veje, ad hvilke det kan tilegne sig dem, naar dets Smag for Videnskaben en Gang bliver mere udviklet. Dette er en uimodsigelig Grundfordring til al god Opdragelse.

Nu er det ogsaa Tiden til lidt efter lidt at vænne Barnet til med vedholdende Opmærksomhed at dvæle ved én og samme Genstand; men denne Opmærksomhed maa aldrig fremkaldes ved Tvang, men altid af Lyst og egen Trang hos Barnet. Man maa være meget omhyggelig for at det ikke overlæsses, saa at det ender med, at det bliver ked af det. Hav altsaa altid et vaagent Øje derfor, og hvad der saa end bliver Følgen deraf, saa hold endelig op, førend det keder sig; thi det er aldrig i den Grad magtpaaliggende, at det lærer noget, som det er af Vigtighed, at det ikke vrangvilligt foretager sig noget.

Dersom det af sig selv stiller Spørgsmaal til dig, saa besvar dem saa vidt, som det behøves for at vedligeholde dets Videbegærlighed, men ikke for at tilfredsstille den, og fremfor alt: naar du mærker, at det, i Stedet for at spørge for at belæres, kun snakker hen i Vejret og overlæsser dig med taabelige Spørgsmaal, saa hold øjeblikkelig op med at svare. Du kan da være vis paa, at det ikke bryder sig om Sagen selv, men bare om at gøre dig til Træl for alle dets Spørgsmaal. Man skal ikke saa meget have sin Opmærksomhed henvendt paa dets Spørgsmaal som paa, hvad der bevæger det til at spørge.[1]) Denne Bemærkning har nu hidtil været mindre nødvendig; men den bliver af yderste Vigtighed, saasnart Barnet begynder at tænke logisk.

---

[1]) Om Børnenes Spørgsmaal skriver Locke: »Jeg tvivler ikke om, at naar mange Børn gaa helt op i tankeløs Leg og øde deres Tid paa en aandløs Maade, saa ligger Hovedgrunden deri, at de har lagt Mærke til, at man ikke regner deres Spørgsmaal for noget og ikke svarer paa dem«; men han tilføjer ogsaa, at man i sine Svar skal give Agt paa ikke at forvirre dem ved dybtgaaende Undersøgelser eller Begrebsforklaringer, som overstige deres Fatteevne, men kun tage Hensyn til, hvad de i Øjeblikket har Brug for.
(Locke § 118, tysk Oversættelse).

Der gives en Kæde af almindelige Sandheder, ved hvilke alle Videnskaber med fælles Grundprincipper samles til et hele og trinvis udvikles: denne Kæde er Filosofernes Metode. Det er ikke den, der handles om her. Der gives ogsaa en anden, helt forskellig, hvorved hver enkelt Undersøgelse drager en anden efter sig og altid viser hen til den følgende. Denne Metode, som gennem en stadig Videbegærlighed vedligeholder den Opmærksomhed, som de alle kræve, følges af de fleste Mennesker og bør fornemmelig bruges overfor Børn. Idet vi nu østnede os for at optage vore Kort, blev det nødvendigt at trække en Middagslinje (Meridian). To Skæringspunkter mellem de tilsvarende Skygger Morgen og Aften giver en udmærket Middagslinje for en trettenaarig Astronom. Men disse Middagslinjer udviskes, og det tager Tid at drage dem; endelig nøde de os til altid at arbejde paa samme Sted. Saamegen Omhyggelighed og saa mange Ubehageligheder kunne til sidst trætte. Dette har vi forudset og forebygget.

Ja, nu sidder jeg igen til op over Ørene i lange og omstændelige Enkeltheder. Jeg hører mine Læseres Brummen; men det rører mig ikke: jeg vil ikke ofre den nyttigste Del af min Bog paa eders Utaalmodigheds Alter. Find dig, min Ven! i min Omstændelighed! saaledes har jeg baaret mig ad med dine Klager.

Vi har længe — min Elev og jeg — været opmærksomme paa, at naar man gnider Rav, Glas, Lak og forskellige andre Legemer, saa tiltrække de Straa, medens mange andre ikke udøve denne Tiltrækning. Ved et Tilfælde finde vi et Legeme, der ejer en endnu mærkeligere Egenskab, den nemlig, i nogen Afstand og uden at være gnedet at tilstække Filspaaner og andre smaa Jerndele. Hvor længe har dog ikke denne Egenskab fornøjet os, uden at vi vare i Stand til at opdage mere! Endelig finde vi, at den meddeler sig til selve Jernet, naar det stryges paa en bestemt Maade. En Dag gik vi til Marked.[1]) En

[1]) Jeg har ikke kunnet bare mig for Latter ved at læse Hr. Formeys fine Kritik over denne lille Fortælling. »Denne Taskenspiller,« siger han, »som af Skinsyge bliver ærgerlig paa et Barn og alvorlig læser hans Hovmester Teksten, er en Skikkelse fra Emilernes Verden.« Den aandrige Hr. Formey har ikke kunnet hitte paa, at denne lille Scene var arrangeret, og at Gøgleren var instrueret i den Rolle, han skulde spille; thi det har jeg jo ganske vist ikke sagt. Men hvormange Gange har jeg saa til Gengæld ikke erklæret, at jeg kun skriver for Folk, som man ikke behøver at give alting ind med Skeer.
(Rousseaus Anm. i en senere Udgave).

Taskenspiller kunde med et Stykke Brød tiltrække en Voksand, der svømmede om i et Fad Vand. Vi blev meget overraskede, men sagde dog ingentid. Det maa jo være en Troldmand, for vi véd endnu ikke, hvad en Troldmand er. Da vi stadig ere lige overraskede over de Virkninger, hvis Aarsager vi ikke kendte, forhaste vi os ikke med at fælde vor Dom, men forholde os rolige i vor Uvidenhed, indtil vi se Lejlighed til at komme ud af den.

Paa Hjemvejen tale vi hele Tiden om Anden paa Markedet og sætte os i Hovedet, at vi ville eftergøre den. Vi tage en passende stor Naal, som vi gør stærkt magnetisk; vi omgive den med hvidt Voks, som vi, saa godt vi kunne, forme som en And, saa at Naalen gaar tværs igennem Kroppen, og Naalehovedet bliver dens Næb. Nu sætte vi Anden paa Vandet, vi nærme Hovedet af en Nøgle til dens Næb, og vi se med en let forstaaelig Glæde, at vor And følger Nøglen, aldeles som den paa Markedet fulgte Brødstykket. At lægge Mærke til, i hvilken Retning den ligger stille paa Vandet, naar man lader den i Ro, det er noget, som vi kunne gøre en anden Gang. For Øjeblikket ere vi alt for optagne af vor Opdagelse, til at vi skulle forlange mere denne Gang.

Samme Aften begive vi os atter ud paa Markedet med prepareret Brød i vore Lommer, og saasnart Taskenspilleren har gjort sin Kunst, siger min lille lærde, som næppe kan holde sig, at den Kunst ikke er vanskelig, og at han kan gøre den lige saa godt. Han bliver taget paa Ordet, og øjeblikkelig tager han op af sin Lomme et Stykke Brød, hvori der er skjult et Stykke Jern. Hans Hjerte banker, da han nærmer sig Bordet, og næsten skælvende rækker han Brødet frem; men Anden kommer og følger bag efter det. Barnet raaber og skælver af Glæde. Forsamlingens Haandklap og Bifaldsraab stiger ham til Hovedet; han er helt ude af sig selv. Gøgleren bliver helt bestyrtet, men gaar dog hen og omfavner Drengen, ønsker ham til Lykke og udbeder sig Æren af hans Nærværelse næste Dag, idet han tilføjer, at han vil sørge for at samle en mange Gange større Forsamling til at beundre hans Dygtighed. Min lille Naturforsker bliver vigtig og vil sladre af Skole; men jeg stopper paa Stedet Munden paa ham og fører ham bort, overøst med Lovtaler.

Barnet tæller med latterlig Uro Minuterne til næste Dag. Han indbyder alle dem, han møder; han vilde helst, at hele Menneskeslægten blev Vidne til hans Berømmelse. Han kan næppe vente Tiden ud, men kommer for tidlig.

Man skynder sig til Samlingspladsen, saa Salen allerede næsten er fyldt. Da han træder ind, er hans Hjerte nær ved at sprænges. Der skal først udføres nogle andre Kunststykker. Taskenspilleren overgaar sig selv og udfører forbavsende Ting. Alt dette ser Barnet intet af; det er opbidset, sveder og kan næppe drage Aande; det føler hele Tiden i Lommen og krammer Brødstykket med Haanden, der skælver af Utaalmodighed. Endelig kommer Turen til ham. Mesteren kundgør det offentligt med stor Højtidelighed. Han nærmer sig en Smule skamfuld og tager Brødstumpen frem . . . men ak! hvor de menneskelige Ting ere omskiftelige! Anden, der var tam i Gaar, er bleven vild i Dag. I Stedet for at komme med Næbbet, vender den Halen til og flygter; den undgaar Brødet og Haanden, som rækker det, med lige saa stor Iver, som den i Gaar fulgte det. Efter tusinde forgæves Forsøg, ledsagede af haanlige Tilraab, beklager Barnet sig, siger, at man har bedraget det, at man har sat en anden And i Stedet for den første, og opfordrer Taskenspilleren til at lokke den til sig.

Uden at svare tager denne et Stykke Brød og rækker det hen imod Anden; øjeblikkelig følger den Brødet og iler bag efter Haanden, eftersom den fjerner sig med det. Barnet tager det samme Stykke Brød, men langt fra at lykkes bedre end før, ses Anden at give det en god Dag og snurrer helt omkring i Fadet. Endelig fjerner Barnet sig helt forvirret og vover ikke længer at udsætte sig for Latteren.

Taskenspilleren tager nu det Stykke Brød, som Barnet havde medbragt, og benytter det med samme Held som sit eget; for alles Øjne trækker han Jernstumpen ud — en ny Latter paa vor Bekostning. Derpaa fører han som forhen Anden med det Stykke Brød, hvoraf Jernstykket er udtaget. Han gør det samme med et andet Stykke Brød, som en af Tilskuerne har afskaaret i alles Paasyn; han gør ligesaa med sin Handske, med Enden af sin Finger. Endelig træder han tilbage, midt ud i Stuen og i en svulstig Tone, som er egen for den Slags Folk, erklærer han, at Anden lige saa godt vil adlyde hans Røst som hans Haand. Han taler til den og Anden lystrer; han befaler den at gaa til højre, og den gaar til højre, at gaa tilbage, at vende, og den gør det. Dens Bevægelser ske lige saa raskt, som Befalingen er givet. De fornyede Bifaldsraab ere lige saa mange Krænkelser for os. Vi snige os ubemærkede bort og lukke os inde i vort Kammer uden at

udbasunere — hvad vi egentlig havde bestemt — vort Held for hele Verden.

Næste Morgen banker det paa vor Dør; jeg aabner den; det er Taskenspilleren. Han beklager sig i beskedne Udtryk over vor Opførsel. Hvad har jeg gjort dem, spørger han, siden de kunde faa dem til at ville sætte mine Kunster i Miskredit og berøve mig min Næring? hvad stort er der vel ved den Kunst at kunne tiltrække en Voksand, at man vilde købe denne Hæder paa Bekostning af en hæderlig Mands Eksistens? Paa Ære, mine Herrer! dersom jeg besad nogen anden Dygtighed, hvorved jeg kunde ernære mig, saa skulde jeg ikke bryste mig af denne her. De maa dog tro, at et Menneske, som har tilbragt hele sit Liv med at øve sig i dette elendige Haandværk, forstaar noget mere end de, der kun har beskæftiget dem med det i nogle Øjeblikke. Naar jeg ikke straks viste eder mine Mesterstykker, saa er Grunden den, at man ikke skal skynde sig med tankeløst at udkramme alt, hvad man kan. Jeg har altid sørget for at gemme mine bedste Kunster til en passende Lejlighed, og foruden dem har jeg endda nogle til at bremse unge Vigtigmagere med. For Resten, mine Herrer! vil jeg hjertelig gerne lære Dem den Hemmelighed, som bragte Dem i saa stor Forlegenhed; kun beder jeg om, at De ikke misbruge den til Skade for mig og om at være lidt mere tilbageholdne en anden Gang.

Derpaa viste han os sin Maskine, og med den største Overraskelse saa vi, at den kun bestod i en stærk og godt indrettet Magnet, som et Barn, der var skjult under Bordet, satte i Bevægelse, uden at man kunde opdage det.

Manden pakkede sin Maskine ind, og efter at have takket ham og gjort vore Undskyldninger, vilde vi betænke ham med en Gave, som han dog afslog. »Nej, mine Herrer! jeg har ikke Grund til at være saa tilfreds med Dem, at jeg vil modtage eders Gave; tværtimod lader jeg Dem imod Deres Vilje blive i Gæld til mig; dette skal være min eneste Hævn. Lærer heraf, at der findes Ædelmodighed i alle Stænder; jeg lader mig betale for mine Kunster, men ikke for min Undervisning.«

Idet han skulde til at gaa, gav han mig en tydelig Irettesættelse. »Jeg undskylder gerne,« sagde han, »dette Barn; det har kun fejlet af Uvidenhed. Men De, min Herre! maatte dog kende hans Fejl; hvorfor har De ladet ham begaa den? Da de bo sammen, skylder De, som den ældre, ham Omsorg og Raad. Deres Erfaring er den Autoritet, som bør lede ham. Naar han en Gang som voksen

bebrejder sig sin Ungdoms Forseelser, vil han uden Tvivl rette Bebrejdelser til Dem for de Fejl, De ikke har advaret ham imod.[1])

Han gaar og efterlader os to i fuldstændig Forvirring. »Jeg bebrejder mig min blødagtige Eftergivenhed; jeg lover Barnet, at jeg en anden Gang skal ofre den for hans Skyld og for Fremtiden advare ham imod hans Fejl, førend han begaar dem. Tiden nærmer sig nemlig, da vort Forhold maa undergaa en Forandring, og hvor Kammeratens Føjelighed maa efterfølges af Hovmesterens Strenghed; men denne Forandring maa foregaa trinvis; man maa forudse alt og helst længe i Forvejen.

Dagen efter gaa vi atter ud paa Markedet for endnu en Gang at se den Kunst, hvis Hemmelighed vi nu ere indviede i. Med dyb Ærbødighed træde vi ind hos Gøgleren, vor Sokrates; vi vove næppe at se paa ham. Han overøser os med Artigheder og fører os til vor Plads med en Udmærkelse, der endnu mere maa ydmyge os. Han gør sine Kunster som sædvanlig; men han dvæler længe og noget selvbehageligt ved den med Anden og ser flere Gange med en stolt Mine paa os. Vi forstaa alt, og vi sige ikke et Ord. Dersom min Elev havde vovet bare at aabne Munden, var han ikke bedre værd end at træde paa.

Al denne Omstændelighed i dette Eksempel er vigtigere, end den synes at være. Hvormange Lærdomme indeholdes ikke i én eneste! Den første Gang Forfængeligheden rører sig, hvormange ydmygende Følger drager den ikke efter sig! Unge Lærer! pas med Omhu paa denne første Bevægelse. Dersom du forstaar at mage det saaledes, at der paa denne Maade kommer Ydmygelse og Genvordigheder[2])

---

[1]) Kunde jeg tænke, at nogen Læser skulde være enfoldig nok til ikke at opdage, at denne Bebrejdelse Ord for Ord og med Hensigt var dikteret af Hovmesteren, for at han derved kunde naa sit Maal? Har man kunnet tro mig dum nok til for Alvor at lægge denne Tale i en Gøglers Mund? Jeg troede dog at have givet Prøver paa, at jeg i det mindste var i Besiddelse af dette temmelig tarvelige Talent at lade Folk tale paa den Maade, som passer til hele deres aandelige Udvikling og Stand. Læg nu Mærke til Slutningen af det følgende Stykke. Skulde det ikke være tygget tilstrækkeligt for enhver anden end Hr. Formey? (Rousseaus Anm. til en senere Udgave.)
[FormeysAnke gaar ud paa, at hele denne Fortælling er usandsynlig.] *O.*

[2]) Denne Ydmygelse og disse Genvordigheder ere altsaa mit Værk og ikke Gøglerens Naar Hr Formey endnu i min Levetid vilde bemægtige sig min Bog og lade den trykke uden at have anden Ulejlighed end at udslette mit Navn og sætte sit i Stedet, saa burde han dog i det mindste gøre sig den Umage, jeg siger ikke — at forfatte den, men læse den. (R. — senere Udg. Jfr. nærv. Overs. I Pag. 4, sidste Note.)

ud af den, saa kan du være sikker paa, at der ikke saa snart skal vise sig en anden. — Hvilket besværligt Apparat dog! vil man sige. Jeg indrømmer det, og alt det, bare for at gøre os et Kompas, der kan erstatte os Middagslinjen.

Da vi nu har lært, at Magneten virker igennem andre Legemer, saa faa vi uhyre travlt med at forfærdige os en Maskine i Lighed med den, vi har set: et udhulet Bord, et meget fladt Bækken anbragt paa dette Bord og fyldt med Vand i nogle Linjers Højde, dernæst en And, formet med lidt mere Omhu end den første o. s. v. Da vi ofte har vor Opmærksomhed henvendt paa Bækkenet, saa bemærke vi endelig, at Anden, naar den er i Hvile, altid stræber efter at komme til at ligge omtrent i en og samme Retning. Vi forfølge denne Opdagelse, undersøge Retningen, og vi finde, at den er fra Syd til Nord. Der behøves ikke mer; vort Kompas er fundet, eller omtrent da; og dermed ere vi komne midt ind i Naturlæren.

Klima

Paa Jorden findes forskellige Bælter, hvis Temperatur er forskellig. Aarstidernes Vekslen bliver føleligere, jo nærmere man kommer Polerne. Alle Legemer trække sig sammen i Kulde og udvide sig i Varme; denne Virkning lader sig lettest maale ved flydende Legemer og ses tydeligst hos flydende Legemer, der indeholde Vinaand: der har vi Thermometret. Vi mærke Vinden imod vort Ansigt. Luften er altsaa et Legeme, et flydende Legeme. Man føler den, selv om man ikke har noget Middel til at faa den at se. Vender du et Glas og trykker det ned i Vandet, vil Vandet ikke fylde det, med mindre du skaffer Luften en Udgang; Luften er altsaa i Stand til at gøre Modstand. Tryk Glasset dybere ned, og Vandet vil indtage noget af det Rum, Luften indtog, men kan dog ikke fylde det helt; Luften kan altsaa sammenpresses indtil et vist Punkt. En Bold, der er fyldt med sammenpresset Luft, hopper bedre end en, der er fyldt med noget andet Stof; Luften er altsaa et elastisk Legeme. Naar man ligger udstrakt i Badet og holder Armen udenfor Vandet i horisontal Stilling, saa vil man føle en uhyre Vægt paa den; Luften er altsaa et Legeme, der vejer noget. Ved at bringe Luften i Ligevægt med andre flydende Legemer kan man maale dens Vægt: der har vi Barometret, Hæverten, Vindbøssen og Luftpumpen. Alle Lovene for faste som flydende Legemers Ligevægt (Statik, Hydrostatik) findes ved lige saa simple Forsøg. Jeg ynder ikke, at man, for at lære noget af alt dette, søger til en fysisk Læreanstalt. Hele dette Apparat

af Instrumenter og Maskiner mishager mig. Den lærde Mine dræber Videnskaben. Alle disse Maskiner skrække Barnet, eller ogsaa adspreder deres Udseende det og afbeder den Opmærksomhed, det burde anvende paa deres Virkninger.

Jeg holder for, at vi skulle selv lave alle vore Maskiner, og jeg vil ikke begynde paa Instrumentet, førend Erfaringen er gjort; men efter at vi ved en Hændelse ere komne til at gøre en Erfaring, saa opfinde vi efterhanden det Instrument, der skal stadfæste den. Hellere maa vore Instrumenter være mindre fuldkomne og rigtige, naar kun vi har en saa meget klarere Forstaaelse af, hvorledes de burde være og hvorledes Virkningerne skulle være. Til min første Undervisning i Ligevægtslæren vil jeg ikke benytte nogen Vægt. Jeg lægger en Stok tværs over Ryggen af en Stol og maaler Længden af Stokkens to Dele, medens den er i Ligevægt. Derpaa anbringer jeg Vægte — snart lige store, snart ulige store — først paa den ene, saa paa den anden Ende af Stokken, medens jeg samtidigt skyder den frem og tilbage, eftersom det behøves. Jeg finder da, at Ligevægten afhænger af et omvendt Forhold imellem Vægtmasserne og Stokkearmenes Længde. Se, nu vil min lille Fysiker allerede være i Stand til at rette Fejlen ved den Vægtskaal, endnu førend han har set en saadan.

Det er uimodsigeligt, at man faar et langt klarere og sikrere Begreb om de Ting, man saaledes lærer sig selv, end om dem, man tilegner sig gennem andres Undervisning. Da man dernæst ikke vænner sin Forstand til slavisk at underkaste sig nogen Autoritet, saa skærpes Ens Iagttagelsesevne; man bliver dygtigere til at samle og forberede alle forskellige Forestillinger og til at udtænke Hjælpemidler, end naar man tager imod alt, som det bydes En, og saaledes lader sin Aand synke hen i Uvirksomhed. Det gaar paa samme Maade som med det Menneske, der altid lader sig klæde paa, iføre Sko og Strømper, betjene af mine Folk og altid lader et Par Heste trække sig; hans Legeme mister til sidst al Kraft og al Brug af dets Lemmer. Boileau roste sig af at have lært Racine at rime med Bever. Imellem alle de beundringsværdige Metoder, der gaa ud paa at gøre det videnskabelige Studium let og kort, ere vi til, at En kan give os Anvisning paa, hvorledes man dyrker det med Anstrengelse.

Den mest øjensynlige Fordel ved disse langsomme og besværlige Undersøgelser er den, at man, midt i sine spekulative Studier, holder sit Legeme i Virksomhed, bevarer

Lemmernes Smidighed og uophørligt øver sine Hænder ved Arbejde og nyttige Foretagender. De mange Instrumenter, der ere opfundne til at lede os i vore Forsøg og udfylde, hvad vore Sanser mangle i Nøjagtighed, lade os forsømme den stadige Øvelse. Vinkelmaaleren fritager os for at bedømme Vinklernes Størrelse; Øjet, som med Nøjagtighed bedømte Afstanden, stoler nu paa Kæden, som maaler for det; Bismeren, som angiver mig Vægten, fritager mig for med min Haand at vurdere den. Jo sindrigere vort Værktøj bliver, desto grovere og ubehændigere blive vore Organer. Ved idelig at samle Maskiner om os, finde vi tilsidst ingen i os selv.

Men naar vi nu bruge vor Færdighed til at frembringe de Maskiner, som skulle erstatte os denne; naar vi til at forfærdige dem bruge den Skarpsindighed, som var nødvendig for os, om vi ikke havde dem, saa vinde vi jo uden at tabe noget; vi forene Kunsten med Naturen, og vi blive mere opfindsomme uden at blive mindre fingernemme. Naar jeg, i Stedet for at tvinge et Barn til at hænge over Bøgerne, sysselsætter det i et Værksted, saa arbejder dets Hænder til Gavn for dets Aand: det bliver Tænker og tror dog kun at være en Arbejder. Endelig har denne legemlige Øvelse ogsaa andre Fordele, som jeg senere vil tale om, og man vil faa at se, hvorledes man fra Filosofernes Legeværk kan hæve sig til en sand menneskelig Virksomhed.

Jeg har allerede omtalt, at de rene forstandsmæssige Kundskaber næppe egne sig for Børnene, selv om de ere naaede op imod Ynglingealderen. Uden derfor at føre dem ind i den systematiske Fysik, bør man dog sørge for, at alle deres Forsøg ere forbundne med hverandre ved en Slags Deduktion (saa at det følgende udledes af det foregaaende), for at de ved Hjælp af denne Rækkefølge kunne huske dem i en vis Orden og genkalde sig dem efter Behov; thi det er meget vanskeligt at bevare Kendsgerninger og selv enkeltvise Begrundelser eller Beviser længe i Hukommelsen, naar man ikke har noget bestemt at henføre dem til.

Under Efterforskningen af Naturloven, maa man altid begynde med de mest almindelige og mest iøjnefaldende Fremtoninger og vænne Eleven til at tage disse Fremtoninger som Kendsgerninger og ikke som Begrundelser. Jeg tager en Sten og lader, som om jeg vilde lægge den paa Luften. Jeg aabner Haanden, og Stenen falder. Jeg betragter Emil, der opmærksomt følger det, jeg foretager mig, og spørger ham: »hvorfor faldt denne Sten?«

Hvilket Barn vil sættes i Forlegenhed ved dette Spørgsmaal? Intet, ikke en Gang Emil, dersom jeg da ikke har gjort mig megen Umage for at preparere ham til ikke at kunne svare. De ville allesammen svare, at Stenen falder, fordi den er tung. Og hvad er saa det tunge? det er det, som falder. Stenen falder altsaa, fordi den falder. Her staar sandelig min lille Filosof stille. Se, det er hans første Undervisning i den systematiske Fysik, og hvad enten han nu paa dette Omraade har noget Udbytte af den eller ej, saa vil den altid være ham en Undervisning i sund Sans.

Efterhaanden som Barnet gaar frem i Indsigt, nøde andre vigtige Overvejelser os til et mere omhyggeligt Valg af hans Beskæftigelser. Saasnart han er naaet saa vidt, at han kender sig selv saa godt, at han kan fatte, hvori hans Vel bestaar, og saasnart han er i Stand til at se saa klart og omfattende paa Forholdene, at han kan dømme om, hvad der passer sig og ikke passer sig for ham, saa vil han ogsaa kunne føle Forskellen mellem Arbejde og Fornøjelse og vil kunne betragte denne sidste som en Forfriskelse efter Arbejdet. Da vil han lægge sig efter det, der er virkelig nyttigt og anvende en mere stadig Flid derpaa, end han anvendte, da det blot var Tidsfordriv. Nødvendighedens Lov — den kommer stadig igen — lærer Mennesket i god Tid at gøre det, som ikke behager det, for at forebygge et Onde, som vilde mishage det endnu mere. Dertil tjener den Evne at kunne forudse, og fra denne Forudseen — eftersom den er godt eller daarligt reguleret — stammer hele den menneskelige Visdom eller Elendighed.

Ethvert Menneske vil være lykkeligt, men for at kunne blive det, maa man først vide, hvori Lykken bestaar. Det naturlige Menneskes Lykke er lige saa simpel som dets Liv; den bestaar i ikke at lide: Sundhed, Frihed og dagligt Brød, det er Lykken. Det sædelige Menneskes Lykke er ingen anden Ting; men det er ikke det, hvorom der tales her. Jeg kan ikke nok gentage det, at det kun er rent fysiske Genstande, som kunne interessere Børnene, især da de Børn, hvem man endnu ikke har faaet gjort forfængelige, og hvem man ikke i Forvejen har fordærvet ved Fordommenes Gift.

Naar Børnene kunne forudse deres Trang, førend de endnu føle den, saa ere de allerede naaet vidt i Indsigt; de begynde at forstaa, at Tiden har Værdi. Det er da af Vigtighed at vænne dem til at bruge den til nyttige Ting,

som de i deres Alder og med deres Fatteevne kunne indse at være nyttige. Alt hvad der henhører til den sædelige Samfundsorden og er Skik og Brug, bør man endnu ikke føre dem ind i, fordi de ikke ere i Stand til at forstaa den. Det er en Taabelighed at forlange, at de skulle beflitte dem paa de Ting, som man i al Ubestemthed og Almindelighed siger ville være til deres eget bedste, og hvoraf de — forsikrer man dem — som voksne ville høste stor Fordel, naar de ikke forstaa, hvori dette deres eget bedste bestaar eller for Øjeblikket kunne se noget til denne foregivne og altsaa for dem ubegribelige Fordel.

Lad ikke Barnet gøre noget paa det blotte Ord: intet er godt for det, uden hvad det selv føler at være godt. Du tror at være saa fremsynet ved stadig at føre det ind i noget, som ligger ud over dets egen Indsigt; men du mangler netop Fremsyn. For at forsyne det med nogle værdiløse Hjælpemidler, som det maaske aldrig faar Brug for, berøver du Barnet det mest almen-menneskelige Hjælpemiddel af alle, nemlig sund Sans. Du forlanger, at det som lille skal være lærvilligt og føjeligt; det er at forlange, at det som voksen skal være lettroende og nem at narre. Uophørligt siger du til det: »alt det, som jeg forlanger, er til dit eget bedste; men du er ikke i Stand til at forstaa det endnu. Hvad Fordel har jeg af, om du gør eller ikke gør, hvad jeg forlanger? det er for dig selv alene, du arbejder.« Med alle disse skønne Taler, som du nu holder for det, for at gøre det vist, bereder du kun Vejen for et heldigt Udfald af de Taler, som en skøn Dag en Sværmer, en Guldmager, en Markedsskriger, en Skurk eller en hvilken som helst Nar vil holde for det, for at fange det i sit Garn eller gøre det delagtigt i sine Taabeligheder.

Vistnok maa en Mand vide Besked om mange Ting, som et Barn endnu ikke kan forstaa; men skal og kan et Barn lære alt det, som det er af Vigtighed for en Mand at vide? Gør dig Umage for at lære Barnet alt det, som er nyttigt for dets Alder, og du skal se, at det i tilstrækkelig Grad vil faa sin Tid udfyldt. Hvorfor vil du, til Skade for de Studier, som ligge for ham i Dag, beskæftige ham med de Ting, der passe for en Alder, som der er saa lidt Sikkerhed for, at han naar? »Men,« vil du sige, »er der Tid til at lære, hvad han bør vide, naar Øjeblikket kommer, da han skal gøre Brug af det?« Det véd jeg ikke; men hvad jeg véd, det er, at det er umuligt at lære det før; thi vore sande Læremestre ere Erfaringen og Følelsen, og et Menneske véd aldrig saa klart, hvad

der passer for Mennesket, som i de Forhold, det har været i. Et Barn véd, at det er skabt til at blive voksen, og over alt, hvor det kan danne sig noget Begreb om den voksnes Tilstand, kan der være Lejlighed til at belære det; men med Hensyn til de Forestillinger om denne Stand, som ligge over dets Fatteevne, bør det holdes i fuldstændig Uvidenhed. Hele min Bog er kun et fortløbende Bevis for denne Opdragelses-Grundsætning.

Saasnart vi ere komne til at kunne give vor Elev en Forestilling om Ordet *nyttig*, saa har vi et meget bedre Greb paa at lede ham end før; thi dette Ord gør et stærkt Indtryk paa ham, efterdi det for ham kun har en Mening, der svarer til hans Alder, og fordi han klart indser dets Betydning for hans eget virkelige Vel. Paa eders Børn gør dette Ord intet Indtryk, fordi I ikke har tænkt paa at give dem en Forestilling om det, som de kunne fatte, og da andre stadig har bebyrdet sig med at sørge for, hvad der var dem nyttigt, saa har de aldrig haft Behov selv at tænke derpaa, og de véd ikke, hvad det er, at noget er nyttigt.

Hvortil er dette godt? se, dette er fra nu af det hellige Ord, det bestemmende Ord mellem ham og mig i alle vort Livs Foretagender; det er det Spørgsmaal, som fra min Side ufejlbarligt følger paa alle hans Spørgsmaal og lægger Tømme paa denne Mængde af tossede og kedsommelige Spørgsmaal, hvormed Børnene uafbrudt og til ingen Verdens Nytte trætte deres Omgivelser, mere for at udøve en Slags Herredømme over dem end for at have nogen Gavn af det. Den, i hvem man indprænter som hans vigtigste Undervisning, at dette, ikke at ville vide andet, end hvad der er til Nytte, vil spørge som en Sokrates; han gør ikke et Spørgsmaal uden selv at være klar over, at det er begrundet, da han véd, at man vil spørge ham derom, førend man svarer paa det.

Se, hvilket vigtigt Hjælpemiddel til at indvirke paa din Elev, jeg giver dig i Hænderne! Da han ikke i nogen Sag kender Grundene, saa vil han næsten være tvungen til Taushed, naar det behager dig; du derimod, hvilken Fordel give ikke dine Kundskaber og din Erfaring dig, saa du kan paavise det nyttige ved alt, hvad du forelægger ham! Thi at gøre ham dette Spørgsmaal — maa du endelig huske paa — er at lære ham paa sin Side at gøre det samme til dig, og du maa gøre Regning paa, at han med Hensyn til alt, hvad du i Fremtiden forelægger ham, efter dit Eksempel ikke vil undlade at sige: *Hvad Nytte er dette til?*

Her er maaske det vanskeligste Skær for en Opdrager at undgaa. Dersom du, naar Barnet spørger saaledes, kun søger at slippe fra det og derfor giver det en Grund, som det ikke er i Stand til at fatte, saa vil det tro, at hvad du siger det kan være godt nok for din Alder, men passer ikke for dets Alder, eftersom det jo ser, at du tænker ud fra din egen Forestillingskres og ikke ud fra Barnets; det vil ikke mere stole paa dig, og da er alt tabt, Men hvor er den Lærer, som holder af at komme tilkort og tilstaa sin Uret for sin Elev? for dem alle gælder den Lov, ikke en Gang at ville indrømme virkelig begaaede Fejlgreb; jeg derimod vilde gøre det til en Lov for mig at tilskrive mig endog de Fejlgreb, som jeg ikke havde begaaet, naar jeg ikke kunde bringe min Lærling til at forstaa mine Grunde. Min Maade at være paa — altid klar for ham — vilde aldrig blive ham mistænkelig, og ved at tillægge mig Fejl, vilde jeg sikre mig en større Tiltro end hine opnaa ved at skjule deres.

Husk først og fremmest paa, at det saare sjældent vil være din Sag at foreslaa, hvad han bør lære; det er hans Sag at ønske, søge og finde det; dig paaligger det at gøre ham Sagerne forstaaelige og snildt at vække dette Ønske hos ham og forsyne ham med Midler til at tilfredsstille det. Deraf følger, at dine Spørgsmal maa blive faa, men godt valgte, og at du, eftersom han vil have meget mere at spørge dig om, end du ham, altid vil være mindre udsat og oftest være i det Tilfælde, hvor du siger til ham: *Til hvad Nytte er det at vide det, du spørger mig om?*

Da der endvidere kun ligger liden Magt paa, om han lærer dette eller hint, naar han kan forstaa, hvad han lærer og kan anvende det, saa gælder det om, saafremt du ikke om det, du siger ham, kan give ham en Forklaring, som han kan bruge, at du da slet ingen giver ham. Sig ham uden Skrupler: jeg har ikke noget passende Svar at give dig, jeg havde Uret, lad os lade det fare. Dersom virkelig din Undervisning ikke var paa sin Plads, saa er der jo ikke noget galt i helt at afbryde den, og var dette ikke Tilfældet, saa vil du snart med en Smule Umage finde en Lejlighed til at gøre ham dens Nytte indlysende.

Jeg er ingen Ynder af disse belærende Foredrag. Ungdommen skænker dem kun ringe Opmærksomhed og gemmer næppe paa dem. Nej Tingene! Tingene! Jeg kan aldrig gentage det ofte nok, at vi lægge alt for megen Vægt paa

Ord; med vor snakkesalige Opdragelsesmaade skabe vi kun Vrøvlehoveder.[1])

Lad os nu antage, at min Elev, medens vi studere Solens Løb og Maaden at østne sig paa, afbryder mig med dette Spørgsmaal: »hvortil tjener nu alt dette?« Hvilket ypperligt Foredrag kan jeg nu ikke holde! hvormange Ting kan jeg nu ikke gribe Lejligheden til at undervise ham i,[2]) idet jeg svarer paa hans Spørgsmaal, i Særdeleshed, hvis der er andre Tilhørere til Stede.[3]) Jeg vil tale til ham om det nyttige i at rejse, om Handelen, om hvert Jordstrøgs særlige Frembringelser, om de forskellige Folks Sæder, om Almanakens Nytte, om Beregningen af Aarstidernes Tilbagevenden med Henblik paa Landvæsenet, om Styrmandskunsten, om den Maade, paa hvilken man finder og nøjagtigt følger sin Vej paa Havet, uden at vide, hvor man er. Politiken, Naturhistorien, Astronomien, selv Moralen og Folkeretten kunde jeg faa med i min Forklaring, saa jeg kunde give min Elev en ophøjet Forestilling om alle disse Videnskaber og vække hos ham et levende Ønske om at komme ind i dem. Naar jeg saa havde faaet sagt alt dette, vilde jeg som en rigtig Pedant have udkrammet en Masse Lærdom, som han ikke vilde have fattet en Stavelse af. Han vilde føle stor Lyst til at spørge som før, hvortil det tjener at kunne østne sig; men han vover det ikke af Frygt for at fortørne mig. Han finder bedre sin Regning ved at lade, som om han forstaar, hvad man har tvunget ham til at høre paa. Saaledes gaar det til ved den fine Opdragelse.

Men vor Emil, der mere er opdraget efter Landsby-

---

[1]) I Campes Revisionsværk er denne sidste Sætning fremhævet ved store Typer, skønt den ikke er udhævet i Originalen. Dog tilføjer han i en Anmærkning: For den store Sandheds Skyld, der ligger i disse Ord, vilde jeg have ladet dem trykke med endnu større Skrift, hvis det havde kunnet lade sig gøre uden Mispryd i typografisk Henseende. (Se Udgaven af 1789, 2. Del Pag, 83). *O. A.*

[2]) Dr. E. v. Sallwürk følger i sin tyske Oversættelse (se I, Pag 226) Amsterdammerudgavens »m'instruire« og oversætter »til at undervise *mig* i.« Men Neaulme's Udgave af 1762 (se nærværende Oversættelse Pag. 4, Noten) har »l'instruire«. Denne Læsemaade følger ogsaa Cramer i sin Oversættelse af 1789. Læsemaaden »m'instruire« er muligvis en Trykfejl, skønt den — indrømmer jeg — nok kunde give god Mening, naar man husker paa, at R. jo, i hele Stykket ovenfor, ironiserer. *O. A.*

[3]) Jeg har ofte lagt Mærke til, at i de højlærde Undervisninger, som man giver Børnene, bekymrer man sig mindre om at høres af dem end af de voksne Personer, som ere til Stede. Jeg er sikker i min Sag her, for jeg har gjort denne Iagttagelse hos mig selv. *R.*

forhold, og som — hvad vi netop har gjort os Umage for — opfatter tungt, vil ikke høre noget af alt dette. Ved det første Ord, som han ikke forstaar, gaar han sin Vej, fornøjer sig paa anden Maade i Stuen og lader mig ganske alene med min Tale. Nej, vi maa se os om efter en mere haandfast Løsning; min videnskabelige Tilstelning har ingen Værd for ham.

Vi undersøgte netop Beliggenheden af Skoven Nord for Montmorency,[1]) da han afbrød mig med sit ubelejlige Spørgsmaal: »*Hvad Nytte er det nu til?*« »Du har Ret,« svarede jeg, »vi maa ved Lejlighed tænke derover, og dersom vi finde, at dette Arbejde ikke er til nogen Nytte, saa ville vi ikke mere befatte os med det; thi vi har jo ingen Mangel paa nyttige Ting at underholde os med. Vi tog nu fat paa andre Ting, og for Resten af Dagen var der ikke mere Tale om Geografi.

Den næste Morgen foreslog jeg ham en Spadseretur før Frokost; han vil heller end gerne; thi til Løbeture ere Børnene altid rede, og min Dreng har gode Ben. Vi stige op i Skoven og vandre gennem Engene, forvilde os og véd tilsidst ikke, hvor vi ere. Da vi skulle tilbage, kunne vi ikke finde Vejen. Tiden gaar, det bliver varmt, og vi blive hungrige; vi skynde os, flakke forgæves fra den ene Side til den anden uden dog at møde andet end Skov, Stenbrud og Marker, men ingen Steder noget, som vi genkende. Vi ere meget ophedede, trætte og hungrige, men gøre dog ikke andet med vor Løben, end at forvilde os endnu mere. Endelig sætte vi os ned for at overveje. Jeg forudsætter nu, at Emil ikke er opdraget anderledes end andre Børn; følgelig overvejer han ikke, han græder; han véd ikke, at vi ere i Nærheden af Porten til Montmorency og at det kun er en Smule Ungskov, der skjuler den for os; men denne Ungskov er jo en stor Skov for ham; et Menneske af hans Størrelse forsvinder helt imellem nogle Buske.

Efter nogle Øjeblikkes Tavshed siger jeg med en bekymret Mine til ham: »Kære Emil! hvad skulle vi gøre for at komme bort herfra . . .?«

Emil.

(Vaad af Sved og udgydende hede Taarer.)

Jeg véd det ikke. Jeg er træt; jeg er sulten og tørstig. Jeg kan ikke mer.

---

[1]) Da Rousseau skrev Emil, boede han i l'Ermitage i Nærheden af de højtliggende Skove ved Montmorency.
(Proff. Harald Höffding: J. J. Rousseau Pag. 41 og 42.)

Jean-Jaques.

Tror du, jeg har det bedre end du? og tænker du, at jeg vilde lade være at græde, dersom jeg kunde holde Frokost paa mine Taarer? det gælder nu ikke om at græde, men om at finde sig til rette. Se paa dit Ur, hvad er Klokken?

Emil.

Den er tolv, og jeg er endnu fastende.

Jean-Jaques.

Det er sandt, det er Middag og jeg er endnu fastende.

Emil.

Ja, hvor De maa være sulten!

Jean-Jaques:

Ulykken er, at min Middagsmad ikke hitter paa at søge mig her. Klokken er tolv; det var just ved denne Tid, vi i Gaar fra Montmorency iagttoge Skovens Stilling. Dersom vi nu bare fra Skoven kunde iagttage Montmorencys Stilling? . . .

Emil.

Ja; men i Gaar saa vi Skoven, og herfra kunne vi ikke se Byen.

Jean-Jaques.

Ja, se det er Ulykken . . . Dersom vi nu, uden at se den, alligevel kunde finde dens Beliggenhed? . . .

Emil.

Aa — kære, kære Ven!

Jean-Jaques.

Sagde vi ikke, at Skoven var . . .

Emil.

Nord for Montmorency.

Jean-Jaques.

Følgelig maa Montmorency ligge . . .

Emil.

Syd for Skoven.

Jean-Jaques.

Ja, og vi har jo et Middel til om Middagen at finde, hvor Nord er.

Emil.

Ja, af Skyggens Retning.

Jean-Jaques.

Men Syd?

Emil.

Hvordan finder vi det?

Jean-Jaques.

Syd er lige modsat Nord.

Emil.

Det er sandt; man behøver kun at søge i den modsatte Retning af Skyggen. Aa, dér er Syd, dér er Syd! Montmorency maa bestemt ligge til den Side, lad os gaa i den Retning.

Jean-Jaques.

Du kan have Ret; lad os følge den Sti tværs igennem Skoven.

Emil,

(klappende i Hænderne og udstødende Glædeshyl.)

Aa, jeg ser Montmorency! se dér, lige foran os, den ligger helt frit. Nu af Sted til Frokosten og Middagen, lad os løbe hurtigt: Astronomien er dog god til noget.

Læg Mærke til, at selv om han ikke siger denne sidste Frase, saa vil han tænke saaledes, og det gør naturligvis lige meget, naar det bare ikke er mig, der siger den. Du kan være vis paa, at han ikke hele sit Liv igennem vil glemme denne Dags Lærdom; havde jeg derimod ladet ham gennemleve alt dette i Tankerne paa hans Værelse, saa vilde min Tale være glemt Dagen efter. Man maa saa meget som muligt lade Kendsgerningerne tale og kun bruge Ordet, hvor dette ikke lader sig gøre.

Læseren maa ikke vente, at jeg har *saa* ringe Tanker om ham, at jeg skulde give et Eksempel for hver Videnskabsgren; men jeg kan — hvad der saa end er Spørgsmaal om — ikke indtrængende nok formane Opdrageren til omhyggeligt at afpasse sit Bevis efter Elevens Evner; thi — gentager jeg — Ulykken bestaar just ikke i, hvad han ikke forstaar, men i hvad han bilder sig ind at forstaa.

Jeg kommer til at huske paa, hvorledes jeg bar mig ad, da jeg vilde give et Barn Smag for Kemien. Efter at have vist ham flere metalliske Bundfældinger, forklarede jeg ham, hvorledes man lavede Blæk. Jeg sagde ham, at det sorte kun hidrørte fra meget findelt Jern, der var udtrukket af Vitriol og bundfældet i en Alkaliopløsning. Midt under min lærde Forklaring satte den lille Skælm mig paa en Gang fast med det Spørgsmaal, jeg selv havde lært ham; jeg kom sandelig i en svær Knibe.

Efter at have tænkt mig lidt om, lagde jeg min Plan. Jeg sendte ham først efter Vin fra Husherrens Kælder, og derpaa lod jeg ham købe Vin til otte Sous hos en Vinhandler. Jeg tog en lille Flaske med en Opløsning af fast

Alkali; derpaa stillede jeg to Glas med disse to forskellige Slags Vin[1]) foran mig og sagde:

Man forfalsker mangfoldige Varer, for at de skulle synes bedre, end de ere. Disse Forfalskninger skuffe baade Øjet og Smagen; men de ere skadelige og gøre, ved det smukke Udseende, de give, den forfalskede Genstand slettere, end den var i Forvejen.

Man forfalsker i Særdeleshed Drikkevarer og især Vine, fordi Bedrageriet er meget vanskeligt at opdage, og fordi det giver Bedrageren den største Fordel.

Forfalskningen af den umodne eller sure Druesaft sker med Sølverglød, og Sølverglød er en Bundfælding af Bly. Naar Blyet gaar i Forbindelse med Syren, fremkommer et meget sødt Salt, som forbedrer den umodne Drues Smag, men er en Gift for dem, der drikke den. Førend man drikker en saadan mistænkelig Vin, er det af Vigtighed at faa at vide, om den er tilsat med Sølverglød eller ikke. Se nu, hvorledes jeg bærer mig ad med at opdage dette.

Druesaften indeholder ikke alene antændelig Sprit, som du har set af det Brændevin, som man uddrager af den; den indeholder tillige Syre, hvad du kan kende af Vinstenen, som man ogsaa udvinder af den.

Syre har en Tilbøjelighed til at indgaa Forbindelser med metalliske Stoffer; den opløser dem og forener sig med dem, og der dannes et sammensat Salt; et saadant er for Eksempel Rust, der ikke er andet end Jern, opløst af Syre, der findes i Luften og Vandet; ligesaa Spanskgrønt, som kun er Kobber, der er opløst af Vineddike.

Men den samme Syre har endnu stærkere Tilbøjelighed til at indgaa Forbindelser med alkaliske Stoffer end med Metaller; saasnart derfor de første komme nær til et af de ovenfor omtalte sammensatte Salte, saa nødes Syren til at løse den Forbindelse, hvori den var med Metallet, for at forbinde sig med Alkaliet.

Det metalliske Stof, der er frigjort fra Syren, som holdt det i opløst Tilstand, begynder da at bundfælde og gør Vædsken plumret.

Dersom en af disse Vine er tilsat med Sølverglød, saa vil Syren holde Sølvergløden i opløst Tilstand; men dersom jeg nu hælder noget af den alkaliske Opløsning deri, saa vil denne tvinge Syren til til at frigøre sig, for at forbinde

---

[1]) Ved enhver Forklaring, som man giver et Barn, vil en Smule forudgaaende Tilberedning i høj Grad tjene til at vække dets Opmærksomhed. *R.*

sig med den; Blyet, der ikke mere holdes opløst, vil igen vise sig, gøre Vædsken plumret og endelig bundfælde sig paa Bunden af Glasset.

Dersom der i Vinen hverken findes Bly[1]) eller noget andet Metal, saa vil Alkaliet roligt[2]) forbinde sig med Syren; det hele vil forblive i opløst Tilstand, og der vil ikke ske nogen Bundfælding.

Derpaa hælder jeg noget af min Alkalioplosning først i det ene, dernæst i det andet Glas. Husets egen Vin forbliver klar og gennemsigtig; den anden bliver i samme Øjeblik grumset, og en Time efter ser man tydeligt Blyet bundfældet paa Bunden af Glasset.

Se dér, fortsætter jeg, har du den naturlige og rene Vin, som man kan drikke, og her ser du den forfalskede, som er giftig. Dette opdager man netop ved Hjælp af de Kundskaber, om hvilke du spurgte mig, hvad Nytte de var til: den som forstaar sig godt paa at lave Blæk, forstaar ogsaa at opdage, om Vinene ere forfalskede.

Jeg var meget tilfreds med mit Eksempel. Imidlertid opdagede jeg, at det aldeles ikke havde gjort noget Indtryk paa Drengen. Jeg behøvede lidt Tid for at forstaa, at jeg havde begaaet en Dumhed; thi — uden at tale om, at en tolvaars Dreng umuligt kunde følge min Forklaring — Nytten af dette Forsøg blev ikke indlysende for ham. Da han havde smagt paa begge Vine og fundet dem begge gode, saa forbandt han ingen Forestilling med dette Ord »Forfalskning«, som jeg mente at have forklaret ham saa meget godt. De andre Ord »*usund*«, »*Gift*« havde ikke en Gang nogen Mening for ham; han var her i det samme Tilfælde som han, der fortalte Historien om Lægen Filip: i dette Tilfælde befinde alle Børn sig.

Forholdet mellem Virkning og Aarsag betyder ingen Ting for os, naar vi ikke faa rigtig fat i Sammenhængen; vi bryde os heller ikke om de Goder og Onder, som vi

---

[1]) De Vine, som sælges i Smaapartier hos Vinhandlerne i Paris, ere, skønt de ikke alle ere tilsatte med Sølverglød, sjældent fri for Bly, efterdi Vinhandlernes Diske ere overtrukne med dette Metal, og efterdi Vinen, som hældes i Maalet ved at passere igennem dette og ved at noget bliver hængende ved dette Bly, altid opløser noget af det. Det er mærkeligt, at en saa aabenlys og farlig Misbrug bliver taalt af Politiet. Men det er sandt: de velhavende Folk drikke næppe den Slags Vin og ere altsaa ikke udsatte for at blive forgiftede. *R.*

[2]) Plantesyren er meget mild. Dersom det var en mineralsk Syre, og den tilmed var mindre fortyndet, saa vilde Forbindelsen ikke foregaa uden en Brusning. *R.*

ikke har nogen Forestiling om, eller om de Fornødenheder, vi aldrig har følt Savnet af. Det er umuligt ad den Vej at vække vor Interesse, saa vi sætte Kraft ind paa at naa noget af alt dette. I femten Aars Alderen ser man paa den vises Lyksalighed med samme Øjne, som man i tredive Aars Alderen ser paa Paradisets Herlighed. Forstaar man lige saa lidt det ene som det andet, saa gør man sig kun ringe Umage for at naa noget af det, og selv om man forstaar det, saa vilde man dog kun anstrenge sig meget lidt, dersom man ikke ønskede at naa det eller følte, at det passede En. Det er en let Sag at bevise for et Barn, at det, man vil undervise det i, er nyttigt; men det hjælper kun lidt at bevise det, naar man ikke kan overbevise Barnet. Den kolde Fornuft lader os forgæves billige eller misbillige; det er kun Lidenskaben, der fører os til Handling, og hvorledes kan man lidenskabeligt hige mod de Maal, som man endnu ikke har?

Vis aldrig Barnet noget, som det ikke formaar at indse. Da de voksne Menneskers Liv og Færden er saa godt som helt fremmed for Barnet, saa kan du ikke løfte det op i deres Rækker; det er derfor bedre, at den voksne stiger ned til Barnets Stade. Du kan gerne tænke paa, hvad der kan være til Nytte for det i en senere Alder, men du bør kun tale med det om de Ting, hvis Nytte det allerede nu kan indse. For øvrigt: ingen Sammenligninger med andre Børn, ingen Rivaliseren og ingen Kappestrid — ikke en Gang i Løb — saa snart det begynder at tænke logisk. Jeg ser hundrede Gange hellere, at det slet intet lærer, end at det kun lærer ved Hjælp af Skinsyge og Forfængelighed. Jeg alene mærker mig alle de Fremskridt, som det har gjort hvert Aar og sammenligner dem med det følgende Aars Fremskridt, idet jeg siger til min Elev: du er nu vokset saa mange Linjer; der ser du den Grav, du den Gang sprang over, og den Byrde, du kunde bære; saa langt kunde du kaste en Sten, og denne Bane kunde du gennemløbe i ét Aandedræt, o. s. v.; lad os se, hvad du nu kan gøre. Jeg opmuntrer ham altsaa uden at gøre ham skinsyg paa nogen. Han vil nu se at overgaa sig selv, og han bør det. Jeg ser ikke noget urigtigt i, at han kappes med sig selv.

Jeg hader Bøgerne; de lære os kun at tale om det, som man ikke kender. Der fortælles, at Hermes paa Søjler indgravede Videnskabens Begyndelsesgrunde. Dersom han havde indpræget dem i Menneskenes Hoveder, saa vilde de dér være bevarede gennem Overlevering. Godt uddannede

Hjerner ere de Monumenter, hvor de menneskelige Kundskaber sikrest indgraves.

Skulde der ikke gives et Middel til at samle alle de mange Lærdomme, der findes spredte i saa mange Bøger, og sammenfatte dem i en almindelig Fortælling, som kunde være let at forstaa, interessant at følge, og som kunde virke som Spore endogsaa for Barnealderen? Dersom man nu kunde opfinde en Situation, hvor alle Menneskets naturlige Fornødenheder fremstilledes paa en for Barnets Forstand let fattelig Maade, og hvor Midlerne til at tilfredsstille disse samme Fornødenheder kom frem efterhaanden med den samme Lethed, saa havde man, i et saadant levende og naturligt Billede af denne Tilstand, et Middel til at give Barnets Indbildningskraft den første Øvelse.

Store Filosof! jeg ser allerede din Indbildningskraft staa i Flammer; men du skal ikke gøre dig nogen Ulejlighed. Denne Situation er funden; den er beskreven og — uden at ville fornærme dig — meget bedre, end du selv vilde være i Stand til at beskrive den, i det mindste med mere Sandhed og Simpelhed. Da vi nu absolut skulle have Bøger, saa findes der en saadan, som — efter min Mening — giver os den heldigste Fremstilling af den naturlige Opdragelse. Denne Bog vil være den første, som min Emil læser; den alene vil i lange Tider udgøre hele hans Bogsamling og vil altid dér beholde en fremskudt Plads. Den vil afgive den Tekst, hvortil alle vore naturvidenskabelige Samtaler kun ville tjene som Fortolkninger. Den vil under vore Fremskridt tjene til Prøvesten for vore Domme, og saa længe vor Smag ikke er fordærvet, vil Læsningen af den altid fornøje os. Hvad er nu det for en mærkværdig Bog? Er det Aristoteles? er det Plinius? er det Buffon?[1]) Nej, det er Robinson Crusoe.[2])

Robinson Crusoe paa sin Ø, ganske ene, uden Hjælp af sine Medmennesker og blottet for Redskaber af enhver Slags, men som dog sørger for sit Ophold og sin Bevarelse, ja endog skaffer sig et Slags Velvære, se, det er et interessant Emne for enhver Alder, og som man har tusende Midler til at gøre fornøjelig for Børn. Se nu, hvorledes

---

[1]) *Aristoteles* (384—322 f. Chr.), græsk Filosof og Forfatter. — *Plinius* den ældre, berømt romersk Naturforsker, Forfatter til en Naturhistorie i 37 Bøger. Han omkom ved Vesuvs Udbrud Aar 79 e. Chr. Om Buffon se nærv. Overs. Pag. 155, Noten. *O. A.*

[2]) Robinson Crusoes Forfatter er Daniel de Foe, engelsk Politiker og Skribent. Han er født 1661 og døde i stor Fattigdom i London 1731. *O. A.*

øbden øde Ø, som fra først af tjente mig til Sammenligning, ldbliver til Virkelighed. Jeg indrømmer, at hans Levevis goog Stilling ikke er Samfundsmenneskets og at den sandvæsynligvis heller ikke bliver Emils; men det er ud fra denne, tsat han skal værdsætte alle de andre. Den sikreste Maade littil at hæve sig over Fordommene og lære at dømme sqpaa Grundlag af Tingenes virkelige Forhold, det er at sæsætte sig i en saaden Eneboers Sted og at dømme om alt, sæsaaledes som han med sin egen Tarv for Øje maa dømme.

Naar jeg bortskærer al Fyldekalk fra denne Roman, bliidet jeg lader den begynde med Robinsons Skibbrud i Nærerlheden af hans Ø og slutte med Ankomsten af det Skib, iosom fører ham bort derfra, saa vil den paa én Gang være nEmils Underholdning og Undervisning i hele det Livsafsnit, vdhvorom der her tales. Han maa gerne være helt optaget tsaf den, saa han uophørligt beskæftiger sig med sit Slot, nisine Geder og sine Plantager; alt hvad man i et lignende iTTilfælde maatte vide Besked om, det skal han lære i alle nEnkeltheder, ikke ud af Bøger, men af Tingene. Lad ham nkkun forestille sig, at han selv er Robinson, saa han ser gisig selv klædt i Skind, med en stor Hat paa Hovedet og nsen mægtig Sabel ved Siden, ja, med hele denne Skikkelses vseventyrlige Udrustning med Undtagelse af Parasolen, som snhan ingen Brug har for. Han skal være optaget af at gstage sine Forholdsregler, dersom han skulde mangle dette llseller hint; han maa nøje prøve sin Helts Færd og undersøge, mcom han ikke har glemt noget, eller om der ikke skulde swvære noget, han kunde have gjort bedre, saa han omyhyggeligt mærker sig hans Fejl, for at drage Fordel deraf, tsat han ikke, i et lignende Tilfælde, selv skal gøre sig yskyldig i de samme Fejltagelser. Jeg tvivler nemlig alsdeles ikke om, at han jo vil udkaste Planer til et lignende oForetagende. Det er de skønne Luftkastellers lykkelige lAAlder, hvor man ikke kender nogen anden Lykke end den tsat have det nødvendige til Livets Ophold og saa Friheden.

Ja, alt dette Hjernespind, hvilken Rigdomskilde for en gvlhygtig Mand, som ikke blot har kunnet finde paa det, men sogogsaa forstaaet at gøre det frugtbringende! Barnet er saa tqoptaget af at anlægge sig et Magasin for sin Ø, at det vil swære ivrigere for at lære end Læreren for at undervise. teDet vil vide alt, hvad det har Nytte af at vide, men intet nandet: du behøver ikke længer at lede det, men kun at lomolde igen. Men lad os for øvrigt skynde os med at faa tsdet anbragt paa denne Ø, saalænge det endnu finder sin vLykke indenfor dens Grænser; thi den Dag nærmer sig,

Forestilling om en tænkt Verdensorden, hel modsat den, de ville finde i den nærværende Verden, og som de maa indordne sig under? Giv dem først saadanne Lærdomme, som kunne gøre dem kloge, og lær dem derpaa at dømme om, hvori de andre ere Tosser.«

Dér har du de tilsyneladende skønne Grundsætninger, efter hvilke Fædrenes falske Klogskab arbejder paa at gøre deres Børn til Slaver af de Fordomme, som de fylde dem med, og som gøre dem selv til Legetøj for den tankeløse Hob, som de mene at gøre til Redskab for deres Lidenskaber. Hvormange Ting er det ikke nødvendigt at kende, førend man kommer til at kende Mennesket! — Mennesket er netop den vises sidste Studium, og du vil gøre det til Barnets første Studium! Begynd med at lære Barnet at værdsætte vore Følelser, førend du underviser det om dem. Skal det kaldes at kende en Daarskab, at man tager den for god Fornuft? For at være vis maa man kunne kende, hvad der er uvist. Hvorledes skal dit Barn lære at kende Menneskene, naar det hverken forstaar at bedømme deres Meninger eller udsondre deres Vildfarelser? Det er et Onde at vide Besked om Menneskenes Tanker, naar man ikke véd, om de ere sande eller falske. Lær altsaa først Barnet at kende Tingene i sig selv, og lær det derefter, hvad Værdi de har i vore Øjne: paa den Maade vil det forstaa at sammenligne »hvad man mener« med Sandheden og at hæve sig selv over Hoben; thi man kender ikke Fordommene, naar man selv tager dem op i sig, og man vil ikke være i Stand til at lede Folket, naar man ligner det. Men dersom du begynder med at undervise Barnet om den offentlige Mening, førend du lærer det at bedømme den, saa kan du være sikker paa, at den — trods al din Møje — ogsaa vil blive Barnets Mening, og at du ikke mere vil kunne fortrænge den. Jeg drager altsaa den Slutning: for at gøre et ungt Menneske selvdømmende, er det nødvendigt at udvikle hans Dømmekraft godt, i Stedet for at indpode ham vore Domme.

Man ser nok, at jeg hidtil aldeles ikke har talt med min Elev om Menneskene; han vilde ogsaa være i Besiddelse af alt for megen sund Sans til at kunne forstaa mig. Da han endnu ikke har tilstrækkelig Følelse for sine egne Forhold til sine Medmennesker, saa er han ikke i Stand til ud af sig selv at dømme andre. Han kender ikke noget andet menneskeligt Væsen end sig selv, og saa er han endda meget langt fra at kende sig selv til Bunds; men selv om han kun kan dømme saa smaat om sin egen

Person, saa er i det mindste hans Domme rigtige. Han véd ikke noget om, hvilken Plads der tilkommer andre; men sin egen kender han og fastholder. Jeg har ikke gjort ham afhængig af Samfundets Love og Vedtægter, som han ikke kan have nogen Forstand paa, men derimod lært ham at bøje sig for Nødvendigheden. Han er endnu næsten kun et fysisk Væsen, og som et saadant vil jeg fremdeles behandle ham.

Alle Naturvæsner, alle menneskelige Virksomheder maa han vurdere i Forhold til, som han føler, at de tjene til hans Gavn, hans Sikkerhed, Bevarelse og Velvære. Jernet maa altsaa i hans Øjne have en langt større Værdi end Guldet, og Glas maa være ham værdifuldere end Diamanter. Ligeledes har han meget mere Agtelse for en Skomager eller Murer end for *Lempereur* eller en *Le Blanc* samt alle Europas Juvelerer tilsammen; en Postejbager er i hans Øjne især en meget betydelig Mand, og han gav gerne hele Videnskabernes Akademi for den ringeste Conditor i Longobardergaden. Guldsmedene, Gravørerne og Forgylderne ere, efter hans Mening, ikke andet end Dovenkroppe, der more sig med at lave alskens fuldstændig unyttigt Legeværk; ikke en Gang Urmagerkunsten sætter han videre stor Pris paa. Det lykkelige Barn nyder Tiden uden at være dens Slave; han bruger den uden at kende dens Værdi. Lidenskabernes Ro, der gør, at den for ham altid rinder lige jævnt, er i Nødsfald hans Tidsmaaler.[1]) Da jeg forudsatte, at Emil havde et Ur, ligesom ogsaa, da jeg lod ham græde,[2]) da var det en ganske almindelig Emil, jeg ikkeskildrede, for derved at vejlede andre og gøre mig forstaaelig; thi hvad den virkelige Emil angaar, saa vil han — det Barn, der er saa forskelligt fra andre — aldrig kunne tjene til Eksempel.

Der er en anden, ikke mindre naturlig, men endnu mere fornuftig Maade at tage Tingene paa, den nemlig at værdsætte de forskellige Erhverv efter deres mindre eller større Afhængighed af andre. I første Række sætter man saa de mest uafhængige og i sidste Række dem, der ere mest afhængige af et stort Antal af andre Erhverv. Denne

---

(1) Vi mister Maalestokken for Tiden, naar vore Lidenskaber ville styre dens Løb efter Forgodtbefindende. Den vises Ur er Sindsligevægt og Fred i Sjælen: han er altid punktlig og har altid rede paa sin Tid. *R.*

(2) Se Samtalen mellem Jean-Jaques og Emil ved Montmorency Pag. 229. *O. A.*

Rækkefølge, der giver Anledning til vigtige Overvejelser med Hensyn til den Rangforordning, der gælder i det almindelige Samfund, er lig den foregaaende og undergivet den samme Venden paa Hovedet i det almindelige Omdømme, saa at Beskæftigelsen med Raastofferne er et Erhverv uden Anseelse og næsten uden Fortjeneste; men jo flere Hænder de gaa igennem, desto hæderligere bliver Arbejdet med dem, og dets Pris stiger. Det er ikke det, jeg undersøger, hvorvidt det er sandt, at der til disse finere Haandteringer, som give hine Stoffer den sidste Form, udkræves en større og derfor ogsaa fortjenstligere Dygtighed og Driftighed end til det Første-Arbejde, som bringer dem frem til Brug for Mennesker; men jeg paastaar, at i alle Tilfælde den Haandtering, som er den mest almindelig brugte og uundværligste, uimodsigelig ogsaa er den, der fortjener den største Agtelse, og at det Erhverv, som i mindste Maal trænger til andre Haandteringers Hjælp, fortjener Anseelse fremfor de mere underordnede, fordi det er det mest fri og mest uafhængige. Se her de sande Regler for Vurderingen af Haandteringer og Industri; enhver anden er vilkaarlig og afhængig af Folks Mening.

Den første og agtværdigste af alle Haandteringer er Agerdyrkningen; jeg vilde sætte Smedens i anden og Tømrerens i tredje Række o. s. v. Det Barn, som ikke er vildledt af de almindelige Fordomme, vil netop dømme saaledes. Hvormange vigtige Overvejelser vil vor Emil ikke hente fra sin Robinson! Hvad skal han tænke, naar han ser, at Haandværket kun bliver fuldkomnere ved at dele sig og ved i det uendelige at mangfoldiggøre Værktøjet? Han vil tænke som saa: Alle disse Folk ere dog taabelige i deres Opfindsomhed; man skulde tro, at de vare bange for at bruge deres Arme og deres Fingre til noget; saa meget Værktøj, som de opfinde for at undgaa at bruge dem. For at kunne øve et eneste Haandværk ere de afhængige af tusende andre; enhver Arbejder behøver snart en hel By. Min Kammerat og jeg, vi bruge vor Opfindsomhed til at dygtiggøre os selv; vi lave os intet andet Værktøj, end hvad vi kunne føre med os overalt. Alle disse Folk, der i Paris ere saa stolte af deres Talenter, vilde intet forstaa paa vor Ø; her blev det deres Tur at blive vore Lærlinge.

Min Læser! se nu ikke blot paa paa min Elevs Legemsøvelser og Fingernemhed; men giv Agt paa, hvilken Retning jeg giver hans barnlige Videbegærlighed; læg Mærke til hans Forstand, hans Opfindsomhed, hans Omsigt, ja,

tænk over, hvilket Hoved, jeg søger at danne paa ham. I alt hvad han ser, i alt hvad han foretager sig, vil han forstaa alt; han vil indse Grunden til det altsammen; han vil gaa fra Værktøj til Værktøj og altid komme tilbage til det allerførste; han nøjes ikke med løse Formodninger. Hvad der kræver Forkundskaber, som han ikke er i Besiddelse af, vil han ikke give sig af med at lære: ser han, at man forfærdiger en Fjeder, saa vil han vide, hvorledes man har faaet Staalet fra Jerngruben; ser han nogen samle Stykkerne til en Kiste, saa vil han vide, hvorledes Træet er fældet og gennemsavet; arbejder han selv, saa vil han ved hvert Stykke Værktøj, han bruger, ikke undlade at sige til sig selv: dersom jeg nu ikke havde dette Stykke Værktøj, hvorledes skulde jeg saa bære mig ad med at lave mig et lignende eller med at undvære det?

Naar en Lærer selv i høj Grad interesserer sig for visse Beskæftigelser, saa kommer han let ind i en Vildfarelse, som det kan være vanskeligt at undgaa, den nemlig, altid at forudsætte, at Barnet har samme Tilbøjelighed: pas derfor paa, naar du selv er fyldt af Arbejdets Glæde, at din Elev imidlertid ikke keder sig uden at turde lade sig mærke med det. Barnet bør helt gaa op i, hvad det foretager sig; men du maa helt gaa op i Barnet, iagttage det, uafladelig udspejde det, uden at det mærker det, i Forvejen føle alle dets Fornemmelser og forebygge dem, som det ikke bør kende. Endelig gælder det om at beskæftige det paa en saadan Maade, at det ikke alene føler, at det gør Nytte med alt, hvad det foretager sig, men ogsaa saaledes, at det finder Fornøjelse deri, idet det hele Tiden er i fuld Forstaaelse med, hvad Gavn dets Arbejde er til.

Haandværkernes Samfund omsætter deres egne Frembringelser; Handelssamfundet omsætter Stofferne, og Bankerne Værdipapirer og Penge. Alle disse Begreber høre sammen, og Begyndelsesgrundene ere vi allerede inde i; vi har lagt Grundvolden for alt dette lige fra den første Barndomstid af, ved Hjælp af Gartneren Robert.[1]) Der staar nu tilbage at give disse Forestillinger en større Almindelighed og at udstrække dem til at omfatte flere Eksempler, for at lære ham at forstaa, hvori Handelen i og for sig bestaar og for at gøre den anskuelig for ham ved Hjælp af den Del af Naturhistorien, som omhandler hvert Lands særlige Produkter, samt ved at gaa nøjere ind paa de Haandteringer og Videnskaber, som særlig vedrøre Søfarten,

[1]) Se nærv. Oversætt. Pag. 98 og 99.

og endelig ved at undersøge den større eller mindre Besvær, der er forbunden med Transporten i Forhold til Afstanden mellem Stederne og Beliggenheden af Landene, Havene, Floderne o. s. v.

Intet Samfund kan tænkes muligt uden Handel, ingen Handel uden en fælles Maaleenhed, lige stor overalt. Altsaa har hele Samfundet som sin første Lov en vedtagen Ensartethed og Lighed, hvad enten det gælder Menneskene eller Tingene.

Den vedtagne Lighed mellem Menneskene[1]) — meget forskellig fra den naturlige Lighed — nødvendiggør den positive Retsordning, det vil sige Regering og Love. Et Barns politiske Kundskaber bør være klare og begrænsede; det skal ikke have nogen Forstaaelse af Regering i Almindelighed, uden for saa vidt den vedrører Ejendomsretten, hvorom det allerede har nogen Forestilling.

Den vedtagne Lighed imellem Tingene har ført til Opfindelsen af Penge; thi Penge er kun et Udtryk for Sammenligning af Værdien af Ting af forskellig Slags, og i den Forstand ere Pengene det Baand, der holder Samfundet sammen. Men alt kan være Penge; i gamle Dage var Kvæget det; Muslingeskaller er det hos adskillige Folk; i Sparta brugte man Penge af Jern, i Sverrig har man brugt dem af Læder; hos os bruges Guld og Sølv.

Da Metallerne ere de letteste at transportere, har man almindeligvis valgt dem til Betalingsmiddel ved enhver Handel, og man har præget disse Metalstykker i Penge for at spare sig Umagen med at maale eller veje dem ved hver Handel; thi Præget paa Pengestykket er kun et Bevis for, at det paa denne bestemte Maade prægede Pengestykke har den bestemte Vægt. Alene Fyrsten har Ret til at slaa Mønt, da han alene kan fordre, at hans Bevis skal have Gyldighed overalt i Folket.

Denne Opfindelses Nytte — saaledes forklaret — kan selv den mest indskrænkede fatte. Det er vanskeligt umiddelbart at sammenligne Ting af helt forskellig Natur, for Eksempel Klæde med Kornvarer; men naar man har fundet en fælles Maaleenhed — nemlig Pengene — saa er det let for Fabrikanten og Landmanden at vurdere de Ting, som de ville sælge, efter denne Maaleenhed. Naar saa stort et Stykke Klæde er saa mange Penge værd, og

[1]) Dette afhandles nærmere i »contrat social«, særlig 1. Bog Kap. 6. Her gør Rousseau gældende, at kun den fuldstændigste Opgivelse af alle Særrettigheder til Fordel for det fælles hele kan gøre alle lige i Samfundet. *O. A.*

naar saa meget Korn har den samme Værdi i Penge, saa følger deraf, at Købmanden, som modtager Korn for sit Klæde, gør en Handel, som balancerer. Altsaa er det ved Hjælp af Pengene, at man faar en fælles Maalestok for de forskellige Slags Goder og at man kan sammenligne dem.

Gaa ikke længere end hertil, og indlad dig ikke paa at forklare de moralske Virkninger af denne Ordning. I enhver Sag gælder det om, først til Gavns at fremstille Brugen, førend man viser Misbrugen. Dersom du vil forklare Børnene, hvorledes det, der betegner Tingene, fører til, at Tingene selv forsømmes, hvorledes Penge har affødt alle Indbildningens Hjernespind og hvorledes de Lande, der ere rige paa Penge, maa være fattige paa alt andet, saa behandler du disse Børn ikke alene som Filosofer, men som vise, og du bilder dig ind at kunne gøre det forstaaeligt for dem, som kun faa Tænkere endog har været i Stand til at fatte til Bunds.

Hvilken Overflod af interessante Genstande findes der ikke, mod hvilke man paa denne Maade kan rette sin Lærlings Videbegærlighed uden dog nogensinde at forlade den virkelige og haandgribelige Verden, som ligger indenfor hans Fatteevne, eller finde sig i, at han i sin Aand optager en eneste Forestilling, som han ikke kan fatte! Lærerens Kunst bestaar i, aldrig at lade sine Bemærkninger tværes ud over intetsigende Smaatig, men altid at føre ham ind i de store Forhold, som han en Gang maa kende for at kunne dømme rigtigt om det borgerlige Samfunds gode eller slette Ordning. Man maa forstaa at afpase de Samtaler, man underholder ham med, efter den Aandsretning, man har givet ham. Mange Spørgsmaal, som næppe eller kun løseligt vilde vække en andens Opmærksomhed, kunne hage sig fast og optage Emil igennem Maaneder.

Vi skulde en Dag spise til Middag i et rigt Hus; vi fandt alle Forberedelser til en Fest, mange fremmede, mange Tjenere, mange Retter og en udsøgt og fin Opdækning. Hele dette Nydelses- og Festapparat har noget berusende ved sig, som nok kan gaa til Hovedet, naar man ikke er vant til det. Jeg føler forud det Indtryk, som alt dette vil gøre paa min unge Elev. Under det lange Maaltid, hvor den ene Ret afløser den anden, medens den tusendtungede Samtale larmer rundt om Bordet, hvisker jeg ham i Øret: »gennem hvormange Hænder mener du, at alt dette, som du ser paa dette Bord, har passeret, førend det er kommet her?« Hvilken Sværm af Forestillinger vækker jeg ikke i hans Hjerne ved disse faa Ord! I

samme Øjeblik ere dette berusende Vanvids Dampe afkølede. Han tænker, overvejer, beregner og bryder sit Hoved. Medens Filosoferne, ophedede af Vinen og muligvis af deres Borddamer, vrøvle og te sig som Børn, saa sidder han og filosoferer ganske alene i sit Hjørne; han spørger mig; jeg nægter at svare ham, idet jeg henviser ham til en belejligere Tid; han bliver utaalmodig, glemmer at spise og drikke og brænder efter at komme bort fra Bordet, for i Ro og Mag at kunne tale med mig. Hvilken Opgave for hans Videbegærlighed! hvilket Emne til Undervisning! Hvad vil han, med sin sunde og endnu ufordærvede Dømmekraft, tænke om Luksus, naar han finder, at alle Verdens Egne ere blevne udbyttede, at maaske tyve Millioner Hænder længe har arbejdet, at den maaske har kostet Tusender af Mennesker Livet — og alt dette for at præsentere ham en prunkende Middag, som han om Aftenen skiller sig af med paa et vist afsides Sted?

Du maa omhyggeligt efterforske de hemmelige Slutninger, han i sit Hjerte drager af alle disse Iagttagelser. Er du mindre agtpaagivende, end jeg forudsætter, saa kan han maaske blive fristet til at give sine Overvejelser en anden Retning og at betragte sig selv som en overordentlig vigtig Person, naar han ser saa megen Omhu fra saa mange Sider samvirke for at tilberede hans Middagsmad. Har du en Følelse af, at han vil komme til den Slutning, saa kan du let forebygge den, før den er draget, eller i det mindste straks udviske Indtrykket af den. Da han endnu kun gennem sanselig Nydelse magter at tilegne sig Tingene, saa kan han kun ud af sanselige Forhold dømme om, hvorvidt de passe for ham eller ikke. En Sammenligning imellem et tarveligt og landligt Middagsmaaltid, der er forberedt ved legemlig Bevægelse og krydret med Hunger, Frihed og Glæde, og en saa glimrende og ceremoniel Fest vil være nok til at lade ham føle, at hele denne stive Fest ikke havde noget virkeligt Udbytte at give ham, og da hans Mave lige saa tilfredsstillet forlader Bondens som Rigmandens Bord, saa har det ene ikke noget forud for det andet, som han i Sandhed kan sige om at være noget for ham.

Lad os tænke os, hvad en Hovmester i et saadant Tilfælde kunde have at sige ham. »Forestil dig nu rigtigt levende disse to Maaltider og døm hos dig selv, hvilket af dem du har indtaget med den største Velbehag; ved hvilket af dem har du fundet den største Glæde? ved hvilket har du spist med den største Appetit, tømt dit Glas med

den største Munterhed og lét hjerteligst? hvilket af dem har varet længst uden Kedsomhed og uden at behøve at opfriskes med nye Retter? Læg imidlertid Mærke til Forskellen: dette grove Brød, som du finder at være saa godt, tilberedes af det Korn, som denne Bondemand selv har høstet; hans uklare og simple, men forfriskende og sunde Vin er vokset paa hans eget Vinbjerg; Dækketøjet er lavet af hans egen Hamp, som hans Kone, hans Døtre og Tjenestepiger har spundet i Vinterens Løb; ingen andre Hænder end hans Familjes har bredt hans Dug og dækket hans Bord. Den nærmeste Mølle og det nærmeste Marked ere Grænserne for hans Verden. Hvilken virkelig Glæde har du saa haft af alt det, som de længst bortliggende Lande og de mange Menneskehænder har sat paa det andet Bord? Dersom alt dette ikke har skaffet dig et bedre Maaltid, hvad har du saa vundet ved denne Overflod? hvad har der egentlig været dér for dig? Havde du været Husherren — kunde han tilføje — saa vilde du endog have haft mindre Glæde deraf; thi alt det Besvær med at skulle stille din Nydelse til Skue for andre vilde fuldstændigt have berøvet dig den; du havde haft al Umagen og de al Fornøjelsen«.

Denne Tale kan være meget god; men til Emil dur den ikke; den gaar over hans Fatteevne, og man foreskriver ham ikke, hvad han skal tænke. Tal derfor mere jævnt. Efter disse to Prøver kan du en Morgenstund sige til ham: hvor skulle vi spise til Middag i Dag? skal det være ved dette Bjerg af Sølv, som bedækker de tre Fjerdedele af Bordet og disse Bede af Papirblomster, som man til Dessert bærer omkring paa Spejlglas, mellem disse Kvinder i Fiskebensskørter, der behandle dig som en Dukke og paastaa, at du har sagt, hvad du ikke forstaar? eller skal det hellere være i den Landsby, et Par Mil herfra, hos disse gode Folk, som modtage os saa hjerteligt og give os saa god Føde? Emils Valg er ikke tvivlsomt, for han er intet Vrøvlehoved og ingen Nar; han kan ikke udstaa dette stive ceremonielle Væsen, og vore fine krydrede Retter behage ham slet ikke; men han er altid rede til en Friluftstur, og han sætter stor Pris paa gode Frugter, gode Grøntsager, god Mælk og gode Mennesker.[1]) Mens vi vandre,

[1]) Denne Smag for Landlivet, som jeg forudsætter hos min Elev, er en naturlig Frugt af hans Opdragelse. Han er desuden ikke i Besiddelse af denne lapsede og opstyltede Optræden, som behager Kvinderne saa meget, hvorfor man ikke gør saa megen Stads af ham som af andre Børn. Følgelig befinder han sig ikke videre vel tilpas

kommer Overvejelsen af sig selv. Jeg ser, at denne Sværm af Mennesker, som arbejde paa disse overdaadige Maaltider, rent spilde al deres Møje, eller de tænke næppe paa at fornøje os.

Mine Eksempler — gode nok maaske i ét Tilfælde — ville i tusend andre Tilfælde være ubegribelige. Har man fattet Aanden i dem, vil man let kunne variere dem efter Behov. Valget afhænger af Studiet af hvert Barns ejendommelige Begavelse, og dette Studium afhænger igen af den Lejlighed, man giver denne til at vise sig. Man skal ikke indbilde sig, at man i de tre til fire Aar, som vi her har at udfylde, kan give selv det lykkeligt begavede Barn et Begreb om al Kunst og alle Grene af Naturvidenskaben, saa at det kan være tilstrækkeligt for det til en Gang at lære sig det altsammen selv; men idet vi saaledes lade alle de Ting, som det er af Vigtighed for det at vide, passere forbi det, saa sætte vi det i Stand lil at udvikle sin Smag, sine Evner og til at gøre de første Skridt i den Retning, som dets Begavelse fører det, og at vise os den Vej, som vi maa bane for det, for at understøtte Naturen.

En anden Fordel ved denne Kæde af vistnok begrænsede, men dog vigtige Kundskaber, er den, at vi vise ham dem i deres Forbindelse og indbyrdes Forhold, anvise dem alle deres rette Plads i hans Vurdering af dem og forebygge hos ham de Fordomme, som de fleste Mennesker nære for de Talenter, som de pleje, og imod dem, som de forsømme. Den, som til Bunds ser Ordenen i Helheden, ser ogsaa den Plads, hvor enhver Del hører hen. Den, som er godt hjemme i en enkelt Del og som kender den til Bunds, kan være en lærd Mand; den første er et selvstændigt og selvdømmende Menneske, og du erindrer jo nok, at hvad vi har foresat os at opnaa, er ikke saa meget Viden som Evne til at dømme selv.

Men hvordan dette nu end forholder sig, saa er min Metode uafhængig af mine Eksempler; den er grundet paa Omfanget af de menneskelige Evner i de forskellige Alderstrin og paa Valget af de Beskæftigelser, der svare til

---

imellem dem og morer sig mindre godt i deres Selskab, hvis Ynde han endnu ikke er i Stand til at føle. Jeg tager mig vel i Agt for at lære ham at kysse dem paa Haanden og sige dem smigrende Artigheder; ikke en Gang lærer jeg ham at vise dem det skyldige Hensyn fremfor Mænd. Jeg har gjort mig det til en ubrydelig Lov, ikke at fordre noget af ham, hvis Begrundelse ligger udenfor hans Fatteevne, og det er ikke let at begrunde for et Barn, hvorfor man skal behandle det ene Køn anderledes end det andet. *R.*

Evnerne. Jeg tror, at man let kunde finde en anden Metode, med hvilken man syntes at gøre det bedre; men dersom den var daarligere afpasset efter Slægten, Alderen eller Kønnet, saa tvivler jeg om, at den vilde føre til det samme heldige Udfald.

Ved Begyndelsen af denne anden Periode, har vi brugt Overskuddet af den Kraft, som ikke var nødvendig til vort eget Behov, til at føre os ud over os selv; vi har svunget os op til Himlen; vi har maalt Jorden og indsamlet Naturens Love, ja — med ét Ord — vi har helt gennemstrejfet Øen: nu komme vi tilbage til os selv; vi nærme os umærkeligt vor Bolig. Hvilken Lykke, om vi, idet vi træde ind i den, ikke finde den taget i Besiddelse af Fjenden, som truer os og som bereder sig paa at bemægtige sig den!

Hvad staar der nu tilbage for os at gøre, efter at vi har iagttaget alt det, som omgiver os? at omsætte alt det, vi kunne tilegne os, til vort Gavn og at gøre os vor Videbegærlighed nyttig for vort Velvære. Vi har indtil nu anskaffet os en Forsyning af Værktøj af enhver Slags uden at vide, hvilke Slags vi har Brug for. Selv om de ere unyttige for os selv, saa kunde de muligvis være til Brug for andre, og maaske kunde vi til Gengæld faa Brug for deres. Paa den Maade finde vi alle vor Regning ved denne Byttehandel; men for at kunne gøre den, maa vi have Kendskab til hverandres Fornødenheder. Enhver maa forstaa, hvad han har Brug for af de andres, og hvad han kan tilbyde dem igen. Lad os tænke os ti Mennesker, hvoraf enhver har ti Fornødenheder. Enhver maa altsaa, for sine Fornødenheders Skyld, lægge sig efter ti Slags Arbejder; men, i Betragtning af Forskellen i Begavelse og Evner, ville nogle af disse Arbejder lykkes mindre godt for én, andre for en anden. Alle ville gøre det samme, skønt deres Anlæg gaa i forskellige Retninger, og de ville alle være daarligt tjente dermed. Lad os danne et Forbund af disse ti Mennesker og lad enhver, til Gavn for sig selv og de ni andre, lægge sig efter den Syssel, som passer ham bedst; saa vil jo enhver drage Fordel af de andres Evner, som om han selv var i Besiddelse af dem alle; enhver vil fuldkommengøre sin Duelighed ved fortsat Øvelse, og det vil komme dertil, at alle ti ikke blot ville være godt forsørgede; men de ville endog have Overflod til at meddele andre. Her har vi det aabenbare Princip for alle vore Institutioner. Det er nu ikke min Hensigt her at undersøge

og prøve Følgerne deraf; dette har jeg gjort i et andet Skrift.[1])

Efter denne Grundsætning kunde et Menneske, som vilde betragte sig selv som et isoleret Væsen, der ikke vilde være afhængigt af noget som helst, men i alle Ting hjælpe sig selv, kun være et elendigt Væsen. Det vilde ikke en Gang være muligt for det at være til; thi hvorfra skulde det tage det fornødne, naar det fandt den hele Jord dækket af »mit og dit« og ikke ejede andet end sit eget Legeme? Ved at gaa ud af Naturtilstanden tvinge vi vore Medmennesker til at gøre ligesaa; ingen kan forblive der imod de andres Vilje, og det vilde bogstaveligt være at gaa ud af den, naar man vilde blive i den, trods det umulige i at leve der; thi Naturens første Lov er Omsorgen for vor Selvopholdelse.

Paa denne Maade danner sig i Barnets Aand lidt efter lidt Forestillingerne om Samfundsforholdene, endog førend det kan være et virkeligt og aktivt Medlem af Samfundet. Emil indser, at for at kunne faa de Redskaber, som han har Brug for, behøver han ogsaa dem, som andre har Brug for, for at han, igennem en Byttehandel, kan erholde de Ting, som ere nødvendige for ham, men som ere i de andres Besiddelse. Jeg fører ham let til at føle Nødvendigheden af disse Tuskhandler og til at sætte sig i Stand til at drage Fordel af dem.

»*Deres Excellence! jeg skal dog leve*«, sagde en ulykkelig satirisk Forfatter til en Minister, som bebrejdede ham det æreløse ved hans Levevej. »*Jeg indser ikke, at det er nødvendigt*«, gensvarede den højtstillede Mand ham koldt. Dette Svar — ypperligt for en Minister — havde i enhver andens Mund været umenneskeligt og usandt.[2]) Ethvert Menneske maa kunne leve. Denne Begrundelse, der vistnok for enhver enkelt er mere eller mindre vægtig, eftersom han er i Besiddelse af større eller mindre Menneskelighed, synes mig uigendriveligt for den, som anvender det paa sig selv. Da Rædslen for Døden er den stærkeste af alle de Rædsler, som Naturen indgyder os, saa følger deraf, at i Kraft af den er alt tilladt for den, der ikke har nogen anden Mulighed til at kunne opholde Livet. De Grundsætninger,

[1]) I hans »Afhandling om Oprindelsen og Grundene til Uligheden imellem Menneskene«. Skriftet fremkom i Anledning af en Prisopgave fra Akademiet i Dijon 1853. *O. A.*

[2]) I Følge Voltaire skulle disse Repliker være faldne mellem den platte Smædeskriver Abbed *Desfontaine* og Grev *d'Argenson*. (Dr. Sallwürks Oversætt. af Emile I, Pag. 247, Noten).

i Følge hvilke det dydige Menneske lærer at ringeagte sit Liv og at opofre det for sin Pligt, ere langt borte fra denne oprindelige Enfold. Lykkelige ere de Folk, imellem hvem man kan være god uden Anstrengelse og retfærdig uden Dyd! Findes der en saa elendig Stat i Verden, hvor ikke enhver kan leve uden at gøre ondt og hvis Borgere ere Keltringe af Nødvendighed, saa er det ikke Forbryderen, man bør hænge, men det er den, som tvinger ham til at blive det.

Saasnart Emil véd, hvad Livet er, skal min første Omsorg være at lære ham at bevare det. Hidtil har jeg intet Skel sat mellem Stand, Rang og Lykkens Goder, og jeg vil i Fremtiden heller næppe gøre det, fordi et Menneske er et Menneske i alle Stænder, fordi den rige ikke har større Mave end den fattige og ikke fordøjer bedre end han, fordi Herren ikke har længere eller stærkere Arme end hans Træl, fordi en Stormand ikke er større end en Mand af Folket, og endelig fordi de naturlige Fornødenheder ere ens overalt, hvorfor Midlerne til deres Tilfredsstillelse maa være lige for alle. Afpas Menneskets Opdragelse efter Mennesket og ikke efter det, han ikke er. Ser du ikke, at ved at arbejde paa at danne det udelukkende til at passe ind i én Stand, gør du det ubrugeligt for alle de andre, og at du — om Skæbnen vil det — kun har arbejdet paa at gøre det ulykkeligt? Gives der noget mere latterligt end en Naadigherre, der er bleven en Tigger, og som i sin Elendighed bærer paa alle sine Standsfordomme? Kan der tænkes noget foragteligere end en Rigmand, der er bleven forarmet og som — ihukommende den Foragt, man skylder Fattigdommen — føler sig sat paa det laveste Trin imellem Menneskene? Den ene har ikke nogen anden Tilflugt end den at blive en aabenbar Keltring, og den anden kun den at blive en krybende »ærbødigst Tjener«, begge med den skønne Talemaade: »*jeg skal dog leve*«.

Du stoler paa den nuværende Samfundsorden uden at tænke paa, at denne Samfundsorden er udsat for uundgaaelige Omvæltninger og at det er dig umuligt at forudse eller forebygge, hvad der kan møde dine Børn. Den store bliver lille, den rige fattig, og Fyrsten bliver Undersaat: ere Skæbnens Slag saa sjældne, at du tør regne paa at blive fritaget for dem? Vi nærme os en kritisk Tid og Revolutionens Tidsalder.[1]) Hvem kan svare for, hvad der

[1]) Jeg anser det for umuligt, at Europas store Monarkier endnu har lang Fremtid for sig: de har alle glimret, men enhver Stat, som

da vil hænde sig? Alt hvad Mennesker har skabt kunne Mennesker omstyrte: kun de Præg, som Naturen paatrykker, ere uudslettelige; men Naturen skaber hverken Fyrster, Rigmænd eller Naadigherrer. Hvad skal saa den i Ringhed nedstyrtede Satrap gøre, som du kun har opdraget til Storhed? Hvad skal hin Skatteforpagter gøre i sin Fattigdom, der kun forstaar at leve af Guldet? Hvad skal — blottet for alt — dette indbildske Dummerhoved tage sig for, der ikke forstaar at tage sig selv og sine Kræfter i Brug, men som har sat sit Væsen ind paa alt det, der ikke er ham selv? Lykkelig er den, som da forstaar at forlade den Stilling, som forlader ham, og blive et Menneske til Trods for Skæbnen! Man rose saa meget, man vil, den overvundne Konge, som i Raseri vil begrave sig under Levningerne af sin Trone; jeg foragter ham; jeg ser, at han kun eksisterer i Glansen af sin Krone, og at han ingen Ting er, naar han ikke er Konge; men den, som mister den og kan undvære den, er med det samme hævet over den. Fra Kongens Rang, som en Usling, en slet Karl eller en Nar kan udfylde lige saa godt som en anden, stiger han op til Menneskets Stand, som kun faa Mennesker forstaa at udfylde. Da triumferer han over Skæbnen, han trodser den; han skylder kun sig selv Tak, og selv om han intet andet har at vise frem end sig selv, er han dog ikke et Nul; han *er* noget. Ja, jeg sætter Kongen af Syrakus som Skolemester i Korinth[1]), og Kongen af Makedonien som Skriver i Rom[2]), hundrede Gange højere end en ulykkelig Tarquinius,[3]) der ikke véd, hvad der skal blive af ham, naar han ikke regerer, eller Arvingen efter Besidderen af tre Kongedømmer,[4]) en Bold for enhver, der vover at for-

---

glimrer, er det paa Hældningen med. For denne min Mening har jeg andre, mere særlige Grunde, end denne Grundregel; men her er ikke Tid og Sted til at komme frem med dem, og enhver ser dem ogsaa kun altfor godt. *R.*

[1]) *Dionysios*, der i Midten af 4. Aarhundrede efter et tyrannisk og eventyrligt Voldsherredømme til sidst, tvungen af Carthaginienserne, maatte trække sig tilbage til Privatlivet i Korinth. Han skal — efter at have sat sin Formue overstyr — dér have ernæret sig som Skolemester.

[2]) *Alexander*, en Søn af Makedonerkongen Perseus, der døde i romersk Fangenskab. Alexander ernærede sig en Tid lang som Drejer og senere som Skriver for Øvrigheden i Alba.

[3]) Roms sidste Konge *Tarquinus Superbus*, der, efter at være forjaget fra Rom levede i Landflygtighed i *Caire* i Etrurien.

[4]) Prætendenten Jakob III's Søn *Karl Edvard*, der, efter en mislykket Rejsning af Skotterne og Nederlaget ved *Culloden* 1746, flakkede om

nærme ham i hans Elendighed, og som flakker om fra Hof til Hof, søgende efter Hjælp overalt, men som overalt møder Haan, fordi han ikke forstaar sig paa noget andet end den ene Levevej, som ikke længer eksisterer for ham.

Mennesket og Borgeren — hvad han saa end er — har intet andet Gode at tilføre Samfundet end sig selv. Alle hans andre Goder ere allerede i Samfundet, enten han er der eller ej, og naar en Mand er rig, saa kan han enten bruge at nyde sin Rigdom, eller ogsaa maa han lade alle andre nyde den sammen med ham. I første Tilfælde stjæler han fra andre, hvad han berøver sig selv, og i det andet Tilfælde giver han dem intet. Hans Gæld til Samfundet bliver den samme, saa længe han kun betaler den med sit Gods. »Men min Fader har jo dog, ved at vinde Velfærd, tjent Samfundet». . . . Lad gaa! han har betalt sin Gæld, men ikke din. Du skylder andre mere, end dersom du var født fattig, efterdi du er begunstiget fra Fødslen af. Det er ikke retfærdigt, at det, som ét Menneske har indbragt for Samfundet, fritager et andet for sin Gæld til Velfærd; thi enhver, der skylder Samfundet sig selv hel og holden, kan kun betale for sig, og ingen Fader kan paa sin Søn overføre Ret til at være unyttig for sine Medmennesker. Men dog er det — efter din Mening — det samme gør ved at overdrage ham sine Rigdomme, der jo ere Beviset og Lønnen for Arbejdet. Den, som i Ørkesløshed fortærer det, som han ikke selv har erhvervet, stjæler det, og en Rentier, hvem Staten betaler for ingen Ting at udrette, er i mine Øjne ikke meget forskellig fra en Røver, som lever paa de rejsendes Bekostning. Udenfor Samfundet, hvor Mennesket lever alene og ikke skylder nogen noget, har det Ret til at leve efter Behag; men i Samfundet, hvor Velfærd nødvendigvis lever paa andres Bekostning, skylder det Samfundet ved sit Arbejde at betale for sit Underhold; herfra gives ingen Undtagelser. At arbejde er altsaa en uafviselig Pligt for Samfundsmennesket. Enhver Borger, der er en Dagdriver, er en Bedrager, hvad enten han saa er rig eller fattig, mægtig eller svag.

Af alle de Beskæftigelser, der kunne tjene til Menneskenes Underhold, er Haandens Arbejde det, der mest nærmer sig Naturstanden; af alle Livsstillinger er Haand-

---

i Skotland, Frankrig og Italien. Han døde i Florents 1788 af Drukkenskab. — I Amsterdammerudgaven staar i Teksten: »Arving og Søn af en mægtig Konge«, og der sigtes til Partherkongen Phraates Søn. Rettelsen er imidlertid foretaget allerede i Neaulmes Udgave 1762. *O. A.*

værkerens den mest uafhængige af Lykken og af Menneskene. Haandværkeren er kun afhængig af sit Arbejde; han er fri, ligesaa fri som Landmanden er ufri; thi denne er bunden til sin Mark, hvis Høst er prisgivet andres Forgodtbefindende. Fjenden, Fyrsten, en mægtig Nabo eller en Proces kan berøve ham denne Mark; med denne Mark kan man drille og ærgre ham paa tusend Maader; men overalt, hvor man vil plage Haandværkeren, er hans Bylt snart pakket; han tager sine Arme med sig og gaar sin Vej. Alligevel er Agerdyrkningen Menneskets første Haandtering; den er den hæderligste, den nyttigste og følgelig den ædleste, som kan udøves. Jeg siger ikke til Emil: lær Agerdyrkningen; thi han forstaar den allerede. Han er fortrolig med alle landlige Arbejder; det er med dem, han har begyndt, og det er til dem, han stadig vender tilbage. Jeg siger derfor til ham: dyrk Arven fra dine Fædre. Men dersom du mister denne Arv, eller dersom du slet ikke havde den, hvad saa? — lær et Haandværk.

Et Haandværk for min Søn! min Søn Haandværker! Min Herre! hvad tænker De paa? Jeg tænker meget længere frem end De, min Frue! De tænker paa at føre ham dertil, at han aldrig kan andet end være en Lord, en Marquis, en Fyrste og maaske en Dag mindre end ingen Ting; men jeg, jeg vil give ham en Rang, som hædrer ham alle Dage; jeg vil hæve ham op til Menneskets Stand, og hvad De end kan have at sige dertil, saa vil han som saadan finde færre Ligemænd end med alle de Titler, som De vil give ham.

Bogstaven slaar ihjel, men Aanden gør levende. Det gælder mindre om at lære et Haandværk for at forstaa det, end om at besejre de Fordomme, som foragte det. »Du vil aldrig nogen Sinde blive nødt til at arbejde for Føden«. Vel! saa meget værre, saa meget desto værre for dig! Men lige meget, arbejd ikke af Nød, men arbejd for Hæderens Skyld. Stig ned til Haandværkerens Stand for at hæve dig over din egen. For at blive Herre over Skæbnen og alle Ting, saa begynd med at gøre dig uafhængig af dem. For at kunne herske igennem den almindelige Mening, saa begynd med at herske over den.

Husk paa, at det er ikke en særlig Begavelse, jeg forlanger af dig; det er et Haandværk, et virkeligt Haandværk; en ren mekanisk Færdighed, hvor Hænderne arbejde mere end Hovedet, og som ikke fører til den store Lykke, men med hvilken man kan undvære denne. I Huse, der ere højt hævede over Udsigten til Næringssorger, har jeg set

Fædre drive deres Forsynlighed saavidt, at de samtidig med at sørge for at undervise deres Børn, har draget Omsorg for at forsyne dem med Kundskaber, som de — i givet Fald — kunde gøre Brug af for at bjerge Føden. Disse forsynlige Fædre tro at gøre noget meget godt; de bidrette intet; thi den Nødhjælp, som de tænke at sikre deres Børn, er afhængig af den samme Lykke, som de mente at gøre dem uafhængige af; thi dersom den, som er Besiddelse af alle disse skønne Talenter, ikke kommer i saa gunstige Omstændigheder, at han kan gøre Brug af dem, saa vil han gaa under i Elendighed lige saa godt, som om han slet ikke havde dem.

Er der Tale om at bruge Smaakneb og Intriger, saa kan man lige saa godt bruge dem til at passe paa sine Rigdomme og Overflod som til at vinde dem igen og arbejde sig op af Elendigheden til sin tabte Stilling. Dersom du dyrker en Kunst, som er afhængig af Kunstnerberømmelse, eller dersom du særlig uddanner dig for Emneder, som man kun kan opnaa ved andres Gunst, hvad Nytte har du saa af alt dette, saafremt du — dygtig forarget over Verdens Krogveje — foragter de Midler, uden hvilke man ikke kan opnaa dem? Du har maaske studeret Politik og Diplomati; ja, det kan jo være meget godt; men hvad vil du gøre med disse Kundskaber, dersom du ikke forstaar at finde Vej ind til Ministrene, til Hofdamerne og Kontorcheferne; dersom du ikke har Nøglen til at behage dem, eller dersom de allesammen finde, at du ikke er den Gavtyv, som de kunne bruge? Du er maaske Arkitekt eller Maler; lad gaa! men din Dygtighed maa jo dog komme til Folks Kundskab. Tror du, det gaar saadan uden videre at faa et Arbejde paa Udstillingen? Nej, det gaar ikke saaledes til! Du maa være Akademiker; du maa endog være protegeret for at opnaa en dunkel Plads i en eller anden Krog. Lad du kun Lineal og Pensel ligge, tag en Vogn og kør fra Dør til Dør: saaledes er det, man vinder Berømmelse. Og du maa vide, at alle disse berømte Døre har Schweizere eller Portnere, der kun forstaa Fingersproget, og hvis Øre sidde i deres Hænder. Vil du undervise i det, som du har lært; vil du være Lærer i Geografi, Mathematik, Sprog, Musik eller Tegning, saa maa du jo finde nogle Skoler og følgelig nogle Fortalere. Du kan trygt regne med, at det er vigtigere at være en Markskriger end en dygtig Mand, og at du altid vil blive et Drog, dersom du ikke forstaar dig paa anden Kunst end Kniin egen.

Du ser altsaa, hvor solide alle disse glimrende Tilflugter ere, og hvor mange andre, der ere nødvendige, for at du kan faa nogen Gavn af hine. Og hvad vil du saa blive til i denne letfærdige Fornedrelse? Genvordighederne ville ydmyge dig uden at belære dig. Du bliver end mere en Spilleboldt for den offentlige Mening, og hvorledes vil du da kunne hæve dig over de Fordomme, der ere Dommere over din Skæbne? Hvorledes vil du være i Stand til at kunne foragte den Lavhed og de Laster, som du behøver for at kunne leve? Du var før kun afhængig af Rigdommen; nu er du afhængig af de rige; du har kun gjort dit Slaveri værre og gjort din Elendighed tungere endnu. Du er nu fattig uden at være fri, og det er den værste Stilling et Menneske kan komme i.

Men dersom du, i Stedet for at ville leve af disse høje Videnskaber, der kun ere til for at give Sjælen, men ikke Legemet Føde, i Nødsfald kun tager din Tilflugt til dine Hænder og til den Brug, du forstaar at gøre af dem, saa ville alle disse Vanskeligheder svinde og alle Kunstgreb bliver overflødige; Hjælpen vil altid være rede i det Øjeblik, du har Brug for den; Retskaffenhed og Hæderlighed ville ikke længer være nogen Hindring for at kunne leve. Du behøver hverken at være feig eller at lyve for de store, bukke og krybe for Keltringerne, nedværdige dig til lav Smiger for Alverden, eller laane eller stjæle, hvad der omtrent kommer ud paa et, naar man ingen Ting har. Andres Mening rører dig ikke; du behøver ikke at gøre nogen din Opvartning, snakke Narrene efter Munden, bukke for Schweizeren, betale eller — hvad der er endnu værre — smigre for Kourtisanen. Lad Slynglerne kun styre med de store Sager, hvad vedkommer det dig? det hindrer jo ikke, at du, i dit tilbagetrukne Liv kan være en hæderlig Mand og have det daglige Brød. Du kan træde ind i det første det bedste Værksted, hvis Haandværk du har lært, og sige: »Mester! jeg behøver Arbejde«. »Kammerat! sæt dig dér, arbejd!« Førend Middagstimen kommer, har du fortjent din Middagsmad. Dersom du er flittig og ædruelig, vil du inden otte Dage have tjent, hvad du behøver for at leve andre otte Dage. Du har levet fri, sund, sandt, arbejdsomt og retfærdigt. Det er ikke at spilde sin Tid, naar man bruger den saaledes.

Jeg vil bestemt, at Emil skal lære et Haandværk. Et hæderligt Haandværk i det mindste? vil du sige. Hvad skal dette sige? er ethvert almennyttigt Haandværk ikke hæderligt? Han skal hverken være Gravør, Forgylder eller

Lakerer, saaledes som Lockes Adelsmand;[1]) han skal hverken være Musiker, Skuespiller eller Forfatter.[2]) Med Undtagelse af disse, eller andre lignende Haandteringer, maa han vælge, hvilken han vil: jeg vil ikke lægge noget Tryk paa ham. Han maa hellere blive Skomager end Digter; han maa hellere slaa Sten ved Landvejene end lave Porcelainsblomster. «Men Politibetjente«, vil du sige, »Spioner og Skarprettere ere jo ogsaa nyttige Folk. Det er Regeringens Skyld, naar de ikke ere det«. Lad os gaa videre, jeg har Uret: det er ikke tilstrækkeligt at vælge en nyttig Haandtering; den maa ikke kræve af de Folk, som udøve den, at de skulle besidde sjælelige Egenskaber, der ere forhadte og uforenelige med Menneskelighed. Altsaa — jeg vender tilbage til mit første Udtryk — lad os vælge et hæderligt Haandværk; men lad os altid huske paa, at der gives ingen Hæderlighed, uden den ogsaa gør Gavn.

En af dette Aarhundredes berømte Forfattere,[3]) hvis Bøger ere fulde af skønne Projekter, men vidne om et begrænset Syn, har — som alle Parter af hans Kirkesamfund — aflagt det Løfte ikke at gifte sig; men da han nu er mere samvittighedsfuld end de andre med Hensyn til Ægteskabsbrud, saa har han — efter hvad man fortæller — taget det Parti at holde smukke Tjenestepiger, ved hvem han efter Evne genopretter den Krænkelse, som han ved denne ubesindige Forpligtelse har tilføjet sit Køn. Han betragtede det som en Borgerpligt at forsyne Fædrelandet med nye Borgere, og med den Skat, som han saaledes betalte det, befolkede han Arbejderklassen. Saasnart disse Børn havde den fornødne Alder, lod han dem lære et Haandværk efter deres Smag, idet han kun udelukkede de Professioner, der ere ørkesløse og værdiløse eller underkastede Moden, saadanne for Eksempel som Parykmagerprofessionen, som jo ikke altid vil være nødvendig, men kan blive unyttig fra den ene Dag til den anden, saalænge Naturen ikke nægter at forsyne os med Haar.

(1) Landadelsmanden foreslaar Locke at lægge sig efter Havedyrkning, Tømrer-, Snedker- eller Drejerhaandværket. Opholder han sig i længere Tid ad Gangen i Byen, bør han lære at gravere i Jern, Messing eller Sølv o. s. v. (Locke, Sallwürks Oversætt. § 201—209). *O. A.*

(2) Men du er det jo selv, vil man sige. Ja, til min Ulykke er jeg det, indrømmer jeg; men mine Fejlgreb, for hvilke jeg tænker at have bødet tilstrækkeligt, ere ingen Grund for andre til at gøre ligesaa. Jeg skriver ikke for at undskylde mine Fejl, men for at forhindre mine Læsere fra at efterligne dem. *R.*

(3) Abbed *Saint-Pierre,* berømt Utopist, Fredstankens Fader. (1658—1743). *O. A.*

Her har vi den Aand, som bør lede os i Valget af Emils Haandværk, eller snarere lede ham, da det ikke er os, der skulle træffe Valget; men da de Grundsætninger, som han har indsuget, ville vedligeholde hos ham en naturlig Foragt for unyttige Ting, saa vil han aldrig bruge sin Tid til Arbejde uden Værd, og han kender kun den Værdi ved Tingene, som deres virkelige Nytte giver dem; han behøver et Haandværk, som kan være brugeligt for Robinson paa hans Ø.

Ved at føre Naturens og Kunstens Frembringelser frem for et Barn, ved at anspore dets Videbegærlighed og følge det derhen, hvor denne fører det, opnaar man den Fordel at kunne studere dets Smag, Lyst og Tilbøjelighed og at faa at se den første Gnist af dets Særbegavelse, hvis det har nogen saadan, som er afgjort fremtrædende. Men der er en almindelig Vildfarelse her, som man bør vare sig imod, og den bestaar i, at man straks skriver *det* paa Talentets Regning, der kun er en Følge af, at Barnet tilfældigvis har haft Lejlighed til at se dette eller hint, og man tager saa det for en udpræget Tilbøjelighed for denne eller hin Kunst, som kun er den for Mennesket og Aben fælles Sans for at efterligne, og som rent mekanisk fører dem begge til at ville gøre alt det, som de se at blive gjort, uden rigtig at vide, hvad det er godt for. Verden er fuld af Haandværkere og især af Kunstnere, som ikke har noget naturligt Anlæg for den Kunst, som de udøve, og hvori man i den unge Alder har skubbet dem ind, idet man enten har bestemt sig dertil af andre Hensyn eller er bleven narret af en tilsyneladende Iver, som ligesaa godt vilde have ført dem imod enhver anden Kunst, dersom de havde set nogen udøve den. En hører en Tromme og tror straks han dur til General; en anden ser, at man bygger, og vil være Bygmester. Enhver føler Kald til den Haandtering, han ser blive udøvet, naar han da tror om den, at den nyder nogen Anseelse.

Jeg har kendt en Tjener, som, ved at se sin Herre male og tegne, satte sig i Hovedet, at han ogsaa vilde være Maler og Tegner. Fra dette Øjeblik af, at han havde fattet denne Beslutning, greb han Blyanten, som han kun lagde til Side for at gribe Penslen, og den slipper han ikke, saalænge han lever. Uden Undervisning og uden Regler gav han sig til at tegne alt, hvad der faldt ham i Hænderne. Tre hele Aar tilbragte han utrættelig over disse Smørerier, uden at noget andet end hans Tjeneste kunde rive ham derfra og uden nogen Sinde at lade sig afskrække af, at

hans middelmaadige Anlæg kun tillader ham at gøre ube-
tydelige Fremskridt. Hele seks Maaneder igennem, i en
brændende hed Sommer, har jeg set ham i et lille For-
værelse mod Syd, hvor man var nærved at kvæles bare
ved at gaa der igennem; han sad som muret fast paa sin
Stol Dagen igennem foran en Kugle, som han tegnede og
atter tegnede; han tog fat og begyndte forfra uden Ophør
med en uovervindelig Haardnakkethed, lige indtil han havde
faaet Rundingen saa god, at han følte sig tilfreds med sit
Arbejde. Understøttet af sin Herre og vejledet af en
Kunstner, naaede han endelig til at kunne kaste Livréet
og leve af sin Pensel. Indtil et vist Punkt kan Udholden-
heden erstatte det manglende Talent: han naaede denne
Grænse, men vil aldrig komme over den. Denne hæderlige
Ungersvends Taalmodighed og Energi ere rosværdige. Han
vil altid nyde Agtelse for sin Flid, sin Troskab og sine
gode Sæder; men han vil aldrig naa at male andet end
Dørstykker. Hvem vilde vel ikke være bleven narret af
hans Energi og have taget den for et virkeligt Talent?
Der er en meget stor Forskel paa det at have Lyst til et
Arbejde og saa paa at have Anlæg for det. Der skal langt
finere Iagttagelser til, end man tænker, for at være sikker
paa et Barns virkelige Geni og Tilbøjelighed, som nemlig i
langt højere Grad røbe hans Lyster end hans Anlæg; men
man dømmer altid ud fra de første, fordi man mangler
Forstand paa at studere de sidste. Jeg kunde ønske, at
en Mand, som havde den rette Forstaaelse deraf, vilde
skrive os en Afhandling om den Kunst at iagttage
Børnene. Denne Kunst vilde det være meget vigtigt at
lære: Fædrene og Mødrene kende ikke en Gang Begyndel-
sesgrundene.

Men vi lægge maaske her altfor stor Vægt paa Valget
af en Haandtering. Da det kun gælder et Haandens Ar-
bejde, er dette Valg ikke vanskeligt for Emil, og hans
Læretid er allerede halvt fuldendt ved de Øvelser, som vi
indtil dette Øjeblik har beskæftiget ham med. Hvad vil
du, han skal tage fat paa? han er beredt til alt: han for-
staar allerede at haandtere Spade og Hakke; han forstaar
at bruge Drejeladet, Hammeren, Høvlen og Filen; alt Slags
Værktøj er han allerede fortrolig med. Det gælder nu
meget mere om, at han i Brugen af nogle af disse Red-
skaber erhverver sig en tilstrækkelig Færdighed og Lethed,
saa han i Hurtighed kommer paa Højde med de dygtige
Arbejdere i dette Haandværk, og i denne Henseende har
han et stort Fortrin for dem alle, da han har et smidigt

Legeme og bøjelige Lemmer, saa han uden Besvær kan indtage alle Slags Stillinger og uden Anstrengelse kan holde ud i alle disse forskellige Bevægelser. Ydermere ere hans Organer gode og vel øvede; alt det mekaniske ved disse Haandværk er han allerede kendt med. For at kunne arbejde som en Mester, mangler der ham kun at blive vant til det, og denne Vane behøver han kun Tid for at faa. Hvilket af de Haandværk, vi har at vælge imellem, vil han nu give sig tilstrækkelig god Tid til, for at skaffe sig Færdighed deri? Det er kun derom, det nu drejer sig.

Giv den voksne Mand et Haandværk, som passer sig for hans Køn og giv den unge et, som passer for hans Alder; enhver Profession, der kræver et stillesiddende Stueliv og som forkæler hans Legeme og gør det blødagtigt, vil hverken behage ham eller passe for ham. Ingen Ungersvend faar af sig selv Lyst til at blive Skræder; der skal Kunstgreb til for at faa en ung Knegt til at give sig i Lag med denne Kvindehaandtering, for hvilken han ikke er skabt.[1]) Naal og Kaarde kunne ikke haandteres af de samme Hænder. Dersom jeg var Enehersker, vilde jeg aldrig tillade, at Syning eller Naalearbejde overhovedet udførtes af andre end Kvinder eller halte, der ere nødte til at beskæftige sig ligesom disse. Selv under den Forudsætning, at Eunuker ere nødvendige, finder jeg det meget taabeligt af Østerlænderne selv at gøre Mennesker dertil. Hvorfor kunne de ikke nøjes med dem, som Naturen har frembragt, disse Sværme af fejge Mennesker, som den har gjort til Gildinger i deres Hjerter? der vilde blive flere, end der var Brug for. Ethvert svagt, zart, frygtsomt Menneske har Naturen dømt til det stillesiddende Liv; et saadant Menneske er skabt til at leve imellem Kvinder eller paa denne Maade. Befatter det sig med en af de Haandteringer, der egentlig høre dem til — naa, ja, ja, og er det aldeles nødvendigt at have veritable Eunuker, saa kan man jo gøre de Mænd dertil, som vanære deres Køn ved at befatte sig med Beskæftigelser, som ikke passe sig for dem. Deres Valg vidner om, at Naturen har taget fejl: ret denne Fejltagelse paa den ene eller den anden Maade; det vil altid være godt gjort.

Et Haandværk, som er usundt, vil jeg forbyde min Elev; men jeg vil ikke forbyde ham, hverken de besværlige

[1]) Der var ingen Skrædere hos Oldtidsfolkene: Mændenes Klæder syedes hjemme af Kvinderne. *R.*

eller farlige Haandteringer; de øve paa én Gang baade Kraften og Modet; de egne sig udelukkende for Mænd, og Kvinderne gøre heller ingen Fordring paa dem: hvorfor skammer man sig da ikke ved at trænge sig ind i deres Beskæftigelser?

Luctantur paucæ, comedunt coliphia paucæ;
Vos lanam trahitis, calathisque peracta refertis
Vellera . . .[1])

I Italien ser man ingen Kvinder i Butikerne, og man kan ikke forestille sig noget mere trist Syn end Gaderne i dette Land, naar man er vant til Gaderne i Frankrig og England. Da jeg saa Modehandlere sælge Damerne Baand, Hovedpynt, Haarnet og Cheniller, saa fandt jeg, at disse fine Prydelser toge sig noget komiske ud i de grove Hænder, der ere skabte til at trække Blæsebælgen og slaa paa Ambolten. Jeg sagde ved mig selv: »I dette Land burde Kvinderne tage Oprejsning ved at aabne Boder for Forhandling og Reparation af Vaaben. Lad dog enhver forarbejde og sælge de Vaaben, som passer sig for hans Køn; men for at have Forstand paa Vaaben, maa man forbruge dem.

Unge Mand! lad dine Arbejder bære Præget af en Mands Haand. Lær med kraftig Arm at føre Økse og Saug, at tilhugge en Bjælke, at stige op paa det øverste af et Hus, lægge Mønningsbjælken og fastgøre den til Spær og Spanter; kald saa paa din Søster og bed hende komme og hjælpe dig med dit Arbejde, ligesom hun forlangte din Hjælp til sit Broderi.

Jeg fortæller mine ærede Samtidige alt for meget, føler det; men jeg lader mig jo stundom drage af Konsekventsernes Styrke. Dersom en Mand skammer sig for at arbejde for alles Øjne med sin Høvl og med sit Skødskind paa, saa kan jeg ikke se andet og mere i ham end en Træl af Folks Mening, parat til at rødme over at gøre Gavn, saasnart man hitter paa at gøre sig lystig over hæderlige Folk. Lad os dog kun give efter for Fædrenes Fordomme alt det, som ikke faar skadelig Indflydelse paa Børnenes Dommen. For at hædre alle nyttige Haandteringer, er det ikke nødvendigt at udøve dem alle; det er tilstrækkeligt, at man ikke undervurderer nogen af dem. Har man frit Valg og intet andet bestemmer os, hvorfor skulde man saa

[1]) Juvenals Satirer II, 53 ff.
Kun faa er de Kvinder, som kæmpe og spise Kæmpernes Brød;
Men I spinde Uld og bære i Smaaknrve bort den spundne
Uld . . .

imellem Haandteringer af lige Rang ikke tage Hensyn til Lyst, Tilbøjelighed og Hensigtsmæssighed. Metalarbejder ere nyttige, endog de nyttigste af alle; dersom ingen særlig Grund tvang mig dertil, vilde jeg dog ikke gøre din Søn hverken til Beslagsmed, Klejnsmed eller Grovsmed. Jeg vilde ikke gerne se ham i Smedjen i en Kyklops Skikkelse. Af samme Grund vilde jeg ikke gøre ham til Murer, endnu mindre til Skomager. Alle Slags Haandværk skulle vistnok udøves; men kan man vælge, maa man ogsaa tage Hensyn til Renligheden; thi her er det ikke Folks Mening, der spørges om; paa dette Punkt er det Sanserne, der træffe Afgørelsen. Endelig ynder jeg heller ikke disse aandløse Beskæftigelser, hvor Arbejderne uden Omtanke, næsten som Automater altid udføre det samme Arbejde med deres Hænder; saaledes for Eksempel, Vævere, Strømpevævere og Stensavere: hvad Gavn skulde det være til at beskæftige tænkende Mennesker med den Slags Haandteringer? det er én Maskine, som driver en anden.

Alt vel overvejet saa jeg helst, at min Elevs Smag gik i Retnig af Snedkerhaandværket. Det er renligt, nyttigt og kan drives i Hjemmet; det holder i tilstrækkelig Grad hans Legeme i Virksomhed; det kræver Behændighed og Opfindsomhed af Arbejderen, og endskønt Nytten er det bestemmende med Hensyn til Arbejdets Form, saa er dog hverken Finhed eller Smag udelukket.

Dersom tilfældigvis din Elevs Naturbegavelse afgjort pegede i Retning af spekulative Forskninger, saa vil jeg ikke dadle, om man gav ham en Beskæftigelse, der stemmede med hans Tilbøjeligheder; lad ham i saa Tilfælde for Eksempel lære at forfærdige matematiske Instrumenter, Briller, Kikkerter, eller andet lignende.

Naar Emil skal lære sit Haandværk, vil jeg lære det sammen med ham; thi jeg er overbevist om, at han ikke vil lære det godt, uden at vi lære det i Fællesskab. Vi give os altsaa begge i Lære, og vi forlange ikke at blive behandlede som Herrer, men som virkelige Læredrenge, der ikke ere det bare for Løjer: hvorfor skulde vi ikke være det for ramme Alvor? Czar Peter var Tømmersvend paa Værftet og Trommeslager i sin egen Hær: mener du, at denne ikke var lige saa meget værd som du efter sin Fødsel eller efter sin Fortjeneste? Du forstaar nok, at det aldeles ikke er Emil, jeg siger dette til; det er til dig, hvem du saa end maa være.

Uheldigvis kunne vi ikke tilbringe hele vor Tid ved Høvlebænken. Vi ere ikke blot i Lære som Arbejdere, vi

ere i Lære som Mennesker, og det sidste Kalds Læretid er baade mojsommeligere og længere end det førstes. Hvorledes skulle vi nu indrette os? Skulle vi tage en Lærer i Høvling en Time daglig, ligesom man tager en Danselærer? Nej, saa vilde vi ikke være Læredrenge, men Skoledrenge, og vor Ærgerrighed gaar ikke saa meget ud paa at lære Snedkerhaandværket som paa at hæve os op i Snedkerens Stand. Jeg er derfor af den Mening, at vi hver Uge, én eller to Gange i det mindste, tilbringe hele Dagen hos Mesteren, saa at vi maa staa op lige saa tidligt som han, at vi kunne være ved Arbejdet før ham, og saaledes, at vi spise ved hans Bord, arbejde efter hans Befaling og, efter at have nydt den Ære at spise til Aften med hans Familje, gaa hjem, om vi ville, og lægge os i vore egne haarde Senge. Se, saaledes lærer man flere Ting paa én Gang, og saaledes øver man sig i Haandens Arbejde uden at forsømme, hvad man for øvrigt har at lære.

Lader os jævnt og ligefrem gøre det rigtige. Lader os dog ikke, i vor Omhu for at besejre Forfængeligheden, fremkalde den. At hovmode sig af at have overvundet Fordommene er i Grunden at underkaste sig dem. Man fortæller, at Storherren — efter gammel Skik i det ottomanske Hus — er forpligtet til at arbejde med sine Hænder, og enhver forstaar, at de Arbejder, som ere udførte af en kongelig Haand, ikke kunne være Mesterværker. Dog uddeler han rundhaandet disse Mesterværker til Portens Stormænd, og Arbejdet bliver betalt efter Arbejderens Stand. Det mislige, som jeg ser heri, er ikke denne saakaldte Udsuresning; thi den er tværtimod et Gode. Ved at tvinge sine Stormænd til at give ham Del i alt det, de har plyndret Folket for, bliver denne Fyrste saa meget mindre nødt til indirekte at plukke Folket. Dette er en nødvendig Forsmildelse ved Enevoldsherredømmet, uden hvilken denne hensædselsfulde Styrelse ikke vilde holde sig.

Det virkelig mislige ved en saadan Skik er den Forestilling, som det giver denne stakkels Mand om hans Dygtighed. Ligesom Kong Midas ser han alt, hvad han rører ved, forvandle sig til Guld; men han lægger ikke Mærke til, hvilke Øren der derved vokse frem paa ham. For at vedevare Ørene korte paa Emil, maa vi passe paa, at hans Hænder ikke faa denne rige Evne, saa at det, som han forfærdiger, ikke vurderes efter Arbejderen, men efter Arbejdet. Jeg vil aldrig taale, at man bedømmer hans Arbejde paa anden Maade, end ved at sammenligne det med dygode Mesteres Arbejde. Værdien af hans Arbejde skal

rette sig efter, hvad Værd Arbejdet har i sig selv og ikke derefter, at han har udført det. Sig kun om det, som han har udført godt: »*Se, dette er godt gjort*«, men du maa ikke tilføje: »*hvem har gjort det?*« Dersom han selv med en hoven og selvtilfreds Mine skulde sige: »*det er mig som har lavet det*«, saa skal du svare ganske koldt: »*du eller en anden, det er ligegyldigt; det er i Sandhed et vel udført Stykke Arbejde*«.

Gode Moder! tag dig i Agt for Løgnene, som man disker op med for dig. Dersom din Søn véd meget, saa vær mistroisk lige over for alt, hvad han véd; har han den Ulykke at blive opdraget i Paris og at være rig, saa er han fortabt. Saavidt som der dér findes dygtige Kunstnere, vil han besidde alle deres Talenter; men borte fra dem vil han ingen Talenter have. I Paris forstaar den rige alt; det er kun den fattige, der er uvidende. Denne Hovedstad er fuld af Dilettanter og især af Dilettantinder, som udføre deres Værker paa samme Maade som Hr. Guillaume opfandt sine Farver.[1]) Jeg kender her tre hæderlige Undtagelser blandt Mændene, og der er muligvis flere; men imellem Kvinderne kender jeg ingen, og jeg tvivler om, at der er nogen. I Almindelighed skaffer man sig Navn i Kunsten som i Advocatkaaben; man bliver Kunstner og Kunstkritiker, som man bliver Doctor juris og Øvrighedsperson.

Dersom det en Gang blev Mode at forstaa sig paa et Haandværk, saa vilde eders Børn snart forstaa sig paa et uden at lære det: de vilde blive Mestre ligesom Raadsherrerne i Zürich. Bort med alt dette Formvæsen for Emils Vedkommende; intet Skin, altid Virkeligheden. Lad os ikke tale om, hvad han forstaar, men at han lærer i Stilhed. Han maa altid gøre sit Mesterstykke, og dog aldrig blive Mester; ikke blot af Navn, men ved sit Arbejde skal han vise sig som Arbejder.

Hvis det indtil dette Punkt er lykkedes mig at gøre mig forstaaet, saa maa man ogsaa kunne begribe, hvorledes jeg, ved at vænne min Elev til Legemsøvelser og Haandens Arbejde, umærkelig giver ham Tilbøjelighed til Overvejelse og Eftertanke, for derved at skabe en Modvægt i ham mod den Ladhed, som er en ligefrem Følge af hans Ligegyldighed for andre Menneskers Domme og af hans Lidenskabsløshed. Han maa arbejde som en Bonde og tænke som en Filosof

[1]) Ordsprogsmæssig Talemaade om en, der tillægger sig Æren for en andens Fortjeneste. Mester *Guillaume* er en Figur i *Advocat Patelin*, Komedie fra 15. Aarhundrede. (Anm. af Dr. E. Sallwürk, se hans Emil I, Pag. 260.

for ikke at blive lige saa lad som en vild. Opdragelsens
største Hemmelighed er den at mage det saa, at de legemlige
Øvelser altid føles som en Forfriskelse ovenpaa de aandelige
og omvendt.

Men vi maa vogte os for, før Tiden dertil er kommen,
at give Undervisning om noget, der kræver større Aands-
modenhed. Emil vil ikke ret længe have været Arbejder,
før han af sig selv føler den Ulighed i Livsstillingen, som
han fra først af kun har skimtet. I Kraft af de Grund-
sætninger, som jeg giver ham, og som ligge indenfor hans
Fatteevne, vil det ogsaa blive min Tur at blive undersøgt
af ham. Da han modtager alt af mig, og da han ser sig
selv saa nær den Stand, der er de fattiges, saa vil han
vide, hvorfor jeg staar den saa fjern. Han vil maaske, før
jeg aner det, komme med adskillige vanskelige Spørgs-
maal: »De er rig; De har selv sagt mig det, og jeg ser
det. En rig skylder ogsaa Samfundet sit Arbejde, efterdi
han er et Menneske; men nu De, hvad udretter De for
Samfundet?« Hvad skal nu en fornuftig Hovmester svare
dertil? Jeg véd det ikke. Han kunde maaske være taabelig
nok til at tale med Barnet om den Omhu, han viser det.
For mit Vedkommende vil jeg lade Værkstedet trække mig
brud af Kniben. »Det er et udmærket Spørgsmaal, kære
Emil! Jeg lover dig, at jeg, hvad mig angaar, vil svare
dig derpaa, naar du for dit eget Vedkommende kan finde
et Svar, som du er tilfreds med. Jeg vil imidlertid gøre
mig Umage for at ofre dig og de fattige alt, hvad jeg har
tilovers, og at forfærdige et Bord eller en Bænk om Ugen,
for dog at være til nogen Nytte«.

Se, nu ere vi komne tilbage til os selv. Vort Barn er
rede til at træde ud af sin Barndom og til igen at blive
et Væsen for sig. Han føler mere, end nogensinde før,
den Nødvendighed, der knytter ham til Tingene. Han be-
gyndte med at øve sit Legeme og sine Sanser; siden har
vi øvet hans Aand og hans Dømmekraft. Endelig har vi
bragt Forbindelse til Veje imellem Brugen af hans Lemmer
og hans Sjæleevner; vi har dannet et handlende og tæn-
kende Væsen; for at fuldende Mennesket staar der nu kun
tilbage for os at danne et elskende og følende Væsen, det
vil sige at fuldkommengøre Fornuften ved Hjælp af Følelsen.
Men førend vi komme ind i denne ny Tingenes Orden,[1])
ville vi kaste et Blik tilbage paa den, vi forlade, og se saa
nøjagtigt som muligt, hvor langt vi ere komne.

[1]) I Ynglingealderen nemlig. Dette afhandles i fjerde Bog. *O. A.*

Vor Elev var fra først af kun modtagelig for Sanseindtryk; nu har han Forestillinger (Ideer); han følte kun, nu dømmer han. Thi ud af Sammenligningen mellem flere paa hinanden følgende eller samtidige Sansninger og ud af den Dom, som man fælder derom, fødes en Slags blandet eller sammensat Sansning, som jeg kalder Forestilling (Idé).

Det er Maaden at danne Ideerne paa, som giver Menneskeaanden sit ejendommelige Præg (Karakter). Den Aand, som kun danner sig sine Forestillinger efter de virkelige Forhold, er en solid Aand; den, som nøjes med tilsyneladende virkelige Forhold, er en overfladisk Aand; den, som værdsætte dem galt, er en uklar Aand; den, som opdigter indbildte Forhold, der hverken har Virkelighed eller Sandsynlighed, er en Nar; den, som slet ikke anstiller nogen Sammenligning, er et Fjog. Den større eller mindre Aandfuldhed og Forstand hos Menneskene aabenbarer sig igennem den større eller mindre Dygtighed til at kunne sammenligne de forskellige Forestillinger og udfinde de rette Forhold o. s. v.

De usammensatte Forestillinger bestaa kun i Sansninger, som man har sammenlignet med hverandre indbyrdes. Saavel ved de usammensatte som ved de sammensatte Sansninger fældes der Domme, og det er dem, jeg kalder usammensatte Forestillinger. I Sansningen er Dommen rent passiv; den stadfæster kun, at man føler det, som man føler. Saasnart der bliver Tale om Forstaaelsen af Sanseindtrykket, eller om Forestilling, saa er Dommen aktiv; den sammenholder, sammenligner og bestemmer de Omstændigheder, som Sansningen intet bestemmer om. Der har vi hele Forskellen, men den er stor. Naturen bedrager os aldrig; det er altid os selv, der bedrage os. [1])

Jeg tænker mig, at der for et otteaars Barn serveres Is; Barnet fører Skeen til Munden uden at vide, hvad det er, og da det isner i Tænderne, skriger det: *Av, det brænder*

---

[1]) I sin Oversættelse (I, Pag. 262) af Emile skriver Dr. E. Sallwürk i en Note, at der efter *G. Petitain* i Stedet for de to sidste Afsnit (fra »Det er Maaden . . .) i Originalhaandskriftet skal have staaet: »Jeg erklærer det for umuligt, at vore Sanser kunne bedrage os; thi det er altid sandt, at vi føle, hvad vi føle, og deri har Epikuræerne Ret. Sansningerne forlede os kun til Vildfarelse ved de Domme, som vi finde for godt at fælde om Aarsagerne til disse Sansninger eller om deres indbyrdes Forhold eller om de Genstandes Natur, som vi derigennem blive var. Deri ligger Epikuræernes Vildfarelse, at de paastaa, at vore Domme om Sansningerne aldrig kunne være falske. Vi sanse vore Sanseindtryk, men vore Domme sanse vi ikke; men dem frembringe vi selv.

mig! Det modtager et meget stærkt Sanseindtryk; men da det ikke kender noget stærkere end Ildens Hede, saa tror det, at det er den, det føler. Imidlertid skuffes det; Kuldegysningen smerter det, men brænder det ikke, og disse to Sansefornemmelser ligne ikke hinanden, da de, der har prøvet dem begge, ikke forveksle dem. Det er altsaa ikke Sanseindtrykket, som narrer Barnet; men det er den Dom, som det fælder om dem.

Paa lignende Maade gaar det dem, der første Gang ser et Spejl eller en optisk Maskine, eller den, som midt om Vinteren eller Sommeren træder ned i en dyb Kælder, eller som dypper enten en meget varm eller meget kold Haand i lunkent Vand, eller den, som lader en lille Kugle rulle mellem to Fingre over Kors, o. s. v. Dersom han nøjes med at sige, hvad han iagttager eller føler, saa er hans Dom rent passiv, og det er umuligt, at han kan bedrages; men naar han ud fra det, han ser, dømmer om selve Sagen, saa er hans Dom aktiv; han sammenligner og opstiller ad Slutningens Vej Forhold, som han ikke har iagttaget; da bedrager han sig eller kan gøre det. For at rette eller forebygge Vildfarelsen, behøver man Erfaringen.

Vis en Nat din Elev Skyerne, som ere imellem ham og Maanen; han vil tro, at det er Maanen, som gaar i den modsatte Retning, og at Skyerne staa stille. Han vil tro det ved en forhastet Slutning, efterdi han i Almindelighed ser, at det mere er de smaa end de store Genstande, som bevæge sig, og efterdi Skyerne synes ham større end Maanen, hvis Afstand han ikke er i Stand til at bedømme. Naar han fra en Baad, der er i Fart, betragter Strandbredden et Stykke borte, vil han forledes til den modsatte Vildfarelse og tro, at Landet løber. Da han nemlig ikke føler sig selv i Bevægelse, betragter han Baaden, Havet eller Floden og hele sin Synkres som et ubevægeligt hele, hvoraf den Strandbred, som han ser bevæge sig, kun synes ham en Del.

Den første Gang et Barn ser en Stok, hvis ene Halvdel er stukket ned i Vand, vil det se en brækket Stok. Sansningen er sand og undlader ikke at være det, selv om vi ikke kendte Aarsagen til dette Fænomen. Dersom du altsaa spørger det om, hvad det ser, vil det svare: »*En brækket Stok*«, og det er sandt; thi det er aldeles sikkert, at det har Sanseindtrykket af en brækket Stok. Men naar det — vildledt af sin Dom — gaar videre og efter at have forsikret, at det er en brækket Stok, nu tillige for-

sikrer, at hvad det saa, i Virkeligheden var en brækket Stok, saa siger det noget, der ikke er sandt. Hvorfor det? fordi det da bliver handlende og ikke længer dømmer efter, hvad det ser, men i Kraft af en Slutning, idet det paastaar, at hvad det ikke sansede, nemlig den Dom, som det modtog gennem én Sans, vilde blive bekræftet af en anden.

Efterdi alle vore Vildfarelser komme af vore Domme, saa er det klart, at dersom vi ikke behøvede at dømme, saa behøvede vi heller ikke at lære noget; vi vilde aldrig komme i det Tilfælde, at vi skuffedes; vi vilde være langt lykkeligere i vor Uvidenhed, end vi kunne være det i vor Viden. Hvem vil nægte, at de lærde vide rigtig Besked om tusende Ting, som de uvidende aldrig ville faa Besked om? Men ere de lærde derfor nærmere ved Sandheden? Nej, tværtimod! jo længer de komme frem, desto mere fjerne de sig fra den; efterdi den forfængelige Higen efter at dømme endnu gør større Fremskridt end Oplysningen, saa kommer enhver Sandhed, som de tilegne sig, med hundrede falske Domme i Følge. Det er saa soleklart, at Europas lærde Selskaber ikke ere andet end offentlige Løgnskoler, og der findes ganske sikkert langt flere Vildfarelser i Videnskabernes Akademi end i et helt Folk af Huroner.[1])

Efterdi Menneskene bedrage sig desto mere, jo mere de lære, saa er Uvidenheden det eneste Middel til at undgaa Vildfarelsen. Døm ikke om noget, og du vil aldrig tage fejl. Dette er Naturens saa vel som Fornuftens Lære. Med Undtagelse af det meget lille Antal af umiddelbare og let iagttagelige Forhold, som Tingene staa i til os, har vi af Naturen en afgjort Ligegyldighed for hele Resten. En vild vilde ikke gaa et Skridt for at se Virkningen af den skønneste Maskine eller alle Elektricitetens Vidundere. »*Hvad kommer det mig ved?*« er for den vilde den almindeligste og for den vise den fornuftigste Talemaade.

Men ulykkeligvis passer denne Talemaade os ikke længer. Alt muligt er os saare vigtigt, siden vi ere blevne afhængige af alt, og vor Videbegærlighed vokser nødvendigvis med vort Behov. Se, dette er Grunden til, at jeg tillægger Filosofen en meget stor Videbegærlighed, men den vilde ingen. Denne har nemlig ikke Brug for noget Menneske; den anden trænger til hele Verden og fremfor alt til Beundrere.

Man vil maaske paastaa, at jeg gaar udenfor Naturen;

---

[1]) Huroner kaldte Franskmændene en fordum mægtig Indianerstamme i Nord-Amerika. *O. A.*

det tror jeg aldeles ikke. Naturen vælger sine Redskaber og ordner dem ikke efter, hvad man mener, men efter hvad der er fornødent. Dog, Fornødenhederne forandre sig med Menneskenes Stilling. Der er stor Forskel paa Naturmennesket, som lever i Naturstanden, og Naturmennesket, som lever i det ordnede Samfund. Emil er ikke en vild, som man kan forvise ud i Ørkenen; han er en vild, som er opdraget til at bo i Byerne Han maa vide at finde dér, hvad han behøver, forstaa at drage Fordel af disses Beboere og at leve — om end ikke som de — saa dog i det mindste med dem.

Da han nu befinder sig midt imellem saa mange nye Forhold, som han er afhængig af, saa maa han jo — hvad enten han vil eller ej — fælde sine Domme; derfor lære vi ham altsaa at dømme rigtigt.

Den bedste Maade at lære at dømme rigtigt paa er den, som fører til, at vi gøre vore Erfaringer saa jævnt som muligt og til at kunne undvære dem uden at falde i Vildfarelser. Deraf følger, at vi — efter længe at have ladet den ene Sans stadfæste den andens Iagttagelser — endnu behøve at lære at lade hver Sans for sig kontrollere sine Iagttagelser uden at bebøve at tage sin Tilflugt til en anden Sans: da vil enhver Sansning give os en Forestilling, og denne Forestilling vil altid være overensstemmende med Sandheden.. Det er denne Slags Erfaringer, hvormed jeg har stræbt at fylde denne tredje Alder af det menneskelige Liv.

Denne Maade at gaa frem paa fordrer en Taalmodighed og en Oversigt, som faa Lærere ere i Besiddelse af, og uden hvilke Eleven aldrig lære at dømme. Naar denne for Eksempel lader sig skuffe af Fænomenet med den brækkede Stok, og du da, for at vise ham hans Fejltagelse, skynder dig med at trække Stokken op af Vandet, saa kan du maaske bringe ham ud af hans Vildfarelse; men hvad lærer du ham? ikke andet, end hvad han snart vilde lære sig selv. Men det er jo netop det, man skal hjælpe ham til! Det gælder ikke saa meget om at lære ham en Sandhed som at vise ham, hvorledes man skal bære sig ad for altid at finde Sandheden. For netop at undervise ham bedre, skal man ikke for hastigt bringe ham ud af hans Vildfarelse. Lad os tage Emil og mig til Eksempel.

For det første fejler det ikke, at ethvert paa almindelig Maade opdraget Barn vil besvare det andet af de to forudsatte Spørgsmaal bekræftende. »Det er sikkerlig«, vil det sige, »en brækket Stok«. Jeg tvivler meget paa, at

sikrer, at hvad det saa, i Virkeligheden var en brækket Stok, saa siger det noget, der ikke er sandt. Hvorfor det? fordi det da bliver handlende og ikke længer dømmer efter, hvad det ser, men i Kraft af en Slutning, idet det paastaar, at hvad det ikke sansede, nemlig den Dom, som det modtog gennem én Sans, vilde blive bekræftet af en anden.

Efterdi alle vore Vildfarelser komme af vore Domme, saa er det klart, at dersom vi ikke behøvede at dømme, saa behøvede vi heller ikke at lære noget; vi vilde aldrig komme i det Tilfælde, at vi skuffedes; vi vilde være langt lykkeligere i vor Uvidenhed, end vi kunne være det i vor Viden. Hvem vil nægte, at de lærde vide rigtig Besked om tusende Ting, som de uvidende aldrig ville faa Besked om? Men ere de lærde derfor nærmere ved Sandheden? Nej, tværtimod! jo længer de komme frem, desto mere fjerne de sig fra den; efterdi den forfængelige Higen efter at dømme endnu gør større Fremskridt end Oplysningen, saa kommer enhver Sandhed, som de tilegne sig, med hundrede falske Domme i Følge. Det er saa soleklart, at Europas lærde Selskaber ikke ere andet end offentlige Løgnskoler, og der findes ganske sikkert langt flere Vildfarelser i Videnskabernes Akademi end i et helt Folk af Huroner.[1])

Efterdi Menneskene bedrage sig desto mere, jo mere de lære, saa er Uvidenheden det eneste Middel til at undgaa Vildfarelsen. Døm ikke om noget, og du vil aldrig tage fejl. Dette er Naturens saa vel som Fornuftens Lære. Med Undtagelse af det meget lille Antal af umiddelbare og let iagttagelige Forhold, som Tingene staa i til os, har vi af Naturen en afgjort Ligegyldighed for hele Resten. En vild vilde ikke gaa et Skridt for at se Virkningen af den skønneste Maskine eller alle Elektricitetens Vidundere. »*Hvad kommer det mig ved?*« er for den vilde den almindeligste og for den vise den fornuftigste Talemaade.

Men ulykkeligvis passer denne Talemaade os ikke længer. Alt muligt er os saare vigtigt, siden vi ere blevne afhængige af alt, og vor Videbegærlighed vokser nødvendigvis med vort Behov. Se, dette er Grunden til, at jeg tillægger Filosofen en meget stor Videbegærlighed, men den vilde ingen. Denne har nemlig ikke Brug for noget Menneske; den anden trænger til hele Verden og fremfor alt til Beundrere.

Man vil maaske paastaa, at jeg gaar udenfor Naturen;

---

[1]) Huroner kaldte Franskmændene en fordum mægtig Indianerstamme i Nord-Amerika. *O. A.*

det tror jeg aldeles ikke. Naturen vælger sine Redskaber og ordner dem ikke efter, hvad man mener, men efter hvad der er fornødent. Dog, Fornødenhederne forandre sig med Menneskenes Stilling. Der er stor Forskel paa Naturmennesket, som lever i Naturstanden, og Naturmennesket, som lever i det ordnede Samfund. Emil er ikke en vild, som man kan forvise ud i Ørkenen; han er en vild, som er opdraget til at bo i Byerne Han maa vide at finde dér, hvad han behøver, forstaa at drage Fordel af disses Beboere og at leve — om end ikke som de — saa dog i det mindste med dem.

Da han nu befinder sig midt imellem saa mange nye Forhold, som han er afhængig af, saa maa han jo — hvad enten han vil eller ej — fælde sine Domme; derfor lære vi ham altsaa at dømme rigtigt.

Den bedste Maade at lære at dømme rigtigt paa er den, som fører til, at vi gøre vore Erfaringer saa jævnt som muligt og til at kunne undvære dem uden at falde i Vildfarelser. Deraf følger, at vi — efter længe at have ladet den ene Sans stadfæste den andens Iagttagelser — endnu behøve at lære at lade hver Sans for sig kontrollere sine Iagttagelser uden at bebøve at tage sin Tilflugt til en anden Sans: da vil enhver Sansning give os en Forestilling, og denne Forestilling vil altid være overensstemmende med Sandheden.. Det er denne Slags Erfaringer, hvormed jeg har stræbt at fylde denne tredje Alder af det menneskelige Liv.

Denne Maade at gaa frem paa fordrer en Taalmodighed og en Oversigt, som faa Lærere ere i Besiddelse af, og uden hvilke Eleven aldrig lære at dømme. Naar denne for Eksempel lader sig skuffe af Fænomenet med den brækkede Stok, og du da, for at vise ham hans Fejltagelse, skynder dig med at trække Stokken op af Vandet, saa kan du maaske bringe ham ud af hans Vildfarelse; men hvad lærer du ham? ikke andet, end hvad han snart vilde lære sig selv. Men det er jo netop det, man skal hjælpe ham til! Det gælder ikke saa meget om at lære ham en Sandhed som at vise ham, hvorledes man skal bære sig ad for altid at finde Sandheden. For netop at undervise ham bedre, skal man ikke for hastigt bringe ham ud af hans Vildfarelse. Lad os tage Emil og mig til Eksempel.

For det første fejler det ikke, at ethvert paa almindelig Maade opdraget Barn vil besvare det andet af de to forudsatte Spørgsmaal bekræftende. »Det er sikkerlig«, vil det sige, »en brækket Stok«. Jeg tvivler meget paa, at

Emil vil give mig det samme Svar. Da han ikke ser, at det er nødvendigt, hverken at være lærd eller synes at være det, saa skynder han sig aldrig med at fælde sin Dom. Han dømmer kun, efter at han er kommet til Klarhed, men denne er han i dette Tilfælde langt fra at finde, da han véd, hvormeget vore Domme om det, der viser sig for vore Øjne, ere beheftede med Illusion, selv bare i Perspektivet.

Da han dernæst véd af Erfaring, at mine let henkastede Spørgsmaal altid har en Hensigt, som han ikke lige straks faar Øje paa, saa er han aldeles ikke kommet i Vane med at svare paa dem hen i Vejret; han er tværtimod lidt betænkelig ved dem, er opmærksom og undersøger dem med stor Omhyggelighed, førend han svarer. Han kommer aldrig med et Svar, som han ikke selv er tilfreds med, og han er vanskelig at tilfredsstille. Endelig plager hverken han eller jeg os med at ville vide Besked om alt muligt; det er os alene om at gøre, at vi ikke komme ind i nogen Vildfarelse. Vi vilde blive meget mere flove ved at lade os afspise med en daarlig Grund end ved i det hele slet ikke at kunne finde nogen. »*Jeg véd det ikke*« er en Talemaade, som hyppigt bruges af os begge to, og som vi saa ofte gentage, at det ikke koster os nogen Overvindelse at ty til den. Men sæt ogsaa, at dette tankeløse Svar skulde slippe ham ud af Munden, eller at han gik uden om Spørgsmaalet ved Hjælp af vort meget bekvemme »*Jeg véd det ikke*«, saa vilde mit Svar dog blive det samme: lad os se, lad os undersøge det.

Denne Stok, hvis ene Halvdel er under Vand, staar i en lodret Stilling. For nu at faa at vide, om den er brækket, saaledes som det synes, ja, hvormeget har vi ikke, som vi kunne gøre, førend vi tage den op af Vandet eller berøre den med Haanden!

1. Først gaa vi helt rundt om Stokken og se da, at Bruddet drejer sig med os. Det forandrer sig altsaa kun efter vort Øje, men man kan da ikke sætte Legemer i Bevægelse ved at se paa dem.
2. Vi se derpaa aldeles lodret ned ad den Del af Stokken, som er ovenfor Vandet; nu er Stokken ikke længer krum; den Stokende, som er nærmest vort Øje, skjuler nøjagtigt den anden Ende.[1]) Har vort Øje da rettet Stokken?

[1]) Jeg har siden ved et mere nøjagtigt Forsøg fundet det modsatte. Straalebrydninger virke kresformigt, og Stokken synes tykkere ved den Ende, som er i Vandet, end ved den anden; men dette forandrer intet i Bevisets Kraft, og Slutningen er derfor ikke mindre rigtig. *R.*

83. Vi bringe Vandets Overflade i Bevægelse; nu se vi Stokken bøje sig paa flere Steder, at bevæge sig i Slangebugtninger og at følge Vandets Bølgebevægelser. Er den Bevægelse, som vi sætte dette Vand i, da tilstrækkelig til at brække og blødgøre Stokken, ja, til at gøre den helt flydende?

84. Vi lade Vandet løbe ud, og vi se Stokken rette sig lidt efter lidt, eftersom Vandet synker. Er dette ikke mere end nok til at forklare denne Kendsgerning og til at opdage Straalebrydningen? Det er altsaa ikke sandt, at Synet bedrager os, da vi jo ikke behøvede andet end netop Synet til at rette de Vildfarelser, som vi tilskrive det.

Antage vi, at Barnet er saa dumt, at det ikke kan fatte Resultatet af disse Forsøg, da er det nødvendigt at lade Følelsen træde hjælpende til for Synet. I Stedet for at trække Stokken op af Vandet, bør du lade den beholde sin Stilling, og Barnet kan da lade sin Haand glide fra den ene Ende af Stokken til den anden; det vil ikke føle noget Brud; Stokken er altsaa ikke brækket.

Du vil vel sige, at dette her ikke er lutter Domme, men formelige Slutninger. Det er sandt; men ser du ikke, at saasnart Aanden er naaet til Ideerne, er enhver Dom en Slutning? Enhver Sansning, der er bleven os bevidst, indeholder en Paastand, en Dom. Saasnart man altsaa sammenligner den ene Sansning med den anden, saa drager man Slutninger. Den Kunst at dømme, og den Kunst at drage en Slutning er nøjagtig den samme.

Emil skal aldrig forstaa sig paa Læren om Straalebrydninger (Dioptriken), eller ogsaa vil jeg, at han lærer den omkring denne Stok. Han vil hverken have sønderlemmet Insekter eller talt Solpletterne; han vil ikke vide, hvad et Mikroskop eller Teloskop er for noget. Eders lærde Elever ville gøre Løjer med hans Uvidenhed. De ville ikke have Uret; thi førend han betjener sig af disse Redskaber, forlanger jeg, at han skal opfinde dem, og du tvivler om, at det vil ske saa meget snart.

Se, dette er Aanden i min Metode i dette Afsnit. Dersom Barnet lader en lille Kugle rulle mellem de korslagte Fingre og tror at føle to Kugler, saa tillader jeg det ikke at se efter, førend det har overbevist sig om, at der kun er én.

Jeg tænker, at disse Forklaringer ville være tilstrækkelige til tydeligt at betegne det Fremskridt, som min Elevs Aand hidtil har gjort, og til at vise den Vej, han har fulgt

for at naa det. Men du er maaske forfærdet over den Mængde af Ting, jeg har ladet ham se og befatte sig med. Du frygter for, at jeg overvælder hans Aand med disse Masser af Kundskaber. Det forholder sig helt modsat; jeg lærer ham snarere at blive uvidende end vidende. Jeg viser ham Videnskabens Bane, let nok, men lang, umaalelig og langsom at gennemløbe. Jeg lader ham gøre de første Skridt, for at han kan vide, hvorledes man kommer ind paa den; men jeg tillader ham aldrig at gaa ret langt.

Da han er tvungen til at lære ved Selvhjælp, saa bruger han sin egen Fornuft og ikke andres; thi for ikke at komme til at bøje sig for Fordomme og Meninger, har han ingen Respekt for Autoriteten, og vore fleste Vildfarelser stamme mindre fra os selv end fra andre. Frugten af denne fortsatte Øvelse maa blive en Aandens Kraft, lig den, jeg gennem Arbejde og Anstrengelse giver hans Legeme. En anden Fordel er den, at man kun gaar frem i Forhold til sine Kræfter. Aanden — saa vel som Legemet — bærer kun, hvad den kan bære. Naar Forstanden tilegner sig enhver Sag, førend den gemmer den i Hukommelsen, saa er den Brug, den siden gør deraf, selvstændig; dersom man derimod fylder sin Hukommelse med uforstaaede Sager, saa udsætter man sig for aldrig at kunne anvende dem paa en selvstændig Maade som sit eget.

Emil har faa Kundskaber, men de, han har, ere i Sandhed hans; han véd intet halvt. I den lille Kres af Ting, som han véd og véd god Besked om, er dette hans vigtigste Viden, at der er mangt og meget, som han ikke véd, men som han en Gang kan komme til at vide, endnu mere, som andre Mennesker vide, men hvorom han ingensinde i sit Liv vil faa nogen Kundskab, og saa uendelig mange andre Ting, som aldrig noget Menneske vil lære at kende. Han har en altomfattende Aand, ikke i Henseende til Kundskaber, men i Henseende til Evner til at erhverve sig disse, en Aand, der er lukket op, forstandig, rede til alt og — som Montaigne siger — omend ikke oplært, saa dog i Stand til at oplæres. Det er mig nok, at han véd at finde dette »hvortil er dette godt« i alt, hvad han foretager sig, og dette »hvorfor« i alt, hvad han tror. Endnu en Gang: min Opgave er aldeles ikke at tylle Videnskaben i ham, men at lære ham at sætte sig ind i den, eftersom han trænger til den, at vurdere den nøjagtig efter dens Værd og at elske Sandheden over alt. Med denne Methode gaar man kun smaat frem; men man gør aldrig et unyttigt Skridt, og man tvinges aldrig til Tilbageskridt.

Emil har kun Kundskab om Naturen og det rent fysiske. Han kender ikke en Gang Historien af Navn, lige saa lidt som han véd, hvad Metafysik og Moral er. Han kender Menneskets væsentligste Forhold til Tingene, men kender ikke noget til de moralske Forhold mellem Menneske og Menneske. Han forstaar sig grumme lidt paa at danne Almenbegreber og at gøre Abstraktioner. Han lægger Mærke til de Egenskaber, som ere fælles for visse Ting uden at anstille Betragtninger over disse Egenskaber i sig selv. Fra de geometriske Figurer kender han, hvad abstrakt Rum er, og fra de algebraiske Tegn véd han Besked om abstrakt Størrelse. Disse Figurer og Tegn ere de Piller, hvortil hans Sanser under disse Abstraktioner støtte sig. Han søger ikke at lære Tingene at kende efter deres Natur, men kun efter de Forhold, som vedkomme ham selv. Hvad der er ham fremmed, vurderer han kun efter dets Forhold til hans egen Person; men denne Vurdering er nøjagtig og sikker. Fantasien eller Skik og Brug faar her ingen Indflydelse. Han spørger mere om, hvorvidt det er ham nyttigt, og da han aldrig opgiver denne Maade at værdsætte Tingene paa, saa giver han andres Mening en god Dag.

Emil er arbejdsom, maadeholden, taalmodig, bestemt og fuld af Mod. Hans endnu aldrig ophidsede Indbildningskraft forstørre ingen Sinde Farerne for ham; der er ikke mange Lidelser, han er følsom lige over for, og han udholder dem med Standhaftighed, fordi han aldrig har lært at gaa i Rette med Skæbnen. Døden véd han endnu ikke rigtig, hvad er; men da han er vant til uden Modstand at bøje sig for Nødvendighedens Lov, saa vil han, naar Timen kommer, dø uden at sukke og uden at krympe sig; dette er alt, hvad Naturen tillader i dette forfalde rædselsfulde Øjeblik. At leve frit og saa lidt som muligt at binde sig til de menneskelige Ting er det bedste Middel til at lære at dø.

Med ét Ord: Emil har af Dyden alt det, der vedrører hans egne personlige Forhold. For at komme i Besiddelse ogsaa af de sociale Dyder, behøver han kun at kende de Forhold, som kræve dem; han mangler kun den Oplysning, som hans Aand er rede til at modtage.

Han ser kun paa sig selv uden Hensyn til andre, og han finder det i sin Orden, at andre ikke tænke paa ham. Han kræver ikke noget af nogen og tror ikke at skylde nogen noget. Han staar ene i det menneskelige Samfund og regner kun paa sig selv. Han har ogsaa, mere end nogen anden, Ret til at regne paa sig selv; thi han er

alt det, man kan blive i hans Alder. Han har ingen Vildfarelser, eller har da kun dem, som ere uundgaaelige for os; han har ingen Laster, eller har da i det mindste kun dem, som intet Menneske kan vogte sig for. Han ejer et sundt Legeme; Lemmerne ere smidige, Aanden klar og uden Fordomme; Hjertet frit og uden Lidenskaber. Egenkærligheden, den første og mest naturlige af alle Lidenskaber, er endnu næppe bleven virksom. Uden at forstyrre nogens Ro har han levet tilfreds, lykkelig og fri, saa vidt som Naturen har tilladt ham det. Mener du, at et Barn, der paa denne Vis har naaet sit femtende Aar, har spildt den Tid, som er gaaet?

FJERDE BOG.

Hvor vi dog fare hurtigt hen over denne Jord! den første Fjerdedel af Livet er udløbet, førend man forstaar at bruge det; den sidste Fjerdedel forløber, efter at man er holdt op med at nyde det. I Førstningen forstaa vi ikke at leve, og snart efter kunne vi ikke mere, og i det Mellemrum, som adskiller disse to værdiløse Yderpunkter, blive ogsaa tre Fjerdedele af den Tid, vi har tilbage, forbrugte til Søvn og Slid, under Smerte, Tvang og Møje af enhver Art. Vort Livet er kort, mindre paa Grund af den Smule Tid, det varer, end fordi der af denne Smule Tid næsten ingen Kræfter os til at nyde det. Lad Dødsøjeblikket være nok saa langt fjernet fra Fødselsstunden, saa er dog Livet altid altfor kort, i Fald dette Mellemrum bliver daarligt udfyldt.

Vi fødes saa at sige to Gange: den ene Gang for at tillive til og den anden Gang for at leve; den ene Gang for Slægten, den anden Gang for det andet Køn. De, der betragte Kvinden som et ufuldkomment Menneske, har uden Tvivl Uret; men de har den ydre Analogi for sig. Lige indtil den giftefærdige Alder har Børnene af de to Køn samtet i det ydre, som adskille dem; de har det samme Anlægt, samme Figur, samme Hudfarve, samme Stemme, alt er ens: Pigerne ere Børn og Drengene ere Børn; det samme Navn er tilstrækkeligt for Væsner, der ere hinanden saa lige. De mandlige Personer, hos hvem man hindrer nogen yderligere Kønsudvikling, bevare denne Ensartethed gjennem deres Liv; de blive altid store Børn, og Kvinderne, som ikke deles ikke miste den, synes mig i mange Henseender forbudrig at blive andet.

Men Manden er i Almindelighed ikke bestemt til altid at blive i Barndommen. Han forlader den paa den af Naturen foreskrevne Tid, og dette kritiske Øjeblik udøver — skønt det kun er kort — længe sin Indflydelse.

Som Havets Brusen høres længe i Forvejen, førend Stormen kommer, saaledes melder denne stormende Omvæltning sig ved de opstaaende Lidenskabers Brusen; en ubestemt Gæring underretter om, at Faren nærmer sig. Lunefuldhed, hyppige heftige Udbrud, en vedvarende aandelig Uro gør det næsten umuligt at styre Barnet. Det bliver døvt for den Røst, der før gjorde det føjeligt; det er en febersyg Løve; det miskender sin Vejleder; det vil ikke mere lade sig lede.

Med de aandelige Kendetegn paa en vekslende Sindsstemning kommer synlige Forandringer i Drengens Udseende. Ansigtsudtrykket udvikler sig og bliver karakteristisk; de tynde og fine Dun, som spirede frem paa hans Kinder, blive mørkere, fastere og tættere. Hans Stemme er i Overgang, eller rettere, han mister den: han er hverken Barn eller Mand og kan ikke gribe den Tone, som er ejendommelig for hver især af disse to. Hans Øjne, disse Sjælens Organer, som hidtil intet har sagt, finde et Sprog, de blive udtryksfulde; en fremglimtende Ild besjæler dem; de fyrigere Øjekast eje endnu den hellige Uskyldighed; men den tidligere Udtrykløshed har de ikke mere: han føler allerede, at de kunne sige alt for meget; han begynder at slaa Øjnene ned og at rødme; han bliver følelsesfuld uden at vide, hvad han føler; han bliver urolig uden Grund til at være det. Alt dette kan komme langsomt og indrømme dig nogen Tid endnu; men dersom hans Livlighed bliver altfor voldsom, dersom hans Heftighed slaar over i Raseri, dersom han fra det ene Øjeblik til det andet snart er forbitret, snart rørt, dersom han uden Anledning udgyder Taarer, dersom hans Puls slaar stærkere og hans Øje flammer, saasnart han er i Nærheden af de Omgivelser, som begynde at blive farlige for ham, dersom en Kvindehaand, der lægger sig ovenpaa hans, faar ham til at skælve, dersom han bliver forvirret eller undseelig i en Kvindes Nærhed, Ulysses, o vise Ulysses! vær da paa din Post! Sækkene, som du med saa megen Omhu havde bundet for, ere aabne,[1]) Stormene ere allerede udfriede af deres Lænker, forlad ikke et Øjeblik Roret, eller alt er tabt.

Dette er den anden Fødsel, hvorom jeg har talt; her er det, at Mennesket i Sandhed fødes til Livet, og intet

[1]) Æolus, Vindenes Herre, havde indelukket Vindene i en Sæk og medgivet Odysseus den. Hans Folk aabnede af Nysgerrighed for Sækken. *(Odysseen X, 47—50).* *O. A.*

menneskeligt er ham fremmed.[1]) Hidindtil har vor Omsorg kun været Børneværk, men nu bliver den sandelig af Betydning. Dette Livsafsnit, hvor den almindelige Opdragelse ender, er egentlig det, hvor vi bør begynde; men for at kunne fremlægge denne nye Plan klart, saa maa vi gaa langt tilbage i alle de Forhold, som høre herhen.

Vore Lidenskaber ere de vigtigste Redskaber til vor Bevarelse. Det er altsaa et ligesaa frugtesløst som latterligt Foretagende at ville udrydde dem; det er at hovmesterere Naturen; det er at skabe om paa Guds Værk. Dersom Gud befalede Mennesket at ødelægge de Lidenskaber, han giver det, saa betød det, at Gud vilde og vilde dog ikke; han modsagde da sig selv. Han har aldrig givet denne meningsløse Befaling; intet saadant er skrevet i det menneskelige Hjerte, og hvad Gud vil, at et Menneske skal udgøre, det befaler han det ikke igennem et andet Menneske; man siger det selv; han skriver det i Dybet af dets Hjerte.

Den, som vilde forhindre, at Lidenskaberne fødtes, vilde jeg anse for lige saa taabelig som den, der vilde ødelægge dem, og de, der tro, at noget saadant hidtil har været i min Plan, maa sikkerlig i høj Grad have misforstaaet mig.

Men vilde det være at tænke fornuftigt, dersom man, bort fra dette, at det ligger i Menneskets Natur at have Lidenskaber, vilde slutte, at alle de Lidenskaber, som vi nu se voxende i os og se hos andre, vare naturlige? Deres Udspring er naturligt; det er sandt; men tusend fremmede Tilløb har forøget det: det er en stor Strøm, som uophørligt er vokset, og i hvilken man næppe vil finde nogle faa Draaber af dens oprindelige Vande. Vore naturlige Lidenskaber ere meget begrænsede; de ere Redskaber for vor Frihed, og deres Maal er at bevare os. Alle de Lidenskaber, der tage Herredømmet over os og ødelægge os, komme til os andet Steds fra; Naturen giver os dem ikke; vi tilegne os dem selv til dens Skade.

Kilden til vore Lidenskaber, Oprindelsen og Grundvolden til alle de øvrige, den eneste, som fødes med Mennesket og aldrig forlader det, saalænge det lever, er Selvkærligheden: denne oprindelige, medfødte Lidenskab, der er forud for enhver anden og hvoraf alle de øvrige paa en vis Maade kun ere Afarter (Modifikationer). I den For-

[1]) I den romerske Digter *Terentius* (194—158 f. Chr.) Komedie »Selvplageren« forekommer flere Gange denne Sentens: homo sum, et humani nihil a me alienum puto. (Jeg er et Menneske og intet menneskeligt er mig fremmed). *O. A.*

stand ere de alle — om man vil — naturlige. Men største Delen af disse Afarter ere fremkaldte ved fremmede Aarsager, uden hvilke de aldrig vare komne frem, og disse Afarter — langt fra at gavne os — ere os skadelige; de forandre det oprindelige Maal og vende sig mod deres eget Ophav: da er det, at Mennesket er udenfor Naturen og bringer sig i Modsigelse med sig selv.

Selvkærligheden er altid god og altid i Overensstemmelse med Naturens Orden. Da enhver især har Selvopholdelsens Pligt hvilende paa sig, saa er og bør det være Genstand for hans første og vigtigste Omhu at vaage derover uden Ophør; men hvorledes skulde han kunne det, dersom han ikke havde den største Interesse deraf?

Vi maa altsaa elske os selv for at kunne bevare os, og som en umiddelbar Følge af denne Følelse elske vi det, som bevarer os. Ethvert Barn bliver efterhængende efter sin Amme: Romulus sluttede sig til Ulvinden, som havde givet ham Die. Fra Begyndelsen af er denne Efterhængen rent mekanisk. Hvad der begunstiger et Individs Velvære, drager det til sig; hvad der skader den, støder det fra sig: dette er kun en blind Naturdrift. Denne Drift omsættes i Følelse, Tiltrækningen i Kærlighed, Frastødningen i Had, naar den Hensigt at skade os eller være os til Gavn bliver aabenbar og tydelig. Man føler ingen Lidenskab for følelsesløse Væsner, der kun følge den Tilskyndelse, som man giver dem; men de, af hvem man, i Kraft af deres indre Tilbøjelighed eller Vilje, venter godt eller ondt, de, som vi se frit at handle til bedste for os eller imod os: de indgyde os Følelser, der ere lig dem, de vise imod os. Hvad der tjener os, søge vi; men hvad der *vil* tjene os, elske vi: hvad der skader os, undfly vi; men hvad der *vil* skade os, hade vi.

Et Barns første Følelse er Selvkærligheden, og den anden, som udspringer af den første, er at elske dem, som nærme sig det; thi i den hjælpeløse Stilling, hvori det er, kender det ingen, uden igennem den Hjælp og den Omsorg, som det modtager. Fra først af er den Efterhængen, det viser efter sin Amme og sin Barnepige ikkun Vane. Det søger dem, fordi det trænger til dem og fordi det befinder sig vel hos dem; det er snarere Kendskab til dem end Godhed for dem. Det behøver lang Tid for at fatte, at de ikke alene ere til Gavn for det, men at de ogsaa ville være det, og da er det først, at det begynder at elske dem.

Et Barn er altsaa af Naturen tilbøjelig til at føle Tillid,

fordi det ser, at alle dets Omgivelser ere rede til at hjælpe
det, og fordi det igennem denne Iagttagelse bliver vant til
velvillige Følelser imod sin Art; men efterhaanden som dets
Forhold og Fornødenheder mangfoldiggøres, og dets Af-
hængighed af andre kommer stærkere frem, baade med
Hensyn til, hvad det skal foretage sig og hvad der skal
foretages med det, saa vaagner Følelsen for dets Forhold
til andre og fremkalder Følelsen om Pligter og Forrettig-
heder. Da bliver Barnet herskesygt, misundeligt, lumsk og
hævngerrigt. Dersom man tvinger det til Lydighed, da vil
det anse sine Omgivelser for lunefulde og tillægge dem den
Hensigt at ville plage det, eftersom det ikke indser Nytten
af deres Befalinger, og det bliver genstridigt. Dersom man
føjer det, da vil det betragte det som Oprør, saasnart det
møder Modstand, og se deri den Hensigt at ville gøre det
imod; det slaar Stolen og Bordet, fordi de har været
ulydige imod det. Selvkærligheden, der kun ser paa os
selv, er tilfredsstillet, naar vore virkelige Fornødenheder
ere tilfredsstillede; men Egenkærligheden, som anstiller
Sammenligninger, er aldrig tilfreds og forstaar ikke at
være det, fordi denne Følelse, ved at foretrække os selv
fremfor andre, ogsaa fordrer, at andre skulde foretrække os
fremfor dem, hvad jo er umuligt. Saaledes fødes de blide og
hjertelige Lidenskaber af Selvkærligheden, medens de ukær-
lige og pirrelige Lidenskaber fødes af Egenkærligheden.
Hvad der altsaa væsentlig gør Mennesket godt, er at have
faa Fornødenheder og kun i ringe Grad at sammenligne
sig med andre; hvad der væsentlig gør det ondt, er at have
mange Fornødenheder og at være meget afhængig af Folks
Mening. Efter denne Grundsætning er det let at indse,
hvorledes man kan lede alle Børnenes og Menneskenes
Lidenskaber i god eller ond Retning. Efterdi de ikke altid
kunne leve alene, saa ville de — dette er sandt — vanske-
ligt altid leve som gode: denne Vanskelighed vokser nød-
vendigvis, eftersom deres Forhold mangfoldiggøres, og
derfor er det fremfor alt, at Farerne ved Samfundslivet
gjør det endnu mere uafviseligt for os at øve vor Kunst og
Omhu for i det menneskelige Hjerte at forebygge den For-
blærvelse, som fødes af de ny Fornødenheder.

Menneskets egentlige Studium er at studere sine egne
Forhold. Saalænge som det kun kender sig selv fra den
fysiske Side, maa det studere sig selv igennem dets For-
hold til Tingene; dette er den Opgave, som ligger for dets
Barndom. Naar det begynder at føle sig som moralsk
Væsen, bør det studere sig igennem sine Forhold til andre

Mennesker; dette er Opgaven hele dets Liv, og den maa begynde ved det Tidspunkt, vi nu ere naaede til.

Saasnart som Mennesket trænger til en Livsledsagerinde, er det ikke længer et Væsen for sig selv, dets Hjerte er ikke længer ene. Alle dets Forhold til Slægten, alle Hengivenhedsfølelser i dets Sjæl fødes med dette. Dets første Lidenskab bringer snart de andre i Gæring.

Denne instinktmæssige Tilbøjelighed er i det ubestemte. Det ene Køn drages imod det andet: denne Bevægelse er Naturens Værk. Valget, Begunstigelserne, den personlige Hengivenhed ere Dannelsens, Fordommenes og Vanens Værk. Der behøves Tid og Bekendtskaber for at sætte os i Stand til at elske; man elsker først efter at have fældet en Dom, og man foretrækker først den ene, efter at have gjort Sammenligninger. Disse Domme fældes, uden at man mærker det; men de ere derfor ikke mindre virkelige. Den sande Kærlighed vil — hvad man saa end siger derom — altid være æret af Menneskene; thi endskønt dens Heftighed fører os vild, og endskønt foragtelige Egenskaber ikke ere udelukkede fra det Hjerte, som føler den, ja, endskønt den endog selv kan være Anledning til saadanne, saa forudsætter den dog altid en Del agtværdige Egenskaber, uden hvilke man vilde være ude af Stand til at føle Kærlighed. Det Valg, som man anser for stridende imod Fornuften, stammer dog fra denne. Man har gjort Kærligheden blind, fordi den har bedre Øjne end vi og fordi den ser de Forhold, som vi ikke kunne blive var. For den, som intet Begreb havde om Fortrin og Skønhed, vilde enhver Kvinde være lige god, og den, som kom først, vilde altid være den elskværdigste. Det er saa langt fra, at Kærligheden stammer fra Naturen, at den tværtimod er en Skranke for og en Tømme paa dennes Tilbøjeligheder: det er Kærlighedens Værk, at — med Undtagelse af den elskede — det ene Køn ikke betyder noget for det andet.

Det Fortrin, man indrømmer en anden, vil man have indrømmet for sig selv: Kærligheden maa være gensidig. For at blive elsket maa man gøre sig elskværdig; for at blive foretrukket maa man gøre sig mere elskværdig end en anden, ja, mere elskværdig end enhver anden, i det mindste i den elskedes Øjne. Derfra kommer det første opmærksomme Blik paa sine jævnbyrdige; derfra de første Sammenligninger med dem; derfra Kappelysten, Kappestriden, Skinsygen. Et Hjerte, der er fyldt af en overstrømmende Følelse, længes efter at udøse sig: Trangen til en elsket føder snart Trangen til en Ven. Den, som føler,

vilhvor sødt det er at være elsket, vilde gerne elskes af alle, ommen vil ikke kunne foretrækkes af alle, uden at der bliver mmange misfornøjede. Med Kærligheden og Venskabet fødes vTTvistighederne, Fjendskabet og Hadet. I saa mange modsatte Lidenskabers Skød ser jeg den almindelige Mening O)(Opinionen) rejse sig en urokkelig Trone, og jeg ser de ttaabelige dødelige — underkastede dens Herredømme — lkun at grunde deres egen Eksistens paa andres Domme.

Gaa nu videre i denne Tankegang, og du vil se, hvorfra vor Egenkærlighed har den Form, som vi tro at være bdens naturlige, og hvorledes Selvkærligheden — ophørende med at være en ublandet Følelse — forvandler sig til Hovmod i de store Sjæle og til Forfængelighed i de smaa og ii dem alle uophørligt at nære sig paa Næstens Bekostning. Denne Slags Lidenskaber har slet ingen Spirer i Børnenes Hjerte og kunne ikke fødes der af sig selv; det er os alene, som bringe dem derind, og de kunne aldrig slaa Rod uden ved vore Fejlgreb; men det forholder sig ikke mere saaledes med Ynglingens Hjerte; vi kunne gøre, hvad det skal være; de ville dog fødes der alligevel. Det er altsaa nu Tiden til at ændre Metoden.

Lad os begynde med nogle vigtig Overvejelser over bden kritiske Tilstand, hvorom Talen er her. Overgangen fra Barndommen til Mandbarheden er ikke saaledes afgrænset af Naturen, at den jo kan foregaa paa forskellig Maade hos de enkelte efter deres Naturanlæg og hos Folkene efter Klimaet. Alle kender den Forskel, man paa dette Punkt har iagttaget mellem de varme og de kolde Lande, og enhver indser, at de fyrige Naturanlæg udvikle sig hurtigere end andre; men man kan bedrage sig med Hensyn til Aarsagerne og ofte tilskrive det fysiske, hvad der maa føres tilbage til det moralske; dette er et af de hyppigste Fejlgreb i vort Aarhundredes Filosofi. Naturens Vejledning er sendrægtig og langsom; Menneskenes er næsten altid forhastet. I første Tilfælde vække Sanserne Indbildningskraften, i det andet vækker Indbildningskraften Sanserne; den sætter dem for tidlig i Virksomhed, og dette kan ikke andet end afkræfte og svække, først de enkelte og Længden ogsaa selve Slægten. En mere almindelig og sikrere Iagttagelse end den, der kan gøres med Hensyn til Klimaets Indvirkning, er den, at Mandbarheden og Kønsdriften altid indtræder tidligere hos oplyste og civilicerede Folk end hos uvidende og barbariske Folkeslag.[1]) Børnene

[1]) »I Byerne«, siger Buffon, »og hos velhavende Folk ere Børnene vante til rigeligere og mere nærende Føde, hvorfor denne Modenhedsperiode

har en ejendommelig Skarpsindighed til, igennem Velanstændighedens Spilfægterier, at opdage de slette Sæder, som disse dække over. Det pæne Sprog, som man lærer dem, de Anstændighedsforskrifter, som man giver dem, og dette hemmelighedsfulde Slør, som man anstrenger sig for at holde for deres Øjne, ere lige saa mange Sporer for deres Nysgerrighed. Paa den Maade, man tager det, er det klart, at man kun lærer dem, hvad man lader, som om man skjuler for dem, og af alle de Lærdomme, som man giver dem, er det den, de har mest Udbytte af.

Raadspørg Erfaringen, og du vil indse, i hvor høj Grad denne vanvittige Metode fremskynder Naturens Værk og ødelægger den hele Legemsbygning. Her har vi en af Hovedaarsagerne til Byslægtens Afartning (Degeneration). De unge Mennesker afkræfte sig i god Tid, blive smaa, svage, daarlig byggede og ældes i Stedet for at vokse ud, ligesom den Ranke, som man lader bære Frugt om Foraaret, hentæres og visner før Høsten.

Man maa have levet imellem jævne og tarvelige Folk for at kunne forstaa, til hvilken Alder den barnlige Uskyldighed dér kan bevares paa Grund af en lykkelig Uvidenhed. Det er et paa én Gang rørende og komisk Skuespil at se de to Køn med Fred i deres Hjerter, i en blomstrende Alder og Skønheden fuldt moden, fortsætte med Barndommens skyldfri Lege og netop ved deres fortrolige Omgang bevise deres Fornøjelsers Renhed. Naar endelig denne elskværdige Ungdom indtræder i Ægteskab, give de to Ægtefolk gensidigt hinanden deres Ungdoms første Blomst og blive derved kærere for hinanden; en Flok sunde og kraftige Børn bliver Pantet paa en Forening, som ikke

---

indtræder tidligere; paa Landet og hos Fattigfolk udvikle Børnene sig langsommere, fordi de faa daarlig og alt for lidt Næring.« (Naturhistorien IV, Pag 238 i 12°) Jeg tiltræder denne Iagtagelse, men ikke Forklaringen; thi i de Lande, hvor Bønderne faa god Næring og spise meget, som i Vallis saavel som visse Bjergegne i Italien, for Eksempel i Friaul, indtræder Pubertetsalderen hos begge Køn gennemgaaende sildigere end i de større Byer, hvor man for at tilfredsstille sin Forfængelighed ofte er yderst sparsommelig med Hensyn til Føden, og hvor de fleste hylde Ordsproget: »*en fløjelsklædt Arm, men en slunken Tarm*«. Man forbavses over paa disse Bjerge at træffe store Drenge, der ere ligesaa stærke som voksne Mænd, men hvis Stemme endnu er høj og hvis Hage er helt skægløs, og voksne, veludviklede Piger, uden deres Køns periodiske Tegn. Forskellen synes mig alene at komme deraf, at deres i lang Tid uudviklede og rolige Indbildningskraft, paa Grund af Jævnheden i deres Sæder, først meget senere sætter deres Blod i Gæring og derfor ikke fremskynder en for tidlig Modning. *R.*

ot forstyrres af noget, og Frugten af deres første Aars tug-
it tige Liv.

Naar Forskellen i den Alder, da Mennesket kommer
lit til Bevidsthed om sit Køn, ligesaa meget hidrører fra Op-
ıb dragelsen som fra Naturens Indvirkning, saa følger deraf,
ts at man kan fremskynde og forhale dette Tidspunkt, efter-
oa som man opdrager Børnene, og naar Legemet vinder eller
at taber i Fasthed, eftersom man forhaler eller fremskynder
əb denne Udvikling, saa følger atter deraf, at jo mere man
əd beflitter sig paa at forhale dette Tidspunkt, desto kraftigere
go og stærkere bliver det unge Menneske. Jeg taler endnu
ıɹ kun om de rent fysiske Virkninger: man skal snart se, at
əb det indskrænker sig ikke dertil.

Ud af disse Overvejelser finder jeg Løsningen paa det
ıaa saa ofte afhandlede Spørgsmaal, om man i god Tid skal
lit tilfredsstille Børnenes Nysgerrighed med Hensyn til disse
iT Ting, eller om man hellere skal narre dem ved at bilde
əb dem noget ind. Jeg mener, at man hverken bør gøre det
nə ene eller det andet. For det første kommer denne deres
ɣN Nysgerrighed slet ikke, uden at man har givet Anledning
əb dertil. Man maa altsaa sørge for, at den slet ikke vækkes.
oT For det andet kræve de Spørgsmaal, som man ikke er
ıvt tvunget til at svare paa, jo ikke, at man skal narre den, som
ad har stillet dem: man maa meget hellere bede vedkommende
mo om at tie stille end svare ham med en Løgn. Han vil ikke
ıɔv være videre overrasket over dette Tavshedspaabud, naar
aɯm man har sørget for, at han er vant til at finde sig i det i
lla alle ligegyldige Ting. Dersom man endelig beslutter sig
lit til at svare, maa det ske paa den mest ligefremme Maade,
bɹu uden Hemmelighedskræmmeri, uden Forvirring og uden
ad Latter. Der er meget mindre Fare ved at tilfredsstille
aB Barnets Nysgerrighed end ved at ægge den.

Lad altid dine Svar være alvorlige, korte, bestemte og
bɹu uden Skin af Betænkelighed. Jeg behøver ikke at tilføje,
ɹat at de maa være sande. Man kan ikke lære Børnene det
ıaf farlige i at lyve for de voksne, uden at de voksne jo ogsaa
aɯm maa føle, at det er endnu farligere at lyve for Børn. En
ənə eneste Løgn, som en Elev har grebet sin Lærer i, er nok
lit til for stedse at ødelægge enhver Frugt af Opdragelsen.

En fuldsændig Uvidenhed om visse Ting vilde maaske
ɔɔv være det mest passende for Børnene; men lad dem i god
bi Tid lære det, som er umuligt at skjule for dem. Enten
aɯm maa deres Nysgerrighed aldeles ikke vækkes, eller ogsaa
aɯm maa den tilfredsstilles før den Alder kommer, da dette ikke
ıa kan ske uden Fare. Hvorledes du i dette særlige Punkt

skal forholde dig over for din Elev, afhænger i høj Grad af det Selskab, som omgiver ham, og af de Omstændigheder, han efter al Sandsynlighed vil komme til at leve under o. s. v. Det er af Vigtighed her, at man ikke lader det komme an paa Tilfældet, og dersom du ikke er sikker paa, at han til sit sekstende Aar kan holdes i Uvidenhed om Kønsforskellen, bør du bære Omsorg for, at han lærer den at kende før sit tiende.

Jeg ynder aldeles ikke, at man gør sig Umage for at tale med Børnene i et altfor renset Sprog, eller at man bruger mange Omsvøb for at undgaa at nævne Tingene ved deres rette Navn, da Børnene netop derved let blive opmærksomme paa, at der stikker noget under. De gode Sæder føre i disse Ting altid et meget ligefremt Sprog; men den af Laster besmittede Indbildningskraft gør Øret fintfølende og tvinger til uophørligt at forfine sine Udtryk. De plumpe Udtryk drage ingen Følger efter sig; det er de slibrige Forestillinger, man bør undgaa.

Endskønt Skamfølelsen er naturlig for Mennesket, saa har Børnene den dog ikke. Skamfølelsen fødes kun samtidig med Bevidstheden om det onde, og hvorledes skulde Børnene, der endnu hverken har eller bør have denne Bevidsthed, kunne have denne Følelse, som er en Virkning deraf? At give dem Undervisning om Skamfølelse og Ærbarhed, det er at lære dem, at der gives saadanne skammelige og uanstændige Ting, og det er at vække et hemmeligt Ønske hos dem om at lære disse Ting at kende. Tidligere eller senere komme de dog til at lære det, og den første Gnist, som falder i deres Indbildningskraft, vil ganske sikkert fremskynde, at Sanserne komme i Brand. Den som rødmer, er allerede skyldig; den sande Uskyldighed skammer sig ikke over noget.

Børnene har ikke de samme Begærligheder som de voksne; men da de ligesom disse ere udsatte for Urenlighed, som saare Sanserne, saa kunne de der igennem modtage de samme Lærdomme om Velanstændighed. Følg Naturens Fingerpeg; da den har anbragt Organerne for de hemmelige Lyster og dem for de ækleste Fornødenheder paa de samme Steder, saa indgyder den os i de forskellige Aldre den samme Omhu, snart gennem én, snart gennem en anden Forestilling; den voksne gennem Sømmelighedsfølelsen, Barnet gennem Forestillingen om Renlighed.

Jeg ser kun ét Middel til at bevare Børnene i deres Uskyld, og det bestaar deri, at alle deres Omgivelser har Ærbødighed for den og elske den. Uden dette vil al den

Tilbageholdenhed, som de forsøge at paalægge sig selv over for Børnene, tidlig eller sent blottes og vise sin indre Usandhed; et Smil, en Blinken, en ubevogtet Gestus vil fortælle dem alt det, som man søger at fortie for dem; til at gøre dem kloge paa det, er det nok, at de faa at se, at man har villet skjule det for dem. Den udsøgte Agtpaagivenhed i Vendinger og Udtryk, som man bruger i den saakaldte fine Verden, er ikke paa sin Plads lige overfor Børnene, da den jo forudsætter en Indsigt, som disse ikke bør være i Besiddelse af; men naar man virkelig holder deres Enfold i Ære, saa finder man let, i sin Samtale med dem, de passende Udtryk. Der er en naturlig Maade at udtrykke sig paa, som sømmer sig for Uskyldigheden, og som den holder af: dette er den rette Tone, som holder Barnet borte fra en farlig Nysgerrighed. Ved at tale ligefremt med det om alt, giver man ikke Plads for nogen Mistanke om, at der var mere, man havde at sige det. Ved at bruge grove Ord til de tilsvarende grimme Forestillinger kvæler man den første Brand i Indbildningskraften: man forbyder ikke Barnet at bruge disse Ord og heller ikke at have disse Forestillinger; men, uden at det aner det, indgyder man det en Afsky for at genkalde sig dem, og hvormegen Forlegenhed vil denne barnlige Frihed ikke spare dem for, som altid tale fra Leveren og derfor sige, hvad der skal siges, og altid sige det, som de har tænkt det.

Hvor komme Børnene fra? Dette er et kildent Spørgsmaal, som dog paa ganske naturlig Maade opstaar hos Børnene, og hvis tankeløse eller fornuftige Besvarelse undertiden kan være af afgørende Betydning for deres Sæder og Sundhed hele deres Liv igennem. Den korteste Maade, som en Moder tænker at sno sig fra det paa uden at bedrage sin Søn, er at bede ham om at tie stille. Dette kunde nu være godt nok, dersom man allerede længe i Forvejen havde vænnet ham til denne Behandling, hvor det drejede sig om ligegyldige Spørgsmaal, saa at han af den forandrede Tone ikke fik Mistanke om, at der stak en eller anden Hemmelighed under. Men sjældent nøjes hun dermed. »*Dette er noget, som kun gifte Folk vide Besked om*«, vil hun svare; »*Smaadrenge maa ikke være saa nysgerrige*«. Se, det kan nu være meget godt for Moderen at kunne udrække sig ud af Forlegenheden paa denne Maade; men Barnet maa vide, at den lille Fyr, fornærmet over denne haanende Afvisning, ikke vil have et Øjebliks Ro, før han faar bragt paa denne de gifte Folks Hemmelighed, og at han ikke vil tøve med at faa Besked derom.

Man tillade mig at fortælle et ganske andet Svar, som jeg en Gang hørte paa det samme Spørgsmaal, og som overraskede mig saa meget mere, da det blev givet af en Kvinde, der var sædelig lige saavel i sine Ord som i hele sin øvrige Færd, men som, da det gjaldt, forstod for sin Søns Vel og for Dydens Skyld at træde den falske Frygt for Snakken og Spotternes dumme Vittigheder under Fødder. For ikke længe siden var der fra Barnet med Urinen kommet en lille Sten, som havde forvoldt det store Smerter i Underlivet; men dette Onde var forbi og glemt. »*Moder!*« sagde det lille Vrøvlehoved, »*hvor komme Børnene fra?*« »*Min kære Dreng!*« svarede Moderen uden at tøve, »*med store Smerter bringe Kvinderne dem frem, som naar de lade Vandet, og undertiden koster det dem Livet*«. Lad Tosserne le og Taaberne forarge sig; men lad de vise prøve paa at finde et Svar, der er rigtigere og som bedre svarer til Hensigten.[1])

Forestillingen om en naturlig og af Barnet vel kendt Fornødenhed maa fortrænge enhver Tanke om noget hemmelighedsfuldt. De dertil knyttede Forestillinger om Smerte og Død kaste et Slør af Vemod derover, som gør Indbildningskraften uvirksom og dæmper Nysgerrigheden; alt fører Tanken tilbage til Følgerne af Forløsningen og ikke til dens Aarsager. Den menneskelige Naturs Skrøbelighed, frastødende Ting, Billeder af Smerte, se, det er de Forklaringer, hvortil dette Svar fører, dersom den Uhygge, som det vækker, tillader Barnet at bede om dem. Hvorledes skulle Begærlighederne faa Indpas under Samtaler, der ere ledede paa denne Maade? og dog ser du, at Sandheden er ikke bleven krænket, og at man ikke har behøvet at vildlede sin Elev i Stedet for at vejlede ham.

Eders Børn læse. Under deres Læsning vinde de saadanne Kundskaber, som de ikke vilde have, dersom de intet havde læst. Dersom de studere, optændes og skærpes Indbildningskraften i det rolige Læseværelse. Leve de med i Verden, saa høre de saa mange aparte Udtryk og se saa

[1]) *Campe* skriver derom: I det her beskrevne særlige Tilfælde, hvor Barnet havde Erfaring om Stensmerter, var Svaret uden Tvivl godt. I ethvert andet Tilfælde vilde det være endnu bedre at lade Barnet se til, naar Dyrene føde, og da sige til det: »saaledes komme de smaa Børn ud af deres Moders Liv, hvor Gud lader dem blive til, ligesom han har skabt denne Kalv eller dette Føl i denne Ko eller denne Hest«. (Cramers Oversættelse af 1789, 2. Del, Pag. 253). Locke mener, at man i saadanne Tilfælde bør sige Barnet ligefrem, »at det er Ting, som det ikke kan faa at vide«. (Dr. Sallwürks Oversættelse af Locke § 121). *O. A.*

mange Eksempler, som overraske dem. Man har godt nok faaet dem overbeviste om, at de ere voksne; alt hvad de voksne gøre i deres Nærværelse, skulle de derfor straks prøve paa at efterligne: det er meget naturligt, at andres Handlinger komme til at tjene dem til Model, naar andres Domme ere blevne en Lov for dem. Tjenestetyendet, som man har gjort afhængige af dem, ere interesserede i at behage dem og smigre derfor for dem paa de gode Sæders Bekostning; kaade Barnepiger føre med et fire Aars Barn en Snak, som den mest skamløse ikke vilde vove at komme frem med i deres femtende Aar. Hine forglemme snart, hvad de har sagt; men disse glemme ikke, hvad de har hørt. Slibrige Samtaler afføde frække Sæder. Den ryggesløse Tjener gør Barnet usædeligt, og den enes Hemmelighed er Borgen for den andens.

Det Barn, som er opdraget i Overensstemmelse med sin Alder, staar alene. Det kender ingen anden Hengivenhed end den, det er vant til; det elsker sin Søster, som det elsker sit Ur, og sin Ven som sin Hund. Det føler ikke, at tøllet hører til noget Køn eller særegen Art: Mand og Kvinde ere fremmede Begreber for det; det anvender intet, af hvad de gøre eller sige, paa sig: det ser eller hører det ikke, eller giver ingen Agt derpaa; deres Samtaler interesserede det lige saa lidt som deres Eksempler: alt dette er ikke noget for det. Det er ikke en kunstig Fejltagelse, man ved denne Metode føre det i; det er den naturlige Uvidenhed. Den Tid kommer nok, da Naturen drager Omsorg for at oplyse sin Elev, og da er det først, at han er sat i Stand til uden Fare at drage Nytte af de Lærdomme, som den giver ham. Dette er Grundreglen; at gaa i det enkelte er ikke min Opgave, og de Midler, som jeg i andre Forhold har givet Anvisning paa, kunne ogsaa bruges som Mønstre her.

Vil du bringe Orden og Regel i de opkommende Lidenskaber, da maa du se at udvide det Tidsrum, i hvilket de udvikle sig, for at de kunne have Tid til at ordne sig, efterhaanden som de komme frem. Da er det ikke Mennesket, som ordner dem, men Naturen selv, og du behøver kun at lade den ordne sit eget Værk. Stod din Elev alene, saa var der intet for dig at gøre; men alt det, som omviiver ham, opflammer hans Indbildningskraft. Fordommenes Strøm river ham med sig; for at holde igen, maa du drive ham frem i modsat Retning. Følelsen maa holde Indbildningskraften i Tømme, og Fornuften maa bringe Menneskenes Mening til Tavshed. Kilden til alle Lidenskaber er

Modtageligheden for Sanseindtryk, men Indbildningskraften bestemmer dens Retning. Et Væsen, som bliver sig sine Forhold bevidst, maa blive stærkt berørt, naar disse Forhold ændre sig og naar det forestiller sig eller tror at forestille sig de mest passelige for dets Natur. Det er Indbildningskraftens Vildfarelser, som omsætter Lidenskaberne i Laster hos alle begrænsede Væsener, selv hos Englene, dersom de har nogen;[1]) thi de maa nødvendigvis kende alle Væsners Natur for at vide, hvilke Forhold, der ere de mest passende for deres.

Hovedsummen af al menneskelig Visdom med Hensyn til Ledelsen af Lidenskaberne er altsaa: 1. at erkende Menneskets sande Forhold saavel i Henseende til Slægten som til det enkelte Individ; 2. at ordne alle Sjælerørelser efter disse Forhold.

Men er nu Mennesket Herre over dette at ordne sine Sjælerørelser efter disse eller hine Forhold? Uden Tvivl, saafremt det staar i dets Magt at sysselsætte sin Indbildningskraft med denne eller hin Genstand eller give den denne eller hin Vane. Desuden gælder det mindre om, hvad et Menneske kan gøre med sig selv, end hvad vi ere i Stand til at gøre med vor Elev gennem Valget af de ydre Omstændigheder, som vi føre ham ind i. Naar man fremlægger de Midler, der ere tjenlige til at bevare ham i Naturstanden, saa har man ogsaa tilstrækkelig tydelig sagt, hvorledes han kan træde ud af den.

Saalænge hans Modtagelighed for Indtryk indskrænker sig til, hvad der angaar hans egen Person, saalænge har hans Handlinger endnu ikke Karakteren af sædelige Handlinger; det er først, naar han begynder at røres af, hvad der er udenfor ham selv, at han faar Følelsen for og dernæst Begreb om godt og ondt, og dette gør ham i Sandhed til Menneske og til medhørende Del af sin Slægt. Det er altsaa angaaende dette første Punkt, vi først maa gøre vore Iagttagelser.

De ere for saa vidt vanskelige; thi for at gøre dem maa vi forkaste de Eksempler, vi har lige for vore Øjne, og søge andre, hvor den gradvise Udvikling foregaar efter Naturens Orden.

Et Barn med hele denne forfinede, moderne Ud-

[1]) I Neaulmes Udgave af 1762 staar i Stedet for: s'ils en ont (dersom de har nogen) s'il y en a (dersom der gives saadanne, nemlig Engle). Denne sidste Læsemaade skal være det oprindelige Manuskripts; men saavel Cramer som Dr. E. Sallwürk oversætte efter den første Læsemaade. *O. A.*

dannelse, som kun venter paa Evnen til at kunne praktisere de Lærdomme, som det har modtaget alt for tidligt, skuffes aldrig med Hensyn til det Tidspunkt, da denne Mulighed indtræder. Langt fra at vente paa den, fremskynder det den: det sætter sit Blod i alt for tidlig Gæring og véd Besked om Genstanden for sine Attraa, længe før det har mærket noget til disse. Det er ikke Naturen, som hidser det; det er Barnet selv, som øver Vold imod denne. Naturen har intet mere at lære det, idet den gør det til Mand; det har været Mand i Tankerne, længe førend det blev til i Virkeligheden.

Den sande, naturlige Udvikling er mere trinsvis og langsom. Lidt efter lidt sættes Blodet i Brand; Livsaanderne modnes; Legemsbygningen udformer sig. Den vise Arbejder, som leder Fabrikken, bærer Omsorg for at fuldkommengøre alle sine Redskaber, førend han tager dem i Brug. En lang Uro gaar forud for den første Attraa: i en lang Uvidenhedsperiode foregaar Forandringen; man attraar noget uden at vide, hvad det er. Blodet gærer og hidses; en Overflod af Livskraft higer ud efter. Øjet bliver fyrigt og mønstrer de andre Væsner; man begynder at faa Interesse for sine Omgivelser, man begynder at føle, at man ikke er skabt til at leve alene: saaledes er det, at Hjertet aabner sig for de menneskelige Tilbøjeligheder og bliver i Stand til at give sig hen.

Den første Følelse, som et omhyggeligt opdraget ungt Menneske er modtageligt for, er ikke Kærlighed, men Venskab. Den første Ytring af dets opvaagnende Indbildningskraft er at lære det, at det har jævnlige, og Slægten i sin Almindelighed drager det mere end det andet Køn. Dette er altsaa en ny Fordel ved den forlængede Uskyldsstand, at man kan bruge den opvaagnende Modtagelighed for Indtryk til i den opvoksende Ynglings Hjerte at udsaa Menneskevenlighedens første Sædekorn, og denne Fordel er saa meget værdifuldere, som det er det eneste Tidspunkt i Livet, hvor saadanne Frø kunne udsaas med Haab om virkelig Frugt.

Jeg har altid lagt Mærke til, at tidligt fordærvede unge Mennesker, hengivne til Kvinder og Udsvævelser, vare umenneskelige og grusomme; den sanselige Opbidhidselse gjorde dem utaalmodige, hævngerrige og ustyrlige; deres Indbildningskraft, fyldt af én eneste Genstand, lukkede sig af for alt andet; de kendte hverken Medfølelse eller Barmhjertighed; de kunde have opofret Fader og Moder, ja den hele Verden for et Øjebliks Nydelse. Derimod vil

en ung Mand, der er opdraget i en lykkelig Enfold, ved Naturens første Rørelser fyldes af fine og kærlige Lidenskaber: hans medfølende Hjerte røres ved hans Medmenneskers Lidelser; han skælver af Glæde ved at gense sin Legekammerat; der er Varme i hans Favntag, hans Øjne udgyde Taarer af Rørelse; han skammer sig ved at mishage og er bedrøvet over at have fornærmet nogen. Dersom hans varme Blod kommer i Brand og gør ham heftig, opfarende og vred, saa vil man et Øjeblik efter se hele hans Hjertensgodhed aabenbare sig i hans Anger; han græder og sukker over det Saar, som han har slaaet; han vilde gerne med sit eget Blod købe det Blod tilbage, som han har udgydt; al hans Heftighed er borte, hans Stolthed ydmyger sig lige over for hans Fejl. Er han selv bleven fornærmet, da er et Ord, en Undskyldning nok til at afvæbne ham midt under hans Rasen; han tilgiver andres Uret af et lige saa godt Hjerte, som han søger at gøre sin egen god igen. Ynglingealderen er ikke Hævnens og Hadets Tid; det er Medfølelsens, Mildhedens og Ædelmodighedens Alder. Ja, jeg paastaar og frygter ikke for, at jeg skal blive modsagt af Erfaringen, at et Barn, som ikke af Naturen er ondt og som har bevaret sin Uskyldighed indtil sit tyvende Aar, vil i denne Alder være det ædelmodigste, bedste, kærligste og elskværdigste Menneske. Man har aldrig sagt eder noget saadant; jeg tror det gerne; eders Filosofer, der ere opdragne i hele Skoleelendigheden, ere godt garderede imod at forstaa noget af alt dette.

Det er Menneskets Svaghed, som gør det socialt; det er vor fælles Elendighed, som stemmer vore Hjerter for Menneskeligheden; vi vilde intet skylde den, dersom vi ikke vare Mennesker. Enhver Hengivenhed er et Tegn paa vor Hjælpeløshed: dersom vi hver især ikke havde Brug for de andre, saa vilde vi næppe forene os med dem. Saaledes fødes vor skrøbelige Lykke af selve vor Svaghed. Et i Sandhed lykkeligt Væsen er et ensomt Væsen; Gud alene nyder en udelt Lykke; men hvem af os har endog bare en Forestilling derom? Dersom et ufuldkomment Væsen kunde være selvhjulpen i et og alt, hvad Glæde vilde der, saavidt vi forstaa, være for det? Det vilde være ene og elendigt. Jeg fatter ikke, at den, som ikke trænger til noget, kan elske noget: jeg fatter ikke, at den, som ikke elsker, kan være lykkelig.

Deraf følger, at vi knytte os til vore Medmennesker, mindre igennem Følelsen for deres Glæde end igennem Følelsen for deres Lidelser; thi i dem se vi klarere Over-

ensstemmelsen med vor egen Natur, og de ere os en Borgen for deres Hengivenhed for os. Dersom vor fælles Trang forener os af Egennytte, saa forbinder vor fælles Elendighed os af Velvilje. Synet af en lykkelig indgyder snarere andre Misundelse end Kærlighed; man vilde hellere anklage ham for at have tilranet sig en Rettighed, som han ikke har, naar han skaber en Lykke for sig selv alene, og vor Egenkærlighed vilde endog føle sig saaret ved at lade os føle, at dette Menneske ikke trængte til os. Men hvem beklager ikke den ulykkelige, som han ser lide? Hvem vilde ikke fri ham for hans Lidelser, dersom det kun kostede ham et Ønske at gøre dette. Indbildningskraften sætter os snarere i det ulykkelige end i det lykkelige Menneskes Sted; man føler, at den ene af disse Tilstande berører os nærmere end den anden. Medlidenheden er sød; thi ved at sætte sig i den andens Sted føler man dog den Glæde, ikke at lide som han. Misundelsen er bitter, fordi Synet af et lykkeligt Menneske, langt fra at sætte den misundelige i dettes Sted, lader ham føle Ærgrelse over ikke at være det. Det synes os, som den ene fritager os for de Lidelser, som han maa udbære, og at den anden berøver os de Goder, som han nyder.

Vil du altsaa i et ungt Menneskes Hjerte opflamme og nære de første Rørelser af den vaagnende Modtagelighedsfølelse og udmejsle hans Karakter i Retning af Velgørenhed og Godhed, saa lad ikke, ved bedrageriske Forestillinger om Menneskelykke, Hovmodet, Forfængeligheden og Misundelsen slaa Rod i ham; lad ham ikke for tidlig blive Øjenvidne til Hoffernes Pragt, Paladsernes Glans, Skuespillenes Tilskuelser; før ham ikke ind i forfinede Krese, i de straalende Forsamlinger; vis ham ikke det ydre af det store Selskabsliv, førend du har sat ham i Stand til at bedømme dets indre Værd. At vise ham Verden, førend han kender Menneskene, hedder ikke at udvikle ham, det er at fordærve ham: dette er ikke at vejlede, men at vildlede ham.

Menneskene ere af Naturen hverken Konger, Stormænd, Hofmænd eller Rigmænd; alle ere de fødte nøgne og fattige; alle ere underkastede Livets Elendighed, Kummer, Ulykker, Trang og Smerter af enhver Art; og de ere alle dømte til Døden. Dette er Menneskets sande Skæbne, hvorfra ingen ufravendelig er undtaget. Begynd altsaa med at udforske det, som er mest uløselig knyttet til Menneskenaturen og som derfor er det egentlig menneskelige.

I seksten Aars Alderen véd Ynglingen, hvad Lidelse er; thi han har selv lidt; men han véd næppe, at ogsaa

andre Væsner lide. At se dette uden at føle det, er ikke at vide det, og — som jeg har sagt hundrede Gange — Barnet kan ikke forestille sig, hvad andre føle; derfor føler det kun sine egne Lidelser; men naar Sanselighedens første Gløden optænder Flammen i Indbildningskraften, saa begynder det at føle sig selv i sine Medmennesker, at røres af deres Klager og bære deres Lidelser. Da er det, at det mørke Billede af den lidende Menneskehed maa fremkalde i dets Hjerte den første Ømhedsfølelse, som det nogen Sinde har kendt.

Naar dette Øjeblik ikke er saa let at bemærke hos eders Børn, paa hvem ville I da lægge Skylden? I lære dem i god Tid at lege med Følelsen; I lære dem saa tidligt at tale dens Sprog, at de, idet de vedblive at tale i den samme Tone, vende eders Lærdomme imod eder selv og berøve eder ethvert Middel til at skelne, naar de holde op med at lyve og virkelig begynde at føle, hvad de sige. Men se saa paa min Emil; i den Alder, hvortil jeg nu har ført ham, har han hverken følt eller løjet. Førend han vidste, hvad det er at elske, har han ikke sagt til nogen: »*Jeg holder meget af dig*«; man har ikke foreskrevet ham, hvorledes det sømmede sig for ham at træde ind i sin Faders, Moders eller Hovmesters Sygeværelse; man har ikke lært ham den Kunst at fremhykle en Bedrøvelse, som han ikke føler. Han har ikke fældet hykkelske Taarer ved nogens Død; thi han véd ikke, hvad det er at dø. Den samme Ufølsomhed, som raader i hans Hjerte, bærer han ogsaa til Skue i det ydre. Ligegyldig for alt, uden for sig selv, som alle andre Børn, tager han ikke Del i noget som angaar andre; hvad der særtegner ham, er altsaa, at han aldeles ikke vil synes at føle denne Deltagelse for andre, og at han ikke er falsk som hine.

Da Emil kun har tænkt saa lidt over de følende Væsner, saa vil han sent lære, hvad det er at lide og at dø. Klager og Skrig ville begynde at bringe hans Indre i Oprør; Synet af flydende Blod vil bringe ham til at vende Øjnene bort; et døende Dyrs Krampetrækninger vil fylde ham med en — jeg véd ikke hvilken — Hjerteangst, førend han endnu véd, hvorfra disse nye Rørelser komme. Var han forbleven dum og barbarisk, saa vilde han ikke mærke noget til dem, og dersom han var bleven mere oplært, vilde han kende Aarsagen til dem: han har allerede anstillet alt for mange Sammenligninger mellem én Forestilling og en anden, til at han intet skulde føle, men har dog ikke gjort

det i tilstrækkelig Grad til at kunne fatte, hvad det er, han føler.

Saaledes opstaar Medlidenheden, den Følelse for andre, der efter Naturens Orden er den første, som griber Menneskehjertet. For at blive følsomt og medlidende maa Barnet have en Forstaaelse af, at der er andre Væsner, som ligne det, og som lide, hvad det selv lider, og føle Smerter, som det selv har følt, eller hvorom det kan have en Forestilling, som om det selv led dem. Hvorledes skulde vi ellers i Virkeligheden kunne lade os røre til Medlidenhed, dersom det ikke netop skete derved, at vi sætte os uden for os selv og gøre os til ét med den lidende Skabning, idet vi saa at sige forlade vort eget Væsen for ligesom at iføre os dennes? Vi føle jo kun Lidelsen i Forhold til, som vi mene, at denne lider; det er ikke i os selv, det er i denne, vi lide. Paa denne Maade bliver altsaa ingen følsom, uden ved at hans Indbildningskraft bliver levende og begynder at lade ham træde udenfor sig selv.

For nu at vække og nære denne fremspirende Følsomhed, for at lede eller følge den paa dens naturlige Gang, hvad andet har vi altsaa at gøre, end at bringe det unge Menneske i Forhold til alt det, hvor det kan faa Brug for al den overstrømmende Kraft, der fylder og udvider dets Hjerte og drager det imod andre Væsner, og dernæst med Omhu at holde alt det borte fra den unge, som indsnævrer og sammenskrumper hans Hjerte og øger Egoismen? Dette vil, med andre Ord, sige at vække i ham Godhed, Menneskelighed, Barmhjertighed og Velgørenhed, alle disse tiltrækkende og blide Følelser, som Menneskene af Naturen finde Behag i, og at kvæle Misundelsen, Begærligheden og Hadet, alle disse frastødende og gruelige Lidenskaber, som saa at sige ikke blot dræbe Følelseslivet, men gøre det negativt og forvandle det til en Kval for den, som nære saadanne Lidenskaber i sig.

Jeg tror at kunne samle alle de foregaaende Overvejelser i to eller tre bestemte, klare og let fattelige Grundsætninger.

Første Grundsætning.

Det ligger ikke i det menneskelige Hjerte at sætte sig i de Menneskers Sted, som ere lykkeligere end vi, men kun i deres, som ere mere beklagelsesværdige end vi.

Naar man finder Undtagelser fra denne Grundsætning, ere de mere tilsyneladende end virkelige. Man sætter sig

saaledes ikke i den Rigmands eller Stormands Sted, til hvem man har sluttet sig; selv om man er ham oprigtig hengiven, gør man dog intet andet end at tilegne sig en Del af hans Velvære. Undertiden elsker man ham i hans Ulykke; men saalænge det gaar ham godt, er kun *den* hans sande Ven, som ikke lader sig blænde af Skinnet, men mere beklager end misunder ham, trods hans Lykke.

Man røres over Lykken i visse Stænder, for Eksempel Landlivets og Hyrdelivets. Den Henrykkelse, man føler ved at se disse gode Menneskers Lykke, er ikke forgiftet af Misundelse; man tager virkelig Del i deres Lykke. Hvorfor nu dette? fordi man føler, at man har det i sin Magt at stige ned i denne Fredens og Uskyldighedens Stand og nyde den samme Lykke: det er en sidste Tilflugt, som kun kan fylde En med behagelige Forestillinger, da man kun behøver at *ville* nyde den for ogsaa at *kunne* det. Det er altid fornøjeligt at se paa de Hjælpemidler, der staa til Ens Raadighed, og at anstille Betragtninger over, hvad man har, selv om man ikke vil bruge det.

Deraf følger, at man, for at lede et ungt Menneske til Menneskekærlighed, langt fra at lade ham beundre andres glimrende Lod, meget mere bør vise ham dens Skyggesider og indgyde ham Frygt for den. Da vil han drage den Slutning, som ligger lige for, at han maa bane sig en Vej til Lykken uden at følge i nogen andens Spor.

Anden Grundsætning.

Man beklager hos andre kun de Lidelser, som man ikke tror sig selv sikret imod.

Non ignara mali, miseris succurrere disco. [1])

Jeg kender intet saa smukt, saa dybt, saa rørende og saa sandt som dette Vers.

Hvorfor har Kongerne ingen Medfølelse med deres Undersaatter? fordi de aldrig regne sig selv med til Menneskene. Hvorfor ere de rige saa haarde imod de fattige? fordi de ikke frygte for selv at blive det. Hvorfor nærer Adelen en saa stor Foragt for Folket? fordi en Adelsmand ikke tænker paa nogen Sinde at blive borgerlig. Hvorfor ere Tyrkerne i Almindelighed mere menneskevenlige og gæstfri end vi? fordi Undersaatternes Højhed og Lykke under deres helt igennem vilkaarlige Regering altid er usikker og vaklende, hvorfor disse ikke betragte Fornedrelse og Elen-

[1]) Vel forfaren i ondt, har jeg lært at hjælpe elendige. (Æneiden 1, 630).

dighed som en Stilling, der er dem uvedkommende;[1]) enhver kan maaske i Morgen være som den, han hjælper i Dag. Denne Betragtning, som stadig kommer igen i østerlandske Romaner, giver deres Bøger noget ejendommelig rørende, hvoraf der intet findes i vor fortørrede Morals glimrende Frembringelser.

Væn altsaa din Elev til ikke fra sin Højhed og Glans at skue ned paa de ulykkeliges Elendighed og Staklernes Møje; haab ikke paa at lære ham at beklage dem, dersom han betragter dem som sig uvedkommende. Gør ham det begribeligt, at disse ulykkeliges Skæbne ogsaa kan blive hans, at alle deres Ulykker ligge paa Lur for hans Fødder, at tusende uforudsete og uundgaaelige Begivenheder hvert Øjeblik kunne styrte ham ned i den samme Elendighed. Lær ham hverken at bygge paa sin fornemme Fødsel, sin Sundhed eller sine Rigdomme; vis ham Lykkens mangfoldige Omskiftelser, opsøg alle de kun altfor hyppige Eksempler paa Folk, som fra en Stilling, højere end hans, ere sunkne ned til en Plads, der er dybere nede end disse ulykkeliges: om det er ved egen Skyld eller ej, det er ikke derom, Spørgsmaalet drejer sig; véd han i det hele taget, hvad Skyld er? Pas paa, at du aldrig gaar udenfor Rækkefølgen af hans Kundskaber og tag under dine Forklaringer ikke din Tilflugt til andre Lærdomme end dem, der ligge udenfor hans Fatteevne; han behøver ikke at være meget lærd for at føle, at al den menneskelige Klogskab dog ikke kan sige ham, om han i næste Time vil være levende eller død, om han ikke før Aften vil skære Tænder af Nyresmerter, om han om en Maaned vil være rig eller fattig, om han maaske ikke, inden et Aar er gaaet, under Piskeslag skal trække paa Aarene i de algiriske Galejer. Sig ham endelig ikke alt dette koldt som en Katekismuslærdom; lad ham se og føle den menneskelig Elendighed; fyld hans Indbildningskraft med Uro og Rædsel for de Farer, som hvert Menneske uophørligt er omgivet af; lad ham se alle disse Afgrunde rundt omkring sig og lad ham, ved at anstrænge dig beskrive dem, klynge sig fast til dig for ikke at falde deri. »Vi ville derved gøre ham frygtsom og fejg«, indvender du maaske. Dette skal det følgende vise; men lad os begynde med at gøre ham menneskelig; dette er for Øjeblikket vor vigtigste Opgave.

---

[1]) Dette forekommer mig at være noget anderledes nu: Stillingen synes at blive mere sikker, og Menneskene blive derfor ogsaa mere haardhjertede. *R.*

Tredje Grundsætning.

Den Medlidenhed, man føler ved andres Ulykke, retter sig ikke efter Omfanget af denne Ulykke, men efter den Følelse, som man tillægger dem, der lide under den.

Man beklager kun en ulykkelig, for saa vidt man tror, at han selv føler sig beklagelsesværdig. Den fysiske Følelse af vore Lidelser er mere begrænset, end den synes; men det er igennem Erindringen, som lader os blive ved at føle dem, og igennem Indbildningskraften, som lader os forudføle dem, at vi i Sandhed blive beklagelsesværdige. Dér har vi, mener jeg, én af Aarsagerne til, at vi ere mere hærdede over for Dyrenes end over for Menneskenes Lidelser, endskønt den fælles Følelse for Smerter kunde gøre, at vi i samme Grad satte os i deres Sted. Man beklager næppe en Vognmandshest i Stalden, fordi man ikke antager, at den, naar den æder sit Hø, tænker paa de Slag, den har faaet, eller paa de Anstrengelser, der vente den. Heller ikke beklager man et Faar, som man ser græsse, skønt man véd, at det snart vil blive slagtet; man gør det ikke, fordi man mener, at det ikke forudser sin Skæbne. Ved at udvide denne Følelsesløshed bliver man paa samme Maade haard over for Menneskenes Skæbne; de rige trøste sig over alt det onde, som de fattige maa døje, idet de antage dem for at være tilstrækkelig tykhovedede til ikke at føle noget ved det. Den Pris, som den enkelte sætter paa sine Medmenneskers Lykke, finder jeg i Almindelighed at svare til den Pris, han sætter paa dem selv. Det er naturligt, at man ikke vil give meget for de Folks Lykke, som man foragter. Derfor skal du ikke blive forbavset, naar Politikerne tale med saa stor Ringeagt om Folket, eller naar de fleste Filosofer ere saa ivrige for at afmale Mennesket som saa slet.

Det er Folket, som udgør Menneskeslægten; hvad der ikke er Folket, er noget saa ubetydeligt, at det ikke er Umagen værd at regne det med. Mennesket er det samme i alle Stænder; staar dette fast, saa fortjene de talrigste Stænder den største Agtelse. For den tænkende forsvinde alle borgerlige Forskelle: han finder de samme Lidenskaber, de samme Følelser hos den jævneste Arbejder som hos den berømteste Mand; han mærker kun Forskellen i deres Sprog, i en mer eller mindre tilsleben Optræden, og dersom nogen væsentlig Forskel adskiller dem, er det til Skade for dem, der forstille sig mest. Folket viser sig, som det er, og er ikke elskværdigt; men Verdensmanden maa nødvendigvis

spille sin Rolle; viste han sig, som han er, vilde han være rædselsfuld.

»Der er«, sige atter vore kloge Hoveder, »det samme Maal af Lykke og Lidelse i alle Stænder«. Denne Sætning er lige saa ødelæggende som uholdbar; thi dersom alle ere lige lykkelige, hvad behøver jeg saa at umage mig for nogen? Lad saa enhver blive, som han er: lad Trællen blive mishandlet, lad den syge lide og Tiggeren gaa til Grunde; der er intet at vinde for dem ved at skifte Stand. Man opregner os de riges Kvaler og peger paa Tomheden i deres Fornøjelser: hvilken plump Sofisme! Den riges Kvaler stamme ikke fra hans Rigdom, men fra ham selv, som bruger den slet. Selv om han var ulykkeligere end den fattige, vilde han dog ikke være at beklage, efterdi hans Ulykker ere hans eget Værk, og fordi det kun afhænger af ham selv at blive lykkelig. Men Stakkelens Lidelse kommer af de Forhold, som den haarde Skæbne tvinger ham ind under. Han kan ikke vænne sig af med at føle den fysiske Fornemmelse af Anstrengelse, Udmattelse og Hunger: selv om han var et nok saa vittigt og klogt Hovede, kan han dog ikke dermed afryste sin Stillings Besværligheder. Hvad vandt Epiktet[1]) ved at forudse, at hans Herre vilde knuse hans Ben? bleve de af den Grund mindre knuste? han forøgede kun Lidelsen ved at kunne forudse den. Dersom Folket var ligesaa forstandigt, som vi anse det for at være dumt, i hvilken Henseende kunde det saa være anderledes, end det er? kunde det handle anderledes, end det gør? Studerer Folket ud fra dette Standpunkt, og vil faa at se, at det — selv om det udtrykker sig i et andet Sprog — dog har lige saa megen Forstand og mere sund Sans end I. Hav Agtelse for Menneskeslægten; husk paa, at det væsentlig er Folkenes Mængder, den bestaar af; tog man alle Konger og alle Filosofer bort, vilde det ikke mærkes; Tingene vilde gaa deres Gang — ikke værre. Kort sagt: lær din Elev at elske alle Mennesker, ogsaa dem, der ikke ere til nogen Ære for Menneskeslægten; sørg for, at han ikke regner sig til nogen bestemt Klasse, men finder sig selv i dem alle; tal hjerteligt til ham om Menneskeslægten, tal med Medfølelse og aldrig med Foragt. Menneske! vanær ikke Mennesket!

Det er ad disse og andre lignende Veje — stik mod-

[1]) Stoisk Filosof. Han var Træl hos en af Neros frigivne, der mishandlede ham, saa han blev lam. Senere levede han som frigiven. Selv har han intet skrevet; men en af han Disciple har samlet og udgivet hans Filosofi. *O. A.*

satte de almindeligt befærdede — at man skal trænge ind i Ynglingens Hjerte for at vække Naturens første Rørelser og udvikle og udvide dem i Retning ad hans Medmennesker; hertil føjer jeg, at det er af Vigtighed at indblande den mindst mulige Egeninteresse i disse Følelser og fremfor alt ingen Forfængelighed, ingen Kappelyst, ingen Ærgerrighed, ingen af de Følelser, som tvinge os til at sammenligne os med andre; thi disse Sammenligninger kunne aldrig gøres uden at vække bitre Følelser mod dem, som vi kæmpe med om Forrangen, selv om det kun er i vore egne Øjne. Man maa i dette Tilfælde enten lukke sine Øjne eller blive bitter, enten blive en Slyngel eller en Nar; stræb efter at undgaa dette enten — eller. Disse saa farlige Lidenskaber, siger man, fødes alligevel tidligere eller senere, hvad vi saa end gøre. Jeg nægter det ikke; enhver Ting har sin Tid og sit Sted; jeg siger kun, at man ikke bør hjælpe dem til at komme frem.

Dette er Aanden i den Methode, man maa foreskrive sig selv. Eksempler og Enkeltheder ere her til ingen Nytte; thi her begynder denne næsten uendelige Mangfoldighed i Karaktererne at ytre sig, og ethvert Eksempel, som jeg kunde give, vilde maaske kun passe paa én af hundrede tusende. Det er ogsaa i denne Alder, at Iagttagerens og Tænkerens Gerning for Alvor tager sin Begyndelse for den dygtige Lærer, der forstaar at granske i Hjerterne, idet han arbejder paa at danne dem. Saalænge det unge Menneske endnu ikke tænker paa og endnu ikke har lært at forstille sig, vil man, ved hver Ting, man fører paa Bane for ham, se i hans Miner, hans Øjne og i hans Bevægelser det Indtryk, den gør paa ham: man læser paa hans Ansigt alle Bevægelserne i hans Sjæl: ved idelig at give Agt paa dem lærer man at forudse dem og endelig at lede dem.

Det er en almindelig Iagttagelse, at Blod, Saar, Skrig, Suk, Forberedelser til smertefulde Operationer og alt, hvad der fører Forestillingen om Lidelse frem for os, gør et pludseligt Indtryk paa saa godt som alle Mennesker. Forestillingen om Tilintetgørelsen er mere sammensat og griber os ikke paa samme Maade; Dødens Billede trænger langsommere og ikke med saa stor Voldsomhed ind i vor Bevidsthed, fordi ingen i sig selv har Erfaring om Døden: man maa have set Lig for at kunne føle den døendes sidste Strid. Men naar én Gang dette Billede har præget sig dybt i vor Aand, saa kender vort Øje ikke noget forfærdeligere Syn, hvad enten dette nu hidrører fra Fore-

Forestillingen om den fuldkomne Tilintetgørelse, som bliver os saa haandgribelig vis, eller derfra, at man, gennem Visheden om, at dette Øjeblik uafviseligt venter ethvert Menneske, heftigst og mest levende berøres af en Situation, som man er sikker paa ikke at kunne undfly.

Disse forskellige Indtryk har jo mange Afskygninger og Grader efter hver enkelt Individs ejendommelige Karakter og tidligere Vaner; men de ere almene og ingen er helt fri for dem. Der gives andre Indtryk, som ikke trænge sig saa voldsomt paa og ere mindre almindelige; de følsomme Sjæle ere særlig modtagelige for saadanne: det er de Indtryk, man modtager af sjælelige Lidelser, indre Smerter, Bedrøvelse, Mismod, Tungsind. Der gives Mennesker, der kun kunne røres af Skrig og Taarer; et forpint Hjertes stange og stille Lidelse har aldrig afpresset dem et Suk; aldrig har Synet af et nedtrykt Menneske, et udtæret, ulegt Ansigt eller et glansløst Øje, hvori Taaren er udtørret, nogen Sinde faaet dem til at græde; sjælelige Lidelser betyde intet for dem: de ere hurtige til at dømme, de føle intet; af dem skal du ikke vente andet end ubøjelig Strenghed, Haardhed og Grusomhed. De kunne for øvrigt være retindige og retfærdige Mennesker, men aldrig milde, aldrig bedelmodige eller medfølende. Jeg siger, de *kunne* være retfærdige, dersom ellers et Menneske uden Barmhjertighed *kan* være det.

Men man maa nu ikke være for hastig til at dømme mange Mennesker efter denne Regel, og da navnlig ikke nogle, der ere opdragne, som de bør være det og derfor ikke have nogen Forestilling om sjælelige Smerter, som man stadig have vogtet dem for; thi — for at sige det nok en Gang — de kunne kun beklage de Lidelser, som de kende, og denne vanlige, lidsyneladende Ufølsomhed, som kun stammer fra Uvidenhed, vil slaa om til den hjerteligste Deltagelse, saasnart de begynde at forstaa, at der i Menneskelivet er Tusender af Smerter, som de ikke kende. Dersom min Emil i sin Barndom har været i Besiddelse af jævn, sund Sans, saa er jeg tilbøjelig til at tro, at han i sin Ungdom vil besidde Hjerte og Følelse; thi Følelsernes Sandhed afhænge i høj Grad af Begrebernes Rigtighed.

Men hvorfor nu komme tilbage til dette her? Mere end én af mine Læsere vil uden Tvivl bebrejde mig, at jeg har glemt mine første Bestemmelser og den varige Lykke, jeg havde lovet min Elev. De ulykkelige, de døende, Smertens og Elendighedens Billeder! hvilken Lykke, hvilken Lydelse for et ungt Hjerte, som vaagner til Livet! Hans

tungsindige Lærer, som tiltænkte ham en saa lykkelig Opdragelse, fører ham kun ud i Livet for at lide. Det er det, man vil sige; men hvad kommer det mig ved? Jeg har lovet at gøre ham lykkelig, men ikke bare at hjælpe ham til at synes lykkelig. Er det min Skyld, at man — altid daaret af Skinnet — tager dette for Virkeligheden?

Lad os tænke os to unge Mennesker, der lige har fuldendt deres første Opdragelse og nu gennem to lige modsatte Porte gøre deres Indtrædelse i Verden. Den ene klavrer straks op paa Olympen og blander sig i det mest glimrende Selskab; man fører ham til Hoffet, til de store og rige og til skønne Kvinder. Jeg forudsætter, at man overalt gør Stads af ham, men ikke undersøger den Virkning, denne Modtagelse gør paa hans Fornuft; jeg forudsætter, at den her gør Modstand. Fornøjelserne flyve ham i Møde; hver Dag bringer ham ny; han giver sig hen til dem med en Interesse, som fører dig bag Lyset. Du ser ham livlig, interessant, nysgerrig; hans første Henrykkelse blænder dig; du tror, han er tilfreds; men se en Gang paa hans Sjæls Tilstand; du tror, den nyder; men jeg tror, den lider.

Hvad ser han nu lige straks, saasnart han aabner sine Øjne? et Utal af formentlige Goder, som han ikke kendte og hvoraf største Parten — ved bare et Øjeblik at staa til hans Raadighed — kun synes at have vist sig for ham, for at han kunde beklage Tabet af dem. Dersom han gaar omkring i et Palads, vil du af hans febrilske Nysgerrighed opdage, at han spørger sig selv, hvorfor hans Fædrenehus ikke ser saaledes ud. Alle hans Spørgsmaal siger dig, at han sammenligner sig med Ejeren af dette Hus, og alt, hvad han under denne Sammenligning finder ydmygende for sig, oprører hans Forfængelighed og skærper den. Møder han et ungt Menneske, der er bedre klædt end han, ser jeg ham hemmeligt knurre over sine Forældres Gerrighed. Er han mere smykket end en anden, saa vil det være ham en Pine at se denne anden, enten ved sin Fødsel eller sin Forstand, at gøre dette hans Fortrin til intet og at se sin guldbroderede Kjole sat i Skygge af en ganske almindelig Klædesfrakke. Glimrer han alene i et Selskab, hæver han sig paa Taaspidserne for at blive bedre set, hvem føler saa ikke en hemmelig Lyst til at give en saadan ung Nar med samt hans overmodige og indbildske Væsen en lille Dukkert? Snart forener alt sig imod ham, som om det var aftalt; en alvorlig Mands Blikke gør ham urolig, en Satirikers Spottegloser naar hans Øre, og

ot følte han sig endog kun ringeagtet af én eneste, vilde
ɔbdette Menneskes Ringeagt paa Øjeblikket forgifte ham alle
ɔbde øvriges Bifald.

Lad os give ham alt, lad os ødselt udstyre ham med
ɯɔen vindende Fremstæden og med virkeligt Værd; lad ham
ʁvvære vel skolet, aandfuld, elskværdig: Kvinderne ville hænge
ftɔefter ham; men naar de efterstræbe ham, førend han elsker
ɔbdem, ville de snarere gøre ham naragtig end vække hans
ɔKKærlighed. Man vil begunstige ham; men han vil hverken
ɔ[ɔeje Begejstring eller Lidenskab til at nyde denne Be-
ɯggunstigelse. Man vil komme hans Attraa i Forkøbet, saa
ɔbden aldrig vil faa Tid til at vaagne, og midt i Nydelsernes
dɛSkød vil han kun føle Lede og Tvang. Det smukke Køn,
ɔbder er skabt til Mandens Lykke, vil mishage og mætte
ʁdham, førend han kender det; vedbliver han med at omgaas
ɔbdet, sker det kun af Forfængelighed, og skulde han af
ɯvvirkelig Tilbøjelighed knytte sig nærmere til det, saa vil
ʁdhan dog ikke være den eneste unge, glimrende og elsk-
ʁvværdige og ingenlunde altid i sin Livsledsagerinde finde et
ɔi7Vidunder paa Troskab.

Jeg taler ikke om alt dette Plageri, om Forræderi, Neder-
ɯbdrægtighed og Skuffelser af enhver Art, som er uadskillelig
ʁdfra et saadant Liv. Verdenserfaring, véd man, giver os
tAAfsmag derfor; jeg taler kun om den Lede, der følger det
ɯɔforste Blændværk.

Hvilken Modsætning for den, der hidtil har været gemt
ɔ i sin Families og sine Venners Skød, hvor han har følt sig
ɯɔsom eneste Genstand for alles Opmærksomhed, paa en Gang
ɯt træde ind i en anden Tingenes Orden, hvor han bliver
gɔɔregnet for saa lidt, og føle sig som synke til Bunds i den
ɔɪfremmede Kres — han, som saa længe var Midtpunktet i
ɯɔsin egen! Hvilke Forhaanelser, hvilke Ydmygelser maa
ɯʁman ikke døje, førend han midt imellem de ukendte
ɔlMennesker bliver af med Fordommene om sin egen Vigtig-
ɔɔɯed, som han har indsuget og faaet næret i sin egen Kres! Som
ɯʁBarn gik alle til Side for ham, alle vare ivrige for at være
ɯʁɯam til Tjeneste: som ung Mand maa han gaa til Side for
ɯɔnele Verden; glemmer han et Øjeblik sig selv eller bibe-
ɯɔholder sin gamle Væremaade, ja, hvilke haarde Lektioner
ɯwil han ikke modtage, der ville tvinge ham til at holde sig
ɯɔ for sig selv! Den Vane, at se sine Ønsker saa let opfyldte,
ɯwil forlede ham til at ønske meget og lade ham føle et
ɯʁstadigt Savn. Alt, hvad der smigrer ham, lokker ham;
ɯʁman vil have alt, hvad andre har; han begærer alt, er mis-
ɯɯundelig paa alle og vil herske overalt; Forfængeligheden

fortærer ham, hans utøjlede Ønskers Glød sætter hans unge Hjerte i Brand; med det samme fødes Skinsygen og Hadet; alle fortærende Lidenskaber komme frem paa én Gang; den Uro, de forvolde ham, fører han med sig ud i Verdenstumlen og bringer dem hjem med sig, utilfreds med sig selv og andre. Han sover ind, fyldt af tusende tomme Planer og forvirret af tusende Indbildninger; hans Hovmod foregøgler ham endog i Drømme alle de indbildte Goder, som han saa pinligt sukker efter, og som han aldrig i Livet vil komme i Besiddelse af. Se, det var nu din Elev, se nu en Gang paa min.

Er det første Syn, der møder ham, en sørgelig Genstand, saa vil hans første Følelse, ved at se paa sig selv, være en Lystfølelse. Ved at se hvor mange Lidelser han er fritaget for, vil han føle sig lykkeligere, end han tænkte sig at være. Han tager Del i sine Medmenneskers Lidelser; men denne Deltagelse er frivillig og velgørende. Han nyder paa en Gang den Medfølelse, han nærer for deres Lidelser, og den Lykke, at han er fritaget for dem; han føler i sig den Kraftfylde, som lader os se udover os selv og hjælpe os til at anvende andet Steds den Virksomhed, som er mer end overflødig til vort eget Velvære. For at beklage andres Ulykke maa han uden Tvivl kende den, men han behøver ikke at føle den. Naar man har lidt eller frygter for at lide, saa beklager man de lidende; men saalænge man lider, beklager man kun sig selv. Men da vi nu alle ere underkastede Livets Genvordigheder, og ingen derfor kan yde andre mere Medfølelse, end han for Øjeblikket ikke har Brug for for sig selv, saa følger deraf, at Medlidenheden maa være en meget liflig Følelse, efterdi den vidner om, at vi selv er fri for Lidelse, og at derimod et følelsesløst Menneske altid maa være et ulykkeligt Menneske, efterdi der i dets haarde Hjerte ikke er noget Overskud af Følelse, som det kan hellige andres Lidelser.

Vi gaa i vor Dom om Lykken alt for meget efter Skinnet: vi forudsætte den at være, hvor den allermindst er, og vi søge den, hvor den ikke kan være: et fornøjet Ansigt er kun et meget usikkert Tegn. Et muntert Menneske er saare ofte kun et ulykkeligt Menneske, som søger at skuffe andre og bedøve sig selv. Disse i Selskaber saa smilende, oprømte og muntre Mennesker ere næsten allesammen mismodige og gnavne hjemme, og deres Tjenestefolk maa undgælde for al den Fornøjelighed, som de ofre paa deres Selskaber. Den sande Tilfredshed er hverken lystig eller overgiven; en saa dejlig Følelse vogter man

voover med Skinsyge, nyder den betænksomt og med Velbehag, frygtende for at den skal forflygtiges. Et virkelig lykkeligt Menneske taler og ler grumme lidet; han saa at sige favner og gemmer Lykken inde ved sit Hjerte. De forstøjende Forlystelser og den larmende Glæde ligger som et Slør over Mismod og Kedsomhed. Men Vemod er Glædens Ledsagerinde: Rørelse og Taarer ere de reneste Nydelsers Følgesvende, og den overstrømmende Glæde aflokker os snarere Taarer end Latter.

Dersom til en Begyndelse Mængden af og Afvekslingen Fornøjelserne synes at højne Lykken, medens paa lignende Maade Livets Ensformighed i Førstningen synes forrættende, saa vil man dog ved nærmere Betragtning tværtimod finde, at Sjælens sødeste Varme bestaar i at holde Maade med Nydelsen, hvorved der bliver saa lidt Plads baade for Begær som for Overmættelse. Begærlighedens urolige Higen avler Nyfigenhed og Ubestandighed; de larmende Fornøjelsers Øde avler Træthed. Man føler aldrig Lede ved sin Stand, naar man ingen behageligere kender. Af alle Mennesker i Verden ere de vilde mindst nysgerrige og mindst utilfredse; for dem er alt lige: de nyde ikke Tingene, men dem selv; de tilbringe deres Liv med intet at udrette, og de kede sig aldrig.

Verdensmanden dækkes helt af sin Maske. Han lever aldrig sit eget Liv, men altid et paataget, og det er ham ogsaa behageligt, naar han tvinges til at aflægge dette. Hvad han er, er ham intet; hvad han synes at være, er ham alt.

Jeg kan ikke gøre ved, at jeg, i det unge Menneskes Ansigt, hvorom jeg ovenfor har talt, forestiller mig — jeg ved ikke hvad — noget uforskammet, sødligt, paataget, som virker frastødende paa jævne Folk, medens jeg hos min Elev forestiller mig et interessant og aabent Fysiognomi, som aabenbarer Tilfredshed, sand Sjælsrenhed, som indbyder Agtelse og Tillid, og som kun synes at vente paa, at der skal vises ham Venskab, for at han kan give sit Tegen til alle dem, der nærme sig ham. Man tror, at Fysiognomiet kun er en ligefrem Udfoldelse af de af Naturen tilsigtede antydede Træk. Jeg for mit Vedkommende tænker, at — afset fra denne Udfoldelse — et Menneskes Ansigtstræk umærkeligt forme sig og antage Fysiognomi efter de hyppige og sædvanlige Indtryk, som stamme fra visse Sjælerørelser. At disse aftegne sig paa Ansigtet, er ganske rigtigt, og naar de blive til Vane, maa de efterlade sig varige Indtryk. Saaledes forstaar jeg, at Fysiognomiet aabenbarer Karakteren, og at man undertiden ud fra dette

kan slutte sig til denne, uden at man behøver at ty til gaadefulde Udtydninger, som forudsætte Kundskaber, som vi ikke har.

Et Barn har kun to udprægede Sindsstemninger, Glæden og Smerten: det enten ler eller græder; Mellemstandpunkterne kender det ikke noget til; uophørlig gaar det over fra den ene til den anden af disse Bevægelser i Sjælen, og denne stadige Vekslen forhindrer disse fra at paatrykke Barnets Ansigt noget varigt Præg og derved give det Udtryk; men i den Alder, hvor Følelsen er bleven stærkere, paavirkes det mere levende eller paa en mere ensartet og varig Maade; de dybere Indtryk efterlade Træk, der ere vanskeligere at udviske, og af den vanlige Sjælstilstand følger en Orden i Ansigtstrækkene, som Tiden gør uudslettelig. Det er imidlettid ikke sjældent at se Mennesker forandre deres Fysiognomi paa forskellige Alderstrin. Jeg har set adskillige saadanne Tilfælde, og hos dem, som jeg har kunnet iagttage og følge meget nøje, har jeg altid fundet, at de samtidig dermed har ændret deres vanlige Lidenskaber. Denne ene Iagttagelse — tilstrækkelig stadfæstet — skulde synes mig afgørende og er ikke paa urette Plads i en Afhandling om Opdragelsen, hvor det gælder om at lære at dømme om de sjælelige Bevægelser ud fra de ydre Kendetegn.

Jeg véd ikke, om min unge Mand, der ikke har lært at efterligne vedtagne Manerer eller hykle Følelser, som han ikke har, vil blive mindre elskværdig; men det er heller ikke herom, det drejer sig her. Jeg véd kun, at han vil blive mere elskende, og jeg har svært ved at tro, at den som kun elsker sig selv, i tilstrækkelig Grad kan forstille sig for at behage lige saa meget som den, der ud af sin Hengivenhed for andre skaber sig en en ny Lykkefølelse. Men om selve denne Følelse tror jeg at have sagt nok til at vejlede den fornuftige Læser i denne Sag og til at vise ham, at jeg ikke har modsagt mig selv.

Jeg kommer altsaa tilbage til min Metode, og jeg siger: Naar den kritiske Alder nærmer sig, saa sørg for, at de faa de Ting for Øje, som kunne befæste dem, og ikke saadanne, som ophidse dem: fæst deres vaagnende Indbildningskraft paa de Genstande, som, i Stedet for at opflamme deres Sanselighed, trænger dens Virksomhed tilbage. Hold dem borte fra de store Byer, hvor Kvindernes Pynt og Skamløshed paaskynde og forekomme den Vejledning, som Naturen selv vil give dem, og hvor alt, hvad der kommer dem for Øje, fremstiller Fornøjelser, som de ikke bør kende,

offørend de forstaa at vælge dem. Før dem tilbage til deres
offørste Boliger, hvor den landlige Jævnhed ikke lader Liden-
kaskaberne udvikle sig saa hurtigt. Dersom deres Smag for
kKunsten endnu binde dem til Staden, saa brug selve denne
iTTilbøjelighed til at forhindre dem fra at komme ind i en
afarlig Lediggang. Vælg med Omhu deres selskabelige Om-
ggang, deres Beskæftigelser og Fornøjelser; vis dem kun
orørende, men sædelige Malerier, som kunne bevæge dem
buden at forføre dem, og som kunne nære deres Følelsesliv
buden at vække deres Sanselighed. Husk paa, at man over-
alt maa være bange for Umaadelighed, og at de heftige
iLidenskaber altid stifte mere ondt, end det man vil undgaa
derved. Det er ikke Opgaven at gøre din Elev til Syge-
ovvogter, at gøre en barmhjertig Broder af ham, at saare hans
jØje ved uafbrudt at føre frem for ham Smertens og Lidel-
sesens Billeder, ved at føre ham fra Sygeseng til Sygeseng,
fra Hospital til Hospital eller fra Retterstedet til Fængslerne:
Synet af den menneskelige Elendighed skal røre ham og
ikke gøre ham haard. Møder os i lang Tid det samme
Syn, gør det til sidst ikke længer Indtryk paa os; Gen-
tagelsen vænner os til alt; hvad man ser altfor ofte, paa-
virker ikke vor Indbildningskraft, og det er kun den, der
lader os føle andres Lidelser: det er altsaa kun ved idelig
at se døende og lidende, at Præsterne og Lægerne blive
haardhjertede. Lad altsaa din Elev lære at kende Menne-
skets Kaar og hans Medmenneskers Elendighed, men lad
ham ikke alt for ofte være Vidne hertil. Et eneste
Eksempel, godt valgt og fremført for ham paa en passende
Tid vil paavirke hans Følelse i en hel Maaned og give ham
nok at tænke paa i den Tid. Det er ikke saa meget, hvad
man ser, som dette, at han atter og atter i Tankerne vender
tilbage til det sete, der bliver afgørende for den Dom, han
fælder, og det blivende Indtryk, som han modtager af noget.
Det kommer ikke saa meget fra selve dette som fra det Syns-
punkt, hvorfra man leder ham til at genkalde sig dette. Saa-
ledes kan du ved husholderisk Anvendelse af Eksemplerne,
ved Ærdommene og Billederne for længere Tid afstumpe
Sanselighedens Braad og holde Naturen tilbage, idet du
følger dens egne Anvisninger.

Efterhaanden som han erhverver sig flere og flere
Kundskaber, bør man føre ham ind i de Forestillinger, som
ere dertil; men som hans Begærlighed bliver heftigere,
bør man vælge Billeder, som ere skikkede til at under-
trykke dem. En gammel Militær, der er bekendt lige saa
vel for sine gode Sæder som for sit Mod, har fortalt mig

følgende fra sin første Ungdom. Da hans Fader, der var en fornuftig, men meget from Mand, saa, hvorledes Sønnens stærke legemlige Udvikling drog ham til Kvinder, sparede han sig ingen Umage for at holde ham tilbage; men da han, trods al anvendt Omsorg, mærkede, at han var ved at glide fra ham, saa fandt han paa at føre ham ind i et Hospital for syphilitiske Patienter, og, uden at forberede ham, lod han ham træde ind i en Sal, hvor en Mængde af disse ulykkelige under en forfærdelig Kur maatte bøde for de Udsvævelser, som havde bragt dem derhen.[1]) Ved dette frygtelige Syn, der paa én Gang oprørte alle hans Sanser, var den unge Mand nærved at falde i Afmagt. »*Gaa elendige Vellystning!*« sagde derpaa hans Fader i en heftig Tone, »*følg den skændige Tilbøjelighed, som trælbinder dig; snart vil du kun være alt for lykkelig ved at faa Adgang til denne Sal, hvor du som Offer for de mest vanærende Lidelser vil tvinge din Fader til at takke Gud for din Død*«.

Disse faa Ord i Forening med det forfærdelige Billede, som rystede den unge Mand, gjorde et Indtryk paa ham, som aldrig udslettedes. Da han paa Grund af sin Stilling var tvungen til at tilbringe sin Ungdom i Garnisonen, maatte han døje alle sine Kammeraters Spotterier, men han vilde hellere dette end efterligne deres udsvævende Liv. »*Jeg er et Menneske*«, sagde han til mig, »*og jeg har haft mine Skrøbeligheder; men jeg har i alle mine Dage aldrig uden Rædsel kunnet se en offentlig Skøge*«. Opdrager! hold ikke lange Taler; men lær at vælge Sted, Tid og Personer, og giv dernæst alle dine Lærdomme gennem Eksempler og vær sikker paa deres gode Virkning.

Anvendelsen af Barndomstiden er en let Opgave; det onde, der kommer frem dér, er der Raad for, og det gode, som gøres, kan ogsaa komme senere. Men det forholder sig ikke saaledes med den første Ungdomsalder, hvor Mennesket virkelig begynder at leve. Denne Alder er aldrig lang nok til den Brug, man bør gøre af den, og dens Vigtighed kræver en aldrig slappet Opmærksomhed; derfor er det, jeg lægger saa megen Vægt paa den Kunst at kunne forlænge den. En af de bedste Forskrifter til en

[1]) »Ogsaa jeg«, skriver *Campe*, »har anvendt dette Middel for adskillige af mine Elever, og jeg er vis paa, der ikke gives noget bedre Beskyttelsesmiddel for Ungdommen end dette« (se Campes Udgave af Cramers Overs. af 1789. II Del, Pag. 323). *Locke* skriver, at Opdrageren bør indvie de unge i de Laster, som gaa i Svang, for at de kunne være forberedte og advarede ved deres Indtrædelse i Verden. (Sallwürks Oversættelse § 94). *O. A.*

fornuftig Behandling er at gøre alt saa langsomt som muligt. Gør langsomme, men sikre Fremskridt; pas paa, at Ynglingen ikke bliver Mand i det Øjeblik, da der ikke mangler ham noget i at blive det. Saalænge som Legemet vokser, formes og udvikles de Livsaander,[1]) der ere bestemte til at berolige Blodet under dets Opbrusen og give Fibrene Styrke. Lader du dem tage en anden Retning, saa saa at det, som er bestemt til at fuldkommengøre et Individ, forbruges til at frembringe et andet, saa blive de begge svage, og Naturens Værk bliver ufuldkomment. Ogsaa saa Aandens Virksomheder komme til at lide under denne Forandring, og Sjælen — ligesaa svækket som Legemet — bliver mat og kraftløs i sine Funktioner. Grove og kraftige Lemmer give hverken Mod eller Geni, og jeg forstaar, at Sjælens Styrke ikke kan følge Skridt med Legemets, naar desuden de to Substantsers Forbindelsesorganer ere i en slaaet Forfatning. Men i hvor god Forfatning de end maatte være, ville de altid virke svagt, dersom de som Underlag kun har afkræftet og udpint Blod, der er blottet for den Substants, som giver Maskinens Fjedre Kraft og Spænding. Man finder i Almindelighed mere Sjælsstyrke hos de Mennesker, som i deres unge Aar har været bevarede mod Ilden for tidlig Fordærvelse, end hos dem, hos hvem disse Udsvævelser ere begyndte samtidig med Evnen til at kunne viegive sig hen til dem, og dette er uden Tvivl en af Grundene til, at Folkeslag med ophøjede og gode Sæder almindeligvis overgaa dem med slette Sæder i Forstand og Mod. Disse sidste glimre udelukkende ved visse værdiløse, ubetydelige Egenskaber, som de kalde Vid, Skarpsindighed, Elegance; ikke en stor og ædel Virken, som har sin Rod i Visdommen og Fornuften og som gennem skønne Handlinger, gennem dyd og virkelig nyttige Foretagender udmærke Mennesket og er det til Hæder, vil næppe findes uden hos de første.

Lærere beklage sig over, at Ildfuldheden i denne Alder gør Ungdommen vanskelig at styre, og jeg ser det nok; men er det ikke deres egen Skyld? Vide de ikke, at saasnart man lader denne Fyrighed slaa ud i Sanselighed, saa kan man ikke mere give den en anden Retning? mon en Pedants langtrukne og tørre Prækener skulde være i Stand til i Elevens Sjæl at udviske Billedet af de Fornøjelser,

(1) Efter en fra Oldtiden hidrørende Anskuelse sker den legemlige Udvikling under Indflydelse af en halvt aandelig Substants, som man kaldte Livsaanderne (spiritus vitales) i Modsætning til Dødsaanderne (spiritus mortuales), som vare i de livløse Ting. (Se Sallwürks Overs. II Pag. 32). *O. A.*

som han kender? skulde de kunne banlyse af hans Hjerte den Attraa, som er ved at kvæle ham? skulde de kunne dæmpe den Sanseild, hvis Maal han kender? vil han ikke opirres mod de Hindringer, som stille sig i Vejen for den eneste Lykke, han har Begreb om? og med Hensyn til den haarde Lov, som man foreskriver ham uden at kunne gøre ham den forstaaelig, hvad andet vil han se i den end Lune og Had hos et Menneske, som søger at plage ham? er det underligt, at han gør Oprør og hader igen?

Jeg indser nok, at man ved at se igennem Fingre kan gøre sig nogenlunde taalelig og bevare en tilsyneladende Myndighed. Men jeg forstaar rigtignok ikke, hvad godt den Myndighed er til, som man kun bevarer overfor sin Elev ved at begunstige de Laster, som den burde undertrykke; det er ganske ligesom en Berider, der for at berolige en vild Hest, lod den springe i en Afgrund.

Det er saa langt fra, at denne ungdommelige Ild er nogen Hindring for Opdragelsen, at denne tværtimod fremmes og fuldendes derved; det er den, som giver dig Tag i den unge Mands Hjerte, naar den Tid kommer, da han er lige saa stærk som du. Hans første Sjælerørelser ere de Tøjler, hvormed du styrer alle hans Bevægelser: han var fri, nu ser jeg ham i Tømme. Saalænge han ikke følte Kærlighed for noget, var han kun afhængig af sig selv og sine Fornødenheder; saasnart han begynder at elske, er han afhængig af sin Tilbøjelighed. Saaledes dannes de første Baand, der knytte ham til Menneskeslægten. Ved nu at lede hans vaagnende Følelse imod denne, maa du ikke tro, at den fra Begyndelsen af skal favne alle Mennesker, eller at Ordet »Menneskeslægten« vil have nogen Betydning for ham. Nej, denne Følelse for andre indskrænker sig i Førstningen til hans nærmeste; og disse ville ikke være ham ubekendte, men ville være dem, han er kommet i Forhold til, dem, som den jævnlige Omgang har gjort kære eller nødvendige for ham, hos hvem han tydeligt har fundet den samme Tænkemaade og det samme Sind, hvem han har set udsatte for de samme Lidelser, som han har lidt, og som har frydet sig ved de samme Glæder, som han har smagt, ja dem — kort sagt — som denne tydelige Overensstemmelse i Væsen og Natur har givet en større Tilbøjelighed til indbyrdes Kærlighed. Først efter at hans Naturel er uddannet paa tusende Maader, efter nøje at have tænkt over og sammenlignet sine egne Følelser med dem, han iagttager hos andre, vil han være naaet til at kunne indordne sine individuelle Erfaringer

under Menneskehedens abstrakte Ide og til sine særlige Følelser at føje dem, der kunne gøre ham til ét med Slægten.

Ved at blive i Stand til Hengivenhed, bliver han ogsaa følsom for andres[1]) og med det samme opmærksom for Hengivenhedens Kendemærker. Ser du, hvilken ny Indflydelse du staar i Begreb med at vinde over ham? Hvilke Lænker har du ikke lagt om hans Hjerte, førend han mærker det! Hvad vil han ikke føle, naar han først faar Øjnene op og ser paa sig selv, hvad du har gjort for ham; naar han kan sammenligne sig med andre unge og dig med andre Opdragere! Jeg siger: naar han ser det; men vogt dig derfor for at sige det; siger du ham det, vil han ikke længer se det. Dersom du af ham forlanger Lydighed til Gengæld for den Omhu, du har ofret paa ham, vil han tro, at du har overrumplet ham: han vil sige til sig selv, at du — ved at lade, som om du tjente ham uden Løn — kun tænkte paa at bebyrde ham med en Gæld og at binde ham til en Overenskomst, hvortil han ikke havde givet sit Minde. Det er forgæves at du tilføjer, at det, du har gjort for ham, er til hans eget bedste: du fordrer dog, og du fordrer det i Kraft af noget, du har gjort uden hans Samtykke. Naar en ulykkelig tager imod Penge, som man lader som man giver ham, og han saa finder, at han imod sin Vilje er hvervet til Soldat, saa skriger du op om Uretfærdighed: er du ikke uretfærdigere endnu, naar du forlanger Løn af din Elev for en Omhu, som han ikke har indvilliget i at modtage?

Utaknemmeligheden vilde være sjældnere, dersom det var mindre almindeligt at aagre med sine Velgerninger. Man elsker den, der gør godt imod os; dette er en saa naturlig Følelse! Utaknemmeligheden hører ikke Menneskehjertet til, men Egennytten: der gives færre utaknemmelige Modtagere end egennyttige Velgørere. Dersom du sælger dine Gaver, saa vil jeg tinge med dig om Prisen, men dersom du foregiver at ville skænke dem bort, for bagefter selv at sætte Prisen, saa bruger du Svig: dette, at de intet koste, er det, som gør dem uvurderlige. Hjertet lader sig kun foreskrive Love af sig selv; vil man lænke det, saa

[1]) Hengivenheden kan undvære Gengæld, men Venskabet aldrig. Dette er et Bytte, en Overenskomst som alle andre; men det er den helligste af alle. Ordet *Ven* har intet andet tilsvarende end sig selv. Ethvert Menneske, som ikke er sin Vens Ven, er sikkerlig en Bedrager; thi man kan kun vinde Venskab ved at give eller hykle Venskab. *R.*

indløser man det Pant, man havde i det; ved at lade det i Frihed, binder man det til sig.

Naar Fiskeren kaster Madingen i Vandet, saa kommer Fisken og holder sig uden Mistro i hans Nærhed; men naar den er fanget af den Krog, der er skjult under Madingen og føler, at Snøren strammes, saa søger den at flygte. Er Fiskeren Velgøreren og Fisken den utaknemmelige? Ser man nogen Sinde, at et Menneske, forglemt af sin Velgører, har glemt ham? Tværtimod, han taler altid om ham med Glæde; han tænker paa ham med Kærlighed, og finder han Lejlighed til ved en eller anden uventet Tjeneste at vise ham, at han erindrer hans Velgerninger, med hvilken indre Tilfredshed lægger han da ikke sin Taknemmelighed for Dagen! med hvilken Glæde giver han sig da ikke til Kende! med hvilken Henrykkelse siger han ikke til ham: nu er det min Tur! Se, dette er i Sandhed Naturens Røst; en sand Velgerning skaber aldrig en utaknemmelig.

Naar altsaa Taknemmeligheden er en naturlig Følelse, og naar du ikke ved egen Skyld har ødelagt Virkningen af den, saa kan du være sikker paa, at din Elev, naar han begynder at forstaa, hvad din Omhu er værd, ikke vil være ufølsom for den, forudsat, at du ikke selv har sat Prisen for den, og nu kan du være vis paa, at den i hans Hjerte vil give dig en Myndighed, som ingen kan tage fra dig. Men førend du er sikker paa at have vundet denne Fordel, saa pas paa, at du ikke ødelægger den for dig ved at gøre dig alt for meget gældende over for ham. At rose dig af dine Tjenester imod ham bevirker, at de blive ham utaalelige; glemmer du dem, saa vil han huske paa dem. Førend den Tid kommer, da han bør behandles som voksent Menneske, maa der aldrig være Tale om, hvad han skylder dig, men om det, han skylder sig selv. For at gøre ham lærvillig, bør du unde ham fuld Frihed; træk dig tilbage fra ham, for at han kan søge dig; opdrag hans Sjæl for Taknemmelighedens ædle Følelse ved aldrig at tale om andet end hans egne Interesser. Jeg har stadig hævdet, at man ikke skulde sige, at det, man gjorde for ham, var til hans eget bedste, førend han var i Stand til at forstaa det; ved en saadan Snak vilde han kun komme til at se din Afhængighed af ham, og han vilde have taget dig for sin Tjener. Men nu, da han begynder at føle, hvad Kærlighed er, nu føler han ogsaa, hvilket sødt Baand det er, som kan binde et Menneske til Genstanden for dets Kærlighed, og i den Iver, hvormed du uophørligt beskæftiger dig med

ham, ser han ikke længer en Slaves Hengivenhed, men en Vens Kærlighed. Intet har saa stor Magt over det menneskelige Hjerte som Venskabets Røst, naar man først rigtig kender den; thi man véd, at den taler aldrig uden i vor Interesse. Man kan tro, at en Ven kan tage fejl, men ikke, at han vil bedrage os. Undertiden kan man gaa imod hans Raad; men man ringeagter dem aldrig.

Vi træde nu endelig ind i den sædelige Verdensorden: vi har gjort det andet Skridt paa den menneskelige Løbebane. Dersom det her var Stedet, vilde jeg forsøge at vise, hvorledes Samvittighedens første Rørelser udspringe af de første Bevægelser i Hjertet, og hvorledes de første Følelser af Kærlighed og Had affødte de første Begreber om godt og ondt: jeg vilde vise, at *Retfærdighed* og *Godhed* ikke bare ere Abstraktioner, rene moralske Begreber, skabte af Forstanden, men at de ere Virkninger af en Sjæl, der er oplyst af Fornuften, og selvfølgelige Fremskridt af vore oprindelige Sjælerørelser, samt at man ikke ved Fornuften alene — uafhængig af Samvittigheden — kan opstille en naturlig Lov, og at hele Naturretten kun er et Hjernefoster, dersom den ikke bunder dybt i en naturlig Trang i det menneskelige Hjerte.[1]) Men jeg mener, at jeg ikke her skal skrive metafysiske eller moralske Afhandlinger saa lidt som nogen Slags Lærebog; det er mig nok at pege paa Ordenen og Fremskridtet i vore Følelser og Kundskaber

[1]) Selve den Forskrift, at handle imod andre, som vi ville, at de skulle handle imod os, har ikke noget paalideligt Grundlag uden i Samvittigheden og Følelsen; thi hvor er den Grund, der tvinger mig — det »Jeg« jeg er — til at handle som om jeg var en anden, især naar jeg er moralsk overbevist om aldrig at komme i det samme Tilfælde? Og naar nu jeg trofast følger denne Grundregel, hvem staar mig saa inde for, at jeg derved vil opnaa, at man ogsaa følger den imod mig? Den onde drager Fordel baade af den retfærdiges Retskaffenhed og af sin egen Uretfærdighed; han er meget fornøjet med, at alle andre ere retfærdige — ham undtagen. Denne Overenskomst er — hvad man saa end siger derom — ikke meget fordelagtig for hæderlige Folk. Men naar et hengivende Hjertes Trang gør mig til et med min Næste, og naar jeg saa at sige føler mig selv i ham, saa er det jo for ikke selv at lide, at jeg ikke vil, at han skal lide; jeg interesserer mig for ham af Kærlighed til mig selv, og Forskriften bunder i selve Naturen, som indgyder mig Ønsket om eget Velvære, paa hvilket Sted jeg saa end føler mig at eksistere. Deraf slutter jeg, at det er falskt, at den naturlige Lovs Forskrifter ere begrundede i Fornuften alene; de har et meget solidere og sikrere Grundlag. Kærligheden til Menneskene, affødt af Kærligheden til sig selv, er Grundlaget for den menneskelige Retfærdighed. Summen af hele Moralen er givet i Evangeliet gennem Indbegrebet af Loven. *R.*

i Forhold til hele vort Naturanlæg. Andre kunne maaske bevise, hvad jeg her kun antyder.

Da min Emil hidtil kun har set paa sig selv, saa vil det første Blik, han kaster paa sine Medmennesker, føre ham til at sammenligne sig med dem, og den første Følelse, som denne Sammenligning vækker i ham, vil være Ønsket om den første Plads. Her er det Punkt, hvor Selvkærligheden slaar om i Egenkærlighed, og hvor alle de herhen hørende Lidenskaber begynde at røre sig. Men for at afgøre, om de Lidenskaber, der ville komme til at herske i ham, ville blive menneskelige og milde eller umenneskelige og grusomme, om de ville arte sig som Tilbøjeligheder til Velvilje og Medfølelse eller til Misundelse og Begærlighed, saa maa man vide, paa hvilken Plads iblandt Menneskene han føler sig, og hvilke Hindringer han tror at have at besejre for at naa den Plads, som han vil erobre.

For at vejlede ham i denne Undersøgelse, maa man nu, efter at have vist ham Menneskene ved at pege paa de Egenskaber, der ere fælles for Slægten, vise ham dem i deres Forskelle. Her komme vi nu til Maalestokken for den naturlige og borgerlige Ulighed og til Billedet af hele Samfundsordenen.

Man maa studere Samfundet gennem Menneskene og Menneskene gennem Samfundet. Hvem der vilde behandle Politiken og Moralen hver for sig, vilde aldrig forstaa nogen af dem. Ved først at betragte de oprindelige Forhold ser man, hvilken Indflydelse de maa have paa Menneskene og hvilke Lidenskaber, der maa fremkomme deraf: man ser, at det er igennem Lidenskabernes Udvikling, at disse Forhold vekselvis mangfoldiggøres og knyttes fastere sammen indbyrdes. Det er ikke saa meget Armenes Styrke som Hjerternes Maadehold, der gør Menneskene uafhængige og fri. Den, som kun har faa Ønsker, er i samme Grad kun afhængig af faa Mennesker; men da vi idelig forveksle vore forfængelige Ønsker med vore fysiske Fornødenheder, saa har de, som ud fra de sidste har lagt Grundvolden for det menneskelige Samfund, altid taget Virkningerne for Aarsagerne og ere derfor farede vild i alle deres Slutninger.

I Naturstanden er der en Lighed, som er en Kendsgerning og som er virkelig og uomstødelig, efterdi det er umuligt, at Forskellen Mand og Mand imellem kan være stor nok til i denne Stand at gøre den ene afhængig af den anden. I Borgersamfundet er der en juridisk Lighed, som kun er indbildt og uden Værdi, efterdi de til dens

H Haandhævelse bestemte Midler selv tjene til at nedbryde
ab den og fordi den offentlige Magt, som man har indrømmet
ab den stærke til at undertrykke den svage, tilintetgør den
[illegible] Slags Ligevægt, som Naturen har oprettet imellem dem.[1])
[illegible] Fra denne første Modsigelse stamme alle de andre, som
[illegible] man i det borgerlige Samfund finder imellem Skin og
[illegible] Virkelighed. Mængden bliver altid ofret for et Mindretal,
[illegible] og Fællesinteressen for Særinteressen; de glimrende Navne:
[illegible] Retfærdighed og alles Lighed for Loven tjene kun som
[illegible] Redskaber til at øve Vold og som Vaaben for Uretten.
[illegible] Deraf følger, at Overklasserne, som foregive at være til
[illegible] Gavn for de andre, i Virkeligheden kun gavne sig selv paa
[illegible] bde andres Bekostning, og der ud fra maa man dømme om
[illegible] lden Højagtelse, man fra Retfærdighedens og Fornuftens
[illegible] Standpunkt skylder dem. Der staar nu tilbage at under-
[illegible] søge, om den Stilling, den har givet dem selv, tjener til
[illegible] at befordre deres Lykke, som besidder den, for at vi deraf
[illegible] kan lære, hvilken Dom enhver af os maa fælde om vor
[illegible] egen Stilling. Se, dette er det Studium, som nu er vor
[illegible] nærmeste Opgave; men for at kunne gøre dette til Gavns,
[illegible] maa vi begynde med at lære Menneskehjertet at kende.

Dersom det kun gjaldt om at vise de unge Mennesket, [illegible] saaledes som det ser ud med Masken paa, saa behøvede [illegible] man ikke at gøre sig Ulejlighed; de vilde altid faa det [illegible] tidt nok at se; men da Masken ikke er Mennesket, og for [illegible] at de unge ikke skulle lade sig forføre af den ydre Politur, [illegible] saa maa man afmale Menneskene saaledes, som de ere, ikke [illegible] for at de unge skulle hade, men beklage dem og faa Ulyst [illegible] til at ligne dem. Dette er — efter min Mening — den for- [illegible] nuftigste Maade for Mennesket at betragte Slægten paa.

Udfra denne Betragtning bliver det nu nødvendigt at [illegible] slaa ind paa en anden, helt modsat Vej, end vi hidtil har [illegible] fulgt, og snarere at undervise den unge ved Hjælp af [illegible] andres Erfaring end ved hans egen. Naar Menneskene [illegible] skuffe ham, vil han faa Nag til dem; men dersom han — [illegible] skønt æret af dem — ser dem bedrage hverandre indbyrdes, [illegible] saa vil han føle Medlidenhed med dem. »Det Skuespil, [illegible] som Verden byder os«, sagde Pythagoras »ligner de olym- [illegible] piske Leges: nogle slaa der deres Boder op og tænke kun [illegible] paa deres egen Fordel; andre sætte deres egen Person ind

[1]) Den Fællesaand, der gaar igennem alle Landes Love, begunstiger altid den stærke lige overfor den svage, den besiddende lige over for den ikke-besiddende; dette Misforhold er uundgaaeligt og derfra er ingen Undtagelse. *R.*

og søge Ære; atter andre ere fornøjede med at se paa Legene, og disse sidste ere ikke de værste«.

Jeg kunde ønske, at man valgte den unges Omgangskres paa en saadan Maade, at han kunde have gode Tanker om dem, han levede sammen med, og at man lærte ham Verden saa godt at kende, at han tænkte ondt om alt, hvad der skete dér. Lad ham forstaa, at Mennesket af Naturen er godt; lad ham af sig selv føle dette og dømme saa om sin Næste; men lad ham se, hvorledes Samfundet demoraliserer og forvender Menneskene; lad ham i deres Fordomme finde Kilden til alle deres Laster; lad ham være tilbøjelig til at agte hver enkelt, men foragte Mængden; lad ham se, at alle Mennesker bære omtrent den samme Maske; men lad ham ogsaa forstaa, at der er Ansigter, som ere skønnere end den Maske, som bedækker dem.

Jeg indrømmer, at denne Methode har sine Vanskeligheder og at den ikke er let at praktisere; thi dersom han altfor tidligt bliver Iagttager og dersom du lærer ham alt for nøje at udspejde Handlinger, saa vil du gøre ham sladdervorn og spottesyg og rask til at fælde afgørende Domme. Han vil faa en uhyggelig Lyst til at fortolke alt paa den værste Maade og til ikke en Gang at se det gode i det, som er godt. Han vil i det mindste vænne sig til dette Lasternes Skuespil og til at kunne se paa Slynglerne uden Afsky, ganske som man kan vænne sig til at se paa de ulykkelige uden Spor af Medfølelse. Snart vil den almindelige Fordærvelse mindre tjene ham til Advarsel end til Undskyldning: han vil sige til sig selv, at naarMennesket er saaledes, saa behøver han heller ikke at ville være anderledes.

Dersom du vil undervise ham efter Grundsætninger og samtidigt med, at du lærer ham det menneskelige Hjertes Natur at kende, forklarer ham de ydre Aarsager, som forvandle vore naturlige Drifter til Laster, saa vil du med ét Slag føre ham over fra Sanseverdenen til den intellektuelle Verden og føre ham ind i en oversanselig Verden (Metafysiken), som han ikke er istand til at fatte; du vil da falde tilbage til den hidtil saa omhyggelig undgaaede Fejl at give ham en Undervisning, som kun ligner en Undervisning, men ikke er det; i hans Aand vil du, i Stedet for hans egen Erfaring og egen Fornuftudvikling, anbringe LærerensErfaring og Myndighed.

For nu paa én Gang at fjerne disse to Hindringer og give ham et Indblik i det menneskelige Hjerte uden Fare for derved at fordærve hans eget, saa vilde jeg vise ham

Menneskene paa Afstand, vise ham dem til andre Tider og paa andre Egne, og dette paa en saadan Maade, at han kunde se hele Skuepladsen uden nogen Sinde selv at kunne optræde handlende dér. Se, nu er Øjeblikket kommet for Historien: ved dens Hjælp vil han læse i Hjerterne uden Filosofernes Mellemkomst; han vil bare som Tilskuer gennemskue dem uden Egeninteresse og uden Lidenskab, se paa dem som deres Dommer, ikke som deres Medskyldige eller deres Anklager.

For at kende Menneskene maa man se dem handle. I Verden hører man dem tale; de præsentere deres Ord og skjule deres Handlinger; men i Historien ere de afslørede, og man dømmer dem efter deres Gerninger. Selve deres Ord hjælpe til at værdsætte dem; thi ved at sammenligne deres Gerninger med deres Ord, ser man paa én Gang, hvad de ere og hvad de ville synes at være: jo mere de forstille sig, desto kendeligere blive de.

Desværre har denne Methode sine Farer og Vanskeligheder af mere end én Slags. Det er ikke let at finde et Synspunkt, hvorfra man dømmer sine Medmennesker med Billighed. Det er en af Historiens store Fejl, at den i saagt højere Grad afmaler Menneskene efter deres slette end efter deres gode Sider. Da den kun interesserer os, naar den beretter om Revolutioner og Katastrofer, saa er den ganske tavs, saalænge et Folk vokser og trives under en fredelskende Regerings Styrelse; den begynder først at tale om det, naar det ikke længer er fornøjet med at passe sig selv, men begynder at blande sig i sine Naboers Sager eller tillader dem at blande sig i dets egne Anliggender; den lader det først glimre, naar det allerede er i sin Nedgang: al vor Historie begynder dér, hvor den egentlig burde ende. Vi kende meget nøje de Folks Historie, som ødelægge sig, men mangle Kendskab til de Folk, som formere sig; de ere jo lykkelige og kloge nok; derfor har den intet at fortælle om dem, og i Virkeligheden se vi ogsaa i vore Dage, at de Regeringer, som styre bedst, blive mindst omtalte. Vi vide altsaa kun Besked om det onde; det gode skaffer næppe nogen Opsigt. Det er kun Slynglerne, som vil blive berømte; de gode glemmer man, eller man gør dem uretfærdige; ja, saaledes bærer Historien saa vel som Filosofien sig ad med uden Ophør at bagvaske Menneskeslægten.

Dertil kommer, at der mangler meget i, at de i Historien optegnede Kendsgerninger ere tro Billeder af selve Begivenhederne, saaledes som de ere foregaaede: de omformes i Historikerens Hoved, støbes om efter hans Inter-

esser og farves af hans Fordomme. Hvor har vi den Historiker, som forstaar at stille Læseren paa Skuepladsen og lade ham se Begivenheden, saaledes som den er foregaaet? Uvidenhed eller Partiskhed omkalfatrer alt. Hvormange forskellige Skikkelser kan man ikke give en Kendsgerning uden at forandre et eneste historisk Træk, naar man kun enten udbreder sig over eller fortier de Omstændigheder, som høre med dertil. Betragt én og samme Genstand fra forskellige Synspunkter, og den vil næppe synes at være den samme, og dog har man kun flyttet Tilskuerens Øje. Er det nok til at give Sandheden Æren, naar man fortæller mig en virkelig Begivenhed, idet man lader mig se den under helt andre Forudsætninger end dem, der vare til Stede, da den foregik? Hvormange Gange har ikke et Træ mere eller mindre, en Klippe til højre eller venste, en af Stormen ophvirvlet Støvsky ikke afgjort Udfaldet af et Slag uden at nogen har lagt Mærke dertil! Mon dette hindrer Historikeren i at fremstille Aarsagen til Nederlaget eller Sejren med ligesaa stor Sikkerhed, som om han havde været til Stede overalt? Men hvad kommer Begivenhederne i sig selv mig ved, naar jeg ikke kender Grunden? og hvilken Lærdom kan jeg drage af en Begivenhed, hvis sande Aarsag er mig ubekendt? Historikeren viser mig en Aarsag, men han opdigter den, og Kritiken, som man gør et saa stort Nummer ud af, er en Kunst, der kun bestaar i at kunne gætte og opstille Formodninger, egentlig den Kunst, imellem flere Løgne at kunne vælge den, der synes at komme Sandheden nærmest.

Har du aldrig læst *Cleopatra* eller *Casandra* eller andre Bøger af samme Surdejg? Forfatteren vælger sig en kendt Begivenhed, men afpasser den efter sit Syn, pynter den med opdigtede Enkeltheder og Personer, som aldrig har eksisteret, samt opfundne Karakterer, og saaledes dynger han Digtning paa Digtning for at gøre sin Bog fornøjelig. Jeg kan ikke se, at der er megen Forskel paa disse Romaner og eders Historieskrivninger, med mindre det da skulde være den, at Romanforfatteren mere giver sig sin egen Indbildning i Vold, medens Historikeren tager til Takke med andres; hertil skal jeg — om man ønsker det — tilføje, at den første vælger sig et moralsk Emne, godt eller ondt, medens den anden næppe bryder sig videre om den Ting.

Man vil vel indvende herimod, at den historiske Troskab interessere os mindre end den troværdige Skildring af Sæder og Karakterer; forudsat at det menneskelige Hjerte

er godt tegnet, saa ligger der liden Vægt paa, om Begivenhederne ere nøjagtigt fortalte eller ej; thi naar alt kommer til alt, tilføjer man, hvad Betydning for os har saa de Individualiteter, der ere foregaaede for tusende Aar siden? Man maa vist Ret, dersom Karaktererne ere godt gengivne efter Naturen; men naar største Parten kun ere tegnede ud af Historikernes Fantasi, er det saa ikke at strande paa den Klippe, hvorom man vilde undgaa, og betror man saa ikke *det* til Autoriteter, som man tager fra Lærerens? Kan min Elev ikke faa andet at se end Fantasibilleder, saa vil jeg foretrække, at de ere tegnede af min Haand fremfor af en andens; de ville i saa Fald i det mindste være bedre tilpassede efter hans Evner.

De værste Historikere for de unge er dem, som indlade sig paa at fælde Domme. Nej Kendsgerningerne! og lad dem saa selv dømme; saaledes er det, han lærer at kende Menneskene. Naar Forfatterens Dom uafbrudt vejleder dem, saa ser han jo kun med en andens Øjne, og naar den ikke mere har dem, saa ser han ingen Ting.

Jeg lader den moderne Historie ude af Betragtning, ikke alene fordi den ganske mangler Fysiognomi og fordi vor Tids Mennesker alle ligne hverandre, men fordi vore Historikere kun gaa ud paa at glimre og derfor ere saa rige i at afmale Karaktererne med saa stærke Farver, at de som oftest slet intet forestille.[1]) I Almindelighed give de gamle færre Karakterbilleder og lægge mindre Vind paa at være aandrige end forstandige i deres Domme; dog maa man ogsaa her gøre et skønsomt Udvalg og ikke straks gribe til de skarpest dømmende, men til de jævneste. Jeg vilde anbefale Sallust i Begyndelsen; Tacitus Bøger ere for Oldinge; unge Mennesker ere ikke i Stand til at forstaa dem. Man maa i de menneskelige Handlinger lære at kende Menneskehjertets oprindelige Grundtræk, førend man begynder at udgrunde dets Dybder; man maa først til Gavns forstaa at læse i Handlingerne, førend man giver sig til at studere de almindelige Bevægegrunde dertil. Levereglernes Filosofi passer kun for den modnere Alder. Ungdommen bør ikke befatte sig med at generalisere; hele dens Undervisning bør foregaa paa den Maade, at man giver den Regler for hvert enkelt Tilfælde.

Thucidid er, efter min Mening, det fuldkomneste Mønster

---

[1]) Sé Davila, Guicciardini, Strada, Solis, Macchiavelli og mangen Gang ogsaa selve Thou. Vertot er næsten den eneste, som forstod at male uden at give Karakterbilleder. *R.*

paa en Historiker. Han fortæller Kendsgerningerne uden at bedømme dem; men han forbigaar ikke nogen af de Omstændigheder, der kunne sætte Læseren i Stand til selv at danne sig sin Mening derom. Alt hvad han fortæller, stiller han Læseren lige for Øjnene; det er saa langt fra, at han stiller sig selv imellem Begivenhederne og sine Læsere, at han tværtimod trækker sig tilbage; man tror ikke at læse, man tror, at man ser. Uheldigvis taler han altid om Krig, og i hans Fortællinger faar man kun Besked om den mindst lærerige Ting i Verden, nemlig om Slag. De *ti Tusendes Tilbagetog* og *Commentarerne til Cæsar* udmærke sig næsten ved den samme Ædruelighed og samme Mangel. Den gode Herodot, uden Karaktertegninger, uden filosofiske Sententser, men veltalende og barnlig, fuld af interessante og fornøjelige Enkeltheder, vilde maaske være den bedste Historiker, dersom selve disse Enkeltheder ikke ofte udartede til barnagtige Ammestuekrøniker, der snarere fordærve Ungdommens Smag end udvikle den. Der behøves allerede en vis Skønsomhed til at vælge og vrage for at læse ham. Jeg taler slet ikke om Titus Livius; hans Tur vil komme; men han er politisk; han er Taler, ja, han er alt det, som ikke passer for denne Alder.

Historien er i det hele mangelfuld deri, at den kun medtager haandgribelige og iøjnefaldende Begivenheder, som man kan slaa fast ved Navne, Steder og Aarstal; men den tier helt om de langsomt fremadskridende Aarsager til disse Begivenheder, som dog ikke kunne udledes af sig selv. Man vil ofte i et vundet eller tabt Slag finde Grunden til en Statsomvæltning, som endog førend dette Slag var bleven uundgaalig. Krigen gør næppe andet end at bringe de Begivenheder for Lyset, som allerede vare bestemte af moralske Aarsager, som Historikeren sjældent har Forstand paa at opdage.

Den filosofiske Aand har bevirket, at de fleste af dette Aarhundredes Skribenters Overvejelser nu gaa i den Retning; men jeg tvivler om, at Sandheden vil vinde ved deres Arbejde. Systemraseriet har grebet dem alle, hvorfor ingen søger at se Tingene, som de ere, men som de passe ind i Systemet.

Til alt dette kommer desuden, at Historien i langt højere Grad viser os Handlingerne end Menneskene, fordi den kun befatter sig med dem i visse udvalgte Øjeblikke, naar de ere i deres Stadsklæder; den fremstiller kun Manden i hans offentlige Fremtræden, hvor han er forberedt paa at blive set; den følger ham ikke til hans Hus, ind i hans

tue, hans Familie eller midt imellem hans Venner; den
ffmaler ham kun, naar han giver en Rolle; det er derfor
eneget mere Klæderne end Personen, den fremstiller.

Jeg vilde langt hellere foretrække Læsningen af
evnedsskildringer som en passende Begyndelse paa Studiet
f Menneskehjertet. Lad Mennesket nok saa meget søge
t gemme sig, Historikeren følger det dog overalt; han
nder det ikke et Øjebliks Ro, ikke en Krog, hvor det kan
ndgaa Tilskuerens spejdende Øje, og naar den ene tror at
kjule sig allerbedst, stiller den anden ham i det aller-
lareste Lys. »Jeg«, siger Montaigne, »*sætter de Forfattere*
jest, som skrive Levnedsskildringer; thi i samme Grad som
mere opholde sig ved Raadslutningerne end ved Begiven-
derne, i samme Grad fremstille de mere det indre end de
dre Hændelser. Derfor er overalt Plutark min Mand«.

Det er sandt nok, at Massernes eller Folkenes Aand
vidt forskellig fra det enkelte Menneskes Karakter, og
det vilde blive et meget ufuldkomment Kendskab til det
enneskelige Hjerte, dersom man ikke tillige undersøgte
det i Mængden; men det er ikke mindre sandt, at man
aa begynde med at studere Mennesket for at kunne
mme Menneskene, og at den, som til Bunds kendte hver
nkelt Persons Tilbøjeligheder, vilde i Forvejen kunne be-
gne deres samlede Virkninger i Fælleslegemet.

Ogsaa her maa man ty til de gamle af Grunde, som
gg allerede har omtalt, og endvidere fordi alle hjemlige
g ubetydelige, men sande og karakteristiske Smaatræk ere
anlyste fra den moderne Stil, hvorfor Menneskene hos vore
orfattere optræde lige saa pyntede i deres private Liv
m paa Verdens Skueplads. Anstændighedsfølelsen — ikke
mindre streng i Bøgerne end i Livet — tillader ikke, at
er siges andet offentligt, end hvad den tillader at gøre
ffentligt, og naar man kun kan fremstille Menneskene i
stemte Roller, saa lærer man dem ikke bedre at kende
Bøgerne end paa vore Theatre. Man kan om og om
en beskrive Kongernes Liv de hundrede Gange, saa faa
dog ingen Sveton.[1])

Plutarks Mesterskab bestaar netop i Udmalingen af alle

[1]) En eneste af vore Historikere (*Duclos* [1704—1772], Forfatter til »Ludvig XI's Liv«), som har efterlignet *Tacitus* (berømt rom. Historiker [54—140]) i de store Træk, har vovet at efterligne *Sueton* (rom. Historiker, Forfatter til »de tolv Cæsare« [63—135]) og undertiden at udskrive *Comines* (Forfatter til »Erindringer om Ludvig XI og Karl VIII« [1445—1509]) i de smaa Træk; men netop dette, som forhøjer Værdien af hans Bog, kritiserer man i vore Dage. *R.*

disse Biomstændigheder, hvad vi ikke mere vove at befatte os med. Han forstaar med en uforlignelig Ynde ved smaa Træk at afmale os disse store Skikkelser, og han er saa heldig i Valget af disse Træk, at ofte et Ord, et Smil eller en Haandbevægelse er ham nok til at karakterisere hans Helt. Med en Spøg beroliger Hannibal sin forskrækkede Hær og lader den marchere leende ud til den Kamp, som udleverer ham Italien; i Agesilaus paa sin Kæphest lærer man at elske den store Konges Overvinder. Da Cæsar, livligt passiarende med sine Venner, en Gang drog igennem en lille Landsby, røbede han, uden at tænke derover, den Skælm, han havde bag Øret, naar han foregav, at han kun tragtede efter at være Pompejus' Ligemand. Alexander tog imod Lægedrikken uden at sige et Ord: dette er det skønneste Øjeblik i hans Liv. Aristides skrev sit eget Navn paa en Muslingskal og retfærdiggjorde paa den Maade sit Tilnavn. Filopømen kastede sin Kappe og huggede Brænde i sin Værts Køkken.[1]) Denne Maade at male paa er

[1]) Da Carthaginienseren *Hannibal* stod lige over for *Terentius Varro*, der havde opslaaet sin Lejr ved Kannæ, var hans Hær næppe halvt saa stor som Romernes. Da han fra en Høj iagttog Fjendernes Bevægelser, sagde en af hans Følge, en fornem Mand ved Navn Giskon, at han kunde ikke andet end undres over en saadan Mængde Fjender. Hannibal rynkede Panden og sagde: »Men en anden Ting, som er endnu mere underlig, tænker du slet ikke paa, Giskon!« »Hvad for en?« spurgte denne. »At der blandt alle disse mange Mennesker ikke er nogen, som hedder Giskon,« svarede Hannibal. Alle lo, og enhver, som kom til Højen vilde vide Besked om Vittigheden, som stadig vakte Munterhed. Hæren, som troede, at denne Lystighed udsprang af dyb Foragt for Fjenderne, fik sit Mod tilbage og vandt den glimrende Sejr ved Kannæ, der lagde hele Italien aabent for Hannibals Fødder (Plutark: Fabius Maksimus Cap. 15). *Agesilaos* (444—360 f. Chr. F.) blev 379 Konge i Sparta. I Lilleasien kæmpede han med Berømmelse mod Perserne for Grækernes Uafhængighed. Paa Vejen til Iberien kom *Cæsar* i Norditalien forbi en lille, ussel barbarisk Flække, som kun var beboet af nogle ganske faa Mennesker. »Mon der ogsaa her,« sagde hans Ledsagere under Spøg og Latter, »ere ærgerrige Ønsker om Embeder, Kappestrid om den første Plads og gensidig Misundelse mellem de mægtige?« Cæsar svarede i Alvor: »Jeg for min Del vil hellere være den første hos disse end den anden i Rom« (Plutark: Cæsar, Cap. 11). Om *Alexander* se nærv. Oversætt. Pag. 116. *Aristides*, berømt Statsmand i Athen, fik paa Grund af sin Retsindighed Tilnavnet: *den retfærdige*. Hans Fjender beskyldte ham for at stræbe efter Eneherredømmet og fik ham derfor landsforvist. Da Folket var samlet for at dømme, kom en Bonde, der ikke selv kunde skrive og som ikke kendte Aristides, hen til ham og bad ham skrive sit eget Navn paa Potteskaaret. »Men har Aristides da nogen Sinde fornærmet dig?« »Nej,« svarede Bonden; »men jeg er træt af evig og altid at høre ham blive kaldet den retfærdige. A. er født 540 og døde i Fattigdom 468 f. Chr. F.

virkelig Kunst. Ansigtsudtrykket aabenbarer sig ikke i de store Træk, saa lidt som Karakteren i de store Handlinger; det er i Smaatingene, at Sindelaget aabenbarer sig. De officielle Sager ere enten alt for almindelige eller alt for kunstlede, og de ere næsten det eneste, som vore Dages opstyltede Værdighed tillader vore Forfattere at opholde sig ved.

En af forrige Aarhundredes største Mænd var ubestrideligt Hr. *de Turenne*. Man har haft Mod til at gøre hans Levnedsskildring interessant ved nogle Smaatræk, som lærer os ham at kende og at elske ham; men hvormange af den Slags Træk, som vilde have lært os ham at kende endnu bedre og ladet os holde endnu mere af ham, har man ikke set sig nødsaget til at undertrykke! Jeg anfører kun ét, som jeg har fra god Kilde og som Plutark ikke havde udeladt, men som *Ramsay*[1]) ikke vilde have optegnet, selv om han havde kendt det.

En meget varm Sommerdag stod Vicomte de Turenne, iført kort, hvid Jakke og Hue, ved Vinduet i sit Forværelse. En af hans Folk kommer derind, og narret af Paaklædningen antager han ham for en af Køkkendrengene, som denne Tjener stod paa en fortrolig Fod med. Han nærmer sig forsigtig bagfra, og med en just ikke let Haand giver han ham et kraftigt Slag paa Bagen. Den ramte vender sig øjeblikkelig om. Tjeneren ser skælvende sin Herres Ansigt. Ude af sig selv af Angst kaster han sig paa Knæ. »*Naadige Herre! jeg troede, det var Georg*«. . . . »*Og selv om det havde været Georg*«, raabte Turenne, idet han gned sin Bagdel, »*havde du da ikke behøvet at slaa saa haardt*«. Saadanne Træk vove I altsaa ikke at fortælle, I Stympere! Værer kun altid uden Gemyt, uden Følelse; lader kun eders

---

Filopømen, Hovedet for Achæernes Forbund, har faaet Tilnavnet »den sidste Hellener« (253—183 f. Chr. F.). En Kone i Megara var bleven meget urolig, da hun havde faaet Underretning om, at Achæernes Hærfører skulde tage ind i hendes Hus. Hendes Mand var netop ikke hjemme, og hun var i Færd med at tillave et Maaltid, da Filopømen i det samme kom ind, iført en ganske simpel Krigerkappe. Hun troede, han var en af Tjenerne, som var bleven sendt i Forvejen, og bad ham hjælpe hende med Arbejdet. Han kastede straks sin Kappe og gav sig til at kløve Brænde. Men saa kom Manden hjem og raabte forundret: »Hvad skal dette betyde, Filopømen?« »Hvad andet,« svarede denne, »end at jeg maa bøde for mine daarlige Klæder.« (Plutark: Filopømen Kap. 2). *O. A.*

(1) Ramsay, fransk Literat, er født i Skotland, men opholdt sig mest i Frankrig. Han har levet i Turennes Hus og har skrevet dennes Historie. (1686—1743). *O. A.*

Hjerter forhærdes og staalsættes i eders ynkelige Velanstændighedshensyn; gører eder kun rigtig foragtelige ved eders dydige Fornemhed. Men du, min kække Ungersvend, som læser dette Træk, og som bliver rørt over al den Hjertensgodhed, der aabenbarer sig allerede i den første Opbrusen, læs ogsaa om denne store Mands Smaalighed, saasnart der er Tale om hans Herkomst og hans Navn. Tænk paa, at det er den samme Turenne, som overalt gav sig Skin af at træde tilbage for sin Brodersøn, for at man tydeligt skulde se, at dette Barn var Hovedet for et souverænt Hus.[1]) Sammenstil disse Modsætninger, elsk Naturen, ringeagt Fordommen og lær Mennesket at kende.

Der er ikke ret mange, som forstaar, hvilke Virkninger en saadan med Skønsomhed udsøgt Lekture kan udøve paa et ungt Menneskes uerfarne Sjæl. Da vi fra Barndommen af ere lænkede til Bøgerne og vante til at læse uden Eftertanke, saa gribes vi saa meget mindre af det læste, som vi i os selv bære de Lidenskaber og Fordomme, som fylde Historien og Menneskenes Liv, saa at alt det, de gøre, synes os naturligt, fordi vi ere udenfor Naturen og dømme de andre ud fra os selv. Men man forestille sig nu en ung Mand, der er opdraget efter mine Grundsætninger, man tænke paa min Emil; Formaalet med de atten Aars stadige Omhu har kun været at bevare hos ham en ubestikkelig Dømmekraft og et sundt Hjerte; forestil dig nu ham, der — naar Tæppet gaar op — første Gang ser ud over Verdens Skueplads, eller snarere — staaende bag Theatret — ser Skuespillerne iføre sig og afføre sig deres Dragter og tæller Snorene og Tridseværket, hvis plumpe Blændværk skuffer Tilskuerens Øjne: saasnart hans første Overraskelse er forbi, vil han fyldes med Skamfuldhed og Foragt for den Slægt, han tilhører; han vil harmes ved at se Menneskeslægten, til Nar for sig selv, saaledes nedværdige sig til disse Barnestreger; han vil bedrøves ved at se sine Brødre sønderrive hverandre for deres Drømmeriers Skyld og forvandle sig selv til vilde Dyr, fordi de ikke har forstaaet at være fornøjede med at være Mennesker.

Naar Læreren kun med lidt Klogskab og Skønsomhed i Valget af Lekturen kommer Elevens naturlige Anlæg til Hjælp og fører ham lidt paa Vej med Hensyn til de Lærdomme, han bør drage af det læste, saa vil denne Øvelse

---

[1]) Turenne var den næstældste Søn af Hertugen af Bouillon. Efter hans ældste Broders Død, blev dennes Søn Familjens Overhoved.
O. A.

være ham et Kursus i praktisk Filosofi, sikkerlig bedre og mere forstaaelig end alle de luftige Spekulationer, hvormed man bare forvirrer de unge Menneskers Forstand i vore Skoler. Da *Kineas*[1]) havde faaet rede paa alle *Pyrrhuses* romantiske Planer, spurgte han ham: »men hvilket virkeligt Gode skal denne Erobring af den hele Verden skaffe dig, som du ikke er i Stand til at nyde straks uden alle disse Kvaler?« Dette Spørgsmaal klinger i vore Øren som en Aandrighed, vi snart glemme igen; men for Emil staar det som en uhyre dybsindig Betragtning, som han af sig selv vilde være naaet til og som aldrig udslettes i hans Sjæl, fordi den ikke dér møder nogen som helst Fordom, der strider derimod og som kan forhindre den i at gøre Indtryk paa ham. Naar han saa endelig, ved at læse om dette rasende Menneskes Liv, finder, at alle hans store Planer ende med, at han lader sig fælde af en Kvindehaand, ja — i Stedet for at beundre denne formentlige Helteaand — hvad andet vil han saa se i alle denne saa store Hærførers Bedrifter, i alle denne saa store Politikers Intriger end Vejen til denne ulyksalige Tagsten, som med en uhæderlig Død skulde ende hans Liv og sætte en Stopper for alle hans Planer.[2])

Vistnok ere alle Erobrere ikke blevne dræbte eller alle Voldsherskere strandede midt i deres Foretagender; for mangen smaa Sjæle, beherskede af den almindelige Mening, synes adskillige af dem endog lykkelige; men den, som ikke lader sig forblænde af Skinnet og kun bedømmer Menneskenes Lykke

[1]) Kineas var en Thessaler, som stod i Tjeneste hos Kong Pyrrhus i Epirus og brugtes meget som Sendemand. Ved sin Dygtighed og Overtalelseskunst vandt han, efter Pyrrhuses eget Udsagn, flere Byer ved sit Ord, end denne ved sit Sværd, hvorfor P. satte ham meget højt og tog ham med paa Raad. I en ledig Time, fortæller Plutark, udspurgte K. Pyrrhus om hans Planer, hvorefter denne udviklede for ham hvorledes han vilde gaa fra Erobring til Erobring. »Men naar vi saa ere færdige med alt dette«, spurgte K., »hvad saa?« Da lo P. og svarede: »Nu, min Ven! da ville vi helt nyde vor Ro og hvile, og hver Dag ville vi holde Gæstebud og fornøje os med at sidde sammen og samtale«. »Men hvem hindrer os fra, dersom vi ville det, nu straks at holde Gæstebud og nyde vor Ro i hinandens Selskab, da vi jo allerede uden Møje har alt det, vi først skulle naa ved Blodsudgydelse?« (Plutark: Pyrrhus, Kap. 14).
O. A.

[2]) Da Pyrrhus i Aaret 272 f. Chr. F. belejrede Argos, trængte han selv frem og saaredes; han vendte sig straks mod Angriberen, en Argeer af lav Stand og Søn af en fattig Kone, der med andre Kvinder fra Taget saa paa Striden. Da hun saa sin Søn i Kamp med P., greb hun i sin Angst en Tagsten og kastede den ned paa P. Stenen ramte og brækkede Halsens nederste Hvirvel. (Plutark: Pyrrhus, Kap. 34). *O. A.*

efter deres Hjerters Tilstand, han vil se deres Elendighed selv midt i deres Held; han vil se, hvorledes deres Attraa og deres nagende Bekymringer blive flere og flere og vokse samtidig med deres Held; han vil se dem aandeløse at jage fremad uden nogen Sinde at naa deres Maal, aldeles lig de uerfarne rejsende, som første Gang vove sig op i Alperne; de mene ved hvert Bjerg at have overskredet dem, og naar de ere paa Toppen, se de med synkende Mod endnu højere Bjerge foran sig.

Da *Augustus* havde underkastet sig sine Medborgere og gjort alle sine Medbejlere uskadelige, regerede han i firti Aar over det største Rige, som har eksisteret; men hindrede al denne umaadelige Magt ham fra at løbe Hovedet mod Muren og fylde sit uhyre Palads med sine Jammerskrig, idet han raabte, at *Varus* skulde give ham hans tilintetgjorte Legioner tilbage?[1]) Havde han end overvundet alle sine Fjender, hvad Glæde havde han saa dog af alle sine forfængelige Triumfer, saalænge Nød af enhver Art groede op omkring ham, medens hans kæreste Venner stræbte ham efter Livet, og han selv maatte begræde sine nærmestes Skændsel eller Død? Denne ulykkelige vilde styre Verden og mægtede ikke en Gang at styre sit eget Hus! Og hvad var nu Følgen af denne Mangel? Han maatte se sin Søstersøn, sin Adoptivsøn og sin Svigersøn dø i deres blomstrende Alder; med hans Dattersøn kom det saa vidt, at han, for at forlænge sit elendige Liv nogle Timer, maatte fortære Udstopningen i sine Sengemadratser; hans Datter og Datterdatter bedækkede ham med Skændsel; den ene døde af Elendighed og Hunger paa en øde Ø, og den anden i Fængslet for en Soldats Haand.[2]) Han selv endelig, den

[1]) Augustus havde udnævnt den for sin Gerrighed berygtede *Qvintilius Varus* til Fører for Toget mod Germanerne. I Teutoburgerskoven omringedes hans Hær af Germanerne under den tapre *Hermans* Anførsel og blev fuldstændig oprevet. Varus dræbte sig selv. *O. A.*

[2]) Augustus' Søstersøn *Marcellus*, til hvem man havde knyttet store Forhaabninger, døde 23 f. Chr. F. Datteren *Julia* var første Gang gift med ovennævnte Marcellus og anden Gang med *Agrippa*, der ogsaa døde tidligt. Af dette Ægteskab vare 5 Børn, hvoraf Sønnerne *Cajus* og *Lucius* adopteredes af Augustus, men de døde begge som unge Mennesker. Efter Agrippas Død blev Julia gift med *Tiberius*, som hun imidlertid hadede og foragtede. Saavel hun som hendes Datter med Agrippa, *Julia* d. yngre, dreve deres Udsvævelser saa vidt og saa aabenlyst, at det endog vakte Forargelse i Rom og naaede Kejserens Øren. Datteren forvistes først til Øen Pandatoria og senere til Rhegium, hvor hun døde Aar 14 e. Chr. F. Julia d. yngre forvistes til Øen Trimeros og døde Aar 28. Agrippas og Julia d.

sidste Levning af hans ulykkelige Familie, nødes af sin egen Hustru til at udvælge et Uhyre til sin Efterfølger.[1] Saadan var denne for sin Hæder og Lykke saa berømte Verdensherskers Skæbne. Skal jeg virkelig tro, at en eneste af hans Beundrere vilde købe hans Glans og Højhed for den Pris?

Jeg har brugt Ærgerrigheden som Eksempel; men alle de menneskelige Lidenskabers Vovespil byder ganske lignende Lærdomme for den, som vil studere Historien for at lære sig selv at kende og for at gøre sig vis paa de dødes Bekostning. Den Tid nærmer sig, da Antonius'[2] Liv vil give Ungersvenden en endnu mere nærliggende Undervisning end Augustus'. Emil vil næppe genkende sig selv i de fremmede Forhold, som han vil lære at kende under sine ny Studier; men han vil forstaa i Forvejen at holde Lidenskabernes Blændværk langt borte fra sig, førend de fødes, og da han ser, hvorledes de til alle Tider har forblindet Menneskene, saa vil han være advaret med Hensyn til den Maade, paa hvilken de ogsaa vilde forblinde ham, hvis han nogen Sinde giver sig hen til dem. Disse Lærdomme, véd jeg, passe kun daarligt for ham; maaske de for hans Vedkommende komme for sent og blive uden Virkning; men husk paa, at det heller ikke var dem, jeg havde til Hensigt med dette Studium. Da jeg begyndte med det, foresatte jeg mig et andet Maal, og dersom dette ikke naas, er det væsentlig Lærerens Skyld.

Man maa betænke, at saasnart Egenkærligheden er vaagnet, saa er »*Jeget*«, i Forhold til andre »Jeger«, uafbrudt med i Spillet, og den unge iagttager ikke de andre uden at komme tilbage til sig selv og sammenligne sig med dem. Det gælder da om at vide, paa hvilken Plads han vil stille sig selv mellem sine jævnlige efter at have prøvet dem. Efter den Maade, man læser Historien paa med de unge, ser jeg, at man saa at sige lader dem sætte sig i alle de Personers Sted, de se for sig, ja, at man anstrenger sig for at gøre dem snart til en Cicero, snart til en Trajan og snart til en Alexander, saa at de blive modløse, naar de blive dem selv igen, og enhver beklager sig over, kun at

---

ældres Datter *Aggripina* bliver gift med Germanicus. Deres Søn Drusus sultes ihjel af Kejser Tiberius. (Tacitus Aarbøger. 6. Bog). *O. A.*

[1]) Augustus er gift 3 Gange, sidste Gang med *Livia*, hvis Søn af et tidligere Ægteskab, *Tiberius*, bliver hans Efterfølger. *O. A.*

[2]) Nemlig hans Forhold til den ægyptiske Dronning Kleopatra. *O. A.*

være sig selv. Denne Methode har sine Fordele, som jeg ikke miskender; men dersom min Emil under disse Sammenligninger kun en eneste Gang skulde ønske hellere at være en anden end sig selv — var det end en Sokrates eller en Cato, saa vilde jeg betragte det hele som forfejlet: den, som begynder med at gøre sig fremmed for sig selv, vil inden ret længe glemme sig selv helt og holdent.

I det hele taget er det ikke vore Filosofer, der ere de bedste Menneskekendere; de betragte kun Menneskene ud fra deres filosofiske Fordomme, og jeg kender ingen Stand, der er saa rig paa Fordomme, som denne. En vild bedømmer os fornuftigere end en Filosof. Denne føler sine Fejl, harmes over vore og siger til sig selv: vi ere alle onde; den anden betragter os med Ro og siger: I ere nogle Narre. Han har Ret; thi ingen gør det onde for det ondes Skyld. Min Elev er en saadan vild, men med den Forskel, at han har tænkt mere, anstillet flere Sammenligninger og set vore Vildfarelser paa nærmere Hold, hvorfor han i højere Grad er paa Vagt over for sig selv og kun dømmer om det, som han kender.

Det er vore egne Lidenskaber, som ophidse os imod andres; det er vor egen Interesse, som tilskynder os til at hade de onde Mennesker; dersom disse ikke gjorde os noget ondt, vilde de mere være Genstand for vor Medlidenhed end for vort Had. Det onde, som de slette Mennesker tilføje os, lader os glemme det onde, som de gøre imod dem selv. Vi vilde lettere kunne tilgive dem deres Fejl, dersom vi kunde se, hvormeget deres eget Hjerte straffer dem derfor. Vi føle Krænkelsen, men se ikke Tugtelsen; Fordelene[1]) ere aabenbare, men Straffen er skjult. Den, som bilder sig ind at nyde Frugterne af sine onde Gerninger, pines ikke mindre, end om de aldrig vare lykkedes for ham; Grunden til hans Uro er forandret; men Uroen er den samme: lad dem længe nok stille deres Lykke til Skue og skjule deres inderste; hele deres Maade at være paa aabenbarer os det alligevel; men for at forstaa et saadant Hjerte, behøver man ikke selv at have et lignende.

De Lidenskaber, som vi selv har en Part af, forføre os; de, som krydse vore Intesesser, oprøre os, og derfra stammer den Modsigelse, at vi dadle andre for det, som vi i Grunden har Lyst til at efterligne. Denne Afsky og dette Blændværk undgaas ikke, naar man nødes til at taale,

[1]) Fordelene, som de har af deres onde Gerninger. *O. A.*

at en anden tilføjer os det onde, som man selv vilde gøre, dersom man var i hans Sted.

Hvad udfordres der altsaa for at blive dygtig i den Kunst at iagttage Menneskene? Man maa have Interesse af at lære dem at kende, maa være meget upartisk i sin Dom over dem, maa besidde tilstrækkelig dyb Følelse til at kunne forstaa alle de menneskelige Lidenskaber og dog være rolig nok til ikke at gøre Erfaringerne paa sig selv. Gives der i Livet en belejlig Stund til dette Studium, saa er det netop den, som jeg har valgt for Emil. Før den Tid vilde Menneskene have været ham fremmede, senere vilde han have lignet dem. Han ser, hvilken Rolle den almindelige Mening spiller; men den har endnu ikke faaet Magt over ham; han mærker Virkningen af Lidenskaberne, men de har endnu ikke sat hans Hjerte i Bevægelse. Han er Menneske og har Deltagelse for sine Brødre; han er retfærdig og dømmer sine Ligemænd. Men dømmer han rigtigt, saa vil han sikkerlig ikke være i nogen af deres Sted; thi Maalet for alle de Kvaler, som de berede dem selv, hviler paa Fordomme, som han ikke deler, og derfor synes det ham at sværve i Luften. For ham er alt opnaaeligt, som han stræber efter. Af hvem skulde han være afhængig, han, der er selvhjulpen og fri for Fordomme? Han har Arme, Sundhed,[1]) Maadehold, faa Fornødenheder og Midler til at tilfredsstille dem. Da han er opfødt under den mest uindskrænkede Frihed, kender han ikke noget større Onde end Trældommen. Han beklager disse stakkels Konger, Slaver af alle dem, der adlyde dem; han beklager disse falske Vismænd, der ere trælbundne af deres forfængelige Jagen efter Ros; han beklager disse rige Taaber, der ere Martyrer for deres Pragt; han beklager disse nydelsessyge Verdensmennesker, som vie hele deres Liv til Kedsommelighed for at synes at fornøje sig. Han vilde beklage den Fjende, der gjorde ondt imod ham; thi i hans Ondskab vilde han se hans Elendighed. Han vilde sige til sig selv: Naar dette Menneske gør sig det til en Fornødenhed at skade mig, gør det jo sin Skæbne afhængig af min.

Endnu et Skridt, og vi staa ved Maalet. Egenkærligheden er et nyttigt, men farligt Redskab; den saarer ofte den Haand, som betjener sig deraf, og sjælden gør den noget godt uden tillige at gøre ondt. Naar Emil betragter

[1]) Jeg tror dristigt at kunne regne Sundheden og en god Konstitution mellem de Fortrin, som hans Opdragelse har skaffet ham, eller rettere til de Naturens Gaver, som hans Opdragelse har bevaret for ham. *R.*

sin Stilling i Menneskeslægten og ser, hvor lykkelig han er stillet dér, saa vil han fristes til at tillægge sin Indsigt Æren for det, der er Frugten af dit Arbejde, og tilskrive sig selv Fortjenesten for den Lykke, han nyder. Han vil sige: jeg er klog, men Menneskene ere Taaber. Idet han beklager dem, vil han ringeagte dem; idet han føler sig lykkelig, vil han vurdere sig selv højere, og idet han føler sig lykkeligere end dem, vil han tro om sig selv at være mere værdig dertil. Se, dette er en saare betænkelig Vildfarelse, fordi den er saa uhyre vanskelig at udrydde. Blev han ved paa denne Maade, vilde vi kun have naaet grumme lidt med al vor Omhu, og dersom jeg kunde vælge, véd jeg ikke, om jeg ikke langt hellere vilde foretrække Fordommenes Blændværk fremfor Hovmodets.

Store Mænd skuffe sig ikke med Hensyn til deres Overlegenhed; de se den og føle den, og ere derfor ikke mindre beskedne. Jo større de ere, des dybere føle de deres Mangler. De ere mindre forfængelige af de Fortrin, de besidde fremfor os, end de ere ydmyge i Følelsen af deres Mangelfuldhed, og med Hensyn til de særlige Egenskaber, som de ere i Besiddelse af, ere de altfor fornuftige til at blive indbildske af en Gave, de ikke selv har givet dem. Det retsindige Menneske kan være stolt af sin Dyd; thi den er hans eget Værk; men hvad har et aandfuldt Menneske at være stolt af? Er det *Racines* Skyld, at han ikke er *Pradon?* eller *Boileaus*, at han ikke er *Cotin?*[1])

Her forholder det sig nu helt anderledes. Lad os altid blive ved Jorden. Jeg har hos min Elev hverken forudsat en særlig glimrende Begavelse eller en indskrænket Forstand. Jeg har valgt ham mellem de jævnt udrustede Hoveder for at vise, hvad Opdragelsen formaar at gøre ud af et Menneske. Alle de sjældne Tilfælde falde udenfor Reglen. Naar altsaa Emil, som en Følge af min Omhu, foretrækker sin Maade at være, se og føle paa fremfor andre Menneskers, saa har han Ret; men dersom han af den Grund tiltror sig mere fremragende Anlæg eller en lykkeligere Natur end andre, saa har han Uret; han bedrager

[1]) *Pradon* er en fransk Tragediedigter, der trods sin Ubetydelighed bildte sig ind at kunne tage Kampen op med *Racine*, Frankrigs berømte Tragediedigter (1639—1699). *Boileau* (1636—1711) er en af Frankrigs berømteste Forfattere. Abbed *Cotin*, en fransk Skribent (1604—1682), var Skive for Molieres og især Boileaus bidende Spot. Til Eksempel følgende Vers af B.:

Den, som foragter Cotin, gør ikke sin Konge Ære
og maa, i Følge Cotin, en troløs Gudsnægter være.

O. A.

sig; han maa derfor bringes ud af sin Vildfarelse, eller rettere: man bør forebygge den, at det ikke senere skal blive alt for silde at udrydde den.

Der gives ingen anden Taabelighed end Forfængeligheden, som man ikke kan helbrede et Menneske for, der da ikke er en Nar; for ham kan intet hjælpe uden Erfaringen, dersom der i det hele er noget, der kan hjælpe her; naar den modvirkes i sin Begyndelse, kan man i det mindste hindre den i at vokse. Fortab dig derfor ikke i skønne Talemaader for at bevise Ungersvenden, at han er et Menneske som alle andre og undergivet de samme Svagheder. Lad ham føle det; ellers vil han aldrig forstaa det. Her er igen et Tilfælde, hvor jeg vilde afvige fra mine egne Forskrifter, et Tilfælde, hvor jeg forsætlig vilde udsætte min Elev for alle de Hændelser, som kunne overbevise ham om, at han ikke er klogere end vi. Eventyret med Taskenspilleren skulde gentage sig paa tusende Maader; jeg vilde helt overgive ham i Smigreres Hænder. Dersom letsindige Mennesker vilde lokke ham til en eller anden ovvovet Streg, vilde jeg lade ham løbe den Risiko; dersom Skælmer forførte ham til Spil, vilde jeg helt slippe ham, for at de rigtig kunde tage ham ved Næsen;[1]) jeg vilde lade dem besnakke ham, plukke og udplyndre ham, og naar de — efter fuldstændigt at have blanket ham af — tilsidst rigtig holdt sig lystige over ham, skulde jeg endog i hans Nærværelse takke dem for den Lærdom, de havde været saa venlige at give ham. De eneste Snarer, som jeg med Omhyggelighed vilde vogte ham for, skulde være Skøgernes, og den eneste Forsigtighed, jeg vilde iagttage, skulde være

[1]) For øvrigt vil vor Elev vanskeligt gaa i den Fælde, han, der er omgivet af saa mange Fornøjelser, han, der aldrig i sit Liv keder sig, og som næppe véd, hvad Penge duer til. De samme Drivfjedre — nemlig Fordelen og Forfængeligheden — som man betjener sig af for at kunne lede Børnene, de samme Drivfjedre ville i Fremtiden Skøger og Bedragere bruge for at faa dem i deres Garn. Naar du ser, hvorledes man ved Præmier og Belønninger ægger deres Begærlighed, naar du ser, hvorledes man i deres tiende Aar applauderer dem ved offentlig Præsentation i Skoler, saa ser du, hvis Skyld det er, naar de i deres tyvende Aar ødelægge deres Penge paa et Spillehus og deres Sundhed paa et berygtet Sted. Man kan trygt vædde paa, at den lærdeste Skolediscipel vil blive den værste Spasmager og den værste Sviregast. De Midler derfor, som man ikke bruger i Barndommen, give heller ikke i Ungdomstiden Anledning til Misbrug. Men man bør huske, at det her er min urokkelige Grundsætning, overalt at forudsætte det værste. Fra Begyndelsen af søger jeg at forebygge Lasten, og siden forudsætter jeg den, for at finde et Lægemiddel imod den. *R.*

at deltage med ham i alle de Farer, jeg udsætter ham for, og i alle de Beskæmmelser, jeg lader ham lide. Jeg vilde taale alt i Tavshed, uden Klage, uden at sige et eneste Ord, og du kan være vis paa, at under denne omhyggelig iagttagne Tilbageholdenhed vil alt det, han ser mig lide for hans Skyld, gøre et dybere Indtryk paa hans Hjerte end alt det, han selv maa lide.

Jeg kan her ikke undlade at gøre opmærksom paa denne forlorne Værdighed hos Opdragere, der ydmyge deres Elever for selv paa taabelig Maade at kunne spille vise, som altid ville behandle dem som Børn og som i alt, hvad de lade dem foretage sig, søge at stille sig selv i stærk Belysning. Langt fra at kue deres unge Mod bør du intet spare for at hæve det; gør dem til dine Ligemænd, for at de i Virkeligheden kunne blive det, og naar de endnu ikke kunne naa op til dig, saa stig uden Undseelse og Betænkning ned til dem. Husk paa, at det ikke er din, men din Elevs Ære, det gælder; del hans Fejl, for derigennem at rette dem, del hans Beskæmmelse, for derved at fri ham fra den: efterlign den tapre Romer, som, da han saa sin Hær flygte og ikke mere kunde samle den, begav sig paa Flugt i Spidsen for sine Soldater, idet han raabte: »*de flygte ikke, de følge deres Fører*«.[1]) Blev han vanæret derved? langt fra! ved saaledes at ofre sin Hæder øger han den. Den stærke Pligtfølelse, det skønne i denne Dyd aftvinger os uden videre vort Bifald og omstyrter vore taabelige Fordomme. Dersom nogen gav mig et Ørefigen, medens jeg opfyldte min Pligt imod Emil, saa vilde jeg — saa langtfra at hævne mig for dette Ørefigen — overalt rose mig deraf, og jeg tvivler om, at der paa den hele vide Jord skulde findes en saa stor Slubbert,[2]) at han jo ikke end mere vilde agte mig derfor.

Derfor behøver Eleven hverken at forudsætte, at Lærerens Indsigter ere lige saa begrænsede som hans egne, eller at denne lige saa let lader sig narre som han selv. Denne Mening kan være god nok for et Barn, der intet kan se eller forstaar at sammenligne, hvorfor det maaler hele Verden med sin Alen og kun fatter Tillid til dem, der virkelig forstaa at stille sig paa dette Trin. Men et ungt Menneske i Emils Alder og med den Forstand, som han

[1]) *Lutatius Catulus*, der var Romernes Fører imod Cimbrerne og havde slaaet Lejr bag Floden Atison (Adige). (Plutark: Cajus Marius, Kap. 23). *O. A.*

[2]) Jeg har taget fejl; jeg har fundet en saadan: det er Hr. Formey. *Anm. af R. i Genferudgaven.*

har, er ikke taabeligt nok til at lade sig skuffe paa denne Maade, og det var heller ikke godt, om han gjorde det. Den Tillid, som han bør have til sin Hovmester, er af en anden Slags: den bør hvile paa den Anseelse, som Fornuften giver, paa den overlegne Indsigt, paa de Fortrin, som det unge Menneske er i Stand til at erkende og, som det føler at have Gavn af. En lang Erfaring har overbevist Eleven om, at han er elsket af sin Vejleder, og at denne Vejleder er en fornuftig og oplyst Mand, som vil hans Lykke og har Forstand paa, hvad der hjælper ham dertil. Han maa forstaa, at det ligger i hans egen Interesse at høre hans Raad. Dersom nu Læreren lod sig skuffe ligesom Disciplen, saa vilde han derved tabe Retten saavel til at forlange Eftergivenhed som til at give Vejledning. Endnu mindre maa Eleven forudsætte, at Læreren med Forsæt lader ham gaa i Fælden eller stiller Snarer for hans Enfoldighed. Hvad er der nu at gøre, for paa samme Tid at undgaa disse to Vanskeligheder? Det bedste og mest naturlige er at være jævn og sand ligesom han, at advare ham for de Farer, han udsætter sig for, vise ham dem klart og tydeligt, men uden Overdrivelse og Gnavenhed, uden pedantisk Vigtigmageri og fremfor alt uden at give sine Raad i Form af Befalinger, førend de virkelig ere blevne Befalinger for ham, og førend denne bydende Tone er bleven absolut nødvendig. Bliver han alligevel genstridig, hvad saare ofte vil være Tilfældet, saa sig ikke mere; slip ham fuldstændig ud i Frihed, følg ham, efterlign ham og det endda muntert og utvungent; slaa dig løs og fornøj dig som han, om det er umuligt. Dersom Følgerne blive altfor betænkelige, vil du altid være ved Haanden for at afvende dem, og naar den unge Mand har faaet Øjnene op for din Forudseenhed og din Føjelighed, i hvor høj Grad maa han da ikke forundre sig over den første og røres over den sidste! Alle hans Fejl blive lige saa mange Baand i din Haand til i Nødsfald at holde ham tilbage. Dog, det som udgør Lærerens største Kunst, er at hidføre de ønskelige Lejligheder og anbringe Formaningerne paa den Maade, at han forud véd, naar den unge Mand vil bøje sig for dem, og naar han vil modsætte sig imod dem, for overalt at lade ham lære af Erfaringen, uden dog nogen Sinde at udsætte ham for altfor stor Fare.

Advar ham for hans Fejl, førend han falder i dem: naar han er faldet, saa gør ham ingen Bebrejdelser: du vil kun opflamme hans Egenkærlighed og gøre den oprørsk. En Lærdom, som ægger til Modstand, gavner ikke. Jeg

kender intet mere dumt end dette Ord: »*Jeg har jo sagt dig det tydeligt nok.*« Det bedste Middel til at faa ham til at komme i Hu, hvad man har sagt, er at lade, som om man har glemt det. Tværtimod, naar du ser, han skammer sig over, at han ikke troede dig, saa fri ham paa en mild Maade ud af denne Ydmygelse ved nogle venlige Ord. Han vil virkelig blive dig endmere hengiven, naar han ser, at du har glemt dig selv for hans Skyld og at du trøster ham i Stedet for helt at knuse ham. Men dersom du føjer Bebrejdelser til hans Sorg, vil han fatte Had til dig og gøre sig det til en Lov ikke mere at høre paa dig, som for at vise dig, at han ikke tillægger din Mening saa stor Vægt som du selv.

I Maaden, hvorpaa du trøster ham, kan du ogsaa give ham en Lærdom, der kan blive ham til stor Gavn, eftersom den ingen Mistro vækker i ham. Jeg tænker mig, at du siger til ham, at tusende andre har gjort de samme Fejl; derved fører du ham bort fra hans Maade at regne paa: du retleder ham, skønt du kun synes at beklage ham; thi for den, som tror om sig selv at gælde mere end alle andre Mennesker, er det en meget ydmygende Undskyldning at skulle trøste sig med deres Eksempel; han vil forstaa, at det højeste, han kan forlange, er, at disse andre ikke gælde mere end han.

Vildfarelsernes Tid er Fablernes Tid. Ved under en fremmed Maske at dadle den skyldige, belærer man ham uden at krænke ham, og af den Sandhed, som han har gjort Anvendelse af paa sig selv, forstaar han, at Fablen ikke er en Løgn. Det Barn, som man aldrig har narret ved smigrende Lovtaler, forstaar intet af den Fabel, som jeg i det foregaaende har undersøgt; men den letsindige, som har været Nar for en Smigrer, forstaar forbavsende godt, at Ravnen[1]) kun var et Fæ. Af en Kendsgerning uddrager han saaledes en Leveregel, og den Erfaring, som han næsten havde glemt, indgraver sig ved Hjælp af Fablen i hans Dom. Der gives ikke den moralske Erkendelse, som man ikke kan erhverve sig ved Hjælp af andres eller sin egen Erfaring. I de Tilfælde, hvor Forsøget er forbundet med Fare, lære man af Historien i Stedet for selv at gøre Erfaringen. Naar Prøven er uden farlige Følger, er det godt, at Ungersvenden udsættes for den; derpaa samler man ved Hjælp af Fablen de særlige Tilfælde, som han har faaet Kendskab til, og ordner dem til Leveregler.

---

[1]) Jvfr. Pag. 120—124. *O. A.*

Jeg mener dog ikke, at disse Leveregler bør udvikles, eller endog bare udtales, Intet er saa ufrugtbart, saa ilde anbragt som den Moral, hvormed man slutter største Parten af Fablerne; som om denne Moral ikke laa eller burde ligge tydeligt i selve Fablen, saa at den var let at faa fat i for Læseren! Hvorfor vil man dog, ved at føje denne Moral til Slutningen, berøve ham den Fornøjelse at udfinde Fablen af sit eget Hoved? Evnen til at undervise bestaar netop i at gøre det saaledes, at Disciplen fornøjer sig ved Undervisningen. Men for at han skal fornøje sig ved den, er det ikke nødvendigt, at hans Aand forholder sig i den Grad virkvirksom lige over for alt det, du siger ham, at den endog absolut intet har at gøre for at forstaa dig. Lærerens Selvfølelse maa ogsaa indrømme nogen Plads for Disciplens: denne maa kunne sige: jeg forstaar, jeg trænger til Bunds i Sagen, jeg arbejder; jeg lærer noget. En af Grundene til, at Pantalon[1]) i den italienske Komedie bliver saa kedelig, er den Umage, han gør sig for at forklare Parterret de Platheder, som man allerede har forstaaet altfor godt. En Opdrager skal, efter min Mening, ikke være nogen Pantalon, men Forfatter endnu mindre. Det er nødvendigt altid at være forstaaelig, men derfor behøver man ikke altid at sige alt: den, som siger alt, siger meget lidt; thi til sidst hører man ikke længer paa ham. Hvad skal nu de fire Vers til, om la Fontaine har føjet til Fablen om den opblæste Frø?[2]) Har han frygtet for, at man ikke har forstaaet ham? Behøver denne store Maler at skrive Navne under de Genstande, han afmaler? Det er saa langt fra, at han derved gør sin Moral mer almindelig anvendelig, at han snarere indskrænker den til kun at gælde i enkelte Tilfælde, idet man paa en vis Maade knytter den til de anførte Eksempler og forhindrer, at man anvender den paa andre. Jeg kunde ønske, at man, førend man gav et ungt Menneske denne uforlignelige Forfatters Fabler i Hænde, bortskar alle disse Slutninger, ved hvilke han vil forklare, hvad han allerede har sagt ligesaa klart som fornøjeligt. Forstaar din Elev

---

(1) *Pantalon* er den lærde Person i den ital. Komedie. Han har lange Benklæder, som har faaet Navn efter ham. *O. A.*

(2) La Fontaine I, 3 v. 11—14:

Af slige Narre har den Dag i Dag vi nok:
hver Borger vil i Pragt sin adelige Nabo overvinde.
den mindste Fyrste af Gesandter har en Flok.
for hver Marquis skal Pager staa paa Pinde.

O. A.

ikke Fablen uden ved Hjælp af Forklaringen, saa kan du være sikker paa, at han heller ikke da vil forstaa den.

Det vilde altsaa være af Vigtighed at ordne disse Fabler mere systematisk, saa Rækkefølgen kom til at svare til det unge Menneskes Udvikling i Retning af Følelse og Indsigt. Kan man tænke sig noget mere ufornuftigt, end slavisk at holde sig til Rækkefølgen i Bogen uden Hensyn til, hvad man har Brug for, eller hvad der passer til Lejligheden? Først Ravnen, saa Cikaden,[1]) derpaa Frøen, og dernæst de to Mulæsler o. s. v. Jeg har en særlig Interesse for disse to Mulæsler; jeg mindes nemlig at have kendt en Dreng, som særlig var opdraget for Finantsvæsnet, og hvis Hoved man havde fyldt med Snak om den Plads, han skulde udfylde; han læste denne Fabel, lærte den, fremsagde den, gentog den hundrede og atter hundrede Gange uden nogen Sinde derved at komme i Tanker om at gøre den mindste Indvending mod den Gerning, hvortil han var bestemt. Jeg har ikke alene aldrig set Børn gøre nogen grundig Anvendelse af de Fabler, som de lære; men jeg har heller aldrig set nogen bekymre sig for at hjælpe dem til at gøre denne Anvendelse. Den moralske Belæring bruges som Paaskud for at kunne kaste sig over dette Studium; men den virkelige Grund baade for Moder og Barn er ingen anden end den, at faa et helt Selskab til at lægge Mærke til Barnet, medens det fremsiger sine Fabler, og saa har det endda glemt hele Stadsen, naar det en Gang bliver mere voksent, og naar det ikke længer gælder om at fremsige dem, men lære noget af dem. Endnu en Gang: det er kun voksne Mennesker, der kunne drage nogen Lærdom af Fablerne, og for Emil er Tiden nu kommen til at begynde.

Jeg antyder — thi jeg vil heller ikke give al Ting ind med Skeer — de Afveje, som føre bort fra den rigtige Vej, for at man kan lære at undgaa dem. Jeg tror, at din Elev ved at følge denne Vej, som jeg har betegnet, for saa godt Køb, som muligt, vil erhverve sig Menneskekundskab, saavel som Kendskab til sig selv, og jeg tror, at du derved vil kunne bringe ham til det Punkt, at han kan se paa Lykkens lunefulde Spil uden at misunde dens Yndlinge deres Skæbne og være tilfreds med sin egen uden at bilde sig ind at være visere end andre. Du har ogsaa begyndt

---

[1]) Ogsaa her er det nødvendigt at gøre Brug af Hr. Formeys Rettelse: Først kommer Cikaden, derpaa Ravnen o. s. v.
Anm. af R. i Genferudgaven.

med at lade ham optræde handlende for at gøre ham til
Tilskuer: nu maa du gaa videre; thi fra Tilskuerpladsen ser
man Genstandene, som de synes at være, men fra Scenen
er man dem, som de ere. For at overskue det hele, maa
man stille sig paa et Punkt, hvorfra man har Oversyn;
man maa nær til for at se Enkelthederne. Men hvilken
Adkomst har et ungt Menneske til at blande sig i Verdens-
affærerne? Hvilken Ret har han til at blive indviet i de
mørkelunkle Hemmeligheder? Al Interessen i hans Alder samler
sig jo om lystige Paahit; han raader endnu kun over sig
selv, og det vil sige, han raader ikke over noget. Mennesket
er den Vare, som staar lavest i Pris, og iblandt alle de
forskjellige Rettigheder, vi har med Hensyn til Ejendom, er
Rettigheden over vor Person altid den ringeste.

Naar jeg ser, hvorledes man i den mest virkelystne Alder
kun beskæftiger de unge Mennesker med rent spekulative
Studier og derefter, uden at have givet dem Lejlighed til
at gøre den mindste Erfaring, paa én Gang kaster dem ud
i Verden, ind i Forretningerne, saa mener jeg, at man for-
synder sig ikke mindre imod Fornuften end imod Naturen,
og det overrasker mig ikke mere, at saa faa Mennesker
forstaa at tage fat paa Livet. Ved hvilken underlig bag-
vendt Tankegang er man dog kommet ind paa at fylde os
med saa mange unyttige Ting, medens man ikke regner
Handledygtighed for noget? Man foregiver at uddanne os
for Samfundet, og man underviser os, som om enhver af os
ikke fik andet at gøre i Livet end at sidde i sin Celle og
filosofere eller snakke med andre indifferente Størrelser om
Kejserens Skæg. Du bilder dig ind at lære Børnene at
leve, naar du lærer dem at bukke og sige nogle intetsigende
Fraser. Jeg har ogsaa lært min Emil at leve, for jeg har
lært ham at leve sit eget Liv og — hvad mere er — at
fortjene sit Brød. Men dette er ikke nok. For at leve i
Verden maa man forstaa at omgaas Mennesker; man maa
bruge det Værktøj, som giver os Tag i dem; man maa
kunne beregne Særinteressernes indbyrdes Brydning i det
borgerlige Samfund og saa nøje kunne forudse Følgerne,
at man sjældent skuffes i sine Foretagender, eller at man
ved det mindste altid har grebet til de bedste Midler for at
sikre sig et heldigt Udfald. Lovene tillade ikke de unge
Mennesker selv at ordne deres egne Affærer eller raade
over deres Ejendom; men hvad hjælper alle disse Forsigtig-
hedsregler, naar de ikke inden Myndighedsalderen kunne
finde nogen Erfaring? De har ikke vundet noget ved at
fremsende og ville i fem og tyve Aar Alderen være lige saa

nybagte som i femten Aars Alderen. Naturligvis maa man forhindre, at et ungt Menneske, forblindet af Uvidenhed eller vildledt af sine Lidenskaber, gør sig selv Skade; men i enhver Alder er det tilladt at gøre godt; i enhver Alder kan man, under en fornuftig Mands Ledelse, tage sig af disse Stakler, som kun behøve Støtte.

Ammer og Mødre knytte sig hjerteligt til Børnene netop paa Grund af den Pleje, de yde dem; Udøvelsen af de selskabelige Dyder lægger i Dybet af Hjerterne Kærlighed til Menneskene: ved at gøre det gode bliver man god; jeg kender ingen sikrere Vej. Lad din Elev blive optaget af at gøre alle de gode Handlinger, som han magter; lad Omsorgen for de trængende altid være hans Sag; lad ham ikke alene hjælpe dem med Penge, men lad ham have Omsorg for dem; lad ham tjene dem, beskytte dem, vie dem sin Person og sin Tid; lad ham gøre sig selv til deres Forretningsfører: han vil aldrig i Livet komme til at beklæde et ædlere Embede. Hvormange undertrykte, som man aldrig havde hørt paa, skulde ikke opnaa Retfærdighed, naar han paa deres Vegne krævede den med denne uforfærdede Fasthed, som Udøvelsen af det gode altid giver, naar han trængte sig ind ad de stores og riges Døre, naar han — om det var nødvendigt — steg op lige til Tronens Tod, for at lade de ulykkeliges Røst høre, for hvem alle Adgange ere lukkede paa Grund af deres Elendighed, og hvem Frygten for at blive straffede for de Lidelser, man tilføjer dem, holde tilbage, saa de endog ikke vove at beklage sig!

Men skulle vi da gøre Emil til en omvankende Ridder, en Verdensreformator, en Paladin?[1]) Skal han blande sig i de offentlige Anliggender, spille den vise og Lovens Forsvarer hos de store, hos Øvrigheden, hos Fyrsten, være Talsmand hos Dommeren for Retten? Jeg bryder mig ikke noget om alt dette. Selv om man hitter paa komiske og latterlige Benævnelser, blive Tingene i sig selv ikke dermed forandrede. Han vil gøre alt det, som han véd er nyttigt og godt; men heller ikke mere, og han véd, at for ham er intet nyttigt og godt, som ikke sømmer sig for hans Alder. Han véd, at hans første Pligt gælder ham selv, at unge Mennesker bør nære Mistillid til sig selv, være forsigtige i deres Færd, ærbødige overfor ældre Folk, tilbageholdne og passe paa ikke at vrøvle, beskedne i alle

[1]) Saaledes kaldtes enhver af de Storherrer, der ledsagede Carl den store i Krigen. En Eventyrhelt. *O. A.*

ligegyldige Sager, men dristige, naar det gælder om at gøre
noget godt, og modige til at sige Sandheden. Saaledes
svare hine berømte Romere, som, førend de betroedes noget
Statsembede, tilbragte deres Ungdom med at efterspore For-
dbrydelsen og forsvare Uskyldigheden, og det uden andet
Formaal, end det at belære sig ved at tjene Retfærdigheden
og være om de gode Sæder.

Emil ynder hverken Larm eller Strid, ikke alene mellem
Menneskene,[1]) ikke en Gang mellem Dyrene. Han har
aldrig hidset to Hunde paa hinanden; aldrig har han ladet
een Hund forfølge en Kat. Denne Fredens Aand er en
Virkning af hans Opdragelse, som hverken har næret hans
Egenkærlighed eller givet ham nogen høj Mening om sig
selv, hvorfor den har afholdt ham fra at søge sin Glæde i
at herske, eller i andres Ulykke. Han lider, naar han ser
andre lide; dette er en naturlig Følelse. Det, som gør et
ungt Menneske haardhjertet, saa det fornøjer sig over at
se et følende Væsen lide, er, at det, i et Anfald af For-
fængelighed, betragter sig selv som fritaget for lignende

(1) Men dersom man nu søger Strid med ham selv, hvorledes vil han saa bære sig ad? Jeg svarer, at han aldrig vil komme i Strid; han vil aldrig lade sig henrive i den Grad, at han udsættes derfor. Men — vil man atter sige — hvem kan være sikret imod et Ørefigen eller en ærerørig Beskyldning af en raa Person, en Drukkenboldt eller en tapper Landevejsridder, som, for at faa den Plasér at stikke sin Næste ihjel, begynder med at fornærme ham? Dette er en anden Sag: Borgernes Ære og Liv maa ikke være afhængig af en raa Karl, en Drukkenboldt eller en brøsig Hanskvast, og man kan lige saa lidt vare sig imod et saadant Tilfælde som mod et blive ramt af en nedfaldende Tagsten. Et Ørefigen og en ærerørig Beskyldning, som man tager imod og finder sig i, drager i det borgerlige Samfund Følger efter sig, som ingen Visdom er i Stand til at afværge. Lovenes Mangelfuldhed giver ham altsaa i dette Tilfælde hans Uafhængighed tilbage. Han alene er da Øvrighed og Dommer imellem Fornærmeren og ham selv; han alene er Fortolker og Haandhæver af Naturretten; han skylder sig selv Retfærdighed og er den eneste, som kan skaffe ham den, og der vil ikke paa Jorden findes en saa vanvittig Regering, at den vil straffe ham for i et saadant Tilfælde at have taget sig selv til Rette. Jeg siger ikke, at han bør slaas; dette er en Taabelighed. Jeg siger, at han skylder sig selv Retfærdighed, og at han er den eneste, som kan skaffe sig den. Dersom jeg var Enehersker, skulde jeg — uden at behøve saa mange unyttige Forbud imod Dueller — svare for, at der aldrig skulde gives Ørefigen eller gøres ærekrænkende Beskyldninger i mine Stater, og dette ved et meget simpelt Middel, som Domstolene ikke skulde blande sig i. Men hvorom alting er, saa véd Emil i et saadant Tilfælde Besked om den Ret, han skylder sig selv, og det Eksempel, han skylder hæderlige Folk til Betryggelse. Selv det kækkeste Menneske har det ikke i sin Magt at undgaa at kunne fornærmes; men han kan forhindre, at man ret længe praler af at have fornærmet ham. *R.*

Pinsler paa Grund af sin Visdom eller Overlegenhed. Den, som man har bevaret mod en slig Aandsretning, vil ikke falde i de Laster, som udspringe derfra. Emil ynder altsaa Freden. Billedet af Lykken fryder ham, og naar han selv kan bidrage til at skabe den, saa føres han derved end mere til at tage Del i den. Jeg har ikke forudsat, at han, naar han saa de ulykkelige, kun skulde være besjælet af denne ufrugtbare og gruelige Medlidenhed, som nøjes med at beklage de Lidelser, som den magter at helbrede. Hans virkelystne Velgørenhed giver ham snart en Indsigt, som han med et haardere Hjerte aldrig eller først langt senere vilde have opnaaet. Ser han, at der er Splid mellem hans Kammerater, søger han at bringe Forsoning i Stand; ser han bedrøvede, forsker han efter Grunden til deres Kummer; ser han to Mennesker, der hade hinanden, ønsker han at kende Aarsagen til deres Fjendskab; finder han en undertrykt, der sukker under den mægtiges eller riges Plagerier, undersøger han det Paaskud, under hvilket disse Plagerier skjule sig, og den Deltagelse han føler for alle elendige, tillader ham ikke at være ligegyldig for at finde Midler til at ende deres Lidelser. Hvad skulle vi nu gøre for at gøre disse Anlæg nyttige paa en Maade, som passer for hans Alder? Vi maa retlede hans Deltagelse og Kundskaber og sætte hans Iver i Arbejde, at den kan forøges.

Jeg bliver ikke træt af at gentage: lad de unge Mennesker faa al deres Undervisning i Handling, langt hellere end igennem Samtaler; lad dem ikke af Bøger lære noget af det, som Erfaringen kan belære dem om. Hvad er det dog for et fortvivlet Forehavende, at øve dem i at holde Taler uden at have noget at tale om; hvor det dog er taabeligt at tro, at man paa en Skolebænk kan lade dem føle Lidenskabernes energiske Sprog eller Overtalelseskunstens uhyre Magt, naar de ikke har Spor af Interesse for at overtale nogen! Alle Veltalenhedens Forskrifter er jo ikke andet end Kling-klang for hver den, der ikke føler, at han kan have nogen Gavn af at bruge dem. Hvad i al Verden bryder en Skoledreng sig om at vide, hvorledes Hannibal bar sig ad med at faa sine Soldater til at gaa over Alperne? Dersom du, i Stedet for alle disse glimrende og højt klingende Taler, vilde fortælle ham, hvorledes han skulde gaa til Værks for at faa Skolens Forstander til at give kam en Fridag, saa kan du stole paa, at han nok skulde spidse Øren og tage imod dine Forskrifter.

Dersom jeg skulde undervise et ungt Menneske, hvis Lidenskaber allerede vare i Fyr og Flamme, i Veltalenhed,

saa vilde jeg stadig føre saadanne Emner paa Bane, der egnede sig til at sætte hans Lidenskaber i Bevægelse, og vi vilde saa i Forening undersøge, hvilket Sprog han burde føre lige over for andre Mennesker for at bevæge dem til at gaa ind paa hans Ønsker. Men min Emil er ikke i en for Veltalenhedskunsten saa fordelagtig Stilling; da han næsten ikke har andre Fornødenheder end rent fysiske, trænger han mindre til andre, end de til ham, og da han intet har at bede om for sig selv, saa rører det, hvorom han vil overbevise andre, ham ikke nær nok til at sætte ham i videre stærk Bevægelse. Som en Følge deraf bliver hans Tale i Almindelighed jævn og lidet billedrig. Han taler i Reglen ganske ligefrem og kun med det Formaal at blive forstaaet. Tankesprog er han ikke rig paa, fordi han ikke har lært at udtale sig i al Almindelighed om sine Forestillinger; han har faa Billeder, fordi han sjældent er i Lidenskab.

Det er dog ikke saaledes at forstaa, at han skulde være helt flegmatisk og kold; hverken hans Alder, hans Sæder, eller hans Smag give ham Lov dertil: paa Grund af Ungdommens Fyrighed give de opsparede og i hans Blod rensede Livsaander hans unge Hjerte en Varme, som straaler i i hans Blik, føles i hans Tale og ses i hans Handlinger. Hans Sprog har faaet Eftertryk og kan undertiden blive heftigt. Det ædle Sindelag, som besjæler ham, giver det Kraft og Sving. Gennemtrængt af inderlig Kærlighed til Menneskene, formaar han, idet han taler, ligesom at overføre i andre, hvad der rører sig i hans Sjæl; hans ædle Frimodighed har noget meget mere fortryllende ved sig end andres kunstige Veltalenhed, eller rettere: han alene er i Virkeligheden veltalende, efterdi han kun behøver at aabenbare sine Følelser for at kunne meddele dem til enhver, der hører ham.

Jo mere jeg tænker derover, desto mere finder jeg, at naar man paa denne Maade sætter Velgørenheden i Virksomhed og gennem moden Overvejelse søger at udfinde Aarsagerne til de gode eller daarlige Følger af denne vor Virksomhed, saa vil det ikke være saa faa Kundskaber, som man kan fremelske i en ung Mands Sjæl, og foruden al den virkelige Viden, som man kan tilegne sig i Skolerne, vil han tillige her erhverve sig en endnu vigtigere Viden, nemlig en Viden om, hvorledes han skal gøre sin Indsigt frugtbringende i Livet. Det er jo ikke muligt andet, end at han, der nærer saa stor Interesse for sine Medmennesker, i god Tid maa lære at veje og vurdere deres Handlinger, Smag og Fornøjelser, og naa derfor i Almindelighed kunne give en rigtigere Vurdering

af, hvad der tjener til eller skaber Menneskenes Lykke, end de, som ikke interesserer sig for nogen og derfor aldrig gøre noget for andre. De, som aldrig befatte sig med andet end deres egne Sager, ere altfor lidenskabelige til at kunne dømme sundt om Tingene. Da de kun har deres egen Fordel i Tankerne og derfor afpasse deres Forestillinger om godt og ondt efter deres egen Fordel, saa fylde de deres Sjæl med tusende latterlige Fordomme, og i alt, hvad der i mindste Maade gør Skaar i deres Fordel, se de straks en almindelig Omvæltning.

Lade vi vor Egenkærlighed omfatte andre Væsner udenfor os, saa forvandle vi den til en Dyd, og der gives ikke det Menneskehjerte, i hvilket denne Dyd ikke har sin Rod. Jo mindre vor Omsorg umiddelbart berører os selv, desto mindre har vi at frygte for, at Egeninteressens Blændværk skal komme med i Spillet; jo mere alt omfattende denne Interesse bliver, desto retfærdigere bliver den, og Kærligheden til Menneskeslægten er da ikke andet i os end Kærligheden til Retfærdigheden. Vil jeg altsaa, at Emil skal elske Sandheden, og vil jeg, at han skal kende den, saa maa jeg passe paa, at hans Foretagender ikke har noget med hans Egeninteresse at gøre. Jo mere hans Omhu helliges andres Lykke, desto renere og forstandigere vil den blive, og desto mindre vil han tage fejl af, hvad der er godt eller ondt; men jeg vil aldrig finde mig i, at han befatter sig med denne blinde Foretrækken, der alene har sin Grund i Hensyntagen til Personer eller uretfærdige Fordomme. Og hvorfor skulde han skade den ene for at være den anden til Tjeneste? Det er jo ham saa temmelig ligegyldigt, i hvis Lod den største Lykke falder, forudsat at han arbejder paa den største Lykke for alle: dette er den vises fornemste Interesse næst efter hans egen; thi enhver er en Del af Slægten, men ikke af et andet Enkeltvæsen.

For at forhindre, at Medlidenheden udarter til Svaghed, maa den altsaa omfatte alle, og hele Menneskeslægten maa gøres til Genstand for den. I saa Fald giver man sig kun hen til den, saa vidt som den staar i Samklang med Retfærdigheden; thi af alle Dyder er Retfærdigheden den, som bidrager mest til Menneskenes fælles Vel. Man maa af Fornuftgrunde, af Kærlighed til sig selv have Medlidenhed med Slægten i en endnu højere Grad end med sin Næste, og Medlidenheden med Slynglerne er en uhyre stor Grusomhed imod Menneskene.

For øvrigt maa man tænke paa, at alle disse Midler, hvormed jeg paa denne Maade tvinger min Elev udenfor

sit Selv, imidlertid altid tage direkte Sigte paa ham selv, efterdi han ikke blot har en indre Nydelse deraf, men ogsaa fordi jeg, ved at gøre ham godgørende til Fordel for andre, arbejder paa at oplære ham selv.

Jeg har først peget paa Midlerne, og nu viser jeg Virkningen af dem. Hvilke Storsyner oprulles ikke lidt efter lidt for hans Aand! Hvilke ophøjede Følelser kvæle ikke de lave Lidenskabers Spirer i hans Hjerte! Hvilken Klarhed i Dømmekraften, hvilken Nøjagtighed i Tænkningen ser jeg ikke forme sig af hans forædlede Tilbøjeligheder, af den Erfaring, som samler en stor Sjæls Formaal indenfor det muliges snævre Grænse, og som lader en overlegen Mand, der ikke formaar at hæve de andre til sin Højde, stige med til dem! Retfærdighedens sande Grundsætninger, Skønhedens sande Mønstre, alle moralske Forhold mellem Væsen og Væsen, alle Ordenens Begreber indprænte sig i hans Forstand; han ser enhver Tings Plads og Grunden til, at den viger af fra den; han ser, hvad der befordrer og hvad der hæmmer det gode. Uden at have erfaret de menneskelige Lidenskaber, kender han deres Blændværk og gøglende Spil.

Jeg iler fremad, revet med af Sagens Storhed, men uden at skuffes med Hensyn til Læsernes Dom. De har i lang Tid set mig i Drømmenes Rige; men jeg — jeg ser altid dem i Fordommenes Verden. Naar jeg fjerner mig saa stærkt fra de gængse Meninger, saa undlader jeg dog ikke stadigt at holde mig dem for Øje: jeg undersøger dem, overvejer dem, ikke for at følge dem, men for at veje dem paa Fornuftkritikens Vægtskaal. Hver Gang denne tvinger mig til at fjerne mig fra dem, holder jeg — belært af Erfaringen — det for en given Sag, at man ikke vil følge mit Eksempel; jeg véd, at man strammer sig op til kun at forestille sig det muligt, som man ser; den unge Mand, jeg fremstiller, holder man for et indbildt og fantastisk Væsen, fordi han er forskellig fra dem, med hvem man sammenligner ham, og man tænker ikke paa, at han netop maa være forskellig fra dem, fordi han er opdraget paa en helt anden Maade, paatrykt helt modsatte Følelser, oplært helt anderledes end disse, saa det vilde være meget mere overraskende, at han lignede dem, end at han var saadan, som jeg forudsætter ham. Han er ikke Menneskets Menneske, han er Naturens Menneske. Altsaa maa han sikkerlig være meget besynderlig i deres Øjne.

Da jeg begyndte dette Arbejde, forudsatte jeg ikke noget, som ikke alle og enhver kunde iagttage lige saa

godt som jeg, fordi der er et Punkt — nemlig Menneskets Fødsel — hvorfra vi alle begynde Livet paa samme Maade; men jo længer vi rykke frem, jeg for at frede om og pleje Naturen, og I for at forvrænge den, desto længere fjerne vi os fra hverandre. Da min Elev var seks Aar, skilte han sig ikke ret meget fra eders, fordi I endnu ikke havde haft Tid til at vaskabe denne; men nu ligne de aldeles ikke hinanden, og den voksne Alder, som min Elev nu nærmer sig, maa vise ham i en helt forskellig Skikkelse, dersom jeg da ikke skal have spildt al min Møje. Omfanget af det tilegnede kan maaske være saa temmelig ens paa begge Sider; men hvad der er tilegnet, ligner aldeles ikke hinanden. I forbavses ved hos den ene at finde ophøjede Følelser, som de andre ikke har mindste Spor af; men betænk ogsaa, at disse andre allerede allesammen ere Filosofer og Theologer, førend Emil endnu véd, hvad Filosofi er, og førend han endog har hørt Tale om Gud.

Vilde man altsaa sige: Der er intet af det, du forudsætter, som eksisterer; de unge Mennesker ere ikke saaledes beskafne; de har denne eller hin Tilbøjelighed, de bære sig saadan eller saadan ad — ja, det er det samme som at ville nægte, at et Pæretræ nogen Sinde kunde være et stort Træ, fordi man i vore Haver kun havde set Dværg-Pæretræer.

Jeg beder disse Dommere — affejende i deres Kritik — om at betænke, at det, de her siger, véd jeg lige saa godt som de, at jeg efter al Rimelighed har overvejet det længe, og at jeg, som ikke har nogen Interesse af at føre dem bag Lyset, derfor har Ret til at kræve, at de i det mindste give sig Tid til at undersøge, hvor det er, jeg bedrager mig. Lad dem omhyggelig undersøge den menneskelige Natur, og lad dem følge Menneskehjertets første Udvikling under disse eller hine Omstændigheder, for at se, hvormeget ét Menneske kan blive forskelligt fra et andet, netop i Kraft af Opdragelsen. Lad dem saa derefter anstille en Sammenligning mellem min Opdragelsesmaade og de Virkninger, jeg tillægger denne, og derpaa sige mig, hvor det er, at mine Slutninger ere gale: saa vil jeg give tabt.

Det som gør mig end mere paastaaelig og som — mener jeg — undskylder denne min Paastaaelighed, er, at jeg, i Stedet for at hænge mig i Systemerne, tværtimod bygger det mindst mulige paa Slutninger, men stoler kun paa Iagttagelsen. Jeg bygger aldeles ikke paa noget, jeg har bildt mig ind, men paa hvad jeg har set. Det er sandt nok, at jeg ikke har indskrænket mig til at gøre

mine Erfaringer indenfor Omkresen af én Bys Mure eller hos én Klasse Mennesker; men efter at have anstillet mine Sammenlinger mellem saa mange Stænder og Folkeslag, som jeg har set mig om iblandt i mit Liv, som jeg har tilbragt med at iagttage dem, saa har jeg udskilt alt det som kunstigt, det var ejendommeligt for ét Folk, men ikke for et andet, for én Stand, men ikke for en anden, og jeg har kun anset det for ubestrideligt tilhørende Mennesket, som var fælles for alle, hvilken Alder, hvilken Stand eller hvilket Folk det end tilhørte.

Dersom du nu, efter denne Metode, lige fra dets Barndom af følger et ungt Menneske, som ikke har modtaget nogen Slags Særuddannelse og som det mindst mulige er afhængig af andres Autoritet eller Mening, hvem tror du saa, dette unge Menneske vil ligne mest, enten min Elev eller din? Ja, dette er — synes det mig — det Spørgsmaal, som skal besvares for at komme efter, om jeg er paa Vildspor.

Det falder ikke Mennesket let at begynde at tænke; men saasnart det har begyndt, holder det aldrig mere op dermed. Hvem der én Gang har tænkt, vil vedblive dermed, og naar Forstanden først er øvet i at gøre sine Overvejelser, saa kan du ikke mere være ørkesløs. Man kunde altsaa mene, at jeg enten gør altfor meget eller altfor lidt af denne Sag, at Menneskeaanden af Naturen ikke er saa rede til at lukke sig op, eller at jeg, naar jeg nu én Gang har tilmaalt den en Færdighed, som den ikke besidder, alt for længe holder den indsnævret indenfor en Kres af Forestillinger, som den maatte være kommen ud over.

Men man skal nu først betænke, at naar man vil danne Naturmennesket, saa er det derfor ikke Opgaven at gøre ham til en vild og forvise ham ud i Dybet af Urskovene; men det gælder om, at han midt i Samfundets Hvirvel, som summer om ham, ikke lader sig henrive hverken af sine Lidenskaber eller Folks Mening, saa han ser med egne Øjne og føler med sit eget Hjerte og ikke lader sig lede af nogen Autoritet udenfor den, han har i sin egen Fornuft. I denne Stilling er det indlysende, at Mængden af de Genstande, som møde ham, de mangeartede Følelser, som besjæle ham, og alle de Midler, han har til sin Raadighed for at tilfredsstille sine virkelige Fornødenheder: alt dette maa fylde ham med en Rigdom af Forestillinger, som han aldrig eller meget langsommere vilde have erhvervet sig. Aandens naturlige Fremskridt bliver altsaa fremskyndet,

men ikke omkalfatret. Det samme Menneske, som, om det levede i Skovene, maatte blive ved at være dumt, maa i Byerne blive tænkende og forstandigt, naar det da nøjes med at være blot Tilskuer. Intet er mere skikket til at gøre En vis end de Daarskaber, man ser andre gøre uden selv at tage Del i dem, og selv den, som tager Del i dem, kan alligevel høste Belæring, forudsat han da ikke lader sig bedaare og optager Vildfarelsen efter dem, som give sig hen til den.

Man maa dernæst betænke, at vore Evner indskrænke os til at befatte os med Sanseverdenen, hvorfor vi har saa uendelig svært ved at faa fat paa Filosofiens abstrakte Begreber og rent aandelige Forestillinger. For at naa dertil, maa vi enten frigøre os for Legemverdenen, med hvilken vi ere saa fast forbundne, eller skride frem trinvis og langsomt fra Genstand til Genstand, eller tilsidst raskt, næsten med ét Spring sætte over Kløften;[1] men dette Kæmpeskridt er Barndommen ikke i Stand til at gøre; selv de voksne magte det kun ved Hjælp af Trin, udtrykkeligt afpassende for dem. Det første abstrakte Begreb er det første af disse Trin; men jeg har svært ved at se, hvorledes man finder paa at danne det.

Dette ubegribelige og alt omfattende Væsen, som sætter Verden i Bevægelse og frembringer det hele System af Væsner, er hverken synligt for vore Øjne eller til at tage og føle paa med vore Hænder; det unddrager sig alle vore Sanser: Værket er aabenbart; men Værkets Mester skjuler sig. Det er ikke lidt, omsider at naa til at erkende, at han er til, og naar vi ere komne dertil og spørge os selv: hvad er det for et Væsen? hvor er det? saa forvirres og forvildes vor Aand, og vi vide ikke mere, hvad vi skulle tænke.

Locke vil, at man skal begynde med Læren om Aanderne, og at man derfra skal gaa over til Læren om Legemerne.[2] Denne Metode er Overtroens, Fordommenes

---

[1] Imellem det sanselige og oversanselige. *O. A.*

[2] »Naturfilosofien,« skriver Locke, »er Erkendelsen af Grundaarsagerne, Egenskaberne ved og Virkningerne af Tingene, som de ere i sig selv; jeg mener derfor, at den omfatter to Dele, hvoraf den ene Del (Metafysiken) befatter sig med Aanderne, deres Væsen og Egenskaber, og den anden med Legemerne.« Han mener nu, at der forud for Studiet af Stoffet og Legemerne maa meddeles nogen — ikke videnskabelig fremstillet — Undervisning om Aanderne, for derved at naa til en sandere og fyldigere Forstaaelse af den intellektuelle Verden, hvortil baade Fornuft og Aabenbaring fører os hen. Han anbefaler et Udtog af Bibelen og hævder, at Studiet af den rene

og Vildfarelsernes: det er ikke Fornuftens, heller ikke Naturens regelrette Vej; det er egentlig at tilstoppe Øjnene for at lære at se. Man maa længe have studeret Legemverdenen for at kunne danne sig et sandt Begreb om Aanderne og faa en Formodning om, at de ere til. Den modsatte Vej fører kun til Materialisme.

Da vore Sanser ere de fornemste Hjælpemidler for vor Erkendelse, saa ere de legemlige og sanselige Væsner de eneste, om hvilke vi har en umiddelbar Forestilling. Det Ord *Aand* har ikke nogen Mening for den, som ikke har filosoferet. For Almuen og for Børnene er en Aand kun et Legeme, eller forestille de dem ikke Aander, som skrige, tale, slaa og larme? Og man vil vel indrømme mig, at Aander, som har Arme og Tunger, ligne i meget høj Grad Legemer. Der har vi Grunden til, at alle Folk paa Jorden — Jøderne ikke undtagne — har gjort sig legemlige Guder. Vi selv med vore Lærebegreber om Aand, Treenighed og Personer ere for største Parten ægte Antropomorfister.[1]) Jeg indrømmer, at man lærer os at sige, at Gud er overalt; men vi tro ogsaa, at Luften er overalt, i det mindste i vor Atmosfære, og Ordet *Aand* betegner efter sin Oprindelse det samme som *Aande* og *Vind*. Saasnart man vænner Folk til at sige Ordene tankeløst, saa er det bagefter let at faa dem til at sige alt, hvad man vil.

Iagttagelsen af vor Indvirkning paa andre Legemer har fra først af maattet lade os tro, at naar de indvirkede paa os, saa var det paa en lignende Maade, som naar vi indvirkede paa dem. Paa denne Maade begyndte Mennesket at besjæle alle de Væsner, hvis Paavirkning det følte. Da det følte sig svagere end største Parten af disse Væsner, saa — i Mangel af Kendskab til Grænserne for deres Magt — forudsatte det, at den var ubegrænset og gjorde Guder af dem, paa samme Tid som de gjorde dem til legemlige Væsner. I den første Tidsalder, hvor alt satte Menneskene i Skræk, har de ikke set noget til Døden i Naturen. Forestillingen om Materien har ikke været mindre langsom til at danne sig i dem end Forestillingen om Aand, efterdi denne første Forestilling selv er en Abstraktion. De har saaledes fyldt den hele vide Verden med

---

Fysik, der er saa betagende, ellers let fører til Fornægtelse af al Aand og saaledes ender i Materialisme. (Se Locke, Sallwürks Overs. § 190—193). *O. A.*

[1]) Antropomorfisme i særlig Forstand er at overføre sanselige Egenskaber paa oversanselige Væsner, f. Eks. at sige, at Gud hører, ser o. s. v. *O. A.*

sanselige Guder. Træerne, Vindene, Bjergene, Floderne, Byerne, selv Husene, alt havde sin Sjæl, sin Gud, sit Liv. Labans Husguder, de vildes Afgudsbilleder, Negrenes Fetischer, der alle ere Værker af Naturen og Menneskene, har været de dødeliges første Guddomme; Flerguderiet (Polytheismen) har været deres første Religion og Afgudsdyrkelsen deres første Gudstjeneste. De har ikke kunnet erkende en eneste Gud, førend de, ved mere og mere at gøre deres Begreber almene, ere blevne i Stand til at komme tilbage til en Første-Aarsag og til at samle Systemet af samtlige Væsner under én eneste Forestilling samt lægge en Forstaaelse i Ordet *Substans*, hvilket i Grunden er den største Abstraktion. Ethvert Barn, som tror paa Gud er altsaa nødvendigvis en Afgudsdyrker, eller i det mindste Antropomosfist, og naar Indbildsningskraften én Gang har set Gud, er det meget sjældent, at Forstanden begriber ham. Se, dette er netop den Vildfarelse, hvortil Lockes Ordning fører.

Ere vi paa en eller anden Maade naaede til det abstrakte Begreb om Substansen, ser man, at man, for at antage én eneste Substans, maa forudsætte hos den uforenelige Egenskaber, som gensidigt udelukke hinanden, som f. Eks. Tænkning og Udstrækning, af hvilke den ene efter sit Væsen er delelig, medens den anden udelukker al Delbarhed. Man begriber endvidere, at Tænkningen eller — om man vil — Følelsen er en oprindelig Egenskab og uadskillelig fra den Substans, den hører til, og at det forholder sig paa samme Maade med Udstrækningen i Henseende til sin Substans. Deraf slutter man, at de Væsner, som miste en af disse Egenskaber, ogsaa miste den Substans, hvortil den hører, og at følgelig Døden kun er en Adskillelse af Substanser, og at de Væsner, hos hvem disse to Egenskaber ere forenede, ere sammensatte af de to Substanser, hvortil disse to Egenskaber høre.

Man overveje nu, hvilken Afstand der endnu bliver mellem Begrebet: de to Substanser og Begrebet: den guddommelige Natur, imellem den ufattelige Forestilling om vor Sjæls Indvirkning paa vort Legeme og Forestillingen om Guds Indvirkning paa alle Væsner. Forestillingerne om Skabelse, Tilintetgørelse, Allestedsnærværelse, Evighed, Almagt, de guddommelige Egenskaber, ere allesammen Forestillinger, som i deres Uklarhed og Dunkelhed kun ere tilgængelige for saare faa Mennesker, skønt de ikke ere dunkle for Folk i Almindelighed, fordi disse ikke forstaa noget af det hele; men hvorledes skulde nu disse Fore-

stillinger i deres hele Styrke, det vil sige i deres hele Dunkelhed, vise sig for de unges Aand, der endnu tumle med Sansernes første Foretagender og som kun fatte, hvad de kunne tage og føle paa? Det er forgæves, at Uendelighedens Afgrunde aabne sig rundt omkring os; et Barn forstaar ikke at blive forfærdet derover; dets svage Øjne kunne ikke lodde deres Dybder. Alt er uendeligt for Børnene; de forstaa ikke at sætte Grænser for noget, ikke fordi de gøre deres Maalestok meget lang, men fordi deres Forstand er saa lille. Jeg har endogsaa lagt Mærke til, at de sjældnere anbringe Uendeligheden paa hin end paa denne Side af de Udstrækninger, der ere dem bekendte. Et umaaleligt Rum vurdere de meget mere ved Hjælp af deres Fødder end ved deres Øjne; for dem strækker det sig ikke længere, end de kunne se, men meget længere, end de kunne gaa. Taler man til dem om Guds Magt, saa anse de Gud for at være næsten lige saa stærk som deres Fader. Da i enhver Sag deres Kendskab er Maalestokken for det mulige, saa anse de altid det, man siger dem, for ringere end det, de vide Besked om. Saadanne Domme ere naturlige for den uvidende og svage Aand. Ajax frygtede for at maale sig med Achilles, men udæskede Jupiter til Kamp, fordi han kendte Achilles, men ikke Jupiter. En schweisisk Bonde, som bildte sig ind at være den rigeste af alle Mennesker, og hvem man bestræbte sig for at forklare, hvad en Konge var, spurgte med en stolt Mine, om Kongen da kunde holde hundrede Køer paa Bjerget.

Jeg forudser, at mange af mine Læsere vilde forundres over at høre, at jeg har levet sammen med min Elev hele denne hans første Tid uden at tale med ham om Religion. I femten Aars Alderen vidste han ikke, om han havde en Sjæl, og maaske det i atten Aars Alderen endnu ikke er Tiden til at lære ham det; thi dersom han lærer det, før end det er nødvendigt, saa løber han den Fare aldrig at vide det.

Dersom jeg skulde male et Billede af denne kedsommelige Bornerthed, saa vilde jeg male en Pedant i Færd med at undervise Børnene i Katekismen, og vilde jeg gøre et Barn fjollet, saa vilde jeg tvinge det til at forklare, hvad det siger, naar det opremser sin Katekismus. Man vil indvende imod mig, at da største Parten af de kristelige Læresætninger ere dybe Hemmeligheder, saa maa man, hvis man vil vente, til Menneskeaanden bliver i Stand til at fatte dem, ikke blot vente, til Barnet bliver et voksent

Menneske, men vente, til Mennesket slet ikke er mere. Hertil svarer jeg for det første, at der gives Hemmeligheder, som det ikke alene er umuligt for Mennesker at fatte, men at tro, og at jeg ikke kan se, hvad man vinder ved at undervise Børnene deri, dersom det da ikke skulde være dette i god Tid at lære dem at lyve. Jeg paastaar fremdeles, at man, for at gaa ind paa Mysterierne, i det mindste maa begribe, at de ere ubegribelige; men Børnene ere ikke en Gang i Stand til at begribe dette. For den Alder, hvor alt er gaadefuldt, gives der slet ingen egentlige Mysterier.

Man maa tro paa Gud for at blive frelst. Den falske Forstaaelse af dette Dogme er Grunden til den blodtørstige Utaalsomhed og Aarsagen til alle de indholdsløse Lærdomme, som give den menneskelige Fornuft Dødsstødet ved at vænne Mennesket til at lade sig afspise med Ord. Der er uden Tvivl ikke et Øjeblik at spilde for at vinde den evige Salighed; men dersom det, for at vinde den, er tilstrækkeligt at gentage visse Ord, saa indser jeg ikke, hvad der er til Hinder for at befolke Himlen med Stære og Skader, lige saa godt som med Børn.

Forpligtelsen til at tro forudsætter Muligheden for at tro. Filosofen, som ikke tror, har Uret, fordi han bruger den Fornuft slet, han har uddannet, og fordi han er i Stand til at forstaa de Sandheder, som han forkaster. Men Barnet, som bekender den kristne Tro, hvad tror det? det, som det fatter, og det fatter i saa ringe Grad det, som man lader det sige, at det lige saa villigt tilegnede sig det stik modsatte, om du sagde det dette. Børnene og mange voksnes Tro er et geografisk Spørgsmaal.[1]) Skulde de belønnes, fordi de ere fødte i Rom fremfor i Mekka? Man fortæller den ene, at Muhamed er Guds Profet, og han siger, at Muhamed er Guds Profet; man fortæller den anden, at Muhamed er en Bedrager, og han siger, at Muhamed er en Bedrager. Enhver af dem vilde have forsikret, hvad den anden forsikrer, hvis deres Fødesteder havde været ombyttede. Kan man nu paa Grundlag af to saa ganske ens

[1]) Sammenlign *Voltaires Zaire.* Zaire er som Barn kommet i tyrkisk Fangenskab. Hun véd intet om sine Forældre; men hun véd, hun er kristen. Ved Stykkets Begyndelse er hun voksen og tilstaar for sin Fortrolige, den gamle Fatime, at hun elsker Sultan Orosman. F. forfærdes ved Tanken om, at hun da maa komme i Række med Korsets Fjender; men Zaire svarer: »Jeg ser det tydeligt: den Omsorg, man har for os i vor Barndom, former vore Følelser, vore Sæder og vor Tro. Ved Ganges vilde jeg været Slave af de falske Guder, i Paris kristen og her Muhameds Tilhænger. *O. A.*

Anlæg sende den ene til Paradis og den anden til Helvede? Naar et Barn siger, at det tror paa Gud, saa er det ikke paa Gud, det tror; det er paa Peter eller Jakob, som siger, at der er nogen, man kalder Gud; det tror paa samme Maade som Euripides:

O Jupiter! kan jeg om dig vel gi'e Besked?
Jeg kender kun dit Navn, jeg ellers intet véd.[1])

Jeg holder det for givet, at intet Barn, der dør, førend det har naaet Fornuftens Alder, vil blive berøvet den evige Lyksalighed: Katolikerne tro det samme om alle de Børn, der har modtaget Daaben, selv om de aldrig har hørt Tale om Gud. Der gives altsaa Tilfælde, hvor man kan blive frelst uden at tro paa Gud, og disse Tilfælde indtræde — lad det være i Barndommen eller paa Grund af Afsindighed — naar Menneskeaanden ikke magter de Virksomheder, som ere nødvendige for at kunne komme til Erkendelse af Guddommen. Hele den Forskel, som jeg her ser mellem beder og mig, er den, at I paastaa, at Børnene i syv Aars Alderen har denne Evne, medens jeg ikke en Gang vil indrømme, at den er til Stede i femten Aars Alderen. Om jeg har Ret eller Uret, skal ikke her behandles som en Trosartikel; det er en ligefrem naturhistorisk Iagttagelse.

Af samme Grund er det indlysende, at mangt et Menneske, som er blevet gammelt uden at tro paa Gud, ikke just derfor vil blive forment Adgang til Gud i det evige Liv, dersom dets Blindhed ikke har været frivillig, og jeg paastaar, at den ikke altid er det. Du indrømmer dette med Hensyn til de sindsyge, hvem en Sygdom har berøvet deres Aandsevner, men ikke deres Egenskab af Menneske og følgelig heller ikke Retten til Skaberens Velgerninger. Hvorfor saa ikke gøre den samme Indrømmelse med Hensyn til dem, som — lige fra deres Barndom bundsondrede fra alt Samfundsliv — har levet et Liv helt og holdent som en vild, og som har været berøvede den Oplysning, som man kun erhverver i Omgang med Menneskene?[2]) Thi det er en bevislig Umulighed, at en saadan vild nogen Sinde i sine egne Overvejelser kunde hæve sig til Kundskab om den sande Gud. Fornuften siger os, at

---

(1) *Plutark*, Afhandling om Kærligheden, oversat af *Armyot*. Saaledes begyndte egentlig Tragedien *Menalippe:* men det atheniensiske Folks Skrig tvang *Euripedes* (480—406) til at forandre denne Begyndelse. *R.*

(2) Med Hensyn til den menneskelige Aands naturlige Tilstand og Langsomheden i dens Fremskridt, se første Del af »Afhandling om Uligheden.« *R.*

et Menneske ikke er strafskyldigt uden for de Fejl, som bunde i dets egen Vilje, og at en uundgaaelig Uvidenhed ikke vil blive regnet det til Brøde. Deraf følger, at overfor den evige Retfærdighed vil ethvert Menneske, som vilde have troet, om det havde haft den nødvendige Indsigt, blive anset for troende, og at blandt de vantro kun de ville blive straffede, hvis Hjerte lukke sig for Sandheden.

Lad os vogte os for at forkynde Sandheden for dem, som ikke ere i Stand til at forstaa den; thi det er det samme som at sætte Vildfarelsen i dens Sted. Det vilde være bedre, ikke at have nogen Forestilling om Guddommen, end at have lave, fantastiske, bespottelige og uværdige Forestillinger om Gud; det er et mindre Onde, ikke at kende ham end at forhaane ham. Jeg vilde hellere, siger den gode Plutark, at man ikke troede, at der var nogen Plutark til i Verden, end at man sagde, at Plutark er uretfærdig, misundelig, skinsyg og saa tyrannisk, at han fordrer mere, end han lader os have Magt til at gøre.

Den største Fare ved disse vanskabte Billeder af Guddommen, som man indpræger i Børnenes Aand, er den, at Billederne blive der hele deres Liv igennem, og at Børnene som voksne ikke begribe nogen anden Gud end Børnenes. Jeg har i Schweiz kendt en god og from Husmoder, der var saa overbevist om denne Sætnings Rigtighed, at hun paa ingen Maade vilde undervise sin Søn i Religion i hans første Aar af Frygt for, at han — tilfreds med denne i grove Træk meddelte Undervisning — skulde forsømme at faa en bedre, naar han kom til Skelsaar og Alder. Dette Barn hørte aldrig Tale om Gud uden med Andagt og Ærefrygt, og saasnart han selv vilde tale, paabød man ham Tavshed, som var det et altfor ophøjet og alt for stort Emne for ham. Denne Tilbageholdenhed vakte hans Videbegærlighed, og hans Selvkærlighed lod ham længes efter det Øjeblik, da han skulde kende den Hemmelighed, som man med saa megen Omhu skjulte for ham. Jo mindre man talte om Gud, jo mindre man taalte, at han selv talte derom, desto mere beskæftigede han sig dermed: dette Barn saa Gud overalt. Og det, som jeg kunde frygte af denne tankeløst paatagne Hemmelighedsmine, skulde være, at man, naar Indbildningskraften opflammes alt for stærkt hos et ungt Menneske, skulde forvirre Hovedet paa det og ende med at gøre det til en Sværmer i Stedet for en troende.

Men jeg nærer i denne Henseende ingen Frygt for Emil, som viser en haardnakket Uopmærksomhed for alt

det, der ligger over hans Fatteevne, og hører med den største Ligegyldighed paa de Ting, han ikke forstaar. Der er saa meget, hvorom han er saa van til at sige: det kommer ikke mig ved, saa at én Ting mere eller mindre næppe sætter ham i Forlegenhed, og naar han en Gang begynder at gruble over disse store Spørgsmaal, saa er det ikke, fordi man har forelagt dem for ham, men fordi den naturlige Fremgang i Oplysning fører hans Undersøgelser i den Retning.

Vi har set, ad hvilken Vej den vel udviklede Menneskeforstand nærmer sig disse Hemmeligheder, og jeg skal villigt indrømme, at dette, selv midt i Samfundet, kun sker paa en naturlig Maade i en mere fremrykket Alder. Men da der i selve Samfundet gives uundgaaelige Aarsager, som fremskynde Lidenskabernes Udvikling, saa vilde det i Sandhed være at forlade Naturens Orden og forstyrre Ligevægten, hvis man ikke samtidigt vilde fremskynde den Oplysning, som tjener til at tøjle disse Lidenskaber. Naar man ikke er Herre over at hæmme en altfor hurtig Udvikling, saa maa man med samme Hurtighed udvikle alt tilsvarende, saa at der ikke vendes op og ned paa Ordenen, saa at det, der skal følges ad, ikke skilles, og saaledes at Mennesket, helt og holdent Menneske i hvert Øjeblik af sit Liv, ikke er paa ét Punkt med Hensyn til én af sine Evner og paa et andet Punkt med Hensyn til de øvrige.

Hvilken Vanskelighed ser jeg ikke optaarne sig her! og Vanskeligheden bliver saa meget større, som den mindre grunder i Sagen selv end i Mangel paa Mod hos dem, der ikke vove at bortrydde den. Lad os til en Begyndelse i det mindste vove at fremstille den. Et Barn skal opdrages i Religion af sin Fader: man beviser det altid meget grundigt, at denne Religion — hvilken den nu er — er den eneste sande, og at alle andre kun ere ufornuftige og taabelige. Bevisernes Styrke afhænge helt og holdent af det Jordstrøg, hvor man kommer frem med dem. Lad en Tyrk, som i Constantinopel finder Kristendommen saa latterlig, gøre en lille Afstikker til Paris og se, hvorledes man dér tænker om Muhamedanismen! Det er fremfor alt i Religionssager, at den offentlige Mening triumferer. Men vi, som gøre Fordring paa at afryste dens Aag i alt, vi, som ikke ville ofre en Døjt paa Autoritetens Alter, og som kun ville lære Emil det, som han af sig sig selv kan lære i ethvert Land, i hvilken Religion skulle vi opdrage ham? til hvilken Sekt skulle vi føre ham, Naturens Menneske? Svaret er meget simpelt, synes det mig; vi ville hverken

føre ham ind i denne eller hin, men sætte ham i Stand til at vælge den, som den bedste Brug af Fornuften fører ham hen til.

Incedo per ignes
Suppositos cineri doloso.[1])

Naa, lige meget: Iver og Oprigtighed har hidtil hos mig indtaget Klogskabens Plads; jeg haaber, at disse Garanter ikke ville forlade mig i Nøden. Mine Læsere! frygt ikke hos mig Betænkeligheder, som ere en Ven af Sandheden uværdige; jeg vil aldrig forglemme mit Valgsprog; men det er mig vist kun alt for beredvilligt tilladt at nære Mistillid til mine egne Domme. I Stedet for at sige, hvad jeg selv tænker, vil jeg fortælle, hvad en Mand, der var mere værd end jeg, har tænkt. Jeg indestaar for Sandheden af de Kendsgerninger, som her skulle berettes; de ere virkelig hændte Forfatteren af det Aktstykke, som jeg nu skal afskrive. Det bliver nu din Sag, om du deraf kan hente nogle nyttige Betragtninger med Hensyn til den Ting, hvorom her handles. Jeg fremsætter dig hverken en andens eller min Mening som noget, du skal rette dig efter; jeg tilbyder dig den til Prøvelse.

»Det er omtrent tredive Aar siden, at en ung Mand, der var udvandret fra sit Fædreland, i en By i Italien saa sig udsat for den yderste Nød. Han var opdraget som Calvinist; men paa Grund af en Ungdomsubesindighed var han landflygtig i et fremmed Land og blottet for alle Hjælpemidler; for at faa Brødet skiftede han Religion. Der var i denne By et Gæstehjem for Nyomvendte; her blev han optaget. Ved at undervise ham om Stridspunkterne i Læren vakte man Tvivl hos ham, som han ikke havde før, og man lærte ham det onde, som han før var uvidende om. Han hørte ny Dogmer og saa Sæder og Skikke, der vare endnu mere ny for ham; han saa dem og var nær ved at blive et Offer for dem. Han vilde flygte, man lukkede ham inde; han beklagede sig, man straffede ham for hans Klager. Aldeles værgeløs i sine Tyranners Vold, saa han sig behandlet som en Forbryder, fordi han ikke havde villet give efter for Forbrydelsen. De, der vide, hvor voldsomt et ungt, uerfarent Hjerte kan oprøres den første Gang, det faar prøve Vold og Uretfærdighed, ville være i Stand til at sætte sig ind i hans Tilstand. Fra hans Øjne strømmede Raseriets Taarer; han anraabte Himlen og Menneskene; han betroede sig til alle

[1]) Jeg vandrer over Flammer, skjulte under forræderisk Aske. (Homer Od. II 1, 7).

og enhver, men ingen hørte ham. Han fandt kun nogle usle Tjenere, som vare i den nederdrægtiges Sold, der pinte ham, eller de vare hans medskyldige i den samme Forbrydelse, og gjorde sig derfor lystige over hans Modstand og tilskyndede ham til at følge deres Eksempel. Det vilde have været ude med ham, dersom ikke en retskaffen Klerk for at afgøre en eller anden Sag var kommet til Gæstehjemmet. Han fandt Lejlighed til i Hemmelighed at raadføre sig med ham. Denne Klerk var fattig og trængte til alle; men den undertrykte trængte endnu mere til ham, og han betænkte sig ikke paa at hjælpe ham til Flugt, skønt han derved udsatte sig for at skabe sig en farlig Fjende.

Undsluppen fra Lasten, for at vende tilbage til Fattigdommen, kæmpede den unge Mand uden Held imod sin Skæbne. Da troede han et Øjeblik at have besejret den. Ved det første Glimt af Lykken vare hans Lidelser og hans Beskytter helt glemte; men han maatte snart bøde for denne Utaknemmelighed. Alle hans Forhaabninger bristede; hans Ungdom kunde længe nok hjælpe ham frem, saa ødelagde hans romantiske Ideer dog alt igen. Da han hverken besad Talent eller Behændighed nok til at bane sig en let Vej, og da hverken det middelmaadige eller slyngelagtige laa for ham, saa stillede han saa store Fordringer, at han slet intet naaede. Falden tilbage i sin tidligere Elendighed, uden Brød, uden Asyl og nærved at dø af Hunger, kom han til at huske paa sin Velgører.

Han vendte tilbage til ham, fandt ham og blev godt modtaget. Ved at se ham kom Klerken til at tænke paa en god Handling, som han havde gjort, og at erindre sligt fryder altid Sjælen. Denne Mand var af Naturen human og medfølende; han følte andres Lidelser gennem sine egne, og Velvære havde ikke gjort hans Hjerte haardt; han havde dertil gaaet i Visdommens Skole, og hans Dyd var parret med sund Oplysning, der altsammen havde styrket hans gode Natur. Han modtog den unge Mand, opsøgte et Herberge og anbefalede ham; han delte med ham, skønt det, han havde, næppe var tilstrækkeligt til to. Han gjorde mere endnu; han underviste ham, trøstede ham og lærte ham den svære Kunst at bære Modgangen med Taalmodighed. I fordomsfulde Mennesker! mon I havde ventet alt dette af en Præst, i en By i Italien?

Denne hæderlige Klerk var en fattig savoyisk Vikar, som paa Grund af en Ungdomsubesindighed var kommet paa det sorte Bræt hos sin Biskop, og som derfor var vandret over Bjergene for at finde det Livsophold, han

savnede i sit Fædreland. Han var ikke uden Aand og Dannelse, og ved sit vindende Ydre havde han fundet Velyndere, som skaffede ham Plads hos en Minister for at opdrage hans Søn. Han foretrak Fattigdom for Afhængighed og forstod sig ikke paa at bevæge sig imellem de store. Han blev ikke længe i denne Stilling, men tabte aldeles ikke denne Mands Agtelse, da han forlod ham, og da han levede forstandigt og gjorde sig afholdt af alle, saa smigrede han sig med, atter at kunne finde Naade for sin Biskops Øjne og opnaa et lille Præstekald i sine Bjerge, for at henleve sine sidste Dage dér. Det var det højeste Maal for hans Ærgerrighed.

En naturlig Tilbøjelighed hendrog ham til og vakte hans Interesse for den unge Flygtning, hvorfor han meget nøje gav sig til at udforske ham. Han saa da, at Modgangen allerede havde røvet ham hans Livslyst, at Skændsel og Foragt havde knækket hans Mod, og at hans Stolthed, der havde forvandlet sig til Bitterhed, i al Menneskenes Uretfærdighed og Haardhed kun lod ham faa Øje for Lastefuldheden i deres Natur og lod ham se Dyden som Hjernespind. Han havde set, at Religionen kun brugtes som en Maske for Egeninteressen og Gudsdyrkelsen som Dække over Hykleriet; han havde set, hvorledes man i disse spidsfindige Lærestridigheder sætte Himmerig og Helvede som Præmie for Leg med Ord; han havde set det guddommeliges ophøjede og oprindelige Ide vanskabt i Menneskenes fantastiske Indbildninger, og da han fandt, at man, for at tro paa Gud, maatte give Afkald paa den Dømmekraft, han selv har givet os, saa fyldtes han ikke blot med Foragt for vore latterlige Drømmerier, men tillige for den Sag, de drejede sig om. Uden nogen sammenhængende Forstaaelse af Tilværelsen, og uden at danne sig nogen Forestilling om alle Tings Tilblivelse, indhyllede han sig i sin dumme Uvidenhed og saa med Foragt paa dem, der mente at vide mere end han.

Forglemmelsen af al Religion fører til Forglemmelse af Menneskets Pligter. Dette Skridt var allerede halvt gjort i denne Fritænkers Hjerte. Dog var han ikke et af Naturen ondt Barn; men Vantroen og Elendigheden, der lidt efter lidt kvalte Naturen i ham, førte ham med rivende Hurtighed nedad Bakke ind i Fordærvelsen og fordømte ham til at leve som en Tigger med en Gudsfornægters Moral.

Denne næsten uundgaaelige Ulykke var dog ikke helt fuldbyrdet. Den unge Mand havde Kundskaber, og hans

Opdragelse havde ikke været forsømt. Han var i den lykkelige Alder, hvor Blodet bruser og begynder at gennemvarme Sjælen uden dog at gøre ham til Træl af Sansernes Rasen. Hans Sjæl ejede endnu hele sin Spændkraft. En naturlig Skyhed, en frygtsom Karakter erstattede ham Mangelen af En, der holdt igen, og forlængede saaledes for ham det Tidsrum, i hvilket ogsaa du er saa omhyggelig for at holde din Elev tilbage. En utilsløret Fordærvelse og Lastefuldhed uden Ynde var det Eksempel, han havde for Øje, og det var saa langt fra at opildne hans Indbildningskraft, at det snarere afkølede den. I Mangel af bevidst Dyd hjalp denne Væmmelse ham længe til at bevare hans Uskyld; der skulde sødere Forførelser til for at forlede den til Fald.

Præstemanden saa baade Faren og Lægemidlerne. Vanskelighederne afskrækkede ham aldeles ikke: han frydede sig ved det Værk, han havde for, og besluttede at fuldende det og at føre det Offer, som han havde frelst fra Skændsel, tilbage til Dyden. Han gik langsomt og forsigtigt frem for at gennemføre sin Plan. Hans Bevæggrunds Renhed gav ham Mod og lod ham finde Midler, der vare hans Iver værdige. Hvordan end Udfaldet blev, var han dog sikker paa ikke at have spildt sin Tid. Man har altid Lykken med sig, naar man kun vil det gode.

Han søgte først at vinde den nyomvendtes Tillid ved ikke at sælge ham sine Velgerninger, ved ikke paa nogen Maade at trænge sig paa, ved ikke at holde nogen Prædiken, ved altid at være forstaaelig og gøre sig lille for at kunne være hans Lige. Det maa have været — synes det mig — et meget rørende Skuespil: at se en alvorlig Mand gøre sig til Kammerat med en Gadedreng, og at se Dyden paatage sig denne forsorne Tone for desto sikrere at kunne sejre over den. Naar den letsindige Ungersvend kom for i Fortrolighed at indvi ham i alle sine Daarskaber og aabne sit Hjerte for ham, saa hørte Præsten paa ham i Ro og Mag, og, uden at billige det daarlige, interesserede han sig for alt; aldrig standsede han ved en uoverlagt Tilrettevisning hans Snaksomhed eller lukkede hans Hjerte af. Den Fornøjelse, hvormed den unge Mand troede sig hørt, forøgede hans Aabenmundethed og lod ham fortælle alt. Paa denne Maade aflagde han en hel og aaben Bekendelse, uden han egentlig tænkte paa at bekende noget.

Efter grundigt at have studeret hans Følelser og Karakter, var det klart for Præsten, at han, uden at være uvidende i Forhold til sin Alder, dog havde glemt alt, hvad

der var af Vigtighed for ham at vide, og at den Skændsel, hvori hans ulykkelige Skæbne havde bragt ham, havde kvalt i ham al sand Følelse for godt og ondt. Det er muligt at synke saa dybt ned i Sløvhed, at Sjælelivet kvæles, og den indre Stemme kan ikke skaffe sig Ørenlyd hos den, som kun tænker paa at skaffe sig noget at spise. For at beskærme den ulykkelige unge Mand mod denne moralske Død, som han var saa nær ved, begyndte han med at vække Selvfølelsen og Selvagtelsen i ham; han udmalede ham en ganske anderledes lykkelig Fremtid, naar han kun vilde anvende sine Evner godt; ved at fortælle om andres skønne Handlinger optændte han en ædel Begejstring i hans Hjerte, og ved at faa ham til at beundre dem, der havde udført disse Bedrifter, vakte han det Ønske i ham, at udføre lignende Gerninger. For umærkelig at løsrive ham fra hans vagabonderende Dagdriverliv, lod han ham gøre Udtog af udsøgte Bøger, og ved at foregive, at han havde Brug for disse Udtog, nærede han hos ham Taknemmelighedens rene Følelse. Han underviste ham indirekte gennem disse Bøger; han fik ham til igen at faa bedre Tanker om sig selv og til ikke mere at tro om sig selv at være et Væsen, der var ubrugeligt til noget som helst godt, samt til ikke mere at ville gøre sig foragtelig i sine egne Øjne.

En Begivenhed — en Bagatel for Resten — vil kunne give et Begreb om den Dygtighed, hvormed dette velgørende Menneske gik frem, for umærkelig at hæve Tankegangen hos sin Discipel op over al Lavhed, uden dog at give det Udseende af at ville belære. Denne Klerks Retsindighed var saa almindelig anerkendt og hans Dømmekraft saa sikker, at der var mange, som hellere vilde lade deres Almisser gaa igennem hans end gennem de rige Købstadspræsters Hænder. Da man en Dag havde givet ham nogle Penge til Uddeling blandt de fattige, havde den unge Mand den Frækhed at bede ham om nogle af disse Penge, idet han gav som Grund, at han jo ogsaa hørte til de fattige. »Nej,« sagde han, »vi ere Brødre; du hører mig til, og jeg maa ikke røre dette betroede Gods til eget Brug.« Derpaa gav han ham af sine egne Penge saameget, som han havde forlangt. Lærdomme af denne Slags ere sjælden spildte paa unge Mennesker, der da ikke ere helt fordærvede.

Men jeg er træt af at tale i tredje Person; det er ogsaa en overflødig Forsigtighed; thi du forstaar nok, kære Medborger! at denne ulykkelige Flygtning er mig selv: Jeg tror ogsaa, at min Ungdoms Udskejelser ligge til-

strækkelig langt bag ved mig, til at jeg tør vove at tilstaa dem, og at den Haand,[1]) som rev mig ud af dem, fortjener, at jeg i det mindste hædrer den for dens Velgerninger, selv om jeg maa rødme derved.

Det, som slog mig mest, var i min værdige Lærers private Liv at blive Vidne til en Dyd uden Hykleri, en Menneskekærlighed uden Svaghed, Taler, der altid vare jævne og lige ud, og en Færd der faldt saa godt sammen med hans Ord. Jeg mærkede aldrig, at det bekymrede ham, om de, han hjalp, kom i Kirke til Aftensang eller ej, om de gik ofte til Skrifte, om de fastede paa de foreskrevne Dage og afholdt sig fra Kødspiser; heller ikke stillede han dem andre lignende Betingelser, uden hvilke man ellers aldrig kan vente sig nogen Hjælp af de hellige, om man saa var ved at sulte ihjel.

Opmuntret ved disse Iagttagelser, var det saa langt fra, at jeg med en nyomvendts paatagne Iver søgte at gøre mig bemærket af ham, at jeg tværtimod aldeles ikke lagde Skjul paa min Tænkemaade; men jeg mærkede ikke, at han blev forarget derover. Undertiden kunde jeg sige til mig selv: »Han ser igennem Fingre med min Ligegyldighed for den Kirkeafdeling, jeg er gaaet over til, af Hensyn til den Ligegyldighed, han ogsaa finder hos mig for den, jeg er opdragen i; han véd, at min Ringeagt ikke har noget med Partiaand at gøre.« Men hvad skulde jeg tænke, naar jeg undertiden hørte ham billige Læresætninger, der vare stridende imod dem, Romerkirken holdt paa, og naar jeg mærkede hans Kølighed lige over for dens Ceremonier? Jeg kunde forledes til at tro, at han var hemmelig Protestant, dersom jeg havde set ham mindre trofast mod de samme Skikke, som han syntes at sætte saa lidt Pris paa; men da jeg vidste, at han opfyldte sine præstelige Pligter ligesaa punktligt uden Vidner som for Verdens Øjne, saa vidste jeg ikke mere, hvad jeg skulde tænke om disse Modsigelser. Med Undtagelse af den Fejl, som én Gang havde bragt ham i Unaade og hvorfor han endnu ikke var helt helbredet, var hans Liv eksemplarisk, hans Sæder ulastelige, hans Taler sømmelige og vel overvejede. Ved at leve saa fortroligt med ham lærte jeg hver Dag at agte ham højere, og da saa megen Godhed helt havde vundet

[1]) Efter sin Overgang til Katolicismen levede Rousseau en Tid i Turin, hvor de daarlige Sider i hans Natur, under Kampen for Tilværelsen, fik en altfor frodig Udvikling. Her er det, han møder *Abbè Gaime*, der blev et af Forbillederne for hans »savoyiske Vikar«. (Se Prof. Høffding: Rousseau, Pag. 27). *O. A.*

mit Hjerte, ventede jeg med en nysgerrig Uro paa det Øjeblik, da jeg skulde lære, paa hvilke Grundsætninger han havde opbygget et ligesaa harmonisk som ejendommeligt Liv.

Dette Øjeblik kom ikke saa snart. Førend han vilde lukke sig op for sin Discipel, anstrengte han sig for at bringe de Fornuftens og Godhedens Sædekorn, som han havde udstrøet i hans Sjæl, til at spire. Det, som var det vanskeligste at udrydde hos mig, var et hovmodigt Menneskehad, en vis Bitterhed imod de rige og lykkelige i Verden, som om de vare det paa min Bekostning og som om deres formentlige Lykke var et Rov fra min Lykke. Ungdommens taabelige Forfængelighed, som ikke kan fordrage Ydmygelsen, nærede kun altfor meget dette bitre Sindelag hos mig, og Selvfølelsen, som min Mentor stræbte efter at vække i mig, forledte mig til Stolthed, gjorde Menneskene endnu slettere i mine Øjne og bevirkede kun, at jeg, foruden at hade dem, nu tillige foragtede dem.

Uden ligefrem at bekæmpe dette Hovmod sørgede han for, at det ikke blev til Haardhjertethed, og uden at berøve mig den Agtelse, som jeg nærede for mig selv, gjorde han den mindre haanende og affejende over for min Næste. Ved altid at faa mig til at se bort fra Skinnet og vise mig de virkelige Lidelser, det dækkede over, lærte han mig at begræde mine Medmenneskers Vildfarelser, at føle for deres Ulykker og mere at beklage end misunde dem. Den dybe Følelse af hans egne Fejl fyldte ham med Medlidenhed over for de menneskelige Skrøbeligheder; derfor saa han overalt Menneskene som Ofre for deres egne som andres Laster; han saa de fattige sukke under de riges og de rige under Fordommenes Tryk. »Tro mig,« sagde han, »vore Indbildninger kunne saa langt fra dække over vor Elendighed, at de tværtimod forøge den ved at tillægge de Ting Værd, som ingen Værdi har, og ved at lade os føle tusende indbildte Savn, som vi ikke vilde føle, dersom vi vare Indbildningerne kvit. Sjælens Fred bestaar i Foragt for alt det, som kan forstyrre den. Det Menneske, som sætter mest Pris paa Livet, forstaar daarligst at nyde det, og den, som aller begærligst higer efter Lykken, er altid mest ulykkelig.«

»Aa, hvilke sørgelige Billeder,« raabte jeg ikke uden Bitterhed; »dersom det er nødvendigt at forsage alt, hvad hjælper det os saa, at vi ere fødte? og dersom det er nødvendigt at foragte selve Lykken, hvem forstaar saa at være lykkelig?« »Det gør jeg,« svarede Præsten en Dag i en

Tone, som slog mig. »De, lykkelig! saa lidt Lykke, saa fattig, landflygtig, forfulgt, og De skulde være lykkelig! Hvad har De da gjort for at blive det?« »Mit Barn!« gensvarede han, »det skal jeg gerne sige Dig.«

Derpaa lod han mig forstaa, at han, efter at have modtaget mine, nu vilde gøre mig sine Bekendelser. »I dit Bryst,« sagde han, idet han omfavnede mig, »vil jeg udøse alle mit Hjertes Følelser. Du skal se mig, som jeg er, eller i det mindste som jeg ser mig selv. Naar du har faaet hele min Trosbekendelse, naar du kender min Sjælstilstand, saa vil du forstaa, hvorfor jeg anser mig selv for at være lykkelig, og dersom du tænker som jeg, vil du ogsaa forstaa, hvad du har at gøre for at blive det. Men disse Bekendelser ere ikke et Øjebliks Værk; der behøves Tid til at fremlægge alt det, jeg tænker om Menneskets Skæbne og om Livets virkelige Værd. Lad os da vælge en passende Tid og et passende Sted, for at vi i Ro kunne give os hen til denne Samtale.«

Jeg lod ham mærke, hvor spændt jeg var paa at høre ham. Sammenkomsten blev ikke udsat længere indtil næste Morgen. Det var Sommer. Vi stod op ved Daggry. Han førte mig udenfor Byen, op paa en højtliggende Bakketop, ved hvis Fod Pofloden strømmede forbi og hvorfra man kunde overse dens Løb mellem de frugtbare Bredder, som den beskyllede; i det fjerne kronedes Landskabet af den umaadelige Alpekæde; den opgaaende Sols Straaler spillede allerede paa Sletterne og lod Træer, Bakker og Huse kaste deres lange Skygger hen over Markerne, medens et tusendfoldigt Strejflys end yderligere forskønnede dette Billede, det mest henrivende, Menneskeøjet kunde se. Man kunde fristes til at sige, at Naturen udkrammede hele sin Pragt for vore Øjne som for at tilbyde den som Tekst for vor Samtale. Her var det — efter at vi i Tavshed havde nydt dette skønne Syn — at denne Fredens Mand talte til mig som følger.

Den savoyiske Vikars Trosbekendelse.

Mit Barn! du maa af mig hverken vente lærde Taler eller dybe Overvejelser. Jeg er ingen stor Filosof, og jeg bryder mig kun lidt om at være det. Men jeg tænker dog undertiden klart og elsker altid Sandheden. Jeg vil slet ikke fremføre Beviser, ikke en Gang prøve paa at overbevise dig; det er mig nok at lægge frem for dig, hvad jeg tænker i mit Hjertes Enfoldighed. Spørg du ogsaa dit

eget Hjerte til Raads under min Tale; det er alt, hvad jeg forlanger af dig. Tager jeg fejl, saa sker det i god Tro, og det er nok til, at min Vildfarelse ikke vil blive regnet mig til Brøde; om du kommer til at fejle paa samme Maade, saa vil det dog ikke betyde noget. Tænker jeg rigtigt, saa har vi jo den samme Fornuft og den samme Interesse af at lytte til den; hvorfor skulde du ikke tænke som jeg?

Jeg er af Fødsel en fattig Bondesøn. Efter min Stand var jeg bestemt til at dyrke Jorden; men man mente, det var skønnere, om jeg kunde lære at fortjene mit Brød ved Præstegerningen, og man fandt Midler til at lade mig studere. Sikkerlig tænkte hverken mine Forældre eller jeg næppe paa, at det her gjaldt for mig at søge noget godt, sandt og nyttigt, men kun paa, hvad der var nødvendigt for mig at vide for at blive ordineret. Jeg lærte, hvad man vilde, jeg skulde lære; jeg sagde, hvad man vilde, jeg skulde sige; jeg forpligtede mig til alt, hvad man forlangte, og jeg blev Præst. Men det varede ikke længe, før jeg følte, at ved at forpligte mig til ikke at være Mand, havde jeg lovet mere, end jeg kunde holde.

Man paastaar, at Samvittigheden er et Værk af Fordommene; jeg har imidlertid erfaret, at den haardnakket kræver, at vi skulle følge Naturens Ordning paa Trods af alle menneskelige Love. Man kan længe nok forbyde os dette eller hint, saa er dens Bebrejdelser dog kun yderst svage, selv om vi overtræde Forbud, som stride imod, hvad den velordnede Natur tillader, og endnu svagere, naar det gælder det, den foreskriver os. O, unge Mand! den har endnu ikke talt til dine Sanser. Lev længe i den lykkelige Tilstand, hvor dens Røst er Uskyldighedens. Husk paa, at man krænker den endnu mere, naar man kommer den i Forkøbet, end naar man bekæmper den. Man maa begynde med at lære at staa den imod for at vide, naar man uden Brøde kan give efter for den.

Fra min Ungdom af har jeg haft Ærbødighed for Ægteskabet som Naturens oprindeligste og helligste Institution. Da jeg havde fraskrevet mig selv Retten til at gaa ind i den, saa besluttede jeg, at jeg ikke paa nogen Maade vilde vanhellige den; thi skønt jeg havde studeret og var opdraget paa Skolen, saa havde jeg dog altid levet et ensformigt og tarveligt Liv og havde i min Sjæl bevaret den første Erkendelses Klarhed; Samfundets Leveregler havde ikke fordunklet den, og min Fattigdom holdt mig borte fra de Fristelser, som lære os ved Sofisterier at besmykke Lasten.

Denne Beslutning blev min Undergang; min Ærbødighed for andres ægteskabelige Ret gjorde mine Fejltrin aabenbare. Jeg maatte gøre Bod for Forargelsen, blev fængslet, dømt og forvist; jeg var meget mere et Offer for min Samvittighedsfuldhed end for min Uafholdenhed, og af de Bebrejdelser, som man gav mig i Tilgift til mit Fald, lærte jeg at forstaa, at man meget ofte kun behøver at gøre Fejlen rigtig stor for at undgaa Straf.

Der behøves ikke mange af den Slags Erfaringer for at føre en tænkende Aand langt.

Disse triste Iagttagelser vendte op og ned paa mine Forestillinger om Retfærdighed, Ærbarhed og alle Menneskets Pligter; derfor tabte jeg Dag for Dag nogle af de Anskuelser, jeg havde tilegnet mig, og de, der bleve tilbage, vare ikke tilstrækkelige til at kunne give mig en sammenhængende og selvstændig Livsanskuelse. Jeg følte lidt efter lidt, hvorledes de moralske Grundsætninger, der havde været mig saa indlysende, fordunkledes, og da jeg til sidst hverken vidste, hvad jeg kunde tro eller tænke, saa kom jeg til samme Punkt, hvor du nu er; dog var der den Forskel, at min Vantro, der var en mere moden Alders sildige Frugt, havde formet sig under større Smerte og maatte derfor være vanskeligere at bekæmpe.

Jeg var nu i denne Usikkerhedens og Tvivlens Forfatning, som Descartes kræver for at kunne søge Sandheden.[1]) Denne Tilstand er ikke skikket til at kunne vare; den er fuld af Uro og Pine; det er kun Lyst til Lasten eller Sjælens Dovenskab, som lader os blive i den. Mit Hjerte var ikke tilstrækkelig fordærvet, til at jeg kunde finde Behag deri, og der er intet, der bedre holder os i Vane med at reflektere, end dette at være mere tilfreds med sig selv end med sin Skæbne.

Jeg anstillede saaledes Betragtninger over de dødeliges Skæbne, der tumles om paa dette Hav af menneskelige Meninger uden Ror, uden Kompas og overgivet til deres stormende Lidenskaber uden nogen anden Fører end en uerfaren Styrmand, som ikke kender sin Vej og som hverken véd, hvorfra han kommer eller hvor han gaar hen. Jeg sagde til mig selv: jeg elsker Sandheden, jeg søger den, men kan ikke erkende den; man vise mig den, og jeg vil blive

[1]) Descartes (Cartesius) er en berømt fransk Filosof (1596—1650). Hans Metode er i Korthed denne: »For at naa Sandheden, maa man begynde med at tvivle om alt, frigøre sig for alle tillærte Meninger og derpaa paany og fra Grunden af selv opbygge sin Viden.

O. A.

den tro: hvorfor er det nødvendigt, at den skjuler sig for et oprigtigt søgende Hjerte, der er skabt til at tilbede den?

Endskønt jeg ofte har prøvet de største Lidelser, saa har jeg dog aldrig levet et saa vedholdende ulykkeligt Liv som i denne Forvirringens og Angstens Tid, hvor jeg uophørligt kastedes fra Tvivl til Tvivl og ikke fik andet ud af mine lange Overvejelser end Usikkerhed, Mørke og Modsigelse angaaende mit Væsens Grund og Rettesnoren for mine Pligter.

Hvorledes kan man af Princip og i god Tro være Tvivler? Jeg begriber det aldrig. Enten eksisterer den Slags Tænkere ikke eller ogsaa ere de bundulykkelige Mennesker. Tvivl om det, som det er os af Vigtighed at vide Besked om, er en altfor voldsom Tilstand for den menneskelige Aand: den holder det ikke længe ud; paa Trods af sig selv tager den sit Parti paa den ene eller den anden Maade, og den vil hellere fare vild end slet intet tro.

Hvad der gjorde min Forlegenhed dobbelt stor, var, at jeg tilhørte en Kirke, som afgjorde alt og som ikke tillod nogen Tvivl; forkastede jeg et eneste Punkt, maatte jeg ogsaa forkaste hele Resten, og det umulige i at gaa ind paa saa mange urimelige Paastande bevirkede, at jeg ogsaa frigjorde mig for dem, der ikke vare urimelige; ved at sige til mig: tro alt, forhindrede man mig i at tro noget, og jeg vidste ikke, hvor jeg skulde blive staaende.

Jeg raadførte mig med Filosoferne; jeg gennembladede deres Bøger og undersøgte deres forskellige Meninger; men jeg fandt dem alle hovmodige, paastaaelige og dogmatiske, selv i deres foregivne Tvivlen: de vidste Besked om alt, beviste intet og gjorde sig lystige over hverandre; dette Fællespunkt syntes mig det eneste, hvor de alle havde Ret. Naar de angreb, blæste de Fanfarer; i Forsvar vare de matte. Vejer du deres Grunde, vil du finde, at de kun du til at bryde ned; tæller du deres Stemmer, er enhver indskrænket til sin egen; de enes kun om at strides; at høre dem, var ikke Midlet for mig til at komme ud af min Usikkerhed.

Jeg forstod, at den menneskelige Aands Afmagt er den første Aarsag til denne forunderlige Forskel i Meninger, og at Hovmodet er den anden. Vi har ikke nogen Maalestok for denne uhyre Maskine, og vi kunne ikke beregne dens Forhold; vi kende hverken dens første Love eller dens sidste Aarsag til den; vi kende ikke os selv; vi kende hverken vor Natur eller det i os handlende Princip; næppe vide vi, om Mennesket er et enkelt eller sammensat Væsen: uigennemtrængelige Hemmeligheder omgive os paa alle Sider;

de ligge udenfor vor Sansnings Rækkevidde; vi tro, at vi have Forstand til at gennemtrænge dem, og vi har kun Indbildningskraft. Enhver baner sig en Vej igennem denne Drømmeverden, og han tror, den er god, men ingen véd, om hans Vej fører til Maalet. Imidlertid ville vi dog gennemskue alt, erkende alt. Den eneste Ting, som vi ikke forstaa, er ikke at ville vide, hvad vi ikke kunne vide. Vi ville hellere i vore Afgørelser lade det komme an paa Tilfældet og tro det, som *ikke er*, end indrømme, at vi ikke kunne gennemskue Tilværelsen. Vi ere kun en lille Del af et stort hele, hvis Grænser vi ikke øjne, og som det heles Ophav udleverer os til vore taabelige Kævlerier, og dog ere vi forfængelige nok til at ville afgøre, hvad dette hele er i sig selv og hvad vi ere i Forhold dertil.

Selv om Filosoferne vare i Stand til at finde Sandheden og gøre den aabenbar, hvem af dem vilde saa bryde sig om den? Enhver véd meget godt, at hans System ikke er bedre begrundet end de andres; men han holder fast ved det, fordi det er hans. Der er ikke en eneste, som — om han kom til at kende, hvad der var sandt og hvad der var falskt — dog ikke vilde foretrække den Løgn, han selv havde udfundet, fremfor Sandheden, naar den var bragt for Lyset ved en anden. Hvor finder man den Filosof, som ikke, naar han kunde vinde Hæder derved, gerne vilde bedrage hele Menneskeslægten? Hvor er den, som i Dybet af sit Hjerte foresætter sig noget andet Maal end at udmærke sig! Kan han hæve sig over Mængden, kan han fordunkle sine Medbejleres Hæder, hvad forlanger han saa mer? Hovedsagen er at tænke anderledes end de andre. Mellem de troende er han Gudsfornægter, mellem Gudsfornægtere vilde han være troende.

Den første Nytte, jeg drog af disse Overvejelser, var at lære at begrænse mine Undersøgelser til det, som havde umiddelbar Interesse for mig, at finde Hvile i en dyb Uvidenhed om hele Resten og kun at forurolige mig med Tvivl angaaende de Ting, som det var mig af Vigtighed at vide noget om.

Jeg forstod endvidere, at Filosoferne — saa langt fra at fri mig for mine unyttige Tvivl — kun mangfoldiggjorde dem, der pinte mig, og løste ikke en eneste af dem. Jeg valgte mig derfor en anden Fører og sagde til mig selv: Jeg vil raadføre mig med det indre Lys; det vil vildlede mig mindre, end de gøre det, eller min Vildfarelse vil i det mindste være min egen, og jeg vil ikke blive saa moralsk

fordærvet ved at følge mine egne Indbildninger, som ved at give mig hen til deres Løgne.

Da jeg nu i Tankerne gennemgik de forskellige Anskuelser, som skiftevis havde ledet mig siden min Fødsel, saa bemærkede jeg, at endskønt ingen af dem vare tilstrækkelig indlysende til umiddelbart at give mig en fast Overbevisning, saa indeholdt de dog forskellige Grader af Sandsynlighed, og at min indre Følelse i forskellig Grad bifaldt eller forkastede dem. Da jeg derpaa, efter denne første Iagttagelse, uden Spor af Fordomme anstillede en Sammenligning mellem disse forskellige Forestillinger, saa fandt jeg, at den første og mest almindelige af dem ogsaa var den simpleste og rimeligste, og at den, for at samle alle Stemmer om sig, kun manglede det, at være fremkommen som den sidste. Tænk nu en Gang, om alle vore gamle og moderne Filosofer først havde udtømt alle deres urimelige Systemer om Kraft, Vekselvirkning, Forudbestemmelse, Nødvendighed, Atomer, besjælet Verden, levende Stof, ja, Materialismen af enhver Slags, og tænk saa, at den berømte Clarke[1]) kommer og oplyser Verden, idet han endelig forkynder om det Væsen, der er over alle Væsner og alle Tings Ordner; med hvilken almindelig Beundring, med hvilket enstemmigt Bifald vilde man ikke have modtaget dette ny System, saa stort, saa trøsterigt, saa ophøjet og paa samme Tid saa slaaende, saa simpelt, og som — synes det mig — indeholder færre ufattelige Ting for den menneskelige Aand, end man finder Urimeligheder i alle andre Systemer! Jeg sagde til mig selv: uløselige Indvendinger ere fælles for alle Systemer, fordi Mennesketanken er altfor begrænset til at kunne løse dem; de afgive derfor ikke noget Modbevis fortrinsvis mod nogen af dem; men hvilken Forskel er der ikke imellem de direkte Beviser! bør da det, som forklarer alt, saa ikke være at foretrække, naar det ikke indeholder flere Vanskeligheder end de andre?

Da jeg nu, i Stedet for at være Filosof, havde Kærlighed til Sandheden, og, i Stedet for enhver Slags Metode, havde en let og simpel Regel, som fritog mig for denne forfængelige Spidsfindighed i Bevisførelsen, saa begyndte jeg efter denne Regel en fornyet Undersøgelse af de Kundskaber, som havde Betydning for mig, og jeg begyndte med det faste Forsæt, at jeg vilde anse alle dem for indlysende, som jeg i mit Hjertes Oprigtighed ikke

[1]) Clarke (1675—1729) er engelsk Filosof. Han vil bevise Guds Tilværelse som nødvendig første Aarsag til alt. *O. A.*

kunde nægte mit Bifald, og dem vilde jeg holde for sande, som syntes mig at staa i nødvendig Forbindelse med de første; alle de andre vilde jeg lade staa hen i det uvisse, uden hverken at forkaste eller bifalde dem og uden at plage mig med at faa Lys over dem, naar dette ikke havde nogen praktisk Betydning for mig.

Men hvem er jeg? hvilken Ret har jeg til at dømme om Tingene? og hvad er det, som bestemmer mine Domme? Dersom de ledes og fremtvinges af de Indtryk, som jeg modtager, saa anstrenger jeg mig forgæves med disse Efterforskninger; enten ville de ikke lykkes eller de ville fuldføres af sig selv, uden at jeg behøver at befatte mig med at lede dem. Jeg maa altsaa først vende min Opmærksomhed mod mig selv for at lære det Redskab at kende, hvoraf jeg vil betjene mig, og for at kende, til hvilket Punkt jeg kan forlade mig paa Brugen af det.

Jeg er til og har Sanser, gennem hvilke jeg bliver paavirket. Se, dette er den første Sandhed, som møder mig og som jeg er nød til at slaa mig til Ro med. Har jeg en særegen Følelse af min Eksistens, eller føler jeg den kun igennem mine Sansninger? Her er min første Tvivl, som det for Øjeblikket er mig umuligt at løse. Thi da jeg uophørligt paavirkes af Sansninger, enten umiddelbart eller gennem Hukommelsen, hvorledes kan jeg saa vide, om denne *Jeg*følelse er noget udenfor selve disse Sansninger og om den kan eksistere uafhængig af dem?

Mine Sansninger foregaa i mig, efterdi de lade mig føle min Eksistens; men Aarsagen til dem er udenfor mig, efterdi de paavirke mig, hvad enten jeg vil eller ej, og efterdi det ikke staar til mig, hverken at frembringe dem eller ophæve dem. Jeg forstaar altsaa klart, at min Sansning, som foregaar i mig, og Aarsagen eller Genstanden, som er udenfor mig, ere ikke én og samme Ting.

Altsaa: ikke alene jeg eksisterer; men der eksisterer andre Væsner, nemlig Genstandene for mine Sansninger, og selv om disse Genstande kun vare Forestillinger, vil det dog altid staa fast, at disse Forestillinger ere ikke »mig«.

Alt det, som jeg sanser udenfor mig og som indvirker paa mine Sanser, kalder jeg Stof, og alle de Stofdele, som jeg fatter som samlede i individuelle Væsner, kalder jeg Legemer. Følgelig betyde alle Idealisternes og Materialisternes Kævlerier intet for mig: Deres Gøren Forskel paa, om Legemerne kun synes at være, eller de virkelig have Realitet, er kun Hjernespind.

Jeg er saaledes allerede lige saa sikker paa Verdens

Eksistens som paa min egen. Følgelig reflekterer jeg over Genstandene for mine Sansninger, og da jeg finder mig i Besiddelse af Evne til at sammenligne, saa føler jeg mig udrustet med en Handlekraft, som jeg før ikke vidste, at jeg havde.

At iagttage er at føle; at sammenligne er at dømme, at dømme og at føle er ikke ét og det samme. Igennem Sansningen viser Genstandene sig for mig hver for sig, adskilte, saaledes som de ere i Naturen; gennem Sammenligningen bevæger jeg dem; jeg — saa at sige — omflytter dem; jeg lægger den ene oven paa den anden for at dømme om deres Forskel eller deres Lighed, ja i det hele om deres Forhold. Efter min Mening bestaar det handlende eller tænkende Væsens Skelneevne i at kunne give det Ord »*er*« en Mening. Hos det blot sansende Væsen søger jeg forgæves efter denne Tænkeevne, som formaar at sammenholde Tingene med hverandre og dømme om dem; jeg kan ikke finde den i dets Natur. Det passive Væsen vil føle enhver Genstand for sig, eller vil endog føle Helheden som dannet af to Halvheder; men da det ikke har Evne til at sammenholde dem med hinanden, vil det aldrig sammenligne dem; det vil ikke dømme om dem.

At se to Genstande paa én Gang er ikke det samme som at mærke sig deres indbyrdes Forhold eller at dømme om deres Forskel; at blive flere Genstande vár, den ene udenfor eller efter den anden, er ikke det samme som at tælle dem. Jeg kan i samme Øjeblik have Forestillingen om en stor Stok og en lille Stok uden at sammenligne dem, uden at dømme, at den ene er mindre end den anden, ligesom jeg paa samme Tid kan se min hele Haand uden at tælle mine Fingre[1]). Disse sammenlignende Begreber »*større*« og »*mindre*« saavelsom Talbegreberne »*én*«, »*to*« o. s. v. ere sikkerlig ikke Sansninger, skønt min Aand kun frembringer dem paa Foranledning af mine Sansninger.

Man lærer os, at hvert Væsen, der er begavet med Sanser, skelner Sanseindtrykkene paa Grund af den Forskel, der er imellem disse samme Sanseindtryk: dette kræver en Forklaring. Naar Sanseindtrykkene ere forskellige, saa gør det sansende Væsen Forskel paa dem ved Hjælp af denne

[1]) Hr. de la Condamines Beretninger fortælle os om et Folk, som kun kunde tælle til tre. Dog havde disse Mennesker, som udgjorde et Folk, Hænder og havde ofte lagt Mærke til deres Fingre uden at kunne tælle til fem. *R.*

Condamine (1701—1774) har deltaget i en videnskabelig Ekspedition til Æqvatorialegnene. *O. A.*

Forskel; naar de ligne hverandre, kan det skelne imellem dem, fordi det føler den ene Sansning udenfor den anden. Hvorledes skulde det ellers i én samtidig Sansning kunne gøre Forskel paa to ganske ens Genstande? det maatte nødvendigvis blande dem sammen og tage dem for en og samme Genstand, i Særdeleshed i et System, hvor man paastaar, at de Sanseindtryk, man faar af Rummet, selv ikke har nogen Udstrækning.

Naar man mærker de to Sanseindtryk, som skulle sammenlignes, har de gjort Indtryk paa En; enhver Genstand er iagttaget, man har iagttaget dem begge; men dermed er deres indbyrdes Forhold endnu ikke iagttaget. Dersom Dommen om dette Forhold kun bestod i et Sanseindtryk og kom til mig udelukkende fra Genstanden, saa kunde mine Domme aldrig nogen Sinde bedrage mig, efterdi det jo aldrig kan være falskt, at jeg føler, hvad jeg føler.

Hvoraf kommer det altsaa, at jeg skuffer mig med Hensyn til hine to Stokkes Forhold, især dersom de ikke ere parallelle? Hvorfor siger jeg for Eksempel, at den lille Stok er en Tredjedel af den store, medens den kun er en Fjerdedel af den? Hvorfor er Billedet — det vil sige Sansningen — ikke overensstemmende med sin Model, nemlig Genstanden? Det kommer af, at jeg er handlende, naar jeg dømmer, at den sammenlignende Operation er fejlagtig og at min Forstand, som dømmer om Forholdene, indblander sine Fejltagelser i den Sandhed, som findes i Sanseindtrykkene, der kun vise mig Genstandene, som de ere.

Føj nu hertil en Overvejelse, som vil være slaaende for dig, er jeg sikker paa, naar du tænker derover; det er, at dersom vi vare rent passive i Brugen af vore Sanser, saa vilde der ikke være nogen indbyrdes Forbindelse mellem disse; det vilde være os umuligt at erkende, om det Legeme, som vi *rørte* ved, og den Genstand, som vi *saa*, var én og samme Ting. Enten vilde vi aldrig modtage nogen Fornemmelse af Tingene udenfor os, eller der vilde være for os fem Slags Substanser, som vi kunne sanse, og hvis Identitet vi ikke vilde eje noget Middel til at konstatere vår.

Man kan nu give denne Evne i min Aand, som sammenholder og sammenligner mine Sanseindtryk, hvad Navn, man vil; man maa kalde den Opmærksomhed, Eftertænksomhed, Reflektion, eller hvad man vil, saa vil det dog altid staa fast, at den er i *mig* og ikke i *Tingene*, og at det er mig alene, som frembringer den. skønt jeg kun kan

frembringe den paa Foranledning af det Indtryk, som Genstandene gøre paa mig. Uden at jeg er Herre over at modtage Indtryk eller at lade være at modtage dem, saa er det dog mig, som mere eller mindre prøver, hvad jeg føler.

Jeg er altsaa ikke bare et sansende og passivt Væsen, men et handlende og tænkende Væsen, og hvad saa end Filosofien siger, saa vover jeg at gøre Fordring paa den Ære at kunne tænke. Jeg véd bare, at Sandheden er i Tingene og ikke i min Aand, som dømmer om dem, og jo mindre jeg blander af mit eget i de Domme, som jeg fælder om dem, desto sikrere er jeg paa at nærme mig Sandheden: denne min Grundregel: i højere Grad at stole paa Følelser end paa Fornuften, bliver altsaa stadfæstet af selve Fornuften.

Da jeg nu — saa at sige — er naaet til Sikkerhed med Hensyn til mig selv, begynder jeg at se mig omkring, og jeg ser mig, ikke uden en vis Gysen, kastet ud og forsvinde i dette umaadelige Verdensalt, ja som druknet i dette Mylr af Væsner uden at vide, hvad de ere i sig selv eller i Forhold til mig. Jeg studerer dem, og den første Genstand, som fremstiller sig for mig til Sammenligning, er mig selv.

Alt hvad jeg bliver vár gennem Sanserne er Stof, og jeg udleder alle Stoffets væsentlige Ejendommeligheder af de sanselige Egenskaber, som lade mig blive det vár, og som ere uadskillelige fra det. Jeg ser da, at det snart er i Bevægelse og snart i Hvile;[1]) deraf slutter jeg, at hverken Hvilen eller Bevægelsen høre med til Stoffets Væsen; men Bevægelsen, som er en Handling, er Virkningen af en Aarsag, medens Hvilen kun bestaar i, at denne Aarsag ikke er til Stede. Naar altsaa intet virker paa Stoffet, saa bevæger det sig ikke, og netop fordi det er ligegyldigt for Hvile og Bevægelse, er dets naturlige Tilstand den at være i Hvile.

Hos Legemerne bemærker jeg to Slags Bevægelser, nemlig meddelt Bevægelse og spontan (af egen indre Drift) eller vilkaarlig. I den første er den bevægende Aarsag

---

[1]) Denne Hvile er — om man vil — kun forholdsvis (relativ); men da vi i Bevægelsen lægge Mærke til et mere eller mindre, saa fatte vi med fuldkommen Klarhed en af de yderste Grænser, nemlig Hvilen, og vi fatte den saa godt, at vi endog ere tilbøjelige til at tage den Hvile for absolut, som kun er relativ. Det er altsaa ikke rigtigt, at Bevægelsen er en Væsensside ved Stoffet, siden det kan begribes som værende i Hvile. *R.*

noget fra det bevægede Legeme forskelligt, og i den anden er den bevægende Aarsag i Legemet selv. Deraf slutter jeg ikke, at Bevægelsen for Eksempel i et Ur er spontan; thi dersom intet forskelligt fra Fjedren virkede paa den, saa vilde den ikke søge at strække sig ud, og den vilde ikke trække Kæden. Af samme Grund tillægger jeg ikke de flydende Stoffer spontan Bevægelse, saalidt som selve Ilden, der gør dem flydende.[1])

Du vil vel spørge mig, om Dyrenes Bevægelser ere spontane; jeg svarer, at jeg véd det ikke; men Analogien taler for det. Du vil sagtens endvidere spørge mig om, hvoraf jeg altsaa véd, at der overhovedet gives spontane Bevægelser; jeg vil svare, at jeg véd det, fordi jeg føler det. Jeg vil bevæge min Arm, og jeg bevæger den, uden at denne Bevægelse har nogen anden umiddelbar Aarsag end min Villie. Denne Følelse vilde det være forgæves at prøve paa at udrydde hos mig ved Fornuftgrunde; den er stærkere end ethvert Bevis: man kunde lige saa godt prøve paa at bevise mig, at jeg ikke er til.

Dersom der ikke var nogen Egenbevægelse (Spontaneitét) i Menneskenes Handlinger, og heller ikke i noget af det, som sker paa Jorden, saa vilde man komme i endnu større Forlegenhed med at forestille sig den første Aarsag til al Bevægelse. For mit Vedkommende føler jeg mig i den Grad overbevist om, at Stoffets naturlige Tilstand er at være i Hvile, og at det ikke i sig selv ejer nogen Kraft til at handle, saa at jeg, naar jeg ser et Legeme i Bevægelse, straks dømmer, at det enten er et besjælet Legeme, eller at denne Bevægelse er bleven det meddelt. Min Aand vægrer sig bestemt imod at slaa sig til Ro med Forestillingen om et ikke-organiseret Stof, der skulde kunne bevæge sig selv eller frembringe nogen Handling.

Dette synlige Verdensalt er imidlertid Stof, spredt og dødt Stof,[2]) der — taget som Helhed — ikke har nogen

---

[1]) Kemikerne mene, at det phlogistiske eller Ildens Element er spredt, ubevægeligt og slumrende i de Sammensætninger, hvoraf det udgør en Del, indtil fremmede Aarsager frigøre det, samler det, sætter det i Bevægelse og forvandler det til Ild. *R.*

Indtil Slutningen af det 18. Aarhundrede forklarede Kemikerne Forbrændingen paa den Maade, at ethvert brændbart Legeme indeholdt Brændstof (Phlogiston), som det saa, naar der kom et Varmestof til, igen under Forbrændingen afgav. *O. A.*

[2]) Jeg har gjort mig al Umage for at forstaa en levende Urdel (Molecule) uden at kunne komme til Ende dermed. Forestillingen om et Stof, der uden at have Sanser dog kan sanse, synes mig utænkelig og

fælles Enhed, Organisation eller Følelse af, at være Dele af et besjælet Legeme, efterdi det er sikkert, at vi, der ere Dele, ikke føle os i Helheden. Dette samme Verdensalt er i Bevægelse, og i sine regulerede, ensformige og faste Love underkastede, Bevægelser har det intet af den Frihed, som synes at være i Menneskets og Dyrenes vilkaarlige (spontane) Bevægelser. Verden er altsaa ikke et stort Dyr, som bevæger sig af sig selv; Grunden til dets Bevægelser er altsaa en fra det forskellig Aarsag, som jeg ikke bliver vår; men den indre Overbevisning gør, at jeg i den Grad føler denne Aarsag, at jeg ikke kan se Solen bevæge sig uden at forestille mig en Kraft, som driver den, og at jeg, naar Jorden drejer sig, tror at føle en Haand, som drejer den.

Selv om jeg forudsatte almindelige Love, hvis væsentlige Forhold til Stoffet jeg ikke kunde opdage, hvad vilde jeg saa have vundet derved? Disse Love, som ikke ere virkelige Væsner eller Substantser, maa altsaa hente deres Kraft fra en mig ukendt Grund. Erfaringen og Iagttagelsen har sat os i Stand til at erkende Bevægelsens Love; disse Love bestemme Virkningerne uden at vise Aarsagerne; de ere ikke tilstrækkelige til at forklare Verdenssystemet eller Verdensaltets Gang. Descartes afbildede Himlen og Jorden ved Hjælp af Tærninger; men han kunde ikke give disse Tærninger den første Bevægelse eller sætte den midtpunktflyende Kraft i Gang uden ved Hjælp af en omdrejende Bevægelse. Newton har fundet Tiltrækningens Lov; men den blotte og bare Tiltrækning vilde snart føre Verdensaltet tilbage til en ubevægelig Masse: man maa foruden denne Lov tænke sig en udslyngende Kraft for at bringe Himmellegemernes Kresbaner i Stand. Lad Descartes fortælle os, hvilken fysisk Lov det er, som har sat hans Hvirvler[1]) i Bevægelse; lad Newton vise os den Haand, som udkastede Planeterne paa Tangenten af deres Omløbsbaner.

Bevægelsens første Aarsager findes ikke i Stoffet; dette har faaet Bevægelsen og ladet den gaa videre; men det frembringer den ikke. Jo mere jeg lægger Mærke til de

---

modsigende. For at antage eller forkaste denne Forestilling, maatte jeg begynde med at forstaa den; men jeg maa indrømme, at saa lykkelig har jeg ikke været. *R.*

[1]) Descartes tænkte sig Himmelrummet opfyldt med et Fluidum, som havde en omdrejende Bevægelse fra Vest til Øst; dette førte saa — som Strømmen en Baad — alle Planterne med sig. Dog maatte denne Strøm antages at være noget forskellig for hver Planet. *O. A.*

Virkninger og Modvirkninger, som Naturkræfterne udøve paa hverandre, desto mere finder jeg, at man fra Virkning til Virkning altid maa komme tilbage til en Vilje som første Aarsag; thi at antage en uendelig Trinudvikling af Aarsager, det er det samme som ikke at antage nogen. Med ét Ord: al Bevægelse, som ikke har sin Bevægelse fra en anden, kan kun fremkomme ved en vilkaarlig, villende Akt; de ubesjælede Legemer virke kun igennem Bevægelsen, og virkelige Handlinger uden en Vilje gives der ikke. Se, dette er min første Grundsætning. Jeg tror altsaa, at der er en Vilje, som bevæger Verdensaltet og besjæler Naturen. Dette er mit første Dogme eller min første Trosartikel.

Hvorledes kan en Vilje frembringe en fysisk og legemlig Virksomhed? Jeg véd det ikke; men jeg føler i mig selv, at den gør det. Jeg vil handle, og jeg handler; jeg vil bevæge mit Legeme, og mit Legeme bevæger sig; men at et ubesjælet Legeme, som er i Hvile, kan komme i Bevægelse af sig selv eller frembringe Bevægelsen, det er ufatteligt og uden Eksempel. Viljen kender jeg igennem dens Virksomheder, ikke igennem dens Væsen. Jeg kender denne Vilje som bevægende Aarsag; men at ville begribe Stoffet som Frembringer af Bevægelse, det er jo aabenbart at ville begribe en Virkning uden en Aarsag, og det er at ville begribe det rene Intet.

Det er mig lige saa umuligt at fatte, hvorledes min Vilje bevæger mit Legeme, som hvorledes mine Sansninger paavirke min Sjæl. Jeg forstaar ikke en Gang, at den ene af disse Hemmeligheder skulde synes mere forklarlig end den anden. Hvad mig angaar, saa — hvad enten jeg er Virksomhed eller er passiv — synes jeg, at Foreningsbeddet mellem de to Substantser er absolut ubegribeligt. Det er meget besynderligt, at man gaar ud fra selve denne Ubegribelighed for at forene de to Substantser til én, som om saa forskellige Naturers Virksomheder lettere kunne forklares ud fra ét eneste Subjekt end fra to.

Vistnok er det Dogme, som jeg har opstillet, dunkelt; men nuvel! det giver en Mening og indeholder intet, som strider imod Fornuften eller Iagttagelsen; kan man sige det samme om Materialismen? Er det ikke klart, at dersom Bevægelsen var en Væsensside ved Stoffet, saa vilde den være uadskillelig derfra? den vilde altid være der i samme Grad, altid den samme i hver Del af Stoffet; den vilde ikke være uforanderlig, kunde hverken forøges eller forminskes, og man kunde ikke en Gang begribe

Stoffet i Hvile. Naar man siger til mig, at Bevægelsen vel ikke er noget væsentligt for Stoffet, men nødvendigt for det, saa vil man spise mig af med Snak, som vilde være lettere at gendrive, dersom der var en Smule mere Mening deri. Thi enten har Stoffet Bevægelsen fra sig selv, og i det Tilfælde er den en Væsensside af Stoffet, eller ogsaa — hvis Bevægelsen bevirkes ved en fra Stoffet forskellig Aarsag — er den kun nødvendig for det, for saa vidt den bevægende Aarsag indvirker paa det: vi komme altsaa tilbage til den første Vanskelighed.

De almindelige og abstrakte Forestillinger ere Kilden til Menneskenes største Vildfarelser; Metafysikens Talemaader har aldrig bragt en eneste Sandhed for Dagen, og den har fyldt Filosofien med Urimeligheder, som man skammer sig over, saasnart man plukker dem for alle de højt klingende Fraser. Sig mig, min Ven! om man tilfører din Aand nogen virkelig Forestilling, naar man fortæller dig om en blind Kraft, som er udbredt i hele Naturen? Man bilder sig ind at sige noget med disse vage Udtryk: »*Universalkraft*« og »*nødvendig Bevægelse*«, men man siger slet ingen Ting. Begrebet »Bevægelse« er intet andet end Bebrebet »Stedforandring«; der gives ingen Bevægelse, uden den maa gaa i en eller anden Retning; thi et Enkeltvæsen kan dog ikke paa én Gang bevæge sig i alle Retninger. I hvilken Retning bevæger nu Stoffet sig med Nødvendighed? Har hele Stoffet som ét Legeme en ensartet Bevægelse, eller har hvert Atom sin særegne Bevægelse? Efter den første Forestilling maatte Verdensaltet helt igennem udgøre en fast og udelelig Masse; efter den anden kunde det kun udgøre et mangedelt og usammenhængende Fluidum, uden at det nogen Sinde var muligt for to Atomer at forene sig. Hvilken Retning følger denne det hele Stofs Fællesbevægelse? Bevæger det sig i den lige Linje eller i Kres, op- eller nedad, til højre eller venstre? Dersom hvert Atom eller Urstofdel drejede sig om sit eget Midtpunkt, vilde aldrig noget kunne forlade sin Plads, og der vilde ikke gives nogen Bevægelse, som var meddelt; endog denne Kresbevægelse maatte være bestemt til den ene eller anden Side. At tillægge Stoffet abstrakt Bevægelse,[1]) er at sige noget, som ingen Ting betyder, og tillægger man det en bestemt Bevægelse, saa forudsætter man en bestemmende Aarsag. Jo flere særlige Kræfter jeg faar, desto flere ny Aarsager har jeg at forklare, uden at

[1]) Bevægelse uden Bestemmelse af Retning. *O. A.*

jeg nogen Sinde finder Fællesaarsagen, som styrer dem. Det er saa langt fra, at jeg er i Stand til at forestille mig en Orden, der er kommen i Stand ved tilfældigt Sammenstød af Elementerne, at jeg ikke en Gang kan forestille mig deres Kamp, og Verdensaltets Kaos synes mig mere ufattelig end dets Harmoni. Jeg forstaar, at Verdensmaskinen ikke kan begribes af Menneskeaanden; men dersom et Menneske vil give sig af med at forklare den, saa bør han sige noget, som Mennesker kunne forstaa.

Naar det bevægede Stof viser mig en Vilje, saa viser Stoffet, der bevæger sig efter visse Love, mig en Intelligens: dette er min anden Trosartikel. At handle, sammenligne og vælge er et virkende og tænkende Væsens Virksomhed: altsaa er dette Væsen til. Men hvor ser du det da at eksistere? vil du spørge mig om. Ikke alene i Himlen, som drejer sig rundt, eller i de lysende Stjerner; ikke alene i mig selv, men i det græssende Lam, i den flyvende Fugl, i Stenen, som falder, og i Bladet, som føres bort af Vinden.

Jeg dømmer om denne Verdensorden, skønt jeg ikke kender dens Endemaal; thi for at kunne dømme om den behøver jeg kun at sammenligne dens enkelte Dele med hverandre, at studere deres Samvirken, deres indbyrdes Forhold og lægge Mærke til Harmonien deri. Jeg véd ikke, i hvad Hensigt Verdensaltet overhovedet er til; men jeg kan ikke undgaa at se, hvorledes det ene er afpasset efter det andet: jeg maa blive opmærksom paa det inderlige harmoniske Forhold imellem de Væsner, det er sammensat af, og hvorledes de lade sig bruge til gensidigt at understøtte hverandre. Jeg har det som et Mennske, der for første Gang fik Lov til at se ind i et Urværk, og som ikke kunde lade være med at beundre Værkets Mester, endskønt det ikke forstod Brugen af Maskinen og ikke havde set Urskiven. Ja, jeg véd ikke, vilde dette Menneske sige, hvad alt dette er godt for; men jeg ser, at hvert lille Stykke er afpasset efter de andre: jeg beundrer Værkets Mester i hver lille Del af hans Værk, og jeg er aldeles sikker paa, at alle disse Hjulværk netop bevæge sig saaledes i Sammenspillet for et fælles Endemaals Skyld, som det imidlertid er mig umuligt at opdage.

Lad os sammenligne de delvise Formaal, Midlerne samt ordnede Forhold af enhver Slags, og lad os da lytte til den indre Stemme; hvilken sund Forstand kan undslaa sig for dens Vidnesbyrd? hvor er det ikke forud indtagne Øje, som ikke Verdensaltets synlige Orden forkynder om en ophøjet Intelligens, og hvilken Dynge af Godtkøbsslutninger

(Sofismer) skal der ikke til, for ikke at erkende Væsenernes Harmoni og den vidunderlige Samvirken af ethver enkelt lille Del til de andres Bevarelse? Man kan snakke saa meget man vil om Sammentræf og Tilfældigheder, hvad gavner det dig at tvinge mig til Tavshed, naar du dog ikke mægter at overbevise mig? Og hvorledes vil du bære dig at med at berøve mig den uvilkaarlige Følelse, som, hvad enten jeg vil eller ej, altid gør dine Ord til Løgn? Dersom de organiske Legemer tilfældigvis vare rystede sammen paa de tusende Maader, førend de antoge faste Former, dersom der først har dannet sig Maver uden Munde, Fødder uden Hoveder, Hænder uden Arme, ufuldkomne Organer af enhver Slags, som ere gaaede til Grunde af Mangel paa Evne til at kunne bevare sig, hvorfor overraskes vort Øje saa ikke mere af disse uformelige Forsøg? hvorfor har Naturen nu endelig foreskrevet sig Love, som den fra først af ikke var underkastet? Det maa ikke overraske mig, at en Ting hænder, naar den er mulig, og jeg indrømmer, at Vanskeligheden i, at en Begivenhed indtræffer udjævnes ved Mængden af Terningekast. Dersom man imidlertid vilde fortælle mig, at *Æneiden* hel og holden var kommen i Stand ved at man paa Lykke og Fromme havde kastet nogle Bogtrykkertyper imellem hverandre, saa vilde jeg ikke gøre et eneste Skridt for at gaa denne Løgn efter i Sømmene. Du forglemmer, vil man sige til mig, den store Mængde af Kast. Men hvor mange Kast skal jeg da forudsætte for at gøre Sammentræffet sandsynligt? Jeg ser kun et eneste Kast, og jeg vædder Uendeligheden imod én paa, at hvad der fremgik af det, aldeles ikke er en Virkning af Tilfældet. Føj saa til, at Sammentræf og Tilfældigheder aldrig ville kunne give det, de frembringe, anden Natur end de Elementer har, som sammensætte det, at organiske Legemer og Liv aldrig kunne resultere af et Kast af Atomer, og at en Kemiker, der sammensætter sine Blandinger, dog aldrig vil kunne bringe dem til at føle og tænke i sin Smeltedigel.[1])

[1]) Skulde man tro, dersom man ikke havde Bevis derfor, at den menneskelige Taabelighed kunde gaa til den Yderlighed? *Amatus Lucitanus* forsikrede at have set et lille Menneske, en Tomme lang, indesluttet i et Glas, hvilket lille Menneske *Julius Camillus*, som en anden Prometheus, havde frembragt ved Hjælp af Alkymien. *Paracelsus* lærer i *de Natura rerum* (om Tingenes Natur) om den Maade, paa hvilken man kan frembringe disse smaa Mennesker. og han paastaar, at Pygmæerne, Faunerne, Satyrerne og Nymferne ere frembragte ad kemisk Vej. Jeg ser i Virkeligheden ikke, at der fra nu af er stort andet at gøre, for at bevise Muligheden af den Slags Ting, end at man

Jeg har med Overraskelse, ja, næsten med Forargelse læst Nieuwentit[1]). Hvorledes har denne Mand dog kunnet tænke paa at skrive en Bog om Naturens Vidundere, for at bevise dens Skabers Visdom? Hans Bog kunde gerne have været saa stor som den hele Verden, han vilde dog ikke have udtømt sit Emne, og saa snart man fortaber sig i Enkelthederne, saa smutter det største af alle Vidundere fra En, nemlig det heles Harmoni og Overensstemmelse. Allerede Rækken af levende og organiske Legemer er et Afgrundsdyb for Menneskeaanden; den uoverstigelige Bom, som Naturen har slaaet imellem de forskellige Arter, saa at de ikke kunde gaa over i hverandre, viser os dens Hensigt med straalende Klarhed. Den nøjes ikke med at frembringe en Ordning, men har sine bestemte Forholdsregler, for at intet skal kunne forstyrre den.

Der gives ikke et Væsen i Verdensaltet, som man ikke paa en vis Maade kunde betragte som fælles Midtpunkt for alle de andre, og om hvilket alle de øvrige ere ordnede, saa at de alle indbyrdes ere Maal og Midler for hverandre. Det svimler for Tanken, den ligesom bliver borte for sig selv i denne Uendelighed af Forhold, hvoraf ikke ét forblandes eller gaar under i Mængden. Hvormange urimelige Hypoteser skal der ikke til for at udlede hele denne Harmoni af det tilfældigt sammenrystede Stofs blinde Mekanisme! Lad dem, der benægte den Enhedsplan, der aabenbarer sig i Forholdene mellem alle de enkelte Dele i dette store hele: lad dem nok saa meget pynte paa deres Galimatias med Abstraktioner, Koordinationer, almindelige Grundsætninger og sindbilledlige Udtryk; hvad de saa end gøre, saa er det umuligt dog umuligt at fatte et saa sikkert ordnet System af Væsner, uden at jeg jo ogsaa begriber, at der bagved er en ordnende Tanke. Jeg mægter ligefrem ikke at tro, at det passive og døde Stof har kunnet frembringe levende og følende Væsner, at en blind Skæbne har kunnet frem-

---

paastaar, at det organiske Stof modstaar Ildens Hede, og at Urdelene (Moleculerne) kunne bevare Livet i en alkymistisk Glødeovn. *R.*

Amatus Lucitanus er en portugisisk Læge og Julius Camillus er Alkymist. De levede begge i 16de Aarhundredes første Halvdel. *Paracelsus* er Læge og mere bekendt, om end meget forskellig bedømt. Han er uhyre belæst og har skrevet meget; han har gjort flere Opdagelser paa Kemiens Omraade. (1493—1541). *O. A.*

[1]) *Nieuwentit* er en hollandsk Matematiker og Filosof. Han har skrevet om »Guds Tilværelse, bevist af Naturens Undere«. Han er født 1654, død 1718 (Dr. Sallwürks Oversættelse af Emil II, Pag. 102). *O. A.*

bringe intelligente Væsner, at det, som ikke selv tænker, har kunnet frembringe tænkende Væsner.

Jeg tror altsaa, at Verden er styret af en mægtig og vis Vilje; jeg ser det, eller jeg snarere føler det, og dette er det netop, jeg behøver at vide. Men er denne Verden evig eller skabt? gives der en eneste Tingenes Aarsag? gives der to eller flere? og hvordan er deres Natur? derom véd jeg intet, og hvad vedkommer det ogsaa mig? Naar disse Kundskaber blive værdifulde for mig, saa vil jeg anstrenge mig for at erhverve mig dem; indtil da giver jeg Afkald paa den Slags ørkesløse Spørgsmaal, som kunne optænde min Forfængelighed, som ere unyttige for min Færd og som ere for høje for min Fornuft.

Husk altid paa, at jeg ikke underviser om min Mening; jeg fremstiller den kun. Lad Stoffet være evigt eller skabt; hvad enten der ligger et passivt Princip til Grund derfor eller ikke, saa vil det altid være sikkert, at det hele er en Enhed og viser tilbage til én eneste Intelligens; thi jeg ser intet, som ikke er indordnet i det samme System og som ikke styrer mod det samme Maal, nemlig Bevarelsen af Helheden i den fastsatte Orden. Dette villende og kunnende Væsen, som bevæger Verdensaltet og ordner alle Ting, ham kalder jeg Gud. Med dette Navn forbinder jeg alle de Forestillinger om Indsigt, Magt og Vilje, som jeg har samlet mig, samt Forestillingen om Godhed som en nødvendig Følge deraf; men derfor kender jeg ikke dette Væsen bedre, som jeg har tillagt alt dette; han unddrager sig i samme Grad for mine Sanser som for min Forstand; jo mere jeg tænker derover, desto mere forvirres jeg: jeg véd aldeles sikkert, at han eksisterer og at han er til i Kraft af sig selv; jeg véd, at min Tilværelse er underordnet hans og at det samme gælder for alle de Ting, som jeg kender. Jeg bliver Gud vàr overalt i hans Værker: jeg føler ham i mig og ser ham i alt omkring mig; men saa snart jeg vil betragte ham i sig selv, saa snart jeg vil efterforske, hvor han er, hvad han er, hvad der er hans Substans, undslipper han mig, og min forvirrede Aand fatter intet mer.

I dyb Følelse af min Afmagt grunder jeg aldrig over Guds Væsen, naar da ikke Følelsen af hans Forhold til mig tvinger mig dertil. Disse Granskninger ere altid vovede; en vis Mand bør ikke hengive sig til dem uden med Bæven og i fuld Forvisning om, at han ikke er skabt for at udgrunde dem; thi den største Krænkelse imod det guddomme-

lige Væsen er ikke det, at man ikke tænker over det, men at man tænker slet derover.

Efter at have faaet Øje for de af hans Egenskaber (Attributer), ved Hjælp af hvilke jeg fatter min egen Tilværelse, kommer jeg tilbage til mig selv, og jeg undersøger, hvilken Rang jeg indtager i den Tingenes Orden, som han styrer og som jeg kan undersøge. Jeg finder mig uimodsigelig paa Grund af min Art i første Række; thi i Kraft af min Vilje og de Redskaber, som jeg har til at udføre den, formaar jeg i højere Grad at indvirke paa de mig omgivende Legemer eller efter Behag at hengive mig til eller unddrage mig for deres Paavirkning, end nogen af dem formaar rent fysisk at indvirke paa mig imod min Vilje, og i Kraft af min Indsigt er jeg den eneste, som har Oversigt over Helheden. Hvor er det Væsen hernede, undtagen Mennesket, som forstaar at iagttage alle de andre, maale, beregne, forudse deres Bevægelse, deres Virkninger og, saa at sige, at forene Følelsen af den fælles Tilværelse med Følelsen af sin egen særlige Eksistens? Hvad latterligt er der saa i at tænke, at alt dette er skabt for mig, naar jeg er den eneste, der forstaar at henføre alt til sig selv.

Det er altsaa sandt, at Mennesket er Konge paa den Jord, som det bebor; thi ikke alene hersker han over alle Dyrene, ikke alene raader han over alle Elementerne i Kraft af sin Opfindsomhed; men han er den eneste paa Jorden, som forstaar at befale over den, ja gennem sin Betragtning gør han sig endog til Herre over Stjernerne, som han ikke kan nærme sig. Man vise mig en anden Skabning paa Jorden, som forstaar at bruge Ilden og som forstaar at beundre Solen. Hvorledes! jeg kan iagttage og kende de øvrige Væsner og deres Forhold; jeg kan føle, hvad Orden, hvad Skønhed, hvad Dyden er; jeg kan betragte Verdensaltet og hæve mig op til hans Haand, som styrer det; jeg kan elske det gode og gøre det; og jeg skulde sammenligne mig med Dyrene! Usle Sjæl! det er din egen sørgelige Filosofi, der gør dig lig med dem, eller snarere er det saaledes, at du forgæves søger at fornedre dig; men din Aand vidner imod dine Grundsætninger, dit velgørende Hjerte gør din Lære til Løgn, og selve Misbrugen af dine Evner beviser, trods dig, deres Ypperlighed.

Hvad mig angaar, som ikke har noget System at holde fast paa, jeg, et jævnt og aabent Menneske, som ikke er optaget af Partilidenskab og som aldeles ikke aspirerer til den Ære at blive Hoved for et Parti, ja, jeg er tilfreds med den Plads, hvorpaa Gud har sat mig; jeg ser intet,

der — næst efter ham — er herligere end min Slægt, og dersom jeg kunde vælge min Plads i Væsnernes Række, hvad bedre kunde jeg vælge end det at være Menneske?

Denne Betragtning gør mig i mindre Grad hovmodig, end den gør mig rørt; thi denne Stand har jeg ikke i Kraft af eget Valg, og den var ikke en Løn for en Fortjeneste hos et Væsen, som endnu ikke var til. Kan jeg se mig saaledes udmærket uden at ønske mig til Lykke med at fylde denne ærefulde Plads og uden at velsigne den Haand, som har stillet mig dér? Fra den første Gang, jeg saa tilbage over mit Liv og ind i mig selv, fødtes en Følelse af Taknemmelighed imod og Lovprisning af Menneskeslægtens Skaber, og af denne Følelse udsprang min første Ærefrygt for det guddommelige Væsen, som gør vel imod os. Jeg tilbeder den højeste Magt, og dens Velgerninger rører mig. Jeg trænger ikke til at lære denne Gudsdyrkelse; den er mig indgivet af selve Naturen. Er det ikke en naturlig Følge af Kærligheden til sig selv at ære den, som beskytter os, og at elske den, som vil os vel?

Men naar jeg da, for at kende min særlige Plads i Slægten, betragter de forskellige Trin og Menneskene, som indtage dem, hvad bliver der saa af mig? Hvilket Skuespil! Hvor er den Orden, som jeg havde opdaget? Naturens Billede viste mig kun Harmoni og alle Forhold afpassede efter hverandre; Billedet af den menneskelige Slægt viser mig kun Forvirring og Uorden! Imellem Elementerne er der Sammenspil, men Menneskene ere et Kaos; Dyrene ere lykkelige; deres Konge alene ulykkelig! O Visdom! hvor ere dine Love? O Forsyn! er det saaledes du regerer Verden? Velgørende Væsen! hvad er der bleven af din Magt? Jeg ser det onde paa Jorden.

Skulde du tro, kære Ven! at af disse sørgelige Overvejelser og af disse tilsyneladende Modsigelser dannede der sig i min Aand de ophøjede Forestillinger om Sjælen, som jeg hidtil ikke var naaet til gennem mine Undersøgelser? ved at tænke over Menneskets Natur troede jeg deri at opdage to forskellige Principer, hvoraf det ene hævede Mennesket til Granskningen af de evige Sandheder, til Kærlighed til Retfærdigheden og det sædeligt skønne, til den aandelige Verdens Egne, hvis Beskuelse er den vises Fryd, medens det andet førte Mennesket ned i det lave til sig selv og sit eget, gjorde det til Træl under Sansernes Herredømme for de Lidenskaber, som ere disses Tjenere, og bragte det igennem disse i Modsigelse med alt det, som det første Princip indgav det. Ved at føle mig revet med

og bekæmpet af disse to modsatte Bevægelser, sagde jeg til mig selv: Nej, Mennesket er ingen Enhed; jeg vil og jeg vil ikke; jeg føler mig paa én Gang som Træl og fri; jeg ser det gode og elsker det, men gør det onde; jeg er virksom, naar jeg lytter til Fornuften, men viljeløs, naar mine Lidenskaber rive mig med sig, og min værste Kval, naar jeg ligger under, er at føle, at jeg havde kunnet staa imod.

Unge Mand! hør paa mig med Tillid; jeg vil altid være oprigtig imod dig. Dersom Samvittigheden er et Værk af Fordomme, saa har jeg uden Tvivl Uret, og der gives da ingen moralsk Lov, hvis Sandhed er uimodsigelig bevist; men dersom det er en naturlig Tilbøjelighed hos Mennesket at foretrække sig selv fremfor alt andet, og dersom den første Følelse af Retfærdighed alligevel er Menneskehjertet medfødt, saa lad den, som erklærer Mennesket for et Enkeltvæsen, hæve disse Modsigelser, og jeg vil da ogsaa kun anerkende én Substans.

Du vil lægge Mærke til, at jeg, ved Ordet *Substans*, i Almindelighed forstaar det med en vis oprindelig Beskaffenhed udrustede Væsen, bortset fra alle særlige eller underordnede Modifikationer. Dersom alle de oprindelige Egenskaber, som ere os bekendte, kunne forene sig i et og samme Væsen, saa bør man kun antage én Substans; men dersom nogle af dem gensidig udelukke hverandre, saa maa der være lige saa mange Substanser, som man kan foretage saadanne Udelukkelser. Tænk over dette; hvad end Locke siger derom, saa behøver jeg kun at kende Stoffet som udstrakt og delbart for at være vis paa, at det ikke kan tænke, og skulde en Filosof komme til mig og sige, at Træerne føle og Klipperne tænke,[1]) saa lad ham nok saa

[1]) Det synes mig, at den moderne Filosofi er saa langt fra at paastaa, at Klipperne tænke, at den tværtimod har opdaget, at Menneskene ikke tænke. Den anerkender nu ikke andet end følende Væsner i Naturen, og al den Forskel, som den finder imellem et Menneske og en Sten er, at Mennesket er et følende Væsen, modtagelig for Sanseindtryk, medens Stenen er et følende Væsen, dog uden disse. Men dersom det forholder sig saa, at alt Stof føler, hvor skal jeg saa gøre mig begribeligt, at det følende Enhedspunkt, det individuelle »jeg« er? vil det være i enhver Urstofdel eller i de sammensatte Legemer? skal jeg anbringe dette Enhedspunkt lige saavel i flydende som i faste Ting, i Blandingerne som i Grundstofferne? I Naturen, siger man, gives der kun Enkeltvæsner (Individer); men hvilke ere saa disse Enkeltvæsner? Er denne Sten et Enkeltvæsen eller en Samling af Enkeltvæsner? Er den ét eneste følende Væsen eller indeholder den lige saa mange følende Væsner som Sandskorn? Dersom ethvert Atom i Grundstoffet er et følende Væsen, hvorledes skal jeg saa op-

meget sætte mig i Forlegenhed med sine spidsfindige Begrundelser, jeg kan dog i ham kun se en uredelig Bevismager (Sofist), der hellere vil tillægge Stenene Følelse end indrømme, at Mennesket har en Sjæl.

Lad os tænke os en døv, som nægtede Tonernes Eksistens, fordi de aldrig havde lydt i hans Øre. Jeg stiller et Strengeintrument foran ham og bringer det til at klinge ved paa et andet, men skjult Instrument, at anslaa den tilsvarende Tone; den døve ser Strengen sitre; jeg siger til ham: det er Tonen, som har bevirket dette. Umuligt, svarer han; Aarsagen til denne Strengs Sitren ligger i den selv: det er en fælles Egenskab ved alle Legemer at sitre saaledes. Vis mig da, svarer jeg, denne Sitren i de andre Legemer eller bevis mig i det mindste Aarsagen dertil i denne Streng. Det kan jeg ikke, gensvarer den døve; men selv om jeg nu ikke fatter, hvorledes denne Streng kommer til at sitre, hvorfor er det da nødvendigt, at jeg forklarer det ved Hjælp af disse Toner, som jeg ikke har den mindste Forestilling om? Det vilde være at forklare en dunkel Kendsgerning ved en endnu dunklere Aarsag. Enten maa du gøre mig følsom for disse Toner, eller ogsaa paastaar jeg, at de ikke eksistere.

Jo mere jeg gransker over den menneskelige Aands Tænken og Væsen, desto mere finder jeg, at Materialisternes Følgeslutninger ligne denne døves. De ere i Virkeligheden døve for den indre Stemme, som raaber til dem i en Tone, som det er svært at tage fejl af: »En Maskine tænker aldeles ikke; hverken Bevægelse eller Form kunne frembringe Betragtninger; der er noget i dig, som søger at bryde de Baand, som indsnævrer det; Rummet er intet Maal for dig, hele Verdensaltet er ikke stort nok for dig; dine Følelser, dine Ønsker, din Uro, ja, selve dit Hov-

---

fatte det inderlige Fællesskab, hvorved det ene føler sig i det andet, saa at deres to »*jeg'er*« flyde sammen til et? Tiltrækningen kan være en Naturlov, hvis Hemmelighed er os ukendt; men vi forstaa i det mindste, at Tiltrækningen, der virker i Forhold til Masserne, ikke er uforenelig med Udstrækning og Delbarhed. Kan man begribe det samme med Hensyn til Følelsen? De følende Dele har Udstrækning; men det følende Væsen er udeleligt og ét; det lader sig ikke dele; det er et hele eller et intet: det følende Væsen er altsaa ikke et Legeme. Jeg véd ikke, hvorledes vore Materialister forstaa det; men det synes mig, at de samme Vanskeligheder, som har ført dem til at forkaste Tænkningen, lige saa fuldt maatte lade dem forkaste Følelsen, og jeg indser ikke, hvorfor de, naar de har gjort det første Skridt, ikke ogsaa skulde gøre det andet; skulde det koste dem mere? og efterdi de ere sikre paa, at de ikke tænke, hvorledes vove de saa at paastaa, de føle. *R.*

mod har en anden Grund end dette trange Legeme, i hvilket du føler dig indesluttet.

Intet materielt Væsen er virkende af sig selv; men jeg er det. Man kan sige, hvad man vil derimod, jeg føler det, og denne Følelse, som taler til mig, er stærkere end den Fornuft, som bekæmper den. Jeg har et Legeme, som andre kunne indvirke paa, og som paavirker dem igen; denne gensidige Paavirkning er ingen Tvivl underkastet; men min Vilje er uafhængig af mine Sanser; jeg samtykker eller modsætter mig, jeg falder eller er Sejrherre, og jeg føler det tydeligt i mig selv, naar jeg gør det, som jeg har villet gøre, eller naar jeg kun giver efter for mine Lidenskaber. Jeg formaar altid at ville, men ikke altid at udføre, hvad jeg vil. Naar jeg giver efter for Fristelserne, handler jeg efter ydre Tilskyndelse. Naar jeg bebrejder mig denne Svaghed, hører jeg kun paa min egen Vilje; jeg er Træl i Kraft af mine Laster, men fri paa Grund af min Samvittigheds Manen; min Frihedsfølelse vil kun udtørres i mig, naar jeg nedværdiger mig selv og forhindrer Sjælens Røst fra at hæve sig imod Legemets Lov.

Jeg kender kun Viljen igennem Følelsen af min egen Vilje, og mit Kendskab til Forstanden er ikke bedre. Naar man spørger mig, hvad det er for en Aarsag, der bestemmer min Vilje, saa spørger jeg til Gengæld, hvad det er for en Aarsag, der bestemmer min Dom; thi det er klart, at disse to Aarsager kun udgøre én, og har man først til Gavns forstaaet, at Mennesket er handlende i sine Domme, og at dets Forstand kun er en Evne til at sammenligne og dømme, saa vil man indse, at dets fri Vilje kun er en lignende eller deraf afledet Evne; det vælger det gode, eftersom det har dømt om det sande; dømmer det falskt, saa vælger det daarligt. Hvad er det altsaa for en Aarsag, som bestemmer dets Vilje? det er dets Dom. Og hvilken Aarsag er den bestemmende for dets Dom? det er hele dets aandelige Udvikling, dets Evne til at dømme; den bestemmende Aarsag er i dets Selv. Udover dette forstaar jeg intet mere.

Jeg har uden Tvivl ikke Frihed til ikke at ville mit eget Vel; jeg har heller ikke Frihed til at ville min egen Ulykke; men min Frihed bestaar just deri, at jeg kun kan ville, hvad der er passende eller hvad jeg anser for at være passende for mig, uden at noget mig uvedkommende bestemmer mig. Følgelig er jeg ikke min egen Herre, efterdi det ikke staar i min Magt at være en anden end den, jeg er.

Grunden til enhver Handling ligger i et frit Væsens

Villen; længere kan man ikke komme i sin Forstaaelse. Det er ikke Ordet *Frihed,* men Ordet *Nødvendighed,* som er betydningsløst. At tænke sig en Handling eller en Virkning, som ikke udspringer af et virkende Princip, det er at tænke sig Virkninger uden Aarsager; det er at komme indenfor de falske Slutningers Kres. Enten gives der absolut ingen første Tilskyndelse eller ogsaa har enhver første Tilskyndelse ingen bagved liggende Aarsag, og der gives ingen virkelig Vilje, med mindre den er fri. Mennesket er altsaa frit i sine Handlinger og som saadan besjælet af en immateriel Substans; dette er min tredje Trosartikel. Af disse første tre vil du let kunne udlede de øvrige, uden at jeg behøver at blive ved med at tælle dem.

Dersom Mennesket handler frit, saa handler det ud af sig selv; alt, hvad det frit foretager sig, hører ikke ind under det af Forsynet ordnede System og kan ikke tilregnes dette. Forsynet vil ikke det onde, som vi gøre ved at misbruge den Frihed, som det har givet os; men det forhindrer os ikke fra at gøre det, enten det nu er, fordi det onde, som et saa svagt Væsen kan gøre, er intet i dets Øjne, eller fordi det ikke kan hindre os uden at lægge Tryk paa vor Frihed og hidføre et endnu større Onde ved at nedsætte vor Natur i en lavere Grad. Det har gjort os fri, for at vi af eget Valg kunne gøre, ikke det onde, men det gode. Det har sat os i Stand til at gøre dette Valg ved at bruge de Evner, som det har udrustet os med; men det har saaledes begrænset vore Kræfter, at Misbrugen af den Frihed, som det har betroet os, ikke kan forstyrre den almindelige Orden. Det onde, som Mennesket gør, falder tilbage paa det selv uden i nogen Maade at forandre Verdenssystemet og uden at forhindre, at Menneskeslægten bevares, til Trods for at den arbejder paa sin egen Undergang. At knurre imod Gud, fordi han ikke hindrer Mennesket i at gøre det onde, er at knurre over, at han har givet det en saa udmærket Naturbegavelse, at han har givet dets Handlinger den sædelige Værdi, som adler dem, at han har givet det Ret til Dyden. Den højeste Nydelse bestaar i Tilfredsheden med sig selv; det er for at fortjene denne Tilfredshed, at vi har faaet vor Plads paa Jorden og ere udrustede med Friheden, at vi fristes af vore Lidenskaber og holdes tilbage af Samvittigheden. Hvad mere kunde selve den guddommelige Magt gøre til Gunst for os. Kunde den lægge Modsigelsen ind i vor Natur og give den, som ikke kunde gøre det onde, Løn for at have gjort det gode? Hvorledes! for at forhindre Mennesket fra at

være ondt, skulde saa Gud have begrænset det til Instinktet, gjort det til et Dyr? Nej, min Sjæls Gud! jeg bebrejder dig ikke, at du har dannet den i dit Billede, for at jeg kan være fri, god og lykkelig som du.

Misbrugen af vore Evner gør os ulykkelige og onde. Vore Bekymringer, vore Sorger og Lidelser stamme fra os selv. Det moralske onde er ubestridelig vort eget Værk, og det fysiske onde vilde ikke betyde noget uden vore Laster, der har gjort os følsomme derfor. Er det ikke for Selvopholdelsens Skyld, at Naturen lader os føle vor Trang? Ere de legemlige Smerter ikke et Tegn paa, at Maskineriet er i Uorden og en Paamindelse om at sørge for det? Men Døden! . . . . . Forgifte de onde ikke baade deres og vort Liv? Hvem kunde ønske at leve altid? Døden er Lægemidlet for de Onder, som vi berede os selv; Naturen har ikke villet, at vi ikke skulle lide evindeligt. Hvormangt et Menneske gives der ikke, der — levende i den oprindelige Enfold — kun døjer saa lidt ondt! det lever næsten uden Sygdomme som uden Lidenskaber; det forudser ikke Døden; derfor føler den ikke; naar det føler den, gør dets Elendighed den ønskelig for det: fra det Øjeblik af er den ikke mere et Onde for det. Dersom vi vare tilfredse med at være, hvad vi ere, vilde vi ikke begræde vor Lod; men for at søge en indbildt Lykke skabe vi os selv tusende virkelige Lidelser. Den, som ikke kan bære en Smule Lidelse, maa være beredt paa at lide meget. Naar man har ødelagt sin Konstitution ved et regelløst Liv, vil man oprette det ved Lægemidler; til det Onde, man føler, føjer man det, som man frygter; idet vi forudse Døden, gøre vi den rædselsfuld for os og fremskynde den; jo mere man vil undfly den, desto dybere føles den, og man dør af Angst hele Livet igennem, idet man knurrer imod Naturen for de Onder, som man selv har beredt sig ved at forsynde sig imod den.

Menneske! søg ikke mere efter det ondes Ophav; dette Ophav er dig selv. Der gives intet andet ondt end det, du selv udøver eller lider, og det ene som det andet kommer fra dig. Det almindelige Onde kan kun ligge i Uordenen, og i Verdenssystemet ser jeg en Orden, som aldrig fornægter sig. Det særlige Onde er kun til i det lidende Væsens Følelse, og denne Følelse har Mennesket ikke faaet af Naturen; det har skabt sig den selv. Smerten har kun ringe Tag i den, som kun reflekterer lidt over den, og som hverken har Erindring eller Forudseenhed. Bortskaf vore skæbnesvangre Fremskridt; bortskaf vore Vildfarelser og vore Laster; bortskaf Menneskets Værk, og alt er godt.

Hvor alt er godt, er intet uretfærdigt. Retfærdigheden er uadskillelig fra Godheden; men Godheden er den nødvendige Virkning af en ubegrænset Magt og af den Selvkærlighed, der bor i ethvert selvbevidst Væsen. Den, der kan alt, udvider saa at sige sin Tilværelse med alle Væsners Tilværelse. At frembringe og at opholde er Magtens evige Virken; den virker aldeles ikke paa det, som ikke er. Gud er ikke de dødes Gud; han kunde ikke være ødelæggende og ond uden at skade sig selv. Den, som kan alt, kan kun ville det gode[1]). Det algode Væsen maa altsaa, fordi han er den almægtige, ogsaa være den fuldkommen retfærdige; ellers maatte han være i Modsigelse med sig selv; thi Kærligheden til Ordenen kalde vi, idet den skaber Ordenen, *Godhed,* og naar den opretholder og bevarer denne Orden, kalde vi den *Retfærdigked.*

Gud, siger man, skylder ikke sine Skabninger noget. Jeg tror, at han skylder dem alt det, som han lovede dem, da han gav dem dette: »at være til«. Og dette er dog at love dem et Gode, naar han giver dem Forestillingen derom og lader dem føle Trangen dertil. Jo mere jeg gaar i mig selv og raadspørger mig selv, desto klarere læser jeg ogsaa disse Ord, skrevne i min Sjæl: *Vær retfærdig, og du skal blive lykkelig.* Dog finder jeg ikke, at det er saaledes, naar jeg betragter Tingenes nuværende Tilstand; den onde har Lykken med sig, og den retfærdige bliver undertrykt. Se ogsaa, hvilken Harme, der flammer i os, naar denne Forventning skuffes! Samvittigheden hæver sin Røst og knurrer imod sit Ophav; sukkende raaber den til ham: du har bedraget mig!

»Forvovne! har jeg bedraget dig, og hvem har sagt dig det! Er din Sjæl tilintetgjort? Har du ophørt at være til? O, Brutus! o, min Søn! besudl ikke i Døden dit ædle Liv; efterlad ikke dit Haab og din Hæder sammen med dit Legeme paa Markerne ved Filippi. Hvorfor siger du: *Dyden er intet,* naar du gaar hen for at nyde Lønnen for din Dyd? Du gaar i Døden, tænker du: nej, du gaar til Livet, og da er det, jeg vil holde alt det, som jeg har lovet dig[2].«)

---

[1]) Naar de gamle kaldte det højeste Væsen »*den algode almægtige*« (optimus maximus), saa udtalte de en Sandhed; men havde de sagt: »den almægtige algode, saa havde de talt mere nøjagtigt; thi hans Godhed udspringer af hans Magt; han er god, fordi han er stor.
R.

[2]) *Markus Junius Brutus* var Taler og Skribent; han havde kastet sig over Stoikernes Filosofi, der lærte ham ubøjelig Retsfølelse og streng Selvfornægtelse. Han droges med ind i Sammensværgelsen mod

Disse utaalmodige dødelige, som knurre, skulde man svare: »mon Gud skylder Belønningen forud for Forjt tjenesten, er han forpligtet til at betale Dyden forud?« O, sl lad os først blive gode, saa ville vi blive lykkelige. Lad so os ikke kræve Prisen, før Sejren er vunden, eller Lønnen, ot før Arbejdet er udført. Det er ikke under Løbene paa Rendebanen, sagde Plutark, at Sejrherrerne i vore hellige J Lege blive kronede; men det er efter Løbene.

Dersom Sjælen er immateriel, saa kan den overleve J Legemet, og naar den overlever det, er Forsynet retfærdiggjort. Selv om jeg ikke havde andre Beviser for, at Sjælen ær immateriel, end den ondes Triumferen og den retfærdiges JUndertrykkelse i denne Verden, saa vilde dette alene være mmig nok til ikke at tvivle derom. En saa skurrende Mislyd ii den almindelige Harmoni vilde føre mig til at søge efter nøen Løsning. Jeg vilde sige til mig selv: alt er ikke forbi olfor os med dette Liv; ved Døden kommer alting igen i sin ørette Orden. Vistnok vilde jeg komme i Forlegenhed, om mman spurgte mig, hvor Mennesket da er, naar alt det sanselige, det her havde, er opløst. Dette Spørgsmaal er Ikke længer nogen Vanskelighed for mig, siden jeg har erkendt to Substanser. Det er, medens jeg lever i Legemet og intet kan iagttage uden ved Sansernes Hjælp, at alt det undslipper mig, som ikke er underlagt dem. Naar Enheden af Legeme og Sjæl er brudt, saa forstaar jeg, at den ene Del kan opløses og den anden bevares. Hvorfor skulde Tilintetgørelsen af den ene medføre den andens Tilintetgørelse? Tværtimod! da de ere saa forskellige af Natur, vare de under deres Forening i en Voldstilstand, og naar denne Forening ophører, vende de begge tilbage til deres naturlige Tilstand: den virksomme og levende Substans genvinder al sin Kraft, som den forbrugte til at bevæge den passive og opløde. Ak! mine egne Laster lade mig kun altfor godt føle, at Mennesket kun lever halvt under hele sit Liv her, og at Sjælens Liv først begynder ved Legemets Død.

Men hvorledes er dette Liv? er Sjælen efter sin Natur dødelig? Jeg véd det ikke. Min indskrænkede Forstand kan ikke begribe det ubegrænsede: alt det, man kalder endeligt, undslipper mig. Hvad kan jeg benægte eller

---

Cæsar, der dræbtes d. 15. Marts Aar 44 f. Chr. Dette Drab blev Indledningen til en Borgerkrig. Efter Nederlaget ved Filippi dræbte Brutus sig selv; før Selvmordet skal han have udraabt nogle Vers af Euripides: »Dyd, jeg har udøvet dig! jeg holdt dig for noget virkeligt; men jeg ser, du er kun et tomt Navn og tjener Lykken!«

O. A.

stadfæste? hvilke Fornuftslutninger kan jeg gøre med Hensyn til det, jeg ikke kan begribe? Jeg tror, at Sjælen vil overleve Legemet tilstrækkelig længe til Ordenens Opretholdelse; men hvem véd, om dette er nok til en evig Tilværelse? Dog forstaar jeg, hvorledes Legemet opbruges og gaar til Grunde ved delvis Opløsning; men jeg kan ikke fatte en lignende Tilintetgørelse af det tænkende Væsen, og naar jeg ikke kan forestille mig, hvorledes det kan dø, saa antager jeg, at det ikke dør. Da denne Antagelse trøster mig og ikke indeholder noget fornuftstridigt, hvorfor skulde jeg saa frygte for at hengive mig til den?

Jeg føler min Sjæl; jeg kender den igennem min Følelse og Tanke; jeg véd, at den er, uden at jeg dog kender dens Væsen; jeg kan ikke anstille Betragtninger over de Forestillinger, som jeg ikke har. Det jeg véd tilfulde, det er, at »Jegets« Enhed (Identitet) kun bevares igennem Hukommelsen, og at jeg, for i Virkeligheden at være den samme, maa have Erindringen om, at jeg har været. Men jeg vil efter min Død ikke kunne genkalde i min Erindring, hvad jeg har været i mit Liv, uden ogsaa at erindre, hvad jeg har følt, og følgelig, hvad jeg har gjort, og jeg nærer ingen Tvivl om, at denne Erindring en Dag vil udgøre de godes Lyksalighed og de ondes Kval. Her paa Jorden overdøve tusende glødende Lidenskaber den indre Stemme og lede Samvittigheden vild. De Ydmygelser og den Uvilje, som Udøvelsen af Dyden drager efter sig, hindre os i at føle hele dens Ynde. Men naar vi, befriede fra alt det Blændværk, som Legemet og Sanserne fremtrylle for os, skulle nyde Beskuelsen af det højeste Væsen og de evige Saudheder, hvis Kilde han er; naar Videnskabernes Skønhed vil lægge Beslag paa alle vor Sjæls Kræfter, og naar vi kun ville være optagne af at sammenligne, hvad vi har gjort, med hvad vi burde have gjort, da vil Samvittighedens Røst atter faa sin fulde Klang og tilbagevinde sit Herredømme, og da vil den rene Nydelse, som fødes af Tilfredsheden med sig selv, og den bitre Bebrejdelse over at have nedværdiget sig selv, ved uudtømmelige Følelser, betegne den Lod, enhver vil have beredt sig. Spørg mig ikke, kære Ven! om der vil gives andre Kilder til Lykke og Kval; jeg véd det ikke; men den, jeg forestiller mig, er tilstrækkelig til at trøste mig over dette Liv og lade mig haabe paa et andet. Jeg siger ikke, at de gode ville blive belønnede; thi hvilket andet Gode kan et udmærket Væsen vente sig udover dette at kunne leve i Overensstemmelse med sin Natur? men jeg siger, at de ville blive

lykkelige, fordi deres Skaber, al Retfærdigheds Skaber, der har skabt dem sanselige, ikke har givet dem denne Sanselighed, for at de skulde lide, og fordi de ikke, ved at misbruge deres Frihed paa Jorden, ved egne Fejl har forfejlet deres Bestemmelse: de har dog maattet lide i dette Liv; de ville altsaa erholde Oprejsning i et andet. Denne Følelse er mindre grundet paa Menneskets Fortjeneste end paa det Godhedens Begreb, som synes mig uadskillelig fra det guddommelige Væsen. Jeg forudsætter kun, at Verdensordenens Love overholdes og at Gud er og bliver den samme. [1])

Spørg mig heller ikke, om de andres Kvaler skulle være evige, jeg véd det ikke, og jeg besidder ikke den forfængelige Nysgjerrighed at ville opklare unyttige Spørgsmaal. Hvad vedkommer det mig, hvad der bliver af de onde? Jeg bekymrer mig kun lidt om deres Skæbne. Dog har jeg ondt ved at tro, at de ville blive fordømte til endeløse Kvaler. Dersom den højeste Retfærdighed tager Hævn, saa hævner den sig allerede her i Livet. I og eders Vildfarelser, o, Folkeslag! I ere dens Tjenere. Den bruger de Onder, som I tilføje eder selv, til at straffe de Forbrydelser, som ere Aarsagen til dem. Det er i eders umættelige Hjerter, martrede af Misundelse, Gerrighed og Æresyge, at de hævnende Lidenskaber, midt i eders indbildte Lyksaligheed, straffe eders Forbrydelser. Hvorfor behøver man at søge Helvede i den anden Verden? det er her i denne Verden, i de ondes Hjerter.

Hvor vore forgængelige Fornødenheder ikke maa eksistere, hvor vore taabelige Begærligheder ophøre, dèr maa ogsaa vore Lidenskaber og Forbrydelser ophøre. Til hvilke Daarligheder skulde vel de rene Aander kunne lade sig forføre? De har ingen Fornødenheder, hvorfor skulde de være onde? Naar de, befriede for vore grove Sanser, kun sætte al dens Lykke i Beskuelsen af Væsnerne, saa kunne de kun have Vilje til det gode, og kan den, som ophører med at være ond, i al Evighed vedblive at være salig. Se, alt dette er jeg tilbøjelig til at tro, uden at jeg dog deraf gør mig nogen Besvær med at finde en Afgørelse. O, du himmilde og gode Væsen! hvilke end dine Bestemmelser maa være, saa vil jeg dog ære dem; dersom du evigt vil straffe selle onde, saa tvinger jeg min svage Fornuft til Tavshed ovover for din Retfærdighed; men dersom disse ulykkeliges Samvittighedskvaler med Tiden skulle ophøre, dersom deres

1) Ikke for vor, ikke for vor Skyld, Herre! men for dit Navns Skyld og din egen Ære, o, Gud! lad os opstaa! (Sal. 115.) *R.*

Lidelser skulle ende, og dersom den samme Fred en Dag venter os alle ligeligt, saa priser jeg dig derfor. Er den, der har gjort ondt, ikke min Broder? Hvor mangen en Gang har jeg ikke været fristet til at ligne ham! Lad ham — udløst af sin Elendighed — ogsaa fries for den Ondskab, der er i ham, lad ham blive lykkelig som jeg: langt fra at vække min Skinsyge vil hans Lykke forhøje min egen.

Ved saaledes at betragte Gud i hans Værker og ved at grunde over dem af hans Egenskaber, som det var mig af Vigtighed at kende, er jeg naaet til trinvis at udvide og højne den fra først af ufuldkomne og indskrænkede Forestilling, jeg havde dannet mig om dette uendelige Væsen. Men naar denne Forestilling er bleven forædlet og højnet, saa er den ogsaa bleven mindre skikket til at fattes af den menneskelige Forstand. I Forhold til som jeg i Aanden nærmer mig det evige Lys, blændes og forvirres jeg af dets Glans, og nødes til at give Slip paa de jordiske Begreber, som hjalp mig til at danne et Billede deraf. Gud er for mig ikke mere legemlig, og jeg kan ikke blive ham vár gennem mine Sanser; den højeste Aand, som styrer Verden, er for mig ikke mere selve denne Verden: jeg hæver og anstrenger forgæves min Aand for at begribe hans ufattelige Væsen. Naar jeg betænker, at det er dette Væsen, som giver Livet og Virkeevnen til den levende og virkende Substans, som behersker de besjælede Legemer; naar jeg hører sige, at min Sjæl er aandelig og at Gud er en Aand, saa oprøres jeg imod denne Nedværdigelse af det guddommelige Væsen: som om Gud og min Sjæl vare af samme Natur! som om Gud ikke var det eneste absolute Væsen, den eneste i Sandhed virkende, følende, tænkende, af sig selv villende, og fra hvem vi har Tankens Evne, Følelsen, Virkekraften, Viljen, Friheden og vor Væren! Vi ere kun fri, fordi han vil, at vi skulle være det, og hans uudgrundelige Substans er for vore Sjæle, hvad vore Sjæle ere for vore Legemer. Om han har skabt Stoffet, Legemerne, Aanderne, ja den hele Verden, derom véd jeg intet. Skabelsens Begreb forvirrer mig og gaar over min Fatteevne: jeg tror derpaa i samme Grad, som jeg kan fatte det; men jeg véd, at han har dannet Verdensaltet og alt det, som er til, at han har gjort alt, ordnet alt. Gud er evig! — ja, uden Tvivl! men mægter min Aand at rumme Begrebet »Evighed«? Hvorfor skal jeg lade mig nøje med Ord uden nogen tilsvarende Forestilling? Det jeg fatter, det er, at han er til forud for Tingene, at han vil være til saalænge som de bestaa, og at han vilde være ogsaa udover disses Bestaaen, dersom

alt en Dag ophørte at være. At et Væsen, som er mig ufatteligt, giver andre Væsner Tilværelse, dette er vistnok dunkelt, men ogsaa kun dunkelt og ubegribeligt; men at »Væren« og »Ikke-Væren« af sig selv gaa over i hinanden, det er en haandgribelig Modsigelse, det er det rene Vanvid.

Gud er et Fornuftvæsen; men hvorledes er han det? Mennesket viser sig begavet med Fornuft, naar det tænker logisk; men det højeste Fornuftvæsen har ikke Brug derfor; for dette gives der hverken Forsætninger (Præmisser) eller Følgeslutninger, ikke en Gang en Paastand: det er — udelukkende beskuende (intuitivt) og ser i lige Maade alt det, som er, og alt det, som kan være; alle Sandheder samle sig for dette i én eneste Forestilling, ligesom alle Steder er ét Punkt og alle Tider et eneste Øjeblik. Den menneskelige Magt handler ved Hjælp af Midler; den guddommelige Magt virker ud af sig selv. Gud kan, fordi han vil; hans Vilje udgør hans Magt. Gud er god; intet er mere aabenbart; men Menneskets Godhed bestaar i Kærlighed til sin Næste, medens Guds Godhed bestaar i Kærligheden til Ordenen; thi det er igennem Ordenen, at han opholder det, som er, og sammenknytter hver enkelt Del med Helheden. Gud er retfærdig; derom er jeg overbevist; thi dette er en Følge af hans Godhed. Menneskenes Uretfærdigheder ere deres eget Værk og ikke hans. Forstyrrelsen af hele den sædelige Orden, som i Filosofernes Øjne er et Bevis imod, at der overhovedet eksisterer et Forsyn, er i mine Øjne et Bevis derfor. Men Menneskets Retfærdighed bestaar i at give enhver, hvad der tilkommer ham, medens dette er Guds Retfærdighed, at han kræver Regnskab af enhver over det, han har givet ham.

Dersom jeg lidt efter lidt faar Klarhed over de Egenskaber, hvorom jeg ingen tydelig Forestilling har, saa sker dette ved nødvendige Følgeslutninger, ved god Brug af min Fornuft; men jeg slaar dem fast uden at forstaa dem, og dette er i Grunden ikke at slaa noget fast. Jeg har let ved at sige til mig selv: Gud er saaledes; jeg føler det, jeg erfarer det; men jeg fatter derfor ikke bedre, hvorledes Gud kan være saaledes.

Kort sagt; jo mere jeg anstrenger mig for at betragte Guds ubegrænsede Væsen, desto mindre begriber jeg det; jo mere han er, og dette er mig nok; jo daarligere jeg fatter ham, desto mere tilbeder jeg ham. Jeg ydmyger mig og siger til ham: Du Væsnernes Væsen! jeg er, fordi du er; uden Ophør at granske over dig, det er at hæve sig op

mod sit Ophav. Den værdigste Brug af min Fornuft er at bringe den til Tavshed lige over for dig: min Aands Fryd, det fortryllende ved min Svaghed, er at føle mig overvældet af din Storhed.

Efter at jeg saaledes, ud af de Indtryk, som jeg har modtaget af de sanselige Genstande, og ud fra den indre Følelse, som efter mine naturlige Indsigter vejleder mig til at dømme om Aarsagerne, har udledt de Grundsandheder, som det var mig vigtigt at kende, saa har jeg nu tilbage at søge, hvilke Leveregler for min Færd jeg bør uddrage af disse, og hvilke Love jeg bør foreskrive mig selv for at opfylde min Bestemmelse paa Jorden efter hans Hensigt, som har anbragt mig her. Idet jeg stadig følger min egen Methode, uddrager jeg ikke disse Regler efter nogen højtflyvende Filosofis Principer; men jeg finder dem i Dybet af mit Hjerte, indskrevne af Naturen med uudslettelige Træk. Jeg har kun at raadføre mig med mig selv, om hvad jeg vil gøre: alt hvad jeg føler at være godt, er godt, og alt hvad jeg føler at være ondt, er ondt; den bedste af alle Casuister [1]) er Samvittigheden, og det er kun naar man vil tinge med den, at man tager sin Tilflugt til spidsfindige Bevisførelser. Den første og vigtigste Omsorg er Omsorgen for os selv: hvormangen en Gang siger imidlertid ikke den indre Stemme os, at vi, ved at gøre vel imod os selv paa andres Bekostning, gøre ondt! Vi tro at følge Naturens Tilskyndelse, men staa den i Virkeligheden imod: ved at lytte til, hvad den siger til vore Sanser, ringeagte vi, hvad den siger til vore Hjerter: »Aanden [2]) adlyder, Stoffet [3]) befaler, Samvittigheden er Sjælens Røst, Lidenskaberne ere Legemets Røst. Er det underligt, at disse to Røster ofte modsige hinanden? og hvilken af dem bør man saa lytte til? Fornuften narrer os tit og mange Gange, og vi ere kun altfor ofte berettigede til at vise den tilbage; men Samvittigheden skuffer aldrig; den er Menneskets sande Vejleder: den er for Sjælen, hvad Instinktet er for Legemet [4]); hver der følger den, adlyder Naturen og frygter ikke for at forvilde sig. Dette Punkt er meget vigtigt, fortsatte min

---

[1]) Casuist kalder man den Morallærer, der befatter sig med at løse vanskelige Samvittighedstilfælde, navnlig hvor der indtræder Pligtcollisioner. Casuistiken (ɔ: Læren derom) dyrkedes især af Jesuiterne. O. A.

[2]) og [3]) l'être actif — l'être passif, virkende Væsen — uvirkende Væsen. Rousseaus Udtryk for Aand og Stof. O. A.

[4]) Den moderne Filosofi, der kun antager, hvad den forklarer, vogter sig for at antage denne gaadefulde Evne, som kaldes »*Instinkt*« og

Velgører, da han saa, at jeg stod i Begreb med at afbryde ham: tillad mig at dvæle en Smule ved det for bedre at opklare det.

Al Moral i vore Handlinger beror paa vor egen indre Dom. Dersom det staar fast, at det gode er godt, saa maa dette være i Dybet af vore Hjerter saa vel som i vore Gerninger, og Retfærdighedens første Løn er at føle, at man udøver den. Dersom dette, at være moralsk gode, er vor egentlige Natur, saa kan Mennesket kun, i samme Grad som det er godt, besidde en sund Sjæl og være, som det skal være. Dersom dette ikke forholder sig saaledes, ja, dersom det er Menneskets Natur at være ond, saa vil det ikke kunne ophøre med at være det uden at vanarte, og da er Godheden kun en Last hos det og stridende mod

---

som synes, uden Spor af Kundskabstilegnelse, at lede Dyrene mod et eller andet Maal. Ifølge en af vore viseste Filosofer *) er Instinktet en Vane, blottet for al Tænkevirksomhed, men dog erhvervet ved Tænkning, og efter den Maade, paa hvilken han forklarer dette Fremskridt, maa man slutte, at Børnene tænke mere end de voksne, det er en saa besynderlig Meningsløshed (Paradox), at det nok er Umagen værd at prøve dette lidt nøjere. Uden her at indlade mig paa denne Undersøgelse, spørger jeg bare om, hvad Navn jeg skal give denne Iver, hvormed min Hund fører Krig mod Muldvarpene, som den aldeles ikke æder, den Taalmodighed, med hvilken den undertiden hele Timer igjennem lurer paa dem, og saa den Behændighed, hvormed den griber dem og kaster dem op paa Jorden lige i det Øjeblik, de skyde, og derpaa dræber dem for at lade dem blive liggende paa Stedet, og alt dette, uden at man nogen Sinde har dresseret den til denne Jagt eller har lært den, at der paa det Sted fandtes Muldvarpe. Jeg spørger endvidere — og dette betyder endnu mere — hvorfor den samme Hund den første Gang, jeg har truet den, kaster sig paa Ryggen paa Jorden med slapt hængende Poter, i en bedende Stilling, netop egnet til at røre mig; men denne Stilling skulde den vel have vogtet sig for at forblive i, dersom jeg, uden at lade mig røre, havde slaaet den, mens den laa saaledes. Hvad! min Hund! saa ung endnu og næsten lige født til Verden, skulde den allerede have tilegnet sig moralske Forestillinger? vidste den hvad Mildhed og Ædelmodighed er? hvilke Indsigter skulde den have erhvervet sig, der kunde give den Haab om at berolige mig, naar den saaledes overgav sig til min Naade? Alverdens Hunde gøre omtrent det samme i lignende Tilfælde, og jeg taler her ikke om noget, som ikke enhver kan overbevise sig om. Nej, lad Filosoferne, som saa haanligt forkaste Instinktet, tilstrækkelig tydeligt forklare os denne Kendsgerning alene ved Hjælp af et Sammenspil af Sansefornemmelser og foregivne erhvervede Kundskaber, og lad dem forklare det paa en saadan Maade, at hvert tænkende Menneske kan forstaa det, saa skal jeg ikke sige mere og ikke tale mere om Instinktet. *R.*

---

*) Buffon (se nærværende Oversættelse Pag. 155.) O. A.

Naturen. Var det skabt til at skade sine Medmennesker, som en Ulv til at dræbe sit Bytte, saa vilde et menneskevenligt Menneske være en Skabning, der var lige saa vanslægtet som en barmhjertig Ulv, og det vilde da kun være Dyden, der gav os Samvittighedsnag.

Lad os, min unge Ven! atter se ind i os selv; lad os, bortset fra al personlig Interesse, undersøge, hvorhen vore Tilbøjeligheder føre os. Hvilket Skuespil tiltaler os mest, enten det, der fremstiller os andres Kvaler eller andres Lykke? Hvad fryder det os mest at gøre? og naar vi har gjort det, hvad er det saa, der efterlader i os det behageligste Indtryk, enten en velgørende eller en ond Handling? Hvad er det, du føler mest Interesse for paa vore Theatre? Er det Ugerningerne, som fornøje dig? er det over de straffede Forbrydere, du fælder Taarer? Alt er os ligegyldigt, siger man, naar det ingen Fordel bringer os, og dog trøstes vi tværtimod under vore Lidelser ved at møde Venskab og Menneskekærlighed, ja, endog i vore Fornøjelser vilde vi føle os altfor ensomme, altfor elendige, dersom vi ikke havde nogen at dele dem med. Dersom der ikke er noget særligt godt i Menneskehjertet, hvorfra kommer saa denne varme Beundring for Heltegerninger, denne overstrømmende Kærlighed til store Sjæle? Hvad Forbindelse er der imellem denne Begejstring for Dyden og vor egen private Interesse? Hvorfor vilde jeg hellere være Cato, der begraver Sværdet i sit Bryst, end den triumferende Cæsar? Tag denne Kærlighed til det skønne bort af vore Hjerter, og du har med det samme berøvet Livet dets Ynde. Den, i hvis indsnævrede Sjæl skændige Lidenskaber har kvalt disse søde Følelser; den, som idelig gør sig selv og sit eget til Midtpunkt og som ender med kun at elske sig selv, kender ikke længer til Begejstring; hans stivfrosne Hjerte banker ikke mere af Glæde; Ømhedens Taarer bedugge aldrig mere hans Øjne; for ham gives ingen Nydelse mere; denne ulykkelige føler ikke længer, han lever ikke mere; han er allerede død.

Men hvor stort Antallet af de onde paa Jorden nu end monne være, saa gives der dog faa saadanne aadselagtige Sjæle, som ere blevne ufølsomme for alt, hvad der er ret og godt, naar det da ikke rører ved deres egne Interesser. Man finder kun Behag i Uretfærdigheden i samme Grad, som man har Fordel af den; i alt øvrigt vil man helst, at den uskyldige skal beskyttes. Ser man paa en Gade eller paa en Vej en Voldsgerning eller en Uretfærdighedshandling, saa rejser der sig straks i Dybet af Hjertet en Følelse af Vrede og Harme, der fører os til at tage den undertrykte

i Forsvar; men en mægtigere Pligt holder os tilbage, idet Lovene berøve os Retten til at beskytte Uskyldigheden. Blive vi paa den anden Side Øjenvidner til en eller anden Mildheds- eller Ædelmodighedshandling, hvilken Beundring og hvilken Kærlighed indgyder den os ikke! Hvo er den, der ikke siger til sig selv: Jeg vilde ønske, jeg havde gjort ligesaa? Nu har det sikkerlig kun ringe Betydning for os, om et Menneske for to Tusind Aar siden har været ondt eller retfærdigt, og dog føle vi den samme Deltagelse overfor den gamle Historie, som om alt dette var skét i vore Dage. Hvad vedkommer Catilinas Forbrydelse mig? frygter jeg for at blive hans Offer? Hvorfor føler jeg da den samme Rædsel for ham, som om han var min samtidige? Vi hade ikke alene de onde, fordi de skade os, men fordi de ere onde. Ikke alene ville vi selv være lykkelige; vi ville ogsaa andres Lykke, og naar denne deres Lykke ikke skal betales med noget af vor egen, saa forhøjer den vor Lykke. Endelig føler man, selv om man ikke vil det, Medlidenhed med de ulykkelige; bliver man Vidne til deres Elendighed, gør det En ondt. Selv de mest forstokkede kunne ikke helt tabe denne Tilbøjelighed, der ofte bringer dem i Modsigelse med sig selv. Røveren, der plyndrer de rejsende, dækker dog den fattiges Nøgenhed, og den vildeste Morder understøtter et Menneske, der er ved at falde i Afmagt.

Man taler om Samvittighedens Skrig, der i Løn straffer hemmelige Forbrydelser og ofte bringer dem for Dagens Lys. Ak! hvem af os har aldrig hørt denne foruroligende Røst? Man taler da af Erfaring, og man gad kvæle denne tyranniske Følelse, som skaffer os saamange Kvaler. Lad os adlyde Naturen, og vi skulle erfare, med hvilken Blidhed den hersker, og hvilken Henrykkelse man, efter at have lyttet til dens Røst, føler ved at give sig selv et godt Vidnesbyrd. Den onde frygter og flygter for sig selv; han fryder sig, naar han glemmer sig selv; med urolige Øjne spejder han rundt om og søger noget, der kan adsprede ham; uden den bitre Satire, uden den harmede Spot vilde han altid være tungsindig; den spottende Latter er hans eneste Fornøjelse. Derimod bor der Sindsro i den retfærdiges Indre; hans Latter stammer ikke fra Ondskab, men fra Glæde; han fører Kilden til den i sig selv; han er lige saa glad, naar han er ene som midt i et Selskab, han henter ikke sin Tilfredshed fra sine Omgivelser, han meddeler dem den.

Kast dit Blik paa Alverdens Folkeslag, gennemløb

hele Historien; imellem alle disse mange umenneskelige og og løjerlige Gudsdyrkelser, imellem denne forbavsende Forskellighed i Sæder og Karakterer vil du overalt finde de samme Forestillinger om Retfærdighed og Hæderlighed, overalt de samme moralske Principer, overalt de samme Begreber om godt og ondt. Det gamle Hedenskab skabte gruopvækkende Guder, som man her paa Jorden vilde have straffet som Forbrydere, og som ikke give os noget andet Billede af den højeste Lykke end dette at begaa Forbrydelser og at tilfredsstille Lidenskaberne. Men kun forgæves stiger Lasten, udrustet med hellig Autoritet, ned fra den evige Bolig; det moralske Instinkt støder den ud af Menneskehjertet. Samtidig med, at man holdt Fest til Ære for Jupiters Udsvævelser, beundrede man Xenokrates[1]) Afholdenhed; den kyske Lukretia tilbeder den ukyske Venus; den uforfærdede Romer bringer Offer til Pavor[2]); han paakaldte den Gud, som lemlæstede sin Fader[3]), og dør, uden at knurre, for sin egen Faders Haand. De mest foragtelige Guder tjenes af de største Mænd. Naturens hellige Stemme, stærkere end Gudernes, skaffer sig Respekt paa Jorden og synes at forvise Forbrydelsen sammen med Forbryderen til Himlen.

Der er altsaa i Sjælens Dyb et medfødt Retfærdighedens og Dydens Princip, efter hvilket vi, paa Trods af vore Grundsætninger, dømme vore og andres Handlinger som gode eller onde, og det er dette Princip, som jeg giver Navn af Samvittighed.

Men ved dette Ord hører jeg et Raab hæve sig rundt omkring fra de saakaldte vise: »Ammestusnak! Opdrager-Fordomme! »skrige de alle i Kor«. »Der gives intet i den menneskelige Aand, uden hvad der er bragt ind i den ad Erfaringens Vej, og vi dømme ikke om nogen Ting uden i Kraft af Forestillinger, som vi har tilegnet os.« Ja, de sige mere endnu: denne klare og rene Overensstemmelse, som findes hos Folkene, vove de at forkaste, og imod denne slaaende Ensartethed i Menneskenes Dom opstille de nogle dunkle Eksempler, der kun ere kendte af dem, og som de har søgt efter i de mørkeste Kroge, som om alle Naturens Tilbøjeligheder vare tilintetgjorte, fordi ét Folk viste sig at

---

[1]) Xenokrates (406—314 f. Chr.) er Platos Ven og Descipel. Han er kendt for sin Alvor og sit rene og afholdende Liv.

[2]) Pavor: Rædsel, personificeret som Frygtens Genius.

[3]) Kronos, en af den græske Gudelæres Titaner. Han lemlæstede sin Fader Uranos. O. A.

være fordærvet, og som om hele Slægten ikke bestod af andet end lutter Uhyrer, fordi der fandtes enkelte saadanne. Men hvad hjælper al denne Møje, som Tvivleren Montaigne gør sig, for i en Krog af Verden at opgrave en Sædvane, som strider imod Retfærdighedens Begreb [1]). Hvad hjælper det ham at indrømme temmelig uvederhæftige Rejsebeskrivelser en Anseelse, som han nægter de berømteste Skribenter? Skulde nogle usikre og løjerlige Skikke, som har deres Grund i stedlige og os ukendte Aarsager, kunne omstyrte den almengyldige Slutning, som man drager af en Overenstemmelse hos alle Folkeslagene, der for øvrigt ere modsatte i alt andet og kun samstemme paa dette ene Punkt? O, Montaigne! du, som roser dig af Frimodighed og Sandhed, vær oprigtig og sand — hvis ellers en Filosof kan være det — og sig mig, om der gives noget Land paa Jorden, hvor det anses for en Forbrydelse at holde sit Ord, at være mild, velgørende, ædelmodig og hvor den ærlige Mand bliver foragtet og den troløse æret.

Enhver, siger man, støtter det almene Vel for sin egen Fordels Skyld. Men hvoraf kommer det saa, at den retfærdige understøtter det til sin Skade? Hvad vil det sige, at gaa i Døden for sin Fordels Skyld? Uden Tvivl virker Enhver kun for sit eget Vel; men gives der ikke et moralsk Gode, som man maa regne med, saa vil man aldrig kunne forklare andre end de ondes Handlinger ved Hjælp af Egeninteresse; det er da ogsaa at tænke, at man ikke vil forsøge at gaa videre. Det vilde dog være en altfor nedertrægtig Filosofi, der kom i Forlegenhed med de dydige Handlinger og som ikke kunde redde sig uden ved at underlægge dem lave Hensigter og Bevæggrunde uden Dyd, ja, som saa sig tvungen til at trække Sokrates ned i Snavset og bagvaske Regulus [2]). Dersom nogen Sinde slige Lærdomme kunne slaa Rod hos os, vilde Naturens saavel som Fornuftens Stemme ufortøvet hæve sig imod dem og vilde ikke indrømme en eneste af dens Tihængere den Undskyldning at handle i god Tro.

Det er ikke min Hensigt her at komme ind paa overmaanselige (metafysiske) Undersøgelser, som ligge baade

---

([1]) Montaigne: Essays 1, 22: »Samvittighedens Love, som vi anse for Naturens Værk, fødes af Sædvanen. Enhver har en indre Ærbødighed for de almindelig antagne Meninger og Skikke, som han har modtaget fra sine Omgivelser, og som han ikke kan sige sig løs fra uden Selvbebrejdelser eller slutte sig til uden at bifalde dem.«
O. A.

([2]) Se nærværende Oversættelse pag. 8. *O. A.*

over min og din Fatteevne og som i Grunden ikke føre til noget. Jeg har allerede sagt, at jeg ikke vilde filosofere med dig, men hjælpe dig til at raadspørge dit eget Hjerte. Selv om Alverdens Filosofer vilde bevise, at jeg har Uret, saa vil jeg dog være tilfreds, naar kun du føler, at jeg har Ret.

Dertil behøver jeg kun at lære dig at gøre Forskel paa de Forestillinger, vi har tilegnet os, og vore naturlige Følelser; thi vi føle nødvendigvis, førend vi erkende, og da vi ikke behøve at lære at ville vort eget bedste og at fly, hvad der skader os, men har denne Vilje af Naturen, saa er ogsaa Kærligheden til det gode og Hadet til det onde ligesaa naturlige Følelser for os som Kærligheden til os selv. Samvittighedens Ytringer ere ikke Domme, men Følelser; skønt alle vore Forestillinger komme til os ude fra, saa ere dog de Følelser, som værdsætte dem, inde i os selv, og det er ved dem alene, at vi erkende den Overensstemmelse eller Uoverensstemmelse, der er imellem os og de Ting, vi bør efterstræbe eller sky.

At føle er at være til for sig selv; vor Evne til at føle er ubestrideligt forud for vor Erkendelse, og vi har haft Følelser, førend vi har Forestillinger [1]). Hvad der nu end er Aarsagen til vor Tilværelse, saa har denne sørget for vor Opholdelse ved at give os Følelser, der passe for vor Natur, og man vil ikke kunne nægte, at disse i det mindste ere medfødte. For det enkelte Menneskes Vedkommende ere disse Følelser Selvkærlighed, Frygt for Smerte, Rædsel for Døden, Ønsket om at have det godt. Men dersom — hvad man ikke kan tvivle om — Mennesket af Naturen er socialt eller i det mindste skabt til at blive det, saa kan det kun blive det i Kraft af andre medfødte Følelser over for Slægten, som det tilhører; thi det blotte og bare fysiske Behov er sikkerlig mere skikket til at sprede Menneskene, i Stedet for at samle dem. Det er altsaa Moralsystemet, dannet af dette Dobbelt-Forhold til sig selv og til sine Medmennesker, som afføder Samvittighedens Rørelser. At kende det gode er endnu ikke at elske det: Mennesket

[1]) I visse Henseender ere Forestillingerne Følelser og Følelserne Forestillinger. Disse to Benævnelser tilkomme enhver Iagttagelse, som lader os sysselsætte os baade med Genstandene og med os selv, som ere paavirkede af dem: det er alene den Orden, hvori denne Paavirkning finder Sted, som bestemmer, hvilket Navn, der tilkommer den. Naar vi, først optagne af Genstandene, kun gennem Reflektion komme til at tænke paa os selv, saa er det en Forestilling; naar derimod det modtagne Indtryk vækker vor første Opmærksomhed, saa vi kun ad Reflektionens Vej komme til at tænke paa den Genstand, som foraarsager det, saa er det en Følelse. *R.*

har ikke medfødt Erkendelse deraf; men saasnart Fornuften lærer ham at erkende det, saa fører Samvittigheden ham til at elske det; det er denne Følelse, som er medfødt.

Jeg tror altsaa ikke, kære Ven! at det er umuligt, udaf Slutninger fra vor Natur at forklare Samvittighedens umiddelbare Princip, uafhængigt af selve Fornuften. Og hvis dette var umuligt, vilde det heller ikke være nødvendigt; thi naar de, som nægte dette af hele Menneskeslægten anerkjendte Princip, ikke kunne bevise, at det ikke findes til, men nøjes med at paastaa det, saa har vi, naar vi paastaa, at det er til, lige saa god Grund under Fødderne, som de, og saa har vi i Tilgift det indre Vidnesbyrd og selve Samvittighedens Røst, som vidner om sig selv. Dersom Dømmekraftens første Lysninger blænde os og i Begyndelsen ombytter Genstandene for vore Øjne, saa lad os vente, til vore Øjne aabnes paany og atter blive stærke, og da skulle vi snart se de samme Ting i Fornuftens Lys, saaledes som Naturen først af viste os dem, eller — rettere sagt — lad os være lige ud ad Landevejen og mindre forsigtige; lad os holde os til de første Følelser, som vi finde i os selv, eftersom det altid er til dem vort Studium fører os tilbage, naar det da ikke helt har ført os vild.

Samvittighed! Samvittighed! guddommelige Instinkt, udødelige og himmelske Stemme, sikre Fører for et uvidende og indskrænket, men tænkende og frit Væsen; du ufejlbare Dommer over godt og ondt, som gør Mennesket Gud lig! Det er dig, der giver dets Natur sin Ypperlighed og gør dets Handlinger sædelige; uden dig føler jeg intet i mig, som hæver mig over Dyrene, uden denne sørgelige Forret at slakke om fra Vildfarelse til Vildfarelse ved Hjælp af en Forstand uden Rettesnor og en Fornuft uden Princip.

Saa ere vi da, takket være Himlen! friede for hele dette Filosofiens rædselsfulde Apparat: vi kunne være Mennesker uden at være lærde; fri for at fortære vort Liv med Moralstudier, har vi for mindre Bekostning en sikrere Fører i denne de menneskelige Meningers umaadelige Labyrinth. Men det er ikke nok, at denne Fører er til; det er nødvendigt at lære at erkende ham og følge ham. Dersom han taler i alle Hjerter, hvorfor er der da saa faa, som høre ham? Aa jo; det er fordi han taler til os i Naturens sprog, som alting har gjort sit bedste for at faa os til at glemme. Samvittigheden er frygtsom, den ynder Tilbagetrukkenheden og Freden; Verden og Larmen forfærde den: Fordommene, hvoraf man mener, at den er fremkommen, ere dens værste Fjender, den flygter eller tier lige over for dem:

deres larmende Røst kvæler dens Stemme og forhindrer den i at skaffe sig Ørenlyd; Fanatisnem vover at paatage sig dens Maske og i dens Navn at befale at gøre Forbrydelser. Ved atter og atter at blive vist tilbage taber den tilsidst Modet; den taler ikke mere til os, den svarer os ikke længere, og efter i saa lang Tid at have været Genstand for Ringeagt, koster det ligesaa megen Anstrengelse at kalde den frem paa ny, som det koster at banlyse den.

Hvormangen en Gang er jeg ikke bleven trættet i mine Undersøgelser af den Kulde, som jeg føler i mig! hvormangen en Gang har ikke Tungsind og Kedsomhed udgydt deres Gift over mine første Overvejelser og gjort mig dem uudholdelige! Mit fortørrede Hjerte havde kun en mat og lunken Iver at byde Sandhedskærligheden. Jeg sagde til mig selv: hvorfor plage dig med at søge efter det, som ikke er? Det sædelig gode er kun et Hjernespind; der gives intet andet Gode end sanselig Nydelse. Ak, naar man én Gang har tabt Smagen for aandelig Nydelse, hvor vanskeligt er det da ikke at faa den igjen! hvor langt vanskeligere endnu at opnaa den, naar man aldrig har kendt den! Dersom der gaves et i den Grad usselt Menneske, at det aldrig i hele sit Liv havde udført noget, hvis Minde gav det en Følelse af Tilfredshed med sig selv og Glæde over at have levet, saa vilde dette Menneske være ude af Stand til nogen Sinde at lære den at kende, og, i Mangel af Følelse for den Godhed, der er naturligt for det, vilde det være tvungent til at blive ondt og evig ulykkeligt. Men tror du, at der paa den hele vide Jord gives et eneste saa vanslægtet Menneske, at det aldrig har givet sig sit Hjerte i Vold og forsøgt at gøre det gode? Denne Tillokkelse er saa naturlig og saa sød, at det er umuligt altid at modstaa den, og Erindringen om den Fryd, som den en Gang har skabt, er nok til atter og atter at mindes den. Ulykkeligvis koster det fra først af Anstrengelse; man har tusende Grunde til at undslaa sig for at give efter for sit Hjertes Tilbøjelighed; den falske Klogskab holder det fangen indenfor det menneskelige »*Jegs*« snævre Grænser, og der behøves tusende modige Anstrengelser for at bryde igjennem dem At føle Behag ved at gøre det gode er Lønnen for at have gjort det gode, og denne Løn faar man først efter at have fortjent den. Intet er mere Kærlighed værd end Dyden; men man maa kende, hvilken Nydelse det er at udøve den, for at naa til at forstaa dette. Naar man vil favne den, antager den — ligesom Fablens Proteus — først tusende afskrækkende Former og viser sig endelig

alkun under sin virkelige Skikkelse for dem, der ikke har
lasluppet Taget.

Evig og altid et Bytte for denne Kamp mellem mine
snaturlige Følelser, som vidnede om det almene Vel, og min
'Fornuft, som lod mig se paa alt i Forhold til mig selv og
mmit eget, vilde jeg hele mit Liv igennem være tumlet om
ii denne vedvarende mislige Stilling at gøre det onde, men
lselskende det gode, og altid i Modsigelse med mig selv, der-
osom ikke et nyt Lys havde bragt Klarhed i min Sjæl, dersom
sSandheden, der gav mine Anskuelser Fasthed, ikke tillige
shavde givet min Færd Sikkerhed og bragt mig i Overens-
jstemmelse med mig selv. Man kan længe nok ville leve
teet dydigt Liv ved Fornuftens Hjælp alene; men hvor er
ekden faste Grund, man kan bygge det paa? Dyden, siger
nman, er Kærlighed til Verdensordenen. Men kan og bør
skda denne Kærlighed sejre over Kærligheden til mit eget
'Vel? Man give mig en klar og sikker Fornuftgrund til at
oforetrække den første (nemlig Kærligheden til Verdens-
rordenen). I Virkeligheden er den Grund, man foregiver,
alkun en Leg med Ord; thi jeg kan ogsaa sige, at Lasten
rær Kærlighed til Verdensordenen, taget bare i en anden
dBetydning. Overalt, hvor der er Følelse og Tænkning, er
ekder ogsaa en vis moralsk Orden. Forskellen er den, at den
oggode indordner sig i Forhold til Helheden, medens den onde
rordner Helheden i Forhold til sig selv. Denne sidste gør
gisig selv til Midtpunkt for det hele; men den første udmaaler
nisin Radius (ɔ: sit Forhold til Midtpunktet) og holder sig i
'Kresen om det. Han er da indordnet i Forhold til det
fælles Midtpunkt, nemlig Gud, og i Forhold til alle de
oxoncentriske Krese om dette Midtpunkt, nemlig alle de øvrige
kSkabninger. Dersom der ikke er nogen Gud, saa er det kun
rekken onde, som tænker fornuftigt, og den gode er kun en Daare.

O, mit Barn! maatte du en Dag føle, hvilken Byrde
snman befries for, naar man, efter at have udtømt de men-
eneskelige Meningers Forfængelighed og smagt Lidenskaber-
enes Bitterhed, endelig saa nær ved sig finder Vejen til
iVisdom, Lønnen for dette Livs Møje og Kilden til den
vLykke, man har mistvivlet om! Alle den naturlige Lovs
iPligter, som Menneskenes Uretfærdighed næsten havde ud-
sivisket i mit Hjerte, ridses op paa ny i den evige Retfær-
gilligheds Navn, som paalægger mig dem og ser mig opfylde
rellem. Jeg føler nu kun, at jeg er dette store Væsens Værk,
at jeg er et Redskab for ham, der vil det gode, som han
rogør, og som ogsaa vil udføre alt til mit Vel ved at hans
gog min Vilje falde sammen, og ved at jeg gør den rette

Brug af min Frihed: jeg føjer mig ind og finder Hvile i den Orden, som han opretter, sikker paa en Dag at fryde mig over mig selv i denne Orden og at finde min Lyksalighed dér; thi hvilken Lyksalighed er frydefuldere, end den at føle sig indordnet i et System, hvor alt er godt? Er jeg et Bytte for Smerten, saa bærer jeg den med Taalmodighed, idet jeg tænker paa, at den er forfængelig og kommer fra et Legeme, som ikke tilhører mig. Dersom jeg gør en god Handling, som der ingen Vidner er til, saa ved jeg dog, at jeg er set, og det er med Henblik paa det andet Liv, at jeg fører Regnskab over min Færd i det nærværende. Lider jeg Uret, saa siger jeg til mig selv: Det retfærdige Væsen, som styrer alt, vil vide at give mig Oprejsning derfor. Legemets Fornødenheder, mit Livs Elendighed hjælper mig til at taale Tanken om Døden. Saamange færre Baand vil der være at bryde, naar jeg skal forlade alt.

Hvorfor er min Sjæl undergivet mine Sanser og lænket til dette Legeme, som holder den i Trældom og Tvang? Derom ved jeg intet: har jeg været med i Guds Raadslutninger? Men uden Dumdristighed kan jeg danne mig mine beskedne Formodninger. Jeg siger til mig selv: Dersom Menneskets Aand var forbleven fri og ren, hvilken Fortjeneste vilde det da have været at elske og føje sig ind i den Verdensorden, som den saa' istandbragt og som den ikke havde nogen Interesse af at forstyrre? Den vilde have været lyksalig, det er sandt; men den havde manglet det herligste Trin i sin Lykke: Dydens Hæder og den gode Bevisthed om sig selv; den vilde kun have været som Englene, og uden Tvivl vil det dydige Menneske blive mere end de. Forenet med et dødeligt Legeme ved ikke mindre stærke end ufattelige Baand, fristes Sjælen, af Omsorg for dette Legemes Opholdelse, til at lade alt dreje sig om det og tillægge det en Vigtighed, som strider imod Almen-Ordenen, som den dog er i Stand til at se og elske; da er det, at den gode Brug af dens Frihed paa én Gang bliver Fortjeneste og Belønning, og at den ved at bekæmpe sine jordiske Lidenskaber og hævde sig i sin oprindelige Villen, bereder sig en uforanderlig Lykke.

Naar nu selv i den Fornedrelsesstand, hvori vi ere i dette Liv, alle vore første Tilbøjeligheder ere lovlige, naar kun alle vore Laster stamme fra os selv, hvorfor beklage vi os da over at være dem undergivne? hvorfor gøre vi Skaberen Bebrejdelser for de Lidelser, som vi skabe os selv, og for de Fjender, som vi selv bevæbne imod os? Ak! lad os

blot ikke fordærve Mennesket, og det vil uden Besvær altid være godt, og lykkeligt uden Samvittighedsbebrejdelser. De skyldige, som paastaa, at de ikke kunne lade være med at forbryde sig, ere lige saa løgnagtige som onde: hvor er det muligt, at de virkelig ikke kunne se, at den Svaghed, som de beklage sig over, er deres eget Værk, at deres første Fordærvelse stammer fra deres Vilje, og at de — ved idelig at *ville* give efter for deres Fristelser — tilsidst give efter for dem imod deres Vilje og gøre dem uimodstaaelige! Uden Tvivl staar det ikke mere i deres Magt, ikke at være onde og svage; men det stod til dem ikke at blive det. Ak! hvor let vilde vi ikke forblive Herre over os selv og vore Lidenskaber, endog hele vort Liv igjennem, dersom vi, mens vi endnu ikke har faaet daarlige Vaner og vor Aand begynder at lukke sig op, forstod at beskæftige den med de Genstande, som den maa kende for at værdsætte dem, som den ikke kender, ja, dersom vi ærligt vilde søge Oplysning, ikke for at glimre i andres Øjne, men for at blive gode og vise efter vor Natur og derved gøre os lykkelige i Opfyldelsen af vore Pligter! Dette Studium synes os kedeligt og pinligt, fordi vi først tænke paa det, naar vi allerede ere fordærvede af Laster og allerede have givet os vore Lidenskaber i Vold. Vi har vor Dom og vor Vurdering fiks og færdig, inden vi kende godt og ondt, og siden hen give vi intet dets rigtige Værd, fordi vi dømme alt efter dette falske Maal.

Der gives en Alder, hvor Hjertet, frit endnu, men varmt, uroligt og begærligt efter den Lykke, som det ikke kender, jager efter den med en nysgerrig Uvished og endelig — bedraget af Sanserne — klynger sig til et forfængeligt Billede af Lykken og tror at finde den, hvor den ikke er. Dette Blændværk har for mig kun varet altfor længe. Ak! alt for sent har jeg erkendt det og har ikke helt kunnet tilintetgøre det: det vil vare lige saa længe som dette dødelige Legeme, der er Aarsagen til det. Men lad det end længe nok lokke, det skal i det mindste ikke mere bedrage mig; jeg kender det, for hvad det er; ved at følge det har jeg lært at foragte det; det er saa langt fra, at jeg i dette ser Genstanden for min Lykke, at jeg snarere ser en Hindring derfor. Jeg længes efter det Øjeblik, da jeg, friet for Legemets Lænker, skal være *mig selv* uden Modsigelse og udelelig, og da jeg kun behøver mig selv for at være lykkelig; dog! jeg er det allerede i dette Liv, efterat jeg kun regner alle dets Lidelser for Smaating, fordi jeg be-

tragter det næsten som fremmed for mit Væsen, og fordi det staar i min Magt at uddrage det sande Gode deraf.

For at jeg i Forvejen kan hæve mig det mest mulige til denne Lykkens, Styrkens og Frihedens Stand, øver jeg mig ved Betragtninger af en højere Verden. Jeg tænker over Ordningen af Verdensaltet, ikke for at forklare det igennem tomme Systemer, men for uophørligt at beundre det, for at ære ham, der er dets vise Ophav og som aabenbarer sig deri. Jeg samtaler med ham, jeg lader alle mine Evner gennemtrænges af hans guddommelige Væsen; jeg røres af hans Velgerninger, jeg velsigner ham for hans Gaver; men jeg beder ham ikke om noget. Hvad skulde jeg begære af ham? at han for min Skyld skulde forandre Tingenes Løb, at han skulde gøre Mirakler til Gunst for mig? Jeg, som over alt bør elske den Verdensorden, der er bragt i Stand ved hans Visdom og opholdt ved hans Forsyn, kunde jeg ville, at denne Orden blev forstyrret for min Skyld? Nej, dette dumdristige Ønske fortjente snarere at straffes end at bønhøres. Jeg beder ham heller ikke om Magt til at gøre det gode: hvorfor skulde jeg bede ham om det, som han har givet mig? Har han ikke givet mig Samvittigheden, for at jeg kan elske det gode, Fornuften for at jeg kan erkende det, og Friheden, for at jeg kan vælge det? Dersom jeg gør det onde, har jeg ingen Undskyldning; jeg gør det, fordi jeg vil det: at bede ham om at forandre min Vilje, det er at forlange af ham, hvad han forlanger af mig; det er at ville, at han skulde gøre min Gerning, at jeg kunde høste Lønnen derfor; ikke at være tilfreds med min Stand, det er det samme som, at jeg ikke mere vilde være Menneske, det er at ville noget andet, end det som er, det er at ville Uordenen og det onde. Retfærdighedens og Sandhedens Kilde, milde og gode Gud! i min Tillid til dig er mit Hjertes højeste Ønske, at din Vilje maa ske. Idet jeg bøjer min Vilje ind under din, gør jeg, hvad du gør, jeg forlader mig paa din Godhed; jeg tror forud at have Del i den højeste Lyksalighed, som er Lønnen derfor.

I den berettigede Mistillid til mig selv er dette den eneste Ting, som jeg forlanger eller snarere venter af hans Retfærdighed, at han viser mig tilrette, naar jeg farer vild, og naar denne Vildfarelse er farlig for mig. Selv om jeg handler i god Tro, saa tror jeg mig dog ikke ufejlbar: mine Meninger, som synes mig at være de rigtigste, ere maaske lige saa mange Løgne; thi hvilket Menneske holder ikke fast paa sine egne Meninger? og hvor mange Mennesker

stemme overens i alt? Blændværket, som daarer mig, har ellet ved at komme fra mig; han er den eneste, som kan helbrede mig derfor. Jeg har gjort, hvad jeg har kunnet gøre for at finde Sandheden; men dens Kilde ligger altfor højt: naar Kræfterne mangle mig til at kunne komme videre, hvori kan jeg da være skyldig? det er Sandhedens Kilde, bder maa stige ned til mig[1]).

Den gode Præst havde talt med Begejstring, han var evæget; ogsaa jeg var det. Jeg troede at høre den gudommelige Orpheus synge sine første Hymner og lære Menneskene at dyrke Guderne. Imidlertid syntes jeg at nave Masser af Indvendinger at gøre; men jeg kom ikke frem med en eneste, fordi de vare mere forvirrede end begrundede, og fordi Overbevisningen var paa hans Side. Eftersom han talte ud af sin Samvittighed, syntes min Samvittighed at stadfæste alt, hvad han havde sagt.

De Tanker, som De har fremsat for mig — sagde eg — forekomme mig i højere Grad at være nye paa Grund af det, De indrømmer ikke at vide, end i det, De oaastaar at tro. Jeg ser omtrent ikke andet deri end Theismen eller den naturlige Religion, som de kristne søge

---

[1]) Denne Trosbekendelse er Rousseaus egen. Han skriver det selv til en af sine Venner: »De begriber vel, at den savoyiske Vikars Trosbekendelse er min egen. Jeg ønsker altfor inderligt, at der maa være en Gud, til ikke at tro det, og jeg dør i den faste Tillid, at jeg i hans Skød skal finde den Lykke og Fred, som jeg ikke har kunnet finde herneде«. Rousseau vil mere med sin Emil end bekæmpe den gængse Opdragelsesmaade og lægge Grundstenen til en hel ny. Han vil reformere Tidens hele Tankegang, og den s. V.'s Trosbekendelse danner aabenbart for ham selv Kærnen i Bogen. Da han, paa Grund af Forfølgelse fra Jesuiternes Side, frygtede for, at hans Bog ikke kunde komme offentlig frem, overgav han til den ovenomtalte Ven en Kopi af Trosbekendelsen, for i det mindste at sikre den. — Rousseau havde kun oplevet at se bitre Frugter saavel af den gudsfornægtende Materialime som af den blinde Ortodoksi. Den første førte til hjerteløs Fritænkeri, den anden ind i blind Forfølgelsessyge. Han bekæmper Materialismen Trin for Trin og med skarpe Vaaben. Hans Kamp mod Ortodoksien er vistnok ikke mindre bestemt, men dog mere afdæmpet. Kunne kristne Mennesker end ikke helt følge ham i denne sidste Kamp, saa ville de dog aldrig fordomsfrit kunne læse den uden aandeligt Udbytte, ogsaa for deres Tro. (Jfr. Dr. Sallwürks Overs. af E. II Pag. 84; Hettner: Frankrigs Literaturkistorie, paa Dansk ved Schwanenflügel 477—485).

O. A.

at gøre til ét med Gudsnægtelse og Irreligiøsitet, som jo dog er denne Lære helt modsat. Men efter den Forfatning, hvori min Tro for Øjeblikket befinder sig, behøver jeg snarere at stige op end stige ned for at kunne gøre deres Meninger til mine, og jeg finder det svært at holde mig paa det Punkt, hvor De er, uden at være lige saa vis som De. For i det mindste at være lige saa oprigtig vil jeg gaa i Raad med mig selv. Det er den indre Stemme, som efter deres Eksempel bør være min Vejleder, og De har selv lært mig, at det ikke er et Øjebliks Værk at faa den til at tale, naar man i lang Tid har tvunget den til Tavshed. Jeg gemmer deres Ord i mit Hjerte og maa nøje overveje dem. Dersom jeg — efter alvorlig Overvejelse — bliver lige saa overbevist derom som De, saa skal De være min sidste Apostel, og jeg vil være deres Proselyt lige til min Død. De maa imidlertid blive ved med at undervise mig; De har kun sagt mig det halve af det, jeg maa vide. Tal til mig om Aabenberingen, Skrifterne og om de dunkle Dogmer, som jeg har været i Tvivl om lige fra min Barndom, uden hverken at kunne fatte dem eller tro dem og uden at vide, om jeg skulde antage dem eller forkaste dem.

Ja, mit Barn! sagde han, idet han omfavnede mig, jeg skal sige dig alt, hvad jeg tænker; jeg vil ikke nøjes med at aabne mit Hjerte halvt for dig; men denne Opfordring fra din Side var nødvendig for at bemyndige mig til ikke at holde noget tilbage for dig. Jeg har intet sagt, som jeg ikke troede kunne være dig nyttigt og hvorom jeg ikke var inderlig overbevist. Den Undersøgelse, som nu staar tilbage at gøre, er af en hel anden Art; jeg ser her kun Hindringer, Gaader og Dunkelheder, og jeg gaar ikke uden Uvished og Tvivl ind paa Sagen. Kun med Skælven bestemmer jeg mig dertil, og jeg kommer snarere til at sige dig min Tvivl end min Mening. Dersom dine Meninger vare mere faste, vilde jeg betænke mig paa at fremsætte mine; men i den Tilstand, hvori du er, vil du vinde ved at tænke som jeg[1]). For øvrigt maa der ikke tillægges mine Ord anden Autoritet end den, Fornuften giver dem: jeg véd ikke, om jeg ikke befinder mig i en Vildfarelse. Det er vanskeligt under en Forhandling at afholde sig fra undertiden at tale i en afgørende Tone; men husk paa, at alle mine Paastande, hvad denne Sag angaar, kun ere

[1]) Dette kunde — synes det mig — den gode Vikar for nærværende Tid sige til alle. *R.*

Grunde til Tvivl. Søg især Sandheden: jeg lærer dig kun at tale oprigtigt.

Du ser i min Fremstilling kun den naturlige Religion: er det ikke meget besynderligt, at man behøver nogen anden? Hvoraf skal jeg kende, at en saadan anden er nødvendig? Hvor kan jeg være skyldig i nogen Brøde ved at tjene Gud efter den Indsigt, han har givet min Aand og efter de Følelser, han har nedlagt i mit Hjerte? Hvilken Renhed i Moralen, hvilken Lærdom — til Nytte for Menneskets og til Ære for dets Skaber — kan jeg uddrage af en positiv Lære, men som jeg ikke er i Stand til at uddrage, uden denne Lære, ved en god Brug af mine Evner? Vis mig, hvad man — til Ære for Gud, til Gavn for Samfundet og til bedste for mig selv — kan føje til Naturlovens Pligter, og hvilken Dyd, du venter dig af en ny Gudsdyrkelse, men som ikke ogsaa er en Følge af min. De højeste Forestillinger om Guddommen komme til os alene fra Fornuften. Se paa Naturens store Skuespil, lyt til den indre Stemme. Har Gud ikke sagt vore Øjne, vor Samvittighed og vor Dømmekraft alt? Hvad mere skulde Menneskene have at sige os? Deres Aabenbarelser tjene kun til at nedsætte Gud ved at tillægge ham menneskelige Lidenskaber. Saa langt fra at klare vore Begreber om det højeste Væsen, synes disse særegne Trossætninger at forvirre dem; langt fra at forædle dem, drage de dem ned; til det ufattelige Mysterium, som omhyller Gud, føje de urimelige Modsigelser, der gøre Mennesket hovmodigt, utaalsomt, grumt; i Stedet for at skabe Freden paa Jorden, bringe de Sværd og Ild. Jeg spørger mig selv, hvad godt alt dette skal gøre, men finder intet Svar. Jeg ser intet andet deri end Menneskenes Forbrydelser og Slægtens Elendighed.

Man paastaar at en Aabenbaring var nødvendig for at lære Menneskene den Maade, hvorpaa Gud vil tjenes, og til Bevis anfører man de mangfoldige og forskellige evntyrlige Gudsdyrkelser, som Menneskene har fundet paa; men man ser ikke, at selve denne Forskel stammer fra Indbildningen om Aabenbarelserne. Fra det Øjeblik af, at Menneskene fandt paa at lade Gud tale, har enhver ladet ham tale paa sin Maade og ladet ham sige det, som han har villet. Dersom man kun havde hørt, hvad Gud taler i Menneskets Hjerte, vilde der alle Dage kun have været én Religion paa Jorden.

En ensartet Gudsdyrkelse var nødvendig; lad gaa; men var denne Sag da af en saa overordentlig Vigtighed, at

hele den guddommelige Magt behøvede at rykke i Marken for at faa en saadan i Stand? Lad os ikke forveksle Religionens Ceremoniel med Religionen selv. Det er Hjertets Gudsdyrkelse, som Gud kræver, og den er — naar den er oprigtig — altid ensartet. Der skal en meget taabelig Forfængelighed til, for at indbilde sig, at Gud bryder sig om Snittet af Præstens Dragt, den Orden, hvori han fremsiger Ordene, Haandbevægelserne, han gør foran Altret, og alle hans Knæbøjninger. Ak, min Ven! hæv dig i din hele Højde, og du vil dog altid være nær nok ved Jorden. Gud vil æres i Aand og Sandhed: dette er Pligten for alle Religioner, alle Lande og alle Mennesker. Dersom den udvortes Gudsdyrkelse er nødvendig for god Ordens Skyld, vilde det være en rén Politisag; der behøves aldeles ingen Aabenbarelse af den Grund.

Jeg begyndte ikke med disse Overvejelser. De Fordomme der vare mig indpodede under Opdragelsen, og den farlige Egenkærlighed, som altid vil føre Mennesket ud over sin egen Stære, forledte mig, og da jeg ikke med mine svage Fatteevner kunde hæve mig til det højeste Væsen, saa anstrengte jeg mig for at drage det ned til mig. Den uendelig store Forskel, som Gud har gjort mellem sit Væsen og mit, søgte jeg at ophæve. Jeg vilde have en mere umiddelbar Forbindelse, en mere særlig Undervisning, og da jeg ikke var fornøjet med at gøre Gud lig med Mennesket, higede jeg, for at nyde en Forret fremfor mine Medmennesker, efter en overnaturlig Indsigt; jeg vilde have en Gudsdyrkelse for mig alene; jeg vilde, at Gud skulde sige mig, hvad han ikke havde sagt andre, eller hvad andre ikke havde forstaaet som jeg.

Da jeg betragtede det Punkt, hvortil jeg var kommet, som det Fællespunkt, hvorfra alle troende gik ud for at komme til en renere Gudsdyrkelse, saa fandt jeg i Naturreligionernes Lærdomme kun Begyndelsesgrundene til enhver Religion. Jeg lagde Mærke til den Mængde af Trossamfund, som findes paa Jorden og som gensidigt beskylde hinanden for Løgn og Vildfarelse; jeg spurgte: *Hvilket er det rette?* Enhver svarede mig: Det er mit [1]); enhver

[1]) »Alle«, siger en god og vis Præst, »paastaa, at de har deres Troslærdomme (og saaledes snakke de alle) hverken fra Mennesker eller nogen Skabning, men fra Gud.«

»Men, sandt at sige uden Besmykkelse og Forklædning, saa forholder det sig ikke saaledes; hvad man saa end paastaar, saa stamme de alle fra Menneskehænder og ere Menneskers Værk; det første Bevis herfor er Maaden, hvorpaa Religionerne ere modtagne i Verden og endnu den Dag i Dag modtages af hvert enkelt Menneske: Nationaliteten, Landet, Stedet bestemmer Religionen; man tilhører

sagde: Alene jeg og mine Meningsfæller tænke rigtigt; alle andre svære i Vildfarelse. *Og hvoraf vide I, at eders Troslærdomme ere de rigtige?* Fordi Gud har lært os dem. Og hvem har sagt eder, at Gud har lært dem? Min Præst, og han maa sagtens vide det. Min Præst siger mig, at saaledes bør jeg tro, og saaledes tror jeg; han forsikrer mig, at alle de, som lære anderledes, ere Løgnere, og derfor hører jeg ikke paa dem.

Hvorledes, tænkte jeg, er Sandheden ikke én? og kan det, der er sandt for mig, være falskt for dig? Dersom Methoden er den samme for den, der følger den rette Vej, som for den, der løber vild, hvad Fortjeneste eller Uret har saa den ene fremfor den anden? Deres Valg er Tilfældets Værk; det er en Ubillighed at tilregne dem det; thi dette vilde jo være at belønne eller straffe for at være født i det eller det Land. At vove at sige, at Gud dømmer os saaledes, er at krænke hans Retfærdighed.

Enten ere alle Religioner rette og behagelige for Gud eller ogsaa — dersom der gives en, som han har foreskrevet Menneskene og straffer dem for ikke at kende — har han udrustet den med visse og tydelige Tegn, hvorved den kan skelnes og kendes som den eneste sande. Disse Tegn ere for alle Tider og Steder lige kendelige for alle Mennesker, store og smaa, lærde og uvidende, for Europæere, Indiere og vilde. Dersom der gaves en Religion paa Jorden, udenfor hvilken der kun var evig Pine, og dersom der et Sted i Verden var bare en eneste ærlig dødelig, der ikke var bleven overbevist om dens Sandhed, saa maatte denne Religions Gud være den uretfærdigste og grusomste Tyran.

---

den Religion, som er den herskende paa det Sted, hvor man er født og opdraget, vi blive omskaarne eller døbte, ere Jøder, Muhamedanere eller kristne, førend vi endnu vide, at vi ere Mennesker; Religionen bliver ikke valgt, der stemmes ikke over den af os. Det næste Bevis er Livet og Sæderne, der svare saa daarligt til Religionen. Sluttelig er dette ogsaa et Bevis, at man af menneskelige og meget ubetydelige Foranledninger handler stik imod Religionens Indhold«. (*Charron*, om Visdommen, 2. Bog, Kap. 5. pag. 257, Bordeauxudgaven 1601).

Der er stor Sandsynlighed for, at en oprigtig Trosbekendelse af den dydige Theolog fra Condom ikke vilde have været meget forskellig fra den savoyiske Vikars. *R.*

Charron er fransk Moralist (1541—1603). Efter at have været Advokat i nogle Aar kastede han sig over Theologien og blev Dronningens Prædikant. I Bordeaux, hvortil han trak sig tilbage, lærte han Montaigne at kende og paavirkedes af ham. I Anledning af Skriftet om »Visdommen« blev han beskyldt for Atheisme. (N. Conversationsleksikon).« *O. A.*

Søge vi altsaa ærligt Sandheden, saa lad os ikke indrømme Fødselens Ret eller Fædres eller Præsters Avtoritet det mindste; men lad os stille alt det, som vi har lært fra vor Barndom for Samvittighedens og Fornuftens Domstol. lad dem kun raabe efter mig: tag din Fornuft fangen; det kunde jo ligesaa godt den sige, som bedrager mig; jeg maa have Grunde for at tage min Fornuft fangen.

Hele den Gudskundskab, som jeg kan erhverve mig ved at betragte Verdensaltet og ved at bruge mine Evner godt, indskrænker sig til det, som jeg allerede har udviklet for dig. For at faa noget mere at vide, maa man tage sin Tilflugt til ekstraordinære Midler. Disse Midler kunne imidlertid ikke bestaa i Menneskenes Autoritet; thi da intet Menneske er af anden Slags end jeg, saa kan jeg ogsaa erkende alt det, som et andet Menneske ad Naturens Vej kan erkende, og et andet Menneske kan lige saa godt bedrage sig som jeg: naar jeg tror, hvad han siger, saa tror jeg det ikke, fordi han siger det, men fordi han beviser det. Menneskenes Vidnesbyrd er altsaa i Grunden det samme som min Fornufts Vidnesbyrd og føjer intet til de naturlige Midler, som Gud har givet mig til at erkende Sandheden.

Du Sandhedens Apostel! hvad har du altsaa at sige mig, hvorover jeg ikke er Dommer? »Gud har selv talt: lyt til hans Aabenbaring«. Det er en anden Sag. Gud har talt! det er sandelig et stort Ord. Og til hvem har han talt? »Han har talt til Menneskene«. Hvorfor har jeg da intet hørt? »Han har overdraget andre Mennesker at bringe dig hans Ord«. Jeg er med: det er Mennesker, som skulle sige mig, hvad Gud har sagt. Jeg vilde hellere have hørt Gud selv; dette vilde ikke have kostet ham mere, og jeg vilde have været sikret imod Bedrag. »Derfor indestaar han dig ved at stadfæste sine Sendebuds Mission«. Hvorledes det? »Ved Undere.« Og hvor ere disse Undere? »I Bøgerne.« Og hvem har forfattet disse Bøger? »Mennesker.« Og hvem har set disse Undere? »De Mennesker, som bevidne dem.« Hvorledes! overalt menneskelige Vidnesbyrd! altid Mennesker, som fortælle mig, hvad andre Mennesker har fortalt dem! hvormange Mennesker dog imellem Gud og mig! Lad os imidlertid se, prøve, sammenligne og stadfæste. Ak! om Gud havde skaanet mig for hele dette Arbejde, mon jeg derfor vilde have tjent ham af et mindre godt Hjerte?

Betænk, min Ven! hvilken forfærdelig Overvejelse jeg nu er ført ind i, hvilken umaadelig Lærdom jeg behøver

for at trænge ind i den graa Oldtid, for at prøve, veje og sammenstille Profetierne, Aabenbaringerne, Begivenhederne og alle de Trosvidnesbyrd, som møde mig i alle Verdens Lande, for at jeg kan bestemme deres Tid, Sted, Forfattere og Anledninger! Hvilken indgaaende Kritik er jeg ikke nød til at anvende for at skelne de troværdige Stykker fra de underskudte, for at sammenligne Indvendingerne med Besvarelserne, Oversættelserne med Originalerne; for at bedømme om Vidnernes Upartiskhed, deres sunde Sans og deres Indsigt; for at faa at vide, om man intet har understrykt, intet tilføjet, intet omsat, forandret eller forfalsket; for at hæve de Modsigelser, som blive tilbage, for at dømme om, hvilken Vægt man bør tillægge Modstandernes Tavshed med Hensyn til de Kendsgerninger, man har anført imod dem; om det, man har anført imod dem, har været dem bekendt, eller om de ikke har anset det Umagen værd at svare paa det; om Bøgerne har været tilstrækkelig almindelig udbredte, saa at vore ere komne dem i Hænde; om vi har været ærlige nok til at give deres Bøger frit Løb blandt os, saa at deres stærkeste Indvendinger ere komne til os uforandrede, som de har skrevet dem!

Naar nu alle disse gamle Vidnesbyrd ere anerkendte som urokkelige, saa er det nødvendigt at gennemgaa Bevisene for deres Forfatteres Mission; man maa vide god Besked om Lovene for Livsvilkaarene, forudselige Muligheder for at bedømme, hvilken Forudsigelse, der ikke kan opfyldes uden et Mirakel; man maa være inde i Grundsprogenes Aand for at kunne skelne, hvad der i disse Sprog er Forudsigelse, og hvad der er billedlig Tale; man maa forstaa, hvilke Begivenheder, der ere i Naturens Orden og hvilke ikke, for at kunne sige, indtil hvilket Punkt et besindigt Menneske kan fortrylle Øjnene paa de enfoldige, ja selv forbavse oplyste Folk; man maa undersøge, af hvilken Art et Under maa være og hvilken Troværdighed (Authenti) det maa besidde for ikke alene at blive troet, men for at det kan være strafbart at tvivle derom; man maa sammenligne Beviserne for de sande og falske Undere med hverandre og finde sikre Regler, hvorefter man kan skelne; man maa sluttelig kunne sige, hvorfor Gud — til at stadfæste sit Ord — vælger Midler, som selv i saa høj en Grad behøve Stadfæstelse, som om han gjorde Løjer med Menneskenes Lettroenhed og med Forsæt skyede at bruge sande Midler til at overbevise dem.

Lad os antage, at den guddommelige Majestæt i den Grad nedlader sig for at gøre et Menneske til Organ for

sin hellige Vilje; er der da Mening i, er det retfærdigt at kræve, at hele Menneskeslægten skal adlyde denne Tjeners Røst uden at gøre ham kendelig som hans Tjener? Stemmer det med Billighed, som Erstatning for alle Troværdighedsbeviser, kun at medgive ham nogle enkelte Tegn, som ere skete i nogle faa ubetydelige Personers Paasyn, og hvorom den øvrige Menneskehed kun erfarer noget gennem Fortælling derom? Dersom man holdt alle de Undere for Sandhed, som Folket og de enfoldige paastaa at have set, saa vilde ethvert Trossamfund i Alverdens Lande være det rette; der vilde gives flere Undere end naturlige Begivenheder, og det største af alle Mirakler vilde være der, hvor der imellem forfulgte Sværmere slet ingen Undere gaves. Det er Naturens uforanderlige Orden, som bedst viser den vise Haand, der styrer den; dersom der gaves mange Undtagelser, saa vilde jeg ikke vide mer, hvad jeg skulde tænke om den, og jeg tror alt for godt paa Gud til at kunne tro paa saa mange Mirakler, der ere ham saa lidet værdige.

Kom et Menneske og talte saaledes til os: Dødelige! jeg forkynder eder den Allerhøjestes Vilje; kend af min Røst ham, som sender mig; jeg befaler Solen at ændre sit Løb, Stjernerne at stille sig i en anden Orden, Bjergene at udjævne sig, Bølgerne at rejse sig og Jorden at faa et helt andet Udseende! hvo er da den, der ved disse Vidundere ikke i samme Øjeblik vilde erkende ham som Naturens Herre?[1]) Denne adlyder aldeles ikke Bedragere, deres Mirakler gøres paa Gadehjørner, i Ørkenen, i Kamrene, og der gaar det glat med det lille Antal Tilskuere, som allerede ere disponerede til at tro alt. Hvem vil vove at sige mig, hvormange Øjenvidner der behøves for at gøre en Undergerning troværdig? Dersom eders Mirakler, gjorte for at bevise eders Lære, selv trænge til Bevis, hvad Nytte ere de saa til? det er jo det samme som slet ikke at gøre Undere.

Endnu har vi endelig tilbage den vigtigste Undersøgelse af den Lære, som forkyndes; thi da de, som paastaa, at Gud gør Mirakler hernede, tillige hævde, at Djævlen undertiden efterligne dem, saa ere vi jo, selv med Hensyn til de bedst bevidnede Mirakler, ikke komme et Skridt videre end før, og da Faraos Magere endog i Moses Nærværelse vovede at gøre de samme Tegn, som han gjorde

[1]) »Hvem skulde ikke tro, at den, der udtrykker sig saaledes, kun forlanger Underet for at blive kristen«. Ærkebiskoppen af Paris' Hyrdebrev (XVI). Rousseau bekender sig i sit Svar højt og lydeligt som kristen, vistnok ikke som Præsternes Discipel, men Jesu Kristi Tilhænger. (Dr. Sallwürks Oversætt. af Emile II pag. 136).

efter Guds udtrykkelige Befaling, hvorfor kunde de saa ikke, naar han var borte, med samme Adkomst kræve den samme Troværdighed? Saaledes altsaa: efter at have bevist Lærdommen ved Miraklet, maa man bevise Miraklet ved Lærdommen,[1]) af Frygt for at komme til at tage Djævelens Værk for Guds Gerning. Hvad mener du om dette Cirkelbevis?

Naar denne Lære kommer fra Gud, maa den bære Guddommens hellige Mærke; den maa ikke alene oplyse os om de falske Forestillinger, som Filosofien fylder vor Aand med; men den bør ogsaa give os en Gudsdyrkelse, en Moral og Leveregler, som stemme med de Egenskaber, gennen hvilke alene vi fatte hans Væsen. Lærte den os altsaa kun usmagelige og fornuftstridige Ting, indgød den os kun Afsky for vore Medmennesker og Skræk for os selv, afmalede den os kun en vred, skinsyg, hævngerrig og partisk Gud, som hader Mennesker, en Krigens og Kampens Gud, der altid er rede til at ødelægge og slynge Lynstraalen, altid taler om Kvaler og Straf, ja endog roser sig af at straffe endog de uskyldige, da vilde mit Hjerte aldeles ikke blive draget imod denne frygtelige Gud, og jeg skulde vel vogte mig for at forlade den naturlige Religion for at antage denne, thi du indser vel, at man her er nød til at vælge. Eders Gud er ikke min, vilde jeg sige til hans Tilhængere. Den, som be-

[1]) Dette sker udtrykkelig paa tusend Steder i Skriften og blandt andet i Deuteronomion, Kap. 13, hvor der bliver sagt, at dersom en Profet, der forkynder fremmede Guder, stadfæster sin Forkyndelse ved Undere og hans Forudsigelser opfyldes, da bør man — langt fra at have nogen Tillid til ham — overgive denne Profet til Døden. Naar altsaa Hedningerne dræbte Apostlene, som forkyndte dem en fremmed Gud og beviste deres Sendelse ved Forudsigelser og Undergerninger, saa kan jeg ikke indse, hvad man med Grund har at indvende imod dem, uden at der jo øjeblikkelig kan slynges os de samme Indvendinger i Ansigtet. Men hvad er der da at gøre i et saadant Tilfælde! en eneste Ting: at vende tilbage til en fornuftig Tankegang og lade Miraklerne være, hvad de ere. Bedre havde det været, om man slet ikke havde taget sin Tilflugt til dem. Dette siger den jævne, sunde Sans os, som man kun fordummer ved idelige og ganske vist meget spidsfindige Distinktioner. Spidsfindigheder i Kristendommen! Jesus Kristus har altsaa haft Uret, naar han lover de enfoldige Himmerige; han har altsaa ikke haft Ret til at begynde den skønneste af sine Taler med at prise de fattige i Aanden salige, dersom der behøves saa megen Aand for at forstaa hans Lærdom og for at lære at tro paa ham. Naar I først faar bevist for mig, at jeg bør underkaste mig, saa vil alt gaa som Fod i Hose; men for at bevise mig dette, maa du nedlade dig til min Fatteevne; afpas dine Beviser efter den Evne, som en fattig i Aanden er i Besiddelse af, eller ogsaa erkender jeg dig ikke mere for en sand Discipel af din Herre, og da er det ikke hans Lære, du forkynder mig. *R.*

gynder med at udvælge sig et eneste Folk og banlyse Resten af Menneskeslægten, er ikke Menneskenes fælles Fader; den, som dømmer det største Tal af sine Skabninger til evig Straf, er ikke den milde og gode Gud, som min Fornuft har vist mig.

Med Hensyn til Dogmerne siger min Fornuft mig, at de maa være klare, forstaaelige og indlysende ved deres indre Sandhed. Dersom den naturlige Religion er utilstrækkelig, saa hidrører det fra den Dunkelhed, hvori den lader de store Sandheder staa hen, som den underviser os om: det er altsaa Aabenbaringens Sag at meddele os disse Lærdomme paa en for den menneskelige Aand fattelig Maade, at bringe dem inden for dens Horisont og gøre dem begribelige for at den kan tro dem. Troen stadfæstes og bekræftes gennem Forstaaelsen; den bedste af alle Religioner er ufejlbarlig den klareste: den, som overlæsser den Gudsdyrkelse, han prædikede for mig, med Hemmeligheder og Modsigelser, lærer mig netop derved at blive mistroisk imod den. Den Gud, jeg ærer, er ikke en Mørkets Gud; han har ikke begavet mig med Forstand for at forbyde mig at bruge den; at byde mig at underkaste min Fornuft er at krænke dens Ophav. Sandhedens Tjener tyraniserer aldeles ikke min Fornuft; han oplyser den.

Vi har nu skudt enhver menneskelig Avtoritet til Side, men jeg mægter ikke at indse, hvorledes et Menneske — uden at tage sin Tilflugt til den — kan overbevise et andet Menneske ved at prædike for ham en fornuftstridig Lære. Lad os et Øjsblik tænke os disse to Mennesker disputere med hinanden, og lad os undersøge, hvad de kunne have at sige hinanden paa det for begge Partier almindeligvis noget bedske Sprog.

Den inspirerede.

»Fornuften lærer dig, at det hele er større end enhver af dets Dele; men jeg lærer dig i Guds Navn, at det er Delen, som er større end det hele«.

Tænkeren.

»Og hvem er du, som vover at sige til mig, at Gud modsiger sig selv? og hvem skulde jeg foretrække at tro paa, enten paa ham, som gennem Fornuften belærer mig om de evige Sandheder, eller paa dig, som i hans Navn forkynder mig en Urimelighed?«

Den inspirerede.

»Paa mig; thi min Undervisning er mere positiv, og jeg vil uigendriveligt bevise dig, at det er ham selv, som sender mig«.

Tænkeren.

»Hvorledes? du vil bevise mig, at det er Gud, som sender dig for at vidne imod ham? Og af hvad Slags skulde de Beviser være, for at de kunne overbevise mig om, at det er vissere, at Gud taler til mig gennem din Mund end igennem den Forstand, han har givet mig?«

Den inspirerede.

»Den Forstand, han har givet dig! Stakkels forfængelige Menneske! som om du var den første ugudelige, som for vild ved den af Synden fordærvede Forstand!«

Tænkeren.

»Du Guds Mand! du er vel heller næppe den første Skurk, som udgiver sin Hovmod for Bevis paa sin Sendelse».

Den inspirerede.

»Hvad behager! Filosoferne komme ogsaa med Grovheder!«

Tænkeren.

«Undertiden; naar de hellige give dem Eksemplet«.

Den inspirerede.

»Ja jeg! jeg har Ret til det; jeg taler paa Guds Vegne«.

Tænkeren.

»Det vilde ikke være af Vejen, om du viste din Fuldmagt, førend du gjorde Brug af dine Forrettigheder«.

Den inspirerede.

»Min Fuldmagt er sikker nok; Jord og Himmel ville vidne for mig. Følg bare min Bevisførelse, beder jeg dig«.

Tænkeren.

»Din Bevisførelse! det manglede bare! Naar du lærer mig, at min Fornuft bedrager mig, er det saa ikke at tilbagevise alt det, som den kunde have at sige mig til Forbedel for disse Paastande? Den, som ikke anerkender Fornuften, maa overbevise uden at betjene sig af den. Thi sæt, at du ved fornuftige Slutninger havde faaet mig grundig overbevist, hvorledes skulde jeg da vide, om det ikke var min af Synden fordærvede Fornuft, der lod mig gaa ind paa det, du har at sige mig? Hvilken Grund for øvrigt, hvilket Bevis vil du betjene dig af, der er mere indlysende end den Grundsætning, den skal omstøde? Det er akkurat lige saa troligt, at en vel begrundet Slutning er en Løgn, som at en Del er større end det hele, hvoraf den er en Del«.

De inspirerede.

»Hvilken Forskel! Mine Beviser kan man ikke modsige; de ere af en overnaturlig Slags«.

Tænkeren.

»Overnaturlig! hvad betyder det Ord? Jeg forstaar det ikke«.

Den inspirerede.

»Brud paa Naturens Orden, Spaadommene, Miraklerne, vidunderlige Tegn af enhver Art«.

Tænkeren.

»Vidunderlige Tegn! Mirakler! jeg har aldrig set saadan noget«.

Den inspirerede.

»Andre har set det for dig. Disse Skarer af Vidner ..... Folkenes Vidnesbyrd«.

Tænkeren.

»Er da Folkenes Vidnesbyrd af en overnaturlig Art«.

Den inspirerede.

»Nej; men naar det er enstemmigt, er det uomstødeligt«.

Tænkeren.

»Der gives intet mere uomstødeligt end Fornuftens Grundsætninger, og man kan ikke gøre en Urimelighed troværdig ved Hjælp af Menneskenes Vidnesbyrd. Endnu en Gang: kom frem med dine overnaturlige Beviser; thi dette, at Menneskeslægten slaar noget fast, er ikke et overnaturligt Bevis«.

Den inspirerede.

»O, du forhærdede Hjerte! Naaden taler ikke til dig«.

Tænkeren.

»Det er ikke min Skyld; thi efter hvad du siger, maa man allerede have modtaget Naaden for at forstaa at bede om den. Tal du altsaa til mig i dens Sted«.

Den inspirerede.

»Ak! det er jo det, jeg gør; men du hører mig jo ikke. Hvad siger du imidlertid til Spaadommene?«

Tænkeren.

»For det første siger jeg, at jeg ikke har hørt flere Spaadomme, end jeg har set Mirakler. Jeg siger endvidere, at ingen Spaadom kan have Beviskraft for mig«.

Den inspirerede.

»Du Djævlens Barn! hvorfor indeholde Spaadommene ingen Beviskraft for dig?«

Tænkeren.

»Fordi de, for at gøre dette, behøvede tre Ting, som umuligt kunne træffe samme; jeg maatte nemlig have været Vidne til Spaadommen; jeg maatte have set Opfyldelsen, og det maatte være mig bevist, at den indtraadte

Begivenhed ikke tilfældigt kunde have passet med Spaadommen; thi selv om den var nøjagtigere, klarere og tydeligere end en mathematisk Sætning, saa beviste Opfyldelsen af den, naar den fandt Sted, dog strengt taget intet for ham, der havde forudsagt den, efterdi Klarheden i en saa Lykke og Fromme udtalt Spaadom ikke gør dens Opfyldelse umulig.

»Du ser altsaa hvor dine foregivne overnaturlige Beviser, dine Mirakler og dine Spaaeomme føre hen: til at tro alt dette blindt hen paa andres Ord og til at underordne Guds Avtoritet, som taler til min Fornuft, under Menneskenes Myndighed. Dersom de evige Sandheder, som min Aand fatter, i nogen Maade kunde rokkes, saa vilde der for mig ikke mere gives noget vist og sikkert, og langt fra at være sikker paa, at du talte til mig paa Guds Vegne, vilde jeg ikke en Gang være sikker paa, at han var til«.

Du ser, der er mange Vanskeligheder, mit Barn! og dette er dog ikke alt. Imellem saa mange forskellige Religioner, som forfølge og indbyrdes sætte hinanden i Ban, er kun én den rette, saafremt der da gives en saadan. For at kende denne er det ikke nok at undersøge en af dem; man maa prøve dem alle, og hvilken Sag det end gælder om, saa maa man ikke fordømme uden at have hørt. [1]) Indvendingerne bør sammenholdes med Beviserne; man maa høre, hvad enhver har at indvende imod sine Modstandere og hvad han svarer dem. Jo bedre en Mening synes os bevist, desto nødvendigere er det at efterforske, hvad saa mange Mennesker kan have at anføre som Grund til ikke at anse den for bevist. Man maa være meget indskrænket for at kunne tro, at det er tilstrækkeligt at høre sit eget Partis lærde Mænd, naar man vil sætte sig ind i Modpartiets Grunde. Hvor finder man de Theologer, som sætte en Ære i at være oprigtige? hvor findes de Mennesker, som, saar det gælder om at gendrive Modstandernes Grunde, ikke begynde med at forringe deres Betydning? Enhver tilimrer i sit Parti; men mangen En, der midt imellem sine

1) Plutark fortæller, at Stoikerne, blandt andre løjerlige Paradokser, ogsaa holdt paa, at det — hvor man modsagde hinanden — var unyttigt at høre begge Parter. Thi, sagde de, enten har den første bevist sin Paastand eller ikke bevist den; dersom han har bevist den, er dermed Sagen afgjort, og Modparten maa fordømmes; dersom han ikke har bevist den, har han Uret og maa afvises. Jeg finder, at den Methode, som alle de bruge, der antage en eksklusiv Aabenbaring, i meget synes at ligne Stoikernes. Saasnart En paastaar alene at have Ret, er det nødvendigt, for at vælge imellem saa mange Partier, at høre dem alle; ellers er man uretfærdig. *R.*

egne Partifæller blærer sig med sine Beviser, vilde med de samme Begrundelser gøre en ynkelig Figur mellem Folk af et andet Parti. Vil du skaffe dig den fornødne Underretning gennem Bøger, kvilke Lærdomme maa du da ikke se at opnaa! hvor mange Sprog maa der ikke læres! hvor mange Biblioteker at gennemstøve! hvor uhyre mange Værker at gennempløje! Hvem skal lede mig i mit Valg? Man vil vanskeligt i et Land finde Modpartiets bedste Bøger, end sige da alle Partiers, og selv om man fandt dem, vilde de snart blive gendrevne. Den fraværende har altid Uret, og naar daarlige Grunde kun blive fremførte med den fornødne Overbevisning, saa affejer man let de gode Grunde, naar de kun fremstilles med Foragt. Desuden er ofte intet mere bedragerisk end Bøger, og intet giver mindre tro deres Meninger, som har skrevet dem. Dersom du har villet bedømme den katolske Tro efter *Bossuets* Bog, saa vil du, efter at have levet imellem os, føle dig meget skuffet i dine Forventninger. Du vil da have set, at den Lære, med hvilken man svarer Protestestanterne, aldeles ikke er den, man underviser Folk i, og at Bossuets Bog næppe synes at ligne de Lærdomme, man faar fra Prædikestolen. [1]) Vil man dømme rigtigt om en Religion, kan det ikke nytte at studere den af dens Tilhængeres Bøger; man maa lære den at kende hos dem selv, og dette er en stor Forskel. Enhver har sine Overbevisninger, sine Opfattelser, sine Skikke og sine Fordomme, som udgøre Aanden i hans Tro og som man maa lægge sammen med Troen for at kunne dømme om den.

Hvor mange store Folkeslag gives der ikke, som hverken trykke Bøger eller læse vore? Hvorledes kunne de dømme om vore Meninger? hvorledes kunne vi dømme om deres? Vi spotte dem, de foragte os, og naar vore rejsende fremstille dem som latterlige, saa behøve de kun at rejse iblandt os for at betale os med samme Mønt. Hvor er det Land, i hvilket der ikke findes fornuftige, oprigtige, hæderlige og sandhedskærlige Mennesker, som kun søge efter at erkende Sandheden for at bekende den? Imidlertid ser enhver den i sin Gudsdyrkelse og finder andre Folkeslags Gudsdyrkelser urimelige: altsaa ere disse fremmede Religionsformer ikke saa eventyrlige, som de synes os, eller den Fornuft, som vi finde i vore, bevise intet.

---

[1]) Bossuet (1627—1704) var fransk Biskop, berømt Taler og Forfatter. Her sigtes til hans Værk: »Fremstilling af den katolske Kirkes Lære«. *O. A.*

Vi har tre Hovedreligioner i Europa. Den ene antager kun en eneste Aabenbarelse, den anden to, den tredje tre. Enhver af dem afskyr og forbander de andre, anklager dem for Blindhed, Forstokkelse, Halstarrighed og Løgn. Hvilket upartisk Menneske vil vove at dømme dem imellem, uden først omhyggeligt at have vejet deres Beviser og hørt deres Grunde? Den, som kun antager én Aabenbarelse, er den ældste og synes; at være den paalideligste; den, som antager tre, er den nyeste og synes den mest følgestrenge; den som antager to Aabenbarelser og forkaster den tredje, kan vel være den bedste; men den har rigtignok alle Fordomme imod sig: dens Inkonsekvents er iøjnefaldende.

De hellige Bøger, som høre til disse tre Aabenbaringer, ere skrevne i Tungemaal, som ikke forstaas af de Folkeslag, der bekende sig til dem. Jøderne forstaa ikke længer Hebraisk, de kristne hverken Hebraisk eller Græsk, Tyrker og Perser forstaa aldeles ikke Arabisk, og vor Tids Arabere tale ikke længer Muhameds Tungemaal. Se, er dette ikke en rigtig jævn Maade at undervise Mennesker paa, naar man altid taler til dem i et Sprog, som de ikke forstaa? Man oversætter disse Bøger, siger man. Et udmærket Svar! Hvem indestaar mig for, at Oversættelsen af disse Bøger er tro, ja at det overhovedet er muligt, at den kan være ret? og naar Gud har gjort saa meget, at han i det hele taler til Menneskene, hvorfor skal han da behøve Tolk?

Jeg vil ingen Sinde kunne forstaa, at det, som ethvert Menneske er pligtig at vide, skal være gemt i Bøger, og at den, som hverken har Adgang til disse Bøger eller til alle Folk, som forstaa dem, skal straffes for en uforskyldt Uvidenhed. Altid Bøger! hvilket Vanvid! Fordi Europa er fuld af Bøger, saa anse Europæerne dem for uundværlige uden at tænke paa, at man paa de tre Fjerdedele af Jorden aldrig har set noget til dem. Ere ikke alle Bøgerne skrevne af Mennesker? Hvorledes er det muligt, at Mennesket skulde behøve dem for at kende sine Pligter? og hvilke Midler havde det til at lære dem at kende, førend alle disse Bøger vare skrevne? Enten kan det lære sine Pligter af sig selv, eller ogsaa er det fritaget for at kende dem.

Vore Katholiker gøre stort Væsen af Kirkens Autoritet; men hvad vinde de derved, naar de behøve et lige saa stort Bevisapparat til at bringe denne Autoritet i Stand, som de andre Trossamfund behøve til umiddelbart at fastslaa deres Sære? Kirken afgør, at Kirken har Ret til at afgøre. Er dette ikke en soleklar bevist Autoritet? Gaar du bort her-

fra, saa kan du gerne begynde alle vore Overvejelser forfra.

Kender du mange kristne, som har gjort sig den Umage, omhyggeligt at undersøge, hvad Jøderne anføre imod dem? Dersom en eller anden har set noget deraf, saa har det været i kristnes Bøger. Jo, det er en god Maade at belære sig paa om Modstanderes Grunde! Men hvorledes skulde man bære sig ad? Dersom nogen vovede hos os at offentliggøre Bøger, i hvilke man aabenbart talte Jødedommens Sag, [1]) saa vilde vi straffe baade Forfatteren, Forlæggeren og Boghandleren. [2]) En saadan Justits er meget bekvem og sikker; man vil altid have Ret. Det er jo en rén Plasér at gendrive Folk, som ikke tør vove at lukke Munden op.

De iblandt os, som har Lejlighed til at omgaas Jøderne, ere næppe komne videre. Disse ulykkelige føle sig afhængige af vort Forgodtbefindende! det Tyranneri, man udøver imod dem, gør dem ængstelige; de vide, hvor lidt det koster Kristenkærligheden at være uretfærdig og grusom: hvad skulle de vove at sige uden at udsætte sig for, at vi straks skrige op om Gudsbespottelse? Det er Havesygen, der vækker denne Nidkærhed hos os, og Jøderne ere alt for rige, til ikke at have Uret. De lærdeste og mest oplyste iblandt dem ere altid de mest varsomme. Du kan sagtens omvende en eller anden Stymper, der er betalt for at bagvaske sine Trosfæller; du kan overtale nogle elendige Slyngler, der snakke dig efter Munden for at smigre dig; du triumferer over deres Uvidenhed eller deres Fejghed, medens deres egne lærde smile i Stilhed ad din Taabelighed. Men tror du, at det paa Steder, hvor de følte sig i Sikkerhed, vilde gaa saa let fra Haanden med

---

[1]) I Rousseaus Haandskrift stod: »i hvilke man paastod eller forsøgte at bevise, at Jesus Kristus ikke var Messias«.
(Dr. Sallvürks Anm. til hans Overs. af Emile, II, pag. 143.)

[2]) Blandt de tusend kendte Tilfælde er her et, som ikke behøver nogen Fortolkning. Da de katholske Theologer i det sekstende Aarhundrede havde dømt alle Jødernes Bøger uden Undtagelse til Baal og Brand, paadrog den berømte og lærde Reuchlin, hvem man havde raadført sig med i den Anledning, sig en voldsom Forfølgelse, som nær havde ført til hans Undergang, bare fordi han havde været af den Mening, at man kunde skaane dem af disse Bøger, der ikke indeholdt noget, der stred imod Kristendommen og som behandlede Materier, der ikke havde noget med Religionen at gøre. *R.*

Reuchlin (1455—1522) var en lærd tysk Humanist, døde som Professor i Ingolstadt.
O. A.

at omvende dem? I Sorbonne er det klart som Dagen, at
Spaadommene om Messias pege paa Jesus Kristus. Hos
Rabbinerne i Amsterdam er det lige saa klart, at de ikke
snar det allermindste Forhold til ham. Jeg vil aldrig tro
at have forstaaet Jødernes Grunde til Gavns, førend de
snar en fri Stat, Skoler og Universiteter, hvor de kunne
lsale og forhandle uden at udsætte sig for Forfølgelse. Da
lville vi først faa at vide, hvad de har at sige os.

I Konstantinopel fremlægge Tyrkerne deres Grunde;
omen vi vove ikke at komme frem med vore; dér er det
vor Tur at krybe. Naar Tyrkerne kræve den samme Ær-
ødighed for Muhamed af os, der ikke tro paa ham, som
vi fordre af Jøderne for Jesus Kristus, hvem de heller ikke
tro paa, har saa Tyrkerne Uret, men vi Ret? Efter hvilket
lBillighedshensyn skulle vi løse dette Spørgsmaal?

De to Tredjedele af Menneskeslægten ere hverken
ø øder, Muhamedanere eller kristne, og hvormange Millioner
lMennesker gives der ikke, som hverken har hørt tale om
oMoses, Jesus Kristus eller Muhamed! man nægter det; man
astholder, at vore Missionærer komme overalt. Det er let
agt. Men komme vore Missionærer ogsaa ind i Hjertet
af Afrika, som endnu er ukendt, og hvor ingen Europæer
ndtil nu er trængt ind? Trænge de ind i det inderste
a'artari, for til Hest at følge de omvandrende Horder, hvem
ngen fremmed nogen Sinde har nærmet sig, og som næppe
ende den store Lama, endsige har hørt tale om Paven?
aa de til Amerikas umaadelige Landstrækninger, hvor
lele Nationer ikke en Gang vide, at Folk fra en anden
erdensdel har sat Foden i deres? Komme de til Japan,
vvorfra deres Rænker for stedse har forjaget dem, og hvor
eres Forgængere kun ere kendte af den opvoksende Slægt
om snedige Rænkesmede, der under skinhellig Maske kom
or i Stilhed at bemægtige sig Herredømmet? Gaa de ind
b de asiatiske Fyrsters Haremer for at forkynde Evangeliet
or disse Tusender af stakkels Slaver? Hvad har Kvinderne
b denne Verdensdel forbrudt, siden ingen Missionær kan
ædike Troen for dem? Skulle de alle gaa til Helvede,
rdi man har holdt dem indelukkede?

Selv om det var sandt, at Evangeliet var forkyndt
ver den hele Jord, hvad vilde der være vundet derved?
agen før den første Missionærs Ankomst til et Land var
er sikkerlig død en eller anden, som altsaa ikke har
unnet høre ham. Sig mig nu, hvad vi skulle gøre med
enne ene her. Var der i den hele vide Verden endog
un et eneste Menneske, for hvem man aldrig havde

prædiket Jesus Kristus, saa vilde Indvendingen for denne enes Skyld gælde ligesaa meget, som om det drejede sig om Fjerdeparten af Menneskeslægten.

Naar Evangeliets Tjenere har ladet sig høre af de fjernest boende Folk, hvad har de saa sagt dem, som man fornuftigvis kunde gaa ind paa og som ikke kræver den allernøjagtigste Stadfæstelse? Du forkynder mig en Gud, som for to tusinde Aar siden er født og død i den anden Ende af Verden i en eller anden lille By, og du føjer til, at alle de, som ikke har troet paa denne Hemmelighed, skulle fordømmes. Se, det er dog alt for mærkelige Ting til, at jeg kan tro paa dem i en Haandevending og bare paa et Menneskes Autoritet, som jeg aldeles ikke kender! Hvorfor har din Gud ladet de Begivenheder, som han vilde forpligte mig til at vide Besked om, ske saa langt borte fra mig? Er det en Forbrydelse ikke at have Rede paa det, som sker hos vore Antipoder? Kan jeg gætte, at der paa den anden Halvkugle har levet et hebraisk Folk og været en By, ved Navn Jerusalem? Du kunde lige saa godt forpligte mig til at vide, hvad der sker paa Maanen. Du kommer, siger du, for at lære mig; men hvorfor er du ikke kommet for at belære min Fader? eller hvorfor fordømmer du denne gode, gamle Mand, fordi han aldrig har vidst noget derom? Bør han lide evig Straf for din Ladheds Skyld, han, der var saa god, saa velgørende og som kun søgte Sandheden? Vær nu ærlig og sæt dig saa i mit Sted: Se nu, om jeg, paa dit Vidnesbyrd alene, bør tro alle disse utrolige Ting og om jeg kan bringe saa mange Uretfærdigheder i Overensstemmelse med den retfærdige Gud, som du forkynder mig. Lad mig dog drage hen og se det fjerne Land, hvor saa mange i dette Land uhørte Vidundere ere skete, for at jeg kan erfare, hvorfor dette Jerusalems Beboere har behandlet Gud som en Røver. De har aldrig erkendt ham for Gud, siger du. Hvad skal jeg da gøre, som aldrig har hørt tale om ham førend af dig? Du føjer til, at de ere blevne straffede, adspredte, undertrykte, gjorte til Trælle, og at ingen af dem mere nærmer sig hin Stad. De har sikkerlig ærlig fortjent alt dette; men nu Beboerne den Dag i Dag, hvad sige de om deres Forgængeres Drab af Guddommen? De fornægte ham; de erkende heller ikke Gud for Gud . . . . Saa kunde man jo lige saa godt have ladet de andres Børn forblive der med Fred.

Hvorledes! i selve den By, hvor Gud er død, har hverken de fordums eller de nuværende Indbyggere erkendt

snam, og du vil indda, at jeg skal erkende ham, jeg som er
oodt to tusend Aar efter og to tusende Mil derfra! Kan
ullu da ikke indse, at førend jeg kan tro paa den Bog, som
ullu kalder hellig og hvoraf jeg intet forstaar, saa maa jeg
snave at vide af andre end af dig, naar og af hvem den
er forfattet, hvorledes den er bleven bevaret gennem Tiderne,
vivorledes den er kommet dig i Hænde og hvilke Grunde
oFolkene i hint Land har at fremføre til at forkaste den,
ulkønt de jo, lige saa godt som du, kender alt, hvad du for-
lsæller mig? Du forstaar nok, at jeg nødvendigvis maa
jøejse i Europa, i Asien og i Palæstina for at undersøge alt
lselv: jeg maatte jo være gal, om jeg hørte paa dig, førend
gæg havde gjort alt dette.

Ikke alene synes mig denne Tale fornuftig; men jeg
snaastaar, at ethvert fornuftigt Menneske i et saadant Til-
lsælde maa tale saaledes og give den Missionær en god Dag,
ncom, førend hans Beviser ere stadfæstede, vil haste med
it undervise og døbe ham. Men jeg paastaar nu, at der
ikke gives nogen Aabenbaring, imod hvilken man ikke
nunde gøre de samme og endnu vægtigere Indvendinger
bmod imod Kristendommen. Deraf følger, at dersom der gives
nn Religion, som er den eneste ægte, og som ethvert Men-
sæeske under Fordømmelsesstraf er forpligtet til at følge,
snaa er det nødvendigt at tilbringe hele sit Liv med at
nsudere dem alle, uddybe dem, sammenligne dem og
nøennemrejse de Lande, hvor de ere indførte. Ingen er
ifritaget for denne Menneskets første Pligt og ingen har
tet til at stole paa andres Dom. Haandværkeren, som
vver af sit Arbejde, Landmanden, som ikke kan læse, den
narte og frygtsomme unge Pige, den syge, som næppe kan
snaa fra sin Seng, ja alle uden Undtagelse skulle studere,
ewerveje, forhandle, rejse og gennemstrejfe den hele Verden:
ter vil ikke længer gives noget stadigt og fastboende Folk;
nøen hele Jord vil kun være befolket af Pilgrimme, som
bnder store Bekostninger og store Anstrengelser vandre
nn for selv at stadfæste, sammenligne og undersøge de
snrskellige Gudsdyrkelser, som man bruger der. Da Farvel
ssaandværk, Kunst, Videnskab og alle borgerlige Beskæfti-
slelser: der kan da kun gives et eneste Studium paa Jorden,
nnemlig Religionens. Selv den, som har kunnet glæde sig
bed det stærkeste Helbred, som har anvendt sin Tid paa
ebedste Maade, brugt sin Fornuft til Gavns og levet længst,
Il vanskeligt i sin Alderdom vide, hvad han har at holde
g til, og det vil endda være meget, om han før sin Død
ærer, i hvilken Gudsdyrkelse han skulde have levet.

Vil du gøre denne Methode læmpeligere ved at indrømme Menneskenes Autoritet den allermindste Indflydelse, saa har du i samme Øjeblik indrømmet den alt, og dersom Sønnen af en kristen gør vel i, uden grundig og upartisk Undersøgelse, at antage sin Faders Religion, hvorfor skulde saa Sønnen af en Tyrk handle ilde, naar han ligeledes følger sin Faders Religion? Jeg opfordrer alle de intolorante til herpaa at give et Svar, som kan tilfredsstille et fornuftigt Menneske.

Komne slemt i Knibe ved disse Grunde, er der nogle, som hellere gøre Gud uretfærdig og lade ham straffe de uskyldige for Faderens Brøde, end give Slip paa deres barbariske Dogme. Andre trække sig ud af Klemmen ved at være saa velvillige at sende en Engel til at undervise dem, som i en Uvidenhedstilstand, de ikke selv ere Skyld i, har levet moralsk godt. En ypperlig Opfindelse, denne Engel! Ikke tilfredse med at underkaste os deres Kunstgreb, sætte de endog Gud i den pinlige Nødvendighed at betjene sig af dem.

Du ser, min Søn! til hvilken Urimelighed Hovmodet og Intolerancen føre, naar enhver udelukkende vil holde fast paa sin Mening og tro alene at have Ret lige over for den øvrige Del af Menneskeheden. Jeg tager den Fredens Gud, som jeg ærer og som jeg forkynder dig om, til Vidne paa, at mine Undersøgelser har været oprigtige; men da jeg saa, at de vare og altid vilde blive frugtesløse, og at jeg styrtede mig ud i et Ocean, hvor der ikke var Land at øjne, saa opgav jeg det hele og nøjedes med den Tro, jeg kunde opbygge paa min første Erkendelse. Jeg har aldrig kunnet tro, at Gud under Trusel af Helvedes Pine har befalet mig at være lærd. Jeg har derfor lukket alle Bøger i. Der gives en eneste Bog, som er aaben for alles Øjne, og det er Naturens. Det er af denne mægtige og herlige Bog, jeg lærer at tjene og tilbede dens Ophav. Ingen, der undlader at læse i den, kan undskyldes, fordi den taler til ethvert Menneske et Sprog, der er fatteligt for enhver Aand. Selv om jeg var født paa en øde Ø, selv om jeg aldrig havde set andre Mennesker end mig selv, selv om jeg aldrig havde lært, hvad der i gamle Dage er sket i en Afkrog af Verden, saa vilde jeg dog — naar jeg øver min Fornuft, dyrker den og til Gavns uddanner de naturlige Evner, jeg har faaet af Gud — af mig selv lære ham at kende, elske ham, elske hans Værker, ville det gode, som han vil, og, for at behage ham, opfylde alle mine Pligter paa Jorden. Hvad mere kan al Menneskenes Viden lære mig?

Hvad nu Aabenbaringen angaar, saa vilde jeg maaske, dersom jeg var en lærd Tænker eller bedre undervist, føle dens Sandhed og Nytte for dem, som har den Lykke at erkende den; men ligesom jeg ser, at der er Beviser, som tale for den, og som jeg ikke kan modsige, saa ser jeg ogsaa Indvendinger imod den, som jeg ikke magter at afkræfte. Der gives saa mange stærke Grunde for og imod, at jeg, da jeg ikke véd, hvad jeg skal bestemme mig til, hverken antager eller forkaster den; jeg nægter kun den almindelige Forpligtelse til at erkende den, fordi denne forregivne Forpligtelse er uforenelig med Guds Retfærdighed, og fordi Gud ved denne Forpligtelse, saa langt fra at ophæve Hindringerne for Frelsen, snarere vilde have mangfoldiggjordt dem og gjort dem uovervindelige for største Delen af Menneskeslægten. Paa dette nær forholder jeg mig i denne Sag i en ærbødig Tvivl. Jeg bilder mig ikke ind at være ufejlbar: andre Mennesker har kunnet afgøre det, som synes mig uafgørligt; jeg tænker for mig og ikke for dem; jeg dadler dem ikke, heller ikke efterligner jeg dem; deres Dømmekraft kan være bedre end min; men det er ikke min Skyld, naar jeg ikke har deres Dømmekraft.

Jeg tilstaar dig ogsaa, at Skriftens Majestæt sætter mig i Forundring, at Evangeliets Hellighed taler til mit Hjerte. Se paa Filosofernes Bøger med al deres Pragt: hvor de ere ubetydelige ved Siden af denne Bog! Kan en Bog, der paa èn Gang er saa ophøjet og saa enfoldig, være Menneskers Værk? Kan han, hvis Historie den fortæller, være kun et Menneske? Er dette en Sværmers eller ærgerrigt Sekterers Tone? Hvilken Mildhed, hvilken Renhed i hans Sæder! hvilken rørende Ynde i hans Lære! hvilken Højhed i hans Leveregler! hvilken dyb Visdom i hans Taler! hvilken Raadsnarhed, hvilken Frihed, hvilken rammende Sikkerhed i hans Svar! hvilket Herredømme over sine Lidenskaber! Hvor er det Menneske, hvor er den Vismand, der véd at handle, lide og dø uden Svaghed og uden Pral? Naar Plato maler sit Ideal af en retfærdig, [1]) bedækket med al Forbrydelsens Haan og værdig alle Dyders Belønning, saa maler han Træk for Træk Jesus Kristus: Ligheden er saa slaaende, at alle Kirkefædrene har følt den og at det ikke er muligt at tage fejl af den. Hvilke Fordomme, hvilken Blindhed skal der ikke til, for at vove at sammenligne Sophroniskus Søn med Marias Søn? Hvilken Afstand imellem dem! Sokrates, der dør uden Smerte og uden Skændsel,

[1]) Om Staten, Dial. I. *R.*

holder sig let i Rollen lige til Enden, og dersom denne lette Død ikke havde forherliget hans Liv, vilde man have tvivlet om, hvorvidt Sokrates med al hans Aandfuldhed var andet end en Sofist. Han opfandt Sædelæren, siger man; andre har, før ham, udøvet den i Livet: han udtalte kun, hvad de havde udført; han omsatte kun deres Eksempler i Lærdomme. Aristides havde været retfærdig, førend Sokrates havde udviklet, hvad Retfærdighed var; Leonidas var død for sit Land, førend Sokrates havde gjort det til en Pligt at elske Fædrelandet; Sparta var afholdende, førend Sokrates havde prist Afholdenheden; førend han havde defineret Dydens Begreb, havde Grækenland været rigt paa dydige Mennesker. Men hos hvem i hans Folk har Jesus hentet den ophøjede og rene Moral, som han alene lærer og har givet Eksemplet paa? [1]) Midt iblandt den mest rasende Fanatisme aabenbarer den højeste Visdom sig, og Enfolden i den heltemodige Dyd kaster Glans over det mest foragtelige af alle Folkeslag. Sokrates' Død, idet han roligt filosoferer med sine Venner, er den mildeste, man kunde ønske sig; Jesu Død — da han udaander under Kvaler, haanet, spottet og forbandet af et helt Folk — er den mest rædselsfulde, man kunde grue for. Da Sokrates tager Giftbægeret, velsigner han den Haand, der rækker ham det under Taarer; Jesus — midt under en skrækkelig Dødsstraf — beder for sine ophidsede Bødler. Ja, dersom Sokrates' Liv og Død er som det sømmer sig en Vismands, saa er Jesus Liv og Død en Guds. Skulle vi sige, at den evangeliske Historie er opfunden for Morskabs Skyld? Min Ven! saaledes digter man ikke, og Sokrates' Levnetsløb, hvorom ingen tvivler, er daarligere bevidnet end Jesu Kristi. I Grunden er dette kun at flytte Vanskeligheden uden at ophæve den; det vilde være ubegribeligt, at flere Mennesker saa samstemmende skulde have opdigtet denne Bog, end det er, at én eneste har leveret Stoffet til den. Jødiske Forfattere vilde aldrig have truffet hverken denne Tone eller denne Sædelære, og Evangeliet bærer i sig Sandhedens Kendemærker, saa store, saa slaaende, saa fuldkommen ueftergørlige, at Digteren deraf maatte vække endnu større Forbavselse end Helten. Med alt dette er det samme Evangelium saa fuld af utrolige Ting, af Ting, som stride imod Fornuften, og som det er umuligt for noget fornuftigt Menneske at begribe eller antage. Hvad skal man nu gøre midt imellem alle

[1]) Se i Bjergprædiken den Sammenstilling han selv gør mellem Moses og sin Sædelære. (Matth. 5, 21 Vers og følg.) *R.*

ifHisse Modsigelser? Altid at være tilbageholdende og forsigtig, immit Barn! i Tavshed at vise Ærbødighed for det, man vnverken har Forstand til at forkaste eller forstaa, og at bydmyge sig for det høje Væsen, der alene kender Sandheden.

Ved denne ufrivillige Scepticisme bliver jeg staaende, gog jeg lider ikke under den, fordi den slet ikke har noget tat gøre med de væsentlige Punkter i Livet og fordi jeg er dnikker i min Sag med Hensyn til Grundsætningerne for Ille mine Pligter. Jeg tjener Gud i mit Hjertes Oprigtigoned. Jeg søger kun at vide, hvad der er af Vigtighed for imig med Hensyn til min Opførsel i Livet. Hvad Dogmerne mangaa, som hverken har Indflydelse paa vore Handlinger Iller vor Moral, men som mange Mennesker plage sig med, saaa vil jeg sige, at dem gør jeg mig ingen Besvær med. Jeg tbetragter alle Enkeltreligionerne som ligesaa mange Frelsesrooranstaltninger, der i hvert Land i den offentlige Gudsvlyrkelse foreskrive en vis ensartet Maade at ære Gud paa, gog som alle kunne være betingede af Klimaet, Regeringsroormen, Folkeaanden eller andre lokale Aarsager, som efter biTid og Sted giver den ene af dem Fortrinet for den anden. go eg tror, at de ere gode allesammen, naar man i dem tjener nGud paa en sømmelig Maade. Den væsentlige Gudsdyrkelse ir Hjertets Gudsdyrkelse. Denne Dyrkelse forkaster Gud dikke, under hvilken Form man end frembærer ham den, saaar den kun er oprigtig. Da jeg i den Religion, som jeg dgekender, er kaldet til Kirkens Tjeneste, saa opfylder jeg oned al mulig Nøjagtighed de Forpligtelser, som ere mig roreskrevne, og min Samvittighed vilde bebrejde mig, dercom jeg med Forsæt var forsømmelig paa noget Punkt. nOu véd, at jeg — efter at det længe har været mig forudt — paa Hr. de Mellaredes Forbøn har faaet Tilladelse l atter at fungere som Præst, for at jeg kan have noget t leve af. Fordum holdt jeg Messe med den Tankeløshed, com man i Længden kommer i Vane med selv ved de vllvorligste Ting, naar man gentager dem altfor ofte; efter t jeg er kommet til Hvile i mine ny Grundsætninger, remsiger jeg dem med den dybeste Ærefrygt: jeg føler gmig gennemtrængt af det højeste Væsens Majestæt, af dets ærværelse og af den menneskelige Aands Afmagt, der nnun fatter saa lidt af, hvad der angaar dens Skaber. Ved t komme i Hu, at jeg, under en foreskreven Form, fremræærer Folkets Bønner, iagttager jeg med Omhu alle Kirkens ikikke; jeg læser med Opmærksomhed; jeg beflitter mig saaa ikke at udelade noget, hverken det mindste Ord eller neen mindste Ceremoni: naar jeg nærmer mig Konsecrationens

Øjeblik, samler jeg mit Sind for at kunne foretage denne med al den Andagt, som Kirken og Sakramentets Højhed kræver: jeg bestræber mig for i Ydmyghed at bøje min Fornuft lige over for den højeste Aandsmagt: jeg siger til mig selv: Hvem er du, at du skulde udmaale Almagten? Jeg fremsiger Sakramentordene med Ærefrygt, og til deres Virkning hengiver jeg mig med al den Tro, jeg ejer. Hvorledes det saa end forholder sig med dette ufattelige Mysterium, saa frygter jeg ikke for, at jeg paa Dommens Dag skal blive straffet for nogen Synde at have vanhelliget det i mit Hjerte.

Hædret med det hellige Embede — skønt paa det nederste Trin — vil jeg aldrig hverken gøre eller søge noget, som gør mig uværdig til at opfylde dets ærværdige Pligter. Jeg vil altid prædike Dyden for Menneskene; jeg vil altid opmuntre dem til at gøre det gode, og saavidt jeg kan, vil jeg give dem et godt Eksempel. Det kommer ikke an paa mig at gøre dem Religionen kær eller at stadfæste dem i Troen paa Dogmer, som ere sande og nyttige, og som ethvert Menneske er forpligtet til at tro; men Gud forbyde, at jeg nogen Synde skulde prædike Intolerancens gruelige Dogme for dem, at jeg nogen Synde skulde lære dem at afsky deres Næste, lære dem at sige til andre Mennesker: I ere fordømte, og til at sige: Uden for Kirken gives ingen Frelse. [1]) Dersom jeg var paa en mere fremskudt Plads, kunde denne Tilbageholdenhed volde mig Bryderier; men jeg er altfor lille til at have noget videre at frygte, og jeg kan næppe komme længere ned, end jeg er. Men hvad der saa end skal komme, saa vil jeg dog ikke bespotte den guddommelige Retfærdighed og ikke lyve imod Helligaanden.

Jeg har længe higet efter den Ære at blive Sognepræst; jeg higer endnu derefter; men jeg har ikke længer noget Haab derom. Min gode Ven! jeg finder ikke, at der gives noget skønnere end det at være Sognepræst. En god Præst er det godes Tjener. En Præst behøver aldrig at

[1]) Pligten til at følge og elske sit Lands Religion udstrækker sig ikke til de Dogmer, der stride imod, hvad der er moralsk godt, som f. Eks. Intolerancens Dogme. Det er dette rædselsfulde Dogme, som bevæbner Menneskene imod hverandre og gør dem alle til Menneskeslægtens Fjender. At skelne imellem den borgerlige og den theologiske Tolerance er barnagtigt og intetsigende. Disse to Tolerancer ere uadskillige, og man kan ikke vedkende sig den ene uden ogsaa at vedkende sig den anden. Selv Englene vilde ikke leve i Fred med Menneskene, naar de skulde betragte dem som Guds Fjender.
R.

gøre ondt; kan han ikke altid selv være velgørende, saa er han dog altid paa sin Plads, naar han beder andre derom, og ofte lykkes det, naar han forstaar at gøre sig agtet. Ak, dersom jeg nogen Sinde i vore Bjerge kunde faa et fattigt Præstekald med gode Mennesker at betjene, saa vilde jeg være lykkelig; thi det kommer mig for, at jeg kunde gøre mine Sognebørn lykkelige. Jeg vilde ikke gøre dem rige, men dele deres Fattigdom med dem; jeg vilde fri dem for den Skændsel og Ringeagt, som er langt sværere at bære end Fattigdommen. Jeg vilde lære dem at elske Enighed og Broderskab, som ofte jager Elendigheden paa Døren og altid hjælper til at bære den. Naar de saa, at jeg i ingen Henseende vilde have det bedre end de, og at jeg dog levede tilfreds, saa vilde de lære at finde sig i deres Skæbne og at leve tilfreds som jeg. I min Undervisning vilde jeg mindre følge Kirkens Aand end Aanden i Evangeliet, hvor Læren er jævn og Moralen skøn, og hvor man lægger mere Vægt paa det religiøse Liv og mange Kærlighedsgerninger. Førend jeg underviste dem om, hvad der burde gøres, vilde jeg anstrenge mig for altid selv at gøre det, for at de tydeligt kunde se, at jeg mente, hvad jeg sagde dem. Havde jeg Protestanter i mit Nabolag eller i mit Sogn, vilde jeg i alt, hvad der hører til Kristenkærlighed, ingen Forskel gøre mellem dem og virkelige Sognebørn; jeg vilde lære dem at elske hverandre indbyrdes, at betragte hverandre som Brødre, at have Ærbødighed for alle Religioner og at leve fredeligt hver med sin. At opfordre nogen til at forlade den Religion, hvori han er født, er — mener jeg — at opfordre ham til at gøre ondt, og følgelig gør man selv ondt dermed. Lad os, i Haab om større Indsigt, holde os til den offentlige Orden; lad os i ethvert Land have Agtelse for Lovene og ikke forstyrre den Gudsdyrkelse, de foreskrive: lad os ikke føre Borgerne ind i Ulydighed; thi vi vide jo slet ikke med Sikkerhed, om det er et Gode for dem at opgive deres egne religiøse Meninger for andres, og vi vide det med fuld Sikkerhed, at det er et Onde at være ulydig imod Lovene.

Jeg har nu, min unge Ven! med min Mund bekendt den Tro, som Gud læser i mit Hjerte: du er den første, for hvem jeg har gjort dette, og du bliver maaske den eneste, som nogen Sinde har faaet den at høre. Saalænge der hersker en antagelig Tro hos Menneskene, er det ikke unødvendigt at forvirre de fredelige Sjæle eller bringe Uro ind i de enfoldiges Tro ved at føre dem ind i Vanskeligheder, som de ikke kunne løse og som kun forurolige dem

uden at oplyse dem. Men naar en Gang det hele er ramlet sammen, saa bør man bevare Stammen paa Bekostning af Grenene. Ophidsede, usikre Samvittigheder, der næsten ere døvede og i den Tilstand, hvori jeg fandt din, bør styrkes og vækkes, og for at rejse dem paa de evige Sandheders Grund, er det nødvendigt, at man fuldstændig bortriver de vaklende Piller, hvortil de endnu mene at støtte eig.

Du er i den kritiske Alder, hvor Aanden aabner sig for Visheden, hvor Hjertet modtager sin Form og sit Særpræg, og hvor man bestemmer sig for hele Livet, det være sig enten til det gode eller til det onde. Senere er Stoffet hærdet og nye Indtryk afsætte sig ikke mere. Unge Mand! modtag, i din endnu for Indtryk aabne Sjæl, Sandhedens Stempel. Dersom jeg havde været sikrere i mig selv, saa vilde jeg overfor dig anslaaet en mere dogmatisk og afgørende Tone; men jeg er Menneske, uvidende og udsat for Vildfarelse; hvad kunde jeg gøre? Jeg har aabnet dig mit Hjerte uden Forbehold; det, jeg holder for sikkert, har jeg meddelt dig som sikkert; min Tvivl har jeg givet dig som Tvivl og mine Meninger som *mine* Meninger; jeg har sagt dig mine Grunde baade for min Tvivl og min Tro. Nu er det din Sag at dømme; du har taget dig Tid; denne Forsigtighed er fornuftig og giver mig en god Mening om dig. Begynd med at gøre dig det til en Samvittighedssag at ville oplyses. Vær oprigtig imod dig selv. Tilegn dig af mine Meninger, hvad du er bleven overdevist om, og forkast Resten. Du er endnu ikke saa fordærvet af Lasten, at du udsætter dig for at vælge galt. Jeg vilde have foreslaaet dig, at vi skulde tale om det med hinanden; men saasnart man kommer til at disputere, bliver man varm; Forfængeligheden og Paastaaeligheden stikker Hovedet frem, og Oprigtigheden gaar sin Vej. Min Ven! disputer aldrig, for man oplyser hverken sig selv eller andre under Disputer. Jeg har, for mit Vedkommende, først efter mange Aars Overvejelse taget mit Stade: nu bliver jeg dér; min Samvittighed er rolig og mit Hjerte har Fred. Vilde jeg begynde Prøvelse af mine Meninger, saa kunde jeg ikke gaa til den med en mere Kærlighed til Sandheden end den Gang, og min Aand, der allerede er mindre spænstig, vilde ikke være saa godt i Stand til at erkende den. Jeg vil forblive, som jeg er af Frygt for, at Smagen for Contemplation skal blive til en Lidenskab for det ørkesløse og gøre mig lunken i Udøvelsen af mine Pligter, og af Frygt for at falde tilbage i min forrige Tvivlesyge uden at finde Kraft til at komme ud af den igen. Mere end Halvdelen

af mit Liv er forbi: jeg har ikke mere end den højst for-
mødne Tid til at gøre Resten af mit Liv nyttig og til at
udslette mine Fejltrin ved mine Dyder. Dersom jeg be-
finder mig i en Vildfarelse, er det imod min Vilje. Han,
som læser i Dybet af mit Hjerte, véd godt, at jeg ikke
holder af at lade mig forblinde. Da det er mig umuligt
ved min egen Indsigt at bevare mig derfor, har jeg kun
ét eneste Middel til at undgaa det, nemlig det at leve et
godt Liv, og naar Gud endog af Stenene kan opvække
Abraham Børn, saa har ethvert Menneske Ret til at haabe
paa at blive oplyst, naar det gør sig værdigt dertil.

Dersom mine Overvejelser fører dig til at tænke som
jeg, og dersom mine Meninger bliver dine, saa at vi faar
fælles Trosbekendelse, saa vil jeg give dig dette Raad:
Udsæt ikke mere dit Liv for Elendighedens og Fortvivlel-
sens Fristelser, henslæb det ikke mere under den Skændsel
at leve af fremmedes Naade, og hold op med at spise
Almissens foragtelige Brød. Vend tilbage til dit Fædreland,
antag atter dine Fædres Religion, følg den i dit Hjertes
Oprigtighed og forlad den aldrig mere: den er meget
enfoldig og rén; jeg tror, at den af alle de Religioner, der
findes paa Jorden, er den, hvis Moral er renest og som
Fornuften lettest finder sig til Rette med. Med Hensyn
til Rejseomkostningerne skal du ingen Bekymringer gøre
dig: dem vil man sørge for. Frygt heller ikke for den
falske Undseelse, man kan føle ved en ydmygende Hjem-
komst; man behøver at skamme sig over at gøre Fejl,
men ikke over at genoprette dem. Du er endnu i den Alder,
hvor alt kan tilgives, men hvor man ikke ustraffet kan
blive ved at synde. Naar du vil lytte til din Samvittighed,
vil tusende intet betydende Hindringer forsvinde for dens
Stemme. Du vil føle, at i den Uvished, hvorunder vi leve,
er det en uundskyldelig Anmasselse at bekende sig til en
anden Religion end den, man er født og opdraget i. Der-
som man farer vild, berøver man sig en stor Undskyldning
for den højeste Dommers Domstol. Skulde han ikke snarere
tilgive os Vildfarelsen i den Religion, vi fra vor Fødsel
tilhører, end den Vildfarelse, vi selv vove at vælge?

Min Søn! bevar din Sjæl saaledes, at den altid kan
ønske, at der maa være en Gud til, og du vil da aldrig
tvivle derom. Hvilket Parti du iøvrigt maatte slutte dig
til, saa husk paa, at Religionens virkelige Pligter ere
uafhængige af menneskelige Indretninger; at i ethvert
Land og i ethvert Trossamfund er dette, at elske Gud over
alt og sin Næste som sig selv, Lovens Hovedsum; at der

ikke gives nogen Religion, som fritager for Moralens Pligter; at der ud over disse ikke gives nogen væsentlige Pligter; at den indre Gudsdyrkelse er den første af disse Pligter, og at der uden Tro ikke eksisterer nogen sand Dyd.

Fly dem, der under Paaskud af at forklare Naturen, udsaa trøstesløse Lærdomme i Menneskenes Hjerter, og hvis tilsyneladende Skepticisme er hundrede Gange mere sikker og mere dogmatisk end den afgørende Tone, hvori deres Modstandere tale. Under det hovmodige Foregivende, at de alene ere oplyste, sande og oprigtige, underkaste de os tyrannisk under deres haarfine Afgørelser og paanøde os, i Stedet for Naturens sande Grundsætninger, deres ufattelige Systemer, som de har opbygget i deres Indbildninger. Idet de for øvrigt omvælte, ødelægge og nedtrampe alt det, som Menneskene har Ærbødighed for, berøve de de bedrøvede den sidste Trøst, de mægtige og rige den eneste Tømme paa deres Lidenskaber; de oprykke med Rode i Hjertedybet Samvittighedsnagene over Forbrydelsen, røve Dyden sit Haab, og endda prale de af at være Menneskeslægtens Velgørere. Aldrig, sige de, kan Sandheden være skadelig for Menneskene. Jeg tror ligesom de, og dette er, efter min Mening et stort Bevis paa, at det, de lære, ikke er Sandheden. [1])

[1]) De to Partier angribe gensidig hinanden med saa mange Spidsfindigheder (Sofismer), at det vilde være et umaadeligt og voveligt Foretagende at indlade sig paa at opregne dem alle; det er allere meget at notere nogle af dem, eftersom de tilbyde sig. En af de Sofismer, som Filosofpartiet er mest dreven i, er at stille et Folk, som man altid tænker sig at bestaa af lutter gode Filosofer, i Modsætning til et Folk af elendige kristne: som om det var lettere at samle et Folk af sande Filosofer end et Folk af sande kristne! Jeg véd ikke, om man imellem de enkelte af hver Slags lettere finder det ene end det andet; men jeg véd med Vished, at saasnart der er Tale om Folkene, saa maa man nødvendigvis forudsætte, at der gives dem, som misbruge Filosofien uden Religion, ligesom vore misbruge Religionen uden Tænkning, og dette synes mig i høj Grad at forandre Sagen.

Bayle [fransk Skribent, 1647—1706] har meget rigtig bevist, at Fanatismen er fordærveligere end Gudsfornægtelsen, og dette er ogsaa uimodsigeligt; men hvad han vel har vogtet sig for at sige, endskønt det dog ikke er mindre sandt, er, at Fanatismen, ihvorvel den er blodtørstig og grusom, dog er en stor og mægtig Lidenskab, som højner Menneskehjertet, som lader det foragte Døden, giver det en vidunderlig Spændkraft og som kun behøver en bedre Vejledning, for at der deraf kan fremspire den højeste Dyd: medens derimod Irreligiøsiteten — og i Almindelighed den ræsonnerende og filosofiske Aand — hænger ved Livet, blødagtiggør og fornedrer Sjælen, samler alle Lidenskaber om Egeninteressens Smaalighed og det menneskelige »*Jegs*« Usselhed og saaledes umærkeligt undergaver den solide Grund-

Gode unge Mand! vær oprigtig og sand uden Hovmod; forstaa at være uvidende; du vil da ingen bedrage, hverken

vold for hele Samfundet; thi det, som Særinteresserne ere fælles om, er noget saa ubetydeligt, at det aldrig kan opveje det, de strides om.

Naar Gudsfornægtelsen ikke udgyder Menneskenes Blod, saa har dette mindre sin Grund i Kærlighed til Freden end i Ligegyldigheden for det gode: hvordan det i det hele gaar i Verden bryder den foregivne Vismand sig kun lidt om, naar han blot kan faa Lov til at være i Ro i sit Studerekammer. Hans Grundsætninger slaa ikke Mennesker ihjel, men de forhindre, at der fødes Mennesker, idet de fordærve de gode Sæder, som bidrage til deres Formerelse, og idet de gøre Menneskene fremmede for hverandre og indtørre alle deres Sjælsrørelser til en lønlig Egoisme, der er ligesaa dødbringende for Folkeformerelsen som for Dyden. Den filosofiske Ligegladhed (Indifferentisme) synes mig at ligne Statens Ro under Despotismen; det er Dødens Ro: den er mere ødelæggende end selve Krigen.

Endskønt altsaa Fanatismen er mere dødbringende i sin umiddelbare Virkning end det, man nu om Stunder kalder den filosofiske Aand, saa er den det i langt mindre Grad i sine Følger. Det er desuden en let Sag at udkramme skønne Grundsætninger i i Bøgerne; men det gælder om at vide, om disse hænge sammen med Læren og med Nødvendighed fremgaa af denne. Endelig staar der endnu tilbage at erfare, om Filosofien, naar den — efter at være kommen til Ære og Værdighed — kunde pleje sin Magelighed, kunde holde Forfængeligheden, Egennytten, Ærgerrigheden og alle Menneskenes smaa Lidenskaber ordentligt i Tømme, og om den var i Stand til at virkeliggøre denne velsignede Humanitet, som den priser i høje Toner med Pennen i Haanden.

Ved Hjælp af Grundsætninger kan Filosofien ikke udrette meget godt, som Religionen ikke kunde gøre endnu bedre, og Religionen har gjort meget godt, som Filosofien ikke vilde kunne gøre.

I Livet er det en anden Sag; men ogsaa her maa man se nærmere til. Der gives intet Menneske, som i et og alt følger sin Religion, naar han i det hele har nogen; dette er sandt. De fleste Mennesker har kun meget lidt af Religion, og de følge aldeles ikke den Smule, de har; dette er ogsaa sandt. Men endelig gives der nogle, som har Religion og i det mindste delvis følge den. Det er ogsaa uomsvisteligt, at religiøse Bevæggrunde ofte hindre dem fra at gøre ondt, holde dem paa Dydens Vej og føre dem til at udføre rosværdige Handlinger, som slet ikke vilde være udøvede uden disse Bevæggrunde.

Naar en Munk nægter at have modtaget betroet Gods, hvad andet beviser det, end at en Nar har troet ham? Dersom Pascal [1]) havde gjort dette, saa vilde det have været et Bevis for, at Pascal var en Hykler — og intet videre. Men en Munk! . . . . Er det da netop de Folk, som gøre sig et Levebrød af Religionen, der har Religionen? Alle de Forbrydelser, som ere begaaede af Præsteskabet — som af andre — bevise aldeles ikke, at Religionen er unyttig, men at kun meget faa Mennesker har Religion.

Vor Tids Regeringer staa uimodsigeligt i Gæld til Kristendommen for Befæstelsen af deres Myndighed saavel som for de færre

[1]) *Pascal* (1623—1662), fransk Taler, angreb navnlig Jesuiterne voldsomt for deres Uredelighed under Religionens Maske. *O. A.*

dig selv eller andre. Dersom dine uddannede Naturgaver sætter dig i Stand til at tale til Mennesker, saa tal ud af

---

Omvæltninger; den har gjort dem selv mindre blodtørstige; dette beviser Erfaringen, naar man sammenligner dem med det gamle Regimente. Den dybere Forstaaelse af Religionen har fjernet Fanatismen og givet de kristelige Sæder mere Mildhed. Denne Forandring er ikke Bøgernes Værk; thi overalt hvor de har glimret, er Menneskelighed derfor ikke bleven agtet højere: Athenienserne, Ægypternes, Romerkejsernes og Kinesernes Grusomheder levere Beviset. Hvormange Barmhjertighedsgerninger ere ikke Evangeliets Værk! Hvormange Gange nøder ikke Skriftemaalet hos Katholikerne dem, der har gjort Uret, til at give Erstatning eller til at oprette den tilføjede Skade. Naar hos os Nadvertiderne nærme sig, hvormange Forsoninger og milde Gaver bevirke de ikke! Hvor kunde ikke Jubelaaret hos Hebræerne sætte en Stopper for Voldsmændenes Havesyge! Hvor megen Elendighed forebyggede det ikke! Det lovbefalede Broderskab gjorde hele Folket til ét; man saa ikke en Tigger hos dem. Man sér ikke en Gang nogen hos Tyrkerne, hvor der er saa utallige milde Stiftelser; efter deres religiøse Grundsætninger vise de Gæstevenskab endog imod Fjender af deres Gudsdyrkelse.

»Muhamedanerne sige«, i Følge *Chardin* [se nærv. Over. p. 144], at efter den Prøve, som følger efter den almindelige Opstandelse, skulle alle Legemerne gaa over Broen *Poul-Serrho*, som er bygget over den evige Ild. Denne Bro, fortælle de, kan man kalde den tredje og sidste Prøve og den sande endelige Dom, fordi det er dér, Skilsmissen finder Sted mellem de gode og onde . . . . . o. s. v.«

»Perserne,« fortsætter Chardin,« ere meget optagne af denne Bro, og naar En lider en Uret, som han ingen Sinde paa nogen Vis kan faa Oprejsning for, saa er det hans sidste Trøst at sige: »*Nu vel: ved den levende Gud! du skal betale mig dobbelt paa den yderste Dag; du skal ikke komme over Poul-Serrho, førend du har givet fuld Erstatning; jeg hænger mig fast ved Sømmen af dine Klæder, jeg kaster mig for dine Fødder.*« — Jeg har set meget fremragende Folk og af alle Stænder, som — af Frygt for, at man skulde tilraabe dem et saadant *holdt!* naar de gik over den frygtede Bro — har bedet dem om Tilgivelse, som beklagede sig over dem; dette er hændt mig selv de hundrede Gange. Fornemme Folk, som ved deres Paatrængenhed havde faaet mig til at indlade mig paa Foretagender, som jeg ikke vilde have med at gøre, kom til mig, naar der var gaaet saa lang Tid, at de mente, min Ærgrelse var gaaet over, og sagde: »*Jeg beder dig, halal becon antchisra!* det vil sige, *fri mig fra eller retfærdiggør mig i denne Sag.* Andre har endog givet mig Foræringer og gjort mig Tjenester, for at jeg skulde tilgive dem og dertil erklære, at jeg tilgav dem af et oprigtigt Hjerte: Grunden hertil kan jo ikke være nogen anden end den Tro, at man ikke kan komme over Helvedesbroen, medmindre man har erstattet dem, man har forurettet, til sidste Hvid. (VII Bind, 12°, pag. 50.)

Kan man nu tro andet, end at Forestillingen om denne Bro, som gør saa mangen Uret god igen, ogsaa undertiden kan forebygge Uretfærdighed? Dersom man berøvede Perserne denne Forestilling ved at overbevise dem om, at der hverken gaves nogen *Poul-Serrho* eller nogen anden lignende Bro, hvor de undertrykte efter Døden

ibdin Samvittighed uden at bryde dig om, enten de tilklappe
ibdig Bifald eller ej. Misbrug af Viden skaber Vantro.
ıHEnhver Lærd foragter den almindelige Mening; enhver vil
sdhave en for sin egen Mund. Den opblæste Filosofi fører
litil Fritænkeri. Sky begge Yderligheder. Bliv fast paa
sŏSandhedens Vej, eller den, som i dit Hjertes Enfoldighed
vsynes dig at være det, og lad dig ikke føre bort fra den,
vnverken af Forfængelighed eller Svaghed. Bekend med
irfrit Mod Gud for Filosoferne, vov at prædike Menneske-
gnighed for de intolerante! Du vil maaske være ganske ene
sŏaa dit Parti, men du vil i dig selv have et Vidnesbyrd,
ıosom gør, at du kan undvære Menneskenes. Lad dem elske
gillig eller hade dig, lad dem læse dine Skrifter eller ringe-
gagte dem, hvad gør det? Sig det, som er sandt og gør,
vnvad der er godt; det, som det gælder om for Mennesket,
ter at opfylde sine Pligter paa Jorden, og ved at glemme
gnig selv arbejder man for sig selv. Mit Barn! Egennytten
ıoører os bag Lyset; kun den retfærdiges Haab skuffer ikke!

Jeg har medtaget disse Optegnelser, ikke som en
əRettesnor for den Vej, man bør følge i Religionssager,
ənen som et Eksempel paa, hvorledes man kan anstille
əBetragtninger med sin Elev uden at komme bort fra den
əMethode, som jeg har bestræbt mig for at indføre. Saa-
ıænge man ikke bøjer sig, hverken for Menneskenes
ıAutoritet eller Fordommene i det Land, hvor man er født,
ıan man ved den Undervisning, Naturen giver os,
əllene ved Fornuftens Hjælp ikke komme videre end til den
ıaturlige Religion, og det er ogsaa ved den, jeg bliver
ssaaende for Emils Vedkommende. Skal han have en anden,
ıar jeg i denne Sag ingen Ret til at være hans Fører; her
ır det hans egen Sag at vælge.

Vi arbejde i Samklang med Naturen, og medens den

---

fik Hævn over Tyrannerne, er det saa ikke indlysende, at dette vilde gøre dem trygge, og fri dem for enhver Bekymring for at forsone disse ulykkelige? — Det er altsaa falskt, at denne Lærdom ikke vilde være skadelig; følgelig kunde den ikke være sand.

Min gode Filosof! dine Morallærdomme ere meget skønne, men vær saa venlig at vise mig, hvorledes de skulle komme til at virke i Livet. Hold dog et Øjeblik op med at snakke hen i Vejr og Vind, og sig mig kort og godt, hvad du sætter i Stedet for *Poul-Serrho*.

R.

former det fysiske Menneske, søge vi at danne det moralske Menneske; men vore Fremskridt holde ikke Trit. Legemet er allerede kraftigt og stærkt, medens Sjælen endnu er holdningsløs og svag, og hvormeget den menneskelige Kunst end mægter at gøre, saa udvikle de legemlige Anlæg sig altid forud for Fornuften. Hidtil har alle vore Bestræbelser gaaet ud paa at holde igen paa de første og fremskynde den anden, for at Mennesket altid, saa meget som muligt, kunde være en Enhed. Under Udviklingen af Natursiden har vi spillet den opvaagnende Sanselighed et Puds; vi har reguleret den ved at pleje Fornuften. Den aandelige Verden har afdæmpet Indtrykkene fra Sanseverdenen. Ved at trænge frem indtil Tingenes sidste Grund har vi unddraget ham fra Sansernes Herredømme; det var en meget ligefrem Sag, fra Studiet af Naturen at stige op til Undersøgelsen om dens Ophav.

Naar vi ere komne dertil, hvormegen ny Indflydelse har vi ikke der faaet paa vor Elev! hvilke ny Midler har vi nu ikke til at tale ham til Hjertet! Da er det jo først, at han finder virkelig Interesse i at være god, i at gøre det gode langt fra Menneskenes Øjne og uden at være tvunget af Lovene, i at være retfærdig for Gud og sig selv, i at opfylde sin Pligt, selv om det skal koste Livet, og i at elske Dyden, ikke alene af Kærlighed til Ordenen, som altid maa vige for Selvkærligheden, men af Kærlighed til Skaberen, hvilken Kærlighed bliver til ét med Kærligheden til ham selv, for at han en Gang kan nyde den varige Lykke, som en god Samvittighed, Ro og Beskuelsen af det højeste Væsen skaffe ham i det andet Liv, naar han har brugt det nærværende Liv godt. Udenfor denne Livsanskuelse ser jeg ikke andet end Uretfærdighed, Hykleri og Løgn imellem Menneskene: Egennytten, som i Kapløbet nødvendigvis river alt til sig, lærer enhver at pynte Lasten med Dydens Maske. »Alle andre Mennesker har kun at arbejde for mit Vel paa Bekostning af deres eget; alt skal dreje sig om mig: lad — om det skal være — hele Menneskeslægten gaa under i Lidelse og Elendighed for at skaane mig for et Øjebliks Smerte eller Hungerfølelse:« saaledes ræsonnerer enhver Vantro i Løn for sig selv. Ja, jeg vil paastaa det alle mine Dage, at enhver, der siger i sit Hjerte: der er ingen Gud, men dog udtaler sig paa anden Maade, er enten en Løgner eller sindssyg.

Min Læser! jeg føler godt, at hvad jeg saa end gør, vil du og jeg aldrig komme til at se paa min Emil med de samme Øjne. Du forestiller dig ham altid lig eders egne

unge Mennesker, altid tankeløs, fremfusende, letsindig, sHagrende fra Fest til Fest, fra Fornøjelse til Fornøjelse buden nogen Sinde at kunne hellige sig til nogen Opgave. Du vil briste i Latter ved at høre, at jeg af et varmblodigt, vivligt, fyrigt, stormende ungt Menneske i den mest brusende evevealder vil danne en beskuende, tænkende ung Mand, n ægte Theolog. Du vil sige: Denne Drømmer bliver bldrig færdig med at jage efter sine Hjernespind; vil han arise os en Elev af hans Slags, saa ikke bare danner han, enen han skaber ham ud af sin egen Hjerne, og skønt han oror altid at følge Naturen, saa er han dog hvert Øjeblik angt borte fra den. Naar jeg sammenligner min Elev med bders, saa har jeg ogsaa Besvær med at finde noget, de unne have tilfælles. Da deres Opdragelse har været saa corskellig, vil det jo næsten være et Mirakel, om de ligne inanden i noget som helst. Da han har levet sin Barnoom i hele den Frihed, som disse tiltage sig i deres Ungdom, saa begynder han i sin Ungdom at underordne sig den egelbundethed, som man tvang disse ind under som Børn: enne Regelbundethed er dem til Plage, de afskyer den g betragter den kun som et langvarigt Tyranni fra deres ældres Side; de tro derfor, at det at forlade Barndommen kun bestaar i at ryste ethvert Aag af deres Skuldre; [1]) saa olde de sig skadesløse for den langvarige Tvang, hvorunder man har holdt dem, ganske som en Fange, der, beriet for Lænkerne, udstrækker, bøjer og bevæger sine emmer paa alle Leder.

Emil derimod, sætter en Ære i at blive Mand og at underkaste sig den sig udviklende Fornufts Aag; hans allerede udvoksede Legeme behøver ikke mere de samme evevægelser som i Barndommen og begynder af sig selv at olde til Ro, medens hans halvt udviklede Aand nu for ellvor søger at tage Flugt. Saaledes bliver Fornuftsalderen r den ene kun en Tid til rigtig at tumle sig tøjleløst, medens den for den anden bliver Tænkningens Alder.

Vil du nu vide hvem af dem, der er nærmest i Overasstemmelse med Naturens Orden, enten de eller han, saa g Mærke til Forskellen mellem dem, som ere komne mere eller mindre bort fra den: iagttag en Gang de unge Folk aa Landet og se, om de ere lige saa ustyrlige som eders.

1) Der er ingen, der ser paa Barndommen med saa stor Ringeagt som de, der lige har forladt den, ligesom der ikke er noget Land, hvor man med større Ængstelighed vaager over Rangforordningen, end der, hvor Forskellen kun er lille og hvor enhver derfor gaar i en evindelig Frygt for at blive forvekslet med en lavere stillet. *R.*

»*Saalænge de ere Børn,*« siger Hr. le. Beau, »*vil man altid se de vilde i Virksomhed og uophørligt optagne af forskellige Lege, som holder Legemet i Bevægelse; men de har næppe naaet Ynglingealderen, før de blive rolige og tankefulde; fra nu af ville de kun befatte sig med alvorlige Lege eller saadanne, hvor det gælder om at have Lykken med sig.*« [1]) Da Emil er opdraget i den samme Frihed som de unge Bønderkarle og de unge vilde, saa maa der ogsaa ske Forandring med ham; han maa, ligesom de, falde til Ro, som han vokser til. Den eneste Forskel er, at han ikke alene for at lege eller for at skaffe sig Føde har været i Virksomhed, men at han under sine Arbejder og Lege har lært at tænke. Da han altsaa ad denne Vej har naaet dette Maal, saa er han netop helt skikket til at betræde denne Bane, jeg nu fører ham ind paa: de Ting, jeg lader ham betragte og tænke over, vække hans Videbegærlighed, fordi de i sig selv ere skønne, ere ny for ham og fordi han er i Stand til at begribe dem. Men nu eders unge Mennesker, hvem I har trættet og overmættet ved eders saft- og kraftløse Undervisninger, eders lange Moraltaler og evindelige Katekismuspræk, hvor er det muligt andet, end at de maa sky som Pesten enhver Aandsanstrengelse, som man har gjort dem saa inderlig kede af ved alle de besværlige Forskrifter, man uophørlig har dynget paa dem, og ved Betragtningerne over deres Væsens Ophav, som man har gjort til en Fjende af deres Glæde! For alt dette har de kun faaet Afsky, Afsmag og Lede! Tvangen har afskrækket dem: hvad skulde bevæge dem til fremdeles at give sig af med den Slags Sager, nu da de begynde at raade over sig selv? Der skal noget nyt til for at behage dem; de har ikke mere Brug for noget af det, man har sagt dem som Børn. Det forholder sig paa samme Maade med min Elev; da han er bleven voksen, taler jeg til ham som til en voksen, og det er lutter nye Ting, jeg taler om; netop fordi de kede de andre, maa de falde i hans Smag.

Se, saaledes lader jeg ham vinde dobbelt Tid, idet jeg til Fordel for Fornuften forhaler Naturens Fremskridt. Men har jeg i Virkeligheden forhalet dette Fremskridt? Nej, jeg har kun hindret Indbildningskraften i at fremskynde det; ved Hjælp af anden Slags Undervisning har jeg dannet en Modvægt mod de for tidlige Lærdomme, som det unge Menneske modtager andet Steds fra. Naar jeg, saalænge

[1]) Parlamentsadvokat Hr. *C. L. Beaus* Oplevelser. Bind II, pag. 70. *R.*

ovvore Samfundsindretningers rivende Strøm fører ham med
iesig, ved andre Ordninger drager ham i en modsat
ØRetning, saa er dette ikke at føre ham bort fra hans rette
ÍÞPlads; det er netop at holde ham der. Endelig kommer
ÞNaturens Tid, og den maa komme. Da Mennesket maa dø,
mmaa det ogsaa forny sig, for at Slægten kan vedblive og
VVerdensordenen bevares. Naar du af de Tegn, hvorom jeg
ølfør har talt, [1]) forudføler det kritiske Øjeblik, saa maa du
(øjeblikkelig opgive den Tone, hvori du hidtil har talt til
sniam. Han er endnu din Lærling, men ikke mere et Barn,
ɔosom skal opdrages. Han er din Ven, han er en Mand;
ɔebehandl ham fra nu af som en saadan.

Hvad! skal jeg frasige mig min Myndighed, naar den er
imnig mest nødvendig? Skal jeg overlade det unge Menneske
lil sig selv netop i det Øjeblik, da han daarligst forstaar
ɹat staa paa egne Ben og er udsat for de største Forvildel-
ɹɔɐer? Skal jeg give Afkald paa mine Rettigheder, naar det
ɹer af den største Vigtighed for ham, at jeg bruger dem?
iOine Rettigheder! Hvem siger, at du skal give Afkald
ɐoaa dem? det er først nu, at de begynde for ham. Hidtil
ɐnaandhævede du ingen af dem uden ved Tvang eller List;
ɹAutoriteten og Pligtens Lov vare ukendte for ham; det var
ɔonødvendigt at tvinge eller narre ham for at faa ham til at
ɔyyde dig. Men se nu, hvormange ny Baand, du har slynget
mom hans Hjerte. Fornuften, Venskabet, Taknemmeligheden;
,ɐa, de tusende Arter af Følelser tale til ham i en Tone,
ɪoom han ikke kan misforstaa. Lasten har endnu ikke gjort
ɪsaam døv for dens Røst. Han er endnu tilgængelig for
ɪsiaturlige Lidenskaber. Den første af dem alle, Selvkærlig-
ɔɔɹeden, [2]) giver ham i dine Hænder og endmere endnu den
ɡsaglige Omgang. Dersom et Øjebliks Heftighed river ham
ɐos fra dig, saa vil Angeren øjeblikkelig føre ham tilbage
lil dig; den Følelse, som knytter ham til dig, er den eneste
ɪsarige; alle de øvrige gaa igennem hans Sjæl og udviske
ɹɔekselvis hverandre. Lad ham ikke fordærves; han vil
ɪɛs være altfor lærvillig; han begynder ikke paa at blive op-
ɐɪørsk, førend han allerede er ødelagt.

Jeg indrømmer villigt, at han ikke ret længe vil bryde
ɡg om at høre paa dig, dersom du, for bestemt at imøde-
ɐsaa den vaagnende Attraa, paa taabelig Maade vil behandle
ɹɐen ny Trang, som han føler hos sig, som en Forbrydelse;
ɪɔɹen saasnart du forlader min Methode, saa vil jeg ikke

([1]) Se Side 276. [2]) Se Side 278.

svare for noget. Husk altid paa, at du er Naturens Tjener, og du vil da aldrig blive dens Fjende.

Men til hvilken Side skal man gaa? Man tænker, at der her kun er at vælge ét af to, enten at begunstige hans Tilbøjeligheder eller bekæmpe dem, enten at være hans Tyran eller hans velvillige Hjælper; men begge Dele har saa farlige Følger, at man ikke længe og nøje nok kan overveje Valget.

Den første Udvej, som tilbyder sig til at løse denne Vanskelighed, er snarest muligt at faa ham gift; dette er uimodsigeligt det sikreste og mest naturlige Middel. Jeg tvivler dog om, at det er det bedste eller det nyttigste. Jeg skal senere give mine Grunde; jeg indrømmer imidlertid, at man bør lade de unge indtræde i Ægteskabet i den giftefærdige Alder; men denne Alder kommer for dem før Tiden; det er os, som fremskynder den: man maa trække den ud indtil Modenheden kommer.

Dersom man kun behøvede at lytte til Tilbøjelighederne og følge deres Bud, saa vilde det snart være gjort; men der er saa megen Modsigelse imellem Naturens Rettigheder og vore Samfundslove, at man, for at forlige dem, uophørligt maa bøje af og bruge Kunstgreb; der hører megen Kunst til, for at vare sig imod, at Samfundsmennesket ikke helt og holdent bliver et Kunstprodukt.

Efter de ovenfor fremstillede Grunde mener jeg, at man, ved de af mig angivne og andre lignende Midler, har det i sin Magt i det mindste til tyve Aars Alderen at bevare Uvidenheden om denne Attraa og Sansernes Kyskhed. Dette er saa sandt, at man hos Germanerne ansaa en ung Mand for vanæret, naar han mistede sin Kyskhed førend denne Aldersgrænse var naaet, og Forfatterne [1]) paastaa med Rette, at dette Folks kraftige Legemsbygning og mange Børn skyldes deres Afholdenhed i Ungdomstiden.

Man kan endog forlænge denne Periode betydeligt, og for ikke mange Aarhundreder siden var det endog i Frankrig den almindeligste Ting af Verden. Blandt andre kendte Eksempler kan anføres, at Montaignes Fader, en ligesaa samvittighedsfuld og sandhedskærlig som kraftig og sund Mand, edelig har forsikret at have bevaret sin Kyskhed, indtil han i en Alder af tre og tredive Aar giftede

---

[1]) I sin »den galliske Krig« (VI Bog, Kap. 21) fortæller Cæsar om Germanerne, »at de, som længe bevarede deres Kyskhed, nøde stor Anseelse, og at dette tillige øgede deres Vækst og gav dem større Kraft og Styrke.« *O. A.*

gisig, efter i lang Tid at have gjort Tjeneste i Krigene i
tItalien, og man kan i Sønnens Skrifter læse om, hvilken
KKraft og Livlighed Faderen bevarede endog ud over sit
rtresindstyvende Aar. Den modsatte Anskuelse hviler
lisikkerlig mere paa vore Sæder og Fordomme end paa
KKendskab til Slægten i det hele.

Vor Ungdoms Eksempel kan jeg altsaa forbigaa; det
ebeviser intet for den, der ikke er opdraget som den. I
EBetragtning af, at Naturen i denne Henseende ikke har
nnoget bestemt Tidspunkt, som man ikke skulde kunne frem-
kskynde eller forhale, saa tror jeg, uden at støde an mod
ÆNaturens Love, at kunne forudsætte, at Emil ved min Om-
soorg indtil nu har bevaret sin Uskyldighed; men jeg ser
gogsaa. at denne lykkelige Periode er i Færd med at løbe
bud. Omgiven af stadig voksende Farer, vil han, hvad jeg
sasaa end gør, slippe mig af Hænderne. Ved den første
eJLejlighed — og denne vil ikke tøve med at indfinde sig,
—— vil han følge Sansernes blinde Instinkt; man kan vædde
utusende mod én paa, at han vil ligge under. Jeg har tænkt alt-
soor meget over Menneskenes Sæder til ikke at kunne se, hvilken
smægtig Indflydelse dette første Øjeblik vil have paa hele
smans Liv. Dersom jeg lader, som om jeg intet ser, saa
livvil han drage sig min Svaghed til Nytte; tror han at be-
rtdrage mig, saa vil han foragte mig, og jeg er medskyldig
I i hans Undergang. Dersom jeg forsøger at faa ham til at
evende om, saa vil det være for silde; han vil ikke høre
scpaa mig mere; jeg bliver besværlig, forhadt, utaalelig; han
livil jo før jo hellere se at frigøre sig for mig. Jeg har
tltaltsaa kun èn fornuftig Udvej tilbage; jeg maa gøre ham
lselv ansvarlig for hans Handlinger, for i det mindste at be-
tsvare ham imod at blive overrumplet af Vildfarelsen, og
smaa aabent vise ham de Farer, som omgive ham. Hidtil
smar jeg holdt ham tilbage ved Hjælp af hans Uvidenhed;
nnu gælder det om at holde ham i Tømme ved hans egen
nndsigt.

Disse ny Lærdomme ere af stor Vigtighed, og det er
rderfor paa sin Plads at se lidt tilbage. Nu er det Øjeblik
sokommet, da jeg, saa at sige, bør aflægge Regnskab for
tsnam: vise ham, hvorledes hans saavel som min Tid er
vnnvendt, oplyse ham om, hvad han er og hvad jeg er,
svhvad jeg har udrettet og hvad han har foretaget sig, hvad
ii skylde hinanden, alle hans moralske Forhold, alle de
soTorpligtelser, han har indgaaet, og alle dem, man har
ssoaataget sig overfor ham, hvor langt han er kommet i
bUdviklingen af sine Evner, hvilken Vej han endnu har at

tilbagelægge, hvilke Vanskeligheder han dér vil møde og hvilke Midler der gives til at løse disse Vanskeligheder, hvad jeg endnu kan hjælpe ham med og hvor han for Fremtiden maa hjælpe sig selv; endelig det kritiske Punkt, han befinder sig paa, de ny Farer, som omgive ham og alle de gode Grunde, som maa gøre ham det til Pligt at vaage omhyggeligt over sig selv, førend han giver efter for den vaagnende Attraa.

Tænk paa, at for at lede et voksent Menneske, maa du gøre det modsatte af alt det, du har gjort for at lede et Barn. Betænk dig ikke paa at undervise ham om de farlige Hemmeligheder, som du saa længe og med saa megen Omhu har skjult for ham. Da det nu er nødvendigt, at han lærer dem at kende, saa er det af Vigtighed, at han faar denne Lærdom, og da han fra nu af er nødt til at bekæmpe den, saa maa han, for ikke at udsættes for Overrumpling, kende sin Fjende.

De unge Mennesker, som man finder oplyste om disse Ting, uden at man véd, hvorledes de har faaet denne Oplysning, har aldrig opnaaet den ustraffet. Denne samvittighedsløse Maade at meddele dem disse Ting paa kan ikke have noget ærbart Formaal; derfor besmitter den i det mindste deres Indbildningskraft, som hører derpaa, og vækker Tilbøjeligheder hos dem til de Laster, som de ere nedsunkne i, der komme med disse Oplysninger. Dette er endda ikke alt; Tjenestetyendet indsniger sig paa denne Maade hos et Barn, vinder dets Fortrolighed, fremstiller dets Hovmester som en kedsommelig, gnaven Fyr, og et yndet Emne for deres hemmelige Samtaler er at tale ondt om ham. Naar Eleven er bragt dertil, saa kan Læreren gerne pakke sammen; han kan ingen Gavn gøre mere.

Men hvorfor vælger Barnet sig sin egen Fortrolige? Dette har altid sin Grund i deres Tyranni, som vejlede det. Hvorfor skulde det skjule sig for dem, dersom det ikke var nødt til at skjule sig? Hvorfor skulde det beklage sig over dem, dersom det ikke havde Grund til det? de ere helt naturligt dets første Fortrolige; af den Iver, hvormed det skynde sig med at fortælle dem, hvad det tænker, sér man, at det kun tror at have tænkt halvt, naar det ikke har faaet sagt det til dem. Regn kun med, at dersom Barnet fra din Side hverken frygter for Straffeprædikener eller Irettesættelser, saa vil det altid sige dig alt, og naar man er aldeles vis paa, at det ikke vil fortie noget for dig, saa vil man heller ikke vove at betro det noget, som det ikke maa sige til dig.

Det som gør, at jeg saa sikkert tør stole paa min Methode, er, at jeg — ved at forfølge dens Virkninger saa nøjagtigt som muligt — i min Elevs Liv aldrig bliver en Situation vår, som ikke efterlader et fornøjeligt Billede i mig. Selv i det Øjeblik, hvor Lidenskaberne i hans Natur vrive ham hen, og hvor han — oprørsk imod den Haand, om holder ham tilbage — spræller og begynder at smutte fra mig, ja, selv i det Øjeblik genfinder jeg i hans Ophidselse og Sindsbevægelse endnu hans oprindelige Enfold; hans Hjerte — lige saa rent som hans Legeme — har ikke mere Forstand paa Forstillelse end paa Lasten; hverken har Bebrejdelser eller Haan gjort ham fejg; heller ikke har Slavisk Frygt lært ham at forstille sig: han besidder Uskyldighedens hele Tankeløshed: han er aabenhjertig uden Bekymring og véd endnu ikke, hvad det skulde være godt for at narre andre. Der gaar ikke en Bevægelse gennem hans Sjæl, som hans Mund og Øjne ikke sige mig, og de Følelser, der opkomme hos ham, kender jeg ofte førend han selv.

Saalænge han saaledes frit lukker sin Sjæl op for mig og med Glæde siger mig, hvad han føler, har jeg intet at være bange for; men dersom han bliver mere ængstelig og mere tilbageholdende; dersom jeg i hans Samtaler sporer en allerførste undseelige Forlegenhed, saa er allerede Instinktet ved at udvikle sig, og der er nu ikke et Øjeblik at spilde; dersom jeg ikke skynder mig med at oplyse ham, vil han snart blive belært uden mig og imod min Vilje.

Mere end én Læser vil — selv naar han har gjort mine Ideer til sine — maaske mene, at det her kun drejer sig om en Samtale paa Lykke og Fromme, og at saa dermed alt er gjort. Ak nej! det er ikke saaledes, at Menneskehjertet styres! hvad man siger, betyder ingenting, dersom man ikke har forberedt Øjeblikket. Førend man saar, maa man bearbejde Jorden: Dydens Udsæd har ikke det ved at komme op; der skal lange Forberedelser til for at faa den til at fæste Rod. En af de Ting, som gør vore Børnedikener mest unyttige, er den, at man holder dem alle ens for alle og enhver uden Skønsomhed og uden Valg. Hvor kan man dog tænke, at den samme Tale kan passe for saa mange Tilhørere, der ere saa forskelligt anlagte, saa forskellige af Aand, Sind, Alder, Køn, Stand og Meninger? der gives maaske ikke to, for hvem det, man har sagt til dem alle, kan være passende, og vore Sjælsstemninger ere saa omskiftelige, at der i ethvert Menneskes Liv maaske ikke gives to Øjeblikke, hvor den samme Tale gør det samme Indtryk. Døm saa, om det

er Tiden til at høre paa Visdommens vægtige Lærdomme, naar de opflammende Sanser beherske Forstanden og voldtage Viljen. Tal derfor ikke Fornuft til de unge Mennesker — ikke en Gang i den fornuftige Alder — uden du først har sat dem i Stand til at forstaa den. De fleste spildte Samtaler skyldes langt mere Lærerens Fejl end Disciplenes. Pedanten og Opdrageren sige omtrent de samme Ting; men den første siger dem ved enhver Lejlighed; den anden kommer kun frem med dem, naar han er sikker paa deres Virkning.

Ligesom en Søvngænger, vandrende hid og did, sovende kan gaa sikkert ved Bredden af en Afgrund, hvori han vilde styrte ned, dersom han pludselig vækkedes, saaledes undgaar min Emil i Uvidenhedens Søvn de Farer, som han slet ikke bliver vàr; vækker jeg ham paa én Gang, er han fortabt. Lad os fjerne ham fra Afgrunden, og derpaa ville vi vække ham for at vise ham den fra det fjerne.

Læsning, Ensomhed, Lediggang, et blødagtigt og stillesiddende Liv, Omgang med Kvinder og unge Piger, det er de farefulde Stier, som det i hans Alder gælder om at sky og som uophørligt ville føre ham hen til Randen af Afgrunden. Ved Hjælp af andre tiltrækkende Ting er det, at jeg spiller hans Sanser et Puds; ved at give alle hans Tanker og al hans Higen en anden Retning er det, at jeg fører dem bort fra den, som de var i Færd med at tage; det er ved at øve hans Legeme i strængt Arbejde, at jeg standser Indbildningskraftens altfor raske Virksomhed, som vilde rive ham med sig. Naar Armene ere i travl Virksomhed, hviler Indbildningskraften sig; naar Legemet er dygtig træt, ophidses Hjertet ikke. Det hurtigste og letteste Sikkerhedsmiddel er at fjerne ham fra den Fare, som Stedet frembyder. Jeg fører ham straks udenfor Byerne, langt bort fra de Genstande, som kunne friste ham. Men dette er ikke nok; i hvilken Ørken, paa hvilket menneskетomt Sted vil han undfly de Billeder, som forfølge ham? Det hjælper ikke noget at fjerne ham fra de farlige Genstande, dersom jeg ikke tillige fjerner Erindringerne om dem, dersom det ikke lykkes mig at rive ham løs fra alt, ja endog fra sig selv; ellers kunde jeg lige saa godt ladet ham blive, hvor han var.

Emil forstaar et Haandværk; men det er ikke til dette, vi har taget vor Tilflugt; han elsker og forstaar Agerdyrkningen, men denne er heller ikke nok; de Beskæftigelser, som han kender, bliver ham til Vane, og ved at hengive sig til dem er det, som om han intet tog sig for; han

tænker paa helt andre Ting Hovedet og Armene arbejde; ver for sig. Han trænger til en hel anden Beskæftigelse, som interesserer ham ved sin Nyhed, som holder ham i Aande, som behager ham, fængsler ham og giver ham Bevægelse, en Beskæftigelse, som han kan faa Lidenskab for og helt gaa op i. Den eneste, som synes mig at forene alle disse Betingelser, er Jagten. Dersom Jagt nogen Sinde er en uskyldig Fornøjelse, dersom den nogen Sinde passer sig for Mennesket, saa er det netop nu, man bør gøre Brug af den. Emil har alt det, som behøves for at kunne bringe det til noget her; han er kraftig, behændig, udholdende og utrætselig. Han vil ufejlbarlig faa Smag for denne Idræt; han vil gaa op i den med hele sin Alders Fyrighed, og han vil, i det mindste for en Tid, blive de farlige Tilbøjeligheder kvit, som Blødagtigheden afføder. Jagten hærder Hjertet saa vel som Legemet; den vænner til Blod og Grusomhed. Man har gjort Diana til en Fjende af Kærligheden, og denne Allegori er meget træffende: Kærlighedens Smægten hører sammen med den milde Ro; voldsomme Legemsbevægelser kvæle de ømme Følelser. I Skovene og paa Markerne kommer den forelskede og Jægeren i saa forskellige Stemninger, at de samme Genstande fremtrylle ganske forskellige Billeder for deres Sjæle. De skyggefulde Skove og Lundene, den førstes søde Tilflugtssteder, ere for den anden kun Tykninger, Græsgange og Skjulesteder for Vildtet; hvor den ene kun hører Nattergale og Fuglekvidder, forestiller den anden sig Jægerhornenes Klang og Hundeglam; den ene drømmer om Dryader og Nymfer, den anden om Klappere, Hundekobler og Heste. Foretag en Gang en Vandring ude paa Landet med disse to Slags Mennesker, og du vil af Forskellen paa deres Tale snart forstaa, at Jorden for dem ikke har det samme Udseende, og at deres Forestillingskres er lige saa forskellig som Valget af deres Fornøjelser.

Jeg forstaar vel, hvorledes disse forskellige Tilbøjeligheder lade sig forene og hvorledes man endog kan faa Tid til det altsammen. Men Ungdommens Lidenskaber lade sig ikke saaledes sønderlemme: giv den unge en eneste Beskæftigelse, som han elsker, og han vil snart have glemt alt øvrigt. Forskellen i Tilbøjeligheder kommer af Forskellen i Kundskaber, og de første Fornøjelser, som man lærer at kende, ere i lang Tid de eneste, man søger. Jeg ønsker ikke, at Emil skal tilbringe hele sin Ungdomstid med at dræbe Dyr, og jeg kan end ikke i et og alt billige denne vilde Tilbøjelighed; det er mig nok, at den i tilstrækkelig

Grad tjener til at forhale en farlig Lidenskab, saa at jeg kan blive hørt af ham med koldt Blod, naar jeg taler om den, og at den giver mig Tid til at udmale denne, uden at han ægges derved.

Der gives Tidsrum i Menneskelivet, som ere saa ejendommelige, at de aldrig glemmes. Et saadant er det Tidsafsnit, hvor Emil modtager den Vejledning, hvorom jeg taler; det maa faa Betydning for hele hans Liv. Lad os da stræbe efter at indgrave det saa dybt i hans Hukommelse, at det aldrig udslettes. En af vor Alders Vildfarelser er den, at vi alt for meget tage vor Tilflugt til rene Fornuftslutninger, som om Menneskene vare lutter Aand. Ved at forsømme Billedsproget, som taler til Indbildningskraften, har man mistet det mest energiske Sprog. Det Indtryk, som Ordet gør, er altid svagt, og man taler bedre til Hjertet gennem Øjnene end igennem Ørene. Naar Fornuften og dens Ræsonnementer skulle gøre det hele, saa har vi reduceret vore Forskrifter til Ord; der bliver ingen Plads for Handlingerne. Fornuften alene er aldeles ikke virksom; den holder undertiden tilbage, sjældent begejstrer den, og den har aldrig frembragt noget stort. Denne evindelige Ræsonneren er de smaa Aanders Kæphest. De store Sjæle føre et helt andet Sprog; det er med dette Sprog, man overbeviser og maner til Handling.

Jeg gør den Iagttagelse, at Menneskene i den nyere Tid kun ad Magtens og Egennyttens Vej har Tag i hverandre, medens de gamle meget mere virkede ved Overtalelser og Sjælestemninger, fordi de ikke ringeagtede Billedsproget. Alle Overenskomster bleve indgaaede med Højtidelighed for at gøre dem ukrænkelige; førend Magten blev sat i Højsædet, vare Guderne Menneskeslægtens Øvrighed; det er for deres Aasyn, at de enkelte indgaa deres Overenskomster, deres Foreninger og aflægge deres Løfter; Jordens Overflade var den Bog, som indeholdt Dokumenterne. Klipperne, Træerne og Stenhobene, der vare helligede ved disse Handlinger og gjorte ærværdige for Barbarerne, vare Bladene i denne Bog, der til enhver Tid var aaben for alles Øjne. Edens Brønd, den Levendes Kilde, som ser mig, [1]) den gamle Eg i Mamre, Vidnehøjen, det var de grove, men ærværdige Mindesmærker om Overenskomsternes Hellighed; ingen vilde have vovet med forbryderisk Haand at krænke disse Monumenter, og Menneskenes Tro-

[1]) Genesis 16, 14. I det hele sigter R. til gammeltestamentlige Begivenheder. *O. A.*

ɜlkab var paalideligere under disse stumme Vidners Borgen, end ɔllen er den Dag i Dag under Lovens frugtesløse Strenghed.

I Statsstyrelsen gjorde den kongelige Magts højtidsfulde ɪPragt Indtryk paa Undersaatterne. Tegnene paa den ɔɔongelige Værdighed, en Trone, et Scepter, en Purpurkaabe, ɪɔn Krone, et Diadem vare for dem hellige Ting. Disse ɪɔnsete Ting vakte Ærbødighed hos dem for den Mand, de ɜɜ aa prydet med dem; uden Soldater, uden Trusler adlød ɜɔnan ham, saasnart han talte. Nu søger man at afskaffe ɜɪisse Tegn, [2]) men hvad bliver Følgen af denne Ringeagt? ɟʌt den kongelige Majestæt udslettes af alles Hjerter, at ɔXongerne kun ved Troppestyrker kunne skaffe sig Lydig- ɔɔ ed og at Undersaatternes Ærbødighed kun bestaar i Frygten ɪɔor Straf. Kongerne har ikke mere Umage med at bære ɪɔ eres Diademer, saalidt som de store behøve at bære Teg- ɪɔ ene paa deres Værdighed; men nu maa man altid have ɪɪ undrede tusende Soldater rede for at faa Befalingerne ɟɪfterkommede. Skønt dette maaske synes dem skønnere, ɜɜaa er det let at se, at denne Forandring ikke i Længden ɟɪil være til deres Fordel.

Hvad de gamle har opnaaet ved Veltalenhed er beun- ɪɪringsværdigt; men denne Veltalenhed bestod ikke bare i ɔɜkønne og velordnede Taler, og den havde aldrig større ɪɪ Virkning, end naar Taleren brugte aller færrest Ord. Hvad ɜɜnan fik kraftigst sagt,brugte man ikke Ord, men Tegn til

---

([1]) Det romerske Præsteskab har været klogt nok til at beholde dem, og efter dets Eksempel har nogle Republiker, blandt andre den i Venedig, gjort det samme. Den venetianske Regering kan endnu, trods Statens Forfald, under Glansen af sin fordums Majestæt, glæde sig ved Folkets udelte Hengivenhed og Ærefrygt; næst efter Paven, prydet med sin Tiara, gives der maaske ikke en Konge, Regent, eller noget Menneske paa Jorden, der er saa respekteret som Dogen i Venedig, og dette uden Magt, uden Autoritet, men kun ved at være helliget ved sin Pragt og ved under sin Dogehue at være prydet med et Kvindesmykke. Denne Bucentaurfest, som faar saa mange Tosser til at le, gør, at Befolkningen i Venedig vilde udgyde deres sidste Blodsdraabe for at opretholde deres tyranniske Regering. *R.*

Bucentaur var et Paradeskib, som var meget kunstfærdigt bygget og pragtfuldt udstyret uden Master og Sejl. Det opbevaredes i Arsenalet, hvorfra det hentedes et Par Dage før Kristi Himmelfartsdag. Dogen med Senatet gik paa denne Dag ombord, hvorefter det roedes en Mil ud i Havet. Her formælede han sig med Adriaterhavet, idet han kastede en Ring i Havet og sagde: sponsamus te, mare nostrum, in signum veri et perpetui domini (vi formæle os med dig, vort Hav, til Tegn paa sandt og varigt Herredømme). Skikken ophørte 1797, da Venedig ved Freden i Campo-Formio kom under Østerig (jævnfør Sallwürks Oversætt. af Emile II pag. 170). *O. A.*

at udtrykke; man sagde det ikke, men viste det. Den Genstand, man stiller til Skue, sætter Indhildningskraften i Bevægelse, pirrer Nysgerrigheden, holder Sjælen i Spænding angaaende det, man vil sige: og ofte har denne Genstand sagt alt. Naar Thrasybulus og Tarquinius slaa Hovederne af Valmuerne, naar Alexander trykker sit Segl paa sin Yndlings Mund, og naar Diogenes træder frem foran Zeno, talte de da ikke bedre, end om de havde holdt lange Foredrag? Hvilken Ordstrøm kunde vel have udtrykt de samme Forestillinger ligesaa klart? Darius, der var draget ind i Skythien med sin Hær, modtog fra den scythiske Konge en Fugl, en Frø, en Mus og fem Pile. Gesandten overrækker sin Gave og gaar bort uden at sige et Ord. I vore Dage vilde man have anset denne Mand for gal. Denne skrækindjagende Tale blev imidlertid forstaaet,[1]) og Darius havde ikke længer Tanke for andet, end hurtigst muligt at vinde hjem til sit Land. Sæt nu et Brev i Stedet for dette Billedsprog; jo flere Trusler det indeholder, desto mindre Skræk indgyder det; det vilde kun klinge som et Storpraleri, som Darius havde let af.

Hvilken Vægt lægger Romerne ikke paa dette Billedsprog; Klæderne ere forskellige efter Alder og Stand; Togaer, Krigskapper, de purpurbræmmede Kapper, Buller, Senatordragter, Elfenbensstolene, Liktorer, Risknipperne, Økserne, Kranse af Guld, Urter og Blade, offentlig Hyldning, Sejrsindtogene:[3]) alt var hos dem Pragt, Repræsentation,

---

[1]) Da de Breve, som Alexander den store modtog fra sin Moder Olympias, stadig vare fulde af Dadel over hans store Gavmildhed mod sine Venner, lod han ikke, som han plejede, sin Yndling Hefæstion læse disse. Da Alexander en Dag havde aabnet et Brev fra Olympias og Hefæstion traadte til og læste med, saa hindrede han ham ikke deri, men trak sin Ring af Fingeren og trykkede dens Signet mod hans Mund. (Plutark: Alexander, Kap. 39). *O. A.*

[2]) Herodot fortæller, at Darius selv var tilbøjelig til at udtyde Skyterkongens Gaver som et Tegn paa Underkastelse, men at *Gobrias*, en af de syv Mænd, som havde dræbt Mageren, [Smerdis, der falskelig havde udgivet sig for Kongesøn], kom med en anden Udtydning: »Dersom I ikke som Fugle kunne flyve op mod Himlen, o Persere! eller som Mus skjule eder i Jorden, eller som Frøer springe i Søerne, saa ville I ikke komme hjem, men skulle falde for disse Pile.« (Herodot IV, Kap. 132). *O. A.*

[3]) Togaen, en lang Kappe, var Romernes Nationaldragt. Den purpurbræmmede Kaabe, (prætexta) bares af visse Øvrighedspersoner og Præster; det var ogsaa en Dragt for fribaarne Børn. Bulla kaldtes en Knap eller gyldlen Kapsel, som bares i en Snor om Halsen af Drenge, indtil de som voksne anlagde Toga. Den curuliske Stol var af Elfenben og forbeholdt de fornemste Øvrighedspersoner. Liktorerne

ceremoni, og det gjorde altsammen Indtryk paa Borgernes
[illegible]jerter. Staten lagde ogsaa Vægt paa, at Folkene samledes
[illegible]aa ét bestemt Sted fremfor noget andet, om det havde
[illegible]eller ikke havde Kapitolium for Øjet, om det var vendt
[illegible]eller ikke vendt imod Senatet, at det foretrak èn Dag,
[illegible]eemfor en anden, til at forhandle paa. De anklagede
[illegible]saatte anlægge en særegen Dragt, Embedsansøgere ligesaa;
[illegible]rrigerne roste sig ikke af deres Bedrifter, de fremviste
[illegible]eres Saar. Jeg forestiller mig, hvorledes en af vore Talere,
bed Cæsars Død, for at bevæge Folket, vilde have udtømt
[illegible]alle Kunstens Regler for at give en gribende Skildring af
[illegible]ans Saar, hans Blod, hans Lig. Antonius, skønt veltalende,
[illegible]ør intet af alt dette; han lader Liget bæres frem. Hvil-
[illegible]en Veltalenhed!

Men denne Afstikker fører mig — som det gaar mange
bedre — umærkeligt langt bort fra mit Emne, og mine
Afstikkere ere alt for hyppige til at kunne taales, hvis de
vilde lange: derfor igen til Sagen.

Kom aldrig med tørre Ræsonnementer til Ungdommen.
[illegible]klæd dine Tanker i Kød og Blod, om du vil gøre dem
[illegible]ttelige for de unge. Lad Forstandens Sprog passere
[illegible]jertevejen for at blive hørt. Jeg gentager det: kolde
[illegible]ornuftslutninger kunne blive bestemmende for vore Menin-
[illegible]er, ikke for vore Handlinger; de bevæge os til at tro,
[illegible]een ikke til at handle; man beviser, hvad man bør tænke,
[illegible]een ikke hvad man skal gøre. Gælder dette for Mennesket
[illegible]Almindelighed, hvormeget mere da ikke for Ungdommen,
[illegible]m endnu lever i den haandgribelige Sanseverden, og som
[illegible]n tænker saa langt, som deres Forestillinger gaa.

Jeg skal vel vogte mig for, selv efter den ovenomtalte
[illegible]orberedelse, uden videre at gaa ind i Emils Kammer og
[illegible]lde en kedelig og lang Tale for ham om den Sag, hvorom
[illegible]g vil oplyse ham. Jeg vil begynde med at sætte hans
[illegible]bdbildningskraft i Bevægelse; jeg vil vælge Tid, Sted og
[illegible]mstændigheder saa gunstige som muligt for det Indtryk,
[illegible]g vil gøre: jeg vil, saa at sige, kalde hele Naturen til
[illegible]bdne paa vore Samtaler, jeg vil besværge det evige Væsen,
[illegible]is Værk den er, at stadfæste Sandheden af mine Ord;
[illegible]g vil gøre det til Dommer mellem Emil og mig; jeg vil
[illegible]vælge Pladsen, hvor vi befinde os, Klipperne, Træerne og
[illegible]eergene, som omgive os, til Mindesmærker om hans og

---

[illegible]v vare Retsbetjente, som, forsynede med Økser omgivne af Risknipper
[illegible]— — et Tegn paa Straffemyndigheden — gik foran de højeste Magi-
[illegible]s stratsembedsmænd. *O. A.*

mine Løfter; i mit Blik, i min Stemme, i mine Fagter vil jeg lægge al den Begejstring og Varme, som jeg vil indgyde ham. Da vil jeg tale til ham, og han vil høre paa mig; min Inderlighed vil røre ham. Ved selv at være gennemtrængt af Helligheden af mine Pligter, indgyder jeg ham mere Ærbødighed for hans; mine Fornuftgrunde vil jeg gøre levende ved Hjælp af Billeder og symbolske Udtryk; jeg vil ikke være drævende eller brede mig i golde Læresætninger, men udgyde mig i overstrømmende Følelser; mine Grunde skulle være alvorlige og fyndige, men mit Hjerte holder aldrig op med at tale. Da er det, jeg vil vise ham, alt hvad jeg har gjort for ham, og jeg vil vise ham det, som om det var gjort for mig selv; han skal i min Ømhed se Grunden til al min Omsorg: Hvilken Overraskelse bereder jeg ham ikke, hvilken Opmuntring giver jeg ham ikke, naar jeg en Gang taler til ham paa en anden Maade end før! i Stedet for at gøre ham snæverhjertet ved altid at tale om hans egen Fordel, er det nu min alene jeg vil tale om, og derved rører jeg ham endmere; jeg sætter hans Hjerte i Brand ved alle Venskabets, Ædelmodighedens og Taknemmelighedens Følelser, som jeg allerede har vakt og som ere saa søde at nære. Jeg trykker ham til mit Hjerte, idet jeg udgyder Taarer af Ømhed for ham; jeg siger til ham: Du er min Lykke, mit Barn, mit Værk; af din Lykke venter jeg min egen; dersom du skuffer mine Forhaabninger, røver du tyve Aar af mit Liv, og du bringer Ulykke over mine gamle Dage. Saaledes er det, man skaffer sig Ørenlyd hos et ungt Menneske, og at man i Dybet af dets Hjerte indgraver Mindet om, hvad man har sagt det.

Hidtil har jeg gjort mig Umage for at give Eksempler paa den Maade, paa hvilken en Hovmester bør undervise sin Lærling i vanskelige Tilfælde. Jeg har prøvet paa at gøre ligesaa med Hensyn til nærværende Sag; men efter at have gjort mange forgæves Forsøg, opgiver jeg det, i den Overbevisning, at det franske Sprog er altfor forfinet til nogen Sinde at kunne tillade, at man i en Bog betjente sig af det ligefremme og naturlige Sprog, som den første Undervisning om visse Emner kræver.

Det franske Sprog, siger man, er det mest kyske af alle. Jeg for mit Vedkommende mener, at det er det mest slibrige; thi det forekommer mig, at et Sprogs Renhed ikke bestaar i med Omhyggelighed at undgaa uanstændige Vendinger, men i slet ikke at have dem. For i Virkeligheden at undgaa dem maa man jo dog tænke dem, og der gives

ikke et Sprog, hvori det er saa svært at tale rent om alle
Forhold, som i det franske. Læseren, der altid er mere
lygtig til at finde Slibrigheder, end Forfatteren er til at
undgaa dem, forarges og stødes over alt. Hvorledes skulde
let undgaas, at det, som passerer igennem urene Øren, tog
noget af deres Smuds med sig? Et Folk med rene Sæder
lerimod har særlige Udtryk for enhver Ting, og disse Ud-
tryk ere altid ærbare, fordi de altid bruges ærbart. Det
er umuligt at tænke sig et sædeligere Sprog end Bibelens,
etop fordi alt deri er sagt paa ligefrem og naturlig Maade.
For at gøre de samme Ting anstødelige, behøver man kun
at oversætte dem paa fransk. Hvad jeg har at sige min
Emil, kan ikke andet end lyde anstændigt og rent i hans
Øren; men for at man skal føle det samme under Læsnin-
gen, maa man have et lige saa rent Hjerte som hans.

Jeg er endog tilbøjelig til at tro, at Overvejelser over
den sande Renhed i Talen, i Modsætning til Lastens falske
Anstændighedsfølelse, kunne være paa deres Plads i de
moralske Samtaler, som dette Emne fører os ind paa; thi
naar han lærer Ærbarhedens, maa han ogsaa lære Anstæn-
dighedens Sprog, og det bliver derfor nødvendigt for ham
at vide, hvorfor disse to Sprog ere saa forskellige. Hvordan
nu end dette forholder sig, saa paastaar jeg, at dersom
man — i Stedet for i Utide at tude Ungdommen Ørene
fulde med unyttige Forskrifter, hvorover de kun gøre sig
lystige i den Alder, da de vilde være paa deres Plads — giver
Tid og forbereder Øjeblikket til at komme frem med dem,
saa vil, naar man fremstiller dem Naturens Love i hele
deres Sandhed og viser dem de samme Love stadfæstede i
de fysiske og moralske Onder, som den skyldige drager
over sit Hoved ved at krænke dem, og naar man taler til
dem om Avlingens ufattelige Hemmelighed, saa vil, siger
jeg, Forestillingen om den Tillokkelse, som Naturens Op-
hav har forbundet med denne Akt, smelte sammen med og
staa op i Forestillingen om den altforglemmende Hengiven-
hed, som giver den sin Ynde, og i Forestillingen om den
ømhedens- og Undseelsespligt, hvori den hyller sig og som
fordobler dens Ynde ved at opfylde sit Formaal; man kan
da afmale Ægteskabet, ikke alene som den sødeste, men
ligfulde som den mest ukrænkelige og hellige af alle For-
bindelser, og med Kraft fremlægge alle de Grunde, som
gør et saa helligt Baand til Genstand for alle Menneskers
Ærbødighed, og som bedækker enhver, der vover at besmitte
dets Renhed, med Had og Forbandelser; man kan give et
skrækkende og sandt Billede af Udskejelsens Rædsler, af dens

sløve Dyriskhed og af den Glidebane, den umærkeligt fører ind paa, saa at det første Skridt fører alle de andre med sig og tilsidst fører den, der giver sig hen dertil, sin Undergang i Møde. Dersom man med Klarhed viser dem, hvorledes Sundhed, Styrke, Mod, Dyd, ja, selve Kærligheden og alle Menneskets sande Goder ere afhængige af Sansen for Kyskhed, saa vil man — paastaar jeg — gøre denne Kyskhed attraaværdig og kær for dem, og man vil finde deres Aand modtagelig for de Midler, som man vil give dem til at bevare den; thi saalænge man bevarer den, har man Ærbødighed for den; man ringeagter den først efter at have mistet den. —

Det er ikke sandt, at Tilbøjeligheden til det onde er ubetvingelig, og at man ikke bliver Sejrherre over den, førend man er bleven van til den. *Aurelius Victor* siger, [1]) at adskillige Mennesker vare blevne saa vanvittige af Kærlighed, at de gerne med deres Liv vilde købe en Nat hos *Cleopatra,* [2]) og dette Offer er ikke utænkeligt i Lidenskabens Rus. Men lad os tænke os, at det Menneske, der var mest rasende og mindst i Stand til at beherske sine Sanser, saa Tilberedelserne til sin Straf og havde Vished for at maatte gaa til Grunde under dens Kvaler et Kvarter efter, saa vilde dette Menneske ikke alene fra dette Øjeblik af være Herre over Fristelserne; men det vilde endog kun koste ham grumme lidt at modstaa dem; dette rædselsfulde Billede, som vilde ledsage dem, skulde snart drage hans Tanker bort fra dem, og — afviste den ene Gang efter den anden — vilde de tilsidst undlade at komme igen. Det er alene Lunkenheden i vor Vilje, hvori vor hele Svaghed bestaar. *Volenti nihil difficile.*[3]) Ak, dersom vi afskyede Lasten lige saa meget, som vi elske Livet, saa vilde vi lige saa let afholde os fra en forførende Forbrydelse som fra en dødbringende Gift i en lækker Ret.

Hvor er det muligt, at man ikke kan indsé, at dersom alle de Lærdomme blive frugtesløse, som man med Hensyn til dette Punkt giver en ung Mand, saa er Grunden den, at de ikke passe for hans Alder, og at det for enhver Alder gælder om at meddele sin Undervisning paa en tiltrækkende Maade? Tal med Alvor, naar det behøves; men alt, hvad

---

[1]) I hans Bog »om berømte Mænd,« 86. — A. V. er romersk Konsul og Historiker, lever i fjerde Aarhundrede. *O. A.*

[2]) Cleopatra, Dronning af Ægypten, berømt for sin Skønhed, dræbte sig selv Aar 30 f. Chr. *O. A.*

[3]) For den villende er intet svært.

du siger, maa altid være saa tiltalende, at det tvinger din Elev til at høre paa dig. Du maa ikke bekæmpe hans Begærligheder paa en tør og følelsesløs Maade; kvæl ikke hans Indbildningskraft, men vejled den, at den ikke skal skabe Misfostre. Tal til ham om Kærligheden, om Kvinderne og Fornøjelserne; gør dine Taler fængslende for ham, bidet de varme hans unge Hjerte; spar ingen Umage for at vinde hans Fortrolighed: dette er den eneste Maade, paa hvilken du i Sandhed kan blive hans Vejleder. Da behøver du ikke at frygte for, at eders Samtaler ville trætte ham; man vil lade dig tale meget mere, end du ønsker.

Jeg tvivler ikke et Øjeblik paa, at dersom jeg efter disse Grundsætninger har forstaaet at tage de fornødne Forholdsregler og indrette mine Samtaler, saa at de svare til den Udvikling, min Emil i Aarenes Løb er naaet til, at han selv af sig selv vil komme til det Punkt, hvor jeg gerne vil have ham hen, saa at han hjertensgerne stiller sig under min Beskyttelse og — forfærdet over de Farer, som han ser sig omringet af — vil sige til mig med hele sin Alders Tyrighed: O, min Ven, min Beskytter, min Vejleder! beskjold den Myndighed, som du vil opgive netop i det Øjeblik, lad det er mig af den allerstørste Vigtighed, at du har den; du har hidtil besiddet den paa Grund af min Svaghed; nu tildeler jeg dig den af min Vilje, og den vil af den Grund gøre mig endnu helligere. Forsvar mig mod alle de Fjender, der lejre sig om mig, og fremfor alt imod dem, jeg bærer i mig selv og som ere saa forræderiske; vaag over dit Værk, at det kan blive dig værdigt. Jeg vil adlyde dine Bud; jeg vil altid gøre det; det er min faste Vilje; skulde jeg nogen Sinde blive ulydig imod dig, saa sker det imod min Vilje: gør mig fri ved at beskytte mig imod mine Lidenskaber, som øve Vold imod mig; du maa forhindre, at jeg bliver deres Slave, og du maa tvinge mig til at blive Herre over mig selv ved ikke at adlyde mine Sanser, men min Fornuft.

Naar du har ført din Elev til dette Punkt — og naar han det ikke, da er det din Fejl — saa tag dig i Agt for alt for hurtigt at tage ham paa Ordet, af Frygt for, at han — hvis dit Herredømme nogen Sinde skulde forekomme ham altfor trykkende — ikke skal tro sig berettiget til at unddrage sig det ved at anklage dig for at have overrumplet ham. Her er Tilbageholdenhed og Alvor paa sin Plads, og denne Tone vil gøre et saa meget dybere Indtryk paa ham, som det er første Gang, han vil mærke, at du slaar over i den.

Du kan altsaa sige til ham: »Unge Mand; du er altfor rask til at paatage dig pinagtige Forpligtelser; du burde kende dem for at være berettiget til at gaa ind paa dem: du véd ikke, med hvilket Raseri Sanseligheden styrter dine Lige i Lastens gabende Svælg paa Grund af det tillokkende i Nydelsen. Du har ingen lav Sjæl; det véd jeg godt: du vil aldrig bryde dit Ord; men hvormange Gange vil du maaske ikke angre at have givet det! hvormange Gange vil du ikke forbande ham, der elsker dig, naar han, for at frelse dig fra de Onder, som true dig, sér sig nødsaget til at sønderrive dit Hjerte! Ligesom Ulysses, fortryllet af Sirenernes Sang, raabte til sine Førere, at de skulde løse hans Baand, saaledes vil du, forført af Nydelsens Tillokkelser, ønske at bryde de Baand, som trykke dig; du vil bestorme mig med dine Klager; du vil bebrejde mig mit Tyranni, naar jeg er aller ømmest i min Omsorg for dig; naar jeg kun er optaget af at gøre dig lykkelig, vil jeg paadrage mig dit Had. O, min Emil! jeg vil aldrig kunne bære den Smerte at være dig forhadt; selv din Lykke vilde jeg ikke købe for den Pris. Gode unge Mand! sér du ikke, at ved at forpligte dig til at adlyde mig, forpligter du mig til at lede dig, til at glemme mig selv og ofre mig for dig, til hverken at høre paa dine Klager eller din Knurren, til uophørligt at bekæmpe baade dine og mine Begærligheder: du paalægger mig et Aag, der er tungere at bære end dit eget. Førend vi begge tage dette paa os, er det rigtigt, at vi prøve vore Kræfter; tag dig Tid og giv mig Tid til at tænke derover, og husk paa, at den, som er langsomst til at love, er altid mèst trofast til at holde.«

Du maa ogsaa huske paa, at jo større Vanskeligheder du gør med Hensyn til at paatage dig Forpligtelsen, desto lettere vil Udførelsen falde dig. Hovedsagen er, at den unge Mand føler, at han lover meget, men at du lover endnu mere. Naar det Øjeblik er kommet, da han, saa at sige, har underskrevet Kontrakten, bør du straks slaa over i en anden Tone og udøve dit Herredømme med ligesaa stor Mildhed, som du stillede ham i Udsigt at bruge Strenghed. Sig til ham: »Min unge Ven! du mangler Erfaring; men jeg har sørget for, at du ikke mangler Fornuft. Du er i Stand til overalt at se Bevæggrunden til min Færd; for at kunne dette, behøver du kun at vente, til du er koldblodig nok dertil. Begynd altid med at lyde mig, og kom saa og kræv mig til Regnskab for mine Befalinger; jeg vil altid være rede til at give dig mine Grunde, saasnart

du er i Stand til at forstaa dem, og jeg vil aldrig være bange for at gøre dig til Dommer mellem os to. Du lover at være lærvillig, og jeg for mit Vedkommende lover dig, kun at bruge denne Føjelighed til at gøre dig til det lykkeligste Menneske. Det Liv, du hidtil har frydet dig ved, er en Borgen for mit Løfte. Sé dig om og find nogen paa din Alder, der har levet et ligesaa behageligt Liv som du, og da vil jeg ikke mere love dig noget.«

Efter saaledes at have befæstet min Myndighed, vil min første Omsorg gaa ud paa at fjerne alt, der kan nøde mig til at bruge den. Jeg vil sætte alt ind paa at vinde hans fuldkomne Tillid og mere og mere at gøre mig til hans Hjertes Fortrolige, saa det bliver mig, der raader for hans Fornøjelser. Det er saa langt fra, at jeg vil bekæmpe hans Alders Tilbøjeligheder, at jeg tværtimod vil raadføre mig med dem for at være Herre over dem; jeg vil trænge ind i hans Tankegang og Forestillingskres for at kunne lede den; jeg vil ikke jage efter en fremtidig Lykke for ham, paa Bekostning af den nærværende. Han skal ikke blot blive lykkelig en Gang i Tiden, men altid, om det er muligt.

Der er dem, der mene at vejlede Ungdommen med stor Klogskab, naar de, for at bevare den mod kødelige Fristelser, indgyde den Afsky for Kærligheden; de gøre det med Forsæt til en Forbrydelse for de unge at tænke paa ilesligt, som om Kærligheden var skabt for Oldinge. Alle disse falske Lærdomme, som Hjertet gør til Usandhed, overbevise slet ikke. Den unge Mand, ledet af det meget sikrere Instinkt, lér i Smug ad disse bedrøvelige Grundsætninger, som han giver sig Skin af at gaa ind paa, og venter kun paa det Øjeblik, da han kan gøre dem til Intet. Alt dette er imod Naturen. Ved at følge en modsat Vej vil jeg meget sikrere naa til det samme Maal. Jeg frygter aldeles ikke for at kæle for den søde Følelse i ham, som han længes efter at nyde; jeg afmaler den for ham som Livets højeste Lykke, fordi den i Virkeligheden er det, og naar jeg udmaler den for ham, vil jeg ogsaa, at han skal give sig hen til den; ved at lade ham føle, med hvilken Ynde Hjerternes Forening omgiver Sansernes Begjær, giver jeg ham Afsmag for Udsvævelserne, og idet jeg gjør ham forelsket, gør jeg ham dydig.

Hvor man maa være indskrænket, naar man i en ung Mands vaagnende Attraa kun kan se en Hindring for Fornuftens Lærdomme. Jeg derimod ser deri det bedste Middel til at gøre ham modtagelig for disse Lærdomme.

Man har kun Magt over Lidenskaberne ved Hjælp af Lidenskaberne; det er ved Hjælp af deres Herredømme, man skal bekæmpe deres Tyranni, og det er altid hos Naturen selv, men maa hente de Hjælpemidler, der ere brugelige til at regulere den.

Emil er ikke skabt til at blive Eneboer alle sine Dage; som Lem af Samfundet maa han opfylde sine Samfundspligter. For at kunne leve med Mennesker, maa man kende dem. Han kender Mennesket i Almindelighed, han skal nu lære at kende Individerne. Han véd, hvad man foretager sig i Verden, han bør nu ogsaa se, hvorledes man lever der. Det er Tid til at vise ham Ydersiden af denne store Scene, hvis indre Maskineri han allerede er saa godt kendt med. Han skal ikke gaa omkring og se paa den med en maabende Drengs stumme Beundring, men lære at se og dømme med en klar og sikker Forstand. Hans Lidenskaber kunne ganske vist lede ham paa Vildspor; ja, naar gøre de ikke det, naar man giver sig dem i Vold? men han vil i det mindste ikke vildledes af andres Lidenskaber. Ser han dem, vil han betragte dem med en fornuftig Mands Øje, uden at rives med af deres Eksempel eller forføres af deres Fordomme.

Ligesom der gives en Alder, der særligt egner sig for videnskabelige Studier, saaledes er der ogsaa en Tid, som er passende til at lære Livet i Verden at kende. Den, som lærer det i en altfor ung Alder, vil følge det hele Livet igennem uden Valg eller Omtanke, og hvor selvsikker han end føler sig, vil han dog aldrig rigtig være sig bevidst, hvad han gør. Men den, som lærer det og samtidig indser Grunden til det, vil tage Del i det med større Skønsomhed og følgelig ogsaa med større Sikkerhed og Ynde. Giv mig en tolvaars Dreng, der ingen Ting véd, og i femten Aars Alderen vil jeg give dig ham tilbage med lige saa stor Viden som den, du har undervist lige fra hans første Aar, kun med den Forskel, at din Elevs Viden kun vil være i hans Hukommelse, medens min Elev vil eje sin selvstændigt. Indfør en ung Mand paa tyve Aar i Verden, og under kyndig Ledelse vil han i Løbet af et Aar være elskværdigere og ganske anderledes forstaa at bevæge sig i det selskabelige Liv end den, man har opdraget dertil fra Barndommen af; thi da den første er i Stand til at indse Grunden til, at Ens Opførsel retter sig efter dens Alder, Stand eller Køn, som man staar lige overfor, og da han forstaar, at det er disse Grunde, som ere bestemmende for denne Maade at omgaas hverandre paa, saa kan han samle det altsammen

mnd under visse Grundregler og anvende disse ogsaa i et
nforudset Tilfælde, medens den anden, der i Stedet for be-
stemte Regler kun har en vis vanemæssig Øvelse, straks
oxommer i Forlegenhed, saasnart denne ikke slaar til.

De unge Frøkener i Frankrig blive alle opdragne i
Klostre, indtil de indtræde i Ægteskab. Ser man derfor,
at det koster dem nogen Møje at komme ind i den Selskabs-
one, som dog er saa ny for dem? beskylder man mon
Fruerne i Paris for at have et kejtet og forlegent Væsen,
eller for ikke at forstaa sig paa at føre sig i den fine Verden,
endskønt de ikke har levet i den fra deres Barndom af?
Disse Fordomme stamme fra Verdensmenneskene selv, som
ikke kende noget vigtigere end denne smaatskaarne Viden-
skab, og som taabeligen indbilde sig, at man ikke tidlig
nok kan begynde paa den, for at erhverve den.

Det er sandt nok, at man heller ikke bør vente alt for
længe. Den, som har tilbragt hele sin Ungdom langt borte
fra den store Verden, vil — naar han træder ind i den —
Resten af sit Liv lide under et forlegent og tvungent
Væsen; han vil altid tale i Utide, have plumpe og kejtede
Manerer, som han paa Grund af den lange Vane ikke kan
forrigøre sig for, og i Anstrengelsen for at aflægge dem vil
han kun gøre sig latterlig. Enhver Undervisning har sin
egen Tid, som man bør kende, og sine Farer; men jeg ud-
sætter heller ikke min Elev for dem, uden at jeg tager
mine Forsigtighedsregler, som skulle sikre ham imod dem.

Naar min Metode, med ét og det samme Maal som
anders, gør Fyldest i enhver Henseende, og naar den, idet
den afværger én Ubehagelighed, forebygger en anden, saa
kommer jeg, at den er god, og at jeg har truffet den rig-
tige. Det er det, jeg tror at se i det Middel, som den ind-
driver mig her. Dersom jeg vil være streng og kold imod
min Elev, saa vil jeg miste hans Tillid, og han vil snart
skrybe i Skjul for mig. Dersom jeg vil være meget med-
kommerlig og eftergivende eller lukke mine Øjne, hvad Gavn
mon det dog har han saa af min Opsigt med ham? Jeg giver ham Ret
i hans Udskejelser og beroliger hans Samvittighed paa
Bekostning af min egen. Indfører jeg ham i Verden med
dette ene Formaal at belære ham, saa vil han lære sig selv
mere, end jeg ønsker. Holder jeg ham borte fra den lige
indtil det sidste, hvad har han saa lært af mig? Alt
maaske, med Undtagelse af det mest nødvendige for Men-
nesket og Borgerne, nemlig det at forstaa at leve med sine
lige. Sigter jeg med al min Omsorg til en altfor fjern
Fremtid, saa vil den være betydningsløs for ham; han sætter

kun Pris paa Øjeblikket. Dersom jeg er tilfreds med at fylde ham med Fornøjelser, hvad godt gør jeg ham saa? han bliver blødagtig og lærer ingen Ting.

Intet af alt dette. Det Middel, jeg betjener mig af, gør alt andet overflødigt. »Dit Hjerte,« siger jeg til den unge Mand, »længes efter en Livsledsagerinde; vi ville udsøge en, der passer for dig; maaske ville vi ikke have let ved at finde hende, for det udmærkede er altid sjældent; men vi ville hverken forhaste os eller lade os afskrække. Der maa sikkerlig være en saadan, og vi ville finde hende til sidst, eller i det mindste en, der ligner hende i høj Grad.« Med denne for ham saa behagelige Opgave fører jeg ham ind i den store Verden. Hvad mere behøver jeg at sige? Ser du ikke, at jeg har gjort alt?

Tænk nu over, om jeg ikke — ved at udmale for ham den elskede, som jeg har bestemt for ham — vil finde Vej til hans Øre, om jeg ikke vil gøre de Egenskaber, han bør elske, behagelige og tiltrækkende for ham, og om jeg ikke vil være i Stand til at samle al hans Følelse for det, han bør søge, og imod alt det, han bør sky! Jeg maatte jo være det mest kejtede af alle Mennesker, om jeg ikke gjorde ham forelsket, uden han i Forvejen vidste i hvem det var. Det er uden Betydning, om den Genstand, jeg afmaler for ham, er tænkt; det er nok, naar han derved faar Afsmag for alle dem, der kunne friste ham; det er tilstrækkeligt, naar han ved Sammenligningerne med Virkeligheden overalt ledes til at foretrække sit Drømmebillede for de virkelige Genstande, han møder paa sin Vej, og hvad er den sande Kærlighed i sig selv andet end en Drøm, Blændværk og Indbildning? Man elsker meget mere det Billede, man har dannet sig, end den Genstand, man anvender det paa. Dersom man saa, hvad man elsker, nøjagtigt som det er, vilde der ikke mere gives Kærlighed paa Jorden. Naar man ophører med at elske, bliver den Person, som man elskede, den samme, som hun var før; men man ser hende ikke mere som den samme; Fortryllelsens Slør falder, og Kærligheden forsvinder. Ved at jeg altsaa selv skaber dette Drømmebillede, bliver jeg Herre over Sammenligningerne, og jeg forhindrer let, at han bedaares af de virkelige Personer.

Dog vil jeg derfor ikke, at man skal bedrage den unge ved at udmale for ham en Fuldkommenhedens Skikkelse, som ikke kan eksistere; men jeg vil udstyre hans elskede med saadanne Fejl, som passe for ham, som behage ham og som kunne tjene til at rette hans egne. Jeg ønsker heller ikke,

at man lyver for ham ved falskelig at forsikre, at den person, som man skildrer for ham, virkelig er til; men ersom Billedet behager ham, vil han snart længes efter originalen til det. Fra Ønske til Antagelse er Overgangen let; det gælder kun om at give en passende Beskrivelse, som ved meget iøjnefaldende Træk giver denne tænkte person større Skin af Virkelighed. Jeg vilde endog gaa saa vidt, at jeg vilde nævne Navnet; jeg vilde smilende sige: Lad os kalde din tilkommende *Sophie*. *Sophie* [1]) er et Navn, som varsler godt: dersom din udvalgte ikke bærer dette Navn, vil hun i det mindste være værdig til at bære det; lad os paa Forhaand ære hende dermed. Naar man efter disse Enkeltheder — uden at sige hverken bestemt ja eller nej — forstaar at sno sig ved Hjælp af Udflugter, saa hans Formodninger blive til Vished; han vil tro, at man sender den Brud, der er bestemt for ham, men holder det fornemmeligt, og at han vil faa hende at se, naar Tid er. Er saa man først naaet hertil, og man med Skønsomhed har valgt de Træk, som man har afmalet for ham, saa gaar det øvrige af sig selv; man kan næsten uden at vove noget sende ham ud i Verden; beskyt ham bare mod hans Sanser; saa hans Hjerte er i Sikkerhed.

Men hvad enten han nu tænker sig, at det Billede, som jeg har lært ham at holde af, er en virkelig Person eller ikke, saa vil det — naar det er godt tegnet — ikke undlade at drage ham imod alt det, som ligner det, og holde ham borte fra alt det, som ikke ligner det, som om man havde en virkelig Person for sig. Hvilken Hjælp til at bevare hans Hjerte mod de Farer, som han ikke kan undgaa at blive udsat for, til ved Hjælp af Indbildningskraften at holde igen paa hans Sanselighed, til fremfor alt at rive ham løs fra den kvindelige Opdragelse, som lader og betale saa ublu og som kun giver den unge en vis ydre Politur paa Bekostning af hans Sædelighed! Sophie saa sædelig! med hvilke Øjne vil han ikke betragte de andres imødekommende Tilnærmelser? Sophie er saa jævn og naturlig! hvorledes skulde han kunne forgabe sig i deres væsen? der er altfor langt imellem, hvad han har tænkt og og hvad han ser, til at disse nogen Sinde skulde blive farlige for ham.

Alle de, der tale om Børneopdragelse, følge de samme Grundsætninger, fordi de ere ligeartede Iagttagere og endnu daarligere Tænkere. Ung-

(*) Sophie betyder Visdom. *O. A*

dommens Forvildelse stammer hverken fra Temperamentet eller Sanserne, men har sin Rod i hele Samfundets Tænkemaade. Dersom Talen her var om de Drenge, som opdrages i Kostskolerne, og om de Piger, som opdrages i Klostrene, saa vilde jeg paatage mig at vise, at det ogsaa passer for deres Vedkommende; thi de første Lærdomme, som baade disse og hine faa, og de eneste, som bære Frugt, ere de, der dreje sig om Lasten; det er ikke Naturen, som fordærver dem, det er Eksemplet. Men lad os overlade Pensionærerne i Kostskolerne og i Klostrene til deres slette Sæder; her er der ingen Ting, som kan hjælpe. Jeg taler kun om Opdragelsen i Hjemmet. Tag en ung Mand, der er fornuftigt opdraget i Fædrenehjemmet i Provinsen, og prøv ham i det Øjeblik, han ankommer til Paris eller gør sin Indtrædelse i Verden; du vil erfare, at han har gode Tanker, om hvad der er ærbart, og at hans Vilje er lige saa sund som hans Fornuft; du vil finde hos ham Foragt for Lasten og Gru for Udsvævelser; alene ved at høre Navnet »en prostitueret« vil du i hans Øjne se Uskyldighedens Forargelse. Jeg paastaar, at ikke én af dem kunde bekvemme sig til at gaa alene ind i disse ulykkeliges sørgelige Boliger, selv om han vidste, hvad dér foregik og følte en Trang dertil.

Betragt saa atter den samme unge Mand et halvt Aar efter, og du vil ikke kunne genkende ham; de frivole Ytringer, den fornemme Verdens Grundsætninger og det altfor ugenerte Væsen vil lade dig tage ham for en anden, dersom hans Spotterier over hans tidligere Enfoldighed, hans Undseelse, naar man minder ham derom, ikke viste, at han er den samme og at han rødmer ved det. Ak, hvormeget har han ikke uddannet sig i den Smule Tid! Hvoraf kommer nu en saa stor og pludselig Forandring? Af hans legemlige Udvikling? Vilde hans Legeme da ikke være undergaaet den samme Forandring i Fædrenehjemmet? og dog kan du være sikker paa, at han dér ikke havde tillagt sig denne Tone eller disse Grundsætninger. Af de første sanselige Nydelser? Langtfra! naar man begynder at give sig hen til dem, er man frygtsom og urolig; man skyr Dagslyset og Larmen. Den første Vellystnydelse er altid i Hemmelighed; Undseelsen giver den Krydderi og skjuler den; den første Elskerinde gør ikke fræk, men ængstelig. Helt gaaet op i denne Tilstand, der er saa ny for ham, bliver den unge Mand indesluttet for at kunne nyde den, og han skælver stadig for at miste den. Er han støjende, saa er han hverken vellystig eller forelsket; saalænge han praler, har han endnu ikke nydt.

Det er en anden Maade at tænke paa, som alene har
nembragt denne Forskel. Hans Hjerte er endnu det samme;
nen hans Meninger ere ændrede. Hans Følelser, der ere
rere langsomme til at forandre sig, faar hans Meninger til
allst Bugt med, saa ogsaa de forvandles; da er det først, han i
lrkeligheden er fordærvet. Næppe har han gjort sin Ind-
bædelse i Verden, førend han faar en anden Opdragelse,
lt modsat den første. Han lærer nu at ringeagte, hvad
an før agtede og at agte det, han før foragtede; man
rer ham at betragte sine Forældres og Læreres Lærdomme
an Skolemesterpjank og at anse de Pligter, som de har
bædiket om, for en Børnemoral, som man ikke kan være
ekendt, naar man er voksen. Han bilder sig ind, at det
l ham en Æressag at forandre sin Opførsel; han bliver
voovisk uden egentligt Maal, en Nar paa Grund af falsk
bædseelse. Han spotter over de gode Sæder, førend han
r faaet Smag paa de slette, og han praler af Udsvævel-
uden at forstaa at være udsvævende. Jeg glemmer
ialrig den Tilstaaelse, som en ung Officer ved Schweizer-
barden aflagde; han følte sig i høj Grad trættet af sine
ammeraters larmende Fornøjelser og vovede dog ikke at
ebdslaa sig af Frygt for deres Spotterier: »Jeg øver mig
ølet,« sagde han, »ligesom i at bruge Tobak, skønt
; har Modbydelighed derfor; Vanen vil nok give mig
Smag derfor; man kan jo ikke blive ved at være Barn.«

Altsaa er det meget mindre Sanseligheden end For-
gængeligheden, som det gælder om at bevare en ung
and imod ved hans Indtrædelse i Verden; han giver mere
ræer for andres end for sine egne Tilbøjeligheder, og For-
gængeligheden skaber flere Libertinere end Kærligheden.

Alt dette vel overvejet spørger jeg nu, om der paa
n hele vide Jord gives en ung Mand, der er bedre
rdbnet end min Elev imod alt det, der kan angribe hans
ebber, Følelser eller Grundsætninger, om der er nogen,
an er bedre i Stand til at modstaa Strømmen end han.
ii imod hvilken Forførelse er han uden Forsvar. Dersom
ans Attraa drager ham imod det andet Køn, saa vil han
ee der finde, hvad han søger, og hans Hjerte, der sigter
s a andre Maal, vil holde ham tilbage. Er det hans Sanser,
s " skabe Uro i ham og drive ham frem, hvor skal han
g gaa hen for at tilfredsstille dem? Hans Afsky for
ægteskabsbrud og Udsvævelser vil holde ham lige langt
ette fra Skøgen og den gifte Kvinde, og det er altid paa
saf de to Steder, at Ungdommens Udskejelse begynder.
an giftefærdige unge Pige kan være behagelysten: men

hun vil aldrig blive skamløs; hun vil ikke kaste sig om Halsen paa en ung Mand, som kan ægte hende, dersom han tror, hun er en sædelig Pige, og der vil desuden altid være nogen til at vaage over hende. Emil vil paa sin Side heller ikke helt og holdent være overladt til sig selv; de vil begge to i det mindste have Frygtsomheden og Undseelsen som deres første Tilbøjeligheders uadskillelige Vogtere; de komme ikke paa én Gang ind i det mest fortrolige Forhold; og de ville ikke faa Tid til at nærme sig det trinvis og uden Hindringer. For at bære sig anderledes ad maatte han allerede have taget ved Kammeraternes Lærdom; han maatte have lært af dem at gøre sig lystig over sin Tilbageholdenhed og at ligne dem i Frækhed. Men hvilket Menneske i Verden dur mindre til at efterligne andre end Emil? Hvilket Menneske vil denne lette, bespottende Tone mindre bide paa, end paa den, som ingen Fordomme har og ikke regner de andres videre højt? I tyve Aar har jeg arbejdet paa at væbne ham imod Spottefuglene; de ville behøve mere end én Dag for at tage ham ved Næsen; thi det eneste latterlige for ham er at høre Taaberne begrunde deres Daarskaber, og der er ikke noget, som bedre gør En ufølsom for Spotterier, end dette at føle sig hævet over den almindelige Mening. I Stedet for tarvelige Vittigheder bruger han Grunde, og saalænge han har det saaledes, nærer jeg ingen Frygt for, at de unge Narre skulle tage ham fra mig; jeg har Samvittigheden og Sandheden paa min Side. Skal endelig Fordommen tale med her, saa betyder visselig et tyveaarigt Hengivenhedsforhold ogsaa noget; man vil aldrig faa ham til at tro, at jeg har trættet ham med indholdsløse Lærdomme, og i et rettænkende og følsomt Hjerte mægter en trofast og oprigtig Vens Røst sagtens at bringe tyve Forføreres Skrig til Tavshed. Da det kun gælder om at vise ham, at de bedrage ham, og at de, skønt de foregive at behandle ham som Mand, i Virkeligheden behandle ham som Barn, saa vil jeg stadig bestræbe mig for at være ligefrem, men grundig og klar i mine Begrundelser, for at han kan føle, at det er mig, der behandler ham som Mand. Jeg vil sige til ham: »Du ser, at det er din egen Interesse, saavel som min, der lægger mig Ordene i Munden; jeg kan ikke have nogen anden. Men hvorfor ville disse unge Mennesker overtale dig? fordi de ville forføre dig; de elske dig ikke, de har ingen Interesse for dig; deres eneste Bevæggrund er hemmelig Ærgrelse over at se, at du er bedre end de; de ønske bare at faa dig ned til deres eget lave Stade, og

naar de anke over, at du lader dig lede, saa er det kun
rat de selv kunne faa dig i deres Ledebaand. Kan du virkelig
co, at du vilde vinde noget ved dette Bytte? Er deres
isdom saa mageløs, og skulde deres Hengivenhed fra i
aar være stærkere end min? For at tillægge deres Spot-
rier nogen Betydning, maatte man da først indrømme
m nogen Avtoritet; men hvor har de den Erfaring, der
n hæve deres Grundsætninger over vore? De har kun
terlignet andre Tosser, og nu ville de, at andre igen
lulle løbe bag efter dem. For at sætte sig ud over deres
baders formentlige Fordomme, gøre de sig til Slaver af
mammeraternes. Jeg ser ikke, hvad de vinde ved dette;
men jeg ser, at de ganske sikkert gaa Glip af to store
ordele, for det første den faderlige Kærlighed, hvis Raad
itid ere hjertelige og oprigtige, og for det andet Fædrenes
rfaringer, der sætte dem i Stand til at dømme om, hvad
kende; thi Fædrene har været Børn, men Børnene har
ikke været Fædre.«

Men tror du, at de i det mindste ere oprigtige, naar
t drejer sig om deres egne taabelige Grundsætninger?
kke en Gang det, kære Emil; de bedrage sig selv for at
nne bedrage dig; de ere ikke i Overensstemmelse med
; selv; deres Hjerte fornægter dem stadigt og ofte mod-
ger deres egen Mund dem. Mangen iblandt dem gør
rin med alt, hvad der er ærbart, men vilde dog blive for-
viivlet, om hans Hustru tænkte ligesom han. En anden
viver det saa vidt i sin Ligegyldighed for gode Sæder, at
n slet ikke sætter Pris paa dem hos den Kone, han endnu
ikke har, eller — for at sætte Top paa Skamløsheden —
ellers ikke hos den Kone, han allerede har; men gaa videre
ndnu, tal til ham om hans Moder og se, om han gerne
gaa og gælde for at være avlet i Ægteskabsbrud og
n af en usædelig Hustru, for falskeligen at bære et
milienavn, eller for at have røvet Fædrenearven fra den
turlige Arving, kort sagt, om han taalmodigt vil finde
; i at blive behandlet som en Bastard. Hvor er den
sandt dem, som kunde ønske, at man førte den samme
snære over hans Datter, som han fører over andres? Der
li ikke en af dem, som ikke vilde angribe dig paa Livet,
ersom du vilde tilegne dig og, lige over for dem, prakti-
re de Grundsætninger, som de ere saa ivrige for at fylde
g med. Saaledes er det, at de tilsidst røbe deres Inkonse-
nents og at man faar at føle, at der i Grunden ikke er
ggen af dem, der tror, hvad han selv siger. Se dette er
runde, kære Emil! prøv nu deres, om de har nogle og

sammenlign dem. Dersom jeg ligesom de vilde betjene mig af Ringeagt og Spot, saa skulde de se, at de ligesaameget og maaske i højere Grad ramtes af Latteren end jeg. Men jeg er ikke bange for en alvorlig Undersøgelse. Spotterens Triumf er kun kortvarig; Sandheden staar fast, og deres dumme Latter er snart bortvejret.«

Du kan ikke tænke dig, at Emil i tyve Aars Alderen kan lade sig lede. Hvor vor Tankegang dog er forskellig! Jeg kan ikke fatte, hvorledes han kunde lade sig lede i ti Aars Alderen; thi hvad Magt havde jeg over ham i den Alder? der behøvedes femten Aars Omsorg for at skaffe mig dette Herredømme. Den Gang opdrog jeg ham ikke; jeg forberedte ham kun til at blive opdraget. Nu er han det i tilstrækkelig Grad til at kunne lade sig lede; han kender Venskabets Røst og forstaar at bøje sig for Grunde. Jeg lader ham ganske vist tilsyneladende være uafhængig; men jeg har aldrig haft bedre Herredømme over ham end netop nu; thi nu har jeg det, fordi han selv vil, det skal være saaledes. Saalænge jeg ikke kunde gøre mig til Herre over hans Vilje, maatte jeg være det over hans Person; jeg tabte ham ikke et Øjeblik af Syne. Nu overlader jeg ham undertiden til sig selv, fordi jeg nu styrer ham altid. Naar jeg forlader ham, omfavner jeg ham og siger fortrøstningsfuldt til ham: Emil! jeg betror dig til min Ven; jeg overgiver dig til dit redelige Hjerte; det vil staa mig inde for dig.

Det er ikke et Øjebliks Værk at forstyrre en sund Tænkemaade, som ikke i Forvejen er ødelagt, eller at tilintetgøre Grundsætninger, som ere umiddelbart afledede af den første fornuftige Erkendelse. Skulde der under min Fraværelse være foregaaet noget Omslag, saa vil det hverken have varet tilstrækkelig længe eller forstaa at skjule sig saa godt for mig, at jeg ikke skulde opdage Faren, førend Ulykken sker, eller at jeg ikke skulde have Tid til at raade Bod derpaa. Som man ikke paa èn Gang bliver et slet Menneske, saaledes lærer man heller ikke paa én Gang at forstille sig; og gives der noget Menneske, som ikke dur til den Kunst, saa er det Emil, som ikke i hele sit Liv har haft Lejlighed til at gøre Brug af den.

Jeg tror, at han, ved denne og andre lignende omhyggelige Forholdsregler, er saa godt forskanset mod fremmed Paavirkning og imod Mængdens Meninger, at jeg snarere kunde ønske at se ham i det sletteste Selskab i Paris end i hans Kammer eller i et Parkanlæg, prisgivet al den Uro, som er ejendommelig for hans Alder. Hvordan

ıʁan end bærer sig ad, saa er det dog vist, at af alle de ɘjjender, som kunne blive farlige for en ung Mand, er den ɩɹrligste og eneste uundgaaelige dog ham selv; denne ɘjjende bliver imidlertid kun farlig paa Grund af vore Fejl; ıɹi — som jeg har sagt det tusende Gange — det er ude- ɩdkkende gennem Indbildningskraften, at Sanseligheden ʁaagner. Denne Trang er egentlig ikke fysisk; det passer ɘdke, at det er en virkelig Trang. Dersom aldrig nogen ıdıbrig Genstand havde mødt vort Øje, dersom aldrig en ıɘ'en Forestilling var kommen ind i vor Sjæl, kunde det ɒɪɛere muligt, at vi aldrig havde mærket denne Trang, og ɣ vi vare forblevne kyske, uden Fristelser, uden Anstren- ɘlɘlser og uden nogen Fortjeneste af den Grund. Man aner ɘdke, hvilke skjulte Gæringer visse Situationer og Optrin ɡɛɛgte at fremkalde i Ungdommens Blod, uden at den selv ɘɪrstaar at fatte Aarsagen til denne første Uro, som ikke I let at stille og ikke tøver med at komme igen. Jo mere gg tænker over denne betydningsfulde Krise og dens ɪɪærmere og fjærnere Aarsager, desto mere overbevises jeg ,ɲ, at en Eneboer, der voksede op i en Ørken, uden Bøger, ıɘlen Undervisning og uden Kvinder, vilde dø i ubesmittet ɱɱmfruelighed, hvor høj Alder, han end naaede.

Men her gælder det ikke om at opdrage en vild af ɪɱnne Slags. Naar man opdrager et Menneske mellem dets ɘgge og for Samfundet, saa er det umuligt, og ikke en ɱang betimeligt, altid at bevare det i denne sunde Uviden- ,bd, og det værste for Visdommen er at være halvt vis. ɱɪindringen om de Genstande, som har mødt os, de Fore- ılllinger, vi har tilegnet os, følge os til vort Enebo, be- ɘdke det mod vor Vilje med Billeder, der ere mere forfø- bɱde end selve Virkeligheden, og gøre Ensomheden ligesaa dæɛbnesvanger for den, som fører disse Billeder med sig, ɱɱ den er gavnlig for den, som altid vèd at hævde) g der.

Vaag altsaa med Omhu over den unge Mand; for alt) ɗt øvrige vil han selv kunne vogte sig; men det er din gg at beskytte ham imod sig selv. Lad ham ikke være ɛɛ hverken Dag eller Nat, sov i det mindste i hans Kam- .ɪɛr. [Lad ham ikke gaa til Hvile, før han er overvældet ɒ2 Søvnen, og lad ham staa op saasnart han vaagner.] [1]) Iol ikke paa Instinktet fra den Stund af, da du ikke ind- ɪɛ:ænker dig til at følge det; det er godt, saalænge det

---

(1 Dette i de senere Udgaver indskudte Punktum findes ikke i Original- ɪɪ udgaven. *O. A.*

handler paa egen Haand; det er mistænkeligt, saasnart det blandes med de menneskelige Indretninger; det skal ikke udryddes, men reguleres, og dette er maaske meget vanskeligere end helt at kvæle det. Det vilde være i høj Grad farligt, om din Elev lærte at skuffe sin Sanselighed og finde andre Maader at tilfredsstille den paa; har han først én Gang lært denne farlige Erstatning at kende, saa er han fortabt. Fra den Stund af vil han altid have et udmarvet Legeme og en kraftløs Sjæl; lige til Graven vil han bære paa de sørgelige Virkninger af denne Vane, den mest skæbnesvangre et ungt Menneske kan blive Træl af. Det vilde uden Tvivl være bedre endnu .....
Min kære Emil! magter du ikke at bekæmpe et glødende Temperaments rasende Lidenskab, saa beklager jeg dig; men jeg vil ikke et Øjeblik betænke mig; jeg vil ikke taale, at Naturens Formaal omgaas. Er det uundgaaeligt, at en Tyran skal lægge sit Aag paa dig, da vil jeg foretrække at overgive dig til den, som jeg kan udfri dig fra; hvordan det end gaar, vil jeg lettere kunne løsrive dig fra Kvinderne end fra dig selv.

Indtil det tyvende Aar vokser Legemet og har Brug for alt sit Stof; Afholdenheden er da i Naturens Orden, og man forsynder sig næppe imod den uden paa sit Helbreds Bekostning. Fra det tyvende Aar er Afholdenheden en moralsk Pligt; den er af Betydning for at lære at beherske sig selv og at blive Herre over sine Lyster. Men de moralske Pligter har deres Indskrænkninger, deres Undtagelser og Regler. Naar den menneskelige Svaghed stiller En overfor et uundgaaeligt enten—eller, saa vælger man af to Onder det mindste; i ethvert Fald er det bedre at begaa en Fejl end at forfalde til en Last.

Husk nu paa, at det ikke længer er om min Elev, jeg taler, men om din. Hans Lidenskaber, som du har ladet bruse vildt, overmande dig vig altsaa aabent og ærligt Marken uden at skjule hans Sejr for ham. Dersom du forstaar at vise ham den i sit sande Lys, vil den snarere gøre ham skamfuld end vigtig, og du skaffer dig derved Ret til at vejlede ham under hans Vildfarelser, for at han i det mindste kan undgaa Afgrundene. Disciplen maa ikke gøre noget, som Læreren ikke kender og vil, ikke en Gang naar det er ondt; og det er hundrede Gange bedre, at Hovmesteren billiger en Fejl og bedrager sig, end om han blev bedraget af sin Elev, og Fejlen skete uden hans Vidende. Den, som mener, at han bør lukke Øjnene for enkelte Ting, han vil snart se sig tvungen til at lukke dem for alt: det

første Misbrug drager det andet efter sig, og denne Ække ender først i den fuldstændigste Omvæltning af al Orden og i Foragt for al Lov.

En anden Vildfarelse, som jeg allerede har bekæmpet, den som jeg aldrig kan faa pillet ud af disse smaat saarne Sjæle, det er: altid at ville paatage sig denne Skolemesterværdighed og altid at ville gaa og gælde for et fuldkomment Menneske i Disciplenes Øjne. Denne Metode meningsløs. Hvor er det muligt, at de ikke kunne se, de netop nedbryde deres Myndighed ved stadig at staa Vagt for den, at man for at finde aabne Øren maa sætte sig i deres Sted, som man henvender sig til, og at man maa være Menneske for at kunne tiltale Menneske-ertet! Alle disse fuldkomne Folk, de hverken røre eller overbevise nogen; man siger altid til sig selv, at de har det nok ved at bekæmpe de Lidenskaber, som de ikke har. dine Svagheder for din Elev, dersom du vil helbrede ham for hans; lad ham hos dig se de samme Kampe, som man selv har at bestaa, lad ham af dit Eksempel lære at tjre, og lad ham ikke sige som de andre: disse gamle yre ere ærgerlige over, at de ikke længer ere unge, og lle behandle unge Mennesker som Oldinge; fordi Ilden slukket i dem selv, vil de straks gøre den til en For-ydelse, der brænder i os.

Montaigne fortæller, at han en Gang spurgte Hr. de Lan-y, hvormange Gange han for at tjene sin Konge havde været truset, da han ledede Underhandlingerne i Tyskland. Jeg maatte fristes til at spørge mangen en ung Mands Hovme-ster om, hvormange Gange han var traadt ind i et berygtet Hus for at være sin Elev til Tjeneste. Hvormange Gange? Nej, jeg tager fejl. Dersom den første Gang ikke betager saadan Vellystning Lysten til at komme der igen, der-han ikke forlader det opfyldt af Anger og Skam, og ærsom han ikke ved dit Bryst udgyder Strømme af Taarer, slip ham paa Øjeblikket; han er et Uhyre eller ogsaa du en Pjalt; du vil aldrig være ham til nogen Verdens nytte. — Naa, men lad os forlade disse de yderligste, men esaa sørgelige som farlige Redningsmidler, der ikke har egget med vor Opdragelse at gøre.

Ja, hvormange Forsigtighedsregler er der ikke at iagt-age med en af Naturen god ung Mand, førend man tør ud-sætte ham for vor Tids forargelige Sæder! Disse Forholds-regler ere besværlige, men uundgaaelige; Forsømmelighed paa dette Punkt fordærver hele Ungdommen; det er Ud-sejelserne i den unge Alder, som gøre, at Menneskene

vanslægte, og at man ser dem blive til det, de ere den Dag i Dag. Usle og fejge selv i deres Laster, har de kun smaa Sjæle, fordi deres udslidte Legemer kun altfor tidligt ere ødelagte; de har næppe Livskraft nok til at kunne flytte sig. Deres bedste Tanker aabenbare en Aand uden Indhold; de kunne hverken føle stort eller ædelt; de har hverken Enfold eller Styrke. Foragtelige i enhver Henseende, smaalige, onskabsfulde, forfængelige, slyngelagtige og falske, det er alt, hvad de ere. Saadanne ere de foragtelige Mennesker, som udgøre hele dette Ungdomskrapyl; fandtes der imellem dem bare en eneste, som forstod at være maadeholdende og ædruelig og som forstod i deres Midte at holde sit Hjerte, sit Blod og sine Sæder fri for at besmittes af deres Eksempel, saa vilde han i tredive Aars Alderen kunne knuse alle disse Maddiker og blive deres Herre med mindre Møje, end han havde med at blive sin egen.

Havde Emil blot i nogen Maade været begunstiget af Lykken eller i Henseende til Herkomst, saa kunde han være blevet en saadan Mand, hvis han ellers vilde have været det; men han vilde ringeagte dem altfor meget, til at han skulde værdige dem at gøre dem til sine Trælle. Lad os nu se ham, midt iblandt dem, gøre sin Indtrædelse i Verden, ikke for dér at indtage Førstepladsen, men for at lære den at kende og for dèr at finde en Hustru, der er ham værd.

Hvilken Rangklasse han nu end tilhører efter sin Fødsel og i hvilket Samfundslag han nu end til en Begyndelse maa indføres, saa vil hans Optræden være jævn og uden Bram: Gud forbyde, at han skulde være ulykkelig nok til at glimre dèr! De Egenskaber, han møder ved første Øjekast, ligne ikke hans; han hverken har dem eller vil have dem. Han sætter altfor lidt Pris paa Menneskenes Dom, til at han skulde brydə sig noget om deres Fordomme, og det bekymrer ham ikke, at man ikke agter ham, førend man kender ham. Hans Maade at fremtræde paa er hverken beskeden eller indbildsk, den er naturlig og sand; han kender hverken til Forlegenhed eller Forstillelse, og midt i en stor Kres er han den samme, som naar han er alene og uden Vidner. Behøver han derfor at være plump, hoven eller uhøflig? Tværtimod; naar han i sine egne Tanker ikke ringeagter Menneskene, hvorfor skulde han saa gøre det, naar han lever midt imellem dem? Han viser ikke i sin Opførsel, at han giver dem Fortrin fremfor sig selv, fordi han ikke gør det i sit Hjerte; men han viser dem heller ikke en Ligegyldighed, som han er saa langt fra at

...je; mangler han Høflighedsformler, saa skorter det ham ikke ...soaa Deltagelse for Menneskene. Han holder ikke af at se ...nogen lide; han tilbyder ikke nogen sin Plads for at vise ...ig behagelig, men han viger den gerne for en anden af God-...ed, dersom han, idet han ser ham glemt, tænker, at denne ...orglemmelse kunde krænke ham; thi det koster min unge ...Mand mindre at staa op frivilligt, end at se en anden blive ...vungen dertil.

Skønt Emil ikke har synderlig Agtelse for Menneskene ... Almindelighed, viser han dem dog ikke Ringeagt, fordi ...an beklager dem og føler for dem. Kan han ikke give ...em Smag for de virkelige Goder, saa lader han dem be-...oolde de indbildte Goder, som de føle sig tilfredse med, af ...rygt for, at han, ved uden Erstatning at berøve dem ...isse, kun skulde gøre dem mere ulykkelige, end de vare ... Forvejen. Han ynder derfor hverken at disputere eller ...ge imod; men han er heller hverken behagelysten eller ...ogen Smigrer; han siger sin Mening uden at bekæmpe ...dres, fordi han elsker Friheden over alt, og fordi Fri-...odighed er en af dennes skønneste Rettigheder.

Han taler kun lidt, fordi han ikke bryder sig om, at ...an beskæftiger sig meget med ham; af samme Grund ... der altid et vægtigt Indhold i det, han siger; hvad skulde ...llers bevæge ham til at tale? Emil er for godt undervist, ... at han nogen Sinde skulde blive vrøvlende. Al den ...egen Snakken maa nødvendigvis komme af, at man mener ... sig selv at være aandrig, hvorom jeg siden skal ...lle, eller af at man tillægger Bagateller alt for stort Værd ... er taabelig nok til at tro, at andre sætte ligesaa megen ...is paa dem. Den, som har tilstrækkeligt Kendskab til ...ngene, saa han forstaar at vurdere dem rigtigt, taler ...drig for meget; thi han forstaar ogsaa at skatte den ...mærksomhed, man skænker ham, og den Interesse, hvor-...ed man hører ham tale. I Almindelighed tale de Men-...sker meget, som vide lidt, medens de Folk, som vide ...geget, kun tale lidt. Det er saa naturligt, at den uvidende ...der alt det, han véd, uhyre vigtigt, og at han maa for-...lle Alverden det. Den kyndige derimod lukker ikke saa ... op for sit Forraad; han vilde faa altfor meget at sige, ... han ser endnu bedre, hvormeget der vilde være at sige, ...er at han havde talt: derfor tier han.

Det er saa langt fra, at Emil støder an imod almindelig ...ik og Brug, at han endog er meget villig til at forme ... derefter, ikke for at synes hjemme i Selskabslivet eller ... at give sig Mine af at være Verdensmand, men tværtimod

af Frygt for, at man skal finde ham paafaldende, og for at undgaa at blive lagt Mærke til; han er aldrig bedre i sit Es, end naar man ikke giver Agt paa ham.

Skønt han ved sin Indtrædelse i Verden er fuldstændig uvidende om Formerne, saa er han dog hverken ængstelig eller frygtsom; naar han holder sig tilbage, er det ikke af Forlegenhed; han gør det, fordi den, som vil iagttage godt, ikke maa iagttages; thi hvad man tænker om ham, bryder han sig ikke ret meget om, og han nærer ikke den mindste Frygt for at blive latterlig. Da han altsaa stedse er rolig og koldblodig, lader han sig ikke bringe i Forvirring af falsk Undseelse. Hvad enten man lægger Mærke til ham eller ej, saa gør han altid det paa bedste Maade, som han har for; og da han altid, for til Gavns at kunne iagttage de andre, har sine Tanker samlede, saa tilegner han sig deres Maade at være paa med en Lethed, som end ikke de kunne gøre ham efter, der helt og holdent ere Slaver af den Slags Ting. Men kan sige, at han saa meget hurtigere finder sig til Rette i Verden og i Omgangen med Mennesker, netop fordi han gør saa lidt Væsen deraf.

Du maa imidlertid ikke lade dig skuffe med Hensyn til hans Holdning, og gaa ikke hen og sammenlign den med de unge Junkeres. Emil er selvsikker, men ikke anmassende; han er fri i sin Optræden, men ikke affejende: det frække Væsen hører kun Trællene til; Uafhængigheden pynter sig ikke med laante Fjer. Jeg har aldrig set, at et Menneske med en stolt Sjæl har vist Stolthed i sin Fremtræden: den Pynt passer bedre for lave og forfængelige Sjæle, som ikke kunne imponere Folk paa anden Maade. Jeg læser i en Bog, at en fremmed en Dag fremstillede sig i den berømte Marcels Dansesal, [1]) og at denne spurgte ham, fra hvilket Land han var. »Jeg er Englænder,« sagde den fremmede. »De, Englænder!« gensvarede Danseren; »De skulde være fra den Ø, hvor Borgerne har Del i den offentlige Styrelse og udgøre en Del af den suveræne Magt! [2]) Nej, min Herre! dette sænkede Hoved, dette

---

[1]) Se nærv. Oversættelse pag. 163, Anmærkning.

[2]) Som om der gaves Borgere, der ikke vare Medlemmer af Borgerskabet, og som om disse ikke skulde have Del i den øverste Magt! Men da Franskmændene har fundet det betimeligt at tilegne sig dette ærværdige Borgernavn, der fordum tilkom det galliske Borgerskab, saa har de i den Grad forvrøvlet Begrebet, at man ikke forstaar det mere. Et Menneske, der nylig har skrevet en Mængde Dumheder imod »*den ny Heloise,*« har pyntet sit Forfatternavn med den Titel:

ængstelige Blik, denne usikre Gang, viser mig kun en titelbærende Slave hos en lille Fyrste.

Jeg véd ikke, om denne Dom udviser stor Indsigt i ellet virkelige Forhold mellem et Menneskes Karakter og ellets Ydre. Jeg — der rigtignok ikke har den Ære at være Dansemester, vilde have dømt helt modsat. Jeg havde agt: »denne Englænder er ikke Hofmand, jeg har aldrig nørt sige, at Hofmænd havde sænket Hoved og usikker Gang: et Menneske, der føler sig ængstelig hos en Dansemester, er maaske en hel anden i Dagligstuen.« Denne Hr. Marcel maa sikkert regne sine Landsmænd for lutter Romere.

Naar man elsker, vil man elskes igen. Emil elsker Menneskene, han vil altsaa gerne være dem til Behag. I endnu højere Grad stræber han efter at behage Kvinderne; hans Alder, hans gode Sæder og det Formaal, han har sat sig, bidrage i Forening til at nære dette Ønske hos ham. Jeg siger hans gode Sæder; thi de betyde meget her; sædelige Mennesker ere Kvindernes sande Beundrere. De forstaa ikke, som de andre, at føre denne halvt spottende, galante, noget tvetydige Conversation; men deres Væsen er andere, deres Hengivenhed ømmere og hjerteligere. Id blandt en ung Frues mange Beundrere vilde jeg mellem undrede Vellystninge med Lethed kende det sædelige Menneske, som forstaar at beherske sig. Døm selv om, hvorbedes Emil maa være med sit helt ufordærvede Temperament og med saa megen Anledning til at modstaa det! Nærheden af Kvinder tror jeg, at han undertiden vil være ængstelig og forlegen; men denne Forlegenhed vil ffikkerlig ikke mishage dem, og selv de mindst kokette ville

---

»*Borger i Paimboeuf*« og har naturligvis troet at have lavet en glimrende Vittighed paa min Bekostning. *R.*

I en Note til *Cramers* Oversættelse af Emil (udkommen i Braunschweig 1790) skriver *Campe*: »Endog forrige Aar, og det i de første Dage af den franske Revolution hørte og læste man i Paris hyppigt Udtrykket »*citoyen de Paris*« i Stedet for »*bourgeois*,« og en Journalist (Forfatteren til *Revolutions de Paris*) maatte derfor forelægge det parisiske Publikum dette Sted hos Rousseau forat gøre dem bekendte med Forskellen mellem *citoyen* og *bourgeois*.« — I Genf skelnede man skarpt imellem *citoyens* ɔ: de Borgere, der efter Forfatningen vare de regerende i Staden, og *bourgeois* ɔ: Nybyggerne, de Borgere, som ingen Valgret eller politisk Indflydelse havde. Rousseaus Slægt tilhørte *citoyens*, og i de første Udgaver af Emil har R. under sit Forfatternavn skrevet *citoyen de Geneve*. Det er dette Borgeren i Paimboeuf vil gøre Løjer med. Da endog det fri Genf brændte Rousseaus Bog, udelod han i de senere Udgaver denne Tilføjelse, citoyen de Geneve. *O. A.*

vel endog kun altfor ofte bruge deres Kunst for at gotte sig over den og forøge den. I øvrigt vil hans Adfærd kendelig rette sig efter deres Livsforhold. Han vil være mere beskeden og ærbødig over for gifte Kvinder, og mere livlig og øm i Nærheden af gifteærdige unge Piger. Han vil imidlertid ikke tabe Maalet for sin Stræben af Syne, og den, som minder ham derom, vil han udmærke med den mest udsøgte Opmærksomhed.

Ingen vil være mere nøjeregnende end han med Hensyn til alt, hvad der grunder sig paa Naturens Orden, ja selv med Hensyn til det, som hører til god Orden i Selskabet; men han vil altid foretrække det første for det sidste, og han vil være mere ærbødig overfor en Privatmand, der er ældre end han, end overfor en jævnaldrende Embedsmand. Da han saaledes i Almindelighed vil være en af de yngste i det Selskab, han befinder sig i, saa vil han stedse være en af de mest beskedne, ikke af Forfængelighed for at synes ydmyg, men af en naturlig og fornuftig Følelse. Han vil ikke have noget af denne næsvise Verdensmandstone (savoir-vivre), der er saa ejendommelig for unge Labaner, som for at more Selskabet overdøve fornuftige Folk og afskære de gamle Ordet. Han vil for sit Vedkommende ikke paa nogen Maade godkende det Svar, som en gammel Adelsmand gav Ludvig den femtende, der spurgte ham, hvilket Aarhundrede han foretrak, sit eget eller det nærværende: »Sire! jeg har tilbragt min Ungdom med at ære de gamle, og nu maa jeg bruge min Alderdom til at vise Ærbødighed mod Børnene.«

Skønt Emil har et ømt og følsomt Hjerte — uden at han dog i sin Bedømmelse og Værdsættelse af Ting og Forhold bøjer sig for, hvad det for Tiden er moderne at mene — saa vil det, hvormeget han end ynder at være andre til Behag, dog kun bekymre ham lidt, med hvilke Øjne man ser paa ham. Deraf følger, at han vil være mere hjertelig end høflig, at han aldrig vil være hovmodig eller vigtig, og at et Kærtegn vil røre ham mere end tusende Lovtaler. Af de samme Grunde vil han heller ikke være skødesløs i sin Optræden eller Holdning; han vil maaske endog gøre sig Umage for at være noget pyntelig i sin Klædedragt, ikke for at gælde for en Mand med Smag, men for at gøre sin Figur mere tiltrækkende; han vil dog ikke tage sin Tilflugt til den forgyldte Ramme,[1]) og Rigdomsskiltet vil ingen Sinde vansire hans Dragt.

---

[1]) Sammenlign nærv. Oversættelse pag. 171. *O. A.*

Man indser, at alt dette kun er en Virkning af hans første Opdragelse og ikke kræver nogen Udkrammen af Forskrifter fra min Side. Dette at omgaas Mennesker gøres til et saa stort Mysterium, som om man ved sin Indtrædelse i Verden ikke lærte det paa naturlig Maade, og som om de første Grundregler herfor ikke netop vare at finde i et ædelskaffent Hjerte; Den virkelige Dannelse bestaar i at vise Velvilje mod Menneskene; den aabenbarer sig uden Besvær, naar man besidder et velvilligt Hjerte; det er kun for den, der ikke har det, at man er nødt til at gøre det til en Kunst at give sig Skin af at have det.

»Den ulykkeligste Virkning af den moderne Dannelse er, at den lærer os den Kunst at undvære de Dyder, som ingen efterligner. Naar man under Opdragelsen indgyder os Menneskelighed og Velvilje, saa ville vi være i Besiddelse af Dannelse eller trænge ikke mere til den.«

»Selv om vi ikke har den Dannelse, som aabenbarer sig i en yndefuld Optræden, saa ville vi dog eje den, som viser os den retskafne Mand og Borger; vi behøve da ikke at tage vor Tilflugt til Falskhed.«

»Man behøver ikke at være kunstlet for at behage andre; det er tilstrækkeligt at være god; for at tage passende paa andres Svagheder behøver man ikke at være falsk; det er nok at være overbærende.«

»De Mennesker, man omgaas paa denne Maade, ville ovverken blive hovmodige eller fordærvede deraf; de blive kun taknemlige og bedre.« [1])

Det synes mig, at dersom nogen Opdragelse skulde kunne frembringe den Slags Dannelse, som Hr. *Duclos* forlanger, saa maa det være den, hvortil jeg i det Foregaaende har udkastet Planen.

Jeg indrømmer dog, at Emil med sine afvigende Grundsætninger ikke vil være som Folk er flest, og Gud bevare mig fra nogen Sinde at blive det! men i alt det, hvori man skiller sig fra andre, vil han dog hverken blive besværlig eller latterlig; Forskellen vil være iøjnefaldende alene at være ubehagelig. Han vil være — lad os sige — som en elskværdig fremmed. I Begyndelsen vil man tilgive ham hans Egenheder og sige: »*Han vil nok faa mere Dannelse.*« Siden hen har man vænnet sig til hans Maade at være paa, og da man ser, at han ikke bliver anderledes,

(1) Betragtninger over Sæderne i vort Aarhundrede af Hr. Duclos, pag. 65. *R.*

Om Duclos se nærv. Oversættelse pag. 319, Anm. *O. A.*

saa vil man endnu en Gang tilgive ham og sige: »*Det er nu hans Natur.*«

Man vil ikke paa nogen Maade gøre Stads af ham som et særlig elskværdigt Menneske, men man vil holde af ham uden at vide hvorfor; ingen vil falde paa at holde Lovtaler over hans Forstand, men imellem forstandige Mennesker vil man dog gerne have ham til Dommer; hans Forstand vil være klar og bevæge sig sikkert indenfor visse Grænser; han vil være i Besiddelse af sund Sans og en sund Dømmekraft. Da han ikke gaar paa Jagt efter nye Tanker, vil han ikke spille den aandrige. Jeg har bragt ham til at indse, at de Ideer, som ere gavnlige og virkelig til Nytte for Menneskene, ere de første, som man er kommet efter, at de til alle Tider har været de Baand, som bedst holde Samfundet sammen, og at der for de højtflyvende Aander ikke er andet at udmærke sig ved end farlige Ideer, der ere skæbnesvangre for Menneskeslægten. Denne Maade at blive berømt paa vil næppe friste ham; han véd, hvor han skal finde sin Livslykke og hvorledes han skal bidrage til andres Lykke. Hans Kundskabskres strækker sig ikke længere, end til hvad der er rigtigt. Hans Vej er snæver, men godt afpælet; da han ikke føler nogen Fristelse til at forlade den, vil han blande sig imellem dem, der følge samme Vej; han vil hverken løbe vild eller glimre. Emil er et Menneske med sund Sans, og han vil ikke være andet; selv om man vil drille ham med den Titel, saa vil han dog altid føle sig æret derved.

Endskønt hans Ønske om at behage bevirker, at han ikke kan være helt ligegyldig for andres Mening, saa er det dog kun deres Mening om det, som umiddelbart vedrører hans Person, han lægger nogen Vægt paa, medens han ikke bryder sig om alle de vilkaarlige Bedømmelser, som ere dikterede af Moden eller af Fordomme. Han vil sætte en Stolthed i at gøre alt det godt, som han tager fat paa, ja endog at ville gøre det bedre end nogen anden: i Løb vil han være den hurtigste, i Brydning den stærkeste, i Arbejdet den dygtigste, i Behændighedslege den mest adrætte; men han vil kun bryde sig lidt om de Fordele, som ikke i sig selv ere klare og indlysende, men som behøve at bekræftes gennem andres Dom, som at han f. Eks. har mere Forstand end en anden, taler bedre, er kundskabsrigere o. s. v. Endnu mindre vil han bryde sig om dem, som slet ikke har noget med hans Person at gøre, som at være af fornemmere Fødsel, anses for at være rigere,

ɣs ave større Anseelse, blive lagt mere Mærke til end andre,
lɔsække Opsigt ved en større Pragt.

Da han elsker Menneskene, fordi de ere hans Lige, saa
lil han i Særdeleshed elske dem, der ligne ham mest, fordi
ɪsan føler, at han selv er god, og da han finder denne Lig-
bɔed overalt, hvor han finder Samstemning med sig i de
ɪoɪoralske Ting, saa vil han altid være glad ved at vinde
ʃiːifald i alt det, som aabenbarer et godt Sindelag.
ɪs.an vil dog ikke sige: jeg glæder mig over, at man
ɔxkænker mig sit Bifald, men: jeg glæder mig over, at
ɪs.an bifalder det gode, som jeg har gjort; jeg glæder mig
ɔwer, at Folk, som ære mig, gøre sig selv Ære: saalænge
ɛ dømme saa sundt, vil det være skønt at vinde deres
ʃg gtelse.

Da han studerer Menneskene af deres Sæder i Verden,
mom han fordum studerede dem af deres Lidenskaber i
ɛi istorien, saa vil han ofte have Lejlighed til at tænke over,
ɛwad der gør det menneskelige Hjerte godt eller ondt; han
ɪ " nu kommen saavidt, at han filosoferer over Smagens
ɪɔ en æstetiske Smags) Grundsætninger, og dette er netop
ʒ , Studium, som passer sig for dette Tidsrum.

Jo dybsindigere man er i sin Defisition af Begrebet
ɛmmag, desto mere løber man vild; Smagen er ikke andet
bnd den Evne at kunne dømme om, hvad der behager eller
lɛrishager Flertallet. Forlader man den Forklaring, saa for-
ɛsaar man ikke mere, hvad Smag er. Deraf følger imidlertid
ɔlke, at der gives flere Folk med Smag end uden Smag;
ɪi endskønt Flertallet dømmer sundt og rigtigt om enhver
ɡmng, saa gives der dog faa Mennesker, der dømme som dette
mn alle Ting, og endskønt det er Samlingen af de mest
immindelige Smagsdomme, der udgør det, men kalder den
ɔbode Smag, saa gives der kun faa Mennesker med Smag,
ɛ " samme Grund som der kun gives faa smukke Mennesker,
ɛbadskønt det er Foreningen af de mest almindelige Ansigts-
lɔæk, der udgør det, man kalder Skønhed.

Nu maa man mærke sig, at der her ikke tales om det,
ɔ elske, fordi det er os nyttigt, eller om, hvad vi hade,
bɪrdi det er skadeligt. Det, man kalder Smag, befatter sig
mn med de ligegyldige Ting eller i det højeste med de
ɡmng, som interessere os for Fornøjelsens Skyld, men har
ɪɔdtet at gøre med det, der vedkommer vore Fornødenheder:
; ɪr at dømme om disse sidste Ting udkræves ikke, at man
ɔiɛsidder Smag, men kun at man har Trang til dem. Det er
ɔttte, som gør det saa vanskeligt at fælde Domme i visse
ɛmnagssager og som gør disse Domme, synes det mig, saa

vilkaarlige; thi med Undtagelse af Instinktet, som vejleder Smagen i sine Afgørelser, kan man ikke finde noget Princip, hvorefter den gaar. Man maa endviderere skelne mellem de Smagslove, som angaa de moralske, og de Love, som angaa de naturlige Ting. Med Hensyn til disse sidste synes mig de Principer, som den saakaldte Smag følger, helt igennem uforklarlige.[1]) Det er nok værd at lægge Mærke til, at det moralske spiller ind overalt, hvor man har med Efterligning at gøre:[2]) saaledes forklarer man det skønne, som synes at være fysisk, men i Virkeligheden ikke er det. Jeg vil tilføje, at Smagen retter sig efter stedlige Forhold, som i de tusende Ting gør den afhængig af Himmelstrøg, Sæder, Regeringsform og forskellige Samfundsindretninger, at den mange Gange følger Regler, der hænge sammen med Alderen, Kønnet, Karakteren, og at det i denne Henseende gælder, at man ikke skal disputere om Smagssager.

Det er naturligt for alle Mennesker at besidde Smag, men ikke i samme Maal; den udvikler sig ikke hos alle i samme Grad; men den er hos alle af forskellige Aarsager underkastet Forandringer. Det Maal af Smag, man kan have, afhænger af den Modtagelighed for Indtryk, som man er i Besiddelse af; dens Udvikling og Retning er afhængig af de Samfundslag, man har levet i. Man maa for det første have levet i mange Samfundslag for at kunne gøre mange Sammenligninger. For det andet maa det være i saadanne, hvor det er Fornøjelserne og Lediggangen, man plejer; thi i Forretningsverdenen bestemmes Smagen ikke af, hvad der fornøjer, men af, hvad der bringer Fordel. For det tredje maa det være Samfund, hvor Uligheden ikke er altfor stor, hvor Opinionens Herredømme er nogenlunde maadeholdent og hvor Nydelsen spiller større Rolle end Forfængeligheden; thi i modsat Fald vil Moden kvæle

---

[1]) I Manuscriptet var tilføjet: »thi hvem siger mig for Eksempel, hvorfor denne eller hin Sang er smagfuld og en anden ikke? Hvem giver os Grundlovene for Farvernes Sammenstilling? Hvem siger os, hvorfor Ovalformerne behage bedre end Cirkelformerne, naar det gælder en Græsplæne, medens den sidste Form tager sig bedst ud, naar det drejer sig om et Springvandsbassin?« (Anm. af Dr. E Sallwürk til hans Overs. af Emil, II Bind, pag. 197.)

[2]) Dette er bevist i et Forsøg over »Melodiens Væsen«, som man vil finde i mine samlede Skrifter. *R.*

I senere Udgaver har R. selv ændret Titlen til: »Sprogenes Oprindelse. *O. A.*

ɜmmagen, og man søger da ikke det behagelige men det ʁaafaldende.

I det sidste Tilfælde er det heller ikke mere sandt, at ɲen gode Smag er Flertallets Smag. Hvorfor det? Fordi ɾcormaalet er et andet. Mængden dømmer da ikke længer ɜ " sig selv, men retter sin Dom efter deres, som den tror ɣ være mere oplyste: den billiger ikke, hvad der er godt, ɲeen hvad hine har billiget. Sørg for, at ethvert Menneske ɒitid gaar efter sin egen Følelse, og da vil det i sig selv ɜæst behagelige altid faa de fleste Stemmer.

Menneskene frembringe i deres Arbejder ikke noget ɾøønt uden igennem Efterligning. Alle ægte Smagsmønstre ɒndes i Naturen. Jo længere vi fjerne os fra denne Mester, ɟɜsto mere vanskabte blive vore Billeder. Da er det fra ˈ Ting, vi synes om, at vi hente vore Mønstre, og for ɾr Indbildning, som er underkastet Lune og andres ɒɾitoritet, bliver nu intet andet skønt, end hvad der finder ʁaade for deres Øjne, som vi løbe bag efter.

Og vore Førere ere Kunstnerne, de fornemme og de ˌɐge, og disse ledes igen af deres Fordel eller deres Forfænge-ɒdhed. Begge Parter kappes om at finde paa ny Udveje ˧ Bekostninger, Rigmændene og de fornemme for at prale ɒed deres Rigdomme, og de første for at høste Fordel af ɱm. Paa denne Maade grundfæster den store Luksus sit ɾɾerredømme og lærer os kun at skatte det, som er vanskeligt ɗ kostbart at anskaffe: da er det formentlige skønne — ɠngt fra at være en Efterligning af Naturen — kun skønt ɱnnem sin Kamp imod den. Deraf ser man, hvorledes ɛɒuksus og en daarlig Smag ere uadskillelige. Overalt, hvor ˌʁnagen er ødsel, er den falsk.

Det er fornemmelig i Omgangen mellem de to Køn, ɾ2 Smagen, god eller slet, faar sin Retning; dens Udvikling ɐ en nødvendig Følge af Formaalet for denne Omgang. ɲen naar Letheden i at opnaa Nydelsen gør Ønsket ɜ ɹ at behage lunkent og mat, saa maa Smagen udarte, og ɒ ɾr er — synes det mig — en anden og meget iøjnefal-ɒnde Grund, som viser os, at den gode Smag hører sammen ɒed de gode Sæder.

Raadfør dig med Kvindernes Smag i alle naturlige ɠng og i alt, som afhænger af Sansernes Dom, men med ɲɐendenes i alle moralske Forhold og i alt, hvor det mere ɱmmer an paa Forstanden. Naar Kvinderne ere, hvad de ɣ ˧ være, saa holde de sig til de Ting, som ligge indenfor ɐɐres Omraade og dømme da altid rigtigt; men siden de ɒ ɾr opkastet sig til Smagsdommere i Literaturen, siden de

har taget sig paa at dømme om Bøger, ja endog med Vold og Magt at ville skrive dem, saa forstaa de sig ikke mere paa noget som helst. De Forfattere, som spørge de lærde Damer til Raads med Hensyn til deres Arbejder, kunne altid være sikre paa at faa daarlige Raad, og de galante Herrer, som raadføre sig med dem angaaende deres Pynt, ere altid latterligt klædte. Jeg vil snart faa Lejlighed til at tale om Kvindernes virkelige Talenter og Maaden at udvikle dem paa, samt om de Ting, med Hensyn til hvilke man da altid bør lytte til deres Dom.

Dette er de elementære Betragtninger, som jeg vil fremkomme med som Grundlag for Forhandlingen med min Emil om en Sag, som er alt andet end ligegyldig for ham i det Tilfælde, hvori han befinder sig, og efter det Formaal, han er optaget af. Og for hvem skulde den vel være ligegyldig? Kendskab til, hvad der kan være til Behag eller Mishag for Menneskene, er ikke alene nødvendig for den, som trænger til dem, men ogsaa for den, som vil være dem til Nytte: man maa behage dem for at kunne tjene dem, og den Kunst at kunne skrive Bøger er alt andet end en ørkesløs Kunst, naar man da bruger den til at skaffe Sandheden Ørenlyd.

Dersom jeg, for at cultivere min Elevs Smag, havde Valget imellem Lande, hvor denne Cultur endnu var i sin Opblomstren, og andre Lande, hvor den allerede var vanslægtet, saa vilde jeg bruge en tilbagegaaende Bevægelse; jeg vilde nemlig begynde Vandringer med ham i disse sidste Lande og ende den i de første. Grunden til dette Valg er, at Smagen fordærves ved en overdreven Forfinelse, som gør følsom for de Ting, som den store Hob ikke lægger Mærke til; denne Forfinelse fører til Disputersyge; thi jo finere man tager paa Spørgsmaalene, desto flere bliver der: denne Skarpsindighed gør Følelsen finere og mere mangeartet. Der danner sig ligesaa mange Slags Smag, som der er Hoveder. Under Forhandlingerne om, hvilken der bør foretrækkes, udvikles den filosofiske Evne og Kundskaberne forøges; saaledes er det, man lærer at tænke. De fine Iagttagelser kunne næppe gøres af andre end af Folk, der færdes meget omkring, efterdi disse Iagttagelser først gøres, naar man har gjort alle de foregaaende, og efterdi Folk, der kun ere lidt vante til at færdes i Selskabslivet, fæste deres Opmærksomhed paa de store Træk. Der er for Øjeblikket i den dannede Verden maaske næppe et Sted paa Jorden, hvor den almindelige Smag er slettere end i Paris. Det er imidlertid i denne Hovedstad, at den

bode Smag erholdt sin Pleje, og det synes, at de Bøger, iwis Forfattere ikke har uddannet sig i Paris, kun ere lidt ansete i Europa. De, som tænke, at det er tilstrækkeligt læse de Bøger, som skrives dèr, bedrage sig; man lærer geeget mere af en Samtale med Forfatterne end af deres gøger, og Forfatterne ere ikke en Gang dem, af hvem man rerer mest. Det er Aanden i Samfundet, som udvikler et nenkende Hoved og som udvider Synskresen saa vidt det muligt. Dersom du har Gnist af Aand, saa lev et nar i Paris: snart vil du være alt, hvad du kan blive, eller n vil aldrig blive til noget.

Man kan lære at tænke paa de Steder, hvor den snarlige Smag hersker; men man behøver derfor ikke at nenke ligesom dem med den daarlige Smag; dog er det geeget vanskeligt at undgaa dette, naar man bliver alt for nenge sammen med dem. Man skal ved deres Hjælp fuldnommengøre sin Dømmeevne, men undgaa at bruge den sna samme Maade, som disse gøre det. Jeg skal vel gogte mig for at forfine Emils Dømmekraft til den bliver n hel anden, og naar hans Følelse er bleven tilstrækkelig n til at fatte og sammenligne Menneskenes forskellige mag, da er det mere enfoldige Sager, jeg vil give ham mag for.

For at bevare en rén og sund Smag hos ham, vil jeg fribe til endnu videregaaende Forholdsregler. Midt i et ? Fornøjelser adspredt Livs Uro vil jeg forstaa at føre tyttige Samtaler med ham, og ved altid at lede dem hen sna Genstande, som behage ham, vil jeg gøre mig Umage r at gøre dem ligesaa fornøjelige som belærende. Nu er det den rette Tid til at læse underholdende Bøger; det er biiden til at lære ham at analysere en Tale, at gøre ham oodtagelig for Veltalenhedens og Foredragets Skønheder. t lære ham Sprogene for deres egen Skyld er uden videre ssærd; thi Brugen af dem er ikke saa vigtig, som man oor; men Studiet af Sprogene fører til Studiet af den mindelige Grammatik; man maa lære Latin for til Gavns kunne forstaa Fransk; man maa studere dem begge og mmenligne dem for at forstaa Talekunstens Regler.

Der gives desuden en vis Enfold, som gaar til Hjertet, g som kun findes i de gamles Skrifter. I Veltalenheden, Poesien, i al Slags Literatur som i Historien vil han finde mem rige paa Stof, men ædruelige i Dommen. Vore Forttere derimod fortælle saa lidt, men fælde saa mange oomme. Vi tage uophørlig deres Dom som en Lov, og tette er ikke Vejen til at uddanne vor egen Dømmekraft.

Forskellen i Smag hos de gamle og vore Forfattere kommer tydeligt frem paa alle Mindesmærker, lige til Gravmonumenterne. Vore ere fulde af Lovtaler; paa de gamles læser man om Handlinger:

Sta, viator; heroem calcas.[1])

Havde jeg fundet denne Indskrift paa et antikt Monument, vilde jeg straks have gættet paa, at den var moderne; thi intet er mere almindeligt hos os end Helte; men hos de gamle vare de sjældne. I Stedet for at sige, at en Mand var en Helt, havde de sagt, hvad han havde udrettet for at blive det. Sammenlign en Gang Gravskriften over denne Helt med den kvindagtige Sardanapals:

Jeg har bygget Tarsus og Anchiale paa én Dag,
og nu er jeg død.[2])

Hvilken af dem, mener du, siger mest? vor Lapidarstil med sin Svulst er god til at opblæse Narre. De gamle viste Menneskene, som de ere, og man saa, at de vare Mennesker. Naar Xenophon hædrer Mindet om nogle Krigere, der under de »Ti Tusendes» Tilbagetog dræbtes ved Forræderi, skriver han: »*De døde udadlelige i Kamp som i Venskab.*« Dette er det hele; men tænk: hvilke Følelser har ikke fyldt Skribentens Hjerte, idet han nedskrev denne saa korte og saa simple Lovtale. Ve den, der ikke finder dette fortryllende herligt!

Ved Thermopylæ læser man følgende Ord, indgravede i Marmor:

Vandringsmand! gaa og sig Sparta, at vi faldt her
i Lydighed mod dets hellige Love.[3])

Man ser let, at det ikke er Akademiet for Indskrifter,[4]) der har forfattet denne.

---

[1]) Stands, Vandringsmand! dine Fødder træde paa Helten. Dette Mindesmærke blev rejst paa den i Slaget ved Nørdlingen 1645 faldne tyske General Franz de Mercys Grav. (Voltaire: XIV's Tidsalder.« — Dr. E. Sallwürk).

[2]) Rousseau gengiver Indskriften efter Strabo, men forkortet; i sin Helhed har den en nogen anden Karakter: »Sardanapal, Anacyndaraxes Søn, byggede paa én Dag Byerne Anchiale og Tarsus. Vandringsmand: spis, drik og nyd Livet; thi alt andet er ikke en Bønne værd. (Dr. E, Sallwürk).

[3]) Over alle de faldne sattes denne Indskrift:

Mod tre hundrede tusende kæmpede her en Gang
fire tusende fra Peloponnès.

Over Spartanerne sattes en særlig Indskrift:

Fremmede! forkynd Lakedæmonerne, at her
vi lagdes lydige mod deres Ord. (Herodot, VII 228.) *O. A.*

[4]) Det franske Akademi bestaar af fem Afdelinger, hver paa firti Medlemmer. En af disse kaldes »Akademi for Indskrifter og de skønne

Jeg vil føle mig skuffet, hvis min Elev, som sætter saa ...lt Pris paa Ord, ikke straks bliver opmærksom paa denne ...orskel, og dersom det ikke faar Indflydelse paa Valget af ...ns Læsning. Henreven af Demosthenes' mandige Vel...llenhed vil han sige: denne er en Taler; men naar han ...ser Cicero, vil han sige: denne er en Advokat.

I det hele vil Emil finde mere Behag i de gamles ...øger end i vore, alene fordi de gamle som de første staa ...aturen nærmere og fordi deres Begavelse er mere oprin...elig; de ere mere dem selv. Hvad saa end *la Motte* og *...erasson* kunne have at sige, saa gør dog Fornuften intet ...rkeligt Fremskridt i den menneskelige Slægt; thi alt hvad ...an vinder i én Henseende, tabes igen paa anden Maade, ...erdi alle Aander altid gaa ud fra samme Punkt, og den ...d, man anvender paa at lære, hvad andre har tænkt, er ...ildt i Henseende til at lære at tænke selv: man har til...net sig nogle flere Kundskaber, men besidder mindre ...ndelig Kraft. Vor Aand har det som vore Arme, der ere ...øvede til at udføre alt ved Hjælp af Værktøj, men intet ...d egen Hjælp. *Fontenelle* [1]) sagde, at hele denne Strid ...n de gamle og de moderne Forfattere kunde føres tilbage ...Spørgsmaalet om, hvorvidt Træerne i fordums Tider vare ...ere end i vore Dage. Dersom Agerdyrkningen havde ...andret sig, vilde dette Spørgsmaal heller ikke være paa ...ette Plads.

Efter saaledes at have ført ham tilbage til den rene ...teraturs Kilder, viser jeg ham ogsaa Spildevandet i de ...boderne Samleres (Compilatorers) Beholdere, Journaler, ...ersættelser og Ordbøger; han kaster et Blik paa alt dette ...lader det ligge, for aldrig mere at vende tilbage til det. ...r at more ham, lader jeg ham høre Akademiernes ked...mmelige Snak; jeg lader ham forstaa, at hvert Medlem ...Akademiet altid er mere værd som Enkeltpersom end i ...okken: deraf vil han være i Stand til af sig selv at ...age den fornødne Slutning angaaende Nytten af disse ...onne Indretninger.

Jeg fører ham til Skuespillene, ikke for at studere ...boderne, men Smagen; thi det er især dér, at denne viser

---

...Videnskaber (Poesi, Veltalenhed, Sprog) grundlagt 1663 af Colbert. ...Den befatter sig med historiske og arkæologiske Arbejder.
O. A.

...Fontenelle er fransk Literat (1657—1757). La Motte er fransk Digter ...(1672—1731). Terrasson, Abbed (1677—1750) hævdede, ligesom de ...to førstnævnte, at Nutidens Forfattere i aandelig Udvikling stode over ...Oldtidens.
O. A.

sig for det Menneske, som forstaar at tænke. Bryd dig ikke om Levereglerne og Moralen, vil jeg sige til ham; det er ikke her, man skal lære dem at kende. Theatret er ikke til for Sandhedens Skyld; det er til for at smigre og more Menneskene; der gives ingen Skole, hvor man bedre lærer den Kunst at behage dem og at fængsle det menneskelige Hjerte. Studiet af Theatret fører til Studiet af Poesien; de har nøjagtigt samme Maal. Har han en Gnist af Smag for Digtekunsten, med hvilken Fornøjelse vil han da ikke give sig i Kast med Digternes Sprog, det græske, latinske og italienske! Disse Studier ville for ham være lutter Nydelse uden nogen Tvang, og de ville af den Grund lykkes saa meget bedre; det vil være en Fryd for ham at hengive sig til den i en Alder og under Omstændigheder, hvor Hjertet er saa blødt og modtageligt for hver Art af Skønhed, der egner sig til at sætte det i Bevægelse. Tænk dig nu paa den ene Side min Emil, og paa den anden en opløben Gymnasiast, begge i Færd med at læse fjerde Del af Ænëiden, Tibull eller Platons Symposion, hvilken Forskel! hvor er den enes Hjerte ikke betaget af det, som ikke gør Spor af Indtryk paa den anden! Kære unge Mand! hold op, afbryd din Læsning, jeg ser dig altfor bevæget; jeg ønsker gerne, at Kærlighedens Sprog behager dig, men ikke at det forvirrer dig; vær et følelsesfuldt, men dog et fornuftigt Menneske. Er du kun det ene af disse to, saa er du intet. For øvrigt lægger jeg liden Vægt paa, om han gør videre Fremskridt i de døde Sprog, Skønliteraturen og Poesien eller ej. Han vil ikke tabe noget af sit Værd, selv om han ikke kender noget til alt dette, og det er ikke alt dette Legeværk, hvorom det drejer sig i hans Opdragelse.

Naar jeg lærer ham at føle for og at elske det skønne i enhver Skikkelse, saa er mit Hovedformaal dette, at jeg — ved at give ham Tilbøjelighed og Smag for det skønne — vil forhindre, at hans Tilbøjeligheder fordærves, saa han ikke en skøn Dag i sin Rigdom søger det Middel til at være lykkelig, som han bør finde langt nærmere hos sig. Jeg har andet Steds sagt, at Smagen kun er den Kunst at forstaa sig paa Smaating, [1]) og dette er aldeles rigtigt; men da det er en Sammenvævning af Smaating, hvoraf det behagelige i Livet afhænger,saa er en saadan Omhyggelighed for det smaa alt andet end ligegyldig; thi derved er det, vi lære at fylde Livet med alle de Goder, det staar i vor Magt at opnaa, og give dem det Værd, de i Sandhed

[1]) I sit Brev til d'Alembert om Skuespillet. *O. A.*

unne have for os. Jeg tænker her ikke paa de moralske oder, som ere afhængige af gode sjælelige Anlæg og deres bdvikling, men kun paa de Goder, som ligge indenfor sanselighedens og den reelle Nydelses Omraade, idet jeg oog ser bort fra alle Fordomme og alle andres Mening.

For at jeg bedre kan forklare, hvad jeg mener, tillade nan mig et Øjeblik at forlade min Emil, hvis rene og unde Hjerte ikke mere kan tjene nogen til Rettesnor, og n mig selv at søge et mere haandgribeligt Eksempel, som ogsaa ligger Læserens Sæder nærmere.

Der gives Livsstillinger, som synes at forandre Naturen g — enten til det bedre eller til det værre — at omstøbe e Mennesker, som ere i dem. En Kujon bliver tapper ved t indtræde i Navarraregimentet. Det er ikke alene i Solnaterstanden, at man lærer Corpsaand, og det er ikke altid b den gode Retning, at dens Virkninger vise sig. Jeg har e hundrede Gange med Rædsel tænkt som saa: hvis den Ulykke timedes mig, at jeg i Dag beklædte et saadant mbede, som jeg tænker paa, i et vist Land,[1]) saa vilde g i Morgen næsten uundgaaelig være en Tyran, en Blodger, Folkeundertrykker, en Ulykke for Fyrsten, en født jende af hele Menneskeheden, af al Billighed og af enhver rt af Dyd.

Ligesaa vilde jeg, dersom jeg var rig, have gjort alt, vad man nødvendigvis maa gøre for at blive det; jeg vilde være fræk og lavsindet, følsom og øm bare for mig selv, barmhjertig og haard mod den hele Verden, en haanlig lskuer til Pøblens Lidelser; thi andet Navn vilde jeg ikke ve de nødlidende, for at bringe i Forglemmelse, at jeg en ang hørte til deres Klasse. Endelig vilde jeg bruge min oormue til at skaffe mig alle mulige Fornøjelser, som jeg ene vilde være optaget af; ja, lige indtil dette Punkt lde jeg være som alle andre.

Men jeg vilde — tror jeg — adskille mig i høj Grad a alle andre deri, at jeg snarere vilde være sanselig og llystig end hovmodig og forfængelig; jeg vilde meget snarere hengive mig til Blødagtighedens Luksus end til vverdaadighed i Pragtudfoldelse. Jeg vilde endog paa en s Maade skamme mig ved i alt for høj Grad at stille min gdom til Skue, og jeg vilde da altid tro at høre den isundelige,som jeg ydmygede ved min Pragt, hviske sin n Nabo i Øret: *Se til den Skurk, hvor bange han er for blive anset for, hvad han er.*

---

1) Dr. Sallwürk gætter paa Generalskatteforpagterens Embede. *O. A.*

Af den uendelige Fylde af Goder, som bedække Jorden, vilde jeg udvælge, hvad der var mig mest behageligt og bedst passede for mig. Den første Brug, jeg derfor vilde gøre af min Rigdom, skulde være at købe mig Frihed og Ret til Lediggang; dertil vilde jeg føje Sundhed, hvis den kunde faas for Penge; men da den kun kan erhverves gennem Maadehold, og da der uden Sundhed ikke gives nogen virkelig Fornøjelse ved Livet, saa vilde jeg være maadeholden for min egen Sanseligheds Skyld.

Jeg vilde altid holde mig saa nær til Naturen som muligt for at forlyste de Sanser, som jeg har faaet af den, da jeg vilde være aldeles sikker paa, at jo naturligere mine Nydelser vare, desto virkeligere vilde de være. I Valget af Genstande til Efterligning vilde jeg altid tage Naturen til Mønster; i mine Tilbøjeligheder vilde jeg give den Fortrinet; med Hensyn til min Smag vilde jeg altid spørge den til Raads. Ved Valget af mine Retter vilde jeg foretrække dem, hvis bedste Tilberedning er gjort af Naturen, og som derfor ere gaaede igennem de færrest mulige Hænder, førend de komme paa vort Bord. Jeg vilde forekomme bedrageriske Forfalskninger; jeg vilde gaa Nydelsen i Møde. Min simple og plumpe Graadighed skulde ikke gøre nogen Hôtelvært rig; Vægten af mine Guldstykker skulde ikke forlede ham til at sælge mig Gift for Fisk; [1]) mit Bord skulde aldrig være bedækket af fine Griserier eller af Aadsler, som man havde forskrevet fra fjerne Lande; jeg vilde ikke skaane mig for nogen Umage for at tilfredsstille min sanselige Nydelse, efterdi selve Umagen da bliver en Fornøjelse og forøger den Nydelse, man forventer. Vilde jeg smage en Ret, som hørte hjemmø i den anden Ende af Verden, saa vilde jeg — ligesom Apicius [2]) — hellere opsøge den paa Stedet end forskrive den; thi de mest udsøgte Retter mangle altid et Krydderi, som man ikke kan føre med og som ingen Kok kan give dem, nemlig det Lands Luft, som har frembragt dem.

Af samme Grund vil jeg ikke efterligne dem, der kun befinde sig godt dèr, hvor de ikke ere, og som altid bringe Aarstiderne i Modsigelse med sig selv og Himmelegnene;

---

[1]) »Du poison pour du poisson.« Ordspillet kan ikke gengives i Oversættelsen.

[2]) Marcus Gabius Apicius er en berygtet Lækkermund, der levede paa Kejser Tibèrs Tid. Det er muligvis ham, der gjorde en Rejse til Afrika, bare fordi man havde fortalt ham, at der derovre skulde findes en Art Sø-Græshopper, (Krebs?) større end dem, han spiste hjemme. *O. A.*

e søge Sommeren om Vinteren og Vinteren om Sommeren,
ejse til Italien for at fryse og til Norden for at svede,
den at tænke paa, at de, i den Indbildning at flygte for
Aarstidernes Strenghed, netop finde den paa de Steder,
vvor man ikke har lært at værge sig imod den. Jeg vilde
or mit Vedkommende enten blive paa Stedet eller tage det
aa en helt anden Maade; jeg vilde nyde alle en Aarstids
ehageligheder og et Lands Ejendommeligheder, ganske
om de bød sig til. Jeg vilde have en Mangfoldighed af
ornøjelser og Vaner, som ikke lignede hverandre, men
om altid passede til de naturlige Forhold; jeg vilde til-
ringe Sommeren i Neapel og Vinteren i Petersborg, snart
enstrakt i Tarents kølige Grotter og indaandende en blød
ephyr, snart aandeløs og udmattet af Ballets Glæder i et
raalende oplyst Ispalads.

Med Hensyn til mit Bordservice og Udstyrelsen af
in Bolig vilde jeg ved meget simple Prydelser efterligne
arstidernes Forskelligheder og afvinde enhver af dem sine
ehageligheder uden at foregribe den følgendes. Det er
are besværligt og alt andet end smagfuldt at vende op og
bed paa Naturens Orden, at aftvinge den Frugter, som den
villigt og nødigt giver og uden Velsignelse, og som — da
e hverken ere gode eller har Smag — ikke kunne være
Næring for Maven eller kildre Ganen. Intet er mere
magløst end for tidlige Frugter; det er kun med stor Be-
stning, at Rigmanden i Paris ved Hjælp af sine Ovne
Drivhuse opnaar at have daarlige Grøntsager og smag-
s Frugt paa sit Bord Aaret rundt. Selv om jeg havde
iisebær, naar det fryser, og duftende Meloner midt i
interens Hjerte, hvad Fornøjelse skulde jeg have af at
yde dem, naar min Gane hverken trængte til at vædes
er forfriskes? Mon den tunge Kastanie vilde være ret
hagelig i de hede Hundedage? vilde jeg foretrække den
lige taget af Stegepanden — for Ribs, Jordbær eller
dre læskende Frugter, som Jorden tilbyder mig uden
svær? I Januar Maaned at bedække sin Kamin med
rivhusgrønt eller blege Blomster uden Duft, det er snarere
gøre Nar af Foraaret end at smykke Vinteren; det er
berøve sig selv den Fornøjelse at gaa ud i Skoven for
søge de første Violer, opdage de første spæde Skud
da med Henrykkelse at udraabe: Dødelige! I ere ikke
tabte, Naturen lever endnu.

For at være godt betjent vilde jeg kun have faa
enere; dette er allerede sagt; men det kan være godt
k at gentage det En Borgermand nyder mere virkelig

Betjening af sin eneste Tjener, end en Hertug af de ti Kavalerer, som omgive ham. Jeg har mangfoldige Gange tænkt paa, at naar jeg paa Bordet har mit Glas ved Siden af mig, saa kan jeg drikke i det Øjeblik, det behager mig, medens det med en finere Opdækning vilde være nødvendigt at lade en Snes Struber gentage »skænk i!« førend jeg kunde slukke min Tørst. Alt det, man lader udføre ved andre, bliver daarligt gjort, hvordan man saa end bærer sig ad. Jeg vilde aldrig sende Bud efter Købmændene, men selv gaa til dem; det vilde jeg gøre, for at mine Folk ikke skulde gøre Aftaler med dem førend jeg, for bedre at kunne gøre mit Valg og købe billigere; jeg vilde gaa selv for at faa en behagelig Bevægelse og for at se lidt af, hvad der foregaar udenfor mig selv; det forfrisker, og undertiden lærer man noget derved; endelig vilde jeg gaa selv, bare for at gaa, og det er altid noget. Et altfor stillesiddende Liv fører Kedsomhed med sig; naar man gaar meget, keder man sig ikke saa meget. Portneren og Tjeneren ere daarlige Folk: jeg kunde heller ikke ønske altid at have disse Mennesker som Mellemmænd mellem mig og den øvrige Verden, saa lidt som altid at komme frem i en larmende Karosse, som om jeg var bange for at andre skulde tale til mig. Den Mand, som bruger sine Ben, har altid sine Heste ved Haanden; ere de trætte eller syge, saa vèd han det selv før nogen anden, og han behøver ikke at frygte for, at hans Kusk — der maaske ønsker at gøre sig en glad Dag — skal bruge dette som Paaskud og paa den Maade nøde ham til at sidde hjemme og kukkelure; under Farten bringe ikke de Tusender af Forhindringer En til at forgaa af Utaalmodighed eller til at holde stille i det Øjeblik, da man ønsker at flyve af Sted. Kort og godt: naar vi aldrig betjenes saa godt af nogen som af os selv, saa — var man end mægtigere end Alexander og rigere end Krøsus — bør man af andre kun modtage de Tjenester, man ikke kan yde sig selv. —

Jeg vilde ikke bryde mig om at have et Palads at bo i; thi i dette Palads vilde jeg dog kun bebo ét Værelse; alle Fællesrum tilhøre ingen, og ethvert af mine Folks Kamre vilde være mig ligesaa fremmed som min Nabos. Orientalerne — skønt meget nydelsessyge — ere altid tarvelige med Hensyn til Boligen og dens Udstyrelse. De betragte Livet som en Rejse og deres Hus som et Bedested. Denne Betragtningsmaade gør sig kun lidt gældende hos os andre Rigmænd, der indrette os, som om vi skulde leve altid; men jeg vilde gaa ud fra en anden Betragtning, som

ollog vilde føre til det samme. Det forekommer mig, at jeg — ved med saa mange Ophævelser at sætte mig fast paa t:t Sted — vilde banlyse mig fra alle andre Steder og — — saa at sige — gøre mig selv til en Fange i mit eget s°alads. Verden er dog et tilstrækkeligt skønt Palads; tilo:ører alt ikke den Rigmand, som vil nyde det? *Ubi bene, ibi patria* (hvor jeg har det godt, dèr er mit Fædreland) r:r hans Valgsprog; han er hjemme dèr, hvor hans Penge s[:]lare alt; hans Fædreland er overalt, hvor hans Pengeskrin s:an komme ind, ligesom Filip ansaa enhver befæstet Plads ioor indtagelig, naar et Mulæsel, belæsset med Sølv, kunde o:omme derind. Hvorfor saa omgive sig med Mure og o°orte, som om man aldrig vilde gaa ud af dem? En q[E]pidemi, en Krig, et Oprør jager mig bort fra èt Sted; n:uvel, jeg gaar til et andet og finder der mit Hôtel ankomemet forud for mig. Hvorfor have Besvær med at bygge l:elv, saa længe som man bygger for mig i den hele vide e:Verden? Naar Livet er saa trangt, hvorfor saa gøre Fore:eredelser til fremtidige Nydelser, som jeg allerede kan have e:llen Dag i Dag? Man kan ikke berede sig nogen behagelig o:od ved uophørligt at leve i Modsigelse med sig selv. e:Det er det, *Empedokles*[1]) bebrejdede Agrigentinerne, at de q:pdyngede Fornøjelser, som om de kun havde èn Dag at v:ve i, men byggede, som om de aldrig skulde dø.

Hvad Nytte skulde jeg desuden have af en saa vidtl:øftig Bolig, naar jeg har saa lidt at befolke den med og o:nndnu mindre at fylde den med? Mine Møbler vilde altid s:ære tarvelige som min Smag; jeg vilde hverken have li[B]illedgalleri eller Bogsamling, især hvis jeg yndede Læsning g:g forstod mig paa Malerier. Jeg vilde da forstaa, at saai:anne Samlinger aldrig ere fuldstændige, og at deres s[M]angler forvolde flere Ærgrelser, end om man ingen havde. dette Tilfælde gør Overflødigheden bare ulykkelig; der vi:ives ingen Samler, som ikke har prøvet det. Forstaar s:nan sig derpaa, bør man slet ikke samle: enhver som forst:taar selv at betjene sin Samling, har næppe noget Cabinet t:t vise andre.

Spil er ingen Underholdning for Rigmanden, det er e:vediggængernes Tilflugt, og mine Fornøjelser vilde give g:nig saa meget at varetage, at jeg ikke vilde faa ret megen

---

(1) Empedokles fra Agrigent (i Oldtiden en stor By paa Siciliens Sydkyst) levede i første Halvdel af det femte Aarhundrede før Chr. Han var Digter, Læge, Fysiker, Filosof og Moralist, æret næsten som en Gud af sin Samtid. *O. A.*

Tid til at anvende saa daarligt. Jeg spiller slet ikke, da jeg er en ensom og fattig Mand; spiller jeg, saa er det et Spil Skak i Ny og Næ, og det er endda for meget. Dersom jeg var rig, vilde jeg endnu nødigere spille, i alt Fald meget lavt, for ikke at se misfornøjede om mig og for ikke selv at blive det. Da Fordelen ved Spillet ikke kan være nogen Bevæggrund for den rige Mand, saa kan det ikke slaa over i Spilleraseri uden i en fordærvet Sjæl. Den Gevinst, som Rigmanden kan hente i Spil, mærker han altid mindre til end Tabene, og da Indretningen af de mere beskedne Spil, som i Længden alligevel opsluge Gevinsten, bevirker, at de i Almindelighed mere gaa ud paa Tab end paa Fordel, saa kan man, ret betænkt, ikke i synderlig høj Grad lade sig henrive af en Underholdning, hvor man har alle sansynlige Muligheder imod sig. Den, hvis Forfængelighed smigres ved at være Lykkens Yndling, kan søge denne Tilfredsstillelse paa mere tillokkende Maader, og denne Begunstigelse af Lykken viser sig ikke mindre i de beskedne Spil end i de højeste. Spillelysten, en Frugt af Havesyge og Kedsomhed, kan kun slaa Rod i en tom Hjerne og i et Hjerte uden Indhold, og det forekommer mig, at jeg vilde besidde tilstrækkelig Følelse og Kundskab til at kunne undvære et sligt Tidsfordriv. Man ser sjældent Tænkere bryde sig videre om Spil; enten bringer det dem helt ud af Vane med at tænke eller fører dem ind i ufrugtbare Combinationer. Dette er ogsaa et — maaske det eneste — af de Goder, som Sansen for Videnskab fører med sig, at den lægger en Dæmper paa denne smudsige Lidenskab; man vil meget hellere øve sig paa at bevise Spillets Nytte end hengive sig til det. Jeg — for mit Vedkommende — vilde bekæmpe det imellem Spillere, og jeg vilde have mere Fornøjelse af at gøre mig lystig over dem, naar jeg saa dem tabe, end af at vinde deres Penge.

Jeg vilde være den samme i mit Privatliv som i Selskabslivet. Jeg vilde ønske, at min Formue kunde udbrede Velvære overalt og aldrig lade nogen faa Følelse af Ulighed. Flitterpragten medfører Besværligheder i Tusendtal. For at kunne bevæge mig saa frit som muligt imellem Menneskene, vilde jeg klæde mig paa en saadan Maade, at jeg i alle Lag syntes at være paa min Plads, saa at jeg, uden Forandring i min Fremtræden, var en Mand af Folket paa en Knejpe og en god Selskabsmand i Palais-Royal. Derved vilde jeg blive fri i hele min Færd og kunde følgelig tage Del i alle Stænders Fornøjelser. Der gives — siger

Mand — Fruer, som lukke deres Døre for syede Mansketter og kun modtage Folk i Kniplinger; jeg vilde altsaa tilbringe min Dag paa andre Steder; men dersom disse Fruer vare unge og smukke, kunde jeg en Gang imellem trække i Kniplingerne for i det højeste at tilbringe Natten i deres Selskab.

Det eneste Baand, som bandt mig til min Omgangskres, vilde være gensidig Hengivenhed, Lighed i Smag og Overensstemmelse i Karakter; jeg vilde hengive mig til dem som Menneske, ikke som Rigmand; jeg vilde aldrig skaale, at deres Forekommenhed var forgiftet af Beregning om Fordel. Dersom min Rigdom havde levnet Spor af Menneskelighed hos mig, vilde jeg strø min Tjenstvillighed og mine Velgerninger vidt omkring; men jeg vilde have om Selskabskres om mig, ikke et Hof; jeg vilde have Venner, ikke Yndlinge; jeg vilde ikke være mine Gæsters Mæcenatron, men deres Vært. Uafhængigheden og Ligheden skulde i mine Forbindelser lade Velviljen skinne frem i al sin Oprigtighed, og hvor der hverken var Tale om krybende Ærbødighed eller Anglen efter Fordel, maatte nødvendigvis Forelskelighed og Venskab blive toneangivende.

Man kan hverken købe sig en Ven eller en Elskerinde. Ven kan Kvindfolk let faas for Penge; men dette er netop Grunden til aldrig at blive elsket af nogen. Det er langt fra, at Kærlighed kan købes, at Penge tværtimod ufejlbarlig afskræber den. Den som betaler, vil — selv om han var det ædleste elskværdige Menneske — ikke blive elsket ret længe, netop fordi han betaler. Han vil snart komme til at betale for en anden, eller — rettere — denne anden vil blive betalt af hans Penge, og i denne dobbelte Forbindelse, som Pengebegærlighed og Udsvævelse har skabt, og som er ikke Kærlighed, uden Ærbarhed og uden ægte Lystfølelse, til den havesyge, troløse og elendige Kvinde, der behandles af den, som modtager, ligesom hun behandler Tossen, der giver, ikke føle sig forpligtet over for nogen af dem. Jeg vilde være dejligt at kunne være gavmild mod den, man elsker, naar dette ikke førte til, at Forholdet blev en Handel. Jeg kender kun én Vej til at tilfredsstille denne Trang til Gavmildhed mod sin Elskerinde uden dog at forfalske Kærligheden, nemlig at give hende alt og da at leve paa hendes Bekostning. Men Spørgsmaalet bliver: hvor længes den Kvinde, lige overfor hvem en saadan Fremgangsmaade ikke vilde blive meningsløs?

Den, som sagde: »Jeg ejer Laïs, men hun ikke mig,«

sagde ikke nogen Aandrighed. [1]) Den Besiddelse, som ikke er gensidig, er i Grunden ingen; det er i det højeste at besidde Legemet, men ikke Personen. Men mangler Sjælen i Kærligheden, hvorfor saa gøre saa meget Væsen af alt det øvrige? Intet er lettere at opnaa end dette. En Mulæseldriver er i den Henseende sin Lykke nærmere end en Millionær.

Kunde man kun rigtig komme til Bunds i det ulogiske ved Lasten, hvor vilde man da ikke finde, at den saa langt fra svarede Regning, selv naar den opnaar, hvad den har villet! Hvortil dog denne barbariske Iver efter at fordærve Uskyldigheden, at søge sig et Offer i et ungt Væsen, som man burde have beskyttet, og som man ved dette første Skridt uundgaaeligt drager ned i en Afgrund af Elendighed, som først Døden frelser det fra? Raahed, Forfængelighed, Dumhed, Vildfarelse og intet andet! Selve denne Lyst er ikke naturlig, den er optændt af Indbildningen, en af de smudsigste Indbildninger, fordi den er parret med Selvforagt. Den, som føler sig som det usleste af alle Mennesker, frygter for Sammenligningen med enhver anden og vil, for at være mindre afskyværdig, gaa og gælde for at være den første. Se kun til, om de, der ere mest lystne efter denne indbildte Lækkerbidsken, nogen Sinde ere elskværdige unge Mennesker, som fortjene at finde Behag for nogens Øjne, og som man ellers vilde tilgive, om de vare noget mere kræsne. Nej! i Besiddelse af Skønhed, Fortrin og Følelse frygter man ikke for sin Elskerindes Erfaring; med berettiget Selvfølelse siger man til hende: »Du kender Nydelserne; det er kun lidt; mit Hjerte tilbyder dig Glæder, som du ingen Sinde har kendt.«

Men en gammel Satyr, ødelagt af Udsvævelser, uden noget tiltrækkende i sit Væsen, skaanselsløs og hensynsløs, uden Spor af Agtværdighed, ude af Stand til og uværdig til at finde Behag for nogen Kvindes Øjne, der har Forstand paa personlig Elskværdighed, tror at kunne erstatte alt dette hos en ung Uskyldighed ved at komme Erfaringen i Forkøbet og ved at være den første, der sætter hendes Sanser i Brand. Hans sidste Haab er at vinde sin Sejr paa Grund af det ny i dette Forhold; dette er upaatvivlelig ogsaa den lønlige Bevæggrund til denne Indbildning; men han bedrager sig; den Afsky, som han indgyder, er ikke

---

[1]) Den græske Filosof *Aristippos*, Grundlægger af den cyrenæiske Skole (4. Aarh. før Chr.). *Laïs*, en græsk Kourtisane, berømt for sin Skønhed. *O. A.*

mindre naturlig end de Begærligheder, som han vilde vække. Saa an bedrager sig ogsaa i sin taabelige Forventning; den samme Natur har sørget for at hævde sine Rettigheder: Enhver Pige, som sælger sig, har allerede givet sig hen, og da hun frit og efter eget Valg har hengivet sig, saa har hun allerede anstillet den Sammenligning, som han frygter. Han køber altsaa en indbildt Fornøjelse og bliver derved ikke mindre afskyet.

Hvormeget jeg end kunde forandre mig, hvis jeg var egg, saa er der dog ét Punkt, hvori jeg aldrig vilde forandre mig. Selv om min Sædelighed og Dyd gik tabt, vilde jeg dog have nogen Smag, Forstand og Finfølelse, og alt dette vilde sikre mig mod at bortødsle min Formue saa — som en Nar — at jage efter Hjernespind og at samme min Pung og ødelægge mit Liv ved at lade mig bage ved Næsen og gøre Nar af af Børn. Var jeg ung, vilde jeg søge Ungdommens Fornøjelser, og for at kunne hyde dem helt og fuldt vilde jeg ikke søge dem som Rigmand. Vedblev jeg at være, som jeg er, saa var det en anden Sag; jeg vilde klogeligen indskrænke mig til de Fornøjelser, der passe sig for min Alder; jeg vilde hengive mig til de Glæder, jeg kunde nyde, og kvæle i mig de Lyster, som kun kunde volde mig Pine. Jeg skulde ikke have noget af at give mit graa Skæg til Pris for de unge Tigers spottende Vittigheder; jeg kunde ikke taale at se dem væmmes ved mine for dem ubehagelige Kærtegn eller opsætte mig for at give Stof til de latterligste Fortællinger paa min Bekostning; heller ikke vilde jeg holde af at forestille mig, hvorledes de udmalede den gamle Abes afskyelige Lystenhed og saaledes hævnede sig for de Kærtegn, jeg havde fundet sig i. Dersom slet bekæmpede Vaner havde forvandlet mine Ungdomstilbøjeligheder til Fornødenheder, vilde jeg maaske tilfredsstille dem, men med Skamfuldhed, og jeg vilde rødme over mig selv. Jeg vilde uden Bekendskab tilfredsstille min Trang og lade det blive derved; jeg vilde ikke lade denne min Svaghed optage mig og vilde fremfor alt kun have ét eneste Vidne til den. Menneskelivet har andre Nydelser, naar disse glippe; ved at jage efter dem, som flygter for En, berøver man sig ikke dog dem, der endnu ere tilbage. Vi maa ændre vore Tilbøjeligheder med Aarene, og ikke prøve paa at ompostere os i forskellige Alderstrin saalidt som Aarstiderne; man maa skikke sig selv til enhver Tid og ikke kæmpe imod Naturen; undgaa disse frugtesløse Anstrengelser øde Livet og forhindre os i at bruge det.

De jævne Folk kede sig næppe, fordi de føre et virksomt Liv; ere deres Fornøjelser end ikke meget afvekslende, saa ere de sjældne; de mange Arbejdsdage lade dem rigtig med Fryd nyde nogle faa Festdage. Denne Vekslen mellem lang Arbejdstid og kort Fritid sætter Krydderi paa de Fornøjelser, som høre deres Stand til. De riges forfærdelige Svøbe er Kedsomhed: midt imellem saa mange uhyre kostbare Fornøjelser, midt imellem saa mange Folk, der gøre sig Umage for at være dem til Tjeneste, fortæres og dræbes de af Kedsomheden; de tilbringe hele deres Liv med at flygte for den og blive indhentet af den; de knuges ned under dens forfærdelige Vægt, især Kvinderne, som hverken forstaa at beskæftige sig med noget eller at more sig; men kalder det Hysteri, men det er Kedsomheden, der opriver dem; den forvandler sig hos dem til et frygteligt Onde, som undertiden berøver dem Forstanden og til sidst Livet. Ja, jeg kender ingen skrækkeligere Tilværelse end en smuk Pariserfrues, naar jeg undtager den Skæbne, hendes kælne Tilbeder gaar i Møde, idet han knytter sig til hende. Han er i Virkeligheden ikke længer Mand, men forvandles ligeledes til en ørkesløs Kvinde og fjerner sig saaledes paa dobbelt Maade fra sin Stand; den Forfængelighed at være et Menneske, der har gjort skønne Erobringer, tvinger ham til at udholde de mest kedsommelige Dage, som nogen Sinde en menneskelig Skabning har levet. [1])

Anstand, Moderne, Skik og Brug, som Overdaadigheden og den fine Tone afføde, tvinge ham hele Livet igennem ind i den mest dræbende Ensformighed. Den Fornøjelse, som man vil nyde for andres Øjne, kommer ingen til gode; hverken de eller vi har nogen Gavn af den. [2]) Latteren, som man frygter mere end noget andet, er altid ved

[1]) Man erindre, at R. skriver sin Bog i Ludvig den XIV's og Ludvig den XV's Tidsalder, hvor den gode Tone krævede, at Folk af Stand kun levede for Lediggang og Fornøjelser. »Den, som ikke har levet før 1789,« sagde Hr. de Talleyrand langt senere, »kender ikke Livets Sødhed.« — Man havde hverken Tid eller Lyst til andet, ikke en Gang til de Ting, som ligge Mennesket nærmest, offentlige Sager, det ægtekabelige Samliv, Familjelivet. (Taine: l'ancien regime, pag. 163). *O. A.*

[2]) For at anses for at more sig meget gjorde to fornemme Damer sig det til en Lov aldrig at gaa i Seng før Kl. fem om Morgenen. I den strengeste Vinter tilbragte deres Folk Natten paa Gaden for at vente paa dem og havde megen Møje med at beskytte sig imod Kulden. En Aften, eller rettere en Morgenstund traadte man ind i Værelset, hvor disse to saa fornøjelig lod Timerne svinde uden at tælle dem: man fandt dem ganske ene og sovende, hver i sin Lænestol. *R.*

saanden for at tyrannisere og tugte. Man bliver kun latter-
g ved at følge visse bestemte Former; den, som forstaar
bringe Afveksling ind i sin Stilling og sine Fornøjelser,
vilvisker i Dag Indtrykket fra i Gaar; man husker slet
ikke paa ham, men han nyder; thi han giver sig hel og
folden hen i hver Time og i alt. Dette skulde være min
næste faste Regel; i hvert Forhold vilde jeg kun tænke
saa det og ikke befatte mig med noget andet; jeg vilde
bde hver Dag sørge for sig selv, uafhængig saavel af i
saar som i Morgen. Da jeg imellem Folket vilde være den
vevne Mand, saa vilde jeg paa Landet være Landmand, og
saar jeg talte om Agerdyrkning, skulde Bonden ikke gøre
g lystig over mig. Jeg vilde ikke bygge mig en By ude
saa Landet, eller midt i en Provins anlægge Tuilerierne foran
min Bolig. Paa Skraaningen af en tiltalende og meget
byggefuld Høj vilde jeg have et lille landligt Hus, et
vidt Hus med grønne Vindusskodder, og endskønt Straa-
g hele Aaret rundt er det bedste, vilde jeg af Pragthen-
in foretrække Tegl — ikke den kedelige Skifer — fordi
tte er renligere og mere oplivende at se paa end Straatag,
; fordi man aldrig i mit Fødeland tækker Husene med
det — saa at det vilde minde mig lidt om min Ungdoms
lykkelige Tid. I Stedet for Gaard foran vilde jeg have en
ggaard; i Stedet for Hestestalden en Stald med Køer,
r at have Mælk, som jeg sætter stor Pris paa. Jeg vilde
lægge en Køkkenhave, og min Park skulde være en smuk
rugthave lig den, jeg senere vil tale om. Dens Frugter
lulde staa til de spadserendes fri Afbenyttelse og hverken
lles eller indhøstes af min Gartner; jeg vilde ikke i gerrig
agtlyst stille herlige Espalier'er til Skue, som man næppe
vvede at røre ved. Dog, denne Ødselhed vilde ikke være
ere kostbar, da jeg vilde have opslaaaet mit Bo i en
rn Provins, hvor man havde faa Penge, men Rigdom
saa Levnetsmidler, hvor der paa èn Gang var Overflod og
g Fattigdom.

Her vilde jeg samle et mere udvalgt end talrigt Sel-
skab af Venner, som elskede Glæden og forstod sig paa
m, samt af Kvinder, som kunde bevæge sig til at forlade
res Lænestol og hengive sig til landlige Spil, og som
bdertiden i Stedet for Filèrnaalen og Kortene kunde
gge Fiskesnøren, Fuglesnaren, Høstriverne og Vinhøstkur-
nne i Haanden. Dèr vilde alle Bynoder være glemte og
blevne landlige paa Landet — vilde vi finde en Mængde
forskellige Fornøjelser, som hver Aften vilde sætte i os For-
egenhed med Hensyn til Valget for den følgende Dag.

Den legemlige Bevægelse og det virksomme Liv vilde skaffe os en ny Mave og give os en anden Smag. Alle vore Maaltider vilde blive Festmaaltider, hvor man vilde sætte mere Pris paa, at der var rigelige end udsøgte Retter. Munterhed, landlige Arbejder og fornøjelige Lege ere de ypperste Kokke i Verden, og de fine krydrede Retter ere meget latterlige for Folk, der ere i Aande fra Morgen til Aften. Opvartningen skulde lige saa lidt være regelret som elegant; Spisesalen kunde være overalt, i Haven, i en Baad eller under et Træ; undertiden langt borte, nær ved en sprudlende Kilde, paa det grønne, friske Græs, under Elletræers og Hasselbuskes Grene; et langt Tog af muntre Gæster bragte syngende alt, hvad der hørte til Festen; Grønsværet var Bord og Stol, Kildens Bredder tjente til Anretterbord, og Desserten vilde Træerne række os. Retterne skulde frembæres uden Orden; Appetiten vilde gøre al Omstændelighed overflødig; enhver vilde være sig selv nærmest og sørge for sig, samt finde det i sin Orden, at enhver anden gjorde ligesaa: denne hjertelige Fortrolighed, der dog var holdt indenfor visse Grænser, vilde — uden Plumphed, Falskhed eller Tvang — afføde mangen en munter Trætte, hundrede Gange fornøjeligere end Høfligheden og mere egnet til at knytte Hjerterne sammen. Ingen besværlige opvartende Tjenere skulde lure paa vore Samtaler, bag vor Ryg kritisere vor Maade at være paa, tælle hver Bid med et begærligt Øje, more sig med at lade os vente paa at faa noget at drikke eller knurre over, at Middagen trak alt for langt ud. Vi vilde være vore egne Tjenere for at kunne være vore egne Herrer; enhver vilde blive betjent af alle de øvrige; Timerne vilde svinde, uden at vi mærkede det, Maaltidet vilde blive en Hvile og vare saa længe, som Dagen var brændende hed. Kom en Bonde med sine Redskaber paa Skulderen forbi os, vandrende hjem fra sit Arbejde, saa vilde jeg opmuntre ham med nogle fornøjelige Ord og en Slurk Vin, hvad der skulde hjælpe ham til at bære sin Elendighed med mere frit Mod, og jeg selv vilde ogsaa have Glæde af at føle mig en Smule bevæget i mit Indre og i Stilhed sige til mig selv: du er dog endnu et Menneske.

Dersom en eller anden landlig Fest samlede Stedets Beboere, vilde jeg med mine Folk være iblandt de første; var der i mit Nabolag et Bryllup — mere velsignet af Himlen end dem, der holdes i Byerne — vidste man, at jeg elsker Glæden, og jeg vilde derfor blive indbudt. Jeg vilde bringe disse gode Folk nogle Gaver, der vare lige

saa jævne, som de selv ere det, og som skulde forhøje Festen; I Gengæld vilde jeg der møde et uvurderligt Gode, som nun er lidt kendt af mine Lige, nemlig Utvungenhed og regte Glæde. Jeg vilde muntert indtage min Plads ved enden af deres lange Spisebord, synge Omkvædene med en gammel landlig Sang, og vilde med mere fornøjet ejerte træde Dansen i en gammel Lade end paa et Bal i en store Opera.

Hidtil synes jo alt saa vidunderlig dejligt, vil man sige, men Jagten? er det at ligge paa Landet, naar man ikke jager? Sandt nok: jeg har kun tænkt mig en Avlsgaard, og deri har jeg Uret. Jeg forudsætter jo, at jeg er rig; ugelig maa jeg have Fornøjelser, der kun ere for de rige, delægggende Fornøjelser; se, det er en hel anden Sag. Jeg saa have Landgodser, Skove, Skovridere, Tiender, Herretttigheder og fremfor alt Røgelse og Vievand.

Meget vel! men dette Gods vil have Naboer, der ere rinsyge paa deres egne Rettigheder og begærlige efter at rane sig andres; vore Skovbetjente ville komme i Klammeri og deres Herrer maaske ogsaa: paa den Maade faar san Strid, Uenighed, Had og i det mindste Processer; dette just ikke meget behageligt. Mine Forpagtere ville ikke holde at se mine Harer opæde deres Korn og mine Vildsvin bde om i deres Bønner; vover man end ikke at dræbe ejenden, som ødelægger ens Arbejde, vil man i det mindste gge ham bort fra sin Mark; efter at have tilbragt Dagen ed at dyrke sin Jord, maa man tilbringe Natten med at asse paa den; dertil behøves Hunde, Trommer, Horn og jælder: med al den Spektakel vil man forstyrre min Søvn. eg bliver nødt til at tænke paa disse stakkels Folks Nød g kan ikke lade være med at gøre mig Bebrejdelser. Ja, avde jeg den Ære at være fyrstelig født, saa vilde alt tte næppe røre mig; men jeg, en Parvenu, en, der pludselig bleven rig, jeg har jo endnu en Smule borgerligt Hjerte Livet.

Dette er endda ikke alt; denne Overflødighed af Vildt l friste Jægeren; jeg vil snart komme til at straffe Krybytter; jeg maa have Fængsler, Fangevogtere, Skytter, aalejer; alt dette synes mig temmelig grueligt. Disse ykkeliges Hustruer ville belejre min Dør og besvære mig ed deres Skrig; det bliver nødvendigt enten at jage dem ort eller at mishandle dem. De Stakler, som ikke har evet Krybskytteri, men hvis Høst er opædt af mit Vildt, lle komme og beklage sig: nogle blive straffede, fordi de ar dræbt Vildtet, andre blive ruinerede, fordi de har

skaanet det: hvilket fortvivlet »Enten—eller!« Til alle Sider ser jeg kun Elendighed, hører kun Suk: dette ødelægger, synes det mig, i høj Grad den Fornøjelse i Ro og Mag at nedlægge Masser af Agerhøns og Harer lige for mine Fødder.[1])

Vil du, at al denne Kval ikke skal forbitre dig dine Fornøjelser, saa afskaf Eneretten til dem: jo mere du gør dem fælles for alle Mennesker, med desto større Renhed vil du kunne nyde dem. Jeg vil altsaa ikke gøre noget af alt det, som jeg har sagt; men uden at ændre mine Tilbøjeligheder, vil jeg paa en mindre bekostelig Maade hengive mig til dem, jeg forudsætter, at jeg har. Jeg vil opslaa mit landlige Paulun i en Egn, hvor Jagten er fri for alle, og hvor jeg kan nyde Jagtens Glæder uden Fortrædeligheder. Vildtet vil være sjældnere, men der vil høre mere Behændighed til at opspore det og være mere Fornøjelse ved at finde det. Jeg erindrer, med hvilken Hjertebanken min Fader saa den første Agerhøne flyve op, og med hvilken Henrykkelse han nedlagde den Hare, han havde gaaet efter den hele Dag. Ja, jeg paastaar, at han, naar han — alene med sin Hund, med sin Bøsse paa Nakken, sin Jagttaske, sit Krudthorn — med sit sparsomme Bytte, træt og forreven af Brombærrankerne, kom hjem om Aftenen, var mere tilfreds med sin Dagsgerning end alle eders Modejægere, som — siddende paa en god Hest, efterfulgt af en Snes ladte Bøsser — ikke har andet at gøre end at tage den ene efter den anden, brænde løs og uden Kunst, uden Ære og næsten uden legemlig Anstrengelse skyde ned for Fode rundt om sig. Fornøjelsen er altsaa ikke mindre, og al Fortræd er borte, naar man hverken har Vildtbane at passe paa, Krybskytter at straffe eller andre elendige Stakler at pine: dette er, mener jeg, en god Grund til at foretrække den. Hvordan man saa end bærer sig ad, saa piner man ikke Mennesker i det uendelige uden at komme til at bøde derfor, og Folkets evindelige Forbandelser ville tidlig eller sent give Dyreryggen en bitter Eftersmag.

Endnu en Gang: at ville have Glæden for sin egen Mund er at slaa al Glæde ihjel. De ægte Glæder ere dem, man deler med Folket; dem, man vil have for sig selv alene, har man ikke mere. Dersom de Mure, jeg rejser

---

[1]) Rousseau er ikke den eneste af Samtidens Forfattere, som har givet harmfnysende Skildringer af den Undertrykkelse og Uretfærdighed, som de store Herrer gjorde sig skyldige i for at hævde deres Jagtret.
O. A.

n min Park, gøre mig den til et uhyggeligt Indelukke, n har jeg med alle mine store Bekostninger kun berøvet gg den Fornøjelse at spadsere; vil jeg forfriskes ved en n adseretur, nødes jeg til at søge længere bort. Ejendoms- ttens Dæmon forpester alt, hvad den rører ved. En Rig- mand vil være Herre overalt, og dog befinder han sig kun , hvor han ikke er Herre: han er nød til altid at flygte sig selv. Jeg derimod vil i min Rigdom være ganske m samme, som jeg var i min Fattigdom. Andres Gods r mig nu rigere end mit eget nogen Sinde vilde gøre mig, jeg bemægtiger mig alt, hvad der i mit Nabolag passer gg: der gives ingen mere afgjort Erobrer end jeg; jeg nænger mig ind selv i Fyrsternes Rettigheder; jeg tilegner gg uden Forskel alle aabne Landstrækninger, som det be- gger mig; jeg giver dem Navne; den ene gør jeg til min yrehave, den anden kalder jeg min Terrasse, og dermed jeg Herre dèr; fra nu af spadserer jeg frit omkring alle- rgne; jeg vender ofte tilbage for at hævde min Besiddelse; bruger Jorden, som jeg vil, ved idelig at gaa paa den, man kan ikke overbevise mig om, at den nominelle rre af de Grunde, som jeg har tilegnet mig, har mere tte af de Penge, de indbringe ham, end jeg har af hans rker og Skove. Kommer man og plager mig med Vrøvl Grøfter og Hegn, saa rører det mig ikke; jeg tager m Dyrehave paa min Ryg og anlægger den et andet bed: tomme Pladser mangler det ikke paa i Egnen rundt , og jeg kan i lang Tid udplyndre mine Naboer, førend kommer til at mangle Tilflugtssted.

Se, dette er en lille Prøve paa virkelig Smag i Valget d behageligt Tidsfordriv; paa denne Maade nyder man i mdhed; alt andet er ikke andet end Blændværk, Hjerne- mnd og dum Forfængelighed. Den, som gaar bort fra ese Regler, kan være saa rig, han være kan, saa vil han g kaste sit Guld paa Møddingen uden at lære at kende rets Værd. [1])

Man vil uden Tvivl gøre den Indvending imod mig, læslige Fornøjelser staa aabne for alle Mennesker, og at m ikke behøver at være rig for at nyde dem. Det var oop dertil, jeg vilde komme. Man har Fornøjelsen, naar m ønsker den: det er alene Indbildningen, som gør alt laaskeligt, som jager Lykken fra os, og det er hundrede ange lettere at være lykkelig end at synes at være det. Menneske med Smag, og som er i Stand til at nyde

[1]) Sammenlign III Bog pag. 252. *O. A.*

Livet behøver ikke Rigdom; det er nok at være fri og at være sin egen Herre. Den, som har Sundhed og ikke mangler det nødvendige, er rig nok, naar han kun river de indbildte Goder ud af sit Hjerte; dette er Horats's *aurea mediocritas*.[1]) I Folk med de store Pengesække! prøv altsaa paa at gøre en anden Anvendelse af eders Rigdom; thi den dur ikke til at skaffe eder Fornøjelser. Emil vil ikke forstaa alt dette bedre end jeg; men med sit renere og sundere Hjerte vil han føle det endnu dybere, og alle hans Iagttagelser i Samfundet ville stadfæste det for ham.

Medens vi tilbringe Tiden paa denne Maade, søge vi stadig Sophie, men finde hende ikke. Det var ogsaa Meningen, at hun ikke skulde indfinde sig alt for hurtigt, og vi har ogsaa søgt hende dèr, hvor jeg var sikker paa, at hun ikke var at finde.[2])

Endelig er Stunden der; det er Tid at søge for Alvor, at han ikke paa egen Haand skal finde en saadan, som han tager for hende, og for silde komme til at indse sin Vildfarelse. Derfor Farvel, Paris! berømte By, larmende Stad, fuld af Røg og Snavs, hvor Kvinderne ikke længer tro paa Æren og Mændene ikke paa Dyden. Farvel Paris! vi søge efter Kærligheden, Lykken og Uskyldigheden; vi kunne derfor ikke komme langt nok bort fra dig.

---

[1]) Den gyldne Middelvej. Horats carm. II, 10, 5. *O. A.*

[2]) En brav Hustru, hvo finder hende? hun er langt mere end Perler værd. (Ordsprogene 31, 10). *R.*

FEMTE BOG.

Vi ere nu naaede til Ungdomtidens sidste Akt; men rermed ere vi endnu ikke ved Knudens Løsning.

Det er ikke godt, at Mennesket er ene. Emil er nu Mand; vi har lovet ham en Livsledsagerinde; vi maa opfylde vort Løfte. Denne Livsledsagerinde er Sophie. ovvor har hun sit Hjem, hvor finde vi hende? For at kunne ette maa vi først kende hende. Vide vi først, hvem hun , ville vi lettere kunne slutte os til, hvor hun maa bo; men selv naar vi har fundet hende, er dermed ikke alt ncort. *Da vor unge Adelsmand,* siger Locke, *nu staar i Begreb med at gifte sig, er det paa Tide at overlade ham til hans Kjede.* Dermed ender han sit Værk. Da jeg ikke har en Ære at opdrage en Adelsmand, skal jeg vel vogte mig at efterligne Locke i dette.

Sophie eller Kvinden.

Sophie maa være Kvinde, som Emil er Mand, det vil sige udrustet med alle de Egenskaber, der høre hendes Art og Køn til, for at hun kan udfylde sin Plads i den fysiske og moralske Verdensorden. Lad os da begynde med at undersøge Ligheden og Forskellen mellem hendes og vort Køn.

I alt, hvad der ikke særligt hører Kønnet til, er Kvinden det samme, som Manden er: hun har de samme Organer, de samme Fornødenheder, de samme Evner; Maskinen er bygget paa samme Maade, dens enkelte Dele de samme, og deres Samvirken er hos den ene som hos den anden: deres Skikkelser ligne hinanden, og fra hvilken Side man end betragter dem, indskrænker Forskellen imellem dem sig kun til et mere eller mindre.

I alt, hvad der vedrører Kønnet, finder man overalt hos Kvinden og Manden saavel Overensstemmelser som Forskelligheder: Vanskeligheden i at sammenligne dem kommer deraf, at det er saa vanskeligt at afgøre, hvad der i den enes som i den andens Konstitution stammer fra Kønsforskellen og hvad ikke. Ved Hjælp af den sammenlignende Anatomi, ja, bare ved en løselig Betragtning, finder man almindelige Forskelle imellem dem, som ikke synes at stamme fra Kønsforskellen; det forholder sig nu alligevel saaledes, men det sker igennem Forbindelser, som vi ikke ere i Stand til at iagttage: vi vide ikke, hvor langt disse Forbindelser kunne strække sig: det eneste, som vi vide med Sikkerhed, er, at alt, hvad de to Køn har tilfælles, stammer fra Arten, medens alt det, hvori de ere forskellige, hidrører fra Forskellen i Køn. Udfra dette dobbelte Synspunkt møde vi

Saa Mand og Kvinde saa mange Overensstemmelser og saa mange Modsætninger, at det tilvisse er et Naturens Vidunder, at den har kunnet danne to saa forskelligt byggede Væsner saa lig hinanden.

Disse Overensstemmelser og Forskelle maa have Indflydelse paa det moralske; denne Slutning ligger lige for saaledes, stemmer overens med Erfaringen og viser os det komme i al Strid om Forrang eller Ligeberettigelse mellem de to Køn: som om ethvert af dem, idet det stræber efter at naa Toppunktet af det Maal, som Naturen særlig har bestemt for det, ikke da var fuldkomnere, end om det i højere Grad tilegnede det andet! I alt det, de ere fælles om, ere de lige; i alt det, hvori de ere forskellige, kunne de ikke sammenlignes. En fuldkommen Kvinde og en fuldkommen Mand bør ikke ligne hinanden hverken i Aand eller i Ansigt, og Fuldkommenheden kender intet mere eller mindre.

I Foreningen af de to Køn bidrager ethvert af dem i høgge Grad til Opnaaelsen af det fælles Maal, men ikke paa samme Maade. Af denne Forskel udspringer den første paaviselige Forskel mellem deres indbyrdes moralske Forhold. Det ene Køn maa være virksomt og stærkt, det andet passivt og svagt; det ene maa nødvendigvis ville og kunne; det er tilstrækkeligt, naar det andet kun gør svag Modstand.

Staar denne Grundsætning fast, saa følger deraf, at Kvindens særlige Bestemmelse er et behage Manden. Naar Kvinden til Gengæld ogsaa maa være hende til Behag, saa er dette ikke saa direkte nødvendigt: hans Udmærkelse bestaar i hans Kraft; han behager alene derved, at han er stærk. Dette er — indrømmer jeg — ikke Kærlighedens Lov, men det er Naturens, og denne gaar forud for selve Kærligheden.

Naar Kvinden er skabt til at behage og til at overvindes, saa bør hun gøre sig elskværdig for Manden i Stedet for at trodse ham: hendes Magt beror paa hendes Ynde; ved den tvinger hun ham til at finde sin Kraft og betjene sig af den. Det sikreste Middel til at opflamme denne Kraft er, ved Modstand at gøre den nødvendig. Da allierer Overfængeligheden sig med Attraaen, og den ene triumferer over den Sejr, som den anden lader den bære hjem. Derfra kommer Angreb og Forsvar, det ene Køns Dristighed og det andets Frygtsomhed, og endelig den Beskedenhed og Skamfølelse, hvormed Naturen har udrustet den svagere Part til at holde den stærkere i Tømme.

Kan nogen virkelig mene, at Naturen skulde have givet

begge Parter samme Forskrifter angaaende det første Skridt, og at den, hos hvem Attraaen først rørte sig, ogsaa burde være den første til at give den til Kende? Hvilken sær og usømmelig Dom! Naar denne Akt har saa forskellige Følger for de to Køn, er det saa naturligt, at de hengive sig til den med den samme Dristighed? Kan man da ikke indse, at med en stor Ulighed i den fælles Indsats maatte — dersom Tilbageholdenheden ikke paalagde den ene det Maadehold, som Naturen paalægger den anden — Følgen bliver en snarlig Undergang for begge Parter, og at Menneskeslægten vilde gaa til Grunde netop ved de Midler, der ere indsatte til dens Bevarelse? Naar vi mærke os den Lethed, hvormed Kvinderne sætte Mændenes Sanser i Brand og hvormed de formaa i Dybet af deres Hjerter at faa en næsten udslukket Glød til at blusse op, og vi saa tænke os et eller andet ulykkeligt Land paa Jorden, hvor — især i de varme Lande, hvor der fødes flere Kvinder end Mænd — Filosoferne havde faaet indført den Skik, saa vilde Mændene, tyranniserede af Kvinderne, til sidst blive disses Ofre og maatte sè sig hjemfaldne til Døden uden at kunne forsvare sig derimod.

Naar Hundyrene ikke har den samme Skamfølelse, hvad følger saa deraf? Har de, som Kvinderne, den samme ubegrænsede Attraa, som denne Skamfølelse lægger Tømme paa? Hos Dyret kommer Attraaen med Trangen; naar Trangen er tilfredsstillet, er Attraaen borte; de modstaa ikke mere Handyret paa Skrømt[1]), men for ramme Alvor: de gøre just det modsatte af, hvad Augustus's Datter gjorde[2]); de modtage ikke flere Passagerer, naar Skibet har sin Ladning. Selv naar de ere i Frihed, er den Tid, hvori de ytre denne Tilbøjelighed, kort og snart forbi; Naturdriften tilskynder dem, og den samme Drift standser dem; hvad skulde erstatte Kvinderne Mangelen af denne negative Drift, naar man havde frarøvet dem deres Blufærdighed? At vente, til de ikke mere bryde sig om Mændene, er at vente til de ikke længer ere Mennesker.

Det højeste Væsen har i alle Ting villet udmærke Menneskenes Slægt: naar det giver Mennesket Tilbøjelighe-

---

[1]) Jeg har allerede bemærket, at den Modstand, som hidrører fra Skaberi og Koketteri, er fælles for alle feminine Skabninger, selv mellem Dyrene og selv naar de ere mest tilbøjelige til at overgive sig; man maa aldrig have lagt Mærke til deres Smaakneb for at kunne nægte det. *R.*

[2]) Sè nærv. Overs. Pag. 384, Not. 2. *O.*

er uden Maal og Grænser, giver det samtidigt den Lov, oom regulerer dem, for at det kan være frit og beherske ig selv; naar det giver Manden de voldsomme Lidenskaber, tiller det Fornuften ved disse Lidenskabers Side til at tyre dem; naar det giver Kvinden en ubegrænset Attraa, saa gør det Blufærdigheden til Vogterske over denne Attraa. derligere føjer det endnu en Belønning til den gode Brug f Evnerne, nemlig det Velbehag, man føler ved Ærbareden, naar man gør den til Rettesnor for sine Handlinger. Alt dette — mener jeg — vejer vel op mod Dyrenes Instinkt.

Hvad enten altsaa Kvinden deler Mandens Attraa eller ej, og hvad enten hun vil eller ikke vil tilfredsstille den, saa vil hun dog altid gøre Modstand, altid forsvare sig, men ikke altid med samme Kraft og følgelig heller ikke med samme Resultat. For at den angribende kan blive sejrherre, maa den angrebne tillade Angrebet eller endog træve det; thi hvormange snilde Midler besidder denne ikke til at tvinge Angriberen til at bruge Magt! Den frieste og sødeste af alle Handlinger tillader paa ingen Maade virkelig Vold; Naturen og Fornuften sætte sig derimod: Naturen, idet den har udrustet den svagere Part med saamegen Kraft, som behøves til at gøre Modstand, og Fornuften, idet virkelig Voldtægt er den raaeste af alle Handlinger og tillige aldeles forfejler sit Maal, dels derved, at Manden paa denne Maade erklærer Kvinden Krig og bemyndiger hende til at forsvare sin Person og sin Frihed endog saa Bekostning af Angriberens Liv, og dels derved, at Kvinden alene er i Stand til at dømme om den Tilstand, hvori hun befinder sig, og at et Barn jo ikke vilde have nogen Fader, naar enhver Mand kunde anmasse sig Ret til dette Navn.

En tredje Følge af Kønnenes forskellige Beskaffenhed er den, at den stærkeste synes at være Herre, men er dog i Virkeligheden afhængig af den svageste, og dette er han, ikke i Kraft af en forloren Ridderlighed eller hovmodig beskytterædelmodighed, men i Kraft af en uforanderlig Naturlov, som, idet den gjør det lettere for Kvinden at undslippe Mandens Attraa end for denne at tilfredsstille den, gjør denne sidste afhængig af hendes Forgodtbefindende, hvad enten han vil eller ej, og tvinger ham paa sin Side til at behage for at opnaa, at hun samtykker i at unde ham være den stærkeste. Den sødeste Følelse for Manden i hans Sejr er det da, at han kan tvivle om, hvorvidt det er Svagheden, der viger for Styrken, eller om det

er Viljen, der giver sig hen, og en almindelig List hos Kvinden er det, altid at lade denne Tvivl forblive uopklaret mellem hende og ham. Kvindernes Tænkemaade i denne Sag svarer fuldkomment til deres Natur: langt fra at rødme over deres Svaghed sætte de en Ære i den; deres fine Muskler ere uden Modstandsevne; de lade, som om de end ikke kunne løfte de letteste Byrder; de ville skamme sig ved at være stærke. Hvorfor det? Det er ikke alene for at synes zarte, nej, det er en meget snildt anlagt Forsigtighed; de forbeholde sig længe i Forvejen Undskyldning for og Ret til at være svage, naar det behøves.

Den forøgede Indsigt, som vi har erhvervet os ved vor Lastefuldhed, har med Hensyn til dette Punkt i høj Grad ændret vor Opfattelse; den er meget forskellig fra den, man havde i gamle Dage, og man er nu næsten holdt op med at tale om Voldtægt, siden denne er bleven saa lidet nødvendig og siden Mændene ikke mere tro paa den[1]), medens den i den graa Oldtid var meget almindelig hos Græker og Jøder, fordi denne Opfattelse er begrundet i Naturens Ligefremhed, og fordi det alene er den Erfaring, man har høstet af Sædernes Tøjlesløshed, der har kunnet udrydde den. Naar man i vore Dage anfører færre Voldtægtshandlinger, kommer dette sikkerlig ikke af, at Mændene ere blevne mere afholdne, men deraf, at de ere mindre lettroende, hvorfor den Slags Klager, som fordum havde let ved at overbevise de i deres Tankegang saa enfoldige Folk, i vore Dage kun vilde paadrage sig Spotternes Latter; man vinder mere ved at tie. Der findes i *Deuteronomion*[2]) en Lov, i Følge hvilken en forført Jomfru blev straffet tillige med sin Forfører, dersom Forbrydelsen blev begaaet i Byen; men dersom den blev begaaet paa Marken eller paa afsides liggende Steder, blev alene Manden straffet: »*Thi*«, siger Loven, »*Jomfruen har skreget, men er ikke bleven hørt.*« Denne velvillige Fortolkning lærte Pigerne, ikke at lade sig overraske paa befolkede Steder.

Virkningen af denne Forskel i Opfattelsen er iøjnefaldende med Hensyn til Sæderne. Det moderne Galanteri er dens Værk. Mændene, som har erfaret, at deres Fornøjelser i højere Grad ere afhængige af det smukke Køns

---

[1]) Der kan være et saadant Misforhold i Alder og Styrke, at man kan tale om virkelig Voldtægt; men da jeg her afhandler de to Køns Forhold til hinanden efter Naturens Orden, saa tænker jeg mig dem her i den fælles Udvikling, som begrunder dette Forhold. *R.*

[2]) Kap. XXII. V. 23—27.

Velvilje, end de havde tænkt, har erobret denne Velvilje ved deres Føjelighed, hvorfor de rigeligen ere blevne holdte skadesløse.

Saaledes fører det fysiske os umærkeligt til det moralske, og udaf den raa Forening mellem de to Køn fremkommer lidt efter lidt Kærlighedens sødeste Love. Herredømmet tilhører ikke Kvinderne, fordi Mændene, men fordi Naturen har villet det saaledes: det var deres, førend de vyntes at eje det. Den samme Herkules, der troede at vvermande Thespius's halvtredsindstyve Døtre, blev dog vvungen til at spinde hos Omphale, og den stærke Samson ar ikke saa stærk som Dalila. Dette Herredømme tilhører Kvinderne og kan ikke berøves dem, end ikke naar de misbruge det: kunde de nogen Sinde miste det, havde de tabt et for længe siden.

Med Hensyn til den Betydning, Kønnet har for Personen, da er der ingen Lighed mellem de to Køn. Manden er kun Mand i visse Øjeblikke; Kvinden er Kvinde hele sit Liv eller i det mindste gennem hele sin Ungdom; alt minder hende uophørligt om hendes Køn, og for at opfylde alle de Pligter godt, som dette paalægger hende, maa hendes Legemsbygning indrettes derefter. Hun behøver Skaansel under sit Svangerskab, Hvile efter Barnets Fødsel, og hun maa føre et mageligt og roligt Liv for at kunne opamme sine Småbørn; for at kunne opdrage dem, maa hun være i Besiddelse af Taalmodighed, Mildhed, en Iver og Ømhed, som ikke lader sig afskrække af noget; hun er Baandet mellem Børnene og Faderen; hun alene lærer ham at elske dem og giver ham Tillid til at kalde dem sine Børn. Hvormegen Ømhed og Omhu maa hun ikke være i Besiddelse af for at kunne bevare Enheden i Familien! Og endelig maa alt dette ikke bare føles som en Pligt, men maa udspringe af Naturlig Tilbøjelighed, ellers vilde den menneskelige Slægt snart gaa under.

Strengheden i de Pligter, som henholdsvis paaligge de to Køn, kan ikke være den samme. Naar Hustruen beklager sig over den uretfærdige Ulighed, som Manden her har gældende, saa har hun Uret; denne Ulighed er ikke en menneskelig Opfindelse; den er i det mindste ikke et Værk af Fordommen, men af Fornuften: det paaligger den af de to, hvem Naturen har betroet Børnene, at indestaa den dem for. Det er uden Tvivl ikke tilladt nogen at krænke Troskaben, og enhver utro Ægtemand, som berøver sin Hustru den eneste Løn for hendes Køns strenge Pligter, er et uretfærdigt og raat Menneske; men den utro Hustru

handler endnu værre; hun opløser Familien og sønderriver alle Naturens Baand; naar hun giver sin Mand Børn, som ikke ere hans, forraader hun baade dem og ham, og hun føjer Bedrageriet til Utroskaben. Man kan næppe tænke sig, hvilke Forstyrrelser og Forbrydelser dette hænger sammen med. Gives der i Verden nogen bundulykkelig Skabning, saa er det en saadan stakkels Fader, som — manglende Tillid til sin Hustru — ikke tør hengive sig til sit Hjertes ømmeste Følelser, og som, idet han omfavner sit Barn, frygter for at omfavne en andens, Pantet paa hans Skændsel, Røveren af hans egne Børns Gods. Hvad andet er en saadan Familie, end en Samling af hemmelige Fjender, som en brødefuld Hustru og Moder væbner imod hverandre, medens hun tvinger dem til at hykle indbyrdes Kærlighed?

Det kræves altsaa, ikke blot at Hustruen er tro, men at hun ogsaa af sin Mand, sine Slægtninge, ja, af den hele Verden anses for at være det; hun maa være beskeden, opmærksom, tilbageholdende, og hun maa i andres Øjne kunne læse Vidnesbyrdet om sin Dyd, som hun ejer det i sin egen Samvittighed. Gælder det om, at en Fader elsker sine Børn, saa er det af lige saa stor Vigtighed, at han kan have Agtelse for deres Moder. Disse ere de Grunde, som endog gør det til en Pligt for Hustruen at bevare det ydre Skin og gør dette, at eje andres Agtelse og et godt Rygte, lige saa helligt for hende som Kyskheden. Af disse Grundsætninger udspringer — tillige med den moralske Forskel mellem Kønnene — en ny Pligt- og Sømmelighedsfordring, som særlig paalægger Kvinderne at vaage med den mest nøjeregnende Omhu over deres Opførsel, Holdning og hele Maade at være paa. I al Almindelighed at hævde, at de to Køn ere lige, og at deres Pligter ere de samme, det er at fortabe sig i tomme Deklamationer og beviser intet, saalænge man ikke kan gendrive det, som ovenfor er anført.

Er det ikke en grundig Maade at ræsonnere paa, naar man anfører nogle Undtagelser og dermed mener at have gendrevet Love, der ere lige saa almene som godt begrundede? »Kvinderne,« siger du, »føde ikke altid Børn!« Nej, men deres særlige Bestemmelse er at føde Børn. Hvad saa! fordi der i Verden findes hundrede Storbyer, hvor Kvinderne leve i Tøjlesløshed og sjælden blive Mødre, vil du paastaa, at Kvinderne ere bestemte til kun at føde faa Børn! Og hvorledes vilde det gaa med eders Byer, dersom de fjernt liggende landlige Egne, hvor Kvinderne leve mere naturligt og mere kyske, ikke genoprettede Verdensdamernes Ufrugtbarhed? Hvormange Provinser gives der

ikke, hvor de Hustruer, som kun have fire eller fem Børn, anses for lidet frugtbare[1])! Og hvad betyder det endegiigen, om denne eller hin Moder kun har faa Børn? Er ellet derfor i mindre Grad Kvindernes Bestemmelsa at blive Mødre? Og maa Naturen og Sæderne ikke gennem almindelige Love sørge for Gyldigheden af denne Bestemmelse?«

Selv om der imellem de forskellige Svangerskaber er saa lange Mellemrum, som man forudsætter, kan en Hustru af den Grund, uden Fare og uden at udsætte sig, pludselig og afvekslende forandre sin Levevis? Skal hun i Dag være Amme og i Morgen Krigerinde? Kan hun forandre Temperament og Tilbøjeligheder ligesom Kamæleonen skifter Farve? Skal hun paa én Gang forlade Hjemmets Ly og Læ og den huslige Virksomhed og vove sig ud i Vind og Vejr, til Møje, Anstrengelse og Krigens Farer? Skal hun snart være frygtsom[2]) og snart tapper, snart fintfølende og snart haardfør? Naar de unge Mennesker, der ere opdragne i Paris, har ondt ved at udholde Krigstjenesten, skulde saa Kvinderne, som aldrig har trodset Solens Brand og næppe ere i Stand til at marchere, efter halvtredsindstyve Aars magelagt Liv kunne taale den? Skulde de paatage sig denne haarde Tjeneste i den Alder, hvor Mændene forlade den?

Der gives Lande, hvor Kvinderne føde næsten uden besvær, og opføde deres Børn næsten uden Møje; dette drømmer jeg; men i disse samme Lande gaa Mændene halvt nøgne Aaret rundt, nedlægge vilde Dyr, bære en Baad som var det en Randsel, gøre Jagtudflugter paa Strækninger af syv til otte hundrede Miles Længde, sove under aaben Himmel paa den bare Jord, udholde de utroligste Anstrengelser og tilbringe flere Dage uden at spise. Naar Kvinderne blive haardføre, saa blive Mændene det endnu mere; naar Mændene blive blødagtige, blive Kvinderne det i endnu højere Grad: naar de to Grænser forandre sig i samme Forhold, bliver Forskellen den samme.

I sin Stat henviser Plato Kvinderne til de samme Legemsøvelser som Mændene; dette er ikke at undres over. Efter at han i sin Stat havde ophævet Familielivet og ikke

---

[1]) Uden dette maatte Slægten nødvendigvis uddø: for at den kan bevares er det nødvendigt, at der af hver Kvinde gennemsnitlig fødes cirka fire Børn; thi af de Børn, som fødes, dør omtrent Halvdelen, førend de selv har sat Børn i Verden, og der maa jo blive to tilbage til at træde i Faders og Moders Sted. Se nu efter, om Byerne paa denne Maade kunne holde Folketallet vedlige. *R.*

[2]) Kvindernes Frygtsomhed er netop en Naturdrift imod den dobbelte Fare, der truer dem under deres Svangerskab. *R.*

vidste, hvor han skulde anbringe Kvinderne, saa han sig nødt til at gøre dem til Mænd. Denne udmærkede Aand havde beregnet og forudset alt: han imødegik en Indvending, som maaske ingen havde tænkt paa at komme frem med; men den, man fremkommer med, har han kun daarligt besvaret. Jeg taler ikke om hint formentlige Fællesskab med Hensyn til Kvinderne, hvilken Bebrejdelse — gentaget saa tit — kun viser, at de, som gøre den, aldrig har læst ham; jeg taler om dette borgerlige Fællesskab, som overalt sammenblander de to Køn i de samme Forretninger, de samme Arbejder, og som umuligt kan andet end afføde det mest utaalelige Misbrug: jeg taler om denne Kuldkastelse af Naturens ømmeste Følelser, givne til Pris for en kunstig Følelse, som dog ikke kan holde sig uden ved hine: som om man, for at gøre Baandene i en vedtagen Overenskomst faste, ikke maatte gaa ud fra de naturlige Baand! som om Kærligheden til Næsten ikke er Grundlaget for den Kærlighed, man skylder Staten! som om det ikke er igennem det lille Fædreland — det vil sige Familien — at Hjertet knytter sig til det store! som om det ikke netop er den gode Søn, den gode Ægtemand og Fader, der skaber den gode Borger!

Saasnart det én Gang er bevist, at Mand og Kvinde saavel i Henseende til Karaktér som til Legemsbeskaffenhed hverken ere eller bør være ens dannede, saa følger deraf, at de heller ikke bør nyde den samme Opdragelse. Efter Naturens Fingerpeg bør de samvirke, men derfor ikke gøre det samme; Arbejdets Maal er fælles, men Arbejderne ere forskellige, følgelig ogsaa de Tilbøjeligheder, som bestemme dem. Efter at vi har bestræbt os for at opdrage en naturlig Mand, maa vi — for ikke at forlade vort Værk ufuldendt — sé, hvorledes vi skulle danne den Kvinde, som passer til denne Mand.

Vil du altid vejledes godt, saa følg altid Naturens Vink. Alt det, som er ejendommeligt for Kønnet, bør respekteres som indrettet af Naturen. Man siger stadigt: Kvinderne har de og de Fejl, som vi ikke har. Eders Hovmod bedrager eder; hos eder vilde de være Fejl; men hos dem ere de udmærkede Egenskaber; havde de dem ikke, vilde alting ikke gaa saa godt. Pas paa, at disse formentlige Fejl ikke udarte, men vogt eder for at udrydde dem.

Kvinderne — paa deres Side — raabe uophørligt paa, at vi kun opdrage dem til Forfængelighed og Behagesyge, at vi stadigt fornøje dem med Barnagtigheder for desto lettere at beholde Herredømmet over dem; de gøre os an-

væsvarlige for de Fejl, som vi bebrejde dem. Hvilken Daarlæskab! Siden naar har Mændene begyndt at blande sig i Døtrenes Opdragelse? Hvem forhindrer Mødrene i at opdrage dem, som det behager dem? De har ingen lærde Skoler: hvilken forfærdelig Ulykke! Ak, Gud give der heller ikke var nogen for Drengene; de vilde da blive fornuftigere og sanstændigere opdragne. Tvinger man eders Døtre til at spilde deres Tid paa Narrerier? Lader man dem imod deres Vilje, men efter eders Eksempel, I Mødre! tilbringe Halvdelen af deres Tid foran Toiletspejlet? Forbyder man eder at undervise dem eller lade dem undervise efter eders Tykke? Er det vor Fejl, at de behage os, naar de ere smukke, at deres Koketterier forføre os, at de Kunstgreb, som de lære af eder, forlokke og smigre os, at vi holde af at se dem klædte med Smag, at vi uhindret lade dem hvæsse de Vaaben, hvormed de bringe os under Aaget? Nuvel! vælg saa at opdrage dem som Mænd! vi skulle bifalde det af ganske Hjerte. Jo mere de komme til at ligne os, desto mindre Magt ville de faa over os, og da ville vi Mænd i Sandhed blive deres Herrer.

Alle de Evner, der ere fælles for de to Køn, ere dem ikke tildelte i samme Grad; men i det hele taget veje de op mod hinanden. Kvinden gælder mere som Kvinde, men mindre som Mand; overalt, hvor hun gør sine egne Rettigheder gældende, har hun Fortrinet; men overalt, hvor hun vil tilrane sig vore, kommer hun bag efter os. Imod denne almængyldige Sandhed nytter det ikke at køre op med Undtagelser, saaledes som det er det smukke Køns galante Ridderes ufravigelige Maade at argumentere paa.

Dersom man hos Kvinderne opelsker de Egenskaber, der passe sig for Manden, og forsømmer dem, der ere særlige for Kvinderne, saa er dette aabenbart at arbejde til deres Skade. De snilde Kvinder indse ogsaa dette altfor klart til at lade sig narre deraf; idet de bestræbe sig for at tilrane sig vore Fordele, give de dog ikke Slip paa deres egne; men da de ikke mægte at styre baade med disse og hine, fordi de ere uforenelige, saa bliver Følgen den, at de blive ikke alt det, de kunde blive indenfor deres eget Omraade, men naa heller ikke os: de tabe — med andre Ord — Halvdelen af deres Værd. Lyt til mit Raad, du forstandige Moder! gør ikke din Datter bare til et hæderligt Menneske, men dan hende til en brav Kvinde, og du kan være vis paa, at hun som saadan vil have mere Værd baade for sig selv og os.

Følger nu deraf, at hun bør opdrages i fuldstændig

Uvidenhed og indskrænkes til kun at give sig af med Husholdningssager? Skal Manden af sin Hustru danne sig en Tjenestepige? Skal han i hendes Selskab berøve sig selv Samlivets største Herlighed? Skal han, for bedre at kunne gøre hende til sin Tjenerinde, lukke hende ude fra alt Følelsesliv og al Kundskab? Er det en rèn Maskine, han skal gøre hende til? Nej, ingenlunde! saaledes har Naturen ikke villet det, naar den giver Kvinderne en saa tiltrækkende og smidig Aand; tværtimod! den vil, at de skulle tænke, dømme, elske, tilegne sig Kundskaber og pleje deres Aand saavel som deres ydre Skabning; disse ere de Vaaben, som den giver dem til Erstatning for den Kraft, de mangle, og for at de kunne lede vor. De bør lære mange Ting, men dog kun saadanne, som det passer for dem at vide Besked om.

Hvad enten jeg sér paa Kvindernes særlige Bestemmelse eller iagttager deres Tilbøjeligheder, eller jeg tænker paa deres Pligter, saa peger det altsammen i samme Retning og viser mig den Opdragelsesmaade, som passer for dem. Kvinden og Manden ere skabte for hinanden, men deres gensidige Afhængighed er ikke den samme. Mændenes Begær gør dem afhængige af Kvinderne, og Kvinderne ere afhængige af Mændene paa Grund af deres Begær og deres Fornødenheder; vi ville snarere kunne sørge for os selv uden dem, end de uden os. For at de kunne have, hvad de behøve og opfylde deres Bestemmelse, maa vi give dem det; vi maa have Vilje til at give dem det og finde dem værdige dertil; de ere afhængige af vore Følelser, af det Værd, vi tillægge deres Fortrin, den Pris, vi sætte paa deres Yndigheder og Dyder. Efter Naturens Lov ere Kvinderne, saavel for deres egen som for deres Børns Skyld, afhængige af Mændenes Dom: det er ikke nok, at de ere agtværdige, de maa være agtede; det er dem ikke nok, at de ere skønne, de maa behage; det er ikke tilstrækkeligt, at de ere sædelige; det maa erkendes, at de ere det; deres Hæder er ikke blot afhængig af deres Livsvandel, men af deres Rygte, og det er ikke muligt, at den Kvinde, som finder sig i at gaa og gælde for usædelig, virkelig kan være ærbar. Den Mand, som lever et retskaffent Liv, er kun afhængig af sig selv og kan trodse den offentlige Mening; men den Kvinde, som lever agtværdigt, har endnu kun løst sin Opgave halvt, og hvad man tænker om hende, er hende ikke mindre magtpaaliggende, end hvad hun er i Virkeligheden. Deraf følger, at man, med Hensyn til dette Punkt i hendes Opdragelse,

smaa gaa en Vej, der er modsat den, man bør følge i vor
opdragelse: Den offentlige Mening er for Mændenes Ved-
kommende Dydens Grav, men for Kvinderne dens Trone.

Børnenes sunde Legemsbeskaffenhed beror først og
fremmest paa Mødrenes; af Kvindernes Omsorg er Mæn-
nenes første Opdragelse afhængig: af Kvinderne er ogsaa
deres Sæder, deres Lidenskaber, deres Tilbøjeligheder og
forn"ornøjelser, ja, selve deres Lykke afhængig. Altsaa bør
Kvindernes hele Opdragelse indrettes med Henblik paa
Mændene. At behage dem, være til Gavn for dem, gøre
sig elskede og ærede af dem, opdrage dem som unge, hygge
om dem som Mænd, raade dem, trøste dem, gøre dem Livet
behageligt og sødt, se, det er Kvindernes Pligter til enhver
Tid, og det er, hvad man bør lære dem fra Barndommen
af. Saasnart man forlader denne Grundregel, fjerner man
sig fra Maalet, og alle de Forskrifter, man end giver dem,
ere ene hverken til deres egen eller vor Lykke.

Men endskønt enhver Kvinde vil være Mændene til
Behag og bør ville det, er der dog stor Forskel paa det
at ville behage den fortjenstfulde Mand, den virkelig elsk-
værdige Mand, og saa det at ville behage disse smaa, pyn-
telige Narre, der vanære baade deres eget Køn og det, de
efterabe. Hverken Naturen eller Fornuften kan bringe en
Kvinde til hos Mændene at elske det, hvori de ligne hende,
og det er heller ikke ved at paatage sig et mandigt Væsen,
at hun bør søge at gøre sig elsket af dem.

Saasnart Kvinderne altsaa forlade deres beskedne og
sværdige Maade at være paa og paatage sig pjankede Men-
neskers Væsen, saa — langt fra at følge deres Kald —
give de Slip paa det; de berøve sig selv de Rettigheder,
som de mene at tilkæmpe sig. Dersom vi vare anderledes,
end de, vilde vi ikke behage Mændene. De lyve. Man
maa selv være en Nar for at kunne elske Narre; Ønsket
om at gøre sig tiltrækkende for den Slags Mennesker viser
Mens Smag. som giver sig af med det. Gaves der ingen
letfærdige Mænd, vilde de skynde sig med at skabe nogle,
og Mændenes Letfærdighed er meget mere deres Værk end
anvendt. Den Kvinde, som elsker virkelige Mænd, og som
vil behage dem, ved at finde Midler, der svare til hendes
Hensigt. Kvinden er af Naturen behagelysten; men hendes
behagesyge skifter Form og Genstand efter de Hensigter,
man har med den: Regulerer man nu disse Hensigter efter
Naturens, saa har vi den Opdragelse, der passer for hende.

De smaa Piger elske Pynt næsten lige fra Fødselen
af: ikke nøjede med at være smukke ville de ogsaa, at man

skal finde, at de ere det; man ser af deres barnlige Fagter, at de allerede ere optagne af Omsorg derfor, og næppe ere de i Stand til at forstaa, hvad man siger, før man holder dem i Ave ved at sige: hvad vil man dog tænke om jer! Dersom man — for Resten meget tankeløst — bruger den samme Grund lige overfor Drenge, saa vil der mangle meget i, at den udøver den samme Magt over dem. Naar de bare ere fri og kunne muntre sig, saa give de det en god Dag, hvad man vil tænke om dem. Der skal lang Tid til og megen Besvær, førend man faar dem til at underkaste sig denne samme Lov.

Hvorfra nu end Pigerne faa denne første Lov, saa er den meget god. Da Legemet — saa at sige — fødes førend Sjælen, saa bør den første Pleje være helliget Legemet: denne Orden er fælles for begge Køn. Men Maalet for denne Pleje er forskelligt; hos den ene gælder det om at udvikle Kræfterne, hos den anden det yndefulde; ikke saaledes at forstaa, at disse Egenskaber henholdsvis skulle være de eneste hos hver af Kønnene; nej, det er kun Rækkefølgen, som er byttet om; Kvinderne maa have saamegen Kraft, at de kunne gøre alt, hvad de foretage sig, med Ynde, og Mændene maa have saa megen Behændighed, at de kunne gøre deres Gerning med Lethed.

Naar Blødagtigheden udarter hos Kvinderne, begynde Mændene paa at følge deres Eksempel. Kvinderne skulle ikke være kraftige som Mændene, men for Mændenes Skyld, for at de Mænd, som fødes af dem, ogsaa kunne blive det. I denne Henseende ere de Klostre, hvor Pensionærerne faa en kraftig Kost, men megen Bevægelse, løbe meget om, lege i fri Luft og i Haverne, at foretrække for de Forældres Hjem, hvor Datteren, fint opfødt, altid enten kælet for eller skændt paa, altid under Moderens Øjne i et afspærret Værelse, hverken vover at rejse sig, gaa, tale eller trække Vejret, og ikke har et Øjebliks Frihed til at lege, springe, løbe, raabe eller overgive sig til den naturlige Kaadhed, som hører hendes Alder til, og hvad der altid røber enten en særlig Eftergivenhed eller en misforstaaet Strenghed, men aldrig gøres noget paa fornuftig Maade. Ja, saaledes er det, man ødelægger Ungdommen baade paa Legeme og Sjæl.

De spartanske Piger øvede sig ligesom Drengene i krigerske Lege; ikke for at gaa i Krig, men for en Gang at kunne føde Børn, der vare i Stand til at udholde dens Strabadser. Det er ikke det, jeg billiger; for at kunne skabe Staten Soldater er det ikke nødvendigt, at Mødrene

snar baaret Gevær eller har gennemgaaet den prøissiske Eksersits; men jeg finder i al Almindelighed, at den græske Opdragelse i denne Henseende er meget forstandig. De unge Piger viste sig ofte offentlig, ikke blandede mellem Drengene, men samlede for sig selv. Der gaves næsten ikke en Fest, ingen Ofring, ingen Højtidelighed, uden man saa Flokke af de ypperste Borgeres Døtre, der vare løvekransede med Blomster, sang Hymner, udførte Kordanse, bare Kurve, Fade, Offergaver, og fremstillede for de i Sæder letfærdige Grækere et yndefuldt Skuespil, skikket til at øve paa den daarlige Virkning, som deres usømmelige Gymnastik udøvede. Hvilket Indtryk nu denne Skik end gjorde paa Mændenes Hjerter, saa var den dog altid forfornuftig egnet til, igennem behagelige, afdæmpede og sunde Øvelser, at give Kvinderne en kraftig Legemsbygning i deres Ungdom, og til, gennem en stadig Lyst til at behage, at skærpe og uddanne denne Smag uden Fare for deres Sædelighed.

Saasnart disse unge Piger havde giftet sig, saa man dem ikke mere offentligt; de lukkede sig inde i deres Hjem og ofrede al deres Omsorg paa Husvæsnet og Familien. Det er denne Maade at leve paa, som Naturen og Fornuften foreskrive Kvinderne. Af disse Mødre fødtes ogsaa de smukkeste, kraftigste og mest velskabte Mænd paa Jorden, og til Trods for nogle af Øernes slette Rygte[1]), stod det dog fast, at blandt alle Folk paa Jorden — end ikke Romerne undtagne — kan man ikke nævne nogen, hos hvem Kvinderne paa én Gang har været mere ærbare og tillokkende og bedre har forenet Sædelighed med Skønhed, end i det gamle Grækenland.

Man véd, at den magelige Klædedragt, som slet ikke generede Legemet, har bidraget overmaade meget til hos begge Køn at bevare disse skønne Forhold, som man ser paa deres Statuer og som endnu tjene til Model for Kunsten, siden den vanskabte Natur hos os ikke mere leverer dem nogen saadan. De havde ikke en eneste af alle disse gothiske Lænker eller af denne Mangfoldighed af Baand, som paa alle Kanter lægge vore Lemmer i Presse. Deres Kvinder kendte ikke Brugen af disse Snørliv, hvormed moore langt mere vanskabe end fremhæve deres Figur. Jeg kan ikke tænke mig andet, end at denne Misbrug, der i England har naaet en ubegribelig Højde, tilsidst maa bringe hele Slægten til at udarte, og jeg paastaar endog, at det

[1]) Indbyggerne paa Lesbos vare saaledes bekendte saavel for deres Dannelse og fine Sæder som for deres Udsvævelser. *O. A*

behagelige Indtryk, man tilsigter at gøre ved Hjælp af Snørlivet, røber en slet Smag. Der er ikke noget behageligt ved at se en Kvindeskikkelse delt i to Dele ligesom en Hveps; det støder Øjet og fremkalder pinlige Forestillinger. Taljens Finhed har, som alt det øvrige, sine Forhold og bestemte Maal; overskrider man dem, er det ganske sikkert en Fejl: denne Fejl vilde ogsaa støde Øjet, naar man opdagede dem paa et nøgent Menneske; hvordan skulde den da blive til en Skønhed, naar det fik Klæder paa?

Jeg vover ikke at gaa nærmere ind paa Grundene til at Kvinderne staa saa haardnakket fast paa at pansre sig saaledes: et indfaldent Bryst, en fremstaaende Mave o. s. v. klæder — indrømmer jeg — en tyveaarig Skønhed meget ilde; men hos den trediveaarige stødes man ikke længere af det, og da vi — hvad enten vi synes om det eller ikke — altid maa finde os i at være, som det behager Naturen at danne os, og da Mandens Øje i denne Henseende ikke lader sig narre, saa ere disse Mangler, i hvilken som helst Alder, mindre uklædelige end saadan en lille fyrretyveaarig Pebermøs taabelige Skaberi.

Alt det, som trykker og tvinger Naturen, røber en slet Smag; dette gælder saavel Legemets Pynt som Sjælens Smykke. Livet, Sundheden, Fornuften, Velbefindendet maa gaa forud for alt; Ynde kan ikke tænkes uden Utvungenhed; Finhed er ikke det samme som Sygelighed, og man behøver ikke at være usund for at vække Behag. Man vækker Medlidenhed, naar man lider; men Lysten og Attraaen lokkes af den friske Sundhed.

Som Børn har de to Køn mange Fornøjelser tilfælles, og dette er, som det bør være; men har de ikke ogsaa det som voksne? De har imidlertid ogsaa i mangt og meget hver sin Smag. Drengen holder af Bevægelse og Støj, Tromme, Top og smaa Vogne; Smaapigerne foretrække det, som falder i Øjnene og kan bruges til Pynt, Spejle, Smykker, Lapper af Tøj og fremfor alt Dukker: Dukken er deres egentlige Morskab; deres Smag er øjensynlig paavirket af deres Bestemmelse. Ydersiden af den Kunst at behage bestaar i Pynt, og andet og mere kan Børn jo ikke give sig af med, denne Kunst vedrørende.

Se en Gang paa en lille Pige, hvorledes hun kan tilbringe hele sin Dag med sin Dukke, med uden Ophør at forandre dens Paaklædning, klæde den paa og af de hundrede og atter hundrede Gange, finde paa nye Sammensætninger i dens Pynt; om de ere klædelige eller ej, det er ligegyldigt; Fingeren mangler Behændighed, Smagen er

endnu uudviklet, men Tilbøjeligheden viser sig allerede: under denne uafbrudte Virksomhed løber Tiden, uden at hun tænker derpaa; Timerne svinde, hun véd ikke af det; hun forglemmer endog Maaltiderne, hun længes mere efter Pynt end efter Føde. »Men,« siger du, »hun pynter sin Dukke og ikke sin egen Person«. Ganske vist; hun ser paa sin Dukke og ikke paa sig selv; hun kan intet gøre for sig selv, er ikke udviklet, har hverken Evne eller Kraft, er endnu intet, men gaar helt op i sin Dukke, og al sin Besmagelyst ofrer hun paa den. Hun vil imidlertid ikke blive ved dermed alle sine Dage, nej, hun venter paa det Øjeblik, da hun selv kan blive sin Dukke.

Der se vi en oprindelig og meget udpræget Tilbøjelighed: du har kun at følge den og regulere den. Sikkert er det, at den lille hjertensgerne vilde forstaa at pynte sin Dukke, selv at forfærdige dens Ærmesløjfer, Halstørklæder, Strimler og Kniplinger; i alt dette lader man hende saa ubarmhjertigt være afhængig af andres Velvilje, at det vilde passe hende langt bedre at have sin egen Flid at takke derfor. Paa denne Maade begrundes den første Undervisning, man meddeler hende: det er saa langt fra, at den er at betragte som et Arbejde, man foreskriver hende, nej, den er en Velvillie, man viser hende. I Virkeligheden være næsten alle Smaapiger kun modstræbende at læse og skrive, medens de altid gerne lære at bruge Naalen. De indbilde sig straks at være voksne og tænke med Fornøjelse paa, hvorledes de ved disse Færdigheder kunne sættes i Stand til med Tiden at pynte sig.

Er man først kommen ind paa denne Vej, saa er den det at følge: Syning, Brodering og Kniplen komme af sig selv. Vævning af Tæpper og Betræk falder ikke saameget i deres Smag: Alt, hvad der har med Møblementet at gøre, ligger dem saa fjernt; det staar ikke i Forbindelse med deres Person og hænger sammen med andre Forestillinger. Derimod er Vævning en Beskæftigelse, som Fruerne sætte Pris paa; de unge Piger give sig aldrig med videre ogtor Fornøjelse i Lag dermed.

Disse Fremskridt, hvor det er Lysten, der driver Værket, udstrækker sig lige indtil Tegning; thi denne Kunst har ikke saa lidt at gøre med dette, at klæde sig med Smag, men jeg mener dog ikke, at man bør lægge sig efter Landskabs- og endnu mindre efter Figurtegning. Blade, Frugter, Blomster og Draperier kan man bruge, kort sagt, alt det, der kan tjene til at give deres Klædning et smagfuldt Tilsnit eller hjælpe dem til at kunne tegne et

Broderimønster, naar de intet passende kunne finde; dette er tilstrækkeligt for dem. Naar det overhovedet er rigtigt for Mændene at indskrænke deres Studier til Indsamling af praktiske Kundskaber, saa er dette endnu vigtigere for Kvinderne, fordi deres Liv, skjønt mindre anstrengende, er eller vil blive mere optaget af Omsorg for andre og mere mangedelt af en Mangfoldighed af Pligter, som ikke tillade dem frit at hengive sig til en eller anden Yndlingssyssel til Skade for Opfyldelsen af disse deres Pligter.

Hvad saa end Spottefuglene sige, saa er god Forstand tildelt de to Køn i lige Maal. Pigebørnene ere i Almindelighed mere lærvillige end Drengene, og man behøver ligeoverfor dem at bruge mere Myndighed, hvad jeg ret snart skal tale udførligere om; men deraf følger ikke, at man skal fordre noget af dem, hvis Nytte de ikke ere i Stand til at indsè; Mødrenes Kunst bestaar i at vise dem Nytten ved alt, hvad de foreskrive dem, og dette er saameget lettere, som Pigernes Evne til at forstaa er tidligere udviklet end Drengenes. Denne Regel udelukker for Kvinderne — saavel som for os — ikke alene de ørkesløse Studier, som ikke har noget egentligt Maal og ikke en Gang føre til, at andre sætte Pris paa dem, der har givet sig af med dem; men den udelukker ogsaa alle de Studier, hvis Nytte Barnet for Tiden ikke kan indse, lige saa lidt som det kan forudse, hvad de i en senere Alder kunne være nyttige til. Naar jeg ikke billiger, at man tvinger en Dreng til at lære at læse, saa billiger jeg endnu mindre, at man tvinger Pigebørnene dertil, før man kan gøre dem begribeligt, hvad denne Læsning kan være godt for, og i den Maade, hvorpaa man almindeligvis vil bringe dem til at indse det nyttige i Læsningen, gaar man meget mere ud fra sine egne end fra deres Begreber. Og hvorfor er det egentlig saa nødvendigt, at en lille Pige saa tidligt lærer at læse og skrive? Skal hun saa snart til at styre en Husholdning? Der gives kun meget faa unge Piger, som ikke har gjort mere Misbrug end god Brug af denne skæbnesvangre Kundskab, og de ere alle lidt for nysgerrige til ikke at lære det, uden at man behøver at tvinge dem, naar de kun har Tid og Lejlighed dertil. Maaske burde de fremfor alt lære at regne; thi der er intet Fag, hvis Nytte til enhver Tid er mere indlysende, kræver længere Øvelse og større Opmærksomhed for at undgaa Fejl, end Regningen. Dersom Pigebarnet kun efter en Regneopgave fik Kirsebær til sin Mellemmad, saa skal jeg love for, at hun snart skulde lære at regne.

Jeg kender en ung Pige, som tidligere lærte at skrive

mand at læse, og som begyndte at skrive med Naalen førend
med Pennefjeren. Det eneste Bogstav, hun i Førstningen
frilde skrive, var O. Hun skrev stadigt store og smaa Oer,
Oer af alle Former og inde i hverandre, og altid trak hun
lem op fra højre til venstre. Saa hændte det uheldigvis,
at hun en Dag, da hun var beskæftiget med denne Øvelse,
saa sig selv i et Spejl, og da hun fandt, at denne tvungne
Stilling klædte hende ilde, kastede hun som en anden Mi-
serva[1]) Fjeren fra sig og vilde ikke mere skrive Oer. Man
grandt da paa et andet Middel for atter at faa hende til at
skrive; den lille Pige var fintfølende og forfængelig; hun
vidste ikke af, at hendes Søster brugte hendes Linned; man
havde derfor mærket det for hende; men da man ikke
vilde mere, blev hun nødt til selv at gøre det: man for-
staar nok, hvordan det saa fremdeles gik.

Sæt kun stadigt de unge Piger i Virksomhed, men giv
dem altid Grunde for de Arbejder, du paalægger dem. Le-
dighedgang og Genstridighed ere for dem de farligste Fejl,
som man vanskeligt kommer af med, naar man først har
vænnet dem. Pigerne maa have Omløb i Hovedet og være
arbejdssomme, og mere endnu: de maa i Tide vænnes til
at finde sig i Tvang. Denne Ulykke — om det ellers for
dem er en Ulykke — er uadskillelig fra deres Køn, og vil
de nogen Sinde frigøres for den, saa bliver det kun for at
komme til at taale det, som er meget haardere endnu. De
vilde hele deres Liv være undergivne den aldrig afbrudte
og strengeste Tvang, nemlig den, som Anstand og Sømme-
lighed paalægger dem. Man maa fra Begyndelsen af vænne
dem dertil, for at det ikke skal falde dem for svært at
gjemme deres Luner og føje sig efter andres Vilje. Dersom
de altid ville arbejde, maa man undertiden tvinge dem til
ikke at foretage sig noget, Lyst til Fornøjelse, Letfærdig-
hed og Ubestandighed ere Fejl, som let komme frem, naar
deres første Tilbøjeligheder udarte og stadigt tilfredsstilles.
Vær dem derfor — for at forebygge denne Misbrug —
dem for alt at beherske sig selv. Under vore urimelige
samfundsindretninger er den ærbare Hustrus Liv en stadig
kamp mod sig selv; det er billigt, at Kvinderne tage deres
part af de Onder, de har paaført os.

Sørg for, at Pigerne ikke kede sig under deres Ar-
bejde, og at de ikke blive lidenskabelige i deres Adspre-
delser, saaledes som det altid sker ved den almindelige

[1]) Hun kastede af lignende Grund Fløjten fra sig. *O. A.*

Maade at opdrage dem paa, hvor man, som Fénelon[1]) siger, samler al Kedsommeligheden paa den ene og al Fornøjelsen paa den anden Side. Det første af disse to Fejlgreb vil man kun — naar man følger foranstaaende Regel — gøre sig skyldig i, naar de Personer, som omgive den unge Pige, ere hende ubehagelige. En lille Pige, som holder af sin Moder eller sin Lærerinde, vil arbejde den hele Dag ved deres Side uden at kedes; alene hendes Pludren under Arbejdet vil holde hende skadesløs for al hendes Tvang. Men dersom den, der vejleder hende, er hende utaalelig, vil hun fatte Lede til alt, hvad hun skal foretage sig under hendes Øjne. Man kan vanskeligt tænke sig, at de, som ikke finde mere Behag i deres Mødres Selskab end i nogen andens i Verden, nogen Sinde kunne blive til noget godt; men for at kunne dømme om deres virkelige Sindelag maa man studere dem og ikke stole paa deres Udtalelser, for de kunne godt smigre og hykle og har tidligt Forstand paa at forstille sig. Man maa heller ikke befale dem at elske deres Moder; Kærlighed udspringer ikke af Pligtfølelse, og her gør Tvangen ingen Gavn. Hengivenhed, Omhu, ja bare selve Vanen vil erhverve en Moder hendes Datters Kærlighed, dersom hun da ikke gør noget, hvorved hun paadrager sig hendes Had. Selve den Tvang, hvori hun holder hende, er, naar den da udøves med Fornuft, saa langt fra at svække denne Hengivenhed, at den endog kun vil forøge den, fordi Afhængigheden er naturlig for Kvinderne, saa at Døtre føle, at de ere fødte til at lyde.

Netop fordi de har eller bør have saa lidt Frihed, bruge de den, man indrømmer dem, til Overmaal; yderliggaaende i alt, give de sig hen i deres Leg med endnu større Iver end Drengene: dette er det andet Fejlgreb, som jeg talte om. Denne Heftighed maa afdæmpes; thi den er Aarsagen til mange af de Fejl, som ere ejendommelige for Kvinderne, som for Eksempel Lunefuldhed og utidig Begejstring, hvorfor de i Dag kunne strømme over af Henrykkelse over en Genstand, som de i Morgen ikke ofre et Blik. Ustadigheden i deres Tilbøjeligheder er ligesaa skæbnesvanger som deres Overdrivelser, og de udspringe begge fra den samme Kilde. Kom ikke med Forbud imod deres Munterhed og Lattermildhed, deres Tumlen og overgivne Lege;

---

[1]) François de Salignac de la Mothe Fénelon (1651—1715) blev 1689 Opdrager for Ludvig XIV.'s Sønnesøn, Hertugen af Bourgogne. 1694 blev han Ærkebisp af Cambrei. Berømt fransk Præst og Forfatter. Hans Bog om »Døtrenes Opdragelse« er fra 1687. *O. A.*

en sørg for, at de ikke overmætte sig paa det ene for at
dre efter det andet, og taal ikke, at de et eneste Øjeblik
b deres Liv ikke føle Tømmen. Væn dem til at afbrydes
idt i deres Leg og til uden Knurren at lade sig sætte til
nden Virksomhed. Vanen alene er tilstrækkelig her, fordi
en ikke gør andet end understøtte Naturen.

Af denne vanemæssige Tvang udspringer en Føjelighed,
om Kvinderne behøve hele deres Liv igennem, fordi de
lle deres Dage enten ville være en Mands eller Mændenes
lomme underkastede, og fordi det aldrig vil blive dem til-
ladt at sætte sig ud over disse Domme. Den første og
igtigste Egenskab for Kvinden er Sagtmodigheden: skabt
ll at adlyde et saa ufuldkomment Væsen som Manden,
er ofte er saa fuld af Laster og altid fuld af Fejl, bør
un i Tide lære at taale endog Uretfærdighed og at finde
gg i en Ægtemands Urimeligheder uden at beklage sig; det
ikke for hans, men for sin egen Skyld, hun bør være
agtmodig. Hustruernes Surmuleri og Egensind bevirke ikke
ndet end at forøge deres egen ulykkelige Stilling og Ægte-
mændenes brutale Adfærd; de føle, at det ikke er med
disse Vaaben, de bør overvinde dem. Himlen gav dem ikke
deres indsmigrende Væsen og Overtalelsens Gave, for at de
skulde blive genstridige; den skabte dem ikke svage, for
at de skulde blive herskesyge; den gav dem ikke den bløde
stemme til at udstøde Skældsord med; den forlenede dem
ikke med disse saa fine Ansigtstræk, for at de skulde van-
skabe dem ved Vredesudbrud. Naar de blive vrede, forløbe
de sig: de har ofte Grund til at beklage sig, men de har
altid Uret i at skænde. Ethvert af Kønnene bør bevare
sin ejendommelige Farvetone; en altfor sagtmodig Mand
kan gøre sin Hustru urimelig; men saafremt en Mand
ikke er et rent Uhyre, vil hans Hustrus Sagtmodighed føre
ham tilbage paa den rette Vej og tidlig eller sent trium-
fere over ham.

Datteren bør altid holdes til at lyde: men derfor bør
Forældrene ikke altid at være uøjelige. For at gøre en ung
Pige føjelig behøver man ikke at gøre hende ulykkelig;
for at være beskeden behøver hun ikke at være sløv;
Modsværtimod! jeg skulde ikke have noget imod, at man un-
dertiden saa igennem Fingre med at hun brugte en Smule
Uskyldighed, ikke for derved at undgaa Straf for sin Ulydighed,
men for at slippe for at lystre. Det gælder ikke om at
gøre hende Afhængigheden trykkende; det er tilstrækkeligt,
at hun føler den. List er en Naturbegavelse hos Kvin-
derne, og da jeg er overbevist om, at alle naturlige Til-

bøjeligheder ere gode og rigtige i og for sig, saa mener jeg, at man bør pleje den som de øvrige; det gælder kun om at forebygge Misbrugen.

Med Hensyn til Rigtigheden af denne Bemærkning paaberaaber jeg mig nu enhver ærlig Iagttager. Jeg mener ikke, at man skal anstille denne Prøve hos selve de gifte Kvinder: vore snærende Samfundsindretninger kunne muligvis nøde dem til at skærpe deres Forstand. Jeg vil, at man skal iagttage Døtrene, de smaa Piger, der saa at sige lige ere komne til Verden: man sammenligne dem med Smaadrenge af samme Alder, og dersom disse ikke vise sig plumpe, tankeløse og dumme ved Siden af hine, saa har jeg ubestridelig Uret. Man tillade mig at anføre et eneste Eksempel, som afspejler hele denne barnlige Umiddelbarhed.

Det er meget almindeligt at forbyde Børn at bede om noget ved Bordet; thi man tror, at man aldrig paa nogen bedre Maade kan fremme deres Opdragelse end ved at bebyrde dem med unyttige Forskrifter, som om man ikke i en Fart kunde tilstaa eller nægte det et Stykke af dette eller hint[1]) uden at lade et stakkels Barn fortæres af en Begærlighed, som Haabet havde gjort endnu heftigere. Enhver kender Historien om den snilde Dreng, som, da han havde faaet det samme Forbud, men var bleven forglemt ved Bordet, hittede paa at bede om Salt o. s. v. Jeg skal ikke tale om, at man jo kunde have bragt ham i Knibe, da han jo direkte bad om Saltet, men mente Kødet; Forglemmelsen var saa haard, at jeg ikke kan tro, at man vilde have straffet ham, selv om han aabenlyst havde overtraadt Forbudet og uden Omsvøb havde sagt, at han var sulten. Men hør nu, hvorledes en lille seksaars Pige i min Nærværelse bar sig ad, og det i et langt vanskeligere Tilfælde; thi afset fra, at man strengelig havde forbudt hende enten direkte eller indirekte at bede om noget, vilde Ulydigheden ikke have været undskyldelig, eftersom hun havde spist af alle Retter med Undtagelse af én eneste, som man havde glemt at give hende, og som hun følte stor Lyst til.

Men for at opnaa, at man genoprettede denne Forglemmelse uden dog at kunne beskylde hende for Ulydighed, gennemgik hun alle Retterne, og idet hun med sin Finger pegede paa enhver Ret, sagde hun ganske højt: »*det har jeg spist af, og det har jeg spist af*«; men hun be-

[1]) Et Barn bliver paatrængende, naar det finder sin Regning ved at være det; men det vil aldrig to Gange bede om den samme Ting, naar det første Afslag er uigenkaldeligt. *R.*

ıdtræbte sig saa opsigtsvækkende som muligt, men uden at
gige noget, at gaa forbi den Ret, hvoraf hun ikke havde
ıqpist, at en af de tilstedeværende, der lagde Mærke dertil,
ıqpurgte: »Men denne dér, har du ikke spist af den?« „*Ak
(?ej!*« svarede den lille Lækkermund ganske sagte og med
ɔɐedslagne Øjne. Jeg skal ikke føje nogen Forklaring til;
ʁnan sammenligne selv: dette Indfald er en Pigelist[1]) det
ɔnndet Drengens List.

Det, som er, er godt, og ingen almèngyldig Lov er slet.
ɘ0enne Snildhed, som særlig er Kvinden given, er en
lïillig Erstatning for den ringere Kraft, hun har; uden den
ɔlïilde Hustruen ikke blive Mandens Livsledsagerinde, men
ıʁans Slave: ved denne overlegne Begavelse hævder hun
ıı n Ligeberettigelse og leder ham, idet hun adlyder ham.
v.Kvinden har alt *imod* sig: vore Fejl, hendes egen Frygt-
ıomhed og Svaghed; hun har kun sin Snildhed og sin
ɔlkønhed *for* sig. Er det ikke billigt, at hun plejer dem
ʁsegge? Men Skønheden er givet alle og enhver; den
ɘmistes i de tusende Tilfælde, taber sig med Aarene, og
ʁ anen svækker dens Virkning. Den sande Hjælpekilde
ıʁar Kvinderne alene i deres Aandfuldhed, ikke denne dumme
ʁ.andrighed, man sætter saa megen Pris paa i Verden, og
ıom ikke i nogen Henseende gør Livet lykkeligt, men den
ʁlare Forstaaelse af deres Stilling, den Kunst at kunne
ʁ'rage Fordel af vor Stilling og at kunne udnytte vore
ıoordele. Man tænker ikke over, hvormeget denne Kvin-
ıɐernes Snildhed er os selv til Nytte, hvormegen Ynde den
ïllfører den selskabelige Omgang mellem de to Køn, i hvor
ſøj Grad den tjener til at holde igen paa Børnenes Vild-
ʁxab, hvor godt den forstaar at holde de brutale Ægte-
ʁ ænd i Tømme og at bevare den huslige Orden, som ellers
ɔlïlde forstyrres af Tvedragt. Jeg ved meget vel, at rænke-
ɔlïlde og onde Kvinder misbruge den; men hvad er der,
ıom Lastefuldheden ikke gør Misbrug af? Lad os ikke
ɘllelægge Redskaberne til vor Lykke, fordi de onde ofte
ıruge dem til Skade.

Man kan glimre ved Pynt, men man vækker kun Behag
ıɐennem sin Personlighed. Vore Klæder ere ikke os; ofte

---

(1) Et Barn, som man havde foreholdt, at artige Børn aldrig forlangte noget ved Bordet, blev glemt. Efter en lille Ventetid sagde den lille med et Suk, men ganske højt: »*De artige Børn forlange ikke noget, men de faa heller ikke noget*«. Dette snilde Barn var ogsaa en Pige. *O. A.*

mispryde de ved at være altfor søgte, og den Klædning, som gør en Person mest paafaldende, lægger man ofte mindst Mærke til. De unge Pigers Opdragelse er i denne Henseende helt igennem ufornuftig. Man belønner dem ved at love dem Smykker, og man indgyder dem Kærlighed til søgte Prydelser: »*Hvor hun er smuk!*« siger man om den, der er mest udstafferet, medens man burde bibringe hende den Forstaaelse, at saamegen Stads kun bruges til at dække over Mangler, og at Skønhedens virkelige Triumf bestaar i at glimre ved sig selv. Modesyge viser en daarlig Smag, fordi Ansigterne ikke forandres tilligemed Moderne, og da Figuren bliver den samme, saa maa det, der nu en Gang klæder den, altid tage sig godt ud paa den.

Saa jeg den unge Pige rigtig føle sig i al sin Stads, saa vilde jeg lade, som jeg var urolig over hendes saaledes formummede Skabning og over, hvad man kunde tænke derom; jeg vilde saa sige: Alle disse Smykker pynte altfor meget, det er dog Skade; tro I, at hun kunde taale at bære en tarveligere Dragt? er hun virkelig smuk nok til at kunne undvære dette eller hint? Maaske vilde hun saa selv være den første, der kom og bad om, at man vilde tage alle disse Prydelser bort og dømme, at dette var der Grund til at rose, hvis man i det hele vilde indlade sig derpaa. Jeg vilde nu aldrig rose hende saameget, som naar hun var aller tarveligst klædt. Naar hun kun betragter Prydelserne som en Erstatning for manglende personlig Ynde, som en stiltiende Indrømmelse af, at hun trænger til denne Hjælp for at kunne gøre et behageligt Indtryk, saa vil hun aldeles ikke blive stolt af sin Paaklædning, men ydmyg, og dersom hun, naar hun en Gang var mere pyntet end sædvanlig, hørte sige om sig: »*Hvor hun er smuk!*« vilde hun rødme af Ærgrelse.

For Resten er der Figurer, som behøve Pynt, men der er ingen, som fordre rige Prydelser. Den overdaadige Pragt er Standsforfængelighed og ikke personlig; den kommer alene af Fordomme. Det ægte Koketteri er undertiden anlagt, men det er aldrig brammende; Juno smykkede sig prægtigere end Venus. »*Da du ikke kan gøre hende skøn, saa gør du hende rig,*« sagde Apelles til en daarlig Kunstner, der malede Helene overlæsset med Smykker. Jeg har ogsaa lagt Mærke til, at den mest brammende Pragt ofte er Kendetegn paa, at vedkommende Kvinde er styg: man kan vanskelig tænke sig en mere kluntet Forfængelighed. Giv en ung Pige, som har Smag og som foragter Moden, Baand, Gaze, Mousselin og Blomster, og hun vil, uden at

dehøve Ædelstene, Kvaster eller Kniplinger[1]), forfærdige gg en Dragt, som gør hende hundrede Gange mere hen-vvende end al Duchapts glimrende Skrabsammen kunde gøre.

Da det, som er godt, altid er godt, og da det gælder nn altid at vise sig saa pæn som muligt, saa vælge de v vinder, som forstaa sig paa Klædedragten, kun gode Sager g holde sig dertil; da de ikke gøre Forandringer hver sag, saa har de mindre Ulejlighed dermed end de, som ikke vide, hvad de skulle bestemme sig til. Den, som virkelig forstaar at sørge for sin Paaklædning, behøver ikke gøre stort Toilette. De unge Piger har sjælden mange toiletsager; Arbejdet og Undervisningen fylde deres Dag; ogen de ere i Almindelighed — Sminken undtagen — paaklædte med lige saa stor Omhyggelighed som de fine Damer g ofte med bedre Smag. Den Misbrug, der drives med toilettet, har en anden Aarsag end den, man almindeligvis antager; den har mere sin Grund i Kedsomhed end i Forfængelighed. En Kvinde, som tilbringer seks Timer ved et Toiletbord, er ikke uvidende om, at hun slet ikke gaar bedre paaklædt derfra end den, som kun bruger en halv time; men der er dog saa brugt lige saa meget af den drægende lange Tid, og det er bedre at underholde sig med gg selv end at kede sig ihjel. Dersom man ikke havde toilettet, hvorledes skulde man saa holde Livet ud fra Middag Kl. 12 til 9 Aften? Man samler sine Kammerjomfruer om sig og morer sig med at gøre dem utaalmodige; dette er allerede noget; man undgaar at være ene med en Ægtemand, som man kun ser paa denne Tid; dette er meget ogere, og nu kommer Modehandlerinderne, Galanterihandlerne, opvartende Kavalerer, Smaaforfattere, Digte, Smædeviser[2]) og Smaaskrifter; alt dette kunde man ikke saa godt

(1) De Kvinder, som har en saa blomstrende Hudfarve, at de kunne undvære Kniplinger, ærgre i høj Grad de andre, naar de ikke bruge dem. Det er næsten altid de grimmeste Personer, som føre an i Modesager, og de skønne ere dumme nok til at rette sig efter dem. *R.*

(2) Om Sæderne i Frankrig skriver *Taine:* Alliancer, Slag, Skattepaalæg, Traktater, Ministerier, Statsforetagender! man har hele Aarhundredets Historie i Epigrammer og Sange. Sangen om Nederlaget ved Höchstädt (1704) fandt man slet. »Jeg er ærgerlig over dette Nederlag«, sagde En. »Sangen dur ikke«. Til Gengæld finder man Sangen om Slaget ved Rosbach (ogsaa Nederlag for de franske Vaaben) glimrende. — Om Ægteskabet skriver Taine: Var det Folk af Stand, boede Ægtefolkene hver for sig, hver i sit Hus eller i det mindste i hver sine Værelser! hver havde sine Folk, Vogne, Modtagelsestider o. s. v., man lod sig melde hos hinanden, sagde ikke blot offentligt, men ogsaa privat: Madame, Monsieur! man trak paa

faa samlet, dersom man ikke havde Toilettet. Den eneste virkelige Fordel, man har af det, er et Paaskud til at vise lidt mere af sine Yndigheder, end naar man er paaklædt: men denne Fordel er maaske endda ikke saa stor, som man tænker, og Kvinderne vinde ikke saameget ved Toilettet, som de bilde sig ind. Lad kun uden Betænkelighed Kvinderne opdrages af Kvinder, lad dem lære at elske deres Køns Sysler, at leve et tilbagetrukkent, sædeligt Liv, at forstaa at vaage over Husholdningen og være virksomme i deres Hus, da vil det store Toilette falde bort af sig selv, og de vilde kun være saameget mere smagfuldt klædte.

Det første, som de unge Piger lægge Mærke til, naar de blive voksne, er, at al denne ydre Pynt ikke er tilstrækkelig, dersom de ikke bære deres Smykke i sig selv. Man kan ikke give sig selv Skønhed, og Koketteriets Kunst nærmer man ikke saa hurtigt; men man kan allerede forsøge paa at gøre sine Bevægelser indtagende, sin Stemme indsmigrende, agte paa sin Holdning, gaa med Lethed, indtage yndefulde Stillinger og overalt vise sig fra den fordelagtigste Side. Stemmen bliver fyldig, fast og klangfuld, Armbevægelserne friere, Gangen sikrere, og man opdager, at det, hvordan man saa er klædt, er en Kunst at gøre sig bemærket. Fra nu af gælder det ikke bare Naal og Haandarbejde: nye Evner komme frem og vise straks, hvad de du til.

Jeg ved, at de strenge Opdragere ikke ville have, at man lærer de unge Piger hverken Sang eller Dans eller nogen af de skønne Kunster. Dette finder jeg mærkværdigt, og hvem vil man saa, man skal lære disse Ting? Drengen! Er det Mænd eller Kvinder, disse Talenter i særlig Grad ligge for? »Ingen af dem«, vil man svare mig; at synge verdslige Sange er en Forbrydelse; Dansen er Djævelens Opfindelse; en ung Pige bør ikke have anden Adspredelse end sit Arbejde og sin Bøn. Dette var nogle mærkelige Fornøjelser for et Barn paa ti Aar! Hvad mig angaar, saa er jeg meget bange for, at disse smaa Helgener, som man tvinger til at tilbringe deres Barndom med at bede til Gud, ville bruge deres Ungdom til helt andre

---

Skuldrene, naar man 60 Mil fra Paris stødte paa en Provinsfrue, der ikke havde mere Dannelse, end at hun for alles Øren til sin Mand sagde: »min Ven!« — — Hertuginden af ....., hvis Gemalinde havde gjort Skandale, beklagede sig for sin Svigermoder; denne svarede meget roligt: »Ak, Monsieur! De gør saa mange Ophævelser over en slig Bagatel. Deres Fader havde meget mere Takt.« (Taine: l'ancien regime pag. 164, 170, 174.) *O. A.*

ri'ing, og at de — naar de blive gifte — paa bedste Maade
lfille holde sig skadesløse for den Tid, de mene at have
icoildt i deres Pigedage. Jeg holder for, at man maa have
'gge saa meget Øje for, hvad der passer for Alderen som
'ror Kønnet, at en ung Pige ikke bør leve som sin Bedste-
oioder, at hun maa have Lov til at være livlig, munter og
saad, synge og danse, som det behager hende, og nyde
ɔlle de uskyldige Glæder, som høre hendes Alder til: den
ɔiid vil kun alt for snart komme, da hun nødes til at være
ɔiere alvorlig i sin Færd.

Men er en saadan Forandring ogsaa aldeles nødvendig? - dette maaske ikke ogsaa en Frugt af vore Fordomme? ɔɔed at paalægge de ærbare Hustruer lutter tunge Pligter ıar man banlyst alt det fra Ægteskabet, som kunde gøre tet behageligt for Mændene. Kan man undres over, at ıen Dødsstilhed, som de finde at herske i deres Hjem, g.ger dem bort fra det, eller om de just ikke ere meget ɛristede til at indgaa i en saa lidet tillokkende Stand? ɔɔed at drive det til Yderlighed med alle Pligter gør Kri-ıendommen dem uopfyldelige og unyttige; ved at forbyde v vinderne Sang [1]), Dans og alle verdslige Fornøjelser gør ıen dem tvære, trættekære og utaalelige i deres Hjem. ıɔer gives ingen Religion, hvor Ægteskabet er undergivet ɛa strenge Pligter, som i denne, og ingen, hvor en saa llellig Forbindelse er i den Grad ringeagtet. Man har ɔort saa meget for at gøre det umuligt for Hustruerne - være elskværdige, at man har gjort Ægtemændene lige-lvldige. Det burde ikke være saaledes; jeg forstaar det ɡeget godt; men jeg siger, at det kan ikke være ander-ɔdes, efterdi de kristne dog ere Mennesker. Jeg, for tit Vedkommende, holder for, at en ung Englænderinde ır at behage sin tilkommende Mand, burde udvikle sine ıvner med lige saa megen Omhu som en ung Albaneser-ɔde plejer sine for Haremet i Ispahan. Mændene, siger ıan maaske, bryde sig ikke ret meget om disse Talenter. gg tror det gerne, naar disse Talenter, i Stedet for at ırrkes for at behage ham, kun bruges som Lokkemad for g ge, skamløse Personer, der vanære ham. Men tror du ɔɔke, at en elskværdig og ærbar Hustru, der var i Besid-ɛllse af den Slags Talenter, og som helligede dem til at ımmuntre sin Mand, at hun, naar han med et træt Hoved

[1]) Fénelon advarer mod Musiken uden dog at forkaste den helt i Opdragelsen. Rousseau polemiserer vel ogsaa nærmest mod enkelte pædagogiske Rigorister paa hans Tid. *O. A.*

forlod sin Arbejdsstue, vilde forhindre, at han søgte sin Hvile og Forfriskelse udenfor Hjemmet? Er der da ingen, der har set saadanne lykkelige Familier, hvor enhver giver sit Bidrag til den fælles Underholdning? Sig mig da, om denne Tillidsfuldhed og Fortrolighed, som her binder disse sammen, om de uskyldige og betagende Fornøjelser, man nyder der, om de ikke i fuldt Maal opveje alle de offentlige Fornøjelser med al deres Larm?

Disse underholdende, naturlige Talenter har man i al for høj Grad forvandlet til Kunst; man har sat dem i System, lavet Regler og Forskrifter, saa at man har gjort det, der for unge Piger kun bør være en Adspredelse og munter Leg, uhyre kedeligt. Jeg kan ikke tænke mig noget mere latterligt end at se en gammel Dansemester eller Syngelærer med sit gnavne Ansigt træde ind til unge Piger, der kun ere oplagte til at lé, og saa, for at undervise dem i sin letfærdige Kunst, paatage sig den mest pedantiske og skolemesteragtige Tone, som om det var deres Katekismus, det gjaldt. Kan man f. Eks. ikke lære at synge uden efter Noder? kan man ikke uddanne sin Stemme, gøre den blød og bøjelig, lære at synge med Foredrag, endog at accompagnere, uden at kende en eneste Node? Passer den samme Slags Sang for alle Stemmer, den samme Methode for enhver Begavelse? Man skal aldrig faa mig til at tro, at de samme Stillinger, samme Trin, samme Bevægelser, samme Fagter og samme Danse passe for en lille kvik og opvakt Brunette som for en velvoksen, blond Skønhed med smægtende Øjne. Naar jeg derfor ser en Lærer give dem begge nøjagtig den samme Undervisning, saa siger jeg ved mig selv: Denne Mand forstaar sit Haandværk, men sin Kunst har han rigtignok ikke Spor af Forstand paa.

Man spørger om, hvorvidt man til de unge Piger bør bruge Lærere eller Lærerinder. Jeg ved det ikke; jeg vilde ønske, at de hverken behøvede den ene eller den anden Slags, at de af egen Drift lærte, hvad de havde særlig Tilbøjelighed til at lære, og at man i vore Byer ikke uafladelig skulde se disse omvankende, udmejede Gøglere. Jeg har svært ved at tro, at Omgangen med den Slags Folk ikke er mere til Skade for de unge Piger, end deres Undervisning er dem til Gavn, og jeg kan næsten ikke tro andet, end at deres flove Konversation, Tone og hele Væsen giver deres Elever den første Smag for denne for dem saa vigtige letfærdige Overfladiskhed, som de — efter deres Lærers Eksempel — ikke ville tøve længe med at gøre til deres eneste Beskæftigelse.

I den Kunst, hvis Maal kun er at fornøje, kan enhver være Lærer for de unge Piger, deres Fader, Moder, Broder, Søster, Veninde, Gouvernante, deres Spejl og fremfor alt deres egen Smag. Man bør ikke tilbyde at give dem Undervisning; de maa selv forlange det; man maa ikke forvandle en Belønning til en Opgave, og fornemmelig i den Slags Studier er det Lysten, som driver Værket. Er en systematisk Vejledning for Resten absolut nødvendig, saa vil jeg ikke afgøre, af hvilket Køn den bør gives. Jeg véd ikke, om det er nødvendigt, at Dansemesteren tager den unge Pige ved hendes bløde, hvide Haand, lader hende trække op i sine Skørter, løfte Øjnene, udbrede Armene og stille sin stærkt bankende Barm til Skue; men jeg véd, at jeg for alt i Verden ikke vilde være i denne Lærers Sted.

Igennem Virksomhed og Færdighed udvikler Smagen sig; gennem Smagen aabner Aanden sig umærkelig for Forestillingerne om det skønne i alle Retninger og dernæst for de moralske Begreber, som staa i Forbindelse dermed. Dette er maaske en af Grundene til, at Følelsen for Sømmelighed og Ærbarhed tidligere viser sig hos Pigerne end hos Drengene; thi at tro, at denne tidligt udviklede Følelse skulde være deres Hovmesterinders Værk, vilde røbe et meget taangelfuldt Kendskab til deres Undervisningsmaade og den menneskelige Forstands Udvikling. Færdighed i at tale beholdtager Førstepladsen i den Kunst at behage; det er kun ved dens Hjælp at man kan føje ny Ynde til dem, den daglige Vane har vænnet os til. Aanden ikke alene sætter Liv i Legemet, men fornyer det paa en vis Maade. Det er igennem denne Vekslen af Følelser og Forestillinger, at Ansigtet besjæler og forandrer Ansigtsudtrykket, og igennem de Udtringer, som den lægger os i Munden, er det, at den holder Opmærksomheden i Spænding og for længere Tid fastholder Interessen for den samme Genstand. Det er af alle disse Grunde — tror jeg — at de unge Piger saa hurtigt tilegne sig en fornøjelig Snaksomhed, at de — selv forend de endnu har Forstaaelse af deres egne Ord — lære at betone dem, og at Mændene saa tidligt finde Fornøjelse i at høre paa dem; men Mændene spejde efter dette første Forstaaelsens Øjeblik for saaledes ogsaa at kunne gribe Øjeblikket, da Følelsen bryder igennem.

Kvinderne har en bøjelig Tunge; de tale tidligere, letvindere og behageligere end Mændene; man beskylder dem ogsaa for at tale mere: det maa være saaledes, og jeg gad vide, om ikke Munden forvandle denne Dadel til en Ros; Munden og Øjnene ere hos dem lige virksomme og ere det vel af samme Grund.

Manden siger, hvad han véd, Kvinden, hvad der behager; den ene behøver Kundskaber for at kunne tale, den anden Smag; den ene maa fornemmelig have det nyttige for Øje, den anden det behagelige. Deres Tale behøver ikke at have anden Form tilfælles end Sandhedens.

Man bør derfor ikke hæmme Pigernes Snaksomhed som Drengenes ved dette barske Spørgsmaal: *hvad er dette godt for?* men derimod ved et andet, som ikke er lettere at besvare: *hvad Indtryk vil dette gøre?* I denne første Alder, hvor de endnu ikke forstaa at gøre Forskel paa godt og ondt, kunne de ikke dømme om nogen, hvorfor de bør gøre sig dette til Lov, aldrig at sige andet, end hvad der behager dem, de tale til, og hvad der gør denne Regel saare svær at praktisere er, at den altid maa være underlagt Grundloven: aldrig at lyve.

Jeg ser nok mange andre Vanskeligheder endnu; men de tilhøre en senere Alder. Hvad det for Øjeblikket gælder om for de unge Piger er at være sande uden at være uhøflige, og da Uhøflighed af Naturen er dem imod, lærer Opdragelsen dem let at undgaa den. I Almindelighed mærker jeg i Verdenslivet, at Mændenes Høflighed mere ytrer sig som Tjenstvillighed; Kvindernes er mere indsmigrende. Denne Forskel er ikke kunstig, men naturlig. Manden synes mere at ville være til Tjeneste, Kvinden at behage. Deraf følger — afset fra Kvindernes Karakter — at deres Høflighed er mindre usand end vor; den er kun en Udvikling af deres oprindelige Instinkt; men naar en Mand lader som om han satte min Interesse over sin egen, saa er jeg ganske sikker paa, at han lyver, hvor godt han end forsøger at pynte paa denne sin Løgn. Det er altsaa næppe Kvinderne nogen Overvindelse at være høflige, følgelig heller ikke Døtrene nogen at lære at blive det. Naturen giver den første Vejledning; Opdragelsen har kun at følge den og at bestemme, under hvilken Form den, efter vor Skik og Brug, bør vise sig. Med Hensyn til deres Høflighed indbyrdes er det en anden Sag; de paatage sig her et saa tvungent Væsen og ere saa kolde i deres Opmærksomheder, at de, idet de gensidig paalægge sig Tvang, ikke har megen Møje med at skjule denne Tvang og synes oprigtige i deres Løgn, fordi de næppe søge at skjule den. Imidlertid indgaa de unge Piger undertiden hjertelige og oprigtige Venskaber. I deres Alder erstatter Munterheden Mangelen paa et godt Sindelag; og da de ere tilfredse med sig selv, ere de tilfredse med den hele Verden. Det er ogsaa en bekendt Sag, at de hellere kysse hinanden og

ɔjerteligere kærtegne hinanden i Mændenes Nærværelse, ɔnd naar de ere ene; de ere vigtige af, at de ustraffede ɪɹnne ægge disses Lyster ved Synet af disse Gunstbevis-ɹinger, som de forstaa at gøre dem begærlige efter.

Naar man ikke bør tillade Drengene at komme med ɒɪdige Spørgsmaal, saa er der saameget mere Grund til at ɪɔrbyde Pigerne dette; thi hvad enten man tilfredsstiller ɪɛres Nysgerrighed eller paa en kejtet Maade omgaar deres ɔpørgsmaal, saa har dette meget vidtrækkende Følger, fordi ɪɛres Skarpsindighed lader dem ane de Hemmeligheder, ʁan skjuler for dem, og deres Snildhed opdager dem. Men ⁷Stedet for at finde sig i deres Spørgsmaal, kunde jeg ønske, ɔ man spurgte dem om mange Ting, at man gav dem ɟejlighed til at lade Munden løbe og spøgte med dem for ɔ øve dem i at udtrykke sig med Lethed, give fyndige, ivvikke Svar og for at løse deres Aand og Tunge, mens ʁan kan gøre det uden Fare. Disse Samtaler, altid holdte ɘed Munterhed, men haandterede med Kunst og godt le-ɒɛde, vilde være en ypperlig Adspredelse for denne Alder, ɡg de kunde maaske bibringe disse unge Menneskers uskyl-ɡige Hjerter de nyttigste Morallærdomme, de ville faa i ɪɛres Liv, saa man, saa at sige, under Spøg og Leg lærte ɪɛm, hvilke Egenskaber Mændene i Sandhed højagte og ɔvvori en agtværdig Hustrus Ære og Lykke bestaar.

Naar Drengebørnene ikke ere i Stand til at danne sig ɡɔoget sandt Begreb om Religionen, saa begriber man let, ɔ dette Begreb i endnu højere Grad ligger over Pigernes ʁatteevne: netop af den Grund vilde jeg i god Tid tale ɘɹed disse derom; thi skulde man vente til de vare i Stand ɪl methodisk at afhandle disse dybe Spørgsmaal, saa løb ʁnan den Fare, aldrig at komme til at tale med dem derom. v vindernes Fornuft er praktisk; den lader dem med stor ʁ'ærdighed finde Midler til at naa et kendt Maal, men den ɔ ikke tilstrækkelig til selv at finde dette Maal. Det ɒɔciale Forhold mellem Kønnene er beundringsværdigt. De ɪʁanne i Forening en moralsk Person, hvor Kvinden er Øjet ɡg Manden Armen, men med en saadan indbyrdes Afhæng-ɟghed, at Kvinden lærer af Manden, hvad hun skal se, og ɡgeledes lærer Manden af Kvinden, hvad han skal gøre. ɘ0ersom Kvinden lige saa godt som Manden kunde gaa til-ɡʁage til de sidste Grunde (Principerne), og dersom Manden ʁ samme Grad som Kvinden havde Sans for Enkelthederne, ʁɹaa vilde de --- altid uafhængige af hinanden — leve i en ivvig Uenighed, og Samfundet imellem dem kunde ikke ɘ·estaa. Men i den Harmoni, som hersker imellem dem, sigter

alt mod det fælles Maal; man vèd ikke, hvem af dem det er, som af sit giver det største Bidrag; enhver af dem følger den andens Tilskyndelse; enhver af dem adlyder, og dog ere de begge de herskende.

Netop fordi Kvindens Færd er undergivet den offentlige Mening, maa hendes Tro bøje sig for Autoriteten. Enhver Datter maa have sin Moders og enhver Hustru sin Mands Religion. Skulde ogsaa denne Religion være falsk, saa vil den Lydighed, som underkaster Moderen og Datteren under Naturens Orden, hos Gud udslette Vildfarelsens Synd. Naar de ere ude af Stand til selv at være Dommere, bør de bøje sig for Forældrenes og Ægtemændenes som for Kirkens Afgørelse.[1])

Da de ikke af dem selv kunne finde Rettesnoren for deres Tro, saa ere Kvinderne heller ikke i Stand til at give den de Grænser, som den højeste Grad af Sandsynlighed og Fornuft giver den; men idet de lade sig rive med af de tusend fremmede Tilskyndelser, ere de altid enten paa den ene eller paa den anden Side af Sandheden. Altid yderliggaaende ere de enten helt og holdent fritænkerske eller Bedesøstre; man ser dem aldrig forene Visdom med Fromhed. Kilden til dette Onde er ikke alene at søge i det overspændte Sind, som er ejendommeligt for deres Køn, men ogsaa i den regelløse Autoritet, som vort Køn udøver: Sædernes Ryggesløshed gør den foragtelig; Skrækken for Angeren gør den tyrannisk; paa denne Maade gør man altid for meget eller for lidt af det.

Naar Autoriteten bør regulere Kvindernes Religion, gælder det ikke saameget om at udvikle Troens Grunde for dem som klart at fremstille, hvad man tror; thi i Troen paa uklare Begreber ligger den første Kilde til Fanatismen, og fordrer man Tro paa urimelige Ting, saa fører dette enten til Daarskab eller Vantro. Jeg véd ikke, hvortil vore Katekismer mest fører hen, enten til at blive ugudelig eller fanatisk; men jeg vèd fuldt vel, at de nødvendigvis leder enten til det ene eller det andet.

For nu at undervise de unge Piger i Religion, bør man for det første aldrig gøre den til Genstand for Ked-

[1]) Man kunde lige saa godt paastaa, mener Formey, at Kvinderne ikke have nogen Sjæl, saaledes som Muhamedanerne lære det. Dette blev ogsaa svart en almindelig Bebrejdelse, som man for Alvor rettede mod Rousseau. Da han opholdt sig i *Motiers-Travers*, talte Egnens Kvinder med Forfærdelse om, at R. havde sagt, at Kvinderne ikke havde nogen Sjæl. (Brev af April 1765.)
Anm. af Dr. F. Sallwürk i hans Emil II pag. 248.

nommelighed eller Tvang, aldrig til en Opgave eller en
illigt; følgelig maa man ikke lade dem lære noget herhen
rørende udenad, ikke en Gang Bønnerne. Du bør nøjes
ed regelmæssigt at holde din Andagt i deres Nærværelse
ellen at tvinge dem til at deltage deri. Gør den kort efter
esu Kristi Bud. Hav altid dit Sind samlet, naar du holder
n Andagt og forret den med sømmelig Ærbødighed; husk
aa, at naar vi forlange, at det højeste Væsen med Op-
mærksomhed skal høre paa os, saa gælder det meget mere
m, at vi selv ere opmærksomme i det, vi har at sige.

At de unge Piger lære deres Religion at kende i en
lig Alder er ikke saa vigtigt, som at de lære den til
ævns og frem for alt lære at elske den. Naar du gør den
rdefuld for dem, naar du altid skildrer Gud, som var han
ed paa dem, naar du i hans Navn paalægger dem de tu-
nde pinlige Pligter, som de aldrig se, du selv opfylder,
or kunne de saa tænke andet, end at det at lære sin
atekismus og at bede til Gud ere Pligter, som kun paa-
rile unge Piger, og er det at undres over, at de længes
er at blive voksne, for ligesom du at slippe for hele dette
ng? Eksemplet! Eksemplet! uden dette vil du aldrig
mme nogen Vej hos Børnene.

Naar du forklarer dem Troens Artikler, bør det ske
der det umiddelbare Foredrags Form og ikke gennem
ørgsmaal og Svar. De bør ikke svare, uden hvad de
v tænke, og aldrig hvad man har lært dem at svare.
lle Katekismens Svar stride imod sund Fornuft; det er
sciplen, som underviser Læreren; ja de ere ikke andet
d Løgn i Børnenes Mund, fordi disse skulle forkare, hvad
ikke forstaa og bevidne det, som de ere ude af Stand
at tro. Vis mig, selv mellem de mest forstandige Men-
sker, nogle, som ikke lyve, naar de fremsige deres Ka-
ismus.

Det første Spørgsmaal, som jeg finder i vor Katekis-
s, er dette: »*Hvem har skabt dig og sat dig i Verden?*«
dskønt den lille Pige sikkert tror, at det er hendes Mo-
", saa siger hun dog uden Betænkning, at det er Gud.
t eneste, som hun fatter heraf, er, at hun paa et Spørgs-
aal, som hun ikke rigtig forstaar, giver et Svar, som hun
eles ikke forstaar.

Jeg kunde ønske, at en Mand, som havde god Forstand
a Barneaandens Udvikling, vilde skrive en Katekismus
Børnene. Det vilde maaske blive den nyttigste Bog, man
gen Sinde havde skrevet, og det vilde, efter min Mening,
e være den Bog, som vilde være til mindst Ære for sin

Forfatter. Sikkert er det, at den, hvis det blev en god Bog, næppe vilde ligne vore Katekismer.

En saadan Katekismus vil kun være god, naar Barnet paa de blotte Spørgsmaal kan svare af sig selv, uden at man i Forvejen har lært det Svarene; selvfølgelig vil det mange Gange komme i det Tilfælde, at det maa spørge os. For at man helt kan forstaa, hvad jeg mener, burde jeg jo give en Prøve; jeg føler rigtignok godt, hvormeget der mangler mig for at kunne gøre dette; men jeg vil i det mindste forsøge paa at give et løst Udkast.

Jeg forestiller mig altsaa, at denne Katekismus, for at komme til det første Spørgsmaal i den, vi har, maatte begynde omtrent saaledes:

Opdragerinden:

Kan du huske den Tid, da din Moder var en lille Pige?

Den lille Pige:

Nej, kære!

Opdragerinden;

Hvorfor ikke? du har jo dog ellers en god Hukommelse?

Den lille Pige:

Det er, fordi jeg ikke var til den Gang.

Opdragerinden:

Du har altsaa ikke levet altid?

Den lille Pige:

Nej.

Opdragerinden:

Vil du leve altid?

Den lille Pige:

Ja!

Opdragerinden:

Er du ung eller gammel?

Den lille Pige:

Jeg er ung.

Opdragerinden:

Er din Bedstemoder ung eller gammel?

Den lille Pige:

Hun er gammel.

Opdragerinden:

Har hun været ung?

Den lille Pige:

Ja.

Opdragerinden:

Hvorfor er hun det ikke mere?

Den lille Pige:
Det er, fordi hun er bleven gammel.
Opdragerinden:
Vil du ogsaa blive gammel ligesom hun?
Den lille Pige:
Det vèd jeg ikke[1]).
Opdragerinden:
Hvor ere dine Klæder fra i Fjor?
Den lille Pige:
Dem har man sprættet op.
Opdragerinden:
Og hvorfor har man gjort det?
Den lille Pige:
Fordi de vare altfor smaa til mig.
Opdragerinden:
Og hvorfor vare de altfor smaa til dig?
Den lille Pige:
Fordi jeg er vokset.
Opdragerinden:
Vokser du endnu?
Den lille Pige:
Det gør jeg rigtignok.
Opdragerinden:
Og hvad blive de voksne Piger?
Den lille Pige:
De blive gifte.
Opdragerinden:
Og hvad blive saa de gifte Kvinder?
Den lille Pige:
De blive Mødre.
Opdragerinden:
Og Mødrene, hvad blive de?
Den lille Pige:
De blive gamle.
Opdragerinden:
Du vil altsaa ogsaa blive gammel?
Den lille Pige:
Ja, naar jeg bliver Moder.
Opdragerinden:
Og hvad bliver der af de gamle Folk?

---

[1]) Dersom — overalt hvor jeg har sat: *det vèd jeg ikke* — den lille Pige svarer anderledes, maa man blive mistroisk lige over for hendes Svar og lade hende forklare det omstændeligt. *R.*

Den lille Pige:

Det vèd jeg ikke.

Opdragerinden:

Hvor er din Bedstefader bleven af?

Den lille Pige:

Han er død[1]).

Opdragerinden:

Og hvorfor er han død?

Den lille Pige:

Fordi han var gammel.

Opdragerinden:

Hvorledes gaar det altsaa med de gamle Folk?

Den lille Pige:

De dø.

Opdragerinden:

Og du, naar du bliver gammel, hvorledes .....

Den lille Pige (afbrydende hende):

Aa nej, kære! jeg vil ikke dø.

Opdragerinden:

Mit Barn! ingen vil dø, og dog maa alle dø.

Den lille Pige:

Hvad siger du, skal Moder ogsaa dø?

Opdragerinden:

Som alle andre. Kvinderne blive gamle lige saa vel som Mændene, og Alderdommen fører til Døden.

Den lille Pige:

Hvad skal man gøre, for at det kan vare længe, inden man bliver gammel?

Opdragerinden:

Leve fornuftigt, saalænge man er ung,

---

[1]) Dette vil den lille Pige svare, fordi hun har hørt andre sige saaledes; men man maa undersøge, om hun har en rigtig Forestilling om Døden; thi denne Forestilling er hverken saa ligefrem eller saa let fattelig for Børnene, som man tænker. I det lille Digt »*Abel*« kan man finde et Eksempel paa, hvorledes man kan bibringe dem en rigtig Forestilling om Døden. Der aander En i Møde fra dette prægtige Værk en gribende Enfold, som man ikke noksom kan tilegne sig, naar man vil tale med Børn. *R.*

Rousseau sigter til Salomon Geszners Digt »Abels Død« (1758), hvoraf der i 1760 i Paris udkom en Prosa-Oversættelse af M. Huber. I anden Sang fortæller Adam, hvorledes Eva, efter at de vare fordrevne fra Paradis, første Gang saa nedfaldne Frugter og visne Blomster, ved Siden af hvilke nye og friske voksede frem. Saaledes, mener hun, vil hun en Gang visne for at give Plads for sine Børn. (Anm. af Dr. E. Sallwürk til Emil II pag. 252.)

Den lille Pige:

Kære! jeg vil altid være fornuftig.

Opdragerinden:

Saa meget desto bedre for dig. Men tror du nu, at ɪɪ kan leve altid?

Den lille Pige:

Naar jeg bliver meget gammel, rigtig gammel....

Opdragerinden:

Hvad saa?

Den lille Pige:

Ja, naar man er saa gammel, siger du jo, at man ɹaa dø.

Opdragerinden:

Du vil altsaa en Gang dø?

Den lille Pige:

Ak, ja!

Opdragerinden:

Hvem levede førend du?

Den lille Pige:

Fader og Moder.

Opdragerinden:

Hvem levede saa førend dem?

Den lille Pige:

Deres Fader og Moder.

Opdragerinden:

Og hvem vil leve efter dig?

Den lille Pige:

Mine Børn.

Opdragerinden:

Og efter dem igen?

Den lille Pige:

Deres Børn, o. s. v.

Ved at følge denne Vej kommer man, ved let fatte- ɔ'e Slutninger, til en Begyndelse og Ende for Menneske- gægten som for alle Ting, det vil sige, man kommer til Fader og Moder, som hverken har haft Fader eller ɓoder, og til Børn, som ingen Børn har[1]). Det er først ɪɔer en lang Række af saadanne Spørgsmaal, at Katekis- ɱɛns første Spørgsmaal er tilstrækkelig forberedt: da kan ɱan først stille det, saa Barnet kan forstaa det. Men derfra ɨ til det andet Svar, der saa at sige indeholder en For-

---

[1]) Vor Forstand kan ikke gaa ind paa, at Evighedsbegrebet anvendes paa den menneskelige Slægt. Al numerisk Rækkefølge, som er virkeliggjort i Livet, er uforenelig med dette Begreb. *R.*

klaring af det guddommelige Væsen — hvilket umaadeligt Spring! Naar vil man kunne gøre det? Gud er en Aand! Men hvad er en Aand? Skal jeg føre Barnets Aand ind i denne dunkle Metafysik, som de voksne har saa svært ved at finde ud af? Det ligger ikke for en lille Pige at lære disse Spørgsmaal; hun kan i det højeste gøre dem. Da vilde jeg svare hende ganske ligefrem: Du spørger mig om, hvad Gud er; dette er ikke let at sige: man kan hverken forstaa, sè eller føle Gud; man kender ham alene igennem hans Værker. For at dømme om, hvad han er, maa du først vide Besked om, hvad han har frembragt.

Selv om vore Dogmer alle ere lige sande, saa ere de ikke derfor lige vigtige. Det krænker ikke Guds Ære, om vi ikke kunne erkende Sandheden i alle Ting; men det er af Vigtighed for Menneskeslægten og ethvert af dens Medlemmer, at hvert Menneske kender og opfylder de Pligter, som Guds Lov paalægger ham med Hensyn til hans Næste og ham selv. Dette er, hvad vi uophørlig ere skyldige at undervise hverandre om, og som det især paahviler Fader og Moder at oplære deres Børn i. Om en Jomfru er sin Skabers Moder, om hun har født Gud eller kun et Menneske, med hvem Gud har forenet sig; om Faderen og Sønnen ere af samme eller af lignende Væsen; om den Hellig Aand udgaar fra den ene af disse to, som dog ere den samme, eller fra dem begge i Forening, dette er Spørgsmaal, tilsyneladende væsentlige Spørgsmaal, som jeg ikke kan se ere vigtigere for Menneskeslægten at faa afgjort end det at vide, paa hvilken Dag i Maaneden man bør holde Paaske, om man skal bede Rosenkransen, faste, afholde sig fra Kødspiser, tale Latin eller fransk i Kirken, pryde Væggene med Billeder, læse eller høre Messe og ikke gifte sig. Lad enhver tænke derom, som det behager ham. Jeg fatter ikke, hvad det kommer andre ved; jeg — for mit Vedkommende — har ikke Spor af Interesse derfor. Men hvad der interesserer mig og alle mine Medmennesker, det er, at enhver vèd, at der er En, som styrer Menneskenes Skæbner, hvis Børn vi alle ere, og som byder os alle at være retfærdige, at elske hverandre, gøre vel og være barmhjertige imod hverandre, at opfylde vore Forpligtelser imod ethvert Menneske, selv imod vore og Guds Fjender, at det nærværende Livs Lykke intet er, og at der er et andet Liv efter dette, i hvilket det højeste Væsen vil blive de godes Belønner og de ondes Dommer. Disse og lignende Læresætninger er det, som det er af Vigtighed at oplære Ungdommen i og at overbevise enhver Borger om.

əden, som kæmper imod dem, fortjener visselig Straf; han
ır en Ordenens Forstyrrer og Samfundets Fjende. Den,
ıom gaar ud over dem og vil tvinge os andre til at bøje
as for hans Særmeninger, bliver det samme omend ad mod-
tat Vej; for at tilvejebringe en Ordning efter hans Hoved
ıorstyrrer han Freden; i sit dumdristige Overmod gør han
gg til Guddommens Tolk og kræver i hans Navn Hylding
gg Ærbødighed af Menneskene; han sætter sig, saa vidt
ıan magter det, paa Guds Plads: man burde straffe ham for
əlelligbrøde, naar man ikke vilde straffe ham for hans Utaal-
ıomhed.

Giv derfor Slip paa alle disse hemmelighedsfulde Dog-
əner, der for os kun ere tomme Ord uden tilsvarende Fore-
lıillinger, alle disse løjerlige Lærdomme, hvis frugtesløse
ıtudium i deres Tilhængeres Øjne gælder for Dyd, og som
ınarere tjener til at gøre dem tossede end gode. Hold
tltid dine Børn indenfor den snævre Kres af Troslærdomme,
ıom hænge sammen med Moralen. Overbevis dem levende
mm, at det kun for os har Værd at vide det, der lærer os
t handle godt. Gør ikke dine Døtre til Theologer eller
ll Grublersker: lær dem af de himmelske Ting kun det,
ıom fremmer menneskelig Visdom: væn dem til altid at
løle sig under Guds Øjne, at have ham som Vidne til
ıeres Handlinger, deres Tanker, deres Dyd og deres Glæde;
ınæn dem til at gøre det gode uden Praleri, fordi han elsker
ıset, at taale det onde uden Knurren, fordi han vil holde
ıem skadesløse derfor, og endelig til alle deres Livs Dage
t være saaledes, som de inderligt ville ønske at have været,
ınaar de en Gang stedes for hans Aasyn. Dette er den
ınnde Religion, den eneste, som ikke er udsat hverken for
ilisbrug, Vanhelligelse eller Fanatisme. Man præke, saa
əneget man lyster, om langt mere ophøjede Religioner; jeg,
ıor mit Vedkommende, erkender ingen anden end denne.

Det er for øvrigt værd at lægge Mærke til, at de
ınnge Piger, lige indtil den Alder, hvor Fornuften udvikles
gg den vaagnende Følelse bringer Samvittigheden til at
ıtre sig, kalde det godt og ondt, som deres Omgivelser har
lırklæret for at være godt og ondt. Det, man befaler dem,
r godt; det, man forbyder dem, er ondt; mere skulle de
lkke vide. Deraf ser man, at Valget af de Personer, der
ıomme i Berøring med dem, have noget at sige over dem,
ıpiller en endnu større Rolle for deres end for Drengenes
ə edkommende. Endelig kommer det Øjeblk, da de dømme
lelvstændigt om Tingene, og da er det Tiden til at forandre
ıl'lanen for deres Opdragelse.

Jeg har maaske allerede nu sagt alt for meget. Hvad er det for Grænser, vi ville drage omkring vore Kvinder, naar vi ikke give dem anden Lov end de almindelige Fordomme? Lad os ikke i den Grad fornedre det Køn, som regerer os og som ærer os, naar vi ikke selv har berøvet det dets Værdighed. Der er en Rettesnor, som gælder for hele Menneskeslægten og som er ældre end den almindelige Mening. Efter denne Regels ubøjelige Styrelse bør alle andre føje sig: den er endog Dommer over den almindelige Mening, og det er kun forsaavidt de menneskelige Vurderinger stemme overens med den, at disse Vurderinger bør være Autoritet for os.

Denne Rettesnor er den indre Følelse. Jeg vil ikke gentage, hvad der allerede er sagt derom[1]); det er mig nok at bemærke, at dersom disse to Regler[2]) ikke falde sammen ved Kvindernes Opdragelse, vil denne altid blive mangelfuld. Følelsen alene uden den offentlige Mening vil ikke give dem den Sjælsfrihed, som pryder de gode Sæder med Verdens Agtelse, og bøje de sig for den offentlige Moral uden at bryde sig om den indre Følelse, blive de aldrig andet end falske og uhæderlige Kvinder, som sætte det ydre Skin i Dydens Sted.

For dem gælder det altsaa om at opelske en Evne, der kan tjene dem som Voldgift mellem disse to Vejledere, og som forhindrer Samvittigheden fra at fare vild og raader Bod paa Fordommenes Vildfarelser. Denne Evne er Fornuften. Men hvormange Spørgsmaal trænge der sig ikke paa ved dette Ord! Ere Kvinderne i Stand til at tænke grundigt? er det af Vigtighed for dem at dyrke denne Evne? ville de pleje den med Held? er denne Uddannelse til Nytte for de Forretninger, som ere dem paalagte? er den forenelig med den Enfold, som passer sig for dem?

De forskellige Maader at betragte og løse disse Spørgsmaal paa fører med sig, at man — idet man i begge Henseender gaar til Yderligheder — paa den ene Side indskrænker Kvinderne til at sy og spinde i deres Hus sammen med deres Tjenestepiger og saaledes kun gør hende til Husherrens første Tjenestepige, medens man paa den anden Side — ikke tilfreds med at sikre hende i hendes egne Rettigheder — endog lader hende tilrane sig vore; thi hæver man hende over os i Henseende til alle de Egenskaber, der ere

[1]) Se nærv. Oversætt. pag. 364, Sidens sidste Afsnit.

[2]) Nemlig den indre Følelse og den offentlige Moral eller Mening.
O. A.

ændommelige for hendes Køn og dernæst gør hende til
er Lige i alt øvrigt, hvad andet gør man saa, end at
bdele Kvinden den Forrang, som Naturen indrømmer
anden!

Den Tænkning, som fører Manden til Erkendelse af
ne Pligter, er ikke meget udviklet, og den Tænkning,
m leder Kvinden til Erkendelse af sine, er endnu mere
e ud ad Landevejen. Den Lydighed og Troskab, hun
lder sin Mand, og den Ømhed og Omsorg, hun skylder
e Børn, ere saa naturlige og lige for Haanden liggende
lger af hendes Stilling, at hun ikke uden Uredelighed
n nægte den indre Følelse, der leder hende, sit Bifald,
er tage fejl af, at den naturlige Tilbøjelighed, hun føler,
ar den da endnu er ufordærvet, er hendes Pligt.

Jeg vilde ikke uden videre dadle, om en Kvinde ind-
ænkedes udelukkende til sit Køns Sysler og lodes i dyb
idenhed om alt øvrigt; men de offentlige Sæder maatte
være meget jævne og sunde eller ogsaa maatte hun leve
gget tilbagetrukken. I Storbyerne og imellem usædelige
end vilde denne Kvinde altfor let blive forført; hendes
bd vilde ofte være afhængig af rene Tilfældigheder: i
te filosofiske Aarhundrede behøver hun en mere prøvet
bd; hun maa i Forvejen vide, hvad man kan finde paa
asige hende, og hvad hun bør tænke derom.

Da hun desuden er undergivet Mændenes Dom, bør
n fortjene deres Agtelse; fremfor alt maa hun erhverve
sin Mands Agtelse; hun skal ikke alene gøre sin Person
ærdig for ham, men ogsaa hendes Opførsel maa vinde
s Bifald; overfor Verden bør hun retfærdiggøre det Valg,
har gjort, og lade den Ære, man viser hende, overføres
ham. Men hvorledes skal hun bære sig ad dermed,
som hun er uvidende om vore Samfundsforhold, dersom
ikke kender noget til vore Skikke og Anstandsregler
hverken kender Kilden til de menneskelige Domme eller
Lidenskaber, som bestemme dem? Netop fordi hun paa
Gang er afhængig af sin egen Samvittighed og andres
ning, maa hun lære at sammenligne disse to Rettesnore
l hinanden, bringe dem i Samstemning med hinanden
kun foretrække den første, naar de ere i Modstrid med
anden. Hun bliver sine Dommeres Dommer; hun afgør,
r hun bør underkaste sig, og naar hun bør tilbagevise
. Førend hun enten forkaster eller bøjer sig for deres
bdomme, vejer hun dem; hun lærer at udfinde, hvad der
er til Grund for dem, forekommer dem og vender dem
Gunst for sig; hun er omhyggelig for aldrig at paa-

drage sig Dadel, naar hendes Pligt tillader hende at undgaa det. Intet af alt dette vil hun forstaa til Gavns, med mindre hun uddanner sin Aand og udvikler sin Fornuft.

Jeg kommer altid tilbage til Principet, og dette bringer mig ud af alle mine Vanskeligheder. Jeg studerer de bestaaende Forhold, udforsker Grunden til dem og finder endelig, at det bestaaende er godt. Jeg kommer ind i et Hjem, hvor man fører aabent Hus, og hvor Herren og Fruen i Forening gøre Honnør for Gæsterne. De har begge modtaget den samme Opdragelse, ere lige høflige; de besidde begge Aand og Smag, ere besjælede af det samme Ønske om at modtage alle godt, saa at enhver kan gaa fornøjet og tilfreds bort. Manden skyr ingen Umage for at kunne have Øje med alt: han gaar og kommer, er til Stede overalt og gør sig tusendfold Møje; han vil være lutter Opmærksomhed. Fruen bliver paa sin Plads; en lille Kres samler sig omkring hende og synes at skjule hende for det øvrige Selskab; dog sker der intet, som hun ikke lægger Mærke til; ingen forlader Selskabet, uden at hun jo har talt med ham; hun har intet glemt, som kunde interessere alle, ingen har hørt andet af hendes Mund end Behageligheder, og med fin Takt sørger hun for, at den ringeste lige saa lidt forbigaas som den fornemste. Der er dækket; man gaar til Bords: Manden, der vèd, hvilke Folk, der passe sammen, anviser dem Plads derefter; Fruen vèd det ikke, men tager dog ikke fejl; hun har allerede læst i Gæsternes Øjne og Holdning, hvem der høre sammen og hvem ikke; enhver finder sig tilsidst anbragt paa den Plads, han netop ønsker. Jeg behøver ikke at sige, at ingen er glemt i Henseende til Opvartning. Husets Herre, paa Færde overalt, kan ikke have glemt nogen, og Fruen gætter, hvad man ønsker, og byder det om; medens hun taler med sin Sidemand, er hendes Øje ved den anden Ende af Bordet; hun lægger Mærke til, hvem der ikke spiser, fordi han ikke trænger til mere, og hvem der ikke har Mod til at betjene sig selv eller forlange, fordi han ikke er adræt nok eller er undseelig. Da man rejser sig fra Bordet, tror enhver, at hun kun har tænkt paa ham, og alle føle, at hun ikke har faaet Tid til at spise en eneste Mundfuld selv, og saa er hun i Virkeligheden den, der har forsynet sig bedst af alle.

Naar alle ere borte, taler man om alt, hvad der er foregaaet. Manden fortæller, hvad man har sagt ham og hvad de har sagt og gjort, med hvem han har talt. Har Fruen ikke saa nøje Rede paa denne Ting, saa har hun til Gengæld opfanget, hvad der næsten hviskende er sagt i den

nden Ende af Salen; hun ved, hvad denne eller hin har enkt, hvad dette Ord eller denne Haandbevægelse sigtede ;1; næppe har nogen gjort en iøjnefaldende Bevægelse, llen hun har Fortolkninger paa rede Haand, og de ere esten altid overensstemmende med Virkeligheden.

Den samme Aandssmidighed, som gør en Verdensdame l en ypperlig Værtinde, giver ogsaa den behagesyge Kvinde ærdighed i at knytte flere Tilbedere til sig. Koketteriets nst kræver en endnu finere Dømmekraft end Høflig-edens; thi saasnart en Husfrue er høflig imod alle og hver, har hun egentlig gjort nok; men ved en saadan ehændig Ligelighed vilde Koketten snart miste sit erredømme; ved at være lige forekommende mod alle sine lskere, vilde hun snart støde dem alle fra sig. I Selskabs-et derimod føler enhver sig tilpas ved at blive behandlet m alle andre; naar man kun bliver behandlet høfligt, gger man ikke saa nøje Mærke til, om nogen bliver fore-ukken; men i Kærligheden føles enhver Gunst, der ikke ses En som en Undtagelse, som en Krænkelse. En Elsker lde hundrede Gange hellere være den eneste, som behand-des haardt, end dele den samme elskværdige Behandling ed alle andre, og det værste, som kan hænde ham, er, at an ikke gør nogen Undtagelse med Hensyn til ham. en Kvinde, som vil holde flere Tilbedere i Lænke, maa verbevise enhver af dem om at være den foretrukne, og n maa overbevise ham derom for alles Øjne, ligesom hun r hans Øjne maa bibringe enhver af de andre den samme o for deres Vedkommende.

Vil du se en rigtig forlegen Stakkel, saa anbring en and imellem to Kvinder, som han staar i hemmelig For-ndelse med, og da skal du se, hvilken ynkelig Figur han ør. Anbring under lignende Forhold en Kvinde imellem Mænd — og dette Tilfælde vil sikkerlig ikke være sjæld-ere; men du vil forbavses over den Snildhed, hvormed hun rstaar at bilde enhver af dem ind at være den foretrukne g faa den ene til at more sig paa den andens Bekostning. en dersom denne Kvinde viste dem den samme Tillid og ortrolighed, hvor kunde de saa et eneste Øjeblik længer de sig tage ved Næsen af hende? Ved at behandle dem ns, vilde hun saa ikke vise dem, at de havde de samme ettigheder hos hende? Nej, hun bærer sig finere ad end m saa! langt fra at behandle dem paa samme Maade, ger hun endog at gøre stor Forskel paa dem; hun gør tte saa godt, at den, som hun viser sig venlig imod, oor at dette er af Ømhed, og den, som hun behandler

frastødende, tror, at dette er af Lunefuldhed. Saaledes bliver enhver af dem tilfreds med sin Del, idet han stadig tror, at det kun er ham, hun er optaget af, medens det i Virkeligheden kun er sig selv, hun tænker paa.

Paa Grund af det almindelige Ønske om at behage indgiver Koketteriet hende de samme Midler: Lunefuldheden vilde kun virke frastødende, hvis den ikke blev brugt med Maade; det er kun ved en velberegnet Anvendelse af den, at hun bliver i Stand til at smede de stærkeste Lænker for sine Slaver.

> Usa ogn' arte la donna, onde sia calto
> Nella sua rete alcun novelle amante;
> Nè con tutti, nè sempre un stesso volto.
> Serba; mà cangia à tempo atto e sembiante[1]).

Paa hvad beror denne Kunst, uden paa en fin og uafbrudt Iagttagelse, som paa hvert Tidspunkt lader hende se, hvad der foregaar i Mændenes Hjerter og som sætter hende i Stand til, ved enhver hemmelig Bevægelse, hun iagttager, at anvende den fornødne Kraft paa at hæmme eller fremskynde den? Kan man nu lære denne Kunst? Nej, den fødes med Kvinderne; de har den allesammen; men Mændene har den aldrig i samme Grad. Her er et af Kvindekønnets særlige Kendemærker. Aandsnærværelse, Skarpsindighed, fin Iagttagelsesevne ere Kvindernes Videnskab, og Dygtighed til at bruge den med Fordel er deres Begavelse.

Saaledes forholder det sig, og man har set, hvorfor det maa være saaledes. »Kvinderne ere falske«, siger man. De blive det. Snildhed har de faaet i Vuggegave, men ikke Falskhed; naar de følge de Tilbøjeligheder, som høre deres Køn til, ere de — selv naar de lyve — aldeles ikke falske. Hvorfor spørger du deres Mund, naar det ikke er den, som skal tale? Spørg deres Øjne, deres Ansigtsfarve, Aandedrag, skælvende Mine og vage Modstand; det er det Sprog, som Naturen har givet dem til at svare dig paa. Munden siger altid nej, og det maa den; men Tonefaldet i Nejet er ikke altid det samme, og dette Tonefald kan ikke lyve. Har Kvinden ikke den samme Attraa som Manden, men uden at have den samme Ret til at lægge den for Dagen? Hendes Lod vilde være altfor haard, der-

---

[1]) Tasso: det befriede Jerusalem, IV, 87.
Kvinden bruger mange Kunster, hvormed hun fanger
i sit Garn en ny Elsker;
ikke mod alle, heller ikke altid er hun den samme,
men forandrer fra Tid til Tid sin Mine og Færd.

mm hun end ikke for sin lovlige Attraa havde et Sprog,
r kunde erstatte hende det, hun ikke vover at føre. Skal
ndes Undseelse gøre hende ulykkelig? Behøver hun ikke
Maade, paa hvilken hun kan ytre sine Tilbøjeligheder
en at sige det rent ud? Hvilken Snildhed behøver hun
ke for at lade sig frarøve det, hun brænder af Begær-
hed efter at give! Hvor magtpaaliggende er det ikke
hende at lære at røre Mandens Hjerte, uden endog at
nes at tænke paa ham! Hvilken bedaarende Tale er ikke
lateas Æble og hendes kejtede Flugt![1]) Hvad skulde
n føje til? Skal hun sige Hyrden, som følger efter hende
ll imellem Piletræerne, at hun kun flygtede derhen for at
kke ham til sig? Da havde hun egentlig løjet, thi i saa
ld havde hun ikke draget ham til sig. Jo mere tilbage-
den en Kvinde er, desto mere Kunst maa hun anvende,
v overfor sin Mand. Ja, jeg paastaar, at naar Kokette-
t holdes indenfor sine rette Grænser, gør man det sæde-
t og sandt, ja endog til en Lov for Ærbarheden.

Dyden er én, har en af mine Modstandere meget træf-
de sagt; man kan ikke dele den og vedkende sig én
ll og forkaste en anden. Naar man elsker den, saa elsker
n den i dens ukrænkede Helhed, og de Følelser, man
e bør huse, udelukker man fra sit Hjerte, naar man kan,
n altid fra sin Mund. Den sædelige Sandhed fremstiller
e, hvad der er, men hvad der er godt; det onde burde
e være, og man bør i ethvert Fald ikke komme frem
l det, især naar denne Tilstaaelse bevirker noget, som
n den ikke vilde være sket. Dersom jeg følte mig
tet til at stjæle, og jeg — ved at tilstaa dette — fri-
le en anden til at blive min medskyldige, vilde saa
ne Tilstaaelse ikke være at bukke under for Fristelsen?
rfor siger man, at Undseelsen gør Kvinderne falske?
da de, som miste deres Skamfølelse, i alt øvrigt mere
de end de andre? Nej, langtfra! de ere tusend Gange
e falske. Man naar ikke denne Grad af Fordærvelse
n igennem Laster, som man beholder alle tilhobe,

---

[1]) Virgils Hyrdedigt III, 64. — Damoetas siger:

Malo me Galatea petit, lasciva puella,
Et fugit ad salices, et se cupit ante videri.

(Med et Æble mig lokked Galatea, den lystige Mø,
og flygted til Pilebuskadset, men ønsked' dog først at sès.)

O. A.

og som kun regere ved Hjælp af Rænker og Løgn[1]). Tværtimod! de, som endnu ere i Besiddelse af Skamfølelse, som ikke prale af deres Fejl, som forstaa at skjule deres Attraa endog for den, der har vakt den, og hvem man kun med den største Møje kan afnøde Tilstaaelsen: de ere i alt øvrigt de sandeste, oprigtigste, mest bestandige i alle Forbindelser og dem, paa hvis Troskab man almindeligvis bedst kan lide.

Jeg kender ingen andre end Frøken de l'Enclos, som man har kunnet anføre som en kendt Undtagelse fra disse Iagttagelser. Men Frøken de l'Enclos har man ogsaa anset for et Vidunder. Ved Siden af sin Ringeagt for sit eget Køns Dyd, havde hun, siger man, bevaret vort Køns Dyder: man holder Lovtaler over hendes Kækhed, Retsindighed, Paalidelighed i Omgang og Trofasthed i Venskab; for endelig at gøre dette straalende Billede fuldendt, siger man, at hun havde gjort sig til en Mand. Lad gaa! Men trods al hendes Berømmelse, skulde jeg dog lige saa lidt have noget af at gøre denne Mand til min Ven som til min Elskerinde[2]).

Alt dette ligger ikke saa langt borte fra vort Emne, som det kunde synes at gøre. Jeg sèr, hvor den moderne Filosofis Grundsætninger bære hen, naar den gør Kvindernes Kyskhed og deres foregivne Falskhed latterlig, og jeg sèr, at den allersikreste Følge af denne Filosofi vil være at

[1]) Jeg vèd vel, at de Kvinder, som aabenlyst have taget Stilling med Hensyn til et vist Punkt, pleje at gøre sig til af denne Frihed og forsikre, at der, bortset fra dette ene, ikke gives noget agtværdigt uden at man jo finder det hos dem; men jeg vèd ogsaa godt, at dette har de aldrig faaet andet end Tosser til at tro. Hvad er der som holder igen paa sig, naar de ikke mere føle deres Køns stærkeste Tømme lagt paa dem? og hvilken Ære ville de sætte Pris paa efter at de har givet Afkald paa den Ære, som i ret Forstand er deres egen? Har de èn Gang givet sig deres Lidenskaber i Vold saa er det ikke længer nogen Fordel for dem at staa imod herefter. »Nec femina, amissa pudicita, alia abnuerit.

Ingen Forfatter har haft bedre Kendskab til Menneskehjertet end begge de to Køn end han, der har skrevet disse Ord. *R.*

Forfatteren er *Tacitus*. Han fortæller (Aarbøger IV, 3) hvorledes Gardeøversten Sejanus, for at komme Drusus (en Søn af Tiberius) til Livs, begyndte med at forføre hans Hustru Livia. Her skriver Tacitus: »en Kvinde, hvis Kyskhed er borte, vil ikke kunne sige nej til noget somhelst andet«. *O. A.*

[2]) *Pierre Larousse* (Dictionaire complet) skriver om *Ninon de l'Enclos*: hun var berømt for sin Aandfuldhed og Skønhed og født i Paris. Hendes Salon besøgtes af Tidens mest ansete Personer. (1615—1705.) *O. A.*

ıøerøve vort Aarhundredes Kvinder den Smule Ære, de endnu ısar tilbage.

Efter disse Overvejelser tror jeg, at man i Almindeggbed kan slaa fast, hvad det er for en Slags Uddannelse, ıser passer for Kvindernes Aand, og paa hvilke Ting, man ıør henlede deres Tanker fra deres Ungdom af.

Jeg har allerede sagt, at deres Køns Pligter ere lettere ɔ indsè end at opfylde. Det første, det gælder om, er, at ß.an lærer dem at elske disse Pligter ved at betragte, hvor ɣavnlige de ere; dette er det eneste Middel til at gøre dem ɪtte for dem. Enhver Stand og enhver Alder har sine illigter. Man lærer snart sine egne at kende, forudsat at ß.an elsker dem. Ær din Stand som Kvinde, og du vil da, ɜna hvilken Plads Himlen end sætter dig, altid være en ɔod Kvinde. Hovedsagen er at være, hvad Naturen har ıannet os til; vi ere kun i altfor høj Grad saadanne, som ə.enneskene ville have os.

Granskning over abstrakte og spekulative Sandheder, ɪrrinciper, Videnskabens Grundsætninger, det systematiske ɔverhovedet, hører ikke ind under Kvindernes Omraade; alle ıeres Studier maa tage Sigte paa det praktiske Liv; det ggger for dem at gøre Anvendelse af de Grundsætninger, ɪm Manden har fundet, og at gøre de Iagttagelser, som ɔɪre Manden til at opstille Principer. Alle Kvindernes Overjejelser maa i alt, hvad der ikke umiddelbart vedrører deres illigter, gaa ud paa at studere Mændene eller dreje sig om ß.adanne fornøjelige Kundskaber, som tjene til at udvikle ɪnagen; thi det ligger over deres Evne at kunne yde noget ɪenialt, ligesom de heller ikke har tilstrækkelig Nøjagtighed ; Opmærksomhed til med Held at dyrke de eksakte Viıenskaber, og med Hensyn til Fysiken, saa er det jo det de to Køn, der er mest virksomt og kommer videst omıring, der ogsaa faar mest at se; det kan ogsaa som det ɐærkeste og mest øvede bedst dømme om de levende og ɔllende Væsners Forhold og om Naturens Love. Kvinden, ɪm er svag og ikke ser meget udenfor sin egen Kres, vurɔrer og bedømmer de Kræfter, hun kan sætte i Bevægelse at udfylde hendes Svaghed, og disse drivende Kræfter ɐe Mandens Lidenskaber. Hendes Mekanik er stærkere b.d vor, og alle hendes Løftestænger kunne sætte det ıænneskelige Hjerte i stærk Bevægelse. Alt det, som hendes ıøn ikke kan gøre af sig selv, men som er nødvendigt eller ıf hageligt for det, maa hun forstaa at indgyde os Lyst til gøre; hun maa altsaa grundigt studere Mandens Aand, ɔlke abstrakt Mændenes Aand i Almindelighed, men de

Mænds Aand, som omgive hende, de Mænds Aand, hun er undergiven, enten i Kraft af Loven eller i Følge den almindelige Mening. Hun maa lære at gennemskue deres Følelser gennem deres Ord, Handlinger, Blik og Fagter. Hun maa gennem sine Ord, Handlinger, Blik og Fagter forstaa at indgyde dem de Følelser, som behage hende, og det uden at synes at tænke derpaa. Mændene ville bedre end hun filosofere over det menneskelige Hjerte; men hun læser bedre end de i Menneskehjertet. Det er Kvindernes Sag, saa at sige, at finde den erfaringsmæssige Moral, og det er vor Sag at sætte den i System. Kvinden har mere Aand, Manden mere Geni; hun iagttager, og han ræsonnerer: af dette Sammenspil resulterer den klareste Indsigt og den mest fuldkomne Viden, som Menneskeaanden af sig selv kan naa, med ét Ord: det sikreste Kendskab til sig selv og andre, som overhovedet ligger indenfor Grænserne af Menneskeslægtens Fatteevne, og saaledes kan Kunsten uophørligt arbejde paa at fuldkommengøre det Redskab, som Naturen har givet os.

Verden er Kvindernes Bog: læse de den daarligt, er det deres Fejl, eller de lade sig forblinde af en eller anden Lidenskab. Imidlertid er den sande Husmoder saa langt fra at være en Verdensdame, at hun næppe lever mindre indelukket i sit Hus end Nonnen i sit Kloster. Med de unge Piger, som man bortgifter, burde man altsaa gøre, som man gør eller bør gøre med dem, man sætter i Kloster: man bør vise dem de Fornøjelser, som de forlade, førend de give Afkald paa dem, for at ikke det falske Billede af disse for dem ukendte Fornøjelser en Dag skal komme og vildlede deres Hjerte og forstyrre Lykken i deres tilbagetrukne Liv. I Frankrig leve de unge Piger i Klostre, medens Fruerne tumle sig i Verdenslivet. Hos Oldtidsfolkene var det helt omvendt; Pigerne deltoge, som jeg har sagt, i mange Lege og offentlige Fester; men Hustruerne levede meget tilbagetrukkent. Denne Skik var fornuftigere og bevarede Sæderne renere. Et vist Koketteri er tilladeligt for de giftefærdige Piger; at more sig er deres vigtigste Forretning. Hustruerne har andet at sørge for hjemme, og de behøve jo ikke mere at søge dem en Mand; men denne Forandring vilde kun daarligt falde i deres Smag, og ulykkeligvis er det dem, der give Tonen an. I Mødre! lad i det mindste eders Døtre gøre eder Selskab. Opelsk i dem sund Sans og et ærbart Hjerte, skjul saa intet for dem af det, som et kysk Øje tør se. Dans, offentlige Forlystelser, Lege, ja selv Theatret: alt dette,

oom, naar det sès med urene Øjne, river en uerfaren Ung-
olom med sig, kan uden Fare stilles frem for et sundt
Øje. Jo mere de se af disse larmende Forlystelser, desto
marere blive de usmagelige for dem.

Jeg hører det Skrig, som rejser sig imod mig: »Hvilken
ng Pige kan modstaa dette farlige Eksempel? Næppe har
e kigget lidt ind i Verden, førend Hovedet er fordrejet
saa dem allesammen; ikke èn af dem vil slippe den igen.«
Dette er muligt; men har I saa, førend I viste dem dette
orførende Billede, forberedt dem tilstrækkeligt, saa de kunne
è det uden at bevæges deraf? Har I fortalt dem, hvad
set er for Ting, det fremstiller? Har I skildret det saa-
des for dem, som det er? Har I tilbørligt væbnet dem
od Forfængelighedens Blændværk? Har I givet deres ung-
ommelige Hjerte Smag for de virkelige Fornøjelser, som
an aldeles ikke finder nogen af i den Tummel? Hvilken
oorsigtighed har I brugt, hvilke Forholdsregler har I taget
r at værne dem imod den falske Smag, som vildleder
em? I har ikke givet deres Aand et saadant Indhold, at
e mægte at modstaa de gængse Fordommes Herredømme;
d har snarere næret det i dem; I har i Forvejen lært dem
elske alle de letfærdige Fornøjelser, som møde dem, og
give denne Forkærlighed yderligere Næring ved at lade
em helt gaa op i dem. Naar de unge Piger gøre deres Ind-
sædelse i Verden, har de ingen anden Fører end deres
oder, der ofte er naragtigere end de, og som ikke kan
se dem Tingene anderledes, end hun selv sèr dem. Hendes
Eksempel — stærkere end selve Fornuften — retfærdiggør
m i deres egne Øjne, og Moderens Autoritet er for Dat-
ren en gyldig Undskyldning. Naar jeg ønsker, at en
oder indfører sin Datter i Verden, saa er det under den
orudsætning, at hun viser hende den, som den i Virkelig-
den er.

Ondet begynder tidligere endnu. Klosterene ere sande
oler for Koketteriet, ikke denne uskyldige Behagelyst, som
g har talt om, men den, som er Moder til alle Kvindernes
oder og som gør dem til de mest taabelige Pyntedukker.
aar de forlade Klostrene for med èt Slag at gøre deres
ldtrædelse i det larmende Selskabsliv, føle de sig som unge
uer lige straks i deres Element. De ere blevne opdragne
at leve i dette Selskabsliv, er det da at undres over, at
l beflnde sig vel dèr? Jeg vil ikke bestemt paastaa, hvad
g nu fremkommer med, skønt jeg ikke frygter for at tage
Fordom for en virkelig Iagttagelse; men det synes mig,
der i Almindelighed i de protestantiske Lande er større

Familiekærlighed, flere værdige Ægtehustruer og ømmere Mødre end i de katolske, og dersom dette er rigtigt, saa kan man ikke tvivle om, at denne Forskel for en Del skyldes Opdragelsen i Klostrene.

For at elske det rolige, huslige Liv, maa man kende det; man maa have følt dets Ynde fra Barndommen af. Det er kun i Barndomshjemmet, man faar Smag for at bygge sit eget Hjem, og ingen ung Hustru, som ikke er bleven opdragen af sin Moder, vil finde nogen Glæde i at opdrage sine egne Børn. Ulykkeligvis finder denne hjemlige Opdragelse ikke mere Sted i de store Byer. Selskabslivet er dér saa ubegrænset og blandet, at der ikke bliver noget Tilflugtssted for et tilbagetrukkent Liv, og i sit eget Hjem lever man næsten som paa Gaden. Tvungen til at omgaas med alle og enhver, har man ikke længer nogen Familie; man kender næppe sine Slægtninge: man besøger dem, som man besøger fremmede, og de hjemlige Sæders Jævnhed forsvinder tilligemed den hjertelige Fortrolighed, der netop er det yndefulde ved den. Saaledes indsuger man allerede med Modermælken Smagen for vor Tidsalders Fornøjelser og de Grundsætninger, som man ser herske dér.

Man paalægger de unge Piger en tilsyneladende Tilbageholdenhed for at faa Tosser til at bide paa Krogen og ægte dem for deres ydre Fremtrædens Skyld. Men giv en Gang nøje Agt paa disse unge: under den paatagne Alvorlighed skjuler sig kun daarligt den Begærlighed, som fortærer dem, og i deres Øjne læser man allerede det brændende Ønske om at efterligne deres Moder. Det er ikke en Ægtemand, de længes efter, men den ubundne Frihed i Ægteskabet. Behøver man en Mand, naar man har saa mange Midler til at undvære ham? nej! men man trænger til ham, for at han kan være Skærmbrædt for disse Midler[1]). Ærbarheden staar malet i deres Ansigt, men Tøjlesløsheden er i Dybet af deres Hjerte: denne hyklede Ærbarhed er selv et Tegn derpaa; de paatage sig den kun for des snarere at kunne frigøre sig for den. I gode Fruer i Paris og London! tilgiv mig, beder jeg. Intet Sted udelukker det vidunderlige; men jeg, for mit Vedkommende, kender intet dertil, og dersom en eneste iblandt eder besidder en

[2]) Mandens Vej i hans Ungdom var en af de fire Ting, som Vismanden ikke kunde forstaa: den femte var Horkvindens Skamløshed, »qvæ comedit, et tergens os suum dicit: Non sum operata malum«, [som nyder og derpaa tørrer sig om Munden, sigende: Jeg har intet ondt gjort.] Ordspr. XXX, 18—20. *R.*

Sandhed rèn Sjæl, saa forstaar jeg ikke en Smule af vore Samfundsindretninger.

Alle disse forskellige Opdragelsesmaader bibringe i samme Grad de unge Piger Smag for den store Verdens Fornøjelser som for de Lidenskaber, som stamme derfra. I de store Byer begynder Fordærvelsen med Livet, og i de smaa begynder den med Fornuften. De smaa Provinsdamer, der ere opkærte til at ringeagte deres Sæders lykkelige Simpelhed, at træbe efter at komme til Paris og faa Del i vor Fordærvelse; Lasterne, pyntede med Talentets skønne Navn, ere alle eneste Maal for deres Rejse, og skamfulde over, ved deres Ankomst at føle sig saa langt borte fra de indfødte Damers Tøjlesløshed, tøve de ikke med at fortjene Retten til ogsaa at være Hovedstadsdamer. Hvor mene I, at Ondet begynder? paa de Steder, hvor man lægger Grunden til det, eller dèr, hvor man udøver det?

Jeg mener derfor ikke, at en fornuftig Moder fra Provinsen skal føre sin Datter til Paris for at vise hende de der andre saa farlige Billeder; men jeg paastaar, at dersom det skèr, saa maa enten Datteren være daarligt opdragen, eller ogsaa ville disse Billeder ikke være videre farlige for hende. Har man god Smag, Forstand og Anstændighedsfølelse, saa vil man ikke finde dem saa tiltrækkende som de, der lade sig henrive af dem. I Paris peger man Fingre ad de unge Smaagæs, som ere saa forhippede paa at antage Hovedstadstonen og klæde sig paa Moden i seks Maaneder for at gøre sig latterlige for Resten af deres Liv; men hvem agter Mærke til dem, der frastødes af denne Hurlumhej og vende tilbage til deres Provins, tilfredse med deres Kaar, efter at de har sammenlignet dem med de Kaar, som de andre saa ivrigt attraa? Hvormange unge Hustruer har jeg ikke set, som af deres føjelige Ægtemænd vare førte til Paris, og som havde det i deres Magt at bosætte sig dèr, men som selv har omstemt deres Ægtefæller og rejste gladere bort, end de vare komne, idet de med Rørelse Aftenen før Afrejsens Dag sagde: Aa, lad os vende tilbage under vort Straatag: man lever lykkeligere dèr end i Paladserne her! Man véd ikke Tallet paa de gode Folk, som endnu ikke have bøjet Knæ for Afguden, og som foragte dens vanvittige Dyrkelse. Det er kun Taaberne, som gøre Spræl; de fornuftige Hustruer undgaa at vække Opmærksomhed.

Naar der nu, trods den almindelige Fordærvelse, trods alle alt beherskende Fordomme og trods den slette Opdragelse, der bliver de unge Piger til Del, gives adskillige, som bevare en sund Dømmekraft, hvad vilde man da ikke

have faaet at se, naar denne Dømmekraft havde været næret ved en passende Undervisning, eller — for at sige det bedre — naar man ikke havde fordærvet den ved daarlig Vejledning? thi hele Sagen bestaar altid i at bevare eller vække de naturlige Følelser. Derfor behøve I ikke at kede de unge Piger med alenlange Prækener eller diske op med eders indtørrede Sædelighedsregler. Moralpræknerne slaa al god Opdragelse ihjel hos begge Køn. Den kedelige Undervisning dur kun til ét, nemlig til at vække Had baade til dem, der meddeler den, som til alt det, de har at sige. Naar man taler med unge Piger, skal man hverken gøre dem bange for deres Pligter eller gøre det Aag trykkende, som Naturen har paalagt dem. Lad Fremstillingen af disse Pligter være fyndig og let fattelig; lad dem ikke tro, at det er pinagtigt at opfylde dem; ingen gnavne Miner og ingen Vigtighed! Hvad der skal gaa til Hjertet, maa komme fra Hjertet; deres Moralkatekismus maa være lige saa kortfattet og lige saa klar som deres religiøse Katekismus, men ikke saa alvorlig. Vis dem, at Kilden til deres Glæder og Grundlaget for deres Rettigheder findes i selve deres Pligter. Er det saa svært at elske for at blive elsket, at være elskværdig for at blive lykkelig, at gøre sig agtet for at blive adlydt, at ære sig selv for at gøre sig æret? Hvor skønne ere ikke disse Rettigheder, hvor agtværdige, hvor dyrebare for Mandens Hjerte, naar Hustruen forstaar at gøre dem gældende! Det er ikke nødvendigt at have opnaaet de mange Aar eller Alderdommen for at nyde dem. Hustruens Herredømme begynder med hendes Dyder; næppe har hendes Yndigheder udfoldet sig, førend hun alt hersker i Kraft af sin Karakters Mildhed og vækker Ærbødighed ved sit beskedne Væsen. Hvilket ufølsomt og raat Menneske taber ikke sin Stolthed eller paatager sig ikke en forekommende Mine ligeoverfor en sekstenaarig, elskværdig og tænksom Pige, som taler lidt, hører paa andre, viser Anstand i sin Færd og Ærbarhed i sin Tale, som af sin Skønhed ikke forledes til at glemme sit Køn eller sin Ungdom, som forstaar at interessere ved selve sin Skyhed og vinde den Agtelse, som hun selv viser alle.

Skønt alt dette kun er ydre Vidnesbyrd, ere de dog ikke betydningsløse; de har ikke deres Grund alene i det for Sanserne tillokkende, de udspringe af den indre Følelse, som vi alle besidde, at Kvinderne ere de naturlige Dommere over Mændenes Værd. Hvem vil foragtes af Kvinderne? ingen i Verden vil det, end ikke den, som ikke længer elsker dem. Og jeg, som siger dem saa haarde Sandheder,

o'o I, at deres Domme ere mig ligegyldige? Nej, deres
tifald er mig kærere end eders, mine Læsere! I, som ofte
ere mere Kvinder end de[1]). Skønt jeg foragter deres Sæder,
fil jeg dog til Gengæld ære deres Retfærdighed. Jeg bryder
ig kun lidt om, at de hade mig, naar jeg kan tvinge dem
ll at agte mig.

Hvilke store Ting kunde man ikke udrette med denne
rivkraft, dersom man kun forstod at sætte den i Virk-
omhed! Vè den Tidsalder, hvor Kvinderne miste deres Ind-
ydelse og hvor deres Domme ikke længer betyde noget
or Mændene! dette er det sidste Trin paa Fordærvelsens
rappestige. Alle sædelige Folk har haft Agtelse for Kvin-
erne. Se til Sparta, til Germanerne, se til Rom, Ærens
g Dydens Sæde, dersom de da nogen Sinde har haft
æde paa Jorden. Dér hædrede Kvinderne de store Hær-
reres Bedrifter; dèr begræd de offentligt Fædrelandets
ædre; dèr vare deres Ønsker og deres Sorg hellige som
atens højtideligste Dom. Alle de store Omvæltninger
samme fra Kvinderne: ved en Kvinde vandt Rom sin Frihed,
ed en Kvinde opnaaede Plebejerne Konsulatet, ved en
vinde endtes Decemvirernes Tyranni og ved Kvinderne
elstes det besejrede Rom fra en landsforvists Hænder[2]).
galante Franskmænd! hvad havde I vel sagt ved at se
ette saa latterlige Optog drage forbi eders spottende Blikke?
l havde ledsaget det med Haanlatter[3]). Hvor vi dog se

---

(1) Det vil sige: de ere, skønt Mænd, mere afhængige af den offentlige Mening end Kvinderne, der maa bøje sig for den. *O. A.*

(2) *Lucretia, Collatinius'* Hustru, krænkedes af Kongesønnen *Sextus*. Hun dræber sig selv for sin Mands og sin Faders Øine. Kongefamilien jages bort fra Rom, der bliver Republik 510 f. Chr. — I det femte Aarhundrede f. Chr. er der voldsomme Kampe i Rom mellem Patricierne og Plebejerne. De sidste gjorde Fordring paa, at én af de to Consuler skulde vælges af deres Midte. 451 ophæves Consulatet, og ti Mænd (Decemvirerne), fem Patriciere og fem Plebejere udnævnes til at ordne Lovgivningen. Den patriciske Decemvir *Appius Claudius* vil forføre *Virginia*. For at redde hende fra Skændsel, dræbes hun af sin egen Fader. Dette giver Stødet til Decemvirernes Fald 449. — *Coriolan* var en af Plebejernes bitreste Modstandere; han flygtede tilsidst som forvist til *Volskerne;* i Spidsen for disse truer han Rom. To Gange afviser han de udsendte Gesandtskaber. Da gaar Coriolans gamle Moder *Veturia* og hans Hustru *Volumma* i Spidsen for et Optog af Romerinder til hans Lejr og besejrer hans Hjerte. »Moder!« sagde han, »du vinder en grusom Sejr over mig; sè, hvad det vil koste mig.« 366 fik Plebejerne deres første Consul. *O. A.*

(3) I en Anmærkning til Cramers Oversættelse af Emil striver Campe: »De nulevende frie Franskmænd vilde sandelig ikke gøre dette. Jeg

paa de samme Ting med vidt forskellige Øjne! og maaske har vi Ret paa begge Sider. Fik man dette Optog i Stand af smukke, franske Damer, saa indrømmer jeg, at jeg vanskeligt kunde sè noget mere anstødeligt; men sammensæt det af Romerinder, og enhver vil sè paa det med Volskernes Øjne og modtage det med Coriolans Hjerte.

Jeg gaar videre endnu og paastaar, at Dyden i ikke mindre Grad er til Fordel for Kærligheden end for Naturens andre Rettigheder, og at Elskerindens Myndighed ikke vokser mindre derved end Hustruens og Moderens. Der gives ingen sand Kærlighed uden Begejstring og ingen Begejstring uden en Genstand af virkelig eller tænkt Fuldkommenhed, men altid eksisterende i Indbildningen. Hvad skal begejstre de Elskere, for hvem denne Fuldkommenhed er et Intet og som i den, de elske, kun se en Genstand for deres sanselige Nydelser? Nej, det er ikke saaledes, at Sjælen opflammes og overgiver sig til hin oversanselige Henrykkelse, som udgør de elskendes overstrømmende Fryd og det fortryllende i deres Lidenskaber. Jeg indrømmer, at alt i Kærligheden kun er Indbildning; men hvad der er reelt i den, er de Følelser, som den indgyder os for det virkelig skønne, som vi ved den lærer at elske. Det skønne er ikke i den Genstand, man elsker; det er et Værk af vore Indbildninger. Men hvad gør det? Ofrer man derfor i mindre Grad alle sine lave Følelser paa dette drømte Billedes Alter? Gennemtrænges derfor Ens Hjerte mindre af de Dyder, hvormed man udstyrer den, man elsker? Frigør man sig af den Grund i mindre Grad fra den menneskelige Egenkærligheds Lavhed? Hvor er den sande Elsker, som ikke er rede til at ofre Livet for sin Elskerinde? og hvor er der vel Plads for den sanselige og grove Lidenskab i den Mands Hjerte, som vil dø? Vi gøre os lystige over Midalderens farende Riddere! det er dog dem, der kendte Kærligheden, og os, som kun kende Udsvævelserne. Da disse romantiske Lærdomme begyndte at blive latterlige i vore Øjne, var denne Overgang ikke saameget et Værk af Fornuften som af de slette Sæder.

Det være sig i hvilken Tidsalder det vil, saa ændres de naturlige Forhold dog ikke; det, der fremgaar deraf som sømmeligt eller usømmeligt, bliver det samme; Fordom-

---

har set, med hvilken Agtelse og Rørelse de i August 1789 ledsagede den kvindelige Procession, der bragte den hellige *Genoveva* en Blomsterkrans til Takoffer for den lykkelig fuldendte Revolution.

Genoveva er Paris's Skytshelgeninde. *O. A.*

mene — blærende sig med Fornuftens Navn — formaa kun at forandre Ydersiden. Det vil altid være stort og skønt at herske over sig selv, om det saa kun var for et fantastisk Drømmebilledes Skyld, og Ærens sande Bevæggrunde ville altid tale til enhver sundt dømmende Kvindes Hjerte, som forstaar at søge sin Livslykke i sin Stand. Kyskheden maa fremfor alt være en kostelig Dyd for en smuk Kvinde med en adelig Sjæl. Medens hun sèr hele Verden for sine Fødder, triumferer hun over alt og over sig selv: i sit eget Hjerte rejser hun en Trone, for hvilken alle yde hende Hylding; de enten ømme eller skinsyge, men altid agtelsesfulde Følelser, hun er Genstand for fra Mand og Kvinde, den almindelige Agtelse samt den Agtelse, hun kan have for sig selv, yde hende uophørligt en Ærestribut for nogle Øjeblikkes Kampe. Savnene ere forbigaaende, men Lønnen er blivende. Hvilken Nydelse for en ædel Sjæl er ikke den med Skønheden forbundne Stolthed over Dyden; Giv en Romanheltinde virkelig Tilværelse; hun vil smage en mere udsøgt Lystfølelse end en Laïs eller en Kleopatra, og naar hendes Skønhed er afblomstret, vil hendes Berømmelse og Fryd dog vedvare; hun alene vil være i Stand til at nyde det forbigangne [1]).

Jo større og besværligere Pligterne ere, desto mere indlysende og vægtige maa de Beviser være, hvormed man begrunder dem. Der gives en vis gudfrygtig Snakken, hvormed man, angaaende de mest alvorlige Ting, fylder de unge Pigers Øren uden dog derfor at overbevise dem. Al denne Snak, der staar i afgjort Misforhold til deres egen Tænkemaade og som de i Løn kun sætte saa lidt Pris paa, afføder netop en Lethed til at give efter for deres Tilbøjeligheder, idet man ikke har givet dem de Grunde til at staa imod, som udledes af Tingen selv. En fornuftigt og i Fromhed opdraget ung Pige har visselig stærke Vaaben til at modstaa Fristelserne; men den Pige, hvis Hjerte eller snarere Øren alene fyldes med mystisk Snik-Snak, vil ufejlbarlig blive et let Bytte for den første behændige Forfører, der lægger an paa hende. En ung og smuk Pige vil aldrig foragte sit Legeme; hun vil aldrig i god Tro spæge sit Legeme med Bodsøvelser over de store Synder, som hendes Skønhed giver Foranledning til; hun vil aldrig i Oprigtighed

[1]) Tilføjelse i Manuskriptet: Dersom den af mig tegnede Vej er behagelig, da saa meget desto bedre; den er den sikreste og efter Naturens Orden, og du vil aldrig naa Maalet uden ad den.

O. A.

græde for Gud over at være en attraaet Genstand, og hun vil aldrig selv kunne tro, at Hjertets sødeste Følelse skulde være fra Satan. Giv hende andre indre Grunde, som passe for hende, for disse slaa ikke til. Endnu værre bliver det, dersom man — hvad man næppe lader det mangle paa — bringer Modsigelsen ind i hendes Forestillinger, naar man, efter at have ydmyget hende ved at nedværdige hendes Legeme og hendes Ynder til at være Syndens Smuds, derpaa forlanger, at hun skal ære som Jesu Kristi Tempel det samme Legeme, som man har gjort saa foragteligt for hende. De altfor ophøjede og altfor nedværdigende Forestillinger ere lige uholdbare og kunne ikke falde sammen: der behøves en Begrundelse, som ligger indenfor hendes Køns og hendes Alders Fatteevne. Der bliver kun Kraft i Overvejelsen af Pligten, saafremt man dermed forbinder saadanne Bevæggrunde, som føre os til at opfylde den.

Qvæ qvia non liceat non facit, illa facit[1]).

Man skulde næppe tro, det var Ovid, der fældte en saa streng Dom.

Vil du altsaa indgyde de unge Piger Kærlighed til gode Sæder, saa sig ikke uophørlig til dem: værer sædelige; men vis dem, hvor stor Fordel de har af at være det; lær dem at føle Sædelighedens høje Værd, og da vil du ogsaa have lært dem at elske den. Det er ikke nok at vise dem Fordelen derved i den fjerne Fremtid; vis dem den netop i Øjeblikket, paa Grund af de Forhold, de i Følge deres Alder staa i, paa Grund af deres Elskeres Karakter. Afmal for dem den retskafne Mand, Manden med Fortjenester; lær dem at kende ham, elske ham, og at elske ham for deres egen Skyld; bevis dem, at en saadan Mand alene kan gøre dem lykkelige som hans Veninde, Hustru eller Elskerinde. Vis dem, at det er fornuftigt at være dydig: lad dem føle, at Kvindernes Herredømme og alle deres Forrettigheder afhænge ikke alene af *deres* gode Opførsel og gode Sæder, men ogsaa af Mændenes, at de kun gøre lidet Indtryk paa usle og lave Sjæle, og at kun den kan være sin elskedes Tjener, som ærer Dyden. Du kan være vis paa, at naar du da giver dem et Billede af vor Tids Sæder, saa vil du indgyde dem en virkelig Modbydelighed for dem; naar du skildrer dem Modeherrene,

[1]) »Hun fejler allerede, som undlader at fejle, bare fordi det ikke er tilladt«. — Ovid er romersk Digter, Virgils og Horats' Samtidige og Ven. Han nød stor Yndest hos Kejser Augustus, men levede dog — uvist af hvilken Grund — ni Aar i Landflyghed og døde dér. (43—17.)
O. A.

lærer du dem at foragte dem; du vækker Uvilje hos dem mod disses Grundsætninger, Afsky for hele deres Tankegang og Foragt for deres tomme Galanterier; til Gengæld indplanter du i dem en ædel Ærgerrighed, den nemlig at herske over store og stærke Sjæle, Spartanerindernes Ærgerrighed, som bestod i at befale over Mændene. En fræk, skamløs og intrigant Kvinde, som kun ved sit Koketteri forstaar at tiltrække sine Tilbedere og kun kan fængsle dem ved sine Gunstbevisninger, hun kan vel faa dem til at lyde sig slavisk som Kammertjenere i ganske dagligdags Ting: hvor det gælder vigtige og alvorlige Sager, har hun ikke Spor af Myndighed over dem. Men den paa en Gang hæderlige, elskværdige og sædelige Kvinde, som tvinger sine Tilbedere til at agte sig, som er tilbageholdende og beskeden og som — med ét Ord — bevarer deres Kærlighed igennem den Højagtelse, hun aftvinger dem, hun kan med et Vink sende dem til Verdens Ende, til Kamp, Berømmelse og Død, hvorhen det behager hende [1]). Et saadant Herredømme er stort, synes det mig, og vel den Møje værd, det koster at opnaa.

I denne Aand er Sophie bleven opdraget, med mere Omhyggelighed end Møje og snarere ved at følge hendes naturlige Tilbøjeligheder end ved at paalægge dem Tvang. Vi skulle nu sige et Par Ord om hendes Person efter det Portræt, jeg har malet af hende for Emil, og efter det Billede, han selv har dannet sig om den Brud, der kan gøre ham lykkelig.

Jeg kan ikke for tidt gentage, at jeg her ikke giver mig af med at fremstille Vidundere. Emil er intet Vidunder,

---

[1]) *Brantôme* fortæller, at der paa Frants I's Tid var en ung Dame, som havde en snakkesalig Elsker, hvem hun paabød en fuldstændig og ubegrænset Tavshed, som han ogsaa trofast iagttog to hele Aar igennem, saa at man troede, han var bleven stum i en Sygdom. En Dag, i et stort Selskab, roste hans Elskerinde, der — da man i de Tider omgav sin Kærlighed med den dybeste Hemmelighedsfuldhed — ikke var kendt som saadan, sig af, at hun straks kunde helbrede ham og gjorde det med det ene Ord: *Tal!* Er der ikke noget stort og heroisk i denne Kærlighed? Hvad mere havde vel Pythagoras's Filosofi med al dens Ordbram kunnet gøre? [Skulde man ikke tro, at det var en Guddom, der med et eneste Ord gav en dødelig Talens Redskab?] Hvilken af vore Dages Kvinder kunde endog bare for èn Dag gøre Regning paa en lignende Tavshed, selv om hun betalte den med den højeste Pris, hun kunde give? *R.*

Den indklammede Sætning findes i Manuskriptet i Stedet for sidste Punktum. I de nyeste Udgaver ere begge Sætninger medtagne. — Brantôme er fransk Kulturhistoriker (1527—1614).

O. A.

og Sophie heller ikke. Emil er en Mand og Sophie en Kvinde; det er det eneste udmærkede ved dem; men i vore Dage, hvor Forskellen mellem Kønnene udviskes, er det næsten et Vidunder, naar En udpræget tilhører sit eget Køn.

Sophie er velskabt, udrustet med gode Anlæg og en god Natur; hun har et meget følsomt Hjerte, og denne overordentlige Følsomhed sætter undertiden hendes Fantasi i en saa stærk Bevægelse, at den er vanskelig at dæmpe. Hun har en klar, om just ikke skarp Forstand; hun har et let, men noget foranderligt Sind, et almindeligt, men behageligt Ydre; Udtrykket i hendes Ansigt vidner om Sjæl og lyver ikke; man kan nærme sig hende med Ligegyldighed, men ikke forlade hende, uden at Ens Indre er kommet i Bevægelse. Andre kunne have gode Egenskaber, som hun mangler, og have dem, hun har, i større Maal; men ingen har Egenskaberne bedre forenede til at danne en lykkelig Karaktèr. Hun forstaar at drage Fordel af selve sine Mangler, og var hun mere fuldkommen, vilde hun behage mindre.

Sophie er ingen Skønhed; men i hendes Nærhed forglemme Mændene de skønne Kvinder, og disse ere misfornøjede med sig selv. Hun synes ikke en Gang smuk ved det første Øjekast, men jo længere man sèr paa hende, desto smukkere bliver hun; hun vinder, hvor saamange andre tabe, og hvad hun vinder, taber hun ikke mere. Man kan sè smukkere Øjne, en skønnere Mund, en stadseligere Skikkelse, men aldrig en rankere Vækst, smukkere Hud, hvidere Haand, nydeligere Fod, blidere Blik eller mere fortryllende Aasyn. Uden at blænde interesserer hun og virker bedaarende; man kan ikke sige hvorfor.

Sophie elsker Pynt og forstaar sig derpaa; hendes Moder hør ingen anden Kammerjomfru end hende; hun har megen Smag, saa hun forstaar at klæde sig til sin Fordel; men hun hader pragtfulde Klæder; i hendes Dragt vil man altid finde det ukunstlede parret med det elegante. Hun ynder ikke Klæder, som glimre, men som sidde godt. Modefarverne har hun intet Kendskab til, men hun forstaar sig forbavsende godt paa, hvilke Farver der passe for hende. Ingen ung Pige kan fremtræde i en mindre søgt, men til Gengæld mere smagfuldt valgt Dragt: intet Stykke er valgt paa maa og faa, og dog synes intet kunstlet. Hendes Pynt er tilsyneladende meget tarvelig, men i Virkeligheden meget koket; hun stiller ikke sine Yndigheder til Skue, hun skjuler dem, men paa en saadan Maade, at Fantasien gætter sig til dem. Naar man sèr hende, siger man:

hvilken beskeden og tækkelig Pige; men saalænge man dvæler i hendes Nærhed, følger Øjne og Hjerte hendes Person uden at kunne løsrive sig, og man kunde fristes til at sige, at hele denne saa tarvelige Dragt kun er anbragt for at lade Fantasien fjerne den Stykke for Stykke.

Sophie har naturlige Talenter; hun vèd det og har ikke forsømt dem; men da der ikke har været Lejlighed til at anvende megen Kunst paa deres Uddannelse, saa har hun ladet sig nøje med at øve sin smukke Stemme i at synge rent og med Smag, sine smaa Fødder til at gaa let, utvungent og yndefuldt og sit Legeme til i de forskellige Stillinger at kunne hilse utvungent og uden Undseelse. For Resten har hun ingen anden Sanglærer haft end sin Fader og ingen anden Danselærerinde end Moderen; en Organist fra Nabolaget har givet hende nogen Undervisning i at accompagnere sig selv, hvad hun siden har udviklet videre. I Begyndelsen tænkte hun kun paa at vise sin Haand paa en fordelagtig Maade paa de sorte Tangenter[1]); derpaa fandt hun, at Klaverets skarpe og klangløse Tone lod hendes egen Stemmes mere bløde Tone træde bedre frem; lidt efter lidt fik hun Øre for Harmonien og endelig — som hun voksede til — begyndte hun at føle Skønheden i Udtrykket og at elske Musiken for dens egen Skyld. Dog er det hos hende mere Smag end Talent; hun forstaar ikke at læse en Melodi efter Noder.

Hvad Sophie bedst forstaar og hvad man med den største Omhyggelighed har ladet hende lære, er kvindelige Arbejder, selv saadanne, som man næppe tænker, som at tilskære og sy sine egne Klæder. Der gives ikke det Arbejde med Naalen, som hun ikke forstaar eller med Fornøjelse befatter sig med, men det Arbejde, hun foretrækker fremfor alle andre, er Kniplen, fordi der ikke findes noget, der giver en mere anstandsmæssig Holdning, eller hvor Fingrene bruges med mere Ynde og Lethed. Hun har ogsaa lagt sig efter

[1]) Dette er unægteligt Koketteri. Rousseau er ogsaa bleven voldsomt angrebet for hans Billede af Sophie; man har beskyldt ham for at have tegnet det af Had og Hævnfølelse overfor Kvinderne, ja, man er gaaet saavidt, at man har paastaaet, at det udkastede Billede mere ligner en Flane af værste Slags end en velopdragen, uskyldig, ung Pige. Imidlertid bør man erindre, at Koketteri i al Almindelighed i Rousseaus Mund kun betegner en naturlig Trang, og for de unge Pigers Vedkommende — efter hans Mening — tillige en naturlig Pligt, til at vise sig fra den elskværdigste og mest fordelagtige Side. Koketteriet i slet Forstand har ingen mere harmfnysende Modstander end Rousseau. — At der i øvrigt vil være meget at indvende imod hans Opdragelsesmaade med Hensyn til Kvinderne er jo ikke mere, end man kunde vente. *O. A.*

alt, hvad der vedrører Husvæsnet; hun er hjemme i Køkken og Fadebur; hun kender Priserne paa de forskellige Fødevarer og kan dømme om deres Beskaffenhed; hun er dygtig i at føre Regnskab, hvorfor hun er sin Moders Hushovmester. Da hun er bestemt til en Gang selv at blive Husmoder, saa lærer hun, ved at styre i Fædrehjemmet, at bestyre sit eget; hun kan godt udføre Tjenestetyendets Gerning og gør det altid med Villighed. Hvad man ikke selv kan udføre, lærer man aldrig at faa andre til at gøre ordentligt: dette er den Grund, hendes Moder har til at sætte hende saaledes i Arbejde. Sophie selv tænker ikke saa langt; hendes første Pligt er at være en lydig Datter, og det er for Tiden den eneste Pligt, hun bekymrer sig om at opfylde. Hendes eneste Formaal er at være sin Moder til Tjeneste og lette hende for en Del af hendes Forretninger. Sandt er det imidlertid, at hun ikke deltog i dem alle med den samme Fornøjelse. Skønt hun var en lille Lækkermund, holdt hun for Eksempel ikke meget af at gaa i Køkkenet; der var adskilligt, som mishagede hende; hun fandt det aldrig propert nok. I denne Henseende er hun yderst nøjeregnende, og denne til Yderlighed drevne Finfølelse er bleven en af hendes svage Sider: hun lod hellere al Middagsmaden gaa i Ilden, end hun tilsmudsede sine Manchetter. Hun har af samme Grund aldrig villet have noget at gøre med Havens Tilsyn. Jorden synes hun ikke er renlig nok; saasnart hun ser Gødning, tror hun ogsaa at kunne mærke Lugten.

Denne Fejl skyldes hendes Moders Lærdomme. Efter hendes Mening er Properhed den første af alle kvindelige Pligter; det er Kvindernes særlige, uafviselige Pligt, paalagt dem af Naturen. Der gives i den hele Verden ingen mere vederstyggelig Genstand end en urenlig Kvinde, og den Mand, som væmmes derved, har aldrig Uret. Hun har præket saameget for sin Datter, lige fra hendes Barndom af, om denne Pligt, hun har i den Grad krævet Properhed med Hensyn til hendes Person, hendes Klæder, Værelse, Arbejde og Toilette, saa at Opmærksomhed i alle disse Retninger er bleven til en Vane, som tager en betydelig Del af hendes Tid og gaar forud for alt andet, saa at det at gøre sin Gerning nøjagtigt kun staar i anden Række; det vigtigste for hende er altid at gøre den propert.

Alt dette er imidlertid ikke udartet til opstyltet Pænhed eller Blødagtighed; overdaadig Overforfinelse har intet dermed at gøre. I hendes Værelse er aldrig kommet andet end rent Vand; hun kender ingen anden Parfume end

Blomsterne, og hendes tilkommende Mand vil aldrig møde nogen sødere Duft end hendes Aande. Endelig har den Opmærksomhed, hun ofrer paa sit Ydre, ikke ladet hende glemme, at hun skylder sit Liv og sin Tid at sysle med ædlere Opgaver: Denne overdrevne Legemets Properhed, som besmitter Sjælen, kender hun ikke, eller hun foragter den; Sophie er mere end proper, hun er rén.

Jeg har sagt, at Sophie var en lille Lækkermund. Denne Tilbøjelighed laa i hendes Natur; men hun er bleven vænnet til Maadehold, og nu er hun maadeholden af Dyd. Det er ikke med Smaapiger som med Drenge, at man til et vist Punkt kan lede dem ved Hjælp af deres Lækkermundethed.[1]) Denne Tilbøjelighed er ikke uden Følger for Kvindekønnet; det er altfor farligt at lade dem beholde den. Naar den lille Sophie i hendes Barndom kom alene ind i sin Moders Værelse, vendte hun ikke altid tomhændet tilbage, og hendes Redelighed var ikke ubestikkelig, naar det gjaldt Slikkeri og Sukkersager. Hendes Moder overraskede hende, satte hende i Rette, straffede hende og lod hende faste. Endelig lykkedes det hende at overbevise hende om, at Sukkersager ødelægge Tænderne, og at man ved at spise formeget bliver tykmavet. Paa denne Maade forbedredes Sophie: som hun er vokset til, har hun faaet andre Tilbøjeligheder, som har ført hende bort fra denne lave Sanselighed. Det er med Kvinder som Mænd, at saasnart Hjertet begynder at blive varmt, saa taber denne Spiselyst sin Magt. Sophie har bevaret den Smag, som er ejendommelig for hendes Køn; hun holder af Mælkemad og søde Spiser; hun elsker Bagværk og de lettere Mellemretter, men bryder sig ikke meget om Kød; hun har aldrig kunnet lide Vin eller stærke Drikke: i det hele nyder hun alt med Maade; hendes Køn, der arbejder mindre strengt end vort, har ikke saamegen Trang til Kraftfornyelse. Alt i alt synes hun om det, som er godt og forstaar at nyde det; hun kan ogsaa godt lade sig nøje med det, som ikke er saa godt, uden at dette Savn koster hende nogen Overvindelse.

Sophie er tiltalende, men er ingen glimrende Aand; hun er grundig uden at være dyb; man taler ikke om hendes Aandfuldhed, fordi man hos hende finder hverken mere eller mindre end hos sig selv. Hun behager altid dem, hun taler med, skønt hun ikke besidder nogen højt uddannet Aand, efter det Begreb, vi har om Uddannelsen af den kvindelige Aand; thi hos hende er den ikke dannet ved

[1]) Jævnfør nærværende Oversætt. Pag. 165—166. O. A.

Læsning, men kun ved Samtaler med hendes Fader og Moder, ved hendes egne Overvejelser og ved de Iagttagelser, hun har gjort i den lille Verden, som hun har bevæget sig i. Sophie er i Besiddelse af en naturlig Livlighed; hun var i sin Barndom endog kaad; men hendes Moder har lidt efter lidt gjort sig Umage for at tøjle hendes forfløjne Væsen, af Frygt for, at en altfor pludselig Forandring skulde vise det Øjeblik, der gjorde den nødvendig. Hun er saaledes bleven beskeden og tilbageholdende endog før Tiden, og nu, da Tiden er kommen til at være det, har hun lettere ved at bevare det Væsen, hun har, end det vilde have været for hende at antage det uden at angive Grunden til denne Forandring. Det er fornøjeligt undertiden at se hende af gammel Vane, som hun endnu har noget af, hengive sig til et Udbrud af barnlig Livlighed, og da pludselig blive sig selv igen, blive tavs, slaa Øjnene ned og rødme: det kan jo ikke være andet, end at Overgangen mellem de to Aldre maa indeholde lidt af hver af dem.

Sophie er altfor følsom til at kunne bevare en fuldkommen Sindsligevægt; men hun er altfor blid til at falde andre til Besvær med denne hendes Følsomhed; det er hende selv, som lider derunder. Siger man et eneste Ord, som saarer hende, bliver hun ikke tvær, men hendes Hjerte kan lide, saa det er ved at briste, og hun søger at slippe bort for at græde. Kalder hendes Fader eller Moder hende tilbage og siger et eneste Ord, kommer hun øjeblikkelig mild og smilende, idet hun i Smug søger at borttørre sine Taarer og undertrykke sine Suk.

Hun er dog ingenlunde fri for Griller. Hendes Lunefuldhed kan gaa saa vidt, at den udarter til Genstridighed, og da kan hun glemme sig selv. Men giver du hende Tid til at fatte sig, saa maa den Maade, paa hvilken hun gør sin Uret god igen, næsten regnes hende til Fortjeneste. Dersom man straffer hende, viser hun sig føjelig og underdanig, og man ser, at hendes Skamfuldhed hidrører ikke saameget fra Tugtelsen som fra hendes Fejl. Siger man ingenting, saa vil hun dog aldrig undlade af sig selv at genoprette sin Forsyndelse, og hun gør dette saa aabenhjertigt og med saa megen Ynde, at det er umuligt at blive ved med at være vred paa hende. Hun kunde kysse Støvet for den ringeste Tjeners Fod uden at denne Ydmygelse skulde koste hende den mindste pinlige Overvindelse, og saasnart man har tilgivet hende, viser hendes Glæde og Kærtegn, hvilken Byrde, der er væltet fra hendes Bryst. Kort sagt:

hun finder sig med Taalmodighed i andres Uret og gør med Glæde sin egen god igen. Saaledes er netop hendes Køns elskværdige Naturel, førend vi har ødelagt det. Kvinden er skabt til at give efter for Manden og til endog at finde sig i hans Uretfærdighed. Dette vil du aldrig kunne faa Drenge til. Deres indre Følelse rejser sig hos dem og gør Modstand imod Uretten; Naturen har ikke skabt dem til at finde sig i den.

gravem
Pelidæ stomachum cedere nescii.[1])

Sophie er religiøs: men hendes Religion er fornuftig og simpel, uden mange Dogmer eller Andagtsøvelser; man kan snarere sige, at hun kender ingen anden virkelig Religiøsitet end Moralen; hun vier hele sit Liv til at tjene Gud ved at gøre det gode. I al den Undervisning, hendes Forældre har givet hende om denne Sag, har de vænnet hende til en ærbødig Underdanighed ved stadig at sige: »Min Datter! disse Kundskaber ligge ikke for din Alder; din Mand vil give dig den fornødne Vejledning, naar Tiden en Gang kommer.« I Stedet for at holde lange gudfryg-tige Taler, har de for øvrigt nøjedes med at prædike for hende igennem deres eget Eksempel, og dette Eksempel er dybt indgravet i hendes Hjerte.

Sophie elsker Dyden; denne Kærlighed er bleven hende en sand Lidenskab. Hun elsker den, fordi hun ikke kender noget saa skønt som Dyden; hun elsker den, fordi Dyden er Kvindens Hæder, og fordi en dydig Kvinde næsten synes hende at ligne Englene; hun elsker den som den eneste Vej til sand Lykke, og fordi hun i en usædelig Kvindes Liv ikke kan finde andet end Elendighed, Forladthed, Ulykke og Skændsel; hun elsker den endelig, fordi den er dyrebar for hendes agtværdige Fader og for hendes ømme og ærværdige Moder: de kunne ikke nøjes med at være lykkelige i Kraft af deres egen Dyd; Datterens Dyd skal ogsaa bidrage til deres Lykke, og hendes højeste Lykke er nu Haabet om at gøre dem lykkelige. Alle disse Følelser fylde hende med en Begejstring, der løfter hendes Sjæl og holder alle hendes smaa Tilbøjeligheder i Ave under en saa ædel Lidenskab. Sophie vil være kysk og ærbar[2]) til

[1]) Horat. Carmen, lib. I. od. VI. 5.
(Vi besynge ikke) Pelidens (Achilles) Harm,
at give efter forstaar han ikke. O.

[2]) Dr. Sallwürk oversætter: liebevoll efter Amsterd-Udgavens »humaine«; men allerede Neaulmes Udgave af 1762 har som de senere Udgaver: »honnête«. *O. A.*

sit sidste Aandedrag; hun har dybt i sin Sjæl aflagt den Ed, og hun har svoret det paa en Tid, da hun allerede godt vidste, hvad det koster at holde en saadan Ed; hun har svoret det paa en Tid, da hun maatte tilbagekalde en saadan Forpligtelse, dersom hendes Sanser havde været bestemte til at herske over hende.

Sophie har ikke den Lykke at være en af disse elskværdige franske Kvinder, der ere kolde i Sindet, men kokette af Forfængelighed, som hellere ville glimre end virkelig behage, og som søge Adspredelser, men ikke den sande Glæde. Alene Trangen til at elske fortærer hende, forvirrer hende og gør hendes Hjerte uroligt selv ved de fornøjeligste Fester; hun har mistet sin gamle Munterhed; de kaade Lege ere ikke mere noget for hende; langt fra at frygte Ensomhedens Øde, søger hun den; hun tænker dér paa den, der skal forsøde den for hende; alle de ligegyldige Mennesker besvære hende; hun bryder sig ikke om et Hof, men længes efter en Elsker. Hun vil hellere være én eneste hæderlig Mand til Behag og behage ham altid, end til sin Pris at høre Modens Hyldingsraab, en Hylding, som varer én Dag, for i Morgen at forvandles til Haan.

Kvindernes Dømmekraft er tidligere udviklet end Mændenes: da de næsten lige fra deres Barndom maa være paa deres Post, og da der er betroet dem en Skat, som er svær at værne om, saa maa Kundskaben om godt og ondt nødvendigvis tidligst vindes af dem. Sophie, der i det hele er tidligt udviklet, fordi hendes Temperament har ført det med sig, har ogsaa en tidligere udviklet Dømmekraft end andre Piger af hendes Alder. Deri er intet usædvanligt; Modenheden er ikke overalt den samme til samme Tid.

Sophie er undervist om hendes eget som om vort Køns Pligter og Rettigheder. Hun kender Mændenes Fejl og Kvindernes Laster; men omvendt kender hun ogsaa hines gode Egenskaber og disses Dyder, og alt har hun indprentet sig dybt i sit Hjerte. Man kan ikke have nogen højere Forestilling om den ærbare Kvinde end den, hun har dannet sig, men den afskrækker hende ikke; dog tænker hun med mere Behag paa den hæderlige, fortjenstfulde Mand; hun føler, at hun er skabt for ham, at hun er ham værdig og kan gengælde ham den Lykke, hun vil modtage af ham; hun føler, at hun sagtens vil være i Stand til at kende ham; det gælder kun om at finde ham.

Kvinderne ere de naturlige Dommere over Mændenes Dygtighed, som disse ere det over Kvindernes: dette er deres

gensidige Ret; og hverken det ene eller det andet Køn er uvidende derom. Sophie kender denne Ret og bruger den, men med en Beskedenhed, som sømmer sig for hendes Ungdom, Uerfarenhed og Stand; hun dømmer kun om det, hun forstaar sig paa, og hun dømmer kun derom, naar det kan tjene til at udvidle en eller anden nyttig Grundsætning. Om de fraværende taler hun med stor Forsigtighed, fremfor alt, dersom det er Kvinder. Hun mener, at deres Bagtalelse og Spottelyst er en Følge af, at de tale saa meget om deres eget Køn: saalænge de indskrænke sig til at tale om vort Køn, ere de altid billige i deres Domme. Derfor indskrænker Sophie sig dertil. Om Kvinder taler hun kun, for at sige det gode, hun véd om dem: det er en Æresbevisning, hun mener at skylde sit eget Køn, og om dem, hun intet godt har at sige om, siger hun slet intet, og dermed er jo ogsaa sagt nok.

Sophie kender kun lidt til den selskabelige Omgangstone; men hun er forekommende, opmærksom og gør alt, hvad hun foretager sig, med Ynde. Et lykkeligt Naturel staar hende her bedre bi end megen Kunst. Hun besidder en vis Høflighed, som ikke har noget med det formelle at gøre, som ikke er underkastet Moden og ikke forandrer sig med den, og som ikke kommer af Skik og Brug, men udspringer af et oprigtigt Ønske om at behage og som ogsaa virkelig behager. Hun kender ikke noget til forslidte Komplimenter og opfinder heller ikke nogen ny og kunstige; hun siger ikke, at »hun er meget forbunden, at man gør hende altfor stor Ære, eller at man endelig ikke maa gøre sig nogen Ulejlighed osv.« Hun finder endnu mindre paa at komme med tomme Talemaader. En Opmærksomhed eller almindelig Høflighed besvarer hun med en Hilsen eller et ganske ligefremt: »*Jeg takker Dem!*« men dette Ord i hendes Mund gælder lige saa meget som mange andre. For en virkelig Tjeneste lader hun sit Hjerte tale, og det er da ikke bare en Kompliment, det kommer med. Hun har aldrig kunnet finde sig i for fransk Skik og Brugs Skyld at gaa ind under Skaberiets Aag, som — for at gaa fra et Værelse ind i et andet — at læne sig til Armen af en sekstiaarig Mand, som hun kunde have den største Lyst til selv at støtte. Naar en galant, parfumeret Modejunker tilbyder hende denne paatrængende Tjeneste, lader hun den tjenstvillige Arm blive tilbage paa Trappen og smutter i et Par lette Hop ind i Værelset, med de Ord, at hun ikke er halt. Skønt hun ikke er stor af Vækst, har hun dog virkelig

aldrig villet gaa med høje Hæle; hun har ogsaa tilstrækkelig smaa, nydelige Fødder til at kunne undvære dem.

Ikke alene lige overfor Frierne forholder hun sig tavs og ærbødig, men ogsaa overfor gifte Mænd eller saadanne, som ere meget ældre end hun; hun modtager kun af Lydighed en Plads over dem, og saasnart hun kan det, finder hun sig igen Plads nedenfor; thi hun véd, at Alderens Ret gaar forud for Kønnets, ligesom de ældre ogsaa paa deres Side har den Forret, som skyldes Visdommen, der bør hædres fremfor alt andet.

Med unge Mennesker af samme Alder som hun, er det en anden Sag; da bruger hun en anden Form for at hævde sig, og hun forstaar at antage den uden at aflægge det beskedne Væsen, der sømmer sig for hende. Dersom de selv ere beskedne og tilbageholdne, saa samtaler hun gerne med dem paa den elskværdige og fortrolige Maade, som er Ungdommen egen; deres uskyldige Samtaler blive fornøjelige men sømmelige; blive de alvorlige, saa vil hun, at man skal kunne lære noget af dem; udarte de til fad Smiger, saa skal hun snart faa dem til at gaa istaa; thi hun foragter fremfor alt dette galante Pjank, som meget fornærmeligt for hendes Køn. Hun véd vel, at den Mand, som hun søger, ikke fører slig Snak, og hun vil aldrig godvillig taale det af en anden, som ikke passer sig for ham, hvis Karakter er præget dybt i hendes Hjerte. Den høje Mening, hun har om sit Køns Rettigheder, den Sjælsstolthed, som hendes Følelsers Renhed giver hende, den Dydens Kraft, som hun føler i sig selv og som giver hende Agtelse i hendes egne Øjne, gør, at hun med Harme hører paa den søde Snak, som man bilder sig ind at more hende med. Hun møder den ikke med synlig Vrede, men modtager den med et ironisk Bifald, som bringer Vedkommende ud af Fatning, og med en Kulde, man aldeles ikke havde ventet. Lad en Gang en smuk Pomadeherre udkramme sine Artigheder for hende, lad ham rose hende for hende Aandrighed, hendes Skønhed, hendes Ynde, fortælle hende, hvilken Pris han sætter paa den Lykke at behage hende, saa er hun Pige for at afbryde ham, og meget høfligt sige til ham: »Min Herre! Jeg frygter for, at jeg véd meget bedre Besked om alt dette end De; dersom vi ikke har noget vigtigere at underholde hinanden med, saa tror jeg, vi kunne ende Samtalen her.« At ledsage disse Ord med en dyb Hilsen, og derpaa befinde sig tyve Skridt fra ham, det er for hende et Øjebliks Værk. Spørg nu en Gang eders

smaa Modeherrer, om det er en let Sag ret længe at udkramme sit Vaas for et saa rebelsk Hoved som hendes.

Det er dog ikke saaledes at forstaa, at hun ikke skulde bryde sig om at blive rost, naar Rosen er oprigtig ment, og hun altsaa tør tro, at man i Virkeligheden mener alt det kønne, som man siger til hende. For at vise, at man føler hendes Værd, maa man først vise, at man selv har Værd. En Hylding, der udspringer af sand Agtelse, kan smigre hendes stolte Hjerte: men den galante Snak bliver altid vist tilbage; Sophie er ikke skabt til et være Prøveklud for en af disse smægtende Herrers smaa Talenter.

Med en saa moden Dømmekraft, og da hun i alle Henseender er udviklet som en tyveaars Pige, bliver Sophie i femten Aars Alderen aldeles ikke behandlet som Barn af sine Forældre. Næppe har de hos hende opdaget denne Ungdommens første Uro, førend de — inden den griber videre om sig — skynde sig med at drage den fornødne Omsorg derfor; de føre ømme og fornuftige Samtaler med hende. Saadanne kærlige og fornuftige Samtaler passe for hendes Alder og Karaktér. Forudsat at hendes Karakter er, som jeg forestiller mig den, hvorfor skulde hendes Fader saa ikke kunne tale til hende omtrent saaledes:

»Sophie! du er nu en voksen Pige, men det er du ikke bleven for at være det altid. Det er vort Ønske at du skal blive lykkelig, og det ønske vi for vor egen Skyld, fordi vor Lykke afhænger af din. En ærbar Piges Lykke bestaar i at skabe en hæderlig Mands Lykke: vi maa derfor tænke paa dit Giftermaal; det maa man tænke paa i god Tid; thi Livets Lykke afhænger af Ægteskabet, og man har aldrig formegen Tid til at overveje det Skridt.

»Intet er mere vanskeligt end Valget af en god Mand, ja det skulee da være Valget af en god Hustru. Sophie! du skal være denne sjældne Hustru; du skal være vort Livs Hæder og vor Alderdoms Lykke; men hvor mange Fortrin du end er i Besiddelse af, saa gives der dog Mænd nok paa Jorden, som besidde endnu større Fortrin. Der findes ikke en eneste, som jo burde føle sig hædret ved at faa dig til Hustru; men der er mange, som ved at ægte dig, vilde vise dig endnu større Ære. Iblandt disse mange gælder det om at finde En, som passer for dig, at lære ham at kende og at blive kendt af ham.

»Den største Lykke i Ægteskabet afhænger af saamange Overensstemmelser, at det vilde være Daarskab at ville have dem alle samlede. Man maa først sikre sig de vigtigste; komme saa de andre til, saa tager man dem

med, og mangle de, saa undværer man dem. Den fuldkomne Lykke hører ikke Jorden til; men den største Ulykke er at blive ulykkelig ved egne Fejl, og den kan man altid undgaa.

»Der gives Overensstemmelser, som ere af naturlig Art; andre bero paa Samfundsforholdene og atter andre, som kun har deres Grund i den almindelige Fordom. Over de to sidste ere Forældrene Dommere; men over den første dømme alene Børnene. I de Ægteskaber, som den fædrene Myndighed bringer i Stand, tager man kun Hensyn til Samfundsforholdene og gamle Fordomme: det er da ikke Personerne, man bortgifter, men kun deres Stand og Formue; men alt dette kan omskiftes; alene Personerne blive altid og føre overalt sig selv med sig; det er kun de personlige Forhold, der — uafhængige af den ydre Lykke — kunne gøre et Ægteskab lykkeligt eller ulykkeligt.

»Din Moder var af fornem Stand; jeg var rig; dette var de eneste Bevæggrunde for vore Forældre til at føre os sammen. Jeg har mistet mine Besiddelser, og din Moder har mistet sit Navn. Da hun er glemt af sin Familie, hvad gavner det hende saa i Dag, at hun er født Frøken? I vor Ulykke har Foreningen af vore Hjerter trøstet os for alt; Overensstemmelse i Smag har ladet os vælge denne ensomme Bolig; vi leve lykkeligt i vor Fattigdom og har nok i hinanden. Sophie er vor fælles Skat; vi takke Himlen, som har givet os hende og berøvet os alt det øvrige. Sé nu, mit Barn! hvorledes Forsynet har ført os: alle de Planer, som førte os sammen, ere røgede i Lyset; vi ere kun lykkelige i Kraft af det, som man ikke regner for noget.

»Ægtefolk maa selv finde hinanden. Den gensidige Tilbøjelighed maa være deres første Baand; deres Øjne og Hjerter maa være deres første Førere; thi da deres første Pligt, naar de ere forenede, er at elske hinanden, og da dette, at elske eller ikke elske, ikke afhænger af os selv, saa fører denne første Pligt nødvendigvis en anden med sig, nemlig den, at begynde med at elske hinanden, førend man slutter Ægteskab. Dette er Naturens Ret, som intet kan omstøde; de, som ved saa mange borgelige Love har indskrænket denne Ret, har mere haft Øje for den tilsyneladende Orden end for Ægteskabets Lykke og Borgernes gode Sæder. Du sér, kære Sophie! at vi ikke prædike nogen svær Moral for dig. Den sigter kun til at gøre dig til Herskerinde over dig selv og at overgive dig Valget af din Ægtefælle.

»Efter at jeg nu har sagt dig vore Grunde til at give dig fuld Frihed, er det billigt, at jeg ogsaa taler med dig om de Grunde, du selv har, til at bruge denne Frihed med Fornuft. Min Datter! du er en god og fornuftig Pige, du er rettænkende og gudfrygtig; du besidder Færdigheder, som passe sig for en ærbar Kvinde, og du er heller ikke blottet for den Ynde, som drager Mændene; men du er fattig; de herligste af alle Goder har du vel; men du mangler de Goder, som sættes højest. Hig derfor kun efter, hvad du kan naa, og lad dine ærgerrige Bestræbelser ikke rette sig efter, hvad du eller vi dømme om disse Forhold, men efter Menneskenes Domme. Kom det kun an paa Lighed i Værd, saa véd jeg ikke, hvor jeg skulde sætte Grænserne for dine Forhaabninger; men lad dem ikke stige ud over dine timelige Kaar og glem ikke, at disse stille dig paa nederste Trin. Endskønt en Mand, der er dig værdig, ikke vil regne denne Ulighed for en Hindring, saa maa du dog i dette Tilfælde gøre, hvad han ikke vil gøre. Sophie bør efterligne sin Moder og kun indtræde i en Familie, der føler sig æret derved. Du har intet Minde om vore Velstandsdage; du er født under vor Fattigdom; du forsøder den for os og deler den med os uden Bekymring. Hør mig, Sophie! søg ikke de Goder, som vi takke Himlen for at være befriede for; vi har først smagt Lykken efter at have mistet Rigdommen.

»Du er altfor elskværdig, til at ingen skulde finde Behag i dig, og dine timelige Kaar ere ikke saa slette, at en hæderlig Mand skulde finde, at han, ved at ægte dig, tog en Byrde paa sig. Du vil blive søgt, kan være endog af Folk, som ikke ere dig værd. Viste de sig for dig, som de ere, saa vilde du værdsætte dem efter Fortjeneste, al deres brammende Væsen vilde ikke ret længe gøre Indtryk paa dig; men endskønt du har en god Dømmekraft og er i Stand til at erkende virkeligt Værd, saa mangler du dog Erfaring, og du véd ikke, i hvilken Grad Menneskene kunne forstille sig. En dreven Skurk kan studere din Smag, for at forføre dig, og ligeoverfor dig hykle Dyder, som han slet ikke har. Han vilde styrte dig i Fordærvelse, Sophie! førend du blev det var, og du vilde kun komme til Kundskab om din Vildfarelse for at begræde den. Den farligste af alle Snarer, og den eneste, som Fornuften ikke kan beskytte os imod, er Sansernes; var du nogen Sinde saa ulykkelig at falde deri, saa vil du ikke se andet end Blændværk og Hjernespind; dine Øjne ville fortrylles, din Dømmekraft forvirres, din Vilje afstumpes, ja, selve For-

vildelsen vil være dig dyrebar, og var du end i Stand til at se den, saa vilde du dog ikke ud af den igen. Min Datter! jeg betror dig til Sophies sunde Fornuft og aldeles ikke til hendes Hjertes Tilbøjeligheder. Saalænge du bevarer Blodet koldt, vær da kun din egen Dommer; men saasnart du elsker, overgiv dig da til din Moders Omsorg.

»Jeg vil foreslaa dig en Overenskomst, som skal vise dig, hvor højt vi agte dig, og tillige genoprette Naturens Orden mellem os. Forældrene vælge en Ægtefælle til deres Datter og raadføre sig kun med hende for en Forms Skyld; saaledes er det Skik og Brug. Imellem os skal det være helt omvendt: du skal selv vælge, og vi ville raadspørges. Brug din Ret, Sophie! brug den i Frihed og fornuftigt. Den Ægtefælle, som skal passe for dig, maa være efter dit eget Valg og ikke efter vort. Men os tilkommer det at dømme om, om du ikke bedrager dig med Hensyn til alt det, hvori du mener, at I passe for hinanden, og om du ikke, uden at vide det, gør noget helt andet, end du egentlig vil. Fødsel, Formue, Rang og Folks Mening i det hele betyder ikke noget for os. Vælg dig en hæderlig Mand, hvis Person behager dig og hvis Karakter stemmer med din; han være i øvrigt, hvem han være vil, vi antage ham som vor Svigersøn. Han vil altid have Formue nok, naar han kun har et Par kraftige Arme, gode Sæder og elsker sin Familie. Hans Stilling vil altid være berømmelig nok, naar han adler den ved sin Dyd. Selv om den hele Verden vilde spotte os, hvad gjorde det? Vi søge ikke efter Verdens Bifald, din Lykke er os nok.«

Mine Læsere! jeg véd ikke, hvad Virkning en saadan Tale vilde gøre paa de unge Piger, der ere opdragne efter eders Methode. Hvad Sophie angaar, saa vil hun ikke kunne svare paa den med Ord; Undseelsen og Rørelsen vil ikke gøre det let for hende at udtrykke sig; men jeg er fuldt forvisset om, at den vil være indgravet i hendes Hjerte for Resten af hendes Liv, og dersom man ellers kan bygge paa et Menneskes gode Forsætter, saa tør man stole paa hendes: at være værdig til sine Forældres Agtelse.

Lad os forudsætte det værste, og lad os give hende et saa glødende Temperament, at en lang Ventetid bliver pinlig for hende, saa paastaar jeg dog, at hendes Dømmekraft, hendes Kundskaber, hendes Smag, hendes Finfølelse og fremfor alt de Anskuelser, der under hendes Barndom ere nærede i hendes Hjerte, ville danne en saadan Modvægt imod hendes Sansers Voldsomhed, at hun vil sejre over dem eller i det mindste modstaa dem i lang Tid. Hun vilde

hellere dø som en Martyr for sin Stand end bedrøve sine Forældre ved at ægte en uværdig Mand og udsætte sig selv for et ulykkeligt Ægteskab, hvor Ægtefolkene ikke passe sammen. Selve den Frihed, hun har faaet, giver hendes Sjæl et nyt Sving og gør det vanskeligere for hende at vælge sig sin Husbond. Med en Italienerindes Temperament og en Englænderindes Følsomhed forener hun, for at holde sit Hjerte og sine Sanser i Tømme, en Spanierindes Stolthed, som, selv naar hun søger en Elsker, ikke let finder den, hun agter værdig for sig.

Det er ikke enhvers Sag at føle, hvilken Spændkraft, Begejstringen for det ærbare kan give Sjælen, og hvilken Styrke man kan finde hos sig, naar man i Hjærtets Oprigtighed vil være dydig. Der gives Mennesker, for hvem alt det store kun er Hjernespind, og som i deres lave og smudsige Tænkemaade aldrig ville forstaa, hvilken Magt endog Sværmeriet for Dyden kan have over de menneskelige Lidenskaber. Til den Slags Folk kan man kun tale ved Eksempler; saameget desto værre for dem, om de gøre sig stivsindede og nægte dem. Dersom jeg vilde sige til dem, at Sophie aldeles ikke er nogen opdigtet Skikkelse, at kun hendes Navn er min Opfindelse, medens hendes Opdragelse, hendes Sæder, hendes Karaktèr, hele hendes Person ere Virkeligheder, som har eksisteret, og at Mindet om hende endnu koster en hæderlig Familie Taarer, saa vilde de uden Tvivl slet ikke tro noget af det; men lad gaa! hvad vover jeg ved uden Omsvøb at fuldende Historien om en ung Pige, der i den Grad ligner Sophie, at denne Historie kunde være hendes, uden at nogen behøvede at overraskes derover? Man faar nu tro, at den er sand, eller man kan lade være; det er i Grunden ligegyldigt; jeg har da — om man vil — givet et Æventyr til bedste; men jeg har dog altid tydeligt vist min Methode, og jeg nærmer mig altid mine Maal.

Den unge Pige med det Temperament, som jeg har tillagt Sophie, havde forøvrigt saa megen Lighed med hende, at det kunde gøre hende fortjent til Navnet, og jeg lader hende ogsaa beholde det. — Efter den Samtale, som jeg nylig har meddelt, mente bendes Fader og Moder, at et passende Parti næppe vilde tilbyde sig i den Landsby, som de beboede, hvorfor de sendte hende til Staden for at tilbringe en Vinter dér hos en Tante, hvem de hemmeligt havde underrettet om Maalet for denne Rejse; thi den stolte Sophie gemte i Dybet af sin Sjæl den ædle Ærgærrighed at ville sejre over sig selv, og hvormeget hun end

længtes efter en Mand, saa vilde hun dog hellere dø som Pige end selv søge ham.

For at imødekomme hendes Forældres Ønske, indførte hendes Tante hende i Familierne, førte hende til Selskaber og Fester og lod hende se Verden eller lod snarere Verden sé hende; thi Sophie brød sig kun lidt om al den Staahej. Man mærkede dog, at hun ikke gik af Vejen for unge Mennesker med et net Ydre og et sømmeligt og beskedent Væsen. I selve sin Tilbageholdenhed havde hun en vis Maade at drage dem til sig paa, som temmelig meget lignede Koketteri; men efter at have underholdt sig med dem to til tre Gange, følte hun sig frastødt. Det varede ikke længe, førend hun ombyttede denne myndige Mine med et mere nedladende Væsen og kold Høflighed. Altid opmærksom paa sig selv, lod hun dem aldrig faa Lejlighed til at gøre hende den allermindste Tjeneste; det var at sige tydeligt nok, at hun ikke ønskede at blive deres Elskerinde.

Følsomme Hjerter har aldrig yndet larmende Fornøjelser, disse tomme og golde Glæder, som de Mennesker holde af, der mangle Følelse og som tro, at det at bedøve sig er at nyde Livet. Sophie fandt ikke, hvad hun søgte, og da hun mistvivlede om at finde det paa denne Maade, saa blev hun træt af Bylivet. Hun elskede sine Forældre ømt; intet kunde erstatte hende Savnet af dem, og der var intet, der kunde bringe hende til at glemme dem; hun vendte tilbage længe før den til hendes Hjemkomst fastsatte Tid.

Næppe havde hun genoptaget sin Gerning i Fædrenehjemmet, førend man lagde Mærke til, at hun, skønt hendes Opførsel var den samme, havde mistet sit glade Sind. Hun var adspredt og utaalmodig, tungsindig og drømmende; hun søgte Ensomhed for at græde. Først troede man, at hun var forelsket og skammede sig derover; man spurgte hende, hun afviste det og forsikrede, at hun ikke havde mødt nogen, der kunde sætte hendes Hjerte i Bevægelse, og Sophie løj ikke.

Imidlertid toge hendes Kræfter stadig af, og hun begyndte at skrante. Hendes Moder, foruroliget over denne Forandring, besluttede, at hun vilde udforske Aarsagen. Hun tog hende for sig i Enrum, og begyndte med dette indsmigrende Sprog og disse alt besejrende Kærtegn, som kun den moderlige Ømhed véd at betjene sig af: »Min Datter«, sagde hun, »du, hvem jeg har baaret under mit Hjerte og endnu stadig bærer i Hjertet, udøs din hemmelige Kummer i din Moders Bryst. Hvad er det for Hemmeligheder, som en Moder ikke tør vide? Hvem beklager din Sorg,

hvem deler den med dig, hvem vil trøste dig, naar ikke din Fader og jeg skulde gøre det? Ak, mit Barn! vil du, at din Smerte skal dræbe mig, uden at jeg kender den?

Det var saa langt fra, at den unge Pige vilde skjule sin Sorg for sin Moder, at hun intet hellere ønskede, end at have hende til sin Trøsterinde og Fortrolige; men Undseelsen hindrede hende i at tale, og hendes Sømmelighedsfølelse kunde ikke finde Ord til at beskrive en Tilstand, der var saa uværdig for hende, eller til at forklare en Uro, der imod hendes Vilje ophidsede hendes Sanser. Endelig forklarede selve hendes Undseelse Moderen alt, saa hun fralokkede hende disse ydmygende Tilstaaelser. Langt fra at gøre hende end yderligere nedtrykt ved ubillige Bebrejdelser, trøster hun hende, beklager hende og græder med hende: hun var altfor fornuftig til at gøre en Ulykke, som kun hendes Sædelighed gjorde saa pinlig, til en Brøde. Men hvorfor uden Nødvendighed bære paa et Onde, hvorfor der haves et saa let og tilladeligt Lægemiddel? Hvorfor brugte hun ikke den Frihed, man havde givet hende? hvorfor tog hun sig ikke en Mand? hvorfor valgte hun ikke? Vidste hun da ikke, at hendes Skæbne afhang af hende selv alene, og at hvordan hendes Valg end blev, vilde det blive godkendt, da hun umulig kunde gøre et uværdigt Valg? Man havde sendt hende til Staden; men hun havde jo ikke villet blive der; flere Partier vare hende foreslaaede; men hun havde afvist dem alle. Hvad ventede hun da paa? hvad vilde hun? Hvilken uforklarlig Modsigelse dog!

Svaret var ikke vanskeligt at finde. Gjaldt det kun en Tilflugt for Ungdommen, saa vilde Valget snart være gjort; men en Husbond for hele Livet er ikke saa let at vælge, og da man ikke kan skille disse to Valg ad, saa maa man vel give Tid og ofte gaa tabt af sin Ungdom, førend man finder den Mand, med hvem man vil leve alle sine Dage. Saaledes var det fat med Sophie: hun længtes efter en Elsker, men denne Elsker skulde være hendes Ægtefælle, og det Hjerte, der skulde tilfredsstille hende, var ikke mindre svært at finde. Alle de smukke unge Mennesker, hun kendte, stemmede kun overens med hende i ét, nemlig i Alder, ellers ikke; deres overfladiske Aand, deres Forfængelighed, deres Snak, deres uordentlige Sæder, deres flove Efteraben indgød hende Væmmelse for dem. Hun søgte en Mand, men fandt kun Aber; hun søgte en Sjæl; men af dem fandt hun ingen.

»Hvor jeg er ulykkelig!« sagde hun til sin Moder; »jeg trænger til at elske, men ser ingen, som behager mig. Mit

Hjerte vender sig fra alle dem, der sætte mine Sanser i Bevægelse. Jeg ser ingen, som jo ikke vækker mine Længsler, men heller ingen, som jo ikke trænger dem tilbage; en Tilbøjelighed, som ikke hviler paa Agtelse, kan ikke vare. Ak! det er ikke en saadan Mand, eders Sophie behøver! hans fortryllende Billede er alt for dybt indpræget i min Sjæl. Hun kan kun elske ham, kan kun gøre ham lykkelig og hun kan kun blive lykkelig med ham alene. Hun vil hellere fortæres og kæmpe uophørligt; hun vil hellere dø ulykkelig og fri, end fortvivle ved en Mands Side, som hun ikke vil kunne elske og kun vil gøre ulykkelig: hellere dø end kun leve for at lide.

Hendes Moder blev slaaet af disse Særheder, som hun fandt altfor besynderlige til ikke at ane, at der stak noget hemmelighedsfuldt bagved. Sophie var hverken forskruet eller naragtig. Hvorledes kunde hun dog finde paa denne vidt drevne Vragen, hun, hvem man fra Barndommen fremfor alt havde lært at finde sig til Rette med de Mennesker, hun skulde leve iblandt, og at gøre en Dyd af Nødvendigheden? Dette Mønster paa en elskværdig Mand, som hun var saa forgabet i og som atter og atter kom igen i alle hendes Samtaler, lod hende gætte paa, at dette Lune havde en eller anden Grund, som hun endnu var uvidende om, og at Sophie ikke havde sagt alt. Den ulykkelige, knuget ned af sin hemmelige Kval, længtes kun efter at udøse sit Hjerte. Hendes Moder trængte paa; hun tøvede; endelig overgav hun sig og forlod Stuen uden at sige noget; et Øjeblik efter vender hun tilbage med en Bog i Haanden: »Beklag din ulykkelige Datter, hendes Tungsind er uhelbredelig, hendes Taarer kunne ikke aftørres. Du vil vide Aarsagen til dem, vel, dér er den,« sagde hun, idet hun kastede Bogen paa Bordet. Moderen tog Bogen og aabnede den: det var *Telemaks Hændelser*. Hun forstod i første Øjeblik ikke et Muk af denne Gaade; igennem en Række af Spørgsmaal og dunkle Svar opdager hun endelig med en let forstaaelig Overraskelse, at hendes Datter er *Eucharis's*[1]) Medbejlerinde.

---

[1]) Om Fenelon se nærv. Overs. Pag. 518. »*Telemaks Hændelser*« regnes for Fenelons Hovedværk og er skreven for hans Elev, Hertugen af Bourgogne, Ludv. XIV's Sønnesøn. — Bogen er en *etisk* Roman og handler om Telemak, en Søn af Odysseus. Da denne nemlig efter Trojas Fald ikke kommer tilbage, skønt mange af de øvrige græske Helte forlængst ere hjemkomne, aabenharer Minerva sig for Telemak i Skikkelse af Mentor — en Ven af Odysseus og Telemaks Hovmester — og drager med ham ud for at opsøge Faderen. De

Sophie elskede Telemak og elskede ham med en Lidenskab, som intet kunde helbrede. Straks da hendes Fader og Moder kom til Kundskab om hendes Sværmeri, lo de ad det og troede, ved fornuftige Forestillinger, at kunne føre hende bort derfra; men de toge fejl; Fornuften var ikke helt paa deres Side; Sophie havde ogsaa sine Fornuftgrunde og forstod at gøre dem gældende. Hvormange Gange bragte hun ikke sine Forældre til Tavshed ved at bruge deres egne Grunde imod dem og vise dem, at de selv vare Skyld i Ulykken, eftersom de ikke havde dannet hende saaledes, at hun passede for en af Samtidens Mænd; hun maatte nødvendigvis gaa ind i sin Mands Tænkemaade eller ogsaa maatte hun bibringe ham sin; men den første Udvej havde de spærret ved den Maade, de havde opdraget hende paa, og den anden var det netop, hun søgte. »Giv mig,« sagde hun, »en Mand, der af hele sin Sjæl hylder mine Grundsætninger, eller som jeg kan bringe til at gøre det, saa ægter jeg ham; men kunne I ikke det, hvorfor skænde I saa paa mig? beklag mig. Jeg er ulykkelig, men ikke taabelig. Er Hjertet afhængig af Viljen? Har min Fader ikke selv sagt dette? Er det min Fejl, naar jeg elsker det, som ikke eksisterer? Jeg ser ikke Syner; jeg forlanger ikke en Prins, jeg søger ikke Telemak; jeg véd, at han kun er en Digtning: jeg søger en Mand, der ligner ham. Og hvorfor skulde han ikke være til, da jeg er til, som føler i mig et Hjerte, der ligner hans? Nej, lad os ikke saaledes beskæmme Menneskeheden; lad os dog ikke mene, at en elskværdig og dygtig Mand kun er en Indbildning. Han *er* til, han lever, og maaske søger han mig; han søger en Sjæl, som forstaar at elske. Men hvem er han? hvor er han? Jeg véd det ikke: det er ikke nogen af de Mænd, jeg har set; rimeligvis er han heller ikke imellem de Mænd, jeg vil faa at se. O, Moder! hvorfor har du gjort Dyden altfor kær for mig? Naar jeg kun kan elske den, saa er Uretten mere paa din end paa min Side.«

Skal jeg følge denne triste Fortælling lige til det afgørende Vendepunkt? Skal jeg fortælle om de lange Kampe, som gik forud? Skal jeg skildre en utaalmodig Moder, der

---

strande, ligesom O., paa Kalypsos Ø. Dér udvikler sig et Kærlighedsforhold mellem Telemak og den skønne Nymfe Eucharis. Han glemmer alt for sin Kærlighed og vil blive paa Øen. Ved Mentors Visdom rives han dog løs, sejler bort og kommer da til Besindelse. Nu kan han sige til Mentor: »Jeg frygter ikke mere hverken Hav, Storm eller Uvejr; jeg frygter kun mine Lidenskaber.« *O. A.*

fordum var øm og kærlig, men nu bliver haard og streng? Skal jeg fremstille en opirret Fader, der glemmer sine tidligere Løfter og nu behandler den dydigste Pige, som var hun en Taabe? Skal jeg endeligen male et Billede af den ulykkelige, der blev end mere trofast imod sit Drømmebillede paa Grund af den Forfølgelse, det paadrog hende, og som med langsomme Skridt vandrer imod Døden, stigende ned i Graven i det Øjeblik, man tror at føre hende til Alteret? Nej, bort med disse sørgelige Billeder! Jeg behøver ikke at gaa saa langt for at finde et — synes det mig — tilstrækkelig slaaende Eksempel paa, at til Trods for de Fordomme, som udspringe af vor Tids daarlige Sæder, saa er Begejstringen for det sædelige og det skønne ikke mere fremmed for Kvinderne end for Mændene, og for at vise, at der ikke gives noget, som man under Naturens Ledelse ikke ligesaa fuldt kan naa hos dem som hos os.

Man afbryder mig vel sagtens her for at spørge, om det er Naturen, som foreskriver os at gøre os saamange Kvaler for at undertrykke vor umaadelige Attraa. Jeg svarer »nej«, men hævder, at det aldeles ikke er Naturen, som giver os saamange umaadelige Attraa. Og alt det, som ikke stammer fra den, er imod den: dette har jeg bevist tusende Gange.

Lad os nu give vor Emil hans Sophie: lad os genopvække denne elskværdige Pige af Døde for at give hende en mindre levende Indbildningskraft og en lykkeligere Skæbne. Jeg vil skildre en almindelig Kvinde; men i min Iver for at give hende en ophøjet Sjæl har jeg forvirret hendes Fornuft; jeg er selv kommet paa Afveje. Lad os vende om igen. Sophie har en almindelig Sjæl, men har af Naturen et godt Sindelag; alt, hvad hun har forud for andre Kvinder, er en Følge af hendes Opdragelse.

Jeg har foresat mig i denne Bog at sige alt det, som kan gøres og at overlade enhver at vælge, hvad han kan bruge af det, jeg har sagt godt. Fra Begyndelsen af havde jeg tænkt selv at opdrage Emils tilkommende Hustru, og at opdrage dem for og med hinanden. Men ved at tænke derover fandt jeg, at alle disse alt for tidlige Ordninger vare uhensigtsmæssige, og at det var en Urimelighed at bestemme to Børn for hinanden, førend man kunde se om

denne Forening var Naturens Ordning og om der imellem dem vilde udvikle sig et saadant passende Forhold, hvorpaa den kunde grundes. Man maa ikke forveksle, hvad der kan være naturligt i Vildtilstanden, med det, som er naturligt under civiliserede Tilstande. I den første passer enhver Kvinde for enhver Mand, fordi ingen af dem er naaet ud over den oprindelige (primitive) og fælles Dannelse; i de sidste er ethvert Træk bragt til Udvikling af Samfundsindretningen, og enhver Aand har modtaget sin ejendommelige og bestemte Form, ikke alene ved Opdragelsen, men ved det godt eller daarligt ledede Sammentræf af Naturellet og Opdragelsen, hvorfor man kun kan forene dem i Ægteskab ved at stille dem overfor hinanden for at se, om de i alle Henseender stemme overens med hinanden, eller for i det mindste at foretrække det Valg, som tilbyder de fleste af disse Overensstemmelser.

Ulykken er, at Samfundet ved at udvikle Karaktererne tillige skiller ad i Stænder, og at man, da disse to Forhold aldeles ikke falde sammen, desto lettere kommer til at forene uoverensstemmende Karakterer med hinanden, jo mere man uddyber Standsforskellen. Dette er Grunden til de daarlige Ægteskaber og alle de Uordener, som stamme derfra, og man kan deraf drage den uigendrivelige Slutning, at jo mere man fjerner sig fra Ligheden, desto mere forkvakles de naturlige Følelser; jo mere Afstanden vokser mellem de store og de smaa, desto mere slappes de ægteskabelige Baand; jo flere rige og fattige der gives, desto færre Fædre og Ægtemænd. Hverken Herren eller Slaven har længer nogen Familie; enhver af disse to ser kun paa sin Stand.

Vil du forebygge Misbrugene og skabe lykkelige Ægteskaber, saa maa du kvæle Fordommene; forglem de menneskelige Indretninger og gaa i Raad med Naturen. Forén aldrig to Mennesker med hinanden, som ikke har andet tilfælles end en bestemt udvortes Livsstilling, og som derfor ikke mere ville passe for hinanden, hvis denne Livsstilling forandres; men forén dem med hinanden, som passe sammen, i hvilken Livsstilling de end befinde sig, i hvilket Land de end bo og hvilken Rangklasse de end maatte komme til at tilhøre. Jeg siger ikke, at de conventionelle Forhold ere ligegyldige i Ægteskabet; men jeg paastaar, at de naturlige Forholds Indflydelse i den Grad har Overvægten over dem, at det er den, som bliver den afgørende for Livslykken, og at det er en saadan Overensstemmelse i Tilbøjeligheder, Sindsretning, Følelser og Karakter, der

burde foranledige en fornuftig Fader — var han end Prins eller endog Konge — til uden Vaklen at give sin Søn den unge Pige til Hustru, med hvem han stemmede i alt dette, selv om hun stammede fra en daarlig Familie, var hun end Bødlens Datter. Ja, jeg holder fast paa, at om alle tænkelige Ulykker væltede ind over et Par hjertelig forenede Ægtefolk, saa vilde de dog nyde mere sand Lykke ved at græde sammen, end alle Jordens Herligheder kunde give dem, naar den var forgiftet af deres Hjerters Disharmoni.

I Stedet for allerede i hans Barndom at bestemme en Ægtefælle for min Emil, har jeg ventet, indtil jeg lærte den at kende, som passede for ham. Det er ikke mig, som træffer denne Bestemmelse, det er Naturen; det er min Opgave at udfinde, hvilket Valg den har gjort. Min Opgave, siger jeg, ikke Faderens; thi idet han betror mig sin Søn, indrømmer han mig sin Plads, han sætter min Ret i Stedet for sin; det er mig, der er Emils sande Fader; det er mig, der har gjort ham til Menneske. Jeg vilde have nægtet at opdrage ham, dersom jeg ikke var bleven Herre over at bortgifte ham efter hans eget Valg, det vil sige efter mit. Kun den Glæde, som det er at skabe en lykkelig, kan yde Betaling for den Møje, det har kostet at sætte et Menneske i Stand til at blive lykkeligt.

Men tro nu heller ikke, at jeg har ventet med at finde en Ægtefælle til Emil, indtil jeg gjorde ham det til Pligt at søge en saadan. Denne fingerede Søgen er kun et Paaskud, for at lade ham lære Kvinderne at kende, at han kan føle dens Værd, som passer for ham. Sophie er funden for længe siden; maaske har Emil allerede set hende; men han opdager hende ikke, førend Tiden er der.

Endskønt Standslighed ikke er nogen Nødvendighed for Ægteskabet, saa giver dog denne Lighed, naar den forener sig med alle de øvrige Overensstemmelser, disse et forhøjet Værd; den kan ikke opveje nogen af dem; men den bringer Skaalen til at synke, naar ellers alt er lige.

En Mand kan ikke — med mindre han da er Selvhersker — tage sig en Hustru i hvilken af Stænderne, han finder for godt; thi de Fordomme, som han maaske ikke har, vil han finde hos andre, og den Pige, som maaske vilde passe for ham, kan han af den Grund ikke faa. Der gives altsaa visse Klogskabshensyn, som sætte de Grænser, indenfor hvilke en fornuftig Fader bør søge. Han maa ikke hige efter at faa sin Fostersøn bortgiftet over hans Stand; thi det staar ikke i hans Magt, og kunde han, saa burde han alligevel ikke ville det; thi et ungt Menneske —

især da min Emil — hvad bryder han sig om Rang? Og ved at stige højere op udsætter han sig ogsaa for Tusender af virkelige Fortrædeligheder, som han vil faa at føle hele sit Liv igennem. Jeg mener ogsaa, at han heller ikke bør lade Goder af forskellig Art, som for Eksempel Adel og Penge, veje op med hinanden, fordi enhver af de to tilfører den anden mindre Værdi, end det Tab, vedkommende har lidt, og fordi man desuden aldrig kan enes om en fælles Vurdering af det medbragte, og endelig fordi den Forrang, enhver af dem tillægger sit, giver Anledning til Ufred mellem Familierne og ofte tillige mellem Ægtefolkene.

Der er ogsaa stor Forskel paa Ordenen i Ægteskabet, naar Manden gifter sig over eller under sin Stand. Det første strider helt imod al Fornuft; det andet stemmer bedre med den. Da hun igennem sin Husbond er knyttet til Selskabet, er det hans Stand, som for hele Familiens Vedkommende bestemmer, hvilket Selskab den skal tilhøre. Gifter han sig under sin Stand, stiger han ikke ned, men hæver sin Ægtefælle; omvendt naar han tager en Hustru, der staar over ham i Rang; han fører hende ned uden at hæve sig selv. I det første Tilfælde opnaas altsaa et Gode uden at medføre noget Onde, i det andet et Onde, som ikke drager noget Gode efter sig. Det er endvidere i Naturens Orden, at Hustruen skal adlyde Manden. Naar han altsaa tager sig en Hustru af lavere Rang, falder Naturens og den borgerlige Orden sammen, og alt gaar vel. Det omvendte indtræder, naar han gifter sig over sin Stand; Manden bringer da sig selv ind i dette enten—eller: at tilsidesætte sin Ret eller sin Taknemmelighed, at blive utaknemmelig eller ringeagtet. Den Hustru, som gør Fordring paa Overherredømmet, gør sig til sit Overhoveds Tyran, og naar Husets Herre bliver Træl, vil han føle sig som den latterligste og elendigste af alle Skabninger. I denne Stilling befinde disse ulykkelige Yndlinge sig, som de asiatiske Konger hædre og pine ved at give dem en af deres Slægt til Ægte; man fortæller, at de, naar de ville sove hos deres Hustruer, kun vove at bestige Sengen ved Fodenden.

Jeg venter, at mange Læsere, idet de erindre, at jeg tillægger Kvinderne en naturlig Begavelse til at lede Mændene, her vilde beskylde mig for Modsigelse; men de tage dog fejl. Der er stor Forskel paa at anmasse sig Ret til at befale og paa at lede den, som befaler. Hustruens Herredømme er et Sagtmodighedens, Snildhedens og Smilets

Herredømme; sine Befalinger giver hun ved Kærtegn, og hendes Trusler ere Taarer. Hun bør herske i sit Hus som en Minister i Staten, idet hun lader sig befale det, som hun har Lyst til at gøre. I denne Forstand staar det fast, at det er de bedste Husholdninger, hvor Hustruen har den største Myndighed; men naar hun ringeagter Overhovedets Stemme, naar hun vil tilrane sig hans Rettigheder og selv befale, saa kan der aldrig af en saadan Venden op og ned paa Ordenen komme andet end Elendighed, Skandale og Vanære.

Der er altsaa intet andet at gøre end at vælge mellem Piger af sin egen eller af en ringere Stand; dog tror jeg, at der med Hensyn til de sidste endnu maa gøres nogle Indskrænkninger; thi det er vanskeligt i Folkets Bærme at finde en Ægtefælle, der vil være i Stand til at gøre en dannet Mand lykkelig: ikke saaledes at forstaa, at man skulde være lastefuldere i de lavere end i de højere Stænder; nej, men man har dér saa lidt Begreb om, hvad der er skønt og ædelt, og de andre Stænders Uretfærdighed har bevirket, at de lavt stillede i Samfundet endog ser noget berettiget i deres Laster.

Af Naturen tænker Mennesket næsten slet ikke. At tænke er en Kunst, der læres som alle andre Kunster og det endda med stort Besvær. Jeg kender hos de to Køn kun to virkelig forskellige Klasser: de tænkende og de ikke tænkende, og denne Forskel stammer saa godt som udelukkende fra Opdragelsen. Et Menneske af den første Klasse bør ikke gifte sig med en af den anden; thi den højeste Lykke i Samlivet mangler, naar en Mand — skønt han har en Hustru — dog er nød til at tænke alene. De Mennesker, som udelukkende tilbringe hele deres Liv med at arbejde for at leve, har ingen anden Tanke end den, der vedrører deres Arbejde eller deres Fordel, og al deres Aand synes at sidde i Enden af deres Arme. Denne Uvidenhed er hverken til Skade for deres Retskaffenhed eller deres Sæder, ofte gavner den dem endog i denne Henseende; mangen en Gang snor man sig fra sine Pligter ved ideligt at tænke over dem, og man ender med at give tomme Ord i Stedet for selve Gerningen. Samvittigheden er den mest oplyste af alle Filosofer: man behøver ikke at kende Ciceros Bog »om Pligterne« for at være en retskaffen Mand, og den ærbareste af alle Kvinder ved maaske allermindst, hvad Ærbarhed egentlig er. Men derfor er det ikke mindre sandt, at alene Aandsdannelse gør Samlivet behageligt, og det er en sørgelig Ting for en Familie-

fader, som er glad ved sit Hjem, at være nød til at indslutte sig i sig selv og ikke kunne gøre sig forstaaelig for nogen.

Hvorledes skulde desuden en Kvinde, som ikke er van til at tænke, kunne opdrage sine Børn? Hvorledes skal hun kunne afgøre, hvad der passer for dem? hvorledes skal hun kunne give dem Lyst til de Dyder, som hun ikke kender, eller opmuntre dem til en Dygtighed, hun ingen Begreb har om? Hun forstaar kun at kæle for dem, gøre dem til skabagtige Abekatte eller til tankeløse Gadedrenge, aldrig til ædelt tænkende eller elskværdige Børn.

Det sømmer sig altsaa ikke for en Mand med Opdragelse at tage en Hustru, som ingen har, eller at søge hende i den Stand, hvor man ikke forstaar at have Opdragelse. Men jeg valgte dog hundrede Gange hellere en jævnt og tarveligt opdragen Pige end en lærd Dame, en Skønaand, som i mit Hus vilde oprette en litterær Domstol, for hvilken hun vilde gøre sig selv til Præsident. En saadan Blaastrømpe er en Svøbe for sin Mand, sine Børn, sine Venner, sine Tjenere, ja for den hele Verden. Fra sin store Begavelses ophøjede Sæde ser hun med Ringeagt ned paa alle en Hustrus Pligter og begynder altid med at gøre sig til Mand paa Mademoiselle de l'Enclos's Maade.[1]) Udenfor Hjemmet er hun altid latterlig og udsat for en meget berettiget Kritik; thi denne undgaar man ikkke, saasnart man forlader sin Stand og vil trænge sig ind i en Stand, man ikke er skabt for. Alle disse Kvinder med de store Talenter gøre kun Indtryk paa Tosserne. Man véd altid hvilken Kunstner eller Ven det er, som fører Pennen eller Penselen, naar de arbejde; man véd, hvem den skjulte Videnskabsmand er, som dikterer dem og i Løn er deres Orakel. Alt dette Spilfægteri er uværdigt for en hæderlig Hustru. Havde hun virkelige Talenter, vilde hendes Ærgerrighed undertrykke dem. Hendes Hæder er at være ukendt; hendes Berømmelse bestaar i den Agtelse, man yder hendes Mand; hendes Glæde er Familiens Lykke. Mine Læsere! jeg henholder mig til eder selv; værer oprigtige: hvad er det, der giver eder den bedste Mening om en Hustru, naar I træde ind i hendes Værelse? hvad er det, der gør, at I yde hende den dybeste Respekt, enten naar I se hende beskæftiget med sit Køns Arbejder, med Omsorg for sin Husholdning, omgiven af sine Børns

[1]) Ninon de l'Enclos, født i Paris, var berømt for sin Aand og sin Skønhed. Hendes Salon besøgtes af Tidens mest ansete Mænd. Hun er født 1615 og døde 1705. *O. A.*

Klædningsstykker, eller naar I finde hende skrivende Vers, mens hun gør Toilette, omgiven af Flyveskrifter af alle Slags og af Smaabreve i alle Farver? Enhver lærd Dame vil blive ved at være Pige alle sine Dage, naar der en Gang kun gives fornuftige Mænd paa Jorden:

Quæris cur nolim te ducere, Galla? diserta es.[1])

Efter disse Overvejelser komme vi til Betragtningen af den ydre Skabning; det er den, som først falder i Øjnene, men som man sidst skulde lægge Mærke til, uden dog at regne den for intet. Den store Skønhed synes det mig, man snarere burde undgaa end søge i Ægteskabet. Skønheden bliver man snart van til under Besiddelsen; men Farerne ved den vare lige saa længe som den selv. Dersom en skøn Hustru ikke tillige er en Engel, er hendes Mand den ulykkeligste af alle Mænd, og er hun en Engel, hvorledes vil hun saa hindre, at han uophørligt er omgiven af Fjender? Hvis den største Grimhed ikke var saa frastødende, vilde jeg foretrække den for den største Skønhed; thi naar de fra Tid til anden begge blive uden Betydning for Manden, saa bliver Skønheden altsaa en Byrde og Grimheden en Fordel. Men dog er den Styghed, som fremkalder Væmmelse, den største Ulykke; det er saa langt fra, at denne Følelse taber sig; den vokser uophørligt og slaar over i Had. Et saadant Ægteskab er et Helvede; saa hellere død end gift paa den Maade.

Søg i alt Middelvejen og gør ingen Undtagelse med Hensyn til Skønheden. Et behageligt og indtagende Ydre, som ikke indgyder Kærlighed men Velbehag, er det, man bør foretrække; det udsætter ikke Manden for Farer, og Fordelen ved det kommer dem begge til gode; det yndefulde bliver man ikke van til, eller sløves for, som over for Skønheden; det har Liv i sig, det fornyer sig uophørligt, og ved Enden af et trediveaarigt Ægteskab vil en yndefuld Hustru behage sin Mand ligesaa meget som den første Dag.

Det er saadanne Betragtninger, som har bestemt mig i Valget af Sophie. Opdragen i Naturens Skole ligesom Emil, er hun, mere end nogen anden, som skabt for ham; hun vil blive en *Hustru* for en *Mand*. Hun er hans Lige i Henseende til Fødsel og personligt Værd; med Hensyn til Formue staar hun under ham. Hun virker ikke bedaarende

---

[1]) Martial XI, 20:
Du spørger, hvorfor jeg ikke vil ægte dig, Galla! du taler saa lærd!
Martial (43—104) er rom. Digter. Hans Epigrammer give et Billede af Roms Sæder. *O. A.*

ved det første Blik, men behager mere og mere for hver Dag, der gaar. Hendes mest fortryllende Ynde kommer først efterhaanden for Dagen; den udfolder sig kun i fortrolig Omgang, og hendes Mand vil føle den mere end nogen anden. Hendes Uddannelse er ikke glimrende, men heller ikke forsømt; hun har Smag uden at have studeret sig dertil; hun har Talenter uden at det er bleven til Kunst, sund Dømmekraft uden egentlig at besidde Kundskaber. Hendes Aand er ikke vidende, men uddannet til at kunne lære; den er som den godt behandlede Jord, der kun venter paa Sædekornet for at bære Frugt. Hun har aldrig læst andre Bøger end Barrème[1]) og Telemak, som ved et Tilfælde ere faldne hende i Hænderne; men kan man tænke sig, at en Pige, der kan blive lidenskabelig forelsket i Telemak, skulde eje et Hjerte uden Følelse eller en Aand uden Modtagelighed? O, du elskværdige uvidende! Lykkelig den, hvem det bliver givet at blive din Lærer! hun vil ikke blive sin Mands Lærerinde, men hans Elev; langt fra at ville paatvinge ham sin Smag, vil hun danne sig efter hans. Hun vil være ham mere værd, end om hun allerede var lærd; han vil finde sin Glæde i at undervise hende i alt. Endelig er Tiden kommen, da de bør mødes; lad os arbejde paa at bringe dem i hinandes Nærhed.

Triste og tankefulde forlade vi Paris. I dette Snakkesalighedens Paradis føle vi os ikke hjemme. Emil sèr med et foragteligt Blik paa den store Stad og siger med Ærgrelse: »Hvormange Dage har vi ikke spildt dér med frugtesløs Søgen: Nej, dèr findes ingen Ægtefælle efter mit Hjerte. Min Ven! det vidste du godt; men at jeg spilder min korte Tid, bryder du dig kun lidt om, og mine Kvaler røre dig ikke ret meget.« Jeg ser fast paa ham og siger ganske roligt: »Emil! tror du, hvad du selv siger?« I samme Øjeblik kaster han sig skamfuld om min Hals og og knuger mig i sine Arme uden at svare. Dette er altid hans Svar, naar han har Uret.

Nu ere vi da paa Vandring som et Par rigtig farende Svende, ikke dog som dem, der søge Eventyr; vi flygte snarere for dem ved at forlade Paris; men vi efterligne alligevel et saadant Pars ustadige Farten om uden Maal, snart ilende af Sted over Hals og Hoved og snart vandrende med smaa Skridt. Ved idelig at følge min Praksis vil man vel endelig have fattet Aanden i den; jeg kan derfor ikke tro, at nogen af mine Læsere kan være saa

[1]) Fransk Regnemester og arithmetisk Forfatter (1640—1703). *O. A.*

hildet af den herskende Skik og Brug, at han tænker sig os siddende og nikke i Søvne i en godt tillukket Postvogn, dragende af Sted uden at se noget og uden at iagttage noget, saa at vi skulde gøre Mellemrummet mellem vor Afrejse og Ankomst til et stort Nul, og paa Grund af vor Rejses Hurtighed spilde Tiden af bar Iver for at spare paa den.

Menneskene sige, at Livet er saa kort, og jeg ser jo ogsaa, at de gøre det kort. Da de ikke forstaa at bruge det, beklage de sig over Tidens Hurtighed, skønt jeg lægger Mærke til, at den i Grunden snegler altfor langsomt af Sted for dem. Altid optagne af det Maal, de hige efter, ere de misfornøjede med det Mellemrum af Tid, der skiller dem derfra: den ene ønsker, at det allerede var i Morgen, den anden, at vi vare i næste Maaned, den tredje, at han var ti Aar fremme i Tiden, ingen bryder sig om at leve i Dag, ingen er tilfreds med det nærværende Øjeblik; de finde alle, at det gaar altfor langsomt. Naar de klage over, at Tiden rinder altfor hurtigt, saa lyve de; de vilde gerne give Penge til for at faa den til at ile raskere af Sted; de brugte gerne al deres Formue for at faa Ende paa alle deres Livsdage, og der er maaske ikke En, som ikke forkortede alle sine Aar til nogle ganske faa Timer, dersom han havde det i sin Magt efter Forgodtbefindende at bortskære de byrdefulde Timer, hvori han keder sig, og de Taalmodighedstimer, som skille ham fra det længselsfuldt ventede Øjeblik. Nogle tilbringe saaledes Halvdelen af deres Liv med at rejse fra Paris til Versailles og fra Versailles til Paris, fra Byen ud paa Landet og fra Landet til Byen igen, fra ét Opholdssted til et andet, og en saadan vilde være i stor Forlegenhed med sin Tid, hvis han ikke kendte den Hemmelighed, at slaa den ihjel paa denne Maade; ja, han forlader netop sine Forretninger for at kunne beskjæftige sig med at søge dem igen: han tror at vinde den Tid, som han i større Maal sætter til derpaa, og som han ellers ikke vidste, hvad han skulde stille op med. Tværtimod! han iler for at ile og tager med Posten uden andet Formaal end det at vende tilbage igen. Dødelige! ville I da aldrig holde op med at bagvaske Naturen? Hvorfor klage I over, at Livet er kort, eftersom det endog ikke er kort nok efter eders Smag? Er der én eneste af eder, der forstaar at moderere sine Ønsker saameget, at han aldrig ønsker, at Tiden skal skynde sig, saa vil en saadan ikke sige, at Livet er altfor kort; at leve og at

nyde vil for ham være den samme Ting, og selv om han dør ung, vil han dog dø mæt af Dage.

Havde min Methode kun denne Fordel, saa vilde den dog af denne Grund alene være at foretrække for enhver anden. Jeg har ikke opdraget min Emil hverken til at ønske eller til at vente, men til at nyde, og naar hans Ønsker gaa ud over det nærværende Øjeblik, saa sker dette ikke med en saa stormende Iver, at Tidens Langsomhed er til Besvær. Han vil ikke alene nyde den Lyst, som det er at ønske, men ogsaa den at gaa det ønskede Maal i Møde, og hans Lidenskaber ere saaledes tøjlede, at han altid i højere Grad lever i Øjeblikket end i Fremtiden.

Vi rejse altsaa ikke som Ilbud, men som Vandringsmænd. Vi bekymre os ikke bare om vor Rejses Udgangspunkt og Endepunkt, men ogsaa om det Mellemrum, der skiller dem. Selve Rejsen er os en Fornøjelse. Vi sidde ikke bedrøvelige som et Par Fanger i et godt tillukket Bur. Vi rejse ikke blødagtigt og mageligt som paa Kvinders Vis. Vi berøve os hverken den friske Luft eller Synet af de os omgivende Genstande; heller ikke den Behagelighed at betragte dem, naar vi finde for godt. Emil stiger aldrig ind i en Postvogn, ja, han rejser i det hele taget aldrig med Posten, med mindre han havde stor Hast. Men hvad kan Emil nogen Sinde have at haste efter? En eneste Ting: at nyde Livet. Skal jeg tilføje: og det at gøre godt, naar han kan? Nej; thi ogsaa dette er at nyde Livet.

Jeg ved kun én Rejsemaade, der er behageligere end at ride, og det er at gaa til Fods. Man afrejser og standser, naar man vil; man gør sig saa megen eller saa liden Bevægelse, som man lyster. Man iagttager hele Egnen; man gaar til højre, til venstre; man undersøger alt, hvad der vækker Ens Opmærksomhed; man standser ved hvert Udsigtspunkt. Opdager jeg en Flod, vandrer jeg langs dens Bredder, en løvrig Skov, saa gaar jeg ind i dens Skygge; ser jeg en Grotte, kigger jeg ind i den, et Stenbrud, saa undersøger jeg Stenarterne. Overalt hvor det behager mig at være, dér bliver jeg. I det Øjeblik jeg keder mig, gaar jeg min Vej. Jeg er hverken afhængig af Hestene eller Postillonen. Jeg behøver ikke at vælge banede eller bekvemme Veje; Jeg gaar overalt, hvor et Menneske kan gaa; jeg sèr alt, hvad et Menneske kan sé, og da jeg kun er afhængig af mig selv, nyder jeg al den Frihed, som et Menneske kan nyde. Dersom jeg standses af daarligt Vejr, og jeg begynder at kede mig, tager jeg Heste. Dersom jeg er træt . . . . . Men Emil trættes næppe; han er kraftig,

og hvorfor skulde han gaa sig træt? han har ikke Hastværk. Standser han selv, hvorledes skulde han saa bære sig ad med at kede sig? Han fører overalt det med sig, som han kan fornøje sig med. Han gaar ind hos en Mester; han arbejder; han bruger sine Arme for at udhvile sine Fødder.

At rejse til Fods, det er at rejse som Thales, Plato og Pythogoras. Jeg har ondt ved at forstaa, hvorledes en Filosof kan bekvemme sig til at rejse paa anden Maade og unddrage sig for at prøve de Rigdomme, som hans Fødder træde paa og som Jorden saa ødselt udbreder for hans Øjne. Hvor er den, der har en Smule Kærlighed til Landvæsenet, uden at han jo vil lære at kende de særlige Produkter, som Klimaet frembringer paa de Steder, han gennemvandrer, og den Maade, man dyrker dem paa? Vil nogen, der har en Smule Smag for Naturhistorien, kunne gennemvandre en Egn uden at undersøge den; vil han kunne se en Klippe uden at slaa et Stykke af den, vandre over Bjerge uden at samle Planter, over stenede Steder uden at søge efter Forsteninger? Eders Salonfilosofer studere Naturhistorien i Kabinetterne; de ere rige paa Snurrepiberier og kende Navnene, men har ingen Idé om Naturen. Emils Kabinet er rigere end nogen Konges; hans Kabinet er den hele, vide Jord. Dér er enhver Ting paa sin Plads: Den Naturforsker, som bærer Omsorg for dette, har ordnet alt i den allerskønneste Orden: *Daubenton*[1]) kunde ikke have gjort det bedre.

Hvormange forskelligartede Fornøjelser samler man sig ikke ved at rejse paa denne behagelige Maade! ikke at tale om, at man styrker sit Helbred og opliver sit Sind. Jeg har altid fundet dem, som rejse i gode og magelige Vogne, drømmende, kedsommelige, gnavne eller lidende, medens Fodgængerne altid ere muntre, lette i Sindet og tilfredse med alt. Hvor Hjertet hopper i Livet paa En, naar man nærmer sig en Kro! hvor man dog finder selv et daarligt Maaltid velsmagende! med hvilken Fornøjelse hviler man ikke ud ved Bordet! Hvilken udmærket Søvn i en daarlig Seng! Dersom man bare vil naa et Maal, kan man godt køre i Postvogn; men vil man rejse, maa man gaa til Fods.

Dersom Sophie ikke er glemt, inden vi har rejst et

---

[1]) Daubenton var en berømt fransk Naturhistoriker, Professer i Zoologi og Direktør for det naturhistoriske Museum i Paris. (1716—1799). *O. A.*

halvt hundrede Mil paa den Maade, som jeg tænker mig det, saa maa jeg enten forstaa min Kunst daarligt eller Emil være meget lidt videbegærlig; thi i Besiddelse af saa mange Elementærkundskaber, skulde det være mærkeligt, om han ikke følte sig fristet til at erhverve sig flere. Ens Videbegærlighed staar i ligefremt Forhold til Ens Kundskaber, og han véd netop tilstrækkeligt til at ville lære mere.

Imidlertid drage vi fra én Genstand til en anden og komme stadig fremad. For vor første Tur har jeg fastsat et fjerntliggende Maal; Grunden dertil er let at gætte: naar man forlader Paris, maa man langt bort for at finde en Kvinde.

En Dag, da vi mere end sædvanligt havde flakket om i Dalene og i Bjergene, hvor man ikke mere ser nogen Vej, ere vi ikke i Stand til at finde tilbage til vor Vej. Dette bekymrer os kun lidt; alle Veje ere gode, naar de kun føre os et Sted hen; men ét Sted maa man naa til, naar man er sulten. Heldigvis træffe vi en Bonde, som fører os til sin Hytte; vi tage med god Appetit Del i hans tarvelige Maaltid. Da han ser os saa udmattede og forhungrede, siger han: »Havde den gode Gud ført eder til den anden Side af Højen, vilde I være bleven bedre modtagne . . . . I vilde have fundet et Fredens Hjem . . . . og Folk saa velgørende, saa gode! De har ikke bedre Hjerte end jeg; men de ere rigere, skønt man siger, at de forhen har været endnu rigere . . . . De lide Gud ske Lov ingen Nød, og hele Egnen nyder godt af det, de har til overs.«

Ved disse Ord, »gode Folk«, bliver den gode Emils Hjerte begejstret. »Min Ven«, siger han, idet han ser paa mig, »lad os opsøge dette Hus, hvis Beboere ere saa velsignede af deres Naboer; jeg vilde meget gerne sé dem; maaske de ogsaa gerne vilde sé os. Jeg er vis paa, at de ville modtage os godt; synes vi om dem, ville de ogsaa synes om os.«

Vi lade os Huset godt betegne, bryde op og fare vild i Skoven; en stærk Regn overrasker os paa Vejen; den opholder os uden at standse os. Endelig finde vi os til Rette, og ved Aftenstid naa vi det omtalte Hus. I den Landsby, som omgiver det, falder dette ene Hus, skønt tarveligt, dog i Øjnene. Vi forestille os og bede om Gæstfrihed. Man viser os til Husherren, som udspørger os, men paa en høflig Maade; uden at nævne Maalet for vor Rejse, fortælle vi ham Grunden til vor Omvej. Fra sine fordums Velmagtsdage har han bevaret en vis Lethed i at kende

Folks Stand af deres Manerer. Den, som har levet i den store Verden, tager sjældent fejl i denne Henseende: paa dette Pas blive vi indlandte.

Man viser os ind i et lille, men renligt og bekvemt Værelse; man lægger i Ovnen; vi finde Lintøj og Haandklæder, alt hvad vi behøve. »Aa,« siger Emil, »man skulde tro, vi vare ventede! Hvor den Bonde dog havde Ret! hvilken Opmærksomhed, hvilken Omsorg, og det for helt ukendte Mennesker! Jeg kunde tro mig hensat i Homers Tidsalder.« »Vær taknemlig for alt dette,« siger jeg, men ikke forbavset; overalt, hvor fremmede ere sjældne Fugle, blive de godt modtagne: intet gør mere gæstfri end det, at man sjælden behøver at være det; det er Overflødigheden af Gæster, der ødelægger Gæstfriheden. Paa Homers Tid rejste man næppe meget, og de rejsende bleve derfor godt modtagne overalt. Vi ere maaske de eneste Vandringsmænd, som man har set her det hele Aar«. »Ligemeget«, svarede han, »selv dette er en Ros, at man forstaar at undvære Gæster og dog altid modtage dem godt.«

Da vi vare blevne tørre og havde pudset os lidt, opsøgte vi Husherren; han forestiller os for sin Hustru; hun modtager os ikke alene med Høflighed, men med Velvilje. Man ser af hendes Blik, at den Ære, hun viser os, gælder Emil. En Moder i den Stilling, hvori hun befinder sig, kan sjælden uden Uro eller i det mindste uden Nysgerrighed se en Mand i Emils Alder træde ind i hendes Hjem.

For vor Skyld skynder man sig med Aftensmaden. Da vi træde ind i Spisestuen, lægge vi Mærke til, at der er dækket til fem; vi tage Plads, men én af Pladserne forbliver ubesat. En ung Pige træder ind, gør en dyb Bøjning og sætter sig beskedent ned uden at sige et Ord. Emil, der er optaget af sin Hunger eller sine Svar, hilser hende, taler og spiser videre. Hovedformaalet for hans Rejse er lige saa langt fra hans Tanker, som han tænker sig selv at være borte fra Maalet. Samtalen drejer sig om vore rejsendes vildfarende Omflakken. »Min Herre!« siger Husherren til Emil, »de synes mig at være en elskværdig og fornuftig ung Mand, og dette bringer mig til at tænke paa, at Deres Hovmester og De ere ankomne her til, trætte og gennemvaade, som Telemak og Mentor til Calypsos Ø.«[1]) »Det er sandt,« svarer Emil, vi finde her Calypsos Gæstfrihed.« Hans Mentor tilføjer: »Og Eucharis's Yndigheder.

[1]) Se nærv. Oversætt. Pag. 572, Anm.

Men Emil kender kun Odysseen og har ikke læst Telemak; han vèd derfor ikke, hvem Eucharis er. Den unge Pige ser jeg, rødmende over hele Ansigtet, at stirre ned paa sin Tallerken, næppe vovende at aande. Moderen, som bemærker hendes Forvirring, gør Tegn til Faderen, og denne leder Samtalen hen paa andre Genstande. Ved at tale om sin Ensomhed, kommer han umærkeligt ind paa at fortælle om de Begivenheder, som har tvunget ham ind i den; han fortæller om sit Livs Ulykke, hans Ægtefælles Standhaftighed, om den Trøst, de har fundet i deres Samliv, om det uforstyrrede og fredelige Liv, som de føre her i deres tilbagetrukne Stilling, og alt dette uden at sige et Ord om den unge Pige. Det hele former sig til en køn og rørende Fortælling, som man ikke kan høre uden Deltagelse. Emil, der er bevæget og rørt, holder op med at spise for at høre efter. Endelig, ved det Sted, hvor denne overordentlig hæderlige Mand med den største Glæde udbreder sig om sin værdige Hustrus Hengivenhed, bliver den unge rejsende helt ude af sig selv; han trykker Mandens Haand, som han har grebet og med den anden tager han Hustruens Haand, over hvilken han bøjer sig, fuld af Henrykkelse, og væder den med sine Taarer. Denne den unge Mands barnlige Heftighed henrykker alle; men Datteren — mere følsom, end nogen af de andre, tror ved dette Tegn paa hans gode Hjerte, at se Telemak rørt over Philoctetes Ulykker.[1]) I Smug hefter hun sine Øjne paa ham for nøjere at betragte hans Ansigt, og hun finder intet, som fornægter denne Sammenligning. Hans utvungne Væsen aabenbarer en vis Frigjorthed uden at være anmassende; hans Manerer ere kvikke uden at være lapsede; hans Følsomhed gør hans Blik mildere, hans Aasyn rørende; den unge Pige, som ser ham græde, er nærved at blande sine Taarer med hans. Trods denne saa berettigede Anledning holder en hemmelig Undseelse hende dog tilbage; hun bebrejder sig allerede de Taarer, som hendes Øjne ere nærved at fælde, som om der var noget ondt i at udgyde Taarer for sin Familie.

---

[1]) Philoctete var blandt de trojanske Kæmper. Han fortæller Telemak, hvorledes han havde fulgt Herkules, været Vidne til hans grufulde Død og arvet hans forgiftede Pile. Ved Uforsigtighed saarer han sig selv, lider forfærdelige Smerter; Saaret forpester Luften i hans Nærhed; han efterlades ene paa den Ø, hvor Herkules var død. Han helbredes tilsidst af Æsculap. (Telemaks Hændelser XV.)

O. A.

Moderen, som fra Maaltidets Begyndelse ikke har undladt at vaage over hende, ser hvorledes hun kæmper med sig selv, og for at fri hende sender hun hende ud i et husligt Ærende. Et Minut efter vender den unge Pige tilbage, men saa lidt fattet, at hendes Sindsbevægelse er synlig for alles Øjne. Moderen siger med Mildhed til hende: »Sophie! fat dig! vil du da aldrig holde op med at græde over dine Forældres Ulykker? Du, som skal være deres Trøst, maa ikke tage dig dem mere nær, end de selv gøre.«

Ved dette Navn »Sophie,« kunde man se, hvor Emil skælvede. Slaaet af dette saa kære Navn er det, som han vaagner op af Søvne; det er, som han med Øjnene sluger den, der vover at bære det. Sophie, o Sophie! er det dig, som mit Hjerte elsker? Han iagttager hende, betragter hende med en Slags Frygt og Mistro. Han ser ikke nøjagtig den Skikkelse, han har udmalet sig; han véd ikke, om den, som han ser, staar over eller under Han studerer ethvert Træk, han udspejder enhver Bevægelse, enhver af hendes Fagter; han finder i det altsammen tusende forvirrende Fortolkninger; han vilde give Halvdelen af sine Levedage, om hun bare vilde sige et eneste Ord. Urolig og forvirret ser han paa mig; hans Øjne gøre mig paa én Gang hundrede Spørgsmaal og hundrede Bebrejdelser. Hvert af hans Øjekast synes at sige til mig: Led mig, mens det endnu er Tid; dersom mit Hjerte giver sig hen og skuffes, forvinder jeg det ikke i alle mine Dage.

Der gives ikke det Menneske i Verden, der mindre forstaar at forstille sig end Emil. Hvorledes skulde han da kunne forstille sig i dette sit Livs mest oprevne Øjeblik og midt imellem fire Tilskuere, som lægge nøje Mærke til ham, og hvoraf den tilsyneladende mest adspredte i Virkeligheden er den mest opmærksomme? Hans Sindsbevægelse undgaar ikke Sophies forskende Blik; hans eget fortæller hende for Resten, at hun er den, som har sat hans Sind i Bevægelse. Hun ser, at denne Uro endnu ikke er Kærlighed; men hvad gør det? han beskæftiger sig med hende og det er nok; det vilde være altfor ulykkeligt, om han ustraffet skulde gøre det.

Mødrene har lige saa gode Øjne som deres Døtre og mere Erfaring. Sophies Moder smiler over vore Planers Held. Hun læser i de unge Menneskers Hjerter og ser, at det er Tid at holde fast paa den ny Telemaks Hjerte; hun faar sin Datter til at tale. Med sin naturlige Mildhed svarer Datteren i en frygtsom Tone, der kun saa meget bedre

gør sin Virkning. Ved den første Lyd af denne Stemme er Emil overvældet; det er Sophie; han tvivler ikke længer. Var hun det ikke, saa var det dog nu alt for sent til at trække sig tilbage.

Nu overvælder denne fortryllende Piges Yndefuldhed helt hans Hjerte, og han begynder i lange Drag at nedsvælge den Gift, hvormed hun har berust ham. Han taler ikke mere; han svarer ikke mere; han ser kun Sophie; han hører kun Sophie: siger hun et Ord, aabner han Munden, slaar hun sine Øjne ned, gør han ligesaa; hører han hende sukke, sukker han ogsaa; det er som Sophies Sjæl lever i ham. Hvor han har forandret sig i disse faa Øjeblikke! Nu er det ikke Sophies Tur at bæve, det er Emils. Farvel, Frihed, Barnlighed, Frimodighed! Forvirret, forlegen og frygtsom sidder han og vover ikke at se sig omkring af Frygt for at opdage, at man betragter ham. Skamfuld over at lade sig gennemskue, kunde han ønske at gøre sig usynlig for den hele Verden, for at han kunne mætte sig i Beskuelsen af hende uden at blive iagttaget. Sophie derimod føler sig sikker ved Emils Ængstelighed; hun føler sin Triumf, hun nyder den:

No'l mostra già, ben chè in suo cor ne rida[1])

Hun har ikke tabt Fatningen; men trods denne beskedne Mine og disse nedslagne Øjne banker hendes ømme Hjerte af Fryd og siger hende, at Telemak er funden.

Naar jeg her fordyber mig i denne maaske altfor barnlige og ligefremme Historie om deres uskyldige Kærlighed, saa vil man sagtens betragte disse Enkeltheder som en flov Leg med Ord; men man har Uret. Man overvejer ikke tilstrækkeligt den Indflydelse, som en Mands og en Kvindes første varme Følelse for hinanden maa udøve paa begges fremtidige Levnetsløb. Man ser ikke, at det første Indtryk, lige saa levende som Indtrykket af den Kærlighed eller Tilbøjelighed, der kommer til at indtage dets Plads, har længe varende Virkninger, hvis Kæde man under Aarenes Gang ikke bliver vàr, men som dog vedbliver at være virksom lige indtil Døden. I Afhandlinger om Opdragelsen kommer man med unyttige og pedantiske Ordgyderier om Børnenes indbildte Pligter; men man siger ikke et Ord om den allervigtigste og allervanskeligste Del af Opdragelsen, nemlig om den kritiske Tid, som danner Overgangen fra Barndom til Mandom. Har jeg i denne Afhand-

[1]) Endnu viser den sig ikke; dog banker hendes Hjerte af Fryd. (Tasso: det befriede Jerusalem IV, 33). *O. A.*

ling i nogen Maade formaaet at yde noget brugbart, saa vil dette fornemmelig bestaa i, at jeg meget udførligt har udbredt mig om dette væsentlige — og af alle andre forbigaaede — Afsnit, og i at jeg ikke har ladet mig afskrække fra dette Foretagende, hverken af falsk Finfølelse eller af de Vanskeligheder, en saadan Skildring frembyder. Har jeg sagt, hvad der bør gøres, saa har jeg sagt, hvad jeg burde sige: det er mig forfærdelig ligegyldigt, om jeg skulde have skrevet en Roman. Den menneskelige Naturs Roman er en ganske køn Roman, og hvis den kun findes i denne Bog, er det saa min Skyld? Den skulde indeholde Menneskeslægtens Historie: Du, som nedværdiger Slægten, dig er det, som gør min Bog til en Roman.

En anden Betragtning, som giver den foregaaende mere Vægt, er denne, at der her ikke fortælles om en ung Mand, der lige fra Barndommen af er ført ind i Angst, Begærlighed, Misundelse, Hovmod og alle de Lidenskaber, som i den almindelige Opdragelsesmaade bruges som Opdragelsesmidler, at der her fortælles om en ung Mand, der nu føler, ikke blot den første Kærlighed, men overhovedet den første Lidenskab, og af denne Lidenskab — den eneste maaske, som han levende vil føle i hele sit Liv — afhænger den endelige Udformning af hans Karakter. Hans hele Tænkemaade, hans Følelsesliv, hans Smag ville — fastholdt gennem en varig Lidenskab — vinde en Fasthed, som gør det umuligt for dem at ændres.

Man fatter let, at Emil og jeg ikke tilbragte den Nat, der fulgte paa en slig Aften, udelukkende med at sove. »Men Herregud dog! bare dette, at et Navn passer, bør det have en saadan Magt over et fornuftigt Menneske? Gives der kun én Sophie i den hele vide Verden? Ligne alle de hverandre i Henseende til Sjæl, der bære dette Navn? Ere alle de, han vil faa at se, bestemte for ham? Er han taabelig nok til i den Grad at forgabe sig i en ukendt, med hvem han aldrig har talt? Vent, unge Mand! undersøg, iagttag! Du véd endnu ikke, hos hvem du er, og naar man hører dig, skulde man tro, du allerede var hjemme her.«

Det er imidlertid nu ikke Tiden til at komme med Formaninger, og dem, jeg kommer med, ere heller ikke bestemte til at høres. De tjene kun til at give den unge Mand en ny Interesse for Sophie, idet han ønsker at retfærdiggøre sin Tilbøjelighed. Denne Navnelighed, dette Møde, som han anser for tilfældigt, selve min Tilbageholdenhed, alt dette puster kun til Flammen: Sophie synes

ham allerede altfor agtværdig, til at han ikke skulde være sikker paa at vinde mit Samtykke til hans Kærlighed.

Den følgende Morgen tænkte jeg vel, at Emil med den største Omhyggelighed vilde pynte sig med sin daarlige Rejsedragt. Dette slog heller ikke fejl; men jeg maatte le af den Iver, hvormed han søgte at betjene sig af Husets Lintøj. Jeg gennemskuer ham; jeg ser med Glæde, at han, ved at forpligte sig til at lade det vaske og sende det tilbage, søger at faa en Forbindelse i Stand, som giver ham Ret til at sende Bud og selv komme hertil igen.

Jeg havde ventet, ogsaa at finde Sophie en Smule mere pudset; men her tog jeg fejl. Dette almindelige Koketteri kan være godt nok lige over for dem, man kun vil behage. Den sande Kærligheds Koketteri er finere; det sigter paa noget helt andet. Sophie er klædt endnu mere tarveligt end i Gaar, endog mere skødesløst, men vistnok med den altid ængstelige Properhed. Jeg ser i denne Skødesløshed ikke andet end Koketteri, fordi jeg ser, at den er beregnet. Sophie ser meget vel, at en særlig udsøgt Paaklædning er en Erklæring; men hun véd ikke, at en særlig skødesløs ogsaa er en Erklæring, omend af anden Art; hun viser, at man ikke er tilfreds med at behage ved sin Paaklædning, men at man ogsaa ønsker at behage ved sin Person. Ak ja! hvad bryder en Elsker sig om, hvorledes man er klædt, naar man bare er optaget af ham? Allerede sikker paa sit Herredømme, indskrænker Sophie sig ikke til at fæste Emils Øjne paa hendes Yndigheder; hun vil ogsaa, at hans Hjerte skal søge dem; det er hende ikke længer nok, at han ser dem; hun vil, at han skal forudsætte dem. Har han ikke set tilstrækkeligt til at være tvungen til at gætte sig til Resten.

Man tør formode, at Sophie og hendes Moder, medens Emil og jeg samtalede i Nat, heller ikke har været stumme; der er blevet aflokket Tilstaaelser og givet moderlige Formaninger. Den følgende Dag samles man vel forberedte. De unge Mennesker har kun set hinanden i tolv Timer, har endnu ikke talt et Ord sammen, og dog ses det tydeligt, at de forstaa hinanden. Deres Omgang er ikke fortrolig; den er forlegen og frygtsom; de sige ikke et Ord; deres nedslagne Øjne synes at undgaa hinanden, og selv dette er et Tegn paa Forstaaelse; de undgaa hinanden, men som efter Aftale: De føle allerede Trang til at passe paa Hemmeligheden, førend der endnu er sagt det allermindste. Ved Afrejsen udbede vi os Tilladelse til selv at bringe det tilbage, som vi tage med os. Emils Mund beder Faderen

og Moderen om denne Tilladelse, medens hans urolige Øjne, rettede paa Datteren, endmere indtrængende bede hende derom. Sophie siger intet, gør ikke et Tegn, synes intet at se, intet at høre; men hun rødmer, og denne Rødme er et endnu tydeligere Svar end Forældrenes.

Man tillader os at komme igen uden at bede os om at blive. Dette er passende; man yder vejfarende Ly, naar de ere i Forlegenhed for Natteherberge; men det sømmer sig ikke, at en Elsker sover under samme Tag som hans elskede.

Næppe ere vi komne udenfor dette kære Hjem, førend Emil tænker paa, at vi skulde slaa os ned i Nabolaget; den nærmeste Hytte synes ham allerede at ligge altfor langt borte; han vilde heller end gerne bo i Slotsgraven. »Unge Taabe!« siger jeg til ham i en medlidende Tone. »Herregud! allerede forblinder Lidenskaben dig! Du har allerede tabt Sansen for Velanstændighed og al Fornuft! Ulykkelige! du mener at elske, og dog vil du vanære din elskede! Hvad vil man sige, naar man hører, at en ung Mand, som lige forlader hendes Hjem, slaar sig ned i Nabolaget? Du elsker hende siger du! Vil det sige, at du vil ødelægge hendes Rygte? Er det Takken for den Gæstfrihed, hendes Forældre har vist dig? Vil Du beskæmme hende, af hvem du venter din Lykke?« »Aa,« svarer han med Heftighed, »hvad rager Folks dumme Snak og uberettigede Mistanke mig? Har du ikke selv lært mig ikke at bryde mig derom? Hvem véd bedre end jeg, hvor højt jeg ærer Sophie, hvor højt jeg agter hende? Min Hengivenhed vil ikke berede hende Skændsel; den vil gøre hende Ære, være hende værdig. Naar mit Hjerte og min Opmærksomhed overalt møder hende med den Hyldest, hun fortjener, hvorledes kan jeg da krænke hende?« »Kære Emil!« svarer jeg, idet jeg omfavner ham, »nu tænker du kun paa dig selv, lær at tænke paa hende. Du maa ikke sammenligne det ene Køns Ære med det andets: de hvile paa helt forskellige Principer. Disse Principer ere lige urokkelige og lige fornuftige, efterdi de i lige Grad stamme fra Naturen, og efterdi den samme Dyd, som lader dig for dit eget Vedkommende foragte Folks Snak, forpligter dig til at respektere den i Henseende til din elskede. Din Ære er afhængig af dig selv alene, hendes af andre. At være ligegyldig overfor den, vilde være at saare din egen, og du forsynder dig imod dine Forpligtelser imod dig selv, dersom du bliver Aarsag til, at man ikke yder hende den Agtelse, som tilkommer hende.«

Idet jeg nu forklarede ham Grundene til denne Forskel, gjorde jeg ham det begribeligt, hvilken Uret det vilde være at regne den for intet. »Hvem har sagt dig, at Sophie vil blive din Ægtefælle? du kender jo ikke hendes Følelser for dig; du véd ikke, om hendes Hjerte er frit, eller om hendes Forældre ikke allerede har lovet hende bort; du kender hende jo aldeles ikke; maaske stemme I ikke paa et eneste Punkt saaledes overens, at der deraf kan skabes et lykkeligt Ægteskab. Véd du ikke, at enhver Skandale er for en ung Pige en uaftvættelig Plet, som end ikke Ægteskabet med den, der har foraarsaget den, kan afvaske? Kære! hvilken Mand med Følelse vil styrte den, han elsker, i Fordærvelse? Hvilken hæderlig Mand vil være Skyld i, at en stakkels Pige alle sine Dage maa fælde Taarer over, at hun har haft det Uheld at behage ham?

Den unge Mand — forfærdet over de Følger, som jeg jeg afmaler for hans Øjne — er altid yderliggaaende i sine Indfald; han tror ikke allerede at være tilstrækkelig langt borte fra Sophies Bolig; han fordobler sine Skrindt for at komme saa meget hurtigere af Sted; han ser sig omkring, om nogen skulde have hørt os; han vilde tusind Gange hellere bringe sin egen Lykke som Offer for dens Ære, som han elsker, han vilde hellere aldrig i sit Liv gense hende end foraarsage hende en eneste Lidelse. Dette er den første Frugt af den Omhu, jeg lige fra min første Ungdom har haft for at danne i ham et Hjerte, der forstaar at elske.

Det gælder om at finde et fjernt, men dog bekvemt Asyl. Vi søge, vi spørge os for, vi erfare, at der to Mil derfra findes en By; vi beslutte at bo der, hellere end i de nærmere liggende Landsbyer, hvor vort Ophold kunde vække Mistanke. Dertil ankommer den ny Elsker, fuld af Kærlighed, Haab og Glæde og fremfor alt med et sundt Sind. Se nu, hvorledes jeg, ved lidt efter lidt at lede hans vaagnende Lidenskab mod det gode og hæderlige, umærkeligt opnaar at paatrykke alle hans Tilbøjeligheder det samme Præg.

Jeg nærmer mig min Løbebanes Maal; jeg ser det allerede i det Fjerne. Alle store Vanskeligheder ere overvundne, alle store Hindringer overstegne; det eneste svære, jeg endnu har tilbage at gøre, er, ikke at ødelægge mit Værk ved at haste med at fuldende det. Lad os i dette saa usikre Menneskeliv fremfor alt undgaa den falske Klogskab, der opofrer Nutiden for Fremtiden; dette er ofte ikke andet end at ofre det, som er, for det, som aldrig kommer.

Lad os gøre Mennesket lykkeligt i enhver Alder, at det ikke skal dø, førend det har været lykkeligt. Dog! dersom der gives en Tid, hvor Livet kan nydes, saa er det sikkerligt ved Enden af Ynglingealderen, hvor Legemets og Sjælens Evner har naaet den største Styrke, og hvor Mennesket midt i sin Løbebane ser de to Maal længst borte, som lader ham føle Livets Korthed. Naar den tankeløse Ungdom bedrager sig, saa er Grunden ikke den, at den vil nyde; men Grunden er den, at den søger Nydelsen, hvor den aldeles ikke er, og at den, medens den bereder sig en jammerlig Fremtid, ikke en Gang forstaar at bruge det nærværende Øjeblik.

Se en Gang paa min Emil, der nu har fyldt sit tyvende Aar; han er godt dannet, vel udrustet saavel i Henseende til Legeme som Sjæl; han er stærk, sund, rask, behændig, haardfør, indsigtsfuld, fornuftig, god, menneskekærlig, sædelig, har en god Smag, elsker det skønne, gør det gode, er fri for de gruelige Lidenskabers Herredømme og Opinionens Aag, men bøjer sig for Videnskabernes Lov og lytter til Venskabets Stemme; han er i Besiddelse af alle nyttige og flere fornøjelige Færdigheder, bekymrer sig kun lidt om Rigdom; thi han bærer sin Rigdomskilde med sig i sine kraftfulde Arme; hvad der end maa hænde, saa frygter han ikke for at komme til at mangle det daglige Brød. Se ham nu berust af en vaagnende Lidenskab; hans Hjerte aabner sig for Kærligheden i dens første Gløden; hans søde Drømme skabe ham en ny Verden af Fryd og Lyst; han elsker et elskværdigt Menneske, mere elskværdigt i Kraft af sin Karakter end paa Grund af ydre Fortrin; han haaber; han venter en Genkærlighed, som han føler, man skylder ham; det er Hjerternes Samklang, det er de ærbare Følelsers Sammenløb, som har frembragt deres første Tilbøjelighed: denne Tilbøjelighed maa være varig. Han giver sig hen i denne søde Beruselse med Tillid, ja, med fuldt Overlæg, uden Frygt, uden Ængstelse, uden Nag og uden anden Uro end den, som er uadskillelig fra Følelsen af Lykke. Hvad kan der mangle i hans Lykke? Se, undersøg, tænk, hvad han endnu behøver og hvad man kan lægge til den, han har. Han har al den Lykke, man kan eje paa én Gang; man kan ikke tilføje noget, uden paa Bekostning af andet; han er saa lykkelig, som et Menneske kan være. Skal jeg i dette Øjeblik forkorte en saa sød Lod? skal jeg forplumre en saa ren Lystfølelse? Nej, hele Livets Værd er i den Lykke, som han smager. Hvad kunde jeg byde ham som Erstatning for det, jeg vilde be-

røve ham? Selv ved at sætte Toppen paa hans Lykke vilde jeg derved forstyrre dens højeste Ynde. Den højeste Lykke er hundrede Gange sødere i Haabet end i Opnaaelsen; man nyder i højere Grad, idet man venter den, end naar man smager den. O, gode Emil! elsk og bliv elsket! nyd længe, inden du besidder; nyd paa én Gang Kærligheden og Uskyldigheden; skab dit Paradis paa Jorden, medens du venter paa hint andet: jeg vil ikke forkorte denne dit Livs lykkelige Tid; jeg vil udspinde for dig din Lykkes Traad; jeg vil forlænge den det mest mulige, jeg kan. Ak! den maa ende — og ende om føje Tid; men jeg vil i det mindste gøre, at den altid maa bevares i dit Minde, og at du aldrig maa fortryde at have smagt den.

Emil glemmer ikke, at vi har noget at bringe tilbage. Saasnart Sagerne ere i Stand, tage vi Heste og ride i skarpt Trav; for denne Gang kunde han ønske at være ved Maalet i samme Øjeblik, vi afrejse. Naar Hjertet giver Rum for Lidenskaberne, lærer det ogsaa, hvad det er at kedes. Dersom jeg ikke helt har spildt min Tid, vil hele hans Liv ikke tilbringes paa den Maade.

Uheldigvis slynger Vejen sig ud og ind, og Egnen er i det hele vanskelig at befare. Vi forvilde os; han opdager det først, og uden at blive utaalmodig, uden at beklage sig, anspænder han hele sin Opmærksomhed paa at finde den rette Vej igen; længe flakker han om, førend han genkender den og stadig med den samme Koldblodighed. Dette gør intet Indtryk paa dig, men betyder meget for mig, som kender hans heftige Natur: jeg ser Frugten af den Omhu, jeg lige fra hans Barndom har anvendt paa at hærde ham mod slige uafvendelige Stød.

Endelig komme vi til Maalet. Den Modtagelse, man giver os, er mere ligefrem og mere hjertelig end første Gang; vi ere allerede gamle Kendinge. Emil og Sophie hilse en Smule forlegne paa hinanden og sige stadig ikke et Ord: hvad skulde de ogsaa sige i vort Paahør? Den Samtale, de længes efter, behøver ingen Vidner. Man spadserer i Haven: i Stedet for Blomsterhave findes en meget velholdt Køkkenhave; i Stedet for Lystskov en Frugthave, fuld af store og skønne Frugttræer af alle Slags. Den er i forskellige Retninger gennemskaaret af indbydende Smaabække og lange Rabatter, fulde af Blomster.« Hvilket dejligt Sted!« udbryder Emil; altid har han sin Homér paa rede Haand, og — som altid — i Begejstring fortsætter han: »jeg tror at se Alcinous's Have«. Datteren vilde gerne vide, hvem Alcinous var, og Moderen beder ham fortælle. »Al-

cinous,« siger han, »var Konge i Corcyra; hans Have, som Homér har beskrevet, er af Smagsdommerne kritiseret som altfor tarvelig og altfor lidt prydet.[1]) Denne Alcinous havde en elskværdig Datter, som Natten, førend en Fremmed en Gang nød Gæstfrihed hos hendes Fader, drømte, at hun snart vilde faa en Mand.« Sophie slaar bestyrtet og rødmende Øjnene ned og bider sin Læbe; man kan ikke forestille sig hendes Forvirring. Hendes Fader, hvem det morede at forøge den, tog nu Ordet og sagde, at den unge Prinsesse selv gik til Floden og vaskede det fine Linned. »Tror du,« fortsatte han, »at hun var bange for at røre ved smudsige Servietter, fordi de lugtede af Mad?« Sophie, paa hvem Skosen var møntet, glemte sin naturlige Frygtsomhed og forsvarede sig med Varme. Hendes Fader, sagde hun, vidste godt, at de til al deres fine Vask ikke havde behøvet nogen anden end hende, dersom de bare havde ladet hende besørge den,[2]) og at hun med Fornøjelse vilde have gjort mere endnu, dersom man havde forlangt det af hende. Under denne Tale ser hun i Smug paa mig med en Uro, hvorover jeg ikke kan lade være at smile, idet jeg i hendes uskyldige Hjerte læser den Kamp, det

[1]) Udenfor Gaarden ved Porten en rummelig Have paa fire
Tønder sig strækker, og rundt omkring den løber et Gærde.
Træer i Haven der gro som knejse med frodige Kroner,
(115) Pærer, Granater og Abild med glinsende Frugter paa Grene,
frodige Olietræer og liflige Figner tillige.
Aldrig det hændes, at Frugt slaar fejl, baade Vinter og Sommer
Aaret igennem er Grenen ej gold, den pustende Vestvind
driver bestandig en Del i Blomst, mens den modner en anden.
(120) Pære paa Pære bli'er saftig og mør, som Æble paa Æble:
ligesaa Drue paa Drue og Figen paa liflige Figen.
Plantet i Haven er ogsaa en skøn, rigt bærende Vingaard;
her er en Plads, som ligger for Sol, hvor Druerne tørres,
bredte paa Grønningen ud, en Del man plukker, og andre
(125) presser man alt; hist Druer der gro, som ej ere modne,
nogle har nys sat Blomst, men andre saa sagtelig blaane.
Ude ved Kanten af Haven i vel afmaalede Bede
alle Slags Urter der gro, frisk prangende Aaret igennem.
Ogsaa er der to Kilder, helt op gennem Haven den ene
(130) slynger sig hen, men ad højen Palads henrinder den anden
ned imod Borggaardspladsen, hvor Vand Indvaanerne hente.
(Efter Wilsters Overs.).

Saaledes beskrives i syvende Bog af Odysseen Alcinous's Have, i hvilken man til Skam for den gamle Drømmer Homér og hans Tids Fyrster hverken saa Espalier'er, Statuer, Vandspring eller Græsplæner. *R.*

[2]) Jeg tilstaar, at jeg følei mig lidt taknemmelig mod Sophies Moder, fordi hun ikke har ladet Sæben ødelægge et Par Hænder, saa smukke som hendes, og som Emil saa ofte vil kysse. *R.*

koster hende at tale. Hendes Fader er skaanselsløs nok til at blotte denne Tankeløshed, ved i en spottende Tone at spørge hende om, hvilken Grund hun har til at forsvare sig og hvilken Forbindelse der er imellem hende og Alcinous's Datter. Skamfuld og forvirret vover hun næppe at aande eller se op. Yndige Pige! nu er det ikke Tid til Forstillelse; du har imod din Vilje erklæret dig.

Snart er dette lille Optrin glemt eller synes at være det; til Lykke for Sophie er Emil den eneste, som ikke har forstaaet et Muk. Spadsereturen fortsættes og vore unge Folk, som i Begyndelsen vare ved Siden af os, har vanskeligt ved at finde sig i vor langsomme Gang; umærkeligt komme de forud for os, nærme sig hinanden og gaa til sidst Side om Side, og vi se dem nu langt forud for os. Emil taler og gestikulerer fyrigt; det synes ikke, at Samtalen keder dem. En Times Tid efter vender man om; man kalder paa dem! de komme; men nu er det deres Tur at gaa langsomt, og det er tydeligt, at de bruge Tiden godt. Endelig ophører paa én Gang deres Samtale, inden man er i Stand til at høre dem, og de fordoble deres Skridt for at indhente os. Emil nærmer sig med en aaben og indsmigrende Mine; hans Øjne straale af Glæde: det er dog med en vis Uro han ser paa Sophies Moder for at iagttage, hvorledes hun vil modtage ham. Sophies Væsen er langt fra saa utvungent; da hun nærmer sig, synes hun helt forvirret ved at finde sig Ansigt til Ansigt med en ung Mand, skønt hun ofte har befundet sig i samme Situation med mange andre, og skønt man aldrig har fundet det urigtigt. Hun skynder sig med at ile hen til sin Moder, og en Smule forpustet siger hun sin Moder noget, hvori der ikke er ret meget Indhold, ligesom for at give det Udseende af, at hun havde været her længe.

Af den Livsglæde, som lyser ud af disse elskværdige Børns Ansigter, kan man se, at denne Samtale har lettet deres unge Hjerter for en stor Byrde. De ere ikke mindre tilbageholdne over for hinanden; men deres Tilbageholdenhed er mindre forlegen; den hidrører nu kun fra Emils Ærbødighed, Sophies beskedne Væsen og fra begges Sædelighed. Emil vover sig til at henvende nogle Ord til hende; undertiden drister hun sig til at svare; men hun aabner aldrig sin Mund uden samtidigt at se paa sin Moder. Den mærkbare Forandring hos hende gælder Forholdet til mig. Hun bevidner mig den mest udsøgte Højagtelse, betragter mig med Interesse, taler til mig med mere Inderlighed og giver Agt paa alt det, hvormed hun kan behage mig. Jeg

ser, at hun hædrer mig med sin Højagtelse, og at det ikke er hende ligegyldigt at vinde min. Jeg forstaar, at Emil har talt til hende om mig; man skulde næsten tro, at de allerede havde truffet Aftale om at vinde mig; det forholder sig dog ikke saaledes, og Sophie selv er ikke saa let at vinde. Han vil maaske have mere Brug for, at jeg indynder mig hos hende, end hun hos mig. Elskværdige Par! . . . Naar jeg tænker paa, at min unge Vens varme Hjerte har givet mig saa stor Plads i hans første Samtale med sin udkaarne, saa nyder jeg Lønnen for min Møje; hans Venskab har rigelig betalt mig den.

Besøgene gentage sig. Samtalerne mellem vore unge Folk blive hyppigere. Emil — berust af Kærlighed — tror sig allerede sin Lykke nær. Han kan imidlertid ikke opnaa nogen formelig Tilstaaelse fra Sophies Side; hun hører paa ham, men siger intet. Emil kender hendes store Beskedenhed; men saa megen Tilbageholdenhed forbavser ham dog en Smule; han føler, at han ikke mishager hende; han véd, at det er Fædrene, som bortgifte deres Børn; han antager, at Sophie venter paa et Ord fra sine Forældre, og han beder hende om Tilladelse til at begære hende af dem; hun modsætter sig det ikke. Han taler med mig derom; jeg taler i hans Navn, endog i hans Nærværelse. Hvilken Overraskelse for ham at høre, at Sophie i denne Sag ganske maa raade sig selv, og at hun, for at gøre ham lykkelig, kun har behøvet at ville det! Hendes Opførsel begynder at blive ham aldeles ufattelig. Hans Tillidsfuldhed svinder mere og mere. Han kommer i stærk Uro; han ser sig ikke nær saa langt fremme, som han tænkte sig at være, og da er det, den ømme Kærlighed tyr til sit mest rørende Sprog for at bevæge hende.

Emil er ikke Mand for at gætte, hvad der staar ham i Vejen: siger man det ikke til ham, vil han alle sine Dage aldrig faa det at vide, og Sophie er alt for stolt til at sige ham det. Den Vanskelighed, som holder hende tilbage, vilde tilskynde en anden til at gribe til med begge Hænder. Hun har ikke glemt sine Forældres Lærdomme. Hun er fattig, Emil er rig, og hun véd det. I hvor høj en Grad trænger han ikke til at vinde hendes Agtelse! Hvor maa han ikke udmærke sig for at ophæve denne Ulighed! Men hvor skulde det falde ham ind at tænke paa disse Hindringer? Véd Emil, at han er rig? Har han agtet det Umagen værd at faa det at vide? Himlen være lovet! han har ikke behøvet at være rig; han forstaar at gøre vel uden det. Det gode, som han udøver, stammer mere fra

hans Hjerte end fra hans Pengepung. Han ofrer de ulykkelige sin Tid, sin Omhu, sin hjertelige Deltagelse, sin Person, og i Værdsættelsen af hans Velgerninger har han næppe vovet at regne de Penge for noget, som han har overøst de trængende med.

Da det ikke er ham muligt at forstaa Grunden til sin Ulykke, giver han sig selv Skylden derfor; thi hvem vilde vove at beskylde det Væsen, han tilbeder, for Lunefuldhed? Hans Selvfølelse er ydmyget, og dette forøger Sorgen over hans forsmaaede Kærlighed. Han nærmer sig ikke mere Sophie med den elskværdige Tillidsfuldhed, som hans Hjerte var fyldt af, da han følte sig hende værdig; han er frygtsom og angst i hendes Nærhed. Han haaber ikke mere at røre hende ved sin Ømhed, han søger at vække hendes Medlidenhed. Undertiden trættes hans Taalmodighed; Harmen er nær ved at træde i dens Sted. Sophie synes at forudføle disse Opbrusninger, og hun ser vist paa ham. Et eneste Blik afvæbner ham og gør ham angst, og han er mere underdanig end før.

Forvirret ved denne haardnakkede Modstand og denne ubøjelige Tavshed, udøser han sit Hjerte for sin Ven. For ham fremlægger han sit af Sorg nagede Hjertes Smerter; han beder om hans Hjælp og Raad. Hvilken uigennemtrængelig Hemmelighed! »Hun har Godhed for mig; det er jeg vis paa; langt fra at undgaa mig finder hun Behag i at være sammen med mig. Naar jeg kommer, giver hun tydeligt sin Glæde til Kende, og hun er bedrøvet, naar jeg tager bort igen; mine Opmærksomheder modtager hun med Godhed, og mine Tjenester synes at behage hende; hun værdiger mig at tilkendegive mig sine Meninger, der undertiden endog klinge som Befalinger. Alle mine Anmodninger og Bønner viser hun imidlertid tilbage. Naar jeg vover at tale om Ægteskab, paalægger hun mig med en bydende Mine Tavshed, og dersom jeg siger et eneste Ord mere, forlader hun mig øjeblikkelig. Af hvilken sælsom Grund vil hun dog, at jeg skal være hendes, uden at ville høre tale om at være min. Du, hvem hun højagter og elsker, og hvem hun ikke vil vove at paalægge Tavshed, du maa tale til hende og faa hende til at udtale sig; tjen din Ven, sæt Kronen paa dit Værk; lad ikke al din Møje blive skæbnesvanger for din Elev; ak! alt hvad han skylder dig, vil blive til hans Elendighed, dersom du ikke gør hans Lykke fuldkommen.«

Jeg taler med Sophie, og med nogen Besvær aflokker jeg hende en Hemmelighed, som jeg kendte, før hun aaben-

barede mig den. Mere vanskeligt faldt det mig at faa Lov til at underrette Emil om den; endelig faar jeg Tilladelsen, og jeg benytter mig af den. Denne Forklaring sætter ham i en Forbavselse, som han ikke kan komme sig af. Han forstaar ikke denne Finfølelse; han kan ikke begribe, hvad flere eller færre Kroner kan have at gøre med et Menneskes Karakter eller Værd. Da jeg gør ham begribeligt, hvad det har at betyde for Fordommene, brister han i Latter, og ude af sig selv af Glæde vil han rejse paa Øjeblikket for at rive det altsammen i Stumper og Stykker, kaste det altsammen fra sig, give Afkald paa det altsammen for at kunne have den Ære at være lige saa fattig som Sophie og komme tilbage værdig til at blive hendes Ægtefælle.

»Ja saa!« siger jeg, idet jeg holder ham tilbage og ler ad hans Fremfusenhed; »vil dette unge Hoved ikke modnes, og vil du, efter at have filosoferet hele dit Liv, da aldrig lære at tænke? Kan du da ikke se, at du ved at følge din vanvittige Plan, forværrer din Stilling og kun gør Sophie endmere umedgørlig? Det er kun et lille Fortrin, at du har nogle flere Penge end hun; men det vilde være et meget stort Fortrin, om du havde ofret dem allesammen for hendes Skyld, og dersom hendes Stolthed ikke kan bære at staa i den første Gæld til dig, hvorledes skulde den saa kunne taale den anden? Dersom hun ikke kan finde sig i, at hendes Mand kunde lade hende høre, at han havde gjort hende rig, hvorledes skulde hun saa kunde bære den Tanke, at han en Gang kunde bebrejde hende, at han for hendes Skyld var bleven fattig? Ulykkelige! tag dig i Agt for, at hun ikke mistænker dig for at have gaaet svanger med slige Planer. Bliv tværtimod husholderisk og omhyggelig af Kærlighed til hende, at hun ikke skal anklage dig for at ville vinde hende ved List og for frivilligt at ofre hende, hvad du ellers vilde tabe paa Grund af Skødesløshed.«

»Tror du i Grunden, at det er de mange Penge, som gøre hende bange? tror du, at hendes Modstand netop stammer fra din Rigdom? Nej, kære Emil! i den Indflydelse, som Rigdommen har paa dens Besidders Sjæl, har hendes Modstand en grundigere og vægtigere Aarsag. Hun véd, at de, som besidde Lykkens Goder, altid stille dem over alt andet. Alle de rige sætte Guldet højere end Menneskeværd. I den almindelige Værdsættelse af Penge og Tjenester finde de altid, at de sidste aldrig kunne opveje de første, og de mene, at man altid bliver i Gæld til dem, selv om man i deres Brød har tilbragt hele sit Liv med at tjene

dem. Hvad har du altsaa at gøre Emil! for at gøre hende tryg lige over for denne Frygt? Sørg for, at hun lærer dig at kende til Gavns, og dette sker ikke paa én Dag. Vis hende i din ædle Sjæls Skatte, hvad der kan veje op med de Rigdomme, du har den Ulykke at have Del i. Du maa overvinde hendes Modstand ved Standhaftighed og Tid; ved store og ædle Følelser maa du tvinge hende til at glemme dine Rigdomme. Elsk hende, tjen hende og tjen hendes agtværdige Forældre. Bevis hende, at dine Opmærksomheder ikke ere Følgen af en taabelig og forbigaaende Lidenskab, men udspringe af uudslettelige Grundsætninger, som ere dybt indgravede i dit Hjerte. Ær paa en værdig Maade deres Menneskeværd, hvem Lykken har været ugunstig: dette er det eneste Middel til at forlige dette med dit Menneskeværd, hvem Lykken har været gunstig imod.

Man forstaar nok, i hvilken Henrykkelse denne Samtale satte den unge Mand; hvorledes den gav ham Tillid og Haab, hvorledes hans retskafne Hjerte følte sig lykkelig ved, at han, for at behage Sophie, kun havde at gøre alt det, som han alligevel vilde gøre, selv om Sophie slet ikke havde eksisteret, eller han ikke havde været forelsket i hende. Hvem vil ikke let kunne tænke sig til hans Opførsel under disse Forhold, naar han bare nogenlunde har forstaaet hans Karakter?

Altsaa er jeg nu begge disse for mig saa kære Menneskers Fortrolige og deres Kærligheds Tolk! Hvilken skøn Opgave for en Hovmester! Ja, den er saa skøn, at jeg ikke i mit Liv har gjort noget, der har stillet mig saa højt i mine egne Øjne eller har gjort mig saa tilfreds med mig selv. For øvrigt har denne Stilling ogsaa sine Behageligheder: jeg er velset i Huset; man stoler paa, at jeg vaager over de elskendes Veje; Emil, der altid har været bange for at mishage mig, har aldrig været føjeligere. Den lille Frøken overvælder mig med Opmærksomheder, som jeg dog ikke lader mig narre af og hvoraf jeg kun tilegner mig dem, som med Rette tilkomme mig. Paa denne Maade holder hun sig indirekte skadesløs for den ærbødige Afstand, i hvilken hun holder Emil. Hun viser ham igennem mig tusende Tegn paa sin Ømhed, som hun ikke — om hun saa skulde dø paa Stedet — vilde udvise umiddelbart mod ham selv, og han, som véd, at jeg ikke vil skade hans Sag, er henrykt over den gode Forstaaelse, der er imellem os. Naar hun paa Spadsereturen nægter ham sin

Arm, saa trøster han sig, naar det kun er min Arm, hun foretrækker. Han trækker sig uden Knurren tilbage, idet han trykker min Haand, og baade hans Mund og Øje hvisker til mig: Min Ven, tal min Sag! Hans Øjne følger os med Agtpaagivenhed; han forsøger at læse vore Følelser af Udtrykket i vore Ansigter og at fortolke vore Samtaler af vore Fagter; han véd, at intet af det, som vi tale om, er ham ligegyldigt. Gode Sophie! hvor dit ærlige Hjerte føler sig vel tilpas, naar du, uden at Telemak hører det, kan samtale med hans Mentor! Med hvilken elskværdig Frimodighed lader du mig ikke læse alt, hvad der foregaar i dit ømme Hjerte! Med hvilken Glæde lægger du ikke hele din uskrømtede Agtelse for hans Elev for Dagen! Med hvilken rørende Troskyldighed lader du ham ikke gætte endog sødere Følelser! Med hvilken forstilt Vrede viser du ikke den paatrængende tilbage, naar Utaalmodigheden tvinger ham til at afbryde dig! Med hvilket henrivende Surmuleri bebrejder du ham ikke hans Paatrængenhed, naar han forhindrer dig i at tale godt om ham eller høre godt om ham og altid af mine Svar at kunne finde nye Grunde til at elske ham!

Saa vidt er altsaa Emil kommet, at man taaler ham som erklæret Elsker, og han gør Krav paa alle de Rettigheder, dette medfører; han taler, trænger paa, bønfalder og bestormer hende. Tiltaler man ham end haardt og affejende, det bekymrer ham ikke, naar han kun kan opnaa at blive hørt. Endelig opnaar han — ikke uden Møje — at Sophie paa sin Side behager aabenlyst at paatage sig en Elskerindes Myndighed, saa at hun foreskriver ham, hvad han skal gøre, befaler i Stedet for at bede, modtager i Stedet for takkende at afslaa, bestemmer Besøgenes Antal og Tid, forbyder ham at komme førend den bestemte Dag og at forblive udover saa saamange Timer. Alt dette gør hun ikke for Spøg, men meget alvorligt, og kostede det hende Overvindelse at overtage disse Rettigheder, saa bruger hun dem nu med en Strenghed, som ofte bringer den stakkels Emil til at klage over, at han har givet hende dem. Men hvad hun saa end bestemmer, saa modsiger han hende ikke, og ofte, naar han for at adlyde hende rejser bort, ser han paa mig med et Par straalende Øjne, der sige: Ser du! hun har taget mig i Besiddelse! Imidlertid betragter den lille hovmodige ham overlegent og smiler hemmeligt over sin Slaves Stolthed.

Albani og *Raphaël!* laaner mig Vellystens Pensel!

Guddommelige *Milton!*[1]) lær min uøvede Pen at beskrive Kærlighedens og Uskyldighedens Glæder! Dog nej! gem eders usande Kunst lige over for Naturens hellige Sandhed. Har I kun følende Hjerter og rene Sjæle, saa lad kun eders Fantasi uden Baand afmale den Henrykkelse, som fylder to unge elskende, som under deres Forældres og Vejlederes Øjne uforstyrret hengive sig til den for dem saa søde og bedaarende Drøm, og som i Attraaens Rus langsomt nærme sig imod Maalet, idet de med Blomster og Kranse omslynge det lykkelige Baand, som skal forene dem indtil Graven. Mange henrivende Billeder beruse mig selv; jeg samler dem uden Orden og uden Rækkefølge; den Henrykkelse, de fylde mig med, hindrer mig i at knytte dem sammen. Ak! hvor er den, som har et Hjerte, og som ikke ud af sig selv vil forstaa at male det kostelige Billede, der viser os Faderen, Moderen, Datteren, Hovmesteren og Eleven, hver i sin forskellige Stilling, medens de dog alle samles i at virke for Foreningen af det skønneste Par, som Kærlighed og Dyd har kunnet gøre lykkelige?

Nu, da Emil er bleven ivrig efter at behage, begynder han at føle Værdien af de fornøjelige Færdigheder, som han har opnaaet. Sophie holder af at synge; han synger med hende; han gør mere endnu; han lærer hende Musik. Hun er livlig og let, springer gerne omkring; han danser med hende; han forvandler hendes planløse Springen til Dansetrin og uddanner hende deri. Disse Undervisningstimer ere bedaarende; overgiven Munterhed opliver dem og forsøder Kærlighedens frygtsomme Tilbageholdenhed: det er en Elsker tilladt at være sin Herskerindes Herre.

Der findes et gammelt, helt ubrugeligt Klaver; Emil sætter det i Stand og stemmer det; han er en ligesaa dygtig Klaver- og Instrumentmager som han er Snedker; det har altid været hans Grundregel, at lære at undvære andres Hjælp til alt det, han kunde gøre selv. — Huset har en malerisk Beliggenhed; han tegner det af, set fra forskellige Sider; undertiden har Sophie ogsaa lagt Haand med paa disse Billeder, hvormed hun pryder sin Faders Arbejdsværelse. Rammerne ere ikke forgyldte og behøve heller ikke at være det.[2]) Ved at se Emil tegne og ved

---

[1]) Albani, italiensk Maler, fødtes 1578 og døde 1660. — Milton, engelsk Digter, er født 1608 og døde 1674. Rousseau tænker paa hans Skildring af Helvede og dets Fyrste i hans Digt »Det tabte Paradis«. *O. A.*

[2]) Sammenlign Pag. 171. *O. A.*

at efterligne ham uddanner hun sig med ham som Forbillede; hun uddanner sig i alle Færdigheder og hendes Yndefuldhed forskønner dem alle. Hendes Fader og Moder mindes deres fordums Velmagtsdage ved at se de skønne Kunster blomstre omkring dem; det er alene Kunsten, som gjorde dem deres Velstand saa kær; Kærligheden har nu prydet hele deres Hus; den alene har uden Bekostning og uden Møje samlet om dem de samme Fornøjelser, som fordum kun Penge og Kedsommelighed hjalp dem til at forskaffe sig.

Ligesom Afgudsdyrkeren beriger Genstanden for hans Dyrkelse med de Skatte, han selv sætter Pris paa, og paa sit Alter smykker den Gud, han tilbeder, saaledes ogsaa Elskeren: hvor fuldkommen han end finder den elskede, saa vil han dog stadig føje nye Prydelser til. Hun bebøver dem ikke for at behage ham; men han føler en Trang til at pryde hende: det er en ny Hyldest, han tror at yde hende; det er en ny Side, han føjer til den Glæde at betragte hende. Det forekommer ham, at intet skønt er paa sin rette Plads, naar det ikke pryder den højeste Skønhed. Det er et paa én Gang rørende og lattervækkende Skuespil at se Emil optaget af at lære Sophie alt det, han véd, uden at spørge om, hvorvidt alt det, han vil lære hende, falder i hendes Smag eller passer for hende. Han taler om alt, forklarer hende alt med barnlig Iver; han tror, at han kun behøver at sige det, for at hun paa Øjeblikket kan forstaa det: han forstiller sig i Forvejen den Fornøjelse, det vil berede ham at ræsonnere og filosofere med hende; al den Viden, han ikke kan udkramme for hendes Øjne, betragter han som unyttig: han er nærved at rødme over at vide noget, som hun ikke véd.

Saaledes underviser han hende da nu i Filosofi, Fysik, Mathematik og Historie, ja — kort sagt — i alt. Sophie finder sig villigt og med Fornøjelse i hans Iver og søger at høste Gavn deraf. Naar han kan faa Lov til at holde sine Forelæsninger knælende for hende, hvor er Emil da ikke glad! Han tror at se Himlen aaben. Denne Situation er imidlertid mere generende for Lærlingen end for Læreren; det er ikke den heldigste Maade at holde Forelæsninger paa. Man véd aldrig, hvor man skal gøre af sine Øjne for at undgaa det Par, som stadig forfølge dem, og sker det, at de mødes, saa gaar Undervisningen ikke bedre derved.

Den Kunst at tænke er ikke fremmed for Kvinderne; men dog bør de kun overfladisk befatte sig med de ræson-

nerende Videnskaber. Sophie fatter alt, men beholder ikke meget af det. Sine største Fremskridt gør hun i Morallæren og i de Ting, som vedrøre Smagen; hvad Fysiken angaar, saa beholder hun dér kun en Forestilling om de almindelige Love og om Verdenssystemet. Naar de undertiden paa deres Spadsereture betragte Naturens Underværker, vove deres uskyldige og rene Hjerter at opløfte sig til Skaberen: de frygte ikke hans Nærværelse; sammen udøse de deres Hjerter for ham.

Hvad! to elskende i deres blomstrende Alder bruge deres fortrolige Timer til at tale om Religion! de tilbringe Tiden med at fremsige deres Katekismus! Hvad skal det til, at nedværdige det ophøjede? Ja, de fremsige den sikkerlig i det Drømmesyn, som fortryller dem: de se hinanden som fuldkomne, elske hinanden; de samtale med Begejstring om det, som giver Dyden sit Værd. De Ofre, de bringe den, gør den dyrebar for dem. I de lidenskabelige Udbrud, som maa bekæmpes, udgyde de undertiden sammen Taarer, der ere renere end Himlens Dug, og disse søde Taarer udgøre deres Livs Fryd: de leve i den mest fortryllende Rus, som Menneskesjæle nogen Sinde har erfaret. Selve Savnene øge deres Lykke og hædre dem i deres egne Øjne paa Grund af de Ofre, de bringe. Sanselige Mennesker, Kød uden Aand! de skulle en Dag kende eders Glæder og hele deres Liv begræde den lykkelige Tid, da de kunde have nydt dem, men viste dem fra sig.

Trods denne gode Forstaaelse undgaas det dog ikke, at der undertiden fremkommer Meningsforskelligheder, ja selv Strid; den elskede er ikke fri for Lunefuldhed, og Elskeren kan blive heftig; men disse smaa Storme lægge sig hurtigt og knytte dem bare fastere til hinanden; selve Erfaringen lærer Emil, ikke at frygte saa meget; Forsoningen yder ham altid en større Fordel end Uenigheden skadede ham. Frugten af den første Misforstaaelse lader ham haabe lige saa meget af de andre; deri fejler han vistnok; men selv om han end ikke altid ved disse smaa Misforstaaelser opnaar en lige saa øjensynlig Fordel som af den første, saa vinder han dog altid det, at han af Sophie faar Bekræftelse paa, hvor stor Pris hun sætter paa hans Hengivenhed. Du vil vide, hvad Fordel dette da er. Jeg gaar saa meget villigere ind paa at forklare dette, som jeg derved faar Lejlighed til at fremsætte en meget nyttig og bekæmpe en højst skadelig Grundsætning.

Emil elsker; følgelig er han ikke meget dristig, og man forstaar endnu bedre, at den stolte Sophie ikke

er en Pige, som tillader fortrolige Tilnærmelser. Da der i enhver Ting er en Grænse for Klogskaben, vilde man snarere anse hende altfor haard end altfor overbærende, og selv hendes Fader frygter undertiden for, at hendes yderliggaaende Stolthed skal udarte til Hovmod. Selv under deres fortroligste og ensomste Vandringer, vilde Emil ikke driste sig til at bede om den aller mindste Gunstbevisning, ja end ikke til at vise, at han kunde ønske det, og naar hun under Spadsereturen indvilliger i at tage hans Arm — en Naade, som hun passer paa ikke gaar over til at blive en Ret — vover han næppe en Gang imellem med et Suk at trykke denne Arm til sit Bryst. Dog! efter en lang Kamp vover han at stjæle sig til at kysse hendes Kjole, og flere Gange har han det Held, at hun ikke ønsker at lægge Mærke til det. En Dag, da han lidt mere aabenlyst vil tiltage sig den samme Frihed, finder hun paa at optage det meget unaadigt. Han bliver paastaaelig, hun bliver vred og Harmen lægger hende nogle saarende Ord i Munden; Emil finder sig ikke i dem, uden at svare paa dem: Resten af Dagen gaar hen i Surmuleri, og man skilles ad, meget misfornøjede.

Sophie er meget ilde tilpas. Hendes Moder er hendes Fortrolige; hvor kan hun da skjule sin Sorg for hende? Dette er deres første spændte Forhold, og en Times spændte Forhold er en uhyre vigtig Sag! Hun angrer sin Fejl: hendes Moder tillader og hendes Fader befaler hende at gøre den god igen.

Den følgende Dag kommer den urolige Emil tidligere end sædvanligt. Sophie er ved sin Moders Toilette; Faderen befinder sig ogsaa i samme Stue: Emil træder ind med Ærbødighed, men med en mørk Mine. Næppe har Forældrene hilst paa ham, førend Sophie vender sig, og — idet hun rækker ham sin Haand — i en indsmigrende Tone spørger ham, hvorledes han befinder sig. Det er klart, at denne smukke Haand kun er rakt for at kysses: han modtager den, men kysser den ikke. Sophie — lidt skamfuld — trækker den tilbage med saa lidt Forlegenhed som muligt. Emil, der ikke er skabt for Kvindemanerer, og ikke forstaar, hvad Lunefuldhed kan være godt for, har hverken let ved at glemme eller ved saa hurtigt at blive god igen. Sophies Fader, der ser hendes Forlegenhed, bringer hende ved sine spøgefulde Stiklerier helt ud af Fatning. Den stakkels forvirrede og ydmygede Pige véd snart ikke, hvad hun skal gøre; hun gav gerne al Verdens Skatte for at turde græde. Jo mere hun tvinger sig, desto vold-

sommere banker hendes Hjerte; endelig pibler et Par Taarer frem, hvormegen Umage hun end har gjort sig for at holde dem tilbage. Emil ser disse Taarer, han kaster sig paa Knæ, griber hendes Haand og kysser den mangfoldige Gange med Henrykkelse. »De er, min Tro! altfor god,« siger hendes Fader og brister i Latter, »jeg vilde have straffet den Mund, som havde fornærmet mig.« Emil — gjort modig ved denne Tiltale, ser bedende paa Moderen, og da han tror at se et Tegn paa Samtykke, nærmer han sig skælvende til Sophies Ansigt; hun vender Hovedet og, for at bringe sin Mund i Sikkerhed, giver hun sin Rosenkind til Pris. Den paatrængende Elsker er ikke tilfreds dermed, — og Modstanden er kun svag. Hvilket Kys, dersom det ikke var røvet under en Moders Øjne! Strenge Sophie! vær paa din Post! man vil ofte forlange at kysse din Kjole, paa den Betingelse, at du undertiden nægter det.

Efter denne eksemplariske Afstraffelse forlader Faderen Stuen i et Forretningsanliggende; under et eller andet Paaskud sender Moderen Sophie bort; derpaa henvender hun Ordet til Emil og siger i en temmelig alvorlig Tone til ham: »Min Herre! jeg tror, at en følelsesfuld og sædelig ung Mand, af saa god Herkomst og Opdragelse som De, ikke vil betale en Familie med Vanære for det Venskab, den har vist ham. Jeg er hverken knibsk eller snerpet; jeg véd, hvad man maa tillade den overgivne Ungdom, og det, jeg har fundet mig i lige for mine Øjne, beviser det tilstrækkeligt. Spørg nu deres Ven om deres Pligter, og han vil da sige Dem, hvilken Forskel der er paa den Legen, som en Faders og Moders Nærværelse sætter Lovlighedens Stempel paa, og saa paa de Friheder, som man tiltager sig langt borte fra dem, idet man misbruger deres Tillid og forvandler de samme Gunstbevisninger, som under deres Øjne kun ere uskyldige, til Snarer. Han vil sige Dem, min Herre! at min Datter ikke har haft anden Uret imod Dem end den, at hun ikke fra den første Gang af gav Agt paa det, som hun aldrig burde taale; han vil sige dem, at alt, hvad man tager som Gunst, bliver en Gunstbevisning, og at det er uværdigt for en Mand af Ære at misbruge en ung Piges Enfoldighed til i Hemmelighed at tilrane sig de samme Friheder, som hun kan finde sig i for hele Verdens Øjne. Thi man véd, hvad Velanstændigheden kan finde sig i offentligt; men man vèd ikke, hvor den Mand ender, som — i Hemmelighedens Skjul — gør sig selv alene til Dommer over sine Indfald.«

Efter denne berettigede Straffeprædiken, der mere var

henvendt til mig end til min Elev, forlader den fornuftige Moder os og efterlader mig i tavs Beundring over hendes sjældne Klogskab, som regner det for en lille Ting, at man i hendes Paasyn kysser hendes Datter paa Munden, men forfærdes over, at man vover i Hemmelighed at kysse hendes Kjole. Ved at tænke over vore Grudsætningers Taabelighed, som altid ofre den sande Ærbarhed paa Velanstændighedens Alter, forstaar jeg, hvorfor Sproget tiltager i Kyskhed i samme Grad som Hjerterne fordærves, og hvorfor den ydre Adfærd er i samme Grad afmaalt, som de, der iagttage denne ydre afmaalte Velanstændighed, ere usædelige.

Medens jeg i denne Anledning lægger Emil de Pligter paa Hjerte, som jeg tidligere burde have indprentet ham, falder der mig en ny Tanke ind, som maaske gør Sophie størst Ære, men som jeg dog vogter mig for at meddele hendes Elsker; det er nemlig klart, at denne tilsyneladende Stolthed, som man bebrejder hende, kun er en meget klog Forsigtighed for at passe paa sig selv. Da hun ulykkeligvis véd, at hun har et meget fyrigt Temperament, frygter hun for den første Gnist og holder den af al Magt borte fra sig. Det er ikke af Stolthed, at hun er streng, det er af Ydmyghed. Hun tager kun Herredømmet over Emil af Frygt for at tabe det over Sophie; hun bruger den ene til at bekæmpe den anden med. Var hun mere tillidsfuld, vilde hun være mindre stolt. Naar man undtager dette ene Punkt, hvor finder man saa i Verden en Pige, der er mere føjelig og mild? hvor er den, der mere taalmodig finder sig i en Fornærmelse og som er mere bange for at fornærme andre? hvor er den, som i enhver Henseende er mindre fordringsfuld, undtagen i Henseende til Dyden? Det er ikke en Gang af hendes Dyd, hun er stolt; hun er det kun for at bevare den, og naar hun uden Fare kan give efter for sit Hjertes Tilbøjelighed, er hun øm ogsaa mod sin Elsker. Men hendes taktfulde Moder taler ikke en Gang med hendes Fader om alle disse Enkeltheder: Mændene skulle ikke vide Besked om alt.

Hendes Erobring synes saa langt fra at gøre Sophie hovmodig, at hun tværtimod er bleven venligere og mindre fordringsfuld lige over for andre, undtagen maaske over for ham, der har bevirket denne Forandring. Uafhængighedens Følelse bringer ikke mere hendes ædle Hjerte til at svulme. Hun fryder sig med Beskedenhed over en Sejr, som koster hende hendes Frihed. Hun bevæger sig mindre utvungent og taler mere frygtsomt, siden hun ikke mere

uden at rødme kan høre sin Elsker tale; men indre Tilfredshed lyser dog igennem hendes Forlegenhed, og selve denne Unseelighed er ingen forstyrrende Følelse. Det er især overfor de unge, som komme i Besøg, at Forskellen i hendes Opførsel er mest iøjnefaldende. Da hun ikke længer frygter dem, er den yderliggaaende Tilbageholdenhed, som hun iagttog lige over for dem, i høj Grad forsvunden. Da hun har truffet sit Valg, viser hun sig uden Betænkelighed forekommende over for de Mennesker, der ere hende ligegyldige, og da hun er mindre nøjeregnende med Hensyn til deres Værd, hun ikke længer føler Interesse for, saa finder hun, at de sagtens kunne være elskværdige nok, eftersom det jo er Mennesker, der aldrig ville faa Betydning for hende.

Dersom den sande Kærlighed kunde betjene sig af Koketteri, saa kunde jeg næsten bilde mig ind at se nogle Glimt deraf i den Maade, paa hvilken Sophie opfører sig lige over for fremmede i hendes Elskers Nærværelse. Man skulde tro, at hun ikke var tilfreds med den brændende Lidenskab, som hun ved en udsøgt Blanding af Tilbageholdenhed og Ømhed havde optændt i ham, og at hun ikke vilde være ked af at kunne puste lidt til denne samme Lidenskab ved at vække en Smule Uro; ja, man skulde næsten tænke, at hun, ved med Overlæg at muntre sig med sine ungdommelige Gæster, vilde forvandle til Kval for Emil den overstrømmende Henrykkelse, som hun ikke vover at give Luft over for ham; men Sophie er alt for agtpaagivende, alt for god og alt for rettænkende til i Virkeligheden at ville pine ham. For at holde igen paa denne farlige Æggen, træder hendes Kærlighed og Retskaffenhed i Klogskabens Sted: hun forstaar at bringe ham i Uro og at gøre ham tryg igen, netop naar det behøves, og selv om hun undertiden forvolder ham lidt urolig Hjertebanken, saa bedrøver hun ham dog aldrig. Vi maa da tilgive hende den Ængstelse, som hun sætter ham i, hun elsker, af Frygt for aldrig at kunne knytte ham fast nok til sig.

Men hvad Virkning ville nu disse Smaakneb gøre paa Emil? Vil han blive skinsyg, eller vil han ikke? Dette maa nu undersøges; thi saadanne Udenomssving høre ogsaa ind under min Bogs Emne og fører mig kun lidet bort fra mit Maal.

Jeg har tidligere paavist, hvorledes denne Lidenskab, vedrørende alt det, som kun har med Meninger og indbildte Forestillinger at gøre, trænger ind i Menneskehjertet. Men i Kærligheden er det en anden Sag; Skinsygen synes

dér saa nær knyttet til Naturen, at man har ondt ved at tro, at den ikke stammer derfra, og naar man ser hen til Dyrene, hvoraf flere ere skinsyge til Raseri, saa synes dette uimodsigeligt at være bevist. Er det mon Folks Mening, som lærer Hanerne at sønderslide hverandre eller Tyrene at kæmpe paa Liv og Død?

Afskyen for alt, hvad der forstyrrer og bekæmper vore Glæder, er en naturlig Følelse; dette er uomstødelig sikkert. Ligesaa forholder det sig, indtil et vist Punkt, med Ønsket om at være ene om at besidde det, som behager os. Men naar dette Ønske — bleven til Lidenskab — slaar over i Raseri eller forvandler sig til en mistænksom og gnaven Indbildning, som man kalder Skinsyge, saa er det en anden Sag; denne Lidenskab kan være naturlig, men kan ogsaa ikke være det: her maa man forstaa at skelne.

Eksemplet, hentet fra Dyrene, har jeg allerede tidligere undersøgt i »*Afhandlingen om Uligheden*«,[1]) og idet jeg nu her tager denne Undersøgelse frem til fornyet Overvejelse, finder jeg den grundig nok, saa at jeg tør henvise Læserne til den. Til de Bestemmelser, jeg i dette Skrift har fastslaaet, vil jeg kun tilføje, at den Skinsyge, som stammer fra Naturen, i meget høj Grad afhænger af Kønsevnen, og at denne Skinsyge er paa sit højeste, naar denne Evne er eller synes at være ubegrænset; thi da er det, at Handyret, idet det maaler sine Rettigheder efter sin Trang, aldrig kan se en anden Han uden som en besværlig Medbejler. Hos disse Dyrearter tilhøre Hunnerne, der altid vise sig føjelige imod den, der kommer først, kun Hannerne i Kraft af Erobringens Ret og ere derfor Skyld i disse evige Kampe imellem dem.

Helt anderledes er det hos de Dyrearter, hvor Hunnen forener sig med én bestemt Han, og hvor Parringen skaber et Slags moralsk Baand, et Slags Ægteskab. Da Hundyret her efter eget Valg tilhører den Han, det har givet sig hen til, gør det i Almindelighed Modstand imod enhver anden, og da denne Følelse af at være foretrukken er Hannen en Garanti for Hunnens Troskab, saa foruroliges den ogsaa mindre ved Synet af andre Hanner og lever mere fredeligt med dem. Hos disse Dyrearter tager Hannen ogsaa Del i Omsorgen for Ungerne, og i Følge en af hine Naturlove, som man ikke uden Rørelse kan blive opmærksom paa,

---

[1]) Denne Afhandling er fra 1753 og fremkommen som Besvarelse af en af Akademiet i Dijon udsat Prisopgave: Om Kilden til Uligheden imellem Menneskene. *O. A.*

synes det, at Hunnen gengælder Faderen den Hengivenhed, som han har for sine Unger.

Betragter man nu Menneskeslægten i dens oprindelige Naturlighed, saa ser man let af den mandlige Dels begrænsede Evne og af Maadeholdet i dens Attraa, at denne af Naturen er bestemt til at nøjes med én Kvinde; dette stadfæstes ogsaa af den Kendsgerning, at der findes lige mange Individer af hvert Køn, i det mindste under vore Himmelegne; denne numeriske Lighed finder paa langt nær ikke Sted hos de Dyrearter, hvor Hannernes større Kraft samler flere Hunner om et eneste Handyr. Skønt nu Manden ikke ligger paa Æg og heller ikke har Brystvorter til Diegivning, hvorfor han i denne Henseende hører til de firføddedes Klasse,[1]) saa krybe dog Børnene saa længe omkring og ere saa svage, at saavel de som Moderen vanskeligt kunde undvære Faderens Hengivenhed og den Omsorg, som følger deraf.

Alle Iagttagelser samle sig altsaa om at bevise, at man ud fra det skinsyge Raseri, som findes hos nogle Dyrearters Hanner aldeles ikke kan drage nogen Slutning med Hensyn til Mennesket, og selve den Undtagelse, som findes i de sydlige Lande, hvor Flerkoneriet blomstrer, stadfæster kun yderligere Grundreglen, efterdi det er det store Overtal af Kvinder, der fører til Mændenes tyranniske Forsigtighed, og fordi Følelsen af egen Svaghed driver Mennesket til at tage sin Tilflugt til Tvangen for at omgaa Naturens Love.

Hos os, hvor disse samme Love vel ikke omgaas paa denne, men saa paa en anden og endnu afskyeligere Maade, har Skinsygen mere sin Grund i Lidenskaber, som har derrs Rod i Samfundsforholdene, end i den medfødte Naturdrift. I de fleste galante Forbindelser hader Elskeren i højere Grad sine Rivaler, end han elsker sin Elskerinde; naar han frygter for, ikke at være den eneste bønhørte, saa er dette Virkningen af den Egenkærlighed, hvis Oprindelse jeg har paavist, og det er hans Forfængelighed, der lider, mere end hans Kærlighed. Desuden har vore vrange Samfundsindretninger gjort Kvinderne saa hykleriske[2]) og i saa høj

[1]) Altsaa til den Klasse, hvor kun Hunnerne tager sig af Ungerne. *O. A.*

[2]) Den Slags Forstillelse, som jeg her tænker paa, er helt modsat den, som sømmer sig for dem og som de har af Naturen; den ene bestaar i at skjule de Følelser, som de har, og den anden i at fremhykle dem, som de ikke har. Alle Kvinder i Verden tilbringe hele deres Liv med at bryste sig af deres Følelsesfuldhed, og dog elske de aldrig andet end dem selv. *R.*

Grad optændt deres Attraa, at man næppe kan stole paa deres Hengivenhed, selv naar den er bedst bevidnet, og de kunne ikke mere lægge deres Forkærlighed for en enkelt saa klart for Dagen, at den kan sikre en saadan mod Frygt for Medbejlere.

Med den sande Kærlighed er det en anden Sag. Jeg har i det allerede anførte Skrift vist, at denne Følelse ikke er saa naturlig, som man tror, og der er stor Forskel paa den søde Vane, som hjertelig knytter Manden til hans Livsledsagerinde og paa denne tøjlesløse Brynde, som gør ham beruset for indbildte Yndigheder hos et Væsen, som han ikke længer ser, som det er. Denne Lidenskab, der kun lever og aander for at udelukke andre og selv at blive foretrukken, adskiller sig ikke fra Forfængeligheden, der fordrer alt, men intet indrømmer, altid er ubillig, medens Kærligheden, der giver ligesaa meget, som den kræver, i og for sig er en Følelse fuld af Billighed. Jo mere den for øvrigt fordrer, desto mere lettroende er den: det samme Blændværk, som frembringer den, gør den let tilgængelig for Overtalelse. Naar Kærligheden er urolig, saa er Agtelsen tillidsfuld, og i et retskaffent Hjerte findes aldrig Kærlighed uden den er forenet med Agtelse, efterdi enhver hos den elskede Genstand kun elsker de Egenskaber, han sætter Pris paa.

Efter at alt dette er opklaret, kan man sikkerlig gætte, hvad Slags Skinsyge Emil vil være i Stand til; thi da der næppe findes nogen Spire til denne Lidenskab i Menneskehjertet, saa bliver det Opdragelsen, som bestemmer dens Form. Den forelskede og skinsyge Emil vil ikke blive vredagtig, mørk og mistroisk, men finttænkende, følelsesfuld og skælvende: han vil mere foruroliges end opirres: han vil snarere søge at vinde sin elskede end true sin Medbejler; han vil fjerne ham som en Hindring, hvis han kan, men dog uden at hade ham som en Fjende; hvis han hader ham, saa er det ikke, fordi han har den Dristighed at kæmpe med ham om et Hjerte, som han gør Fordring paa; men fordi han virkelig bringer ham i Fare for at miste det; han vil ikke i ubilligt Hovmod paa taabelig Maade føle sig krænket over, at man vover at indlade sig i Kappestrid med ham; da han forstaar, at Retten til Forrang alene hviler paa virkeligt Værd og at Æren bestaar i det lykkelige Udfald, saa vil han fordoble sin Omhu for at gøre sig elskværdig, og det vil sandsynligvis lykkes ham. Den højhjertede Sophie, som puster til hans Kærlighed ved at vække nogen Uro, vil nok vide at regulere denne og

holde ham skadesløs derfor, og Medbejlerne, som kun taaltes for at sætte ham paa Prøve, ville snart faa Rejsepas.

Men hvor føler jeg mig umærkeligt ført hen? Ak, Emil! hvad er der bleven af dig? Kan jeg i dig genkende min Elev? Hvor dybt er du ikke sunken! Hvor er hin saa haardført opdragne Mand, som trodsede Aarstidernes Grumhed, som hærdede sit Legeme ved de groveste Arbejder, og hvis Aand kun bøjede sig for Visdommens Love, uimodtagelig for Fordommene, for Lidenskaberne, som kun elskede Sandheden, kun veg for Fornuften og ikke brød sig om andet, end hvad der passede for ham? Nu er han blødagtiggjort i et ørkesløst Liv, lader sig lede af Kvinder; deres Tidsfordriv er hans Beskæftigelser, deres Vilje hans Lov; en ung Pige er Dommeren over hans Skæbne; han kryber og bøjer sig for hende; den alvorlige Emil er et Barns Legetøj!

Ja, saaledes skifter det paa Livets Skueplads: Enhver Alder har sin Drivfjeder, som frembringer Bevægelsen; men Mennesket bliver altid det samme. I ti Aars Alderen lader det sig lede ved Kager, i tyve Aars Alderen af en Elskerinde, tredive Aar gammel af Fornøjelserne, ved de fyrretyve Aar af Ærgerrigheden og i halvtredsinstyve Aars Alderen af Havesygen: naar løber det kun efter Visdommen? Lykkelig den, som man, uden hans Vilje, fører der hen imod! Hvad betyder det, hvilken Fører man bruger, naar han kun fører til Maalet? Heltene, selv Vismændene har betalt denne Skat til den menneskelige Svaghed, og mangen, hvis Fingre ere flaaede paa Rokketenen, var af den Grund ikke en mindre stor Mand.[1])

Ønsker du, at Virkningen af en lykkelig Opdragelse skal vare Livet ud, saa lad Barndommens gode Vaner bibeholdes gennem hele Ungdomstiden, og naar din Elev er, hvad han bør være, sørg saa for, at han altid bliver sig selv lig. Dette er den sidste Grad af Fuldkommenhed, som du har tilbage at give dit Værk. Det er især af denne Grund vigtigt, at de unge Mennesker har en Hovmester; thi man behøver ellers ikke at være videre bange for, at de jo nok skulle forstaa at forelske sig uden hans Hjælp. Deri skuffe Lærerne og især Fædrene sig, at de tro, at én Maade at leve paa udelukker en anden, og at man, saasnart man er bleven stor, maa give Afkald paa alt det, man gjorde som lille. Var det saaledes, hvad kunde det

[1]) Her sigtes til Herkules, der af Lydiens Dronning Omphale sattes til at spinde. *O. A.*

saa nytte at bære Omsorg for Barndommen, naar den gode eller slette Brug, man gjorde deraf, var forbi med den, og naar man, med en helt forskellig Maade at leve paa, nødvendigvis antog en anden Tænkemaade.

Ligesom det kun er de svære Sygdomme, som gøre Brud paa Sammenhængen i Hukommelsen, saaledes kan det næppe være andet end de voldsomme Lidenskaber, der frembringe den samme Virkning i Henseende til Sæderne. Vistnok ændres vor Smag og vore Tilbøjeligheder; men denne Forandring — undertiden noget brat — formildes af Sædvanerne. Med Rækkefølgen af vore Tilbøjeligheder forholder det sig ganske som med den gradvise Overgang fra Farve til Farve. Den dygtige Kunstner maa gøre Overgangene umærkelige, maa blande og sammensætte Farvetonerne, og for at der ikke skal fremkomme noget afstikkende, behøver han at stryge flere af Farverne ud over hele sit Lærred. Denne Regel stadfæstes af Erfaringen; regelløse Mennesker skifte hver Dag Tilbøjeligheder, Smag og Følelser, og det eneste bestandige hos dem er den Vane: stadig at gøre Forandringer; men det vel optugtede Menneske kommer altid tilbage til sine gamle Øvelser, og ikke en Gang i sin Alderdom taber han Sansen for de Fornøjelser, han elskede som Barn.

Dersom du kan bringe det dertil, at de unge Mennesker, naar de indtræde i en ny Alder, ikke med Foragt se tilbage paa den foregaaende, at de, ved at komme ind i ny Livsvaner, ikke aflægge de gamle og at de altid ville gøre, hvad ret er uden Hensyn til, hvilken Tid de første Gang gjorde det, da kan du først være sikker paa dit Værk og være vis paa dem lige til deres Dages Ende; thi den farligste Omvæltning finder netop Sted i den Alder, for hvilken du nu staar paa Vagt. Ligesom man altid med Vemod ser tilbage paa den Tid (nemlig Ungdomstiden), saa vil man vanskeligt i Fremtiden komme bort fra den Aandsretning, man den Gang var inde paa, medens man, naar den først er afbrudt, aldrig i Livet kommer tilbage til den.

Største Parten af de Vaner, som man mener, at Børnene og de unge Mennesker tilegne sig, ere ikke virkelige Vaner, fordi de ere tvungne ind i dem, og fordi man kun venter paa Lejlighed til at frigøre sig for de Vaner, som man følger imod sin Vilje. Man faar dog ikke Smag for at sidde i Fængsel, selv om man holdes fangen nok saa længe; i dette er det saa langt fra, at Vanen formindsker Afskyen; den øger den. Saaledes er det ikke med Emil, som i sin Barndom intet har foretaget sig ufri-

villigt eller med Ulyst, og som, idet han som Mand fortsætter med den samme Handlemaade, kun forener Vanens Herredømme med Frihedens Behageligheder. Et virksomt Liv, legemligt Arbejde, Øvelse og Bevægelse ere i den Grad blevne nødvendige for ham, at han ikke, uden at lide, kunde give Afkald derpaa. Paa én Gang at føre ham ind i et blødagtigt og stillesiddende Liv vilde være at kaste ham i Fængsel, i Lænker, ja at holde ham ved Vold og Tvang i en saadan Tilstand; jeg tvivler ikke om, at hans Humør og Helbred i lige Maade vilde lide derunder. Han kan næppe faa Vejret i et tæt tillukket Værelse; han behøver frisk Luft, Bevægelse og Anstrengelse. Selv ved Sophies Fødder kan han ikke lade være undertiden at kaste et stjaalent Blik ud til Markerne og ønske, at han kunde gennemstrejfe dem sammen men hende. Han bliver dog inde, naar han skal; men han er urolig og hidset; han kæmper øjensynlig med sig selv og bliver kun, fordi han er lagt i Lænker. Altsaa har jeg dog, siger du, underkastet ham nogle Nødvendigheder, dog gjort ham til Slave: alt dette er sandt; jeg har underkastet ham det Aag at være Menneske.

Emil elsker Sophie; men hvad er nu det for Ynder, som har tiltrukket ham? Følelsesfuldhed, Dyd og Kærlighed til alt, hvad der er ædelt. Naar han elsker denne Kærlighed hos sin elskede, kunde han saa undlade at elske hende selv? Og for hvilken Pris er til Gengæld Sophie bleven hans? For alle de Følelsers Skyld, som ere naturlige for hendes Elskers Hjerte: Ærbødigheden for det, som i Sandhed er godt, Nøjsomhed, Tarvelighed, ædel Uegennytte, Foragt for Prunk og Rigdom. Emil ejede disse Dyder, førend Kærligheden paalagde ham at have dem. Hvori er altsaa Emil i Virkelighehen forandret? Deri, at han har faaet nye Grunde til at være sig selv; dette er det eneste Punkt, hvori han er forskellig fra det, han var.

Jeg kan ikke tænke mig, at nogen, som læser denne Bog med Opmærksomhed, kan tro, at alle de Omstændigheder og Forhold, hvori han befinder sig, rent tilfældigt skulde have ordnet sig saaledes for ham. Er det tilfældigt, at den, som vinder hans Behag, kun findes langt borte i en fjern Afkrog, skønt Byerne vrimle af saa mange elskværdige Piger? Er det et Tilfælde, at han møder hende? Er det tilfældigt, at de passe for hinanden? Er det tilfældigt, at de ikke kunne bo paa samme Sted? Er det et Tilfælde, at han først saa langt borte fra hende finder en Bolig? Er det tilfældigt, at han ser hende saa sjældent,

at han med saa mange Anstrengelser kan købe den Fornøjelse undertiden at se hende? Han blødagtiggør sig, siger du. Han hærder sig tværtimod; han maa nødvendigvis være saa kraftig, som jeg har gjort ham, for at kunne udholde de Anstrengelser, som Sophie paalægger ham.

Han bor to stive Mil fra hende. Denne Afstand er Blæsebælgen i Smedien; det er ved den, jeg hærder Kærlighedens Pile. Dersom de boede Dør om Dør, eller han mageligt henslængt i sin gode Vogn kunde aflægge hende Besøg, saa vilde han elske hende paa en magelig Maade som en Pariser. Mon Leander vilde være gaaet i Døden for Hero,[1]) dersom Havet ikke havde skilt ham fra hende? Min Læser! spar mig for Forklaringerne; dersom du er i Stand til at forstaa mig, vil du ud af Enkelthederne i min Fortælling kunne faa tilstrækkelig fat paa mine Grundsætninger.

De første Gange vi besøgte Sophie, havde vi taget Heste for at komme hurtigere af Sted. Vi finde denne Rejsemaade bekvem, og den femte Gang tage vi ogsaa Heste. Vi vare ventede; men allerede en halv Mil fra Hjemmet se vi Folk paa Vejen. Emil spejder; hans Hjerte banker; han kommer nærmere og kender Sophie; han springer ned af Hesten, iler, flyver af Sted og snart er han hos den elskværdige Familie. Emil elsker smukke Heste; hans er et livligt Dyr; da den føler sig fri, jager den hen over Markerne: jeg følger den, naar den med Besvær og fører den tilbage. Ulykkeligvis er Sophie bange for Heste; jeg vover derfor ikke at nærme mig hende. Emil ser ingen Ting; men Sophie hvisker ham i Øret, hvor megen Ulejlighed han har gjort sin Ven. Emil iler skamfuld af Sted, tager Hestene og bliver tilbage: det er billigt, at hver har sin Tur. Han gaar nu forud for at skille sig af med vore Ridedyr. Da han saaledes maa lade Sophie bag sig, finder han ikke mere, at Hesten er et saa bekvemt Befordringsmiddel. Han kommer forpustet tilbage og møder os paa Halvvejen.

Næste Gang vil Emil ingen Heste have. »Hvorfor?« spørger jeg, »vi kunne jo medtage en Tjener til at have Omsorg for dem.« »Kære!« siger han, »skulle vi lægge

[1]) Her sigtes til et græsk Eventyr; den unge Græker Leander fra Abydos er forelsket i Hero, Præstinde for Venus og boende paa den thrakiske Kyst. Hver Nat svømmer L. over Hellespont. En Vinternat rejser sig en voldsom Storm; hans Lig kastes op paa Kysten. Da Hero ser hans Lig, styrter hun sig ud fra det Taarn, hun beboede, for at dø med ham. *O. A.*

en saadan Byrde paa denne agtværdige Familie? Du ser jo godt, at de ville føde os alle, baade Mennesker og Dyr.« »Det er sandt,« svarer jeg, »de har de fattiges ædle Gæstfrihed. De rige, som i al deres Pragt dog ere gerrige, huse kun deres Venner; men de fattige huse ogsaa deres Venners Heste.« »Lad os gaa til Fods,« siger han, »har du, som af et saa godt Hjerte tager Del i dit Barns anstrengende Fornøjelser, ikke Mod dertil?« »Meget gerne,« svarer jeg øjeblikkelig, »det synes mig heller ikke, at Kærligheden bør komme med saa megen Larm.«

Da vi nærme os, møde vi Moderen og Datteren endnu længere fra Hjemmet end første Gang. Vi ere komne over Vejen som en Pil. Emil er badet i Sved: en kær Haand værdiger at aftørre hans Kinder med et Lommetørklæde. Om Jorden saa myldrede af Heste, vilde vi dog herefter ikke føle os fristede til at benytte nogen af dem.

Det er imidlertid haardt nok, at vi aldrig kunne tilbringe en Aften sammen. Sommeren er snart forbi, og Dagene begynde at blive korte. Trods vore Indvendinger, tillader man os aldrig at rejse tilbage om Natten, og naar vi ikke komme fra Morgenstunden af, maa vi jo næsten rejse igen straks efter vor Ankomst. Efter at Moderen længe har beklaget os og været i Uro for vor Skyld, kommer hun endelig i Tanker om, at det vistnok ikke sømmede sig at lade os overnatte hos dem selv, men at man nok i Landsbyen kunde finde et Sted, hvor vi undertiden kunde tilbringe Natten. Ved disse Ord klapper Emil i Hænderne og véd ikke, hvilket Ben han skal staa paa af Glæde, og Sophie kysser uvilkaarligt sin Moder saa temmelig ofte den Dag, hun fandt paa den Udvej.

Efterhaanden opstaar og fæstner der sig et hjerteligt Venskab og en oprigtig Fortrolighed imellem os. Paa de af Sophie eller Moderen fastsatte Dage ankommer jeg som Regel med min Ven: undertiden lader jeg ham ogsaa gaa alene derhen. Tillid forædler Sjælen, og man maa nu ikke behandle en Mand som et Barn; hvad havde jeg desuden udrettet, dersom min Elev ikke fortjente min Agtelse? Det hænder ogsaa, at jeg gaar alene; da kniber det lidt for ham; men han knurrer ikke; hvad skulde ogsaa hans Knurren hjælpe ham? Han véd jo desuden godt, jeg ikke gaar for at skade hans Sag. Men hvad enten vi nu følges ad eller gaa hver for sig, saa forstaar man nok, at intet Slags Vejr holder os tilbage; vi ere endog lidt stolte af at komme i en Tilstand, hvor der er Grund til at beklage os. Uheldigvis berøver Sophie os denne Ære; hun forbyder os

at komme, naar Vejret er daarligt. Dette er den eneste Gang, jeg finder hende gøre Oprør mod de Regler, som jeg i Hemmelighed dikterer hende.

Da Emil en Dag er gaaet alene, og jeg først venter ham den følgende Dag, ser jeg ham komme hjem samme Aften og siger da til ham, idet jeg omfavner ham: »Hvad for noget, kære Emil! du kommer tilbage til din Ven!« Men i Stedet for at svare paa mine Kærtegn, siger han en Smule forstemt: »Tro ikke, at jeg kommer med min gode Vilje; jeg kommer imod min Vilje. Hun har villet, at jeg skulde gøre det; jeg kommer for hendes og ikke for din Skyld.« Rørt over denne Aabenhjertighed omfavner jeg ham igen og siger: »Fribaarne Sjæl, oprigtige Ven! berøv mig ikke, hvad der tilkommer mig. Selv om du kommer for hendes Skyld, siger du det dog for min Skyld: din Tilbagekomst er hendes Værk; men din Aabenhjertighed er mit Værk. Bevar altid denne de ædle Sjæles Oprigtighed. Man tør lade dem, der ere os ligegyldige, tænke hvad de ville; men det er en Forbrydelse at finde sig i, at en Ven tillægger os Fortjeneste for det, som vi ikke har gjort for ham.«

Jeg tager mig vel i Agt for i hans Øjne at nedsætte Værdien af denne oprigtige Tilstaaelse ved deri at finde mere Kærlighed end Ædelmodighed og ved at sige til ham, at det gjaldt ham mindre om at berøve sig selv Takken for denne Tilbagekomst end at tillægge Sophie den. Men se nu, hvorledes han uvilkaarligt lader mig se ind i Dybet af hans Hjerte: dersom han kommer mageligt med langsomme Skridt, drømmende om sin Kærlighed, saa er denne Emil kun Sophies Elsker; men kommer han med raske Skridt, ophedet, selv en Smule ærgerlig, saa ser jeg deraf, at han er sin Mentors Ven.

Man ser af disse Ordninger, at min unge Mand er meget langt fra at tilbringe sit Liv ved Sophies Side eller at se hende saa ofte, som han kunde ønske. En eller to Rejser om Ugen er det højeste, man indrømmer ham, og hans Besøg — ofte kun en halv Dag — udstrække sig sjældent til Dagen efter. Han bruger mere Tid til at gaa og haabe at faa hende at se eller til at glæde sig over at have set hende, end til i Virkeligheden at se hende. Og af selve den Tid, han bruger til sin Rejse, tilbringer han den mindste Del i hendes Nærhed, den største derimod paa Hen- og Tilbagevejen. Disse sande, rene og herlige Glæder, som han mere nyder i Fantasien end i Virkeligheden, op-

flammer hans Kærlighed uden at gøre hans Hjerte blødagtigt.

I de Dage, da han slet ikke ser hende, sidder han ikke stille med Hænderne i Skødet; da er han den gamle Emil, aldeles uforandret. Som oftest strejfer han om i de omliggende Egne for at forøge sine naturhistoriske Kundskaber; han gør Iagttagelser, undersøger Jorderne, deres Produkter og Dyrkningsmaade; han sammenligner de Arbejder, han ser, med dem, han allerede kender; han forsker efter Grunden til Forskellen imellem dem: naar han finder andre Methoder, bedre end de paa Stedet brugelige, saa taler han med Landmændene derom; foreslaar han en bedre Slags Plove, saa lader han en saadan forfærdige efter sin Tegning; finder han Mergel, lærer han dem Brugen deraf, hvad der er helt ukendt i den Egn; ofte tager han selv Haand med i Arbejdet; de forbavses ved at se ham haandtere deres Redskaber med større Lethed, end de selv formaa at gøre det, pløje Furerne dybere og mere lige end deres, saa mere jævnt og anlægge en Drivbænk med større Omtanke. De gøre sig ikke lystige over ham som over En, der bare kan snakke om Agerdyrkning: de se, at han virkelig forstaar sig derpaa. Med ét Ord: han udstrækker sin Iver og Omsorg til alt det, som er til sand og almen Nytte; ikke en Gang dertil indskrænker han sig. Han besøger Bønderne i deres Hjem, forhører sig om deres Stilling, deres Familieforhold, Antallet af deres Børn, Størrelsen af deres Jordlodder, Produkternes Art og om deres Afsætning; han udspørger dem om deres Formuesforhold, Skattebyrder, Gæld o. s. v. Han giver dem ikke mange Penge, da han véd, at de som Regel blive daarlig anvendte, men sørger selv for Anvendelsen af dem, og gør dem paa den Maade nyttige for dem, selv imod deres Vilje. Han skaffer dem Arbejdere, og ofte betaler han dem Dagløn for det Arbejde, de udføre for dem selv. For én lader han den halvt sammenfaldne Hytte genopbygge eller tække; for en anden lader han den Jord dyrke op igen, som han af Mangel paa Midler har ladet ligge hen; en tredje skaffer han en Ko, en Hest, Kreaturer af enhver Art i Stedet for dem, han har mistet: to Naboer skulde lige til at begynde paa en Proces; han overtaler dem og forsoner dem; en Bonde bliver syg; han sørger for hans Pleje, ja plejer ham selv;[1]) en anden bliver under-

[1]) At pleje en syg Bonde bestaar ikke i at give ham Afføringsmidler og Medicin eller at sende en Læge til ham. Det er ikke noget af alt dette, som disse fatttige Folk trænge til i deres Sygdomme; men det er bedre og rigeligere Føde. Fast kun I andre, naar I har

trykket af en mægtig Nabo: han tager sig af ham og forsvarer ham; fattige unge Folk, som gerne ville sammen, hjælper han til at kunne gifte sig; en god Kone har mistet sit kære Barn; han besøger og trøster hende; han gaar heller ikke igen, saa snart han er kommet indenfor; han foragter ikke de trængende og har ingen Hast med at forlade de ulykkelige; han spiser ofte hos de Bønder, som han hjælper, ogsaa hos dem, der ikke behøve ham: ved at blive nogles Velgører og andres Ven, ophører han ikke med at være deres Lige. Endelig gør han ligesaa meget godt ved sin personlige Omhu som med sine Penge.

Undertiden strejfer han ogsaa om i Nærheden af hint lykkelige Hjem; det var jo muligt, at han i Smug kunde opdage Sophie, se hende paa Spadsereturen uden selv at blive set; men Emil gaar altid lige paa i sine Foretagender; han forstaar og ønsker ikke at bruge Krogveje. Han er i Besiddelse af denne elskværdige Finfølelse, som styrker og nærer Selvagtelsen ved den gode Bevidsthed. Han holder sig nøjagtig indenfor sine Grænser og kommer aldrig nær nok til at opnaa ved et Tilfælde, hvad han kun vil skylde Sophie Tak for. Som Erstatning flakker han med Glæde omkring i Omegnen, opsøger og følger de Spor, som hans Elskerindes Fod har traadt, og tænker med Ømhed paa den Umage, det har kostet hende, og paa de Stier, som hun, ogsaa for at fornøje ham, har banet. Dagen forud for den, da han tør besøge hende, gaar han hen til en nærliggende Forpagtergaard for at bestille et let Maaltid til den følgende Dag. Spadsereturen leder han, uden at man mærker det, i Retning ad Gaarden til, hvor man saa finder Frugter, Kager og Fløde. Den lækkersultne Sophie er ikke ufølsom for disse Opmærksomheder og takker os gerne for vor Omsorg; thi jeg faar altid min Part af Takken, selv om jeg ikke har haft nogen Ulejlighed, der kunde fortjene den: den er en Omvej, som den lille Pige bruger for ikke at være saa forlegen, naar hun skal takke. Faderen og jeg spise Kager og drikke Vin; men Emil spiser med Kvinderne, og er altid paa Vagt for at kunne liste sig til at faa en Tallerken Fløde, hvori Sophie har dyppet sin Ske.

Da Kagerne komme frem, minder jeg Emil om hans fordums Væddeløb. Man ønsker at høre lidt nærmere om

---

Feber; men naar eders Bønder faar Feber, saa giv dem Kød og Vin; næsten alle deres Sygdomme komme af Nød og Afkræftelse: deres bedste Lægedrik findes i eders Kælder; eders Slagter bør være deres eneste Apoteker. *R.*

disse Løb, og jeg forklarer det: man ler deraf og spørger ham, om han endnu forstaar at løbe. »Bedre end nogen Sinde,« svarer han; »jeg vilde være meget ked af at have glemt det«. En af Selskabet kunde have stor Lyst til at se det, men vover ikke at komme frem med Forslaget; en anden tager det op; han gaar ind paa det: man samler en to tre af Egnens unge Mennesker; man bestemmer Præmier, og for bedre at efterligne de gamle Lege, lægger man en Kage paa Maalet. Enhver holder sig parat; Faderen giver Signalet ved at klappe i Hænderne. Den raske Emil flyver af Sted og er ved Enden af Banen, næsten førend mine tre kluntede Fyre ere komne i Gang. Emil modtager Prisen af Sophies Hænder og, ikke mindre ædelmodig end Æneas, uddeler han Gaven til alle de overvundne.

Midt under Sejrsjublen vover Sophie at udfordre Sejrherren og praler af at kunne løbe lige saa godt som han. Han vægrer sig ikke ved at modtage Udfordringen, og medens hun gør sig i Stand til Løbet, hefter sin Kjole op til begge Sider og — mere optaget af at vise Emil et fint Ben end af at sejre over ham — ser efter, om hendes Skørter ere korte nok, hvisker han Moderen et Ord i Øret; hun smiler og tilnikker ham sit Samtykke. Han stiller sig ved Siden af sin Medbejlerske, og aldrig saa snart er Signalet givet, førend man ser hende flyve af Sted som en Fugl.

Kvinderne ere ikke skabte for Løb; naar de flygte, er det kun for at indhentes. Løben er nu ikke den eneste Ting, som de komme kejtet fra; men det er det eneste, de gøre uskønt; deres tilbagebøjede Albuer, som de holde tæt ind til Legemet, give dem et latterligt Udseende, og de høje Hæle, som de stable sig op paa, give dem en vis Lighed med Græshopper, der ville løbe i Stedet for at springe.

Emil, der ikke kan tænke sig, at Sophie løber bedre end andre Kvinder, anser det ikke Umagen værd at forlade sin Plads og ser med et spottende Smil hende løbe af Sted. Men Sophie er let og gaar med lave Hæle; hun behøver ingen Kunstgreb for at give sig Udseende af at have en lille Fod; hun faar snart et saa stort Forspring, at han ikke har et eneste Øjeblik at spilde for at naa denne ny Atalante,[1]) som han ser saa langt for ude. Han

[1]) Atalante er en Sagnfigur. Hun er en Datter af en Konge i Syrakus og lovede sin Haand til den af sine Friere, der kunde sejre over hende i Løb. Hippomènes blev den lykkelige, takket være tre Guldæbler, som han havde faaet af en Gudinde. Da han saa sig

løber altsaa, lig en Ørn, der styrter løs paa sit Bytte; han følger efter; nu er han i Hælene paa hende, naar hende endelig helt forpustet, slynger blødt den venstre Arm om hende, løfter hende som en Fjer og, trykkende denne søde Byrde til sit Hjerte, fuldender han Løbet. Han lader hende som den første røre ved Maalet og derpaa, idet han raaber: *Viktoria for Sophie!* bøjer han det ene Knæ mod Jorden for hende og erklærer sig for overvunden.

Med disse forskellige Beskæftigelser forener sig Udøvelsen af det Haandværk, vi har lært. I det mindste én Dag om Ugen og fremdeles alle de Dage, da daarligt Vejr hindrer os i at færdes paa fri Mark, gaa vi — Emil og jeg — hen til en Mester og arbejde. Vi arbejde ikke bare for Løjer, som Folk, der ere over denne Stand, men for Alvor som rigtige Svende. Sophies Fader, der en Gang besøger os og finder os i fuldt Arbejde, undlader ikke med Beundring at fortælle sin Hustru og Datter, hvad han har set. »Gaa,« siger han, »og se denne unge Mand i Værkstedet, og du skal se, om han foragter den fattiges Lod!« Man kan let tænke sig, at Sophie hører paa denne Samtale med Fornøjelse. Man kommer atter til at tale derom og beslutter at overraske ham under Arbejdet. Man udspørger mig uden at lade sig mærke med noget, og efter at være sikre paa, at det er én af vore Arbejdsdage, tager Moderen og Datteren en Vogn og komme den Dag til Byen.

Da de træde ind i Værkstedet, opdager Sophie i den anden Ende en ung Mand i Jakke, med Haaret skødesløst opbundet og saa optaget af sit Arbejde, at han slet ikke ser hende: hun standser og gør Tegn til sin Moder. Med et Stemmejern i sin ene Haand og en Knippel i den anden stemmer Emil et Hul til en Tap; derpaa skærer han et Brædt over og spænder et Stykke deraf i Bænken for at høvle det glat. Dette Syn faar ikke Sophie til at le; det griber hende; han er Agtelse værd. Kvinde! ær din Herre! det er ham, der arbejder for dig, skaffer dig Brødet, føder dig: *dér ser du Manden!*

Medens de opmærksomt iagttage os, faar jeg Øje paa dem; jeg trækker Emil i Ærmet; han vender sig, ser dem, kaster sit Værktøj og iler med et Glædesraab hen til dem. Efter at hans første Henrykkelse har lagt sig, bringer han dem til Sæde og tager atter fat paa sit Arbejde. Men Sophie kan ikke sidde stille; hun rejser sig raskt op, løber omkring

---

indhentet af Atalante, kastede han et Guldæble. som hun skyndte sig med at samle op, hvorved han naaede Maalet først. *O. A.*

i Værkstedet, undersøger Værktøjet, lader Haanden glide hen over de afhøvlede Brædder, samler nogle Spaaner op fra Gulvet, ser paa vore Hænder og siger, at hun kan godt lide dette Haandværk, fordi det er saa propert. Den lille Tosse forsøger endog paa at efterligne Emil. Med sin hvide og svage Haand fører hun en Høvl hen over Brædtet; Høvlen glider, men tager ingen Spaaner. Jeg bilder mig ind at se Amor i Skyerne le og slaa med Vingerne; jeg tror at høre ham udstøde Jubelskrig og sige: *Herkules er hævnet.*[1])

Imidlertid udspørger Moderen Mesteren. »Min Herre! hvor meget giver De disse to Svende?« »Frue! jeg giver dem hver tyve Sous daglig foruden Kosten; men dersom denne unge Mand vilde, kunde han tjene meget mere; for han er den bedste Arbejder her omkring.« »Tyve Sous om Dagen og Kosten!« sagde Moderen og betragtede os med Ømhed. »Frue! det forholder sig saaledes,« svarede Mesteren. Ved disse Ord løb hun hen til Emil, omfavnede ham, trykkede ham til sit Bryst med Taarer, uden at kunne sige andet end gentage den ene Gang efter den anden: »Min Søn, o, min Søn!«

Efter at have talt med os en Tid uden dog at forstyrre os i vort Arbejde, siger Moderen til sin Datter: Kom, lad os gaa: det bliver silde, og vi bør ikke lade dem hjemme vente paa os. Derpaa nærmer hun sig Emil, klapper ham paa Kinden og siger: »Nu, min kære Arbejder! vil De ikke nok tage med os?« Han svarer hende i en meget sørgmodig Tone: »Jeg er jo bunden, spørg Mesteren.« Man spørger Mesteren, om han ikke nok vil afse os. Han svarer, at han ikke kan. »Jeg har,« siger han, »Arbejde, som det haster med og som skal afleveres i Morgen. Da jeg har gjort Regning paa disse Herrer her, har jeg afvist de Arbejdere, som har meldt sig; dersom disse svigte mig, véd jeg ikke, hvor jeg skal faa andre fra, og jeg vil da ikke kunne aflevere Arbejdet paa den bestemte Dag.« Moderen svarer ikke; hun venter, at Emil skal tage Ordet; men han staar taus med bøjet Hoved. »Min Herre!« siger hun en Smule overrasket, »har De slet intet at sige hertil?« Emil ser kærligt paa Datteren og siger kun disse Ord: »Du véd jo, at jeg maa blive.« Derpaa gaa Damerne bort og lade os tilbage. Emil ledsager dem til Døren, følger dem med Øjnene, saa længe han kan, sukker og vender tilbage til sit Arbejde uden at sige et Ord.

---

[1]) Se Noten Pag. 613.

Moderen var lidt stødt, og paa Vejen talte hun med sin Datter om denne løjerlige Adfærd. »Hvad for noget!« siger hun, var det saa svært at stille Mesteren tilfreds uden at være nødt til at blive? og denne ødsle unge Mand, der uden Nødvendighed øser Penge ud, kan han da ingen finde ved passende Lejligheder?« »Kære Moder! »svarer Sophie, »Gud forbyde, at Emil skulde indrømme Pengene en saadan Magt, saa at han tyede til dem for at løse sig fra en personlig Forpligtelse, for ustraffet at kunne krænke sit Ord og forlede andre til bryde deres! Jeg vèd nok, at han let kunde erstatte Mesteren den ubetydelige Skade, som hans Fraværelse vilde forvolde; men han vilde saa have gjort sin Sjæl til Træl for Rigdommen; han vilde vænne sig til at sætte den i Stedet for sine Pligter og bilde sig ind at kunne løse sig fra alt, naar han bare kunde betale. Emil har en anden Tænkemaade, og jeg ønsker ikke at skulle blive Aarsag til, at han forandrer den. Tror du, at det ikke har været svært for ham at blive? Moder! bedrag dig ikke i denne Sag; det er for min Skyld, han bliver; jeg læste det tydeligt nok i hans Øjne.«

Det er ikke saaledes at forstaa, at Sophie er ligegyldig overfor Kærlighedens sande Opmærksomheder; hun er tværtimod bydende og fordringsfuld; hun vilde hellere slet ikke være elsket end elskes køligt. Hun har den ædle Stolthed, som værdsætter sig selv og som kræver den Agtelse af andre, som hun føler for sig selv. Hun vilde forsmaa et Hjerte, som ikke følte hele hendes Hjertes Værd, som ikke elskede hende lige saa højt, ja endog højere for hendes Dyders end for hendes Skønheds Skyld, et Hjerte, som ikke foretrak sin Pligt for hende og hende fremfor alt andet. Hun har aldrig ønsket sig en Elsker, som ikke kendte nogen anden Lov end sin egen Vilje; hun vil herske over en Mand, som hun ikke har berøvet Mandens Værd. Det er saaledes efter at Circe har nedværdiget Ulysses's Rejsekammerater, at hun foragter dem, og hun giver sig kun hen til ham, som hun ikke har kunnet forvandle.[1])

Men afset fra denne ukrænkelige og hellige Ret, er Sophie nøjeregnende til det yderste med alle sine Rettigheder. Hun lægger nøje Mærke til, med hvilken Samvittighedsfuldhed Emil respekterer dem, med hvilken Iver han opfylder hendes Vilje, med hvilken Færdighed han for-

[1]) Kobberstikket til femte Bog i Neaulmes Udgave fremstiller Ulysses's Besøg hos Circe, der har forvandlet hans Rejsekammerater til Svin. *O. A.*

staar at gætte den, og med hvilken Omhu han sørger for at komme til det fastsatte Tidspunkt: han maa ikke komme for silde og ikke for tidligt; hun vil, han skal være nøjagtig. At komme for tidlig er at foretrække sig selv for hende; at tøve er at forsømme hende. Forsømme Sophie! dette skulde ikke hænde to Gange. En uretfærdig Mistanke havde en Gang nær ødelagt det hele; men Sophie er rettænkende og forstaar nok at gjøre sin Uret god igjen.

En Aften venter man os; Emil har faaet Bud om at komme. Man gaar os i Møde; vi komme ikke. Hvor blive de dog af? hvilken Ulykke er der hændt? intet Bud fra dem? Aftenen tilbringes med at vente. Den stakkels Sophie tror, vi ere døde; hun er utrøstelig og piner sig selv; hun tilbringer Natten med at græde. Ved Aftenens Frembrud har man afsendt et Bud for at indhente Underretning om os og bringe Besked næste Morgen. Budet kommer tilbage, ledsaget af et andet Bud fra os, som mundtlig bringer Undskyldninger fra os og fortæller, at vi befinde os vel. Et Øjeblik efter komme vi selv. Nu er Scenen forandret; Sophie aftørrer sine Taarer, eller, dersom hun græder, er det af Forbitrelse. Hendes stolte Hjerte er ikke blevet beroliget ved at faa Vished for, at vi ere i Live; Emil lever og har ladet vente paa sig uden Nytte.

Ved vor Ankomst vil hun lukke sig inde. Man forlanger, at kun skal blive; saa maa hun det; men idet hun paa Øjeblikket tager sit Parti, paatager hun sig en rolig og tilfreds Mine, som nok kunde narre andre. Faderen kommer os i Møde og siger: I har sat eders Venner i stor Uro; der er dem her, som ikke saa let ville tilgive eder, »Hvem skulde det være? Fader!« siger Sophie med det mest yndefulde Smil, hun kan paatage sig. »Hvad vedkommer det dig,« svarer Faderen, »naar det ikke er dig selv.« Sophie svarer ikke et Ord og ser ned paa sit Arbejde. Moderen tager imod os paa en kold og formel Maade. Emil vover i sin Forlegenhed ikke at tale til Sophie. Hun tiltaler først ham, spørger til hans Befindende, indbyder ham til at tage Plads og forstiller sig saa godt, at det stakkels unge Menneske, der endnu er ukyndig i de voldsomme Lidenskabers Sprog, lader sig narre af denne rolige Kulde og er paa Nippet til selv at blive fornærmet.

For at betage ham denne Vildfarelse griber jeg Sophies Haand og vil — som jeg undertiden gør — føre den til mine Læber; men hun trækker den rask tilbage, idet hun paa en saa ejendommelig Maade siger: »min Herre!« at

denne ufrivillige Bevægelse øjeblikkelig røber hende for Emil.

Sophie selv, der sèr, at hun forraader sig, tvinger sig nu ikke saa meget. Hendes tilsyneladende Koldblodighed forvandler sig til en spotsk Foragt. Paa alt det, man siger til hende, svarer hun med Enstavelsesord, udtalte tøvende og med en usikker Stemme, som om hun frygtede for, at hendes Harme altfor tydeligt skulde røbe sig. Emil, der er halv død af Forfærdelse, betragter hende med Smerte og søger at faa hende til at sè paa ham for derved bedre at kunne læse hendes sande Følelser. Sophie — endmere opirret over hans Tillidsfuldhed — sender ham et Blik, som betager ham Lysten til at faa et til. Bestyrtet og skælvende vover han — meget heldigt for ham — ikke længer, hverken at tale til hende eller at sè paa hende; thi selv om han havde været nok saa uskyldig, saa vilde hun dog aldrig have tilgivet ham, dersom han havde kunnet bære hendes Vrede.

Da jeg nu sèr, at Turen er kommen til mig, og at det nu er Tiden til at forklare os, vender jeg mig atter til Sophie. Jeg griber hendes Haand, som hun ikke længer trækker tilbage, da hun er nærved at faa ondt. Jeg siger til hende med Mildhed: »Kære Sophie! det er gaaet os ilde; men De er fornuftig og retfærdig; De vil ikke dømme uden at høre os: hør os da.« Hun svarer ikke, og jeg taler derpaa saaledes:

»Vi afrejste i Gaar Klokken fire; det var os paalagt at være her Klokken syv, men vi tage os altid mere Tid, end vi behøve, for at vi kunne udhvile os her i Nærheden. Vi havde allerede tilbagelagt de tre Fjerdedele af Vejen, da smertefulde Jammerskrig naa vore Øren; de komme fra en Hulvej i Bakken i nogen Afstand fra os. Vi ile efter Lyden af Skrigene og finde en ulykkelig Bonde, som til Hest og lidt overstadig af Vin vendte hjem fra Staden. Han var imidlertid faldet af og var faldet saa tungt, at han havde brækket et Ben. Vi skrige og raabe om Hjælp; men ingen svarer os; vi forsøge at sætte den saarede op paa Hesten, men kunne ikke: ved den mindste Bevægelse maatte den ulykkelige udstaa voldsomme Smerter. Vi besluttede at binde Hesten paa et afsides Sted i Skoven; derpaa danne vi en Bærestol af vore Arme, bringe den saarede til Sæde deri og bære ham saa læmpeligt som muligt, idet vi med Hensyn til Vejen følge de Anvisninger, han jo maa give os, for at vi kunne finde hans Hjem. Turen var lang, og vi maatte hvile flere Gange.

Endelig naa vi dertil, udmattede af Anstrengelsen; til vor smertelige Overraskelse opdage vi, at vi allerede kende Huset, og at den ulykkelige, som vi med saa megen Møje havde baaret, var den samme, som havde modtaget os saa hjerteligt den Dag, da vi første Gang kom hertil. I den Forvirring, vi alle vare, havde vi ikke genkendt hinanden førend i dette Øjeblik.

Han havde kun to smaa Børn. Hans Hustru, der var godt paa Vej til at skænke ham et tredje, blev saa rystet ved at se os komme med ham, at hun overfaldtes af de heftigste Smerter og fødte faa Timer efter. Hvad var der under disse Forhold at gjøre i en saa afsides liggende Hytte, hvor man ikke kunde haabe paa nogen Hjælp? Emil besluttede sig til at tage den Hest, som vi havde efterladt i Skoven, bestige den og i strakt Karriere at opsøge en Saarlæge i Byen. Han overlader Lægen Hesten, og da han ikke hurtigt nok har kunnet finde en Sygeplejerske, kommer han til Fods tilbage med en Tjener, efter at han havde afsendt et Ilbud til Dem, medens jeg — i Forlegenhed, som De kan tænke Dem, mellem en Mand med et brækket Ben og en Kvinde i Fødselsveer — derhjemme gjorde alt det i Stand, som jeg kunde forudse at være nødvendigt for dem begge to.

Det øvrige vil jeg fortælle ganske kort; det er jo ikke derom Spørgsmaalet drejer sig. Klokken blev to om Natten, førend nogen af os fik et Øjebliks Hvil. Endelig ankom vi før Daggry til vort Opholdssted her i Nærheden, hvor vi kun har ventet paa, at De skulde staa op, for at kunne fortælle Dem vore Hændelser.«

Her standser jeg uden at tilføje et eneste Ord. Men førend nogen taler, nærmer Emil sig sin elskede, hæver Stemmen og siger med mere Fasthed, end jeg havde ventet mig i dette Tilfælde: »Sophie! De er den, som raader for min Skæbne; det vèd De godt. De kan lade mig dø af Sorg, men vent ikke at faa mig til at glemme Menneskelighedens Rettigheder; de ere mig helligere end Deres; dem vil jeg aldrig give Afkald paa for Deres Skyld.

Ved disse Ord rejser Sophie sig, og i Stedet for at svare slynger hun sin Arm om hans Hals og kysser ham paa Kinden. Derpaa rækker hun ham med uforlignelig Ynde sin Haand og siger; »Emil! tag denne Haand; den er din. Bliv min Ægtefælle og Herre, naar du vil; jeg vil bestræbe mig for at gjøre mig fortjent til denne Ære.«

Næppe har kun omfavnet ham, førend hendes Fader henrykt klapper i Hænderne og raaber; *da capo! nok en*

Gang! og Sophie — uden at lade sig nøde — giver ham straks to Kys paa den anden Kind; men næsten i Øjeblikket forskrækket over, hvad hun har gjort, flygter hun hen i sin Moders Arme og skjuler ved det moderlige Bryst sit af Undseelse blussende Ansigt.

Jeg vil ikke beskrive den almindelige Glæde, dette vakte; den maa enhver kunne føle. Efter Middagen spørger Sophie, om det vilde være for langt at gaa hen at besøge disse stakkels syge. Sophie ønsker det, og det er en god Gerning. Man gaar: man finder dem i hver sin Seng; Emil havde ladet en Seng bringe hid; der er ogsaa Folk til Stede for at pleje dem; alt det har Emil sørget for. Men desuagtet ligge de saa daarligt, at det ubekvemme Leje næsten piner dem lige saa meget som deres Sygdom. Sophie faar et af den gode Kones Forklæder paa og giver sig til at pusle hendes Seng; hun gør derpaa det samme for Manden; hendes bløde og lette Haand mærker, hvad der kan trykke, og forstaar derfor at berede et blødere Leje for deres ømme Lemmer. De føle Lindring allerede ved hendes Komme; hun synes at kunne gætte, hvad der smerter dem. Denne ellers saa fintfølende Pige lader sig hverken afskrække af Urenligheden eller den slemme Lugt, og hun forstaar at raade Bod paa begge Dele uden at ty til nogens Hjælp og uden at forulæmpe de syge. Hun, der ellers altid er saa tilbageholdende og undertiden lidt knibsk, og som ikke for alt i Verden med Spidsen af sin Finger vilde røre ved en Mandfolkeseng, vender og drejer den saarede uden Betænkning og faar ham lagt i en mere magelig Stilling, saa han kan udholde at ligge saaledes i længere Tid. Kjærlighedsiveren overvinder hendes Tilbageholdenhed; alt hvad hun foretager sig med ham, gør hun saa let og med en saadan Behændighed, at han føler Lindring uden næsten at have mærket, at hun har rørt ved ham. Baade Konen og Manden velsigner den elskværdige Pige, som hjælper dem, beklager og trøster dem. Det er en Engel fra Himlen, som Gud har sendt dem; hun viser sig som en saadan i hele sin Fremtræden, sin Venlighed, Mildhed og Godhed. Emil er rørt og betragter hende i Tavshed. Du Mand! elsk din Livsledsagerinde! Gud giver dig hende til Trøst i din Nød, til Lindring i dine Lidelser: *se, det er Kvinden.*

Det nyfødte Barn skal døbes. De to elskende holde det over Daaben og føle i deres Hjerter en glødende Længsel efter at give andre Lejlighed til at gøre det samme for dem. De hige imod det attraaede Øjeblik; de tro, at det

er ganske nær: alle Sophies Betænkeligheder ere bortvejrede; men nu komme mine. De ere endnu ikke saa vidt, som de mene sig at være; enhver Ting til sin Tid.

En Morgenstund — efter at de ikke har set hinanden i to Dage — træder jeg ind i Emils Kammer med et Brev i Haanden og siger, idet jeg ser fast paa ham: »Hvad vilde du gøre, hvis man bragte dig den Efterretning, at Sophie var død?« Han udstøder et Skrig, springer op, slaar Hænderne sammen, og uden at sige et eneste Ord, betragter han mig med et forvirret Blik. »Svar dog,« fortsætter jeg med den samme Ro. Da — opirret af min Koldblodighed — træder han tæt hen til mig; han ser paa mig med Øjne, der lyne af Vrede; hans Holdning er nærved at være truende: »Hvad jeg vilde gøre? . . . . . jeg véd det ikke; men det véd jeg, at jeg aldrig i Livet vilde gense den, der havde bragt mig dette Budskab.« »Vær du kun rolig,« svarede jeg og lo, »hun lever og befinder sig vel; hun tænker paa dig, og man venter os i Aften. Men lad os gaa en Tur og tale lidt sammen.«

Den Lidenskab, som behersker ham, tillader ham ikke længer som fordum at give sig hen i rent filosofiske Samtaler; jeg maatte derfor ved Hjælp af selve denne Lidenskab vække hans Opmærksomhed for det, jeg havde at sige ham. Det var netop det, der var min Hensigt med den skrækkende Indledning; nu er jeg aldeles overbevidst om, at han vil høre paa mig.

»At være lykkelig, kære Emil! er Maalet for ethvert følende Væsen; det er det første Krav, som Naturen lægger i os, og det eneste, som aldrig forlader os. Men hvor er Lykken? hvem véd det? Alle søge den, men ingen finder den. Man bruger Livet til at jage efter den, og man dør uden at have naaet den. Min unge Ven! da jeg ved din Fødsel tog dig i mine Arme, da jeg jeg kaldte det højeste Væsen til Vidne paa den Forpligtelse, jeg vovede at paatage mig, og viede mit Liv til din Lykke, vidste jeg da selv, hvad jeg forpligtede mig til? Nej, jeg vidste kun, at jeg, ved at gøre dig lykkelig, var sikker paa selv at blive det. Ved at opstille dette skønne Maal for dig, gjorde jeg det fælles for os begge.«

»Saalænge vi ikke vide, hvad vi skulle gøre, bestaar Visdommen i at forholde os uvirksomme. Denne er af alle Grundsætninger den, som Mennesket mest trænger til, men daarligst forstaar at følge. At søge Lykken uden at vide, hvor den er at finde, er at udsætte sig for at løbe forbi den, ja at udsætte sig for ligesaa mange Farer, som der

er Veje at fare vild paa. Men det er ikke enhver, der forstaar den Kunst at holde sig rolig og uvirksom. I den Uro, hvori vi holdes af vor Higen efter Lykken, ville vi hellere skuffes i vor Jagen efter den end ikke gøre noget for at søge den, og har vi én Gang forladt den Plads, hvorfra vi kunne erkende den, finde vi aldrig mere tilbage til den.«

»Skønt jeg var ligesaa uvidende, søgte jeg dog at undgaa den samme Fejl. Da jeg paatog mig Omsorgen for dig, besluttede jeg, ikke at gøre et eneste unyttigt Skridt og ligeledes at forhindre dig deri. Jeg holdt mig paa Naturens Vej, indtil den viste mig Vejen til Lykken, der viste sig at være den samme som Naturens Vej, og som jeg — uden at vide af det — havde fulgt.«

»Vær du mit Vidne og min Dommer; jeg vil aldrig forkaste dig som saadan. Dine første Aar ere ikke opofrede for de efterfølgende; du har nydt de Goder, som Naturen havde givet dig. Af de Lidelser, som den paalægger dig, men som jeg har kunnet skærme dig imod, har du kun følt dem, som kunde hærde dig for de andre. Du har aldrig døjet nogen Lidelse uden for derved at undgaa en større. Du har hverken lært at kende Had eller Trældomsfrygt. I Frihed og Tilfredshed er du vokset op til at blive retsindig og god; thi Nød og Lastefuldhed ere uadskillelige, og Mennesket bliver kun ondt, naar det er ulykkeligt. Maatte Mindet om din Barndom leve hos dig op i de gamle Dage! Jeg frygter ikke for, at dit gode Hjerte nogen Sinde mindes den Tid uden jo at velsigne den Haand, som ledte dig.«

»Siden du traadte ind i den fornuftige Alder, har jeg bevaret dig fra at løbe efter Folks Mening; da dit Hjerte begyndte at svulme af Følelse, bevarede jeg dig mod Lidenskabens Tyranni. Havde jeg kunnet forlænge denne indre Ro til dit Livs Ende, saa havde jeg bragt mit Værk i Sikkerhed, og du vilde altid have været saa lykkelig, som et Menneske kan blive; men, kære Emil! hvor ivrig jeg end har været for at dukke din Sjæl i Styx,[1]) saa har jeg dog ikke kunnet gøre dig usaarlig; der rejser sig en ny Fjende, som du endnu ikke har lært at besejre, og som jeg ikke har kunnet frelse dig fra. Denne Fjende er dig selv. Naturen og Skæbnen havde indrømmet dig Friheden. Du kunde taale Nød, du kunde udholde legemlige Smerter, de sjælelige vare dig endnu ukendte; kun de almenmen-

[1]) Jfr. nærv. Oversættelse pag. 18 og 19. *O.*

neskelige Kaar var du undergivet; men nu holdes du fangen af alle de Baand, du selv har lagt paa dig; da du lærte at ønske, gjorde du dig selv til Træl af dine Ønsker. Selv om du er den samme, selv om intet truer dig, intet sætter din Tilværelse i Fare, hvormange Smerter kunne alligevel ikke storme ind i dit Hjerte; hvormange Lidelser kan du ikke føle uden at være syg! hvormange Dødskvaler kan du ikke lide uden at dø! En Løgn, en Fejltagelse, en Tvivl kan styrte dig i Fortvivlelse.«

»Du har paa Theatret set Helte overgive sig til de voldsomste Smerter, hørt Scenen genlyde af deres vanvittige Skrig, set dem jamre sig som Kvinder, græde som Børn og paa den Maade vinde Publikums Bifald. Tænk paa, hvor du forargedes over denne Jamren, disse Skrig og Klager af Mænd, hos hvem man kun skulde vente at finde Beviser paa Standhaftighed og Mandighed. »Hvad!« sagde du harmfuld, »det er de Eksempler, man giver os til Efterfølgelse, det er de Mønstre, man byder os at efterligne! Er man bange for, at Mennesket ikke skulde være lille, ulykkeligt og svagt nok, med mindre man under et falskt Billede af Dyden endog tilklapper dets Svaghed Bifald? Min unge Ven! vær for Fremtiden mere overbærende lige over for Scenen; du er nu selv bleven en af disse Helte.

»Du kan lide og dø; du kan underkaste dig Nødvendighedens Lov i Henseende til de fysiske Lidelser; men du har endnu ikke paalagt dit Hjertes Lyster nogen Lov, og dog stammer Uroen i vort Liv i højere Grad fra vor Sjælstilstand end fra vore Fornødenheder. Vore Ønsker strække sig vidt; men vor Kraft er næsten lig Nul. Igennem sine Ønsker er Mennesket bundet til tusende Ting, men gennem sig selv er det ikke knyttet til noget, ikke Gang til sit eget Liv; jo flere af den Slags Baand det knytter, des mere mangfoldiggøres dets Kvaler. Alt forgaar paa Jorden: alt hvad vi elske, undslipper os tidligt eller sent, og dog hænge vi fast ved det, som om det kunde vare i al Evighed. Hvilken Rædsel greb dig ikke ved den blotte Formodning om Sophies Død! Har du da gjort Regning paa, at hun skulde leve altid? Dør der ingen i hendes Alder? Hun maa dø, mit Barn! og maaske førend du. Hvem vèd, om hun er levende i selve dette Øjeblik? Naturen havde kun underkastet dig en eneste Død; du har selv underkastet dig endnu en; nu kan du dø to Gange.«

»Er du i den Grad i dine utøjlede Lidenskabers Vold, hvor vil du da ikke være at beklage! Idelige Savn og Tab, idelige Bekymringer! du vil ikke en Gang kunne nyde,

hvad der i øvrigt vil være for dig at nyde. Frygten for at miste alt vil hindre dig i at besidde noget, din ustandselige Higen efter at følge dine Lidenskaber vil aldrig tillade dig at tilfredsstille dem. Du vil stadig søge efter Hvile; den vil stadig være paa Flugt foran dig; du vil være en Stakkel, og du vil blive et slet Menneske. Ja, hvorledes skulde du kunne undgaa at blive det, naar du ikke kender nogen anden Lov end dine utøjlede Ønsker! Naar du ikke kan bære ufrivillige Savn, hvorledes skulde du da frivilligt kunne paalægge dig noget? hvorledes vil du kunne ofre din Tilbøjelighed for Pligten eller gøre Modstand imod dit Hjerte for at lytte til Fornuften? Du, som allerede ikke mere vil se den Mand for dine Øjne, som meldte dig din elskedes Død, hvorledes skulde du kunne taale at se den, som vilde vove at tage hende fra dig i levende Live, den som vovede at sige til dig: Hun er død for dig, Dyden skiller dig fra hende? Maa du leve med hende, hvad der saa end hænder, hvad enten Sophie er gift eller ikke, hvad enten du er fri eller ej, om hun elsker eller hader dig, om man giver eller nægter dig hende — lige meget — du vil, du maa besidde hende, hvad det saa end skal koste: sig mig saa, hvilken Forbrydelse den gyser tilbage for, som ikke kender nogen anden Lov end sit Hjertes Ønsker, og som ikke kan modstaa noget af det, han begærer.«

»Mit Barn! der gives ingen Lykke uden Mod og ingen Dyd uden Kamp. Ordet *Dyd* kommer af *Daad;* Dygtigheden er Grundlaget for al Dyd. Dyden hører kun hjemme hos et af Naturen svagt, men i Kraft af sin Vilje stærkt Væsen; det er alene deri, det retfærdige Menneskes Fortjeneste bestaar, og endskønt vi kalde Gud god, saa kalde vi ham dog ikke dydig, fordi han ikke behøver at anstrenge sig for at gøre det gode. Jeg har ventet med at forklare dig dette verdslige (profane) Ord, indtil du kunde forstaa mig. Saalænge det ikke koster os noget at praktisere Dyden, behøver man ikke at forstaa den. Trangen dertil kommer, naar Lidenskaberne vaagne; den er allerede kommen for dit Vedkommende.«

»Ved at opdrage dig i hele Naturens Enfold i Stedet for at prædike om pinagtige Pligter, har jeg bevaret dig for de Laster, som gøre disse Pligter besværlige; jeg har ikke saa meget gjort Løgnen afskyelig for dig som gjort den unyttig for dig; jeg har ikke saa meget lært dig at give enhver sit som kun at bekymre dig for dit eget; jeg har snarere gjort dig god end dydig. Men den, som kun

er god, bliver kun ved at være god, saa længe han finder Fornøjelse i at være det: Godheden brister og gaar under for de menneskelige Lidenskabers Anfald; det Menneske, som kun er et godt Menneske, er det kun for sin egen Skyld,«

»Hvem er altsaa et dydigt Menneske? Det Menneske, som forstaar at sejre over sine Tilbøjeligheder; thi det følger da sin Fornuft, sin Samvittighed; det gør sin Pligt; det holder sig indenfor Ordenen, og intet kan fjerne det derfra. Indtil nu har du kun været tilsyneladende fri; du har kun haft en Slaves tvivlsomme Frihed, hvem man intet har befalet. Bliv nu virkelig fri; lær at blive Herre over dig selv: befal over dit eget Hjerte, o, Emil! og du vil blive dydig.«

»Se, du staar nu over for en ny Lære, og denne Lære er sværere end den første; thi Naturen frier os fra de Onder, den selv lægger paa os, eller lærer os at bære dem; men den siger os intet med Hensyn til dem, der stamme fra os selv; den overlader os til os selv, den lader os, som Ofre for vore Lidenskaber, ligge under for vore selvskabte Smerter, ja lader os endog prale af de Taarer, vi burde rødme over.«

»Denne er din første Lidenskab. Det er vel den eneste, som er dig værdig. Dersom du formaar at herske over den som Mand, vil den blive den sidste; du vil underlægge dig alle de øvrige, og du vil kun adlyde din Lidenskab for Dyden.«

»Den Lidenskab, du nu beherskes af, er ikke strafværdig, det véd jeg vel, den er lige saa ren som de Sjæle, der føle den. Ærbarheden har skabt den, og Uskyldigheden har næret den. Lykkelige elskende! Dydens fortryllende Ynde vil kun øge eders Kærligheds Lykke, og det søde Baand, som I vente, er ikke mindre Lønnen for eders Selvbeherskelse end for eders Hengivenhed. Men sig mig nu oprigtigt, om denne Lidenskab, fordi den er ren, derfor har kuet dig mindre; har den derfor i mindre Grad gjort dig til Træl? og dersom den fra i Morgen holdt op med at være uskyldig, vilde du saa fra i Morgen kvæle den i din Barm? Øjeblikket er kommet til at prøve dine Kræfter; naar de skulle bruges, er det for sent. Disse farlige Øvelser maa man foretage langt borte fra Faren. Man øver sig ikke til Kampen lige over for Fjenden; man forbereder sig førend Krigen er der, og man gaar først i Krig, naar man allerede er helt forberedt.«

»Det er en Vildfarelse at skelne imellem tilladelige og forbudte Lidenskaber for at hengive sig til de første og sky de sidste. Alle Lidenskaber ere gode, naar men vedbliver at være Herre over dem, alle ere slette, naar man lader sig gøre til Træl for dem. Det, som er forbudt af Naturen, er at lade vore Tilbøjeligheder strække sig længere end vore Kræfter; det, som er forbudt af Fornuften, er at ville, hvad vi ikke kunne naa, og det, som Samvittigheden forbyder os, er ikke det, at blive fristede, men at lade os overvinde af Fristelserne. Det afhænger ikke af os at have eller ikke at have Lidenskaber; men det afhænger af os at herske over dem. Alle de Følelser, over hvilke vi ere Herrer, ere lovlige, alle de, som beherske os, ere forkastelige. En Mand er ikke brødefuld, fordi han elsker en andens Hustru, dersom han holder denne ulykkelige Lidenskab i Tøjle under Pligtens Lov; men han er brødefuld, dersom han elsker sin egen Hustru saa højt, at han opofrer alt for denne sin Kærlighed.«

»Vent ikke af mig lange moralske Forskrifter, jeg har kun en eneste at give dig, men den rummer alle de andre. Vær Mand! hold dit Hjerte indenfor de Grænser, som din Stilling sætter dig. Studer dem og kend dem; hvor snævre de end ere, saa bliver man dog aldrig ulykkelig, naar man holder sig indenfor dem; men man bliver det først, naar man vil overskride dem; man bliver det, naar man i sit vanvittige Begær holder det umulige for muligt og naar man glemmer sin Stilling som Menneske for at digte sig ind i en indbildt, hvorfra man dog altid falder tilbage til sin virkelige Stilling. De eneste Goder, som det koster os noget at give Afkald paa, ere dem, man tror at have Ret til. Det øjensynlig umulige i at naa dem river os løs fra dem: de Ønsker, som man ikke har noget Haab om at faa opfyldte, plage os ikke. En Tigger bliver ikke pint af Ønsket om at blive Konge, og en Konge vil ikke være en Gud, uden naar han tror om sig selv at være mere end et Menneske.«

»Hovmodets Blændværk er Kilden til vore største Lidelser; men Betragtningen af den menneskelige Elendighed gør altid den vise maadeholden. Han holder sig paa sin Plads og plager sig ikke for at komme ud fra den; han bortødsler ikke til Unytte sin Kraft for at nyde det, som han ikke kan fastholde, og da han sætter alle Kræfter ind paa at eje det helt, som han har, saa er han i Virkeligheden mægtigere og rigere i alt det lidet, han begærer, end vi. Skal jeg dødelige og forgængelige Væsen skabe

mig evige Baand paa denne Jord, hvor alt omskiftes, hvor alt forgaar og hvor jeg ikke vil være i Morgen? O, Emil! o, min Søn! taber jeg dig, hvad mere har jeg da tilbage? Og dog maa jeg lære at miste dig; thi hvem véd, naar du bliver taget fra mig?«

»Vil du altsaa leve lykkeligt og vist, saa knyt kun dit Hjerte til den Skønhed, som ikke forgaar: lad Grænserne for din Stilling ogsaa være Grænserne for dine Ønsker, lad dine Pligter gaa foran dine Tilbøjeligheder; bøj dig i alle moralske Forhold for Nødvendighedens Lov; lær at miste det, som kan berøves dig, lær at forlade alt, naar Dyden kræver det, at sætte dig over dit Livs Skæbner, at lade dit Hjerte give Slip uden at de sønderrive det, at være modig i Modgang for aldrig at blive elendig, at være fast i din Pligt for aldrig at blive strafskyldig. Da vil du blive lykkelig, hvordan din Lod end bliver, og vis til Trods for Lidenskaberne. Da vil du selv i Besiddelsen af de forgængelige Goder finde de Nydelser, som intet vil kunne forstyrre; du vil besidde dem, uden at de besidde dig, og du vil føle, at Mennesket, som maa slippe alt, kun nyder det, som det kan finde sig i at miste. Du vil — det er sandt — ikke kende noget til de indbildte Glæders Blændværk; du vil heller ikke komme til at føle de Smerter, som ere Frugten heraf. Du vil vinde meget ved dette Bytte; thi dine Smerter ere mange og virkelige, men hine Glæder ere sjældne og indholdsløse. Som Sejrherre over saa mange bedrageriske Meninger vil du ogsaa være Sejrherre over den, som tillægger Livet saa stor en Værdi. Du vil leve dit Liv uden Uro og ende det uden Rædsel; du vil forlade det som alle andre Ting. Lad andre — grebne af Rædsel — tro, at de, naar de forlade det, ophøre at være; oplært om dets Intethed, vil du tro at begynde at være. Døden er Enden paa Livet for den onde, men for den retfærdige er den Livets Begyndelse.«

Emil hørte paa mig med Opmærksomhed, blandet med Uro. Efter en saadan Indledning venter han med Angst en mørk Slutning. Da jeg viser ham, hvor nødvendigt det er at opøve sig i Sjælsstyrke, farer det igennem ham, at jeg vil føre ham ind i denne haarde Øvelse, og som en saaret, der skælver ved at se Saarlægen nærme sig, synes han allerede paa sit ømme Sted at føle den smertende, men helbredende Haand, der vil bevare ham fra Fordærvelsen.

Uvis, urolig og begærlig efter at vide, hvor jeg vil hen, svarer han ikke; men i Stedet for spørger han, ikke uden Angst. »Hvad skal jeg gøre?« siger han næsten

skælvende og uden at vove at se op. »Hvad du skal gøre,« svarer jeg i en fast Tone, »forlade Sophie naturligvis.« »Hvad siger du?« raaber han i voldsomt Sindsoprør, »forlade Sophie! slippe hende, bedrage hende, blive en Forræder, en Skurk, en Meneder!« . . . »Hvad behager!« gensvarer jeg, idet jeg afbryder ham, »er det mig, af hvem Emil frygter for at lære at gøre sig fortjent til slige Navne?« »Nej,« fortsætter han med den samme Voldsomhed, »hverken af dig eller nogen anden; jeg skal nok trods dig vide at bevare, hvad du har gjort mig til, og ikke gøre mig fortjent til den Slags Titler.«

Jeg var forberedt paa dette første stormende Udbrud; jeg lader ham derfor rase ud uden at komme ud af Ligevægten. Dersom jeg ikke var i Besiddelse af den Selvbeherskelse, som jeg formaner ham til, saa vilde det jo klæde mig kønt at prædike den for ham! Emil kender mig altfor godt til at tro om mig, at jeg kunde opfordre ham til en slet Handling, og han véd meget godt, at han handlede skammeligt ved at forlade Sophie i den Forstand, som han tager Ordet. Han ender derfor med at forlange, at jeg skal forklare mig. Saa optager jeg da igen Traaden i min Tale.

»Tror du, kære Emil! at noget Menneske — i hvilken Stilling det end maatte være — kunde være lykkeligere, end du har været i de sidste tre Maaneder? Tror du det, saa tager du fejl. Førend du endnu har smagt Livets Lyst, har du nydt al den Lyksalighed, den giver. Der gives ingen større Lykke end den, du har følt. De sanselige Glæder ere flygtige. Den Fylde af Varme, som du nu stadig føler i dit Hjerte, lider altid derunder. Du har i Haabet nydt mere, end du nogen Sinde vil nyde i Virkeligheden. Indbildningskraften forskønner det, man attraar, men forlader det under Besiddelsen. Udenfor det Væsen, som er til i Kraft af sig selv, er kun *det* skønt, som ikke er. Havde denne Tilstand kunnet vare altid, vilde du have fundet den højeste Lykke. Men alt, hvad der hænger sammen med Mennesket, bærer Spor af dets Forkrænkelighed, alt ender, alt er forgængeligt i det menneskelige Liv, og hvis den Tilstand, som udgør vor Lykke, aldrig ophørte, saa vilde Vanen i at nyde den berøve os Smagen for den. Selv om intet forandres i det ydre, saa forandres vort Hjertelag; enten forlader Lykken os, eller vi forlade den.«

»Beruset af din Lykke, har du aldrig tænkt paa, at Tiden ilte. Sommeren er endt, Vinteren staar for Døren.

Selv om vi kunde fortsætte med vore Besøg i den kolde Aarstid, saa vilde man dog aldrig tillade det. Vi maatte — med eller mod vor Vilje — forandre vor Maade at leve paa; det kan ikke blive ved at gaa som hidtil. Jeg læser i dit utaalmodige Blik, at denne Vanskelighed næppe sætter dig i videre stor Forlegenhed; Sophies Tilstaaelse og dine egne Ønsker viser dig en let Udvej til at undgaa baade Sneen og Rejsen for at se hende. Ja, denne Udvej er vistnok meget bekvem; men Foraaret kommer, Sneen smelter, men Ægteskabet bestaar; man maa være betænkt paa alle Aarstider.«

»Du vil ægte Sophie, og du har kun kendt hende i Maaneder! Du vil ægte hende, ikke fordi hun passer for dig, men fordi hun behager dig; som om Kærligheden ikke kunde tage fejl med Hensyn til, om to passe sammen eller ej, og som om to, der begynde med at elske, aldrig endte med at hade hinanden! Hun er dydig; det véd jeg; men er dette nok? er det nok at være ærbare Mennesker til ogsaa at passe for hinanden? det er ikke hendes Dyd, jeg tvivler om, det er hendes Karakter. Aabenbarer en Kvindes Karakter sig paa én Dag? Véd du, i hvormange Forhold man maa have set hende for til Bunds at kende hendes Sindelag? Kan fire Maaneders Hengivenhed være dig en Borgen for hele Livet? Maaske vil to Maaaneders Fraværelse bringe dig til at glemme hende! maaske en anden kun venter paa din Forsvinden for at udslette dig af hendes Hjerte; maaske finder du hende ved din Tilbagekomst lige saa kold imod dig, som du nu har fundet hende varm. Følelserne afhænge ikke af Grundsætninger; hun kan godt vedblive at være et hæderligt Menneske og dog ophøre med at elske dig. Hun vil være standhaftig og tro; jeg er tilbøjelig til at tro det; men hvem borger dig for hende, og hvem borger hende for dig, saalænge I ikke har været satte paa Prøve? Ville I vente med denne Prøve, indtil den er bleven betydningsløs for eder? Ville I vente med at lære hinanden at kende, til I ikke mere kunne skilles?«

»Sophie er ikke mere end atten Aar og du næppe to og tyve, denne er Kærlighedens Alder, men ikke Ægteskabets. Hvilken Familiefader, hvilken Husmoder! Nej, vent dog med at opdrage Børn til I i det mindste ikke længer selv ere det. Vide I, hvormange unge Kvinder, der har faaet deres Konstitution svækket, deres Sundhed ødelagt og deres Liv forkortet af et for tidligt Svangerskabs Anstrengelser? Vide I hvormange Børn, der ere

blevne kraftesløse og svage alle deres Dage, fordi de ere blevne nærede i et endnu ikke tilstrækkelig udviklet Legeme? Naar Moder og Barn vokse samtidigt og skulle dele det Stof, som enhver af de to kunne behøve til sin Vækst, saa faar hverken den ene eller den anden af dem det, som Naturen havde bestemt for dem; hvorledes kan det saa undgaas, at de begge komme til at lide derunder? Jeg skulde kende Emil meget daarligt, dersom jeg ikke vidste, at han hellere vilde have en sund Hustru og kraftige Børn end tilfredsstille sin Utaalmodighed paa Bekostning af deres Liv og Sundhed.«

»Og lad os nu tale om dig, Du længes efter at blive Ægtemand og Fader; men har du nu ogsaa grundig tænkt over de Pligter, som følge dermed? Naar du bliver Familieoverhoved, bliver du tiilige Medlem af Staten. Og hvad er nu det at være Medlem af Staten? véd du det? [Du har studeret dine Pligter som Menneske, men Borgerens, kender du dem?][1]) Ved du Besked om Regering, Love, Fædreland? Véd du, for hvilken Pris det er dig tilladt at leve og for hvilken Pris, du er skyldig at dø? Du tror at have lært alt og véd dog endnu intet. Førend du tager Plads i den borgerlige Orden, maa du dog lære den at kende og vide, i hvilken Række det passer dig at stille dig.«

»Emil! du maa bort fra Sophie; jeg siger ikke, at du skal svigte hende, kunde du gøre det, saa vilde hun være uhyre lykkelig ved ikke at have ægtet dig: du maa forlade hende for at vende tilbage og være værdig til hende. Vær ikke saa forfængelig, at du tror allerede at fortjene hende. Ak, hvormeget er der ikke endnu for dig at gøre! Vis dig nu denne ædle Opgave voksen; lær at udholde Fraværelsen; vind Troskabens Pris, for at du ved din Tilbagekomst kan have noget, som du overfor hende kan pege paa med Ære, og for at du kan bede om hendes Haand, ikke som en Naade, men som en Løn.«

»Da den unge Mand endnu ikke er øvet i at kæmpe med sig selv og endnu ikke er van til at ønske ét og dog ville et andet, saa giver han sig ikke; han gør Modstand, strider imod. Hvorfor skulde han nægte sig en Lykke, som venter ham? Vilde det ikke være at ringeagte den Haand, der var ham tilbudt, hvis han tøvede med at modtage den? Hvorfor behøver han at rejse bort fra hende

---

[1]) De indklamrede Sætninger findes hverken i Amsterdammerudgaven eller i Neaulmes Haagerudgave. *O. A.*

for at sætte sig ind i det, han behøver at lære? Og selv om det skulde være nødvendigt, hvorfor saa ikke i det uløselige Baand give hende et sikkert Pant paa hans Tilbagekomst? Lad ham blive hendes Ægtefælle, saa er han rede til at følge mig; lad dem blive forenede, og han vil forlade hende uden Frygt, . . . »Forene eder for at skille eder ad! kære Emil! hvilken Modsigelse. Det er rosværdigt, at en Elsker kan forlade sin elskede, men en Ægtemand bør aldrig forlade sin Hustru, uden Nødvendigheden byder det. For at helbrede dig for dine Skrupler, ser jeg nok, at denne Udsættelse maa være ufrivillig: du maa kunne sige til Sophie, at du imod din Vilje forlader hende. Nu vel! giv dig tilfreds, og da du ikke vil bøje dig for Fornuften, saa kom i Hu, at du har en anden Herre. Du har vel ikke glemt den Forpligtelse, du har paataget dig lige over for mig. Emil! du maa forlade Sophie; jeg vil det.«

Ved disse Ord lod han Hovedet synke, tav, tænkte sig om et Øjeblik; derpaa ser han fast paa mig og siger: »Naar rejse vi?« »Om otte Dage,« gensvarer jeg, »vi maa forberede Sophie paa denne Afrejse. Kvinderne ere svagere; man bør vise Skaansel imod dem, og da denne Adskillelse ikke er en Pligt for hende som for dig, saa maa hun have Lov til at bære den med mindre Mod.«

Jeg er kun altfor fristet til at fortælle videre om mine unge Folks Kærlighed lige indtil Adskillelsens Stund; men jeg har allerede længe misbrugt mine Læseres Overbærenhed, lad os da bryde af, for en Gang at komme til Enden. Vil Emil vove at træde frem for sin elskede med den samme Sikkerhed, som han viste overfor sin Ven? Ja, jeg tror det; det er netop Ægtheden i hans Kærlighed, der giver ham denne Selvsikkerhed. Han vilde være helt anderledes forlegen, dersom det kostede ham mindre at forlade hende; han vilde da i Afskedens Øjeblik føle sig tynget af Skyld, og den Rolle er altid svær at spille for et redeligt Hjerte: men jo større det Offer er, som han bringer, desto mere hædres han derved i hendes Øjne, som gør ham det saa svært. Han frygter ikke for, at hun skal misforstaa den Bevæggrund, som driver ham. Hvert hans Blik synes at sige til hende: O, Sophie! læs i mit Hjerte og vær mig tro; du har ingen troløs Elsker.

Den stolte Sophie søger med Værdighed at bære det uventede Slag, som rammer hende. Hun anstrenger sig for ikke at lade sig mærke med noget; men da det ikke for hende som for Emil gælder Kampens og Sejrens Ære, saa holder hendes Fasthed ikke saa godt Stand. Hun græder

og sukker imod sin Vilje, og Frygten for at blive glemt forhøjer Adskillelsens Smerte. Det er ikke for sin Elsker hun græder eller giver sin Frygt til Kende; hun kvæler den hellere i hans Nærværelse end lader et eneste Suk undslippe sig; det er for mig, hun beklager sig; jeg ser hendes Taarer, hun lader, som om hun gør mig til til sin fortrolige. Kvinderne ere snilde og forstaa at forstille sig: jo mere hun i Løn knurrer over mit Tyranni, desto ivrigere er hun for at vise sig venlig imod mig: hun føler, at hendes Skæbne er i mine Hænder.

Jeg trøster hende; jeg beroliger hende; jeg indestaar hende for hendes Elsker, eller rettere — hendes Ægtefælle: jeg sværger hende til, at han inden to Aar virkelig vil være hendes Mand, naar hun vil være ham ligesaa tro, som han vil være hende. Hun har Agtelse nok for mig til at tro, at jeg ikke vil bedrage hende. Jeg gaar vekselvis i Borgen for hver af disse to over for den anden. Deres Hjerter, deres Dyd, min Redelighed, deres Forældres Tillidsfuldhed: alt tjener til at berolige dem. Men hvad magter Fornuften lige over for Svagheden? De skilles ad, som om de aldrig mere skulde se hinanden.

Nu kommer Sophie Eucharis's Kummer i Hu og tror sig virkelig i hendes Sted. Lad os dog ikke under vor Fraværelse vække denne fantastiske Kærlighed igen. »Sophie!« siger jeg en Dag til hende, »byt Bøger med Emil. Giv ham deres *Telemak*, for at han kan lære at ligne ham, og lad ham give Dem *Tilskueren*,[1]) som De saa gerne læser. Læs deri om de Pligter, som paahvile den hæderlige Hustru og tænk paa, at om to Aar ville disse Pligter være deres. Dette Bytte synes de begge godt om, og det gør dem tillidsfulde. Endelig oprinder den svære Dag; Afskedstimen slaar.

Sophies værdige Fader, med hvem jeg har aftalt det hele, omfavner mig, da jeg kommer for at sige ham Farvel; derpaa tager han mig til Side, og i en alvorlig og noget eftertrykkelig Tone siger han disse Ord til mig: »Jeg har gjort alt, hvad De har ønsket; jeg vidste jo, at jeg havde at gøre med en Mand af Ære; derfor har jeg kun ét Ord

---

[1]) Tilskueren (The spectator), et engelsk Tidsskrift, begyndte at udkomme 1711. Statsmanden og Forfatteren Joseph Addison (1672—1719) var først Medudgiver og senere eneste Redaktør. Indholdet var meget blandet, moralsk, religiøst. Det indeholdt ogsaa Skildringer af det virkelige Liv og Satirer over Samfundsforhold. Fra 1714—1716 udkom det i fransk Oversættelse. *O. A.*

at sige Dem: Glem ikke, at deres Elev har beseglet sin Ægteskabskontrakt paa min Datters Læber.«

Hvilken Forskel paa disse to elskendes Adfærd! Emil er voldsom, glødende, ophidset, ude af sig selv, udstøder Klageskrig, udgyder Strømme af Taarer over Faderens, Moderens og Datterens Hænder, omfavner hulkende alle i Huset og gentager tusende Gange det samme, men imellem hinanden, uden Orden og Sammenhæng, saa man — havde det været ved en anden Lejlighed — vilde have bristet i Latter derover. Sophie, tungsindig, bleg, med glansløst Øje og et mørkt Blik, staar ganske rolig, siger intet, græder ikke, ser ingen, ikke en Gang Emil. Han kan tit nok gribe hendes Hænder, trykke hende i sine Arme, hun er ubevægelig, ufølsom for hans Taarer og Kærtegn, ja for alt, hvad han gør, for hende er han allerede rejst. Hvormeget mere røres man ikke ved dette Syn end ved hendes Elskers trættende Jamren og støjende Beklagelser! Han ser det, føler det, er ude af sig selv af Smerte; jeg maa med Besvær rive ham bort; giver jeg ham endnu et Øjeblik, skifter han Sind og nægter at rejse. Jeg er henrykt over, at han tager dette triste Billede med sig. Skulde han nogen Sinde fristes til at glemme, hvad han skylder Sophie, saa behøver jeg kun at minde ham om, hvad han saa i Afskedsøjeblikket, og hans Hjerte skulde da være blevet et helt andet, om jeg da ikke fører ham tilbage til hende.

Om Rejser.

Man spørger, om det er godt for unge Mennesker at rejse, og der siges meget baade for og imod. Dersom man stillede Spørgsmaalet lidt anderledes og spurgte, om det var til Gavn for Mennesker at have rejst, saa vilde man maaske ikke strides saa meget.

Misbrug af Bøgerne er dræbende for virkelig Viden. Man bilder sig ind at vide det, man har læst om og tror sig derfor fritaget for at sætte sig ind i det. Alt for megen Læsning tjener kun til at skabe indbildske Narre, der i Virkeligheden ingen Ting vide. Af alle Literaturens Aarhundreder gives der intet, i hvilket der er læst saa meget som i vort, og intet, i hvilket man var mindre vidende: blandt alle Europas Lande findes intet, i hvilket

man trykker saa megen Historie og saamange Rejsebeskrivelser som i Frankrig, og intet, hvor man kender mindre til Aanden og Sæderne hos andre Folkeslag. Disse mange Bøger bevirke kun, at man forsømmer at læse i Verdens store Bog, eller — hvis vi endnu læse i den — at enhver holder sig til *sit* Blad. Hvis Talemaaden: *kan man være Perser?* var mig ukendt, saa vilde jeg, ved bare at høre den, gætte paa, at den stammede fra et Land, hvor de nationale Fordomme vare rigtig i Vælten, og fra det Køn, som mest udbreder dem.

En Pariser tror at kende Menneskene og kender dog kun de franske; i hans By, der altid er fuld af fremmede, betragter man enhver fremmed som en mærkelig Fremtoning, som ikke har sin Lige i hele den øvrige Verden. Man maa paa nært Hold have iagttaget Borgerne i denne store Stad, man maa have levet iblandt dem for at kunne tro, at man med saa megen Aand dog kan være saa dum. Det løjerligste er, at enhver af dem maaske ti Gange har læst Beskrivelser af det Land, hvis Beboer sætter ham i saa stor Forundring.

Det bliver altfor svært, naar man baade skal arbejde sig igennem andres og sine egne Vildfarelser for at naa til Sandheden. Jeg har næsten tilbragt hele mit Liv med at læse Rejsebeskrivelser; men jeg har aldrig fundet to, som har givet mig den samme Forestilling om det samme Folk. Efter at have sammenlignet den Smule, jeg kunde iagttage, med det, jeg har læst, har jeg endelig lagt Rejsebeskriverne til Side og beklager, at jeg har ofret Tid paa at sætte mig ind i deres Værker, da jeg er aldeles overbevidst om, at man for at gøre Iagttagelser — af hvad Art de være ville — ikke behøver at læse, men se. Dette vilde i dette Tilfælde endog være sandt, selv om alle rejsende vare oprigtige, saa at de kun fortalte, hvad de havde set eller troede at have set og ikke fordrejede Sandheden mere, end den maa blive i Kraft af det falske Skin, som den antager i deres Øjne. Men hvad skal man sige, naar det endogsaa bliver nødvendigt at pille den ud imellem alle deres ligefremme Løgne og forsætlige Mangel paa Æglighed?

Lad altsaa dem, der ere skabte til at kunne nøjes dermed, beholde det Hjælpemiddel, som Bøgerne ere og som man roser i høje Toner. Det er — saaledes som *Raymond Lulles* »Kunst«[1]) — godt nok til at lære at pjatte om det,

[1]) Raymond Lulle, spansk Forfatter og Alchymist, levede i det 13. Aarhundrede. Hans »ars magna« (store Kunst) er en Slags Tabel, der skal give Forklaring over enhver Genstand. *O. A*

man ingen Besked véd om. Det er godt nok til at dreslere en femtenaarig »Plato« til at holde filosofiske Forelæsninger ved en Aftenunderholdning og til paa *Paul Lucas's* eller *Taverniers*[1]) Autoritet at belære et Selskab om Ægypternes og Indernes Skikke.

Jeg holder det for en uimodsigelig Grundsætning, at enhver, som kun har set *et* Folk, i Stedet for at kende Menneskene kun kender de Folk, han har levet iblandt. Her er nu en anden Maade at stille det Spørsmaal om Rejsernes Betydning paa: »Er det tilstrækkeligt for et vel opdraget Menneske kun at kende sine Landsmænd, eller er det ikke af Vigtighed for ham at kende Menneskene i Almindelighed?« Herom kan der hverken strides eller tvivles. Se altsaa, i hvor høj en Grad Løsningen af et vanskeligt Spørgsmaal undertiden afhænger af den Maade, man stiller det paa.

Men behøver man — for at studere Menneskene — at gennemrejse hele Jorden? Skal man rejse til Japan for at iagttage Europæerne? Skal man kende alle Individer for at kende Arten? Nej, der er Mennesker, der ligne hverandre saameget, at det ikke er Umagen værd at studere dem særskilt. Den, som har set ti Franskmænd, har set dem alle. Enskønt man ikke kan sige det samme om Englænderne eller adskillige andre Folkeslag, saa er det dog sikkert, at ethvert Folk har sin egen og ejendommelige Karakter, som man kan udlede ved at gaa fra det enkelte til det almene (ved Induktion), dog saaledes at man ikke nøjes med at iagttage en enkelt men flere Repræsentanter; den, som har anstillet Sammenligninger mellem ti Folk, kender Menneskene, ligesom den, der har set ti Franskmænd, kender Franskmændene.

Det er ikke nok til Belæring at gennemrejse Landene; man maa forstaa at rejse. For at kunne gøre Iagttagelser, maa man have Øjne og forstaa at rette dem paa den Genstand, man vil lære at kende. Der gives mange Mennesker, der lære mindre af Rejser end af Bøger, fordi de ikke forstaa den Kunst at tænke, og fordi deres Aand under Læsningen i det mindste bliver vejledt af Forfatteren, medens de paa deres Rejser ikke forstaa at se noget selv. Andre lære aldeles intet, fordi de ikke ville lære noget. Deres Maal er et helt andet, saa at de næppe bryde sig ret

[1]) Begge ere franske rejsende. Den første (1664—1737) gennemrejste Orienten, den anden (1605—1686) Tyrkiet, Persien og Indien.
O. A.

meget om det Maal, vi har; det er i høj Grad tilfældigt, om man kommer til at se det nøjagtigt, som man slet ikke bryder sig om at lægge Mærke til. Af alle Folk i Verden rejse Franskmændene mest; men, forud indtagne af deres egne Skikke blande de alt det sammen, som ikke ligner dem. Der findes Franskmænd i alle Hjørner af Verden. Der gives ikke et Land, hvor man finder flere berejste Folk end i Frankrig. Med alt dette kender dog det Folk, som har set de fleste andre Folkeslag i Europa, mindst til dem. Englænderne rejse ogsaa, men paa en anden Maade; disse to Folk maa i alt være hinanden modsatte. Den engelske Adel rejser, den franske slet ikke; det franske Folk rejser, det engelske aldeles ikke. Denne Forskel synes mig ærefuldt for Englænderne. Franskmændene har næsten altid et eller andet egennyttigt Formaal med deres Rejser; men Englænderne drage ikke ud for at søge deres Lykke hos andre Nationer; det skulde da være paa Handelens Vegne og med fyldte Lommer; naar de rejse, er det for at øse Penge ud, ikke for at søge deres Brød; de ere altfor stolte til at bukke sig derude i det fremmede. Dette gør ogsaa, at de lære mere udenlands end Franskmændene, som har et helt andet Maal for Øje. Englænderne har dog ogsaa deres nationale Fordomme; de har dem endog mere end nogen andre; men disse Fordomme stamme mindre fra Uvidenhed end fra Lidenskab. Englændernes Fordomme har deres Rod i deres Hovmod, Franskmændenes i deres Forfængelighed.

Ligesom de mindst dannede Folkeslag i Almindelighed ere de klogeste, saaledes rejse de Folk bedst, som rejse mindst; thi da de ikke ere komne saa langt ind i vore indholdsløse Undersøgelser og ikke ere saa optagne som vi af det, der er Genstand for vor forfængelige Nysgerrighed, saa rette de hele deres Opmærksomhed paa det virkelig nyttige. Jeg kender egentlig ingen andre end Spanierne, som rejse paa denne Maade. Medens Franskmanden støver rundt til Landets Kunstnere, medens Englænderen skaffer sig en Tegning af en eller anden Oldtidsgenstand og Tyskeren med sin Stambog under Armen løber alle Videnskabsmænd paa Dørene, saa studerer Spanieren i Stilhed Regeringsformen, Sæderne, Politik og er den eneste af de fire, som, ved sin Tilbagekomst, af det, han har set, hjemfører nogle for hans Land nyttige Iagttagelser.

De gamle rejste kun lidt, læste ikke ret meget og skreve faa Bøger; men dog ser man af dem, vi har tilbage, at de bedre forstod at lægge Mærke til hinanden, end vi forstaa

at iagttage vore samtidige. Uden at gaa tilbage til Homers Skrifter, den eneste Digter, som hensætter os i de Lande, han beskriver, saa kan man ikke nægte, at selv om Herodot i sin Historie har meget mere af Fortælling end af Betragtninger, saa tilkommer der dog ham Æren for at have givet et bedre Billede af Sæderne end vore Historikere gøre, naar de overlæsse deres Bøger med Portræter og Karaktertegninger. Tacitus har bedre beskrevet sin Tids Germanere end nogen anden Forfatter har beskrevet vore Dages Tyskere. Det er ubestrideligt, at de, der ere bevandrede i den gamle Historie, bedre kende Grækerne, Kartaginienserne, Romerne, Gallerne og Perserne end noget Folk i vore Dage kender sine Naboer.

Man maa ogsaa indrømme, at da Folkenes oprindelige Ejendommeligheder udvikles fra Dag til Dag, saa bliver det af den Grund vanskeligere at faa fat i dem. Efter som Racerne blande sig imellem hverandre og Folkene med hverandre, ser man lidt efter lidt disse nationale Forskelle forsvinde, som fordum ved første Blik slog En. I gamle Dage holdt hver Nation sig mere afsluttet for sig selv; den mindre Forbindelse, færre Rejser, færre fælles eller modstridige Interesser, færre politiske eller borgerlige Baand Folk og Folk imellem, ikke saa mange af disse kongelige Drillerier, som man kalder Underhandlinger, ingen regelmæssige eller residerende Gesandtskaber; lange Sørejser vare sjældne; der var lidet Handelssamkvem med fjerne Lande, og den Smule, der var, var enten bragt i Stand af Fyrsten selv, som i saa Henseende betjente sig af fremmede eller af lidet agtede Personer, der ikke gav Tonen an for nogen og aldeles ikke bragte Folkeslagene i nærmere Forbindelse med hverandre. Der er nu hundrede Gange større Forbindelse imellem Europa og Asien, end der i gamle Dage var mellem Gallien og Spanien. Europa alene var mindre sammenhængende end hele Jorden er den Dag i Dag.

Føj nu hertil, at de gamle Folk, som for største Delen betragtede sig selv som Autochtoner eller Urbeboere af deres Land, havde besiddet det tilstrækkelig længe til at have tabt Mindet om hine forløbne Aarhundreder, da deres Forfædre sloge sig ned der, og til at give Klimaet Tid til at udøve en varig Indflydelse paa dem, medens Barbarernes seneste Udvandringer, siden Romernes Indtrængen, har blandet alt sammen og imellem hinanden hos os. Vore Dages Franskmænd ere ikke mere disse store, blonde og hvide Folk; Grækerne ere ikke længer disse skønne Men-

nesker, der vare som skabte til at tjene til Modeller for Kunsten; selve Romernes Skikkelser har skiftet Karakter saavel som deres Naturel; Perserne, der stamme fra Tartariet tabe fra Dag til Dag deres oprindelige Hæslighed ved Blanding af circassisk Blod; Europæerne ere ikke mere Galler, Germaner, Iberer og Alobroger; de ere alle sammen kun Skyther, vanslægtede i forskellig Grad i Henseende til Skikkelse og endnu mere i Henseende til Sæder.

Dette er Grunden til, at de gamle Raceforskelle samt Luftens og Jordbundens Ejendommeligheder i langt højere Grad sætte sit Særmærke paa hvert Folks Temperament, Skabning, Sæder og Karakter, end det kan ske i vore Dage, hvor den europæiske Ubestandighed ikke giver nogen naturlig Aarsag Tid til at gøre sine Indtryk, og hvor de omhuggede Skove, de udtørrede Moradser og den mere ensartede skønt daarligere dyrkede Jord end ikke i det fysiske giver Plads for nogen Forskel imellam Jordbund og Jordbund, mellem Land og Land.

Efter slige Overvejelser vilde man maaske være mindre tilbøjelig til at gøre *Herodot, Ktesias* og *Plinius* latterlige, fordi de har udstyret de forskellige Landes Beboere med saadanne ejendommelige Træk og tydelige Forskelligheder, som vi ikke længer finde hos dem. Man maatte finde de samme Mennesker igen for imellem dem at kunne genkende de samme Skikkelser; intet hos dem maatte have forandret sig, dersom de skulde være de samme nu som den Gang. Dersom vi paa èn Gang kunde overskue alle de Mennesker, som har levet, kan man da være i Tvivl om, at vi vilde finde større Forskel imellem dem fra Aarhundrede til Aarhundrede, end vi nu til Dags finde imellem Nationerne indbyrdes?

Samtidig med at Iagttagelserne blive vanskeligere, gør man dem ogsaa daarligere og mere skødesløst: her har vi en anden Grund til det ringe Udbytte, der er kommet af vore Undersøgelser af Menneskeslægtens Naturhistorie. De Kundskaber, man samler sig ved at rejse, rette sig efter det Formaal, man har med sine Rejser. Er dette Formaal et filosofisk System, saa ser den rejsende aldrig andet end det, han vil se; er det Fordel, man søger, saa vil denne opsluge al den Opmærksomhed, man besidder. Handel og Industri, som forbinde Folkene og blande dem imellem hverandre, ere ogsaa en Hindring for at studere dem. Naar de forstaa sig paa den Fordel, de kunne høste hos hinanden, hvad mere behøve de saa at vide?

Det er gavnligt for et Menneske at kende alle de

Steder, hvor man kan leve, for derefter at kunne vælge dem, hvor man kan leve mest bekvemt. Dersom enhver var sig selv nok, vilde det kun være ham magtpaaliggende at kende det Land, som kan føde ham. Den vilde, som ikke trænger til nogen og ikke begærer noget i Verden, kender ikke og søger ikke at kende noget andet Land end sit eget. Nødes han til at drage andet Steds hen, saa undgaar han de af Mennesker beboede Egne; han søger kun Dyrene og trænger kun til dem for at faa Føde. Men vi, for hvem det borgerlige Liv er en Nødvendighed, og og som ikke mere kunne undvære at fortære Mennnesker, for enhver af os er det af Interesse at besøge de Lande, hvor man finder flest af dem. Det er derfor, at alt strømmer til Rom, Paris og London. Det er altid i Hovedstæderne, at Menneskeblod sælges for bedst Køb. Følgelig kender man kun de store Folk, og de store Folk ligne alle hinanden.

Vi har, siger man, lærde Folk, som rejse for at belæres; dette er en Fejltagelse; de lærde rejse af Egeninteresse som alle andre. Man finder ingen Plato eller Pythagoras mere, og findes en saadan, saa er det langt borte fra os. Vore lærde Mænd rejse kun efter Hoffets Ordre: man udsender dem og bekoster deres Ophold; man betaler dem for at se dette eller hint, som sikkerligt ikke har noget med Moralen at gøre. De skylde at bruge hele deres Tid til dette ene Formaal, og de ere altfor ærlige til at stjæle de Penge, man giver dem. Dersom — i hvilket Land det nu end maa være — de videbegærlige rejse paa egen Bekostning, saa er det aldrig for at studere Menneskene; det er for at belære dem. Det er ikke Videnskab, de tørste efter, men Skryderi. Hvorledes skulde de paa deres Rejser lære at afryste den almindellge Menings Aag? det er jo netop for dens Skyld, de rejse.

Der er stor Forskel paa, om man rejser for at se et Land, eller for at se Folkene. Det første er altid de nysgerriges Maal; det andet er dem en Biting. For den, som vil filosofere, maa det være helt omvendt. Barnet iagttager Tingene, indtil det kan iagttage Menneskene. Manden bør begynde med at iagttage sine Lige, og derpaa lægger han Mærke til Tingene, hvis han har Tid dertil.

Det er altsaa galt at slutte, at Rejserne ere unyttige, fordi vi rejse daarligt. Men har man anerkendt Rejsernes Nytte, følger saa deraf, at de passe sig for alle og enhver? Langt fra! de passe tværtimod kun for meget faa Mennesker, kun for dem, som i sig selv besidde tilstrækkelig

Fasthed til at kunne høre de vildfarende Lærdomme uden at lade sig forføre, og som kunne taale at se Eksempler paa Laster uden at lade sig rive med. Rejserne drive enhver frem efter hans naturlige Tilbøjelighed og modner Mennesket enten i god eller ond Retning. Enhver, der har rejst Jorden rundt og vender tilbage, er efter sin Hjemkomst, hvad han bliver hele sit Liv igennem; men der kommer flere tilbage som slette end som gode Mennesker, fordi der er rejst flere ud med Tilbøjelighed til det onde end til det gode. Unge Mennesker, der ere daarligt opdragne og slet ledede, indsuge paa deres Rejser alle de Laster, der findes hos de Folk, de rejse iblandt, men ikke en eneste af de Dyder, som ere blandede med disse Laster; de derimod, som ere fødte med lykkelige Anlæg, hvis gode Natur man har plejet, og som rejse ud med det oprigtige Forsæt at lade sig belære, de komme allesammen bedre og visere tilbage end de vare ved Udrejsen. Saaledes vil min Emil rejse; saaledes rejste hin unge Mand ud, der var et bedre Aarhundrede værdig, hvis Værd Europa med Forbavselse beundrede, som døde i sin blomstrende Alder for sit Fædreland, for hvilket han havde fortjent at leve, og hvis Grav — kun prydet af hans Dyder — maatte vente, til en fremmed Haand prydede den ved at bestrø den med Blomster.[1])

Alt, hvad der gøres af fornuftige Grunde, maa være regelbundet. Saaledes ogsaa med Rejserne, naar de tages som et Led i Opdragelsen. At rejse for at rejse er at flakke om, at være en Vagabond; at rejse for at belæres er et endnu altfor svagt Begreb: den Belærelse, som ikke har et bestemt Maal, dur ikke. Jeg vilde give den unge Mand et haandgribeligt Formaal med at lade sig belære, og naar det Formaal var godt valgt, vilde det tillige bestemme Lærdommens Natur. Dette er altid Følgen af den Methode, som jeg har stræbt efter at praktisere.

Efter at Emil nu har tænkt over sig selv i sine fysiske Forhold til de øvrige Væsner og i sine moralske Forhold til andre Mennesker, har han nu tilbage gennem de borgerlige Forhold at overveje sin Stilling til sine Medborgere. Han maa af den Grund begynde med at studere Regeringsvæsenet i Almindelighed, de forskellige Regeringsformer og endelig den særlige Regeringsform, under hvilken han er født, for at komme til Klarhed over, hvorvidt det

[1]) Greven af *Gisor*, der faldt 1758 i Slaget ved Krefeld. — Se nærv. Overs. pag. 199 og 200, Anm. *O. A.*

passer for ham at leve under den; thi i Kraft af en Ret, som ingen Magt kan ophæve, maa ethvert Menneske, naar det bliver voksent og sin egen Herre, ogsaa bliver Herre over at kunne sige sig løs fra den Overenskomst, som knytter ham til Samfundet, idet han forlader det Land, i hvilket denne har dannet sig. Det er kun ved — efter at have naaet Myndighedsalderen — at blive i Landet, at han anses for stiltiende at have bekræftet den Overenskomst, som hans Forfædre ere gaaede ind paa. Han har i denne Alder Ret til at sige sig løs fra sit Fædreland som fra Arven efter sin Fader; endog Fødestedet, som er en Gave af Naturen, gælder dette: man giver Afkald paa sin Ejendom ved at sige sig løs fra dette. Efter den strenge Ret forbliver ethvert Menneske frit paa eget An- og Tilsvar, hvor han saa end er født, med mindre han frivilligt underkaster sig Lovene for at erhverve sig Ret til at beskyttes af dem.

Jeg vilde altsaa for Eksempel sige saaledes til ham: »Hidindtil har du levet under min Ledelse; du var ude af Stand til at lede dig selv. Men du nærmer dig nu til den Alder, hvor Lovene give dig fri Raadighed over dit Gods og gør dig til Herre over din Person. Du vil finde dig ensom i Samfundet, afhængig af alt, selv af din Fædrenearv. Du tænker paa at grunde et Hjem; dette Forsæt er rosværdigt, det er en af Menneskets Pligter; men førend du gifter dig, maa du være klar over, hvad Slags Menneske, du vil være, hvad du vil tage dig for i Livet, hvad du vil gøre for at sikre dig og din Familie Brødet; thi endskønt det ikke er nødvendigt at gøre Omsorgen for Udkommet til Hovedsagen, saa maa man dog en Gang tænke derpaa. Vil du gaa ind i et Afhængighedsforhold til de Mennesker, du foragter? Vil du grunde din Lykke og hele din Stilling paa borgerlige Forhold, der uophørligt gøre dig afhængig af andres Godtbefindende og tvinge dig — for at undgaa Slynglerne — til selv at blive en Slyngel?«

»Derefter vil jeg beskrive ham alle de mulige Midler, paa hvilke han kan gøre sin Formue frugtbringende, enten ved Handelen, paa Embedsstigen eller i Pengeverdenen, og jeg vil vise ham, at der ikke er én af dem, som ikke udsætter ham for Farer, bringer ham i en tvivlsom og afhængig Stilling og tvinger ham til at indrette sine Sæder, sine Følelser og sin Opførsel efter andres Eksempel og Fordomme.«

»Der er,« vil jeg sige ham, »en anden Maade at bruge sin Tid og sin Person paa, nemlig at gaa i Krigstjeneste,

det vil sige: for en meget lille Betaling at lade sig leje til at slaa Folk ihjel, som aldrig har tilføjet os noget ondt. Dette Haandværk nyder stor Agtelse blandt Menneskene, og man sætter særlig Pris paa dem, der ikke du til andet end det. For øvrigt er det saa langt fra, at dette vil fritage dig for at søge andre Hjælpemidler, at det tværtimod vil gøre det end mere nødvendigt for dig; thi det hører ogsaa med til denne Stands Hæder at ruinere dem, som ofre sig for den. Ganske vist er det ikke alle, der ruinere sig der. Det bliver endog helt umærkeligt paa Mode at berige sig i den som i andre Stænder; men naar jeg nu forklarer dig, hvorledes de bære sig ad, for hvem det lykkes, saa tvivler jeg paa, at jeg vil gøre dig lysten efter at ligne dem.«

»Du vil ogsaa erfare, at det i denne Haandtering hverken gælder om Mod eller Værd — ja, det skulde da være hos Kvinderne — at den mest krybende tværtimod, den mest lavt tænkende og mest slaviske altid bliver æret mest; at du — hvis du tænker paa at tage det alvorligt med dit Kald — vil blive foragtet, hadet, maaske jaget bort, i det mindste holdt tilbage ved Forbigaaelser og overfløjet af alle dine Kammerater, fordi du gjorde din Tjeneste i Løbegravene, medens de gjorde deres i Toiletværelset.«

Man begriber let, at alle disse forskellige Kald ikke i videre høj Grad ville falde i Emils Smag. »Hvad!« vil han sige til mig, »har jeg glemt min Barndoms Lege? har jeg mistet mine Arme? ere mine Kræfter udtømte? kan jeg ikke længer arbejde? Hvad vedkomme alle disse nette Forretninger og alle Menneskenes taabelige Fordomme mig? Jeg kender ingen anden Hæder end at gøre vel og være retfærdig; jeg kender ingen anden Lykke end at leve i Uafhængighed og sammen med hende, jeg elsker, og hver Dag ved mit Arbejde at skaffe mig Appetit og Sundhed. Alle disse Misligheder, som du taler om, røre mig kun lidt. Jeg ønsker mig kun en lille Avlsgaard i en Krog i Verden. Jeg vil kaste al min Kraft paa at gøre den god, og jeg vil da leve uden Uro. Sophie og min Mark! — saa vil jeg være rig.«

»Ja, min Ven! har den vise sin egen Viv og sin egen Jord, saa er det nok til hans Lykke; men disse Herligheder — hvor beskedne de end monne være — ere ikke saa almindelige, som du tænker. Den sjældneste af dem har du fundet; lad os nu tale om den anden.«

»En Mark, som tilhører dig, kære Emil! i hvilken Egn vil du søge den? i hvilken Krog paa Jorden vil du kunne

sige: Her er jeg min egen Herre og Herre over det Stykke Land, som tilhører mig? Man véd, paa hvilke Steder det er let at gøre sig rig; men hvem kender det Sted, hvor man kan undvære at være rig? Hvem kender den Plet, hvor man kan leve uafhængig og fri uden at behøve at gøre noget Menneske ondt og uden Frygt for at komme til at lide ondt! Tror du, at det Land, hvor det altid er tilladt at være et hæderligt Menneske, er saa let at finde? Gives der noget lovligt og sikkert Middel til at kunne leve uden Rænker, uden Kaldsbyrder og uden Afhængighed, saa er det — indrømmer jeg — at leve af sine Hænders Arbejde, idet man dyrker sin egen Jord; men hvor er den Stat, hvor man kan sige: den Jord, jeg træder paa, tilhører mig? Førend du udvælger dette lykkelige Land, saa forvis dig først om, at du der finder den Fred, du søger; pas paa, at ikke et Voldsregimente, en forfølgessyg Religion og fordærvede Sæder forstyrre din Ro der. Du maa sikre dig imod umaadelige Skatter, som ville opsluge Frugterne af din Møje, mod endeløse Processer, som ville fortære din Formue. Mag det saaledes, at du, for at leve retskaffent, ikke behøver at gøre din Opvartning hos Amtmænd og deres Fuldmægtige, hos Dommere, Præster, mægtige Naboer, Slyngler af enhver Slags, som altid ere parate til at plage dig, dersom du ikke viser dem den Ærbødighed, de mene at have Krav paa. Du maa fremfor alt sikre dig imod de stores og riges Undertrykkelser; husk paa, at deres Jorder allevegne kunne grænse op til Naboths Vingaard. Dersom du er saa ulykkelig, at en højtstillet Mand køber eller bygger sig et Hus i Nærheden af din Hytte, hvem svarer dig da for, at han ikke under et eller andet Paaskud vil finde et Middel til at bemægtige sig din Arv for at afrunde sin egen, eller at du maaske ikke allerede Dagen efter vil komme til at se hele din Ejendom brugt til en bred Landevej? Bevarer du Indflydelse nok til at undgaa alle disse Ubehageligheder, saa gælder det lige saa meget om ogsaa at bevare dine Rigdomme; thi det vil falde dig lige saa let at bevare dem. Rigdom og Anseelse stive gensidigt hinanden af; den ene holder sig kun daarligt uden den anden.«

»Jeg har mere Erfaring end du, kære Emil! Jeg indser bedre Vanskeligheden ved din Plan. Dog er den baade skøn og hæderlig; den vilde virkelig gøre dig lykkelig: lader os da anstrenge os for at virkeliggøre den. Jeg har et Forslag at gøre dig: lader os bruge de to Aar, vi har bestemt at være borte i, til at udsøge et Tilflugtssted i

Europa, hvor du kunde leve lykkeligt med din Familie, sikret imod de Farer, jeg har talt til dig om. Dersom det lykkes os, vil du have den sande Lykke, som saa mange andre forgæves har søgt, og du vil ikke fortryde den Tid, du har brugt dertil. Lykkes det os ikke, vil du være helbredet for en Indbildning; du vil trøste dig med, at dette er et uundgaaeligt Onde og vil underkaste dig Nødvendighedens Lov.«

Jed véd ikke, om alle mine Læsere har Klarhed over, hvor langt den foreslaaede Efterforskning vil føre os; men jeg véd sikkert, at dersom Emil ved Tilbagekomsten fra sine Rejser, der ere begyndte og fortsatte med dette Formaal for Øje, ikke er godt hjemme i alle Styrelsens Grene, i de offentlige Sæder og i Statsgrundsætningerne af enhver Art, saa maa han eller jeg være meget blottede, den ene af os for Intelligens og den anden for Dømmekraft.

Den politiske Ret er endnu i sin Fødsel, og det er at formode, at den aldrig vil blive født. *Grotius*, der i denne Sag er Mesteren for alle vore lærde, er kun et Barn, og — hvad værre er —intet oprigtigt Barn. Naar jeg hører, hvorledes man løfter Grotius til Skyerne og overøser *Hobbes* med Forbandelser, saa ser jeg hvormange fornuftige Mennesker det er, der overhovedet læse eller forstaa disse to Forfattere. Sandheden er, at deres Grundsætninger ere nøjagtigt ens; de adskille sig kun i Udtrysmaaden. De adskille sig ogsaa i Methoden. Hobbes støtter sig paa Godtkøbsfilosofi (Sofismer) og Grotius paa Digterne; hele Resten er de fælles om.

Den eneste nyere, der vilde være i Stand til at skabe denne store og unyttige Videnskab, vilde have været den berømte *Montesquieu*.[1]) Men han vogtede sig vel for at afhandle Grundsætningerne for den politiske Ret; han nøjedes med at afhandle de bestaaende Regeringsformers positive Ret, og intet i Verden er mere forskelligt end disse to Undersøgelser.

Dog maa den, som vil dømme sundt om de bestaaende Regeringer, nødvendigvis give sig i Lag med dem begge: man maa vide, hvad der bør være, for at kunne dømme rigtigt om det, som er. Den største Vanskelighed ved Opklaringen af disse mægtige Sager bestaar i at faa en privat

---

[1]) *Grotius* (Hugo) er hollandsk Lærd og Statsmand (1583—1645.) Hans berømteste Værk er: Om Krigens og Fredens Ret. Om *Hobbes* se pag. 49, Anm. *Montesquieu* (1689—1755) er en berømt fransk Skribent. Hans Hovedværk er: Om Lovenes Aand. *O. A.*

Mand til at interessere sig for at behandle dem og at besvare disse to Spørgsmaal: »Hvad vedkommer det mig? og hvad kan jeg gøre her?« Vi har sat vor Emil i Stand til at svare paa dem begge.

Den anden Vanskelighed rejser sig fra de Fordomme, man har indsuget i Barndommen, fra de Grundsætninger, i hvilke man er bleven opdraget, og fremfor alt fra Partiskheden hos Forfatterne, som altid tale om Sandheden, som de næppe bryde sig stort om, og kun tænke paa deres Fordel, som de slet ikke tale om. Men nu uddeler Folket hverken Prædikestole, Pensioner eller akademiske Pladser: man dømme derfor om, hvorledes dets Rettigheder kunne blive plejede af den Slags Folk! Jeg har maget det saa, at denne Vanskelighed endnu ikke er til for Emil. Han véd næppe, hvad Regering er; det eneste, som ligger ham paa Hjerte, er at finde den bedste: hans Opgave er ikke at skrvie Bøger, og skulde han nogen Sinde gøre det, saa vil det ikke være for at smigre de mægtige, men for at hævde Menneskerettighederne.

Der er endnu en tredje, mere tilsyneladende end virkelig Vanskelighed, som jeg hverken vil løse eller fremstille:[1]) det er mig nok, at den aldeles ikke svækker min Iver, da jeg er aldeles vis paa, at det ved Undersøgelser af denne Art mindre kommer an paa de store Talenter end paa en oprigtig Kærlighed til Retfærdigheden og virkelig Agtelse for Sandheden. Dersom altsaa de statsretslige Spørgsmaal kunne behandles med Billighed, saa vil det — efter min Mening — ske her eller ingen Steder.

Førend man iagttager, maa man fastsætte Regler for sine Iagttagelser: man maa lave sig en Maalestok, hvormed man kan sammenholde de Maalinger, man foretager. Vore Grundsætninger angaaende den politiske Ret danne denne Maalestok. Vore Maalinger angaa de politiske Love i de forskellige Lande.

Vore Begreber skulle være klare, simple og tagne ligeud af Tingenes Natur. De skulle forme sig ud af de Spørgsmaal, som vi har afhandlet og som vi ikke ville omsætte i Læresætninger, førend vi har fundet en tilfredsstillende Løsning.

Idet vi for Eksempel begynde med at gaa tilbage til Naturstanden, ville vi først undersøge, om Menneskene fødes som Trælle eller som fri, forbundne i Samfund eller uafhængige, om de forene sig frivilligt eller af Tvang: om

[1]) Om han selv er dygtig nok til at behandle disse Spørgsmaal.
O. A.

nogen Sinde den Voldsmagt, som former dem, kan etablere en blivende Ret, i Kraft af hvilken denne urgamle Voldsmagt er forpligtende, selv naar den bliver overvældet af en anden Magt, saa at siden den Voldsdaad, som udøvedes af Kong Nimrod, der — siger man — underlagde sig de første Folk, alle de andre Magter, som har styrtet denne, vedblivende ere uretfærdige og usurpatoriske, og at der saaledes ikke gives andre lovlige Konger end Nimrods Efterkommere eller dem, der har arvet hans Rettigheder: eller om — dersom denne første Voldsmagt ophører — den efterfølgende da igen forpligter og ophæver Forpligtelsen lige over for den første, saa at man kun er forpligtet til at lyde, forsaavidt man er tvungen dertil, og at man altsaa er fritaget derfor, saasnart man kan gøre Modstand: en Ret, synes det mig, som ikke vilde lægge ret meget til Voldsmagten og næppe vilde være andet end en Leg med Ord.

Vi ville undersøge, om man ikke kan sige, at enhver Sygdom kommer fra Gud, og om deraf følger, at det er en Forbrydelse at kalde en Læge.

Vi ville fremdeles undersøge, om man i sin Samvittighed er forpligtet til at give sin Pengepung til en Røver, der fordrer den af os paa Landevejen, selv om man kunde skjule den for ham! thi den Pistol, han holder i sin Haand, er ogsaa Magt.

Vi ville undersøge. om Ordet *Magt* ved denne Lejlighed vil sige andet end lovlig Magt og følgelig undergivet de Love, hvorfra den er udgaaet.

Forudsætter vi, at man forkaster denne Magtens Ret og at man opstiller den naturlige Ret eller den faderlige Myndighed som Samfundets Grundlov, saa skulle vi undersøge Grænserne for denne Myndighed, hvorledes den er begrundet i Naturen, om den har anden Grund end dens Nytte for Barnet, dettes Svaghed og den naturlige Kærlighed, som Faderen har til det, samt om Barnet, naar dets Svaghedstid er forbi og dets Fornuft udviklet, om det da ikke bliver den eneste naturlige Dommer over det, som tjener til dets Opholdelse og Bevarelse, med andre Ord, sin egen Herre og uafhængigt af ethvert andet Menneske, ogsaa af dets Fader; thi det er endnu sikrere, at Sønnen elsker sig selv, end at Faderen elsker sin Søn.

Endvidere: om Børnene, efter Faderens Død, ere skyldige at adlyde deres ældste Broder eller nogen anden, der ikke kan have en Faders naturlige Hengivenhed for dem, og om der fra Slægt til Slægt altid kun gives et eneste

Overhoved, hvem hele Familien er skyldig at adlyde, i hvilket Tilfælde man altsaa skulde undersøge, hvorledes Myndigheden nogen Sinde kunde blive delt, og med hvilken Ret der paa den hele Jord kunde gives mere end ét Overhoved, som styrede den hele Menneskeslægt.

Forudsætte vi, at Folkene havde dannet sig i Kraft af Valg, saa maa vi skelne imellem Retten og Kendsgerningen, og vi maa spørge, om denne Art af Samfund — da de jo altsaa vare underlagde deres Brødre, Onkler eller Slægtninge, ikke fordi de vare skyldige dertil, men fordi de godvilligt gik ind derpaa — ikke altid indtræder i den fri og frivillige Sammenslutning.

Idet vi derpaa gaa over til Slaveriets Berettigelse, skulle vi undersøge, om et Menneske lovligt kan sælge sig til et andet uden Indskrænkning, uden Forbehold og uden nogen Slags Betingelse, det vil sige: om det kan give Afkald paa sin Person, sit Liv, sin Fornuft, sit »*Jeg*«, alt sædeligt Ansvar i sine Handlinger og altsaa førend sin Død ophøre at eksistere, til Trods for Naturen, som umiddelbart forpligter det til at sørge for dets Bevarelse, og til Trods for Samvittigheden og Fornuften, som foreskriver det, hvad det bør gøre og hvad det bør afholde sig fra.

Gives der nu noget Forbehold, nogen Indskrænkning i den Handling, hvorved et Menneske giver sig i Trældom, saa maa vi undersøge, om denne Handling da ikke bliver en egentlig Kontrakt, ved hvilken enhver af de to Kontrahenter — da de ikke som saadanne har noget fælles Overhoved[1]) — blive deres egne Dommere med Hensyn til Kontraktsbetingelserne, følgelig fri i denne Henseende og Herre over at bryde den, saasnart de mene sig brøstholdne.

Naar altsaa en Slave ikke uden Forbehold kan sælge sig til sin Herre, hvor kan da et Folk uden Forbehold sælge sig til sit Overhoved? og dersom Trællen bliver Dommer over Kontraktens Efterlevelse fra Herrens Side, hvorledes er det da muligt andet, end at Folket maa blive Dommer over, om dets Overhoved opfylder Kontrakten.

Da vi saaledes blive tvungne til at gaa tilbage og overveje Betydningen af Fællesnavnet »Folk«, saa maa vi undersøge, om der — for at der kan dannes et Folk —

---

[1]) Dersom de havde et saadant, saa kunde dette fælles Overhoved ikke være nogen anden end Enevoldsherren, og da vilde Retten til Slaveri — grundlagt paa Souverænitetens Ret — ikke være Princippet for samme. *R.*

ikke behøves en — i det mindste stiltiende — Overenskomst, der er ældre end den af os forudsatte.

Thi førend Folket vælger sig en Konge, er det et Folk, og hvorledes er det blevet dette uden i Kraft af en Samfundspagt? Samfundspagten er altsaa Grundlaget for ethvert borgerligt Samfund, og det er i denne Akts Væsen, man maa søge det Samfunds Væsen, som den danner.

Vi spørge nu om Indholdet af denne Pagt, og om man ikke omtrent kan give det Udtryk i følgende Formel: *Enhver af os stiller i Fællesskab sit Gods, sin Person, sit Liv og hele sin Magt under Almen-Viljens øverste Ledelse, og vi — som værende ét Legeme — optage ethvert Medlem som uadskillelig Del af (solidarisk med) Helheden.*

Idet vi forudsætte dette, maa vi, for at afgrænse de Begreber, som vi har Brug for, mærke os, at i Stedet for hver af de kontraherendes Enkeltpersoner skaber denne Foreningsakt et moralsk Fælleslegeme, der er sammensat af ligesaamange Lemmer, som Forsamlingen tæller Stemmer. Denne offentlige Person bærer i Aimindelighed Navn af *politisk Legeme* (corps politique), hvilket af sine Medlemmer kaldes *Stat*, naar det er passivt, *Statsoverhoved*, naar det er handlende, og *en Magt*, naar det sammenlignes med sine Lige. Med Hensyn til Medlemmerne, saa bære de som Enhed Navnet *et Folk*, men kalde sig som Enkeltvæsner *Borgere*, som Medlemmer nemlig af *Borgerskabet* eller som delagtige i den souveræne Myndighed, og *Undersaatter*, for saa vidt de ere denne souveræne Myndighed undergivne.

Vi mærke os, at denne Foreningsakt i sig indeslutter en vekselvirkende Forpligtelse lige over Helheden og de enkelte, og ethvert Individ, idet det, saa at sige, gaar i Pagt med sig selv, befinder sig under en dobbelt Forpligtelse, nemlig som Led af Statshøjheden overfor de enkelte, og som Medlem af Staten overfor Statsoverhovedet.

Vi lægge endvidere Mærke til, at da ingen er bundet til de Forpligtelser, han kun har indgaaet med sig selv, saa formaar dog ingen offentlig Beslutning, der vel kan forpligte alle Undersaatterne over for Statsoverhovedet, paa Grund af de to forskellige Forhold, under hvilke vi har betragtet dem, at forpligte Staten lige over for sig selv. Deraf ser man, at Staten hverken har eller kan have nogen anden saakaldt Grundlov uden Samfundspagten alene. Dermed er dog ikke sagt, at det politiske Legeme ikke i visse Henseender kan indgaa Forpligtelser overfor andre; thi i Forholdet til fremmede bliver det et Enkeltvæsen, et Individ.

Da de to kontraherende Parter, nemlig hver enkelt og

Samfundet, ikke har nogen fælles Overhøjhed, der kan dømme deres Tvistigheder imellem, saa maa vi undersøge om det staar hver af disse to frit for, naar det behager dem, at bryde Overenskomsten, det vil sige, for sit Vedkommende at give Afkald paa den, saasnart man tror sig krænket.

For at klare dette Spørgsmaal maa vi lægge Mærke til, at da den souveræne Magt i Følge Samfundspagten kun kan handle igennem den fælles og almene Vilje, saa kunne dens Handlinger selvfølgelig kun sigte til almene og fælles Formaal, hvoraf igen følger, at en enkelt ikke kan krænkes umiddelbart igennem denne souveræne Magt, uden at de alle blive det; men dette kan ikke ske, da dette jo vilde være at tilføje sig selv ondt. Samfundspagten behøver altsaa aldrig anden Borgen end den offentlige Magt, efterdi Krænkelser stedse kun kunne udgaa fra de enkelte, og i dette Tilfælde blive de ikke derfor løste fra deres Forpligtelser, men straffede, fordi de har brudt dem.

For klart at kunne afgøre alle saadanae Spørgsmaal, ville vi gøre os Umage for altid at huske paa, at Samfundspagten er af en egen Beskaffenhed, noget for sig selv, idet jo Folket kun slutter Pagt med sig selv, det vil sige Folkelegemet som Souveræn med de enkelte som Undersaatter: en Betingelse, paa hvilken den politiske Maskines hele Bygning og Gang hviler, og som gør de Forpligtelser lovlige, fornuftige og ufarlige, som uden den vilde være urimelige, tyranniske og udsatte for de mest uhyre Misbrug.

Da de enkelte kun har underkastet sig den souveræne Magt, og da den souveræne Myndighed ikke er noget andet end Almenviljen, ville vi indse, hvorledes ethvert Menneske, idet det adlyder den souveræne Magt, kun adlyder sig selv, og hvorledes man i den sociale Stat er mere fri end i Naturstanden.

Efter at have sammenlignet den naturlige Frihed med den borgerlige i Henseende til Personerne, ville vi nu i Henseende til Gods og Formue anstille en Sammenligning mellem Ejendomsretten og Højhedsretten, mellem den delvise (personlige) og den højeste Besiddelsesret. Dersom den souveræne Magt er grundlagt paa Ejendomsretten, saa maa den have den største Ærbødighed for denne Ret; den er hellig og ukrænkelig for den, saalænge den vedbliver at være en personlig og individuel Ret: saasnart den betragtes som fælles for alle Borgerne, er den undergivet Almenviljen, og denne Vilje kan ophæve den. Den souveræne Magt har altsaa ingen Ret til at røre hverken en

enkelts eller fleres Gods; men den kan lovligen bemægtige sig alles Gods, saaledes som det skete i Sparta paa Lykurgs Tid, medens Solons Ophævelse af Gælden var en ulovlig Handling.[1])

Efterdi der ikke er noget, som forpligter Undersaatterne uden Almenviljen, saa skulle vi undersøge, hvorledes denne Vilje aabenbarer sig, paa hvilke Tegn man er sikker paa at kunne kende den, hvad en Lov er og hvad der er Lovens sande Kendetegn. Dette Spørgsmaal er helt nyt: vi maa først definere Begrebet Lov.

I det Øjeblik Folket særlig tager Hensyn til en eller flere af dets Medlemmer, deler Folket sig. Der opstaar et Forhold imellem det hele og et Parti af det, som gør det til to adskilte Væsner, hvoraf Partiet er det ene, og det hele, med Fradrag af dette Parti, er det andet. Men det hele med Fradrag af et Parti er ikke det hele; saalænge dette Forhold bestaar, gives der ingen Helhed, men to ulige Partier.

Naar derimod hele Folket tager Bestemmelser for hele Folket, saa har det kun sig selv for Øje, og naar der derved kommer et Forhold i Stand, saa er det Helheden under ét Synspunkt,[2]) der stiller sig i Forhold til Helheden under et andet Synspunkt,[3]) uden nogen Deling af det hele. I dette Tilfælde er det Objekt, over hvilket man beslutter, alment, og den besluttende Viije er ogsaa almen. Vi ville undersøge, om der gives nogen anden Slags Akt, som kan bære Navn af Lov.

Naar den souveræne Magt kun kan tale igennem Lovene, og naar Loven stedse kun kan have et alment Formaal med lige Hensyn til alle Statens Medlemmer, saa giver det sig af sig selv, at Souverænen aldrig har Magt til at tage Bestemmelser angaaende et Særformaal, men da det imidlertid er af Vigtighed for Statens Selvopholdelses Skyld, at den ogsaa træffer Afgørelser i private Sager, saa skulle vi undersøge, hvorledes dette kan lade sig gøre.

---

[1]) *Lykurg*, der nævnes som Spartas Lovgiver og skal have levet i det 9. Aarhundrede f. Kr. F., betragtede Jorden som Fælleseje og delte den i lige store Lodder. *Solon*, Athens Lovgiver, levede i det sjette Aarhundrede f. Kr. F. — Han ophævede den Bestemmelse, at Skyldneren ikke blot med sit Gods, men ogsaa med sin Person heftede for Gæld, ligesom han nedsatte Gældens reelle om end ikke nominelle Størrelse med en Fjerdedel ved at give Pengene mindre Værdi. *O. A.*

[2]) som lovgivende.

[3]) som værende under Loven. *O. A.*

Den souveræde Magts Handlinger kunne kun være Almenviljens Handlinger, Love nemlig; der behøves følgelig afgørende Forholdsregler, Magts- eller Regeringsforanstaltninger til Hævdelse af disse samme Love, og disse kunne derimod kun have særlige Formaal. Den Akt altsaa, ved hvilken den souveræne Magt bestemmer, at der skal vælges et Overhoved, er en Lov, men den Akt, ved hvilken man, under Udførelse af Loven, vælger dette Overhoved, er en Regeringsforanstaltning.

Dette er altsaa et tredje Forhold, under hvilket det samlede Folk kan betragtes, nemlig som Øvrighed eller Udfører af den Lov, det som Souveræn selv har givet.[1])

Vi ville undersøge, om det er muligt, at Folket kan plyndre sig selv for sin Souverænitetsret for at iføre et eller flere Mennesker denne; thi da Valghandlingen ikke er en Lov og da Folket i denne Handling ikke selv repræsenterer Souverænen, indser man ikke, hvorledes det da kan overdrage en Ret, som det ikke har.

Da Souverænitetens Væsen bestaar i Almenviljen, indser man heller ikke, hvorledes man kan sikre sig, at en Enkeltvilje altid vil være i Overensstemmelse med denne Almenvilje. Man maa snarere antage, at den ofte vilde være i Modstrid med den; thi den private Interesse stiler altid efter Fortrin, og den offentlige Interesse efter Lighed, og selv om denne Overensstemmelse kunde tænkes mulig, saa vilde dog dette, at den ikke var der i Kraft af Nødvendigheden og heller ikke var uomstødelig, være nok til, at Enevoldsretten ikke kunde udspringe deraf.

Vi ville undersøge, om Folkets Overhoveder, under hvilket Navn de nu end monne være valgte, uden at krænke det sociale Forbund nogen Sinde kunne være andet end Tjenere for Folket, som befaler dem at bringe Lovene til Udførelse; om disse Overhoveder ikke skylde Folket Regnskab for deres Embedsførelse, og om de ikke selv ere undergivne de Love, som det er dem paalagt at hævde.

Naar Folket ikke kan sælge sin Højhedsret, kan det saa betro den til en anden for en Tid? naar det ikke kan

[1]) Disse Spørgsmaal og Sætninger ere for største Delen uddragne af »Afhandlingen om Samfundspagten«, der selv er et Udtog af et meget større Værk, som jeg gav mig i Lag med uden at raadspørge mine Kræfter og som jeg forlængst har ladet ligge. Det lille Udtog, jeg har gjort deraf og hvoraf jeg her har givet Hovedindholdet, vil fremkomme selvstændigt. *R.*

Denne Anm. er skreven 1761. Contrat social udkom førend Emil. *O. A.*

give sig selv en Herre, kan det saa give sig Repræsentanter? Dette er et vigtigt Spørgsmaal, som fortjener at overvejes.

Dersom Folket hverken kan have en Enevoldsherre eller Repræsentanter, saa maa vi undersøge, hvorledes det selv kan give sig sine Love; om det bør have mange Love; om det ofte bør forandre dem; om det er let for et stort Folk at være sin egen Lovgiver;

Om Romerfolket var et stort Folk;

Om det er godt, at der gives store Folk.

Det følger af de foregaaende Overvejelser, at der i Staten maa være et formidlende Organ mellem Undersaatterne og den souveræne Magt; dette formidlende Organ, bestaaende af ét eller flere Medlemmer, er det overdraget at sørge for Statsstyrelsen, Lovenes Udførelse og Hævdelsen af den borgerlige og politiske Frihed.

Medlemmerne af dette Organ kaldes *Øvrighed* eller *Konger*, det vil sige Regenter. Hele Organet kaldes — naar man tænker paa de Mennesker, der sammensætte det — *Fyrste*, og tænker man paa dets Virksomhed, kaldes det *Regering*.

Dersom vi betragte Helhedens Virksomhed over for sig selv, det vil sige det heles Forhold til det hele, eller Souveænens Forhold til Staten, saa kunne vi sammenligne dette Forhold med Yderleddene i en sammenhængende Proportion, hvor Regeringen danner Mellemleddet. Regeringsmagten modtager af Souveænen de Befalinger, som den igen giver til Folket, og naar Balancen er i Orden, vil deres Produkt eller Magt være lig med Borgernes Produkt eller Magt, da de paa den ene Side ere Undersaatter og paa den anden Souveæn. Man kan ikke forandre noget af de tre Led uden samtidig dermed at bryde Proportionen.[1]) Dersom Souveænen[2]) vil regere, eller dersom Fyrsten[3]) vil give Lovene, eller dersom Undersaatterne nægte at lyde, saa vil Uordenen træde i Ordenens Sted og den opløste Stat synke ned i Despotisme eller Anarki.

Lad os antage, at Staten bestaar af ti Tusinde Borgere.

---

[1]) Er Souveænen a, Regeringen b og Folket c, saa faa vi følgende Proportion: a: b = b: c, altsaaa $c = b^2$; men da Folket som Helhed er Souveæn, saa er a = c, eller $c^2 = b^2$, det vil sige, Borgernes Magt er lig Regeringsmagten. *O. A.*

[2]) ɔ: Det hele Folk. *O. A.*

[3]) Fyrsten ɔ: Regeringen, der ikke skal *give*, men *hævde* Lovene. *O. A.*

Souverænen kan kun betragtes kollektivisk eller som Enhed; men hver enkelt har som Undersaat en individuel og uafhængig Eksistens. Altsaa forholder Souverænen sig til Undersaatten som ti Tusinde til én; dette vil sige, at enhver Borger i Staten for sin Part har en Titusindedel af den souveræne Myndighed, endskønt han er denne helt underlagt. Lad Folket bestaa af hundrede Tusende, saa forandres Undersaatternes Stilling dog ikke, men enhver er stadig undergivet Lovenes hele Vælde, medens hans Stemme — formindsket til en Hundredtusindedel — har en ti Gange saa lille Indflydelse paa Lovenes Redaktion. Medens altsaa Undersaatten altid bliver *èn*, saa vokser Souverænens Indflydelse i Forhold til Borgernes Antal. Deraf følger, at jo større Staten bliver, desto mindre bliver Friheden.

Jo mindre Indflydelse Enkeltviljerne har i Forkold til Almenviljen, hvilket vil sige, at Sæderne faa mindre Indflydelse paa Lovene, desto mere maa den undertrykkende Magt vokse. Da nu paa den anden Side Statens Storhed giver Indehaverne af den offentlige Myndighed flere Fristelser og flere Midler til at misbruge denne, saa maa — jo mere Magt Regeringen har til at tøjle Folket — ogsaa Souverænen til Gengæld have mere Magt til at holde Regeringen i Tømme.

Af dette dobbelte Forhold følger, at den sammenhængende Proportion, dannet af Souveræn, Fyrste og Folk, ikke er et vilkaarligt Paahit, men en Konsekvents af Statens Væsen. Endvidere følger, at da det ene Yderled, nemlig Folket, er givet, saa maa det usammensatte Forhold forøges eller formindskes, hver Gang det sammensatte Forhold øges eller formindskes, og dette kan kun ske derved, at Mellemleddet forandres lige saa ofte. Deraf kunne vi drage den Slutning, at der ikke gives en eneste og absolut Statsforfatning, men at der maa gives lige saa mange efter deres Natur forskellige Forfatninger, som der gives Stater, der ere forskellige i Størrelse.

Naar Sæderne faa en desto mindre Indflydelse paa Lovene, jo talrigere Folket er, saa skulle vi undersøge, om man ikke, i Følge en temmelig iøjnefaldende Analogi, ogsaa kan sige, jo talrigere Øvrighedspersonerne ere, desto svagere er Regeringen.

For at faa Klarhed over denne Grundsætning, maa vi i enhver Øvrighedsperson skelne imellem tre væsentlig forskellige Viljer: først Individets Særvilje, der kun ser paa sin egen Fordel og higer efter den; dernæst Øvrighedspersonernes Fællesvilje, som kun bryder sig om Fyrstens For-

del, og som man kan kalde en Almenvilje (Korpsvilje), fordi den i sit Forhold til Regeringen er almen, men i sit Forhold til Staten, hvoraf Regeringen er en Del, optræder den som Særvilje; for det tredje har vi Folket eller den souveræne Vilje, der er almen lige saavel i sit Forhold til Staten, set som Helheden, som lige over for Regeringen, set som en Del af Helheden. I en fuldkommen Lovgivning maa den særlige og individuelle Vilje være næsten lig Nul; Regeringens egen Fællesvilje bør være meget underordnet, og følgelig er den almene og souveræne Vilje Reglen for alle de andre. Efter Naturens Orden bliver derimod disse tre forskellige Viljer desto mere virksomme, jo mere de samles; Almenviljen er altid den mest sløve, Korpsviljen indtager anden Plads og Særviljen gaar foran dem alle, saa at enhver først er sig selv, derpaa Øvrighedsperson og saa Borger: en Trinfølge, der er stik modsat den, som Samfundsordenen kræver.

Lad dette være givet, og lad os tænke os Regeringen lagt i en eneste Mands Haand. Vi har da den enkeltes Særvilje og Korpsviljen fuldkomment forenede og følgelig har den naaet den højest mulige Grad af Styrke. Da nu Magtudfoldelsen afhænger af denne højeste Grad af Viljesstyrke, og da Regeringens absolute Magt, som altid er Folkets, ikke veksler, saa følger deraf, at Enkeltmandsregeringen er den mest handledygtige.

Forene vi derimod Regeringen og den højeste Myndighed, gøre vi Souverænen[1]) til Fyrste og Borgerne til lige saa mange Øvrighedspersoner, saa vil Korpsviljen — helt sammensmeltet med Almenviljen — ikke besidde mere Aktivitet end denne og vil give Plads for Særviljen til at fremtræde i hele sin Styrke. Regeringen — altid i Besiddelse af den samme Totalkraft — vil saaledes befinde sig paa det laveste Trin af Aktivitet.

Disse Sætninger ere ubestridelige, og de stadfæstes ved yderligere Overvejelser. Man ser for Eksempel, at Øvrighedspersonerne ere mere aktive inden for deres Korporation end Borgeren er det inden for sin, og at følgelig, Særviljen har den største Indflydelse hos hine. Thi enhver Øvrighedsperson er næsten altid betroet et eller andet Regeringshverv, medens det ikke er betroet den enkelte Borger — taget for sig — at varetage nogen særlig Gren af Souveræniteten. Jo mere Staten desuden udvider sig, desto mere øges den virkelige (reelle) Magt, selv om dette

[1]) Souverænen d: Folket som Helhed. *O. A.*

ikke sker i Forhold til dens Udvidelse; men bliver Staten uforandret, saa — hvormeget Øvrighedspersonerne end mangfoldiggøres — vinder Regeringen ikke derved nogen større virkelig Magt, efterdi den kun er Indehaver af Statens, og denne forudsætte vi jo altid at være ens. Ved denne Formering formindsker altsaa Regeringen sin Aktivitet uden at kunne øge sin Magt.

Efter at have fundet, at Regeringen slappes i Forhold til som Øvrighedspersonernes Tal vokser, og at Regeringens hæmmende Magt bør øges, jo talrigere Folket bliver, ville vi drage den Slutning, at Forholdet mellem Øvrighedspersoner og Regering maa være det omvendte af Forholdet mellem Undersaatter og Souveræn, det vil sige, at jo større Staten bliver, desto mere maa Regeringen sammentrænges, saa at de regerendes Tal formindskes i Forhold til Folketallets Vækst.

For nu endelig at fastholde denne Forskel i Form under kortere og nøjagtigere Betegnelser, ville vi først mærke os, at Souverænen kan overdrage Regeringsmagten til hele Folket eller den største Del af Folket, saa at der bliver flere Borgere, der ere Øvrighedspersoner end private Borgere. Man kalder denne Regeringsform *Demokrati*.

Eller ogsaa kan Souverænen lægge Regeringen i Hænderne paa et Mindretal, saa at der bliver flere private Borgere end Øvrighedspersoner, og denne Form bærer Navn af *Aristokrati*.

Endelig kan den samle hele Regeringen i en eneste Øvrighedspersons Hænder. Denne tredje Form er den mest almindelige og kaldes *Monarki* eller kongelig Regering.

Vi ville mærke os, at alle disse Former, eller i det mindste de to første, ere meget elastiske og give endog et temmelig stort Spillerum. Thi Demokratiet kan omfatte hele Folket eller indskrænke sig lige indtil Halvdelen. Aristokratiet kan paa sin Side ubegrænset indskrænke sig til at omfatte lige fra Halvdelen indtil det allermindste Antal. Selv Kongedømmet tillader undertiden en Deling, enten imellem Fader og Søn, eller mellem Brødre eller paa anden Vis. Der var altid to Konger i Sparta, og man har i det romerske Kejserrige set indtil otte Kejsere paa èn Gang, uden at man har kunnet sige, at Riget var delt. Der er et Punkt, hvor enhver af disse Regeringsformer gaar over i den følgende, og under tre særlige Benævnelser er Regeringen i Virkeligheden modtagelig for lige saa mange Former som Staten har Borgere.

Ja mere endnu: da enhver af disse Regeringsformer

i visse Henseender kunne deles i Underafdelinger, hvoraf den ene bliver forvaltet paa èn, den anden paa en anden Maade, saa kan der ved Kombination af disse tre Former opstaa en Mængde Blandingsformer, hvoraf enhver igen kan multipliseres med alle de enkelte Former.

Man har alle Dage ført Strid om den bedste Regeringsform, uden at tænke paa, at enhver af dem er den bedste i èt Tilfælde og den daarligste i andre Tilfælde. Naar — efter vor Opfattelse — i de forskellige Stater Øvrighedspersonernes Antal[1]) bør staa i omvendt Forhold til Antallet af Borgere, saa drage vi den Slutning, at i Almindelighed den demokratiske Regeringsform passer for smaa Stater, den aristokratiske for middelstore og den monarkiske for de store Stater.

Det er ved at følge Traaden i disse Undersøgelser, at vi ville naa til Kundskab om Borgernes Pligter og Rettigheder og om man kan skille dem ad; om hvad Fædrelandet er og hvori det egentlig bestaar, samt hvoraf enhver kan kende, om han har et Fædreland eller ej.

Efter saaledes at have undersøgt enhver Art af borgerligt Samfund i og for sig, ville vi sammenligne dem med hverandre for at kunne iagttage deres forskellige Forhold: nogle ere store, andre smaa; nogle ere stærke, andre svage; de angribe hinanden, krænke og ødelægge gensidigt hinanden, og under disse stadige Angreb og Modangreb gøre de flere Mennesker elendige, og det koster flere Mennesker Livet, end om de alle havde beholdt deres oprindelige Frihed. Vi ville undersøge, om man ikke ved at indrette Samfundet har gjort for meget, eller om man har gjort alt for lidt; om de enkelte Samfundsmedlemmer, der ere Lovene og Menneskene undergivne — medens Samfundene indbyrdes hævde deres naturlige Uafhængighed — ikke blive udsatte for de Onder, som følge af begge disse Tilstande, uden at nyde Fordelene deraf, og om det ikke vilde være bedre, om der slet ikke fandtes noget borgerligt Samfund paa Jorden, snarere end at have flere af dem. Er det ikke denne blandede Tilstand, der indeholder noget af begge,[2]) men hverken yder den ene eller den anden Sikkerhed, *per qvem neutrum licet, nec tanqvam in bello*

---

[1]) Man maa huske paa, at jeg her kun taler om de øverste Øvrighedspersoner eller om Folkenes Overhoveder, da de andre kun ere deres Stedfortrædere paa dette eller hint Omraade. *R.*

[2]) Nemlig den naturlige uden Spor af Samfund og saa den borgerlige med Samfundsordningen. *O. A.*

paratum esse, nec tanquam in pace securum?[1]) Er det ikke denne delvise og ufuldkomne Sammenslutning (Association), som skaber Tyranniet og Krigen? og er det ikke Tyranniet og Krigen, der ere Menneskehedens største Svøber?

Vi ville endelig overveje Arten af de Midler, som man, for at raade Bod paa disse Misligheder, har søgt i Forsvars- og Angrebsforbund, der lade enhver Stat være sin egen Herre i de mindre Forhold, medens de udadtil væbne den imod enhver uretfærdig Angriber. Vi ville undersøge, hvorledes man kan bringe et godt Forsvarsforbund i Stand, hvad der kan gøre det varigt, og indtil hvilket Punkt man kan gaa i Forbundsretten uden at skade Souveræniteten.

Abbed St. Pierre havde foreslaaet Forbund af alle Europas Stater for at bevare en evig Fred imellem dem indbyrdes. Var dette Forbund gennemførligt? og — forudsat at det var kommet i Stand — var det at vente, at det havde varet[2])? Disse Undersøgelser føre os lige ind i alle de Spørgsmaal om den offentlige Ret, som fuldkomment kunne opklare Spørgsmaalene om den politiske Ret.

Slutteligen ville vi opstille de sande Grundsætninger for Krigens Ret, og vi ville undersøge, hvorfor Grotius og de andre kun har opstillet falske Grundsætninger.

Det skulde ikke undre mig, om min unge Mand, der er i Besiddelse af sund Sans, midt under alle vore Overvejelser afbrød mig og sagde: »Man skulde tro, at vi opførte vor Bygning af Træ og ikke af Mennesker, saa nøje afpasse vi hvert Stykke efter Snor!« . . . . »Det er sandt, min Ven! men husk paa, at Retten bøjer sig ikke efter Menneskenes Lidenskaber, og at det for os gælder om, først at opstille de sande Grundsætninger for den politiske Ret. Nu, da vor Grundvold er lagt, kan du undersøge, hvad Menneskene har opbygget derpaa, og du vil faa skønne Ting at se!«

Derpaa lader jeg ham læse *Telemak* og følge hans Vej; vi søge det lykkelige Salent og den gode Idomeneus, hvem Ulykkerne har gjort vis. Vi finde paa Vejen mange Protesilas'er men ingen Philokles. Adraste, Dauniernes

---

[1]) Seneca, de tranquill. anim. »Under hvilken intet er tilladt, hverken at være rustet som i Krig eller tryg som i Fred.«

[2]) Efter at jeg har skrevet dette, ere Grundene *derfor* blevne fremstillede i et Uddrag af dette Forslag; Grundene *derimod*, eller i det mindste dem, der syntes mig holdbare, ville findes i mine samlede Skrifter, vedføjede nævnte Uddrag. *R.*

Abbed St. Pierre (1658—1743) er Fredstankens Fader. *O. A.*

Konge, er ikke vanskelig at finde.[1]) Men vi ville lade Læserne selv gøre sig en Forestilling om vore Rejser eller gøre dem i vort Sted med en *Telemak* i Haanden, og vi ville forskaane dem for de bedrøvelige Anvendelser, som Forfatteren selv undgaar eller dog nødig indlader sig paa.

Da for øvrigt Emil ikke er Konge og jeg heller ingen Gud, saa ville vi ikke bekymre os over, at vi ikke kunne efterligne Telemak og Mentor i al det gode, som de udøvede mod Menneskene: ingen forstaar bedre end vi at holde os inden for vor Begrænsning, og ingen ønsker mindre end vi at gaa ud over den. Vi vide, at en og samme Opgave er stillet alle, og at den, der af Hjertet elsker det gode og gør det, har opfyldt den. Vi vide, at Telemak og Mentor ere Hjernefostre. Emil rejser ikke som et ørkesløst Menneske, og han gør mere godt, end om han var Fyrste. Vare vi Konger, vilde vi dog ikke gøre mere godt. Vare vi Konger og tillige velgørende, saa vilde vi uden at vide det gøre tusinde virkelige Ulykker for hver tilsyneladende Velgerning, vi mente at gøre. Vare vi Konger og tillige Vismænd, saa vilde den første Velgerning, vi vilde gøre imod os selv og andre, være den at nedlægge Kongemagten og igen blive det, vi ere.

Jeg har talt om, hvad der gør Rejserne unyttige for Folk. Hvad der gør dem endnu mere ufrugtbare for Ungdommen, er den Maade, paa hvilken man lader den rejse. Hovmestrene, der mere hige efter at more sig selv end efter at belære de unge, føre dem fra By til By, fra Palads til Palads og fra Selskab til Selskab. Ere de lærde og literære Folk, saa lade de dem tilbringe Tiden med at gennemstøve Bibliothekerne, besøge Antikvarerne, opgrave gamle Mindesmærker og afskrive gamle Indskrifter. Paa hvert Sted ere de optagne af et andet Aarhundrede: det er, som om de beskæftigede sig med et helt andet Land, saa at de — efter med store Bekostninger at have gennemrejst Europa og befattet sig med intet betydende Ting

[1]) Idomeneus var Konge paa Kreta; men da han i Følge et ubesindigt Løfte til Guderne ofrede sin Søn, fordrev Kretenserne ham. Han kom til Salentinernes Land og blev Konge der. En af hans Yndlinge var den nedrige Protesilas, der bagvasker den redelige Philokles, som trues med Snigmord, men undkommer til Samos, hvor han lever lykkelig og tilfreds i sin Ensomhed, indtil Idomeneus endelig faar Øjnene op for Forræderiet og fører ham tilbage med Hæder. Adraste er en gudsforgaaen og grusom Konge, der falder i et Slag for Telemaks Haand. (5., 13. og 16. Bog af Telemak.) *O. A.*

eller kedet sig — vende tilbage uden at set noget, som kan interessere dem og uden at have lært noget nyttigt.

Alle Hovedstæder ligne hinanden; dér blande alle Folkeslagene sig med hinanden og alle Sæder smelte sammen; det er derfor ikke der, man skal studere Folkene. Paris og London ere i mine Øjne den samme By. Deres Beboere har hver sine Fordomme, men paa hver Side lige mange, og alle deres politiske Grundsætninger ere de samme. Man véd, hvad det er for Folk, der tør samle sig ved Hofferne. Man véd, hvilke Sæder denne Ophobning af Mennesker og denne Ulighed i Livsvilkaar overalt maa frembringe. Saasnart man taler til mig om en By med to hundred tusind Sjæle, saa ser jeg forud, hvorledes man lever der. Hvad jeg yderligere skulde faa Kundskab om paa selve Stederne, er det ikke Umagen værd at gaa efter for at lære.

Det er i de fjerntliggende Provinser, hvor der er mindre Liv og mindre Handel, hvor der kommer faa rejsende og hvis Beboere sjældent flytte og sjældent skifte Livsstilling eller Stand, dér er det, man skal drage hen og studere en Nations Aand og Sæder. Kig i Forbifarten paa Hovedstaden, men drag langt ind for at studere Landet. Franskmændene findes ikke i Paris, men i Touraine; Englænderne ere mere Englændere i Mercia end i London, og ægte Spaniere findes snarere i Galicien end i Madrid. Det er paa de fjerntliggende Steder, at et Folk ejendommeliggøres og viser sig, som det er ublandet; der er det, at de gode eller slette Virkninger af Regeringen viser sig tydeligt, ligesom Buerne maales nøjagtigst ved Enden af en meget stor Radius.

De Forhold, der nødvendigvis maa finde Sted imellem Sæderne og Statsformen, ere saa godt fremstillede i Bogen om »Lovenes Aand«, at man for at studere disse Forhold ikke kan gøre noget bedre end at ty til dette Værk. Men i Almindelighed taget har man to lette og simple Regler, hvorefter man kan dømme om en Regerings forholdsvise Godhed. Den ene er Folkemængden. I hvert Land, som affolkes, gaar Staten sin Undergang i Møde, og det Land, hvor Folkemængden vokser mest, er — var det end det fattigste — ufejlbarlig det bedst regerede.[1])

Men det er nødvandigt, at denne Folkeformerelse maa

[1]) Jeg kender kun én eneste Undtagelse fra denne Regel, nemlig China. *R.*

Denne Anm. findes ikke i de første Udgaver. *O. A.*

være en naturlig Virkning af Regeringen og Sæderne; thi dersom den skete ved Kolonianlæg eller paa andre tilfældige og kun øjeblikkeligt virkende Maader, da vilde disse med Lægemidlet kun bevise Ondet. Da Augustus gav Love imod Coelibatet, saa viste disse Love allerede Romerrigets Tilbagegang. Det er ved Regeringens Godhed, at Borgerne skulle ledes til at gifte sig, og ikke Loven, der skal tvinge dem dertil: hvad der sker af Tvang, skal man ikke tage i Betragtning — thi den Lov, som bekæmper den naturlige Tilbøjelighed, bliver omgaaet og er uden Virkning — men kun det skal man mærke sig, der fremkommer som en Frugt af Sæd og Skik og er en naturlig Følge af Regeringen; thi kun disse Midler har en varig Virkning. Det var den gode Abbed Saint-Pierres Politik altid at finde et Lægemiddel for hvert enkelt Onde i Stedet for at gaa tilbage til den fælles Kilde for dem alle og indse, at man kun kan helbrede dem alle paa én Gang. Opgaven bestaar ikke i, at man særskilt behandler ethvert enkelt Saar, som en Sygdom frembringer paa Legemet, men derimod i at rense den Blodmasse, som frembringer dem alle. Man siger, at der i England er udsat Præmier for Agerdyrkning; jeg behøver ikke mere: dette alene beviser mig, at den ikke ret længe vil blomstre dér.

Det andet Kendetegn paa Regeringens og Lovenes forholdsvise Godhed finder man ogsaa i Folkemængden, men paa en anden Maade, det vil sige i dens Fordeling og ikke i dens Mængde. To Stater, der ere hinanden lige i Størrelse og Folketal, kunne være meget ulige i Kraft, og den mægtigste af disse to er altid den, hvis Beboere ere mest ligelig spredte over Landet: den, som ikke har saa store Byer og som følgelig glimrer mindst, vil altid besejre den anden. Det er de store Byer, som udmarve en Stat og gør den svag; den Rigdom, som de skabe, er kun Skin og Blændværk: mange Penge, men liden Velsignelse. Man siger, at Byen Paris har samme Værdi for Kongen af Frankrig som en hel Provins; jeg tror, at den koster ham adskillige Provinser, at Paris i mere end én Henseende næres af Provinserne, og at største Delen af deres Indkomster strømme ud i denne By og blive der uden nogen Sinde at vende tilbage hverken til Folket eller Kongen. Det er ufatteligt, at der i dette beregnende Aarhundrede ikke er en eneste, der kan se, at Frankrig vilde være meget mægtigere, dersom den blev sløjfet. Ikke alene er en daarlig Fordeling af Befolkningen ufordelagtig for en Stat, men den er endog mere ødelæggende end selv Affolkning, idet nemlig Affolk-

ning kun giver et Produkt lig Nul, medens det daarligt fordelte Forbrug[1]) giver et negativt Produkt. Naar jeg hører en Franskmand og en Englænder — helt stolte af deres Hovedstæders Storhed — disputere om, hvilken By, enten Paris eller London, der har de fleste Indbyggere, saa er det for mig, som om de stredes om, hvilket af de to Folk, der har Æren af at være daarligst regeret.

Du maa studere et Land udenfor dets Byer; kun paa den Maade lærer du det at kende. At iagttage Ydersiden af en Regering, der er pyntet op med hele dette Apparat af Embedsmænd og embedsmandige Talemaader, er uden Værd, dersom man ikke tillige studerer dens indre Væsen igennem de Virkninger, den udøver paa Folket og paa alle Styrelsens Trin. Forskellen paa Skin og Virkelighed er fordelt paa alle disse Trin, og det er kun ved at iagttage dem alle, at man kan faa Øje paa denne Forskel. I ét Land er det ved at lægge Mærke til de underordnende Embedsmænds Færd, at man kan begynde at forstaa Aanden i Ministeriet; i et andet Land maa man overvære Rigsdagsvalgene for at kunne dømme om, hvorvidt Folket virkelig er frit; men i ethvert Land — hvilket det saa er — er det umuligt for den, der kun har set Byerne, at faa Kendskab til Regeringen, efterdi Aanden aldrig er den samme i By og paa Land. Men det er Landet, som udgør Landet, og det er Landbefolkningen som udgør Nationen.

Dette Studium af de forskellige Folk i deres fjentliggende Provinser og i deres oprindelige Ejendommeligheds Simpelhed giver Lejlighed til at gøre en almindelig Iagttagelse, der er meget gunstig for mit Valgsprog og meget trøsteligt for Menneskehjertet, den Iagttagelse nemlig, at alle Folk efter denne Betragtningsmaade synes at være meget dygtigere; jo mere de nærme sig Naturen, desto mere er det gode fremherskende i deres Karakter: det er kun ved at indeslutte sig i Byerne og ved igennem Kultivering at ændre deres Væsen, at de udarte og forvandle nogle Fejl, der røbe mere Plumphed end Ondskab, til forførende og fordærvelige Laster.

Af denne Iagttagelse udspringer en ny Fordel ved den af mig foreslaaede Maade at rejse paa, idet de unge Mennesker ved kun at opholde sig en kort Tid i de store Byer, hvor der hersker en forfærdelig Fordærvelse, ere mindre

---

[1]) Forbrug af Mennesker. Jævnfør hermed, hvad R. i det foregaaende har sagt om Byerne, f. Eks. at der stadig maa tilføres dem friskt Blod fra Landet. *O. A.*

udsatte for at tilegne sig denne og derimod, ved at opholde sig imellem mere jævne Mennesker og i mindre talrige Samfund, bevare en sikrere Dømmekraft, en sundere Sans og hæderligere Sæder. Men for Resten frygter jeg ikke for at denne Smitte skal være farlig for Emil; han har alt, hvad han behøver til at vogte sig for den. Imellem alle de Foranstaltninger, jeg i denne Henseende har truffet, sætter jeg den Kærlighed, han bærer i sit Hjerte meget højt.

Man véd ikke længer, hvilken Magt den sande Kærlighed udøver paa unge Menneskers Tilbøjeligheder, fordi deres Opdragere, der kende den lige saa lidt som de, holde den borte fra dem. Og dog maa nødvendigvis en ung Mand enten være forelsket eller blive udsvævende. Det er let at bedrage ved Skinnet. Man anfører mig tusende unge Menneskør, som — siger man — har levet meget kyske uden at elske; men lad dem vise mig et voksent Menneske, en virkelig Mand, som vil være oprigtig og dog tør sige at have levet saaledes hele sin Ungdom. I alle Dyder, i alle Pligter bryder man sig kun om Skinnet; jeg vil have Virkeligheden, og jeg skulde bedrage mig meget, dersom man naar den ved andre Midler end dem, jeg giver.

Ideen om at gøre Emil forelsket, førend jeg lod ham rejse, er ikke min Opfindelse. Følgende Begivenhed har indgivet mig den.

Jeg besøgte i Venedig en ung Englænders Opdrager. Det var Vinter, og vi sad omkring Ilden. Hovmesteren modtog sin Post. Han læste Brevene, og derpaa læste han ét af dem højt for sin Elev. Det var paa engelsk; jeg forstod ikke et Ord; men under Læsningen saa jeg den unge Mand sønderrive de meget smukke Kniplingsmanchetter, som han bar, og kaste dem paa Ilden, den ene efter den anden, dog saa stilfærdigt som muligt, for at man ikke skulde lægge Mærke til det. Overrasket over dette Lune betragtede jeg hans Ansigt og troede at opdage nogen Bevægelse i det; men endskønt Lidenskaberne aabenbare sig i det ydre omtrent paa samme Maade hos alle Mennesker, saa er der dog ogsaa dér nationale Forskelligheder, dom let kunne lede paa Vildspor. Folk tale ligesaa forskellige Sprog med deres Ansigt som med deres Mund. Jeg ventede, til Læsningen var forbi, viste derpaa Hovmesteren hans Vens blottede Haandled, som han efter bedste Evne søgte at skjule og spurgte: »Maa man faa at vide, hvad dette betyder?«

Da Hovmesteren saa, hvad der var passeret, brast han

i Latter, omfavnede med en tilfreds Mine sin Elev, og efter at have erholdt hans Samtykke, gav han mig den attraaede Forklaring.

»De Manchetter, »sagde han, »som Hr. John har sønderrevet, ere en Foræring, som en Dame her i Byen har gjort ham for længe siden. Nu maa de vide, at Hr. John er forlovet i sit Fædreland med en ung Dame, som han har stor Kærlighed til og som fortjener at elskes endnu højere. Dette Brev er fra hans elskedes Moder, og jeg skal nu oversætte dette Stykke i Brevet, som har foraarsaget den Skade, De har været Vidne til.«

»Lucy slipper ikke Lord Johns Manchetter af Hænderne. Miss Betty Roldham besøgte hende i Gaar Eftermiddag og vilde med Vold og Magt sy paa hendes Arbejde. Da jeg vidste, at Lucy i Dag var staaet tidligere op end sædvanligt, vilde jeg se, hvad hun tog sig for, og jeg opdagede da, at hun var beskæftiget med at pille alt det op, som Miss Betty i Gaar havde syet. Hun vilde ikke, at der paa hendes Foræring skulde været syet ét eneste Sting af nogen anden Haand end hendes.«

Et Øjeblik efter gik Hr. John ud for at tage andre Manchetter paa og jeg sagde da til hans Hovmester: »De har en mageløs naturlig Elev; men sig mig oprigtigt, om Moderens Brev om Lucy ikke er lavet? Er det ikke en Krigslist af Dem imod Damen med Manchetterne?« »Nej,« sagde han, »Tingen har sin Rigtighed; jeg har ikke haft Brug for slige Kunstgreb; jeg har kun behøvet at gaa lige paa og at være nidkær for min Opgave, og Gud har velsignet mit Arbejde.«

Dette Træk af den unge Mand har jeg aldrig kunnet glemme; det egnede sig ikke til at ligge ufrugtbart hen i en slig Drømmers Hoved, som jeg er.

Det er Tid at slutte. Lad os føre Lord John til Miss Lucy, det vil sige Emil til Sophie. Han bringer hende, foruden et Hjerte, der ikke er mindre varmt end ved Afrejsen, en mere oplyst Sjæl, og han bringer sit Land den Fordel, at han har lært Regeringerne at kende igennem deres Fejl og Folkene gennem deres Dyder. Jeg har selv besørget for, at han i hvert Land har sluttet Gæstevenskab med en fortjent Mand paa de gamles Maade, og jeg vil ikke være ked af, at han gennem Brevveksling dyrker disse Bekendtskaber. Afset fra, at det kan være nyttigt og altid er fornøjeligt at brevveksle med Folk i andre Lande, saa er det et udmærket Sikkerhedsmiddel imod det

at blive behersket af nationale Fordomme, som vi angribes af hele Livet igennem, og som tidlig eller sent faa Tag i os. Intet er mere skikket til at berøve dem denne Indflydelse end en uinteresseret Brevveksling med fornuftige Folk, som man har Agtelse for og som, idet de jo ikke har vore Fordomme, men bekæmpe dem med deres egne, give os Midler til uophørligt at stille dem i Modsætning til hinanden og paa den Maade bevare os imod dem alle. Det er ikke ét og det samme at omgaas med fremmede i vort eget Land og i deres. I første Tilfælde udvise de altid en vis Skaansel imod det Land, de besøge, og dette gør, at de skjule, hvad de tænke om os eller at de tænke velvilligere, saalænge de ere der; efter Hjemkomsten til deres eget Land slaa de om og nøjes med at være retfærdige. Jeg kunde nok ønske, at den fremmede, jeg forhandler med, havde set mit Hjemland; men jeg vilde ikke spørge ham om, hvad han mente om det, førend han var hjemme i sit eget.

Efter at have tilbragt næsten to Aar med at gennemrejse enkelte af Storstaterne og endnu flere af Smaastaterne i Europa; efter at have lært to à tre Hovedsprog; efter at vi har set det, som virkelig er mærkværdigt i disse Lande, enten paa Naturhistoriens, Regeringsformens, Kunstens eller Menneskelivets Omraade, minder Emil — forpint af Utaalmodighed — mig om, at vor Tidsfrist nærmer sig sin Ende. Da siger jeg til ham: Vel, min Ven! Du husker nok, hvad der var Hovedformaalet for vor Rejse; du har set, du har iagttaget: hvad er saa det endelige Resultat af dine Iagttagelser? hvad vil du være? Enten har jeg taget helt fejl i min Methode, eller ogsaa vil han svare mig omtrent saaledes:

»Hvad jeg vil være? Jeg vil være det, som du har gjort mig til, og frivilligt vil jeg ikke føje nogen Lænke til den, som Naturen og Loven paalægge mig. Jo mere jeg prøver Menneskenes Værk i deres Institutioner, desto klarere ser jeg, at de, ved idelig at ville være uafhængige, gøre sig til Trælle, og at de opbruge selve deres Frihed i deres frugtesløse Anstrengelser for at sikre sig den. For ikke at give efter for Tingenes Tryk skabe de sig tusende Baand; saasnart de derpaa ville gøre et Skridt, kunne de ikke og forbavses over at være bundne overalt. Det synes mig, at man, for at gøre sig fri, intet har at gøre; det er

nok, at man ikke vil opgive at være det. Du, min Lærer! har gjort mig fri ved at at lære mig at give efter for Nødvendigheden. Lad den komme, naar det behager den; jeg underkaster mig den uden Tvang, og da jeg ikke vil kæmpe imod den, binder jeg mig ikke til noget for at modstaa Nødvendigheden. Jeg har paa vore Rejser søgt, om jeg kunde finde en Krog paa Jorden, hvor jeg helt og holdent kunde være min egen Herre; men paa hvilken Plet imellem Menneskene er man ikke afhængig af deres Lidenskaber? Alt vel overvejet, har jeg fundet, at der i selve mit Ønske laa en Modsigelse; thi selv om jeg ikke blev bundet af noget andet, saa vilde jeg dog i det mindste bindes af den Jord, hvor jeg nedsatte mig; mit Liv vilde være knyttet til den Jord, som Dryadernes var knyttet til deres Træer; jeg har fundet, at da Herredømme og Frihed ere to uforenelige Begreber, kunde jeg ikke en Gang være Herre i en Hytte uden derved at ophøre at være min egen Herre.«

Hoc erat in votis, modus agri non ita magnus.[1])

»Jeg erindrer, at min Formue var den første Aarsag til vore Undersøgelser. Du beviste mig meget grundigt, at jeg ikke paa én Gang kunde bevare min Rigdom og min Frihed; men naar du vilde, at jeg baade skulde være fri og uden Fornødenheder, saa vilde du to Ting, som ere uforenelige; thi jeg kan ikke løsrive mig fra Afhængighed af Menneskene uden derved at gøre mig afhængig af Naturen. Hvad skal jeg altsaa gøre med den Formue, som mine Forældre har efterladt mig? Jeg vil begynde med at gøre mig uafhængig af den; jeg vil løse alle de Baand, som knytte mig til den: dersom man lader mig beholde den, vil den blive hos mig; fratager man mig den, vil man dog ikke tage mig tillige med den. Jeg vil ikke pine mig for at holde paa den; men jeg vil standhaftigt holde mig paa min Plads. Rig eller fattig — jeg vil dog være fri. Jeg vil ikke alene være fri i ét bestemt Land eller én bestemt Egn; jeg vil være det overalt paa Jorden. For mig ere alle Fordommens Lænker bristede; jeg kender kun Nødvendighedens. Dem har jeg lært at bære fra min Fødsel af, og jeg vil bære dem til min Død; thi jeg er et Menneske, og hvorfor skulde jeg ikke bære dem som fri Mand, da jeg dog som Slave blev nødt til at bære dem og Slaveriets Lænker oven i Købet?«

Hvad bryder jeg mig om min Stand her paa Jorden?

[1]) Det har jeg ønsket: et Jordstykke, ikke just stort.
Hor. Sat. 2. 6. 1.

hvad Betydning har det for mig, hvor jeg er? Overalt, hvor der er Mennesker, er jeg hos mine Brødre: overalt, hvor der ingen er, er jeg hos mig selv. Saalænge jeg kan forblive uafhængig og rig, har jeg Formue til at leve af, og jeg vil leve. Naar mit Gods vil gøre mig til Slave, giver jeg uden Overvindelse Slip paa det: jeg har Arme til at arbejde med, og jeg kan leve. Naar mine Arme svigte mig, vil jeg ogsaa leve, dersom man giver mig Føde, og dø, dersom man lader mig i Stikken; jeg vil ogsaa dø, selv om man ikke forlader mig; thi Døden er ikke blot Fattigdommens Lod, men Naturens Lov. Paa hvilket Tidspunkt end Døden kommer, vil jeg trodse den; den skal aldrig overraske mig i at træffe Foranstaltninger for at leve; den skal aldrig hindre mig i at have levet.«

»Se der, min Fader! har du, hvad jeg har besluttet mig til. Dersom jeg var fri for Lidenskaber, vilde jeg i min Stand som Menneske være uafhængig som Gud selv, da jeg kun vil det bestaaende og derfor aldrig vilde have Behov at kæmpe mod Skæbnen. I det mindste bærer jeg kun én Lænke, den eneste, som jeg nogen Sinde vil bære, og den kan jeg rose mig af. Kom altsaa, giv mig Sophie, og jeg er fri.«

»Kære Emil! det er mig en Glæde at høre slige mandige Ord udgaa af din Mund og læse saadanne Følelser i dit Hjerte. Denne yderliggaaende Uegennyttighed i din Alder mishager mig ikke. Den vil tage af, naar du faar Børn, og du vil da netop være, som en god Familiefader og fornuftig Mand bør være. Før du rejste ud, vidste jeg, hvilken Virkning Rejsen vilde faa; jeg vidste, at du, ved paa nært Hold at betragte vore Institutioner, langt fra vilde vise dem den Tillid, som de ikke fortjene. Det er forgæves at tragte efter Frihed under Lovenes Værn. Lovene! hvor finder man dem og hvor blive de respekterede? Under dette Navn har du overalt kun set Egeninteressen og de menneskelige Lidenskaber herske. Men Naturens og Ordenens evige Love ere til. De erstatte den vise den positive Lov; Samvittigheden og Fornuften har skrevet dem i Dybet af hans Hjerte; disse er det, han bør underkaste sig for at være fri, og kun den, som gør det onde, er Slave; thi han handler altid paa Trods af sit inderste selv. Friheden findes ikke under nogen Regeringsform! den bor i det fri Menneskes Hjerte; han bærer den overalt med sig. Uslingen bærer overalt Fordommen med sig. Denne vilde være Slave i Genf, hin fri i Paris.«

»Dersom jeg talte til dig om Borgerpligterne, vilde du

maaske spørge mig, hvor Fædrelandet er, og tro at have bragt mig i Forlegenhed. Du vilde dog bedrage dig, kære Emil! thi den, som ikke har noget Fædreland, har i det mindste et Hjemsted, Der er altid en Regering og noget, der ligner Love, under hvilke han har levet roligt. Lad være, at Samfundspagten ikke er bleven iagttaget, hvad gør det, naar Særinteressen har beskyttet ham, ligesom Almenviljen vilde have gjort det, naar den offentlige Voldtægt har sikret ham mod de enkeltes Vold, naar det onde, som han har set ske, har bragt ham til at elske det gode, og naar selve vore Institutioner har lært ham at kende og hade deres egen Ubillighed? O, Emil! hvor er det rettænkende Menneske, som ikke er i Gæld til sit Land? Hvem han end er, saa er han i Gæld til det for Mennesket mest værdifulde, nemlig hans Handlingers sædelige Værd og Kærligheden til Dyden. Født i Tykningen af en Skov vilde han have levet lykkeligere og friere; men han havde ikke behøvet nogen Kamp for at følge sine Tilbøjeligheder; han havde været god uden Fortjeneste; han havde ikke været dydig; men nu forstaar han at være det til Trods for sine Lidenskaber. Alene Skinnet af Ordenen fører ham til at kende og elske den. Det almene Vel, der kun tjener de andre til Paaskud, er for ham alene en virkelig Bevæggrund. Han lærer at bekæmpe sig, sejre over sig selv og at ofre sin Fordel for den fælles Interesse. Det er ikke sandt, at han ikke har nogen Nytte af Lovene; de give ham Mod til at være retfærdig, selv imellem de andre. Det er ikke sandt, at de ikke har gjort ham fri; de har lært ham at tænke over sig selv.«

»Sig derfor ikke: Hvad betyder det, hvor er jeg? Det er af Vigtighed for dig at være, hvor du kan opfylde alle dine Pligter, og én af disse Pligter ere Hengivenhed for dit Fødested. Dine Landsmænd toge sig af dig, da du var Barn; du skylder at elske dem, nu du er Mand. Du bør leve midt imellem dem, eller i det mindste hvor du kan være dem saa nyttig, som det er dig muligt, og hvor de vide, at de kunne hente dig, dersom de nogen Sinde komme til at trænge til dig. Der gives saadanne Forhold, under hvilke en Mand kan være sine Medborgere til større Nytte, naar han bor udenfor sit Fædreland, end om han boede midt iblandt dem. I dette Tilfælde bør han kun lade sig bestemme af sin Nidkærhed og bære sin Landflygtighed uden Knurren; selve denne Landflygtighed er en af hans Pligter. Men du, gode Emil! hvem intet paalægger disse smertelige Ofre, du, der ikke har paataget dig

det tunge Hverv at sige Menneskene Sandheden, lev du midt imellem dem, plej Venskab med dem i en fornøjelig Omgang, bliv deres Velgører, deres Mønster: dit Eksempel vil være dem til mere Gavn end alle vore Bøger, og det gode, som de se dig gøre, vil røre dem mere end alle vore forfængelige Prædikener.«

»Dog opfordrer jeg dig ikke derfor til at leve i de store Byer; tværtimod, et af de Punkter, hvori de gode bør foregaa de øvrige med et godt Eksempel, bestaar netop i det patriarkalske og landlige Liv, Menneskets oprindelige Liv, den fredeligste, naturligste og sødeste Tilværelse for hver den, hvis Hjerte ikke er fordærvet. Lykkeligt det Land, min unge Ven! hvor man ikke behøver at gaa ud i Ørkenen for at finde Freden! Men hvor er det Land? Et Menneske, som har Lyst til at gøre godt, kan kun daarligt tilfredsstille denne sin Trang midt i Byerne, hvor han næsten ikke finder andre end Rænkesmede og Slyngler at udøve sin Godgørenhed imod. Den gode Modtagelse, som man dèr yder de Dagdrivere, der komme til Byerne for at søge Lykken, bevirker kun, at man fuldstændig affolker Landet, som man tværtimod paa Bekostning af Byerne burde hjælpe til en tættere Befolkning. Alle de Mennesker, som trække sig tilbage fra det store Samfund, gøre allerede Nytte ved at holde sig borte fra det, efterdi alle Samfundets Laster netop komme af dets altfor store Talrighed. De gøre endnu mere Nytte, naar de til de øde Steder kunne forplante Liv, Dannelse og Kærlighed til Menneskenes oprindelige Maade at leve paa. Jeg bliver varm om Hjertet, naar jeg tænker paa, hvormange Velgerninger Emil og Sophie fra deres beskedne, tilbagetrukne Bolig kunne sprede omkring sig, hvilket Liv de kunne vække paa Landet, og hvorledes de hunne opflamme de ulykkelige Landsbybeboeres Livslyst. Jeg synes at se Folket formere sig, Markerne frugtbargøres, Jorden iføre sig nyt Skrud, Mangfoldigheden og Overfloden forvandle Arbejdet til en Fest; jeg synes at høre Glædesskrig og Velsignelser hæve sig midt under de landlige Lege og samle sig om det elskværdige Par, som atter har bragt Liv i dem.[1]) Man

[1]) Da Rousseau skriver dette, vare Tilstandene i Frankrig forfærdelige. I den første Fjerdedel af det Aarhundrede, som gik forud for den store Revolution, regner man, at der døde seks Millioner Mennesker af Hunger. Massillon, Ærkebispen af Clermont-Ferrand, skriver: Landbefolkningen lever i en rædselsfuld Elendighed uden Senge og uden Bohave. Deres fattige Byg- og Havrebrød maa de rive ud af Munden paa dem selv og deres Børn for at kunne betale Skatterne.

betragter Guldalderen som et Eventyr, og det vil den altid være for den, hvis Hjerte og Smag er fordærvet. Det er ikke en Gang sandt, at man længes tilbage til den, efterdi disse Længselssuk altid ere forfængelige. Hvad skulde der være i Vejen for, at den kunde genfødes? En eneste — men umulig Ting: man maatte elske den.«

»Den synes allerede genfødt omkring Sophies Bolig; I behøve kun i Forening at fuldføre, hvad hendes ærværdige Forældre har begyndt. Men, kære Emil! et saa henrivende Liv maa ikke give dig Afsmag for byrdefulde Pligter, hvis de nogen Sinde skulde blive dig paalagde: husk paa, at Romerne hentedes fra Ploven til Konsulatet. Dersom Fyrsten eller Staten kalder dig til Fædrelandets Tjeneste, forlad da alt, for paa den Post, man anviser dig, at opfylde Borgerens hæderfulde Hverv. Bliver dette Hverv dig byrdefuldt, saa gives der et hæderligt og sikkert Middel til at frigøre dig for det: udfyld det med en saadan Ubestikkelighed, at man ikke ret længe lader dig beholde det. For Resten behøver du ikke at nære synderlig Frygt for at bebyrdes med et sligt Kald; saalænge der gives Mennesker som vort Aarhundredes, bliver det ikke dig, man kalder til Statens Tjeneste.«

Hvorfor er det mig ikke tilladt at skildre Emils Tilbagekomst til Sophie og Slutningen af deres Kærlighedshistorie, eller snarere Begyndelsen af den ægteskabelige Kærlighed, som knytter dem til hinanden! en Kærlighed, som er grundlagt paa den gensidige Agtelse og derfor vil vare for hele Livet, som er bygget paa de Dyder, der ikke svinde med Skønheden, paa de Karakterernes Overensstemmelser, som gøre Samlivet yndefuldt, og som lade de første Dages Fryd strække sig ud over Alderdommens Dage? Men alle disse Enkeltheder kunde behage uden at være nyttige, og hidtil har jeg ikke tilladt mig andre fornøjelige Enkeltheder end dem, hvis Gavnlighed jeg har ment at kunne indse. Skulde jeg forlade denne Regel ved Enden af mit Værk? Nej, jeg føler ogsaa godt, at min Pen er træt. Altfor svag til Arbejder af saa stort Omfang, vilde jeg endog forlade det, dersom jeg ikke var rykket saa langt frem: for ikke at lade det ufuldendt er det Tid at slutte.

Endelig ser jeg oprinde den herligste af Emils Dage og den lykkeligste af mine; jeg ser mit Værk krones og

---

Negrene paa vore Øer ere ubetinget lykkeligere. — — Store Landstrækninger laa udyrkede hen paa Grund af Fattigdommen. (Taine: l'ancien regime pag. 430 og 431). *O. A.*

begynder at nyde dets Frugt. Det værdige Par forenes ved et uløseligt Baand; deres Mund udtaler de Løfter, som ikke ville blive tomme, og deres Hjerter stadfæste dem; de ere Ægtefolk. Efter at være komne ud af Kirken, lade de sig lede; de vide ikke, hvor de ere, hvor de gaa eller hvad man foretager sig omkring dem. De høre ikke, de svare kun med forvirrede Ord, deres urolige Blik opfatter intet mere. O Sanserus? o, menneskelige Svaghed! Denne Følelse af Lyksalighed knuser Mennesket; det er ikke stærkt nok til at bære den.

Der gives kun faa Mennesker, som forstaa paa en Bryllupsdag at tale paa en passende Maade til de nygifte. Den tilbageholdende Tavshed hos nogle og andres letfærdige Snakken synes mig lige daarligt at være paa sin Plads. Jeg saa meget hellere, at man lod disse unge Hjerter samle sig og hengive sig til en vis Uro, som ikke er uden Ynde, end saa hjerteløst at afholde dem derfra for enten at pine dem ved en falsk Anstandsfølelse eller sætte dem i Forlegenhed ved kaad Spøg, som aldeles sikkert paa en saadan Dag ikke kan andet end være dem til Besvær, selv om de til enhver anden Tid kunde finde Behag i den.

Jeg ser, at mine to unge Folk i den søde Smægten, som forvirrer dem, ikke høre et Ord af det, man siger til dem. Jeg, som vil, at man skal fryde sig alle sit Livs Dage, skulde jeg lade en saa herlig Dag gaa til Spilde? Nej, jeg vil, at de skulle smage den og nyde den, at den skal have sin Vellyst for dem. Jeg drager dem bort fra den tankeløse Hob, som trætter dem, og idet jeg fører dem ud paa en ensom Spadseretur, bringer jeg dem tilbage til dem selv ved at tale til dem om dem selv. Det er ikke alene til deres Øren, jeg vil tale; det er til deres Hjerter, og jeg véd kun altfor godt, hvilken eneste Sag de i Dag kunne optages af.

»Mine Børn,« siger jeg dem, idet jeg griber begges Hænder, »det er tre Aar, siden jeg saa den stærke og rene Flamme tændes, som i Dag udgør eders Lykke. Den er vokset uden Ophør; jeg ser i eders Øjne, at den nu er stegen til det højeste; den kan for Fremtiden kun tage af.« Læser! kan du ikke nok forestille dig Emils Opfaren, Heftighed og stærke Løfter og se, med hvilken foragtelig Mine Sophie river sin Haand ud af min, medens der fra deres Øjne udstraale de ømmeste Forsikringer om at ville tilbede hinanden til deres sidste Aandedrag? Jeg lader dem gøre det, og gaar da videre.

»Jeg har ofte tænkt, at dersom man kunde fortsætte

Kærlighedens Lykke i Ægteskabet, vilde man have Paradiset paa Jorden. Man har hidtil ikke haft noget Eksempel derpaa. Men dersom Sagen ikke er fuldstændig umulig, saa ere I begge fuldt ud værdige til at give et Eksempel, som I ikke har faaet af nogen og som faa Ægtefolk vilde være i Stand til at efterligne. Ville I, mine Børn! at jeg skal sige eder et Middel dertil, som jeg har udtænkt, og som jeg tror at være det eneste mulige?«

De se smilende paa hinanden og gotte sig over min Enfoldighed. Emil betakker sig rent ud for min Recept, sigende, at han tror, at Sophie har en bedre og at han for sit Vedkommende er tilfreds med den. Sophie slutter sig til ham og synes at være lige saa sikker. Dog tror jeg bag ved hendes spottende Mine at skimte en Smule Nysgerrighed. Jeg betragter Emil nøje; hans glødende Blik sluger hans Hustrus Yndigheder; dette er det eneste, han er optaget af, og alle mine Ord gøre ikke synderligt Indtryk paa ham. Nu er det min Tur at smile, idet jeg siger ved mig selv: Jeg skal snart gøre dig opmærksom.

Den næsten umærkelige Forskel imellem disse hemmelige Rørelser betegner en meget karakteristisk — og mod de sædvanlige Fordomme aldeles stridende — Forskellighed hos de to Køn, den nemlig, at Mændene i Almindelighed ere mindre bestandige end Kvinderne og at hine snarere end disse blive kede af den lykkelige Kærlighed. Hustruen forudføler længe Mandens Ubestandighed og bliver urolig derover;[1]) det er dette, som ogsaa gør hende mere skinsyg. Naar han begynder at blive lunken, tvinges hun til, for at holde ham fast, at vise ham den samme Opmærksomhed, som han for at at behage hende fordum ydede hende; hun græder; nu ydmyger hun sig, men sjælden med samme heldige Udfald.[2]) Hengivenhed og Opmærksomhed kunne

---

[1]) I Frankrig ere Kvinderne de første til at rive sig løs, og dette kan ikke være anderledes, fordi de har saa lidt af Gemyt, og fordi de kun bekymre sig lidt om Ægtemandens Person, naar han ikke mere yder dem den Hyldest, som i Grunden er det eneste, de bryde sig om. I andre Lande er det derimod Manden, som først gør sig løs, og dette kan heller ikke være anderledes, fordi Hustruerne vel ere tro, men paatrængende og saaledes blive Mændene besværlige med deres Attraa og derved indgyde dem Mishag. Disse almindelige Sandheder kunne taale mange Undtagelser; men jeg tror nu, at de ere almengyldige Sandheder.

Anm. af Rousseau i Manuskriptet.

[2]) Som da han ydmygede sig for at vinde hendes Kærlighed.

O. A.

erobre Hjerter, men næppe vinde de tabte tilbage. Jeg kommer tilbage til min Recept imod Kærlighedens Kølnen i Ægteskabet.

»Midlet er simpelt og let,« fortsætter jeg; »det bestaar i, at man selv som Ægtefæller vedbliver at være elskende.« »I Sandhed,« siger Emil, »idet han ler ad min Hemmelighed, »det Middel vil det ikke falde os svært at bruge.«

»Sværere for dig, som siger det, end du kanske tænker. Giv mig, jeg beder, Tid til at forklare mig.«

»De Baand briste, som man vil binde alt for stramt. Saaledes ogsaa med Ægteskabets Baand, naar man vil gøre det strammere, end det bør være. Den Troskab, som det kræver af begge Ægtefæller, er den helligste af alle Rettigheder; men den Magt, det giver den ene over den anden, er alt for stor. Tvang og Kærlighed gaa kun daarligt i Spænd sammen, og Lysten lader sig ikke kommandere. Rødm ikke, Sophie! og tænk ikke paa at fly for mig. Gud forbyde, at jeg skulde krænke deres Sædelighedsfølelse! men det gælder her deres Livslykke. For en saa stor Sags Skyld maa De taale, at en Ægtemand og en Fader veksle Ord, som De ellers ikke vilde taale.

»Det er ikke saa meget Besiddelsen som Underkastelsen, der overmætter, og man bevarer længere Hengivenheden for en Elskerinde, man underholder, end for en Hustru. Hvor har man dog kunnet gøre de ømmeste Kærtegn til en Pligt og de sødeste Kærlighedsbeviser til en Ret? Det er den gensidige Attraa, som skaber Retten; Naturen kender ingen anden. Loven kan indskrænke denne Ret, men ikke udvide den. Lysten er saa sød i sig selv! bør den af den kedsommelige Tvang laane den Kraft, som den ikke har kunnet vinde ved sine egne Tillokkelser? Nej, mine Børn! i Ægteskabet ere Hjerterne bundne, men Legemerne ere ikke i Trældom. I skylde hinanden Troskab, men ikke en slig Føjelighed. Enhver af eder kan kun tilhøre den anden, men kun saa langt, det behager enhver af eder.

»Dersom det altsaa er sandt, kære Emil! at du vil være din Hustrus Elsker og at hun altid skal være din og sin egen Herskerinde, saa vær en lykkelig, men ærbødig Elsker; opnaa alt af Kærlighed uden at fordre noget af Skyldighed, og lad selv de mindste Indrømmelser aldrig være Rettigheder, der tilkomme dig, men Gunstbevisninger. Jeg véd, at Blufærdigheden skyer de formelige Tilstaaelser og kræver at besejres; mon en fintfølende Elsker, der besidder den sande Kærlighed, skuffes med Hensyn til den skjulte Vilje? Forstaar han det ikke, naar Hjertet og

Øjnene tilstaa det, som Munden foregiver at afslaa? Enhver af eder — altid Herre over sin Person og sine Kærtegn — har kun Ret til at ofre den anden dem efter egen Vilje. Husk altid paa, at selv i Ægteskabet er Lysten kun lovlig, naar Attraaen er gensidig. Frygt ikke for, mine Børn! at denne Lov skal gøre eder fremmede for hinanden; den vil tværtimod gøre eder begge mere opmærksomme for at behage hinanden og forekomme Overmættelsen. Da I ere indskrænkede til hinanden, ville Naturen og Kærligheden føre eder nær nok til hinanden.«

Over disse Ord og andre lignende ærgrer Emil sig og gør Indvendinger. Sophie holder skamfuld Viften for Øjnene og siger ikke noget. Maaske er den af de to, der beklager sig mest, ikke den mest utilfredse. Jeg staar ubønhørlig fast paa mit: jeg bringer Emil til at rødme over sin Mangel paa Finfølelse og indestaar for, at Sophie for sit Vedkommende gaar ind paa Overenskomsten. Jeg opfordrer hende til at tale, og man forstaar let, at hun ikke vover at nægte det. Emil raadspørger i sin Uro sin unge Hustrus Øjne og igennem Forlegenheden straaler der ham i Møde en vellystig Forvirring, der forvisser ham om, at han intet vover ved at vise Tillid. Han kaster sig for hendes Fødder, kysser med Henrykkelse den Haand, hun rækker ham og sværger, at han, ud over den lovede Troskab, giver Afkald paa enhver anden Ret over hende. »Vær du, min dyrebare Hustru! den, der raader over min Fryd, som du raader over mit Liv og min Skæbne. Maatte end din Grusomhed koste mig Livet, overgiver jeg dig dog mine dyrebareste Rettigheder. Jeg vil ikke skylde din Føjelighed noget; alt vil jeg opnaa af dit Hjerte.«

»Gode Emil! berolige dig: Sophie er selv altfor højsindet til at lade dig dø som et Offer for din Højhjertethed.«

Om Aftenen, da jeg stod i Begreb med at forlade dem, siger jeg i den mest alvorlige Tone: »I huske jo begge, at I ere fri, og at der her ikke er Tale om ægteskabelige Pligter; tro mig: ingen falsk Eftergivenhed. Emil! vil du komme? Sophie tillader det.« Emil kunde i sit Raseri have Lyst til at slaa mig. »Og De, Sophie! hvad siger De dertil? skal jeg tage ham med mig?« Den lille Løgnerske rødmer og vil sige ja. Yndige og søde Usandhed, mere værd end Sandheden!

Dagen efter . . . . Lyksalighedens Billede fryder ikke længer Menneskene: Lastefuldheden har ikke i mindre Grad fordærvet deres Smag end deres Hjerter. De har ikke

mere, hverken Følelse for det rørende eller Syn for det elskværdige. I, som for at afbilde Vellysten, kun forestille eder de lykkelig elskende svømmende i Nydelsernes Hav, hvor ufuldkomne ere dog ikke eders Billeder! I give os kun den grovere Halvdel; Lystens sødeste Træk kende I aldeles ikke. O, hvem af eder har aldrig set to, under lykkelige Forvarsler forenede, unge Ægtefolk, komme ud af Brudekamret, og hvis smægtende og kyske Blik paa èn Gang har forraadt Beruselsen af de Glæder, de har smagt, og aabenbaret den Uskyldens elskelige Sikkerhed og den yndefulde Vished om, at de saaledes skulle leve Resten af deres Dage sammen? Dette er et Syn, der kan sætte Menneskehjertet i Henrykkelse; det er Lystens ægte Billede: I har set det hundrede Gange uden at føle ved det; eders Hjerter ere ikke mere skikkede til at elske. Sophie, lykkelig og fuld af Fred, tilbringer Dagen ved sin ømme Moders Barm; dette er en sød Hvile efter at have tilbragt Natten i sin Ægtefælles Arme.

Den anden Dag opdager jeg allerede nogen Forandring i Billedet. Emil vil give sig Mine af en Smule Utilfredshed; men bagved det forstilte Væsen mærker jeg en saa øm Hengivenhed, ja selv en saadan Underdanighed, at jeg ikke frygter for noget slemt. Hvad Sophie angaar, saa er hun mere munter end Dagen forud; jeg ser hendes Øjne straale af Tilfredshed; hun er spøgefuld over for Emil; hun driller ham næsten lidt, hvad der gør ham end mere ærgerlig.

Denne Forandring er kun lidt iøjnefaldende, men undgaar dog ikke mig; jeg bliver urolig derover og udspørger Emil i Enrum; jeg erfarer; at han til sin store Smerte og trods alle sine Bønner har maattet sove alene den foregaaende Nat. Herskerinden har skyndt sig med at bruge sin Ret. Det kommer til en Forklaring: Emil beklager sig bittert, Sophie spøger; men endelig, da hun ser, han er nærved at blive vred for Alvor, tilkaster hun ham et Blik, fuldt af Inderlighed og Kærlighed og, idet hun trykker min Haand, siger hun kun — men i en Tone, som gaar til Hjertet — det ene Ord: *Den utaknemmelige!* Emil er saa dum, at han aldeles ikke forstaar, hvad hun mener; men jeg forstaar det; jeg faar Emil bort og taler nu under fire Øjne med Sophie.

»Jeg indser,« siger jeg, »Grunden til dette Lune. Man vil ikke kunne have mere Finfølelse, men heller ikke bruge den paa en mere upassende Maade. Vær kun rolig, kære Sophie! det er en Mand, jeg har givet Dem; frygt ikke

for at anse ham derfor: han giver Dem sin Ungdoms første Kraft; han har ikke bortødslet den paa nogen, og han vil længe bevare den for Dem.«

»Jeg maa, kære Barn! forklare Dem min Mening med den Samtale, vi alle tre havde i Gaar. De har maaske troet, at jeg vilde lære Dem den Kunst at være maadeholden, for at gøre Nydelsen varigere. Nej, Sophie! min Omsorg havde et værdigere Formaal. Da Emil blev deres Ægtefælle, blev han deres Husbond; De bør adlyde ham; saaledes har Naturen villet det. Naar Hustruen hedder Sophie, er det dog godt, at Manden ledes af hende; ogsaa dette er en Naturens Lov, og det er for at give Dem den samme Myndighed over hans Hjerte, som hans Køn giver ham over deres Person, at jeg gjorde Dem til Herre over hans Lyst. Det vil koste Dem pinlige Savn; men De vil komme til at herske over ham, dersom De forstaar at herske over Dem selv, og hvad der er passeret viser mig, at denne vanskelige Kunst ikke overstiger deres Mod. De vil længe herske ved Kærligheden, dersom De forstaar at gøre deres Gunstbevisninger sjældne og værdifulde og ved at holde dem i Ære. Vil De vedblive at se deres Mand for deres Fødder, saa hold ham altid i nogen Afstand fra deres Person. Men vær sædelig, men ikke lunefuld i deres Strenghed; lad ham se dem tilbageholdende, men ikke vægelsindet: pas paa, at de ikke ved at sætte Grænser for hans Kærlighed bringer ham til at tvivle om deres. Gør Dem elsket ved deres Gunstbevisninger og agtet gennem deres Afslag; han skal ære sin Hustrus Kyskhed uden at behøve at beklage sig over hendes Kulde.«

»Det er paa denne Maade, mit Barn, at De vil vinde hans Tillid, saa han vil lytte til deres Mening, spørge Dem til Raads i hans Forretninger og intet afgøre uden først at have overvejet det sammen med Dem. Paa denne Maade vil De kunne bringe ham til Fornuft, om han farer vild, lade ham gennem kærlig Overtalelse, gøre Dem elskværdig for at blive nyttig, bruge Behagelysten til Gavn for Dyden og lade Kærligheden tjene Fornuften.«

»Tro dog ikke derfor, at denne Kunst altid vil være nok. Hvilke Forsigtighedsregler man end tager, saa vil Nydelsen svække Lysten, og dette gælder fremfor alt om Kærligheden. Men naar Kærligheden har varet længe, saa vil en Vane udfylde den tomme Plads, og Fortrolighedens Hygge vil følge efter Lidenskabens Henrykkelser. Børnene blive imellem dem, som har givet dem Livet, et ikke mindre sødt og ofte et stærkere Baand end selve Kærligheden.

Naar De ikke mere er Emils Herskerinde, vil De være hans Hustru og hans Veninde; De vil være hans Børns Moder. Da maa den inderligste Fortrolighed afløse den forrige Tilbageholdenhed; ikke hver sin Seng, ingen Vægring, intet Lune. Bliv i den Grad hans halve Jeg, at han ikke mere kan undvære Dem, saa han føler sig borte fra sig selv, saasnart De forlader ham. De forstod saa godt at faa det yndefulde frem over det daglige Liv i Fædrenehjemmet; lad dette ogsaa aabenbare sig i deres eget. Enhver Mand, der befinder sig vel i sit Hjem, elsker sin Hustru. Husk paa, at naar deres Ægtefælle lever lykkelig hos Dem, vil De selv være en lykkelig Hustru.«

»Vær nu ikke for streng imod deres Elsker; han fortjener mere Eftergivenhed; han vilde føle sig krænket ved deres Betænkeligheder; skaan ikke hans Sundhed saa meget paa hans Lykkes Bekostning, og nyd deres egen Lykke. Man maa hverken lade det komme til Overmættelse eller støde Attraaen tilbage; man bør ikke afslaa for at afslaa, men kun for at give det Værd, som man tilsteder.«

Derpaa fører jeg dem atter sammen og i hendes Paahør siger jeg til hendes unge Ægtefælle: »Man maa forstaa at bære det Aag, man har lagt paa sig. Se at fortjene, at det bliver gjort let for dig.« Fremfor alt gælder det om et hylde Gratierne; thi du maa endelig ikke bilde dig ind, at du bliver elskværdigere ved at surmule.« Freden sluttes uden Vanskeligheder, og enhver gætter let Betingelserne. Overeneskomsten besegles med et Kys. Derpaa siger jeg til min Elev: »Kære Emil! en Mand behøver hele Livet igennem Raad og Vejledning. Jeg har gjort mit bedste for indtil nu at opfylde denne Pligt imod dig; nu ender mit lange Arbejde, og en andens begynder. Jeg nedlægger i Dag den Myndighed, du har betroet mig, og se, her er din fremtidige Hovmester.«

Lidt efter lidt taber den første Berusning sig og lader dem i Fred nyde det frydefulde i deres ny Stand. Lykkelige elskende! værdige Ægtepar! skulde jeg prise deres Dyder, skulde jeg skildre deres Lykke, maatte jeg skrive deres Livs Historie. Hvor ofte bliver jeg ikke, naar jeg i dem skuer mit Værk, betaget af en Henrykkelse, der bringer mit Hjerte til at banke! Hvormange Gange forener jeg ikke deres Hænder i mine og takker Forsynet med dybe og inderlige Suk! Hvormange Kys trykker jeg ikke paa disse to Hænder, som omslutte hinanden saa fast! med hvormange Glædestaarer væder jeg dem ikke! Ogsaa de blive rørte og dele min overstrømmende Glæde. Deres

agtværdige Forældre nyde i deres Børns Ungdom deres egen endnu en Gang; de begynde saa at sige, i dem et nyt Liv, eller lære snarere nu for første Gang at kende Livets Værd: de forbande deres fordums Rigdomme, der forhindrede dem fra i den samme Alder at nyde en saadan Lyksalighed. Gives der Lykke paa Jorden, saa maa den søges under det fredelige Tag, hvorunder vi bo.

Efter nogle Maaneders Forløb træder Emil en Morgenstund ind i mit Kammer, omfavner mig og og siger: »Min kære Lærer! ønsk din Søn til Lykke, jeg haaber inden ret længe at have den Ære at blive Fader. O, hvormegen Omhu vil der nu ikke kræves af os og vor Nidkærhed, og hvor ville vi nu trænge til din! Gud bevare mig for at forlange, at du ogsaa skulde opdrage Sønnen, efter at du har opdraget hans Fader. Gud forbyde, at jeg skulde lade nogen anden end mig selv opfylde en saa hellig og sød Pligt, selv om jeg ogsaa kunde gøre et lige saa godt Valg for ham, som man har gjort for mig! Men bliv du de unge Opdrageres Lærer. Raad os, led os, vi skulle være lærvillige; saalænge jeg lever, vil jeg trænge til dig. Jeg behøver dig mere end nogen Sinde før, nu da mine Faderpligter begynde. Du har opfyldt dine; led mig, at jeg kan efterligne dig, og hvil ud; det er paa Tiden.

Navne- og Sagviser.

Side

Aabenbaringen 405
Afhængighed, to Arter .... 76 f.
Afstande, bedømme A. 164 f. 166 f.
Afventningsmethode, Rousseaus 127
Alcinous 595
Alexander den store . 116 f. 446A.
Alexander, Søn af Perseus. 250A.
Almensansen ..... 191 f.
Almisser, lade Børn give A 104ff.
Amme Børnene 16
Ammen, der slog et Barn. 47 f.
Ammernes Kamp for Svøbet 40
— Levevis 35
— Opholdssted 37
Ammer, udtjente 16
Amme, Valget af en saadan 33ff.
Analytisk Methode 212
And, den elektriske 215
Anden Bog 63
Anlæg, Børnenes Anlæg til Hidsighed, Vrede 48
Anti-Emil ..... 4A.
Apelles 170
Apisius ..... 482A.
Arbejde, at arbejde er Menneskets Pligt mod Samfundet ..... 251ff.
Arbejdets Deling 247
Astronomi og Geografi .... 208ff.

Side

Barbarisk Opdragelse 66
Barn, det nyfødte 13
Barndommens Svaghed .... 81 f.
Bare Fødder 162
Barnedage, de første B. 20
Barnemad 54
Barnet maa lære at passe paa sig selv 12
Barnet skal opdrages for Nutiden 66
Barnets Begreber om Afstand 49
Barnets første Sansninger 42, 45
— første Sprog 46
— — Taarer 48, 77
— — Vejledning . 43
— Gang 65
— Graad af Lunefuldhed og Stivsind 53
Barnets Mangel paa Moral 50
— Skrigen ..... 63 f.
— Tale ..... 55ff.
— tredje Udviklingstrin 203
Barnets Ødelæggelseslyst .. 50
Bayle, fransk Skribent .... 430A.
Befalinger 82
Begæringernes Mangfoldighed ..... 74 f.
Begærlighed som Opdragelsesmiddel 87

	Side
Bekymringer for Fremtiden	71 f.
Benin	27
Betydningen af Barnets Ubehjælpsomhed	40ff.
Bevægelse, Legemernes	368ff.
Billard	174
Billedsprogets Betydning	444. 446
Boerhave, hollandsk Læge	48
Borgeren og Naturmennesket	7
Borgerpligten	555
Bramtôme	674
Brutus, Markus Junius	384A.
Bucentaur	445A.
Bueskydning	174
Buffon	155A. 281A,
Byernes Usundhed	37 f.
Bøgerne	126, 233 f.
Børnene hos Peruanerne og Negrene	39A.
Børnene skulle være Børn	83
Børnenes Spørgsmaal	214A.
Børnekopper	149 f.
Børn forbydes at bede om noget ved Bordet	520
Børn, forkælede	18, 79ff.
— fremmelige B.	108ff.
Rørns Angst for Masker	44
— Frygt for Torden	45
— Kirkegang	104
Calypso	587
Camillus, Julius	374A.
Campe	286A.
Condamine, de la	366A.
Chardin	144, 432A.
Charron	407A.
Collegier	9
Condillac	110A.
Crousaz	141A.
Daniel de Foe	234A.
Dannelse, om D.	471
Dansen	163, 524ff.
Darius, Perserkonge	446A.
Den savoyiske Vikar	353ff.
— — Vikars Trosbekendelse	359ff.
Diegivningens Ophør	53
Dionynios	250A.
Dogmerne	412, 425 f. 536
Domme, Børn kunne ikke fælde Domme	112
Domme, fælde Domme	264f. 267ff.
— vore D. føre os i Vildfarelse	266
Drengen	204
Drikke, naar man er varm	145 f.
Duclos, Historiker	319A.
Dukke, Pigens D.	514 f.
Dyden	543, 552ff.
Dyder, de sværeste D. ere negative	107
Dømmekraften	151
Efterlignelseslysten	106
Egenkærlighed	88, 325
Ejendomsretten, lære Barnet E.	96ff.
Eksemplets Magt	105
Elektriciteten	215ff.
Elskov, om E.	453ff. 487ff.
Emil	25. 28
— gøres forelsket	456ff.
— i Selskabslivet	467ff.
— i ti, tolv Aars Alderen	193ff.
— i tyve Aars Alder	462ff. 594ff.
Emil og Sophie	585ff.
Emil bejler til Sophie	598
— bosætter sig i Nærheden af Sophies Hjem	593
Emil bør bo paa Landet	676
— forsinkes, Sophies Fornærmelse	625
Emil faar Besøg i Værkstedet	622ff.
Emil faar Sophies Tilstaaelse	627
— kommer til Sophies Hjem	585
Emil rejser	641

Side

Emil skal forlade Sophie .. 629ff.
— taales som erklæret Bejler 602
Emil underviser Sophie ... 603ff.
Emils andet Besøg ..... 595ff.
— Beskæftigelse ..... 619ff.
— Formue er en Hindring 600
— Hjemkomst og Bryllup 677
— Kærlighed til Sophie. 615
— og Sophies Strid og Forsoning ..... 606ff.
Emil overfor Kvinder..... 469 f.
Emils Dannelsestrin 471
Emil skal behandles som Ven 437
— skal lære et Haandværk 252
— som ung Mand ..... 434ff.
Emils Pagt med sin Hovmester ..... 451ff.
Emils Udvikling ved Enden af Barnealderen ..... 270ff.
Emils Videbegærlighed, Forstand, Opfindsomhed og Omsigt ..... 241ff.
Enclos, Ninon de l' E..... 544
Et egensindigt Barn, der slog alt i Stykker ..... 100 f.
Evangeliets Hellighed 424
Evig Pine 387

Fabler, la Fontaines F. 119, 332ff.
Faderpligterne ..... 21ff.
Faldhat 65
Fanatismens Farer..... 430A.
Fattige behøve ingen Opdr. 27
Favorinus 70
Femte Bog 497
Fenelon 518
Filosofernes Svar paa Tvivlen 362ff.
Fjerde Bog 275
Fleury ..... 141A.
Fodbold 174
Fodtøjet utæt 145
Forbud..... 86
Fordomme 12, 76

Side

Foredrag for Ungdommen. 226
Forestillinger om Afstand . 45
Forfængelighed som Opdragelsesmiddel 87
Forkælelse ..... 18, 79ff.
Formey ..... 4A, 6A, 530A.
Fornøjelser..... 490ff. 495
— fælles for Piger og Drenge..... 514
Fornuftgrunde overfor Børn 83ff.
Fornuftprædikener 90, 93
Forskrifter, betydningsløse i Barnealderen 131
Fostersøn, Valget af en saadan ..... 26ff.
Fremmelige Børn..... 108ff.
Fremtiden, Betragtninger over F. som Opdragelsesmiddel 113
Fremtidssorger..... 71 f.
Frihedens Begrænsning.... 73 f.
Frihedens Betydning for Opdr..... 52, 87, 132
Frihed og Nødvendighed.. 382
Frisk Luft..... 39
Frygt for Spøgelser ..... 154A.
— for Torden 45
— som Opdragelsesmiddel 87
Fysikundervisning ..... 221ff.
Fødder, bare..... 162
Følelsens Udvikling hos Kvinder 538
Følesansen..... 152ff.

Galatea 543
Gangkurv og Gangvogn... 65
Gurtneren Robert ..... 98 f.
Geografi og Astronomi.... 208ff.
Geografiundervisning..... 115
Geometriundervisning. 112, 171ff.
Geszner, Solomon ..... 534A.
Giftermaalsalderen..... 499
Grøntsager som Næringsmiddel 35

Side

Graad og Skrigen, Barnets.. 13, 14. 46, 47
Gud ..... 388ff.
Guinea 27

Handelen 242
Herodot ..... 144A, 446A.
Herskermagten er Trælddom 73 f.
Himmelglobus 211
Historieskriverne ..... 315ff.
Historieundervisning ..... 115ff.
Horats 496
Hovedreligionerne 417
Hovmesteren ..... 24ff.
— og den lille Junker ..... 134ff.
Hukommelsen 111ff, 119
Hustruerne og Lægerne.. 16A.
Hustruernes Pligt 15
Hvad Nytte er dette til?.. 225
Hvde, Mylord 199
Hærdelse 19, 149
Høflighed 78, 528
Haandværk, Emil skal lære et H. 252
Haandværkets Ære ..... 236 f.

Iagttagelsesevnen 327
Idrætslege ..... 174 f.
Indpodning af Koppegift.. 149 f.

Jagten 493
Jordemødre 12
Junker, den lille lunefulde J. 134ff.

Kappestrid som Opdragelsesmiddel 87
Karl Edvard ..... 250A.
Katekismen ..... 532ff.
Kedsomheden 490
Kemi ..... 230ff.
Kineas 323
Kirkegang, Børnenes 104
Kirkens Autoritet ..... 417ff.
Klostrene 547

Side

Klædedragten.. 142ff, 513, 522ff.
Koketteri 502A, 546, 557A, 609
Kokoppeindpodning ..... 149A.
Kolurerne 211
Kvinden ..... 500ff.
— er Kvinde hele sit Liv 505
Kvindelige Arbejder 515
Kvindernes Bog er Verden 546
Kvindernes Evner 509
— Fornøjelser.... 546
— Legemsøvelser. 507A.
— Opdragelse.... 509ff.
— Snildhed. 519f, 541
— Troskab 506
Kyskhedens Bevarelse ..... 438ff.
Kærligheden... 280, 453ff, 552
Kød som Næringsmiddel .. 35
Kødspisers Indflydelse paa Karakteren ..... 185ff.
Kønsdriften ..... 281ff.

La Fontaines Fabler ..... 119ff.
Laïs 487
Lambercier 157
Landet er det bedste Sted for Opdr. 92
Langbold 174
Lapland 27
Le Beaux 436
Legemsøvelser og Aandsvirksomheden bør følges ad 128
Legemsøvelsernes Betydning 141
Lege om Natten ..... 153, 158ff.
Lejet 147
Lidelser 71ff, 149
Lidenskaberne ..... 276ff, 463ff.
Livius 318
Locke. 83, 145, 214A, 344, 499
Logisk Tænkning hos Børn 111 f.
Lucitanus, Amatus ..... 374A.
Lukretia ..... 551A.
Lugtesansen ..... 189 f.
Luksus 244

Side

Luner, Barnets 133
Lutatius Catulus ..... 330A.
Lydighedspligten ..... 85, 141A.
Lykken i Livet ... 68, 79, 223
Lykurg 9
Lystre 82
Lægerne ..... 30ff.
— og Fruerne ..... 16A.
Lækkersultenheden som Opdragelsesmiddel 183
Lærdom, ikke i Ord, men i Erfaring 87
Læren om Himmellegemerne 208ff.
Lærere eller Lærerinder til de unge Piger 526
Læsning og Skrivning .... 126 f.
Løb ..... 165ff.
Løfter 101A, 104
Løgnen ..... 101ff.

Masker 44
Materialisterne 380
Mathematikundervisningen . 112
Medfølelse 292
Melspiser 36
Menneskekundskab ..... 312ff.
Mentor 587
Methode, Rousseaus ..... 90 f.
Middagslinje, trække en M. 215
Minespillet hos Barnet 46
Mirakler ..... 408ff.
Modgrunde mod Rousseaus Afventnings-og Uvirksomhedsmethode ..... 127 f.
Moliere ..... 138A.
Montaigne 72A, 73A, 111A, 141A, 319, 395, 465
Montmorency ..... 228ff.
Moralen i vore Handlinger 391
Morallærdomme ..... 83ff.
Moralverdenen 101
Musikøvelser ..... 175ff.
Mylord Hyde 199
Mødre, daarlige ..... 14ff.

Side

Mødre, forkælende 18
Mørkeræd ..... 154ff.

Nattelejet 147
Naturens Midler til at styrke Barnets Legeme og Vækst 77
Naturens Opdragelse 9, 19
Naturlig Religion 433
Naturlære ..... 221ff.
Naturmennesket og Borgeren 7
Neaulme ..... 4A.
Neger 27
Nieuwentit 375
Nyttighedslæren ..... 224ff.
Nægte, sige nej til Barnet 86
Næringsmidler ..... 35ff.
Nødvendighed og Frihed .. 382
Nødværge 160

Onde, det ondes Ophav ... 383
Opdragelse behøve Dyrere ogsaa 42
Opdragelse, den første .... 3A.
— den naturlige Opdragelsens første Grundsætninger ..... 51 f.
Opdragelse, Ordets Betydning 11
Opdragelsen begynder ved Fødslen 42
Opdragelsen bør foregaa paa Landet 92
Opdragelsen, den første Opdragelse bør være negativ 89
Opdragelsens Maal 6
Opdragelsesmidler: Kappestrid, Forfængelighed, Frygt 87
Opdrager, en god O. ..... 23ff.
Opdragere, tre O. 5
Overbærenheden kan overdrives 78
Overgangsalderen ..... 275ff.

Side

Palads, ikke bo i et Palads 484
Paracelsus ... 374A.
Pariserungdommen paa Rousseaus Tid ... 131A.
Paris, Emil og hans Hovmester forlade P. ... 581
Parmenion ... 116
Patrik Oneil ... 33
Pedaretus, Lakedæmoner .. 8
Penge ... 242
Philoctete ... 587
Pigerne bør øves i Føjelighed og Lydighed ... 519
Pigernes Religionsundervisning ... 529ff.
Pigernes Snaksomhed ... 528
Pigernes Undervisning og Arbejde ... 516ff.
Piger, spartanske ... 512 f.
Plads, at holde sig paa sin P. ... 75
Plantefødens Indflydelse paa Karakteren ... 186ff.
Plato ... 8, 111, 507
Pligt ... 82, 126
Plinius ... 234A.
Plutark .. 21A, 184A, 186, 319
Poesien ... 480
Prygl og Trusler ... 66
Pyntesyge ... 511, 522
Pyrrhus ... 323
Pythagoras ... 186

Ramsey, fransk Literat ... 321
Rang og Stand ... 249
Ravnen og Ræven, Fabel . 120ff.
Regel, den nyttigste i Opdr. 89
Rejsemaader ... 581ff.
Rejsernes Betydning . 641—652
Religionsundervisning 344ff, 529ff.
Republikernes Krige ... 7A.
Reuchlin ... 418A.
Rigdommens Farer ... 481
Robert, Gartneren ... 98 f.
Robinson Crusoe ... 234ff.

Side

Rollin ... 141A.
Rousseaus Brug af Rigdommen ... 481ff.
Rousseaus egen Erfaring fra sin Barndom ... 139
Rousseaus Methode ... 90 f.

Saint Pierre, Abbed .. 49, 255
Samfundet, Menneskets Pligter mod S. ... 251
Sammenligning mellem Emil og en anden Lærling ... 129ff.
Samojed ... 27
Samvittigheden 311, 360, 393, 397
Sangen ... 178
Sang og Dans ... 524ff.
Sanselighedens Farer ... 304ff.
Sanserne, øve Sanserne ... 151ff.
Sansningernes Rækkefølge. 45
Seneca ... 73A, 111
Selvkærlighed ... 88, 277ff.
Seng, Barnets S. ... 147
Sjette Sans ... 191
Sjælen ... 385ff.
Skade, ikke at skade andre er Grunddyden ... 107 f.
Skinsyge ... 609ff.
Skrift, den hellige S.. 417, 423
Skrivning og Læsning ... 126 f.
Skyldighed ... 82
Smag, de gamle Forfatteres Smag ... 477ff.
Smagen ... 180ff, 473ff, 527
Smaakneb, unge Koners ... 15
Snedkerhaandværket ... 260
Sokrates ... 424
Sove, faa Børn til at s. ... 147 f.
— længe om Morgenen 148
Sophie ... 457, 496, 500
— besøger de syge ... 628 f.
— er forelsket i Telemak ... 572
Sophie kapløber med Emil 621
— skal vælge en Mand 565 f.
— vender hjem, bliver syg ... 570ff.

Side

Sophies Opdragelse .. 555—564
Spartanerinden med de 5 Sønner 8
Spil 485
Spisetider 188
Sprogets Renhed ..... 448 f.
Sprogstudiet som Opdragelsesmiddel ..... 113ff.
Spøgelser ..... 154 f.
Stemmen ..... 177ff.
Stoffet ..... 368ff.
Stoikerne ..... 415A.
Stok, den tilsyneladende knækkede S. 265
Straffe 82
Strengheden kan overdrives 78
Substansen 379
Svaghed, Menneskets S. gør det socialt 290
Svare paa Barnets Spørgsmaal ..... 106A.
Svøbet 14, 39
Svømmeøvelser 151
Synet ..... 164ff.
Synthetisk Methode 212
Sæderne i Frankrig ..... 523A.
Særopdragelsen 150

Tacitus ..... 544A.
Taine ..... 523A.
Talen ..... 55ff.
Tandbruddet ..... 53 f.
Tarvelighed 184, 188
Tarqvinius Superbus ..... 250A.
Taskenspilleren med Anden 215ff.
Tasso ..... 542A.
Tegning ..... 169ff.
Terentius ..... 277A.
Theatret 480
Themistokles 74
Thucidid 317
Tidsfordriv, Valget af T... 495
Tid, spilde Tid er den nyttigste Regel i Opdragelsen 89, 93, 127

Side

Tjeneren, der bliver Maler 256 f.
Tonerækken ..... 179ff.
Torneaa 27
Tredje Bog 203
Trusler og Prygl 66
Tungemaalet, det kunstige og det naturlige 46
Turenne 321
Tvang ..... 87 f.
Taarer, Barnets første T... 47

Udenadslæsning ..... 119ff.
Udødelighed paa Jorden var en Ulykke 70
Uligheden mellem Kønnene 505ff.
Undervisningen 8, 89
— i Drengealderen 206
Undervisningen i Ungdomstiden ..... 447 f.
Ungdomstidens sidste Akt . 499
Universitetet i Paris ..... 9A.
Uskyldighedstanden ..... 284 ff.
Utaknemmelighed 309
Uvidende, den Kunst at være u. 140
Uvirksomhedsmethode, Rousseaus 127

Valget af Haandtering .... 257ff.
— af Studiet 246
— af Ægtefælle . 576—581
Vane 6, 43
Varus 324
Vegetarianismen i Oldtiden 186ff.
Venskabsfølelsen ..... 289ff.
Verdensordenen 373
Veturia og Volumna ..... 551A.
Viden, Børnenes V. er Sansning 112, 140
Videbegærlighed, Emils ... 240ff.
Vilde, de Vilde ..... 129, 435ff.
Vildfarelserne kommer af vore Domme 266
Vilje, fri ..... 381ff.

	Side
Vikar, den den savoyiske.	353ff.
Vikarens Filosofi	364
— Trosbekendelse	359
Virginia	551A.
Voksanden	215ff.
Voldtægt	503 f.
Vrede	94
Vuggen	39
Vækkes pludseligt	148
Ægteskabets Hellighed	360
Ægteskaber, lykkelige	575
Ødelæggelseslysten hos Barnet	50

